This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

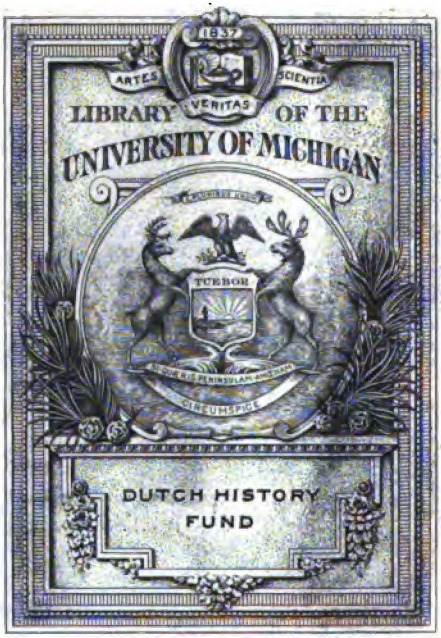
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V123

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1795.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelyk.

EERSTE STUK.

VOOR

1795.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
1795.

Dutch Lit.
Nijhoff
10 3 24
10892

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel vertaald, omſchreven, en door Aanmerkingen opgehelderd. Benevens eene Verhandeling over den toeſtand der Volkeren, door de Profeeten bedreigd. IXde Deel. Te Utrecht en Amſterdam, by G. T. van Paddenburg en Zoon *en* J. Allart, 1794. *In gr.* 8vo. *te zamen* 622 *bl.*

Zo heeft het dan den Heere VAN VLOTEN mogen gebeuren, zyne zwaarwigtige taak in zo verre te hebben afgedaan, dat alle de Boeken des O. Verbonds, naar het voorgeſtelde plan bearbeid, thans door den druk zyn gemeen geworden. 's Mans onvermoeiden vlyt in aanmerking genomen zynde, als mede het nuttige en verdienſtlyke van zynen arbeid, in verſcheiden opzigten, wenſchen wy den eerwaardigen Schryver, en ook het Publiek, geluk, met den dus volvoerden arbeid. By meer dan één gelegenheid hebben wy onze hoogagting betuigd voor de Boeken van het O. Verbond, niet ſlegts als dierbaare gedenkſtukken der Oude tyden, als welke de meeste heden bekende profaane Schryvers in Oudheid te boven gaan, maar inzonderheid ook als bronnen en bewaarplaatzen van zeer veel zuiverer godsdienſtige kundigheden, dan by de meest verlichte Volken bekend waren, en aan welke, 't geen deeze Volken, van die zuiverer kundigheden, meer of min ongemengd wisten, voornaamlyk moet worden toegeſchreeven. Alle arbeid, ter opheldering van zulke belangryke Boeken aangewend, verdient billyken lof, vooral wanneer dezelve in de manier van VAN VLOTEN wordt volvoerd. Gelyk 's Mans naam, by alle Bybelminnaars, thans in eere en hooge waarde wordt gehouden, dus zal ook dezelve, by de laate naakomelingſchap, in zegening herdagt worden. En daar zyn Eerw. in de Voorrede zegt, met het bearbeiden van het N. Verbond reeds verre te zyn gevorderd, wenſchen wy van harte, dat de uitgedige Schryver, in den wankelen ſtaat zyner gezondh. [illegible] genoegzaame krágten moge behouden, om ook dat voor de Christenen nog gewigtiger gedeelte der gewyde Schriften door

door zyne Omſchryving en opheldérende Aanmerkingen op te klaaren.

Met dit alles willen wy niet aanduiden, als of wy, hier en daar, geene misſlagen, naar ons inzien, ontdekt hadden. Nu en dan hebben wy dezelve opgemerkt en aangeweezen. — 't Smart ons dat dezelve, tegen onze bedoeling, den Heer VAN VLOTEN wel eens in een geemlyken luim gebragt hebben. Een Werk van zo langen adem, handelende over een Boek, zo duister in menigvuldige opzigten, geheel zonder misſlagen, ware iets, 't welk van de uitgebreidſte geleerdheid en ſchranderſte oordeelkunde niet mag verwagt worden. Doch het is daarom niet minder een voorwerp van hoogagtinge. De regel van HORATIUS, in de beoordeeling van een Gedicht, geldt by ons omtrent alle andere Schriften,

Ubi plura nitent in Carmine, non ego paucis
Offendar maculis, quas aut incuria fudit,
Aut humana parum cavit natura.

Behalven het Boek van DANIEL, bevat dit Deel de twaalf, dus genaamde, kleine Profeeten. Ieder Boek of Geſchrift wordt, naar gewoonte, voorgegaan van eene Inleiding, waarin over den Schryver en over zyn Geſchrift wordt gehandeld. De hiſtoriſche Verhandeling, welke, volgens des Schryvers eigen verklaaring, hem „ongelooflyk veel moeite heeft gekost," draagt de blyken van oordeelkunde en geleerdheid. Wy beſchouwen dezelve als een zeer nuttig toevoegſel, 't welk over de Profeetiſche Schriften een aanmerkelyk licht verſpreidt. Eene aandagtige beoeffening dier Verhandelinge behoorde het leezen der gemelde Schriften vooraf te gaan. De gewyde en de ongewyde Geſchiedenis zyn zo naauw verknogt, en in elkander als ingevlogten, dat de eene zonder de andere bezwaarlyk, of liever in 't geheel niet, kan verſtaan worden.

Tot eene proeve valt thans onze keuze op de Vertaaling, Omſchryving en nadere Opheldering, der vermaarde plaats by DANIEL, Hoofdſt. IX. 24-27. Voor de uitgebreidheid onzes Uittrekzels zullen wy geene verſchooning vragen. De Vertaaling dier plaatze luidt aldus: vs. 24. „Zeventig *zevenen* zyn voor uw volk zo wel als voor uw gewyde Stad, de *korſte tyd*, om den *afval* te *ſtuiten*, de *misdaden* te *eindigen*, en het *onrecht weg* te

„ne-

„ *nemen*, de oude *billykheid* te *doen herleeven*; het ge-
„ zicht van den Profeet te *bevestigen*, en het *allerheilig-*
„ *ſte* weder *in te wyden*. vs. 25. *Merkt* dan, en *begrypt*
„ *dit*: van den uitgang des bevels, *voor* de wederkeering,
„ en *voor* den opbouw van *Jeruſalem*, tot op *Meſſias*,
„ den Vorst, zyn *zevenen*, op twee en zestig *zevenen*; dan
„ zullen marktpleinen, en *omgravingen* geſtigt zyn, doch
„ in eenen *zorgelyken* tyd. vs. 26. Na twee en zestig *ze-*
„ *venen*, zal de *Meſſias uitroeijen*, doch niet voor zich;
„ en een volk des Vorſten, dat komen zal, zal ſtad en
„ heiligdom *verſtoren*, en zyn einde zal ſnel wezen, en
„ tot [of *na*] het einde des krygs, zullen verwoestingen
„ *volgen*. vs. 27. Dit zal het Verbond in velen ſterken,
„ één *zeven* lang; en op de helft van dic *zeven*, zal het
„ ſlacht- en ſpysoffer ophouden, en over den *vleugel* der
„ grouwelen, zal een verwoester zyn, tot het einde: zo
„ *ylende zal ze* over de verwoeste ſteden *ſtroomen*."

Om niet te lang te zyn, zullen wy de omſchryving deezer plaatze agterlaaten, bepaalende ons alleen zo tot de algemeene, als tot de byzondere, Ophelderingen. De algemeene Opheldering is van deezen inhoud.

Vs. 24-27. „ Als myn lezer, volgens de gewoone
„ wyze van verklaring, verſchillende wyzen van uitleg-
„ ging begeert te vergelyken, kan hy in HARENBERGS
„ *Commentarie*, of in den *Bybel der Natuur* Xde Deel,
„ overvloedigen voorraad vinden, en zien, hoe elk Uit-
„ legger op zyne wyze de zwarigheden zogt te ontdui-
„ ken, welke zyn aangenomen gevoelen drukte (drukten);
„ onder deezen zyn de uitleggingen van VENEMA en van
„ SCHUTTE, ſchoon onderling aanmerkelyk verſcheiden,
„ de naaste om naar den prys van goedkeuring te din-
„ gen; de eerſte heeft, *Chronologisch* berekend, niemand
„ gehad voor hem of na hem die het verder bragt; op
„ 9 jaaren na, heeft hy den toeſtand van het herſtel van
„ den ſtaat, en den ondergang van *Jeruſalem*, gevonden;
„ durft men zon- voor maan-jaaren in de rekening aannee-
„ men? is men niet afkeerig om, wanneer 'er knoopen
„ in den ſchakel voorkomen, die mede op te winden,
„ dan kan men in een zaak van dat gewicht zich gemaks-
„ halve daarmede voldoen; SCHUTTE heeft boven VENE-
„ MA dit vóoruit, dat hy meer vakken van zyne uitge-
„ breide geleendheid in dit ſtuk heeft doen werken; bo-
„ ven zyne *Chronologiſche* bekwaamheden, heeft hy zyn
„ ſpraakkennis, in den hoogſten graad, doen werken; zyn

„ *Geographiſche* kundigheden, zyn vruchtbare geest om
„ de geſchiedkundige denkbeelden toetepaſſen, zyn on-
„ vergelykelyk; maar ziet! terwyl wy den man bewonde-
„ ren, gevoelen wy onder de hand dat deze zo aanmer-
„ kenswaardige voorzegging ons niet alleen donkerder
„ word, maar dat overal de onnatuurlykſte veronderſtel-
„ lingen de aaneenlaſſing van het geheel bezorgd hebben;
„ het is zeker, wilde men met vrucht iets onderneemen,
„ men moest onbevooroordeeld nader onderzoeken, wat
„ hieromtrent door anderen als waarheid aangeweezen was,
„ en men moest zich een duidelyk begrip van het ware
„ ſtandpunt der zwarigheden maken; in dit opzicht heeft
„ niemand aan dit Schriftuur-bewys meer voordeel aan-
„ gebragt dan J. D. MICHAELIS in zyn *Verſuch uber die*
„ 70 *wochen* DANIELS, daar hy ten grondſlage heeft gelegt,
„ dat DANIELS begeerte om het herſtel van ſtad en tem-
„ pel te weten, niet beantwoord werd door het opgeven
„ van den ſterftyd des *Meſſias* in de laatſte verwoesting
„ van ſtad en tempel; uit THEODORETUS kan men zien
„ dat de Kerkvaderen aan zoortgelyke verklaring zelfs
„ niet gedagt hebben; —— de text is evenwel noch niet
„ genoeg voor bedenkingen beveiligd om zich daarop te
„ kunnen gronden; hoe veel randlezingen zyn 'er niet?
„ hoe veel vreeze, dat 'er vooral in de getallen fouten
„ mogten ingeſlopen zyn? daar by hebben wy DANIEL
„ niet naar de egte overzetting der 70, maar van THEO-
„ DOTION, welks gebrek uit een Handſchrift te *Rome*, in
„ den jaare 1772, gelukkig herſteld is, en een verbazen-
„ de invloed op deze uitlegging heeft; het ſtandpunt,
„ waarin MICHAELIS deze woorden plaatst, komt hierop
„ neder: voor de 70 jaaren ballingſchap, zullen 70 jaar-
„ weken ter vergoeding komen; van CYRUS af tot aan de
„ komst van POMPEJUS ging het den Joodſchen ſtaat
„ voorſpoedig, en toen had alles allengskens vervulling,
„ het geen in het 24ſte vs. als voorregten opgenoemd
„ werd; het tweede gezichtpunt is in het 25ſte vs. en
„ gaat van den herbouw der ſtad tot aan deszelfs onder-
„ gang; daarin zyn de volgende aanmerkelyke vakken:
„ binnen 62 maan-jaaren begon de treurige Oorlog met
„ het veroveren van het fort *Antonia* door de Jooden,
„ toen CESTIUS GALLUS geſlagen, en de ſtad weder van
„ beleg bevryd werd, dan hebben wy nog eene week
„ dat is 7 jaaren van het beleg door TITUS tot de gan-
„ ſche verwoesting van den Joodſchen ſtaat, een beſtek

„ van

„ van 7 jaaren, begimnende met het 66ſte zon-jaar, op
„ de helft van die week hield het offer op, en de ſtad
„ werd veroverd op het 70ſte jaar; nog drie jaaren daarop
„ duurde dien Oorlog over het ganſche Joodſche land.
„ —— Elk ziet dat wy ons hier bekort hebben, en maar
„ alleen opgegeeven hebben de tyds-bepaalingen, waar naar
„ DANIEL begeerig was, en welke hier de moeijelykhe-
„ den veroorzaken: zo die gevonden zyn, laat zich het
„ overige zeer wel vereffenen; het gevoelen van den Rid-
„ der MICHAELIS heeft dit boven anderen van later tyden
„ vooruit, dat de *Meſſias* hier zeer wel inkomt, doch als
„ Richter over het lot van *Jeruſalem*, naar de beſte le-
„ zing der Handſchriften, heeft dit egter ook veel dat
„ gedrongen of willekeurig is; men neeme alleen de jaar-
„ weeken dan voor 7 jaaren te neemen, en dan eens voor
„ een jaar; hoe veel moeite heeft het daarenboven in,
„ om alles te wringen in het tafereel der geſchiedenis
„ van CYRUS af tot POMPEJUS: de gedugte vervolgingen on-
„ der ANTIOCHUS EPIFANES zyn dan maar kleine don-
„ kere wolkjes voor den Joodſchen ſtaat, die nergens toe
„ dienden, dan om aan de natie vryheid en dapperheid
„ te bezorgen; hoe veel leerzaams, zonder agterhouden-
„ heid, 'er in 's mans voorſtel is, voor elk die ware By-
„ belkennis mint, vind ik het nogthans onnatuurlyk, alle
„ die vooronderſtellingen aan te neemen. Toen onder
„ verſcheiden Schrift-Uitleggers het gezag der aanhalin-
„ gen uit het O. T. en (in) het N. T. niet meer zo on-
„ feilbaar verklaard werd, begon men gansch anders over
„ deze woorden te denken; een ongenoemden gaf in *En-*
„ *geland* een *free Inquiry into the Viſion of Daniel. Lond.*
„ 1776. deze brengt alles op CYRUS, en de lotgevallen,
„ die de Jooden onder het herbouwen van ſtad en tempel
„ gehad hebben; zeer velen gevoelden het verbazend
„ ſtoute en gewrongene van deze verklaring, en ſloegen
„ dan een natuurlyker weg in, waarin MARSHAM had
„ voorgegaan; men begon het ſtandpunt toen van CYRUS
„ af tot aan ANTIOCHUS EPIFANES te plaatzen. Die nog
„ een ſtap verder gaan, en de gelicfde *verſie* van *Duitſch-*
„ *land* minnen, hebben deze verſen voor eene *gloſſe* der
„ *Rabbynen* verklaard. Ik wil niet ontveinzen dat EICH-
„ HORN, die onbetwistbaar de beste proeve gegeeven
„ heeft van doorzicht in de beelden, welken in DANIEL,
„ en in de *Openbaring* van JOHANNES, voorkomen, zeer
„ veel leerzaams gegeeven heeft, het welk elk minnaar

„ van waarheid behoorde te onderzoeken. Want het is
„ geen eerbied voor de Bybelſchriften, maar ſtyfheid,
„ een gevoelen eenmaal omhelst te verdedigen; men moet
„ ook in ſtaat zyn zulks van bedenkingen die waarſchyn-
„ lykheid hebben te ontheffen; ik wil myn lezer behulp-
„ zaam zyn in het onpartydig onderzoek, het welk elk
„ weldenkende over dit Schriftuurbewys behoorde in agt
„ te neemen: 1. Het kan niet ontkend worden dat de vyf
„ laatſte Hoofddeelen van DANIEL, die zyn eigen opſtel
„ wis zyn, meestal in de byzonderheden op ANTIOCHUS
„ EPIFANES nederkomen; het is dan ook niet vreemd dat
„ in deze nadere ontwikkeling van GABRIEL zulke om-
„ ſtandigheden inkomen, die hem betreffen, omtrent wel-
„ ken DANIELS geest zich in zyne voorſpellingen het
„ meest bepaalde, dit is zyn *ultimaat* zelfs in zyn ge-
„ zichte in het VII Hoofddeel; 2. Men moet ook de ui-
„ terſte naauwkeurigheid, en tevens bepaalde denkbeel-
„ den uit vergelyking van de beste lezing, omtrent de
„ getallen in agt neemen, en niet eerst met EICHHORN alles
„ maar bepaalen op ANTIOCHUS EPIFANES; en ziet men
„ dan dat de 70 weken van het 24 vs. dezelve verklaring
„ van jaarweken vordert, wil men dan de ſtoute gedagte
„ maar aannemen, dat JEREMIA (DANIEL) geen 70 jaa-
„ ren, maar 70 jaarweeken bedoeld heeft, en dit zo in
„ den text in te dringen, en dan by het ſlot van alles zeg-
„ gen: deze rekening ruikt vry *Kabbalistisch*, zulks is
„ by my of niet eerlyk, of overgegeeven los; 3. Einde-
„ lyk moeten wy omtrent de lezing en de betekenis van
„ het woord *Meſſias* zeker zyn; hy word in eenen adem
„ met den Vorst of met het leger van den Vorst genoemd;
„ volgens deze gronden zullen wy in de byzondere ver-
„ klaring op deze hoofd-*idéen* naauwkeurig letten, en eer-
„ lyk opgeeven, wat wy daar omtrent vinden."

Voor zo veel deeze algemeene Aanteekening nog al iet opmerkelyks bevat, hebben wy dezelve wel willen overſchryven. Thans gaan wy des Heeren VAN VLOTEN's byzondere aanmerkingen op ieder vers voordraagen.

Vs. 24. „ Zo men de *Hebreeuwſche* text gezag geeft
„ boven de overzettingen, moet men *weken* of *jaaren* on-
„ bepaald laten, zynde deze invulling alleen afhanglyk
„ van de meening der Overzetters; *éene zeven*, is dus
„ de eigentlyk oorſpronglyke lezing, *zevenen, zyn over*
„ *u beſtemd*; — of *is voor uw volk afgeſneden* of *af-*
„ *gekomen*; om het enkelvoud neemen wy het bepaald

„ voor

„ voor een naamwoord. —— Tweo lezingen heeft men, „ omtrent de *zonden te verzegelen* of *die te doen eindi-* „ *gen*, die beide een aanmerkelyk verſchil uitmaken; de „ laatſte verdiend de voorkeur op het gezag der over- „ zettingen, waaronder ook die is te *Rome* uitgegeeven. „ —— De *ſchuld te verzoenen;* hier ſchynt de *verſie* „ van 1772 de voorkeur te hebben, vooral om het vol- „ gende, door de onzen vertaald: *eene eeuwige geregtig-* „ *heid aantebrengen; eeuwig* heeft hier alleen in het denk- „ beeld van den Vertaler zyn vastigheid; de text zegt „ niets anders dan de *oude geregtigheid* te herſtellen; „ hier voor neemt MICHAELIS: *de oude onſchuld*, het geen „ ik geenzins kan inſtemmen; dan liever de geregtigheid „ van de oudſte tyden, de regtvaardigheid die in de *pa-* „ *triarchale* familie plaats had, —— en *het gezicht des Pro-* „ *feets te verzegelen;* zo leest een der beste *Hebreeuwſche* „ Handſchriften; —— het laatſte, *heiligheid der heilighe-* „ *den*, met onze Overzetting, te neemen voor den *Meſſias* „ of den *heiligen*, is met STINSTRA gewis het algemeene „ gebruik van deze zo dikwyls voorkomende ſpreekwys „ te verlaten, en te willekeurig; zo houd alle zekerheid „ voor een vertaling op; maakt men nu van het geheel „ hier eene vertaling, gegrond op de gedagten der 70 „ jaarweken, dat is 490 jaaren, dus de korſte tyd; neemt „ men dit van maan-jaaren, dan valt zulks in den tyd „ dat POMPEJUS den Jooden de Souvereiniteit ontnam; „ ik houde my by de gedagten dat het een antwoord is „ voor DANIEL: *70 jaaren zyn bepaald*, enz. en heb de „ ſtille giſſing dat oude en betere Handſchriften ons nog „ eenmaal de ware lezing zullen geven, in *tien zevenen* „ hier laten werken."

Vs. 25. „ *Weet en verſtaat;* hier heeft de *Verſie* van „ *Rome* veel meer woorden, en ſchynt meer *Paraphraſt* „ te zyn: *gy kunt weeten en kunt 'er u over verheugen* „ *als gy ziet, hoe het beſluit met het gevolg overeenſtemt;* „ dit heldert niets op, dan by wyze van omſchryving, „ en 't heeft geen moeijelykheid. —— Meer betekent het „ wat *uitgang des woords* hier zy, de naaste gedagten „ zyn deze twee; het *edict* van CYRUS of het bevel, het „ geen GABRIEL bekwam tot onderricht van DANIEL; my „ dunkt het is beſlist uit het 23 vs. en wy hebben hier „ geen keuze meer, en moeten het zo neemen zo als wy „ 't geven, zonder te vragen of het in de rekening wel „ uit komt; dus doende ſchikken wy de *hypotheſe* niet

„ naar de woorden, maar handelen omgekeerd. —— *Om*
„ *te doen wederkeeren en om Jeruſalem te bouwen;* het
„ eerſte voelt elk, dat hier weder ſtroef inkomt, en eene
„ verdagte lezing ſchynt te zyn, om *Jeruſalem* op te
„ bouwen en te herſtellen, zegt het Hebreeuwsch; de
„ text van *Rome*, en men zal *Jeruſalem* voor den HEER
„ tot een ſtad bouwen. —— Hier is aanmerkelyk ver-
„ ſchil, de overzetting van THEODOTION heeft ze ook
„ niet; —— ik behoude de gewoone eenigzins. —— Meer
„ moeijelykheid heeft het woord door *Meſſas* vertolkt
„ betekenende Gezalfde: het kan ook een eigen naam
„ zyn, maar in den eerſten zin kan het een *adjectivum*
„ zyn of een *ſubſtantivum;* als het *ſubſtantive* genomen
„ word, dan kan ik met MICHAELIS noch niet zien dat
„ het Koning moet betekenen, alſchoon het zo meest ge-
„ bruikt word; dit gevolg gaat gewis niet door, hier
„ verlaat ons de *Roomſche Verſie;* EICHHORN leest tegen
„ de Conſtructie by de *Hebreën: den gezalfden overwin-*
„ *naar* voor *Meſſias* den Vorst; of wy het als een eigen
„ naam moeten neemen, kan niet dan door het geen volgt
„ beſlist worden: wy gaan dan voort: *zyn 7 weken en* 62
„ *weken;* in de oude *Hebreeuwſche* Handſchriften vind men
„ niets daarvan in dit vers, maar wel vind men deze
„ woorden in het 27ſte vers geplaatst; het is zeker dat
„ dit vers dan vlotter leest; de vermaarde overzetting
„ leest: na zeven-en-zeventig en 62 *Jaaren zal de Zal-*
„ *ving afneemen* en *ophouden* te zyn; en vereenigd het
„ dus met het 26 vers, deze ſpreekt ook niets van het
„ herbouwen van ſtraten in beangſtigſte tyden; het is on-
„ getwyfeld dat de *Hebreeuwſche Codices*, enz. vryheid
„ geven te lezen: *Zevenen, zeventig jaaren, zeventig we-*
„ *ken*, dus wy hier niet bepaald worden, alleen 62 *weken*
„ zyn bepaald; hier valt niets verder te onderzoeken;
„ —— omtrent het laatſte lid heb ik geene moeijelykheden
„ gevonden, en kan niet zien waarom andere Uitleggers
„ zich hier zo vermoeien."

Vs. 26. „ Na twee-en-zestig *zevenen* of *weken*, zal de
„ *Meſſias* uitroeijen of uitgeroeid worden, beiden kan
„ buiten de *punctatie* gelezen worden; volgens de *punc-*
„ *tatie* moet het zyn: *uitgeroeid worden;* maar JEZUS
„ CHRISTUS zich van deze woorden bedienende, heeft
„ ongetwyfeld gelezen: *zal uitroeijen;* — het volgende
„ is donker, eigentlyk ſtaat 'er: *doch niet voor hem;* dit
„ heeft men volgens een *Rhetoriſche figuur* vertaald, *en*

„ *zal*

„ *zal niet meer zyn*; een andere lezing geeft ons letter-
„ lyk: *hem zal het gerichte zyn*; wat hier het ware is,
„ moet het verband der woorden, zoo het mogelyk is,
„ alleen *beſtisſen*; — er volgt naar den letter: *en een*
„ *Volk van den Vorst, het welk komen zal, zal ſtad en*
„ *heiligdom verſtoren*; in de woorden op zich zelven, is
„ noch moeijelykheid, noch dubbelzinnigheid in de le-
„ zing; onzekerder zyn de volgende woorden, de zin is
„ ongetwyfeld: 's Volks einde zal zyn *een ſnelle vloed*;
„ hierdoor wierden volgens *Matth.* XXIV. de dagen af-
„ gekort, hierom zie ik niet zo zeer op de algemeene
„ overſtroming, dan wel op de ſnelheid van den vloed;
„ hiermede ſtroken de volgende woorden: *en tot het einde*
„ *van den Oorlog reiken de verwoestingen*; KENNICOT
„ heeft een Handſchrift gegeeven, dat leest: *na het einde*
„ *van den Kryg volgen verwoestingen op den anderen*;
„ waren 'er verſcheiden Handſchriften die zo lazen, wy
„ zouden die verre de voorkeur geven; het Griekſche
„ Handſchrift, te *Rome* uitgegeven, valt in het tegenge-
„ ſtelde: *de verwoestingen zullen weggenomen worden*;
„ BLEYNEY heeft hier weder een anderen weg gegaan, die
„ nader door verandering van lezing in de gewoone ver-
„ klaring en berekening invalt, *on* DANIEL IX. *Oxf.* 1765."
Vs. 27. „ Dit vers baart ongetwyfeld de meeste moei-
„ jelykheden; het Roomſche Griekſche *Codex* leest: *het*
„ *verbond zal verſcheiden weken kragt doen, en op het*
„ *einde der weken zal het brand- en ſpys-offer ophouden*;
„ een duidelyke zin, maar teffens eene lezing die verba-
„ zend van onzen text verſchilt; *het zal het verbond voor*
„ *velen ſterk maken, één zeven lang, op de helft van die*
„ *zeven*, enz.; *een verbond ſterk maken*, kan zyn, of de
„ Godsdienst zal hen moed geven, of volgens eene an-
„ dere betekenis by de *Arabieren* meest in gebruik, de
„ verbondenen zullen rebelleeren, of liever: door de ver-
„ bintenis zal men rebelleeren; voorts is de Hebreeuw-
„ ſche text in den zin klaar, wat de volgende woorden
„ betreft: *en over den vleugel der grouwelen een verwoes-*
„ *ter*; een Handſchrift van DE ROSSI is het met de Room-
„ ſche *Verſie* eens: *in of over den tempel zullen grouw-*
„ *zaame verwoestingen zyn*; het laatſte is eigentlyk maar
„ de letter: *of tot het einde zo ſnel (toeſchietende) zal ze*
„ *ſtroomen over het verwoestede*; hier ſtemt het Roomſche
„ Handſchrift in beknoptheid met de gewoone Griekſche
„ overzetting overeen. Het *reſultaat* van alles is, dat

„ wy den ſchyn van veranderingen in den text niet ge-
„ maakt hebben, om dat de lezingen in de verſchillende
„ Hebreeuwſche Handſchriften, zo wel als in de ver-
„ ſcheiden overzettingen, niets beſlisſends gaven, wat
„ moet men op de *grammaticale* verklaring nu naar het
„ oogmerk doen, en hoe het in de omſchryving behan-
„ delen? hier zyn twee ſtellingen, die beide ſtem tot
„ de ware verklaring hebben; het ganſche bezoek, de
„ aart der gezichten, de ſpreekwyzen by getallen gevoegd,
„ doen ons verwagten dat hier gewis van ANTIOCHUS
„ EPIFANES zal geſproken worden; omtrent wien DANIEL
„ zo uitvoerig is, en waarop byna alle zyne gezichten
„ nederkomen; de tweede is JEZUS CHRISTUS volgens
„ alle de *Euangelisten*, zelfs JOSEPHUS, die als vleier van
„ den Vorst, naar zyne *Theologiſche* denkbeelden, ook
„ TITUS VESPASIANUS vond, zou 'er haast toe overge-
„ gaan zyn om Vorst en *Meſsias* voor een perſoon te hou-
„ den, althans hy brengt de woorden ook op den onder-
„ gang van den Joodſchen ſtaat onder de *Romeinen*; en
„ moeten wy aan die algemeene uitlegging in de tyden
„ des N. T. dan ook geen ſtem geven, dan kon het ge-
„ voelen van den Heer Prof. KLUIT in zo verre als uit-
„ legkundig mogelyk beſchouwd worden, zo dat men dan
„ eens weken voor weken, dan eens voor 7 Jaaren, dan
„ eens voor 10 Jaaren nam? dan zou mogelyk myne op-
„ gave Historisch uitgevonden kunnen worden, doch zo
„ lang ik daaraan ten ſterkſte twyfel, heb ik 'er niet aan
„ durven denken; het is willekeurig hoe men rekent, als
„ men het doet om iets uit te vinden, maar het is niet
„ willekeurig als men by de manier van ſchryven en re-
„ kenen door DANIEL gebruikt, wenscht te blyven."

Twee Leerredenen over de Formulieren van den H. Doop en 't H. Avondmaal; benevens een Berigt van 't gevoelen onzer Oude beroemde Godgeleerden over deze beide Sacramenten. Door S. VAN EMDRE, Predikant te Wageningen, Lid van 't Zeeuwſche Genootſchap, en Correspondeerend Lid van 't Godgeleerd Genootſchap in 's Hage. Te Utrecht by W. van Yzerworst, 1794. *In gr.* 8vo. 117 *bl.*

De algemeene klagte, over de diepe onkunde van veele Christenen, gelooven wy, met den Eerw. VAN EMDRE,

DRE, op het geen men de Leere der Sacramenten noemt, met reden te kunnen worden toegepast. Dit bewoog zyn Eerw. eerst tot het uitſpreeken, en vervolgens tot de uitgave, deezer twee Leerredenen, tot het laatſte, op aanzoek van zommigen, te gereeder overgehaald, „ om dat ik „ (ſchryft zyn Eerw. in de Opdragt) geduurende den „ loop myner bediening duidelyk beſpeurd heb, hoe veel „ onkunde in de Leer der Bondzegelen, byzonder ook „ omtrent 't Formulier van den Kinderdoop, by de meesten menſchen plaats heeft, 't geen te meer te beklagen „ is, daar 't Bondzegel des Doops meermalen bediend „ wordt in onze Kerk dan 't H. Avondmaal; en ſchoon „ 't Formulier dan altoos wordt voorgelezen, wordt 'er „ weinig of niet door veele Hoorders op gelet, althans de „ inhoud van 't zelve van zeer weinige begrepen, zelfs van „ Ouders, die hunne Kinderen ten Doop aanbieden; van „ daar, dat men veelal zyne Kinderen laat doopen uit „ gewoonte, of om dat 't eene order der Kerke is."

De manier van behandelinge, welke de Eerw. VAN EMDRE heeft verkoozen, dunkt ons zeer gepast om de gehekelde onkunde te weeren. Even als in de Verklaaring van eenigen uitvoerigen Schriftuurtext, worden hier de Formulieren van Doop en Avondmaal ſtukswyze overwogen, derzelver waare meening ontvouwd, en de ſtelling, in dezelve begreepen, nader bewezen en aangedrongen. Ieder Leerrede wordt met eene ernſtige en gemoedelyke Toepaſſing beſlooten. De Eerw. VAN EMDRE ſpreekt aldaar als iemand, die het weezen van den Godsdienſt ſtelt in de beoefening van vroomheid des gemoeds en van werkdaadige Godzaligheid. „ Stelt geen grond van zaligheid (dus ſchryft hy) in eene bloote kennis aangaande de Leer „ der behoudenis, noch ſteunt nimmer op uwen uitwendigen Doop: want niet de Leer des Doops maakt ons „ zalig, maar de hartlyke ombelzing dier Leer; niet de „ ſchenking van JESUS door 't woord des Euangeliums, „ maar 't gelovig aanneemen van dat geſchenk." Vooral leezenswaardig, en nuttig voor veelen, is de Toepaſſing agter de tweede Leerrede; als waarin de verpligting tot het houden van het H. Avondmaal aangetoond wordt, met aanwyzing van de ongegrondheid van zommige gemoedszwaarigheden; als mede de rechte wyze van het gebruik dier Inſtellinge, en hoe dezelve eenen Christen moet opleiden tot de betragting van, en de verſterking in, deugd en godzaligheid.

Wy

Wy wenſchen dat het doelwit, door den Eerw. VAN EMDRE in deeze Leerredenen beoogd, ten aanzien van veele Christenen, moge bereikt worden.

Brieven ter bevordering der Menſchelykheid. Uitgegeven door J. G. HERDER. *Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1794. *In gr.* 8*vo.* 218 *bl.*

Een gezelſchap van Vrienden maakt een verbond, om 't geen zy, in hunne lecture, merkwaardigs of nuttigs mogten aantreffen, over en weder aan elkander mede te deelen: alles met oogmerk om de Menſchelykheid te bevorderen; dat wil zeggen, de volkomenheid en het geluk der menſchen voort te zetten, en al hooger en hooger op te voeren. Verſcheiden Brieven, hier geplaatst, zyn tot dit oogmerk niet kwalyk berekend; doch van anderen loopt het verband daar mede niet zeer duidelyk in 't oog. De Vertaaling is ſtroef, dikmaals enkel *Hoogduitsch*, in *Nederduitſche* woorden. In een *Geſprek na den dood van Keizer* JOZEFUS DEN II, wekte onze opmerking zekere Brief, door dien Vorst geſchreeven aan de Regeering der Stad *Ofen*, in antwoord op eene aanbieding, om ter eere van den Monarch, in haare Stad, eenen Eerzuil te ſtigten. Der plaatzinge niet onwaardig oordeelen wy dien Brief, voor zo veel de gedagten, daarin begroepen, op zich zelve edel zyn, en over 's Vorſten naagedagtenis geen kleinen luister verſpreiden. „ Als de vooroordeelen uit-
„ geroeid, en waare Vaderlandsliefde, en begrippen voor
„ het algemeene best, verwekt zullen zyn; als een ieder
„ het zyne met vreugd aan de behoeften van den Staat,
„ aan deszelfs welvaren en beveiliging, zal aanwenden; als
„ de Studien verbeterd, het onderwys der Geestelykheid
„ eenvoudiger, de verbintenis tusſchen waare Godsdien-
„ ſtige begrippen en goede burgerlyke Wetten naauwer
„ zal zyn; als een grondiger Justitie, rykdom door ver-
„ meerderde bevolking en verbeterde akkerbouw; als ken-
„ nis van het waar belang des Landheers tegen (jegens)
„ zyne onderdaanen, en van deezen tegen (jegens) hunnen
„ Heer; als kunstvlyt, Manufacturen, en derzelver ſly-
„ ting, de omloop van alle voortbrengſelen door de ge-
„ heele Monarchie wederkeerig zal ingevoerd zyn, gelyk
„ ik met grond hoope —— dan verdien ik eene eerzuil,
„ maar nu niet."

Ge-

Getrouw en Naauwkeurig Verhaal, van den Oorſprong, den Voortgang en de Gevolgen van de ontſtaane Bewegingen, in de Herſtelde Lutherſche Gemeente, binnen Amſterdam. Uitgegeeven door de Generaale Kerklyke Vergadering derzelve Gemeente. Te Amſterdam by J. Ammeling, 1794. *In gr.* 8vo. 202 *bl.*

De titel deezes Geſchrifts kondigt genoegzaam deszelfs inhoud en bedoeling aan. Voor zo veel wy, onmiddelyk noch van ter zyde, belang hebben by de veel gerugts maakende geſchillen, en ons nimmer bemoeiden met de hoogloopende oneenigheden, vinden wy ons ook buiten ſtaat, om over de *getrouwheid* en *naauwkeurigheid* des Verhaals te kunnen oordeelen. Verſcheiden perſoonen vinden wy daarin genoemd, by ons bekend voor eerlyke lieden, en van goed gerugt, die in deeze zaak een hoofdrol geſpeeld hebben. Dit boezemt, ten hunnen opzigte, een gunſtig vooroordeel in, dat, by aldien zy, 't zy in de hoofdzaak, of in de byzonderheden, eenen misſlag mogten begaan hebben, de reden daarvan meer in hun verſtand, dan in hun hart, moet gezogt worden. Voor 't overige — *non nostrum tantas componere lites.*

De Eenzaamheid, door ZIMMERMAN. *Vierde Deel. Te Amſterdam by* J. Allart. *XLVI en* 410 *bladz. in gr.* 8vo.

Dit laatſte Deel van ZIMMERMAN's beroemde Werk bevat twee hoofdſtukken, het elfde en twaalfde. Het eerstgemelde behandelt de voordeelen der Eenzaamheid voor het hart; en het laatſte bevat, behalven eenige aanmerkingen over Dweepery en Monniken-ſtand, eene overziening van het geheel, en het beſluit van het Werk. Wy hebben, by het leezen van dit Deel, geene reden gevonden, om iets te rug te neemen van den lof, dien wy, by de beoordeeling der vorige Deelen (*), aan den Schryver gegeven hebben. Maar wy hebben ook tevens wederom daarin ten ſterkſten bevestigd gevonden de te vo-

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1792, No. 1, bl. 29-36; en No. 15, bl. 625-642.

voren door ons gemaakte aanmerking, dat men in dit boek eene menigte uitſtappen vindt, die dikwyls den draad der redeneering zo zeer afbreken, dat het voor een' niet zeer oplettenden Lezer ten uiterſten moeilyk valt, denzelven telkens weder te vinden, en aanhoudend te volgen. Ja zelfs heerscht dit gebrek aan een ordenlyk aflopenden redeneertrant, en duidelyke onderſcheiding van de deelen des onderwerps, in dit Deel nog veel ſterker, dan in de vorige; zoo zelfs, dat een korte ſchets, zoo als wy die van het derde Deel nog met ongelooflyke moeite gegeven hebben, van dit Deel onmogelyk te vervaardigen was.

Wy zyn tevens verſchuldigd, by het beſluit van dit Werk, ter waarſchuwing onzer Lezers, nog dit te voegen, dat, in het midden der menigvuldige ſchoone aanmerkingen, welke hetzelve bevat, toch ook daarin verſcheiden plaatzen voorkomen, die door een bezadigd oordeel onmogelyk kunnen worden goedgekeurd, en die zelfs gevaarlyk kunnen worden voor zulk zoort van Lezers, dat niet geleerd heeft zyne verbeeldingskracht wel te beſturen, en dat, door zich met een ingebeeld gevoel zoetelyk te ſtreelen, de dryfveeren eener edele werkzaamheid jammerlyk verſlapt, en zich zelven van waar geluk berooft. Wy brengen daartoe, b. v. de volgende plaatzen uit dit vierde Deel: bl. 29. „ Men zoude, in eenen donkeren kerker, *met* eene ſchoone verbeelding gelukkiger wezen, dan *zonder* dezelve, in het heerlykſte gewest." bl. 169. „ Zoo zoet te lyden, *treurig te zyn, zonder recht te weeten, waarom?* en dan echter aan de Eenzaamheid boven alles den voorrang te geven; —— dit is een toeſtand, dien elk jongeling zich behoort toe te wenſchen, om dat hy den ouderdom ſchuwt." bl. 310. „ Het Stelzel van dweepery heeft —— eene zeer verhevene zyde, daar het, by all' deszelfs damp en nevel, voor de waereld dikwyls, ook waarlyk nuttig geweest is. Godsdienst des harten en Godgeleerdheid des vredes, heeft men, zeer veele eeuwen achteréén, *enkel* by de *dweepers* en in hunne ſchriften gevonden. Voorts beſtond alles, wat de meeste Christenen leerden, en verrichtten, in onverſtand en raazerny, enz."

In de Voorreden van den Vertaaler wordt verſlag gedaan van eenige veranderingen, welke ten aanzien van het oorſpronglyke Werk gemaakt zyn; en voorts, op verzoek des Uitgevers, berigt, „ dat, by gebrek van gepaste desſeinen voor eenige Plaaten, met welken de zel-

„ zelve voornemens geweest was dit Werk te vercieren,
„ het *derde* en *vierde* Deel zonder Afbeeldingen geleverd
„ wordt." Naar het ons toeſchynt, had dus ook de Uitgever van de titels dier Deelen moeten weglaaten de woorden *met plaaten*, welke 'er nu evenwel op ſtaan. Voorts zou de Uitgever wel doen, indien hy wat minder 'er eene gewoonte van maakte, om by de meeste boeken, die hy uitgeeft, Plaaten te voegen, het zy ze 'er by te pas komen, of niet. Hy zou dan misſchien wat minder voor zyn eigen beurs zorgen, maar wat meer voor het nut van het Publiek; en zyn winkel zou zich dan wat minder onderſcheiden, door de verbaazende duurte der Werken, die 'er uit te voorſchyn komen.

Historia Litteraria & Critica Forcipum & Vectium Obſtetriciorum, Auctore JOHANNE MULDER, A. L. M. Phil. & Med. Doct. Societ. Med. Lond. in Noſocomio Guyſiano Soc. honor. Cum Figuris. Lugd. Bat. apud *H. & J. Honkoop*, 1794. Absque Præfatione, 212 pag. 8vo. form. maj.

Deze voortreflyke Verhandeling, welke boven het gros der gewoone *Diſſertationes Inaugurales* zoo zeer uitſteekt, niet alleen door haare uitgebreidheid, maar vooral door het gewigt van 't onderwerp, en de kieſche wyze van bearbeiding, behelst eene Letterkundige Geſchiedenis, en tevens eene oordeelkundige beſchouwing, van twee der voornaamſte Werktuigen in de Verloskunde, de Hefboom en Tangen. De invoering van beide deze Werktuigen heeft eene zo gunſtige omwending in de beöefening dier heilzaame Kunst te weeg gebragt, dat dezelve daar door eene geheel andere gedaante bekomen heeft, en met een vry gelukkiger gevolg, tot behoud van Moeders en Kinderen, van dien tyd af begonnen is aangewend te worden; en het is even daar door, dat alles, wat den oorſprong, de lotgevallen en het gebruik, dezelven aanbetreft, van de grootſte aangelegenheid voor den Genees- en Heelkundigen gerekend moet worden. —— Pryslyk was dus de onderneeming van den Schryver, wanneer hy deze taak, die tot hiertoe ſlegts onvolkomen en gebrekkig door anderen begonnen was, op nieuw opvatte, en met meerder naauwkeurigheid zogt af te werken, zonder zich door de zwaarigheden, die dezelve noodwendig verzellen moesten, te doen

doen affchrikken, en die in de uitvoering van dit plan door den Autheur gelukkig zyn te boven gekomen. Alles toch wat de uitvinding, de veranderingen, verbeteringen en aanwending, der genoemde Inſtrumenten aangaat, van derzelver eerſte aanlegging tot den tegenwoordigen tyd toe, vindt men hierin, zoo veel zulks mooglyk ware op te ſpeuren, met eene ongelooflyke vlyt byeengezameld, volgens de jaaren der ontdekking of aanwending opgegeven, elk dier Werktuigen naauwkeurig beſchreven, en met Elf uitſlaande Plaaten opgehelderd, waarin dezelve op de helft verkleind, en, zoo verre zy in 's Schryvers handen gekomen zyn, niet ſlegts van vooren, maar ook van ter zyden, 't geen tot een recht verſtand derzelven noodzaaklyk was, worden afgebeeld; terwyl in vier andere Tafels de onderſcheiden afmeetingen dier Tangen en Hefboomen, niet zonder groote moeite in alle derzelver deelen genomen, met zeer veel juistheid worden opgegeven.

In het tweede gedeelte der Verhandeling houdt de Schryver zich bezig met de beoordeeling der meergenoemde Konsttuigen. —— Na vooraf het oogmerk, waartoe zy gebezigd moeten worden, en de wyze van derzelver werking, behoorlyk onderzogt en vastgeſteld te hebben, neemt hy de verſchillende deelen, waaruit zy ſaamgeſteld zyn, als de bladen, de ſaamvoeging, het ſteunpunt, de handvatſels, elk in 't byzonder, in overweging, toetst dezelve aan het bepaalde doeleinde, waartoe zy dienen moeten, en wyst het gebrekkige, dat zich in de meeste, 't zy in 't algemeen of in enkele, deelen, daarin opdoet, op eene overtuigende wyze aan; terwyl hy tevens een nieuw ſoort van Verlostang voorſlaat, en met eene Afbeelding opheldert, welke uit het pryslyke, dat in de verſchillende deelen der beſchreven Tangen gevonden wordt, zonder tot hier toe in een enkel ſoort vereenigd te zyn, is ſaamgeſteld, en welks maakſel, ter bereiking van het doeleinde, waartoe men dezelve gebruiken moet, in alle opzichten, het meest geſchikt geöordeeld wordt. Onder de Hefboomen echter wordt den voorrang toegekend aan die, welke door den Heer LOWDER, een Engelsch Verloskundigen, uitgedagt en wereldkundig gemaakt is.

Wy hebben dit geheele Werk, 't geen zich door volledigheid, naauwkeurigheid en oordeelkunde, zo uitſtekend kenmerkt, met zeer veel genoegen gelezen, en daar de Heer MULDER, thans als *Lands Operateur*, en *Lector in de Heel- en Verloskunde*, te Leeuwaarden aangeſteld zynde,

de, zich in de gunſtigſte gelegendheid bevindt, om zyne kundigheden in dit vak verder uit te breiden, mogen wy ons met reden vleijen, dat men in de Verloskunde, die, hoe zeer in de laatſte jaaren tot een aanmerklyken trap van volkomenheid geſtegen zynde, echter nog voor vry meerder volmaaking vatbaar blyft, in vervolg van tyd, van de bekwaamheden des Heeren MULDER, die zich door zyne eerſtelingen op eene zo gunſtige wyze onderſcheiden heeft, nog meerdere voortbrengſelen, door verdere naarſporingen en ondervindingen, te wachten zal hebben.

Algemeen denkbeeld, of myne gedachten en uitvinding van een Thelegraphe, of Correspondentie-Wyzer. Zynde een Werktuig onlangs in Frankryk uitgevonden, en thands aldaar in gebruik. Om in een zeer korten tyd, op een merkelyken afſtand, tydingen of berichten over te brengen. Door JAN CANTZLAAR, Hzn. *Te Rotterdam by* N. Cornel, 1794. *In gr.* 8vo, *met het Aanhangſel, en een Plaat*, 38 *bl.*

Deſcription & Repréſentation du Télégraphe. —— Dat is: *Beſchryving en Afbeelding der Telegraphe. In 's Hage by* J. Plaat. *In Quarto*, 4 *bl.*

Ontwerp van de Telegraphe, zynde eene opgaave van drie onderſcheidene wyzen; waarop de Telegraphe van den Heere CHAPPE *kan zamengeſteld zyn. Benevens de beſchryving van een geheime Correspondentie-Machine, waar door men geheime Briefwiſſeling houden kan, zodanig ingericht, dat zy die de Zamenſtelling en het gebruik van die Machine kennen, nooit in ſtaat zyn, om een Brief, op die wyze geſchreven, te ontcyfferen. Door* JACOB DE GELDER, *Fransch en Duitsch Kostſchoolhouder en Mathematicus te Rotterdam. Te Rotterdam by* J. Holſteyn, 1794. *In gr.* 8vo, *met een Plaat*, 36 *bl.*

Nimmer vondt ſwelligt eene uitvinding een gepaster tydſtip om daadelyk in gebruik gebragt te worden, dan de *Telegraphe* van den Heer CHAPPE. Zonder dat men, hier te lande, iets van de uitvinding gehoord had, berichtten de Nieuwspapieren, dat men te *Parys*, in 50 minuuten, over *Ryſſel*, door dit Werktuig, gewigtige tydingen ontvangen had. Deeze berichten maakten veele men-

ſchen nieuwsgierig, hoedanig dit Werktuig was; doch tot heden ſchynt het niet volledig in ons Vaderland bekend te zyn; weshalven men zich alleen moet vergenoegen, met de gedachten van zodanige lieden daar over te verneemen, als zich in de bovengeplaatſte Schriften daar over reeds verklaard hebben.

De Heer CANTZLAAR is, zo veel wy weeten, de eerſte geweest, welke zyne gedachten en uitvinding van een *Telegraphe*, in het eerstgenoemd *Algemeen denkbeeld*, onzen Landgenooten heeft medegedeeld. Na aangemerkt te hebben, dat de *Uurplaaten* en *Uurwyzers* der Klokken op een vry verren afſtand zichtbaar zyn; dat de ſtand der *vergulde Uurwyzers* alle menſchen, die een goed gezicht hebben, en door geene huizen, boomen, of andere beletſels, gehinderd worden, op een vry verren afſtand doen zien, hoe laat het is; dat zelfs zommige Menſchen, zonder de uuren op de plaat, alleen uit den ſtand des Uurwyzers, zien kunnen, welken tyd de Wyzer aanwyst, nadien ieder weet, dat, als de Wyzer regt op en neer ſtaat, het 12 of 6 uuren, en zo dezelve juist Horiſontaal ſtaat, het 9 of 3 uuren is; terwyl de tuſſchen beiden ſtaande uuren, ligtelyk, op een half uur na, beraamd kunnen worden. Na dit alles aangemerkt te hebben, deelt hy de beſchryving van zyn uitgevonden Werktuig dus mede:

„ Laat, op een taamelyk groote *zwartgeverwde* langwerpige plank, drie cirkels op gelyke afſtanden ſchilderen met witte Verw: de tusſchenruimten der twee bovenſte Cirkels moeten in 24 deelen of liever vakken gedeeld worden, beginnende het eerſte vak juist boven 12 uuren: tusſchen de twee onderſte Cirkels (zynde de middenſte gemeen, namentlyk zo wel tot de bovenſte als tot de onderſte behoorende,) laat men de uuren en half uuren met vergulde letters ſchilderen, gelyk op alle Klokken de Uurwyzerplaat beſchilderd is; terwyl men, in de bovenſte 24 vakken, alle de letters van het A, B, C, STERK VERGULD, op een *zwarten grond* laat ſchilderen, beginnende de letter A te ſtellen juist boven 12 uuren. Wyders voegt men nog een Plank, van dezelfde grootte en formaat als de eerstgemelde, op een' zekeren afſtand agter dezelve; deze aan de eerstgemelde wel aangehecht zynde, door eenige (het zy 6 of meer) ſtylen, zal de Machine recht over einde kunnen ſtaan. Deze laatstgemelde plank wordt van agteren zwart geverwd, en twee Cirkels, even groot van diameters als de twee bovenſte van de

eer-

eerſte plank, 'er op geſchilderd; tuſſchen deze twee Cirkels, die op dezelfde wyze als de zo even gemelde, in 24 vakken, worden gedeeld, plaatst men dezelfde letters, doch in de tegengeſtelde orde, waar door alle de letters van het A, B, C, overéénkomen met die welke op de eerſte plank ſtaan, doch deze behoeven ſlechts wit geverwd, en niet verguld te zyn, en kunnen ook van veel kleiner formaat zyn, dan die op de voorſte plank ſtaan, dewyl men zich daar altoos digt by bevindt. —— In het middenpunt van de bovengemelde Cirkels der voorſte plank wordt een gat geboord, waar door een As heen loopt, aan welke een Wyzer gevoegd en wel vastgemaakt is, die aan zyne ſpitſe of *wyzende helft* ſterk en *helder verguld* is; terwyl de andere helft zwart geverwd wordt, en ſlechts tot een evenwigt dient in het beweegend gebruik. De bovengemelde As gaat ook regt horiſontaal door de agterſte plank heen, door een gat dat te gelyk het middenpunt der twee Cirkels is: welke, daar agter uitkomende, op eene geringe lengte eindigt, aan welkers einde een Kruk of Draaijer vastgemaakt is, terwyl 'er tevens digt tegen deze agterſte plank, mede een Wyzer (van lengte tot op de letters komende, en zynde de ſpitſe of wyzende helft wit, en de andere helft zwart geverwd,) wel vastgemaakt en juist overéénkomende met den ſtand der voorſte, zoo dat, wanneer, met den Draaijer, de As met de Wyzers rondgedraaid wordt, zoo moeten beide, de voorſte en de agterſte, op dezelfde letters ſtaan of wyzen. —— Voorts moet men by *ieder* dezer Werktuigen één of meer *Telescoopen*, en ten minſten twee *Waarneemers*, hebben, als mede een *Horologie met een Secondewyzer*, en voorts Pen, Papier en Inkt." —— Zie daar het Werktuig en deszelfs toeſtel, behalven de *Seinen*, die verſchillend bepaald kunnen worden.

De Heer CANTZLAAR onderſtelt, dat een *Telegraphe* in 's *Hage*, en een ander te *Rotterdam*, geplaatst zy, zodanig, dat beiden, door Telescopen, wederzyds gezien kunnen worden. Hy vooronderſtelt verder, dat die van *Rotterdam* het volgend bericht willen geeven: *Zedert gisteren wordt Breda belegerd, en de Stad is reeds opgeëischt*: welk bericht in circa 6 minuuten naar 's *Hage*, door dit Werktuig, overgebragt kan worden. De reden is klaar: de half vergulde Wyzer wordt te *Rotterdam* op de letter Z geſteld, en ſtaat daar 5 Seconden op ſtil; even zo doet zy op E, op D, op E, en op R; doch nadien met de volgende Letter T het woord uit is, ſtaat de Wyzer op die letter 10 Seconden

ſtil: welk een en ander, door de Haagſche Waarneemer, wordt opgemerkt en aangetekend: die derhalven, in circa 6 minuuten, dit geheel bericht op de *Rotterdamſche Telegraphe* geſpeld zal hebben.

Men ziet dat deeze uitvinding niet onaartig en tevens zeer eenvoudig is; doch zy verſchilt zekerlyk hierin van de Franſche, dat de berichten voor ieder die de beweegingen van den Wyzer ziet, verſtaanbaar zyn; iets dat op de Telegraphe van CHAPPE geen plaats moet vinden, nadien, volgens bekende berichten, de Waarneemers zelve, die de beweegingen namaaken, niets van de tydingen weeten. Doch men zou dit door byzondere Sleutels, die telkens veranderen, kunnen verbeteren. Voor de K, die de Schryver uit zyn *Alphabeth* gelaaten heeft, om ſlechts 24 letters, op zoo veel halve uuren, te kunnen plaatſen, zouden wy de X weggelaaten hebben; nadien deeze letter *by ons* veel beter gemist, of anders door *ks* vervangen kan worden. —— Het *Aanhangzel*, of *Vervolg*, lost eenige bedenkingen op, en toont hoe men dit Werktuig meerder licht zou kunnen verſchaffen, zo dat het zelfs des nachts van dienſt zou kunnen zyn.

Het tweede Stukje, getyteld: *Deſcription, &c.* het welk men, in de Nieuwspapieren, als eene, door een Correspondent uit *Ryſſel* overgezondene, naauwkeurige beſchryving en afbeelding van CHAPPE's *Telegraphe* heeft aangekondigd; dit Stukje komt ons vry duister voor, geevende zeer weinig licht aan de bygevoegde Afbeelding, die insgelyks weinig betekent. Voor zoo veel wy 'er uit hebben kunnen opmaaken, zou dit Werktuig uit één langen arm, of ſchaal, beſtaan, aan welke twee andere armen, of ſchaalen, ter wederzyde vastgemaakt zyn; welken, door middel van touwen, 280 beweegingen kunnen maaken. Elke beweeging zou 20 Seconden duuren, zo dat het Werktuig maar 3 beweegingen in één minuut zoude doen, ſtaande zo lang onbeweeglyk in een Keep. Dus doende zou de eerſte beweeging, in *Parys* aangewezen, reeds in *Ryſſel* overgebragt zyn, eer de tweede beweeging in *Parys* begon: dat niet onmogelyk is.

De meeste duisterheid in deeze beſchryving, (die ook maar een halve bladz. groot is) ligt in het getal der beweegingen. De groote ſchaal heeft maar 4 beweegingen, de twee andere 240; intuſſchen wordt gezegd, dat elke beweeging der laatſte $\frac{1}{7}$ van een Cirkel, of 45 graaden, is:

ds: waar die 240 dan van daan komt, is niet wel te gisſen.

In het derde Stukje geeft de wiskunſtige DE GELDER het *Ontwerp* eener *Telegraphe* op, welke, ſchoon van zyne uitvinding zynde, hy meent dat het naast by die van CHAPPE zal komen. De volgende vereischten van zulk een Werktuig, door hem opgegeeven, zyn zeer juist.

„ 1. Moeten de tydingen door hetzelve, zo ſpoedig molyk, overgebragt kunnen worden.

„ 2. Deszelfs zamenſtelling moet eenvoudig en regelmaatig zyn, zo dat, wanneer de Machiene in werking is, 'er zo min fouten als mogelyk zy kunnen begaan worden.

„ 3. Dewyl 'er, in de meeste tydingen, die door de *Telegraphe* overgebragt moeten worden, vereischt wordt, dat noch de perſoonen die werken, noch het publiek dat de bewerking ziet, deeze tydingen te weeten komen, moet 'er een middel bedacht worden, om de tydingen zodanig over te brengen, dat noch het publiek, noch de perſoonen die aan de *Telegraphen* werken, ooit in ſtaat zyn om de tydingen te kunnen weeten, die door de *Telegraphe* overgebragt worden."

Deeze vereischten, — van welken de laatſte niet in het Werktuig van den Heer CANTZLAAR gevonden, doch 'er evenwel by gebragt zoude kunnen worden, — heeft de Heer DE GELDER alle in het oog gehouden; zo wel by het uitvinden zyner *Telegraphe*, als by het uitdenken eener geheime *Correspondentie-Machiene*, by dat Werktuig behoorende. Beiden worden in dit Stukje beknopt beſchreven, en door een Plaatje opgehelderd, zonder het welk alle overneeming, voor onze Leezers, vruchteloos zoude zyn. Dit kunnen wy 'er van zeggen, dat beiden zeer eenvoudig zyn, beſtaande de *Telegraphe* in een Rad van yzer of hout, hebbende mede alle de letters van het *Alphabeth*, uitgezonderd de I. Q. en X, zynde 23 in getal; waar by het punctum (.) als de 24ſte geſteld is. De *geheime Correspondentie-Machiene* beſtaat uit een ſtuk Carton-Papier, op het welk alle de getallen en letters der *Telegraphe* zyn overgedragen, en naar goedvinden verſchikt kunnen worden; zo dat alles op de *Telegraphe*, zonder deezen Sleutel, als wartaal beſchouwd kan worden. Van bl. 27 tot 36 geeft de Schryver zyne nadere gedachten op over de *Telegraphe*, als mede hoedanig men door 2 getallen, volgens een *Phraſes-lyst*, eenige tydin-

gen kan overbrengen. By voorb. uit 's *Hertogenbosch* willende berichten: „ *Wy hebben gecapituleerd. / De bezet-* „ *ting zal met Krygseer uittrekken, / en verplicht zyn niet* „ *meer tegen den Vyand te dienen;*" / dan zouden alle deeze woorden, door de volgende getallen, 11, 12, 13, 16, 17, op de *Telegraphe*, en van daar verder overgebragt worden. —— Men ziet dat dit noodwendig door Sleutels moet geſchieden, van welken wy in den aanvang reeds ſpraken. —— Wy twyfelen niet of 'er zullen eerlang meer Stukjes van deezen aart in 't licht treeden, wanneer wy van dezelve zullen berichten.

Lofreden op HENRIK ALBERT SCHULTENS, *openlyk uitgeſproken te Leyden, op den elfden van Wiedemaand* 1794, *door* JACOBUS KANTELAAR. *Te Amſteldam by* P. den Hengst, 1794. *In gr.* 8*vo.* 104 *bl.*

De beroemde Hoogleeraar HENRIK ALBERT SCHULTENS, werdt te *Herborn*, den 15 van Sprokkelmaand 1749, geboren, en was naauwelyks een half jaar oud, wanneer hy met zyne Ouders, JAN JACOB SCHULTENS en SUSANNA AMALIA SCHRAMM, uit zyne geboorteplaats naar *Leyden* verhuisde, alwaar zyn Vader tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Oosterſche Taalen beroepen was, in de plaats van deszelfs Vader ALBERT SCHULTENS.

Om het loflyk ſpoor van zynen Vader en Grootvader te kunnen betreden, begon hy, in het agtſte jaar van zynen ouderdom, zyne eerſte Letteroefeningen op de Latyniſche Schoolen te *Leyden*, vervolgde dezelve te *Haarlem*, en kwam, veertien jaaren bereikt hebbende, op de Leydſche Hoogeſchoole, alwaar hy zyne Letteroefeningen voltrok; hebbende intusſchen twee jaaren te *Harderwyk*; by den Hoogleeraar EVERHARD SCHEIDIUS, doorgebragt, die een paar jaaren in het huis van zynen Vader gewoond had, en met wien hy verſcheidene Arabiſche Schryvers had doorgelezen.

Zyne zucht tot de Weetenſchappen, vooräl tot het beoefenen der Oosterſche Taalkunde, ontſtak in hem den lust om het nabuurig *Engeland* te bezoeken, om aldaar, voornamenlyk te *Oxford*, de rykdommen der *Bodleyaanſche* Bibliotheek zich ten nutte te maaken. Hy vertrok den 12 September 1772 van *Helvoetſluis*. Eenigen tyd te *London* doorgebragt hebbende, kwam hy den 10 October

te

te *Oxford*, en werdt aldaar, den 4 May 1773, de grootſte eer bewezen, die de Hoogeſchool van die plaatſe immer aan iemand bewyzen kan: namenlyk, men verhief hem, *by openen Brief*, tot *Meester in de Kunſten* (*Master of Arts by Diploma*) hebbende hy zich, voor eenige dagen, naar *London* begeeven.

Na het ontvangen van dit eerbewys, dat nimmer gegeeven wordt dan voor waare verdienſten, en in 23 jaaren ſlechts zes Engelſchen te beurte viel, terwyl het aan Vreemdelingen nimmer gegeeven werdt, zo men eenige Koningen of Vorſten uitzondert, keerde SCHULTENS naar zyn Vaderland te rug, alwaar men reeds reikhalzend naar hem uitzag. Immers drie maanden na zyne terugkomst, namenlyk 18 Augustus 1773, werdt hy, in de plaats van WILLEM KOOLHAAS, tot Hoogleeraar in de Oosterſche Taale en Oudheden aan de Doorluchtige Schoole van *Amſteldam* aangeſteld; welke post hy den 15den December, van dat zelfde jaar, met eene gepaste Redevoering, aanvaardde. Vyf jaaren laater vertrok hy van daar om het ambt van Hoogleeraar in de Oosterſche Taalen en Joodſche Oudheden aan Hollands Hooge School, in de plaatſe van zyn' overleden Vader, te vervullen; houdende te *Leyden* zyne Intree-redevoering 1 Maart 1779.

Ruim 13 jaaren dit Hoogleeraarambt met roem en vlyt bekleed hebbende, werdt SCHULTENS op den 24ſten November 1792 door eene kwaadaartige zinkingkoorts aangetast, welke eene uitteerende ziekte agterliet, die den braaven man, op den 12den Augustus 1793, op den ouderdom van ruim 44 jaaren, in het graf rukte, nalaatende eene bedroefde Weduwe, CATHARINA ELISABETH DE SITTER, met welke hy den 10den April 1774 in den echt was getreden, benevens drie Zoons en twee Dochters.

Het verlies, dat Hollands Hooge School, door den dood der SCHULTENSEN, leed, was aanmerkelyk, en wierdt best gevoeld door hen, die de verdienſten dier Hoogleeraaren in de Oosterſche Taalen en Oudheidkunde op hunnen waaren prys wisten te ſchatten. De Hoogleeraar EVERHARD SCHEIDIUS, van *Harderwyk* naar *Leyden* beroepen, om de voetſtappen van zynen Vriend te volgen, en de plaats van SCHULTENS te vervullen, had naauwelyks den tyd om over te komen, om te zien wat door hen, in het vak der Oosterſche Letterkunde, nog was overgelaaten; en.... hen in het graf te volgen!

Behalven het verlies, dat Hollands Hooge School door

den dood van SCHULTENS leedt, verloor de *Maatſchappy der Nederlandſche Letterkunde* te *Leyden* in hem haaren waardigen Voorzitter; en het Taal- en Dichtlievend Genootſchap, *Kunst wordt door Arbeid verkreegen*, mede in die Stad gevestigd, haaren Beſchermheer. Laatstgemelde Genootſchap, de nagedachtenis van SCHULTENS op eene plechtige wyze willende vereeren, verzogt deszelfs Medelid, den Heere JACOBUS KANTELAAR, over zynen grooten Leermeester, eene opzettelyke *Lofrede* te houden. Beter keuze zoude men zeker, in dit geval, niet hebben kunnen doen. De Eerw. KANTELAAR was meer dan enkel Leerling van SCHULTENS, hy was zyn Vriend, en zyn bewonderaar. Zie hier wat hy zelve, ten deezen opzichte, zegt: „ Ik was ruim veertien jaaren oud, toen ik „ SCHULTENS kennen leerde; hy heeft van dien tyd af „ immer met eene vaderlyke liefde myn geluk bevorderd, „ en in myn geluk gedeeld; en niet alleen ben ik aan „ zyne leiding de geheele vorming van myn verſtand ver„ ſchuldigd, maar, het geen nog oneindig meerder is, hy „ vormde myn hart, en, terwyl ik jaaren lang zyne „ grootheid bewonderend aanſtaarde, leerde ik in hem die „ ſtevigheid van ziel hoogſchatten, die alleen onze deugd „ oprecht en beſtendig, en ons geluk, in het midden van „ alle ſtormen des noodlots, onwrikbaar maakt. —— Myn „ hart gevoelt dus de volle waarde van SCHULTENS, „ ſchoon myne tong hem niet naar waarde pryzen kan."

De dag tot het doen deezer *Lofrede* was bepaald op den dag der algemeene Vergadering van het Genootſchap, welke in den jaare 1794, op Woensdag den 11den van Zomermaand, inviel. De byeenkomst was ook, ten dien einde, in plaats van op twee uuren na den middag, gelyk gewoonlyk, nu op negen uuren des morgens bepaald; en na dat een gedeelte der gewoone bezigheden was afgedaan, begaven zich de gezamenlyke Leden, tegen elf uuren, naar de *Doopsgezinde Kerk*, alwaar vervolgens, in de tegenwoordigheid eener niet min aanzienlyke dan talryke ſchaare, gemelde Redevoering, met zo veel kunde als bevalligheid, en deelneemend gevoel, door den Heere KANTELAAR gedaan werdt, terwyl eene algemeene toejuiching der Hoorderen den Redenaar met verrukking vergezelde.

Na het afloopen der plechtigheid, wanneer de Leden des Genootſchaps weder ter gewoone Vergaderzaale waren byeengekomen, werdt, by het hervatten der bezigheden,

den

den Heere KANTELAAR, voor het met zoo veel lofs verrichte werk, niet alleen door den Voorzitter, Professor ISBRAND VAN HAMELSVELD, met een treffend Dichtſtuk dank betuigd, maar ook een dubbelen zilveren Eerepenning, op den gewoonen ſtempel des Genootſchaps geſlagen, doch, ter aandenkinge, zo wel als ten blyke van erkentenisſe, met een gepast opſchrift voorzien, op eenpaarig beſluit der Vergadering, toegewezen.

Wy zyn opzettelyk eenigzins uitvoerig geweest, in het mededeelen der levensſchetſe van den Hoogleeraar HENRIK ALBERT SCHULTENS, en in het vermelden der plechtigheden, welken, by het houden der *Lofrede* over hem, plaats hadden. De byzonderheid in beiden noopte ons tot die uitgebreidheid. Ook zal men, uit het voorgedragene, nu genoegzaam kunnen opmaaken, wat men in deeze *Lofrede* kan en moet verwagten. Zy beſlaat 69 bl.; wordt voorgegaan door eene Opdracht aan de Leden van het Genootſchap, op welkers beſluit dezelve vervaardigd en uitgeſproken is; en gevolgd door 27 bl. *Aantekeningen*, betreffende het Leven en de Schriften van den Hoogleeraar, die in de Redevoering zelve enkel genoemd of aangewezen konden worden. Het ſlot maakt een ſchoon Latynsch Dichtſtuk op SCHULTENS (*Schultenſio defuncto*) uit, van den bekwaamen *Amſteldamſchen Rector* R. VAN OMMEREN.

Om ons verſlag te voltooijen, moeten wy evenwel nog iets doen, namenlyk, wy moeten onze Leezers, met den ſtyl des Heeren KANTELAARS, in deeze Lofrede, en met het karakter van den Hoogleeraar SCHULTENS, eenigzins bekend maaken: en wy mogen 'er byvoegen, dat de ſchilderende trekken, dien aangaande, geenzins te ver getrokken zyn. De Hoogleeraar was, in het onrustig jaar 1787, *Rector Magnificus* der *Leydſche Academie*, zyn gedrag in dien tyd verdient derhalven bovenal opmerking, en wel, zo als het door den Eerw. KANTELAAR, op volgende wyze, wordt voorgedragen:

„ Gy hebt hem gekend in dien tyd, waarin zoo veelen, die te voren geacht werden als eiken in den zwaarſten ſtorm te zullen ſtaan, reeds by het geruisch van den eerſten wind, als ſtroohalmen geknakt, het hoofd voor het geweld boogen. Maar wie heeft immer de ſtandvastigheid van SCHULTENS zien wankelen? Altyd aan zyne grondbeginzelen en aan zyn karakter getrouw, het zy hy als afgezant van den Academiſchen Raad aan het Stad-

houderlyk hof verſcheen, of als Richter een' aangeklaagden jongeling tot zich in zyn' binnekamer geroepen had; het zy hy zich in ſtaatelyke Vergaderingen, of in byzondere gezelſchappen, bevond; het zy hy zyn gevoelen uitſprak, of bevelen gaf; liet hy zich, noch door den haat of de woelingen van zyne vyanden, noch door de vrees van aan hun te zullen mishaagen, die de gevoeligſte ſlagen aan zyn aardsch geluk toe konden brengen, noch door de gevaaren, die zyn perſoon en huis van een oproerig graauw te wachten hadden, immer tot zwygen brengen, waar rechtvaardigheid en waarheid het ſpreeken tot pligt maakten. En in elke zyner uitſpraaken was de reinheid van zyn hart, en zyne onpartydige waarheidsliefde, zoo zichtbaar, was zyne rondborſtigheid met zoo veel waare wellevendheid gepaard, was de kracht van overtuiging zoo vermogend, was de toon van zyne ſtem zelve zoo doordringend, dat een onwillekeurige eerbied, by zyne tegenſtanderen, ten minſten voor eenigen tyd, de plaats van den haat innam, en zy, zoo lang zy hem hoorden, geene andere aandoening gevoelden, dan de brandende ſpyt, dat zulk een man niet tot hunne party behoorde. In zyne tegenwoordigheid dorst hem niemand beledigen, zyn tred zelve baarde eerbied en ontzag, en het hollend graauw, dat door niemand te ſtuiten was, bezweek voor zyne grootheid. Eenige jongelingen, door eene oproerige menigte vervolgd, zochten hulpe by SCHULTENS, die zy elders niet hadden kunnen erlangen. Ten aanhooren van het woedend gepeupel, geboodt hy, met eene donderende ſtem, den bevelhebber der binnenwacht, om geweld met geweld te keeren. De geheele menigte, ſchoon grimmende van nyd, en brandende van begeerte, om hem aan te vallen, die aan hunne woede weerſtand dorst bieden, was verpletterd door de majeſteit van zyne ſtem en houding; in één oogenblik zweeg het getier des raazenden hoops: en SCHULTENS, in het midden deezer doldriftige bende, ſcheen een magtig Vorst te zyn, omſtuwd door zyn gehoorzaam Volk.

„ Doch, hoe minder de boosheid hem in het openbaar dorst wederſtand bieden, des te meer woedden list en laster tegen hem in het geheim. En het zou niet te verwonderen geweest zyn, indien men zelfs bedekte pogingen had aangewend, om hem uit den weg te ruimen, wiens eerlykheid men niet had kunnen doen wankelen, wiens moed men niet had kunnen ter nederſlaan,

wiens

wiens gezicht men niet kon verdragen. Ik zal niet onderzoeken, of zodanige pogingen in de daad aangewend zyn; maar dit is zeker, dat de welmeenendſte vrienden van SCHULTENS het daar voor hielden; en dat zy in de grootſte vrees waren, voór het al te wel ſlagen van dezelven. Zy rieden hem dierhalven den ſlag, die hem dreigde, voor te komen, en zyne verdediging tegen de grieven, die men heimelyk tegen hem inbragt, aan eenen vriend te zenden, die in de beste gelegenheid was, om dezelve bekend te maaken, waar het behoorde. Wat deed SCHULTENS? In eene plegtige aanſpraak aan zyne oudſte kinderen, die 'er alleen nog maar vatbaar voor waren, vermaande hy hen, zich noodzaaklyk in de waereld te maaken, om zich door hunne eigene verdienſten het nodige te verzorgen; en voegde 'er de ernſtige verklaaring by, dat zy nimmer van hem de geringſte laagheid verwachten moesten, ter bejaaging van eenige gunst voor zich of de zynen. Van zyne echtgenoote hield hy zich verzekerd, dat zy liever een' minderen ſtand voor haaren tegenwoordigen ruilen zou, dan toelaaten, dat hy, om haaren wil, zyne ſtandvastigheid in het geringſte bezwalkte. En, hoe zeer haare belangen, en die van zyne vyf kinderen, hem op het harte woogen; hoe talryk de genoegens waren, die hy in zyn' post ſmaakte; hoe veele wegen dezelve hem opende, om aan zyne pryswaardige eerzucht te voldoen: hy voelde zich zelven genoeg, om zeker te weeten, dat hy, met de grootſte ingetogenheid, alles opofferen kon, en dat niets volſtrekte behoefte voor hem was, behalven zyne deugd. Om echter den welmeenenden aandrang van zyne vrienden gehoor te geeven, ſchreef hy den brief, dien men van hem vorderde; verdedigde zich rondborſtig tegen iedere lastering, die tot zyne kennisſe gekomen was; maar voegde 'er met de eigen rondborſtigheid by: „ Geen mensch in de geheele waereld, „ en geene overweeging, hoe ook genaamd, is in ſtaat „ om my te brengen tot eene verandering in myn open„ baar of byzonder gedrag, het welk myn geweten my „ zegt, dat in dien zin, welke thands bedoeld wordt, „ onſchuldig en onberispelyk is. Ik vraag noch voor het „ voorledene de minſte verſchooning, noch beloof de ge„ ringſte verandering voor het toekomende: maar zal alles „ afwachten met die gerustheid, en dat vertrouwen op „ God, waar toe ik voel, dat eer en deugd krachten „ geeven."

Schets

Schets van het Huiſelyk Leven en Karakter van LODEWYK XVI, *Koning van Frankryk. Uit het Hoogduitsch van* C. GIRTANNER. *Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1793. *In gr.* 8*vo.* 164 *bl.*

Liefhebbers van *Anecdotes*, van *Vorſtlyke Anecdotes*, kunnen in dit Boekdeeltje te recht geraaken, en zich verzadigen. De Heer GIRTANNER heeft ze daar in verzameld, en, ſchoon meerendeels ingerigt om de Deugden van LODEWYK DEN XVI en die zyner Gemalinne op te hemelen, vindt men 'er veele Anecdotes in, die het ſchandelyk Leeven der Prinſen van den Bloede, van Staatsministers en Hovelingen, betreffen. Alle zyn ze, gelyk het in 't zamenſtellen van zulke Boeken gaat, niet even gewigtig, ja 'er loopen niet weinig Kleinigheden onder, voor welker verſchooning de byzonderheid op den Tytel, het *Huislyk Leeven*, eenigzins pleit; doch dit ſtrekt zich geenzins uit tot de zodanige, die met het *Huislyk Leeven* geene gemeenſchap hebben, en 'er nogthans niet ſchaars in gevonden worden.

Met dit alles zal men, ſchoon min dan de Heer GIRTANNER met LODEWYK DEN XVI ingenomen, dit Boekdeeltje, met genoegen, en niet zonder vrugt, leezen, om de aanleidende en voorbereidende oorzaaken der *Franſche* Staatsomwenteling te ontdekken. Een Koning, die in eene Afwisſeling van Staatsdienaars, onder welken zo veele ſlegten, doorſlegten, op den Throon zat, kon dien niet behouden.

GIRTANNER zelve is van dit gevoelen. Zie hier eene *Anecdote*, aan welker ſlot hy dit betuigt: „ De Heer CALONNE zogt, terſtond na zyne aanſtelling, zig by de „ Heeren en Dames van het Hof bemind te maaken. Hy „ haalde den Koning over, 14,600,000 Livres uit de ſchatkist te laaten ligten, ter betaalinge der ſchulden van „ den Graaf van ARTOIS. Voor den Graaf van PROVENCE wist hy, in dezelfde maand, (December 1783) een „ ſom van 18,164,211 Livres te bewerken. Aan verſcheide Geleerden deelde hy belooningen en jaargelden „ uit, op dat zy hem pryzen zouden. Hy overreedde den „ Koning, twee Landgoederen te koopen, van welken dezelve geen het minſte voordeel kon trekken, naamlyk „ het Slot Ramboilet van den Hertog DE PENTHIEVRE, „ en het Goed Isle Adam van den Prins van CONTY, „ voor

„ voor tien millioenen. Den laatſten aankoop had CA-
„ LONNE uitgewerkt om aan den Prins van CONTY geld
„ te verſchaffen, ter betaalinge van zyne ſchulden. De
„ Koningin kogt, op CALONNES voorſlag, voor zes milli-
„ oenen, St. Cloud. Om den Prins van CONDÉ te behaa-
„ gen, kogt hy deszelfs Graafſchap Clermontois, in naam
„ des Konings, voor eene onmeetelyke ſom. Van de
„ Hertogen DE CHARTRES LIANCOURT, van de Graaven
„ van ARTOIS en PROVENCE, werden bosſchen en goe-
„ deren gekogt.

„ Op deeze wyze kogt CALONNE zig, op kosten der
„ bedroogen Natie, begunſtigers en vrienden aan het Hof;
„ op deeze wyze werd het geld, 't welk de arbeidzaame
„ en nuttige Clasſe der menſchen in *Frankryk*, met zuure
„ moeite, verworven hadt, van de nutteloosſte aller men-
„ ſchen, van lediggangers, van vleiers, van panlikkers,
„ van Hovelingen, doorgebragt. Deeze veragtlyke ellen-
„ delingen wentelden zich in overdaad en wellust, terwyl
„ het arbeidzaame, het gedrukte, Volk moest gebrek lyden.
„ LODEWYK DE XVI, die het geluk zyns Volks opregt
„ behartigde, werd, zo wel als de Koningin, van den
„ ſchandelyken CALONNE, en zyn ondeugenden aanhang,
„ op eene ongehoorde wyze, bedroogen, en om den tuin
„ geleid. Deeze menſchen, die de ſchatten des Ryks,
„ met de dartelſte brooddronkenheid, verkwisteden, die alle
„ voordeelige Ampten en Bedieningen aan hunne niets-
„ waardige Vrienden en Afhangelingen gaven, die het Volk
„ uitmergelden door ſnoode en zwaare belastingen, tot wel-
„ ke zy geen penning betaalden —— deeze menſchen zyn
„ de hoofdbewerkers van het ongeluk des Konings, en van
„ den ondergang des Ryks. De Franſche Hofadel doolt
„ thans rond op de Waereld, beroofd van huis en have,
„ en kan byna nergens eene ſchuilplaats vinden. Dit lot
„ is hard, maar niet onverdiend. Men gevoelt bykans
„ geen medelyden, als men de geſchiedenis hunner ver-
„ kwistingen weet."

Wy willen hierby nog twee Anecdotes voegen van een meer huislyken aart; de een den Koning, de ander de Koningin, betreffende. Ten tyde van de zamengeroe-pen Vergadering der Aanzienlyken, „was de onbeſchaamd-
„ heid der Schryveren tot eene buitengewoone hoogte op-
„ geklommen. Bytende Spotſchriften, en lasterlyke
„ ſmaadredenen, tegen den Koning, de Koningin, en de

„ Mi-

„ Ministers, kwamen 'er dagelyks te voorſchyn. De Ko-
„ ning, die in deeze Schriften de ſtem des Volks meende
„ te hooren, liet den Boekverkooper BLAIZOT heimlyk
„ te Verſailles by zig komen, en gaf hem order, door
„ de opening van een klein kastje, waar toe de Koning al-
„ leen den ſleutel had, alle de vliegende papieren en ge-
„ ſchriften te werpen, die de gebeurtenisſen van den dag
„ betroffen. Dit kastje ſtondt in een voorkamer des Ko-
„ nings. De Boekverkooper volgde het bevel van den
„ Koning ſtiptlyk op, en ſprak daar tegen niemand een
„ woord van. De Koning werd van alles, wat 'er ge-
„ beurde, naauwkeurig onderrigt, kwam tot kennis van
„ menig eene heilzaame waarheid, onder eene menigte van
„ groffe lasteringen, en nam 'er zyne maatregels naar.
„ De Ministers konden zig geen denkbeeld maaken, hoe
„ dit toeging; tot dat BRETEUIL, door zyne beſpieders,
„ het geheim ontdekte. Terſtond liet hy BLAIZOT, on-
„ der voorwendzel dat hy verbooden Boeken verkogt,
„ in de Bastille werpen. De Koning vondt, eenige da-
„ gen agter elkander, zyn kastje ledig. Hy zondt na het
„ huis van den Boekverkooper, en werd gewaar dat deeze
„ in de Bastille zat. Hier over geraakte de Koning in
„ woedenden toorn, zoo zeer, dat hy BRETEUIL terſtond
„ liet roepen, hem harde verwytingen gaf, en zelfs een
„ ſtoel opvatte om na hem te ſlaan."

De Anecdote, de Koningin betreffende, is van eenen geheel anderen aart; doch verſcheidenheid is de eigenſchap der Anecdotes. „ In een der eerſte bezoeken, die de
„ Grootvorſtin van *Rusland* (in den Jaare 1782) de Ko-
„ ningin gaf, zeide deeze: *Het ſchynt my toe, Mevrouw!*
„ *dat* gy, *zoo wel als* ik, *eenigzins byziende zyt. Ik ge-*
„ *bruik daarom een glas, dat in myn Waaijer is gezet.*
„ *Wilt gy eens beproeven, of dit kleine hulpmiddel u ook*
„ *van eenigen dienst kan zyn?* Men bragt hier op een
„ kostbaare met Diamanten ryklyk omzette Waaijer,
„ welke de Koningin aan de Grootvorſtin overhandigde.
„ Dezelve vondt het glas voortreflyk. *Ik verheug my*
„ *daar over*, (zeide de Koningin) *en verzoek u, de Waaijer*
„ *te houden.* —— *Ik neem dezelve met vermaak aan;* (ant-
„ woordde deeze) *dewyl ik nu uwe Majeſteit beter kan*
„ *zien.*"

De opgegeeven ſtaaltjes zullen over de Vertaaling een gunſtig oordeel doen vellen. Het oorſpronglyke niet be-

zit-

zitteude, kunnen wy niet zeggen of de Vertaaling *getrouw* is, dan gelooven zulks gaarne op 's Vertaalers woord; dat hy niet *flaafs* overgezet hebbe wyst de doorgaande losheid van ſtyl uit.

Tafereelen van de Staatsomwenteling in Frankryk. Eerſte Deel. Met Plaaten en Pourtraitten. Te Amſterdam by J. Allart, 1794. *In gr.* 8vo. 189 *bl.*

Verre in Plaats en bovenal verre in Tyd afgelegene Gebeurtenisſen te beſchryven, moet, om verſcheidene elk in 't oog vallende redenen, voor een gemaklyker en ligtvolvoerbaarder taak gerekend worden, dan Gebeurtenisſen te boeken, op eigen Grond, of in de Nabuurſchap, en in den eigen Leeftyd des Schryvers, voorgevallen. —— Een Schryver, die zeer gelukkig in het eerſte geval ſlaagde, en eene welverdiende algemeene toejuiching behaalde, kan zich, als hy het tweede onderneemt, des geene zekerheid belooven. —— In hoe verre deeze aanmerking paſſe op den Autheur der *Tafereelen van de Staatsomwenteling in Frankryk*, welks Eerſte Deel thans voor ons ligt, kunnen wy met geene volſtrekte zekerheid bepaalen, daar hy, om redenen, in 't ſlot der Voorrede vermeld, verkoozen heeft zyn *Naam* te verzwygen; doch wie de Vier Deelen der *Romeinſche Geſchiedenisſen*, door M. STUART onlangs uitgegeeven, geleezen heeft, zal, in taal en ſtyl, zo veel overeenkomsts tusſchen dit geagte en gezogte Werk, en de nu het licht ziende *Tafereelen*, vinden, dat hy eene groote maate van waarſchynlykheid heeft, om beide deeze Werken aan dezelfde meesterlyke Penne toe te kennen, en zal gevolglyk onze aanvanglyke aanmerking niet ongepast keuren.

Wat hier van weezen moge, de ongenoemde Schryver waagt het, zich in den drom te begeeven der menigte, die, zo in *Frankryk* zelve als in andere Landen, voornaamlyk in *Duitſchland* en in *Engeland*, zich gezet hebben, om de in zeer veele opzigten alleraanmerkelykſte Gebeurtenis der *Staatsomwenteling in Frankryk*, in derzelver beginzelen, voortgang en byzonderheden, aan het tegenwoordige Geſlacht open te leggen, en voor de Naakomelingen te bewaaren. Hy waagt het niet zonder gevoel van de zwaarigheden, die zich in deeze taake opdeeden. Laaten wy hem zelve hooren.

„ Reik-

„ Reikhalst het ganſche beſchaafde menschdom thans
„ met een huiverig verlangen naar de eindelyke uitkomst
„ dier Staatsomwentelinge, zeer zeker zal de nakome-
„ lingſchap met eenen greetigen weetlust alle de gedenk-
„ ſtukken beſchouwen van deezen merkwaardigen tyd, en
„ de minſte onagtzaamheid in het opzamelen, byeen houden;
„ en zorgvuldig overleveren; daarvan, zou nooit door onze
„ naneeven aan hunne voorouderen kunnen vergeeven
„ worden.

„ Het voorgevoel van zulke rechtmaatige verwytingen,
„ en de aandrang van eenen geest, die vol is van de te-
„ genwoordige gebeurtenisſen in dat Ryk, heeft ongetwy-
„ feld reeds verſcheide pennen op het papier gebragt, om
„ der nakomelingſchap een getrouw en volledig verſlag
„ daar van te bezorgen; maar zy, die zich door beide
„ deeze aandoeningen niet geheel lieten verraſſen, von-
„ den zich als nog verpligt hun veder neder te leggen,
„ of hadden reden om zich over eene ontydige onderneé-
„ ming te beklaagen.

„ Gevoelig voor het verwyt, van den ryken oogst der
„ hedendaagſche lotgevallen van zulk een aanzienlyk Volk
„ van dit Waereldeel onachtzaam verzuimd te hebben,
„ en door de hevigſte driften van deelneeming aan den
„ toeſtand der menschlyke maatſchappy ontvonkt, was
„ de geest van hem, die u thans deeze Tafereelen aan-
„ biedt, zinds lange bezwangerd met het ſtoute ontwerp,
„ om de Geſchiedenis des *Franſchen* Volks van deezen
„ tyd van naby onder de ontzettende oogen te zien, en
„ haare waare geſtalte met waarachtige verwen voor zyne
„ naneeven af te maalen. Hy bragt hier toe een hart
„ mede, het geen door geenen band des vooroordeels be-
„ kneld wordt; hy wapende zyn oog beurtlings met den
„ byhaalenden kyker der voorige eeuwen, en met het ver-
„ helderend glas van de Wysbegeerte der Waereld; maar
„ zyn ſtand in de lyn der tyden en in die der plaatzen
„ maakte het hem onmogelyk, zyn voorwerp van alle
„ zyden te beſchouwen, en bedenkelyk, om zyne opmer-
„ kingen, in zulk een gebrekkigen ſtand gemaakt, zynen
„ landgenooten thans aan te bieden, of voor echt in het
„ vervolg na te laaten."

Alle deeze redenen, in de Voorrede voorts breeder ont-
vouwd, „ bragten den Schryver deezer bladeren wel te-
„ rug van zyn Ontwerp eener *Franſche* Geſchiedenis van
„ zynen tyd; maar ſcheenen hem nog niet genoegzaam,

„ om

„ om zich te ontſlaan van alle verplichting, om, op eene „ andere wyze, voor den onderzoekminnenden geest van „ volgende tyden te zorgen."

De *Tableaux de la Revolution Françaiſe*, in acht-en-veertig uitmuntende Plaaten, kwamen hem in handen, en deeden in hem het denkbeeld ryzen; „ zie daar de aller- „ onpartydigſte wyze, om de nakomelingſchap zelve te laa- „ ten zien, wat 'er gebeurd zy!" Doch ook hier in deeden zich gebreklykheden en onvolkomenheden op, die hem deeden wanhoopen aan zyn ontwerp, om, het geleide der Tekenpen volgende, een volledig gedenkſtuk dier groote Gebeurtenisſe op te richten. —— Dan uit deeze zwaarigheid zag hy zich gered, toen de kunstminnende Heer G. M. NEBE, wien 's Schryvers ontwerp was medegedeeld, zyn uitmuntend Cabinet van Plaaten, Tekeningen en Pourtraiten, der geheele *Franſche* Staatsomwenteling voor hem opende, waar hy alles vondt wat ter volvoering van zyn oogmerk noodig was.

Alle zwaarigheid was hier mede niet uit den weg geruimd. „ Zo noodig als het was," ſchryft de Autheur, „ dat deeze Afbeeldingen door eenige Beſchryving ver- „ gezeld gingen, zo moeilyk bleef het nu nog dien toon „ te treffen, die by dezelve voegde. Een doorgaand Ge- „ ſchiedkundig verſlag hadt alle de bezwaaren eener Ge- „ ſchiedenis tegen zich, en een bloot bericht van het „ afgebeelde, in elke Plaat, ſcheen niet genoegzaam voor „ elk, wien de draad der gebeurenisſen in *Frankryk* ze- „ dert het begin der Omwenteling reeds ontglipt mogt „ zyn. De Schryver koos des den middelweg, dien hy „ egter bezwaarlyk vinden kon, en ſtelde zich voor, by „ elke *Plaat zulk* eene beſchryving te geeven als ter „ opheldering van dezelve, en tevens ten aanwyzinge van „ het verband, waarin de afgebeelde gebeurenis met de „ voorigen of met de geheele Omwenteling ſtondt, ge- „ noegzaam zyn zou."

Wy gelooven, in de daad, dat hy dus doende het gevaar, waarvan wy in 't begin deezer Aankondiginge ſprak en, goeddeels vermyd hebbe. In het *ſchetzen van Tafereelen* heeft men eene meerdere ruimte en vryer hand dan in het *ſchryven eener Geſchiedenis*.

De bronnen, waar uit de Schryver zyne beſchryvingen geſchep theeft, zyn, gelyk hy betuigt, „ veelvuldig, en of „ zelve volkomen zuiver, of door hem oplettend van alle in- „ mengzels van vooringenomenheid of partydigheid ge-

„ waard. Onder de eerſte telt hy de *Pieces Authentiques approuvées par l'Aſſemblée Nationale*, onder de laatſte de *Hiſtoire de la Revolution par deux amis de la Liberté* —— *An impartial History of the late Revolution in France* —— *Hiſtoriſche Nachrichten von* CHRISTOPH GIRTANNER —— *Journal des Revolutions de l'Europe* —— *de Geſchiedenis der Omwenteling* van CAMPE en van SCHULTZ, en, behalven veele andere *Brochures*, de Beſchryvingen eindelyk van het reeds genoemde en nog andere *Franſche* Plaatwerken over de Omwenteling."

Wy deeden der *Inleidinge*, voor de Tafereelen geplaatst, te kort, als wy 'er den bynaam van *meesterlyk* aan onthielden, als wy 'er niet het een en ander uit overnamen. „ Zonder," dus luidt des Schryvers taal, „ dat de Geſchiedenis alle deeze Tafereelen der *Staatsomwenteling* in *Frankryk* duidelyker behoeft te doen ſpreeken, vertoonen ons dezelven ongetwyfeld eene ontzaglyke Volksbeweeging; welke, alle driften tot hartstogten vervoerde, alle menschlyke kragten in eene ongemeene ſpanning bragt, en perſoonen ten voorſchyn deedt treeden, wier aanzyn men in eene vreedzaame maatſchappy niet vermoeden kan.

„ Maar, gelyk de burgerlyke Wysbegeerte alle Volksbeweegingen zorgvuldig onderſcheidt in *Oproeren* en *Opſtanden*; zoo is het ook voor het deelneemende menschlyke hart geenzins onverſchillig, voor welke gewaarwordingen het zich verwydere. Zullen wy het waagen alle de ontzettende uitwerkzelen deezer groote Volksbeweeging te beſchouwen, en by Tafereelen ſtil te ſtaan, wier uiterlyk aanzien ons ganſche hart met ſchrik vervult, dan moeten wy verzekerd zyn, dat geen dolle woede eener oproerige menigte ons mede zal ſleepen naar de verſchrikkelyke tooneelen eener ongeregelde raazerny, welke geen ander doel heeft, dan voedzel voor eene onmenschlyke wraakzugt te zoeken; of meestal alleenlyk ſtrekt, om werktuiglyk der heerschzucht ten dienſte te ſtaan. By zulke vernederende tooneelen der diepverzonkene menschheid kan geen menschlyk oog met eenig genoegen vertoeven; de kunst mag vry haare uiterſte vermogens ten kosten leggen, om zulke verſchriklyke Tafereelen overeenkomſtig derzelver rampzalige waarheid af te maalen, haare kwalyk beſteedde bekoorelykheden zullen het gevoelig hart van den mensch

„ naar deeze ſchandelyke pynbank niet lokken; indien het
„ zelfs al geene vernedering voor de ſcheppende kunſten
„ is, te veronderſtellen, dat zy immer zouden kunnen uit-
„ munten in *Carricaturen* der Menſchheid.

„ Zullen wy het *Oproer* beſchryven om het te onder-
„ ſcheiden van den *Opſtand*, en veilig te zyn voor de
„ misleidingen, welke door derzelver verwarring maar al
„ te dikwyls plaats hebben? Ja, de verbysterende indruk
„ van de hier byeengebragte Taféreelen, waarvan 'er
„ veelen ons om Oproerigheden doen denken, zoo lang
„ wy derzelver uitlegging door de Geſchiedenis miſſen,
„ en anderen integendeel ons ſchynen te noodigen by de
„ zegepraal der menſchheid, maaken deeze onderſcheiding
„ hoognoodig.

„ Het *Oproer* —— hoe gaarne ontſloegen wy ons niet
„ van eene beſchryving, welke ons alle de ellenden van
„ die peſt der burgermaatſchappyen te binnen brengt,
„ en ons de vermoordde en mishandelde lyken van de eer-
„ lykſte en verlichtſte burgers van hun ondankbaar Va-
„ derland voorby de oogen ſleept —— onze pen ſtuit
„ te rug van zulke trekken, en moet gedwongen worden
„ door het overheerſchend gevoel van dienst te doen aan
„ de verlichting met deeze onderſcheiding tusſchen *Oproer*
„ en *Opſtand* —— het Oproer welt uit geheel andere
„ bronnen voort, en is door gansch andere middelen, en
„ op rechtſtreeks ſtrydige wyzen, werkzaam, als [dit moest
„ *dan* zyn] de *Opſtand*.

„ Onkunde, bygeloof en eigenbaat, zyn de voornaame
„ bronnen van het *Oproer*, terwyl verlichting, onbevooroor-
„ deeldheid, en een belangloos gevoel voor het algemeen
„ welzyn, de eigenaartige bronnen van den *Opſtand* zyn."

Naa dit ontwikkeld en getoond te hebben, „ dat de
„ vergiftigde poel, waar uit de verpeſtende dampen van het
„ heillooze *Oproer* ryzen, onvergelyklyk is met de zuivere
„ bron, waar uit de eerwaardige Beweeging van een Volk
„ ter verbetering van deszelfs Staatsgeſteltenis of Staats-
„ beſtuurs opwelt," vaart de Schryver voort, met, op
even overredenden trant, te beweeren, dat even verſchil-
lend de middelen zyn, waarvan het eene en de ander zich
bedienen, ja dat zy geheel ſtrydig zyn in de wyzen waar
op zy beiden werken. Hoe gaarne wy hier breeder zou-
den willen weezen, moeten wy tot het Werk zelve wy-
zen.

De Schryver brengt het op zyn Werk t'huis, zeggende:

„ Zyn nu de Tafereelen, tot wier beſchouwing men ons
„ noodigt, de voortbrengzelen van het Oproer, dan ſpaa-
„ ren wy ons hart van de bloedige wonden, welke het
„ van eene ontmenſchte woede ontvangen zou; maar zyn
„ zy, althans grootendeels, afbeeldingen eener geregelde
„ Volksbeweeging, dan verlangen wy naar het gezicht
„ der grootſche werkingen van edele en hooggeſtemde
„ driften."

Overneemens-, dubbel overneemenswaardig, is zyn daar op volgend betoog, dat de *Staatsomwenteling* in *Frankryk* onder de *Opſtanden* moet, en onder de *Oproeren* niet mag, gerangſchikt worden; doch te lang voor ons beſtek. Alleen ſchryven wy af eene rechtmaatig door hem gemaakte uitzondering. „ Van deeze algemeene maatregelen der
„ Volksvertegenwoordigers zyn zekerlyk geheel onder-
„ ſcheiden de afzonderlyke daaden van byzondere perſoo-
„ nen of volksgedeelten; doch deeze zyn ook zoo weinig
„ ter verantwoording des geheelen volks te ſtellen, als alle
„ deszelfs Vertegenwoordigers den naam van Godverloo-
„ chenaars verdienen, om dat één hunner Leden zich
„ daar voor ééns durfde uitgeeven; maar ook terſtond
„ door een zyner medeleden tot een ſchandlyk zwygen
„ gebragt werd. Zulke afzonderlyke ongeregeldheden, wel-
„ ke buiten geene Staatsomwenteling kunnen geſlooten
„ worden, daar zy vaak genoeg onder eene gevestigde
„ Staatsgeſteltenis plaats grypen, verdienen hier geenzins
„ onze aanmerking. Men noeme dezelven vryelyk *Oproe-*
„ *righeden*, welke al die verachting en afkeer waardig zyn,
„ waar mede wy ons van derzelver ſchandelyke tooneelen
„ zoo opzetlyk wilden verwyderen; men zal toch om de-
„ zelven aan de geregelde en doelmaatige werking van
„ den *Opſtand* zoo min redenlyk zyne oplettenheid kun-
„ nen onttrekken, als men de geheele oefening van ſchier
„ alle kunſten verachten zal, om derzelver toevallig mis-
„ bruik by haare byzondere beoefenaars."

De *Staatsomwenteling* in *Frankryk* niet ter loops, maar met bedaarde aandagt, beſchouwd, en voor een *Opſtand* en geen *Oproer* in deeze Inleiding verklaard hebbende, meent hy, in zyne Voorreden, zyne Onpartydigheid aan het ſtrengſte onderzoek zyner tydgenooten onderwerpende, tot derzelver verdediging alleenlyk dit te moeten aanmerken: „ dat zy-
„ ne *Inleiding* geenzins als een bewys hier tegen kan be-
„ ſchouwd worden; wyl zyne beweering, dat het onder-
„ werp zyner geleverde Tafereelen een *Opſtand* en geen

„ *Op-*

„ *Oproer* is, even min zyne vooringenomenheid met het „ zelve kan bewyzen, als men ooit zal kunnen gehouden „ worden, eenig *gevoelen* voor waarachtig te erkennen, „ om dat men het zelve van den blaam van een bloot „ *vooroordeel* ontheven heeft."

Zes Hoofdtafereelen worden, in dit Eerste Deel, opgehangen: I. *Oproeping van de drie Standen tot eene Algemeene Vergadering.* —— II. *Plegtige Omgang der Afgevaardigden uit de drie Standen.* —— III. *Opening van de Algemeene Vergadering.* —— IV. *Eedverbintenis in de Kaatsbaan.* —— V. *Koninglyke Zitting in de Zaal der Nationaale Vergadering.* —— VI. *Vereeniging der drie Standen.*

Het *tweede*, *derde* en *vierde*, *Tafereel* wordt ons vertoond in drie Plaaten, volgens de beste Origineelen geteekend door BULTHUIS, en in 't Koper gebragt door VINKELES en VRYDAG; terwyl de Pourtraiten, den *Koning*, de *Koningin*, NECKER, BAILLY en MIRABEAU, verbeeldende, van de keurige hand zyn van L. A. CLAESSENS. Weshalven dit Werk prachtig ten voorschyn treedt. —— Wy verlangen na een volgend Stuk, om een Tafereel ook ten cieraad in onze *Letteroefeningen* op te hangen; oordeelende het, by den aanvang eens nieuwen Werks, 't geen uitvoerig, zeer uitvoerig, kan worden, noodig, eene Aankondiging van dien aart te plaatzen, als wy ons tegenwoordig toe bepaalden.

Obſervationes in loca Verorum, præcipue quæ ſunt de vindicta divina; Exercitationum Academicarum ſpecimen tertium; quod, præſide JOANNE LUZAC, J. U. D. & in Academia Batava *Linguæ Græcæ* & Hiſt. patriæ Profeſſore ordinario, in Auditorio Litterario publice defendit JOHANNES JACOBUS SCHULTENS, Amſtelodamo-Batavus, die 26 Junii MDCCXCIII. Lugduni Batavorum, apud *H. Mouters*, MDCCXCIII. 68 pagg. in 8°, maj.

In de tweede zyner Academiſche Verhandelingen, waar van wy te voren verſlag gedaan hebben (*), had de Heer LUZAC voornaamelyk gehandeld over die plaatzen der Oude Griekſche en Latynſche Schryvers, waarin van de wreekende geregtigheid Gods over de boozen, en andere daar aan verwandte onderwerpen, geſprooken wordt. Hy vervolgt deze ſtof in

(*) 1792, No. 14, bl. 606—610.

in de derde Verhandeling, die wy thands aankondigen, en die, even als de twee vorigen, uit drie Hoofdſtukken beſtaat.

Het eerſte Hoofdſtuk begint hy met de aanmerking, dat men wel in de ſchriften der Kerkvaders een aantal plaatzen van oude Schryvers bewaard vindt, die van zeer veel gebruik zyn in de vergelyking van de zedelesſen der Ouden met die van den Chriſteſyken Godsdienst; maar dat men echter zich altyd met veel behoedzaamheid bedienen moet van die plaatzen, door de Oudvaders aangehaald; om dat zommige van dezelven, die op den naam der Oudſte Schryvers gaan, nimmer uit hunne pen vloeiden, maar alleen door bedrieglyke kunſten voor de hunne zyn uitgegeven. Hy geeft echter de ſchuld van dit bedrog niet aan de Kerkvaders, maar meent, dat zy zelven bedroogen zyn, door de kunſtenaaryen van Alexandrynſche Jooden, aan welker ſchriften (waar van zommige geheel voor voortbrengzuſen der Ouden werden uitgegeven, terwyl andere met een aantal plaatzen, die men valſchelyk aan de Ouden toeſchreef, opgevuld waren) zy onvoorzichtiglyk te veel geloof gaven. Van hier, dat zy ter goeder trouwe meenden, nog de oude *Sibylliynſche Gedichten*, en de ſchriften van HECATAEUS, EUPOLEMUS, ARTAPANUS, ARISTEAS of ARISTÆUS, en anderen, te leezen, terwyl zy intusſchen niets anders lazen, dan ſtukken, die in het brein van eenige Alexandrynſche Jooden looslyk verſierd waren. De behendigſte en ſtoutſte onder deze Jooden was ARISTOBULUS, een Peripatetiſch Wysgeer, welke, in zyne *uitlegging van de wet van* MOSES, aan PTOLEMAEUS PHILOMETOR, by wien hy in eenige achting was, zocht diets te maaken, dat de Heidenen het beste van dat geen, dat zy over den Godsdienst gezegd hadden, uit de heilige Schriften der Jooden hadden ontleend, en in hunne Schriften en Gedichten overgenomen. Om dit te bewyzen haalde hy, op den naam van LINUS, HOMERUS, HESIODUS, de oude *Tragici* en *Comici*, een aantal verſen aan, die hy of geheel zelf verſierde, of door byvoeging of afdaaling zoo zeer veranderde, dat zy nu veeleer uit de pen van een' in de Moſaïſche ſchriften zeer bedreveneu Jood, dan uit die van een' Heiden, gevloeid ſchynen. VALCKENAER heeft dit alles uitvoerig, en met eene verbaazende geleerdheid, betoogd in eene nog onuitgegevene Verhandeling *de* ARISTOBULO JUDÆO, *Scriptore Commentarii in Legem* MOYSIS, *& conditore verſuum ſub nominibus* LINI, HOMERI, *& aliorum*. De Heer LUZAC belooft deze Verhandeling uit te geven, zoo dra twee andere nagelatene werken van denzelfden grooten man, de *fragmenten* van CALLIMACHUS (die thands gedrukt worden), en de *Maccabaïſche Hiſtorie*, de pers zullen verlaten hebben; en wy verlangen zeer naar de vervulling dezer belofte: terwyl wy met het grootſte genoegen de Aanmerkingen gelezen hebben, die de Heer LUZAC zelf, in dit en het volgend Hoofdſtuk,

ſtuk, te berde brengt, ter beoordeeling van de echtheid of onechtheid van zommige zoogenaamde fragmenten der oude Dichters, die men by de Kerkvaders aangehaald vindt, en die tot het boven genoemde onderwerp betrekking hebben.

De eerſte plaats, die hier ter toetze gebragt is, wordt door JUSTYN *den Martelaar* (*) aan PHILEMON, maar door CLEMENS van *Alexandrië* (†), THEODORETUS (‡), en EUSEBIUS (§) aan DIPHILUS toegeſchreven. Een gedeelte van deze plaats acht de Heer LUZAC, met regt, het oude Attiſche tooneel geenszins onwaardig, maar van het andere gedeelte toont hy overtuigend aan, dat het door een' Alexandrynſchen Jood, het zy dan ARISTOBULUS of een' anderen, geſmeed, en valſchelyk aan een' ouden Blyſpeldichter toegeſchreven zy. By dit betoog had ondertusſchen nog gevoegd kunnen worden, dat de woorden, Οὐ τ' ὄνομα —— οὐδ' ἂν ἐνεμέσησε' ἐγὼ, vooral een volkomen voldingend bewys van Joodsch bedrog opleveren, daar dezelven blykbaar geſchreven zyn in den bygeloovigen geest der Joden, welken het ongeoorlofd rekenden, den naam van hunnen God *Jehovah* uit te ſpreken. —— In het overig gedeelte van dit hoofdſtuk handelt de Schryver nog over eene plaats uit de *Phrixus* van EURIPIDES, en over een fragment van den Blyſpeldichter ARISTO of ARISTOPHON, door THEOPHILUS bewaard (**). Daar de plaats van EURIPIDES uitvoerig door VALCKENAER, in de gemelde Diſſertatie, behandeld is, worden de vyf eerſte verſen van dezelve, die echt en zeer ſchoon zyn, hier ſlechts kortelyk met de plaats van PLAUTUS, over welke de Heer LUZAC, in zyn tweede *ſpecimen*, had begonnen te handelen, vergeleken. In het fragment van den Blyſpeldichter komen eenige uitdrukkingen voor, die niet zuiver Attiſch zyn, en vermoeden van onechtheid geven. Dit vermoeden is echter hier minder, dan by de twee andere plaatzen. Na het voorſtellen van een conjectuur over de waare leezing van het laatſte vers, wordt dit hoofdſtuk beſlooten met de mededeeling van dit geheele fragment, benevens de vertaaling van GROTIUS.

Het tweede Hoofddeel begint met de opgave van eenige plaatzen uit oude Griekſche Dichters, betreffende de Goddelyke wraak over den meineed, welke plaatzen hier door het vernuft en de geleerdheid van onzen Schryver uitmuntend verbeterd en opgehelderd, en met de volgende ſchoone regels van PLAUTUS vergeleken worden,

(*) *Lib. de Monarchia*, p. 38. ed. nov. Bened.
(†) *Strom.* lib. V, p. 605. (p. 721. ed. *Pott.*)
(‡) *Therap.* Serm. VI, p. 88, 89.
(§) *Praep. Euang.* l. XIII, c. 13, p. 683, conf. GROTIUS, in *Prolog. ad Stobaeum*, p. 22.
(**) *Ad Autolycum*, III, 7, p. 385. ed. Bened.

Atque hoc fcelesti in animum inducunt ſuum,
Jovem ſe placare poſſe, donis, hoſtiis,
Et operam & ſumtum perdunt. Ideo fit, quia
Nihil ei acceptum eſt a perjuris ſupplicii.
Facilius, ſi quis pius eſt, a Dis, ſupplicans,
Quam qui ſceleſtus est, inveniet veniam ſibi.

De Griekſche plaatzen, hier behandeld, zyn een fragment, (misſchien uit de *Phrixus* van EURIPIDES) by STOBÆUS (*) —— een van ARCHILOCHUS by THEOPHILUS (†), het welk den Schryver aanleiding geeft tot de aanmerking, dat het 'er zoo verre af was, dat de vergelding van kwaad met kwaad voor eene ondeugd zou gehouden zyn by de Grieken, dat men dezelve in tegendeel zeer lofwaardig achtte. Hy bewyst dit met een paar plaatzen, en zegt vervolgens: „ En dit was misſchien het „ eenigſte ſtuk, waarin de zedeleer der Griekſche Wysgeeren „ verſchilde van die, welke ons door Hem geleerd is, wien „ met regt dat oude gezegde mishaagde: *oog voor oog, en tand* „ *voor tand*, enz." (‡). En echter zyn 'er ook plaatzen by de Grieken, welken bewyzen, dat die verhevener zedeleer, althands door zommigen hunner, zoo wel erkend is, als door den grooten Stichter van onzen Godsdienst. Wy zouden 'er hier voorbeelden van geven, maar wy wyzen liever tot de Verhandeling van FISCHER, waarin dit onderwerp opzettelyk overwoogen is (§), —— twee plaatzen van EURIPIDES, waar in van de verſchooning geſproken wordt, waar mede de Godheid zoo wel hen behandelt, die, ter redding van hun leven, vryheid, of goederen, een gedwongen eed, welken het hart niet meenen kan, met de tong afleggen (**); als den ongelukkigen Vader, die, tegen de ſtrenge eiſchen van den Godsdienst, en de burgerlyke wetten aan, een' zoon, die een' manſlag bedreven had, uit natuurlyke liefde jegens zyn kroost, onder zyn dak herbergt. De laatſte van deze plaatzen, die door den grooten VALCKENAER zelven verkeerd verſtaan was, wordt hier door onzen Schryver zeer voortreflyk opgehelderd; by welke gelegenheid hy ook in het algemeen handelt over het oude gevoelen omtrent de wraak der Goden jegens hen die bloedſchuldigen herbergden, en de toegevendheid, die zy in dezen geacht werden te gebruiken omtrent de zoodanigen, die dit niet uit ſnoode oogmerken, maar uit natuurlyke liefde, jegens den misdadigen deeden. —— Dit Hoofdſtuk wordt beſlooten met de beoordeeling van twee plaatzen over *het nutteloo-*

(*) *Ecl. Phyſ.* cap. VII, p. 8. ed. *Canteri.*
(†) l. c. II, 37, p. 377.
(‡) Matth. V, 38.
(§) *Quid de officiis & amore erga inimicos Græcis & Romanis placuerit, expoſuit* JO. CAR. CHRIST. FISCHER. Halæ Saxon. 1793. 8° maj.
(**) Verg. VALCKENAER, ad *Eurip. Hippol.* p. 131.

plaats van die offerhanden, die met eene onreine ziel aan de Godheid worden toegebragt; waarvan de eerſte door verſcheiden Oudvaders aan SOPHOCLES, de andere door zommigen aan MENANDER, door anderen aan PHILEMON, wordt toegeſchreven, maar die beide kennelyke blyken dragen van Joodsch bedrog. In plaats van deze onechte vruchten, geeft de Schryver nog een paar ſchoone plaatzen van XENOPHON, en één van SENECA, op, die vergeleken kunnen worden niet alleen met de aangehaalde verſen van PLAUTUS, maar ook met verſcheiden plaatzen, die wy over dit onderwerp in de ſchriften der Joodſche Propheten vinden (*).

Het geen in het tweede Hoofdſtuk reeds in het voorbygaan gezegd was, dat het denkbeeld der Grieken, aangaande *de Goddelyke wraak over het ſchenden van den Godsdienst en over meineed*, zeer grooten invloed had op de rechtspleegingen in het Gemeenebest van Athenen, dit wordt in het derde Hoofdſtuk breeder ontwikkeld. Te Athenen werd iemand, die van manſlag of moord beſchuldigd was, door geene ondervraagingen van Regters of Beſchuldiger benaauwd, door geene bedreigingen verſchrikt, veelmin door de folteringen van een beul tot bekentenis gedrongen. Nimmer kwam het by de Grieken, vooral niet by de Atheniënſers, iemand in de gedachten, vryë menſchen door pynigingen tot belydenis eener misdaad te brengen. Een beſchuldigde kon zich, buiten pyn en banden, met alle vrymoedigheid verdedigen; vóór dat hy overtuigd en gevonnisd was, kon hy niet in de gevangenis gezet worden; ja, hy had de vryheid, om, wanneer hy reeds één Redevoering ter zyner verdediging gedaan had, en hy door zyne party dan nog bewysredenen hoorde aanvoeren, die hem deeden wanhoopen aan het verbergen zyner ſchuld, in alle veiligheid uit zyn Vaderland te ontvlúchten, zonder eenige andere ſtraf te ondergaan, dan dat zyne goederen, die hy niet met zich kon voeren, aan de openbaare ſchatkist vervielen. Om de redenen dezer inrigting wel te doen verſtaan, geeft onze Schryver een volledig berigt van de orde, in de regtspleegingen by de Atheniënſers gebruiklyk: in de daad een alleruitmuntendst ſtuk, waarin hy verſcheiden byzonderheden opmerkt, die nimmer vóór hem, door eenig Schryver over de Attiſche Oudheden, of Regten, waren waargenomen. Wy zouden hetzelve gaarne in zyn geheel aan onze Leezers mededeelen, maar ons beſtek laat dit niet toe: wy zeggen dus alleenlyk, dat de gantſche toeſtel der regtspleegingen ten hoogſten eerbiedwekkend was; dat beiden, beklaagde en beſchuldiger, onder een aantal ontzag-baarende plegtigheden, herhaalde eeden moesten afleggen, ter bevestiging van de waarheid hunner voordragt; dat zy beiden reeds één dezer eeden afleggen moesten, vóór dat zy tot het

(*) Pſ. L, 8-23; Jeſ. I, 11-17; Mich. VI, 6-8; enz.

het houden hunner eerſte Redevoeringen toegelaaten wenſcht dat het pleegen van meineed voor zulk een ontzachlyk gerichtshof, onder zulke yzing-aanjaagende plechtigheden, niet ligt te verwachten was, als van den meest verſtokten boos-wigt, die door zyne daaden toonde, zelfs het aanwezen eener Godheid niet te geloven; dat ondertuſſchen in die zeldzaame gevallen, waarin de beklaagde, door zyne vlucht, zich niet alleen ſchuldig aan den hem aangetygden moord, maar ook aan meineed, verklaarde, de Regters geene reden hadden, om zich over de zachtheid van hunne wetten te beklaagen, dewyl zy zeker overtuigd waren, dat meineed niet door menſchen geſtraft moest worden, dat de ſchuldige nu aan de wraak der Goden was overgeleverd, dat dezen voorzeker, vroeg of laat, zyne euveldaden op zyn hoofd zouden doen nederkomen, en dat hy het beginzel zyner ſtraf reeds had, in het verlies zyner goederen, in het voortſleepen van een behoeftig en elendig leven op een' vreemden grond, in zyne verwydering van de tempels en den dienst zyner vaderlyke Goden, in zyne verbanning van alle gemeenſchap met de menſchen, die zich allen verontreinigd moesten achten, zoo dra zy met hem zich ongelukkig op één ſchip, of onder één dak, bevonden, en die hem dus als de pest ſchuwden. —— Men vindt in dit hoofdſtuk ook verſcheiden opheldering en verbeteringen van plaatzen uit oude Griekſche Schryvers, vooral van eene zeer gewigtige plaats uit een nog onuitgegeven *Lexicon Rhetoricum*, waar van de Heer RUHNKENIUS een affchrift bezit.

Wy wenſchen hartelyk, dat de Hoogleeraar ons eerlang met eene nieuwe proeve van dezen zynen zeer verdienſtelyken arbeid beſchenken zal.

Redevoering over de Voortreffelykheid der Schilderkunst, in derzelver voorwerp beſchouwd: ter gelegenheid van het uitdeelen der Pryzen, by de Vryë Teeken Academie in 's Gravenhage, op Woensdag den 2 April 1794, *gehouden door* Mr. W. BILDERDYK, *als Raad en Advocaat Honorair derzelve Academie. Te 's Hage, by* G. Backhuyzen, 1794. 22 *bl. in gr.* 8vo.

„ Het voorwerp der Schilderkunst is (volgens den Heer BILDERDYK) het SCHOONE; haar wezen, de uitdrukking van het ſchoone; haar doelwit, het ſchoone te beoefenen, te doen kennen, de erkentenis daar van te volmaaken, en door die volmaaking het hart te verheffen, te zuiveren, te verhemelen, en voor eene zedelyke volmaaking vatbaar te maaken. 't Geen onſchoon (zegt hy), 't geen, of het oog, of het zedelyk denkbeeld, aanſtootelyk, 't geen der menſchheid vernederend, is, —— het geen in de vervallen natuur van 't oorſpronklyke goed zichtbaar is afgeweken, zyn geene voor-

wer-

werpen der verheven kunst, wier natuur en wezen de erkentnis van 't schoone en haar uitdrukking uitmaken." Dit was buiten twyfel te algemeen gezegd; de Schryver bepaalt het daarom, met regt, nader, door 'er, op bl. 13 en 14, by te voegen, dat de Schilderkunst het Onschoone zelfs tot haar kring weet te dwingen, tot schoonheden te verheffen, en zich een geheel nieuw vak te onderwerpen, dat door de natuurzelve van haar voorwerp was uitgeslooten. „ Wonderbaar verschynzel! —— De gruwzaame wreedheid van den Cycloop, zyne meer dan helsche woede, op 't vormloos en verwilderd gelaat, in bloed, schuim, en tandknarsen losbreekende, jaagen in de natuur schrik en yzing aan. Maar de Dichter bezingt het, de Schilder verbeelde het, en, zonder van het ysselyk te verliezen, ja zelfs met nog nieuwe afgrysselykheden omkleed, wordt het voorwerp ons dierbaar; wy beminnen 't tafreel van die gruwzaamheid, en vergoden den kunstenaar, die uit zoo veel grouwels een schoon weet te scheppen, waar ons oog, waar ons hart, zich aan vasthecht, en nauwlyks van afscheuren laat."

Uit deze beschouwing leidt de Redenaar de voortreflykheid der Schilderkunst af, vooral door, in eenige schoone trekken, in een mannelyken (doch zomtyds al te dichterlyken) styl, haaren zedelyken invloed op de harten te maalen. Het doet ons intusschen leed, dat dit stukje niet meer uitgewerkt is, maar slechts eenige weinige byzonderheden kortelyk aanstipt. Eene volledige behandeling van het onderwerp liet zeker het bestek van den Redenaar niet toe; maar hy had toch veel tyd kunnen winnen, wanneer hy zyne aanspraaken *aan den Doorluchtigsten Vorst en andere aanzienlyke Toehoorders* wat meer bekort, en wanneer hy geheel weggelaaten had eene *tirade* tegen het *Jacobinismus*, die in dit stuk zeer ongepast is, en meer yver dan oordeel verraadt.

Molstein en Kroondorp, Tooneelspel, door Mr. P. BODDAERT. *Te Amsterdam, by de Wed.* J. Doll, 1794. *In* 8*vo.* 60 *bl.*

Iste Bedryf. MOLSTEIN, voorheen een wilde losse Student, en minnaar van SOPHIE LINDENS, komt, naa eenige jaaren afwezig geweest te zyn, in *Holland* terug, en vind zyn' ouden vriend WALLENS; welke aldaar, gehuwd zynde, als een Kluizenaar op een Buitenplaats woont; aan wien hy zyn karakter en levensloop (de Biegt van een' Ligtmis!) vertelt. — *IIde Bedryf.* Vervolgens ontmoet hy zyne beminde, welke, een gil geevende, hem in de armen valt; en geen wonder! het lieve Meisje is, tegen haar' zin, de Bruid geworden van KROONDORP; dat haar ook, nu zy haar eerste lievertje ziet (want: *oude liefde roest niet*, zegt RABENER) eene flaauwte kost; welke haar Vader

der echter niet veel ſchynt te tellen, nadien hy, met de kolf in de hand, uitroept: „*kolf aan ſtuk!* myn dochter in ſlaauwte! „ —— Ja, nu MOLSTEIN de *baan opſtuit*, mag KROONDORP zyn „ *bal wel opbreeken* ..." En ik mag den kok wel weêr gaan „ afzeggen!" — *IIIde Bedryf.* Mevrouw LINDENS, van Wollenzaalſter Mevrouw geworden, doch minder onverſchillig zynde dan haar Echtgenoot, tracht MOLSTEIN ter neder te zetten, die evenwel al te veel verliefd is, om dat zoo maar te *accordeeren*, en wel te minder, daar hy, volgens de uitſpraak van SOPHIE's Vader, de *nader* heeft; terwyl KROONDORP, ſchoon Bruidegom zynde, „ in „ dit geval juist te pas komt, als eene loege fles by een Hard- „ dravery." Een Duël tusſchen twee Medeminnaars is niet zeldzaam. KROONDORP is 'er ook waarlyk een weinigje toe gedrongen; want de Bruidegom te zyn, en niet te mogen trouwen, is ..... om uitgelachen te worden. Nu —— „ het zyn beide een paar bolletjes, —— (zegt LINDENS) „ zy zyn tegen elkaar opgewaſſen, —— en ik verwed een „ anker Wyn, dat zy, als het 'er op aan komt, bang voor „ elkaer zullen worden. —— En geeven zy elkaer al eens een „ bui, nu dan heb ik nog geld om den Chirurgyn te betaalen." De goede Man bedriegt zich echter zeer. Die Kluizenaar WALLENS zou geheel te vergeefsch in zyn Buurt woonen —— ten minſten modeloos in dit Spel verſchynen —— zo hy geen middel wist te vinden, om dit Tweegevecht tot beider eer te doen uitloopen. Dit echter loopt veel gevaar; want KROONDORP heeft eigenlyk niet veel lust tot vechten, en MOLSTEIN maakt zulke ernſtige ſchikkingen, dat WALLENS zelfs byna begint te ſchreijen. Toevallig loopt het Tweegevecht wel af, want KROONDORP, die het laatst moet ſchieten, lost zyn Piſtool in de lucht, terwyl de kogel van MOLSTEIN hem langs de ooren heen ſnort. Dit beſſiſcht alles; want KROONDORP is niet alleen edelmoedig genoeg, om zyne Bruid aan zynen Medeminnaar af te ſtaan, maar hy geeft nog een beurs vol goud aan de Kamenier van SOPHIE en den Knecht van LINDENS (die hem anders, volgens bl. 3, niet veel achten) op dat deeze te zamen zullen trouwen. Of deeze gift uit dankbaarheid geſchiedt, om dat hy van de Bruid af is, of wel, om dat hy naar *America* gaat, en daarom geen zwaare pakkaadje by zich wil hebben, weet men niet: doch dit weet men, dat hy volſtrekt niet ter Bruiloft blyven wil, ſchoon LINDENS hem zelfs belooft, dat hy den volgenden dag om een Zilveren bal zou laaten kolven. Veele lieden zouden, als zy zo veel afgeſtaan hadden, het zekerlyk nog in bedenking neemen. Maar KROONDORP is in alle gevallen de Held, die zyne hartstochten overwint! of dit met zyne jaaren en omſtandigheden overeenſtemt, gelooven wy niet; ook zouden wy hem het Meisje gegeeven hebben, om dat zyne daad het verdiende, en om dat hy reeds de Bruidegom was. De Dichter ſchynt echter meer voor MOLSTEIN ingenomen!

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAËLIS, *nieuwe Overzetting des Ouden Testaments, met Aanmerkingen voor Ongeleerden, in het Nederduitsch overgebragt. Te Dordrecht, by* A. Blusse en Zoon, *en* de Leeuw en Krap, 1793, 1794. *Elfde Deel, XL en* 199; *Twaalfde Deel*, 192; *Dertiende Deel*, 359; *Veertiende Deel*, *X en* 291; *Vyftiende Deel*, *Eerste Stuk*, *XVI en* 342; *Tweede Stuk*, 304; *Zestiende Deel*, *VIII en* 313 *bl. in gr.* 8vo.

JAN DAVID MICHAËLIS was de Schepper van zyn vak voor Duitschland, waar, vóór zynen tyd, de Bybelstudie, volgens het getuigenis der Duitschers zelven, eene allerëlendigste gedaante had. Zeker Schryver geeft 'er het volgend tafereel van: „ Eenigen tyd, vóór dat het *examen* by het *Consistorie* geschieden moest, leerden de *Candidaten* eenige zoogenaamde *dicta classica*, woord voor woord, in barbaarsch Latyn overzetten. De hoogste trap van geleerdheid, waartoe zy het bragten, was, dat zy den gantschen Hebreeuwschen *Codex*, met de *clavis* van STOCKIUS naast zich, half ter loops, half naauwkeuriger, leerden doorleezen, om overal den Messias, de Drieëenheid, en de Erfzonde, te vinden. De *Professor linguae sanctae* zelf stelde zich geen hooger doel voor, dan zyn Hebreeuwschen Bybel een paar duizendmaal, met leesglas en bril, door te leezen, om, uit denzelven, voor de oudste en eenvouwigste Spraakdialect, de kundigste *Grammatica*, die met mogelykheid uitgedacht kon worden, te abstraheeren, om de vervulling aan te toonen van Godspraaken, over welker zin en bedoeling ieder Uitlegger den anderen wedersprak, en welken meestal het geluk en ongeluk van eenige kleine volken, van wier geschiedenis men anders weinig wist, betroffen; en om daaruit de waarachtigheid der Godheid te bewyzen. Voor *hoog-geleerd* eindelyk werd hy gehouden, die het tot die hoogte bragt, dat hy ook de Rabbynen las, (schoon hy ten laatsten van deze leezing meer als Rabbyn, dan als mensch, terug kwam); om, misschien, door een *nucifrangibulum lin-*

linguæ hebrææ, over de volgende geſlachten in Schoolen en aan Gymnaſiën te heerſchen, en aan dezelven een onſterflyk gedenkteken van zynen Smaak na te laaten. De meesten konden zich niet begrypen, waarom het nodig zou zyn, dat de *Profeſſores Philologiæ S.* ook de overige Oosterſche tongvallen zouden moeten behandelen; dewyl zy, door hun Hebreeuwsch en Chaldeeuwsch, ten hoogſten door het weinigje Syrisch, dat zommigen 'er nog by wisten, zich zelven reeds grondig genoeg geleerd voorkwamen. Maar dat de *heilige taal* met *de tenten Kedars*, en de ſpraake der Ismaëliten, gemeenſchap hebben zou, was een zoort van kettery: en men las den *Coran* ſlechts, om hem, met hulp van MARACCIUS, of noch ligter daar door, dat men hem niet verſtond, als het werk van den afſchuwlykſten valſchen Propheet af te ſchilderen. Het ontbrak niet volkomen aan eenige enkele proeven van een' beteren aart; van het nut der Oosterſche taalen voor de Geſchiedenis had men eenige voorbeelden voor zich; en van de verwantſchap der Dialecten onder elkanderen begon men hier en daar iets te zien. Maar het gantſche vak der Hebreeuwſche Taalkunde werd veel te geïſoleerd behandeld, en naar het al te bepaalde oogmerk, om aan de Godgeleerdheid van dien tyd ten dienſte te ſtaan. De geleerdſten zelven verſtonden het Hebreeuwsch niet eens met eenige zekerheid, dewyl men de algemeene grondſtellingen der Spraak-onderzoekers daarop nog niet wist toe te paſſen; en de *Theologie*, zelfs op de woordelyke verklaaringen, nog altyd den grootſten invloed had."

Onder deze omſtandigheden kwam J. D. MICHAËLIS in den kring der Bybel-verklaarers en Oosterſche Taal-kundigen. Hy was, op zyne reize door Holland, met ALBERT SCHULTENS bekend geworden, hy las de Schriften van dezen grooten Man vlytig door, en, zonder de grondſtellingen, die hy daarin vond, te kennen, had hy nimmer zyne *Overweging der middelen, waaryan men zich bedient, om de Hebreeuwſche taal wel te verſtaan*, een boekje, dat den grondſlag eener betere leerwyze in Duitschland lag (*), kunnen ſchryven. Hoe hy nu van dien tyd af zich zelven gevormd hebbe, wat hy geworden zy, hoe door hem, en door zyne leerlingen, zyn vak

(*) Hetzelve is ook in het Hollandsch vertaald, en uitgegeven te Utrecht, 1762. 8°.

vak eene gantsch andere, veel liberaler, en echter tevens veel geleerder, gedaante aangenomen hebbe, maar vooral, welke nuttigheden hieruit voor het algemeen ontstaan zyn, dit alles kunnen wy hier niet ontwikkelen. Zy, die de Schriften van MICHAËLIS kennen, weeten het; en anderen kunnen van zyne *letterkundige verdienſten* een ſchoon en vereerend tafereel vinden in de Stukken door EICHHORN en SCHULZ daar over uitgegeven (*).

Zyne Vertaaling van het O. T. vooral zal van die verdienſten een blyvend bewys opleveren, hoe zeer ook dezelve nog naderhand, in zyne eigene laatere ſchriften, hier en daar veranderingen en verbeteringen ontvangen heeft, en door het licht, het welk anderen over verſcheiden plaatzen verſpreid hebben, aanmerkelyk verbeterd kan worden. Hy heeft toch niet alleen het eerst aan zyn Vaderland het geſchenk gedaan van eene Vertaaling, op waare taal- oordeelen, uitlegkundige gronden gebouwd, maar ook op een zeer groot aantal plaatzen verbeteringen en opheldering aangebragt, die altyd haare waarde behouden en goedkeuring verdienen zullen. En, daar deze Vertaaling bepaald ten gebruike van Ongeleerden geſchikt was, bewees men ook aan onze Natie eenen dienst, met dezelve in het Neder-duitsch over te brengen; ſchoon het waar is, dat de voortzetting van dezen arbeid minder belangryk voor ons geworden is, zederd wy van HAMELSVELD eene Bybel-vertaaling, met aanmerkingen voor Ongeleerden, ontvangen hebben.

Wy hebben, reeds by de afgifte van het tiende Deel, berigt gegeven van de verandering, in het plan van de uitgave dezer Vertaaling gemaakt, zederd PERPONCHER zich van dezen arbeid ontſlagen heeft (†). De Deelen, aan het hoofd dezer aankondiging gemeld, zyn op denzelfden voet behandeld, als het tiende. Zy behelzen de Over-

(*) Het boekje van EICHHORN is ook in onze taal overgezet. De beide genoemde Stukken zyn, benevens de Lofreden van HEYNE, ook herdrukt achter de zeer lezenswaardige levensbeſchryving van MICHAËLIS, door hem zelven vervaardigd, uitgegeven te Rinteln en Leipzig, 1793, onder dezen titel: JOHAN DAVID MICHAËLIS *Lebensbeſchreibung von ihm ſelbst abgefaſst, mit Anmerkungen von* HASSENCAMP, *nebst Bemerkungen über deſſen litterariſchen Character von* EICHHORN, *und* SCHULZ, *und dem* Elogium *von* HEYNE, *mit dem Brustbilde des Seligen, und einem vollſtändigen Verzeichniſſe ſeiner Schriften.*

(†) *Algem. Vaderl. Lett.* voor 1792, No. 11; bl. 445.

Overzetting van, en Aanmerkingen op, de boeken der Koningen, en der Chronieken, Ezra, Nehemia, Esther, de Pſalmen, de Spreuken, en de Prediker van Salomon. Voor het elfde, veertiende, vyftiende, en zestiende Deel, zyn Voorredens geplaatst, behelzende algemeene aanmerkingen over de boeken, die daarin behandeld worden. —— By deze korte aankondiging zullen wy het thans laaten, terwyl wy, by de beoordeeling der volgende Deelen van HAMELSVELD's Overzetting, telkens gelegenheid nemen zullen, om ook uit die van MICHAËLIS proeven aan onze Lezers mede te deelen.

De Waarheid der Schriftuurlyke Historie van den Apostel Paulus beweezen, uit eene Vergelyking der Brieven, welke zynen naam voeren, met de Handelingen der Apostelen, en met elkander: door WILLIAM PALEY, *M. A. Aards-Deken van Carlisle. Uit het Engelsch. Te Haarlem by* F. Bohn. *Behalven de Voorrede, 363 bl. in gr. 8vo.*

Indien alle hoogſchatters van het Euangelium eene onvergeldbaare verplichting hebben aan Dr. LARDNER, voor de aanwyzing van de overeenkomst der voorvallen en omſtandigheden, in de gewyde Schriften vermeld, met de ongewyde Geſchiedenis; dan is voorzeker hunne verplichting niet minder jegens den Schryver van het Werk voorhanden, voor de vergelyking, die hy hun hier aanbiedt, die van een geheel anderen aart, en volſtrekt nieuw is. Het bewys, waar uit hy de echtheid der Schriftuurlyke Historie van PAULUS, en der XIII brieven, die zyn' naam voeren, heeft opgemaakt, is ontleend, niet alleen uit derzelver onderlinge overeenſtemming, maar ook uit eene overeenſtemming en eenpaarigheid, welke, in eene menigte van byzonderheden, klaarblykelyk niet konde *bedoeld* zyn; toonende, diensvolgens, dat de Geſchiedenis en de Brieven niet door een zelfden perſoon konden zyn opgeſteld; dat de Opſtellers der Geſchiedenisſe en der Brieven, over en weder, van hun ſchryven geene kennis gehad, en alzo de handen niet konden in één geſlagen hebben, om het één verdichtzel het andere te doen onderſchraagen; dat 'er, aldus, voldoende redenen voorhanden zyn, om geloof te ſlaan aan de wezenlykheid der perſoonen en gebeurtenisſen, aan de echtheid der brieven, en,

en, gevolglyk, aan de waarheid van den Christlyken Godsdienst, met welken al het bovengemelde in onmiddelyk verband ſtaat. — Dit plan is door den Schryver op eene alleruitmuntendſte wyze uitgevoerd, en zyn Werk verraadt eene gantſch buitengewoone maate van oordeel, en van den geest van oplettendheid en waarneming, waar mede hy de gewyde Schriften beoefend heeft. — In XVI Hoofdſtukken is het boek verdeeld. Het eerſte bevat eene opgave van het plan, en dus eene ontvouwing van het bewys. In de dertien volgende wordt telkens de overeenſtemming van één der dertien brieven van PAULUS met de overige, en met het verhaal in de Handelingen der Apostelen, aangeweezen. Het vyftiende handelt over de Ondertekeningen der Brieven, en het zestiende behelst een voegzaam beſluit.

Dit Werk is niet geſchikt, om 'er eene doorloopende ſchets van te geven. Wy zullen ons derhalven vergenoegen moeten, met een paar proeven uit hetzelve aan onze Lezers mede te deelen. Wy kiezen daar toe, in de eerſte plaats, de volgende aanmerking uit het tweede Hoofdſtuk.

„ Rom. I: 13, *Doch ik wil niet, dat u*, enz. — Wederom, Hoofdſt. XV: 23, 24, 25, 28. *Maar nu geen plaats meer hebbende*, enz. — Vergelyk met deeze plaats, Hand. XIX: 21. *En als deeze dingen volbragt waren*, enz. — Men merke hier aan, dat onze brief behelst geſchreven te zyn, in den afloop der tweede reize van den H. PAULUS na Griekenland; dat de aangehaalde plaats uit de Handelingen woorden behelst, die gezegd worden, door den H. PAULUS, te Efeze te zyn geſproken, eenigen tyd vóór dat hy de reize ondernam. Nu beweer ik, dat het onmogelyk was, dat twee van elkander onafhanklyke verdichtzels aan den H. PAULUS hetzelfde voornemen zouden hebben toegeſchreven, voornaamelyk een voornemen, zo bepaald en byzonder als het tegenwoordige; 't welk niet blootelyk inhieldt een algemeen ontwerp om Rome te bezoeken, maar een ontwerp om Rome te bezoeken, na dat hy Macedonië en Achaie zou doorreisd, en, uit deeze gewesten, eene reize na Jeruſalem volbragt hebben. De overeenkomst tusſchen de Historie en den Brief is volmaakt. In de eerst aangehaalde plaats uit den Brief zien wy, dat de Apostel reeds langen tyd een voornemen had gehad om Rome te be-

zoeken; in de aangehaalde plaats uit de Handelingen, vernemen wy, dat hy dit ontwerp hadt aangekondigd, eenen aanmerkelyken tyd, vóór dat de Brief wierdt geschreven. Uit de Historie leeren wy, dat het plan, door den H. PAULUS beraamd, inhieldt, zynen weg te neemen door Macedonië en Achaie; vervolgens na Jeruſalem te reizen; en, wanneer hy zyn bezoek aldaar zou hebben afgeleid, te ſcheep te gaan na Rome. Naa dat de Brief geſchreven was, hadt hy zo veel van zyn ontwerp afgedaan, dat hy Macedonië en Achaie hadt doorreisd, en zich gereed maakte tot het volvoeren van het overig gedeelte van hetzelve, door een ſpoedig vertrek na Jeruſalem; en in dat gedeelte zyner reizen berigt hy zyne vrienden te Rome, wanneer hy de zaaken, die hem na Jeruſalem riepen, zoude verrigt hebben, tot hen te zullen overkoomen. —— Verder beweere ik, dat het bloot inzien der plaatzen ons zal overtuigen, dat de eene uit de andere niet wierdt naageſchreven. *Wanneer ik na Spanje reize, zal ik tot u koomen; want ik hoope in het doorreizen u te zien, en van u derwaarts geleid te worden —— maar nu reize ik na Jeruſalem, dienende de heiligen. —— Als ik dan dit volbragt, en hun deeze vrugten verzegeld zal hebben, zo zal ik door uliedet Stad na Spanje afkoomen.* —— Dit leest men in den Brief. —— *Paulus nam voor in den geest, Macedonië en Achaie doorgegaan hebbende, na Jeruſalem te reizen; zeggende: naa dat ik aldaar zal geweest zyn, moet ik ook Rome zien.* —— Zoo ſtaat 'er in de Handelingen. Indien de plaats in den brief was overgenomen uit de Handelingen, waarom wierdt *Spanje* daar in gelascht? Indien de plaats in de Handelingen ware overgenomen uit den Brief, waarom wierdt *Spanje* weggelaaten? Indien de twee plaatzen onbekend waren aan elkander, kan niets anders dan de waarheid van derzelver overeenkomst reden geven. 't Zy wy de Historie en den Brief als even verdicht onderſtellen, of de Historie als waar en den Brief verdicht, of den Brief echt te zyn en de Historie een verdichtſel; het aantreffen van deeze omſtandigheid in beiden, indien de eene van de andere dezelve niet hebbe overgenomen, is, op alle deeze onderſtellingen, even onoplosbaar."

Zeer vernuftig redeneert hy, in het vyftiende hoofdſtuk, uit de Ondertekeningen der Brieven. Na dat hy aangemerkt hadt, dat zes van dezelven valsch of onwaar-

waarſchynlyk zyn, dat is, dat zy door den inhoud des briefs regelregt wederſproken, of met denzelven bezwaarlyk overeen gebragt kunnen worden (*), zegt hy, ten aanzien van deeze Ondertekeningen in het gemeen, het volgende: „ Ik eigene aan dezelven geenerlei gezag toe. Ik houde ze voor giſſingen, zomtyds op bloote overleveringen gebouwd, doch voornamelyk op dezen of geenen tekst, zonder eene genoegzaame vergelyking van denzelven met andere gedeelten des Briefs, met onderſcheidene Brieven, of met de Geſchiedenis. Onderſteld zynde, derhalven, dat deeze Ondertekeningen tot ons gekomen waren, als echte gedeelten der Brieven, zo zouden, uit deeze kleine Slotverzen, meer tegenſtrydigheden en zwaarigheden ontſtaan zyn, dan uit het geheele boekdeel. Intusſchen, indien de Brieven verdicht waren, dan zoude het geheel hebben moeten opgemaakt zyn uit dezelfde hoofdſtoffen, uit welke de Ondertekeningen zyn zamengeſteld, te weten, uit overlevering, giſſing, en gevolgtrekking: en het zoude een ſtuk van onderzoek gebleven zyn, hoe 't bykwame, terwyl zo veele dwaalingen in de Slotverzen der Brieven zyn op een gepakt, dat in de overige Stukken zo veel beſtaanbaarheids is in acht genomen."

(*) Naamlyk, de I Brief aan de *Korinthers*, die aan de *Galaters*, de beide Brieven aan de *Theſſalonicenſers*, de eerſte aan *Timotheus*, en die aan *Titus*.

B. EICKMA, *over den Brief van Paulus aan de Galatiers. Iſte Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1794. *In gr.* 8vo. 306 *bl.*

Menigvuldig zyn de klagten over het misleidende der Boektitelen. Naar gelange van het grooter getal van Schriften, 't welk, *rationes officii*, door onze handen gaat, dan door die van het gewoone gros der Leezeren, zyn wy, beter dan veele anderen, geregtigd, om de gegrondheid deezer klagten te ſtaaven. Het doet ons leed, dat wy den Eerw. EICKMA aan die te leurſtellinge niet onſchuldig kunnen verklaaren. Den Brief van PAULUS aan de *Galatiers* beſchouwden wy altoos, als een der doorwrogtſte, en kunſtigſte opſtellen van den hoogverlichten Apostel. Met genoegen ontvingen wy daarom het Geſchrift van

den Wykſchen Leeraar, van welks uitgebreidheid, in 't oppervlakkige beſchouwd, wy ons merkelyke inlichting, omtrent dit waardig gedenkſtuk der aloudheid, voorſtelden. Doch, nader kennis gemaakt hebbende met den inhoud, wierden wy ſpoedig ontwaar, dat een bondel Leerredenen, onder den meer uitlokkenden titel van *Verklaringe*, hier ten voorſchyn treedt. En van hoedanige Leerredenen? Niet ſlegter, indedaad, maar ook niet beter, dan door elken, eenigzins geoeffenden, Leeraar, Zondag op Zondag, van den kanzel worden voorgedraagen. Overtuigd van het heirleger van Predikatien, welk dag aan dag in het gemeenebest der Letteren zamentrekt, heeft, veelligt, *Dominus* E. den bovenſtaanden titel aan zyn boek gegeeven, om het zo veel te gereeder aan den man te helpen; ten welken einde ook zullen dienen, overeenkomſtig met den gewoonen vorm van Schriftverklaaringen, de *Voorbereidzelen tot regt verſtand en ſtichtend gebruik van Paulus Brief aan de Galatiers.* Maar ook hier hebben wy niets zaaklyks gevonden, 't welk vroegere Uitleggers, de een naa den anderen, niet reeds gezegd hebben.

De Volks-liefde en Vaderlands-min van JESUS, *in Leerredenen. Door* JOHANN JAKOB HESZ. *Te Amſteldam, by* M. Schalekamp, 1795. *In gr.* 8vo. 200 *bl.*

In een tydſtip, waarin de Vaderlandsliefde in de harten van alle onbevooroordeelde Burgers blaakt, en de een den anderen, met de heilſpellende voorbeduidzelen van betere tyden, geluk wenscht, haasten wy ons, om de Leerredenen van den allezins agtenswaardigen HESZ onzen landgenooten aan te kondigen. Oud en verſleeten is de tegenbedenking van zommige kwalykgezinden omtrent de Leere van JEZUS, als of de Vaderlandsliefde in dezelve niet wierdt aangepreezen. Door algemeene aanmerkingen heeft men de ongegrondheid van dit bezwaar, meermaalen, overtuigende doen blyken. By allen, welken het gewigt der zaake ter harte gaat, zal de Heer HESZ geen kleinen dank behaald hebben, met zyne opzettelyke verlediging ter beſlisſende afdoeninge van de volwigtige taak. Hy doet zulks in zes Leerredenen, behelzende eene uitgewerkte beſchouwing van vyf Stellingen of Proeven. In de eerſte Proeve beſchouwt HESZ de Vaderlandsliefde

van

van JEZUS, zich vertoonende in de oprechtſte deelneeming, en in zyn beklag over het, hand over hand, toeneemend bederf van Godsdienst en Zeden, onder zyne Landgenooten. In de tweede Proeve wordt JEZUS voorgedraagen, als het Volk opmerkzaam maakende op elk gewigtig voorval, 't geen, by het toeneemend bederf van Zeden, een noodwendig onheil voorſpelde. De Redenaar, het gezegde over dit onderwerp, in de derde Leerrede, op de tegenwoordige omſtandigheden hebbende toegepast, toont, in eene verdere Proeve, hoe JEZUS, wanneer de Joodſche Staat niet meer te redden was, zich, egter, alle moeite gaf, om afzonderlyke perſoonen te behouden, op dat ook zy niet met den ſtroom des verderfs zouden voortgerukt worden. De Heer HESZ gaat voort, om, in eene vierde Proeve, de Vaderlandsliefde van JEZUS te vertoonen als daar in beſtaande, dat hy zich, als Leeraar, enkelyk bepaalde tot het Land Israël, als zyn Vaderland, en dus zynen tyd en kragten geheellyk wydde aan dat Volk, waar toe hy behoorde. In eene laatſte Proeve wordt JEZUS voorgedraagen, als ten nutte zyner tyd- en landgenooten veele gewigtige en toepaſſelyke leſſen ontleenende uit de oude Geſchiedenisſen zyns Vaderlands. Ziet daar de hoofdbedoeling deezer Leerredenen. Wy hebben dezelve met genoegen ingezien, en veele aanmerkingen ontmoet, welke over de Vaderlandsliefde op zich zelve een opklaarend licht verſpreiden, en daarenboven ingerigt zyn, ter aanwyzinge van de heilzaame ſtrekkinge der Leere van onzen Zaligmaaker, ter bevorderinge van het algemeene welzyn. Minst van allen heeft ons voldaan de vierde Proeve; andere redenen, behalven die van de Vaderlandsliefde ontleend worden, zyn 'er voorhanden, waarom JEZUS zyne prediking tot het Joodſche volk bepaalde. De natuur der zaake bragt zulks mede. Uit hoofde zyner geboorte en opvoedinge hadden de Landgenooten van onzen Heere regt om zulks te verwagten. In gevolge van hunnen nationaalen denkaart, zouden de Jooden eenigermaate geregtigd geweest zyn ter verwerpinge van JEZUS, indien deeze, zonder onderſcheid, tot de Heidenen zo wel als tot hun, zyne prediking hadde ingerigt. Zonder thans, uit deeze nutte Leerredenen, iets ter proeve voor te draagen, vergenoegen wy ons, met het leezen van dezelve ten ernſtigſte aan te pryzen.

Leerredenen naer de behoeften van onzen Tyd. Uitgegeven door P. WEILAND, *Leeraer in de Remonſtrantſche Gemeente, te Rotterdam. Eerſte Deel. Te Rotterdam, by* J. Meyer *en* A. Danſerweg Wz., 1794. *In gr*: 8*vo*. 214 *bl.*

Een achttal Leerredenen bevat dit *Eerſte Deel*; 't welk, indien de aftrek eenigzins gunſtig zy, ten minſten van nog drie ſoortgelyken zal gevolgd worden. Geene oorſpronklyke opſtellen van den Eerw. WEILAND zelven zyn alle deeze Leerredenen, maar eenigen van elders overgenomen, anderen vry en van verre nagevolgd. Dit een en ander wordt ons aangekondigd in een kort Voorberigt, met belofte van een uitvoeriger voor het laatſte Deel, waarin, omtrent de oorſpronklyke, vertaalde of nagevolgde, ſtukken, nadere opening zal gedaan worden. *Naar de behoeften van onzen tyd*, is de algemeene karakterſchets, met welke de Leeraar WEILAND zyne Leerredenen kenmerkt. By het inzien van den Inhoud moeten wy bekennen, dat wy in onze verwagting wierden te leur geſteld. Gewisſelyk zyn de onderwerpen, hier behandeld, berekend naar de behoeften van den *tegenwoordigen* tyd. Maar wy zien niet, dat de onderrigtingen, aanſpoorингen en beſtraffingen, ook op de menſchen in andere eeuwen, en van allen landaart, ook op de toekoomende geſlagten, niet dezelfde toepaſſing zouden toelaaten. 'Er moge, door eenen zamenloop van omſtandigheden, onder eene Natie eenige byzondere ondeugd heerſchen; over 't geheel genomen zyn de menſchen, in de onderſcheidene tydperken der waereld, gelyk aan elkander. Zelf vondt WEILAND, tot de behandeling zyner onderwerpen, aanleiding in daar op ſlaande Schriftuurtexten: een bewys, dat de ondeugden, door hem gegispt, reeds voor bykans achttien Eeuwen in zwang gingen.

Wat, voor 't overige, de Leerredenen zelve aangaat, zy mogen, zo om de keuze van onderwerpen, als om de manier van uitvoeringe, belangryk genoemd, en der aandagtige leezinge worden aangepreezen. De Eerw. WEILAND onderſcheidt zich van het gros der Leeraaren, door zynen beſchaafden ſtyl en bevalligen voordragt, in welken, met vermyding van het zo genoemde bloemryke, de gepaſte ſieraaden worden ingevlogten, en ook hier door, gelyk by den oorſpronklyken voordragt onder het hooren,

dus

dus ook vervolgens onder het leezen, de aandagt gevoed en leevendig gehouden. De Onderwerpen zyn: de ryke Jongeling; tegen de aenneeming des perſoons; beſtryding van het vooroordeel, dat de Gelukzaligheid niet zoo zeer van de regtſchapenheid des harten en des wandels, als wel van zekere uiterlyke voorwerpen, afhangt; over den waren Godsdienſtyver; over de valſche naeuwgezetheid van geweten; de ware Vryheid; de onredelykheid der baetzucht en verpligting ter bevordering van het algemeene welzyn; en eindelyk, de verplichting tot een arbeidzaem leven.

Uit de Leerrede, *over den waren Godsdienſtyver*, zullen wy iets ter proeve voordraagen, en daar mede, van 's Mans denk- en ſchryfwyze, onzen Leezeren een denkbeeld geeven. Aangemerkt hebbende, dat de zagtmoedigheid, broederlyke liefde en verdraagzaamheid, welke wy den dwaalenden en ongeloovigen ſchuldig zyn, den waaren yver voor God en deszelfs eer geenzins uitſluit, gaat hy dus voort: „ Alleen moeten wy wel be„ palen, waerin deeze yver eigenlyk beſta, en waer door „ hy zig late blyken, als hy van eenen regten aerd is.

„ De ware Kristlyke, redelyke yver, waerdoor ie„ mand voor geloofsſtellingen yvert, maekt tuſſchen deze „ leerſtellingen en geloofsmeeningen een merklyk onder„ ſcheid. Niet iedere leerſtelling is hem even gewigtig: „ niet voor iedere ſtelt hy zig even ſterk in de bres, „ niet iedere verdedigt hy even ſterk; neen, hy heeft de „ hoofdbedoeling van het Kristendom en allen waren „ Godsdienſt ſteeds voor oogen; en deze bedoeling kan „ volſtrekt geene andere zyn, dan die, welke wy reeds „ hebben aengewezen; naemlyk de bevordering van de „ ware, de tydlyke en eeuwige, gelukzaligheid der men„ ſchen.

„ Hoe meer eene leering, of waerheid, tot deze ge„ lukzaligheid bydraegt; hoe grooter invloed zy op de„ zelve hebbe; des te gewigtiger moet zy ons wezen: „ des te meer moeten wy ons aen dezelve vasthouden: des „ te meer, des te hartlyker, mogen wy wenſchen, en „ zelfs daertoe medewerken, dat zy algemeen gekend en „ beleden worde. En, daer het hoofdzaeklykſte gedeelte „ der menſchlyke gelukzaligheid op de verëdeling en „ volmaking onzer ziele, op de verlichting van onzen „ geest, op de verbetering van onzen wil, op de verfy„ ning van onzen ſmaek, op de reiniging en heiliging

„ on-

„ onzer harten rusten; zoo is het natuurlyk, dat die
„ waerheden en leerstellingen, welken regtstreeks naer
„ deze verëdeling, en byzonder naer de verbetering en
„ zuivering des gemoeds heenleiden, voor de opregte aen-
„ bidders van God, de voornaemste, de schatbaerste zyn,
„ welker bewaring en verbreiding hun het naest aen 't
„ harte ligt."

De Heer WEILAND, vervolgens, eenige algemeen erkende waarheden, als tot het bovengemelde doelwit regelrecht aanleidelyk, hebbende opgenoemd, vervolgt aldus: „ Leeringen daerentegen, welken in 't geheel geenen, „ of slegts eenen geringen, invloed op de welvaert der „ menschen hebben: —— geloofsbegrippen, welken op „ een ydel vermoeden gegrond zyn, en aen geduurige „ twyfeling en verschillende uitleggingen onderworpen „ blyven: —— zaken, welken, of op zig zelven onver- „ schillig, of voor den geest der menschen onnavorsch- „ lyk, of ten minste niet klaer, niet duidelyk en ver- „ staenbaer genoeg geopenbaerd zyn: —— zegt my on- „ partydig, verdienen deze leeringen even zoo zeer als „ de eerstgenoemde, dat men daer voor yvere, stryde, „ op derzelver afwyzing of aenneming hardnekkiglyk „ aendringe? Het is (dus gaat hy voort) ongetwyfeld „ geoorloofd, dat hy, die lust, gelegenheid en bekwaem- „ heid daertoe heeft, zig met derzelver onderzoeking en „ nasporing bezig houde. Maer nimmer mogen wy de- „ zelven in gelyken rang stellen met de genoemde grond- „ waerheden der menschlyke gelukzaligheid; en althands „ nimmer een' ander', om verschil van denkwyze in dit „ opzigt, met eenige verachting behandelen." ——

—— „ Noch twistzucht," (gelyk de Eerw. WEILAND zich elders uitdrukt) „ noch lastering, noch veroordee- „ ling, noch gewelddadigheid, noch vervolging, zyn de „ wapens, waermede God en Godsdienst verdedigd wil- „ len worden. De Godsdienst beoogt en bevordert al- „ leen het wezenlyke best der menschen; hy kan der- „ halve geene middelen veroorloven, waerdoor onrust, „ verdeeldheid, verwoesting en ellende, aengerigt worden. „ *Het yveren is goed*, wanneer het *in 't goede*, of ten „ beste der menschheid, geschiedt. En zal de waerheid „ ter bevorderinge van 's menschen gelukzaligheid strek- „ ken, dan moet zy ook door het verstand gekend, en „ hare heilzame werkingen moeten door het hart gevoeld „ en ondervonden worden."

Ver-

Verhandelingen, uitgegeeven door de Maatſchappy, ter bevordering van den Landbouw, te Amſterdam. XI Deels 1ſte Stuk. Te Amſterdam, by J. C. Sepp en Zoon, 1794. *In gr.* 8vo. 142 *bl.*

De Verhandelingen, welke in dit Stuk voorkoomen, betreffen grootendeels de verbetering van den Houtteelt. —— De Maatſchappy, welker nutte poogingen zo wél gericht zyn ter bereiking van het edel doel haarer Inſtelling, in aanmerking neemende, dat 'er in de laatſte Jaaren eene niet geringe hoeveelheid van Bosſchen in de Republiek, en wel inzonderheid in deze Provincie, was aangelegd, waartoe de ſteeds verminderende hoeveelheid onzer gewoone brandſtoffe, de turf, zo wel als de daar uit ontſtaane vermeerdering der waarde van het brandhout, waarſchynlyk aanleiding had gegeven, en dat, hoe zeer hier door noodwendig 't onderzoek omtrent de beſte wyze ter voortteeling der houtgewaſſen, en de geſchiktſte en voordeeligſte bewerking der verſchillende gronden, aanmerkelyke vorderingen moest gemaakt hebben, het echter geenzins nutloos konde geacht worden, indien men de waarnemingen van lieden van kennis en ondervinding trachtte byeen te zamelen, met oogmerk om aan andere minervarenen zodanige middelen aan de hand te geeven, als door de uitkomst gebleken waren den bezitters van houtgronden voordeel te hebben aangebragt.

Met dit inzicht, derhalven, ſtelde zy de volgende Prysvraag voor: „ Welke meest en min bekende ſoorten van „ winstgevende Houtgewaſſen kunnen in onze Republiek, „ naar den onderſcheiden aart en ligging der gronden, „ op dezelven geplant worden? —— wat heeft men in „ acht te neemen omtrent de bereiding van den grond, „ het zaaijen, planten, inboeten, hakken, als mede omtrent de meer voordeelige gebruiken, die 'er van ſommige houtgewaſſen, na de hakking, te maaken zyn? „ —— en hoedanige zyn, ten naasten by, de onkosten van „ alle die verſchillende bewerkingen, zonder de waarde „ van den grond, en de daarop liggende lasten, te bereekenen?" —— Alhoewel 'er onder de ingekomen Verhandelingen, ook nadat de prys ten tweedemaal was opgehangen, geene waren ingekomen, die geheel voldeeden aan het oogmerk der Maatſchappy, vond zy echter

goed,

goed, om twee derzelven met eene premie te begiftigen, en deze zyn het, die in dezen bundel gevonden worden. —— De eerſte heeft tot Schryver HENDRIK ROELOFS, Gepenſioneerd Tuinman van Z. D. H. den Heere Prince van Orange en Nasſau, enz. enz. te Ryswyk; de tweede ARY VAN PROOYEN, Huisman te Stryen. — Beide deze Verhandelingen, offchoon zy de voorgeſtelde Vraagen, in alle haare byzonderheden, met de vereischte nauwkeurigheid niet beantwoorden, draagen echter duidelyke kenmerken van de kundigheden en ondervinding der Opſtellers, en bevatten ook beide zeer veele gewigtige ophelderingen en nuttige raadgevingen omtrent het planten en aankweeken van verſchillende Houtgewasſen, ten einde van dezelven, elk naar zynen aart, de meeste vrucht te kunnen trekken.

Twee hierop volgende Berichten, wegens het aanleggen van Eikenbosſchen, en het teelen en planten van Mast- en Dennenbosſchen, behelzen mede veele weetenswaardige onderrichtingen, die tot het voordeelig aanplanten van dergelyke Bosſchen alzins verdienen in acht genomen te worden.

Wyders bevat dit Stuk nog twee andere Berichten: het een over het uitrooijen van de Hop, uit de Houtlanden: en het ander over de beste wyze om ledige plekken in Houtlanden aan te vullen. —— En eindelyk nog een kort antwoord over het Reuten van Vlas, op een weleer opgegeven voorſtel: „ om, door genoeg„ zaame proeven, op de meest overtuigende wyze, aan „ te toonen, welk Vlas in alles het beste zy, het geen, „ op de gewoone manier, door Reuten in 't Water, of „ alleen door Bleeken in de Lucht, dan wel door Reuten „ en Bleeken beide, bereid is?" door den Heer ARIS BAAS, Leeraar der Doopsgezinden te Hazerswoude, en de verdere Leden der Vlas-Compagnie aldaar. —— De proeven, welke hierin opgegeven worden, en die met veel nauwkeurigheid genomen zyn, vielen zeer ten voordeele der gewoone bereiding van het Vlas uit, naamlyk het Reuten en Bleeken beide; hoe zeer de Maatſchappy met reden gewenscht had, dat deze zaak ook door andere Vlasſers onderzogt was, om uit alle derzelver proeven met meer zekerheid vast te ſtellen, dat deze bereiding de voorkeur verdiende.

Wy twyfelen niet, of het Publiek zal dezen leerzaamen bun-

bundel met genoegen ontvangen, en de yverige poogingen van de verdienstlyke Beſtuurders dezer zo nuttige Maatſchappy door hunne goedkeuring verder aanmoedigen.

De twee Systemas van het Contract Social, en de Natuurlyke Rechten van den Mensch; of de Gevoelens van BURKE *en* PAINE, *ter toetze gebragt en wederlegd. Uit het Engelsch. Te Amſterdam, by* Weſsing en van der Hey, 1794. *In gr.* 8*vo.* 55 *bl.*

Geene Stelzels, ten opzigte van Staatkundige Grondbeginzelen, kunnen lynrechter tegen elkander overſtaan, dan die der twee Schryveren BURKE en PAINE. De Schryver der gemelde *Toetze* tragt, naa eene algemeene aanmerking over de Stelzels op Onderſtellingen gegrond, zo volledig en kort als doenlyk, de omſtandigheden te bepaalen, welke den eerſten oorſprong, en vervolgens den verderen voortgang, aan deeze *Systemas* gegeeven hebben, vóór dat hy de *Systemas* zelve ter toetze brengt. Dit gedaan hebbende, vaart hy voort, en dit over te neemen zal genoeg des Schryvers gevoelen aan den dag leggen.

„ In het *Systema*, het welk ik belyde (indien het „ een *Systema* kan genoemd worden, het welk ik als een „ *Amulet* tegen de *Systemas* beweer) in het Systema, het „ welk my leert, om het Heil der Maatſchappy te beſchouwen, als het eenig doel-einde van allen Burgerlyk gezag, en den eenigen grond van alle Staatsregt, „ en de maatregelen op te delven, welke tot dit heil „ moeten dienen, uit de omſtandigheden, die my voor „ de hand zyn, kan niets onbeſtaanbaar weezen, met „ eenig verrukkelyk en verheeven gevoelen, het welk „ ſtrekken kan, om het menſchdom van onderdrukking te bevryden. Indien ik byzondere Privilegien „ eerbiedig, gelyk ik ze veelvuldig eerbiedig, eerbiedig ik ze niet om dat zy Privilegien zyn; maar om dat „ zy nuttig zyn. Indien ik oude inſtellingen vereere, „ vereer ik ze, niet om dat zy oud zyn, niet om dat „ ik, door de grootheid van oude magt, opgeleid worde tot „ eene ſlaafſche erkentenis van haare heiligheid; maar om „ dat ik weet dat 'er in den ouderdom voortreflykheden zyn, „ welke niets dan de ouderdom bezorgen kan; om dat ik

„ zie,

„ zie, dat 'er, in de handelingen der menſchen, om-
„ ſtandigheden zyn, welke geene bevatting begrypen
„ kan, dat 'er gebeurenisſen zyn, welke geene mensch-
„ lyke ſchranderheid kan voorzien, dat 'er veranderin-
„ gen zyn, dat 'er ſchikkingen zyn, welke niets dan
„ eene lange ondervinding aan de hand kunnen gee-
„ ven."

Men zal, des Schryvers middenweg niet verkiezende te bewandelen, egter moeten bekennen, dat hy zugt betoont voor Godsdienſtige en Burgerlyke Vryheid.

Iets aangaande het geen onlangs te Amſterdam tuſſchen de Regeering en Burgers voorgevallen is. —— Alom te bekomen.

Dit *Iets* is waarlyk *Veel*, en maar *al te veel* voor zommigen, en van dien aart, dat, toen het in 't laatst des jongst verſtreeken Jaars het licht zag, de Leezers verſteld ſtonden over de ſtoutmoedigheid des Schryvers, in een tyd, dat het by lange na niet vry ſtondt over 's Lands zaaken te ſchryven, gelyk men gevoelde; terwyl men zich tevens verwonderde, dat dit Werkje, welks vertier zeer ſterk was, een onbelemmerden loop hield, en niet geſtuit werd door de Regeering eener aanzienlyke Stad, welker Gedrag, ten aanziene der Burgeren, gewraakt, en in eenen zwarten dag gezet werd, op eenen trant verre onderſcheiden van ſcheldende Prulſchryvers, en 't geen zo rechtſtreeks op den Man aanging, als of de grootſte Vryheid van ſchryven heerschte.

De komst des Erf-Prinſen van *Oranje*, in Wynmaand 1794, te *Amſterdam*, en diens onderhandeling met de Regeeringsleden dier Stad, deed een gerugt ontſtaan, en by veelen eene bekommering gebooren worden, dat het beſluit gevallen was, om *Amſterdam*, by de aannadering der Franſche Legers, in een ſtaat van Verdediging te ſtellen, en aan een Beleg te onderwerpen; dat men ten dien einde bewilligd zou hebben, om de Inundatie, rondsom de Stad, te formeeren, en, des noods, de Zeeſluizen in den omtrek derzelve open te zetten, en voorts de Zeedyken door te ſteeken; als mede, om, ter Verdediging derzelve, een aanmerkelyk getal *Engelſche* Troepen in te neemen.

Een

Een daar tegen ingediend Adres van een vry groot getal Ingezetenen werd niet alleen, met verontwaardiging, van de hand geweezen; maar een veel opziens baarende Publicatie tegen het aanbieden van Verzoekſchriften zag het licht, waar door men voorkwam een nader Adres, haderhand bekend geworden uit zeker Declaratoir, ſtrekkende om de inkomst van *Engelsch Krygsvolk*, en de Onderwaterzettingen, tegen te werken.

Het is deeze Publicatie van 14 Oct. 1794, welke de Schryver van dit kleine Stukje onder handen neemt: en, naa eene vlugtige aanmerking over de uitdrukking van *Wettige Regeering*, tot tweemaalen toe in die beknopte Publicatie voorkomende, als niet dan *twyfelagtig* op de toenmaalige *Amſterdamſche Regeering* paſſende, gaat hy voort om het gezag der Regeering, en hoe ver het zich *al* of *nēet* uitſtrekt, te toetzen aan die gronden van het Staatsregt, welke by hun Ed. Gr. Agtb. ten allen tyde worden vastgehouden.

Met klem van redenen verdedigt de Schryver der Burgeren Regt, om Verzoekſchriften te mogen inleveren, en daar op gehoord te worden, in tegenſtelling van het gedrag der *Amſterdamſche Regeering*, van welke hy zegt: „ Zy is koen en wys genoeg van zichzelve, zy wil de „ ſmeekingen van haare Burgers niet alleen niet verhoo„ ren, maar zé zelfs niet ontvangen. Zy verbied, dat „ men tot haar zich wende. Of zy geëerd, geloofd, ge„ dankt, en gepreezen, dan verácht, gehaat, ja in 't „ hart gevloekt worde, is haar Ed. Gr. Agtb., als men „ uit de Publicatie oordeelen mag, om 't even. Waarlyk „ een vreemd gedrag van een Christen Overheid!"

Inzonderheid dringt hy dit Regt der Burgeren aan tegen de Inlegering van vreemd Krygsvolk en de gedugte alles vernielende Inundatien; en handelt over het *Dominium Eminens*, zich beroepende op het gezag van DE GROOT, van PUFFENDORFF, van VATTEL, BARBEIRAC en BURLEMACQUI, en doet dit met te meer vrymoedigheids, om dat alle die Schryvers het volkomen eens zyn met het gevoelen, dat de toenmaalige Regenten, en vooral derzelver Hoofd of Hoofden, bezielde, dat by de Regeerders, en niet by het Volk, de Oppermagt huisvestte: op die gronden zelve toont hy de wraakbaarheid van het gehouden gedrag der Regeeringe.

De Schryver haalt zeer gepast, van de Inundatien ſpreekende, het bekende Voorſtel van WILLEM DEN I

aan: dan, de waarheid van dit twyfelagtig geval eens verondersteld zynde, doet hy zien hoe groot eene ongelykheid'er zy tusschen den staat der zaaken ten tyde van WILLEM DEN I, en de thans beoogde Onderwaterzetting. —— Hoe men nu althans voor geen Geweetensdwang te vreezen hebbe. „ Leggen," vraagt hy, „ de „ *Fransschen* het ook toe om ons de Vryheid van den „ Godsdienst te beneemen, ja de vryheid van denken „ om Geloofspunten? Voeren zy, gelyk PHILIPS, een Re„ ligieoorlog? Dit zal niemand kunnen beweeren; want „ hunne daaden wyzen in de overwonnen plaatzen juist „ het tegendeel uit. Allermeest moet hun dit voor 't „ hoofd springen, die de *Fransschen* haatlyk en zwart „ maaken, met hun van Vrygeestery, van volslaagen On„ verschilligheid in het stuk van Godsdienst, ja van On„ godistery, te beschuldigen: want zulke lieden zyn nooit, „ en kunnen volgens hunne grondbeginzelen nooit, ver„ volgers om eenigen Godsdienst zyn. Dit valt alleen „ in Dweepers, en in hun, die den Godsdienst, dien zy „ met den monde belyden, doch in hun hart en in hunne „ publieke en privaate leevenswyze verzaaken, tot een „ staatkundig werktuig maaken, om daar door in het „ burgerlyk bewind te wege te brengen, 't geen zy bui„ ten dat niet zouden kunnen uitrigten. —— Men be„ hoeft, derhalven, *Amsterdam*, onder den naam van ver„ dedigen, niet tot een puinhoop en waterpoel te maa„ ken, uit liefde quanswys voor den Godsdienst."

Even min, wyst hy voldingend aan, dat men *Amsterdam*, en met *Amsterdam* geheel *Holland*, en met *Holland* de geheele Republiek, niet om der *Constitutie* wille, om de Constitutie in het Burgerlyke, aan vuur en water moge opofferen. De voorbeelden van WILLEM DEN I, en Prins MAURITS, die Steden en Volk in zulk een geval spaarden, en van de *Engelschen* by de Ontruiming van *Toulon*, aangevoerd hebbende, zegt hy ten slot. „ Men „ vertrouwt van den Heer Stadhouder en zyne Zoonen, „ dat, zo alle de beweegredenen en gronden hier voor „ bygebracht, om *Amsterdam* van belegering en vrees „ van belegering te ontheffen, op hun hart mogten af„ stuiten, ten minsten het voorbeeld, dat *Engeland* zelve „ nog onlangs nopens *Toulon* gegeeven heeft, by hen van „ kragtdaadige uitwerking zyn mag, nopens eene Mili„ taire verdediging van *Amsterdam*, die met de ruine

„ van

„ van de Stad niet eindigen, maar beginnen zou, eens „ vooral te verwerpen en te verfoeijen."

Hy voegt 'er by. „ Koning DAVID, by zekere gele„ genheid van twee of drie kwaaden één moetende kiezen, „ bad: *Laat my liever in de hand des Heeren vallen, dan „ in de handen myner Vyanden; want des Heeren barm„ hartigheden zyn veele.* Maar de *Amſterdammers* mogen „ in deezen tyd wel bidden: Laat ons liever zonder slag „ of ſtoot in de hand onzer Vyanden vallen, dan dat „ onze Stad met al wat 'er in is, door haare Beſtierders „ en Beſchermheeren, onder den naam van verdediging, „ aan verwoesting en ondergang overgegeven worde. „ Misſchien zyn onzer Vyanden onbarmhartigheden min„ der wreed, dan in dat geval de liefde onzer Burgerva„ deren zou zyn. En al onderſtelt men voor een oogen„ blik, dat dit noodlot ook onder de *Franſchen* aan de „ Stad zou kunnen overkomen, dan is tyd gewonnen nog „ veel gewonnen: dan is 'er nog kans, om de Stad, en „ 't geen 'er in is, te rantſoeneeren, gelyk dagelyks ge„ ſchiedt tusſchen Volkeren die elkanderen op de feilſte „ wyze beoorlogen. Maar 't geen hier, daarenboven, „ zeer opmerkelyk is, en de vrees voor zulk eene be„ handeling van de zyde der *Franſchen* geheel doet ver„ dwynen, is, dat de *Franſchen* den Oorlog niet aan de „ Staaten Generaal, de Hooge Vertegenwoordigers der „ Natie zelve, maar aan den Prins van *Orange*, verklaard „ hebben. Zy voeren tegen hem direct den Oorlog, „ en tegen de Natie alleen van ter zyde, en voor zo „ verre deeze het zwaard voor hem gelieft op te vatten, „ en haar goed en bloed by Hem en zyn Huis op te zetten. „ En dit doen zy nog, zo veel men uit de Steden, door „ hen belegerd, kan afneemen, met de meeste omzig„ tigheid en gemaatigdheid! Het is alleen om des Prin„ ſen van *Orange* wille, dat de Republiek eerst door „ *Engeland*, toen door *Pruiſen*, en nu door *Frankryk*, „ in den omtrek van zestien jaaren, geteisterd, uitgemer„ geld, zo veel *Nederlandsch* bloed vergooten wordt!"

De voornaamſte en minst bekende Byzonderheden voorgevallen geduurende de Belegering, Inneeming, en Hernaeming, der Stad Breda, in den Jaare 1793. *Benevens de noodige Bylaagen, in welke verſcheiden belangryke en onbekende Stukken voorkomen. Alom, in gr.* 8vo.

De ongenoemde en ons onbekende Schryver van deeze Byzonderheden, betreffende de zich in een kort tydsbeſtek bepaalende Lotgevallen van het belegerd, ingenomen en hernomen, *Breda*, biedt, in deeze bladen, om zyne eigene woorden te gebruiken, „ aan zyne Landgenooten, ten minſten aan het beste gedeelte derzelven, die een oor hebben dat voor vrymoedige doch beſcheiden waarheid altyd openſtaat, en een hart, dat dezelve, al toont zy ook Deugden in onze Vyanden, blymoedig aanneemt, een omſtandig verhaal aan van eene gebeurtenis, die de aandagt van geheel *Nederland* zedert eenigen tyd tot zich getrokken heeft; eene gebeurtenis, waar over reeds zo veel voor en tegen geſproken en geoordeeld is, die reeds verſcheiden pennen bezig gehouden heeft, en waar omtrent des niet te min nog niets volledigs in het licht is verſcheenen. —— Onder de Geſchriften, waarin deeze Gebeurtenis of opzetlyk beſchreeven is, of ſlechts eenige tooneelen uit dezelve voorgeſteld worden, zyn verſcheide Schotſchriften, die geene oplettenheid zouden verdienen, indien daar in niet ſlechts aan de *Franſchen*, geduurende hun verblyf in *Breda*, maar ook aan eenige Burgers dier Stad, en aan de ganſche Burgery in het gemeen, geene daaden en gedraagingen wierden aangetygd, die dezelve voor het oog van *Nederland* in een allerzwartst en haatlykst daglicht doen voorkomen; ja zommigen deezer Schryvers gingen in hunne tot nog toe ſtrafloos gepleegde beledigingen zo verre, dat zy zich niet ontzagen van de beste Burgers met den naam van *Landverraaders* te beſtempelen. —— Als Burger van *Breda* rekende ik het dus aan myne Medeburgers, in wier algemeene eer en ſchande ik ook deele, verpligt te zyn, om een Verhaal der voornaamſte omſtandigheden van deeze merkwaardige gebeurtenis, het geen ik alleen voor my zelven en myne vrienden, tot een aandenken, op het papier gebragt hadt, door den druk gemeen te maaken, om den nadeeligen indruk, dien de verſpreide gerugten en de bewuste laſterſchriften, op de gemoederen van anderzins weldenkenden, moe-

moeten gemaakt hebben, weg te neemen, en het gedrag der Burgery, en den ganſchen toedragt van zaaken, één in hun waar licht te doen verſchynen."

„ Ik hoop," ſchryft hy vervolgens, „ intusſchen niet, dat 'er iemand van myne Landgenooten zal gevonden worden, die my de Bataafſche vrymoedigheid, waar mede ik de zaaken heb voorgedraagen, ten kwaade duiden, of my van partydigheid beſchuldigen zal, om dat ik de waarheid zonder aanmerking van party hulde gedaan heb, dat is, dat ik aan onze Vyanden geene ondeugden en euveldaaden toegekend heb, waar aan zy zich onder ons niet hebben ſchuldig gemaakt, noch aan onze Verdeedigers en Vrienden deugden toegeſchreeven, waar van in hun gedrag omtrent de Burgery alhier geen ſpoor te vinden geweest is —— willen eenigen des niet tegenſtaande my nog van éénzydigheid beſchuldigen, het ſtaat hun vry, en ik zal 'er my niet over bekommeren: *dewyl de Waarheid zelve* (in deezen zin) *altyd éénzydig is.*"

Grootendeels is dit Werkje een Dagverhaal van een oor- en ooggetuigen veeler gevallen, en heeft de Schryver, het geheele Stukje door, zich bevlytigd, om het op *Beſcheiden*, in de *Bylaagen* in 't breede bygebragt, te doen rusten, of het aangevoerde daar door te verſterken: onder welke Bylaagen, overeenkomſtig met den Tytel, *verſcheide belangryke en onbekende Stukken* voorkomen.

Het eerſte gedeelte des Dagverhaals behelst het Beleg door de *Franſchen*, en de Overgave aan dezelve: waar aan de Schryver eenige byzonderheden hegt, het Bombardement betreffende. Geduurende die twee benaauwde dagen en één nog meer benaauwende nagt, werden ruim negentig Bomben en honderd Houwitzers in de Stad geworpen, die egter niet alle hunne uitwerking deeden; zynde 'er verſcheide in de Haven, *Aa* en *Merk*, gevallen en geſmoord. De tot twee of driemaalen ontſtaande Brand in den nagt werd gelukkig geblusscht. Tusſchen de vyftig en zestig huizen werden beſchadigd, en eenige onbewoonbaar gemaakt. Drie menſchen ſlegts werden 'er gewond of gedood.

Naa deezen uitſtap gaat het Verhaal voort met te vermelden, wat 'er by en naa het intrukken der *Franſchen* gebeurde: wanneer hy de gepleegde Ongeregeldheden niet verzwygt, en een breed verſlag geeft van het oprigten der *Municipaliteit*, en de mislukte aanſtalte tot een *Club*. Wyders vervat dit gedeelte het gedrag der *Franſchen*,

toen de Nederlaage van DUMOURIEZ bekend werd, als mede de weder overgave.

Hier aan hegt de Schryver een nader verslag van de Verrigtingen der Municipaliteit, „ die," schryft hy „ uit de braafste en verstandigste Burgers bestondt, en voor het nut en behoud der Burgerye te veel gedaan heeft, om niet door ieder Burger van *Breda* met een dankbaar aandenken vereerd te worden. „ Immers het was geene geringe zorg (zegt zeker Schryver, van hun spreekende) „ in eene overheerde Stad, die, zo veel het burgerlyke „ betrof, ten eenemaale aan de beschcidenheid van den „ Vyand was overgelaaten, de hand te blyven houden „ aan de uitoefening van den openbaaren Godsdienst, — „ aan de algemeene veiligheid van Persoonen en Bezittingen — aan de publieke Inkomsten, en aan de dagelykse uitgaven, die in dit tydsgewricht gansch niet „ gering waren." Voeg 'er by, dit alles zo te doen, dat de geheele Burgery en ieder Burger in 't byzonder daar over voldaan was, en tevens de *Franschen*, die het in hunne magt hadden om de Burgery ongelukkig te maaken, zo te bejegenen, dat ook deezen geene weezenlyke oorzaak tot klaagen werd gegeeven, zelfs dan niet, wanneer derzelver eischen afgeslaagen, hunne poogingen te keer gegaan, en hunne oogmerken verydeld wierden." En dit is alles nogthans, zo veel mogelyk, geschiedt, gelyk met de stukken getoond wordt.

Voorts treffen wy een verslag aan van 't geen in de *Hernomene* Stad gebeurde, na het intrekken der *Hollanderen*. Het ophaalen en op het Stadhuis brengen van de Leden der *Municipaliteit* en een goed aantal Burgers.

Van de Leden der *Municipaliteit* zegt hy, dat zy uit hun Arrest ontslaagen werden, naa dat zy alvoorens zich op eene mannelyke wyze verdedigd en betoogd hadden, dat in hun Gedrag niets gevonden werd, dat niet strookte met de striktste regelen van Eerlykheid en Vaderlandsliefde. „ Wat toch," spraken zy, „ zoude 'er van de Stad „ en Burgery geworden zyn, indien wy, indien na ons „ alle braave en verstandige Burgers zich onttrokken „ hadden aan den lastigen post, die ons door onze Medeburgers werd opgedraagen? Zekerlyk dit, dat of de „ handhaaving der Wetten, zo nuttig voor het bestaan „ en de welvaart van elke Maatschappy, geraakt zouden „ zyn in de magt der gemeenste en onkundigste lieden, „ of dat onze Overwinnaars ons Vreemdelingen, van

„ on-

„ onze wetten en belangens onkundig, tot Regenten had-
„ den gegeeven; in welke beide gevallen het, met vry
„ veel zekerheids, te duchten ſtondt, dat, of eene on-
„ derdrukking, die de Burgers tot het been zoude af-
„ knaagen en uitmergelen, of eene geheele Regeering-
„ loosheid en verwarring, de plaats der wetten, hoeda-
„ nig die dan ook waren, vervangen, en den ondergang
„ der ganſche Burgery ontwyfelbaar ten gevolge hebben
„ zoude.

„ Uit aanmerking van dit een en ander, hadden zy be-
„ ſlooten, dat zy niet alleen vryheid hadden, maar zelfs
„ verpligt waren, om de hun opgedraagen post te aanvaar-
„ den, en de belangens der Burgery, naar vermoogen,
„ voor te ſtaan en te bevorderen. Verder hadden zy
„ zich hier in zo gedraagen, dat zy niet ſchroomden
„ hunne handelwyze, die uit de gehouden notulen en aan-
„ tekeningen der Municipaliteit konde blyken, voor hun
„ Ed. Mog. ja, voor het oog der ganſche weldenkende
„ Natie, en van iederen onpartydigen beoordeelaar, open
„ te leggen.

„ Wat eindelyk betrof het afleggen der Burgerbelofte,
„ dat zy dezelve beſchouwd hadden, en nog beſchouw-
„ den, als niets bevattende, dan de Plichten, die ieder
„ eerlyk Man te betragten hadt, en wier voorſchriften
„ en betragting in geenen deele ſtrydig waren, maar in
„ tegendeel rechtſtreeks overeenſtemden, met de *Grond-*
„ *wettige Conſtitutie* van ons Vaderland (*), welke mee-
„ ning zy ondersteunden met de uitſpraak van den Heer
„ Raadpenſionaris VAN DE SPIEGEL, betreffende de Vry-
„ heid en Gelykheid van Maatſchaplyke Rechten in ons
„ Vaderland, te vinden in twee brieven van deezen
„ ſchranderen en kundigen Staatsdienaar aan den Gene-
„ raal DUMOURIEZ (†). Daarenboven met de uitſpraak
„ van Hun Hoog Mog. zelven, dieswegens gedaan in
„ den uitſchryvingsbrief voor de Bedeſtonden, in welken

„ zy

(*) „ Door de benaaming van *Vaderland* verklaarden zy niets
„ anders te verſtaan, dan de *Zeven Verëenigde Provincien, die*
„ *onder de Regeering der H. H. Heeren Staaten waren*, en
„ die zy, niet tegenſtaande zy door de magt der wapenen wa-
„ ren afgeſcheurd, voor hun Vaderland bleeven erkennen."

(†) Zie Bylage, Letter T. No. 1. en Letter T. No. 2. De
eene Brief is van DUMOURIEZ aan VAN DE SPIEGEL.

„ zy *Vryheid en Gelykheid van Maatſchuplyke Rechten* „ verklaaren de waare gronden van onze Conſtitutie „ te zyn.

„ Weshalven zy begreepen, dat zy, door het doen dier „ Burgerbelofte, den Eed, dien zy als Burgers van *Nederland* gedaan hadden, of veronderſteld werden gedaan te hebben, veeleer vernieuwd en bevestigd, dan „ geſchonden en verbrooken, hadden; en dat hun dit „ derhalven, even min als het op zich neemen der Vertegenwoordiging en Handhaaving van de Wetten, ſchuldig en ſtrafbaar kon maaken."

Alle de Leden der Municipaliteit werden door eene Commisſie uit den Ed. Mog. Raad van *Brabant* op het Stadhuis ontboden, alwaar zy, naar luid van 's Schryvers verhaal, niet alleen voor onſchuldig en verder van allen rechterlyk vervolg vry verklaard, maar ook daarenboven bedankt werden voor de goede zorg, die zy voor de belangens der Stad en Burgery gedraagen hadden: en werd deeze Verklaaring en Justificatie, in hun byzyn, van de puye van het Stadhuis, op het plegtigſte, voor ieder Lid afzonderlyk afgekondigd, en vervolgens daarvan aan ieder Lid Copie Authenticq ter hand geſteld.

Met de aaneengeſchakelde beſchryving van het gevangen nemen en ontlaan der Burgeren de tydorde eenigzins voorbygeloopen zynde, keert de Opſteller deezer byzonderheden weder tot den dag van het binnenkomen der *Hollanderen*.

De ſchets, hier opgehangen, van het voornaamſte, in omtrent drie maanden tyds te *Breda* voorgevallen, en meestal geſtaafd door oorſpronglyke Bewyſſtukken, en niet weinig op eigen ondervinding ſteunende, is zodanig, dat de Schryver ten ſlot daar van moge betuigen: „ Deeze ſchets zal ſtoffe genoeg bevatten en aanbieden, „ om een algemeen denkbeeld te kunnen vormen, zo „ van het gedrag van de *Franſchen onze Vyanden*, als „ van de *Hollanders onze Vrienden!*"

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden; behelzende het Vervolg der Beſchryving van het Landſchap Drenthe. Tweede Stuk. Te Amſterdam, Leyden, Dord. en Harlingen, by J. de Groot, G. Warnars, S. en J. Luchtmans, A. en P. Blusſé *en* V. v. d. Plaats. *In gr.* 8vo. 177 *bl. Behalven de Tafelen.*

Niet zeer voldaan betoonden wy ons, by de aankundiging van het *Eerſte Stuk* deezer Beſchryving van *Drenthe*, over de Schikking daarin gehouden (*); meer hebben wy aan te merken op dit *Tweede Stuk*. Reeds hadt de Schryver, in het *Eerſte Stuk*, niet weinig van de Natuurlyke Historie deezes Landſchaps gezegd, en in eene Aantekening, bl. 177, beloofd, in een *Aanhangzel*, iets te zullen geeven, 't welk tot een *Bydraage der Natuurlyke Historie* zou kunnen dienen. Hier uit beſtaat dit Tweede Stuk meerendeels; en hebben wy niet kunnen naalaaten, ons te verwonderen over de Stoffe daar in begreepen. Wy moeten dezelve aanduiden, om onze Leezers te onderrigten, wat zy hier al aantreffen, 't geen zy zeker in eene *Beſchryving van Drenthe* niet zouden verwagten of zoeken, en, onzes bedunkens, daarvan geheel vervreemd is, ſchoon *Drenthe* nu en dan 'er in te voorſchyn komt.

Dit Stuk vangt aan met het *Derde Hoofdſtuk;* en de *Eerſte Afdeeling* voert ten opſchrift: *Beſchryving van de Gocherheyde; tot een voorbeeld voor zulke Gewesten, en byzonder voor het Landſchap* Drenthe, *waarin nog Heydevelden en Ongehaavende Gronden gevonden worden.* De geheele Geſchiedenis der *Paltzer Emigranten*, die op de *Gocherheyde*, als eene Volkplanting, zich nederzetten, wordt hier verhaald, zo in 't geen tot den Landbouw als anderzins behoort. Men denkt, dit leezende, niet om *Drenthe*, maar om de Landſtreek tuſſchen *Goch* en *Cleve*. Het oogmerk, om aan te toonen hoe men ongehaavende Gronden vrugtbaar kan maaken, is te pryzen; doch veel is 'er in gevlogten 't welk daartoe niet behoort.

De *Tweede Afdeeling* behelst eene *Bydraage tot de Geſchiedenis van den Dampkring; of Bericht wegens de uitwerk-*

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1794, bl. 118.

werkzelen van een buitengewoonen Nevel of Damp, in den Zomer des Jaars 1783, *in het Landſchap* Drenthe, *waargenomen.* — Waarneemingen, op zichzelve niet te wraaken; doch in eene Landſchaps Beſchryving tot eene te groote lengte uitgerekt.

Meer bepaald tot 's Schryvers taak behoorende, is de *Derde Afdeeling, Bevattende eenige Sterf- en Geboortelysten, en eene vergelyking van dezelve met de leevende Bewoonders van eenige Karſpelen, in het Landſchap* Drenthe *gelegen.* Hy merkt op: „ Niemand, denk ik, zal durven „ tegenſpreeken, dat zulk een Gewest den naam van ge„ zond verdient, alwaar het getal der jaarlykſche Sterf„ gevallen, vergeleeken met dat der leevenden, over eeni„ ge achtereenvolgende jaaren door elkander berekend, „ kleinder bevonden wordt dan in 't algemeen elders „ plaats heeft. De Heer HALLER moge onze Gewesten *Batavia inſalubris & brevis ævi*; dat is, het ongezond „ en kortleevend Batavie, en een Franschman dezelve *un „ Pais ſterile & mal ſain*, of een onvrugtbaar en onge„ zond land, noemen. De hier bygevoegde Lysten zul„ len genoegzaam beſliſſen, welk eenen naam het Land„ ſchap, ten dien opzichte, verdiene." Deeze Lysten, met zeer veel naauwkeurigheids opgeſteld, worden agteraan gevonden.

„ Een Lyst," „ ſchryft hy, onder andere, „ der lee„ vende Perſoonen, die in elf Karſpelen, hoofd voor „ hoofd, getèld zyn; insgelyks eene Lyst van het gemid„ delde getal der overledenen, en van dat der geboorenen, „ uit de byzondere lysten der Karſpelen getrokken; mits„ gaders de berekening, hoedanig het getal der afgeſtor„ venen en der geboorenen jaarlyks ſtaat tot dat der lee„ vende Inwoonders van het Landſchap; wyst uit, dat het „ getal der jaarlykſche ſterfgevallen tot het getal der lee„ venden, door een genomen, ſtaat, als, na genoeg, 1 tot „ 41½, zo dat van ieder duizend Inwoonders, door mal„ kander, over het geheele Landſchap genomen, jaarlyks, „ ten naasten by, ſlegts 24 ſterven: en het getal der jaar„ lykſche geboorten zal men over deeze elf Karſpelen, „ door malkander berekend, tot dat der bewoonders be„ vinden te ſtaan als 1 tot 38½. —— In het Karſpel „ *Koekangen* ſtaan de ſterfgevallen tot de leevenden als „ 1 tot 52, zo dat, in die plaats, nog geen 20 van „ de 1000 jaarlyks ſterven; een verſchynzel waarvan men „ weinige voorbeelden zal vinden." —— Hierby voegt de Schry-

Schryver eene naſpooring, hoe het elders met deeze evenredigheid in ons Vaderland gelegen is.

In de elf naauwkeurig getelde Karſpelen bleek, dat elk Huisgezin meer dan 5 Perſoonen bevatte. Eindelyk onderrigten ons deeze Lysten, „ dat over 't algemeen in het „ Landſchap meer menſchen gebooren worden dan ſterven; ten opzigte waar van de evenredigheid, over meer„ gemelde elf Karſpels, ſtaat als 213 tot 230. Zo dat 'er „ in dezelve, door een genomen, jaarlyks, na genoeg, 17 „ meer gebooren worden dan ſterven, 't geen voor ieder „ Karſpel, door malkanderen genomen, 1½ Geboorten meer „ dan ſterfgevallen geeft." —— De Schryver beſluit dit uitgewerkte gedeelte met een algemeen Voorſchrift, hoedanig volledige Geboorte- en Sterflysten dienden ingerigt te worden. Aan alle de vereischten, hier ter volmaaktheid opgegeeven, denken wy dat bezwaarlyk zal kunnen voldaan worden, althans niet in uitgeſtrekte en bevolkte Plaatzen.

Verder dwaalt de Schryver buiten *Drenthe*, als hy, in de *Vierde Afdeeling*, zich tot de *Veenwording* bepaalt; en 'er, behalven 't geen tot de *Drentſche Veenen* behoort, het geheele geſchilſtuk wegens den Oorſprong der *Veenen* in behandelt; tot welks naagaan wy den des begeerigen Leezer tot het Werk zelve wyzen, waarin hy veel omhaals van Geleerdheid, Oudheid- en Natuurkunde, zal ontmoeten, in de Beſchryving van *Drenthe* niet te voorzien.

Nog verder gaat de Beſchryver van huis in de *Vyfde Afdeeling, Behelzende eenige bedenkingen over de herkomſt der Steenen en Verſteeningen; benevens eene Schets deezer Voortbrengzelen, die in het Landſchap* Drenthe *gevonden worden.* In de algemeene ſchets der Natuurlyke Historie van het Landſchap *Drenthe*, merkt hy, met den aanvange, op, zyn de voornaamſte Steenſoorten, die aldaar gevonden worden, met een woord opgenoemd; hy herhaalt ze, en voegt 'er nevens: „ By verſcheiden Mineralogisten, „ of Schryvers die over de Delfſtoffen handelen, kan men „ de uitwendige kenmerken, en by eenigen derzelven de „ eigenſchappen, het gebruik en de nuttigheid, deezer Steen„ ſoorten beſchreeven vinden; om deeze reden houd ik het „ voor onnoodig, deeze Afdeeling met de beſchryving van „ dit alles te bezwaaren. Met dit alles oordeel ik het niet „ ondienſtig, eenige algemeene en byzondere aanmerkingen, „ deeze Steenen betreffende, te laaten voorafgaan."

Naa

Naa hiertoe acht bladzyden besteed te hebben, gaat hy voort: „ Wat nu aangaat de herkomst, de plaatslyke omstandigheden, en de betrekkelyke verschynzelen, van „ deeze natuurlyke voortbrengzelen, hier omtrent iets met „ volkomen zekerheid te willen bepaalen, zoude ontwyfelbaar een ydele pooging zyn. Intusschen is het niet „ ongeoorloofd, daar de zekerheid ontbreekt, met waarschynlykheden raad te pleegen, en zyne gissingen, tot „ nader onderzoek, voor te draagen; mits dezelve geene „ overdreevene en tegen welbevestigde getuigenissen strydende onderstellingen behelzen.

„ Schreeve ik in een minder verlicht tydperk, waarin „ de nieuwsgierigheid en onkunde door fabelen konden bevredigd worden, ik zou van STRABO kunnen gebruik „ maaken, welke aantekent, hoe JUPITER, ter gunste van „ HERCULES, wanneer dien Held Schichten ontbraken, „ Steenen deedt regenen, om met dezelve het *Liguriſche* „ Leger te bestryden.

„ Met ter zyde stelling van zulke tastbaare verdichtzelen, wil ik liever eenige verschillende begrippen van „ beroemde Geleerden, over deeze verschynzelen, byeenzamelen, en, nevens myne ingevlochtene aanmerkingen, en verdere bedenkingen, aan het oordeel van kundigen onderwerpen."

Hierop ondergaan de Stelzels van WOODWARD, van BURNET, van LEIBNITZ, van WHISTON, van BUFFON, van PICOT, van BERTRAND en BURTIN, de monstering. —— Dan eer hy zyne bedenkingen over het Stelzel des laatstgemelden, in het VIII Stuk van TEYLER's *Tweede Genoatſchap* te vinden, en vervolgens zyn eigen gevoelen, mededeelt, keert hy zich meer bepaald tot eene gissing, die tot de herkomst der Steenen, die in het Landschap *Drenthe* gevonden worden, betrekking heeft, en gaat de gissing te keer, „ dat onze Steenbrokken en Versteeningen oor„ spronglyke stukken van Noordsche Rotzen en Beddin„ gen zyn, die, ten eenigen tyde, door de tusschen gele„ gen Noordzee, herwaards zouden overgevoerd zyn „ geworden." Dit met dugtige bewyzen wederlegd hebbende, brengt hy ter baane „ de Cosmogoni„ sche verschynzels, die, door den Heer BURTIN, als zo „ veele bewyzen voor Præadamitische Aardklooten, wor„ den opgegeeven, en die tevens zouden kunnen bewy„ zen, dat de Zondvloed voor de oorzaak daarvan niet „ kan of moet gehouden worden." —— Eer hy het gewigt

wigt deezer door den Schryver *geopperde ſchijnbewyzen* geheeten ter toetze brengt, laat hy eenige aanmerkingen voorafgaan, ſtrekkende om deeze beoordeeling, die egter vry lang is, merkelyk te kunnen bekorten. Waarop voorts de geheele Afdeeling bykans beſteed wordt in eene Wederlegging van BURTIN, met enkele hier en daar tuſſchen gevoegde bedenkingen, die tot *Drenthe* betrekking hebben; en dienen, om zyn gevoelen, dat de wederzydſche omwenteling van Land en Zee, 't welk hem van alle Stelzels het aanneemelykſte voorkomt, te ſtaaven. Een gevoelen, 't welk hy egter niet kan ontkennen van zwaarigheden ontheven te zyn, —— zwaarigheden, welke hy, op zyne wyze, uit den weg zoekt te ruimen.

Te midden van al dien *Cosmogoniſchen* twist, *Drenthe* als 't ware by de *Præadamiten*, waar over hier ook gehandeld wordt, en die niet weg konden blyven in het handelen over BURTIN, uit het oog verlooren hebbende, komt de Schryver tot het laatſte gedeelte zyner voorgeſtelde taak, „ de ſchetswyze opgave der Verſteeningen, die men „ in het Landſchap *Drenthe* ontmoet."

Men kan den Schryver geen betoonden vlyt, geene uitgeſtrekte beleezenheid, ontzeggen; maar hem een oordeel, daar aan geëevenredigd, toe te kennen, zou meer zyn dan het Deel voorhanden ons toe geregtigt.

Wat wy meer van *Drenthe* te wagten hebben, of wat de Schryver, van dit Landſchap handelende, ons zal gelieven mede te deelen, weeten wy niet. Maakt hy dusdanige *Aanhangzels* op het geen 'er in het *Dieren-* en *Plantenryk* voorkomt, dan is het Werk by lange na nog niet af.

Eenige Berichten omtrent de Pruiſſiſche, Oostenrykſche en Siciliaanſche Monarchien, benevens ſommige daar aan grenzende Staaten. Tweede Deel. In 's Gravenhaage by I. van Cleef, 1793. *In gr.* 8*vo.* 272 *bl.*

Met den Vryheer van DALEM, en diens Egtgenoote, begeeven wy ons weder op Reis (*), in het vooruitzigt van veel onderhoudends, leerzaams en vermaakends, te

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1794, bl. 459.

te zullen aantreffen; den weg uit *Saxen* na *Praag* neemende.

By het bezigtigen dier Stad, was een der Gebouwen, die, wanneer men van de Brug in de oude Stad komt, het ſpoedigſt in de oogen vallen, het *Theologisch Seminarium*, door Keizer JOSEPH DEN II opgericht; de aanmerking, daar by gemaakt, trok onze aandagt. De Heer MEERMAN ſchryft: „De beroertens, door welke wy „ eenige Jaaren herwaards het ongelukkige *Brabant* ge„ ſchud zagen, hebben, gelyk ieder weet, geen andere „ bron, dan deeze zelfde Seminarien, gehad; doch het „ *Boheemſche* Volk was ryp voor hervormingen in het „ Godsdienſtige, terwyl de bygeloovige Burgers van „ *Leuven* en van *Antwerpen* nog onder het juk van Geeſtlyke dwinglandy gewillig geboogen gingen. In plaats „ dat ieder Biſſchop, volgens de gebruiken der Roomſche „ Kerk, zyn eigen Kweekſchool hieldt binnen de grenzen van zyn Diocœſe, en den Jongelingen, die zich „ tot den Prieſterſtand toewydden, aldaar de grondbegin„ zelen, die het hem gelustte, kon mededeelen, hoe „ zeer die ook, ten nadeele der Kroon, den Myter begunſtigden, richtte de doorzigtige JOSEPH, in alle zyne Staaten, Kweekſchoolen op, in welken alle toekomende Geeſtlyken eener Provincie by elkander zouden woonen, en door Waereldlyke Prieſters (in *Bohemen* nog daarenboven onder opzigt des Senaats van „ de *Praagſche* Univerſiteit) onderricht, en tot hunnen „ ſtand gevormd zouden worden. —— Men zag hier reeds „ de heilzaamſte vruchten van deeze ſchikking, die aan „ het ganſche Ryk een nieuw Geſlacht van onbevooroordeelde Mannen tot den dienst des Altaars beloofde, „ en 'er verhief zich geen enkele ſtem, dan die van hun „ die een tegenſtrydig belang hadden, om de vernietiging „ des algemeenen Seminariums te begeeren, toen de dood „ des Keizers op eens aan deeze weldaadige ſchikkingen „ den bodem inſloeg; want LEOPOLD, die zyne verloorene *Nederlanden* te herwinnen hadt, en aan de Kweekſchoolen, de voortbrengzels van zyns Broeders vernuft, „ zo zeer niet verſlaafd was, of hy wilde voor derzelver „ gemis wel de erfenis zyner Voorouderlyke Staaten te „ rug koopen, maakte de herſtelling der oude ſchikkingen „ in dit opzigt tot zyne eerſte Regeeringsdaad; en zonder „ dat ik durve beſliſſen of hy vreesde dat men hem aan

„ de

„ de *Schelde* niet vertrouwen zoude, zo hy niet aan de
„ oevers van den *Donau* en de *Moldau* op denzelfden
„ voet te werk ging, ſchafte hy door zyne geheele Mo-
„ narchie de algemeene Seminarien af, zo dat de Jon-
„ gelingen van de drie andere *Boheemſche* Diocœſen we-
„ der na hunne voorige Kweekſchoolen te rug moesten
„ keeren, en die van het *Praager* Kerkgebied alleen in
„ het gebouw gebleeven zyn; nog wel, gelyk het ſcheen,
„ onder het beſtuur van Waereldlyke Priesters; doch
„ deeze gansch afhangelyk van den Aartsbisſchop en zy-
„ nen *invloed*. Geene voorſtellingen hebben den laatst
„ overleden Keizer daar naa meer kunnen overreeden om
„ hier veranderingen in voor te neemen; en indien zyn
„ Zoon, in het ſchool van JOSEPH opgevoed, de voetſtap-
„ pen deezes geliefden Ooms niet by voorkeur boven de
„ vaderlyke verkiest te drukken, zal door het ganſche
„ *Oostenryksche* Gebied de oude geduchte Magt der Bis-
„ ſchoppen tot op volgende Geſlachten worden voort-
„ geplant."

Met genoegen treft men hier het verſlag aan van de voorregten, welke de Proteſtanten thans in *Boheemen* ge-nieten, ingevolge van het *Tolerantie Edict* van Keizer JOSEPHUS; de Aflaat, welke de Vryheer van DALEM hem deswegen verleent voor andere Staatkundige zonden, laa-ten wy voor zyne rekening.

Doch bevoorrechtte JOSEPHUS de Proteſtanten dermaate als wy hier vermeld vinden, min gunſtig dagt die Keizer, volgens onzen Reiziger, „omtrent eenige *Deïstiſche* Familien,
„ die zich in een gedeelte van dit Koningryk onthouden.
„ Hier vergat zich de man, die alles naar zyne heilzaa-
„ me, ſomtyds wel eens naar zyne eergierige, oogmerken
„ dwingen wilde, zo ver, dat zelfs lichaamlyke ſtraffen
„ hem niet ongeſchikt toeſcheenen om deeze afgedwaalde
„ ſchaapen te rug te brengen. De uitkomst, gelyk van
„ alle poogingen van denzelfden aart, beantwoordde wei-
„ nig aan zyn doeleinde. —— Men meent, dat deeze
„ Secte eer den naam van *Abrahamiten* als van *Deïsten*
„ verdienen zoude, te meer, daar zy de Boeken des Ou-
„ den Testaments nog wel onderzoekt; hunne betrekking
„ tot de *Jooden*, door dit Koningryk in zulk een aantal
„ verſpreid, ſchynt hen van den *Christlyken Godsdienst* in
„ het aanneemen der Euangeliſche en Apoſtoliſche Schriften
„ te hebben afgetrokken; uiterlyk intuſſchen houden zy

„ zich

„ zich by de Gemeentens, tot welke de plaats hunner
„ woninge hen van zelve rangſchikt."

Weenen is de tweede Hoofdſtad, in welke ons de Reiziger brengt. Veel is 'er over dezelve geſchreeven, zeer onlangs over geſchreeven; en verklaart de Heer MEERMAN, „ dat hy zich niet zal vernederen tot den letter-
„ kundigen dienſtal, om een zyner Voorgangeren uit te
„ ſchryven, zelfs niet met aanhaaling van het boek
„ een zo verveelende taak op den hals te laaden. Het
„ voorregt eens Reisbeſchryvers boven zo veel anderen,
„ die het Publiek met herhaalingen laſtig vallen, is toch
„ eene reeds dikwyls behandelde zaak op nieuws te mogen
„ en te durven behandelen; niet alleen om dat men weeten
„ wil, uit welk een oogpunt een voorwerp in 't byzon-
„ der door *Hem* beſchouwd wordt; maar ook, om, door
„ verſchillende oordeelvellingen vereenigd, in ſtaat geſteld
„ te worden tot het beſlisſen wat waarheid zy."

Deeze Zetel der *Oostenryksche Monarchie* is, wanneer men alles by elkander telt, omringd met vier-en-dertig Voorſteden; onder welken ſlechts de *Leopoldſtad* aan de overzyde des *Donau's*, of liever van een van deszelfs armen, ligt, en over eene onaanzienlyke houten brug toeganglyk gemaakt is. „ Het eigenlyk *Weenen*, nog ſteeds in zyne
„ Vestingen ingeſlooten, heeft ſlechts een middelmaatigen
„ omvang. Men kan de Wallen ligtlyk in ¼ van een
„ uur overwandelen; de Voorſteden daar en tegen, met
„ elkander door linien omringd, ſtrekken zich zo verre
„ uit, dat men misſchien een uur of vyf zoude moeten
„ beſteeden met de rondte derzelver te doen. Niet meer
„ dan 1324 huizen bedekken den grond der Moederſtad,
„ terwyl haare Dogteren met elkander 4550 kunnen op-
„ tellen; de eerſte hoog opgetimmerd en ſterk bewoond,
„ zo dat 'er ten minſten twee of drie door eene enkele
„ Familie alleen gebezigd worden, duur by gevolge in
„ aankoop en in huur, en, aan den Keizer, eene zwaare
„ belasting voor de eerſte Verdieping, die hem weleer
„ in eigendom toebehoorde, opbrengende, de laatſte laa-
„ ger gebouwd, beter koop in prys, en veelal door tui-
„ nen veraangenaamd."

Zeker Schryver ſchat het getal der Inwoonderen deezer Hoofdſtad, de Voorſteden medegerekend, op de ſom van 254,261; waarvan, wanneer men het Garniſoen, de Geeſtlykheid, de *Grieken*, *Jooden* en Vreemdelingen, 'er van af-

ſtelt, *Weenen* zelve 52,053 en de Voorſteden 156,989, of iets weinig meer dan het driedubbele getal der Moederſtad, bevatten. De Vreemdelingen bereiken hier de verbaazende hoogte van 27,000. —— „ Ik zal," ſchryft de Heer MEERMAN, „ niet op my neemen deeze verſchillende ſommen te regtvaardigen, veel minder evenwel my „ voor 't gevoelen van den Heer NICOLAI verklaaren, die „ de bevolking van *Weenen* op eene laagte, niet veel van „ die zyner Geboorteſtad verſchillende, nederdrukt. Ik „ twyfel voor my geen oogenblik, of het eigenlyke *Weenen* bevat niet verre van de 50,000 Zielen; 't is waar, „ dat dit diep in de 30 Inwooners op ieder huis zou geeven; „ doch wanneer men ook de grootte derzelven overweegt, „ met de menigte van Familien, die daarin huisvesten, „ en het aantal van Dienstbooden, dat men 'er in on„derhoudt, zal dit getal zo overmaatig niet ſchynen, en „ het gewoel der ſtraaten zal aan deeze ſtelling den gee„nen, die 'er getuigen van geweest is, nog ligter geloof „ doen ſlaan. Veel minder komt my het driedubbele getal „ der Stedelingen voor de Voorſteden te colosſaal voor. „ Verſcheide reizen heb ik opgemerkt; dat de Weener„courant, wanneer zy van de ſterfgevallen verſlag deedt, „ geheele dagen noemde, op welken in de Stad zelve „ geen mensch den tol aan de natuur betaald hadt, ter„wyl de Voorſteden telkens aanmerkelyke Lysten dee„zer verhuizingen opleverden."

Geen gering gedeelte van dit Boekdeel is aan de Beſchryving van *Weenen* toegewyd, en de voorgeplaatſte Inhoud kan dienen om met een opſlag van het oog aan te wyzen, op welke byzonderheden zich 's Reizigers aandagt meest vestigde; alles is niet even belangryk, doch alles onderrigtende. —— Wy verkiezen, al het andere voorby ſtappende, met hem den *Keizerlyken Botaniſchen Tuin* in te treeden, welke in *Europa* geen weerga heeft. „ FRANCISCUS DE I, een beminnaar van meer „ dan éene weetenſchap, heeft denzelven aangelegd. Van „ vergrooting tot vergrooting heeft hy ſedert zynen te„genwoordigen omvang bekomen, en echter nog niet „ de grenzen bereikt, voor welken men hem vatbaar „ keurt. De vermaarde STECKHOVEN was, zo ik my „ niet bedrieg, hier de eerſte *Hortulanus;* deszelfs Op„volger, mede een *Hollander*, ſtond diep in de gunst „ van JOSEPH, en ſtierf ſlechts weinig uuren vóór den „ Monarch; deeze evenwel ontving 'er nog het bericht

„ van; en, naa in zyne ſmert over alle de noodlottig-
„ heden, die zyne laatſte oogenblikken verbitterden, te heb-
„ ben uitgeroepen: *Tout ce que j'aime me precède!* te-
„ kende hy nog met zyne veege hand een Penſioen
„ voor de Weduwe; van deezen *Hortulanus* is de te-
„ genwoordige een Schoonzoon en Discipel.

„ Joseph zondt hem met eenige andere Botaniſten
„ en Beoefenaars der Natuurlyke Hiſtorie naar *Noord-*
„ *America*, de *West-Indiſche* Eilanden, de *Kaap* en de
„ *Oost-Indiën*, om Planten en andere Voortbrengzelen
„ ſamen te leezen, en met zich mede te voeren. Alles
„ by elkander gerekend, vereenigt deeze Tuin thans 18
„ Kaſſen: zommige derzelven zo hoog en zo breed als
„ zy immer gemetzeld wierden, alle geheel met Planten
„ opgevuld; in eenige plaatst men nog op byzondere Gal-
„ leryen des Winters de potten, die men des Zomers
„ aan de Weener lucht durft bloottſtellen. In de meeste
„ Kaſſen wordt van onderen geſtookt. Een byzonder
„ gedeelte des Tuins is alleen aan *Kaapſche* Voortbreng-
„ zelen toegewyd, en niet onaartig aangelegd. Dit was
„ het laatſte werk, 't welk Joseph hier heeft laaten ver-
„ richten, ſchoon hy het niet voltooid zag. —— Leo-
„ pold was zelve noch kenner, noch beminnaar, der Bo-
„ tanie; doch liet alles voortgaan op den voet, op wel-
„ ken zyne Ouders en zyn Broeder het gezet hadden. ——
„ Van den tegenwoordigen Keizer en zyne Gemalin,
„ die beide wederom aan de bevallige Weetenſchap der
„ Kruidkunde zyn toegedaan, is alles op nieuw voor
„ den Tuin te verwagten.

„ Het getal der Planten, die men over 't geheel hier
„ aankweekt, is onbekend. De Heer Jaquin, aan wien
„ men het opperopzicht 'er over heeft aanbevolen, houdt
„ zich bezig met den Catalogus derzelven te vervaardigen.
„ De Palmboomen alleen maaken eene aanmerklyker ſchaa-
„ re uit dan ergens elders. De *Corypha Umbraculifera*
„ munt daar onder, in grootte en ſchoonheid, uit. Ook
„ de *Cicas revoluta*, of *Sago-palm*, die weezentlyk de
„ *Sago* voortbrengt, heeft eene ryzige geſtalte. Uit
„ *Madagascar* heeft men herwaards gebragt de *Panda-*
„ *nus odoratiſſima*; een Palmboom, waar van het blad
„ in de gedaante eener wenteltrap omloopt. Tot het
„ getal der nieuwe uit de *Indiën* overgekomene, en zich
„ elders nog niet bevindende, of ten minſten nog niet be-
„ ſchreevene, Gewaſſen behoort, onder anderen, de *He-*

„ *li-*

„ *liconia*, aan den Piſang zeer gelyk; doch waarvan de „ ſtam om laag van een ſteeviger weefzel, en eene meer „ ovaale gedaante, is, terwyl haare bladeren, by dezelf- „ de uitgebreidheid, niet, gelyk die des anderen booms „ geboogen nederhangen, maar, door vaster ſteelen „ onderſtut, overeind worden opgehouden; ook de *Phi-* „ *lantus Specioſa*, wier bloem en vruchten beide zich „ in de rondte van het blad op den rand vertoonen.

„ In eene der Kaſſen vliegen verſcheide Indiaanſche „ Vogeltjes, die ook op de Reize, waarvan ik melding „ gemaakt heb, zyn medegevoerd, en onder welken 'er „ eenige van de aangenaamſte gedaante en leevendigſte „ verwen, die men zich voorſtellen kan, beſpeurd wor- „ den."

Graetz, *Laibach*, *Clagenfurt*, *Triest*, *Lintz*, *Paſſau*, *Regensburg*, ſchoon 'er meldenswaardige byzonderheden van vermeld worden, reizen wy door, zonder ons op te houden, om onze Leezers nog eenige oogenblikken te *Neurenberg* te doen toeven. „ Ik weet niet," tekent onze Reiziger op, „ wat zommige Reizigers verleid heb- „ be de Vrye Ryksſtad *Neurenberg* onder de ry der „ ſlecht gebouwde Steden te ſchaaren. Zy heeft, by „ haare uitgeſtrektheid, meest ruime en vrolyke ſtraaten, „ en het ontbreekt haar niet aan eene menigte van goe- „ de woonhuizen, allen van ſteen, en die over het alge- „ meen geen onbevalligen, ſchoon hier en daar wel eens „ wat bonten of ouderwetzen, gevel vertoonen; doch de „ huizen zyn ſpaarzaam bewoond; en ſchoon men het „ getal der Inwooners nog op 30,000 begroot; ſchoon „ dezelfde industrie, die de burgeren van *Neurenberg* „ altyd gekenſchetst heeft, nog ſteeds blyft voortduu- „ ren, en haar handel in *Quincallerie*-waaren nog immer „ met kragt, wordt voortgezet, zo dat het vertier van „ Kinderſpeelgoed alleen zich tot *America* uitſtrekt, en 'er „ geen arbeiders genoeg gevonden wierden om aan de „ Commisſien dier kleine ineen ſluitende Doosjes, die „ men hier vervaardigt, te voldoen; niet tegenſtaande „ dat alles, is *Neurenberg* echter zeer van zyne voorige „ hoogte afgedaald, en heeft aan Burgers, en hier door „ van zelfs aan neering, de treffendſte verliezen gedaan.

„ Het naburige *Furth*, het welk deels tot het ge- „ bied deezer Stad, deels tot het *Anſpachſche* en *Ban-* „ *bergſche*, behoort, en waar allerlei ſoort van lieden, en „ ook zeer veele *Jooden*, alles vervaardigden, wat men in de

„ Hoofdſtad manufactureert, heeft 'er veelen weggelokt, „ gelyk anderen weder elders heen getrokken zyn; hoe „ zeer zulk eene verhuizing niet dan met te ruglaating „ van de helft van een ieders vermogen in deeze *Vrye* „ Stad geſchieden kan. Dan dit is de rampzalige in„ vloed, die een Ariſtocratiſche en erffelyke Familie„ Regeering op het geluk der onderdaanen heeft. Te *Ve„ netien* ten minſten, zo berucht door haare Republi„ keinſche Dwinglandy, deelen honderden van Adelyke „ Geſlachten met elkander het bewind van den Staat. „ Maar te *Neurenberg* zyn het ſlechts weinige huizen, „ in welken het de Vader aan den Zoon, de Zoon „ weder aan den Kleinzoon, geleerd heeft, de Burgeren „ uit te zuigen. Niet alleen ſleept ieder in zyn hol (want „ de meeste deezer Familien hebben talryke Aanverwand„ ten) de groote en kleine Ampten, die te zyner begee„ vinge ſtaan; maar de drukkendſte Belastingen, zonder „ dat iemand na kan gaan, welke behoeftens het tog zyn, „ die zulke ſommen vereiſchen, de drukkendſte belastin„ gen, die ooit aan een geheel Volk wierden opgelegd, „ gaan hier zedert jaaren in zwang; zo dat de trap van „ bevolking, waar op de Stad nog ſtaat, en niet het af„ neemende getal haarer Inwooneren, ten voorwerpe „ van verwondering ſtrekken moet. De *Loſung* of *Ver„ mögens-ſteuer* munt boven de overigen door haare har„ digheid uit. Een ieder Burger moet jaarlyks op het „ Stadhuis zyn geheel vermogen, het beſtaa dan ook waar „ uit het wil, komen aangeeven en bezweeren; en de ſom, „ die uit de intreſſen daarvan in de inhaalige ſchatkist „ geſtort moet worden, bedraagt omtrent een derde van „ het geheel; zelfs van renteloos liggende Capitaalen „ worden eenige Procenten afgevergd. —— Men verlang„ de met drift, dat eens eene Keizerlyke Commisſie in „ deeze Stad de orde en billykheid mocht komen herſtel„ len, en van de Raadsheeren rekenſchap over hun be„ ſtuur komen afvorderen (*)."

(*) „ De onlangs aangekondigde Bankbreuk deezer Stad „ zal deeze Commisſie waarſchynlyk verhaasten, terwyl ze, by „ 't geen ik omtrent het drukkend beſtuur gezegd heb, ook „ de leevendigſte bewyzen van een ſlecht beſtuur openbaart."

Fa-

Fabelen en Vertelſels, naar het Fransch van den Heere DE FLORIAN, *in Nederduitſche Veerzen gevolgd. Eerſte Deel. Te Amſtelaam, by de Erve* Cæſar Noël Guerin, 1794. *Behalven het Voorbericht*, 104 *bl. in gr.* 8vo.

Al wie den geest van FLORIAN, uit zyne overige Schriften, kent, zal zich gemakkelyk overtuigen, dat zulk een Dichter, wanneer hy zich op de Fabel toe wilde leggen, in dat vak, ongetwyfeld, iets uitmuntends leveren zou. En dit heeft hy, in de daad, volgens het eenpaarig oordeel van alle kenners, in dit Werk gedaan. Hy heeft, in en buiten zyn Vaderland, door dezen zynen arbeid, voor zich zelven eene blyvende eer verworven, en aan honderden Leezers menig aangenaam en nuttig uur bezorgd. Die geenen onder onze Landgenooten, derhalven, welken dit boek in het oorſpronglyke niet leezen kunnen, hebben zeer veel verplichting aan de Heeren A. L. BARBAZ en P. G. WITZEN GEYSBEEK, (die zich, door de ondertekening van het Voorbericht, als de Vertaalers hebben doen kennen,) voor de pogingen, die zy hebben aangewend, om hun den Franſchen Dichter, zoo als hy is, te weeten verheven en fierlyk, onder eene eenvouwige gedaante, in hunne taal over te leveren. Een ieder, die weet, wat het zy, een' Dichter te vertaalen, vooral een' Fabeldichter, en wel een' Fabeldichter zoo naïf als FLORIAN, zal gemakkelyk bevroeden, dat ook de bekwaamſte Vertaaler, met den besten wil, hier echter altyd verre beneden het oorſpronglyke moet blyven. Het is onmogelyk, dat niet hier en daar een fyne trek verlooren zou gaan, dat niet zomtyds de bevallige kortheid van het oorſpronglyke in de navolging van den Overzetter onkenbaar zou worden. De Vertaalers zullen zelven niet beweeren willen, dat hunne arbeid boven het algemeen lot van zulke onderneemingen verheven is. Men moet hun echter het regt doen, van te erkennen, dat hun werk genoegzaame blyken draagt van de vlyt, waar mede zy dezen taak tot dus verre hebben bearbeid, en dat zy daar in, over het algemeen, vry wel geſlaagd zyn. In plaats van ons in byzonderheden in te laaten, willen wy liever het kundige gedeelte onzer Leezers zelven laaten oordeelen over de twee volgende proeven, waar by wy ten dien einde het oorſpronglyke van FLORIAN vooraf zullen zenden.

Zyne eerſte Fabel is:

LA FABLE ET LA VÉRITÉ.

La vérité toute nue
Sortit un jour de ſon puit;

Ses attraits par le tems étoient un peu détruits;
Jeunes & vieux fuyoient à ſa vue,
La pauvre vérité reſtoit là morfondue,
Sans trouver un aſyle, où pouvoit habiter.
A ſes yeux vient ſe préſenter
La Fable richement vêtue,
Portant plumes & diamans,
La plupart faux, mais très-brillans.
Eh! vous voila! bon-jour, dit-elle:
Que faites-vous ici, ſeule, ſur un chemin!
La vérité répond: vous le voyez, je gele.
Aux paſſans je demande en vain
De me donner une retraite;
Je leur fais peur à tous. Hélas! je le vois bien,
Vieille femme n'obtient plus rien.
Vous êtes pourtant ma cadette,
Dit la Fable, & ſans vanité
Par-tout je ſuis fort bien reçue.
Mais auſſi, dame vérité,
Pourquoi vous montrer toute nue?
Cela n'eſt pas adroit. Tenez, arrangeons nous;
Qu'un même intérêt nous raſſemble:
Venez ſous mon manteau, nous marcherons enſemble.
Chez le ſage, à cauſe de vous,
Je ne ſerai point rebutée;
A cauſe de moi, chez les fous
Vous ne ſerez point maltraitée.
Servant par ce moyen chacun ſelon ſon goût,
Grace à votre raiſon, & grace à ma folie,
Vous verrez, ma ſoeur, que par-tout
Nous paſerons de compagnie.

De Vertaaling luidt:

DE FABEL EN DE WAARHEID.

De Waarheid naakt, gelyk een eerstgeboren',
Rees uit haar put, een' tyd geleen;
Zy had, door ouderdom, een weinig ſchoon verloren:
En jong en oud vlood angſtig heen
Toen zy verſchéen.
De goede Waarheid was verſuft en heel te onvreên,
En vond geene enkle hut haar ten verblyf beſchoren.
Weldra komt aan haar oog ten toon
De Fabel, ryk gekleed, verſierd aan alle kanten
Met pluimen, én met diamanten,
Meest valsch, maar blinkende echter ſchoon.
Ha! zyt gy daar? veel goede dagen!

Dus

Dus ſprookt ze. Elleve, zuſterl zeg,
Wat doet gy hier, alleen op weg?
De Waarheid antwoord haar: Gy hoeft dit niet te vragen:
'k Verkleum van koude; ik ſmeek vergeefs aan elk, dat hy
My huisveste: ieder ſchrikt voor my.
Helaas! 't is my te klaar gebleken,
Een oude ſloof word niet geächt.
Gy zyt, nochtans, myn jonger, naar ik reken,
Hervat de Fabel weêr, en, zonder groot te ſpreken,
Ik word zeer wel onthaald by 't menſchelyk geſlacht.
Maar, jufvrouw Waarheid! uit wat reden
Wilt ge ook zo naakt ten voorſchyn treden?
't *Is* niet zeer wys van u gedaan.
Zie daar, laat ons dit zien te vinden;
Laat één belang ons bei' verbinden,
Sla myne mantel om, en laat ons ſamen gaan.
Ik zal, om uwent will' myn trekken
Geenszins by wyzen zien verſmaad;
Gy zult, om mynent will', by gekken
Ook niet verachs zyn, of gehaat.
En ſtreelende, op die wyz', dus elk naar zyn verlangen,
Dank uwe redenkracht, en myne zotternyl
Vertrouw, myn waarde zus! dat wy
Ons gunſtig zullen zien ontvangen,
Als ge in gezelſchap gaat met my.

De ſpelling van de beide Vertaalers is verſchillende. — Beiden reden kunnende geven van de gegrondheid hunner aangenomen maîregels, kwamen zy overeen, dat niet de één zich aan des anderen regels onderwerpen, maar liever ieder zyne *eigen ſpelling* behouden, zou „ en uit dit verſchil (zeggen zy „ in het Voorbericht) kan de Taalkenner, die 'er belang in ſtelt, „ ontdekken, wie van ons beiden deze of geene Fabel vertaald „ heeft." Daar wy dierhalven deze aanwyzing hebben, vordert de billykheid, dat wy ook eene proeve geven van den arbeid des anderen Vertaalers, en ook eene door hem vertaalde Fabel, met het oorſpronglyke van FLORIAN, mededeelen. Wy kiezen daar toe de volgende:

LE VIEUX ARBRE ET LE JARDINIER.

Un jardinier, dans ſon jardin,
Avoit un vieux arbre ſtérile.
C'étoit un grand poirier, qui jadis fut fertile.
Mais il avoit vieilli: tel eſt notre deſtin.

Le jardinier inggat veut l'abattre un matin.
Le voilà qui prend ſa coignée.
Au premier coup l'arbre lui dit:
Reſpecte mon grand âge, & ſouviens-toi du fruit
Que je t'ai donné chaque année.
La mort va me ſaiſir: je n'ai plus qu'un inſtant,
N'aſſaſſine pas un mourant,
Qui fut ton bienfaiteur. Je te coupe avec peine,
Répond le jardinier, mais j'ai beſoin de bois.
Alors gazouillant à la fois
De roſignols une centaine
S'écrie: épargne-le, nous n'avons plus que lui.
Lorsque ta femme vient s'aſſeoir ſous ſon ombrage,
Nous la réjouiſſons par notre doux ramage;
Elle eſt ſeule ſouvent, nous charmons ſon ennui.
Le jardinier les chaſſe, & rit de leur requête.
Il frappe un ſecond coup. D'abeilles un eſſaim
Sort auſſi-tôt du tronc, en lui diſant: arrête,
Écoute-nous, homme inhumain,
Si tu nous laiſſes cet aſyle,
Chaque jour nous te donnerons
Un miel délicieux, dont tu peux à la ville
Porter & vendre les rayons.
Cela te touche-t-il? —— J'en pleure de tendreſſe,
Répond l'avare jardinier;
Eh! que ne dois-je pas à ce pauvre poirier,
Qui m'a nourri dans ma jeuneſſe!
Ma femme quelquefois vient ouir ces oiſeaux;
C'en eſt aſſez pour moi: qu'ils chantent en repos.
Et vous, qui daignerez augmenter mon aiſance,
Je veux pour vous de fleurs ſemer tout ce canton.
Cela dit, il s'en va, ſûr de ſa récompenſe,
Et laiſſe vivre le vieux tronc.

* * *

Comptez ſur la reconnoiſſance,
Quand l'intérêt vous en répond.

DE OUDE BOOM EN DE HOVENIER.

Een hovenier hadt, in zyn' tuin,
Een' ouden boom, ſchier bladerloos van kruin;
Het was een peerenboom, die vruchten hadt gedragen
En ooftryk was in vroeger dagen;
Doch hy wierdt oud, en moest, als wy, dit lot verdragen.
De ondankbre hovenier wil, op een' zekren dag,

Daar

Daar hy zich van een byl voorzag,
Hem vellen; doch de boom zeide, op den eerſten ſlag,
Heb eerbied voor myn hooge jaaren!
Gedenk wat vruchten ik u jaarlyks deed vergaêren.
De dood grypt me aan, wyl my geen tyd meer overſchiet:
Vermoord een' ſtervenden toch niet,
Die uw weldoener was! 'k Zou u ongaarne doden,
Antwoordt de hovenier, maar ik heb hout van noden.
En op denzelfden ſtond
Hoort hy 't geroep der vogten in hee rond:
Wy bidden u, dat gy hem toch laat leven,
Wy hebben niemand meer dan hem:
Wy zullen uwe vrouw, wil zy zich hier begeven,
Verheugen, door het zacht geluid van onze ſtem:
Zy is doorgaans alleen, dan word' haar zorg verdreven.
De tuinman jaagt hen wech, en lagcht om hunnen wensch;
Hy doet den tweeden ſlag: een zwerm van nyvre byën
Komt aanſtonds uit den tronk, en zegt: Toon medelyën,
En hoor ons toch, onmenschlyk mensch!
Wy zullen, laat ge ons deze woning,
U zo veel aangenaame honing
Verſchaffen, dat gy ze in de Stad
Verkopen kunt; wel nu! wat zegt ge, treft u dat?
Ik voel my in de daad bewogen,
Antwoordt de vrek. Ben ik al myn vermogen
Niet aan deez' boom verplicht, die met zyn' overvloed
My, in zyn jongheid, heeft gevoed?
Myn vrouw kwam zomtyds, daar 't gezang haar kon bekoren,
De vogten in zyn ſchaduw' horen;
Dit is genoeg voor my: zy zingen dan in rust.
Gy, die my meer gemak wilt geven,
'k Zaai bloemen, waar ge op rond moogt zweven.
Dit zeggend', laat hy, van zyn zékre winst bewust,
Den ouden tronk in 't leven.

* * *

Ja, reken op erkentlykheid,
Als zelfbelang 'er ſlechts voor pleit.

Initia Lectionis Scholasticæ, *of, eerſte Leesoeffeningen voor de Latynſche Schoolen*, edente H. BOSSCHA, J. U. D. ejusdemque continuatio. Daventriæ, apud *J. Leemhorst*, 1794. 2 *Stukjes.* 8vo. 207 *bl. behalven 't Voorwerk.*

De geleerde BOSSCHA, *thands* in den post van Conrector te Harderwyk geplaatst, had, in den loop zyner onderwyzingen in de Latynſche Taale, de gebreken van het onderwys in de laagere Claſſen der Latynſche Schoolen leeren kennen, en was daar door op middelen bedagt geworden, om die zo veel mogelyk te verhelpen. De Samenſpraaken van *Corderius*, die meer dienen, om het Latyn ſpreeken in den dagelykſchen omgang te leeren, dan het verſtaan der oude Schryveren, wier zeden en taal met de hedendaagſche zo zeer verſchillen, en de Versjes van *Dionyſius Cato*, die eene armhartige Zedekunde, in nog armhartiger Verſen voorgedraagen, behelzen, kwamen hem ongeſchikt voor, om het eigenaartige van het Latyn te leeren kennen, en de Jeugd op eene aangenaame en leerzaame wyze te onderhouden. Overtuigd, dat het waare der Latynſche Taale uit de beste Romeinſche Schryvers gehaald moet worden, doch dat niet één van die, over het geheel genomen, voor eerstbeginnenden verſtaanbaar genoeg zy, en dat de keuze daar uit te omſlagtig en kostbaar zyn moest, indien men die allen moest hebben; behalven dat men, in dat geval, te veel aan het oordeel van ſommige Leermeesteren zoude moeten overlaaten, vatte hy het voorneemen op, om, uit de beste Schryveren, eenige plaatſen op te ſamelen, en in orde te ſchikken, om daar mede trapsgewyze voort te gaan, en de Jeugd, volgens de aangeleerde regels, bekwaam te maaken om de geheele Werken ter hand te neemen. Wel bewust, dat 'er, ten deezen opzichte, veele proeven genomen waren, beviel hem niet één van die allen; die van GEDIKE, ſchoon in Duitschland veel gebruikt, niet uitgezonderd. Doch hy kreeg, onder het bewerken van zyn eigen plan, een Werkje in handen van den Profesfor J. H. M. ERNESTI, te Coburg, dat hy, als met zyn oogmerk overeenkomende, meende, voor zo verre de Overzetting aangaat, uit het Hoog- in het Nederduitsch te vertaalen; doch veranderde van voorneemen. Nu geeft hy, ſchoon hy ERNESTI over het geheel volgt, met agterlaating van, naar zyn oordeel, min geſchikte voorbeelden, en invoeging van andere, die hy gepaster oordeelde, deeze *eerſte Leesoeffeningen*; en heeft agter ieder Deeltje een klein *Woordenboek* geplaatst, om den Leerling, in de waare beteekenis der woorden te vinden, te hulp te koomen. —— Dit alles geeft ons de Heer BOSSCHA op, in zyne Voorrede voor het eerſte Stuk-

Stukje, nevens nog eenige andere redenen, waarom hy verkoozen heeft, dit Werkje in twee Stukjes af te deelen, die ons gewigtig genoeg, om zyne keuze te billyken, zyn voorgekoomen. Wy hebben de onderſcheidene aldeelingen, door den Schryver gevolgd, nauwkeurig nagezien, en moeten bekennen, dat daar in de trapsgewyze voortgang, om het eigenaartige der Latynſche Taale, en de Jeugd, op eene aangenaame en leerzaame wyze, te onderhouden, zeer wel word in 't oog gehouden. Wenſchelyk ware het, en 't zoude tevens zeer veel voordeel ſtichten, indien dit, of een dergelyk, Werkje meer in onze triviale Schoolen in gebruik gebragt werd.

Men verſchoone in ons dit zo uitgebreid bericht: waare overtuiging, en belangneeming in het bést onderwys voor de Jeugd, in dit Vak, heeft het ons als afgeperst!

Des Avantages & Desavantages de l'Education tant Publique que Privée. (*De Voordeelen en Gebreken der Opvoeding, zo publieke als huiſelyke.*) a Utrecht, chez *B. Wild & J. Altheer*, 1794. In gr. 8vo. 64 p.

Deeze Verhandeling is opgedraagen aan het Provinciaal Genootſchap van Konſten en Wetenſchappen te Utrecht, nadien dezelve daar aan was overgeleverd, om te dingen naar den Prys, op de volgende Vraag: *Welke wyze van Opvoeding is de meest verkiefelyke? eene publieke of huiſelyke? welke zyn de voordeelen en gebreken van die beiden? is 'er eene wyze van Opvoeding, welke de voordeelen van beiden, met uitſluiting van derzelver nadeelen, bevat?* doch niet bekroond is.

Schoon het Genootſchap aan deeze Verhandeling den Eerprys niet heeft toegeweezen, mooglyk (gelyk het ons ook voorgekomen is) om dat dezelve niet regtſtreeks genoeg aan de voorgeſtelde Vraage, en derzelver byzondere deelen, beantwoordde, hebben wy dezelve echter met het uiterſte genoegen geleezen, nadien zy, indedaad veel ſchoons en opmerkingwaardigs behelst.

De gebreken der beiderleie Opvoeding worden naar waarheid opgegeeven, en de middelen ter verbetering derzelve meesterlyk voorgedragen, hoewel hier en daar wat omſlagtig; zy laaten zich zeer wel theoretisch beredeneeren, ſchoon zy niet gemaklyk in praktyk te brengen zullen zyn, tenzy de tusſchenkomst der Volksvertegenwoordigers daar toe kragtdaadig medewerke.

De ſtyl, waar in dit Werkje geſchreeven is, is fraai, en in de ſpelling de nieuwſte Franſche ſmaak gevolgd. Het was zeer wenſchelyk, dat een even zo bekwaame Nederduitſche pen ons eene juiste Vertaaling opleverde; dezelve zou veel nut kunnen doen, aan hun, welken de gewichtige post der Opvoeding onzer Jeugd vereerd is.

Blan-

Blancy. Door den Schryver van de nieuwe Sentimenteele Reize, II Deelen. Met Plaaten. Naar den tweeden Druk, uit het Fransch. Te Leyden by J. van Thoir, 1794. *Samen* 395 *bl. in* 8*vo.*

Wy lazen deeze twee Deeltjes met het uiterſte, ten minſten met veel meer, genoegen, dan de Sentimenteele Reize, waarvan in onze *Letteroefeningen* (*) verſlag gedaan is. — Het is, uit hoofde van de verſcheidene en verſchillende Characters, ontmoetingen en uitkomſten, ons niet wel doenlyk, een verhaal te geeven van het beloop van deezen, zo wel geſchreeven, Roman. Edelaartigheid, Grootmoedigheid en Vriendſchap, ſtryden onderling om den Leezer belang te doen neemen in de onderſcheidene perſonaadjen, die hier worden ingevoerd; en het ſchoone en verhevene van hunne handelingen, met warm gevoel van het pligtmaatige, en tevens natuurlyke, daarin te erkennen; en, met verfoeijing, de Ongevoeligheid, Laaghartigheid, Huichelarye en Verraderye, in haar waar licht te doen beſchouwen. Wy durven het ieder onzer Leezeren, die ſmaak met vermaak genegen zyn en weeten te paaren, ter leezing aanpryzen.

(*) Voor 1794, bl. 656.

Nieuwe Sentimenteele Reize. Tweede Deel. Met Plaaten. Naar den Franſchen vyfden Druk. Te Leyden by J. van Thoir, 1794. *In* 8*vo.* 172 *bl.*

't Geen wy van het eerſte Deel deezer *Sentimenteele Reize* gezegd hebben, herhaalen wy by deezen; hoewel wy bekennen, dat de twee Tooneelſtukjes, genoemd: *de gewaande Abeillard*, Blyſpel, in één Bedryf, en, *een Weldaad blyft nimmer onbeloond*, Tooneelſpel, in één Bedryf, ons tamelyk wel bevallen hebben: 'er is ten minſten meer leerzaam nut in deeze beiden, dan in al het andere zogenaamde Sentimenteele te ſamen; waarin wy belyden niet iets treffends te vinden, dewyl de ſamenhang, zy moge voor anderen klaar zyn, voor ons duister is, en, zonder fleutel, dien wy nog moeten afwagten, geheel onverſtaanbaar blyft.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling van het Genootſchap tot Verdediging van den Chriſtelyken Godsdienſt, opgericht in 's Huege (Hage) voor het Jaer 1790. *Te Amſterdam, te Haerlem, en in 's Haege (Hage), by* J. Allart, C. van der Aa, *en* B. Scheurleer, 1793. *In gr.* 8*vo.* 520 *bl.*

Indien het Haagsch Genootſchap altyd Verhandelingen van denzelfden ſtempel in het licht gaf, als die, welke in dit Deel gevonden wordt, dan zou hetzelve binnen en buiten 's Lands oneindig meer waaren roem verwerven, dan waar op het thans kan boogen. Wy vinden naamelyk hier een met den gouden Eereprys bekroond *Vertoog over het vereiſcht gebruik, en hedendaegsch misbruik der Kritiek, in de behandeling der heilige Schriften;* geſchreven door JODOCUS HERINGA, ELIZA'S ZOON, toen Predikant te Vliſſingen, thans Hoogleeraar te Utrecht; een Vertoog, dat van het oordeel en de kunde des Schryvers de onwraakbaarſte bewyzen draagt, en dat hem tevens ook by die geenen zelfs, die van hem verſchillen, moet aanpryzen van de zyde van zyn hart, daar hy doorgaans zyn gevoelen met eene maate van beſcheidenheid voordraagt, die by de voorſtanders der regtzinnigheid, en de beſtryders der zoogenaamde nieuwe hervormers, helaas! ten uiterſten zeldzaam is, en die zy echter waarlyk bezitten moeten, indien hunne pogingen immer derzelver doel bereiken zullen.

Wy zullen van dit Vertoog eene uitvoerige ſchets leveren; maar, daar zelfs de uitvoerigſte ſchets van zulk een uitgebreid en zaakryk Werk toch niets meer is dan een dor geraamte, raaden wy de leezing van het boek zelve ten ſterkſten aan; verzekerd zynde, dat niemand, die in dit zoort van oefeningen eenig belang ſtelt, zich zyner daar aan beſteedde moeite beklaagen zal.

Na eene korte en gepaste Inleiding, verdeelt de Schryver zyn Werk in vier Deelen, waar van wy den inhoud gaan opgeven.

EERSTE DEEL, dienende *ten betooge, dat een gepast en matig gebruik der Kritiek, in het verklaren der Heilige Schriften, niet ſlechts geoorloofd, maar zelfs noodzakelyk is.*

§. 1. Vóór de uitvinding der Boekdrukkonst moesten de Boeken één voor één worden afgeſchreven. Dit geſchiedde door bekwaame knechten en meiden, ook wel door vrygelatenen, en naderhand door Klooster-geestelyken van beide Sexe (*). Daar zat 'er veeltyds één uit een afſchrift te lezen, terwyl verſcheidene te gelyk uit zynen mond opſchreven. Met het O. en N. T. ging dit even zoo, als met andere Boeken; en dit duurde verſcheiden eeuwen; het kon dus niet anders, of die afſchriften moesten van tyd tot tyd meer bedorven worden.

§. 2-5. Veelerleië wyzen, waar op de fouten in de Handſchriften kwamen — onderlinge gelykheid van zommige letters — overſlaan van woorden, die 'er vervolgens nog eenmaal ſtonden — onduidelyke uitſpraak, of verkeerde tongval des voorlezers — inlaſſching van aantekeningen in den tekst — verbleeken der inkt in de handſchriften — zommige woorden door de afſchryvers vergeeten, en naderhand op de onrechte plaats ingevoegd — de herziening van zulke handſchriften, die men byzonder net begeerde te hebben, dikwyls een bron van nieuwe fouten — verkeerde verdeeling der woorden, uit het aan elkander ſchryven van dezelven, zonder zinſtippen en ſcheidtekenen, ontſtaan — en vervalſching van den oorſprongelyken tekst, uit de *Alexandrynſche* overzetting, en de *Vulgata*.

§. 6. En niet alleen blykt uit dit alles de mogelykheid van het bederf der handſchriften, maar de ondervinding van allen, die dezelven immer geraadpleegd hebben, bevestigt het als eene daadzaak: en dat dit bederf reeds zeer oud is, blykt uit de getuigenisſen der Thalmudisten ten aanzien van het O. T., en der Kerkvaders ten aanzien van het N. T.

§. 7. Daar nu de eigen handſchriften der Schryvers reeds lang verlooren waren, hebben zy, die vóór drie eeuwen het O. en N. T. het eerst in druk uitgaven, niet

(*) Verg. hier echter, ten aanzien van de Hebr. Handſchriften, EICHHORN's Inleiding in het O. T., §. 365.

niet anders kunnen doen, dan de beste toen voorh zynde handſchriften raadplegen en vergelyken, en uit, naar hunne gedachten, de beste lezingen kiezen §. 8—14. De vraag is nu, of wy ons aan het o dier eerſte uitgevers van de H. S. onderwerpen mo dan of het ons geoorloofd zy nog heden, by de beh ling van de uitgaven der gewyde bladeren, ons v Kritiek te bedienen?.. Niet alleen is ons dit geoorl maar wy zyn 'er ten ſterkſten toe verplicht. Immers len wy ons naar eene Goddelyke Openbaaring ſchi dan dienen wy eerst op goede gronden te weeten, dezelve zy, op dat wy ons niet een ondergeſchov vervalſcht Stuk voor hemelſche oorkonden in de h laten ſtoppen. —— Wy mogen dit onderzoek niet vo gedaan houden; want de eerſte uitgevers van den hebben niet alleen onder elkanderen aanmerkelyk verſc maar ook, in vergelyking van ons, weinige hulpmid gehad, en die hulpmiddelen nog niet eens altyd even vuldig gebruikt, zomtyds meer op hun vernuft ſteun dan op hun oordeel. —— 'Er is ook geene reden, om men niet hetzelfde by de H. S. doen zoude, 't elk Letterkenner zonder tegenſpraak doet by de Sch der oude Grieken en Romeinen. —— Het ware toc gerymd, te ſtellen, dat de affchryvers der gewyde ken wonderdaadig van alle fouten zouden zyn bewaar bleven. —— Daarenboven kan ook de achtbaarhei H. S., en de zekerheid van voornaame waarheden Christendoms, niet beter tegen de aanvallen van het C loof ſtaande gehouden worden, dan met behulp der deelkunde. —— De beroemdſte mannen hebben haar om ook ſteeds te hulp genomen, zoo als ORIGENE verſcheiden andere Oudvaders, LUTHER, CALVYN andere hervormers, en eindelyk onze Nederlandſche C zetters. Dezen hebben dikwyls verſchillende lezi aangehaald, en uit dezelven eene keuze gedaan, enz. Schryver had hier kunnen byvoegen, dat zy zelfs dik giſſingen voorgeſteld en gevolgd hebben, waartoe zy in oude overzettingen, noch in handſchriften, grond den. VALCKENAER heeft daar van een aantal voor den opgegeven in zyn *Specimen Annotationum*, zoo als Schryver zelf, Derde Deel, §. 51, meldt.]

TWEEDE DEEL, dienende *ten betooge, dat een gepa matig gebruik der Kritiek, in de behandeling der H*

geen nadeel toebrengt aan derzelver geloofwaardigheid en achtbaarheid.

§. 1—4. „ Indien nog in onſen tyd oordeelkundige on„ derzoekingen naar de ware lezing des Bybels moeten „ worden in 't werk geſteld, en langs dezen weg nog „ verbeteringen in die uitgave der H. S., welke tot nog „ toe als de echte oorkonde der Godlyke Schryveren er„ kend is, kunnen worden gemaakt, dan kan ik onmoge„ lyk zeker zyn van de waarheid myner Geloofsbelyde„ nis, die alleenlyk rust op die genoemde uitgaaf, en ik „ word dus aan de benaauwendſte twyfelingen aangaande „ de zekerheid van mynen Godsdienst blootgeſteld." Deze gewoone bedenking tegen het gebruik der Kritiek word hier met de gewoone aanmerkingen, op eene goede wyze voorgeſteld, beäntwoord. De Kritiek doet aan de voornaamſte bewysplaatzen voor de grondwaarheden van onze belydenis geen nadeel, maar voordeel. Dit is zóó waar, dat, volgens MICHAËLIS, de nieuwe Hervormers in Duitschland reeds op de Kritiek beginnen bitter te worden; en dat VOLTAIRE reeds zich uit dien hoofde tegen eene kritiſche giſſing van KENNICOTT met bitterheid verzet heeft (*).

§. 5—8. wordt met een byzonder voorbeeld aangetoond, welk nut de Kritiek aan de gedachte grondwaarheden aanbrengt. „ Onder alle de kenmerkende leerſtukken der hervormde Kerk (zegt de Schryver) is 'er geen één, 't welk by de naauwkeurigſte *kritiſche* naſpooringen iets van zyne zekerheid verlooren heeft, zelfs niet dat van de ware Godheid des Zaligmakers, 't eenigſte, het welk nu en dan een' noemenswaardigen aanval van dezen kant heeft moeten doorſtaan." Hy poogt dit, ten opzichte van eenige beſtreden bewysplaatzen voor dit leerſtuk, aan te toonen, als Joh. I: 1; Rom. IX: 5; Hand. XX: 28; en 1 Tim. III: 16. Over de echtheid of onechtheid van 1 Joh. V: 7 zegt hy niet uitdrukkelyk zyne meening, Hy ſchynt echter voor het thans, naar onze gedachten, boven alle tegenſpraak verheven gevoelen te ſtemmen, dat de plaats onëcht zy. „ Hoe het zy, (voegt hy 'er by) men vergist zich toch zeer, zo men zich verbeeldt, dat in deze plaatſe het eenige of zelfs het hoofd-

(*) *Queſtions ſur l'Encyclopedie*, P. III, p. 77-82 [65-67 *édit. de Londres* (Amſterdam), 1771.]

hoofdbewys voor de verborgenheid der Drieëenheid gelegen is. Wy hebben een aantal wichtige getuigenisſen voor dit kenmerkend leerſtuk onſer Kerk, 't welk dus, gelyk elk uit het gezegde op kan maken, niets by de Kritiek verliest; maar veeleer door haare navorſchingen bevestigd wordt." By deze gelegenheid betuigt de Schryver, in eene Aantekening, zyne verwondering over het gezegde van VAN HEMERT, dat 1 Joh. V: 7 de eenigſte plaats zou zyn, waarop zich de verborgenheid der Drieëenheid grondt.

§. 9—11. wordt de bedenking opgelost, dat het onderzoek naar de echtheid of onechtheid van de aangenomen uitgaaf der H. S. niet voor afgedaan gehouden kan worden, voor dat *alle* handſchriften van eenige waardy vergeleeken zyn; en dat men zich dus tot zoo lang toe in eene pynlyke onzekerheid bevindt, omtrent de gegrondheid der leere.

§. 12—14. bevatten de beäntwoording van twee andere bedenkingen, waar van de eerſte uit de faalbaarheid der Oordeelkundigen, en de andere uit de grondſtelling der Kerke, dat de H. S. volkomen, in allen deele volkomen, tot ons gekomen zy, ontleend worden.

§. 15. bevat eene waarſchuwing, aan Euangelie-predikers, om met hunne Oordeelkunde niet op den Kanſel te praalen.

DERDE DEEL, *over het vereischt gebruik der Kritiek in de behandeling der H. S., geſtaafd door voorbeelden van onſen tyd.* Deze afdeeling dient, I. Om aan te wyzen, wat het werk der Kritiek zy; II. Om de hulpmiddelen, waar van zy zich daartoe bedienen moet, op te geven; en eindelyk, III. Om de wyze te bepaalen, op welke zy dezelve dient te gebruiken.

§. 2—5. Het *werk* der Kritiek is, 1. de *echtheid* dier Boeken, welke in den bundel des O. en N. T. voorkomen, te beoordeelen; 2. het *al* of *niet oorſpronglyke* van de *taal*, welke thans voor de grondtaal der Bybelboeken gehouden wordt, te onderzoeken: 3. de echtheid van *byzondere*, zoo kleine als groote, *gedeelten* der Bybelſchriften, en zelfs van enkele *woorden*, te beoordeelen: en eindelyk 4. de *orde*, *ſchikking*, en *verdeeling* der *reden* en *woorden* in een boek te beoordeelen.

§. 6—37. De *hulpmiddelen*, waarvan men zich daartoe bedienen moet, zyn, 1. *Handſchriften*, in de beoordeeling van welker waardy en gezag wy vooral onderzoe-

ken moeten, of zy *naauwkeurig afgeschreven* en *volledig* —— tot welk *gebruik* vervaardigd —— hoe *oud* —— uit welk *handschrift genomen* —— met welke *kopyen* of *overzettingen* zy *vermaagschapt* zyn —— eindelyk, welke *veranderingen* zy ondergaan hebben. De Schryver handelt en over dit Stuk, en over de andere hulpmiddelen der Kritiek, uitvoerig; wy kunnen 'er slechts een korte schets van leveren, waar by wy nu en dan eene enkele aanmerking voegen zullen. —— Het gevoelen, dat de *Samaritaansche* afschriften van den *Pentateuchus* ouder zyn dan de *Hebreeuwsche*, meent hy, dat door de meerder sieraaden der eerste en de eenvouwigheid der laatste genoegzaam wedersprooken wordt. Ondertusschen zegt EICHHORN (*): „ De Consonanten (der Samaritaansche „ Handschriften) zyn heel eenvouwig, zonder eenige „ versieringen of krullen: geen één is 'er opgehangen, of „ omgekeerd, grooter of kleiner dan zyne nabuuren; daar „ onze Masorethische Handschriften —— *literæ majusculæ*, „ *minusculæ*, *inversæ* en *suspensæ* hebben." Men vergelyke over de waarde en ouderdom van den *Samar. Pent.* vooral denzelfden Schryver, §. 382 en verv. en J. M. LOBSTEINII *Observ. crit. in loca Pentateuchi illustria*, uitgegeven te Giessen en Frankfurt, 1787. —— 2. *Oude vertaalingen.* Van de Griekssche Overzetting, niet lang geleden op de *S. Marcus* Bibliotheek te *Venetiën* gevonden, zegt hy: „ DE VILLOISON heeft ze 1784 te Straats„ burg uitgegeven." Dit is onnaauwkeurig en onvolledig. VILLOISON gaf slechts een gedeelte dezer Overzetting uit, de Spreuken naamelyk, den Prediker, het Hooglied, Ruth, de Klaagliederen, Daniël, en eenige uitgezochte plaatzen van den *Pentateuchus*. Op de Overzetting van de Spreuken gaf JOHANNES GEORGIUS DAHLER, te Straatsburg, in 1786, eenige Aanmerkingen in het licht. Eindelyk kwam te Erlangen, in 1790 en 1791, door bezorging van CHRISTOPH. FRIDER. AMMON, in drie Deelen, de geheele Overzetting van den *Pentateuchus* uit. —— By het gebruik der Overzettingen by de Kritiek dient men te onderzoeken de getrouwheid der Vertaalers, welke afschriften zy gebruikt hebben, hunnen ouderdom, hun plan en bedoelingen, hunne overeenkomst met andere oorspronglyke Vertaalingen, hunne volledigheid, en den staat waar

(*) §. 379.

waar in zy tot ons gekomen zyn; en, daar, by dit Onderzoek, blyken zal, dat ook zy zeer bedorven zyn, moet de Kritiek ook aan haar hulp bewyzen, om 'er zich te veiliger van te kunnen bedienen. —— 3. *Andere getuigenissen van oude Schryveren aangaande de Bybelboeken, en de aanhaalingen van dezelven in hunne Schriften.* Hier wordt byzonder gesproken van de herhaalingen van het zelfde Stuk in latere boeken van den Kanon —— van de *Masora* —— de schriften van JOSEPHUS en PHILO —— den *Thalmud* en de *Rabbynen* —— de Kerkvaders ORIGENES, HIERONYMUS, en anderen, omtrent welker gebruik echter eenige gegronde waarschuwingen gegeven worden —— byzonder by het N. T. nog *Dichters*, die 'er gebruik van gemaakt hebben, zoo als NONNUS, enz. —— en eindelyk *Grammatici*, als HESYCHIUS, SUIDAS, PHAVORINUS. Het verwondert ons, dat de Schryver onder de hulpmiddelen niet opgeteld heeft de *kritische conjecture*, dewyl hy zelf, beneden §. 51, daar van, onder de behoorlyke bepaalingen, niet afkeerig toont te zyn. Over het algemeen is ons dit gedeelte der Verhandeling, waarin de *hulpmiddelen* der Kritiek opgegeven worden, oppervlakkig en onvolledig voorgekomen. De Heer HERINGA spreekt 'er of te uitvoerig, of te kort, van. Hy had of alleen na andere Schryvers moeten verwyzen, die het Stuk volledig hebben behandeld, of, zoo zyne voorgangers hem niet voldeeden (hoewel wy toch niet zien kunnen, dat hy ééne nieuwe aanmerking hier omtrent te berde gebragt heeft) dan had hy het gezetter en vollediger moeten behandelen.

§. 38—60. *De wyze, waar op de Kritiek de gezegde hulpmiddelen gebruiken moet*, aangewezen, en door eenige *geschikte voorbeelden* opgehelderd. Eerst worden hier de *vereischten* van een goeden beoefenaar der bybelsche Kritiek opgegeven, welke zyn, *schranderheid van oordeel*, *uitgebreide kundigheden*, *naauwkeurige onpartydigheid*, en *bescheidenheid:* voorts eenige *regels*, naar welke hy zyn oordeel schikken moet over de *echtheid van de boeken* des O. en N. T.; over de *taalen*, waarin zy *oorsprongelyk* geschreven zyn; over de *echtheid* en *ware lezing* van groote of kleine *schriftplaatzen* en *woorden*; en over de *orde*, *schikking*, en *verdeeling*, van de woorden in de H. S.: eindelyk eenige *voorbeelden;* en wel — 1. „ proeven, hoe, „ door de *Kritiek*, *schynstrydigheden* in den Bybel worden *opgelost*, met welke Ongeloovigen 't Godlyk woord

„beſtryden, doch die men antwoorden mag, dat zy niet „de H. S. zelve, maar alleen de gewoone uitgaaf, ra„ken." Zoo neemt de lezing van den Samaritaanſchen tekst, Gen. XI: 32, *honderd vyf-en-veertig jaren*, de ſtrydigheid met Kap. XI: 26 weg. Zoo kan men, ter weg-neeming van ſtrydigheid met andere plaatzen, het zy uit vertaalingen of handſchriften, de volgende lezingen, boven die der gewoone uitgaaf, kiezen: MERAB, 2 Sam. XXI: 8; EN DE ZOONEN VAN ARAM (*waren*) UZ, enz. 1 Kron. I: 17; VIER *jaren*, 2 Sam. XV: 7; DRIE *jaren honger*, 2 Sam. XXIV: 13; *twée-en*-TWINTIG *jaren*, 2 Kron. XXII: 2; AGTTIEN *jaren*, 2 Kron. XXXVI: 9; *de* DERDE *uur*, Joh. XIX: 14; enz. enz. — 2. „proeven van *kritiſche ver*„ *beteringen* in onſe gewoone uitgaven, door welke de „ *Hebreeuwſche* tekst des O. T. overeengebragt wordt met „ *aanhaalingen* van denzelven in het N. T." Tot voorbeelden worden hier opgegeven Rom. XV: 10, verg. met Deut. XXXII: 43; Hand. II: 27-31, XIII: 35-37, verg. met Pſ. XVI: 10; enz. — 3. „proeven van *verbeteringen*, „welke door 't beloop des *geſchiedverhaals*, den *aart der* „ *zaak*, het *redebeleid*, enz. als aan de hand gegeven en „gebillykt worden." Joſ. XXII: 34; Richt. VII: 18; 2 Sam. V: 8; VII: 7; 2 Kon. XXV: 4; Matth. XXVIII: 7; 2 Kor. II: 10; 1 Pet. III: 20; 2 Pet. II: 18, enz. enz. — 4. „proeven van *verbeteringen* in de gewyde *Dichtſtuk*„ *ken*, uit de *evenredigheid* der *leden* van een vers" [*parallelismus membrorum*]. Pſ. XVII: 1; XXII: 2; XXIV: 6; LXV: 4; LXXI: 13; LXXX: 7; CVI: 3, 27 enz. — 5. „proeven van *verbeteringen* in de *letterverſen*" [*carmina Alphabethica*]. Pſ. XXV: 2; XXXVII: 28; CXLV: 13, 14. — 6. „proeven van *verbeteringen* in de *orde*, *ſchik*„ *king*, en *verdeeling*;" Pſ. XLII en XLIII zyn maar één Dichtſtuk; mogelyk ook LXX en LXXI: voorbeelden van *omzettingen*; 2 Kon. XIII moet ys. 7 waarſchynlyk tusſchen 4 en 5 geplaatst worden; Pſ. XXXIV: vs. 17 voor 16; enz. — 7. *verbeteringen* in de *verdeeling* van *hoofdſtukken* en *verſen*; in het plaatſen der *zinſnydingen*, en *ruſtteekenen*, en in 't *verdeelen der woorden*. De voorbeelden laaten wy hier weg, om ons te bekorten: ieder kundig Lezer zal 'er zich zelven genoeg van verzameld hebben.

(*Een Tweede Uittrekzel hier na.*)

De

De tegenwoordige toeſtand van Europa vergeleken en getoetst met de oude Prophetien; een Leerreden; gepredikt in de Vergadering der Gemeente de Grindgrond-Groeve, te Hackney, op den algemeenen Dank-, Vast- en Bededag, den 28 February 1794, door JOSEPH PRIESTLEY, LL. D. F. R. S. *&c. Met een Voorreden, behelzende de redenen des Schryvers om Engeland te verlaaten. Uit het Engelsch vertaald. Te Amſterdam, by* H. Brongers, 1794. *Met de Voorreden, 106 bl. in gr. 8vo.*

Hoedanig ook iemand moge denken over de Godsdienſtige leerbegrippen van den Heere PRIESTLEY, indien hy eenig menschlyk gevoel bezitte, hy zal niet kunnen nalaaten de aandoeningen van verontwaardiginge in zyn gemoed te voelen opryzen, door het verhaal der baldaadigſte wreedheden, tegen hem gepleegd; 't verhaal van welke, als voor het oog der geheele Engelſche Natie bloot gelegd, allen geloof verdient. „ Indien ik (ſchryft „ hy) voor de openlyke Juſtitie had moeten vlugten, als „ nu voor tomeloos en ongeſtraft geweld, konde men my „ met geen' meer bitterheid vervolgd hebben, noch myne „ Vrienden angſtvalliger voor my zyn geweest." Ons plan gedoogt niet, de Voorreden te ontleeden. Zy behelst eene merkwaardige bydrage tot de geſchiedenis der Dweepzucht, en tot welke uiterſten zy den mensch kan vervoeren, wanneer het ſchoone der verſtandige verlichtinge, ondanks de duisternis, in welke zy zich tragt te omwinden, haar in de oogen ſchittert.

De Leerrede, welke tot Text heeft, *Matth.* III. 2. *Bekeert u, want het Koningryk der hemelen is naby!* is, in veele opzigten, merkwaardig, naardien eenige ſtellingen, daar in voorgedraagen, van de gewoone denkwyze merkelyk afwyken, en veelen zich zullen verwonderen dat dezelve kunnen vallen in PRIESTLEY, hoe zeer ook deeze, by meer dan éene gelegenheid, getoond hebben, zich door de banden van het heerſchende begrip geenzins te laaten boeien. Zonder ons tot beoordeeling of wederlegging in te laaten, zullen wy den hoofdzaaklyken inhoud ontleedende voordraagen.

Het hoofddoel der Leerrede kunnen wy niet duidelyker voordraagen, dan met de volgende woorden uit de

Inleiding. „ Indien wy (ſchryft PRIESTLEY) iets aan-
„ neemen willen, van het gene ons geopenbaard is, van
„ de taal der Propheten, dan moeten 'er groote rampen
„ en plagen, en wel zodanige, als niet geſchied zyn,
„ van dat 'er menſchen op aarde gewoond hebben, voor
„ dien gelukkigen ſtaat der dingen, waarin de Koning-
„ ryken dezer wereld het Ryk van CHRISTUS zullen wor-
„ den, voorafgaan; en deze rampen en elenden moeten
„ zekerlyk die Natiën het meest treffen, die den zetel
„ hebben geweest van de groote Magt des *Antichrists*, of
„ zo als alle Proteſtanten, en (zo ik meen te recht,) on-
„ derſtellen die Natiën, welke aan den Stoel van Romen
„ onderdanig geweest zyn. Ook ſchynt het my meer
„ dan hoogstwaarſchynelyk, (vervolgt PRIESTLEY) —
„ dat de tegenwoordige beroeringen in Europa de voor-
„ boden dezer plagen en droeffenisvolle tyden zyn. Het
„ ſchynt my derhalven ten klaarſten toe, dat 'er eene
„ roepende ſtemme zich hooren doet, tot eene meerdere
„ ernstvolle aandacht en opmerking op de wegen der God-
„ delyke Voorzienigheid, op dat, *wanneer Gods gerichten*
„ *op de aarde zyn, de Volken der aarde gerechtigheid lee-*
„ *ren*, en voorbereid mogen zyn tot alle die gebeurte-
„ nisſen, welke thans het ſnel omloopend tydwiel ons
„ zal opleveren."

Eene hoofdgebeurtenis, van welke, volgens PRIESTLEY, de tegenwoordige tyden zwanger gaan, en die door de Propheeten voorſpeld wordt, is, „ de toekomende geluk-
„ kige heilſtaat der wereld, wanneer de Joden te rug
„ keeren, en in hun Vaderland, het land hun toegezegd,
„ herſteld, en aan het hoofd van alle Natiën en Volken
„ zullen geplaatst worden." JESUS, in zyn verhoor voor Pilatus, maatigt zich den titel van Koning aan, en zegt elders, dat zyne Apostelen nevens hem zullen regeeren; ſlaande op het zeggen van Daniël, dat *de heiligen des Allerhoogſten* (Eng. Vert.) *het Koningryk zullen ontvangen, en alle andere heerſchappyen hetzelve zullen gehoorzaamen;* waar onder dus geen enkel *Godlyk* Koninkryk moet verſtaan worden. Het denkbeeld, wegens de natuur en de ontwikkeling deezes zaligen Ryks, bouwt PRIESTLEY op de woorden *Dan.* II. 34, enz. vergeleeken met H. VII. 9, enz. De heerlykheid van het laatſte boven die van het eerſte, door *Haggai* voorſpeld, en de voorafgaande beroeringen, hebbende aangehaald: „ wat andere
„ (vraagt PRIESTLEY) dan de toekomende vreedzaame en

„ ge-

„ gelukkige ſtaat der wereld, onder den *Meſſias*, kan hier „ mede bedoeld worden? en wat zou het beven der *Na-* „ *tiën* en *Volken*, dat vooraf zal gaan, anders kunnen „ zyn, dan groote beroeringen, en verbaazende omwen- „ telingen, zo als nu beginnen, en reeds plaats heb- „ ben?" De *kleine hoorn*, by *Dan.* VII. 20, enz. en 't geen de Propheet aldaar zegt, is „ volmaakt hetzelve „ tydſtip der duuring van de magt des grooten *Antichriſts* „ in de Openbaaringen." Volgens PRIESTLEY „ ſtem- „ men alle de Voorzeggingen des N. T. ten opzigte van „ den Val des *Antichriſts*, en het begin van het eigenlyk „ Ryk des Hemels en van CHRISTUS, met die des O. T. „ boven aangehaald, volkomen overeen." Hy beroept zich daartoe op 2 *Theſſ.* I. 7. en II. 8. als mede op *Openb.* II. 15. en XI. 17. „ Aldus, (ſchryft PRIESTLEY) „ en op deze wyze van redenkaveling voortvaarende" (te weeten, *op de verderving der geenen, die de aarde verdorven hebben*) „ mogen wy beſluiten, dat deze alles ver- „ nielende Magten zich zelven, waarſchynlyk onderling, „ verderven zullen, in die Oorlogen, welke de Apoſtel „ *Jacobus* zegt te ontſtaan uit des *menſchen lusten en be-* „ *geerten*, uit den lust van heerschzugt en wraak. En „ (vraagt PRIESTLEY) in welken tyd of tyden hebben „ wy van zodanigen toorn en woede der Natiën, van „ zodanige geweldige manier van Oorlogen, en van zoda- „ nige verwoesting van het menschdom, gehoord, dan „ thans en in deze dagen?"

„ Eene beſchryving en tafereel der vernieling en ſlach- „ ting der menſchen, die het glorieryke tydſtip zal voor- „ afgaan, waarin *God zelfs de Magt en heerſchappy zal* „ *overneemen*," vindt PRIESTLEY in *Openb.* XIX. 1, enz. „ als zyn verband en betrekking hebbende tot de nadere „ komst van CHRISTUS op deze aarde," volgens vs. 11 enz. XVI. 4, enz. Dat de groote ſlagting, in deze plaat- zen vermeld, zal voorvallen by de vernietiging van de magt des Antichrists, in dit boek, de *Openbaaring*, volgens PRIESTLEY het *beest* genaamd, ondersteund door de *Koningen der aarde*, zegt hy ten duidelykſten te bly- ken uit Hoofdſt. XIX. 19, enz. vergeleeken met de be- ſchryving van het duizendjaarig Ryk, Hoofdſt. XX. 4, enz. Ook koomt het hem „ niet onwaarſchynlyk voor, „ dat onderſcheidene omſtandigheden in de Voorzegging „ onzes Zaligmakers, met betrekking tot den ondergang „ van Jeruſalem en de verwoesting van Judea, ook op

„ de-

„ dezen grooten en meer verwyderden tyd zien." Zie *Luk.* XXI. 9, enz. Byzonderlyk om de woorden van JESUS, als ongetwyfeld op deeze verdere betrekking ſlaande, *Matth.* XXIV. 21, vergeleeken met vs. 29, enz. welke na genoeg dezelfde woorden als de boven aangehaalde van *Haggai* zyn. Dat deeze groote verdrukking nog zeer verre af was, en niet de Jooden, maar wel de Heidenen, betrof, dunkt PRIESTLEY hoogstwaarſchynlyk, uit *Luk.* XXI. 24, enz. vergeleeken met vs. 22. „ Niets „ (zegt PRIESTLEY) is klaarder en duidelyker in den ge„ heelen ommekring der Prophetien, dan na dat de tyden „ der verſtrooijing der rampen en elenden der Joden „ zullen vervuld zyn, de zwaarſte van Gods oordeelen „ op die Natien zullen vallen, die hun het meest ver„ drukt hebben, en de meeste Natien der wereld zullen „ hierin gedompeld worden, maar byzonderlyk die van „ het Westerlyke gedeelte, het geen eerst behoorde aan „ het Romeinſche Ryk, en vervolgens tot den Stoel van „ Romen. —— Natuurlykerwyze zal men vraagen, of „ 'er eenige grond is te denken, dat deze oordeelen „ thans gebeuren zullen? zo ja; —— hoe lang dezelve „ duuren, —— en wanneer de heilryke en gelukkige „ tyden, die dezelve moeten opvolgen, eenen aanvang „ nemen zullen?"

Omtrent de eerſte Vraag is PRIESTLEY in een ſterk vermoeden, dat de aangekondigde groote beroeringen thans eenen aanvang neemen. Wat aangaat den juisten tyd van het einde deezer rampen, en het begin van het eigen Ryk van CHRISTUS, hier antwoordt hy met de woorden, *Mark.* XIII. 32. Dat met de tweede komst van CHRISTUS het duizendjaarig Ryk, of de ſtaat van vrede en geluk op aarde beginnen zal, beſluit PRIESTLEY uit *Hand.* III. 19. terwyl de woorden, *Matth.* XXI. 9. en *Luk.* XIX. 38. hem leeren, dat dit de blyde tyd voor het Joodſche volk zyn zal, en zy, waarſchynlyk, door de komst van JESUS onder hen zullen overtuigd worden, dat hy de hun beloofde Meſias is.

Onder de gebeurtenisſen, welke de tweede komst des Zaligmaakers, of het begin van zyn eigen Ryk, moeten voorafgaan, telt PRIESTLEY, dat het Euangelium aan alle Volken der aarde moet gepredikt worden. „ Maar „ (zegt hy) 'er is naauwlyks eene Natie bekend, die „ geene gelegenheid gehad heeft, om het Euangelium „ onder hen verkondigd te hooren; en, de zedert korten

„ tyd

„ tyd wonderbaare uitbreiding der Zeevaart — en of-
„ ſchoon geheel en al niet het oogmerk der onderdruk-
„ kers en zeehandelaars, zal dit toch het middel zyn,
„ waar door de kennis van het Euangelium meer en meer
„ zal uitgebreid worden; zullende de tegenwoordige on-
„ lusten in Europa grootelyks tot het zelve einde mede-
„ werken;" als zullende veelen, die na afgelegene Ge-
westen vlugten, het Euangelium derwaarts overbrengen.
Als eene andere voorafgaande gebeurtenis beſchouwt
PRIESTLEY het Ongeloof. En dit, ſchryft hy, „ is, ge-
„ duurende de laatſte jaaren, zeer aanmerkelyk toegeno-
„ men, en heeft in die Landen, waar Antichriſtiſche Hie-
„ archyen gevestigd zyn geworden, ten ſterkſte de over-
„ hand verkregen." Alle burgerlyke ſtigtingen der Chris-
tenheid, die zich de magt aanmaatigen om geloofsartike-
len voor te ſchryven, en tegen de andersdenkenden ſtraf-
fen in te ſtellen, beſchouwt hy als Antichristisch. Tegen
de dwaaze en ſpoorbystere leeringen, op menschlyk ge-
zag vastgeſteld, en tegen de vreezelyke ſtraffen, is „ de
„ menſchelyke geest als 't ware 'er oproerig tegen aan
„ geworden; ja, getroffen en verontwaardigd door der-
„ zelver yſelykheden, heeft dezelve het geloof en de
„ belydenisſe van het Christendom geheel en al verwor-
„ pen." Dit, zegt hy, was voor lang het geval van
Italie en *Frankryk*, en is het ook eenigermaate dat van
Engeland. De Heer PRIESTLEY meldt hier by, hoe hy,
vóór twintig jaaren zich in Frankryk bevindende, naau-
welyks een eenig' perſoon, uitmuntende in wysbegeerte
en geleerdheid, aantrof, die het Christendom geloofde;
en dat hy, op zyne vraage na de reden van hun onge-
loof, tot antwoord bekwam, dat, onder andere, de Leere
der Transſubſtantiatie hun ongelooflyk dagt. „ Ongetwy-
„ feld zyn het de burgerlyke ſtichtingen en inſtellingen
„ van een zodanig Christendom, zo ſtrydig met het een-
„ voudig en gezond menſchenverſtand, het geen zulk een
„ aantal van ongelovigen maakt van perſoonen, welke
„ zich de moeite niet geven willen om zelv' de H. Schrif-
„ tuur te leezen, of niet kloek genoeg zyn, of geduld
„ hebben, om door de valſche gloſſen, die men hun heeft
„ opgedischt, heen te zien. — Gelukkig, (zo als
„ PRIESTLEY verder ſchryft) even dit ongeloof is 't, dat
„ op zyn beurt deze Antichriſtiſche ſtichtingen en inſtel-
„ lingen, daar het uit gebooren wierdt, zal vernielen en
„ verſtrooien; en wanneer deze groote omwenteling tot

„ ſtand

„ ſtand gebragt zal zyn, als dan, als dan zal 't heilryk „ Christendom, vry van afgodery en bygeloof, minder „ tegenſtand vinden, zich onweerſtaanbaar door haar eige „ getuigenisſe aanpryzen, en de Godsdienst der geheele „ wereld worden. Daar 't waare Christendom den mag„ tigen arm der burgerlyke regeering niet noodig heeft, „ om zich te handhaven."

De Heer PRIESTLEY, nogmaals wederkeerende tot de Voorſpellingen, houdt het voor waarſchynlyk, dat de laatſte groote Omwenteling in *Frankryk* voorzegd is, *Openb.* XI. 13; moetende aldaar, door de *naamen van menſchen* hunne *titels* verſtaan worden, alle welke nu vernietigd zyn. „ Mogen wy dan (vraagt PRIESTLEY) uit het „ gebeurde in Frankryk niet als hoogstwaarſchynlyk be„ ſluiten, dat ook zulks in andere Landen plaats hebben „ of gebeuren zal?" Terwyl hy evenwel de geheele vernietiging der groote Antichristiſche magt niet te gemoet ziet voor de tweede perſoonlyke komst van CHRISTUS, die haastiglyk en onverwagt zal voorvallen.

De Leerrede wordt beſlooten met aanmaaning tot gemoedelyken ernst, tot vertrouwen en andere Godvrugtige werkzaamheden. — Om de byzonderheid des onderwerps, en om dat de Woordvoerder een Man van zulk eene kunde en vermaardheid als PRIESTLEY was, oordeelden wy het niet ongepast, ons berigt tot eene ongewoone lengte te doen uitdyen. Verſchillende zal over 's Mans denkwyze geoordeeld worden. Wy voor ons zullen alleen aanmerken, dat veelen, met een ongunſtig vooroordeel tegen PRIESTLEY ingenomen, hem het regt zullen moeten doen wedervaaren, dat hy den geopenbaarden Godsdienst eene weezenlyke hoogagting en eerbied toedraagt. — De Vertaaler heeft goedgevonden, hier en daar, onder den Text, korte aantekeningen te plaatzen. Daar zy, veelal, den geest van ſcherpheid ademen, en over de hoofdzaak geen licht verſpreiden, zien wy geen nut in die Aantekeningen.

Uit-

Uitgezogte Bybelſche Verhaalen, tot een Leesboek voor de Jeugd. Uit het Hoogduitsch. Met Plaaten. Te Amſterdam, by Kuiper *en* van Vliet, 1794. 154 *bl. in* 8vo.

Dit Werkje van den Helmſtadſchen Hoogleeraar H. P. C. HENKE verdiende, dubbel, eene aanpryzing van den Eerw. MARTINET, die zich, by onze Vaderlanders, door zyne Onderwyzingen voor min- en meer-gevorderden, zo verdienstlyk gemaakt heeft.

De hooggel. Schryver, die, hoewel tot verhevener Onderwys geroepen, het zyner niet onwaardig geacht heeft, ook op de mindere Clasſen des Menschdoms het oog te ſlaan, heeft, naar ons inzien, hierin het hoogſte doeleinde van eenen Onderwyzer getroffen. — Zyne Leer- en Geſchiedverhaalen zyn juist geſtemd naar den toon der laagere Volks-Clasſen, en, daar hy, in zyne Voorrede, verklaart, dat hy getragt heeft, om, met voor Kinderen te ſchryven, niet al te *kindsch* te ſchryven, met oogmerk, om ook hen, onder wier opzicht deeze Verhaalen geleezen worden, aanleiding en gelegenheid te geeven om zelf na te denken, en hun onderwys daar naar in te richten, denken wy dat hy aan zyn doel volkomen beantwoord heeft. Daar deeze Verhaalen, zo veel mooglyk, in den tegenwoordigen Volks-ſtyl zyn geſchreeven, zoude het, naar ons inzien, zeer goed geweest zyn, indien, onder elk Artikel, de ſchriftuurplaats, waar uit het zelve ontleend is, 'er bygevoegd ware, zo om het een met het ander te kunnen vergelyken, als ook om den Onderwyzer en den Onderwyzeling te leeren, hoe de Schriftuurlyke Verhaalen op onze tyden en zeden gemaklykst kunnen toegepast worden. Indien, gelyk wy hoopen, eene tweede Oplaage noodig zyn mogte, zou dit gebrek gemaklyk kunnen verholpen worden.

Salomo, of Leſſen der Wysheid, verzameld en uitgegeeven door J. C. LAVATER. *Uit het Hoogduitsch. Te Bergen op Zoom, by* van Riemsdyk *en* van Bronkhorst, 1794. *Behalven eene bygevoegde Lyst,* 153 *bl. in* 8vo.

Eene Verzameling van Spreuken van ongenoemde en genoemde, zo oude als hedendaagſche, Wysgeeren en

en Zedekundigen, die, op zich zelven genomen, zeer nuttig zyn, en waardig in 't geheugen, en, veel meer, in het hart, ingeprent te worden; doch die, uit hoofde van den weinigen ſamenhang met elkander, meer met een vluchtig oog overgezien, dan met oogmerk om 'er uit te leeren zullen worden geleezen. LAVATER's naam dient zeker by zyne Beminnaaren ter aanpryzinge; en de Lyst van eenige woorden maakt het Werkje meer gemaklyk. —— SALOMO, wiens Spreuken zekerlyk in kragt deezen overtreffen, komt hier, zo 't ons toeſchynt, alleen te pas om de Leezeren voor in te neemen; en dit komt ons te meer waarſchynlyk voor, om dat 'er van dien grooten Menſchenkenner geene Spreuken, dan die men zich verwaardigd heeft verhandzeld over te neemen, in gevonden worden.

Naſpooringen aangaande de Oönlogie, of Eierkunde, en de oorſpronkelyke Voortteeling van Menſchen en Beesten, door H. G. VAN BREUGEL, *Oud Predikant te Dordrecht, en Kurator der Latynſche en andere Schoolen aldaar. Te Dordrecht, by* N. van Eysden en Comp. *en* A. van den Kieboom, 1794. *Behalven de Voorrede, 480 bl. in gr. 8vo.*

EEne konſtige uitbroeding van Hoender-Eijeren, met een vry gelukkig gevolg te Dordrecht ondernomen, gaf den Eerw. VAN BREUGEL, wanneer hy den uitflag dezer Proeve, wegens deszelfs zeldzaamheid, wereldkundig wilde maaken, 't eerst aanleiding, om tevens zyne verdere naarſporingen omtrent de Eijeren in 't algemeen, en die der Hoenderen in 't byzonder, op het papier te ſtellen; en te gelyk, uit hoofde der verwandſchap van het onderwerp, eenige aanmerkingen aangaande de Dierlyke Voortteeling door den druk gemeen te maaken. —— Hy deelt dus, in zyne eerſte Naarſporing, naa vooraf in het algemeen over de Eijeren der Dieren, vooral der Vogelen, geſproken te hebben, zyne waarneemingen nopens de Hoender-Eijeren mede; als het maakſel der Eijeren, het nut der verſchillende deelen waaruit zy beſtaan, de verſcheidenheden die 'er in voorkomen, de middelen om dezelve in grooter aantal te verkrygen en langer te bewaaren, en meer andere byzonderheden van dien aart. Hierop volgt een onderzoek omtrent de natuurlyke broe-

broeding der Eijeren, door de Vogelen zelve, benevens de wyze, waarop de ontwikkeling derzelven geduurende de broeding voortgaat, en de verſchynzelen die 'er zich by voordoen; en eindelyk een verſlag van de konſtige uitbroeding der Hoender-Eijeren, zo als dezelve by de Egyptenaars en andere Volken in gebruik is, gevolgd van een bericht omtrent de nieuwe Proeven, die men deswegens te Dordrecht ondernomen had.

De tweede Naarſporing gaat over de Voortteeling der Dieren. Na een wydlopig betoog van de onwaarſchynlykheid, en zelfs onmooglykheid, der toevallige Voortteelingen (*generationes æquivocæ*), met de oploſſing der gewoone tegenwerpingen, geeft de Schryver de bekende gevoelens, zo der oude, als die der laatere, Natuur- en Geneeskundigen, aangaande de Voortteeling, op, en onderzoekt voornaamlyk het Stelſel der Eijerſtokken, der Zaaddiertjes, het gevoelen van den Grave DE BUFFON, van Dr. PARSONS, dat der voorverondende ſchikking der Spruiten (*præformatio germinum*), en meer anderen, en geeft de zwaarigheden, welke tegens elk derzelver kunnen bygebragt worden, in het breede op, terwyl hy tevens eenige aanmerkingen omtrent de Zielen der Beesten, inzonderheid der Menſchen, derzelver oorſprong en zitplaats, mededeelt.

Het een en ander, welk omtrent het ſtuk der Voortteeling wordt opgetekend, bevat wel geene nieuwe aanmerkingen, die by de beste Natuur- en Geneeskundige Schryvers niet gevonden worden, en men zoude zeer ligt eenige onvolkomenheden en gaapingen kunnen aanwyzen, die de Autheur vollediger had kunnen behandelen; doch daar hy zegt geene aanſpraak op den naam van Natuurkenner te willen maaken, noch voor Geleerden te ſchryven, maar alleen het een en ander te zullen aanhaalen 't geen tot dit onderwerp betreklyk en door onderſcheiden Natuuronderzoekers alreeds ter neder geſteld is, zo heeft hy ook aan dit oogmerk zeer wel voldaan, en zyn Geſchrift verdiene als eene goede Verzameling van de Stelſels der Voortteeling, gepaard met nuttige aanmerkingen en waarneemingen, billyk aangeprezen te worden.

In de Geſchiedenis der Eijeren doet zich de Autheur ook voor als een opmerkzaam Natuurbeſchouwer, en ingevolge daarvan geeft hy, hoezeer geen voorneemen gehad hebbende de Historie der Eijeren in haar geheel te beſchryven, verſcheidene aanmerkingen op, tot de Oecono-

mie en Natuurlyke Historie betreklyk, die door haare zeldzaamheid zo wel als nuttigheid de aandacht trekken. Het geen wegens de konſtige uitbroeding der Hoender-Eijeren, waarvan wy in 't begin dezer beöordeeling ſpraken, gemeld wordt, ſchynt ons, wegens de vreemdheid van dergelyke Proeven hier te lande, niet onwaardig toe om onze Lezers mede te deelen:

„ HENDRIK OOMS, geboortig van *Nieuwpoort*, by *Schoonhoven*, doch zints lange Burger en Inwooner te *Dordrecht*, en aldaar het Moolenmaaken handteerende, (een Man van een vry ſchranderen en opmerkenden geest, gelyk van een eerlyk hart en handel, my lange wegens zyne braafheid bekend,) heeft my, by zekere gelegenheid, onder anderen, verhaald, dat hy, 's jaars te vooren, in den Zomer, niet zonder goed gevolg, beproefd had, om Kuikens uit te broeden *zonder behulp eener Henne*, en ſlegts *door een weinig warm Water*.

„ Laat my 's Mans gezegden tot zekere artikelen brengen, en die den Leezer als toetellen, zo als ik die, en heel de zaak, hem naderhand, meer dan eens, heb hooren bevestigen.

„ 1. Had hy hiertoe genomen een *Kinder-* of *Knol-Mandje*, gelyk hy dit noemde.

„ 2. Op den bodem van dat Mandje had hy eenig Hooi geſpreid, en daarop geſtrooid een goede hoeveelheid van Vederen, Hoenderveêren.

„ 3. In of op die Veêren had hy gelegd veertien Hoender-Eieren, zonder veel verkiezing, zo als deeze hem te dier tyd waren ter hand gekomen.

„ 4. Dwars over die Eieren had hy twee of drie ſtokjes door zyn Mandje, nu het Broeinest zullende worden, heen geſtoken.

„ 5. Op die ſtokjes had hy geplaatst een gemeen *Keuls kannetje*, gevuld met warm water, en dit toegeſtopt.

„ 6. Hy plaatſte het dus toegeſtelde Mandje in het vertrek waar hy dagelyks at en ſliep, by den haard, waar men gewoon was dagelyks vuur te ſtooken; doch enkel tot bereiding der ſpyzen voor zyn klein Gezin, en dus niet groot.

„ 7. Voorts overdekte hy dat Kannetje en Mandje, ten ruwſten, met een dekentje, of eenig ander dekzel van dien aart.

„ 8. Het water in dat Kannetje had hy, geduurende den tyd dat de Hennen gewoon zyn te broeden, tweemaal

maal daags, 's morgens en 's avonds, ververscht, of verwisseld met nieuw heet, of ten minsten behoorlyk warm, water. En wanneer hy dit des avonds nu of dan vergeeten had te doen, was hy des nagts wel eens uit zyn bed opgestaan, om zyn verzuim te herstellen; doende zulks dan uit den Koffyketel, die zyne Huisvrouw 's avonds over den Aschketel pleegde te hangen.

„ 9. Verder berichtte hy my, op myne navraaging, dat hy zyn Broedzel niet had aangeroerd, veel min omgekeerd; maar dat hy, dit dikwyls, byzonder by het einde van omtrent drie weeken, bekeeken hebbende, eindlyk nieuwsgierig wierd naar den uitslag, en één der Eieren uit zyn eenvoudig Konstnest nam, waaruit hy een leevendig Kuiken pelde; doch 't welk, te vroeg ter wereld gebragt, en onvoorzigtig, naar allen schyn, behandeld zynde, ras storf.

„ 10. Dat hy, de uitkomst voorts aan den tyd, en de werking der Natuur, (gelyk men spreekt, en welke ook altyd best voor zich zelve zorgt,) overlaatende, tusschen den 21 en 22sten dag, uit zyne overige dertien onaangeroerde, en niet verlegde of verschikte, Eieren, vyf leevendige en frisse Kuikens had zien te voorschyn komen.

„ 11. En dat hy, de acht overige Eieren daarna geopend hebbende, deeze alle ook met Kuikens, min of meer volkomen, bezet gevonden had.

„ 12. Eindelyk, dat hy de vyf Diertjes, daar hy zyn Gezin mede verrykt had, zorgvuldig en gelukkig opgevoed en groot gebragt had; roepende zyn Huisvrouw, welke by ons tweede gesprek hierover tegenwoordig was, tot getuige van dit alles, en welke, gelyk ook haare Moeder, dit toestemde. Zy zeiden zaam, dat hunne Vrienden en Nabuuren, aan één van welke twee deezer leevendige Piepkuikens gegeeven waren, dit mede konden bevestigen. Doch deezen heb ik hierover niet onderhouden; my ten volle verlaatende op de trouwe en geloofwaardigheid van dit paar hupsche, my zints lang bekende, Echtelingen."

En in een Naschrift word nog het volgende opgetekend:

„ Ten opzigte der Proeven aangaande de Konstbroeding van Hoender-Eieren met warm Water, welke door mynen Medeburger HENDRIK OOMS is te werk gesteld, heb ik het genoegen, den Leezer thans nog te mogen be-

richten, dat gemelde HENDRIK OOMS die Konstbroeding, in dit loopende Jaar 1794, ten mynen verzoeke, nogmaal herhaald, en wederom met gewenscht gevolg ter uitvoer gebragt heeft.

„Hy begon daar mede in het midden van *Maart*, l. l.; vulde een middelmaatig Tobbetje met eenig Hooi; strooide te midden van hetzelve een handvol zagte Vederen; lag daarin negen Hoender-Eieren, en één van een Eend; stak boven dezelve een paar stevige yzerdraaden door het Tobbetje; plaatste op dezelve één kleen rood fries lapje, ten einde de eerste hette van het telkens aan te voerene warm Water in het Keuls kannetje de Eieren niet beschadigen mogt; plaatste dit Kannetje, elken morgen en avond ververscht, daar op; en dekte het Tobbetje, nu hier dan daar onverschillig in zyn huis gezet zynde, lugtig toe, tot op den vyfden *April*, wanneer hy, laat na den middag, ten loon zyner loflyke pooging en arbeidzaamheid, het gezicht ontvong van een gekipt Kriels-Eitje, waaruit het bekje van een Kuikentje te voorschyn kwam, 't welk toen vervolgens gelukkig uitkwam, en des anderen daags, den zesden, nog twee zoortgelyke.

„De Man liet my gisteren, den zevenden, vriendelyk by zich verzoeken, om zyn Broedzel te zien; wanneer hy my al het bovenstaande verhaalde, en vertoonde; maar met beschuldiging van zich zelven, dat eenig ongegrond vooroordeel omtrent drie zyner dikwyls tegen het zonlicht bespiegelde Broed-Eieren, omtrent welke hy geen goed vermoeden had, wegens de sterke zakking van het putje, hem dezelve, na de eerste veertien dagen broeiens, vertochtelyk had doen openen; wanneer hy egter aanvangelyk welgevormde Schepzeltjes in dezelve telkens gevonden had. En, na de afgeloopene broeding, vond hy ook, en vertoonde my, een Kuiken, maar nog niet geheel ontwikkeld, in het door hem geopende Eenden-Ei; zynde hy niet indagtig geweest, dat dit vier weeken broedens vereischte. Drie andere zyner Eieren had hy vuil bevonden. —— Ik zag de drie leevendige en frisse Kuikentjes met blydschap, en tierig eeten en drinken; zynde nu in een vierkantig Bakje, of Laade, geplaatst, aan één van welks zyden, op een kleene hoogte, een warm Waterkannetje (het zelfde waarmee de broeding verrigt was) was geplaatst, waaronder de jonge Diertjes,

jes, op een stukje wolle laken, zich gingen verwarmen, kruipende van zelve daar onder, en telkens weder uit; maar tot welke koestering ik een stuk van een gespannen ruw schaapenvachtje vervolgens aanprees."

Grondbeginzels der Hoogere Meetkunde, bevattende de voornaamste Eigenschappen der Kegelsneeden, en van eenige andere Kromme Lynen. Op een zeer gemaklyke en nieuwe wyze beweezen, en tot dienst van eerstbeginnenden opgesteld, door JACOB FLORYN, *Mathematicus en Examinator der Zee-Officieren, by het Ed. Mog. Coll. ter Adm. op de Maaze, enz. enz. Met Plaaten. Te Rotterdam, by* D. Vis, 1794. *In gr.* 8vo. 322 *bl.*

Men onderscheidt de *Meetkunde* gemeenlyk in twee hoofddeelen; namelyk in eene *eenvoudige*, en in eene meer *verhevene*, of hoogere *Meetkunde*. De eerste bepaalt zich alleen tot de *regte lynen*, de *regtlynige platte vlakken*, den *cirkel*, en de *ligchaamelyke ruimten*, die door eene vooronderstelde omwenteling van eenige vlakken kunnen voortkomen; de tweede houd zich, op de gelegde gronden, met de beschouwing van alle overige uitgebreidheden bezig; namelyk met de *kromme lynen* en *kromlynige vlakken*, als mede de *ligchaamen*, mede door de omwenteling der laatsten voortgebragt. Deeze laatste Meetkunde is het, welke de wiskunstige FLORYN in dit Werk voordraagt; volgende daarin de voetstappen van zynen Leermeester STEENSTRA, wiens *Grondbeginzelen* der *eenvoudige Meetkunde* te veel, en met te veel lof, bekend zyn, dan dat wy dezelven hier zouden roemen; zynde dit Werk daar een Vervolg op.

Na eene uitgebreide *Voorrede*, in welke de Autheur bericht geeft van eenige Werken over de *Hoogere Meetkunde*, in onze taale geschreven, en het nut en de noodzaaklykheid van een volledig zamenstel dier kunste, draagt hy, in het *Eerste Boek*, in drie Hoofdstukken, 1. de *Parabola*, of Brandsnede, 2. de *Ellips*, of het Langrond, en 3. de *Hyperbola*, of wassende Kegelsnede, voor: gaande het *Tweede Boek*, dat in agt Hoofdstukken verdeeld is, over de volgende kromme lynen: 1. Over de *Conchoide*, of *Schulptrek* van NICOMEDES, 2. de *Cissois*, of *Klimtrek* van DIOCLES, 3. de *Quadratrix* van DINOSTRATES, waarby die van TCHIRNSHAUSEN, als een Byvoegzel, beschre-

ſchreven wordt, 4. Over de *Cyclois*, of *Roltrek*, 5: de *Linea Logistica*, of *Logarithmica*, 6. de *Linea Spiralis*, of Krullyn van ARCHIMEDES, 7. de *Spiralis Logarithmica*, of de Logarithmiſche Krullyn, en 8. over de *Spiralis Hyperbolica*, of de Hyperboliſche Spiraal, of Krullyn. Deeze alle worden in den Synthetiſchen leertrant voorgedragen, naauwkeurig bepaald, en bondig opgelost.

Schoon wy geenzins kunnen voorzien, dat het gretig vertier van dit Werk, in zo weinig jaaren, zo veele drukken zal noodig maaken, als de *Meetkunst*, van STEENSTRA gedaan heeft; nadien men maar zelden zulke kunstlievenden aantreft, die zich tot het beoefenen der Hoogere Meetkunde willen begeeven; zo verdient de Heer FLORYN echter geene mindere goedkeuring, dat hy den weg voor die weinigen, die denzelven willen bewandelen, zoo afgebakend en gemakkelyk heeft gemaakt, dat zy tot geene buitenlandſche Schryvers verders de toevlucht behoeven te neemen, om, op eene zeer geregelde en beknopte wyze, deeze Weetenſchap zich eigen te kunnen maaken. —— De Plaaten zyn alle zeer juist, en in 't Koper geſneden.

Vaderlandſche Historie, vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaanſche Onlusten, en den daar uit gevolgden Oorlog met Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigſte Schryvers en egte Gedenkſtukken zamengeſteld. Met Plaaten. Ten Vervolge van WAGENAAR's *Vaderlandſche Historie. XIde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 425 *bl.*

Met de woelige Geſchiedenisſen des Jaars MDCCLXXXV in het *Sticht*, begreepen in het XXIXſte Boek, maakt dit XIde Deel eenen aanvang, en ſchuift de Tooneelen open, waar op binnen de Hoofdſtad *Utrecht* de Burgery het ſtuk des Regeerings-Reglements, onder veele tegenkantingen, zegepraalend handhaaft, terwyl dezelve te *Amersfoort* voor den gewapenden Arm moet bukken; met tusſchenvoeging van 't geen in een en ander der Bondgenootſchaplyke Gewesten gebeurde, wegens het inrukken des Krygsvolks in *Amersfoort*. Het ſchetst ons *Wyk by Duurſtede* als het evenbeeld van *Utrecht*, waar de Party, die te *Amersfoort* het onderſpit moest delven, zich de bovenliggende vertoonde, en die kleine Stad eene groo-

groote rol op het tooneel der toenmaalige Staatsgebeurtenisſen deed ſpeelen —— Hier mede is het breed beloop der *Utrechtſche* en *Stichtſche* zaaken, in het voorgaande Deel afgebrooken, op welke ſplitzing wy onlangs eene aanmerking maakten (*), afgehandeld, en wordt het Jaar MDCCLXXXV beſlooten.

Het XXXſte Boek vangt, gevolglyk, aan met den Jaare MDCCLXXXVI, 't geen den Geſchiedſchryver ruimte van ſchryfſtoffe verſchaft, als allerwegen in den Vaderlande vol van de gewigtigſte Gebeurtenisſen. „ De Vrede „ met den Keizer, (dus luidt de algemeene ſchets des Ge„ ſchiedboekers,) liep, ten deezen Jaare, wederom gevaar „ van geſtoord, en de onafhangelyke Souveraineiteit des „ Grondgebieds, om, ten nadeele van den Handel, verkort te worden. En was het 'er verre af, gelyk de „ Gebeurtenisſen des verſtreeken Jaars, in een en ander „ Gewest, uitwyzen, dat de by veelen hoogstgewenschte „ Verbetering en Herſtelling van zaaken, met onverlet„ ten ſpoed, zou daar geſteld worden —— wy troeden „ een Jaar in, 't geen ons Geſchiedblad met ſtoffen, niet „ ongelyk aan die van het jongst verloopen Jaar, zal vul„ len; deels de voortzetting behelzende van toen, en vroe„ ger, aangevangene zaaken, de binnen- en buitenlandſche „ Belangen van den ſtaat der Bondgenootſchaplyke Ge„ westen betreffende; deels nieuw opkomende, veelal van „ eenen nog ontzettender aart, welke niets minder dreig„ den dan aller jammeren jammer, Burgerkryg, die, met „ fel ontſtooken woede, in eigen ingewanden wroet, en „ op den volſlaagen ondergang van eenen Staat moet uit„ loopen. In het verſchiet doet zich eene menigte van „ bedroevende tooneelen op, die deernis verwekken, en „ zugt by zugt afperſen; ſchaars veraangenaamd door „ de afwisſeling van bevalliger, die het hart met blyd„ ſchap ſtreelen, en vervullen met de hoop op de nade„ ring van beter en geruster dagen, in welke men op „ het doorgeſtaane en ontworſtelde leed, met genoegen, „ kan te rugge zien."

De ſtoorenis des pas geſlooten Vredes, van welke de Schryver ſpreekt, was gelegen in de poogingen van de zyde der *Oostenryksren*, om, tegen alle gedaane voorzorg der Staaten deezer Landen, tot het geſlooten houden der *Schel-*

(*) Zie onze Aankondiging van het XIde Deel; *Alg. Vad. Letteroef. voor* 1794. bl. 228.

Schelde, die Rivieren te bevaaren. Dit gedrag der *Oostenrykeren*, 't welk gevolgen hadt die breeder verdienen vermeld te worden, om de Naakomelingſchap te doen weeten hoe ligt inkruipingen geſchieden, indien het oog van Staatkundige Voorzorge niet ſteeds waakt; en alleen door wys en wakker beleid kunnen voorgekomen worden, gelyk in deezen geſchiedde. Aan den aanvang, de voortzetting en afloop, diens vreemden gevals, 't geen wy nergens genoegzaam opgeklaard vonden, wordt hier een vry helder licht bygezet, doordien de Geſchiedſchryver, blykens de Aanhaalingen, daar toe in ſtaat geſteld is door Papieren van Heeren, in deeze zaak, van wegens den Lande, onmiddelyk betrokken, en in geene gedrukte Stukken te vinden. De Heer PIETER PAULUS, die zich met zo veel lofs gekweeten hadt van den last tot de ſluiting der *Schelde*, kwoet zich hier weder, op nieuw, ten dienſte van den Lande, met zyne bekende wakkerheid en doorzigt. Men zal zich, dit gedeelte leezende, misſchien verwonderen over het ſterk Staatsbeſluit, in deezen genomen, om den Keizer de vaart op de *Schelde* te beletten, en den ouden bloei van *Brugge* te doen herleeven: dan, merkt de Schryver op, „ het denkbeeld is niet ongegrond, dat dit Staatsbeſluit op dien dringenden toon geſtemd was, om tegen te gaan het in *'s Gravenhage*, te *Rotterdam*, en elders, met niet weinig ingangs gevroode denkbeeld, dat de Patriotten met *Frankryk* het Vaderland verrieden, dat 'er nu weder eenige Millioenen zouden moeten betaald, of anders het *Zwin* opgegeeven worden." Ook bragt de welgegronde verwagting, dat de Koning van *Frankryk* de Guarantie van het geſlooten houden des *Zwins*, zo wel als der *Schelde*, geſtand zou doen, naar allen ſchyn, niet weinig toe om zo ſtout te ſpreeken." —— Dit Staatsbeſluit gaf veelen in den Lande groote voldoening, en ſtopte den mond der verſpreide gerugten. Gelyk men ook met genoegen zag, hoe de Graaf DE RELGIOJOSO, die onzen Staat geen goed hart toedroeg, paſ gezet, en na *Weenen* opontboden, en men dus ontſlaagen werd van eenen ons wangunſtigen Staatsdienaar des Keizers. Wy ſtippen dit aan om dit gedeelte der aandagt aan te beveelen.

Voorts doen zich in dit Boek eenige Werkzaamheden voor in de *Generaliteits Landen*, om de *Grondwettige Herſtelling* daar ook te doen plaats grypen. Bovenal ſteekt hier uit de pooging, om *geboorne Brabanders* tot het be-

bekleeden der Ampten, aangeſteld te zien: byzonder blykbaar in de begeerte om den Advocaat DONKER CURTIUS, een *geboore Brabander*, een Heer, wiens Kunde en Eerlykheid, naar verdienſten, met groote letteren geſpeld werd, het opengevallene Ampt van Advocaat Fiscaal en Procureur Generaal van *Brabant* en den Lande van *Overmaaze* te doen opdraagen. Hoe zeer *Holland* en *Vriesland* de Privilegien van *Brabant* wilden gehandhaafd, en deezen daar aan beantwoordenden: Perſoon wilden gekoozen hebben, werd Mr. H. J. WITTE TULLING door de Afgevaardigden der vier andere Gewesten daar toe benoemd. 't Welk aanleiding gaf tot hooggaand misnoegen, hier uitvoerig geboekt.

De Schryver ſchynt niet voorhanden gehad te hebben de hier veel byzonder licht verſpreidende en raadpleegenswaardige *Verzameling van Stukken, raakende de Adreſſen, door den Magiſtraat der Hoofdſtad 's Hertogenbosch, aan de hooge Collegien van de Generaliteit en de reſpective Bondgenooten gedaan, tot inroeping der Brabantſche Landwetten en Privilegien omtrent de Begeeving der Ampten aan geboore Brabanders, door Mr.* ANTONI MARTINI, *Penſionaris der voorſch. Stad. Te 's Hertogenbosch, by* A. van Beuſekum, 1786.

Naa de Benoeming der Heeren tot de twee groote Staats-Commisſien, de Herziening der Quotas en het Verdedigingsweezen van den Staat, vermeld te hebben, treedt de Geſchiedenis voort tot een Verſlag van de Afdanking eeniger Krygsbenden, van de Geſchillen over de Afdanking van het Corps des Rhyngraaven VAN SALM, en het in dienst houden van 't zelve door *Holland*. „ *Dit* gedrag van Staaten van *Holland*," luidt 's Geſchiedboekers taal, „ omtrent het Corps des Rhyn„ graafs, ſtaat in een naauw verband met andere ver„ rigtingen in dat zelfde Tydsgewricht, ten aanziene „ van den Capitein Generaal en het Krygsvolk. Hoe „ men in *Holland* algemeen dagt over het gebruik des „ ſterken Arms in Burgergeſchillen, hebben wy eenigerma maate gezien (*); nog klaarder en ſterker kwam dit ten „ deezen Jaare aan den dag by de nadere handelingen „ over het gebeurde in 't *Sticht* en in *Gelderland*." Waarop hy voortvaart met de opgave van de Stedelyke Verzoek-

(*) Hier wordt men te rug geweezen op bl. 80, in dit Deel.

zoekſchriften om het Krygsvolk van den Staat in geen burgerverſchillen te gebruiken, en de meer en meer ſterke Beſluiten, by *Holland* deswegen genomen, met aanſchryvens aan de Bondgenooten en aan zyne Hoogheid, en om hem, indien hy niet voldoende antwoordde, te ſuſpendeeren; als mede de bepaalingen omtrent de Krygsmagt gemaakt, en het in beſcherming neemen der Gewapende Genootſchappen. Alles naa veele tuſſchenvallende hier verhaalde Gebeurtenisſen het Krygsweezen betreffende, door de ſchorting van zyne Hoogheid als Capitein Generaal.

Een vreemd verſchynzel deedt zich toen op. Veelvuldige Adresſen van Steden en Dorpen, de goedkeuring deezer Staatsbeſluiten behelzende, kwamen ter Hooge Staatsvergaderinge. Te regt merkt de Schryver op, „ dat die alle op te haalen, van wegen de gelykluidenheid, zoude verveelen; doch kunnen wy, om een egt „ Tafereel te ſchetzen van de by veelen heerſchende „ denkwyze dier dagen, niet nalaaten een en ander te „ boeken, met byvoeging van eenige omſtandigheden, „ die de Tekening op zommige plaatzen vergezelden." — Veele elders in de beſchryvingen dier tyden onopgemerkte byzonderheden treft men hier aan, bovenal wegens *Amſterdam*.

De opontbieding der Krygsmagt na *Holland*, en de Aanſtelling van VAN RYSSEL tot Opperbevelhebber, worden vervolgens vermeld. Dit byeen trekken hadt ten gevolge de ontblooting van veele Grensſteden; en 't geen in 't byzonder het geval was van *Hellevoetſluis*. Eene wakkere voorziening, hier door den ſpoed met welke alles volvoerd werd weinig bekend, vinden wy hier in deezer voege opgetekend: „ Zo ras men de ontblooting „ van het gewigtig Fort *Hellevoetſluis* ontdekte, werd de „ Heer PIETER PAULUS, Advocaat Fiscaal der Admi„ raliteit op de *Maaze*, door Gecommitteerde Raaden der„ waards heen gezonden. Hy bevondt, beantwoordende „ aan de vrees en de verlegenheid, waarin de Admiraliteit „ gebragt was, dat alle Wagten en Posten ledig ſtonden, en dat de tederſte belangen van den Staat, en „ de Republiek zelve, blootgeſteld waren, om, te deezer plaatze, de gevoeligſte ſlag te kunnen worden toegebragt; dewyl 'er geene Plaats in 't geheele Land „ is, waar zulk een aanzienlyk gedeelte van 's Lands „ Zeemagt by elkander wordt gevonden, en waar nog

„ daar-

„ daarenboven zo veele Magazynen en Arſenaalen zyn,
„ aan welker ruïne niet dan met angſtvalligheid en ſchrik
„ kon worden gedagt.

„ Overeenkomſtig met het Beſluit van Gecommitteer-
„ de Raaden, beval hy den Capitein van 's Lands Schip
„ *de Jazon*, DE VIRIEU, als de oudſte aanweezende Of-
„ ficier op die Reede, terſtond de Wagten en Posten
„ met Scheeps Krygsvolk te bezetten, de noodige Ron-
„ dens te doen, de Poorten en Wallen te bewaaken,
„ de Parade te houden, de Sleutels van het Fort onder
„ zyne bewaaring te neemen, en dezelve aan niemand
„ over te geeven, dan aan den Commandant der Militie,
„ die hem zou komen afloſſen, of ingevolge van de Or-
„ der, welke hem, daar toe, van wegen Gecommitteerde
„ Raaden, zou worden vertoond. Voorts hadt hy zich te
„ gedraagen overeenkomſtig met de Guarniſoens Orders
„ van het Fort *Hellevoetſluis*, onder hem berustende. —
„ Den Commandant van het Wagtſchip moest hy eene plaats
„ doen neemen, best geſchikt om alle Oorlogſchepen van
„ eene Vreemde Natie, die op de Reede mogten komen,
„ te doen waarſchuwen, waar te ankeren, en het zo te
„ ſchikken, dat het geſchiedde onder het Scheeps Ge-
„ ſchut, en onder dat van het Fort. — Voorts kreeg hy
„ last alle dagen aan den Advocaat Fiscaal op de *Maa-*
„ *ze* verſlag te zenden van het voorgevallene, als mede
„ denzelven ten ſpoedigſten te berigten, als 'er, onver-
„ hoopt, iets buitengewoons mogt gebeuren, gelyk ook
„ aan den Raadpenſionaris van *Holland*. — Verlof om op te
„ gaan zou aan niemand van het Volk van *de Jazon*, of
„ het Wagtſchip, gegeeven worden; maar integendeel be-
„ vel om alle Verlofgangers ten ſpoedigſten te doen te
„ rug komen.

„ De Advocaat Fiscaal liet, tegen het wegloopen der
„ Soldaaten, die door deeze ſchikkingen daartoe meer
„ gelegenheids vonden dan aan Scheepsboord, eene ſcher-
„ pe Waarſchuwing aan de Masten der Schepen, als mede
„ aan de Wagtplaatzen, aanplakken. En had hy het genoe-
„ gen om zyne bevelen met die vaardigheid en ſtiptheid
„ te zien uitvoeren, dat 'er meer Manſchappen optrok-
„ ken, en meer Posten bezet waren, dan voorheen by
„ het uitgetrokken Krygsvolk was geſchied; zo dat hy
„ deeze gewigtige Vesting thans oordeelde in denzelfden
„ ſtaat van verzekerdheid te zyn als vóór het vertrek der
„ Bezettinge. — Hy beval desgelyks de Onder-Equi-

„ pa-

„ pagie-Meester 's Lands Magazynen, Werf, Lootzen, „ enz. aan geene Vreemdelingen, geduurende de tegen„ woordig plaats hebbende omſtandigheden, te laaten zien, „ en daar in of op te laaten komen, anders dan op een „ ſchriftlyke Reſolutie van den Raad.

„ Alles, wat de Heer PAULUS, nevens de Capitein DE „ VIRIEU, en de Commis der Magazynen VAN ALDER„ WERELD, te *Hellevoetſluis* verrigt hadt, droeg de volſte „ goedkeuring van Gecommitteerde Raaden weg, en werd „ de eerstgemelde, met allen nadruk, bedankt, voor „ desſelfs Yver, goede Directie, en byzondere Attentie, „ ten aanziene van 's Lands Arſenaalen en Goederen be„ toond (*)."

Voorts geeft dit Boek op, de Belofte van kragtdaadige hulp door *Holland* aan de Stad *Utrecht* gedaan, den last daartoe aan VAN RYSSEL gegeeven; en hoe zich deeze gedraagt omtrent eene gevraagde Opening aan den Raad van Staaten; en daarop in beſcherming van hun Ed. Gr. Mog. wordt genomen. De Toezegging van Hulpe door *Frankryk*, die ten grond ſtrekte van zulke ſterke Staatsbeſluiten, van zo veele en zo groote ſtappen als *Holland* thans deedt, ſluit dit Boek, met deeze aanmerking: „Deeze Toezegging, ten breedſten uitgemeeten, „ baarde een allerſterkst vertrouwen by de Party, der „ *Grondwettige Herſtellinge* toegedaan. Van zulk eene „ magtige Hulpe zich verzekerd houdende, ſcheenen zy „ geene vreeze te hebben, dat de Zee, hoe zeer ook door „ Staats-orkaanen beroerd, hun te hol en te hoog zou „ kunnen gaan."

Ten blyke hier van ſtrekken twee Stukken, in het XXXIſte Boek vermeld. Vooreerst, de *Acte van Onderlinge Verbintenis tuſſchen eenige Vaderlandſche Regenten*; van welker eerſte Vaſtſtellers de Naamlyst hier gevonden wordt; als mede de wederlegging van eene *Valſche Acte*, onder dien naam uitgegeeven. —— Ten tweeden, de Oprigting van het *Nationaal Fonds*. „ Doch," merkt de Schryver op, „ hoe ſterke Beſluiten men ook tegen zyne „ Hoogheid by *Holland* genomen hadt; hoe veelvuldig „ en onvermoeid de Poogingen waren, door de Voorſtan„ ders

(*) *Reſol. van de Ed. Mog. Heeren Gecommitteerde Raaden van de Staaten van Holland en Weſtfriesland*, 8, 11 en 12 Sept. 1786.

„ deſe der *Grondwettige Herſtelling* aangewend om deeze „ tot ſtand te brengen, ontbrak het ten deezen Jaare niet „ aan Buiten- en Binnenlandſche Werkzaamheden, om „ de hevig opblaakende Twiſtvlam in den Lande te ſtui„ ten, of eene Bemiddeling te treffen." Van 't een en ander geeft hy rekenſchap. Wy vinden vermeld wat *Frankryk*, *Engeland* en *Pruiſſen*, ten dien einde te werk ſtelden, en, in 't breede, de Onderhandeling van den Graaf VAN GOËRTZ met den Heer DE RAYNEVAL; als mede den voorſlag van Bemiddeling, door *Amſterdam* gedaan. — Wyders toont ons dit Boek, hoe men, ondanks dit alles, op 's Prinſen Inkomſten ſmaalde, zyne daaden in een haatlyk licht zette, en alles aanwendde, om, wat naar Souveraineiteit ſmaakte, hem te ontneemen.

Ten beſluite van meer zaaken van eenen algemeenen aart, waartoe dit Boek geſchikt was, vinden wy de Vaſtſtelling van het Geregtlyk Onderzoek des onuitgevoerden Tochts na *Brest;* waaromtrent de verſchillende Gevoelens der Staatsleden worden opgegeeven.

Leſſen over de Geſchiedkunde en Algemeene Staatkunde, door JOSEPH PRIESTLEY, LL. D. F. R. S., *enz. enz. Uit het Engelsch vertaald. IIde Deel. Te Deventer, by* L. Leemhorst, L. A. Karſenbergh, *en* G. Brouwer. *In gr.* 8vo. 505 *bl.*

Wegens den oorſprong, den aart en de ſtrekking, deezer *Leſſen*, over de twee in den Tytel aangeduide gewigtige Onderwerpen, hebben wy het onze bygedraagen in de beoordeelende Aankundiging des Eerſten Deels, en past zulks ten vollen op dit Tweede Deel; weshalven wy onze Leezers derwaards moeten verzenden (*).

Het Deel voor ons is een Vervolg van de voorgaande *Leſſen*, en daar mede op 't naauwst verbonden. Zulks blykt uit den aanhef der *Eerſte Leſſe:* „ Ten laatſten, alles is de aandagt en opmerkzaamheid, beide van eenen wysgeerigen en ſtaatkundigen beoefenaar der Geſchiedenis, waardig, wat iets kan toebrengen om een Volk inwendig gelukkig, uitwendig geducht te maaken, of deszelfs getal te

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor den Jaare 1794, bl. 161.

te vergrooten; vermids eene talryke, eene veilige en gelukkige, Maatſchappye het voorwerp van alle menschlyke Staatkunde is.

„ Dit uitzigt opent een nieuw veld van de belangrykſte voorwerpen voor eenen aandachtigen Leezer der Geſchiedenis, welke men zekerlyk niet kan verwagten, dat ik thans zeer naauwkeurig zal behandelen. My dunkt egter, dat ik niet voldoen zou aan myne verpligting om de waare voorwerpen van de aandagt en opmerkzaamheid van den beoefenaar der Geſchiedenis op te geeven (het geen inſluit, dat ik eene gepaste verklaaring zou geeven van die zaaken, welke ik als de waare voorwerpen der aandagt aanwyze,) ten zy ik de eerſte en voornaamſte grondbeginzelen eener wyze Staatkunde ontvouwe, in een verſlag van die omſtandigheden, welke den bloeienden ſtand der Maatſchappyen veroorzaaken; als mede van de wederkeerige betrekkingen en invloed dier omſtandigheden tot en op elkanderen. De bloote melding deezer zaaken zal zekerlyk eenigermaate aan myn oogmerk voldoen; vermids de Leezer daar door op de aangeweezene Stukken, als op zaaken van het eerſte gewigt ter bevorderinge van het geluk der Maatſchappyen, zal agt geeven, en derzelver gevolgen in den loop zyner boekoefening gadeſlaan, en, dus doende, worden opgeleid tot het beste gebruik dat hy van deezen arbeid kan maaken."

Eén-én-dertig Leſſen over dit wydſtrekkend onderwerp draagt PRIESTLEY voor; derzelver Opſchriften zyn ons ter overneeminge te lang; wy zullen de hoofdzaaken ſlegts kortlyk aanduiden.

Zy loopen, over de Staatkundige en Burgerlyke Vryheid; over de onderſcheide Regeeringsvormen, met wat daar aan vast is, en dat eene Regeering, even veel onder welk een vorm, verkieslyk is boven den ſtaat van Regeeringloosheid; over de Wetten en Straffen; over den Landbouw, Kunſten, Koophandel, Volkplantingen, Renten van Geld, Bloeiſtand eener Maatſchappy; over den Godsdienst, Volkrykheid, Veiligheid, Staatsverbintenisſen, Oorlogen, Staatsbeſtuur, Belastingen, Schulden van den Staat, Weetenſchappen; over het Beleid der Voorzienigheid in de Menschlyke Zaaken; de trapswyze Vordering der Godsdienstkennisſe; en, eindelyk, over de weldaadige Gevolgen der Overheeringen.

Veel, zeer veel, 't geen zommigen *Staatkundige Kettery* noemen, doch 't geen op zyne beurt *Staatkundige Regt-*

zin-

zinnigheid wordt, kan niet misſen in deeze *Leſſen* voor te komen; doch Beſcheidenheid beſtuurt altoos des Schryvers pen. Men hoore, by voorbeeld, hoe hy zich uitdrukt over het zo betwiste Onderwerp, de *Staatkundige* en *Burgerlyke Vryheid*. —— „ Daar het altyd gemaklyk is, onderſcheidene benaamingen voor onderſcheidene zaaken te hebben, zal het niet ongevoegelyk zyn de verſchillende ſoorten van magt, of de voorregten welke de menſchen in den maatſchappelyken ſtaat bezitten, op de volgende wyze te onderſcheiden. De magt, waarvan hem de Maatſchappy in 't bezit laat van zyn eigen gedrag, kan men zyne *Burgerlyke Vryheid* noemen; terwyl het aandeel, welk hy in het beſtier van de zaaken der Maatſchappy hebben mag, zyne *Staatkundige Vryheid* kan geheeten worden. Want, dewyl de taal deeze beide benaamingen in zich bevat, zal het beter zyn daar aan deeze onderſcheidene betekenisſen te hegten, dan dezelve door elkanderen te gebruiken, gelyk in 't gemeen gedaan wordt. — In eenen ſtaat van *Burgerlyke Vryheid* blyft de Mensch in het bezit van de gewigtigſte zyner Natuurlyke Regten; in eenen ſtaat van *Staatkundige Vryheid* verkrygt hy daarenboven eenig gezag over het gedrag van anderen. Het is, derhalven, zyn voordeel, zo weinig van de eerſte te misſen, en zo veel van de laatſte te verkrygen, als hem mogelyk is.

„ 'Er kunnen Staaten zyn, waar in alle de Leden der Maatſchappy *Staatkundig* vry zyn, of gelyke magt hebben om Wetten te maaken, of anderen tot het maaken van dezelve aan te ſtellen; terwyl egter die Wetten zeer onderdrukkende zyn kunnen, door aan een ieder in het byzonder weinig magt over hunne eigene daaden te geeven. —— Even gelyk, aan den anderen kant, de menſchen eene groote *Burgerlyke Vryheid* kunnen genieten, door in het onbeſpierde gebruik hunner vermogens, van voor zich zelven te denken en te handelen, gelaaten te worden, en evenwel van allen aandeel in de Regeering verſtooken zyn. Maar, in dit geval, zyn hunne *Burgerlyke Vryheden*, of *elks byzondere Regten*, zeer onzeker, als afhangende van de willekeur van anderen.

„ Het moge, op het eerſte inzien, van weinig aanbelang ſchynen, of de menſchen in de gemeene rangen des leevens al of niet eenige *Staatkundige Vryheid* bezitten; doch, zonder deeze, kan 'er die overtuiging van veiligheid en onafhangelykheid niet zyn, welke alleen

in

in ſtaat is om den menſch tot de grootſte verrigtingen aan te moedigen. Al wie gevoelt dat hy afhangt van de beſcheidenheid van anderen, over wier gedrag hy op geenerlei wyze iets te zeggen heeft, heeft altyd eenig onbekend gevaar te duchten. Hy zal ſchrikken om de aandagt zyner meesters op zich te trekken, en moet zich wel ras als een nietig en verlaagd weezen aanmerken. Maar een gevoel van Vryheid, en de kennis der Wetten, waar na hy zyn gedrag moet regelen, met eenigen graad van gezag over de geenen die de Wetten maaken en uitvoeren, geeft hem een aanhoudend bezef van zyne eigene waardigheid, en doet hem aan eenen vryen en manlyken denktrant gewennen, welke hem zeer verre zal verheffen boven 't geen hy onder een willekeurigen Regeeringsvorm zoude geweest zyn."

Deeze Leer van PRIESTLEY, wegens den invloed des Volks op de Regeering, als het Staatkundige Vryheid bezit, draagt hy in deezer voege voor: „ In een ſtaat van *Staatkundige Vryheid*, moet het Volk eenig bedwang over de Regeering hebben, het zy in eigen Perſoon, het zy door deszelfs Vertegenwoordigers. In grooter Staaten kan het alleen op de laatſte wyze geſchieden, en dan komt in aanmerking, wie de geſchiktſten zyn om het Volk te vertegenwoordigen, ten einde Wetten voor hunne Landgenooten te maaken, en over dezelver Bezittingen te beſchikken. Ik voor my bekenne geenen grond te zien voor eenige hoegenaamde bepaaling; vermids men niet kan veronderſtellen, dat het Volk, aan zichzelven overgelaaten, ongeſchikte Vertegenwoordigers verkiezen zal. Indien zy dit al doen, is zulks zeer geſchikt om hen door ondervinding by eene volgende gelegenheid eene betere keuze te leeren doen. Indien het Volkverbeeldende Lichaam zeer groot is, gelyk in ons Huis der Gemeenten, kan de ſlegtſte keuze van eenige weinige Leden niet dan van gering belang zyn.

„ Het minſte van allen behoort een Volk in zyne keuze beperkt te worden door eene bepaaling van Rykdom. Want zy kunnen de gegrondſte redenen hebben, om het grootſte vertrouwen in menſchen van weinige of geene bezittingen te ſtellen; en in 't algemeen zullen Rykdom en Bezitting, zonder tuſſchenkomst der Wet, invloed genoeg op hunne keuze hebben. Indien 'er eenigerleiwyze bezittingen gevorderd worden, moeten dezelve althans niet zeer groot zyn. Want menſchen van middelmaatigen Rykdom

dom zyn in 't algemeen beter opgevoed, hebben minder kunstbehoeften, en zyn meer onafhanglyk, dan erfgenaamen van groote goederen. Behalven dat zy meer natuurlyke Vertegenwoordigers van het middelfoort des Volks zyn, veel geſchikter om voor hetzelve te voelen, en voor deszelfs belangen te zorgen.

„ Het is van de grootſte aangelegenheid, dat de Vertegenwoordigers van eenig Volk van dezelfde klaſſe en rang zyn als zy die hen aanſtelden, en dat zy veel verkeering met dezelve hebben. Hier door zullen zy met denzelfden geest bezield worden, en in hunne oogmerken treeden. Zy zullen op die wyze insgelyks door een gevoel van ſchaamte wederhouden worden, om iets voor te ſtellen, of ergens in te bewilligen, het geene zy weeten dat hunne Kiezers niet goedkeuren. Zy zouden zich, na zulk een gedrag, in geen openbaar gezelſchap durven vertoonen. —— Daarentegen zullen de Leden van eene Ariſtocratie, als zynde talryk genoeg om onder elkander verkeering te hebben, enkel voor zichzelven gevoelen, en zich in hunne maatregelen, betreffende de laager ranger der Maatſchappy, door niets laaten wederhouden. Zy kunnen 'er zelfs een punt van eer van maaken, om hunne voorregten te behouden, en uit te breiden, ten koſte van de geenen die beneden hun zyn.

„ Het is ook van groot gewigt, dat in het vormen van eene Vergadering van Volksvertegenwoordigers alleen gezien worde op de *Geſchiktheid*, of bekende Kundigheden; en geenzins op de *Klaſſen* of benaamingen van menſchen. Indien men 'er de Geestlykheid, als Geestlykheid, toelaat, Regtsgeleerden als Regtsgeleerden, Krygslieden als Krygslieden, zullen zy dat geen hebben, wat de Franſchen *Esprit de Corps* noemen. Zy zullen zich vereenigen, om voor hun eigenbelang te zorgen, en eenige van die Klaſſen zullen aan anderen voorregten vergunnen ten koſte van het overige gedeelte der Maatſchappy. Daar, in tegendeel, wanneer zy enkel gekoozen zyn om dat het ganſche Volk hen het best geſchikt rekende om hunne gemeene belangen waar te neemen, zy ook te raade zullen gaan met de wenſchen hunner Aanſtelleren, en de belangen van ieder gedeelte, naar evenredigheid van deszelfs gewigt voor het algemeen, zullen behartigen."

Dat de Eerw. PRIESTLEY, hoe zeer hy, met allen regt, de *Regeeringloosheid* als het grootſte kwaad beſchouwt, het *Despotismus* ten hoogſten wraakt, ſpreekt van zel-

zelve, en hoe hy over de *Ariſtocratie* denkt, kan, onder andere, het volgende uitwyzen. „Het is ligtlyk op te maaken, dat alle andere Regeeringsvormen, hier of daar, tuſſchen de uiterſten van *Despotismus* en *Volksregeering* moeten invallen, en dat zy by gevolge in de voordeelen en nadeelen van beiden moeten deelen, naar maate zy nader aan de eene of de andere grenzen. De meest uitſteekende middenſtanden in de beſchikking van magt doen zich op in de *Ariſtocratien* van eenige oude en hedendaagſche Staaten, en in de *Europiſche Monarchien* van den tegenwoordigen tyd.

„ Eene *Ariſtocratie* verſchilt, evenwel, van het *Despotismus* nergens anders in, dan dat dezelfde volſtrekte Magt in een weinig meer handen huisvest. Al het overige Volk hangt even zeer van derzelver willekeur af; en wyl het Volk dus meer Meesters heeft, wordt hetzelve gemeenlyk zwaarer onderdrukt.

„ Uit hoe veel meer leden eene *Ariſtocratie* beſtaat, hoe minder hunne Magt, en hoe grooter hunne veiligheid is; hoe minder leden 'er zyn, hoe grooter hunne Magt is, en hoe minder zy veilig zyn; tot men aan het zuivere *Despotismus* komt; waar de Magt op het hoogſte en de Veiligheid op 't laagſte is. By aldien de Leden eener *Ariſtocratie* zich aan den Koophandel begeeven, en gevolglyk de Rykdommen, zo wel als de Magt, van den Staat alleen aan zich brengen, zullen zy de armen onderdrukken, en daar door alle aanmoediging tot nyverheid wegneemen. Om dezelfde reden is het nog erger, wanneer een volſtrekt Alleenheerſcher Koophandel dryft; want het beleid van den Koophandel vordert boven alles Menſchen die op gelyken voet ſtaan.

„ Naar maate het geral der Leden eener *Ariſtocratie* groot is, moeten zy de geſtrengheid van hun Despotismus verminderen; en wanneer zy zeer talryk zyn, moet de grootſte gemaatigdheid hun grondbeginzel zyn. Zy moeten zich geene onnoodige onderſcheidingen aanmaatigen, en vooral niet zodanige, welke voor hun vereerender zyn naar maate zy het Volk in het algemeen meer vernederen; zo als de *Patriciers* te *Romen* deeden, wanneer zy zich bepaalden om met niemand uit de *Plebejers* in het huwelyk te treeden.

„ Perſoonlyke voorregten en vryheden zyn altyd en met rede haatlyk, wanneer zy niet vereiſcht worden ten nutte van het algemeen. Men zal altyd zonder moeite eer-

eerbiedigheid bewyzen voor iemand, die ten algemeenen nutte eenig Ampt bekleed; doch in alle andere gevallen verwekt een onderſcheiden Rang natuurlyker wyze afgunst. Hy veroorzaakt trotsheid by den eenen, en ſlaafagtigheid by den anderen, en verlaagt dus het Karacter van beiden.

„ Het is eene zeer goede aanmerking van TURGOT, dat alle Erflyke Onderſcheidingen, welke van eenig gevolg zyn in den Burgerſtaat, of eenig regt met zich brengen, gelyk ook alle perſoonelyke voorregten, welke niet het noodzaaklyk gevolg zyn van het bekleeden van eenige openbaare bediening, de natuurlyke regten der andere menſchen verminderen, tegen het oorſpronglyke oogmerk der maatſchappy aanloopen, en gevolglyk eene wezenlyke onregtvaardigheid uitmaaken."

Wy erkennen, dat over de Staatkundige Onderwerpen in dit Boekdeel verhandeld laatere Schriften zyn uitgekomen, want reeds vóór den Jaare 1788 zagen deeze Leſen in 't oorſpronglyke het licht; doch, desniettegenſtaande, mogen wy dit Werk, waarvan wy noode afſtappen, hoogst aanpryzen, en als een *Handboek* voor den *Burger* aanbeveelen, die 'er veel uit kan leeren ten aanziene van Posten, tot welker bekleeding de tegenwoordige verandering in den Lande hem kan oproepen.

Rapport van de Committés van Algemeen Welzyn en Wetgeeving, over den Staat van Frankryk, gedaan in de Nationaale Conventie, op den 20 Sept. 1794, door ROBERT LINDET, *Naar het Fransch. Alom, in gr. 8vo. 36 bl.*

De Dagtekening van dit Rapport is op zichzelve genoeg om de aandagt uit te noodigen. Des Spreekers Naam zal de begeerte verſterken. Het vuur eens ſterk aangedaan harte doet zich voor op elke bladzyde; en, wel verre van een dor Verſlag te weezen, is het eene leevendige Schildery; die elk, ſchoon op eene zeer onderſcheidene wyze, moet treffen, doch aller braaven goedkeuring zal wegdraagen in die gedeelten, waar hy de bedryven van eenen ROBESPIERRE vloekt. Hoort hem, om iets by te brengen, en voorts het kleine Stukje aan elks leezing over te laaten: —— „ De Koophandel van *Frankryk* le„ vert niets als puinhoopen en overblyfzelen op. De Koop-

„ handel is ook door ROBESPIERRE vervolgd, eene ver-
„ dervende geest bedreigde geheel *Frankryk*, en richtte
„ overal verwoestingen aan. Vreemde Volken zenden u
„ hunne voortbrengzelen toe, en vraagen de uwe in de
„ plaats; maar gy verteert alles zelven. Zult gy 'er hen
„ metaalen voor geeven! Welke mynen bezit gy, die
„ daar toe toereikende zyn? Het is de werkzaamheid al-
„ leen die een Volk kan in ſtaat ſtellen het evenwigt in
„ den Koophandel te houden met andere Volkeren. Be-
„ hoed *Frankryk* voor het ongeluk van cynsbaar te wor-
„ den aan andere Volkeren, door de noodzaaklykheid van
„ derzelver voortbrengzelen in geld te moeten betaalen.
„ Geef die kragt aan den Koophandel weder, die door
„ de dwaaling en de onkunde was opgeheven. Verkondig
„ plegtig, dat ieder Burger, die zynen tyd nuttig aan
„ den Landbouw, de Kunſten en Weetenſchappen, of in
„ den Koophandel, beſteed, geen overlast zal aangedaan,
„ noch, als een verdagt perſoon, behandeld worden. Geef
„ aan de Manufacturiers alle die Waaren, welke nu on-
„ der het Zegel zyn, te rug; laat de goederen, die naar
„ verſchillende plaatzen afgezonden zyn, doch verborgen
„ en opgehouden worden, uit kragte van het beſluit, het
„ welk de verbeurtverklaaring gebiedt van alles dat naar
„ oorden die in opſtand zyn verzonden wordt, in omloop
„ brengen. Keer uwe aandagt na *Lyons*, zet paalen aan de
„ verwoesting der gebouwen; dat de Burgers naar hun-
„ ne Werkplaatzen wederkeeren. Zy wierden gebooren
„ om te werken, niet om verwoest te worden."

Zaaken van Staat en Oorlog, betreffende de Vereenigde Nederlanden, zedert het begin van 't Jaar 1780. *Van het XV tot het XXXI Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1791–1794. *In gr.* 8vo.

'Er zyn Boeken van welke wy naauwlyks meer kunnen zeggen dan dat ze beſtaan, en hoe verre men met derzelver uitgave gevorderd is; tot deeze Boeken behooren de *Zaaken van Staat en Oorlog*, welker vervolgende Deelen wy hier bekend maaken, in zo verre dezelve Staatsſtukken vervatten, die in Orde van Tyd elkander opvolgen, van het Tydperk, ten Aanvange geſteld, af. —— Doch de Verzamelaar heeft, om redenen, in het

Voor-

Voorberigt des XIIden Deels opgegeeven, goedgevonden, ſoms dien Tydkring af te breeken, om 'er gewigtige Stukken van laater Jaartekening in te voegen. Dit verdient dat wy 'er agt op ſlaan om zulks onzen Leezeren te onderrigten, met vermelding van de Stoffe in deeze Tuſſchenſtukken vervat.

Wy waren tot het XV Deel gevorderd. In 't zelve ontmoeten wy, behalven de Stukken, die tot den Jaare 1783 behooren: *De Miſsive van hun Hoog Mog. aan de Staaten der Reſpective Provincien; met het Rapport op het Conſiliatoir Advys van zyne Hoogheid en den Raad van Staate, over het Werk van de Quotes, en het Plan van zyne Hoogheid tot het oprichten van een Corps Mariniers, en ter verbetering der Armee van den Staat; in dato 22 Feb.* 1791.

Het XVI, XVII, XVIII, XIX Deel beſtaat, geheel, uit Staatsſtukken, het Jaar 1783, en den aanvang van 1794, raakende. Die des Jaars 1784 worden in het XX Deel voortgezet. Het XXI Deel loopt geheel over het gewigtig Stuk der Quotes, en geeft het ingebragte der onderſcheide Gewesten ten vollen op. Het XXII zet de opgave der gemengde Staatsſtukken van 1794 voort. Terwyl het geheele XXIII Deel de *Oost-Indiſche Compagnie* raakt, en alle de Papieren, met de Bylaagen daar toe behoorende, opleveft; ook is het XXIV Deel met Bylaagen, het zelfde Onderwerp betreffende, gevuld. Welke twee Deelen onontbeerlyk zyn voor allen, die by den ſtaat deezer Maatſchappye eenig belang hebben. —— Met het XXV Stuk keert de Verzamelaar weder tot de Staatslasten en Quotes, en den ſtaat des Oorlogs. —— Van het XXVI Deel tot het XXXI gaan de gemengde Staatsſtukken voort tot in Maart 1786.

Veel, zeer veel, van 's Lands Zaaken, anders alleen in handen der zodanigen, die de oorſpronglyke Afdrukken der Staats-Reſolutien en Notulen bezitten, is door deeze Uitgave voor allen verkrygbaar, en troffen wy 'er niet weinige aan, die men elders vergeefsch, in die volkomenheid, zal zoeken. Het is een Schat voor de Liefhebberen van de Geſchiedenis onzes Vaderlands, in een Tydperk, 't geen op zich zelven zeer gewigtig is, en zwanger ging van Lotgevallen, die tot volgende Deelen ruime ſtoffe zullen verſchaffen.

Het Werk wordt van eene verbaazende Uitgebreidheid, en, ondanks de daar voor geplaatſte Lysten van den Inhoud der Deelen, laſtig ten gebruike, en zal het blyven tot dat het beloofde *Algemeen Register*, geſchikt om dit laſtige weg te neemen, geleverd wordt. Volkomen kan het niet zyn vóór den afloop des ganſchen Werks. —— Doch, wanneer verſchynt dit Tydperk? —— By elk Tiental Deelen, by voorraad, een Register, zou zeker eenig gemak geeven.

Oorſprong van het Hof van Gelderland, door G. VAN HASSELT. *Te Arnhem, by* W. Troost en Zoon, 1793. *In gr.* 8*vo.* 157 *bl.*

De, in het opzamelen en doorzoeken der Papieren tot 's Lands oude Geſchiedenisſe behoorende, onvermoeide VAN HASSELT geeft ons hier een klein, doch belangryk, Stukje. Den oorſprong en aanleg van 't zelve zullen wy best doen kennen met des Schryvers eigene woorden by den aanvang. —— „ Het voornaamſte ge„ deelte," ſchryft hy, „ van dit Boeksken heeft in 't „ Jaar 1792 tot eene voorleezing van my geſtrekt in het „ toen opgerichte Genootſchap van Kunſten en Weeten„ ſchappen te *Arnhem*. Het kwam my van een zo weezenlyk belang voor, voor een der hoofdgedeelten van „ de Staatkundige Historie van *Gelderland*, dat ik, dat „ opſtel hier en daar veranderende en verkortende, en „ dan weêr, waar het van dienst ſcheen, uitbreidende, „ waardig achtte, van het met den druk gemeen te maa„ ken, en wel inzonderheid om dat het met veele, tot „ dus verre, onbekende bewysdommen onder het oog van „ den Oudheidminnaar verſchynen mag, en met zulke „ daar onder, welke niet zelden voor iets meer verſtrek„ ken kunnen, dan om alleen dat geene te betoogen, „ waar voor zy wierden aangevoerd.

„ Men zal het my niet ten kwaade duiden, dat die „ ſtoffen, juist zo als zy zich in hun eigen zamenſtel ver„ toonen, voor 't meest aangebragt zullen worden. Ten „ minſten het is, myns bedunkens, geheel iet anders „ of men eene geſchiedenisſe, welker waare toedragt reets „ te vooren een of meermaalen verhaald werd, en uit „ zogenoemde *Charterboeken* kan bevestigd worden, in „ eene nieuwe, en na den tegenwoordigen tyd geheel aan„ ge-

„ genaame, gedaante uitdoscht, en doet te voorſchyn
„ treeden, dan dat men zich van rondsom voorzien vinde
„ van alleen volſtrekt vreemde bewyzen, die maar met
„ een lugtig woord aangeſtipt, en daar mede hem, dien
„ het om de egte bronnen te doen moet zyn, laat onge-
„ holpen blyven. In deezen onvolmaakten toeſtand, durf
„ ik, na een twintig jaarige ondervinding, zeggen, ze-
„ dert een tyd, waarin door my ſchier geen eenige dag
„ zonder behandeling van perkementen of oude papieren
„ brieven geeindigd wierd, dat zich de Historie van
„ *Gelderland*, haare Regeeringkunde, en noch meer haare
„ *Oudheid*, bevindt. En men zal my dat althans omtrent
„ myn tegenwoordig onderwerp, ofſchoon van een tyd,
„ welke egter van die onzekerheden verre af is, niet
„ betwisten kunnen.

„ Want al is het, dat men, ten opzichte van die gee-
„ nen, welke, in naame van den Vorst, recht ſpraken,
„ zeer vroege voorbeelden van regts en links ontmoeten
„ mag, en deezen ook met den tytel van Raaden *a con-*
„ *ſilio*, *a conſiliis*, beſtempeld vindt, zyn zy nochtans de
„ zulken niet, die my hier alzints te ſtaade komen. Ik
„ moet Raaden bekend maaken, die geenzins alleen,
„ wanneer het noodig was, van den Vorst ontbooden, en
„ dan aan zyn Hof voor hun en hunne bedienden on-
„ derhouden wierden, en voor hunne paarden in *Rouw-*
„ *voer;* maar welken, met hunnen Preſident aan 't hoofd,
„ in eene *Camera Conſilii*, in eene *Camera Ducatus*
„ *Gelrenſis* of *Chambre de Juſtice*, *Chambre de Conſeil*
„ of *Camer van Juſticien*, *Hof van Gelre*, of *Raidt*
„ *Camere des Lands van Geldre*, beſtendiglyk hunne zit-
„ ting hielden, die daar in hunne *Inſignia* hadden, hunne
„ vast aangeſtelde Advocaaten en Procureurs, waar van
„ het recht bediend wierd, Deurwaarders en Booden
„ waar van zy bediend wierden, die hun byzonder Ze-
„ gel, die hunnen Stylus Curiæ, hadden.

„ En zodanige durf ik verzekeren, dat niemand, zo
„ min aan de Rekenkamer als op de Secretarien van
„ *Arnhem*, verder dan op den naastlaatſten dag van Win-
„ termaand des Jaars 1472 vinden zal."

Van dit tydperk vangt derhalve de Heer VAN HASSELT deeze zyne Verhandeling aan, en brengt hy dit Hof veel vroeger dan het volgens PONTANUS, Lib. XIII. p. 850, en SLICHTENHORST, XIII. B. bl. 480. geteld

wordt, die het in den Jaare 1547 van Keizer CAREL DEN V afkomſtig rekenen.

Ten door VAN HASSELT gemelden tyde, geraakte *Gelderland* aan eenen nieuwen Heer, CAREL VAN BOURGONDIE, ook onder den naam van CAREL DEN STOUTEN in de Geſchiedenisſen bekend, onderworpen. Hoe deeze onderwerping toeging, wyst VAN HASSELT met oorſprongelyke ſtukken aan: en voert, ten bewyze zyner Stellinge, wegens de toenmaalige Inſtelling des Hofs, op den laatſten van December des Jaars 1472, een Placaat aan, 't welk van dit opgerigte Hof gewaagt in den Jaare 1473: en toont, uit de oude Rekeningen der Stad *Arnhem*, waar het zittinge hieldt, den opbouw van de Vergaderplaatze, en wat 'er verder omtrent te doen viel, 't welk ten uitwyze kan ſtrekken, dat 'er zints dien tyd een Hof beſtondt met die vereischten, welke de Heer VAN HASSELT, met zo veel regts, vordert, om een Geregtshof te kunnen uitmaaken; onder welke hy ook het Zegel, hier in Afbeelding nevens gaande, vermeldt, gevonden aan een oud ſtuk van den Jaare 1474, zynde 's Hertogs Zegel in rood wasch; hebbende tot Opſchrift:

SIGILLUM AD CAUSAS CAMERE DUCATUS GELRENSIS.

Hoe ſterk deeze bewyzen voor het *Gelderſche Geregtshof* van CAREL VAN BOURGONDIE in *Arnhem* pleiten, hieldt de naſpeurende VAN HASSELT zich hier mede niet voldaan: hy dagt, in de oude Registers, gehouden ten tyde van een Vorst, die zo oplettend was op alle de verrigtingen des Beſtuurs, wel ſtukken ter Regeling van dit Geregtshof te zullen aantreffen. In deeze verwagting vondt hy zich niet bedroogen, daar hy twee *Ordonnantien*, daar voor beraamd, uit die oude papieren opdelfde. Deeze geeft hy in haar geheel, met tusſchen gevlogte aanmerkingen ter opheldering, die elk liefhebber der Vaderlandſche Oudheid- en Regtskunde, met nut en vermaak, zal leezen.

In deezer voege alles, wat de Schryver over het Hof van CAREL VAN BOURGONDIE, in *Arnhem*, wist te vinden, aan den dag gebragt hebbende, oordeelt hy aan het Opſchrift van zyn Werkje in allen opzigte niet te voldoen, immers niet aan zyn voorneemen, indien hy daar mede den *Oorſprong van het Hof van Gelderland* wilde afgehandeld rekenen. „Voor dat" ſchryft hy,

„dat

„ dat Hof door Keizer CAREL herſteld werd, waren 'er „ nog drie, het een het ander opvolgende, Hoven; en ik „ zou eene gaaping in de *Gelderſche Historie* laaten, „ welke, van 6 January 1477 tot 7 September 1543 loo- „ pende, een tyd van ruim zes-en-zestig jaaren be- „ vatten zoude, indien ik my niet in ſtaat bevond, om „ die, en met twee ſtukken van MAXIMILAAN, Gemaal „ van KARELS Dochter, en met meerdere van zynen „ Zoon FILIPS, op te vullen, en dan nog eindelyk met „ zulke bewyzen, als welke my voor het Hof van KA- „ REL VAN EGMOND voldoende zyn."

Naa het bybrengen deezer bewyſtukken, zegt de Heer VAN HASSELT ten ſlot, „ WILLEM VAN GULICH was „ de Opvolger van KAREL VAN EGMOND. Hy wierd „ van KAREL DEN V. opgevolgd. Over het Hof van „ WILLEM VAN GULICH voeg ik niets by 't geen van „ myn zal. Oom gezegd wierd. Zyn Werk is in ieders han- „ den, en men zal het zich onder 't leezen van deeze „ Verhandeling meermaalen herdagt hebben. Ik mag die „ nu afbreeken. Maar heeft iemand lust om over het „ Hof van KAREL DEN V eene opzettelyke Historie „ uit te werken, dien durf ik belooven, dat zyn arbeid „ van het grootſte aanbelang zou kunnen zyn."

Dit is het beloop van dit Vaderlandsch Oudheidkun- dig Werkje. Wy hebben vermeld, dat de Schryver by de Opgave der *Ordonnantien* veele Ophelderingen voegt, en waren te meermaalen in bekooring om 'er eene en an- dere uit over te neemen. Doch ons beſtek verboodt het ons; alleen een ſtaaltje 't welk de Zeden dier tyden zal toelich- ten. — Van de *Maanbrieven* aan Schuldenaaren, en daar op volgende *Klaagbrieven*, geſprooken, en voorbeelden van beide aangevoerd hebbende, merkt hy op, dat dusdanig een *Klaagbrief*, waar in het aan geene onhebbelyke taal ontbrak, dien de Wed. van JAN DE WREDE, „ met dui- „ delyke zwarte Letteren, op een *plano* papier van ze- „ ventien duim lang en elf en een halve duim breed, „ deedt ſchryven, en de naamen van haare Schuldenaa- „ ren met roode en vry groote Letteren invullen [hier „ van ken ik nog twee voorbeelden]. Zy drukte haar „ groene Zegel onder deeze woeste brabbeltaal, en dat „ het werd opgeſpykerd *ſur les egliſes & lieux publi-* „ *ques*, [zo als in den Text der Ordonnantie ſtaat] be- „ wyzen ook zo veele gaten als rondsom langs de kanten „ van dit Papier gezien worden: en wy leezen in haar

„ ſtuk zelve, dat dat *opſlaan* genoemd wierd. Wy vin-
„ den ook daar in een en andermaal van *klagen, kaken*
„ en *malen* geſprooken: wat is dat *maalen?* Ik neem het
„ in den bekenden zin voor *ſchilderen;* want by die *Klaag-*
„ *brieven* werden ook daarenboven zomts ſpottekeningen
„ [*ausſy figures laides & deshonnestes* ſtaat in den Text]
„ gevoegd. En die ſmaadſtukken waren dan, na den
„ geest van onze Weduwe DE WREDE, met Varkens of
„ andere ſmaadelyke dieren, waar op de *laveloose, ger-*
„ *looſe* ſchuldenaars zaten, beſchilderd, en zomts onder
„ dat tafereel een rymtje. In het zelfde Register, waar
„ uit ik den *Klaagbrief* ſchreef, ſtaat, wat laager op dat
„ blad, dit, daar voor verſtrekkend, vers.

Wy waren eyns haeſtide ende plegen to ſteken
Ind vur die vrouwe ſperen en ſchilde to breken
Nu hebben wy ons leyder ſo ontgaan
Ind zyn op deſe lelicke beeſte zitten gaan
Ind drucken ons Segel voir oer arsſgat
Tgelick waer ſich vur ons, ende geloeve ons nyet bat.

„ Maar die vuile brief eindigt nog in eene bedryging
„ van *ſwaarder, ſweerlicher ofte ongelymplicher ſchry-*
„ *vens;* en te recht, want, wanneer men zich in zoort-
„ gelyke drie, vier, vyf of meerdere, *Klaagbrieven* al
„ vuilder en vuilder hadt afgeſloofd, dan ſchoot nog de
„ *Scheldbrief* over. *Scheltbrieff* ſtaat op de andere zyde
„ van het ſtuk dat ik hier geeven zal."

Ick Johan van Paelant laet V Henrick van Scherpenſeel weten, ſoe ghy als eyn meyneidich boeſwicht my eynen alden ſchilt bauen godt, eer, recht, ind reden affgenoemen hebt, mit meer ander ongebeurlickheit, die ghy myt my voergenoemen hebt, dat Ick achter deeſen daege V Erffviant leuen ind ſteruen will, ind V an lyff ind guet achter deſen daege krencken, als myn Erffviant, hiertoe moegt gy V feſtelick verlaeten.

Johan van Paelant,
Heer tot Keppel.

Aen den meyneidigen boeſwicht
Henrick van Scherpenſeel.

„ Zodanige trant van ſchuldbekentenisſe, inmaaning en
„ vervolging, werd van KAREL VAN BOURGONDIE afge-
„ ſchaft."

Kleï-

Kleine Dichterlyke Handſchriften, vyfde, zesde en zevende Schakeering. Te Amſteldam, by P. J. Uilenbroek, 1792-1794. *In gr.* 8vo. *ſamen* 424 *bl.*

De *Handſchriften*, die men in de bovengenoemde drie *Schakeeringen* geplaatst heeft, zyn van A. VERREUL, H. W., J. BOOMHUIS, J. DE CLERCQ HZ., en C. P. HOFHAM, J. FOKKE, E. VAN DRIEL, W. BILDERDYK, C. LOOTS, J. D. P., W. IMME, C. VAN DER HEY geb. VAN LEEUWEN, RINKER, J. J. VERREUL, P. J. UILENBROEK, J. G. DOORNIK, J. VOORMAN, V. W. NSZ., A. L. BARBAZ, N. WESTENDORP, W. HAVERKORN WZ., P. H. THEMMEN, O. OUTHUIS, H. ASSCHENBARG, B. NIEUWENHUIZEN, P. N. A., P. G. WITSEN GEISBREK, en C. VAN DEN BERG. Geene van deeze Stukjes kan men overtollig, ſommige moet men zelfs ſchoon, noemen; zo als, by voorbeeld, het door de Academie van *Marſeille* bekroonde Prysvers op COLUMBUS, van den Ridder DE LANGEAC, vertaald door J. G. DOORNIK, en verſcheidene Stukjes van Mr. W. BILDERDYK, van wien het volgend ter Proeve zal dienen.

DE LEPEL ZOUT.

Nouſchirvan was ter jacht geweest,
En had een macht van wild gevangen,
Het geen hy ſtraks ten toon deed hangen,
Aan d'ingang van zyn Lustforeest.
Hy zag zyn vangst, en kreeg behagen,
Om, moê en hongrig van het jagen,
Zyn middagmaal in 't bosch te doen
Met een Mingrelisch Waterhoen.
't Was ligt, op takjens, dorre bladen,
Den Vogel in zyn vet te braden;
Maar als de Vorst den zegen ſprak (*)
Bevond men dat 'er Zout ontbrak.
Toen ras naar 't naaste dorp geloopen
Om daar een lepelvol te koopen.
Men gaf het willig, zonder geld:
Ja zelfs, men achtte zich verheven,
Door Zout voor 's Konings disch te geven,
En daar wierd vry wat in geſteld. ——
Intuſſchen, na verloop van dagen,
Gaf zich de Koning weêr aan 't jagen
En hield zyn maaltyd weêr in 't bosch,
Maar met een' gantſchen legertros

Van

(*) De Mahomethaan gaat niet aan tafel, noch ter rust', of zegt altyd vooraf: *Bism'allah*, of *Bismi'llah*: in den naam van God.

Van jagers, jonkers, kamerheeren,
In allerhande flag van kleuren,
En een' afgryſelyken ſtoet
Bedienden, van het ſlechtſt gebroed.
Toen ging men weêr om Zout te halen,
Doch zonder melding van betalen;
En 't was geen lepelblad, als eer,
Maar vyf, zes, zakken vol, of meer. ——
Dit jachtmaal wierd weldra verbonden
Aan vastgezette tyd en ſtonden,
En kwam tot viermaal toe in 't jaar.
Toen wierd dat Zout een gantſch bezwaar;
't Geen ieder van de dorpelingen
Zich met misnoegen op zag dringen,
En daar de naam aan wierd gehecht
Van 's Konings Zout en Tafelrecht. ——
't Gebeurde nu, na veele jaren;
Dat twee, drie, Vorſten achter een
Geen vrienden van het jagen waren,
Zoo dat dit jachtfeſtyn verdween.
Toen immers wierd het dorp ontheven
Van 't Zout, het geen het plach te geven?
Dus dacht men wel, maar dacht verkeerd:
Dat recht was nu gepræſcribeert.
Men wilde nochthans wel gehengen
Het in contanten op te brengen,
En ieder woning wierd geſchat
Ter waarde van een vierdevat. ——
Nu kon men, by vervolg van tyden,
Zich van die ſchatting niet bevryden,
En bracht ze jaarlyks in de kiſt,
Schoon niemand meer van d'oorſprong wiſt.
Doch eindlyk komen de Tartaren
Den oorlog aan het Ryk verklaren,
En wat 'er ooit vergaderd was,
Daar is geen penning meer by kas.
Nu is er dubbeld geld van nooden:
De pachters worden apöntboden;
En ieder Impoſt, door een wet,
Op negen vierden meer gezet;
En by nog later Staatsbeſluiten,
Wordt ſchellingen gemaakt van duiten.
Nu eischt men van den armen man
Vry meerder dan hy dragen kan.
Nu ziet de landman van zyn ſloven
Zich al de vrucht en winſt ontroven,

En

En de akkerinkomst niet genoeg;
Dus houdt hy handen van de ploeg.
Nu zinken lust, en bloei, en zeden:
't Verderf ſtapt aan met reuzenſchreden;
't Gehucht vervalt van dag tot dag;
't Verliest zyn burgers, ſlag op ſlag;
't Wordt eindlyk gants en al verlaten,
En de uilen neſtlen in de ſtraaten.
En 't is die eerſte lepel Zout,
Die nog 't verderf des naazaats brouwt.

De Dichter heeft de volgende Aanteekening onder dit Stukje geplaatst. „ Men begrype, dat dit niet dan een Fabel van myne uitvinding is! De uitmuntende NOVSCHIRVAN, by zodanig eene gelegenheid, eenig zout voor zich latende halen, beliste uitdrukkelyk, *het wel te betalen.* De Hovelingen loegen hier om, en merkten aan, dat een penning zout juist niemand verarmen zou, al bleef het onbetaald. —— „ Integendeel, (zei de Vorst) met zulke kleinigheden zyn alle onderdrukkingen begonnen; en zy zyn de gevaarlykſte onderneemingen, tegen 't recht en de welvaart der Onderdanen. —— De waarheid van dit ſchoone zeggen voor te ſtellen, was myn oogmerk; niet den braven Schach in zyne nagedachtenis te bezwalken."

Op bl. 129, van de zevende Schakeering, komt een Dichtſtukje voor *aan myn vrolyk Vinkje*, door C. VAN DEN BERG, Smit te *Katwyk aan Zee*; dit bevallig Stukje draagt veele blyken van genie, als mede, dat de Dichter de man niet is, die VULCANUS daar in zal naarvolgen, dat hy een yzer traliewerk zal ſmeeden, om iemands vryheid te beneemen.

Amalia en Sternthal, eene Kloostergeſchiedenis. Uit het Hoogduitsch. Te Rotterdam, by J. Meyer *en* A. Danſerweg Wz., 1794. *In gr.* 8vo. 78 *bl.*

AMALIA, Dochter van den Graaf VAN SCHÖNAU, uit zyn eerſte Huwelyk verwekt, en in een Klooster ter opvoeding beſteld, raakt toevallig in kennis met den Luitenant STERNTHAL, wiens Zuster zich in hetzelfde Klooster, en wel in een zelfde Kamer met AMALIA, bevondt. Elkanderen by het eerſte gezicht daadelyk te beminnen, is, in de gewoone Zamenleving, geenzins onmogelyk, en in de romaneske Waereld byna algemeen. AMALIA en STERNTHAL zyn het op den tweeden dag reeds eens, dat zy aan haaren Vader, deszelfs goedkeuring, op beider liefde, zal verzoeken. Ongelukkig ontvangt de Graaf den brief zyner Dochter op het oo-

oogenblik dat hy tyding heeft bekomen wegens een verlooren Proces, het welk hem noodzaakt zyne Huishouding te verminderen. De trotsche Gravin, die het hart van haaren Gemaal geheel bestuurt en misleid, en wier Broeder toevallig Overste is van STERNTHAL's Regiment, bewerkt, door eene en andere omstandigheid, dat de Luitenant, driftig genoeg, door den Overste te recht gesteld wordt. De verdediging van STERNTHAL wordt gevolgd door een Kapiteinsplaats, en een bevel om in dien rang te veld te trekken. De Gelieven worden dus verwydert, het welk AMALIA eene Ziekte kost, nadien men STERNTHAL's brieven aan haar onthoud, zo dat zy niets van zyne omstandigheden, of vertrek ten Oorloge, weet. De Graaf, het afzyn van den Minnaar zich ten nutte makende, voert zyne Dochter, op de geheimste wyze, naar een ander Klooster, met oogmerk om haar daar, na den proeftyd, den geestelyken Staat te doen omhelzen. Intusschen komt STERNTHAL agter het geheim, en, wanneer men, in de meeste stilte, de ongelukkige en zuchtende AMALIA voor het Autaar gesleept heeft, om den afgedwongen eed te doen; en deeze, byna bezweeken, de sidderende lippen daar toe zal bewegen; roept eensklaps eene ernsthafte mannelyke stem: „ Houd op, AMALIA! Verbreek den eed niet, dien gy my, „ voor het oog van God, gezworen hebt! Verbind u niet tot „ eene zaak, die gy onmogelyk volbrengen kunt! Houd op!" Deeze holle stem, welke AMALIA oogenblikkelyk herkent, maakt zulk een diepen indruk op haar hart, dat zy op nieuw, onder eene afwisseling van Schrik en Vreugde, aan den voet des Autaars nederzinkt. Vier Grysaarts, welke, als Pelgrims, de vryheid tot het bywoonen van deeze plegtigheid verkreegen hebben, werpen hunne bovenkleederen en gemaakte baarden weg, en verschynen in de gedaante van frissche Jongelingen; terwyl hun aanvoerder, ondanks de tegenkantinge der Abtdis, zyne beminde AMALIA naar het wagtend Rytuig voert, en met hetzelve alle vervolging ontsnelt.

Was de Graaf VAN SCHÖNAU gebelgd over het gedrag van zyne Dochter in het Klooster, hy is het niet minder, wanneer hy, uit een vreemd Land, een' eerbiedigen brief van haar ontvangt, met kennisgeeving van haar huwelyk. Zyne onverschilligheid gaat nu, ten haaren opzichte, zoo verre, dat hy den Bode zonder eenig antwoord laat vertrekken; en zonder te onderzoeken, waar zyne Dochter zich bevindt. Het laatste wordt hy niet dan lang naderhand, en in den ongelukkigsten toestand, gewaar.

De Gravin, ter herstelling haarer gezondheid, benevens de Graaf, zeker Bad zullende bezoeken, ryden zy door een Bosch, in welks midden zy door Roovers aangevallen worden. Deeze aanval is zo woedend, en valt zo ongelukkig uit,

uit, dat twee Roovers, benevens des Graven bedienden, door Pistoolen gedood worden; terwyl hy zelve in zyn Koets gekwetst, en zyne Vrouw mede doorschoten wordt: waarna de Paarden aan het-hollen slaan; zo dat de derde Roover hen te vergeefsch tracht in te haalen. Op dit oogenblik verschynt STERNTHAL, keerende met eenige Jagers naar zyn Landgoed te rug, zynde slechts honderd schreden van dit Bosch gelegen. Dit oogenblik is door N. VAN DER MEER zeer net op het Tytelvignet gesneden. —— STERNTHAL doet het Rytuig, benevens de beide gekwetsten, ten spoedigsten naar zyn Landgoed brengen, alwaar de Gravin in zyn Familiegraf begraven, maar de Graf, door een bekwaam Heelmeester, genezen wordt. Geschiedende dit alles zonder dat AMALIA, die in het Kraambed ligt, daar iets van verneemt; of zonder dat STERNTHAL eigenlyk weet wiens redder hy is. Een en ander ontdekt zich eindelyk op de treffendste wyze, wanneer AMALIA met haaren kleinen EDUARD aan de hand binnen treed, om den vreemden Heer eens te zien —— haaren Vader herkent, en zich schreijende aan zyne voeten werpt, om vergeeving smeekende. Welk een aandoenlyk tooneel! De Vader vindt hier zyne mishandelde Dochter weder, in de gelukkigste omstandigheden. De eertyds verachte STERNTHAL is nu zyn vriend, zyn redder, wiens verdienste hy ook erkent en beloont.

Wy hebben niets zedebedervends, noch valsch Sentimenteels, in deeze Kloostergeschiedenis aangetroffen. De deugd wordt 'er in beloond, en de ondeugd, in vergelyking, misschien wat al te streng gestraft. Doch dit is enkel toevallig: wy doelen hier mede op den geweldigen dood der Gravin, wier trouscheu geveinsdheid in dit Stuk veel kwaad brouwt. De Vertaaling is zeer zuiver en vloeijend.

Reinhart, of Natuur en Godsdienst. Derde Deel. Met Plaaten. Te Amsterdam, by J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 342 *bl.*

Met dit Deel eindigt Mejuffrouw POST dit bevallig en nuttig Werk, vol van zedelyke en natuurkundige Schilderingen. Het eerste gedeelte vertoont het *Huiselyk geluk* dat REINHART smaakt, nadat hy met zyne NANNIE in den echt getreden is. Alles ademt liefde en vergenoegen; terwyl alles schynt samen te loopen, om beiden tot den hoogsten graad te doen klimmen. Twee Kinderen, WILLEM en LOUISE, uit dit Huwelyk verwekt, zyn getuigen van de klimmende welvaart. Doch in het laatste gedeelte *verandert alles* van gedaante; en de eertyds zoo geheel gelukkige REINHART verliest, in den dood zyner NANNIE, al zyn genoegen; zynde deeze dood reeds

reeds door twee onvoordeelige Oogſten voorafgegaan. Het verlaaten der Plantaadje *l'Heureuſe Solitude*, en het voorneemen om naar het Vaderland terug te keeren, dit alles wordt door die verandering geboren: met welk voorneemen het geheele Werk eindigt; terwyl het verlaaten van *l'Heureuſe Solitude*, door REINHART, dus wordt voorgedragen.

„Na dat ik de meest gekentekende plekjes nog eens bezocht, en vaarwel gezegd had; na dat ik mynen Directeur nog eens, by herhaaling, eene vaderlyke zorg voor de pyvere Negers op het hart gedrukt had; na dat ik hen had vaarwel gezegd, ging ik, met WILLEM en LOUISE aan myne hand, door hunne Voedſter en *Violet* gevolgd, met een bitter bedroefde ziel weg; en welk een aandoenlyk tooneel moest toen nog mynen reeds bezwykenden moed geheel verdelgen! Zodra ik myn huis uittrad, vond ik alle myne Negers, die ik den voorigen avond reeds had vaarwel gezegd, op een ry geſchaard; allen waren zy om myn heengaan hartlyk bedroefd; eerbied, liefde en ſpyt, lagen op aller gelaat; ſommigen weenden luid, anderen knielden voor my, en dankten my dat ik een goed meester geweest was; allen wenschten zy my goede reis, en eene ſpoedige wederkomst: de kleine Negertjes, die met WILLEM waren opgewaſſen, vlogen hem om den hals, en kuschten hem: geheel ontroerd, en byna onbewust van 't geen ik deed, reikte ik hun de hand toe, beloofde hun, dat het hun welgaan zou, en maakte dat ik wegkwam: zy bragten my tot aan de boot, en zagen my na zoo lang zy konden; nog heel ver hoorde ik hunne affcheidsgillen klinken, wuifde met myn zakdoek, en zonk, byna gevoelloos van overkroppende aandoening, in eene ſombere mymering in, tot myn kleine WILLEM, door zyne woorden: „Nu zie ik *Solitude* niet meer," my wakker maakte, om met nieuwe ſmert te lyden."

Daar REINHART en zyne Echtgenoote zeer bekend zyn met de beste Hoogduitſche Dichters, als KLOPSTOCK, GELLERT, GESSNER, GOCKING, enz. zo treft men in dit Werk verſcheidene Proeven uit hunne Dichtwerken aan, welke, nu en dan, zeer gelukkig vertaald of naargevolgd zyn; kunnende dus *Reinhart* ook ten deezen opzichte geprezen worden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling van het Genootſchap tot Verdediging van den Christelyken Godsdienst, opgericht in 's Haege (Hage) voor het Jaer 1790. *Te Amſterdam, te Haerlem, en in 's Haege (Hage), by* J. Allart, C. van der Aa, *en* B. Scheurleer, 1793. *In gr.* 8*vo.* 520 *bl.*

TWEEDE UITTREKZEL.

VIERDE DEEL. *Over het hedendaegsch misbruik der Kritiek in de behandelinge der H. S., geſtaefd door voorbeelden van onſen tyd.*

§. 1. Algemeene klacht over het misbruik der Kritiek.

§. 2. Plan dezer Afdeeling.

§. 3—17. L Beoordeelingen van ſommige vooronderſtellingen, „ welke zonder genoegſamen grond aangenomen, en door welke de achtbaarheid en geloofwaardigheid der Bybelboeken merkelyk verkleind worden;" ja, welke, „ indien ze bewezen konden worden, den Bybel voor ons onbruikbaar zouden maken." Tot deze onderſtellingen nu brengt de Schryver de volgende: 1. dat *de fouten* [dit zal toch wel moeten heeten, *zommige fouten*] onzer gewoone uitgaven op rekening der gewyde Schryveren zelve te zetten zyn: 2. dat de Schryvers hunne Werken meer dan eens uitgegeven hebben, en dat die onderſcheiden uitgaven niet aan elkander gelyk geweest zyn: 3. dat zommige misſlagen en gebreken te wyten zyn aan die geenen, die zommige gedeelten der H. S. by één gevoegd, of die des O. en N. T. elk op zich zelve in éénen bundel verzameld hebben: 4. dat noch in de oorſprongelyke Schriften des O. T., noch in de eerſte afſchriften, vocaaltekens zyn geweest; maar dat dezelve 'er in later tyd door de Joodſche meesters zyn bygedaan; en dus, daar deze mannen niet onfeilbaar waren, de waare zin en meening der oorſprongelyke Schryveren dikwyls, door verkeerde byvoeging van klanktekens by medeklinkletters, zoo als die thans in de handſchriften en uitgaven ſtaan, veranderd is; en dat wy

wy nu zelve uit de medeklinkers alleen de bedoeling der gewyde Schryveren, zoo goed elk kan, moeten ontcyfferen: 5. dat de oorſprong van fouten en verſchillende lezingen in den Hebr. tekst ook afkomſtig zou zyn uit handſchriften met Griekſche letteren: 6. dat de afſchryvers den oorſprongelyken Hebr. en Griekſchen tekst met veele verkortingen gekopiëerd hebben, welke naderhand, aan anderen onbekend zynde, dikwyls verkeerd opgevat wierden, en dus een nieuwe bron opleverden van velerleië fouten en verwarringen: 7. dat veele fouten in onſe gewoone uitgaven een gevolg zyn van de gewoonte om de beſchreven bladen zamen te rollen: eindelyk, 8. dat de H. S. door opzet van ongeloovigen, ketteren, of rechtzinnige zelfs, *vervalſcht* zoude zyn. —— In de aanmerkingen, die de Schryver tot wederlegging dezer onderſtellingen maakt, is buiten twyfel veel goeds en waars; maar 'er is echter ook veel in, dat den toets van een welwikkend oordeel niet kan doorſtaan. De kundige en beſcheiden Schryver zal het ons wel veroorloven, dat wy onze bedenkingen op eenige plaatzen van dit betoog voorſtellen. Wanneer hy, ſprekende van de onderſtelling van EICHHORN, dat misſchien aan zommige van de gewyde Schryvers de ſpelkonst niet heel eigen was, en dat zy derhalven enkel naar het gehoor, zonder vaste ſpelkonst, voortſchreeven, zegt: „ Vreemd denkbeeld, in de daad! Zulke voortreflyke mannen zullen hunne eigene taal niet verſtaan hebben!" dan verplaatst hy zich, zeker, niet genoeg, met zyne gedachten, in de tyden en onder het volk, waar van hy ſpreekt. Het ware, in de daad, niet te verwonderen, dat de allervoortreflykſte man, in dien tyd, en wel onder eene zoo onbeſchaafde Natie, als de Joodſche was, in de Orthographie van zyne taal onkundig ware. Die onderſtelling benadeelt de eer zyner voortreflykheid in het geringſte niet, even min, als de onderſtelling van HERINGA, dat onder de gewyde Schryvers de één een duidelyker hand ſchreef, dan de ander. Even min als het beledigend voor AMOS is, met HERINGA te zeggen: „ de herder „ *Amos* ſchreef zoo duidelyk niet, als de geleerde *Esra*:" even min is het ook voor dezen herder beledigend, met EICHHORN te onderſtellen, dat hy in de ſpelkonst niet zeer ervaren was. —— De hevige uitvallen van SCHUTTE tegen PRIESTLEY wenschten wy door onzen, anderszins zeer beſcheidenen, Schryver, niet met zoo veel goedkeuring overgenomen te zien, als bl. 277 geſchiedt. Het is

hier

hier de plaats niet, om de daar gegispte onderſtellingen van den Engelſchen Schryver ter toetze te brengen, maar dit is by ons zeker, dat PRIESTLEY, hoe men dan ook over zyne gevoelens denken moge, indien men hem niet de grootſte belediging aan wil doen, gehouden moet worden voor een man, die met de vuurigſte liefde tot de waarheid bezield is, en die zich niet als een verdediger van den geopenbaarden Godsdienst *voordoet*, maar, in de daad, dien Godsdienst met den opregtſten yver verdedigt. —— Omtrent de onderſtelling van eene dubbele uitgaave van zommige gedeelten van den Bybel, door de Schryvers zelven, hadden wy in deze Verhandeling meerder *liberaliteit* verwacht. Het mishaagde ons zeer, dat wy deze onderſtelling ook al onder die gerekend vonden, *door welke de achtbaerheid en geloofwaerdigheid der Bybelboeken merkelyk verkleind worden:* en met veel bevreemding zagen wy het, dat alle verbeteringen, door de gewyde Schryvers zelven, by eene tweede uitgaaf hunner Schriften, gemaakt, hier volſtrekt ontkend worden. VAN HAMELSVELD, wien niemand, die hem kent, van losheid, of gebrek aan eerbied voor den Bybel, beſchuldigen zal, denkt hier anders, en, naar ons inzien, beter over: men zie, b. v. zyne aanmerkingen op 1 Chron. XVI: 7, waar hy ſchryft: „ Van dit loflied vindt men het eerſte gedeelte —— in „ de vyftien eerſte verſen van den CV Pſalm; het twee„ de gedeelte —— Pſ. XCVI; en het beſluit, Pſ. CVI: „ 1, 47, 48, alles echter met eenige veranderingen, „ ſommigen van welken ſchryffouten kunnen zyn, *doch „ anderen zullen veranderingen en verbeteringen van den „ Dichter wezen, by eene nieuwe uitgave van deze gezan„ gen.*" —— Ons beſtek verbiedt ons meerdere aanmerkingen op dit ſtuk.

§. 18—37. II. Eene opzettelyke aanwyzing, hoe men zich vergrypt in dat vierderlei werk, dat den *Criticus* by de behandelinge der H. S. is aanbevolen:

A. In de beoordeeling van *de echtheid der heilige boeken* vergrypt men zich dikwyls door misbruik en verkeerde toepaſſing der te voren opgegeven regelen: 1. Het is een ſterk vermoeden tegen de echtheid van een boek, wanneer der zaken kundige en geloofwaardige Schryvers van den tyd, tot welken het boek geacht worde te behooren, of kort na dien levende, hetzelve voor onëcht verklaren; of, zo het blykt, dat het aan hun geheel on-

bekend is geweest. Maar dit bewys is, volgens onzen Schryver, te onregte toegepast op de Openbaring van Johannes, de boeken der Kronieken, Ezra, Nehemia, en Esther, de 9 laatste hoofddeelen van Ezechiël, Jes. XXXVI-XXXIX, enz. —— 2. Vooral (zegt hy) maakt men dikwyls misbruik van dien regel, dat de egtheid eens boeks verdagt wordt, wanneer men 'er perſonen, plaatzen, gebeurenisſen, gebruiken, ſchriften, woorden en wat dies meer is, openlyk in gemeld of van ter zyde in bedoeld vindt, die eerst in later tyden t'huis hooren; of, wanneer deszelfs ſtyl of inhoud niet overeenkomt of met den van elders bekenden ſtyl, of met den leeftyd, het vaderland, de kundigheden, de geaartheid, enz. des Auteurs, wiens naam het draagt. —— Verſcheiden Bybelboeken, of gedeelten van dezelven, welker echtheid door zommige geleerde mannen, op één of meer der zo even genoemde gronden, in twyfel getrokken was, poogt de Schryver hier, door beantwoording der gemaakte tegenwerpingen, te handhaven, als waarlyk van die geenen, welker namen zy aan het hoofd dragen, voortgeſproten. Onder eenie menigte gegronde aanmerkingen, vinden wy hier echter ook veel aangebragt, dat, naar onze gedachten, menigen oordeelkundigen Lezer niet bevredigen zal. Wy kunnen ons in de byzonderheden niet inlaten. Alleen willen wy hier eene kleine aanmerking maken op het geen wy, bl. 390, lezen tegen het gevoelen van EICHHORN, over de echtheid van *Salomo's Spreuken*. Deze was naamelyk van oordeel, dat 'er in dat boek, behalven de Spreuken van SALOMO, AGUR, en LEMUËL, ook, door hem, die dezelven verzameld heeft, veele andere van vroeger en later Wyzen zyn zamengebragt, welke alle men, deels wegens overlevering, deels om dat ze SALOMO niet onwaardig waren, op zynen naam zettede. Dit oordeel ſteunde daar op; zoo dat het voor éénen mensch niet mogelyk zy, zoo veele ſpreuken te ſchryven. „ Zelfs het fynſte vernuft (zegt hy) wordt moede, de ſcherpſte ſcherpzinnigheid ſtomp, de levendigſte luim dood, als zy zoo vele vruchten dragen, en zoo dikwyls en ſterk hingeſpannen worden zouden. SALOMO, ik weet dit zeer wel, werd als de wysſte van zynen tyd door het gerucht overal geroemd, en ik ben 'er ver af, van tegen zyne wysheid onregtvaardig te wezen: maar zelfs een Godlyk vernuft reikt bezwaarlyk toe tot zulke eene menigte van

ſpits-

spitsvinnige spreuken en geestryke invallen (*). In zyn antwoord op deze bedenkingen zegt onze Schryver, onder anderen: „ Van eenen hedendaagschen Nederlandschen „ met roem bekenden Dichter verzekert men, dat de „ Dichtstukken, uit zyne pen gevloeid, het getal der dagen „ zyns levens evenaren. Ik zwyg van de Arabische „ Spreuken van MEIDANI en anderen, om dat EICHHORN „ die insgelyks als zamenvoegsels van heel onderscheiden „ Wyzen aanmerkt." Welke Nederlandsche Dichter hier bedoeld worde, is ons onbekend; maar dit durven wy vaststellen, dat niemand, wie hy ook wezen moge, in staat zy, *zoo veele stukken* te leveren, *die waarlyk den naam van* DICHTSTUKKEN *verdienen*. En, wat MEIDANI betreft, het is niet slechts eene meening van EICHHORN, maar eene onbetwistbaare waarheid, dat deze niet de Schryver, maar alleen de Verzamelaar en Uitlegger geweest is van de 6000 Spreuken, die wy onder zyn' naam overig hebben.

B. Hoe men zich ook vergist in het oordeel over het al of niet *oorsprongelyke der taal* van zommige boeken des O. en N. T., had hy reeds in de derde Afdeeling, by de opgave der regels, naar welken een beoefenaar der Bybelsche Kritiek zyn oordeel schikken moet, in eenige staalen aangetoond. Hy had daar tevens reeds eenige redenen aangevoerd, tegen de onderstelling van een' *Hebreeuwschen grondtekst* van MATTHEUS: en hy voegt 'er nu slechts eenige aanmerkingen by ter wederlegging van MICHAËLIS, die niet alleen deze onderstelling had aangenomen, maar die daar by de Griekse overzetting voor onnaauwkeurig hield, en het uit dien hoofde zelfs waagde eenige verbeteringen van het zyns oordeels verkeerd vertaalde voor te slaan (†).

C. „ Vooral heeft men (zegt onze Schryver) ook reden van klaehten over het hedendaagsch misbruik der Kritiek in het beoordeelen van *de echtheid en waere lezing van* groote of kleine *Schriftplaetzen en Woorden*." Hy poogt dit in eenige byzonderheden aan te toonen, welke hy tot de volgende classen brengt. 1. De onderstelling, dat

(*) *Inleiding in het* O. T., III D., bl. 550—553.

(†) Dit is ook gedaan in het Mengelwerk van de *Vaderlandsche Bibliotheek*, I Deel, No. 9, 385—392. verg. echter ook aldaar, No. 13, bl. 577—579.

dat in de H. S., vooral des N. V., wel de meeste fouten door inlasschingen en byvoegzelen ontstaan zyn. Hy ontkent niet, dat de handschriften des N. T. onderscheiden merktekenen van *glossen* dragen; maar hy wenscht meer voorzichtigheid in de beoordeeling van dit moeilyk stuk. Hy merkt met regt aan, dat 'er geen boek ter wereld is, hoe naauwkeurig en juist ook geschreven, of men vindt 'er menigvuldige woorden en gezegden in, die 'er, behoudens den zin, wel konden afgebleven zyn, maar die 'er tot meerder duidelykheid, cieraad, bevalligheid, nadruk, enz. zyn bygedaan; en dat men dit vooral in 't oog moet houden by het N. T., welks Schryvers zich niet op die puntigheid hebben toegelegd, die men, by 't wegwerpen van al wat overtollig schynt, onderstelt: enz. Hy veroordeelt dus alle gissingen, waar voor geen andere grond word bygebragt, dan dat die zin, of dat woord, behoudens de meening des Auteurs, gemist kan worden; als ook de wegwerping van woorden of zinsneden, uit moeilyke plaatzen, alleen met oogmerk om dezelven verstaanbaarer te maken. Hy zegt hieromtrent, onder anderen, met regt, „ by moeilyke plaatzen is het nog de eerste weg, de eene of andere verbetering van den tekst voor te slaan: terwyl men niet dan in den alleruitterſten nood het wagen kan, tegen het eenstemmigst getuigenis aan, eene donkere plaats geheel weg te werpen. —— En het is in allen gevalle natuurlyker te denken, dat men den tekst door byvoegselen duidelyker, dan dat men hem onverstaanbaarder zou getracht hebben te maken." [Deze laatste aanmerking echter geldt alleen ten opzichte van opzettelyke byvoegzelen, niet ten aanzien van die, welke toevallig in den tekst kunnen ingesloopen zyn, en waarin dikwyls de eenige oorzaak der duisterheid zit.] —— De onderstelling van zommige oordeelkundigen, dat men tusschen twee lezingen, die beide een' goeden zin geven, de kortere kiezen moet, meent de Schryver, dat op zommige plaatzen met regt toegepast wordt. Echter keurt hy het te menigvuldig gebruik daar van af. „ Immers (zegt hy) is het even gemakkelyk, ja gemakkelyker, te begrypen, dat sommige afschryvers, om eene plaats verstaanbaarder, gepaster, en met de gelykluidende overeenkomstiger, te maken, eenige woorden uitgelaten, dan dat anderen ze bygevoegd hebben. En over het geheel staat een afschryver, 't zy hem voorgelezen worde, 't zy hy zelf leze, ligter bloot voor de uitlating van een woord, dat, behoudens

dens den zin, gemist kan worden, dan voor de byvoeging van iets, dat 'er zonder ſtooting kan worden bygedaan." —— „ Nog minder grond (gaat hy voort) is 'er voor het menigvuldig gebruik, dat vooral SEMLER en GRIESBACH maken van eenen anderen regel, dat, naamlyk, wanneer 'er in handſchriften en andere bronnen twee of meer verſchillende lezingen voorkomen omtrent een woord of woorden, welke, behoudens den zin, kunnen gemist worden, men dan geen van beiden als echt verkiezen, maar ze beiden, als onderſcheiden byvoegzels van later hand, verwerpen moet." Het kan zyn, dat deze regel hier en daar verkeerd toegepast is, maar den regel zelven, die door de beſcheidenſte *Critici* aangeprezen en gevolgd is (*), kunnen wy niet afkeuren. En de aanmerkingen, die onze Schryver 'er tegen maakt: „ In dit geval zyn *alle* de onderſcheiden byvoegſels *tegen*, en „ *geen*' getuigenisſen *voor*, de korte lezing: *allen* bewyzen „ ze, dat 'er toch éénig byvoegzel ſtaan *moet:*" deze aanmerkingen, zeggen wy, houden wy voor geheel en al onbewysbaar. —— Na dat hy, in de volgende §. gehandeld had over eenige plaatzen des O. T., by welke die onderſtelling van randglosſen, die naderhand in den tekst zouden zyn geraakt, ook zeer verkeerdelyk zoude aangebragt zyn; voegt hy 'er nog eenige byzondere aanmerkingen by nopens *de Opſchriften der Pſalmen*, en die boven ſommige van *Jeſaias Godſpraken*, welker echtheid hy meent dat ten onregte in twyfel wordt getrokken. —— —— 2. „ Zonder het wegwerpen van geheele zinſneden of woorden, kan men toch ook de kritiſche gisſing misbruiken, wanneer men zonder grond verandering maakt *in* eene lezing, die door alle getuigenisſen gewettigd *is*, en, noch het taalgebruik, noch het redenbeleid, noch den ſtyl des Schryvers, en wat dies meer zou kunnen zyn, tegen zich heeft." Dat ook dit hedendaags veelvuldig geſchiedt, wordt, even gelyk by de voorgaande byzonderheden gedaan was, met een aantal voorbeelden beweezen. —— —— 3. Op dezelfde wyze wordt het

(*) Zoo lazen wy nog onlangs de volgende Aantekening van ERNESTI ad CICERONEM, *de N. D.* I. 6: [*Statius in Synephebis*] *Statius* abest a M. S. S. quibusdam, etiam Guelf. deleritque DAVISIUS. Alii libri habent *Plautus*, alii *Terentius*, QUOD OSTENDIT, NOMEN ESSE A GLOSSATORE.

het hedendaagsch misbruik der Kritiek betoogd, in de *vereffening van ſchynſtrydigheden* tuſſchen plaatzen des O. en N. T., gelyk ook van zulke plaatzen, die uit de boeken des O. V. in de Schriften der Euangg. en App. worden aangehaald: „ wanneer men naamelyk, zonder naauwkeurig onderzoek, of niet het ſchynbaar verſchil door andere gemakkelyker en zekerder middelen konne weggenomen worden, terſtond aan 't veranderen der gewoone lezing gaat, en daar toe van geheel ongenoegzaame getuigenisſen gebruik maakt."

D. „ Eindelyk, in de beoordeeling van de ſchikking en verdeeling der reden en woorden in de H. S. gaat men ook ſomtyds heden ten dage al te ras af van die, welke door alle handſchriften, overzettingen, en andere getuigenisſen, bevestigd wordt; dikwyls alleen om den Auteur eene orde van zaken op te dichten, om welke hy niet gedacht heeft, om het beloop der rede, volgens ons inzien, wat gepaster en vloeiënder te maken, en enkel gezogte zwarigheden te ontwyken." Ook hier van worden een aantal voorbeelden opgegeven.

§. 38–42. III. Een onderzoek na de oorzaaken, waar uit dat menigvuldig misbruik der Kritiek in onze dagen zyn oorſprong hebbe. De Schryver vindt dezelven in het gebrek aan die vereischten, welke hy in de derde Afdeeling had getoond, dat de beoefenaar der Kritiek noodwendig hebben moet. Dezelven zyn dus, volgens hem,

A. Gebrek aan de vereischte gaven der Natuur, of aan de nodige, byzonder Grammaticale, kundigheden: (hier echter verkiest de Schryver, zedigheidshalve, liever op te geven, wat anderen gezegd hebben, dan zyn eigen oordeel over de *Critici* van dezen tyd te vellen.)

B. Korſeligheid, ſcherpheid, zucht om onophoudelyk anderen tegen te ſpreeken, terwyl men zelf geene tegenſpraak dulden kan.

C. Vrypostigheid en losbandigheid, waar door men zomtyds, om zyne byzondere, Godsdienſtige en andere, gevoelens goed te maken, veranderingen in de lezing, tegen alle grondregelen aan, voorſlaat, of uitwerpt, het geen met zyne denkbeelden niet ſtrookt.

Aan het einde van zyn Werk heeft de Schryver nog een Byvoegſel geplaatst, behelzende een Lyst van Schryvers, die hy, behalven de in de Aantekeningen genoemde, by

zy-

zynen arbeid gebruikt heeft. Wy moeten daar uit, ten ſlotte, nog dit aantekenen, dat men in dit Boekdeel menige onuitgegevene aanmerking medegedeeld vind, uit de Academiſche leſen van de Hoogleeraaren SCHROEDER en ABRESCH, van welker onderwys de Schryver gebruik heeft mogen maken.

Leerredenen over de gewigtigſte Gebeurtenisſen uit het Leven van JESUS CHRISTUS, *gewoonlyk genoemd Euangeliën; door* JOHANNES TISSEL, *Leeraar der Lutherſche Gemeente te Amſterdam. Vierde Deel. Te Dordrecht, by* A. Blusſé en Zoon, 1794. *In gr.* 8vo. 312 *bl.*

De agtenswaardige Leeraar TISSEL vervolgt, in den aangekondigden bondel, zynen verdienſtlyken arbeid, ten beſte zyner natuur- en geloofsgenooten. *Verdienſtlyk* noemen wy dien arbeid, omdat de Onderwerpen, door zyn Eerw. behandeld, op 's menſchen waar geluk, de verbering van hart en zeden, een onmiddelyken invloed hebben; en de uitvoering volkomen is berekend naar de gewoone vatbaarheden van allen, die, met opregte begeerte om ſtigting in het goede te ontvangen, oplettendheid en gezond menſchen-verſtand zamenpaaren. Doch wy willen ons goedkeurend oordeel, meermaalen geveld, niet herhaalen, maar liever met den tegenwoordigen bondel onzen Leezeren een weinig nader bekend maaken. Een Negental Leerredenen wordt hier afgeleverd. Ten blyke van de belangrykheid der ſtoffen, willen wy de titels uitſchryven; zy zyn de volgende: „ Verdediging van Gods handel„ wyze in de Roeping der menſchen tot zaligheid. De „ verplichting om aan de verbetering of bekeering van „ zyne medemenſchen te arbeiden. De gelykvormigheid „ aan God 't groote doel van den Christlyken Gods„ dienst. De invloed van den Godsdienst op onzen arbeid. „ Het voortreflyk onderricht van den Christlyken Gods„ dienst, in het ſtuk van den toorn. De heiligheid van „ het hart tot Zaligheid noodzaaklyk. De menſchen „ zyn huishouders van God. 't Character van den Ver„ losſer, wyze ernst en edele zachtheid op de volmaakt„ ſte wyze vereenigd. De verplichting tot den Openbaa„ ren Godsdienst; of tot den openlyken Eerdienst van 't „ Opperſte Wezen."

Gelyk voorheen, zullen wy ook nu wederom den Leezer een en ander ſtaal van TISSEL's denkwyze mededeelen. Onze keuze bepaalt zich vooreerſt tot de eerſte Leerreden. Naa de betekenis der woorden, *Zaligheid* en *Roeping*, verklaard te hebben, trekt zyn Eerw. het daar over gezegde kortlyk in een, met byvoeging van eenige opheldernde Aanmerkingen. „ Uit „ het zo even gezegde (zo ſchryft TISSEL) volgt dan „ natuurlyk, dat de uitdrukking; *God roept de menſchen* „ *tot zaligheid*, niets anders betekent, dan dit: God „ poogt ons over te haalen tot het bewandelen van eenen „ weg, die ons opleid tot tevredenheid en geluk; of, „ om duidelyker te ſpreeken, de Godheid brengt de za„ ligheid onder ons bereik, dat is, Hy maakt dezelve „ voor ons mogelyk en verkrygbaar; zonder ons daartoe, „ op eenigerhande wyze, ten koſte van onze vryheid, te „ noodzaaken. En (dus gaat hy voort) dat 'er geen de „ minſte reden zy, om, in dit ſtuk, van de natuurlyke „ en eigenaartige betekenis van 't woord *roepen* af te „ gaan, zal nader duidelyk blyken, door met deze aan„ merking te verbinden, eene beſchouwing van de *menſch*„ *lyke natuur*, en van den *aart van 't geluk*, waartoe „ de Godsdienſt, naar aller toeſtemming, den mensch kan „ opleiden.

„ Ik begin van *de natuur der menſchen*. Men behoeft „ zeker M. V. den mensch niet lang te beſchouwen, „ of dat uitſtekend voorrecht, waar mede zyn Schepper „ hem boven 't gedierte beſchonk, ik meen het vermo„ gen van vryheid en redelyke keuze, valt ons ter„ ſtond in 't oog; —— dat vermogen, om zich tot het „ een of tot het ander, door inwendige gronden, te be„ paalen, met de bewustheid, dat hy handele, vrywil„ lig en zonder eenigen dwang. Wilde God 't geluk „ van den ſterveling; geenzins bedoelde God hem een „ geluk te bezorgen van het laagſte ſoort. Niet enkel „ voor zinlyk en dierlyk genoegen, maar ook voor ze„ delyk geluk, maakte de Godheid hem vatbaar; en 't „ is klaar, dat zyn groote Maaker hem dit zyn hooger „ geluk ook wilde bezorgen, langs eenen anderen weg; „ niet gelyk het gedierte door blinde konſtdriften, (in„ ſtincten) welke het dier, dat verſtooken is van edeler „ veeren en vermogens, tot allerlei daaden als voort„ ſleepen en noodzaaken. Neen, de mensch kan geluk„ kig worden door 't gepast gebruik der Rede, en door

„ de

„ de gelukkige aanwending van zyne vryheid. Zien wy „ niet M. V. dat alles in de menschlyke natuur is in- „ gericht, om hem een hooger geluk te verſchaffen, „ dan 't gedierte, en 't hem toe te reiken, langs eenen „ geheel anderen weg? Is 't dan te vermoeden, dat God, „ den mensch tot de zaligheden van den Godsdienst „ roepende, zyne redelyke en vrye natuur ganschlyk zou „ verkrachten, en hem, door een onweerſtaanbaaren dwang, „ afgeſcheiden van de kracht van zedelyke drangrede- „ nen, als zou noodzaaken tot het goede? Dan zeker „ wierd de mensch voor ons oog, in plaats van een „ voortreffelyk en welgeördend geheel, de zetel van on- „ verklaarbaare tegenſtrydigheid."

De Leeraar TISSEL, dit denkbeeld nader ontvouwd hebbende, uit de beſchouwing van 't weezen van Godsdienst en Deugd, en door de opmerking, dat 'er geen grond zyn zoude, „ byaldien God den mensch onweer- „ ſtaanbaar riep tot zaligheid en geluk, door hem even „ zo onweerſtaanbaar te dwingen tot het goede, om zulk „ eene gedwongene godsvrugt en deugd te beloonen," beroept zich vervolgens op den *aart van het zedelyk geluk*, 't geen wy door het geloof in Christus kunnen verkrygen. „ Al de zaligheid toch, (ſchryft TISSEL) al „ 't zedelyk geluk, waar voor ons de Godsdienst vat- „ baar maakt, vooronderſtelt, buiten allen twyfel, in- „ wendige en heilige geſteldheden, —— geſteldheden, „ daarin van onheilige geſteldheden onderſcheiden, dat „ men daar door 't goede bemint, dat men 'er zich toe „ geneigd voelt, het daarom kiest, en 't zo volgt en „ beoefent; eene geſteldheid, die, blykbaar, alle waar- „ de verliest door dwang en geweld; terwyl die zelfde „ dwang en geweld ook voor ons zelven 't genoegen „ dier geſteldheden zou wegneemen en vernietigen, en „ ons dus zou onvatbaar maaken voor tevredenheid en „ zelfsvoldoening, voor alle bejooningen van dit ſoort."

Leezenswaardig is, voorts, de Leerrede, waarin de agtenswaardige TISSEL handelt over den *wyzen ernst en de edele zachtheid, als volmaakt vereenigd in het Character van onzen Verloſſer*. Daar de Verhandeling zelve te in een gedrongen is, om uit dezelve iets ter proeve voor te draagen, zullen wy alleenlyk overneemen, 't geen de Leeraar ter algemeene opheldering van deezen edelen Charactertrek heeft aangemerkt. „ Wat is hier (dus „ vraagt hy) *wyze ernst?* Wat *edele zachtheid van Cha-*

„ *rac-*

„ *ratter?* En wat bedoelen wy, als wy van *de gelukkige mengeling* deezer verſchillende hoedanigheden by „ *Jeſus Chriſtus* gewaagen? —— Zo dra wy (is 's Mans „ antwoord) aan iemand wyze ernst of welgeplaatſte „ ſtrengheid toekennen, en aan zyn Character zekeren „ nadruk, of eene edele onbuigzaame ſterkte, in het han„ delen toeſchryven, dan bedoelen wy 'er door, die „ manlyke deugd, die hoedanigheid der Ziele, waar by „ hy, de beginzelen van braafheid onveranderlyk en „ zonder de minſte vrees of eenigerhande twyfeling vol „ gende, zig nimmer noch door traagheid van zig zelven, „ noch door vrees voor anderen, eene enkele ſchrede „ van het pad verwydert. 't Is die geſteldheid der „ Ziele, die, ons verheffende boven al de kracht der ge„ woone najaagingen onder de menſchen, ons als onge„ voelig maakt voor vermaak of belang, voor vleiëryen „ of voor verwyten, voor roem of voor verachting; en „ ons in ſtaat ſtelt, om, by eene voegzaame gelegenheid, „ den ſterkſten afkeer te toonen van al het laage en „ verachtlyke, van al het zondige en ſnoode. Hy dus „ M. V. die, uit traagheid of uit zwakheid, uit hoop „ of uit vrees, by de boosheden van anderen, zynen „ afkeer verbergt, ontveinst, en zig plooit en wringt „ naar den ſmaak en de zinlykheid van anderen; hem „ mangelt die grootheid of ſterkte van ziel, hem ont„ breekt ganschlyk die manlyke deugd, die wyze ernst, „ die wy hier bedoelen. Ik zeg *wyze ernst*, welgeplaat„ ſte ſtrengheid; om deze waardige geſteldheid niet te „ verwarren met eene verkeerdheid, waar by men, vol „ van eigenzinnigheid, zig meer door redelooze drift en „ dwaaze woede, dan door wyze en waardige beginze„ len, laat beſtieren; die zo kwaalyk geplaatſte ſtreng„ heid, waar by men of zonder voldoende gronden, of „ zeer ten ontyde, den ernst der Ziele op het hoogſte „ ſpant; en die door een gefronsd voorhoofd, door oo„ gen vol vuur, en door allerlei ſterke handelingen, aan „ den dag legt." Op deeze Characterſchets van den *wyzen ernst* laat TISSEL die van *edele zachtheid* volgen. „ 't Is (ſchryft de Leeraar) die beminlyke hoe„ danigheid der Ziele, die, te ſaamgeſteld uit eene hart„ lyke welwillenheid en eene teêrhartige neiging tot „ deelneeming, ons den kwaaden wel doet bejammeren, „ maar nimmer haaten; 't is die lofwaardige neiging, „ die ons, de verkeerdheden van anderen zo veel moog„ lyk

„ fyk van de beste zyde doende beſchouwen, telkens
„ aanſpoort, om zyne verbetering en welvaart, zo veel
„ in ons is, te bevorderen. Zo minzaam en meedogend
„ deze zachte goedhartige geſteldheid der Ziele ons je-
„ gens anderen doet denken, even zo toegevend en lief-
„ devol doet zy ons ook handelen. Een ſtuurs en ge-
„ fronsd gelaat, bitze woorden en ſchampere bejegenin-
„ gen, zyn altoos, ten zy hooge verplichtingen zulks pood-
„ zaaklyk vorderen, verre, zeer verre, verwyderd van den
„ man, die eene edele zachtheid der Ziele bezit; en die van
„ dien kant alle onze hoogachting en navolging verdient.
„ Wat nu (merkt TISSEL, ten beſluite, aan) *de menge-*
„ *ling* of *de vereeniging* van deze in ſchyn zo ſtrydige
„ hoedanigheden aanbelangt. In hem beſchouwen wy de-
„ zelve als vereenigd, die eene gelyke vatbaarheid of ge-
„ ſchiktheid bezit tot ernſt en nadruk, of tot zachtheid
„ en goedheid; naar maate plicht en omſtandigheden zulks
„ vorderen. En hy bezit deze hoedanigheden *op eene*
„ *volmaakte wyze* vereenigd, in wiens hart ernſt en zacht-
„ heid, zo in hunnen oorſprong, als in de trap of maat,
„ en in de geduurzaamheid, volledig overeenkomen met
„ den aart der omſtandigheden, waarin hy zig bevindt,
„ en met de plichten, waar toe hy geroepen is."

Genoeg oordeelen wy deeze trekken, om den Leezer, op nieuw, van TISSEL's gezond verſtand en redelyke denkwyze, eenige ſtaalen onder 't oog te brengen, en hem tot eene nadere kennismaaking met 's Mans nutte en ſtigtelyke Leerredenen uit te lokken.

Het nuttig gebruik des Christendoms, byzonderlyk in bange tyden. Eene Leerreden, uitgeſproken in de Vergadering en Gemeente, de Grindgrond-Groeve, te Hackney, op den 30 *Maart* 1794, *door* J. PRIESTLEY, LL. D. F. R. S., &c. *Eynde de Affcheids Redevoering des Schryvers van zyne Gemeente. Uit het Engelsch vertaald. Te Amſterdam, by* H. Bronggers, 1794. *In gr.* 8*vo.* 65 *bl.*

Bekend aan de meesten onzer Leezeren zyn de lotgevallen van Dr. PRIESTLEY. Door het plonderziek Engelsch gepeupel, opgezet van eene domme Geestlykheid,

heid, van huisgeraaden en eene kostbaare boekery beroofd, verliet de martelaar der eenvoudige Euangelische waarheid de Stad *Birmingham*, alwaar hy, onder de *Dissenters*, het predikampt bekleedde, en vertrok na *Londen*. In de nabuurschap dier Stad eenigen tyd dien zelfden post hebbende waargenomen, wierdt hy te raade, na *Amerika* over te steeken; alwaar hy reeds aangekoomen, en, naar verdienste, in eenen niet onaanzienlyken post gesteld is. In de maand Maart des jongstvoorgaanden Jaars, naar aanleiding van *Hand.* XX: 32, voor de laatste maal, in Europa, als Leeraar het woord voerende, zyn de gevoelens, welke hy voortbrengt, naar die aandoenlyke gelegenheid berekend. In de daad, dit getuigenis zal ieder onbevooroordeelde, naa het leezen deezer Leerrede, uit zyn hart voelen opryzen: hoe gewaagd en stout zommige stellingen van PRIESTLEY iemand ook mogen toeschynen, ware hy geen eerlyk man, en van den praktikaalen geest des Euangeliums in het gemoed doordrongen, hy zou dus eene verstandig ernstige en bemoedigende Leerrede niet hebben kunnen voortbrengen. Gode zy dank, dat in ons Vaderland het gelaat der dingen eenen keer heeft genomen, door welken alle vervolging om den Godsdienst onzen waarlyk vry geworden bodem, gelyk wy hoopen, voor altoos, zal verlaaten hebben. 'Er is dus geene reden, om van dien kant PRIESTLEY's Leerrede iemand aan te pryzen. Nogthans zullen 'er altoos lyders blyven op den aardbodem. Van welk eenen aart dezelve ook mogen weezen, veel vrugts belooven wy hun van de aandagtige leezing en toepassing op zich zelve van de gedagten des schranderen Engelschmans. Dat het vreedzaam verblyf, welk hy, aan geene zyde des Oceaans, is gaan zoeken, hem de mishandelingen van het ondankbaar Moederland doe vergeeten, onder de aanwending zyner uitneemende talenten, ten beste van een Land, welk zyne verdiensten beter op prys zal waardeeren! Waare hoogagting voor den uitmuntenden PRIESTLEY deedt ons deeze uitboezeming uit het hart door de pen uitstorten.

Ba-

Onderwys in den Godsdienst, voor de Jeugd, door PETRONELLA MOENS. *Te Amſterdam, by* A. B. Saakes. *In* 8vo. 24 *bl.*

Men heeft al voorlang, en met reden, aangemerkt, dat een der voornaamſte Oorzaaken, waarom men in het Onderwys der Jeugd zo weinig ſlaagt, ook daar in te vinden is, dat de Onderwyzers te veel geleerdheids bezitten, en dus, in hunne onderrichtingen, zich niet kunnen verlaagen tot den peil der Kinderlyke vatbaarheid en begrippen. Men behoeft zich alzo niet zeer te verwonderen, dat ook dit het gebrek is, dat in dit klein Geſchrift heerscht. De Burgeres PETRONELLA MOENS is te zeer gewoon, haaren hoogvliegenden geest boven de gemeene denkbeelden te verheffen, dan dat zy tot het weinig bevattend vernuft van eenen jeugdigen Onderwyzeling zich geheel kan vernederen; en, ſchoon men, in deeze weinige bladeren, wel zien kan, dat zy hier naar getracht heeft, is zy echter hierin niet zeer gelukkig, naar ons inzien, geſlaagd. Ondertusſchen kan dit Boekje voor eenigzins gevorderden zeer wel zyne nuttigheid hebben.

Kort Berigt wegens de kwaadaartige Koorts, welke onlangs in Philadelphia heerschte, benevens eene opgaaf van het gebeurde omtrent dit onderwerp in verſcheidene gedeeltens der Vereenigde Staten van Noord-America. Door MATTHEUS CAREY. *Uit het Engelsch vertaald, door* N. C. DE FREMERY, *A. L. M., Phil. & Med. Doct. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1794. *In gr.* 8vo. 152 *bl.*

Dit Werkje behelst eene zeer naauwkeurige en geloofwaardige beſchryving van den oorſprong, voortgang en het uiteinde der geduchte Ziekte, welke, onder den naam van Geele Koorts, op het einde van het Jaar 1793, met eene zo vreeslyke woede, in Philadelphia, en derzelver omtrek, geheerscht heeft, dat 'er, binnen den korten tyd van iets meer dan drie maanden, ruim vierduizend menſchen door in het graf geſleept werden. —— De Schryver van het zelve, die verzekert alleen getragt te hebben, waare gebeurenisſen in duidelyke en eenvoudige woorden uit te drukken,

ken, heeft de meeste daadzaaken zelve waargenomen, en andere niet dan van geloofwaardige perſoonen met alle voorzichtigheid ontleend; en hy was te beter in ſtaat om een echt bericht nopens de omſtandigheden, welke deze Ziekte verzelden, te kunnen mededeelen, daar hy zich onder de Leden eener Commisſie bevondt, welke tot onderſteuning der Zieken en Behoeftigen was aangeſteld. —— Men vindt in hetzelve een omſtandig verſlag van de verſchillende byzonderheden en voorvallen, welke deze vernielende plaag voorafgegaan zyn en verzeld hebben; benevens eene naauwkeurige opgave der middelen, welke men, ter afweering van derzelver verwoestende uitwerkingen, heeft te baat genomen. Gebrek aan goede maatregelen was buiten twyfel de oorzaak van den ſchielyken voortgang dezer Ziekte, en de Schryver merkt met veel reden op, dat het Burgerlyk bewind, op het eerſte verſchynen van zulk een verderflyke plaag, de magt behoorde te hebben om beſlisſende maatregelen te neemen, en dat het gebrek van een geſchikte wet omtrent dit onderwerp oorzaak geweest is, waarom men het kwaad, onmiddelyk na dat het uitgebroken was, niet heeft te keer gegaan. — Eene andere oorzaak ter verbreiding der Ziekte, die, behoudens de Burgerlyke vryheid, het waakzaam oog der Regeering niet had behooren te ontſlippen, was een ongepaste Godsdienst-yver. „ Zal men, zegt de Schryver, my vergeeven, dat ik hier het gedrag van die geenen, welker kwalyk beſtierde yver hun in de hevigſte woede der ziekte bewoog, om ſommige onzer Kerken beſtendig op te vullen, en dus dezen boosaartigen vyand in zyn werk byſtand te bieden, vrymoedig afkeur? Van hun, welke, als vreezende, dat de gebeden en ſmeekingen, die zy t'huis deeden, by God niet aangenaam zyn zouden, zich in Kerken begaven, die met rottende Lyken vervuld waren, en waar zy allerlei ſchadelyke uitwaasſemingen moesten inademen? Aan deze één oorzaak durf ik gerust een groot deel der ſterfte toeſchryven. —— Het verdient wezentlyk alle opmerking, dat die gezindheden, welker godsdienſtige Vergaderingen het volſte waren, ook het meest van de ziekte geleden hebben. —— Zullen dan de menſchen nimmer wys worden? —— Moeten wy nog leeren, dat de Almachtige Schepper van hemel en aarde geen tempelen, met handen gemaakt, noodig heeft? dat het gaan na eene godsdienſtige Vergaderplaats, wanneer dat onmiddelyk aanloopt tegen de groote wet van zelfsbehoud, die zy-

zyne Goddelyke hand met onuitwischbare letteren in het hart van alle zyne ſchepſelen geſchreeven heeft, geen deel uitmaakt van den eerdienst, dien men aan den Schepper en Onderhouder van het menschdom verſchuldigd is? dat een zagt en nederig hart de tempel is, waarin hy wil gediend zyn? dit hoop ik niet. —— Ik hoop, dat de vreeslyke les, welke ſommigen van onze Gezindheden, hieromtrent, door eene ſterfte, die verre buiten alle evenredigheid tot hun getal was, gekregen hebben, in volgende tyden, by diergelyke donkere omſtandigheden, zal onder het oog gehouden worden."

Ten aanzien van het Geneeskundige gedeelte is dit Werkje zeer onvoldoende; en, om zulks eenigzins te gemoet te komen, heeft de Vertaaler de berichten, door Geneesheeren omtrent deze Ziekte medegedeeld, by wyze van Aantekeningen, althans het voornaamſte daarvan, op zyne plaats 'er bygevoegd; en nog daarenboven een meer omſtandig verſlag aangaande dit onderwerp, door Dr. LINING, Arts te Charleſtown, aan Dr. R. WHYTT, Hoogleeraar te Edinburgh, geſchreven, aan het einde van dit Stukje doen drukken. Dan, daar dit alles vry omſtandiger en naauwkeuriger door den Hoogl. RUSH, die deze Ziekte te Philadelphia zelve gezien en behandeld heeft, in eene zeer fraaije Verhandeling, over deze merkwaardige Epidemie, beſchreven is, hoopen wy, dat de Vertaaler, dien dit Stuk te laat ter hand was gekomen, zyne belofte zal volbrengen, en het hoofdzaaklyke daarvan, by wyze van een tweede Stukje, aan den Nederlandſchen Leezer mededeelen.

Natuur- en Zedekundige Beſchouwing der Aarde, en van haare Bewoonderen. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. F. ZÖLLNER *en* J. S. LANGE. *Vyfde Deel. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam, by* M. de Bruyn. *In gr.* 8*vo.* 340 *bl.*

Een ſtapel Boekdeelen van een zelfde Werk herinnert ons aan eene *agterlykheid* omtrent hetzelve —— *verzuim* kunnen wy het niet noemen; dewyl wy ons des onſchuldig kennen, en het Werk van ons niet *verzuimd*, maar, nu om deeze dan om geene rede, *verwyld* is door ons onder handen genomen te worden. Wy zouden ſtigtlyk, om dit in 't gelyk te brengen, eenige Deel-

len te zamen kunnen neemen, ons beroepen op de gunſtige Beoordeeling des Eerſten Deels, als mede op die wy over de drie volgende ſtreeken (*), daar het Werk, in wyze van uitvoering, zich zelven gelyk blyft; doch wy zouden, dit doende, een Werk, als het Werk voorhanden, geen regt, maar aan 't zelve te kort doen; liever verkiezen wy van elk der nu uitgekomene Deelen, zo kort als andere meer dringende Aankondigingen, of de ſchikking onzer Beoordeelingen, toelaaten, eenig verſlag, en derzelver inhoud, op te geeven.

Wy deelen in het genoegen der Schryveren van dit leerzaam Werk, als zy betuigen: „ Wy hebben meer Leezers gevonden, dan wy by de overhand neemende zugt tot nieuwmodiſche beuzelingen, en vermaaklyke bezigheden, voor eene zo ernſtige Lectuur hadden durven verwagten, welke hier en daar niet anders dan droog zyn, en alleen den geenen behaagen kan, die de vermeerdering zyner kundigheden als de hoofdzaak, en het vermaak ſlegts als een bywerk, beſchouwt. —— Wy hebben Beoordeelaars gevonden, wier inſchiklykheid en lof ons des te aangenaamer zyn moest, hoe zeer wy bewust zyn, dat ons werk in de oogen van een ſtrengen Beoordeelaar zeer onvolmaakt zyn moet. —— Wy hebben het beloonend genoegen gehad van te verneemen, dat ons geſchrift verſcheiden Leezeren eenen ſmaak aan de kennis der Natuur ingeboezemd, veele ontrustende zwaarigheden weggenomen, en menig vooroordeel overwonnen heeft. —— Daar door zyn wy nu aangeſpoord, om ons beſtek, het welk wy in den beginne bepaald hadden, nog verder uit te breiden, en menige beſchouwing, die wy ſlegts als ter loops meenden aan te ſtippen, uitvoeriger te bewerken, en ten minſten geene gelegenheid te verzuimen, die ons aangebooden wierd, om de aandagt des Leezers op een gewigtig onderwerp te doen vestigen."

Nader zich verklaarende over 't geen hun in het overig gedeelte huns verbreeden beſteks te behandelen ſtaat, zeggen zy: „ De algemeene beſpiegelingen over de Aarde en de mindere ſoort van haare Bewoonderen zyn geëindigd. 't Geen wy nog van de Dieren te zeggen hadden, oordeelden wy gepaster te kunnen voegen by het on-

(*) Zie onze *N. Algem. Vaderl. Letteroef.* IV D. 1 Stuk, bl. 457. V D. 1 Stuk, bl. 160. *Algem. Vaderl. Lett.* voor 1791, bl. 207 en 433.

onderzoek over den *Mensch*, of ook ter afwisſelinge hier en daar in te laſſchen. Wy gaan derhalven nu over tot deeze gewigtige Afdeeling van ons Werk, waar by wy dies te meer oplettenheid durven verwachten, dewyl de zaak op zichzelve van een veel algemeener belang is dan al het voorige. —— Mogten wy ook altyd zo gelukkig zyn, om, in de keus der onderwerpen en derzelver voorſtel, de goedkeuring van de geenen te verdienen, die zich nog verder zullen aanbieden ons op deezen aangenaamen weg te vergezellen!" —— Wy ſtorten met de Schryvers dien wensch uit.

Langs welken weg zy de Leezers in dit Deel brengen om hun den *Mensch* te doen kennen, zal blyken uit de opgave van de drie Hoofdſtukken, welke dit Vyfde Deel beſtaan. Het *Eerſte*, het XIV in 't vervolg des Werks, is eene *Algemeene Beſchouwing van den Mensch*, en handelt over *'s Menſchen Geſtalte —— Gelaat en Gelaatkunde —— Uiterlyke Verſcheidenheden tuſſchen byzondere Menſchen —— 's Menſchen Lichaamlyke Grootte —— Sterkte en Duurzaamheid van 's Menſchen Lichaam.*

Het *Tweede*, of XV, Hoofdſtuk voert ten algemeenen opſchrift, *Over de Veranderingen in 's Menſchen Lichaam, door uiterlyke omſtandigheden*, en vinden wy hier meer byzonder, —— *Veranderingen voortkomende uit de Lugtsgeſteldheid —— Veranderingen veroorzaakt door het Voedzel —— Veranderingen uit hoofde van de Zeden en Gewoonten —— Veranderingen voortkomende uit de Staatsgeſteldheid, Regeeringswyze en Godsdienſt, van een Volk.*

Het *Derde*, of XVI, Hoofdſtuk handelt zeer breedſpraakig over de zo zeer betwiſtte *Eenheid des Menſchlyken Geſlachts.*

In de volvoering van de taak der uitwerkinge van de aangeduide ſtoffen, welker rykheid zich aan 't oog van elk, des eenigermaate kundig, terſtond opdoet, betoonen de Schryvers hunne beleezenheid in de beſte Werken die daar over handelen; en zullen zommigen de Aanhaalingen uit FORSTER'S *Waarneemingen op zyne Reis om de Wereld*, en ZIMMERMAN'S *Natuurlyke Historie van den Mensch*, die ſoms, ſchaars van eenige Aanmerkingen vergezeld, ettelyke bladzyden beſlaan, misſchien wat te lang oordeelen, althans moeten zy zo voorkomen aan de Bezitters dier Werken. Men wil 'er den geest wel van opgegeeven, maar ze niet voluit afgeſchreeven, hebben. Dat men geheele brokken geeft uit ſchaars voorkomende

Schriften kan te paſſe komen, maar uit Boeken, om zo te ſpreeken, in aller handen, heeft dien voeg niet.

Wel hadden wy gewenscht, dat de Schryvers het *verklaaren* van een en ander Verſchynzel, in de Beſchouwing van den Mensch, en 't geen tot zynen toeſtand betrekking heeft, 't welk nog aan veel geſchils onderhevig is, of geheel agtergelaaten, of, zonder zich van eene onderſtelling ter *Verklaaringe* te bedienen, zulks met een woord aangeſtipt hadden. Het luidt vreemd, naa deeze geleezen te hebben, aan den voet des blads te vinden: „ Eenige jaaren geleden heeft CRAWFORD eene geheel „ andere Theorie van de Warmte uitgedacht, waar door „ veele van de aangehaalde *Verſchynzelen nog beter kunnen verklaard worden.* Doch de ontwikkeling deezer „ Theorie onderſtelt te veele kennis met opzicht tot zekere natuur- en ſcheikundige grondbeginzelen, dan ik „ hoopen kan, door alle myne Leezeren verſtaan te worden, zo ik dezelve alhier zou willen plaatzen." —— Immers, gaat de Theorie van CRAWFORD, die, naar hun betuiging, de *Verſchynzels beter verklaart*, door, dan hebben zy eene *gebrekkige* zo geene *verkeerde Verklaaring* in den Text opgegeeven.

Meer dusdanige Aanmerkingen zouden op eene en andere byzonderheid in dit Deel te maaken weezen; doch over 't geheel zal de Leezer veel opheldering en voldoenings vinden. Behoedzaamheid en Voorzigtigheid geleiden doorgaans de Schryvers. Te recht merken zy, onder anderen, aan, over den Invloed van de Lugtsgeſteldheid ſpreekende: „ Wy kennen over 't algemeen nog zeer weinig ten aanzien van de hoedanigheid der Lucht, van weezenlyke deelen die daarin ontbonden zyn, en van haaren invloed op ons Lichaam. De meeste ontdekkingen, door eenige Natuurkundigen in deezen gedaan, zyn nog te nieuw, en de meeste Reisbeſchryvers hebben te weinige gelegenheid gehad om alle de hiertoe betrekkelyke Waarneemingen met de noodige zorgvuldigheid in het werk te ſtellen, dan dat men over deeze gewigtige en zeer uitgebreide ſtoffe, met volkomen zekerheid, in alle opzichten, een beſlisſend oordeel zou kunnen vellen. Slegts zo verre hebben wy zekerheid als de Natuur ons door groote in 't oog loopende verrichtingen leidt; doch daar by ontmoeten wy nog dikwyls genoeg raadzelen, duisterheden en twyfelingen."

In de opgave der Hoofdſtukken hebben wy reeds aange-

geduid dat het laatſte in dit Deel zeer breedſpraakig is; hier van geeven zy reden, die hun tot eere ſtrekt, en willen wy dit gedeelte ten beſluite deezes Berigts nog afſchryven.

„ Hadden wy by deeze zaak, de Eénheid des Menschlyken Geſlachts, geen ander belang dan de verdediging van MOSES verhaal, dat GOD door één paar Menſchen den aardbodem hadt bevolkt, dan zou het genoeg weezen, om de Leezers op de Schriften onzer beste Godgeleerden te verwyzen. Doch, *eensdeels*, doen zich by dit onderzoek zo veele gelegenheden op, met onze gedachten in de Natuur en de beſtemming van het Menschdom dieper in te dringen, het welk eene voldingende reden is, het zelve in myn plan te moeten opneemen; *anderdeels* is ook de vraag over onzen gemeenſchaplyken oorſprong, in veele meerdere opzichten, gewigtig voor het Menschdom.

„ Staat de waarheid vast, dat het geheele menschlyke Geſlacht ſlegts één enkele talryke Familie is, dan verkrygen de geheiligde rechten van ieder afzonderlyk Mensch, zonder het uiterlyk onderſcheid in aanmerking te neemen, daar door een nieuwen ſteun, welke niet om verre geworpen kan worden, zonder rede en menſchen-gevoel te verzaaken; of veel meer, dan is het belangryk Leerſtuk van de weezenlyke gelykheid aller Menſchen tegen alle aanranding beveiligd; want in dit geval alleen is de gelykheid onzer rechten, voortſpruitende uit de gelykheid van onze natuur en verordening, aan geene verdere tegenſpraak onderworpen. Wanneer aldus de Europeër zyne Africaanſche Broederen, gelyk het vee, verkoopt, en nog erger behandelt, kan hy ten minſten zyne onmenschlykheid niet verdedigen, en men heeft altoos nog meerder hoop, dat de ſtem der Natuur en der Rede, eindelyk, de baatzugt zelve eenmaal beſchaamen zal, dan wanneer deeze het gevoel nog onderdrukken kan door de onzekerheid, of deeze Slaaven ook dezelfde weezenlyke menschlyke rechten met hunne Heeren gemeen hebben.

„ Hebben de Menſchen eenen gemeenſchaplyken oorſprong, dan word alle trotschheid, waarmede de een, uit hoofde van eenige ingebeelde voorrechten, zich boven den anderen verheft, op eene belachlyke wyze ten toon geſteld. Men kan het, derhalven, de oude volken, aan welken de gedenkſchriften van MOSES onbekend waren, en die by gevolge over dezelve niet konden nadenken,

geenzins kwalyk neemen, wanneer zy waanden, dat de aarde alleen voor hun geſchaapen was, en alle overige Menſchen ſlegts de lucht inademden, om dat zy, als eigenlyke Heeren van dezelve, die van Goden of halve Goden afſtamden, zulks aan hun vergunden. Die nationaale hoogmoed zal, nogthans, in onze tyden met verachting mooten beſchouwd worden by zodanige volken, die de gronden van het onderſcheid onder de Menſchen niet meer van eenen verdichten of geheel verborgen oorſprong afleiden. In eenige gewesten van het Oosten zal men het den Geestelyken en Grooten niet verdenken, wanneer zy den Burger en Boer met de uiterſte minachting aanzien, alzo BRAHMIN en SITTRI, van welke zy waanen af te ſtammen, voortreffelyker en magtiger waren, dan BEISE en SUDUS, uit welken, naar men zegt, de twee laatstgenoemde ſtanden zyn voortgeſprooten. In *Europa* ten minſten zou het gemaklyk vallen om het onbetaamelyke deezer verwaandheid aan te toonen, wanneer men zich, uit hoofde van zyne afkomst, boven anderen verheft, zonder te bedenken, dat, eenige Geſlachten te rug gerekend, dit onderſcheid in geenen deele plaats hadde.

„ Nog moet de waarheid, dat het geheele Menschdom aan elkanderen vermaagſchapt is, op elk onbedorven gevoel dien heilzamen invloed hebben, dat men ieder Mensch broederlyke genegenheid toedraagt, op het gezicht van noodlydenden zich verplicht acht dezelven by te ſtaan, en zich ontziet om eenig Mensch te vernederen; dewyl zulks niet geſchieden kan zonder zyne eigene waardy te verzaaken."

Vaderlandsch Woordenboek, oorſpronglyk verzameld door J. KOK. *XXVIIIſte Deel. Met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten. Te Amſterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8vo. 327 *bl.*

Is eenig Werk vatbaar voor Toevoegzelen en Verbeteringen, het is een *Woordenboek* van dien aart als waar van het XXVIIIſte Deel thans voor ons ligt. Wy hebben, in eene en andere onzer Aankondigingen der laatstvoorgaande Deelen, Uitlaatingen en Gebreken daar in aangeweezen. De Verzamelaar en Uitgeever der Stukken door den Heere J. KOK byeengebragt, die zyne eigene Waarneemingen daar byvoegt, (zie, onder anderen, het

Ar-

Artykel *Texel* in dit Deel) en wat meer tot voltooijing van deezen waarlyk moeilyken arbeid kan ſtrekken, hem door anderen verſchaft, doet, in eene Aantekening by de Geſlachtlyſt van het oude *Hollandſche* Geſlacht van VAN STRYEN, waar eene gaaping zich vertoont, aanzoek aan de nog leevenden van dat aanzienlyk Geſlacht, om die gaapinge aan te vullen, als mede het vervolg der Afſtammelingen, tot op den tegenwoordigen tyd, te ſchenken; te welker gelegenheid hy verklaart: „ In een *Aanhangzel*, „ 't geen noodzaaklyk aan dit Werk gehegt zal moeten „ worden, van de toegezondene Berigten een getrouw ge„ bruik te zullen maaken;" en doet een dergelyk verzoek aan allen, die met eenige nadere opgave, wegens hunne Familien, hem willen vereeren.

Hoe veel zulks ter voltooijinge kan bydraagen, zien wy in het Artykel deezes Deels; WILLEM BLOYS VAN TRESLONG betreffende. Immers de aanvang van 't zelve luidt: „ In het Zesde Deel deezes *Woordenboeks*, op bl. 698, „ beloofden wy een uitvoeriger leevensberigt, wegens deezen verdienſtlyken Vaderlandſchen Held. Thans gaan „ wy ons van deeze belofte kwyten. Wy doen zulks „ met te meer genoegen voor ons zelven, zints het ons „ heeft mogen gebeuren, door de edelmoedigheid en het „ vertrouwen van eenen nog leevenden aanzienlyken Afſtammeling des Doorlugtigen Admiraals, met echte en „ oorſpronglyke aantekeningen begiftigd te worden, waar „ door wy in ſtaat geſteld zyn, eenige nadere veelal onbekende byzonderheden, het hoogloflyk Geſlacht betreffende, aan het licht te brengen, en tevens den volgreeks der Nakomelingen, tot op den tegenwoordigen „ tyd, te vermelden. De aanzienlyke Zender, wiens naam „ is CORNELIS JOHANNES BLOYS VAN TRESLONG, Oud„ Burgemeester en Theſaurier der Stad en Landen van „ *Steenbergen*, thans in den *Haage* woonende, ontvange „ by deezen onze opregte dankbetuiging voor de betoonde edelmoedigheid. Mogten de Leden van nog andere „ aloude Vaderlandſche Geſlachten, door dit voorbeeld, „ ter even gulhartige mededeeling worden uitgelokt.

„ Wanneer in ons *Woordenboek* eenige misſlag ingeſloopen, „ of eenige onnaauwkeurigheid begaan, is, rekenen wy „ ons verpligt, en zyn zelfs overboodig genegen, het onnaauwkeurige, of kwaalyk geſtelde, te verbeteren. Dus „ zullen wy in het tegenwoordige geval handelen. Toen „ het bovengemelde Artykel in het Zesde Deel geſteld

„ wierd, hadden wy niet den toegang tot de bronnen, welke „ nu voor ons geopend zyn." In de daad, dit veel verbeterd Artykel verſchaft ons veele byzonderheden wegens dien Vlootvoogd, welke wy, liet ons beſtek zulks toe, zouden overneemen.

Wy wenſchen, dat Verzamelaar en Uitgeever in hunne gedaane Uitnoodigingen mogen ſlaagen; en zou het hun geraaden weezen, by de vervaardiging des *Aanhangzels*, het geheele Werk na te gaan. Ongetwyfeld zullen zy nog onvoldaane beloften aantreffen, en gelegenheid vinden om die te vervullen, gelyk thans geſchiedt, in het breede Artykel, WILLEM VAN OLDENBARNEVELD, *Heer van Stoutenburg*, waar zy ten aanvange ſchryven: „ 't Is hier eene voegzaame plaats om verſlag te doen „ van den befaamden Aanſlag op het Leeven van Prins „ MAURITS. De Heer VAN STOUTENBURG was daarvan „ de Hoofd-Aanleider; doch hadt in het heilloos plan „ mede betrokken zyn ouder Broeder REINIER, *Heer van* „ *Groeneveld*, Luitenant Houtvester van *Holland*, en Heem„ raad van *Delfland*. Op het Artykel GROENEVELD „ beloofden wy 's Mans leevensloop op zynen Doopnaam „ te zullen verhaalen. Dit hebben wy verzuimd. 't Welk „ ons ligt ten goede gehouden zal worden, die bedenkt, „ hoe het bykans bovenmenschlyk zy, in een Werk als „ het onze, zich voor misſlagen te behoeden. Van de „ beide Broeders, met opzigt tot hun aandeel in de Za„ menzweering en den uitſlag des verfoeilyken bedryfs, „ verkiezen wy derhalven, om tevens het bovenge„ meld verzuim te vergoeden, in dit Artykel verſlag te „ doen."

Voorts maaken *Suriname* en het *Synode van Dordrecht* geene kleine Artykels in dit Deel uit. En neemen wy van 't zelve afſcheid met het korte Artykel TILEMAN. „ Gaarne vermelden wy de Naamen van Perſoonen, die, „ reeds vóór het opgaan van het licht der Kerkhervor„ minge, de diepe duisternis bemerkten, in welke zy ber„ om dwaalden, en uit dien hoofde verlangden na betere „ tyden, in welke de verſtanden der Christenen van den „ klaaren glans des Euangeliums zouden beſtraald worden. „ Zulk een beter onderrigt Geestlyke was TILEMAN. „ Hy leefde in 't laatst der Vyftiende Eeuwe, wanneer „ hy eenen zeer hoogen ouderdom bereikt hadt. Zyne „ woonplaats was de Stad *Groningen*, en hy aldaar Mon„ nik onder de Orde der Minderbroederen. Hoe wel,

„ veel-

„ veelligt ook by andere gelegenheden, bleek zyne denk-
„ wyze op een tyd als zeker Burger, JAN LUDEK ge-
„ naamd, by hem ter biegt kwam. Want als deeze zy-
„ zen Geestlyken Vader klaagde, dat men zyn gemoed
„ met allerlei ik weet niet welke menschlyke inzettingen
„ bezwaarde en verstrikt hieldt, gaf hy zynen Biegteling
„ tot antwoord. —— „ „ Dat tegen die menschlyke in-
„ „ zettingen veel te zeggen viel; maar dat het vrymoe-
„ „ dig voordraagen van zyne begrippen, daaromtrent, niet
„ „ vryſtondt; alzo hy, die de waarheid ſprak, groot
„ „ gevaar liep; dat hy, wat aangaat de voorwaarden
„ „ van de eeuwige behoudenisſe, de zaak aldus moest
„ „ begrypen; te weeten, dat CHRISTUS voor ons geſtor-
„ „ ven, en alleen onze Zaligmaaker is, op welken men
„ „ zyn vertrouwen moest ſtellen; dat alle andere dingen,
„ „ als Aflaaten en dergelyken, niets meer of anders dan
„ „ loutere beuzelingen waren, van welke men, derhal-
„ „ ven, wat het weezen der zaake aanbelangde, geen
„ „ werk moest maaken." "

Staetsſtukken uit de pen van Mr. JOHAN DE WITT, *in leven Raadpenſionaris van Holland. Te Dordrecht, by* de Leeuw en Krap, 1794. *In gr.* 8*vo.* 460 *bl.*

De Stelling, *dat hoe meer waare Verdienſten van groote Mannen by hun leeven miskend zyn, des te meer een verlicht Nageſlacht gehouden is dezelve te waardeeren en te eerbiedigen*, oordeelen de Uitgeevers, in hun *Voorberigt*, rede genoeg, om de Staatsſtukken, welke hunnen oorſprong aan de pen van den grooten JOHAN DE WITT verſchuldigd zyn, thans publiek te maaken. Terwyl zy, daarenboven, veel lichts verſpreiden over de Vaderlandſche Historie van den tyd, waarin dit kundige en verſtandige hoofd arbeidde.

Zy voegen 'er by, dat de Leezer, in den tegenwoordigen Bundel, behalven de echte Stukken, welke gemelde Staatsdienaar geſteld heeft, ook eenige andere zal vinden, die van zyne hand niet kunnen zyn; maar die noodzaaklyk hier by moesten gedrukt worden, om dat dezelve in zyne Papieren worden aangehaald, en dat alles, wat *van wegen de Heeren Staaten van Holland* hier voorkomt, op de beste gronden aan den Raadpenſionaris DE WITT wordt toegeſchreeven.

Het eerſte Stuk, 't welk hier voorkomt, voert ten tytel: „ *Deductie ofte Declaratie van Staten van Holland* „ *ende West-Vriesland:* behelzende een waerachtich ende „ grondich bericht van de Fondamenten der Regieringe „ van de vrye Vereenichde *Nederlanden;* ende ſpecialick „ van 't recht competeerende de reſpective Staten van „ de gheunieerde Provincien yder apart, ſoo ten reguarde „ van ſaecken op andere Rycken, Republycken, Staten „ en Landen reflectie hebbende, ende met, ofte ter con- „ templatie van de Overichheden in de ſelve te verhan- „ delen, als ten opſichte van ſaecken binnen hare reſpec- „ tive Provincien voorvallende; met behoorlicke deſtinctie „ van die ſaecken, die by 't Verbondt van Unie, in den „ Jaare 1579 binnen *Utrecht* gemaeckt, ofte by eenige „ particuliere overgifte van de voorſz. gheunieerde Pro- „ vincien aen de Generaliteyt, ofte aen de diſpoſitie van „ de geſamentlycke Bondsgenooten zyn gedefereert; inge- „ ſtelt en dienende tot JUSTIFICATIE van 't verleenen „ van ſeeckere ACTE VAN SECLUSIE, raeckende 't employ „ van den Heere PRINCE VAN ORAIGNE, by de hooch- „ melte Heeren Staten van *Holland ende West-Vriesland*, „ op den vierden Mey 1654 ghepaſſeert; mitsgaders van „ de proceduren by deſelve daer omtrent ghehouden; „ met grondige *Refutatie* van 't gene daer jegens by, „ ofte van wegen eenige Provincien, is voortgebragt."

Hier op volgen „ Reſolutien, Acten, Stucken en Mu- „ nimenten, dienende tot beter verſtant van de boven- „ ſtaende Deductie, mitsgaders tot bewys van ver- „ ſcheide Factien, ende Omſtandigheden, daer inne ver- „ haelt."

Onuitgegeevene of onbekende Stukken tot deeze zo zeer bekende en vaak beſchreevene Gebeurtenis in den Lande hebben wy hier niet aangetroffen; wy kunnen 'er alleen van zeggen, dat men ze hier, in éénen Bundel, by den anderen vindt.

A-

Adres en Aanbod der Amſterdamſche Burgerye aan Prins WILLEM DEN III, *en aan Heeren Burgemeesteren van Amſterdam, van eene groote Burgerwapening van honderd duizend Man tegen de Franſchen, in het Jaar* 1673. *Ten betooge van de denkwyze onzer Voorvaderen, en heldhaftige Standvastigheid in het verdedigen tegen 's Lands Vyanden, ter naavolging voorgeſteld. Te Amſterdam, by* W. Brave, 1794. 36 *bl.*

Een oude vermolzemde Zwavelſtok kan geen Vuur ontſteeken!

Reis langs den Rhyn, van Maintz tot Duſſeldorp, behelzende eene zo naauwkeurige als belangryke Beſchryving der Steden, Dorpen en Vlekken, aan den oever des Rhyns gelegen. Benevens een zeer omſtandig Bericht van den Wynbouw, als ook van den geheelen Houthandel, toeſtel en beſtuuring der Houtvlotten; als mede eene uitvoerige Beſchryving der voornaamſte Tafereelen in de Gallery van Duſſeldorp. Met Plaaten en Kaarten. Tweede Deel. Andernach —— Duſſeldorp. Te Haarlem, by F. Bohn, 1793. *In gr.* 8vo. 244 *bl.*

Genoeg hebben wy van den aart deezes Werks gezegd, in onze Beoordeeling des Eerſten Deels (*), om, zonder iets dergelyks, daar dit Tweede Deel, ten dien opzigte, met het voorige volkomen gelyk ſtaat, by te brengen, terſtond over te gaan tot de opgave van den Hoofdinhoud van 't geen dit Tweede en laatſte Deel ons aanbiedt. Alleen nog dit, met een enkel woord, dat de Schryver, ſchoon nog ſchilderagtig genoeg blyvende, min ſterk gloeiende kleuren bezigt —— over 't algemeen bezigt; want van het overdreeven ſchilderagtige zal men niet wel vry kunnen pleiten de beſchryving van zyn gezigt op den *Veitsberg*, bl. 52, enz. Dan het was „ een betoverend Gezigt! Eene plegtige ſtilte, alleen „ door het gezang der Nachtegaalen en 't getjilp van „ on-

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1794, bl. 423.

„ ontelbaare vogeltjes verleevendigd, maakte hem deeze
„ woestyn ten tempel. —— Een heilige verrukking hieldt
„ zyne leden opgetoogen; een Goddelyke waasem der
„ van alle zyden gecierde en welriekende Natuur om-
„ wolkte zyne Ziele!"

Doch dit in 't voorbygaan. Stak, in het Eerste Deel, het Bericht van den *Wynbouw* uit, de Beschryving van den *Houthandel* en de *Houtvlotten* maakt dit Deel niet min opmerkenswaardig. Ons staat niet voor ergens iets zo uitvoerigs en naauwkeurigs, deezen voornaamen Handeltak betreffende, aangetroffen te hebben. Komt onze Reiziger tot de opgave van Kleinigheden; deeze waren onvermydelyk om 'er den Leezer een zo uitvoerig en verstaanbaar verslag van te geeven; en zullen de twee Plaaten, 'er bygevoegd, gewis, den Houthandelaaren behaagen. —— Wy kunnen 'er alleen uit overneemen de beschryving van de Proviantthutten. „ Het kwam my," schryft hy, „ ongelooflyk voor, dat 'er, in zulk een „ korten tyd, zo veel zou kunnen gebruikt worden; „ doch myn Geleider verzekerde my oprecht, dat op „ zulk een reis wel 40 tot 50,000 pond brood —— 15 „ of 20,000 pond vleesch, 10 a 15,000 pond kaas, —— „ 10 a 15 Centenaars boter —— 8 à 10 Centenaars ge- „ rookt vleesch —— 30 of 40 Mudden erwten en boo- „ nen —— 8 à 10 Mudden zout, —— 5 à 600 vaten „ bier —— 3 à 4 stukken wyn, en even zo veel van „ eene mindere soort voor het Volk, die, in gevalle van „ nood, of by aanhoudenden arbeid, uitgedeeld wordt, — „ zonder de overige specery- en andere waaren in aan- „ merking te neemen, gebruikt werden."

Te recht mag de Schryver aantekenen: „ Onder *alle* „ groote en stoute onderneemingen, ken ik 'er geen, die „ aanmerkelyker en bewonderenswaardiger is, dan de „ bouw en behandeling van zulk een vervaarlyk beweeg- „ lyk werktuig, van 't welk men zich op den *Rhyn* voor- „ al, boven alle Rivieren van *Europa*, en welligt in de „ ganssche Waereld, tot den Houthandel bedient. Ze zyn „ de reuzen onder onze Vaartuigen. Men verbeelde „ zich een dryvend houten Eiland, van omtrent duizend „ voeten in de lengte, en negentig voeten in de breedte, „ in welkers midden van tien tot dertien ruime hutten, „ van planken zamengevoegd, geplaatst zyn, en waarop „ een taamlyk dorp zou kunnen staan; vier of vyfhon- „ derd roeijers en arbeiders bewoonen dezelve."

De

De eer der uitvindinge van dit Vlotgevaarte kent de Reiziger aan de *Hollanders* toe; en ten bewyze daarvan ſtrekt, dat de gebruiklyke Kunſtwoorden, of zogenoemde Vlottermen, meest uit de *Nederduitſche* taal haare afkomst hebben. —— Men zal met genoegen den Reiziger op dit Houtvlot vergezellen van *Andernach* tot *Dordrecht*, en wegens den Houthandel byzonderheden, niet algemeen bekend, aantreffen. Wy neemen alleen eene der Aantekeningen over. „ Men zegt in het algemeen, in de bo„ veniſte Rhynſtreeken, dat tot den Vlothandel ten min„ ſten 300,000 Ryksdaalders Capitaal vereiſcht worden, „ 100,000 Ryksdaalders in het Bosch, 100,000 op het „ Water, en 100,000 voor de daar toe vereischte on„ kosten. —— Een ſchoone Som! —— om deeze re„ den is de Vlothandel gewoonlyk het werk van een „ ganſche Handelmaatſchappy. —— Men wil dat de „ *Hollanders* voor een cubiek voet hout in de doorſneede „ een Dukaat betaalen; daar uit kan men ligtlyk opmaa„ ken, dat het hout, dat van den *Boven-Rhyn*, van den „ *Main*, en *Rhyn*, aangevoerd wordt, den *Hollanderen* „ jaarlyks de uitgave van eenige Millioenen kost. Men „ rekene ſlegts de vertolling van een eenig Vlot, welke „ van *Mainiz* tot aan *Dordrecht* 35,000 Gulden be„ draagt, en dan zal het bewys zig klaar genoeg op„ doen.”

De eerſte Stad, van welke men hier eene breede Beſchryving aantreft, is *Bonn*. Onder de byzonderheden vinden wy: „ Reeds ſints eenige jaaren is hier een *Lees„ gezelſchap*, dat ſedert korten tyd zeer toegenomen is. „ —— Eenige Liefhebbers van letterkunde en weeten„ ſchappen, die elkander de Journaalen, periodike Wer„ ken, en andere voortbrengzelen van ſmaak en letter„ kunde, die zy voor eigen rekening hadden, mededeel„ den, namen het beſluit, om zig tot een vast gezelſchap „ te verzamelen, een vergaderplaats te huuren, en om „ hunne Werken bekend en algemeener nuttig te maa„ ken. —— Verſcheide anderen kwamen daar by; de „ Keurvorst zelve tekende daar op in. Het is reeds werk„ lyk over de honderd leden ſterk, en gebruikt een ſchoon „ en wel ingericht vertrek, op de derde verdieping van „ het ſchoone Raadhuis. —— Ieder vreemdeling kan en „ mag, op zekere uuren, die opgenoemd zyn, by de „ lyst, die men hem voorlegt, en waarop hy zyn naam „ ſchryft,

„ ſchryft, dien hy telkens by zyne intrede aanwyst „ geduurende zyn verblyf alhier, hetzelve bezoeken."

Brubl krygt haare beurt; doch *Keulen* een grooter, en teffens een gunſtiger genugenis dan veele Reizigers daar aan geéven. Onze Reiziger werd het tegendeel gewaar, by zyne eerſte wandeling, van 't geen verſcheide Reisbeſchryvingen van *Keulen* zeggen; naamlyk, „ dat ze de „ onaangenaamſte Stad van gansch *Duitſchland* is, en „ dat men, in heur wyden omtrek van drie uuren, niet „ één bezienswaardig huis aantreft." Naar zyne ervaarenis „ is *Keulen* eene Stad, waar men meer beziens- dan „ wenſchenswaardigs vindt; waar men eer lust heeft om „ door te reizen dan te woonen."

De Regeering te *Keulen*, en byzonder de ouderwetſche en ſtaatlyke vertooning, welke de regeerende Burgemeester maakt, beſchreeven hebbende, laat hy volgen: „ Wil „ men deeze Heeren in hun vollen glans zien, dan weet ik „ geen bekwaamer tyd daartoe dan den dag op welken de „ zogenoemde *Godsdragt* gehouden wordt. —— Eene „ Procesſie, die op den tweeden Vrydag naa Paaſchen „ alle jaaren door den ganſchen Raad, het hooge Dom„ kapittel, de Stiften en Kloosters, en de overige Ge„ regten in de Stad, gehouden wordt. Alles verſchynt „ dan in zyne Amptskleeding, in volle pragt en waardig„ heid. Nog voor weinige jaaren verzelde een mensch „ in Masquerade als Arlequin, tot ergernis van alle ver„ ſtandigen, deeze Procesſie, welken de *Keulenaars* het „ *Gekken Beuchen* (*) noemden, en die aanhoudend voor „ het *Venerabile* uit danſen moest. Dit moest, naamlyk, „ in naavolging van David geſchieden, die voor de Arke „ danſte. Maar waarom dan een Arlequin, en niet een „ David met een harp? Doch thans is deeze zotheid, tot „ roem eener beter denkende Magiſtraat, en tot minder „ ergernis, geheel afgeſchaft."

De

(*) Eigenlyk het *Zotte Bernardjen*, 't welk de Keulſche ſpraak in *Gekke Beuchen* veranderde. Welligt beette de zotte mensch, die zich eerst tot deeze klugt gebruiken liet, *Bernard*. —— Dat diergelyke Narren in de domſte Monnikeeeuwen, meer by gelegenheid van openbaaren Kerkdienst gebezigd zyn, blykt aan verſcheidene Narrenbeelden, welke men in de Gothiſche Colommen der oude Kerken, als ook in zommige houten Kerkgeſtoelten van de Monnikentyden, aantreft.

De Domkerk ontgaat 's Reizigers opmerking niet, noch de *Kapelle der drie Koningen*; doch wy zullen 'er ons niet by ophouden, en liever met hem treeden in het Vryadelyk Vrouwen-Stift, *St. Urſula*. „ Dit Vrouwen Stift, „ vermeldt hy, „ welkers Jongvrouwen allen uit ouden „ Graaflyken ſtand moeten zyn, is inzonderheid door *St.* „ *Urſula* met heure *Elfduizend Maagden* merkwaardig. „ De ganſche Kerk byna is met beenderen vervuld, en „ zulks allen van haar die tot dit gezelſchap behoorden, „ zo als blykt uit het grafteken van een Kind, dat, on„ der in de Kerk, een weinig boven den grond, gevonden „ werdt, het welk door de aarde, geduurende de marte„ ling dier maagden, met het zuiverſte maagdlyke bloed „ bevogtigd, weder zou uitgeworpen zyn. Beneden, ter „ rechter zyde, by den ingang der Kerk, toont men de „ *Gouden Kamer*, in welke de ontelbaare Koppen, benevens honderd andere Reliquien, gelyk boeken in een „ Bibliotheek, gerangſchikt ſtaan. De Koster, die my „ dit heiligdom liet zien, haalde met een ſtok verſcheide „ Koppen na beneden, die hy dan met de handen opving. „ Hy zeide daarby, zonder adem te haalen, de ganſche „ martelgeſchiedenis en genealogie van iederen Kop, op; „ tot dat 'er een half dozyn afgeloopen waren; waar „ naa hy weder op nieuw, met dezelfde geſchiedenis „ des eerſten, by den zevenden voortging, en dit met „ zulk een yver, als of hy 'er zelve by ware geweest; „ ik zag den goeden man verſcheide maalen ſterk in de „ oogen, om hem aan 't geen hy reeds gezegd hadt te „ herinneren, doch ik merkte, dat hy zig in 't geheel „ niet van zyn ſtuk liet afbrengen.

„ Dat de heilige URSULA een gezelſchap, 't welk haar „ vergezelde, by zich kan gehad hebben, daar aan zal „ mogelyk niemand twyfelen; doch welk verſtandig „ mensch zou zig laaten wysmaaken, dat dit gezelſchap „ uit een getal van 11000 zou beſtaan hebben? Ik wil „ liever, met zommige Geſchiedſchryvers, gelooven, dat „ een van heur gezelſchap XIMILLA mag geheeten heb„ ben, waar uit een afſchryvende Monnik, in de toen„ maalige onnaauwkeurige tyden, in welke bovendien de „ abbreviatien in de Monnikſchriften menigvuldig voorko„ men, *ligt* Elfduizend maaken kon.

„ Wonderlyk en gansch tegenſtrydig moet het ieder „ voorkomen, die in het choor deezer Kerke de Geſchie„ denis geſchilderd ziet, waar de H. URSULA met heur ta-

„ ryk

„ ryk gezelſchap op een groot Oorlogſchip te *Keulen* „ aanlandt, daar naauwlyks een middelmaatig Koopvaar„ dyſchip tot daar den Rhyn opkomen kan."

Wy herinneren ons, dit ſchryvende, in de Groote Kerk te *Haarlem*, eene ſoortgelyke zeer belachlyke vertooning gezien te hebben, die verlichter tyden behoorden te weeren; te weeten, het Fabelagtig Zaagſchip, 'dat de Havenketen te Damiate ſtukken zaagde, verbeeld door een Oorlogſchip, met Kanon ruim en ryklyk voorzien, en van maakzel als die der laatstverloopene Eeuwe. Dit in 't voorbygaan.

Veele andere byzonderheden van *Keulen* vindt men vermeld, en bovenal, tot afwisſeling, het Naturalien-Kabinet van den Vryheer VAN HABSCH beſchreeven. Van *Deutz*, of *Duits*, als mede *Mulheim* en *Nuis*, treft men keurige berigten aan. *Dusſeldorp* trok bovenal de opmerking des Reizigers: en, onder de bezienswaardige voorwerpen, vergeet hy de onſchatbaare *Gallery* van Schilderſtukken niet; ten welken opzigte hy aanmerkt: „ De oprigting dier Gallery is onbetwistbaar eene „ weezenlyke weldaad voor alle tyden, voor ieder Kunst„ vriend zonder onderſcheid; men vindt hier, als 't wa„ re, in één punt vereenigd al het ſchoone wat de Schil„ derkunst ſedert eeuwen heeft voortgebragt, en ik zou „ te veel onderneemen, wanneer ik my in eene beſchryving „ van dit ganſche Heiligdom wilde inlaaten, en in hoe „ veel zou ik niet te kort komen. —— Geſchilderd, en „ beſchreeven, is ſchier zo ver van elkander onderſchei„ den als de hemel van de aarde. —— Zelfs de beſchry„ vingen van eenen WINKELMAN, eenen MENGS, zyn ſlegts „ geſleepen glazen, en wel glazen voor een zeker ſoort „ van oogen. —— Woorden zyn geen verwen, en ik „ wanhoop byna, of zo iets kan beſchreeven worden. „ Weshalven ik ſlegts het een en ander ſtuk-oppervlak„ kig aanhaalen zal, zo als ik het zag en gevoelde; wyl „ ik te zeer overtuigd ben, dat al het andere met eigen „ oogen moet gezien worden."

't Geen hy 'er van zegt, zal den Kunstvriend behaagen; wy moeten hem derwaards verzenden, en maar alleen nog optekenen, dat de Keurvorst JOHAN WILLEM, de Oprigter, „ geen kosten ontzag om de vlyt der Kunſtenaars „ aan te moedigen. Onder hem werd de kunst, naar ver„ dienſten, grootmoedig beloond, waar van ons de ryke „ beſoldingen, die hy aan den Ridder VAN DER WERF,

„ aan

„ aan BELLUCCI, PELLIGRINI, ZANETTI, MILNESE, „ SCHOONSANT, den Ridder VAN DOUVEN, WEENIX, „ SCHALKEN, VAN DER NEER, RACHEL RUISCH, VAN „ NIKELE, en meer anderen, om zo te zeggen als ver„ kwistte, de duidelykſte en ſpreekendſte bewyzen zyn. — „ VAN DER WERF kreeg alleen een jaarlyks inkomen van „ 20,000 Guldens; waar voor hy echter ſlegts een half jaar „ in dienst van den Keurvorst behoefde te zyn. Zyne Stuk„ ken werden hem nog boven dien, de kleine met 10,000, „ en de grootere met 20,000, Guldens, betaald."

Geſchiedkundig Verhaal van het Gedrag der Nederlandſche Gemeenebestgezinden, geduurende den tegenwoordigen Oorlog, door de Franſche Republiek aan den Stadhouder en zynen Aanhang verklaard, op den 1 February 1793; dienende om met de daad aan te toonen, dat het Bataafſche Volk, onaangezien de ſtaat van Verdrukking, waarin hetzelve zich bevondt, de Wapenen der Franſche Republiek op alle mogelyke wyzen heeft onderſteund, om de bovengemelde Factie te onder te brengen. Te Leyden, by A. en J. Honkoop, —— *te Amſterdam, by* D. M. Langeveld, —— *te Haarlem, by* J. Tetmans, —— *te Rotterdam, by* D. Vis.

De Tytel van dit Boeksken en bovenal de Naamen die 't zelve onderſchreeven hebben, BLAUW en VAN IRHOVEN VAN DAM, moeten het gezogt maaken by elk die begeerig is den toedragt te weeten van 't geen, in het op den tytel gemelde Tydperk, heimlyk hier te Lande gedaan is, om *Frankryk* te begunſtigen, en den Stadhouder, met diens Aanhang, tegen te werken. 't Zelve is door gemelde Heeren gedagtekend: *Parys, 15 Nivoſe, het 3de Jaar der éene en onverdeelbaare Franſche Republiek.* (4 *Dec.* 1794.)

Wy kreegen geen der veelvuldige Afdrukken, [die elkander gelyk zyn, uitgenomen de zindelyker uitvoering van de eene boven de andere, en dat die by TETMANS, te *Haarlem*, eene *Nederduitſche* Vertaaling geeft van een en ander Stuk, anders alleen in het oorſpronglyk *Fransch* te leezen (*),] in handen, of wy doorlazen

(*) Men heeft ook in andere Drukken, zo als wy in de Advertiſementen gezien hebben, deeze Stukken vertaald.

zen het met die zelfde geneigtheid, als wy, voorheen, veele Stukken, uit de pen van den laatſten Onderteken-haar gevloeid, geleezen hadden. Op veele bladzyden hebben wy ons moeten verbaazen, en wy twyfelen geen oogenblik, of dit zal het geval weezen der meesten, die dit veel ontdekkend kleine Stukje met eenige opmerking doorloopen.

Van een Werkje, zo bekend, zo wyd en zyd verſpreid, en van zo weinige bladzyden, zullen wy ons der moeite eens Uittrekzels beſpaaren, en alleen de geringe moeite neemen, om, ten dienſte van de zodanigen onzer Leezeren die het niet mogten kennen, of, uit het reeds aangeduide, niet op de rechte waarde ſchatten, af te ſchryven, 't geen de Heeren BLAUW en VAN IRHOVEN VAN DAM, ten ſlot, zeggen. Zy laaten zich dus hooren:

„ Het bovenſtaand *Geſchiedkundig Verhaal* zal, zo men hoopt, eenigzins kunnen dienen om het *Fransch* Gouvernement te doen zien:

„ 1. Dat de Gemeenebestgezinde Party in *Nederland*, onveranderlyk, en ten allen tyde, de groote zaak der Vryheid, met al haar vermogen, heeft bevorderd en voorgeſtaan.

„ 2. Dat dezelve in 't byzonder, op de ontwyfelbaare gronden van wederzydsch belang, onveranderbaar de belangen der *Franſche* Natie zyn toegedaan geweest, en dezelve altoos heeft aangemerkt als haar éénige natuurlyke Vriendin en Bondgenoot.

„ 3. Dat, zy het Slagtoffer geworden zynde van haare trouw voor deeze Natie, onder het verraaderlyk Beſtuur der Staatsdienaars van den laatſten Dwingeland der *Franſchen*, het *Franſche* Volk, naa zichzelven van deeze Verraaders openlyk regt verſchaft te hebben, het ongelyk grootmoedig behoort te herſtellen, het welk door dezelven aan zyne *Bataafſche Vrienden* en *Broeders* aangedaan is geworden.

„ 4. Dat de Gemeenebestgezinden, van het oogenblik der Oorlogsverklaaring door de Nationaale Conventie aan den Stadhouder en zynen Aanhang, deeze Verklaaring met al hun vermogen hebben ondersteund en agtervolgd, en deezen Oorlog van binnen met geen minderen yver voortgezet, dan dezelve van buiten is bewerkſtelligd geworden.

„ 5. Dat zy aan alle de uitnoodigingen der Repreſentan-

tanten van het *Franſche* Volk, om het juk hunner Overheerſching af te werpen, daadelyk, en ten kosten van alles, hebben tragten te voldoen, in zo verre zelf, dat zy, geduurende den ruimſten tyd, en by herhaaling, gereed geſtaan hebben den doodlyken ſlag aan hunne Dwingelanden toe te brengen; doch hier in telkens, en by aanhoudenheid, alleen verhinderd en te rug gehouden zyn geworden door het langduurig en eindeloos vertraagen van de hulp en den byſtand der *Franſche* Wapenen, zonder welke het ten eenemaale roekeloos en onverantwoordelyk geweest zou zyn, het Zwaard binnen 's lands openlyk uit de ſcheede te hebben gerukt.

„ 6. Dat zy intusſchen daadlyk op de kragtdaadigſte wyze medegewerkt hebben, tot den voorſpoed der *Franſche* Wapenen, door een aanzienlyk gedeelte der Legermagt van hunne Dwingelanden binnen 's lands bezig te houden, en langs dien weg te beletten om tegen hunne *Franſche* Broeders openlyk te velde te kunnen trekken.

„ 7. Dat de Gemeenebestgezinden voorts in alle hunne onderneemingen op de regelmaatigſte en hunner Party waardige wyze te werk zyn gegaan, en zichzelven eene Repreſentatie gegeeven hebben, op de éénigſte wettige wyze welke in hunne omſtandigheden mogelyk was, en welke daadlyk haaren oorſprong alleen uit den boezem van het onderdrukte Volk genomen heeft.

„ Uit hoofde van welk alles zy dan ook vermeenen bevoegd te zyn om van de Edelmoedigheid der *Franſche* Natie, en haar doorlugtig Bewind, te verwagten, dat het *Bataafſche* Volk, als de Vriend en oude Bondgenoot der *Franſche* Republiek, zal worden aangemerkt en erkend; dat men een billyk onderſcheid zal weeten te maaken tusſchen het aanzienlyk Lichaam eener geweldig onderdrukte Natie, en den kleenen Slaavenhoop, die, aan den throon des Stadhouders vastgeketend, tot hier toe nog voortgaat haar in de jammerlykſte ſlaaverny te doen zugten; dat men regtvaardig zyn zal in het overweegen van het geen de *Nederlandſche* Gemeenebestgezinden, tot hier toe, daadlyk hebben gedaan, en wat zy waarlyk hebben kunnen doen, en uit dien hoofde een billyk onderſcheid maaken tusſchen hun genoeg gebleekene begeerten en hunne geringe vermogens, tusſchen hunnen pligt en de mogelykheid om aan denzelven te voldoen, en eindelyk, dat men, zich herinnerende de menigvuldige en langduurige verongelykingen, welke het *Bataafſche* Volk, uit hoofde

zyner verkogtheid aan de belangen der *Franſche* Natie, heeft moeten ondervinden, en zich geduldiglyk getroosten, grootmoedig en regtvaardig genoeg zal zyn, om dit edelmoedig en getrouwe Volk, openlyk, als een Genootſchap van Broeders, in zyne armen te ontvangen, en hetzelve onbepaald te doen deelen in alle die zegeningen, welke de Grondbeginzelen der *Franſche* Revolutie niet konnen naalaaten over het algemeene Menschdom uit te ſtorten.

„ Op alle deeze gronden is het, dat de *Nederlandſche* Gemeenebestgezinden zich daarenboven vleijen eene wettige aanſpraak te hebben op de Hulp, door de *Franſche* Natie, in de onuitwischbaare beſluiten van haare Vertegenwoordigers, aan alle Volkeren toegezegd, die bereid zyn om met haar de Dwingelanden allerwegen te beſtryden, en de Vryheid van het Menschdom te doen zegevieren. —— Het is dit grootmoedig Grondbeginzel, het welk het *Franſche* Volk dan ook den Oorlog aan hunnen Stadhouder, maar geenzins aan hunne onderdrukte Landgenooten, heeft doen verklaaren: waar op zy dus, zo wel als op hunne menigvuldig aangewende poogingen, om eene gemeene zaak met de groote Handhaavers der Regten van het Menschdom te maaken, hunnen eisch durven gronden, om, by de Inrukking der *Franſche* Troepen in hun Gemeenebest, als een vry en onafhangelyk Volk behandeld en aangemerkt te worden, welks Regten men verpligt is in allen opzigte te eerbiedigen, welks Leden men als zyne waare Vrienden en Broeders beſchouwt, en van welks gelukkige en allernaauwſte vereeniging men zich de grootſte voordeelen en het onwrikbaarst wederzyds geluk der beide Gemeenebesten moet voorſpellen."

Dag-register van al het voorgevallene, met betrekking tot het Request der Amſterdamſche Burgery, met de gevolgen van dien, tot op deezen tyd; waarby gevoegd is een Verhaal der Gevangenen, wegens hunne Detentie, door JACOBUS KONING. *Te Amſterdam, by* J. Koning, 1795. *In gr.* 8vo. 43 *bl.*

Het verklaarde oogmerk van den Schryver deezes *Dag-registers* is, zyne Stadgenooten voor het oog van allen te regtvaardigen en te zuiveren van de op hun geworpen blaam, als of de Ingezetenen van *Amſterdam* zich

al

al te lathartig hebben laaten onderdrukken. —— Hy oordeelt het tyd, den Landgenooten en de *Fransche* Natie te doen zien, met welke lampen *Amstels* Burgers een tyd lang hebben moeten ſtryden; als mede dat het openbaar moet worden, dat men het gebeurde niet aan hun, maar eensdeels aan de waakzaamheid humner Vyanden, en anderdeels aan de geheime Verraaders, die het in zyn eigen boezem kweekte, moet wyten. Het is verre van hem te willen giſſen, veel min zeggen, *wie* de geenen waren, die het Volk bedroogen; nog minder ſchryft hy het toe aan de eerſte Voorgangeren. —— Alleen draagt hy de Gebeurtenisſen voor zo als hy die meest zelve heeft bygewoond —— waar toe hy gelegenheid hadt door langen tyd Lid geweest te zyn van een Leesgezelſchap, en wel bepaald van Letter Z; uit welken hoofde hy meer bepaald ſpreekt van 't geen het voorgevallene in die Letter betreft. —— Uit een *Dagregister*, van tyd tot tyd gehouden, is dit Stukje opgemaakt, en vermeldt, onder andere, die *kleinigheden* der Geſchiedenisſe, welke ſoms de zaaden van groote Gebeurtenisſen in zich bevatten. —— Het is daarom waardig, by andere Stukjes van dien aart, bewaard te worden, daar de Schryver veelal als oor- en ooggetuigen ſpreekt, en het *Verhaal* van 't geen de wel bekende Gevangenen, wegens het indienen van het Request, aan welken hy dit *Geſchiedverhaal* opdraagt, in de Gevangenis overkwam, en hoe zy daar in behandeld werden, door hun zelven is opgeſteld.

Request aan Neerlands vertrokken Stadhouder, en Triumphzang voor zyne ten dienſte van het Vaderland bedreevene Heldendaaden. In Holland. In gr. 8vo. 48 bl.

Wy geeven deezen Tytel zo als wy denzelven vinden, ſchoon eenige *omgekeerde* Woorden, waarin de Steller van dit *Request*, blykens zyn *Een enkel woord vooraf aan zyne waarde Landgenooten*, nog al ſmaak ſchynt te ſcheppen, ons niet behaagen. Iemand moet van het doorſteekende zyner *Ironie* geringe gedagten hebben, als hy dit hulpmiddel noodig keurde om dezelve aan te wyzen; en hoe veele, iets *Ironisch* beoogende, Schryvers zouden, dit naavolgende, bykans een geheel Boek *omgekeerd* in 't licht moeten brengen. Wy herinneren ons, ten tyde dat *Lisſabon*, door den geweldigen Aardſchok, in

den Jaare MDCCLV, grootendeels in asch en puin bedolven lag, een en andermaal *het verwoeste Lisſabon* voorbedagtlyk zeer hobbelig gedrukt gezien te hebben, zonder dat die hobbeligheid der Letteren iets toebragt om ons denkbeeld van de Verwoesting te vergrooten.

De Opſteller van het Request, die zich tekent een Nederlandsch Burger, merkt op, „ dat dit Stukje, het welk „ uit den Tytel, in den eerſten oogopſlag, ſchynen zou „ Vygen naa Paaſchen, of te laat gekomen, te zyn. Doch „ ik behoef niet veel woorden om te doen verſtaan, dat „ het niet geſchikt was om geduurende de Slaaverny van „ Oranje onder het oog gebragt, veel min aangeboden „ te worden."

Des Stadhouders Propoſitie, den 14 van July in de Vergadering van hunne thans *Ex-Hoog-Mogenden* gedaan, (dit is des Schryvers bewoording,) ſtrekt ter ſcheering van dit Request; „ als in welke Propoſitie met ronde woor„ den verklaard wordt, niet ſlegts dat de *Franſche* Natie „ den Oorlog aan Ons gedeclareerd hadt, het geen men „ nooit verzuimd heeft, in Bededags Brieven en an„ dere Publyke Stukken, ons te vertellen; maar 't geen „ nog erger is, en de maat van de Ongeregtigheid der „ *Franſchen* in het oog des Volks moest volmeeten, *dat* „ *de Staat geen Oorzaak tot Oorlog aan* Frankryk *gegeeven heeft*. Verder konde men de Onbeſchaamdheid „ niet dryven, lieve Medeburgers! om, ware het mogelyk, het Volk te bedriegen, en het haalde my over, „ om eenige van die valſche, geweeten verkragtende, „ Volksbedriegende argumenten, welke in die Propoſitie „ gevonden worden, by malkanderen te trekken, by wyze „ van een Request, niet geſchikt om te preſenteeren, dat „ begrypt een iegelyk, maar om dat ik meende, dat het „ zo wel op die Propoſitie en het daarby gedaane aanbod „ paste."

Ziet daar des Requeſtrants oogmerk met zyne eigene woorden. Aan zyn oogmerk voldoet hy eerst in 't algemeen, en telt vervolgens twaalf *daadzaaken* op, om te bewyzen, dat „ wel degelyk van deeze zyde oorzaak tot „ den Oorlog met de *Franſchen* gegeeven is; daadzaaken, „ welke te algemeen bekend zyn, dan dat dezelve zou„ den kunnen tegengeſprooken worden, of daar aan een „ draai gegeeven worden, die dezelve in een ander licht „ zouden doen voorkomen."

Dit afgehandeld hebbende, neemt hy de vryheid, om

nog

nog eenige Aanmerkingen te maaken op zommige uitdrukkingen, welke in de Propositie voorkomen.

In een en ander gedeelte ontbreekt het niet aan een geestigen trek, veel min aan een scherpen zet, en zal dit Request, uit dien hoofde, door veelen nog al met genoegen geleezen worden.

Doch weinigen, gelooven wy, zullen voldaan weezen over den *Triumph-zang* voor WILLEM DEN V, of het moest alleen weezen over de kortheid; want dezelve bevat maar één bladzyde, en het slot luidt:

—— 'k Zie u by GEORGE *zitten,*
Den waakren Koning van de Britten.
Toeft hier nu, Lafaart! met die snooden
Die met u hunne straf ontvloden,
Tot dat de Gallen en de Belgen
U eerlang met King GEORG *verdelgen.*

Jaarboeken der Bataafsche Republiek. No. 1. *Te Amsterdam en Haarlem, by* Wesling en van der Hey *en* A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo.* 64 *bl.*

Eene Omwenteling, hoedanig wy in Louwmaand deezes Jaars eenen aanvang zagen neemen, maakt een Nieuw Tydperk in 's Lands Geschiedenissen, en het van aangelegenheid, de Bouwstoffen, welke tot het vervaardigen van dezelve vervolgens moeten dienen, te verzamelen.

Van dus eene Verzameling hebben wy den Aanvang voor oogen in de *Jaarboeken der Bataafsche Republiek*, No. 1. Zy behelzen, volgens de Opgave der Verzamelaars, in het Voorberigt —— gedeeltlyk zodanige *Originneele Stukken*, als na de heuchelyke Omwending van zaaken in ons Vaderland, door de Representanten des Volks, of Committes Revolutionair in de onderscheidene Steden en Plaatzen in deeze Republiek zyn gepubliceerd —— gedeeltlyk zodanige *Authentyke Stukken*, als den Uitgeeveren uit de Registers en Resolutien van deeze en geene hooge Collegien zyn bekend geworden —— en eindelyk zodanige merkwaardige *Aanspraaken*, van verschillenden aart, en op onderscheiden tyden gedaan, als den Uitgeeveren van tyd tot tyd worden ter hand gesteld.

Deeze *Jaarboeken* heeft men ten oogmerke, om de *veertien dagen*, met een No. van gelyke dikte als dit eerste,

ste, te vervolgen; zes No. zullen een Deel uitmaaken, en elk Deel met een behoorelyk Register voorzien worden.

De Uitgeevers verzoeken alle hunne Landgenooten, en in 't byzonder de Secretarisſen van de reſpective Repreſentanten des Volks, Committes Revolutionair, of andere Collegien in deeze Republiek, beneevens allen, die zich in de gelegenheid bevinden, om hunne *Jaarboeken* met originecle en belangryke Stukken te verryken, dezelve aan het Adres van een hunner te zenden.

Niemand, die weet, hoe keurlyke Bydraagen tot de *Vaderlandſche Hiſtorie* vervat zyn in de *Zaaken van Staat en Oorlog*, by J. ALLART, in de *Verzameling van Placaaten, Reſolutien, en andere authentyke Stukken, betrekking hebbende tot de gewigtige Gebeurtenisſen, in de Maand September* MDCCLXXXVII, *en vervolgens, in 't Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden voorgevallen*, by J. A. DE CHALMOT, of hy zal de Onderneeming deezer *Jaarboeken der Bataafſche Republiek* pryzen.

Derzelver waarde zal grootlyks afhangen van de verkryging des verzogten byſtands, van de naauwkeurigheid bovenal in de opgave van Eigen-naamen, van de Schikking der Stukken, zodanig, dat te groote eentoonigheid, aan de eene zyde, vermyd, en het geheel eener zaake, zo veel de aart des Werks toelaate, aan de andere zyde, bewaard worde; als mede van eene oordeelkundige keuze der zodanigen, die niet onmiddelyk behooren tot de *Originecle* en *Authentyke* Stukken, van welke beide geene moeten worden overgeſlaagen. De andere zyn van eene min noodwendigheid in eene *Verzameling* tot welke men de toevlugt neemt, om op te zoeken wat, gedeeltlyk altans, in de Dagpapieren van onderſcheiden aart verſpreid is: tot welk opzoeken het beloofde Zesmaandlyks Register zeer behulpzaam zal weezen; en kan de Aanwyzing van den *Inhoud* op ieder omſlag reeds by voorraad daar toe dienen.

Onder het ſchryven van deeze Aankondiging ontvangen wy No. 2: en zyn in die twee No. reeds CV Stukken begreepen. Wy zien, met genoegen, den voortgang deezes Werks, en dat het aan de Verëischten, boven gemeld, goeddeels beantwoordt. Hoe gansch aanmerkelyk kunnen deeze *Jaarboeken* worden! Hoe zeer wenſchen wy dezelve vervuld te zien met Stukken, die waare Vryheidsmin, oprege Vaderlandsliefde, ademen; en ons den geluk-

ki-

ligen Voortgang vermelden van de beste poogingen, aangewend om de Grondslagen te leggen tot den opbouw van een Gemeenebest, zo deerlyk vervallen.

Levensgeschiedenis van den Heer Constant, Koopman te Richmanshauzen, door C. G. SALZMAN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. IIde Deel. Te Amsterdam, by* G. ROOS *en* J. ten Brink Gz. 1794. *In* 8vo.

Onder deezen Titel komt, volgens belofte der Uitgeevers, het Vyfde Deel van den *Bode uit Thuringen* thans afzonderlyk, voor de geenen die gemelden *Bode* niet bezitten, in het licht. Toen wy het voorgaande Deel aankondigden (*), lieten wy hem op reize, met den Heer Asfof, na America. In dit Deel land hy aldaar aan, door een gelukkige Schipbreuk; gelukkige, zeggen wy, om dat dezelve hem bragt onder een Volk, waarby wel eene zeer zonderlinge Regeerings- en Leevenswyze plaats had, doch welks Gewoonten volmaakt met het Verbeterings-plan, dat de Heer SALZMAN, in deezen *T. Bode*, het Menschdom, en vooral zyne Landgenooten, aanpryst en smaaklyk tracht te maaken, en 't welk hy onder dit omkleedzel voordraagt, op zyne gewoone, dat is, gemeenzaame en vervrolykende, wyze. Hy beschryft dit Land, en de Zeden van deszelfs Inwooners, op eene wyze, die iederen Wereldbewooner byna zoude doen watertanden, om onder zulk eenen gunstigen Regeerings-Vorm te mogen leeven; doch, om zyne Leezers niet te vergeefsch naar dit Eutopia te doen zoeken, heeft hy blz. 16 de volgende Noot goedgunstiglyk geplaatst: „ Hier is een *groote* Aanmerking nodig. Heer Constant komt thans in een Land, alwaar alles beter ingericht is, als in Duitschland. Hier by is nu het volgende optemerken; eerstelyk: dat men daarom niet op zyn, Predikant, Amptman, Edelman, Vorst, enz. te onvreden moet worden, wanneer het by hen niet gaat, zo als het wel gaan moet. Dewyl *iedereen*, zelf onze waardige en edeldenkende Keizer (JOSEPHUS) op eene zekere wyze als geketend is, dat, hy zo veel goed niet doen kan als hy wel wil. Zo dra men iets verbeteren wil, zo stellen 'er zich daadelyk een menigte menschen tegen, welke, door die verbetering, een Gulden of twee van hunne inkomsten zouden verliezen." (Zou dit wel alleen in Duitschland plaats hebben??)

„ Ten tweeden, moet men in 't oog houden, dat het Land, waarvan nu zal gesprooken worden, op de Kaart van America in 't geheel niet aangetekend staat, en de weg daar heen, dus

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1794. bl. 195.

dus zeer bezwaarlyk te vinden zy. Dit herinner ik, om dat de een of ander zich, door de vleiende Verhaalen, die nu zullen voorkomen, niet daadelyk zal laaten verleiden zyn Vaderland te verlaaten, en naar America te gaan om daar die gouden eeuw te vinden."

SALZMAN is genoeg by onzen Landgenoot bekend, om iets van zyn Voordragt te zeggen; maar den Vertaaler willen wy by deezen wel vermaanen, om zich meer op het Nederduitsch toe te leggen, om zo veele onverantwoordlyke fouten, tegen de geslagten, naambuiging, als anderszins, niet meer te begaan.

Justus, Graaf van Ortenburg —— een Tafereel van Menschelyk Geluk. —— Als een Tegenstuk van SALTZMAN'S *Karel van Karelsberg. —— Eerste Deel. Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht, by* J. de Waal Sz., 1794. *In 8vo, 296 bl.*

De Graaf van Ortenburg is, volgends de hier opgegeevene afschetzing, een man van een alleruitmuntendst Character; genegen om de Ingezetenen van de Plaats, over welke hy 't bewind voerde, dat is, getrouwelyk uit het Hoogduitsch overgezet, zyne *Onderdaanen*, gelukkig te maaken, had hy het geluk en genoegen, aan dezelven twee waardige voorwerpen, den Heer Lindendaal, als Leeraar, en den Heer Hubsman, (die zich tot het Predikambt bekwaam gemaakt had, doch als zodanig niet te regt konde raaken,) als Schoolmeester, te kunnen bezorgen: beide deeze waardige mannen beyverden zich ook, ieder in hun vak, om aan het oogmerk des Graaven te beantwoorden, en hervormden de Gemeente van Wiesenbach, met de daad. De Graaf van Ortenburg word, in nog meer onderscheiden gevallen, die wy niet allen kunnen opnoemen, getekend als een man, die, zo wel in 't Huishoudelyke als Staatkundige, voorbeeldig goed en braaf was, en handelde. —— In zo verre is dit Stuksken, in allen opzichte, leezenswaardig. Doch om welke reden het, op den titel, als een Tegenstuk tegen SALZMAN word opgegeeven, verklaaren wy niet te kunnen bevroeden; het kan veeleer als aan de zyde van *Karel van Karelsberg* gaande worden aangemerkt; immers ook in dit Stuk ontmoet men, zo wel als by SALZMAN, voorbeelden van verregaande verbastering, verkeerdheid en ondeugden, die 't menschelyk hart tot schande strekken; maar by SALZMAN vind men ook edele Characters, zo wel als hier, die de eerbied, verwondering en navolging, van elk eenen tot zich trekken en verdienen: mooglyk is dit Byvoegzel op den titel alleen dienende om het Werksken zo veel meer aftrek te bezorgen.

Ju

Julia van Roubigné, eene Geſchiedenis in Brieven. Twee Deelen. Met Plaaten. Naar het Engelsch. Te Amſterdam, by de Wed. J. Dóll, 1795. *In gr.* 8vo. 292 *bl.*

By 't leezen van de eerſte woorden van de Voorreden: *Deeze, waarlyk ſentimentele Brieven*, ſchrikten wy, en dachten, zyn wy weêr veroordeeld, om een party laffe, weinig of niets betekenende Woorden en Uitroepingen te leezen; een party ſtreepjes en uitroepings-tekenen, enz. die alleen dienen om papier te vermorſen, te moeten overzien? Maar wy herſtelden ons, toen wy, in 't vervolg dier Voorreden, bemerkten, dat het waar gevoelige (ſentimentele) van het zotte, door den Steller van dezelve, wel duidelyk onderſcheiden word. —— Dit bemoedigde ons; en wy vonden ons in onze, daar op gegronde, verwachting niet bedroogen. —— Sentimenteel toch is, in den zin die 'er de verdwaasdheid aan gehegt heeft, en die overmaat van rampen 'er aan hegten moet, onzinnig van elkander verſchillend: in de laatſten ongevoelig te zyn, is even zo laakbaar en onnatuurlyk, als het moderne, zo genaamde, ſentimentele zot, en de menschheid en 't waar menſchelyk gevoel onteerend, is.

Julia roubigné, de Heldin van deezen Roman, is (zo als dergelyke Heldinnen doorgaans zyn) eene zeer beminnelyke Dame; doch by uitſtek ongelukkig, zo door de omſtandigheden, waartoe haare Ouders vernederd waren, als door haar Huwelyk. Zy gedraagt zich, in 't eerſte geval, met eene gelaatenheid, die haare jaaren en eerſte opvoeding ſchynt te overtreffen; doch de beweeggronden daar toe, die zy opgeeft, zyn verſtandig en leerzaam. Zy trouwt met eenen Man dien zy niet bemint, uit edelmoedige erkentenis, en, ſchoon zy aan haare verbindtenis getrouw blyft, eene in haare jeugd opgevatte liefde, waarvan haar Man noodlottig kennis krygt, vervult deezen met eene woedende yverzugt, en brengt hem tot den ſtap, om, op enkel, hoewel niet onſchynbaar, vermoeden, zonder haar te hooren, haar door vergif van kant te helpen; en, te laat zyne dwaaling ziende, neemt hy *Laudanum*, die hem insgelyks den dood aanbrengt. Alles word in deeze Brieven levendig en natuurlyk afgemaald, en is doorvlogten met nuttige Zedelesſen. Onder allen zyn die over den plicht eener Vrouwe jegens haaren Egtgenoot, in den 24ſten Brief, bl. 150, enz. voorgedraagen, dubbel der leezing en overdenking waardig.

Hen-

Henry en Louize, eene Nederlandſche Geſchiedenis, in gemeenzaame Brieven, door C. L. VAN DER WEYDE. (*Niet vertaald.*) *Tweede Deel. Te Leyden, by* D. du Mortier en Zoon, 1794. *In gr. 8vo. 444 bl.*

By het geen wy, by de melding van het eerſte Deel van deezen vermaakenden en nuttigen Roman, gezegd hebben (*), hebben wy, ten aanzien van dit tweede Deel, niets te voegen, dan alleen, dat de daar in voorkomende Characters met dezelfde eigenaartige trekken worden geſchetst; dat de ontwikkeling der Hoofdgeſchiedenis, en der in 't Werk niet ongelukkig ingevlochten Epiſoden, zeer natuurlyk afloopt, en alles tot een gewenscht einde gebragt word: waarom wy de leezing van deeze Geſchiedenis, zo wel tot vermaak als leering ſtrekkende, kunnen aanpryzen.

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letterooef.* voor 1794, bl. 385.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bybel der Natuur; ontworpen door den beroemden J. J. SCHEUCHZER, *in leven Hoogleeraar der Genees- en Wiskunde te Zurich, enz. In 't Nederduitsch overgezet, en met bygevoegde Aanmerkingen, uit de beste Uitleggeren, nieuwste Natuur- en Oudheidkundige, Historische Schriften, Reisbeschryvingen en Toegiften vermeerderd, door* LAURENTIUS MEYER, *S. Th. Doct. en Professor Ordinarius, aan 's Lands Hooge School te Franeker, enz. Twaalfde Deel. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1792. *In gr.* 8vo. *met de Voorreden* 707 *bl.*

Door een of ander toeval is dit *Twaalfde Deel* van het vermaarde Werk van den arbeidzaamen SCHEUCHZER onzer opmerkinge ontglipt. In den zelfden vorm als de voorgaande Deelen, behelst het 's Mans Aanmerkingen, te gader met de Byvoegzels van den vlytigen Hoogleeraar MEYER, over de nog overschietende Boeken des N. Testaments. Deeze zyn de *Handelingen der Apostelen* tot aan het einde der gewyde Verzamelinge. Registers zyn, by een Werk van zulk eenen aanleg en uitgebreidheid, eene onontbeerlyke vereischte. Men ontmoet hier een drietal van die nutte byvoegzels, allen met de noodige uitvoerigheid vervaardigd. Het eerste Register behelst eene lyst van opgehelderde Schriftuurplaatzen; daar naa volgt een Register der *Hebreeuwsche Woorden*, en eindelyk een derde van de *voornaamste Zaaken*. Te zamen beslaan zy drie honderd vyf-en-veertig bladzyden, gevolglyk ruim de helft deezes Deels, en zyn alzo van eene uitvoerigheid, aan de uitgebreidheid des Werks evenredig. De Voorrede behelst eenige byzonderheden, de Schriften van het O. Verbond betreffende, overgenomen uit Schryvers, welke, zints de uitgave deezes Werks, hunne ontdekkingen door den druk hebben gemeen gemaakt.

Uit die Voorrede lust het ons, het een en ander ter proeve mede te deelen. Bekend, en in het Werk, ter behoorlyke plaatze, vermeld, zyn de verschynzels en uit-

werkzels van den berugten wind *Samum*, of *Samiël*. Een geleerde *Zweed* hadt, naa de uitgave van SCHEUCHZER, een Werk doen drukken, waarin hy de bekende verſchynzels van den ſchrikwekkenden wind ter verklaaringe van eenige Schriftuurtexten aanvoert. In onze taal doet de Hoogleeraar MEYER den Uitlander aldus ſpreeken: „ Ik ben 'er niet vreemd van, of die geduchte nederlage, die het heirleger van den Aſſyriſchen Koning Sanherib voor Jeruſalem geleden heeft, en 2 KON. XIX: 35. 2 CHRON. XXXII: 21. en JESAJ. XXXVII: 36. beſchreven word, toen 'er 185000 in éénen nacht ſneuvelden, moete ook van dit verſchynſel afgeleid worden. Wanneer 'er gezegd word, dat een *Engel des Heeren* deeze wraak hebbe uitgevoerd, dat is naar de Hebreeuwſche manier van denken en zich uittedrukken te verſtaan, en niet onbeſtaanbaar met onze mening.

„ Dat men deezen allerſchielykſten en algemeenen ondergang aan eene pest zoude toeſchryven, dat ſchynt zich met de gewoone, alhoewel ook allerſchielykſt doorbrekende, werkingen van deeze kwaal niet te kunnen laaten overeenbrengen —— Byaldien deeze nederlaage in dat dal, het geene men nog hedendaags in Palestina voor de plaats van deeze gebeurenis houdt en aanwyst, ware voorgevallen, dan is het klaar, dat Sanherib, op den tocht van Egypte, zynen weg niet over Rama, maar meer zuidelyk na de gewesten van Bethlehem, tegen Jeruſalem opgetrokken zy. Een weg, dien de Karavanen ook nog zomtyds nemen, wanneer ze over land na Egypte de reis doen —— En het is zeer waarſchynlyk, dat een ſtreek van den *Samum* aldaar, op de Godlyke toelaating, dit heirleger overvallen en nedergeploft hebbe.

„ Ik ben echter niet van mening, dat *het vuur van God*, waarvan zomtyds in de beſchryving van de reize der Israëlleren door de woestyne gemeld word, van deezen *Samum* moete verklaard worden —— Of dat het *vuur van God*, waardoor de Zoonen van Job gedood wierden, JOB I: 16. op dit verſchynzel kan toegepast worden; dewyl uit die plaatſen blykt, dat men door die uitdrukkingen meer eigenlyk den blikſem verſtaan kan —— Ook gaat men te verre, wanneer men alle brandende oostelyke winden op den *Samum* wil t'huis brengen. Die zwoele en ſtekende hitte, met een ſtillen oostenwind verzeld, daartegen Jonas onder

„ zy-

„ zynen Wonder-boom ſchuil vond, JON. IV: 6, 8. die „ takken en wortels doet verdorren, JES. XL: 24. die „ oostenwind, die uit de woestyne opkomt, en de bron„ nen en fonteinen uitdroogt, HOS. XIII: 15. die gras en „ bloemen verteert, PSALM CIII: 15, 16. die de vruch„ ten der boomen verdroogt, EZECH. XIX: 12. en de „ planten vernielt, EZECH. XVII: 10. met nog meer andere „ dergelyke gebeurenisſen en verſchynſelen, kunnen op ee„ ne voldoende wyze van die brandende heete winden in het „ Oosten verklaard worden, zonder dat men daarby den „ *Samum* en deszelfs zwavel-dampen behoeve te baat te „ nemen — Deeze winden komen in Palestina zoo wel „ uit het Oosten, als uit het Zuiden. Waar ze heenen „ ſtryken, word het loof op de boomen vaal, het ſap van „ het gras verdroogt, en de velden zien 'er uit als of „ ze verbrand waren.

„ Dan (dus vervolgt de geleerde *Zweed*) by de vol„ gende Schriftuurplaatſen kan de oordeelkundige Uit„ legger met grond aan den eigenlyken *Samum* den„ ken — PSALM XI. 6. *Hy zal op de godloozen rege„ nen ſtrikken vuur en zwavel, en een geweldige ſtormwind „ zal het deel hunnes bekers zyn* — Men vindt by de „ Arabiſche Schryvers ook trekken, die dergelyke ſterke „ verwenſchingen uitdrukken.

„ ZACH. IX: 14 word gezegd: *De* HEERE *zal over „ hun verſchynen, en zyne pylen zullen uitvaaren als een „ blikſem: de* HEERE *zal met de bazuine blaazen, en „ Hy zal voortreeden met ſtormen uit het Zuiden.* —

„ JESAJ. IV: 4. zegt de Profeet: *De* HEERE *zal de „ bloed-ſchulden van Jeruſalem verdryven, wegvaagen door „ het uitvoeren van zyne wraak en oordeelen,* — *door „ brandende ſtormen, verteerende winden.* Alhoewel ook „ een *verteerende yver* of *toorn* aan de meening van den „ Profeet ſchynt te kunnen voldoen.

„ JESAJ. XXVIII: 2. word het oordeel over Efraïm „ uitgebeeld als *een hagel-bui, eene poort des verderfs*, „ liever, als *een doodende dwarrel-wind.* —

„ JEREM. IV: 11, word *een dorre wind van de hooge „ plaatſen in de woestyne, niet om te wannen, noch om te zui„ veren*, vertoond, רוח צחה, *ventus nitens.* — *Een glan„ zige wind* ſchynt op die roodachtige kleur te zien, die de „ aankomst van den *Samum* by de kimmen voorſpelt; „ hoewel ik 'er niet zeer op ſtaan kan, dat deeze Ver„ klaaring noodzaaklyk zou zyn. En men verbeelde zich

„ tog niet, overal blyken van deezen geduchten wind „ optedoen."

Om uit het Werk zelve iets voor te draagen, valt onze keuze op het geen wy aldaar vermeld vinden, raakende de uitwerkzels van den *geneezenden Zweetdoek* van den Apostel *Paulus*, door LUKAS verhaald, HAND. XIX: 11— 13. „ In de eerſte tyden van het Kris„ tendom (dus luiden de Aanmerkingen) moest niet al„ leen de leer van Kristus met nadruk gepredikt, maar „ ook door wonderen bevestigd en verzegeld worden: „ ten einde de Apostelen daardoor als Godsgezanten „ zich ingang verworven. Hier was nu *Paulus Zweet„ doek en Gordel* een wonderbaarlyk middel ter gene„ zing van Zieken, gelyk wel eer *Petrus ſchaduw*, K. „ V: 15. En in zeker opzicht nog krachtiger; want de „ ſchaduw kon niet, ten zy Petrus tegenwoordig was, „ werken, maar deeze doeken en gordels konden gedraa„ gen worden, daar Paulus niet was."

By deeze paragraaf ontmoeten wy de volgende Aanmerking: „ Zulke genezingen kan THOM. CHUBB niet „ verduwen, maar meent dat een verhaal daarvan meer „ naar goochelaary en ſnood bygeloof zweeme, dan voor „ het Opperwezen betaamend, en dus in een Bybelboek „ geenzins betaamend zy. *Posth. Works*, *Vol.* II. p. 214. „ Maar in eene plaats, daar men zoo veel werks maakte „ van toverkunſten, bezweeringen, en bygeloovigheden, „ gelyk Efeſen vernoemd was, en ook uit vs. 19 blykt, „ vond de Godlyke Wysheid het niet ontydig, door „ Wonderwerken, juist geſchikt naar den aart, de denk„ en handelwyze, van die lieden, de Godlyke Zending „ der Apostelen, de waarheid en geloofwaardigheid van „ derzelver leer, en de achting, die men hun ſchuldig „ was, plechtig te handhaaven —— En heeft 'er al „ eenige bygeloovigheid by zommige hieromtrent plaats „ gehad, de uitwerkſelen ofte genezingen van Zieken, „ door zulke, op zich zelve gansch niet geſchikte, „ middelen, beweezen echter, dat God hier, om het be„ lang van zynen gezandt, wonderen deed, zelf buiten „ het weeten van hem, die ook aan zulk bygeloof het „ minſte deel niet had —— Het geloof, dat Jeſus, dien „ Paulus predikte, de Meſias was, werkte hier krachtig, „ alhoewel het ook nog met zyne zwakheden verzeld „ was. En zoodanig mag men ook het verhaal nopens

„ Pe-

„ Petrus genezende ſchaduw aanmerken, K. V: 15.
„ —— Ook bewyst het geval, dat hierop verhaald word,
„ aangaande die bezweerers, welken hunne genomen proe-
„ ven zoo deerlyk mislukten, dat hier geen bygeloof de
„ zaak uitmaakte, of om wonderen en genezingen te
„ doen toereikende was. J. G. ALTMAN *Meletem. Phi-*
„ *lol. Crit.* T. II. p. 72 ſeqq. LILIENTHAL, HAMELS-
„ VELD."

't Geen SCHEUCHZER, raakende *het onderſcheid der Dierelyke Lichaamen*, over I KOR. XV: 39, aantekent, te gader met het byvoegzel van Profeſſor MEYER, zullen wy hier nog overneemen. De woorden van PAULUS zyn deeze: *Al het vleesch is niet eenerlei vleesch; maar een ander is het vleesch der menſchen, en een ander is het vleesch der beesten —— viſchen —— en der vogelen:* „ Wan-
„ neer men (ſchryft SCHEUCHZER) het kennelyk groote
„ onderſcheid tuſſchen de planten en de dieren be-
„ ſchouwt, kan men lichtelyk nagaan, dat ze ook, ten
„ aanziene van hunne kleinſte deelen, uit welken ze be-
„ ſtaan, in hoedanigheid verſchillen. Hiervan kan ons de
„ Scheikunde overtuigen, die, door middel van het vuur,
„ of andere kunstbehandelingen, de zamengeſtelde lichaa-
„ men in hunne eerſte beginzelen weet te ontbinden ——
„ Maar in de natuur zelve heeft men ook zeldzaame ver-
„ anderingen; zoo dat men met grond beweeren kan,
„ dat iedere plant, en ieder dier, als eene ſcheikundige
„ Werkplaats mag worden aangemerkt. Iedere plant
„ trekt haar voedſel, het geene voor haar dienſtig is, uit
„ de aarde; dit bereidt en bewerkt ze in haare Vaten,
„ voert het in alle de deelen, die haar lichaam uitmaa-
„ ken, en verandert het in haare eigene zelfſtandigheid
„ —— De dieren nu leven meest van de planten; dan
„ hierby heeft wederom eene ſterke verandering plaats,
„ waardoor de planten in eene dierelyke zelfſtandigheid
„ overgaan. Het vleesch is, volgens de uitkomſten der
„ ſcheikundige proeven en behandelingen, wat anders,
„ dan de zelfſtandigheid —— De menſchen leven ge-
„ deeltelyk van planten, gedeeltelyk van dieren; dog
„ hun vleesch is wederom geheel onderſcheiden van de
„ zelfſtandigheid der planten en van het vleesch der die-
„ ren. Het voedſel moet eene evenredigheid hebben met
„ het geene gevoed wordt, en echter is het geene door
„ de voeding ontſtaat onderſcheiden van het geene tot
„ voedſel dient —— Dewyl nu de mensch van de aard-

„ gewasſen en dieren leeft, kan men deszelfs lichaam „ wel beſchouwen als oorſprongelyk uit gewasſen beſtaan„ de, en door veele veranderingen en wegen eene geheel „ andere hoedanigheid verkregen hebbende."

Door de volgende aanmerking wordt het hier voorgedragene nader opgehelderd. „ GROTIUS heeft, 't geene „ hier ter zaake dient, aangemerkt, dat, hoe zeer ook „ het vleesch in ſoorten verſchille, het echter vleesch „ zy en blyve. Dus zyn ook de lichaamen, by al het „ onderſcheid, waardoor ze onderling verſchillen, echter „ lichaamen. En deeze ſtelling gebruikt de Apostel, om „ te bewyzen, dat het lichaam, het welke wy hier omdra„ gen, 't welke ſterft en verderft, tot aarde wederkeert, „ en het geene na de opſtandig zyn zal, hoewel zeer in hoe„ danigheden veranderd, veel voortreflyker en heerlyker, „ vs. 42—44, echter niet ophouden zal een waar mensch„ lyk lichaam te zyn —— hier by moeten wy het ge„ zegde vs. 39. in het oog houden, dat God naar zy„ ne wyze beſtelling alle de byzondere lichaamen ge„ ſchikt en bekwaam gemaakt heeft, om in hunnen ſtaat, „ omſtandigheden en betrekkingen, aan die byzondere „ oogmerken te dienen, welken Hy door hun beſtaan be„ doelde —— voorts mag men by deeze woorden ook „ denken aan het onoverzienlyk ruime en menigvuldige „ onderſcheid, 't geene tuſſchen de dierelyke lichaa„ men naar hunne menigvuldige onderſcheidingen in „ klasſen, geſlachten en ſoorten, en allen naar de on„ derſcheidene Klimaaten, Landen en Plaatſen, welken „ de Schepper hun ter wooning had aangewezen, plaats „ heeft —— dus wil nu de Apostel zeggen, zal ook „ God het lichaam van menſchen, wanneer ze in ede„ ler en voortreflyker gewesten, om die te bewoonen, „ zullen overgaan, zoodanig weeten te veranderen, dat „ ze voor die gindſche gewesten gepast zyn zullen."

De

De geordende en gelukkige Huishouding, aangeweezen en aangepreezen in agt Zeedenkundige Leerredenen, door HERMAN GERHARD VAN BREUGEL, *Oudſten, doch rustenden, Predikant te Dordrecht, en Curator der Latynſche en andere Schoolen aldaar. Te Dordrecht, by* A. Blusſé en Zoon, 1794. *In gr.* 8vo., *zonder de Voorrede van XXXI,* 310 *bl.*

Allerbelangrykst, hoe dikmaals zy ook het verſtand en de pen van Zedeſchryvers bezig hielden, zyn de onderwerpen, welke hier behandeld worden. Byzondere Huisgezinnen tog moeten als zo veele afzonderlyke Maatſchappyen worden aangemerkt, op alle welker leden onderſcheidene pligten rusten, die op den welſtand en het geluk des kleinen lichaams een onmiddelyken invloed hebben. Huislyk geluk is het zuiverst, het redelykst, genoegen, welk een verſtandig mensch kan ſmaaken. Ontbreekt hem dit, en moet hy elders zyn vermaak zoeken, hoe zeer hy ook, in zyne uithuizige uitſpanningen, een bly gelaat vertoone, een heimelyke worm knaagt aan dezelve, en doet hem, terwyl het gelaat ſchynt te lachen, in zyn gemoed een ſnerpend leed gevoelen.

Gelyk dus de Eerw. VAN BREUGEL, met regt, zyne *Dordrechtſche* Gemeente onderhield over onderwerpen, van zo veel gewigts ter bevorderinge van het geluk zyner Natuurgenooten; dank verdient insgelyks zyn Eerw. dat hy zich wel heeft willen verledigen, om een gedeelte van zynen rusttyd te beſteeden tot het meer algemeen verſpreiden van zyne eertyds uitgeſprokene belangryke Redevoeringen. In de Voorrede ontmoeten wy eenige aanmerkingen over de *Orde* in 't algemeen, zo als dezelve in de Werken der Scheppinge plaats heeft, en, met opzigt tot de menschlyke bedryven, van wegen het onveranderlyk onderſcheid tuſſchen *orde* en *wanorde*, *regt* en *onregt*, *goed* en *kwaad*, tot een regelmaat voor het zedelyk gedrag moet verſtrekken. Voorts heeft de Eerw. VAN BREUGEL noodig geoordeeld, het vooroordeel van zommigen te keer te gaan, die, veelligt, om den bynaam van *Zeedenkundige*, omtrent zyne *Leerredenen* min gunſtige gedagten mogten voeden. „ Is (vraagt hy) „ de Zeedenleer niet een voornaam en gewigtig ſtuk van

„ onzen Euangelischen Godsdienst? Wie mag, wie „ kan zulks loochenen?" —— „ Immers (gelyk hy ver„ der schryft) de waare, eenige, en volkoomene Midde„ laar Gods en der menschen, onze Heer *Jesus Christus*, „ die de menschen verloste door zyne *Leer*, van onwee„ tenheid en dwaaling; door zyn *voorbeeld*, van de on„ deugd; door zyn gehoorzaam *lyden en sterven*, van de „ gevolgen der zonden en knaaging des geweetens; en „ door zyne *opstanding*, van de onzekerheid noopens het „ toekoomende leeven, 't welk Hy, Hy alleen en vol„ koomenlyk, voor ons heeft verdiend; is ons van Gode „ zo wel geworden tot *wysheid* en *heiligmaaking*, als tot „ *rechtvaardigheid*, en alzo tot volkoomene *verlossing*; „ 1 Kor. I: 30. Hierom zig roekeloos op *Jesus* verdiensten „ te verlaaten, zonder acht, of behoorlyke acht te gee„ ven, op- en zonder zig veel te bekommeren omtrent „ zyne *Wetten*, en zyn *Voorbeeld*, was voorzeker eene „ Godsdienstigheid vol leemtens en gebreken, die geen„ zins aan zyn heilzaam doelwit en hoogen wil beant„ woorden zou."

Het gevolg, welk de Eerw. VAN BREUGEL uit dit alles afleidt, zullen wy insgelyks overschryven. „ Waarlyk het „ is laf; 't is onverstandig; jà onchristelyk, het prediken „ der Zeedenkunde te bestempelen met den naam van „ *Heidensche Zeedenleer*. Hebben dan Christus en zyne „ Afgezanten niet zo wél, niet zo uitdruklyk en bestem„ dig, de *Zeedenleer* gepreedikt, als de *Geloofsstukken*, „ of bespiegelende Waarheeden, gelyk men die, maar te „ onrecht, noemt? Of kan 'er een echt en recht Chris„ ten, zelfs in onze verbeelding, zonder in- en uitwen„ dig *goede Zeeden* bestaan? Neen! gelyk wy voor ons „ zelven moeten onderhouden, zo moeten wy ook de „ menschen *leeren onderhouden*, niet dit of dat, maar „ *alles*, wat *Christus Jesus*, de Heer, of zelf aan hun, „ of door hen *aan ons bevoolen heeft*. En hen tot het „ yverig en dankbaar betragten, en tot het blymoedig „ vervullen van hunne pligten aan te zetten, moet tot „ derzelver navolging, een groot deel, en het groote doel „ van alle die Voorstellen zyn, die men onze *Predikatien* „ noemt."

Overneemenswaardig oordeelden wy deeze brokken uit de *Voorrede*. Indien wy onze eigen manier van denken als eenen maatstok volgen, toonen zy dat de Eerw. VAN BREUGEL evenmaatige, gezonde en redelyke, begrippen aan-

aangaande den Christlyken Godsdienst voedt. Wy voegen 'er nevens, dat het wenschlyk ware, dat alle openbaare Leeraars van het Euangelie de zaak uit zulk een oogpunt beschouwden, en hunne meening deswegen openlyk aan den dag leiden. Het Ongeloof, 't welk den Christlyken Godsdienst en de gevoelens van deszelfs gewaande belyders dikmaals verwart, zou daardoor veel steuns verliezen. Een ander allerheilzaamst gevolg zou daar uit voortvloeien. De Leeraars, dus gezind, zouden langwylige, niets afdoende, verklaaringen, dorre beschiegelingen, uit hunne Predikatien verbannen. Op den aandrang op een rein gemoed en geregelden wandel, zouden zy zich met meer yvers, toeleggen. De Grondwaarheden van het Euangelie zouden zy in een helder en bevallig licht plaatzen. Alle 't welk op de verlichting van het verstand, en de vermeerdering van godsvrugt en deugd, eene heilzaame uitwerking zoude hebben.

Om nu nog iets aangaande de Leerredenen zelve te melden, zy voeren de volgende Opschriften: Aanpryzing eener kinderlyke, maar reedelyke gehoorzaamheid aan God; de echte en rechte liefde des Mans jegens zyne Vrouwe; de pligt der Vrouwe omtrent haaren eigen Man; de pligt der Ouders omtrent hunne Kinderen; de schuldpligt der Kinderen omtrent hunne Ouders; de pligt der Dienstelingen omtrent hunne Heeren, of Meesters en Vrouwen; de pligt der Heeren en Vrouwen omtrent hunne Dienstelingen; hoe de welstand van een Huisgezin door een verstandig- godvrugtig bestuur van hetzelve te bevorderen zy? De eerste Leerrede, dienende tot eene Inleiding op de volgende Verhandelingen, bevat verscheiden Aanmerkingen, volmaakt overeenstemmende met des Schryvers aangekondigd gevoelen in de *Voorrede*, omtrent de Zedeleer, als de hoofdbedoeling des Euangeliums: Niet alleen tragt zyn Eerw. te doen zien, dat, volgens den Text, Besnydenis noch Voorhuid, geenerhande uitwendige Godsdienstige Voorregten of Belydenissen, iets is, maar de Onderhouding van Gods Geboden; maar hy verledigt zich daarenboven, opzettelyk, om de wanbegrippen der zulken te keer te gaan, die waanen, als of de Leere wegens de verdiensten van Christus, geloof en bekeering, op de verpligting tot de gehoorzaamheid aan Gods geboden eenigen inbreuk zouden maaken. Veelen, die het stuk anders inzien, zullen wél doen, om vooral het laatste deel deezer Leerrede met

aandagt te leezen. „ Christus en zyne Apostelen „ (ſchryft hy, onder anderen) roepen Zondaars tot be„ keering. Maar nu, wat is het zig te bekeeren? 't Is, „ buiten den algemeenen zin, van uit het Jood- of Hei„ dendom over te gaan tot den Christlyken Godsdienst, „ en voor zo veel ons de bekeering nog noodig is, *niet* „ eenig ligt berouw over dit, of dat bedreeven kwaad „ te hebben. 't Is *niet* eenige traanen te ſtorten over „ onzen zondelyken aart, en ons bekende, en onbe„ kende, overtreedingen van Gods Wet; en zelfs niet „ een gevoelige ſmart daar over te hebben en te hou„ den. Maar het is op te houden een moedwillig Zon„ daar of Zondares te zyn. 't Is af te laaten van „ kwaad te doen, en te leeren goed doen. 't Is te veran„ ren van hart, van neiging, van hebbelykheid, van „ weg, van ſtaat en gedrag. Kort af, 't is in alle deeze „ opzigten een nieuw ſchepzel, en ander mensch, te wor„ den, die een ernſtig voorneemen heeft en betoont, om „ voortaan niet alleen na zommige, maar na alle, Geboden „ Gods te leeven."

Wat voorts aangaat den inhoud der Leerredenen, in welke de Eerw. VAN BREUGEL de hoofdzaak behandelt; wy hebben daarin verſcheide aanmerkingen gevonden, de pligten der onderſcheidene leevensſtanden betreffende, die, hoewel elders ook voorhanden, hier met eene juiste klaarheid ontvouwd worden, en met eene beſcheidenheid en aandrang, die zich eenen weg tot het hart baanen, en alzo den Leeraar den kans ſchoon doen ſtaan, om, nevens de overtuiging des verſtands, de daadelyke beoefening uit te werken. De Toepaſſingen hebben iets van dat ernſtig welmeenende, 't welk ons, omtrent het hart en de inzigten des Leeraars, de gunſtigſte vermoedens doet opvatten.

In de Leerrede, behelzende den *pligt der Dienſtelingen omtrent hunne Heeren en Meesters*, wordt de Eerw. VAN BREUGEL natuurlyk geleid op het vermaarde onderwerp, betreffende de *Gelykheid der Menſchen*. Schoon 's Mans ontwerp niet medebragt, dit ſtuk opzettelyk te behandelen, en hoewel zyne denkwyze, hier en daar, niet onduidelyk blyke, meenen wy, egter, dat het voor den anders, veelal, rond ſpreekenden Leeraar niet kwalyk zou gevoegd hebben, in eene algemeene aanmerking, deswegen zyn gevoelen te melden. Nu heeft zyn ſchry-

ven

ven het voorkomen van bedugtheid, alsof de erkentenis, *oorſpronklyk zyn de menſchen volmaakt gelyk aan elkander*, tot nadeelige gevolgtrekkingen aanleiding zoude kunnen geeven. „ De toepaſſing (ſchryft zyn Eerw.) van dit „ Beginzel (te weeten, der *oorſpronklyke Gelykheid*) voor„ naamlyk op de *Burgerlyke Vryheid*, en de afleiding „ van de daarin opgeſlootene *rechten* en *pligten*, is by „ ſpreekers en ſchryvers op eene zo zeer verſchillende, „ en wyd uit elkander loopende, wyze beginhen begree„ pen, en voorgedraagen te worden, dat het, helaas! aan„ leiding heeft gegeeven tot het bot vieren van heevige „ driften en hartstochten, naar maate men door min ede„ le, zuivre en belanglooze, beweegredenen gedreeven „ word in het verdeedigen, of beſtryden, van deeze of „ geene begrippen, daaromtrent aangenomen." Wy gelooven, met den Heere VAN BREUGEL, dat een beginzel of waarheid, in zich zelve onlochenbaar, wel eens, door onverſtand, tot uiterſten gedreeven of misbruikt kan worden. Doch, met opzigt tot het gemelde onderwerp, hebben wy, immers in openbaaren Geſchrifte, hier te Lande, nimmer eenig Opſtel ontmoet, 't welk, openlyk en met opzet, zulk eene hellooze ſtrekking aankondigde, als de *Dordrechtſche* Kerkleeraar onderſtelt. Dat zyn Eerw. de ſoort van *ongelykheid*, of liever *ondergeſchiktheid*, verdeedige, welke het onvermydelyk gevolg is der Maatſchappelyke Vereeniginge der menſchen, keuren wy goed, en zyn van de noodzaaklykheid van zulk eene *ongelykheid* volkomen overtuigd. Doch, met dit alles, moet de eeuwige en onveranderlyke grondwaarheid nooit twyfelagtig worden gelaaten; vooral niet, wanneer de tegenwoordige orde der zamenleevinge in zulk een licht wordt voorgedraagen, als zy hier vertoond is.

De laatſte Leerrede behelst eene klaare en ernſtige beſchouwing van den invloed, welken een wys en godsdienſtig beſtuur der hoofden op den welſtand der huisgezinnen heeft. Van deeze, gelyk van alle de overige Leerredenen, kunnen wy de leezing niet te ernſtig aanpryzen. Wy hoopen, dat de Oud-Leeraar de dagen zyner ruste zal beſteeden, om, uit zynen, anders nutteloos liggenden, voorraad, de Landgenooten met eenen en anderen bondel van Leerredenen verder te ſtigten!

J.

J. L. EWALD, *over het Misbruik eeniger Hoofd-Waarheden van den Christelyken Godsdienst. Een Leesboek voor de Vereerers van Christus overeenkomſtig de behoeften van onzen tyd. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht, by* J. de Waal, Sz. *In gr.* 8*vo.* 188 *bl.*

't Geen *à priori*, gelyk men ſpreekt, bezwaarlyk in iemands hart zou zyn opgeklommen, is, nogthans, eene daadzaak. De Christlyke Godsdienst, niet der Schoolen, maar des Bybels, ademt niets anders dan heiligheid van hart en gedrag, als het alleen noodige om aan deszelfs eisch en voorſtellingen te voldoen, en vrugt van de uitwendige belydenisſe te plukken. En evenwel, men heeft 'er ontmoet, men ontmoet ze nog heden, die zich gedraagen, alsof zy deeze ſtrekking lochenden, althans miskenden; die zelf hun mangel aan heiligheid en deugd, ondanks de klaare taal des Euangeliums, met redenen bekleeden. Dit bewoog den godvrugtigen EWALD, zich tegen dit kwaad onder de Zonne te verzetten. Hy doet zulks in den vorm van *Overdenkingen*, welke, veelligt, t' eenigen tyde, voor Leerredenen gediend hebben. Uit eene algemeene opgave van den inhoud, zal 's Mans denkwyze, eenigermaate, kunnen blyken. Naa eene Inleidende Overdenking, handelende over Gebruik en Misbruik in 't algemeen, verzet zich EWALD, in elf Overdenkingen, tegen de Misbruiken, welke gemaakt worden van de leere van de Voortreffelykheid der menſchelyke Natuure —— van het Verderf van den Mensch —— van de leere der Bekeeringe —— van de Vergeeving der Zonden —— van de leere des Geloofs —— van de leere des Geloofs aan Jezus —— van de bewerking van Gods Geest —— van de werkingen des Duivels —— van de Christelyke Vryheid —— van de leere des Avondmaals —— en eindelyk tegen het Misbruik van alle Bybelſche Leerſtukken in het algemeen. Vooraf, in ieder Overdenking, ontvouwt EWALD de leere des Euangeliums, zo als hy dezelve inziet, omtrent het voorgeſtelde onderwerp. Vervolgens toont hy aan, en beſtrydt, de Misbruiken, welke daar van gemaakt worden. Allerwege ontmoet men den gemoedlyk-ernſtigen Christen; doch wiens Theologiſche begrippen, naar het ons voorkoomt, ginds en elders, nog al aan bedenkelykheden onderhevig zyn. Hoe kragtig, intusſchen, EWALD yvere voor eene rede-

ly-

lyke Godsvrugt, ontheven van allen waan en zelfbedrog, zie hier, uit veelen, het volgende ter proeve. Spreekende over het Misbruik, welk van het Leerſtuk wegens den byſtand van den H. Geest wordt gemaakt: „ Het is," zegt hy, onder anderen, „ een Misbruik van dit leerſtuk, „ wanneer men elk licht, dat over de leer des Bybels „ in ons verſtand opgaat, zoo maar terſtond voor eene „ verlichting van den Geest; elken yver voor het goede „ voor eene opwekking van den Geest; elken Godvruchtigen, of Godvruchtig ſchynenden, misſchien zelfs elken dweepachtigen, dwaazen, inval voor eene ingeeving „ van den Geest houden wil; of wanneer men zich verbeeldt, niet eerder de kracht van den Geest te bezitten, voor en al eer men daaden, als die der Apostelen, doen kan, wanneer men naar het doen van Wonderen ſtreefde, en men zich nog ellendig en verre van „ Jezus gevoelde, zoo lang men zulk eene kracht noch „ niet ontvangen heeft. In onze dagen (gaat EWALD „ voort) inzonderheid is het noodig, voor zulke uitſpattingen te waarſchuwen; daar dweepers en bedriegers „ van allerlei zoort deze leer van den Bybel zoo dikwyls „ misbruiken; daar eene zekere klasſe van anderzins „ goedgezinde Christenen zoo gaarne alles tot werkingen „ van den Geest maaken, en daar men de leer van den „ Bybel zelfs dat geen te last legt, het geen echter waarlyk alleen een misbruik dier leer is. En (dus vervolgt „ hy) juist door eene zuivere voorſtelling van de Leer „ van den Bybel kan zoo gemakkelyk voor dat misbruik „ gewaarſchuwd worden: niettegenſtaande zoo veele wonderbaare gebeurtenisſen, niettegenſtaande zoo veele invloeden van hoogere krachten, waarvan in den Bybel „ melding gemaakt wordt, zoo is 'er echter geen Boek, „ dat den mensch zoo ſterk voor dweepery bewaart, als „ dit Boek."

De Omwenteling, zo gelukkig als spoedig, in Amsteldam en in andere Steden en Plaatsen van Holland, sedert den 18den January, 1795, dáár gesteld, aan het byzonder bestuur der Voorzienigheid toegekend, in eene Leerrede over Psalm CXVIII. *vs.* 23, 24 *en* 25, *op den 25sten dier maand; nevens twee Redevoeringen op Bedestonden, de eene over de Christelyk-Burgerlyke Verdraagzaamheid —— de andere over de Vaderlandliefde, enz. Door* A. H. VAN GELDER, *Leeraar onder die Christenen, welken men noemt Doopsgezinden, vergaderende in de Kerk de Zon, te Amsteldam. Te Amsteldam, by* M. Schalekamp, 1795. *In gr.* 8*vo.* 96 *bl.*

Aan den naam van yverig Patriot, welke den Burger-Leeraar VAN GELDER al lang heeft naagegaan, beantwoordt de inhoud deezer Redevoeringen. Zy ademen eene edele en beredeneerde Vryheidsliefde. Ingenomen met zyn Onderwerp, heeft de verstandige Redenaar zich minder toegelegd op gekunstelde taalsieraaden of schikking van perioden, dan om 't geen hy zelve gevoelde, door gepaste bewoordingen en in de meest belangryke aanmerkingen, in de ziel zyner hoorderen over te storten. Meest, egter, heeft dit plaats omtrent de Leerrede, aan welke de Opsteller inderdaad niet veel tyds kan besteed hebben; doch die daarom met geen minder genoegen, dan de overige meer beschaafde Opstellen, zal geleezen worden. De gevoelens, allerwege voorgedraagen, zyn den Mensch, den Burger, den Christen Leeraar, waardig. Met naame geldt deeze aanmerking omtrent de Omwentelings-Redevoering. 't Geen den Christen betaamt, al het goede, hoewel door tusschenkomst van menschen, of van andere tweede oorzaaken, bewerkt, aan de bestuurende hand der hemelsche Voorzienigheid toe te schryven; deeze verstandig godvrugtige erkentenis wordt ook hier op den voorgrond geplaatst. Indien VAN GELDER's denkwyze den hoofdtoon slaa onder de Leeraars der Doopsgezinden, (zo als ons, van goeder hand, verzekerd is waarlyk het geval te weezen,) niet vreemd is het dan, 't geen tot haare eere moet gezegd worden, dat men onder die Gezinte kundige en verstandige Patriotten aantreft. Men leeze deeze Redevoeringen, men leeze

voor-

vooral ook 't geen VAN GELDER wegens de *Vaderlandsliefde* heeft in 't midden gebragt, en men zal onzer aanmerkinge gereedlyk toevallen.

Verhandeling over de Onzekerheid des Doods, en het eenig en zeker middel, om zich van zyne waarheid te overtuigen, en het levendig begraven onmogelyk te maaken. Nevens een Bericht wegens de Oprechting van een Lykenhuis te Weimar; door Dr. C. W. HUFELAND, *Hertoglyk Weimarſchen Hofmedicus, thans Hoogleeraar in de Geneeskunde te Jena. Uit het Hoogduitsch. Met eene Plaat. Haarlem, by* E. W. Cramerus, Junior, 1794. *In gr.* 8*vo.* 57 *bl.*

'Er kan, ongetwyfeld, niets akeliger, noch vreeslyker, worden uitgedacht, dan de mooglykheid van leevend begraven te kunnen worden. —— In een doodkist te ontwaaken, te bemerken dat men onder de aarde bedolven ligt, en 'er niets anders overſchiet, dan in dien akeligen kerker op de jammerlykſte wyze te moeten omkomen, zyn omſtandigheden, waarvan het denkbeeld den ſterkſten, den ongevoeligſten, mensch moet doen zidderen. —— Niettemin leert de ervaring, dat zodanige gevallen dadelyk hebben plaats gehad; dat menſchen in zulk eene volſtrekte onmagt gevallen waren, dat men ze voor dood gehouden en ook werklyk begraven heeft; doch dat zy daarna, wyl het hun onmogelyk was uit het graf te ontkomen, veelligt na 'er nog eenigen tyd in geleefd te hebben, een vreeslyken dood hebben moeten ſterven. — BRINKMANN, BRUHIER, en anderen, hebben zulks met onlochenbaare bewyzen geſtaafd, en eene menigte voorbeelden daarvan te boek geſteld.

Het is, buiten twyfel, een der dringendſte pligten, welken de menschlykheid van ons vordert, om zo wel anderen, als ons zelven, voor dat verſchriklyk onheil te bewaaren. —— Onder meer andere verdienſtelyke Mannen, welke op de noodzaaklykheid daarvan in Duitschland aangedrongen, en middelen ter verzekering tegens dit gedugt ongeval aan de hand gegeeven hebben, behoort ook de Hoogleeraar HUFELAND. Na zyne gedagten in de Tydſchriften deswegens te hebben medegedeeld, gaf hy naderhand eene byzondere Verhandeling, met Byvoegzels en Aanmerkingen, over dit onderwerp in 't licht; en deeze is het, waarvan thans de Vertaaling wordt aangeboden. —

Hy

Hy, betoogt in dezelve, dat, daar 'er, ter voorkoming van dit vreeslyk onheil, een zeker en onfaalbaar kenmerk van den dood, zonder welks aanwezen men geene Lyken zoude vermogen te begraaven, dient gevonden te worden, en de ervaring geleerd heeft, dat alle de doodstekens, welke men by de Autheuren geboekt, en als genoegzaam opgegeven, vindt, ten eenemaale onvoldoende en onzeker zyn, één alleen uitgezonderd, de beginzels naamlyk eener blykbaare en algemeene verrotting, hier uit noodwendig volgen moet, dat ook het eenige en natuurlykſte middel, om zich aan deeze onzekerheid te onttrekken, beſtaat, in het lichaam zo lang te laaten liggen, tot dat 'er duidelyke ſpooren van verrotting zich vertoonen.

Om nu de ongemakken, welke uit het bewaaren der Lyken, aan hunne eigen huizen, of die der nabeſtaanden, zouden kunnen ontſtaan, voor te komen, raadt hy, de dooden, op eenigen afſtand der leevenden, aan een afgezonderd oord, hunne quarantaine te doen houden: en, om in zyn heilzaam oogmerk te beter te ſlaagen, ſtelt hy, op het voetſpoor van FRANK, THIRRY, en anderen, voor, dat men, ter bewaaring der Lyken, een byzonder Doodenhuis, op een afgelegen plaats, ſtichte, waarin men het lichaam, nadat het den gewoonen tyd in zyne eigen wooning heeft doorgebragt, ten dage zyner begravenis, met of zonder plechtigheden, in eene ruime en met toereikende luchtgaten voorziene Kist, brengen, en aldaar, met ongedekten aangezichte, zo lang laaten moet, tot dat de tekens van bederf zich vertoonen, om het als dan eerst aan het graf toe te betrouwen. Om het opzicht over de lichaamen, zo lang ze in het Doodenhuis zyn, te houden, wil hy, dat men wél onderwezen Oppaſſers aanſtelle, die op ieder teken van leven naauwkeurig acht zullen geeven, en daarvan terſtond een Arts, of Heelmeester, (aan wien de Schryver het hoofdbeſtuur over dit Inſtituut wil opdraagen,) verwittigen moeten; terwyl het ten laatſten ook van diens uitſpraak zou afhangen, of het Lyk werklyk dood ware, en dus begraaven moest worden, dan niet.

De Stadgenooten des Schryvers vonden dit ontwerp zo aanneemelyk, dat zy terſtond een aanvang maakten, om hetzelve aldaar (te *Weimar*) ter uitvoer te brengen; hebbende, by Inſchryving, zodanig een Lykenhuis alreeds op het Kerkhof gebouwd, waarvan de Hoogleeraar de in-

inrichting en afbeelding, als ook verdere byzonderheden ter aanmoediging van dit Instituut, mededeelt. —— Ook meldt hy, dat men, op meer andere plaatzen in Duitschland, als *Brunswyk*, *Halle*, *Hamburg*, en elders, werklyk bezig zy dit voorbeeld naar te volgen.

Dat deeze Instelling, ter voorkoming van het verschriklykste aller onheilen, het gevaar van leevend begraaven te worden, alzins voldoende zy, en vooral in Landen waar men gewoon is de Dooden zeer vroeg ter aarde te bestellen aanpryzing en navolging verdiene, lydt geen bedenking: het afsnyden immers van den strot, of het openen der halsäderen, 't welk men b. v. in Engeland, ter voorkoming van het opgenoemd geval, heeft aangeraaden, en waartoe aldaar wel eens een zekere som voor den Chirurgyn, die deeze Operatie moet verrichten, by uitersten wil vermaakt wordt, is ten eenemaal ongeoorloofd, dewyl zulks, zo de mensch niet dood is, een werklyke moord zy. Niettemin gelooven wy, dat de noodzaaklykheid van zodanig eene Instelling in ons Nederland minder dringend is, dewyl men aldaar de Dooden der Christenen zelden zo vroeg gewoon is te begraaven; en dezelve ook gaarne zo lang een verblyf in hunne eigene wooningen inwilligt; tot dat 'er zich tekenen van verrotting opdoen; eene voorzorg, die, even zo wel als het geduurig gadeslaan van het lichaam, vooral by menschen welke door eenig onvoorzien toeval, of eene haastige ziekte, schielyk zyn weggerukt, niet genoeg kan aanbevolen worden.

Beknopte Natuurlyke Historie der Zoogende Dieren, door J. D. PASTEUR. *Met Afbeeldingen. Eerste Deel. Te Leyden, by* Honkoop *en* du Mortier, 1793. *Met Privilegie. In* 8vo. 368 *bl.*

Schoon men zeer veele, en zelfs zeer uitgebreide en schoone Werken heeft, welke de *Natuurlyke Historie*, en daar in ook die der *Zoogende Dieren*, voorstellen, zal men echter, by het doorbladeren deezer beknopte Geschiedenis, het oogmerk van den Heer PASTEUR moeten pryzen, nadien hy, zo door zyne korte beschryvingen als verscheidene Anecdoten en karaktertrekken, den leeslust der jonge Leezeren en Leezeressen zodanig weet te ontvonken en bezig te houden, dat zy, by het vermaken-

kende, het nuttige tevens genieten. Verre zy het echter, dat men dit Boekje enkel als eene *Natuurlyke Historie voor Kinderen* moet houden: neen, veele bejaarde Lieden, die gaerne iets van den aart der Dieren begeeren te weeten, en zich geene uitgebreide Werken kunnen verſchaffen, zullen in dit Werkje zekerlyk hunne begeerte voldaan zien.

Wy hebben te meermaalen proeven uit de Natuurlyke Historie medegedeeld, om het uit deeze beknopte Beſchryving mede te doen. Intuſſchen meenen wy het volgend geval, als eene proeve uit zeer veele anderen, onzen Leezer niet te moeten onthouden: kunnende dezelve dan best oordeelen, in hoe verre men de Natuurlyke Historie, door het aanvoeren van gebeurenisſen, bevalliger en zekerder doet worden. —— Het betreft den aart der Wolven, en de onbeſchroomdheid van ſommige Menſchen; welke laatſte wy 'er van afleiden.

„ Het gebeurde over eenige jaaren in de Provintie van *Connecticut*, in *Noord-Amerika*, dat de Wolven, die toen aldaar zeer menigvuldig waren, in de Schaapskooi van den Heer PUTNAM, gewezen Generaal van de Republiek van *Amerika*, inbraken, en zeventig Schaapen en Geiten dood beeten, behalven de jonge Lammertjens en Geitjens, welke zy gekwetst hadden. Deeze verwoesting was geſchied door eene Wolvin, die, verſcheidene jaaren lang, met haare jongen, welke zy jaarlyks voortbragt, in die nabuurſchap gezworven en veel ſchade aangericht hadt. De jongen wierden gewoonlyk door de Jagers geſchoten, maar de oude Wolvin was te listig om onder het bereik van hunne ſnaphaanen te komen; als zy ſterk vervolgd wierdt, vlugtte zy gemeenlyk naar verre afgelegene bosſchen, en kwam den volgenden winter met een nieuw broed van jongen weder. Deeze Wolvin verwoeſtte eindelyk zoo veel, dat de Heer PUTNAM, met vyf van zyne nabuuren, beſloot, beurtelings twee aan twee te jagen, tot dat zy gedood zoude zyn. Men wist, dat zy, in eene klem, de teenen van eenen poot verlooren hadt, waardoor men haar ſpoor gemaklyk konde kennen. Dit ſpoor volgden de Jagers over de ſneeuw tot aan eene Rivier, wanneer zy bevonden dat zy regtſtreeks te rug was gekeerd, weshalven zy dit ſpoor weder nagingen, tot dat de honden haar opjoegen, en des anderen daags 's morgens ten tien uuren hadden de honden haar gedreven in een gat, in eene rots, omtrent drie vierde uur

gaans

gaans van de wooning van den Generaal PUTNAM. De honden kroopen in het gat, maar kwamen 'er ſterk gewond weder uit, en wilden 'er niet weder in; al het volk uit den omtrek verzamelde voor het gat met ſnaphaanen, honden, vuur, ſtroo, zwavel, om te trachten den vyand te vernielen; doch, ſchoon men brandend ſtroo en den rook van brandende zwavel in het gat bragt, wilde de Wolvin echter haare ſchuilplaats niet verlaaten; dus werkte men te vergeefsch tot des avonds om tien uuren, wanneer de Heer PUTNAM, die moede was van zoo lang vergeefſche poogingen te doen, nog ééns trachte te zynen hond in de ſpelonk te doen gaan; doch hy wilde niet: hy ſtelde daarop zynen zwarten knegt voor, dat deeze 'er in zoude kruipen en de Wolvin ſchieten; doch de Neger weigerde dit gevaarlyk ſtuk te waagen; waarop de Heer PUTNAM verklaarde 'er zelfs in te willen gaan, en het wild dier te zullen ſchieten, op dat hy niet door de een of andere onbekende ſpleet van de rots ontkoomen mogt. Zyne gebuuren vertoonden hem, dat dit te veel gewaagd was; maar hy bleef by zyn voorneemen, en, weetende dat de wilde dieren voor vuur vreezen, voorzag hy zich van verſcheiden ſtreepen van den bast van berkenboomen, de eenigſte brandſtof die toen by de hand was om licht genoeg te geeven in dit diep en duister hol, en maakte zich gereed om 'er in te daalen. Hy trok dan zyn rok en kamiſool uit, en bondt een lang touw om zyn been vast, waarmede de anderen hem, als hy een teken geeven zoude, moesten te rug haalen; dus kroop hy, met zyn hoofd vooruit, en met de brandende toorts in de hand, het hol in.

„ Het hol, waarin de Wolvin zat, is in de zyde van eene hooge rots, en de opening is ſlechts twee voeten in het vierkant wyd; zoo dat 'er maar even een mensch in kon kruipen; dan loopt het vyftien voeten ſchuinsch naar beneden, vervolgens tien voeten regt uit, en loopt dan weder zestien voeten op, tot daar het eindigt. De wanden van deeze onderaardſche pyp beſtaan uit gladden vasten rotsſteen, die door eene aardbeeving ſchynt geſpleten te zyn; de zolder en de vloer zyn ook van ſteen, en de ingang was zeer glad, naardien hy niet ys bezet was; nergens is het hoog genoeg, dat een mensch regt op zou kunnen ſtaan, en het is overal ſlechts drie voeten breed. Na dat de Heer PUTNAM by den tast was gevorderd tot het eind van de eerſte ſchuinte, zag hy, buiten den kring

van licht, welk zyne toorts maakte, niets dan de verſchriklykſte duisternis, en daar was eene groote ſtilte in deeze ſpelonk, waarin nooit andere levende ſchepſels geweest waren dan de wilde dieren uit de wildernis. Hy vorderde voorzigtig voorwaards tot aan de plaats daar het hol naar de hoogte liep, en kroop langzaam op handen en knieën de ſchuinte op, tot dat hy de oogen van de Wolvin zag flikkeren, die aan het eind van de ſpelonk zat, en, op het zien van het vuur, op de tanden knarſte en gramſtoorig begon te brullen. Zoodra de Heer PUTNAM deeze ontdekking gedaan had, trok hy aan het touw, ten teken dat men hem moest te rug trekken; dit deedt het volk, dat met ſmertlyken angst aan de opening geluisterd hadt, en, het gebrul van het dier hoorende, vreesde dat hun vriend in het grootst gevaar was, met zulk eenen haast, dat zyn hemd over zyn hoofd getrokken, en zyn ligchaam ſterk geſchaafd wierdt. Dit ſchrikte hem echter niet af; hy ſchikte zyn hemd weder, laadde zyn ſnaphaan met negen kogeltjens, nam dien in de eene hand en eene toorts in de andere, en kroop dus het hol weder in. Toen hy nader by de Wolvin kwam dan de eerſte reis, dreigde zy hem ook ſterker, en vertoonde zich nog verſchriklyker, huilde, knarſte op de tanden, verdraaide haare oogen, en, den kop tuſſchen de voorpoten leggende, was zy op het punt van op hem toe te ſpringen. Op dit hachlyk tydſtip leidde hy op haaren kop aan, en ſchoot. Bedwelmd van den ſlag, en half verſtikt door den rook, vondt hy zich onmiddelyk uit het hol getrokken. Doch, zich wat verſcherscht hebbende, en den rook wat hebbende laaten verdwynen, begaf hy zich ten derdenmaale naar beneden, en tot by de Wolvin; naardien zy ſtil lag, ſtak hy haar de toorts tegens den neus, wanneer hy bevondt dat zy dood was; hy vatte haar by het oor, trok aan het touw, en wierdt te gelyk met het dier, tot groote blydſchap van de omſtaanders, uit het hol getrokken.

„ Den Wolf gedood hebbende, heeft men ſlechts het land van een ſchadelyk dier bevryd; want de Wolf is van geen het minſte nut; zyn vleesch is niet eetbaar; en noch de Honden, noch andere dieren, willen het nuttigen; alleen de Wolven willen van Wolven eeten; zyne huid kan men echter gebruiken; men maakt 'er grof bont van, dat ſterk is, en tot Moffen, Wanten en Kamiſoolen, verwerkt, of in Muilen voor jichtige lieden gevoerd,

wordt.

wordt. Het bont van den zwarten Wolf wordt echter zeer geacht, en is van groote waarde; de tanden der Wolven gebruiken de Boekbinders en Vergulders om hun werk mede te polysten."

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden. Een-en-twintigste Deels Eerste Stuk; vervattende het Vervolg der Beschryving van Stad en Lande. Te Amsterdam, Leyden, Dord en Harlingen, by J. de Groot, G. Warnars, S. en J. Luchtmans, A. en P. Blusse *en* V. van der Plaats, 1793. *In gr.* 8vo. 236 *bl.*

Goedkeuring en Aanpryzing vloeiden uit onze pen, toen wy het Eerste Deel deezer Beschryvinge van het Zevende der Bondgenootschaplyke Gewesten beoordeelden (*); wy moeten aan dit Eerste Stuk des Tweeden Deels, of het Vervolg, geen mindere maate van Goedkeuring en Aanpryzing toekennen; schoon het min Geschiedkundig en meer Plaatsbeschryvende is, en eigenaartig het drooge, daaraan onvermydelyk vast, aankleemt.

In twee Hoofdstukken is het afgedeeld. —— Het eerste bepaalt zich tot de Stad *Groningen*, en geeft een naar eisch der zaaken omstandig en altoos naauwkeurig berigt van de volgende Hoofdbyzonderheden, tot welke de mindere, in elk vak behoorende, zeer gepast gebragt worden; als de *Gelegenheid der Stad*, by welke de Schryver niet vergeet den roem, welken dezelve op Gezondheid draagt, met de woorden des Hoogleeraars VAN DOEVEREN te vermelden.

Voorts geeft hy op, de *Gedaante*, de *Vestingwerken*, de *Poorten*, *Grootte*, *Bevolking* en *Naamsoorsprong*. Ten aanzien der laatstgemelde byzonderheid tekent de Schryver op: „ De Naam der Stad, thans gewoonlyk *Groningen*, wierd „ in voorige tyden meerendeels geschreeven *Groeningen* of „ *Greuningen*. Zonder ons met de beuzelingen van eenen „ Trojaanschen Stichter GRUNO op te houden, komt ons die „ Naamsafleiding de waarschynlykste voor, waarby men wil, „ dat

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't jaar 1794, bl. 451.

„ dat de Stad haaren Naam ontleend hebbe van de *Groe-*
„ *ne Weiden* (*). Niet zo zeer, om dat die haar om-
„ ringen; want deeze reden kan niet, daar zy by veele
„ Steden in ons Gemeenebest plaats vindt, als een byzon-
„ dere voor *Groningen* opgegeeven worden. Maar ſlaat
„ men gade die zandige hoogte, welke, uit *Munſterland*
„ tot herwaards afgeloopen, en telkens ſmaller geworden,
„ zich eindelyk tuſſchen de *Hunze* en de *A* verliest en
„ ophoudt; dan is niets natuurlyker, dan dat die Land-
„ rug, uit zynen aart geſchikt ter weelige grasdraaging,
„ de Ingezetenen *als eene uitſteekende Groene Weide* in
„ het oog liep. Te meer, daar dezelve, aan drie zyden
„ omringd zynde door drasſig land, wegens de geduurige
„ overſtroomingen der rivieren, by het vaalgeele van het
„ riet des winters te ſterker het groene der hoogte deedt
„ afſteeken. Daar nu *Ing*, *Inge*, oudtyds betekende *eene*
„ *algemeene Weide* of *Beemd*, moesten de eerſten, die
„ zich hier met de woon nederzetteden, van de omlig-
„ gende wel gezegd worden, „ te woonen op die *Groene*
„ *Inge* of *Weide*," waar van eerst by verkortinge
„ *Groen'ge*, *Groin'ge*, en naderhand *Groeningen*, gekomen
„ is (†)."

De

(*) U. EMMIUS *de agro Friſiæ inter Amaſum & Lavicam de-*
que urbe Groningæ, p. 17. M. ALTING *not. Germ. inf. part.*
2, p. 73.

(†) LD. LYE *in gloſſario Saxonico & Gothico Latino*, Lond.
1772, zegt. ING, INGE, *pratum*, *pascuum*; quod hodie etiam
apud Anglos boreales vocatur *Ing*, & in plurali *the Inges*. De-
rivatur autem a Gothica *Winga*, unde etiam Islandica *inga*.
Occurrit etiam non raro in fine nominum locorum, ut *Baling*,
Kettering, &c.

Jo. IHRE *in gloſſario ſuſo Gothico*, Tom. I. col. 990. ING, INGE,
terminatio, quam habent nomina propria locorum, quaque
nulla fere in Suëcia frequentior eſt, ut *Raalinge*, *Bioerklinge*,
Halmringe, &c. Quid ea denotetur, docere poteſt Lingua
Cambrica, in qua ING campum planitiem denotat, ut me docet
nupera editio gloſſarii DU FRESNIANI in v. *in hoc*. Men heeft
daarom deezen uitgang van *Ing* by zulke plaatzen, welke aan
de oevers der Rivieren, in uitgeſtrekte Weiden of Beemden,
liggen, gelyk, onder anderen, aan den *Donauw* in de *Swabi-*
ſche Kreits, men agter een volgende heeft *Sigmaringen*, *Gru-*
ningen, *Riedlingen*, *Minderkingen*, *Ehingen*, *Ahmadingen*, *Op-*
fingen, *Ekingen*, *Seislingen*, *Dalfingen*, *Jungingen*, *Purlaſingen*,
Wei-

De *Oudheid* en *Historie* der Stad laat de Schryver hier op volgen; hy behoort niet tot de zodanigen, die, gelyk veelal, waarde in Oudheid des Voorwerps hunner Beſchryvinge ſtellen, en gereed zyn, wat met den roest der Oudheid omkorst is, voor egte munt aan te neemen. —— Wat de *Stads Historie* betreft, veel deswegen moest in de algemeene Geſchiedenis des Gewests, in het voorgaande Deel behandeld, plaats vinden, en wordt hier op geweezen. Dan kwyt zich de Stadsbeſchryver van zyne daar gedaane beloften om eenige aanmerkelyke gevallen, de Stad in laateren tyde overgekomen, te boeken, en begint derzelver verſlag met den Jaare 1600, en wel met een uitgebreide opgave van de harde behandeling, die zy van de Algemeene Staaten toen moest ondergaan, zo dat ze niet alleen met een talryke Krygsbezetting gedrukt, maar ook met een Kasteel bezwaard, werd. Eene daad, door DE GROOT beſtempeld met den naam van *bitter*, en *onder vrye Volken* ongewoon. —— Kleine Gebeurtenisſen, meer voor een Kronyk dan eene Geſchiedenis, ſtapt hy ſtilzwygende voorby, en verhaalt de Oorlogen, waar in zich *Groningen* zints 't gemelde tydvak ingewikkeld vondt; waar onder het zesweeks Beleg, in den Jaare 1672, met zo veel moeds doorgeſtaan, eene aanzienlyke plaats bekleedt.

Graften, *Bruggen*, *Straaten*, *Markten*, worden beknopt beſchreeven. Uitvoeriger, en met de woorden des *Amſterdamſchen* Stadsbouwmeesters, J. O. HUSLY, wordt het Stadhuis, met welks bouwen men bezig is, opgegeeven, en alles door eene Plaat, dit meesterſtuk der Bouwkunde verbeeldende, opgehelderd. De verdere *openbaare Wereldlyke Gebouwen* en *Kerken* krygen hun aandeel, en de voornaamſte gaan met Afbeeldingen vergezeld. —— Hy gedenkt aan de Geleerde Mannen, die hier bloeiden. Dit is wat kort; doch ſtaat die kortheid geboet te worden door een Werk, waarvan de Schryver in eene Aantekening ſpreekt als te wagten; zeggende: „ Waarſchyn„ lyk ziet weleens een *Groninga erudita* het licht."

Koophandel en *Neering* trekken voorts des Schryvers aandagt; en daar wy, by de aankondiging des Eerſten Deels,

Weiſtingen, enz. Ook heeft men, in ons Gemeenebest, *Wageningen*, *Harlingen*, en in deeze Provincie *Wetzing*, *Huizing*, *Thesing*, ja zelf *Hunſinge*, *Fivelinge*.

Deels, wegens den Koophandel deezes Gewests in 't algemeen iets hebben overgenomen, zullen wy ook mededeelen 't geen hy van dien der Stad in 't byzonder zegt. „ De „ *Koophandel* en *Neering* is te *Groningen* in eenen vry bloei- „ jenden toestand; ook is haare Scheepvaart al oud, gelyk „ zy reeds daaromtrent in 1257 binnen *Engeland* vryheden „ genoot (*); zy is ook aanzienlyk geweest, alzo men „ *Groningen* al vroeg vindt onder de *Hanzee Steden* (†). „ Naa de Reductie zogt de Regeering by de Koningin „ ELIZABETH te bewerken, dat de *Engelsche Court* in „ haare Stad geplaatst wierd (‡), maar die pooging liep „ vrugtloos af. De handel in Graanen is de aanmerke- „ lykste; inzonderheid de verzending van Haver na *En-* „ *geland*, werwaards men rekent dat jaarlyks veele dui- „ zenden lasten gescheept worden. Ter bevordering van „ den Handel heeft men alhier *Kommissarien der kleine* „ *Zaaken*, welke alle verschillen over mislevering der „ Graanen, op staal verkogt, *de plano* ontscheiden; ook „ dient daar toe, de zedert eenige jaaren opgerigte Koorn- „ beurs. —— Tot het inwendig vertier behooren mede „ de twee weekelyksche marktdagen op dings- en vrydag, „ de twee vrye Jaarmarkten, de vyf Paardemarkten bui- „ ten de Heerepoort; en de twee markten, des Voorjaars „ en 's Herfsts, van mager en vet Vee. —— Wyders zyn „ in de Stad genoegzaam alle die Fabryken en Trafy- „ ken, welke men elders vindt; hoewel derzelver slyting „ zich meestal tot het inwendige bepaalt, daar zy in „ uitwaardsche verzending moeten zwigten voor de *Frie-* „ *sche*, als niet genietende die belooningen op den Uit- „ voer, en die vermindering van 's Lands lasten op „ de verwerkt wordende stoffen, waar mede men al- „ daar dezelven aanmoedigt. Alleenlyk kan men uit- „ zonderen de Kousenbreiderijen, die, schoon uiterlyk „ een klein voorwerp, daarom verdienen gemeld te „ worden; wyl zy eene overgroote menigte der scha- „ me-

(*) *Brief van Koning* HENDRIK, *in de Stads Archives*, O. 1. 12.

(†) Zie de Lyst van 1370, by MIERIS *Charterboek*, III D. bl. 251.

(‡) *Missive der Stad Groningen aan* ELIZABETH, 31 Oct. 1597, by RYMER *Acta public. Angliæ* t. 7, p. 195. Wat de *Engelsche Court* zy, kan de des begeerige zien in den *Tegenw. Staat van Zeeland*.

„ mele Gemeente aan den kost helpen; en de *Groninger* Kousen wyd en zyd verzonden en gretig gezogt „ worden."

Voorts spreekt hy over de *Gilden*, *Burgervaandelen*, *Bezetting*, *Regeering*, oudtyds, zints den Jaare 1013, en hedendaagsch, zedert 1748 tot 1790, waar in veele byzonderheden, aller opmerking waardig, voorkomen: zo als mede in het verslag der Waardigheden te *Groningen* in de Stads Regeering plaats grypende, en de Mededingingen tusschen dezelven, van tyd tot tyd, gereezen, die soms zeer hoog liepen tusschen de *Korsele Groningers*, *onslaafsch gebooren*, gelyk de *Groninger* Dichter L. TRIP zyne Stadgenooten kenschetst.

Het *Tweede Hoofdstuk* levert ons de Beschryving der *Heerlykheden van de Stad Groningen*; als het Gerigt van *Selwert*; het *Goregt*, met de Dorpen daarin gelegen, — de Regtstoel van *Sappemeer*; dan eer hy ter beschouwinge van de daar in zynde Dorpen treedt, denkt de Schryver veelen zynet Leezeren dienst te zullen doen, door eene korte mededeeling zyner Gedagten over den aart der *Veenen*, en door een Geschiedkundige Schets van derzelver aanleg hier te lande. Beide onderwerpen, die hier kort, doch voldoende, behandeld worden, en gevolgd van de Beschryving der drie Kerkdorpen der Veenkolonien, het *Hoogezand*, *Windeweer en de Lula*, en *Sappemeer*. Ten slot aanmerkende: „ Tot de Volkrykheid deezer drie Kerkdorpen, waarin by de duizend Huisgezinnen zyn, heeft zeer veel toegebragt de Verdraagzaamheid der Regeringe, die alle Gezindheden toegelaaten heeft aldaar haare Godsdienshuizen te hebben. Dus is 'er eene *Luthersche Kerk* ten Zuiden de Vaart in Sappemeer, eene *Roomsche* in het Kleinemeer, en, etlyke Vermaanhuizen voor de onderscheidene en talryke Gemeenten der *Doopsgezinden*." — Hier op volgt het *Old-Ampt*; eene vermogende Landstreek. Als eene byzonderheid geeft de Schryver op, dat de Predikanten en Kerkvoogden in het *Old-Ampt* het regt hebben om alle Burgerlyke Handelingen van koop, verkoop, huwelyksvoorwaarden, uiterste willen, enz. op 't francyn te brengen, en met het Kerspels Zegel te bevestigen. — In *Wold-Old-Ampt* steeken de Dorpen *Veendam* en de *Wildervank* uit; men telt in beide die Dorpen by de 2000 Huisgezinnen, en vindt 'er, even als in de Stads Veenkolonien, eene *Luthersche Kerk*, een Vermaanhuis der *Doopsgezinden*,

welk alles tot de Volkrykheid veel heeft toegebragt. Van de verdere Dorpen daar in, als mede in het *Klei-Old-Ampt* gelegen, zyn de beſchryvingen kort, doch voldoende.

Te meermaalen moest de Schryver van den *Dullard* gewaagen, 't welk hem ten ſlot over den Oorſprong van dit Water doet ſpreeken, en des een berigt geeven, 't welk der overneeminge waardig zou weezen; doch wy moeten ons bekorten, en alleen melden, dat de zamenvloeijing van een en ander Water, en de grondsgeſteltenisſe, hoogstnoodig maakte een onafgebrooken en eenpaarig onderhoud der *Eems* en Binnendyken; „ dan daar voor heerschte, „ onder de groote Landbezitteren, nayver, vyandſchap, „ en verdeeldheid, en, om die tot hunnen pligt te houden, ontbrak in die tyden de noodige magt. Zelfs „ verhaalt men van eenen zeer vermogenden, dat die gezegd zou hebben, liever zyne Landen ter hoogte eener „ ſpeer onder de wateren te willen zien, dan éene ſchup „ aarde te beſteeden, om daar mede de Dyken zyner nabuuren te maaken. Van hier het natuurlyk gevolg, „ dat alles verwaarloosd wierd, hier een gat kwam en „ daar de Dyk zakte. In deezen toeſtand komt, omtrent „ Kerstyd des Jaars 1277, een Orkaan en Springvloed „ deeze kusten teisteren, en die by *Jenſum* en *Wilgum* „ de Dyken doorbrak, waardoor al het laage land, tusſchen den hoogeren Zoom van *Reiderland* en de *Adyken*, onder water gezet wierd. Door verzuim of onmagt, om de gebrookene dykgaten te herſtellen, bleef „ dit binnenwater niet alleen een invreetende kanker, „ als het, door gewoone winden in beweeging gebragt, „ de aangelegene laage Landen inkabbelde en verſlondt; „ maar rigtte ook telkens, als het by hooge vloeden „ door de Zeewateren op nieuws was opgevuld, verſchriklyke verwoestingen aan." —— „ Tot de vorming „ van deezen boezem deed veel de Watervloed van het „ Jaar 1509; als welke zo hevig was, dat EMMIUS 'er „ van aantekent, hoe een ſtuk lands, waar op tien of „ twaalf Beesten liepen te weiden, in zyn geheel opgenomen en driftig geworden, door den wind na *Reiderland* gedreeven wierd, gelyk ook groote Eikenbomen met den grond opgetild, en op andere plaatzen „ nedergezet wierden, alwaar zy bleeven groeijen; zynde „ daar van in het Jaar 1530 nog een Eikenboom in het „ volle loof tot verwondering der aanſchouweren overig." Door herhaalde Overſtroomingen heeft de *Dullard* 33

voor-

voornaame Dorpen, en verſcheide kleindere Buurſchappen, verſlonden. — Doch de *Dullard* geeft thans betere Landen weder dan hy genomen hadt, in welker aanwinst het *Old-Ampt* en het Vorſtendom *Oostfriesland* deelt.

Het Jaar twee duizend vier honderd en veertig; een Droom, door den Heer MERCIER, *thans Lid van de Nationale Conventie, enz. naar den derden Druk uit het Fransch vertaald. Derde en laatſte Deel. Te Haarlem, by* F. Bohn *en* A. Loosjes Pz. *In gr.* 8vo. 256 *bl.*

By de aankondiging van het Eerſte Deel deezes langen meest Staatkundigen Drooms, die door de uitkomst in veele opzigten meer bewaarheid is geworden dan de meeste Droomen, hebben wy eene en andere aanmerking op 't geheel toepaſſelyk bygebragt (*), en vinden dit zo min noodig hier, als by de Beoordeeling van het Tweede Deel (†), te herhaalen; daar heen te wyzen zy voldoende.

Wy hebben, van de voorgaande Deelen, den Inhoud der Hoofdſtukken, of derzelver *Opſchriften*, opgegeeven; ſchoon deeze, althans in het *Eerſte*, ſoms eenige duisterheid hadden, zullen die van het tegenwoordige klaarheids genoeg medebrengen; althans de meeste om na den Hoofd-Inhoud niet te raaden, hoewel men by het leezen 'er veel onverwagts zal aantreffen, en in de Aanteekeningen bovenal een ſchat van door- en verre ziende Staatkunde.

Dit Deel maakt een aanvang met het LXIV Hoofdſtuk, *Registers*. — LXV. *Scheuringen*. — LXVI. *Fabelkunde*. — LXVII. *Van de groote Huislyke Wet*. — LXVIII. *De Nieuwspapieren*. — LXIX. *Lykreden op een Boer*. — LXX. *Gasthuizen*. — LXXI. *Vervolg van den Leeraar in de Staatkunde*. — LXXII. *Vryheid van de Drukpers*. — LXXIII. *Vervolg van het voorgaande*. — LXXIV. *Verteeringen in de groote Steden*. — LXXV. *Weelde*. — LXXVI. *Van zekere Edellieden* — LXXVII. *Hervorming*. — LXXVIII. *Kanaalen*. — LXXIX. *Joden*. — LXXX. *Legers*. — LXXXI. *Verſailles*. — LXXXII. *Naaſchrift*.

Niet

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793. bl. 220.
(†) — — — — — — 1794. bl. 230.

Niet ongepast zullen wy den Leeraar in de Staatkunde de Vraag: „ Hoe zyt gy vry geworden?" hooren beantwoorden. Op 't verzoek, „ zeg my dat eens?" luidt zyne taal: „ Daar is maar een heerschend denkbeeld en „ rypheid toe noodig; daar wordt maar eene natuurlyke „ denkwyze toe vereischt, die zig voortplant, om alle „ Leden van eenen Staat eensklaps aan het gisten te brengen; hunne gevoeligheid gelykt dan naar die van eenen „ eenigen mensch, die zwaar beledigd is; en alzo ieder „ beledigd meent te zyn, spruit 'er, uit de gevoeligheid „ van alle, den ontwerp van algemeene wraak, welke „ men zo verre dryft als het gaan kan.

„ Als de Souverain eene Natie veragt, gaat de verontwaardiging voort met de kragt en snelheid van het „ electrike vuur; want alle ringen van menschen zyn in „ een gesmolten in den toestand van menschen, die tot „ vernedering gebragt zyn.

„ *Zwitzerland*, *Holland*, de *Engelsche Amerikaansche* „ Volkplantingen, zyn niet opgestaan dan door de soort van „ veragting, welke de Souvereinen hadden voor hunne „ gewaande zwakheid. In alle groote omwentelingen is „ de denkwyze van den onderdrukten de veerkragtige „ lichaamen gelyk, welker kragt vermeerdert naar evenredigheid van het gewigt dat hen nederdrukt. Dan „ tragt men zich slegts te vereenigen; men vertrouwt het „ bestier der openbaare zaaken aan den geenen die zegt: *Ik zal u leiden; ik zal u wreeken.* Zoo die geleider „ de behendigheid heeft van het opgestaan volk zoo verre „ te doen voortgaan, dat hy het beletten kan te rug te „ wyken, door 't zelve in de noodzaaklykheid te brengen „ van te sterven of te overwinnen. Het hoofd van een „ opgestaan volk moet de menschen, die hunne uiterste „ poogingen aanwenden om de vryheid te herkrygen, aan „ den gang houden. Alle behendige hoofden van partyschappen beletten dan dat hunne wonden geneezen voor „ de volvoering van dat groot werk. De staatkunde „ eischt, dat men haar doe bloeden, op dat de spyt en „ de gevoeligheid den tyd niet hebben om te verkoelen. „ De vereeniging van krachten, de gelykheid in de denkwyzen, hangen van eene soort van mededeelbaar medelyden af, dat nooit sterker op den mensch werkt dan „ wanneer hy een gevaar met verscheiden anderen deelt; „ ziet daar onze geschiedenis in weinig woorden, en zy „ is niet zeer oud.

„ GUR

„ GUISE, CROMWEL, WILLEM VAN NASSAU, de hoof-
„ den der opſtanden, hadden de geesten des volks zoda-
„ nig opgewonden, dat zy zelve niet meer van verzoe-
„ ning konden ſpreeken. Het enkel woord *Wapen-Stil-*
„ *ſtand* zou hun voor verraaders hebben doen ſchelden;
„ naauwlyks zouden zy 's volks woede hebben kunnen
„ ontkomen.

„ De Spanjaards kwamen den verbitterden Batavieren
„ erger voor dan Turken en Mooren. De Verlosſers der
„ Nederlanden zouden de geesten niet weder hebben kun-
„ nen doen bedaaren, noch dezelve weder tot hunne oude
„ meesters hebben kunnen brengen. De Nederlanders
„ zouden zich liever onder de wateren van den Oceaan
„ bedolven hebben, dan zich weder met die ryke en
„ trotſche Natie te vereenigen.

„ Zoo, in het begin van eenen opſtand, de eerſte ge-
„ vegten in ſtraaten en ſteegen voorvallen, zoo voorſpelt
„ egter daar uit niet, dat het een ligte of belachlyke
„ oorlog zal weezen. De *Fronde* zou verder gegaan zyn
„ dan de *Ligue*. De kragt der gevoelens, die alle Bur-
„ gers bezielen, doet hen ſnelle vorderingen maaken.
„ Het Zwitzersch Verbond, de Unie van Utrecht, de
„ verjaaging van den Koning van Engeland, de Ameri-
„ caanſche Confederatie, waren het werk van eenen oo-
„ genblik. Hoe minder die groote ſlagen van te vooren
„ beraamd zyn, hoe ſchielyker en verſchriklyker de uit-
„ barſting is. Somtyds ſtaat een volk op gelyk een leger
„ dat uit elkander loopt. Eene ſchending des grondwetti-
„ gen Regeeringsvorms, en ſomwylen een zwaare hoon,
„ eenen burger aangedaan, vervoert alle geesten naar de
„ zyde der onafhangelykheid: een Vorst, die het volk
„ doet ſtygeren, is een ruiter, die door zyn paard wordt
„ afgeworpen. Voeg daar by, dat een volk, dat poogin-
„ gen doet om tot een Gemeenebest te ſpoeden, nood-
„ wendig belang inboezemt, en dat deszelfs nabuuren het
„ voorſpoed toewenſchen. Zelfs de Souverainen willen in
„ hunne nabuurſchap liever een Gemeenebest dan eene
„ Monarchie hebben: want zy worden minder door vrye
„ Staaten ontrust.

„ De Planten groeijen best na ſtormen en donderſla-
„ gen; dus doen de burgeroorlogen eene Natie herbooren
„ worden, en een volk ontvangt door die nuttige ſchok-
„ ken eene nieuwe kragt. De fierheid der Natie wordt
„ opgewekt, en daar is ſlegts eene laatſte belediging noo-

„ dig

„ dig om eindelyk de gevoeligheid eener edelmoedige „ Natie te ontwikkelen.”

Behalven dat wy, dit leezende, ons herinneren moeten, dat een Leeraar in de Staatkunde van den Jaare *Tweeduizend vierhonderd en veertig* hier het woord voert, is het ook noodig op te merken, dat de Uitgave deezes Drooms van MERCIER van den Jaare 1788 is.

Zeker zullen veelen onzer Leezers nieuwsgierig weezen, hoe een *Droomer*, die drie bekwaame Boekdeelen vol droomde, wakker werd. Het Hoofdſtuk, 't welk *Verſailles* ten opſchrift heeft, leert het ons; wy zullen het, de Aantekeningen agterwege laatende, niet om dat ze ongewigtig, maar voor ons te veel en te lang zyn, geheel geeven.

„ Ik kom te Verſailles, ik zoek met het oog dat trotsch „ Paleis, waarin het lot van verſcheide Natien beſlist „ werd. Hoe was ik verwonderd! Ik zag niets dan puin„ hoopen, geſcheurde muuren, verminkte beelden; ee„ nige galeryen, die half omverre lagen, gaven een ver„ ward denkbeeld van deszelfs aloude pragt: ik trad over „ die puinhoopen, wanneer ik eenen grysaart ontmoetede, „ die op het kapiteel van eene kolom zat; „ „ ach! zeide „ „ ik hem, wat is 'er van dat groot Paleis geworden?”” — „ Het is ingeſtort. „ „ Hoe?”” — Van zelf. „ „ Een „ „ Mensch heeft hier in zynen onverduldigen hoogmoed „ „ de natuur willen dwingen; hy heeft gebouwen op „ „ gebouwen geſtapeld; greetig om zyn grilligen wil te „ „ genieten heeft hy duizenden zyner onderdaanen afge„ „ mat. Hier is al het geld van het Ryk komen ver„ „ zinken. Hier is een rivier van traanen geſtort om „ „ die vyvers te maaken, van welke geen voetſtap meer „ „ overig is. Zie daar wat overblyft van dien trot„ „ ſchen en broozen Kolos, dien een millioen armen „ „ met zo veel moeite hadden opgerigt. Dat Paleis „ „ deugde niet in zyne grondvesten, het was het beeld „ „ van de grootheid des geenen die het gebouwd hadt. „ „ De Koningen, zyne Opvolgers, hebben moeten vlug„ „ ten, uit vreeze van 'er onder verpletterd te zullen „ „ worden. Dat deeze welſpreekende puinhoopen alle „ „ Vorſten toeroepen, dat zy, die een kortſtondige „ „ magt misbruiken, ſlegts hunne ſchande en zwakheid „ „ voor het volgend geſlagt bloot leggen!...”” Op „ die woorden vergoot hy een vloed van traanen, en „ zag met een bedrukt gelaat naar den hemel.... Waarom „ ſchreit gy? vroeg ik hem, ieder is gelukkig, en deeze „ puin-

„ puinhoopen kondigen ſlegts het algemeen geluk aan; „ hy verhefte zyne ſtem, en zeide: „ „ Ach! ongeluk- „ „ kige, weet dat ik LODEWYK DE XV ben! die dit „ „ treurige Paleis gebouwd heb. De godlyke gerech- „ „ tigheid heeft de kaars van myn leeven weder ont- „ „ ſtooken, om my myn trotsch en beklaaglyk werk „ „ van nader by te doen zien. . . . Wat zyn de ge- „ „ denkſtukken der trotsheid broos! . . . Ik ſchrei en „ „ zal altoos ſchreien. . . Ach! waarom heb ik niet „ „ geweeten!. . . .“ “ Ik meende hem te omarmen, wan- „ neer een ſlang, waar van die plaats nog vol was, „ uit een ſtuk van een kolom ſchietende om welke „ zy zich gekronkeld hadt, my aan den hals ſtak, en „ ik ontwaakte.

„ Ik ben ontwaakt, en ik bedroef my, *quando hæc* „ *erant, Dii viſa noſtra ſecundent!*“

Een Droom, die een *Droompje* mag heeten in vergelyking met de dus beſlootene, en de *Tzeren Man* getyteld, ſluit dit Boekdeel en dit Werk. De Heer MERCIER ſchetst in denzelven, wat hy, met magt bekleed, tot verbetering en heil des Menschdoms zou uitvoeren, in het weeren van dwaasheden, vooroordeelen en ondeugden. Men zal, daar hy weer gaat *ſlaapen*, met hem gaarne *droomen*. Wy neemen alleen, daar wy zo ryke keus hebben, éene Afdeeling over. „ De ontrouwe bewaarers „ van de openbaare geldmiddelen gevoelden de zwaarte „ van mynen arm. Daar was een groot getal magtige lie- „ den, die veel belang hadden, dat de verantwoording „ der geldmiddelen van het Ryk met duisternis omringd „ zoude zyn. Groote Amptenaars verſpilden het geld in „ menigte onder den naam van *geheime uitgaven*, van „ welke zy geene rekening aan hun Departement deeden, „ het zy om hunne byzondere bezittingen daar mede te „ vermeerderen, het zy om afhangelingen te maaken. „ Ik onderzogt met alle geſtrengheid het gebruik der „ gelden, welk elk Minister by elk der Departementen „ moest verrekenen. Ik verdeedigde 's Konings geld, „ gelyk eene Leeuwin haare jongen. Ik belettede de wan- „ orden, de verkwistingen, de onnutte uitgaven, de ſchel- „ meryen, de dubbele posten, en myn hoofd hadt al „ zyne ſterkte noodig om in die vreeslyke rekeningen te „ wroeten. Dit werktuigkundig gedeelte van de beſtie- „ ring der geldmiddelen kostede my het meest. Ik moest „ eenen hardnekkigen arbeid verrigten; maar ik bragt dat

„ moei-

„ moeilyk en lastig werk ten einde, uit liefde tot de be-
„ langen van den Vorst en het Vaderland, en toen ik
„ dien gewigtigen taak afgedaan hadt, gaf ik alle de
„ ſchelmen ſcherpſnydende knippen voor den neus, dat
„ de geheele waereld deedt zien, dat zy den Koning en
„ het Land beſtoolen hadden —— o! hoe veele platte
„ neuzen!"

Antwoord op de Aantygingen van den Heer BURKE, *tegen de Heeren* COOPER *en* WATT *aangevoerd, in het Huis der Gemeentens, op den* 30 *April* 1792, *door* THOMAS COOPER. *Naar de tweede Uitgave uit het Engelsch vertaald. Te Amſterdam, by* W. Wynands, *met de Bylaagen* 219 *bl. in gr.* 8*vo.*

BURKE, de geſlaagen Vyand en heftige Beſtryder der *Franſche* Staatsomwenteling, ontmoet, in het vrydenkend en vryſchryvend *Groot-Brittanje*, geſtaagen en wakkeren wederſtand; en, ſchoon BURKE's Aanvallen wel aangekondigd zyn om in 't *Nederduitsch* vertaald te worden, is die Vertaaling, voor zo veel wy weeten, niet verſcheenen, daar wy in handen hebben de Tegenſchriften van eenen vuurigen PAYNE, en eenen diepdenkenden en ſtrikt redeneerenden MACKINTOSH (*).

In het Stukje thans voorhanden ontmoeten wy een nieuwen Kampvegter, die, ter beſtryding van den Heer BURKE, in het ſtrydperk treedt, en wel gewapend hem aantast. De gelegenheid welke den Heer COOPER daar toe bewoog was kortlyk deeze. De beide Heeren COOPER en WATT, zich te *Parys* bevindende tot het voortzetten van bezigheden hunnen Handel betreffende, kreegen van de *Conſtitutioneele* Societeit van *Manchester* een verzoek, om, uit haaren naam, met de *Patriottiſche Societeiten* in *Frankryk* in onderhandeling te treeden; ten einde met dezelve, over de Regten van den Mensch, en het Geluk des Menschdoms, eene onderlinge Verſtandhouding aan te gaan: zy voldeeden aan dit verzoek wel gaarne, en het Voor-

(*) Zie, over het Werk van PAYNE, onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1791. I Stuk, bl. 572. en voor 't Jaar 1793. bl. 32. Wegens dat van MACKINTOSH, ald. voor 1792. I Stuk, bl. 416.

Voorſtel werd door de toen zo veel invloeds hebbende *Club der Jacobynen* te *Parys* even greetig aangenomen. Wat zy verrigt, en welk antwoord zy bekomen, hebben, blykt uit het *Aanhangzel* van dit Werkje, als waarin wy de Aanſpraaken, door COOPER en WATT te dier gelegenheid in de *Club der Jacobynen* gedaan, derzelver Beantwoording, als mede de Brieven, tuſſchen de *Jacobyner* en *Manchester* Societeiten gewisſeld, aantreffen.

De Heer COOPER, in *Engeland* terug gekeerd, vernam, met zo veel bevreemdings als ongenoegens, dat het Adres, door hem en zynen Reisgenoot, wegens de *Conſtitutioneele Societeit* van *Manchester*, aan de *Club* der *Jacobynen* in *Parys* aangeboden, ten voorwerpe van een Parlements-Onderzoek geſtrekt hadt, en oordeelde, de Parlements-Handelingen geleezen hebbende, niet te mogen ſtilzitten, maar zyne zaak tegen de Aantygingen van den Heer BURKE te moeten handhaaven.

BURKE's hoofdbeſchuldiging kwam hier op neder: dat 'er zich in *Engeland* Menſchen, Mannen zelfs van eenig aanzien, bevonden, die zich niet ontzagen, met een ſnoode hoop van de ergſte Verraaders en Vorſtenmoorders, van welke de Geſchiedenisſen immer gewaagden, eene Verbintenis aan te gaan; dat men zelfs tot het ſtout beſtaan gekomen was, om Afgevaardigden aan de ſnoode *Club der Jacobynen* in *Frankryk's* Hoofdſtad, de Moeder-Club van zo veele andere even verderflyke, toe te ſchikken, om met dezelve eene Verbintenis te bewerken; dat zich tot dit wraakbaar bedryf verledigd hadden de Heeren COOPER en WATT, die gevolglyk met de ſnoodſte Menſchen in het ganſche Ryk zich zeker moesten vereenigd hebben.

Aantygingen, welke de Heer COOPER, op eenen zeer vrymoedigen trant, met het vuur der verontwaardiginge vervuld, wederlegt; den Heer BURKE niet ſpaart, maar hem van lomp bedrog en tastbaare valschheid beſchuldigt; met bygevoegde uitdaaging van dien Aanvaller, om zyne ſtellingen openlyk te bewyzen, of te herroepen. Hy verheelt zyn oogmerk niet, om de Parlements-Vergadering van *Groot-Brittanje*, vol van verkeerdheid, in dier voege te hervormen, dat het Volk niet meer bedroogen worde, maar eene wel zekere waarborge hebbe, dat zyne Gevoelens altoos en geregeld door het Huis der Gemeenten geſprooken en uitgebragt worden.

Veel is 'er in, en dit volgt uit den aart des Werks onvermydelyk voort, 't geen op dit Geſchil, en *Enge-*

land, meer byzonder paſſe; dan de nadruk waar mede alles aangevoerd wordt, en de ſchryfwyze, houdt des Leezers aandagt leevendig; en vindt zich dezelve opgewakkert, als de Heer COOPER, door zyn Onderwerp daar toe geleid, algemeener ſtukken van den dag behandelt, en in een Onderzoek treedt van de *Erflyke Opvolging*, *van de ongerymdheid der bevoorregte Standen*, *van de ſchadelykheid der ſtaande Legermagten*, *van de noodzaaklykheid eener Algemeene Hervorming*, en *de Verlichting van den gemeenen Man*, met het geen aan deeze Onderwerpen paalt. Een kloek verſtand en een geest van vrymoedigheid vertoonen zich allenthalven in de wyze van voordragt, en wy twyfelen geen oogenblik, of allen, die dit Stukje doorleezen, zullen 'er trekken in vinden, ook elders toepaslyk, die, althans in dat licht, by geene andere Schryvers voorkomen.

Wy vergenoegen ons ten ſtaale alleen op te geeven. „ De waereld begint reeds in het vermoeden te geraaken, „ of die teedere zorg, welke men voor de Britſche Con„ ſtitutie ſchynt te hebben, niet tot eene onverantwoor„ delyke ten minſte tot eene onvoorzigtige buitenſpoo„ righeid gedreeven wordt. In het gewoon gebruiklyk „ ſystema van Staatkundige Botanie der groote en fat„ zoenlyke waereld wordt de Conſtitutie gehouden, als „ een met gevoel bezielde plant, die daadelyk ſchrenkt „ en zich ſamentrekt by het geringſte windje van onder„ zoek, en diensvolgens ten ſterkſten diende omheind, en „ voor de beſchouwing van naby door de doorns en „ braamſtruiken der wetten afgeſchut te worden, terwyl „ intusſchen de Procureur Generaal, even als de ſtraf„ fende Engel aan de deur van het Paradys, den *ingang* „ naar dien heiligen grond bewaart, en met zyn vlam„ mend *ex officio* Informatie-zwaard rondom zwaait, om „ ſchrik en verbaazing in het hart van iederen ſtouten en „ ongenoodigden gast te jaagen. —— Men vordert ſlechts „ de *Verborgenheden* van deeze wydberoemde Conſtitutie „ ter goeder geloof aan te neemen; de Staatkundige On„ feilbaarheid te onderſchryven, niet alleen van de Staats„ dienaars deezes tyds, maar ook van die der Voorvade„ ren, zelfs van de onheugbaarſte tyden der Menſchen, „ en vooral hier niet tegen aan te druiſchen. Dan, hoe „ uitzinnig en talloos de ongerymdheden ook zyn, die „ wy gelooven moeten, hoe grooter (zegt men ons) ook „ de verdienſten, die wy daar door hebben; en ons wordt

„ ge-

„ geleerd dat in Staat en Kerk het Geloof begint waar-
„ neer en waar de Rede eindigt.

„ *Maar Ketters zyn ze* (de Heer BURKE noemt hun
„ Atheisten) *zo wel in het Staatkundige als in den Gods-*
„ *dienst*. Die op overtuiging alleen willen gelooven ——
„ en ook alleen willen overtuigd worden door behoorelyk
„ onderzoek — die denken dat het algemeen recht heeft
„ tot het volle genot van navorsching en onderzoek in
„ zaaken, die het algemeen zo hoogst en nadruklyk be-
„ treffen. Voor zodanige Mannen, ook voor de ganſche
„ waereld, is 'er iets meerder, en gegronder Bewysgron-
„ den, noodig dan verbitterde Manuſcripten eener Infor-
„ matie in eas van Libellen. Dit heeft en zal geen an-
„ der uitwerkzel hebben, als alleen maar het kwaad ver-
„ grooten, het onderzoek aanwakkerende, en, even als de
„ gronden en bewyzen der oude Geestlyken, brandſta-
„ pels en takkebosſchen, nimmer ſlaagende, maar ook
„ nimmer nalaatende het getal der ketterſche ongeloovi-
„ gen te vermeerderen. Wat my betreft, ik kan niet be-
„ grypen waar een Conſtitutie goed voor is en toe dient,
„ welkers beginzels de proef van onderzoek niet kun-
„ nen doorſtaan; noch ook hoe men dat Land vry kan
„ noemen, daar de Menſchen geſtraft worden, die op
„ eene vreedzaame wyze de misſlagen en gebreken der
„ Regeering, waar onder zy leeven, aan hunne Mede-
„ burgeren aantoonen. Ik kan niet begrypen, hoe 'er
„ immer eenige verbetering hadt kunnen plaats gegree-
„ pen hebben, zoo dit Systema van Staats-Inquiſitie
„ voormaals en altoos ten ſtrengſten was opgevolgd ge-
„ worden, of hoe dat 'er ooit in 't vervolg eenige ver-
„ betering tot ſtand zoude kunnen gebragt worden, zoo
„ alle bronnen van onderzoek op die wyze voor eeuwig
„ en altyd geſtopt of afgeſneeden worden.

„ Iemant, die zyn medeburger aanzet tot oproer, moet
„ de gevolgen zyner ſtoutheid of roekloosheid draagen;
„ maar indien hy hem blootlyk aanſpoort tot navorſching
„ en onderzoek, is het Despotismus, is het de Despoot,
„ en niemant anders, die hem als ſchuldig kan verklaa-
„ ren. Ja! zelfs offchoon hy al eens van de misſlagen
„ en gebreken met eene eerlyke verontwaardiging, en
„ overeenkomſtig derzelver yſſelykheden mogt ſpreeken,
„ zoo komt het my voor, dat hy niets meer doet dan
„ een zekere opregter geloofsbelydenis der gewaarwor-
„ ding, die de blykende bezwaaren in hem verwekken,

„ af te leggen, en daar hy de vreedzaame middelen van
„ hervorming, die de Wetten en de Conſtitutie geregeld
„ toeſtaan, aan de hand geeft en aanbeveelt; vraag ik,
„ wie hem zyn Patriotismus ten misdaad kan rekenen, en
„ hem beſchuldigen? Die, en die alleen zyn Oproer-
„ kraaijers, deeze zyn de *Libelmaakers* der Conſtitutie,
„ die het verhandelen van zaaken verbieden; die onder-
„ zoek en naavorſchingen ſtraffen; die daadzaaken door
„ breuken en beboetingen, en gronden en bewyzen door
„ het ſchavot, wederleggen; en die als waare en afgerigte
„ Slaavendryvers van het Despotismus ſteeds klaar en
„ met de roede der Wet gereed ſtaan om de ſtoute Kin-
„ deren van onderzoek te geeſſelen, en tot de doodlykſte
„ gevoelloosheid en ſtilſte onderwerping en vernedering
„ te brengen."

Schoon een Werkje van deezen aart geen cierlykheid van Styl en Taal vordert, heeft het egter eisch op klaarheid en duidlykheid; dat het daar aan den Vertaaler (t geen zeer te bejammeren is,) niet zelden ontbreeke, kan het afgeſchreevene gedeelte uitwyzen, ſchoon 't zelve geenzins onder de meest wraakbaare, ten deezen opzigte, behoore.

HENR. JOAN. ARNTZENII, Iſti & Antecesſoris, Oratio, de eo, quod ex Vetuſtatis Uſurpatione, in quibusdam Belgarum Legibus, Uſuque Forenſi, nimium esſe videatur. Habita Trajecti Batavorum, in majori Academiæ auditorio. Prid. Kal. Aprilis MDCCXCIV, cum Magiſtratu Academico ſe abdicaret. Trajecti ad Rhenum. Ex Officina *W. ab Tzerwurst*, Acad. Typographi. In 4to. f. m. 95 pag.

Geen afgezaagd Onderwerp koos de Regtskundige Hoogleeraar ARNTZENIUS, toen hy, by het onlangs nederleggen der Waardigheid van *Rector Magnificus* aan *Utrechts* Hoogeſchoole, de Toehoorders onderhieldt met eene Redenvoering *Over 't geen uit het Gebruik der Ouden in zommige Nederlandſche Wetten en Praktyk ongepast ſchynt;* en heeft hy in de behandeling zich weeten te onthouden van dat verveelend drooge, 't welk menigvoud der Regtsgeleerden Redenvoeringen aankleeft; en zullen deskundigen zyn *Latynſchen* Styl roemen.

Met

Met den aanvange hangt hy eene Schildery op van onze vroegere en laatere Voorvaderen, en ſtelt met reden vast, dat men in derzelver Wetten en Regtsgebruiken veel zal aantreffen, 't geen aan den Tyd, het Staatsbeſtuur, den Godsdienſt, en het Burgerlyk leeven, toen voegde; doch weinig geſchikt is naar den veranderden Regeeringsvorm onzer Gewesten: veel, 't geen aan de meer gemaatigde en beſchaafde Zeden onzer Landzaaten hard en wreed voorkomt; veel, eindelyk, 't geen tegen de natuurlyke Billykheid aanloopt, en 't welk men hadt dienen af te ſchaffen toen men de Wetten meer overeenkomſtig naar de voorſchriften der Billykheid maakte.

In de breedere ontvouwing zyns aangeduiden ryken Onderwerps, 't geen door ſpreekende Voorbeelden diende opgehelderd, en in klaaren dag gehaald te worden, ontleent hy dezelve eerst uit het *Kerklyk Regt*, en toont het ongepaste, 't welk in de Huwelyks-Wetten, veelzins, is overgebleeven uit het oude denkbeeld, dat men het Huwelyk voor een *Sacrament* hieldt. Zyne aanmerkingen desbetreffende zyn zeer bondig, en verdienen in de Redenvoering zelve nagegaan te worden.

Vervolgens verſchaft het *Burgerlyk Regt* den Hoogleeraar geen min ſterk ſpreekende Voorbeelden ten bewyze zyner Stellinge: hy kiest 'er eenige uit de gewigtige en voor zo veel verbeterings vatbaare ſtoffe, de Erfenisſen door Verſterf en by Uiterſten Wille; het onbillyke van niet weinige nog heerſchende Vaststellingen, uit oude Gebruiken overgebleeven, aantoonende. Wie moet met den Redenaar den wensch niet uitboezemen, dat, daar men thans zo veele verſchillende wyzen en vormen heeft, om een Uiterſten Wil wettig en voldingend te maaken, als men Gewesten telt, meestendeels voortſpruitende uit aankleeving van oude Gebruiken, de tyd mogt gebooren worden, dat men voor geheel *Nederland* in het Stuk der Uiterſte Willen een en dezelfde Wet vaststelde. —— Hoe groot is, gelyk hy, onder anderen, aantoont, het verſchil niet tusſchen den Ouderdom, op welken in onderſcheide Gewesten iemand bevoegd is om over zyne Nalaatenſchap te beſchikken! Als mede wanneer men in ſtaat gekeurd wordt tot beheer zyner zaaken. Men leeze de Redenvoering, die zo veel ongerymds als in één gezigtpunt onder 't oog brengt.

Schoon 'er in oude tyden eene billyke reden kon gegeeven worden voor het betaalen van den tienden, vyftienden of

twintigſten, Penning der Goederen, die men in een ander Gewest by Erfenisſe beurt, houdt, volgens de gegronde bedenkingen onzes Redenaars, die rede thans op. —— Het Regt van *Naasten* ontgaat zyne afkeurende aanmerkingen niet.

Dan, niettegenſtaande de aanwyzing der veelvuldige Gebreken, uit het *Oude* herkomſtig, hier met groote bedreevenheid in de Vaderlandſche Wetten en Regtsgebruiken voorgeſteld, is de Hoogleeraar ARNTZENIUS, daar hy zyne Redenvoering ten einde ſtuurt, vry ſchroomagtig om dezelve te verbeteren.

By de aanvoering van twee Voorbeelden, ten bewyze ſtrekkende, hoe uit het Gebruik van het oude ook eene verkeerde Uitlegging van het *Romeinſche Regt* voortvloeit, konden wy niet nalaaten ons te herinneren de taal van den Heere JEAN TREMBLEY, in zyne Verhandeling, by de *Haarlemſche Maatſchappy* met een Gouden Eerprys bekroond, over de *Nuttigheid der Zielkunde*. Wy ſloegen ze na, en oordeelen het afſchryven van dezelve niet ongepast ten ſlot deezer Aankundiginge. „ Het zou ze„ kerlyk niet moeilyk geweest zyn, uit de *Roomſche* Regts„ geleerdheid de beſte ſtukken, de nutte Grondſtellingen, „ te kiezen, en dezelve naar de tegenwoordige omſtan„ digheden en behoeften der Maatſchappy te verſchik„ ken. Doch het Lichaam der Regten (*Corpus Juris*) „ wierd gevonden in de tyden der duisterheid en domme „ onweetenheid; het diende eenigzins om den lust tot de „ Letteroefeningen weder op te wekken; doch de Uitleg„ gers, aan hunne eigene grondbeginzelen onafſcheidelyk „ gehegt blyvende, maakten hetzelve eerlang tot een ge„ heiligd werk, waar aan niet geoorlofd was iets te „ veranderen. De onweetenheid en lafheid der diestyds „ regeerende Vorſten wettigden dit misbruik; en men ver„ genoegde zich met ſlegts van tyd tot tyd die Inſtellin„ gen 'er by te voegen, welke de voorkomende gelegen„ heden noodwendig eischten; en hier door vermeerderde „ men ſlegts de wanorde en de verwarringen. Een zo mislyk „ zamenmengzel van oude en hedendaagſche Inrigtingen „ moest noodzaaklyk dit gevolg voortbrengen. Dus is de „ Beoefening der Wetten een doolhof geworden, waar „ uit het byna onmogelyk is zich te redden. De uitvoe„ ring der Wetten is aan duizenderlei moeilykheden on„ derhevig. Telkens vindt men zich geſtuit door afwy„ kende uitzonderingen en onzekerheden. In één woord,

„ het

„ het is oneindig moeilyker geworden die Wetten uit te
„ leggen, dan het zyn zou nieuwe in te voeren, overeen-
„ komſtig met de vaſtgeſtelde Grondbeginzelen des Natuur-
„ lyken Regts. De Pleitzaal is de ſchuilplaats geworden
„ der vitterye en der looze ſtreeken, en de Bezittingen der
„ Ingezetenen worden uitgeput door de ſchikkingen zel-
„ ve, welke men voorgeeft tot derzelver bewaaring uit-
„ gedagt te zyn (*)."

(*) *Verhandelingen van de Holl. Maatſch. der Weetenſchappen te Haarlem*, XXſte Deels 1ſte Stuk, bl. 178.

Bydrage tot Verlichting van het Algemeen, en byzonder voor de Vrienden van het voormalige Beſtuur, door een Verdrukten van 't zelve. Waar by eene exacte Lyſt der gevangen geweest zynde Burgers op het Blokhuis, in Vriesland; met derzelver Beſchuldigingen en Sententien. Het eerſte Jaar der Bataafſche Vryheid. Alom te bekomen. In gr. 8vo. 24 bl.

In het opheldernd Voorberigt, aan 't hoofd van dit kleine Boeksken geplaatst, vinden wy dit verſlag van den oorſprong. —— „ Het Fragment, of Proeve van Verdediging „ voor de zulken, welke, zedert September 1787, uit order „ van het Hof, op last van de Meerderheid der Staaten van „ *Vriesland*, in 's Lands algemeene Gevangenis, het Blokhuis „ genaamd, gevangen gezet, en van de zogenaamde Amnestie „ uitgeſlooten zyn —— welke ik u hier ter leezinge aanbiede, „ is door een welmeenenden *Vrieſchen Patriot* C. S. in rubriek „ geſteld —— althans zodanig is het my op 's Lands Blok„ huis ter hand gekomen; om daar uit in myne en myner Lot„ genooten Verdediging zodanig een gebruik te maaken, als „ ik oordeelde, met voorzigtigheid, en tot ons weezenlyk „ nut, 'er uit haalen konde." Van 't zelve heeft ook de Uitgeever W. C. (vry zeker, zo als wy, uit de agtergevoegde Lyst der Gevangenen op het Blokhuis, kunnen opmaaken, WOPKO CNOOP,) gebruik gemaakt.

„ Naa myne Ontſlaaking," vaart hy voort, „ uit dit akelig „ Verblyf, in 't welk wy door de nukken van eenen ſchraps„ zugtigen Cipier dikwerf geplaagd wierden, zou ik, geduu„ rende myne Ballingſchap, deeze Proeve wel hebben willen in „ het licht geeven; maar dit heb ik nagelaaten —— „ eensdeels om dat het toen niet dan bedektlyk had kun„ nen geſchieden, en ten anderen genoegzaam alleen on„ der het oog zoude gekomen zyn van de zulken, wel„ ken, uit hoofde van hunne kunde aan ſoortgelyke natuur„ lyke verdediging van de handelwyze der Patriotten, hunne

„ Vrienden —— deeze niet noodig hadden. Ik heb het daar-
„ om liever willen laaten rusten tot een gelegener tyd, om 'er
„ dan meer nut mede te bewerken."

Dit gunstiger oogenblik spoediger opgedaagd zynde dan de Schryver zich hadt durven voorstellen, neemt hy 't zelve waar.

Het *Fragment*, of *Ontwerp van Verdediging voor de zulken, welken in eene Staatsscheuringe deel hebben genomen en overwonnen zyn*, vangt aan met eene overweeging van de moeilykheid voor den Burger, om, te midden van de tegen elkander strydende Staatsinrigtingen en Staatsbesluiten, niet te dwaalen.

Vervolgens zet zich de Opsteller, om de Vraag, wat *Oproer* is? te beantwoorden. Dit gedaan, en het alzins waarbaare daar van gevoond hebbende, komt hy tot de moeilyker bepaaling van 't geen *Opstand* is, in onderscheiding van *Oproer* (*), met byvoeging van eene bepaaling, in welke gevallen een *Opstand* regtmaatig mag heeten. Hier stelt hy de vier volgende gevallen. —— „ 1. Wanneer de hooge Overheid, wie „ die moge verbeelden, tegen haare Institutie zodanig handelt, „ dat de Burgerstaat of Maatschappye hier door zichtbaarlyk „ in lyden geraakt, of derzelver Regten verkort worden, en „ wanneer deeze verkeerde handelwyze die Overheid, langs „ constitutioneele wegen, *in behoorlyke termen*, *by herhaalinge*, te vergeefsch onder 't oog zyn gebragt, door hen, die dit lyden onmiddelyk of by gevolgtrekking ondergaan. —— „ 2. Wanneer de Wetgeevende Macht zodanige Wetten vaststeld, waar by derzelfs macht en onafhangelykheid vergroot „ wordt, tegen het belang en welvaaren des Volks, die derzelve eerbiedigen moeten, na dat dit Volk alle wettige „ middelen te vergeefsch heeft aangewend om de invoering „ dier Wetten te voorkomen, of derzelver schadelyke uitvoering af te wenden. —— 3. Wanneer de Wethouderschap alle zulke Wetten verwaarloost, welke ingericht zyn *om hun* „ zelven te bestaan in willekeurige handelingen, ter hunner „ verheffinge en ter vernedering van de overige Leden der „ Maatschappye, wanneer deezen te vergeefsch hunne billyke „ klagten behoorlyk hebben ingebragt. —— 4. Wanneer de „ Overheid de raadgeevingen en ontwerpen, ter verbeteringe „ der Staatsgesteldheid, op eene behoorlyke en decente ma„ nier, door de Meerderheid van *het waare belangryke en deel„ nemende Volk* ingebragt, by aanhoudenheid versmaadt „ en verwaarloost, zonder *dat Volk* voldoende reden te „ geeven

(*) Wy hebben, hier boven, bl. 31, de *Tafereelen van de Staatsomwenteling in Frankryk* beoordeelende, bl. 34 de Onderscheiding van *Oproer* en *Opstand*, daar breeder ontwikkeld, opgegeeven, en wyzen onzen Leezer derwaards, of liever tot de zo meesterlyk geschreevene *Inleiding*.

„ geeren „ waarom zy in die Voordragten niet konden be-
„ willigen."

Hier aan hegt de Opſteller de Voordragt van een twintig-tal Staatkundige Vraagen, tot dit einde, in den jaare 1788, gedaan. Te regt merkt de Opſteller van het Voorberigt op. „ Hoewel nu, door de groote verandering van zaaken, en „ de geſteldheid der tegenwoordige proviſioneele Regeering, 'er „ Stellingen en Vraagen in voorkomen, welke thans van zo „ veel aangelegenheids niet zyn als onder de voorige Organiſatie „ van Regeering; zo blyven 'er egter nog al een genoegzaam „ aantal over, welke nu en ten allen tyde nuttig, en daarom „ de aandagt van Burgers en Beſtuurders wel waardig zyn, „ en uit dien hoofde de Publiciteit nog verdienen; al ware „ het dan ook voornaamlyk, om te doen zien, dat *alle* de voo- „ rige Staaten, en inzonderheid die van *Vriesland*, de verne- „ derde Patriotten meer hebben vervolgd, om haar eigen „ *Hoogmoed* en *Wraakzugt* te voldoen, dan om de rust, vre- „ de en eensgezindheid, te doen herleeven, welke zo hoog „ noódig is om ons Land te beveiligen voor buitenlandsch ge- „ weld, en inwendig te doen bloeijen."

Het bepaald oogpunt, waar uit alle die Staatkundige Vraagen moeten beſchouwd worden, met alle beſcheidenheid aangeweezen hebbende, hegt de Uitgeever aan dit *Fragment* eene *Lyst der Gevangenen, welke, om vermoede Misdaaden tegen den Staat, op het Blokhuis te Leeuwarden zyn gezet, en, naa van de Amnestie uitgeſlooten te zyn, aldaar Proces tegen den Procureur Generaal hebben gevoerd —— benevens derzelver Beſchuldigingen, en de daar op gevolgde Sententien, na de orde des tyds.*

Ons ſtaat voor, dergelyk eene losſe gedrukte Lyst gezien te hebben. Deeze Lyst komt ons egter veel Exacter voor, en is zeer eigenaartig hier bygevoegd, om te beter bewaard te worden.

Vrymoedige Aanſpraak van eenen Bataafſchen Wysgeer aan het verlicht en dankend gedeelte zyner Landgenooten. Symb. Non omnibus dormio. *Te Rotterdam, by* J. Holſteyn, 1795. *In gr.* 8vo. 24 *bl.*

Dees Wysgeer, zo als hy zich noemt, toont in dit Stukken veel Gematigdheid en Welmeenendheid; en, eigenlyk niet voorhebbende de Natie zelf te verlichten, tracht hy, volgends den titel, het reeds verlicht en denkend gedeelte derzelve aan te ſpooren om Verlichting te verſpreiden, en daar door eendragt en eensgezindheid, als uitmaakende het geluk der Maatſchappye, en de ſterkte van het Land, te bevorderen. Een waarlyk pryslyk oogmerk; doch wy hebben in deeze Aanſpraak niets gevonden dat nieuw, maar veel dat by veelen te vinden is.

Het

Het waare Wezen van het Kristendom, volgens de uitſpraaken van Jezus en zyne Apostelen, door CORNELIUS ROGGE, *Leeraar der Remonſtranten, te Berckel* (thans te *Leiden*). *Te Rotterdam, by* J. Meyer, *1794. In gr.* 8vo. *321 bl.*

Indien wy ons niet bedriegen, heeft, ſlegts voor weinige jaaren, de zeer verdienſtelyke Nederlandſche Maatſchappy: *Tot Nut van het Algemeen*, eene Prysvraag uitgeſchreeven, over het volwigtig Onderwerp, in den titel deezes Boeks vermeld; doch, om redenen, haar daar toe beweegende, aan geene der ingekoomene Antwoorden den Eereprys toegeweezen. Sints dien tyd wierdt meer dan ééne Verhandeling in 't licht gegeeven, door derzelver Opſtellers, met aankondiging dat zy na den Prys gedongen hadden. Waarſchynlyk is dit insgelyks het geval ten opzigte van het Geſchrift van den Leeraar ROGGE, hoewel hy, zo min in de Inleiding als elders, des geene melding maake. De Vraag na het waare Weezen van het Christendom is eenigzins duister, althans dubbelzinnig, en aan verſchillende opvattingen onderhevig. En dit, veelligt, zal de reden geweest zyn, waarom de Keurmeesters der Maatſchappye, om het wyd uit een loopende in de Antwoorden, geraaden hebben geoordeeld, het Eeregoud en Zilver te rug te houden. Naar ons oordeel, zo als wy de Vraag begrypen, hebben de Uitſchryvers alleenlyk verlangd te weeten, wat het zy, 't geen in den Christlyken Godsdienst den boventoon ſlaa; dat geen, waarop CHRISTUS en de Apostelen hebben aangedrongen, als iets, 't welk in eenen belyder derwyze wordt vereischt, dat hy, hetzelve bezittende, een *Christen* mag genoemd worden, doch, daar van ontbloot zynde, op dien naam geene aanſpraak heeft; terwyl, zonder die aanſpraak te verliezen, hem de vryheid wordt gelaaten, om, in zommige ſtukken, op deeze of op geene wyze te denken of te handelen. *Het* Geſchrift van den Burger-Leeraar ROGGE wykt eenigzins af van deeze onderſtelde bedoelinge; kunnende hetzelve meer den naam voeren van een ontwerp of kort begrip van Christlyke Godgeleerdheid en Zedekunde, dan van een onderzoek omtrent die ééne groote en voornaame hoofdbedoeling. Met dit alles beſchouwen wy het Werkje als nuttig, en ten hoogſten leezenswaardig, voor de zodanigen, die hunne begrippen omtrent de leere van 't Euangelium op de eigen woorden der eerſte Verkondigers wenſchen te bouwen; en in de redekavelinge, daar uit afgeleid. gezond verſtand, met gematigdheid en beſcheidenheid gepaard, verlangen. Vuurig wenſchen wy, dat veelen onzer Landgenooten met den afgegeeven arbeid des Leidſchen Leeraars hun voordeel mogen doen; 't welk, by eene onpartydige en aandagtige leezing, niet zal kunnen uitblyven.

Re-

Redevoering ter weering van allen nadeeligen invloed eener zwaarmoedige denkwyze over het werkelyk Nut der Maatſchappy tot Nut van 't Algemeen, *uitgeſproken by gelegenheid der derde Verjaaring van derzelver Utrechtſche Departement, gevierd den 17den van Bloeimaand* 1793, *door den daar toe benoemden Voorzitter* M. STUART. *Uitgegeven door het Utrechtſche Departement. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1795. *In gr.* 8vo. 46 *bl.*

De kundige Burger STUART, onzen Landgenooten, door zyne zo wel bewerkte *Romeinſche Geſchiedenis*, zo gunſtig bekend, beredeneert, in deeze Redevoering, de volgende drie ſtukken. 1.) Wyst hy aan, dat het onzekere het kenmerk van al het toekomende is; dat echter 2.) niets zonder uitwerking blyft, en dat 3.) onze verplichtingen geenszins afhangen van onze gebrekkige berekeningen van derzelver nuttige gevolgen. Deeze ſtellingen gebruikt hy, met toepaſſing op de Maatſchappy tot Nut van 't Algemeen, om den moed der Leden van dat Genootſchap op te beuren en te verlevendigen, door hen op den zeer waarſchynlyken goeden uitſlag hunner pogingen te doen hoopen, daar hy hen tot het reeds geſtichte nut terugge wyst. —— Waarom STUART, die deeze Verhandeling aan de beoordeeling der Maatſchappye had onderworpen, goedgevonden heeft, dezelve niet door deeze, maar door het Utrechtſche Departement, te laaten uitgeeven, weeten wy niet. Genoeg is het, voor alle Voorſtanderen dier Maatſchappye, dat deeze Redevoering het licht ziet; dewyl ze, zo wel in als buiten dezelve, niets anders dan goed kan doen.

Verhandeling over de Vraag: Welke zyn de best geſchikte middelen om het nog heerſchend Vooroordeel tegen de Maatſchappy, tot Nut van 't Algemeen, *wech te neemen? Met eene Voorrede aan alle Nederlanders, byzonder aan alle Leden der gemelde Maatſchappy, onder de Zinſpreuk:* ten Nutte van 't Algemeen. *Te Amſterdam, by* H. Keyzer, 1795. *In gr.* 8vo. 87 *bl. behalven de Voorrede.*

De zich niet noemende Schryver, (ſchoon hy zich wel wil bekend maaken aan des belangneemenden,) deezer Verhandeling berigt ons, in de Voorrede, (die 21 bl. beſlaat,) dat hy op de bovengemelde opgegeevene Vraag der Maatſchappy, *tot Nut van 't Algemeen*, een Antwoord had ingeleverd, het welk, ſchoon het *geoordeeld werd veele goede zaaken te bevatten, die eene loffelyke melding verdienden*, echter niet bekroond werd. Evenwel oordeelde hy deeze Verhandeling zo belangryk te zyn, dat hy beſloot, dezelve het licht

te

te doen zien. Wy zullen de Voorrede daar laaten, (die veelen mooglyk vry knorrig zal voorkomen,) als meest byzonderheden en critiques bevattende, die 't beter ware geweest, in eene Departements-Vergadering, (daar ieder Lid niet alleen vryheid heeft, maar zelfs verzogt word, zyne aanmerkingen, vooral op de punten van beschryving, en dus ook van Prysvragen, voor te stellen,) voor te draagen, dan ze door den Druk, byzonder als men de Vooroordeelen weg wil neemen, gemeen te maaken. —— De Verhandeling zelve is zeer wel opgesteld, hoewel ons het laatste gedeelte, over de Wegneeming der Vooroordeelen, niet zo wel voldoet, als de Opgave der Vooroordeelen zelve, en de Ongegrondheid daar van. Wy zouden, uit dien hoofde, met den Schryver, gaarne gezien hebben, dat, by den welverdienden lof, aan deeze Verhandeling, op de Algemeene Vergadering, gegeeven, gevoegd waren geworden nadere bepaalingen, opheldering en aanwyzingen van en omtrend het gebreklyke, dat men, in deeze Verhandeling, meende te vinden: dan had de Schryver mooglyk gelegenheid gehad, zich daar naar te richten; en wy hadden dus eene volledige Verhandeling, over dit belangryk onderwerp, mogen verwagten. Ten minsten, indien deeze Redevoering door de Maatschappy ware uitgegeeven, zoude men een meer zuiveren styl en mindere drukfouten ontvangen hebben.

Vaderlandsche Kindervreugd, vertoond in agt Kunstplaaten, met toepashyke Gedichtjes. Te Amsterdam, by Kuiper, van Vliet *en* ten Brink, 1794. *In* 8vo. 25 *bl.*

Een niet onaangenaam Geschenk voor de Jeugd. —— In zulke Stukjes moet men niet veel Dichtkunst verwagten; genoeg is het, als zy den Kinderen geene kwaade indrukken geeven, hun tydkorting en vermaak, en den Autheur en Boekverkooper eenig voordeel, verschaffen. —— Dan beantwoorden zy immers aan hunne bestemming?

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Aardrykskunde des Bybels, door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Vyfde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1794. *In gr.* 8vo. 490 *bl.*

De geleerde en yverige VAN HAMELSVELD, deeze *Bybelſche Aardrykskunde* met het *Zesde Deel* willende ſluiten, deelt, in dit *Vyfde Deel*, 1) de Beſchryving of Lyſt van eenige Steden des Joodſchen Lands mede, die in de *Apokryfe* boeken, JOSEFUS, enz. voorkomen. 2) *Een kort bericht* van de laatere veranderingen in de landverdeeling van *Palæſtina*, en *Schets* van den *tegenwoordigen toeſtand* van dat Land, en deszelfs bewooners. 3) *Een onderzoek* naar de ligging van het *Paradys*. 4) De eerſte Woonplaatſen der *Aardsvaderen*, na den *Zondvloed*. 5) De *Oorſprong der Volken*, volgens MOSES. 6) De *Woonplaatſen* van ABRAHAM en zyne Voorvaderen, vóór 's mans komſte in *Kanaän*. Eindelyk, in vyf byzondere Hoofdſtukken, een gedeelte der *uitheemſche Aardrykskunde* van den Bybel, in het byzonder, als 1) *Fenicië*. 2) *Syrië*. 3) *Ammoniten*, *Moabiten*, en de *Zwervende Stammen* in de *Woestyn* van *Syrië*. 4) De Volken, welken ten Zuiden van *Palæſtina*, in het *Steenachtig Arabië*, de nabuuren der *Israëliten* geweest zyn, *Edomiten*, *Amalekiten*, enz., en 5) De *Filiſtynen*, woonende ten Weſten der *Israëliten*. Dit Deel verdient dezelfde goedkeuring, met welke wy meermaalen van dit Werk geſproken hebben; ten bewyze daar van zullen wy 'er eenige berichten uit overneemen wegens *Tyrus*, welëer het Tooneel van een onmeetelyken Handel en Scheepvaart, de Wieg der Kunſten en Weetenſchappen, en het Vaderland van misſchien het nyvrigſt en werkzaamſt Volk, dat ooit op den aardbodem geleefd heeft.

„ De naam *Tyrus* is duidlyk dezelfde met dien van *Zor*, gelyk hy in het Hebreeuwſch luidt, en *Sur* of *Sar* of *Sour*, die nog heden in gebruik is, trouwens, de ouden hebben dien ook *Sara* of *Sarra* uitgedrukt. *Zor* betekent by de Hebreën eene rots of ſteenklip, en deze

naam is aan de Stad gegeeven, om de rotzen of klippen, die men daar op de kust in menigte vindt. EZECHIEL doelt 'er op met eene woordſpeeling, *Ezech.* XXVI. 4. *Ik zal* Tyrus *tot eene gladde Steenrotze maaken.* —— Andere naamsafleidingen vindt men by BACHIENE, III *Deel.* II *Stuk. bl.* 378.

„ De Stad was, van de zyde van *Palæstina*, de eerſte Stad van *Fenicië*; gelegen aan den voet van den *Antilibanon*, niet verre van de plaats, waar de rivier *Kaſimir* in Zee valt. In de oude Landkaarten van *Palæstina* ziet men ze verſchillende geplaatst, in ſommigen op het vaste Land, in anderen op een Eiland, en weder in anderen op een Schier-eiland, het welk door eene landëngte aan de vaste kust verbonden is. De reden hier van is in de geſchiedenis van *Tyrus* te zoeken, volgens welke men *Palæ-Tyrus*, of *Oud-Tyrus*, wel moet onderſcheiden van het jongere *Tyrus*. Men is wel niet eens, of de Stad op het Eiland niet in de daad de oudſte zy, maar dat derzelver inwooners, toen zy hun te klein werdt, de Stad op het vaste Land, tegen over het Eiland, hebben aangelegd, en derwaards alle pracht en vermogen overgebragt hebben; doch hoe dit zy, *Palæ-Tyrus*, of het *Oude Tyrus*, is de naam der Stad op het vaste Land; doch deze van NEBUCADNEZAR belegerd wordende, weeken de inwooners naar het Eiland, het welk die Vorst, ſchoon hy de Stad op het vaste Land innam en verwoestte, niet kon vermeesteren; en nu werdt de Stad op het Eiland *Nieuw-Tyrus* genoemd, of enkel *Tyrus*, tot dat ALEXANDER de Groote, deze willende te onderbrengen, de zeeëngte, welke het Eiland van het vaste Land ſcheidde, gevuld heeft met eenen dam, gemaakt van de puinhoopen van het *Oude Tyrus*, waar door die Zeeëngte in eene Landëngte is veranderd geworden. Dus ziet men, hoe *Tyrus* op de Kaarten kan vertoond worden als eene Stad op het vaste Land, op het Eiland, en op een Schier-eiland.

„ Wanneer *Tyrus* geſticht zy, en door wien, is onbekend; zy is zeker eene oude Stad, *Jeſ.* XXIII. 7. en men heeft eenigen tyd getwist, of aan haar, dan aan *Zidon*, de eer der oudheid moest worden toegekend. — Doch deze twist is thans lang uitgemaakt; wy weeten met genoegzaame zekerheid, dat *Tyrus* eene Volkplanting is der *Zidoniërs*. —— Van de *Zidoniërs* gewaagt reeds HOMERUS, die komen ook in de boeken van MOSES voor, maar geen van beide deze aêloude Schryvers maakt

ee-

eenig gewag van *Tyrus*; een bewys, dat deze Stad in hunnen tyd nog geen beſtaan hadt. Volgends de rekening van JOSEFUS (*) is *Tyrus* geſticht 240 jaaren vóór den Tempelbouw van SALOMO, het welk omtrent overeenkomt met de tyden van den Richter GIDEON. Ook wordt *Tyrus* uitdruklyk *Zidons Dochter*, dat is, eene Volkplanting van *Zidon*, genoemd, *Jeſ.* XXIII: 12. Het is waar, dat 'er, *Joſ.* XIX: 29, onder de Steden van *Aſer* voorkomt eene met den naam, in de gewoone vertaaling, van *de vaste Stad Tyrus*; doch deze is niet de Stad *Tyrus*, die naderhand zoo vermaard is geworden, zelve, maar eene bergvesting, op eene rots.

„*Tyrus* zelve behoorde, zoo min als *Zidon*, tot de plaatſen, welke de *Israëliten* bemagtigd hebben, als zynde buiten de grenzen van het eigenlyke *Kanaän* gelegen; doch de Stad en haare Inwooners hebben doorgaands eene goede nabuurſchap onderhouden met de *Israëliten*, ſchoon nu en dan deze vriendſchap ſchynt afgebroken geweest te zyn, ten minſten *Pſ.* LXXXIII: 8. worden de inwooners van *Tyrus* ook genoemd onder de Volken van het groot Bondgenootſchap, het welk zich tegen DAVID, in het begin zyner regeering, vereenigde, op het welk toch de inhoud van dezen *Pſalm*, naar alle waarſchynlykheid, behoort. —— Doch, na de overwinningen, door DAVID behaald, ſchynt de goede nabuurſchap herſteld te zyn, en veränderde dra in eene byzondere vriendſchap tuſſchen DAVID en HIRAM, Koning van *Tyrus*. —— Wy moeten ons hier over te min verwonderen, dewyl de belangen der beide Volken zulke goede nabuurſchap en verſtandhouding vorderden; wy vinden dit opgeheldert door een merkwaardig voorbeeld, *Hand.* XII: 20: HERODES ANTIPAS, Koning der Jooden, was ten hoogſten misnoegd op de *Tyriërs* en *Zidoniërs*, welke van hunnen kant alles aanwendden, om dien Vorst te bevreedigen, en voldoening te bezorgen, overmids, zegt de geſchiedenis, hun land uit het Joodſche land geſpyſd werdt. —— Te weeten, de ſmalle Zeekust van *Fenicië* leverde geen genoegzaame levensmiddelen op voor de talryke inwooners der handelſteden *Tyrus* en *Zidon*, terwyl de *Israëliten* de vruchten van hunnen Vee- en Landbouw daar tegen aan hun het best ſlyten konden. —— Dus zien wy ook, waaröm het leveren van Bouwſtoffen tot den Tempel

(*) *Ant. Jud.* VIII. 3. 1.

pel, welke die van *Tyrus* van *Libanons* gebergte, enz. aanvoerden, door SALOMO met eenen goeden voorraad van Koorn en Olie vergolden werdt, 1 *Kon.* V. Ook leverden die van *Tyrus* en *Zidon* de bouwſtoffen tot den tweeden Tempel, *Ezra* III: 7. Insgelyks bragten de *Tyriërs* Viſch en andere Koopwaaren op de Markten te *Jeruſalem*, *Neh.* XIII: 16.

„Het is algemeen bekend, hoe grooten en uitgeſtrekten Koophandel die van *Tyrus* gedreven hebben; daar was de *Markt* der Volken; de algemeene Stapelplaats van de Kooplieden der geheele toen bekende Waereld, *Ezech.* XXVII: 3, welk geheele hoofdſtuk ons een denkbeeld geeft van alle de voornaamſte Volken en Plaatzen, op en met welken de *Tyriërs* handelden.

„Hoe magtig *Tyrus* op de *Middelandſche Zee* en in het Westen geweest zy, is genoeg bekend. *Karthago*, *Utica* en *Kadix*, Volkplantingen der *Tyriërs*, zyn 'er beroemde gedenktekenen van. Men weet, dat die Stad haare Scheepvaart tot in den Oceaan, ten Noorden tot voorby *Engeland*, en ten Zuiden tot voorby de *Kanariſche* Eilanden, uitſtrekte. Haare gemeenſchap met het Oosten, ſchoon minder bekend, was niet min aanmerklyk (*); de Eilanden *Tyrus* en *Aradus* (thans *Barhain*, in de Perſiſche golf) de Steden *Faran* en *Phœnicum Oppidum*, aan de *Roode Zee*, die reeds ten tyde der Grieken vermeld waren, bewyzen, dat de *Tyriërs* zedert langen tyd de *Arabiſche* en *Indiſche* Zeeën bevoeren, enz.

„Byzonder heeft de uitwinding der purperkleur de *Tyriërs* vermaard gemaakt, met welken zy Lakens en zyden Stoffen plagten te verwen, het welk in oude dagen eene Koninglyke dragt was. Deze verw werdt bereid uit het bloed der purperſlak, die eeniglyk in de Zee by *Tyrus* gevonden werdt; de wyze dezer bereiding beſchryft LUNDIUS (*Joodſche Heiligd. I Deel, bl.* 16 *en* 17.) die ook meent, dat het *Scharlaken*, naar ditzelfde *Tyrus*, *Sarra* benoemd is, zoo veel als Laken van *Sarra*, of

(*) De reden daar van vindt men in ROBERTSON's *Geſchiedkundig Onderzoek, wegens de kennis die de Ouden van Indië hadden*, bl. 14; welk Werk by den Uitgever deezer Letteroefeningen, J. YNTEMA, en A. LOOSJES JZ., te bekomen is.

of *Tyrus*, hebbende men de beide kleuren, *Purper* en *Scharlaken*, ſomtyds by de Ouden verwisſeld.

„ Door dezen Koophandel werdt *Tyrus* ryk en magtig; de huizen der Stad waren groot en ſchoon, en hadden, volgens STRABO, 3 en 4 verdiepingen: *Zach.* IX: 3. zegt, „ dat *Tyrus* het zilver vergaderd hadt, als het „ ſtof, en het goud, als het ſlyk der ſtraaten." De Dochter, dat is, de Burgery van *Tyrus*, heet *de rykſte der Volken*, *Pſ.* XLV: 13. „ Haare Kooplieden waren Vorſten, en haare Handelaaren de heerlykſten in den lande," *Jeſ.* XXIII: 8. Zy beroemde zich, met één woord, te recht: *ik ben volmaakt in Schoonheid*, *Ezech.* XXVII: 3. Zodanige voorſpoed bragt, gelyk het gaat, weelde en dartelheid te wege, gepaard met trotschheid en hoogmoed, welk één en ander door de Profeeten haar te last gelegd wordt, maar ook, in vervolg van tyd, eene bedreiging van Godlyke oordeelen. Men heeft meer dan één voorzegging nopens de lotgevallen van deze beroemde Koopſtad, by de Profeeten. *Jer.* XXVIII: 3. voorzeide, dat deze Stad zich aan NEBUCADNEZAR, den Koning van *Babel*, zou moeten onderwerpen. *Jeſ.* XXIII. voorſpelt haaren ganſchen ondergang, en *Ezech.* XXIX: 18. heeft zelfs deze byzonderheid, dat de belegering ongemeen lang zou duuren, zonder dat de *Babyloniërs* eenigen loon zouden hebben van hunnen dienst. Dit is gebeurd. JOSEFUS (*) verhaalt, uit FILOSTRATUS, „ dat NEBUCADNEZAR de Stad *Tyrus* belegerd heeft, geduurende den „ tyd van dertien jaaren: als daar de Koning ITHOBAAL „ regeerde." —— Doch hier in ſchynen JESAIA en EZECHIËL te verſchillen, dat volgens JESAIA, na een tydsverloop van 70 jaaren, de Stad uit haare verwoesting weder zal herryzen, *Jeſ.* XXIII: 15, terwyl *Ezech.* XXVI: 14, 21, haar eene eeuwige verwoesting bedreigt. —— De geſchiedenis heeft dit opgehelderd, en den ſchynſtryd weggenomen. *Pala-Tyrus*, door NEBUCADNEZAR verwoest, is nooit weder opgekomen, maar de Inwooners hadden, gelyk men verhaalt, geduurende de belegering, hunne beste goederen op het Eiland gebragt, en lieten eindelyk de ledige huizen en gebeukte Stad aan de *Babyloniërs*. —— Dit Nieuwe *Tyrus* op het Eiland herhaalde zich in de daad, onder de *Perſiſche* alleenheerſching, tot dat

(*) *Ant. Jud.* X. 11. 1.

dit ALEXANDER de Groote, na, met ongelooflyke moeite en kosten, door eenen dam, het Eiland met het vaste land vereenigd te hebben, zich, na eene belegering van 7 maanden, ook van *Tyrus* op het Eiland meester maakte, en dus den ondergang der Stad voltooide. Evenwel, de voordeelige gelegenheid der Stad, de Scheepvaart en de Visschery der purperslakken, deedt nogmaals de Inwooners van *Tyrus* het hoofd boven haalen, en weder eenen aanmerkelyken bloeistand herneemen, welken zy nog eeuwen naderhand genoten heeft.

„ In het *Nieuwe Testament* is de Stad ook bekend; en schoon de Heiland der Waereld niet gelezen wordt haar ooit bezogt te hebben, is hy evenwel in haare nabuurschap geweest, en heeft daar dat wonder verricht aan de Dochter eener *Feniciſche* of *Kananeeſche* Vrouw, het welk wy *Matth.* XV: 21, en *Marc.* VII: 24, lezen. EUSEBIUS verhaalt, dat, in zynen tyd (Av. 1040.) even buiten de Stad, een Marmersteen vertoond werdt, op welken JESUS, ten dien tyde, zou gezeten hebben; doch dien de Franken, gedurende den Heiligen Oorlog, hebben weggevoerd. —— Hoe het zy, reeds vroeg vinden wy Christenen in *Tyrus*, *Handel.* XXI: 3—6, die in de vervolgingen der Heidenen tegen de Christenen gedeeld hebben, volgens EUSEBIUS. In volgende Eeuwen was zy een Bisdom, daarna een Aartsbisdom.

„ De Stad werdt, in 't Jaar 636, door de Arabieren veröverd; in het Jaar 1112 werdt zy door den Christen Koning van *Jeruſalem*, BOUDEWYN, vyf maanden lang vergeefs belegerd; maar twaalf jaaren daarna, in het Jaar 1124, bemagtigd, en zoo verdeeld, dat de Koning van *Jeruſalem* twee derde, maar de Republiek *Venetië* een derde deel bezitten zou. Toen werdt de Stad ook tot een Aartsbisdom verheven, welks Zetel, onder meer anderen, bekleed heeft WILHELMUS, daarom TYRIUS gebynaamd, de vermaarde Schryver van de zogenaamde Heilige Oorlogen. Ingevolge het bericht van dezen Schryver, aangaande den toestand der Stad, in zynen tyd, was dezelve aan den Zeekant genoegzaam natuurlyker wyze beveiligd; door de menigte der blinde klippen, die ze schier ongenaakbaar maakten, voor die, welke van het vaarwater geene genoegzaame kennisse hadden; doch zy was, daar benevens, aan die zyde, met eenen dubbelen muur omringd; van afstand tot afstand versterkt

werkt met toorens; en aan de landzyde, ten Oosten, met eenen drie dubbelen muur, voorzien van toorens, van eene verwonderingswaardige hoogte en dikte, zeer digt by elkanderen geplaatst. Aan de Noordzyde was de Haven binnen de Stads muur besloten; hebbende eene naauwe opening, tusschen twee toorens, waarin de Schepen zeer veilig waren. In het Jaar 1187 belegerde SALADIN de Stad, maar kon ze niet veroveren; maar in het Jaar 1287 gelukte het den Sultan van *Egypte* haar te bemagtigen, wanneer zy ook geheel verwoest is geworden. —— Zy heeft onder de *Osmannische* heerschappy wel gepoogd zich te herstellen; de Drusische Emir FAKHREDDIN badt 'er zelfs een Paleis voor zich gebouwd; maar zy is in dat verval verzonken gebleven, waarin zy thans ligt. —— MAUNDRELL zegt, dat 'er thans byna geen één geheel huis te vinden is; dat de Inwooners zeer arm zyn, en van den Vischvangst leven. KORN. DE BRUIN vondt aldaar nog 12 of 14 slegte huizen, door *Turken* en *Arabieren* bewoond, die geen ander bestaan hadden dan van den Vischvangst: deze en andere Reizigers merken te recht aan, dat hier in een tastbaar bewys ligt, dat God zyn gesproken woord over *Tyrus* vervuld hebbe; zeggende: *Ik zal u maaken tot eene gladde Steenrotze: gy zult zyn tot uitspreidinge der netten.* —— „ Geene beroemde Stad der Oudheid, schryft HASSELQUIST, (in zyne *Reize*, *D. I. bl.* 219.) uitgezonderd *Troye*, is zoo ten eenemaale verwoest als deze; want deze voormaals koopryke en bloeijende Stad, die, de Koningin der Steden heeten mogt, is nu in een ellendig Dorp van eenige geringe hutten veranderd; waarin naauwelyks tien, zoo *Turksche* als *Christen*, Inwooners zyn, die slechts van den Vischvangst leven. Daar zyn hier en daar nog stukken van gebroken muuren overgebleven, tot gedenktekenen, dat zy voormaals zeer prachtige gebouwen geweest zyn." Hy zag 'er verscheidene zeer schoone Marmeren Porfier- en Graniet-Steenen onder. En ten opzichte van den Tyrischen Handel, meld een der nieuwste Reizigers, wiens beschryving deezer plaatze de Heer VAN HAMELSVELD geheel opgeeft, namenlyk VOLNEY: „ In plaats van dien ouden, zoo werkzaamen en zoo uitgestrekten handel, dryft *Sour*, tot den staat van een ellendig Dorp vernederd, thans geenen handel meer, dan alleen den uitvoer van eenige Zakken Graanen en Katoenen Lynwaden, en heeft tot eenigsten

den handelaar eenen Griekſchen Factoor, in dienst der Franſchen van *Saide*, die naauwlyks zoo veel wint, dat hy zyn gezin kan doen beſtaan." Intuſſchen zoeken de Franſche Koopvaardyſchepen des Winters hier eene veilige Haven, die zy te *Akra* noch *Saide* kunnen vinden.

Nagelaten Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Euangelisch-Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch vertaald. Agtſte Stuk. Te Amſterdam, by de Erven* P. Meyer en G. Warnars; 1794. *In gr.* 8*vo.* 271 *bl.*

ZOLLIKOFER's Leerredenen, hier afgegeeven, zyn volkomen gelykſoortig met de voorafgegaane. Niets anders, dan het reeds meermaalen gezegde herhaalen, zouden wy doen, indien wy van nieuws een oordeel gingen vellen. Elf Leerredenen zyn in deezen bondel begreepen. Ten blyke voor de bezitters van de voorgaande Stukken, dat ook dit Agtſte koopens- en leezenswaardig is, willen wy ons de moeite der overſchryvinge van de Opſchriften getroosten; zy zyn de volgende: Bepaaling der denkbeelden van het Menſchelyk geluk. Naauwkeuriger bepaaling der denkbeelden van 't geen gewoonlyk verheven en gering, groot en klein, genoemd wordt. Het onderſcheid tuſſchen welvaart en geluk. Beſchouwing der bronnen van het Menſchelyk geluk. De geneugten der Deugd. Oorzaaken, waarom veele deugdzaame Menſchen zo weinig genoegen genieten. Het gedrag van een vroom Mensch in voorſpoed en in tegenſpoed. Waarom heeft 'er niet meerder geluk onder ons plaats? Oorzaaken van het gebrek aan geluk onder de Menſchen, in twee Leerredenen. Het Heilig Avondmaal een Christelyk Vreugdemaal. — Zo wel als de onze, twyfelen wy niet, of ook des Leezers aandagt zal, by het doorloopen van deeze Lyst, ſtraks by de derde Leerrede zich bepaalen. Gegrond is de opmerking, waar mede de Redenaar zyn Vertoog over dit onderwerp aanvangt: „ Indien ik," ſchryft hy, „ het onderſcheid van eenige weinige woorden en der zaaken, daar mede aangeduid, die in alle „ taalen meer of min verwisſelen, en als van eenerlei „ betekenis gebruikt worden, voor u zeer duidelyk en „ gewigtig maaken kan; zou ik, myns oordeels, zeer veel

„ tot

„ tot uwe zedelyke verbetering en tot uw geluk toege„ bragt hebben." De woorden, door ZOLLIKOFER bedoeld, zyn *Voorſpoed* en *Geluk*, *Tegenſpoed* en *Ongeluk*, *Voorſpoedig* en *Gelukkig*, *Rampſpoedig* en *Ellendig*. Niet ongevallig, verbeelden wy ons, zal veelen onzer Leezeren zyn, eene korte opgave van de wyze, op welke de waardige Leeraar zyne toehoorders over het volwigtig onderwerp onderhouden hebbe, om een ſchadelyk wanbegrip in veeler gemoederen te keer te gaan.

Voorſpoed is het ruim bezit en genot van alle zodanige goederen, welke op het Lichaam een genoeglyken invloed kunnen oefenen. *Rampſpoed* is het tegengeſtelde van zulk een bezit of genot. — *Geluk* en *Ellende* is de ſtaat van genoegen of van ongenoegen, van tevredenheid of ontevredenheid, in welken zich de Mensch naar de Ziel bevindt. Op deeze bepaaling bouwt ZOLLIKOFER de volgende Stellingen: Voorſpoed en Rampſpoed is iets, dat buiten ons; Geluk en Ellende iets, dat in ons is. Voorſpoed en Rampſpoed hangen niet altoos, en nooit gantſchelyk, van ons zelven, van ons eigen willen en poogen, maar van duizend toevallige dingen en omſtandigheden, buiten ons, af: Geluk en Ongeluk daarentegen hangen grootdeels, hangen eenigermaate gantſchelyk, van ons zelven af. Voorſpoed en Rampſpoed zyn iets voorbygaande, iets hoogstveranderlyk en vergankelyk: Geluk en Ongeluk daarentegen zyn veel duurzaamer en beſtendiger. Voorſpoed en Rampſpoed zyn van eene bepaalde grootte; het Geluk daarentegen kent geene grenzen; het is voor vermeerdering en verhooging tot in het oneindige vatbaar. Voorſpoed, eindelyk, is het middel; Geluk is het eindoogmerk. Uit deeze gronden, welke breeder beredeneerd worden, leidt ZOLLIKOFER de volgende nutte leeringen of gevolgen af: *Niet ieder een kan voorſpoedig, maar ieder een kan gelukkig zyn.* „ Niet ieder een kan „ gezond, ſterk, ſchoon, ryk, magtig, groot worden; „ maar ieder een kan naauwkeurig en redelyk leeren den„ ken en oordeelen; ieder een kan de beste dingen leeren „ willen en zoeken." Voorts: de voorſpoedige is niet altoos gelukkig, en de rampſpoedige niet altoos ongelukkig. Wyders: de voorſpoedige kan wel te gelyk gelukkig zyn, maar hy wordt en is zulks niet eeniglyk door de bezitting van zynen voorſpoed; de gelukkige daarentegen heeft den voorſpoed niet noodig tot zyn geluk; hy kan ook zonder denzelven gelukkig zyn. Eindelyk: niet

de voorſpoed, maar geluk, is het doelwit, naar 't welk de Mensch moet ſtreeven; niet de tegenſpoed, maar de ellende, is het kwaad, dat hy met alle zorgvuldigheid moet vermyden en ontvlieden. Deeze is de hoofdinhoud van het belangryk Vertoog. Opmerkzaame Leezers zullen daarin ſtoffe tot veel naadenken vinden.

Wy wenschten wel, dat wy van de Vertaaling even gunſtig konden ſpreeken.

Gedachten over het Predikampt in de Gereformeerde Kerk, en deszelfs rechte waarneeming, naar de geſteldheid van dezen tyd, doormengd met Aanmerkingen over verſchillende Onderwerpen. Behalven de Voorrede, 355 bl. Te bekomen by verſcheiden Boekverkopers. In gr. 8vo.

Het is reeds voorlang tyd geweest, dat wy deeze Verhandelingen, of *Gedachten*, over dit zo gewichtig Onderwerp, onzen Leezeren aankondigden; maar onvoorziene beletzelen hebben ons hier in verhinderd. Thans doen wy dit, met zo veel te meer genoegen, om dat eene herhaalde leezing ons dit Stuk, als zeer belangryk, niet alleen voor de Gezindheid der Gereformeerden, en hunne Leeraaren, maar ook voor alle andere Christlyke Genootſchappen, heeft doen hoogſchatten. —— De Schryver, zelf een Leeraar, toont, dat hy zyn Ambt, door ernſtige en gemoedelyke opmerkingen, in zyn geheelen omvang heeft leeren kennen; dat onpartydige vrymoedigheid, in 't voorſchryven van pligten voor den Leeraar en zyne Gemeente, en het beoordeelen van wederzydſche gebreken en verkeerde opvattingen, zyne pen beſtuurd heeft; en tevens geeft hy blyken van menschlievendheid, en Christelyke zucht tot weering van het gebreklyke, en in plaats ſtelling van het noodzaaklyke, om het Leeraarambt, in zyne Gezindheid, van wezenlyk nut te doen zyn. Het Werk is verdeeld in de volgende dertien Afdeelingen: 1.) Over de Waardigheid van het Predikambt en derzelver gronden. 2.) Over de Zwarigheden van het Predikambt. 3.) Over de Vereischten van eenen Leeraar. 4.) De Leeraar moet achting en vertrouwen hebben by het Volk. 5.) Over de Bezigheden van eenen Leeraar. 6.) Aanmerkingen over het Prediken. 7.) Over het Catechismus-prediken. 8.) Het prediken over 's Heilands Lyden. 9.) Over het Catechiſeeren. 10.) Over de

de nuttigheid van het leezen. 11.) Over de Huisbezoekingen. 12.) Over de Verkeering met de Gemeente; en 13.) Over de verſtandige Behoedzaamheid. — Alle gewichtige Onderwerpen, die, met de grootſte naauwkeurigheid, op eene verſtandige wyze hier worden behandeld, en verdienen, van alle Leeraaren niet alleen, maar zelfs van alle Leeken, die zich het onderwys van, en de verkeering met, hunne Leeraaren wenſchen ten nutte te maaken, overwoogen te worden. Gaarne zouden wy een doorloopend berigt van ieder deezer Verhandelingen geeven; maar wy vreezen, dat dit voor ons beſtek (want wy zouden niet gaarne iets van all' het fraaije, dat ons hier voorkomt, willen voorbygaan) te uitgebreid zoude worden. De Schryver heeft ons ook van deeze moeite ontlaſt, door zelf den Inhoud van iedere Afdeeling vry breedvoerig en naauwkeurig op te geeven; werwaards wy onzen Leezer wyzen. Zo verlegen wy ſomtyds zyn, om, uit andere Boeken, die ons ter recenſie worden aangeboden, iets te kiezen dat wy belangryk genoeg achten, om het, ten dienſte van het leezend Publiek, uit te trekken; zo verlegen zyn wy, om uit dit ſchoon bewerkt Stuk iets ter proeve van 's Autheurs ſchryf- en denkwyze uit te kippen. Wy laaten het Boek openvallen, en zie hier wat de Schryver opgeeft omtrent de Verbetering van het Catechetiſch Onderwys.

„ Om onze Catechizatien op eenen beteren voet te brengen, moet het Vraagboek, dat men in dezelve tot een leidraad gebruikt, hervorming ondergaan. Verſtandige Leeraars zoeken wel, by het volgen van het een of ander boekje, hunne Leerlingen Godsdienſt te leeren — alles, dat 'er in voorkomt, tot deszelfs waare eenvoudigheid brengende, het duiſtere en omnodige overſlaande, en het noodzaakelyke en gewigtige naar de vatbaarheid van gemeene verſtanden ſchikkende; maar van hoe veel beter uitwerking zouden hunne poogingen zyn, wanneer het Vraagboek, dat zy gebruikten, de gronden daartoe legde? Heeft de Leerling een Onderwysboek in handen, dat theologiſch is, hy gewend aan deszelfs klanken, ook, zo veel hy 'er van verſtaat, aan de denkbeelden, die daarin worden opgegeeven? Zet de Onderwyzer alles om, vertoont hy het zelve in eene andere gedaante, zoekt hy, met voorbygaan van ſcholaſtyke en te wysgeerige dingen, de aandagt by het gewigtige alleen te bepaalen, —— hy heeft alnoos het Vraagboek, dat des Leerlings tweede Bybel

bel is, tegen zig. Hy zou veel meer nut kunnen doen, wanneer zyne Leerlingen een Vraagboek in handen hadden, waarin de waarheid zo wierd voorgefteld, als hy hun dezelve wenscht te leeren. Welk een verbaazend getal van Chatechizeerboekjes hebben wy in onze Kerk? Hoe veele men doorbladert, men vindt ze, wat het weezen betreft, op dezelfde leest geſchoeid. De inhoud van alle is de theologie. Alle zyn het uittrekzels uit het fyſtbema, naar het welk de Schryver zyne theologie op de Hooge Schoole geleerd heeft. In plaats van deeze moesten wy korte en duidelyke Opſtellen hebben, waarin de leere van het Christendom, op eene wyze, die voor ieder bevattelyk is, wierdt voorgedraagen. Eene al te verre gedrevene regtzinnigheid is eene voornaame oorzaak, waar door de verbetering van het leerboek, vooral deszelfs bekorting, merkelyk wordt belet. Daar door blyven 'er veele dingen in die 'er uit moesten. Naar maate iemand ſtreng regtzinnig is; naar maate hy gezet is op de leerſtukken, welke de meerderheid in de Kerk gelooft, naar die maate is hy ook tegen de verkorting van het Vraagboek, naar die maate is hy 'er op gezet, dat het Volk in alles, wat tot onze belydenis behoort, worde onderweezen. 'Er zyn, die ook in hun fyſtbema regtzinnig zyn, maar die te gelyk het daar voor houden —— dat veele van die dingen, die in het leerſtelſel van onze Kerk begreepen zyn, tot de leere van den Godsdienst niet behooren, en daarom voor den gemeenen man niet zyn: maar andere begrypen, dat de geheele keten der Godgeleerdheid de gemeene Leerlingen moet worden voorgelegt, en daarom in het Vraagboek, dat voor de zulken is geſchikt, begreepen. Een Vraagboek, waar uit het hoofddeel van Gods beſluiten en prædestinatie mist, is by hen niet volledig, niet bevattende de geheele Euangelieleer. Wanneer het werkverbond en de onmiddelyke toerekening 'er niet in voorkwamen, zouden zy het niet willen gebruiken. Zo behouden de Vraagboeken, hoe beknopt ook zamengetrokken, in den grond haare grootte. Daar men, met dezelve te verkorten, ze zo veel geſchikter ter onderwyzing van het grootst getal van Leerlingen konde maaken. Die verbetering is vooral in onze Vraagboeken noodig, dat 'er in dezelve een behoorlyke plaats aan de Christelyke Zedekunde worde gegeeven. Is het Vraagboek, waar van men by de Leerlingen zig bedient, hun Handboek, tot welks nader verſtand zy, door oplettenheid, nadenken, en

het

het gebruik van andere hulpmiddelen, zig oefenen, daarom moet het niet alleen de ſtellige waarheid, maar ook de Zedekunde, bevatten. Zonder dat word dezelve geen voorwerp van hunne oplettenheid en onderzoek. Het is niet genoeg, dat in een enkel hoofddeel eenige aanleiding worde gegeeven, om ook aan de Zedeleer te denken; maar dezelve moet in het Vraagboek zo veel plaats beſlaan, dat de Onderwyzer gelegenheid heeft, om, naar het gewigt van het onderwerp, daar over te handelen; dat de Leerlingen bezef van deszelfs aanbelang worde gegeeven; dat zy daar door aanleiding krygen om geen minder tyd aan de beoefening der Zedeleer, als aan die des Geloofs, te beſteeden. Zulke Vraagboeken beginnen 'er te komen; dat van den Heer TILANUS, b. v., verdient allen lof. Wordt het veroordeeld van zulken, die alles voor even noodzaakelyk houden, en geene Menschkunde in hun Onderwys gebruiken; zy, die de leere van Jeſus en het ſyſthema behoorlyk weeten te onderſcheiden, danken daar voor den Opſteller, en hoopen, dat de tyd haast komen zal, op welken men meer dergelyke Opſtellen zal zien te voorſchyn komen. Was de kragt der voorvoordeelen nog maar niet zo groot, dat veele, die anders wel zouden willen, zulk een boek in hunne Catechizatien niet durven gebruiken, om niet voor onverſchillig omtrent verſcheidene Stukken van de leere der Kerk te worden aangezien. Ook heeft men zedert eenigen tyd aan een zoort van Vraagboeken beginnen te denken, die, naar myne gedagten, ter onderwyzing der Eenvoudigen zeer geſchikt zouden zyn; zulke namelyk, waarin de waarheden en pligten van het Christendom uit de Bybelſche Historien worden afgeleid. De Eerwaarde VAN DEN BERG heeft aan die taak de eerſte hand gelegd. Het is te wenſchen, dat hy van anderen gevolgd zal worden. Gelyk kinderen best door beelden worden onderweezen, zo zou men hen, die kinderen zyn in het verſtand, met de minſte moeite de waarheden en pligten van het Christendom kunnen leeren, wanneer men hun dezelve in Geſchiedenisſen en Voorbeelden vertoonde."

Geen menſchelyk werk is volmaakt; dit moet men daarom in dit anders zo fraai geſchreeven Stuk niet verwagten. Langwyligheid, uit al te groote naauwkeurigheid ſpruitende, is het voornaamſte gebrek, dat ons in deeze Verhandeling ontmoet is; doch dit word, door de nuttigheid en aangelegenheid der behandelde Onderwerpen, ryklyk vergoed.

De

De Leer der Doopsgezinden, voorál omtrend den Eed, uit eerbied voor Jesus gehandhaafd, en Euangelielievend opgehelderd, in zes Brieven van Philo-biblos *aan* Mennophilus. *Te Amsterdam, by* J. van der Burgh en Zoon, 1794. *In gr.* 8*vo.* 109 *bl.*

Dit Stukje is met zo veel beſcheidenheid als oordeel geſchreeven; —— als ingericht tegen eene Verhandeling over den Eed, te vinden in de Bydraagen van het Tydſchrift, getiteld: *De Gereformeerde Godsdienst ongedwongen gehandhaafd, en menschkundig opgehelderd, enz. te Leyden by Honkoop*, is het een Geſchilſchrift; doch het kan, dit voorbygezien, voor eene Verhandeling, op zich zelf, zeer wel beſchouwd worden, en verdient de aandachtige leezing en overweeging van allen, dien het om waarheid te doen is. De Brieven behelzen het volgende: 1.) Iets over den Doop en de verbindende Belydenisſen. 2.) Onderzoek wat by den Regter en hedendaagsch door een Eed verſtaan word, en van waar die zyn Oorſprong had in voorige Bedeelingen. 3.) Verklaring van het Bevel des Heilands, Matth. 5: 33-37. en der Leſſe van Jacobus, Hoofdſt. 5: 12. 4.) De redenen ter Verdediging van den Eed overwogen en beoordeeld. 5.) Beſluit uit het voorige tot de Ongeoorloofdheid van den Eed, en de daar uit volgende Verpligtingen; en eindelyk, 6.) Nog iets over den Doop, en Onderzoek over de Oorzaaken van het Verval der Doopsgezinden, en in aantal, en in het zedelyke. —— Dit alles word op zulk eene wyze behandeld, dat, hoe veel weerzin wy ook hebben tegen alle Geſchilſchriften in 't gemeen, en Godsdienſtige in 't byzonder, wy dit Stukje, wat het *hoofdzaaklyke* betreft, met het uiterſt genoegen geleezen en herleezen hebben; en wy twyffelen niet, of onze Leezers zullen hetzelve, even als wy, gunſtig beoordeelen, als voortgevloeid uit de pen van een kundig en ernſtig over den Godsdienst denkend Schryver.

PS. Wy zyn zedert in 't zekere onderrigt, dat de Schryver is de Eerw. D. HOVENS, in leeven *Rustend Predikant te Leyden.*

De

De Godsdienst afgezonderd van den Staat, of Proeve over de noodzaaklykheid der vernietiging van alle heerschappy van den Godsdienst in eene vrye Burger-Maatschappy. Opgedragen aan de aanstaande Nationaale Conventie der Nederlandsche Republiek. Door een Vriend van Vryheid, Gelykheid en Godsdienst. Te Leyden, by D. du Mortier en Zoon, 1795. *In gr.* 8vo. 54 *bl.*

Hy zy wie hy zy, een Man van gezonde harsenen, een Voorstander van Vryheid, Gelykheid en Godsdienst, heeft zyne pen te werk gesteld tot het schryven deezer beknopte Verhandelinge, welke de Opsteller, zyne aangevoerde denkbeelden verder ontwikkelende, zonder veele moeite tot een boekdeel van merkelyke dikte zou hebben kunnen doen uitdyen. Schriften van soortgelyken inhoud beschouwen wy, in den tegenwoordigen tyd, als eene onöntbeerlyke behoefte. De woorden *Vryheid* en *Gelykheid* zyn veelen als in den mond bestorven; wier denkbeelden, intusschen, wanneer het om de toepassing dier woorden te doen is, nog zeer verward en bekrompen zyn; die noode hunne toestemming geeven aan de gevolgen, welke in die woorden onmiddelyk liggen opgeslooten. Vooral heeft die bekrompenheid van denkwyze plaats, by veelen, omtrent den invloed van den Godsdienst op den Staat, en het noodzaaklyk verband tusschen beiden: zodat zy met eene zekere huiverige vreeze zyn aangedaan, omtrent de mogelykheid des voortduurens van den eerstgemelden, indien de, dus genoemde, Heerschende Godsdienst worde afgeschaft. „ Nog," zegt de Schryver, in zyne Opdragt aan de aanstaande Nationaale Conventie der Nederlandsche Republiek, „ nog zyn, „ by veele verblinden, misleiden, Oranje en Godsdienst „ naamen van dezelfde betekenis; voorwerpen van de„ zelfde waarde. —— Nog, zo lang Kerk en Staat ver„ eenigd zyn, smeult het gevaar, onder de halfgedoofde „ assche, van dweepzucht zich te zien wapenen, om „ Oranje, en, in hem, het oude geestlyke despotismus op „ den voorvaderlyken troon te herstellen. Rukt (zo schryft „ hy verder) den blinddoek van de oogen, toont, door „ Kerk en Staat van elkander te schelden, dat het ge„ heele denkbeeld van de noodzaaklykheid dier vereeni„ ging eene bygeloovige hersenschim is, geboren in het „ brein van schrandere en menschlievende Staatsmannen, „ maar

„ maar ſchandelyk gemisbruikt door ſchynheilige Dwinge-
„ landen en ſtaatzuchtige Priesters." Het hoofddenkbeeld,
welk de Schryver zoekt te betoogen, en waarin hy,
deels op Wysgeerige, deels op Hiſtoriſche, gronden, naar
ons inzien, niet ongelukkig geſlaagd is, om het met
's Mans eigen woorden voor te draagen, koomt hier op
neder: „ Het eenig middel, om den Godsdienst in zyne
„ oorſpronglyke zuiverheid te herſtellen, te bewaaren,
„ allen tot ééne kudde, tot éénen herder te vereenigen,
„ de leer van het Kristendom tot het beginſel van alle
„ onze werkzaamheden te ſtellen, en daar door haar een
„ weldaadigen invloed op de welvaart des Staats te ver-
„ ſchaffen, *is*, niet alleen Godsdienſtige verdraagza-
„ heid, maar vryheid, in den uitgeſtrektſten zin, die
„ door den Staat wel beſchermd, maar niet be- aald
„ wordt; *is*, niet alleen geen heerſchende God- ienst,
„ maar zelfs geene bemoeijing, hoe genaamd, in den
„ Staat met denzelven, verder dan de beſche- ing be-
„ treft." —— Leezer, wie gy zyt, beſtudeer klein ge-
ſchrift, met die onpartydigheid en waarheid- efde, wel-
ke het belangryk onderwerp verdient. Zyt
hands eens met den Schryver, uwe denk- het voor-
verſterkt worden. Doch zyt gy van e- lden zullen
gevoelen, gy zult 'er nog al 't een en a- tegengeſteld
welk, indien het uwe volkomene overtui- er aantreffen,
ke, ten minſte u tot een nader onderzoe- ng niet bewer-
zal aanporren.

Leerboek der Apothekerskunst. Uit he
de Vierde verbeterde Uitgave van
HAGEN, *Doctor der Geneeskunde e*
Hooge School te Koningsberg, Konin
Apotheker, Asſesſor van 't Colleg
der Roomsch Keizerlyke Academit
keren. Tweede Deel. Te Utrecht
1794. *In gr.* 8*vo.* 558 *bl.*

By de beöordeelin
boeks, hebben
waarde te kenne
altoos, om, by
van onze voo
nemen. Het
de Pharmace

in hetzelve voorgedragen, op eene wyze, welke men te vergeefsch in eenig ander Nederduitsch Werk van dien aart zoeken zoude, en die volmaakt beantwoordt aan het oogmerk, 't welk de Schryver zich by deszelfs vervaardiging had voorgesteld. — Vooral verdient dit Deel onze goedkeuring, omdat de Autheur daarin niet slegts de verschillende wyzen van bewerkingen, zo als zy door onderscheidene Schryvers zyn opgegeven, heeft voorgesteld, maar ook tevens den uitslag zyner eigene Proefneemingen zorgvuldig optekent, de voor- of nadeelen, die hy, by het beproeven dier onderscheidene *methoden*, ondervonden heeft, nauwkeurig mededeelt, en daar uit eindelyk opmaakt, welk eene manier men, by het toestellen van dit soort van hulpmiddelen, met het meeste voordeel, en tot de grootste volkomenheid dier bereidingen, hebbe op te volgen. — De Hoofdstukken, welke in dit Deel voorkomen, zyn de volgende: Van de Pharmaceutische Bewerkingen in het algemeen. Van de Werktuiglyke Operatien. Van de Scheikundige Bewerkingen. Van de Pharmaceutische Bereidingen. Van de Zouten. Van de Zuure-Zouten. Van de Loog-Zouten. Van de Middel-Zouten. Van de Aardachtige Middel-Zouten. Van de Metaalachtige Middel-Zouten. Van de *Species*. Van de Poeders. Van den Wyngeest. Van de verzoete Zuuren en *Naphthæ*. Van de Tinctuuren, Essentien en Elixers. Van de Staaltinctuuren. Van de Loogzoutige Tinctuuren. Van de Harsen. Van de dunne Plantsappen. Van de Infusien. Van de Afkookfels. Van de Extracten. Van de Pillen. Van het Kalkwater. Van de gedestilleerde Wateren. Van de Oliën. Van de Zaadmelken. Van de Zeepen. Van de Zalven. Van de Plaasters. Van de Syroopen. Van de saamgestelde Conserven. Van de *Morsuli* en *Rotulæ*. Van de *Trochisci*. Van de *Sublimata*. Van de *Præcipitata*. Van de Koningen. Van de Metaalkalken. Van het Metaalglas.

Jammer is het, dat de Vertaaler van dit Werk, die voor het overige in zyn arbeid zeer wel geslaagd is, zich de moeite niet gegeven heeft, een goeden bladwyzer by hetzelve te leveren; alzo die by zodanig een boek, welk tot het naslaan van de eene of andere bereiding dikwyls moet gebezigd worden, eene onontbeerlyke behoefte is: gelyk 'er ook in de Hoogduitsche uitgave een zeer uitvoerig Register tot dit einde gevonden wordt.

Vervolg op M. N. CHOMEL'S *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur-, Zedekundig en Konst-Woordenboek. Door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunst-Plaaten. XVIIIde of laatſte Stuk. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam, by* J. Yntema, 1794. *In gr. 4to.*

Met de Afgifte van dit Stuk, ziet de werkzaame CHALMOT een einde aan den veelvuldigen arbeid, beſteed in het vervaardigen van dit noodige *Vervolg* op het zeer geagte en gezogte *Woordenboek* van CHOMEL. Wy wenſchen hem geluk met dien volvoerden arbeid, en den *Nederlander* met het bezit eens Werks, 't welk zo veel aanpryzenswaardigs bevat, als wy by de Aankondiging der voorgaande Deelen vermeld hebben niet alleen, maar, door het bybrengen van veele ſtukken, beweezen.

Het is veel, zeer veel, een Werk van zo langen adem, en zo vol verſcheidenheids, uit te voeren op eene wyze dat het nergens bezwyke. In zekeren zin mogen wy dit, met ruimte, verklaaren van deezen gemengden arbeid. Niet dat wy willen zeggen, elk *Artykel* is eene volmaaktheid, een afgewerkt ſtuk, op zich zelven; dit zou in het overgedreevene loopen, en geene Beoordeeling, maar Vleitaal, weezen. Dan de zwakkere gedeelten worden door de ſterkere zo ruim en ryklyk opgewoogen, dat men de eerstgemelde ligt verſchoone, in een Werk, niet alleen van die uitgeſtrektheid, maar opgevuld, gelyk de aart van 't zelve medebragt, met Artykelen van zo onderſcheiden en wydverſchillenden aart; doch die in het wydſtrekkend plan van dit *Woordenboek* vielen.

Uit den verbaazend ruimen voorraad van Artykelen, die hier, gelyk in de voorgaande Stukken, om den voorrang dingen, valt onze keuze op het Artykel *Zee*, waar over de Opſteller zich in deezer voege laat hooren:

„ ZEE verſtaat men die uitgeſtrekte verzameling van zoute wateren door, welke van alle kanten het aardryk omringen, en verſchillende naamen draagen, ingevolge de landſtreeken waar in zy worden gevonden. — Wy zullen ons niet ophouden, met de verſchillende benaamingen der *Zeeën*, die over de oppervlakte der aarde verſpreid zyn, op te noemen, maar veel liever de beſpiegelingen van een godvrugtig Wysgeer, over dit wonderſtuk der Scheppinge, aan onze Leezers mededeelen.

„ Be-

„ Beſchouw eens het t' ſamenſtel der aarde; meet den omtrek, dien de vier Werelddeelen beſlaan; en gy zult bevinden, dat al het vaste land in grootte niet half kan evenaaren tegen den geweldigen omvang der wateren, die zyne boorden kabbelende beſpoelen, of met eenen vlietenden ſtroom over zyn rotzig oppervlak ſtorten, of ook met ſterke aderen zyne gantſche dikte of korst doorweeven en doorwoelen. Het is geenzints by toeval, dat de aarde en het water in zulk eene ongelykheid tegen elkanderen ſtaan. De natuur heeft 'er eene evenredigheid in waargenomen; die gelyk is aan den dienst, welken beide Elementen aan het menſchdom te bewyzen hadden: en deeze is het meesterſtuk, 't welk zynen Godlyken Maaker heerlyk maakt.

„ Hoe ongeſchikt zoude de Aardkloot zyn, indien wy denzelven zonder de aanvullinge der wateren betrachten? Eene onverdraagelyke zwaarte der Aarddeelen, die van de middellyn af, tot aan het noorder aspunt, ter ruimte van twee derde des omtreks, den kogel bezwaaren, zoude dien grooten bal een duikend gewigt en eene zwaarkantigheid geeven, die hem onbekwaam maakte tot de hoogstnoodzaakelyke en evenredige wenteling om zyne ſpil, indien niet het geweld der wateren van de tegenovergeſtelde zyde het wonderbaarlyke tegengewigt hielde. Maar hoe ſchielyk zoude eene naauwkeurige berekening van dit gewigt en wederwigt ons, by de beſchouwing van de geduurige wenteling der aarde om haar aspunt, in de grootſte zwarigheid brengen, indien niet de wonderbaare eb en vloed deezen knoop ontwarde, en toonde, hoe de ongelyke balance van eenen zwaarachtigen kogel, die by deszelfs wenteling op ieder vierdepart een andere evenredigheid der zwaarte ontvangt, tot verbaazens toe herſteld wordt. Gewisſelyk, dit is de vinger der Almacht: en het geheele menſchelyk geſlacht woont en zweeft dus in en door het beſtier van dit evenwigt, het welk door de aantrekking der zonne, door de drukkinge der maane en door den leevendigen omloop der wateren, beſtendig onderhouden wordt.

„ Laat eb en vloed ſtil ſtaan, zo zal ook de noodzaakelyke wenteling der aarde om haar aspunt, die ons beurtelings het licht der zonne ſchenkt, en de Elementen in hunne beweeginge houdt, ophouden. Stuit den leevendigen omloop der wateren, zo zal alles vervuilen en bederven.

ven. Neemt dit natte Element gantschlyk weg, zo zult gy onafmeetelyke diepten en dalen hebben, die alle ſtraalen der zonne verſlokken, dat het oppervlak der aarde, in vergelyking tegen deeze diepten, als dan in eene onafmeetelyke hoogte liggende, met een eeuwigduurend ys bedekt zy, onvrugtbaar om iets voort te brengen, en van een veel te ruuw luchtsgeſtel, om 'er ons menſchen op te laaten woonen. En hoe, wanneer ons de *Zee* ontbrak, wie zoude in ſtaat zyn, zo veel duizend vrugtbaare Eilanden te beklimmen, die als rotsſteenen naalden gelykzaam op den afgrond ſtaan, en nu hunne kruinen, uit eene ſteile en onpeilbaare diepte, maar zo veel boven de wateren verheffen, dat zy kunnen bebouwd en bewoond worden? Zonder behulp van den *Oceaan*, die ons nu tot derzelver toppunt draagt, waren wy buiten bezit van hunne natuurlyke ſchatten en rykdommen. Zonder deezen *Oceaan*, die nu de zonneſtraalen ſtuit, en ze over het oppervlak der aarde verſpreidt, waren wy beroofd van alle vrugtbaare kalmte. Zonder deezen *Oceaan*, die nu onzen Aardkloot, door het gegeeven evenwigt, vaardig doet draaijen, waren wy verſteecken van het aangenaame zonnelicht. Zonder deezen *Oceaan* keerden nimmermeer de beeken en rivieren, die zich in denzelven uitgieten, door onderaardſche gangen weder tot hunne fonteinen gezuiverd en gelouterd te rug, om voedzel aan menſchen, en wasdom aan de planten, te geeven. Zonder deezen *Oceaan*, die eene onbegrypelyke menigte wateren uitwaasſemt, en ze onder het uitſpanzel der hemelen vergadert, zouden wy nimmer genoegzaamen regen hebben, om het dorre Aardryk te verkwikken. Zonder deezen *Oceaan* ontbrak ons het zout, het behoud van alles wat leeven heeft, het geen nu zo rykelyk, het zy onmiddelyk uit denzelven, of door onderaardſche gangen uit fonteinen en gebergten, verkreegen wordt.

„ Wie ſtaat nog in beraad om de Almacht van GOD in dit Element te erkennen? Wie durft nog ſpreeken van een gevallig ontſtaan, of van een onveranderlyk eeuwig aanwezen deezer Wereld, in welker bouworde zo veel beleid en oogmerk, en in welker wenteling zo veele veranderlykheid, te vinden is? Is het niet de *Zee*, aan welke wy de beruchtſte veranderingen des Aardkloots te wyten hebben? Draagen niet dagelyks haare bruiſchende golven geheele ſtrooken lands naar elders? Hoe worden

niet

niet weinige Landſtreeken aan haaren zoom beknibbeld, daar anderen merklyk vergroot worden? Hier wordt een Eiland gefloopt, en ginds een ander opgeworpen. Hier zag men voor honderd jaaren Steden, Dorpen en Wouden, waar nu wilde baaren ſchuimen; en daar pleeg men in de diepten te viſſchen, waar nu de aangenaamſte Hofſteden en Tuinen liggen. Zo heeft het onophoudelyk gewoel der wateren, die door de diepten der aarde doorgaan, dan eens hier eenen draaikolk gevormd, en ginds een onderaardsch rioel verſtopt, waar door de Wereld oneindige veranderingen aan bronnen, putten en rivieren, ondergaat. Welk een trein van Eilanden, die nu niet meer te vinden zyn, hebben voormaals de groote Werelddeelen aan elkanderen geknoopt, om derzelver bevolking te bevorderen; en hoeveel verſcheelt nu de geſteltenis van veele kaapen, baaijen en uitſteekende hoeken van het vaste land, tegen de waarneemingen van oude tyden gedaan? My dunkt, ik zie hier uit, dat de *Zee* een bewys van de eindigheid der Wereld, en te gelyk een ſpreekende getuige van GODS almachtige regeeringe is. Eene zichtbaare Voorzienigheid heeft het aldus geſchikt, dat dit Element de aarde draagt, en zo veel tot haare behoudenisſe en onderhoudinge bybrengen moest. Uit dit Element ontſtond het Aardryk; en mooglyk ſtrekt het eerlang tot een middel om de beſtaandeelen der aarde, gepaard met een onderaardsch vuur, weder op te losſen, te ontbinden, en met zich zelve dus te vermengen, dat de bewoonbaare plaatzen der Wereld verdwynen, en in haaren kolk nederdaalen, uit welken zy eertyds op GODS Almachtig bevel zo prachtig en zo trotsch opreezen.

„ Wie is ondertusſchen in ſtaat, om dit Element naar waarde te verheffen? en wie kan zich over de menigvuldige gedaanten, waar in het verſchynt, genoeg verwonderen? Nu ſtaat het oppervlak der wateren in rust, en blinkt gelyk eenen ſpiegel; dan ſpeelen zagte winden met derzelver buigzaame deeltjes, en brengen ze al langzaamerhand in eene beevende trilling, waar op een zoet gekabbel van rollende golven volgt. Het is lieflyk om aan te zien, zo lang geen groot geweld dien uitgeſtrekten waterplas ontrust. Maar wie beeft niet, wanneer NEPTUIN, vergramd, den hemel ſchynt te beſtormen? Laat ZEPHYR, door VULKAAN gebelgd en opgeſtookt, met volle kaaken

blaazen, terſtond maaken de ſpeelende golven jacht; zy vereenigen zich tot groote baaren, en ryzen tot een woest en ſteil gebergte, het welk zich met een onweerſtaanbaar geweld door elkander wentelt. Nu zyn de onderſte diepten reeds beroerd: NEPTUIN roept zyn Element uit de onafmeetelykſte kolken te hulp, en ſchaart den eenen waterberg achter den anderen. Het helpt niet, dat ZEPHYR de opgetoorende golven voor zich in den afgrond ſtort; 'er ſtaan onmiddelyk weder anderen op, die tot aan den hemel reiken: de eene overguist de andere; het huilende gegons der rukwinden wordt maar verdoofd door het bruisſchende ſchuimen en bulderende ſtorten der wateren. Nu is geen menſchelyke macht in ſtaat dit Element te temmen; de verbolgen *Zee* zoude door alle dyken woelen, en het vaste land overſtroomen, indien de Almacht haar geen paalen geſteld hadde. Gaat ſlegts aan het ſtrand, en ſtaat verbaasd over de ſchynbaare hoogte van den *Oceaan*, wiens rollende ſtroom, nog na den ſtorm, zelfs de duinen ſchynt te zullen verſtooren: en die zich evenwel op eenen verren afſtand wonderbaarlyk voor uwe voeten nederligt. De ſtormende winden hadden de gepakte lucht in de tusſchenruimten der wateren gedreeven, en zich in de diepten zelve uitgebreid, zo dat dit natte Element ginds en weder genoodzaakt is geworden zich op te zetten en uit te wyken. Stelt dan, dat de vliegende buijen bedaaren, zo zoekt toch de in het midden der wateren verſtopte en t'ſamengedrongen lucht wederom ruimte, en tracht haare voorige ſtandplaats boven de wateren te bereiken. Dus dryven de onder water zynde winden het oppervlak der *Zee* geweldig op, en verguizen in het doorbreeken de geweldige golven, die aan het ſtrand, alwaar voor de gepakte lucht onder de wateren geen ruimte meer te vinden is, zich binnen hun natuurlyk perk, gelyk te vooren, verliezen.

„ Geheel anders ziet het om den Noordpool uit. De ſtrenge koude verdikt dit Element, en verandert de baaren in velden. De eene ysſchots ſchuift op de andere; en de eene kryſtallen waterrots wordt op de punten van de andere geworpen. Het geweld der zwaarte doet hier tegen den hardſten ſtorm beſtand. De verſchrikkelyke Ysbergen, die van onderen meer dan de helft van de diepte der *Zee*, waar in zy nedergezonken zyn, uitvullen, en van boven bykans tot aan de wolken

ken ſchynen te reiken, kunnen door den ſterkſten wind naauwlyks aan het wiegen en dobberen geraaken; en ginds en weder jaagt de vloed eenen zwaaren ſtroom, midden door de Yſvaleijen heen, die, wegens zyne ſnelle drift, geen tyd behoudt om zich door de koude te verſtyven, zo dat aan den Zeeman toch de mooglykheid overig blyft, om in het hart der Yſvelden te ſtevenen, en de belangen der Viſſcherye waar te neemen.

„Mooglyk verwondert gy u, dat men van het merkelyk daalen van het oppervlak der *Zee* ſpreekt, daar zich egter zulk eene ontallyke menigte van Rivieren en Beeken, zulk eene uitgebreide verzameling van wilde Wateren, en zo veele onbegrypelyke Waterwolken door den regen in den *Oceaan* nederſtort. Hoe wordt dan de *Zee* niet veel eerder daar van eindelyk voller en hooger? Neen: dit is het wonderwerk van den geduurigen omloop, dit is het onnaſpoorlyke voordeel, dat de *Zee* aan onzen Aardkloot te wege brengt.

„Ziet hier ginds en weder de maalſtroomen en draaikolken, die in de *Zee* ieder veel meer water inzwelgen, en naar den onpeilbaaren afgrond dryven, dan verſcheiden zwaare Rivieren uitſtorten kunnen. Het zyn de deſtilleerketels, die de Voorzienigheid bereid heeft, om de wateren, door de onderaardſche gangen weder gezuiverd, op de toppunten der bergen uit klaare fonteinen te laaten ſpringen. Ziet ginds die geweldige waterzuilen, die in zwaare kolommen uit het midden der *Zee* in de hoogte ſpuiten, ten bewyze dat een onderaardſche parsſing de wateren, die in het hol der aarde vergaderd zyn, uit naauwe kokeren in de hoogte dryft. Doch mooglyk waren deeze verborgen rioelen in lange niet genoegzaam om de menigte der wateren in te zwelgen, indien hun de ontzachlyke uitwaaſeming niet te hulp kwam; en deeze, zal ze genoegzaam zyn, om de overtollige wateren uit de *Zee* te draagen, vereiſchte noodwendig een veel grooter oppervlak der *Zee* dan van het vaſte land. Dus vergaderen zich weder genoegzaame wolken, om de aarde te bevogtigen; en zo ſtaat dit Element niet ſtil, onophoudelyk in dit ons Wereldgeſtel te draaijen. Hy, die de Bouwmeester der Natuure is, heeft haar wetten voorgeſchreeven, naar welken zich de vergaderde wateren weder heen wenden moeten, om het gebrek te herſtellen, of

het gevaar lydende evenwigt daar te brengen, waar het in den tyd noodig is.

„Geene nieuwe waterdeelen worden 'er geſchapen; geen oude worden vernietigd; zy blyven in de Wereld, en worden maar verplaatst. Wy kennen geen *Zeeën* in de lucht, geen *Oceaan* tuſſchen het geſternte; en onze wateren dienen niet om andere planeeten te voorzien: ſpreekt men dus van een daalen van het oppervlak der *Zee*, zo is het een misverſtand in de zaak, of eene kwaalyk gebruikte uitdrukking. De aangegeeven vermindering van de hoogte der *Zee*, zedert eenige jaaren, bevat zo eene onbegrypelyke menigte wateren, dat ze onze lucht niet als wolken draagen kan: waar zal dan dit water gebleeven zyn? Is 't uitgewaaſemd? Dat kunnen wy niet aan de wolken zien, die op deeze wyze veel grooter en zwaarder zyn moeſten, dan ooit; behalven dat ze als dan ten laatſten toch nederſtorten. Is 't in de holten der aarde gedrongen? Waar is dan de lucht gebleeven, die de ganſche aarde doorſtrykt, en, ſchoon uitwykende, zich geenzins geheel verdringen laat, zonder aan onzen Aardkloot het grootſte ongeluk te brouwen? Zoude het niet veel waarſchynlyker zyn, dat zich de bewoonbaare ſchors des Aardryks verheven, en geenzins het oppervlak der *Zee* op zich zelve verlaagd hebbe; en dat dus die vermindering der wateren ſlegts maar ſchynbaar zy?

„Edoch, waar geraak ik heen? De Aardbol is geen appel, dien wy, naar eigen goeddunken, in een waterton kunnen doen dobberen, en wentelen naar ons welgevallen. Wy ſtaaken ons oordeel, daar de Voorzienigheid zelve het voorhangzel toegeſchooven heeft.

„Het lust my, nu eens met myne gedachten onder dit Element te duiken, en deszelfs diepten in den geest te doorwandelen. Hier zie ik, dunkt my, eenen onder water zynde tuin, dien de vinger der Godlyke almogendheid geplant, en de arbeidzaame Natuur, op eene verbaazende wyze gebouwd heeft. Uit het midden der Steenrotſen ſtygen de aanzienlykſte hoorngewaſſen op, die zich, ſchoon zonder blad en bloeizel of vrugt te vertoonen, op eene verborgen wyze voortplanten, en voor het oog van eenen liefhebber de verrukkendſte oogenweide verſchaffen. Hier breidt zich het gewas als een konſtig geweeven net uit; en daar ſtaat het gelyk een kreupelbosch; hier zweeven lange ranken in den vloed der golven ginds en weder; daar ſtaat het koraalgewas gelyk

eenen ſtaak, of is gelyk eene ſlang in gieren omgedraaid; eene ontelbaare menigte van ſoorten verſchaffen aan myn gezigt een beſtendig verſchiet; en ik ſtaa verwonderd over deszelfs onderlinge afwyking van verwen: dan zie ik ze bruin, dan zwart, dan graauw; van maakzel, dan netvormig geweeven, of ſtruikachtig uitgebreid, of met tanden, het zy rond of plat gedrukt, met of zonder doornen en ſtekels, zonder kwasten of vol van rys, in grove ſtompen of dunne takjes of haairvormige draaden en vezeltjes uitloopende; en zulks wel met of zonder korst en ſteenachtige of ziltige ſchors, het zy van witte, geele, roode, graauwe of groene, kleur, die wederom of knopjes of duizend ingeboorde gaatjes draagen, welke in een of twee, of in dubbelde, ryën geſchaard ſtaan, en dus deeze zeldzaame gewasſen kennelyk van elkanderen onderſcheiden.

„ Doe ik eenen tred verder, zo ſtaa ik nog meer verbaasd over ſteen- en koraalgewasſen, welke onder de klippen uitſteeken, die my in de grootſte verwondering opgetoogen houden. Hier pronkt eene koolzwarte ſteenplant tusſchen bloedroode koraalen, en daar kyken muisvaale ſteengewasſen, tusſchen eene geheele boschaadje van witte en geele planten, uit de reeten en holten der rotſen. Ja ik zie den ganſchen klomp der rotſe tot aan den grond en bodem der *Zee* vrugtbaar, en als bezaaid met ſteenen ſponsjes en paddeſtoelen, die, of ſchilverachtig en met blaadjes, of gelyk een hoed of koker of dak, of als een trechter, gevormd zyn; en het zy met kronkelende gangen, gelyk de hersſenen der menſchen, of met ſterretjes of buisjes, en duizenden van oogjes, vercierd zyn. Laat een groote Natuurkenner deeze gewasſen onder het geſlacht der dieren ſtellen, en die planten voor de behuizingen der polypen houden, die zo kunſtig van dit gewormte opgebouwd zyn; ik voor my heb meer vermaak, *de beeldende kracht der zoute vogten*, gemengd met fyne aardſche deelen, in deeze ſteengewasſen te zoeken, en de bewooning der polypen als iets toevalligs aan te zien, gelyk het ook toevallig is, wanneer onze boomen en gewasſen op het veld met rupſen als bezaaid zyn, zonder dat het noodig is op den inval te geraaken, dat dezelve van de rupſen gebouwd, en als ſchaalen deezer dieren aan te zien zyn.

„ Hoe veelerlei Zee-mos en gras? hoe veelerlei ſoorten van biezen en riet? hoe veele Zee- en waterbloemen ver-

cieren deezen onder water zyndo tuin? En hoe veel is ons nog onbekend gebleven, dewyl dit natte Element ons den toegang tot zo veele zeldzaamheden ontzegt heeft?

„ Geen grotwerk, geen terras, door de kunst gebouwd, praalt beter in onze hoven en tuinen, dan de mengeling van veelerhande gekleurd zand, dat met wonderlyk gebouwde hoorns en ſchulpen als bezaaid is, en den bodem der diepſte wateren verciert. De opgerechte velden met den bonten regel van honderderlei klipklevers en bonte klipkouſen, welkers heerlykheid geen fyn penſeel genoegzaam uitdrukken kan, pronken beter in deezen met water bedekten hof, dan de marmeren ſtatuën en konſtige beelden in de luſtprieëlen der Vorſten.

„ Het is waar, hier ſchynt de geurige uitwaaſeming van zo veele bloemen, die men in onze tuinen vindt, te ontbreeken; maar de onderaardſche gangen laaten daarentegen eenen ryken ſtroom van edele olie en amber vlieten. En welk een ſchat van paarlen en zeldzaame geſteentes, of hoe veel goud en zilver, dat van metaalryke ſtroomen en rivieren daar in gedraagen is, ligt nog in de ondoorgrondelyke diepten der *Zee* verborgen? Zo blyft ons de *Oceaan* een ſchatkamer, die niet te ſloopen, en altyd onuitputtelyk is.

„ Het ſtomme ryk der Dieren, die dit Element bewoonen, is niet minder geſchikt, om ons eene onnaſpoorlyke wysheid van GOD te toonen, en ons zyne voetſtappen in de diepten te doen zien. Het ontelbaare heir der Polypen met hunne duizenderlei veranderingen in grootte en geſtalte, van de kleinſte wormpjes af, tot aan die Zeegedrochten der polypen toe, die geheele velden bedekken, wanneer zy 'er zich over uitgebreid hebben, moeten ons in eene geſtadige verwondering houden. Hoe zeldzaam is het leeven van het Meduſenhoofd, wanneer het zich met zyne onzelbaare armen beweegt? hoe wonderlyk het beſtaan der Zeeſtarren, die, zo in menigte van ſtraalen als in geſtalte, zo zeer van elkanderen onderſcheiden zyn? Wie ſpoort de huishouding der Zee-appelen met hunne ſtekels na; en wie toch heeft het getal van hunne menigvuldige ſoorten kunnen bepaalen? Wie kan de pracht der Schaalvisſchen naar vereisch beſchryven? Wie kent den geregelden oorſprong van hunne overéénſtemmige ſchildering? Wie vorscht den glans van het Paarlemoerhoorn? of dien van de zilvere- en goudmonden? of de golfachtige tekening der bonte Tritonshoorns? of het dunne weefzel

van

van de Doekehuif? of de ſpikkeling en ſchakeering der Klipkouſſen? of de banden der Admiraals? of de bouwkunde van het Wenteltrapje? of de prachtige kamers van den Nautilus, uit? Ik twyfel geenzins, of de beeldende kracht der zouten draagt meer tot deeze mengeling van verwen by, dan men gelooven zoude.

„ Welke gedrochten brengt zelv' dit ryk der Schaaldieren voort, die niet dan met verbaazen over de vrugtbaarheid der natuure te betrachten zyn. Welke ontzachgelyke Noachsſchulpen? welke wanſchapen Laphoorns, of welke groote Ammonshoorns, bedekken de ongenaakbaare diepten? en tot welken ouderdom klimmen hunne jaaren?

„ Ik wil niet uitweiden in het wydloopige geſlacht der kreeften, van den garnaal af tot aan den Molakſchen kreeft toe, noch in de ontelbaare menigte der Viſchen, die zo wonderbaarlyk gevormd, en zo verſcheiden gewapend zyn, met ſchubben, gebit en vinnen, of met ſtekels, pylen en zaagen. Ik zoude nimmermeer vaardig worden met de betrachting van dit wydloopige ryk. Het is genoeg, de yſelyke Zeehonden der *Middellandſche Zee*, de prachtige Zeeleeuwen der wateren van *Chyli*, de groote Zeekoeijen der zuidelyke gewesten, de Zeepaarden en gedrochten by *Kamtſchatka*, of de Walviſchen der noorder gewesten, te noemen. Hoe leevendig wentelen zich deeze, voor het uiterlyke aanzien zo logge, gedrochten in den waterplas om, en ſpeelen zo dartel met elkander, dat men ze ſchaarsgewyze aan de Yavelden over elkander ziet buitelen en tuimelen.

„ Met recht en reden ziet de ſterveling den *Oceaan* als een groot en wonderbaar geſchenk van GOD aan. Men rekene ſlegts de voordeelen, die 'er de menſchen door neering en handteering uit trekken. Hoe veele millioenen worden 'er over den geheelen Aardkloot door de Viſcheryen gewonnen? Hoe veel tonnen gouds brengen zo menigvuldige Zoutkeeten op? Hoe groote ſchatten worden 'er door behulp der *Zee* met gemak van het eene wingewest tot aan het andere, en van het eene einde der Wereld tot aan het andere einde, gevoerd? De verre afgelegen Landen konden ons van geenen dienst zyn, indien ons de Voorzienigheid niet den *Oceaan* geſchonken had; maar door denzelven ſtaat de geheele Wereld voor alle Volkeren open.

„ Laat het zyn, dat hier en daar dit magtige Element, wanneer het van GOD als eene tuchtroede gebruikt word, ge-

geheele Landſtreeken verwoest, en veel duizend menſchen om have en goed, ja om hun leeven, brengt: deeze ſchade is egter niet noemenswaardig tegen die voordeelen, die zo veele millioenen menſchen, ja die de geheele Wereld uit dit Element trekt. Onze Aardkloot is tot geen grooter volmaaktheid te brengen: althans wy hebben niet eens die volmaaktheid te eiſchen, die denzelven door de goedheid van GOD geſchonken is. Immers de ſchade, die ons het Aardryk toebrengt, is naar maate veel grooter dan die, welke het menschdom uit den *Oceaan* te vreezen heeft. Wie hier aan twyfelt, die berekene het ongeluk dat van Aardbeevingen over den geheelen Aardkloot ontſtaat, tegen het verlies op *Zee* van menſchen en ſchepen: hy overwege, hoe veele menſchen op het vaste land enkeld en ginds en weder verongelukken, verarmen, verhongeren en verderven, tegen die, die op *Zee* zyn? Hy rekene, hoe veel ſchade misgewas, hagel, koude en droogte, aan het Aardryk doet? Of, wien het lust, die vergelyke in tyd van oorlog de verwoesting van Land en *Zee* tegen elkanderen. En daarom: *Wy zyn overal in Gods handen.*"

Ter

Ter Nagedagtenis van PIETER NIEUWLAND, *door* J. W. VAN SONSBEECK *en* D. J. VAN LENNEP.

Daphnin ad aſtra feremus; amavit nos quoque Daphnis.

VIRGIL.

Te Leyden, by J. Meerburg, 1794. *In* 8*vo.* 45 *bl.*

Iets ter Nagedachtenis van PIETER NIEUWLAND, *door zynen Vriend* J. P. MICHELL.

Dignum laude virum Muſa vetat mori.

HORAT.

Te Amſterdam, by de Wed. J. Dóll, 1794. *In gr.* 8*vo.* 41 *bl.*

Lykreden op PIETER NIEUWLAND, *op den* 24 *van Wintermaand* 1794 *uitgeſprooken, te Amſterdam, in de Maatſchappy:* Felix Meritis, *door* J. H. VAN SWINDEN.

Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.

VIRGIL.

Te Amſterdam, by P. den Hengst, 1795. *In gr.* 8*vo.* 172 *bl.*

Eene zamenvoeging, Leezers! te meermaalen gebruikt in onze *Letteroefeningen;* doch meest met een oogmerk, van welks verdenking de met groote letteren geſpelde Naamen, zo des Voorwerps van deeze Schriften als die der Schryveren, deeze zamenvoeging vrypleiten.

Wy geeven deeze Stukjes in Tydorde. De beide eerſte werden, den 24 November 1794, in de groote Gehoorzaal der *Leydſche* Hoogeſchoole, uitgeſprooken, door de Opſtellers. —— Het tweede, den 2 December 1794, in het Genootſchap *Concordia & Libertate*, voorgeleezen. —— En het derde, ten dage en plaatze op den Tytel vermeld, voorgedraagen.

Elk deezer heeft ongetwyfeld zyne Verdienſten; elk deezer doet den onſterflyken Naam van NIEUWLAND eer aan: en wy doen den Opſtelleren geen onregt, als wy hier eene Opklimming erkennen; eene erkenning, die de Opſtellers der twee eerſte, zo wy vertrouwen, gaarne zullen onderſchryven.

Lof-

Loflyke vermelding van den Lykpligt, door die twee Leerlingen des, helaas! zo vroeg weggerukten Hoogleeraars, vinden wy in de *Nieuwe Algemeene Konst- en Letterbode* van den 28 Nov. 1794 (*); en beantwoordt daar aan, ten vollen, de leezing dier beide Stukjes, in welke het gevoelig en diep getroffen hart der Leerlingen ſpreekt, en die, zyns gedenkende, zich zelven een Eerzuil geſticht hebben. —— In beide hebben wy zeer ſchoone trekken van Hartetaal gevonden. Zulk een Leermeester op die wyze te vereeren, is zich zelven een Tempel ſtichten. De korte Aantekeningen, aan den voet der bladzyden, draagen iets by tot de Leevensgeſchiedenis des zo hartlyk en regtmaatig betreurden. Wy neemen alleen deeze byzonderheid over, welke den Overledenen zo veel eers in zyn Zedelyk Character aandoet.

„ NIEUWLAND's Grondbeginzelen hadden maar één „ rigtſnoer —— de Menschlykheid; maar één doel — de „ Deugd. —— Uit de voldoening over zichzelven ſproot „ die kalmte zyner ziele voort, die zyn aardsch verblyf „ verhemelde. —— Durf ik verder gaan? Durf ik die „ bekentenis van zyn hart openbaaren, die hy in het „ diepst vertrouwen aan één zyner Vrienden —— en ook „ ſlegts aan éénen —— aflei? Of zou ik ook de zedig„ heid van mynen afgeſtorven Vriend hier mede kwet„ zen? —— Neen zeker! na den dood mag zomwylen „ de vriendſchap, zonder ſchroom van heiligſchennis, „ het zegel van het haar toevertrouwde afrukken, en de „ deugdenrol van den geſtorvenen openleggen. — Weet „ dan, myne Metgezellen! dat onze deugdzaame NIEUW„ LAND, niet lang voor zynen dood, in den boezem van „ zynen weldoener de bekentenis heeft uitgeſtort, van „ nimmer berouw over eenige daad van aanbelang in zyn „ leeven gehad te hebben."

De Latynſche Klaag- en Loftoonen des Heeren VAN LENNEP doen den Overledenen en den Dichter beide eere aan.

Wel te recht mogt MICHELL van deeze twee Gedagtenisſtukken zeggen: „ De traanen der Academiejeugd in „ ‘t

(*) In dit Weekwerk is voorhanden, eene Leevensopgave van NIEUWLAND, van den Hoogleeraar BRUGMANS, bl. 178, enz. des Tweeden Deels.

„ 't algemeen, en van U VAN LENNEP en SONSBEECK in 't
„ byzonder, die de eerſten de verdienſten van uwen voor-
„ treffelyken Leermeester, na zyn afſterven, hulde gedaan
„ hebt, ſtrekken voor hem het prachtigſte Gedenkteken
„ te zyner gedachtenisſe." Zeer gepast heeft Dr. MICHELL zyn *Iets ter Nagedachtenis van* PIETER NIEUWLAND toegewyd *aan de ontluikende Vermogens der uitmuntende Jongelingen* D. J. VAN LENNEP *en* J. W. VAN SONSBEECK, *die zich de eerſten, omtrent de Nagedachtenis van hunnen voortreffelyken Meester, hebben verdiend gemaakt.*

MICHELL ſchat zyn Werkje op den rechten prys, als hy den geëerden Leezer berigt: „ Zie hier de taal van
„ het hart, van iemand, die den overledenen PIETER
„ NIEUWLAND hartlyk bemind heeft. —— Deeze taal
„ heeft geene verdienſten dan voor gevoelige Stervelin-
„ gen." —— Zulke Stervelingen zullen zich diep getroffen voelen door een Vriend, weenende by de aſſche zyns Vriends, en hulde doende aan diens veelvoudige Verdienſten. —— „ Myn gevoel," ſchryft de Redenaar te recht,
„ myn gevoel zyner verdienſten zal de gaapingen vervul-
„ len, die het gebrek van eene kieſche taal en dichter-
„ lyken ſtyl zullen overlaaten. —— Ik heb hem gekend
„ van zyne lentejaaren tot zyn einde, en wy zyn met-
„ gezellen geweest in de loopbaane van onzen besten
„ leeftyd. —— Ik heb zyne gezondheid gade geſlaagen;
„ ik heb hem in ziekten onderſteund; ik heb hem, in de
„ ongelukkige omſtandigheden van zyne lieve zalige Echt-
„ genoote, bygeſtaan; ik ben zyn Arts, zyn Vriend, ge-
„ weest. —— Zie daar of ik bevoegd ben om zyn ka-
„ rakter, zyne deugden, te ſchetzen!"

Ja, MICHELL! gy toont die bevoegdheid, door hem als *Mensch*, als *Dichter*, als *Wysgeer*, te ſchetzen. Een ieder zal uwe vinding ter zyner Naagedagtenisſe goedkeuren, bewonderen. „ Laat ons, overtuigd van 's Mans ver-
„ dienſten, eenen Steen, die eenigzins verheven is boven
„ den zerk die de aſſche zyner Natuurgenooten dekt,
„ op zyne overblyfzelen oprichten. Laat die Steen een
„ Gedenkzuil zyn, die de Vriendſchap, zo ter nage-
„ dachtenisſe van onzen NIEUWLAND, als ter navol-
„ ging van zynen voorbeeldigen wil, die zyne aſſche in
„ de vrye lucht, om zyne Natuurgenooten na zyn dood
„ niet te ſchaden, doet rusten, opricht. Het Gedenkte-
„ ken, waar onder zyne aſſche rust, behoeft de pracht
„ niet

„ niet van eene Egyptiſche Pyramide. Het moet even „ eenvoudig zyn als zyn hart, en, zo de Steen, die on„ zen NIEUWLAND dekt, eenig cierſel behoeft, dat het „ dan de NATUUR verbeelde, WEENENDE OM HAAR „ KIND (*)!"

Te recht zegt Dr. MICHELL: „ De vorderingen, door „ NIEUWLAND in de Wiskunde gemaakt, zouden beter „ uit den mond van eenen VAN SWINDEN, AENEAE en „ VON ZACH, aan de geleerde Waereld kunnen wor„ den voorgedraagen, dan van my, die naauwlyks de „ eerſte beginzelen dier Weetenſchap van verre getoetst „ heb."

De eerstgemelde dier Mannen is ook niet in gebreke gebleeven om den Lykpligt af te leggen aan zynen Leerling, aan zyn Vriend, aan zyn Amptgenoot. „Ik heb," gelyk hy zich uitdrukt, „ te veele en te naauwe be„ trekkingen met wylen mynen dierbaaren Vriend PIE„ TER NIEUWLAND gehad, en hy was een te groot „ Man, dat ik zyne Nagedachtenis niet zoude gevierd „ hebben. Acht dagen na zyn overlyden gaf ik kennis „ van myne begeerte, om eene Lykreden over hem uit „ te ſpreeken, aan Directeuren van het Departement der „ Letterkunde in de Maatſchappy *Felix Meritis*, waar „ van NIEUWLAND een verdienstlyk Lid geweest was, en „ tot welke ik ook het genoegen heb te behooren." —— Een voorſtel, 't welk gereeden ingang vondt, en tot welks ſtaatlyke volvoering men alle aanſtalte maakte, en Uitnoodigingen deedt, om aan welke te beantwoorden de ſtrenge Winterkoude voor 's Overledens Amptgenooten op *Leyden's* Hoogeſchool een beletzel was. —— Een gedeelte van het ontworpen plan, om NIEUWLAND ſtaatlyk te gedenken, bleef onuitgevoerd; waar van wy deeze melding vinden, met eene zagtheid opgeſteld, die blyk draagt, dat dit in 't Jaar 1794 geſchreeven is.

„ De Maatſchappy," (leezen wy bl. 112, in de 5de *Aant.*)

(*) Het Lyk van NIEUWLAND is, volgens het berigt des Hoogleeraars VAN SWINDEN, op het nieuw Kerkhof te *Diemen* ter aarde beſteld. Het moge anderen ter navolging ſtrekken. Zyne Vrienden hebben eene Inſchryving geopend, om een eenvoudig doch toepaſſelyk Gedenkteken op zyn Graf te laaten vervaardigen; iets waar van Doctor MICHELL de eerſte gedachten geopperd heeft. —— Eene Concept-Afbeelding is in het *Iets* diens Geneesheers te vinden.

Aant.) „ hadt het plan gemaakt, om de Redevoering te „ laaten voorafgaan door een gepast Treur-muzyk, het „ welk door den Heer RULOFS opzettelyk *gecomponeerd*, „ en door bekwaame meesters uitgevoerd geworden zou „ zyn; vervolgends den Redenaar in zyne zwakheid te „ gemoet te komen, met hem, in 't midden der Rede- „ voering, eene poos te vergunnen, geduurende welke „ een gepast Muzykſtuk de aandagt der toehoorders zou „ verligt hebben; en eindelyk na de Redevoering de „ Muzyk te hervatten, als wanneer men de Gezangen, „ die achter deeze Redevoering geplaatst, en door een „ der Leden van de Maatſchappy, den Heer PIETER JO- „ HANNES UYLENBROEK, opgeſteld zyn, zoude uitgevoerd „ hebben. Doch *Myne Heeren van den Gerechte*, die, by „ *appointement* van den vyfden December, „ „de Werk- „ „ zaamheden van het Departement der Muzyk, of het „ „ *Concert*, voor het tegenwoordige, en by *proviſie*, hadden „ „ *geïnterdiceerd*," " hebben ook het ontworpen Treur- „ muzyk verboden; zo dat de Maatſchappy geene der „ daar toe genomene maatregelen heeft kunnen uitvoeren." —— Wy wederhouden de by ons hier opwellende aan- merkingen!! en gaan over tot ons Verſlag van dit Mees- terſtuk.

Welk een gelukkig gekoozene Inleiding, uit CICERO ontleend; de zo toepaslyke woorden, waar mede LAELIUS zyne droefheid over den dood van zynen Vriend SCIPIO, den tweeden *Africaaner*, uitdrukt!

„ Wie uwer," zegt de Redenaar te recht, „ heeft in „ iederen trek van dit Tafereel den Man niet herkend, „ wiens ontydig afſterven wy thans betreuren? NIEUW- „ LAND! een der cieraaden van de geleerde Wereld, „ een zuil van 's Lands Hoogeſchool, een voortreffelyk „ Lid van deeze Maatſchappy; een Man! die zich, door „ zynen geletterden arbeid, den grootſten roem hadt ver- „ worven; —— die door allen, die hem kenden, werd „ bemind, geëerbiedigd, bewonderd; en wiens dood door „ allen hartlyk wordt betreurd. —— Wie uwer heeft ook „ niet, in de taal van LAELIUS, die gevoelens onderſchei- „ den, welke my zelven thans zo geweldig ontroeren? „ Daar ik treur over het verlies van een Man, dien ik zelf „ tot de Weetenſchappen heb helpen aankweeken; die, van „ mynen leerling, myn boezemvriend, myn medehelper, „ myn amptgenoot, myn raadsman, is geworden; dien ik „ als een zoon beminde, met wien ik als een huisgenoot

„ verkeerde; in wien ik met onuitſpreeklyk genoegen
„ den vriend, den broeder, myner kinderen ontwaarde;
„ wiens gemeenzaame omgang ons telkens zoo veel nut, zoo
„ veele weezenlyke aangenaamheden, zoo veel vermaak,
„ bezorgde. —— Helaas! dit alles is voor ons niet meer;
„ die bronnen van tydlyk geluk zyn voor altoos geſtopt.
„ Hy, die in een kort leeven lang heeft geleefd; —
„ Hy, die nimmer één dag, één oogenblik, liet voor-
„ bygaan zonder nuttig te zyn; —— Hy, die de ſchoo-
„ ne gaven, hem door het aanbiddelyk Opperweezen ge-
„ ſchonken, zoo heerlyk heeft gebruikt; —— Hy, die
„ veele takken van weetenſchap zoo grondig heeft bear-
„ beid, ſommige tot meerdere volmaaktheid gebragt; —
„ Hy, die in zich alléén, en in eenen zeldzaamen trap
„ van volmaaktheid, een aantal gaven vereenigde, die men,
„ zelfs afzonderlyk, en in eenen minderen graad, by an-
„ deren maar enkel aantreft; —— Hy, van wiens vol-
„ komene gezondheid, ongekrenkte krachten, jeugdige
„ jaaren, beſtendige kalmte van geest, de geleerde We-
„ reld nog veel kon verwachten, 's Lands Hoogeſchool
„ zich een talryk kroost van uitmuntende Leerlingen, ge-
„ lyk aan die, welke Hy reeds vormde, mogt beloven;
„ en wy allen, in onze verſchillende betrekkingen met
„ Hem, eenen zeer ruimen zegen van uitgezogte genie-
„ tingen mogten te gemoet zien; — Hy, Hy is niet
„ meer! Gelyk in 't midden van den ſchoonſten dag,
„ waarin de geheele Natuur als 't ware ons toelacht, en
„ wy, met een blymoedig hart, uitzichten op uitzichten hoo-
„ pen, een ylings opgekomen onweer het teder en pas
„ ontlooken bloempjen van zynen ſteel afrukt, en alle
„ verwachting op een ryken oogst van vruchten eens-
„ klaps doet verdwynen; gelyk een felle noordſche
„ ſtorm den ſterkſten boom, die eeuwen ſcheen te
„ zullen verduuren, plotſeling ter nedervelt; zoo ook
„ heeft de onverwachte ziekte, die NIEUWLAND aan-
„ greep, in één oogenblik NIEUWLAND, welk eene
„ bittere herinnering! in de lente zyner dagen, voor al-
„ toos weggerukt; zyn koud gebeente ligt in het graf be-
„ dolven; Hem, dien wy beminden, Hem zullen wy, in
„ deezen kring, nimmer weder zien. —— Maar zyne
„ Ziel leeft! —— Ja, zyne Ziel, die reeds op Aarde
„ zoo zuiver, zoo deugdzaam, zoo vol eerbied voor het
„ Opperweezen, zoo doordrongen was van Godvrugtige
„ gevoelens, zoo gelaaten in kommer en druk, zoo er-

„ ken-

„ kenſelyk, en altoos even zedig, in voorſpoed en in „ glorie, leeft niet alleen, maar zy is in die hemelſche „ Gewesten oyergebragt, waar wy ook wenſchen eenmaal „ in te treeden. —— Zyne Ziel, die hier op Aarde on„ ophoudelyk tot haare vordering in kennis arbeidde, „ verkrygt nu zeker alle die volmaaktheid, waar voor zy „ vatbaar is. —— Zyne Ziel" —— —— Doch waar zouden wy met uitſchryven ophouden, indien wy door het ſchoone ons daartoe lieten verrukken. Welk eene ſpraakwending, die de zalige Ziel de ſchoonſte taal in den mond legt! Wie gevoel heeft voor het ſchoone, het waarlyk verhevene, het treffende — — — Wy moeten ons bedwingen en voortgaan.

De Lykredenaar noodigt zyne Toehoorders uit, „ om, „ in NIEUWLAND, den grooten Man, den verdienſtlyken „ Wysgeer, den eerlyken en godvrugtigen Burger, den „ trouwen, den gullen Vriend, den beminnelyken Mensch, „ te herkennen." Hoe ſterk, en tevens hoe kiesch, zyn de kleuren, welke hy bezigt, om dit Pronkbeeld der Menschheid te ſchilderen, hem aan alle die zyden met het helderst licht omſcheenen te vertoonen.

Zyne Kindschheid verſchaft den Redenaar wonderen, voorgeſteld zonder ophef, daar het Voorwerp in zich zelven groot is. Zyn vroegtydig Dichtvermogen, zyne vroege vatbaarheid voor de Wiskunst, verbaazen, en alles is Natuur; 't zy wy hem, by eene Godvrugtige Moeder, MARRETJE KLINKERT, de Kinderversjes van LUIKEN hooren ſtamelen; 't zy wy hem vervolgens zyn onverzaadelyke leeszugt in 's Vaders Boekery, en bovenal zeer vroegtydig in den Bybel, zien boeten, kinderlyke Versjes opſtellen, die reeds zyne aanſtaande grootheid aankundigden; 't zy wy hem, door zyn' Vader geleid, de eerſte Beginzelen der Wiskunde zien behandelen.

Welk eene vroegtydige ontwikkeling van de grootſte Vermogens, zo zeldzaam gepaard! Die veel beloovende Plant groeide niet onbekend op, ſchoon in een vergeeten hoek opſchietende. De kennis aan de Heeren ÆNEÆ, JERONIMO en BERNARDUS DE BOSCH, deed hem eene Opvoeding krygen, geſchikt om de zaaden, die zo veel grootheids in zich bevatten, te ontwikkelen.

Hoe treffend, hoe uitgewerkt, is het Tafereel van de Vermogens aan NIEUWLAND geſchonken, hier opgehangen! Leert van zynen Lykredenaar zyn doordringend Verſtand, zyn verbaazend Geheugen en groote Vatbaarheid,

kennen en bewonderen; ſtaat ſtil by zyne gaaf om Talen te leeren, NIEUWLAND byzonder eigen; by zyne verbaazende Verbeeldingskragt, die hem ten Dichter vormde; by de buigzaamheid van zynen geest, die hem veroorlofde zich op de meest verſchillende zaaken toe te leggen; terwyl hy, welk een zeldzaam verſchynzel! by eenen leevendigen geest, een vlug verſtand, eene onbegrypelyke vaardigheid, een taai geduld voegde. Die Vermogens, door de beste Meesters ontwikkeld, en geleid op eene wyze met derzelver grootheid overeenkomſtig, vormden den verwonderlyken NIEUWLAND! die door zyne Schriften den naam van een groot Man verdient; 't zy men hem als Dichter, Letterkundige, maar bovenal als Wis-, Natuur- en Starrekundige, beſchouwe: uit alle welke oogpunten de Lykredenaar hem aan ons voorſtelt, met eene kieschheid en tuſſchen gevlogten aanmerkingen, die alleen uit de pen kunnen vloeijen van een Man, deezer zaaken door en door kundig. —— In dit alles weidt de Heer VAN SWINDEN uit, en merkt te recht op: „ Denkt niet, myne „ Heeren! dat myne Vriendſchap voor NIEUWLAND my „ hier grootſpraak doet gebruiken; zy doet my ſlegts „ uitvoeriger zyn!" —— Uitvoeriger om NIEUWLAND in zyne waarde te doen kennen, en zyner verdienſten hulde te doen bewyzen.

De eerſte ſtap ter bevordering van NIEUWLAND was zyne benoeming, door den *Amſterdamſchen Zeeraad*, tot Lid eener *Commiſſie tot de zaaken, het bepaalen der Lengte op Zee, en de verbetering der Zeekaarten, betreffende*, waarin hy met den Lykredenaar, en den Heer VAN KEULEN, arbeidde. —— Zyn Beroep tot Hoogleeraar op *Utrecht's* Hoogeſchoole werd door de Staatsömwenteling des Jaars 1787 omver geworpen. „ Eene te leurſtelling, die," gelyk onze Redenaar zich uitdrukt, „ NIEUWLAND bedroefde, en wel te meer, daar hy zich nooit in Staatsgeſchillen hadt ingelaaten, geene betrekkingen in de Provincie „ *Utrecht*; en geene beweegingen gemaakt hadt om dit „ Ampt te bekomen." —— Twee Jaaren laater werd en zyne werkzaamheid en zyne kunde beloond, toen Burgemeesters van *Amſterdam* hem tot Leeraar in de Wis-, Starre- en Zeevaardkunde aanſtelden. In welke post hy zich verdienſtlyk kweet, en intuſſchen als Lid van een Scheidkundig Gezelſchap zich deed uitmunten.

Dit alles geregtigde hem tot de Eerepost, hem opgedraagen; op 's Lands Hoogeſchool te *Leyden*, waar men den

den verdienstlyken Man beriep tot Hoogleeraar in de Wysbegeerte, Wis-, Starre- en Natuurkunde. In welke post hy zich als een NIEUWLAND kweet, en de grootsche verwagtingen, van hem gevormd, overtrof.

„ Welk een schoon tooneel," mogt, met vollen regte, de Lykredenaar uitroepen, „ levert een groot Man „ niet op, wanneer hy teffens een verdienstlyk Mensch „ is! en wie treurt niet, wanneer hy groote Mannen, „ schrandere Vernuften, tot grove ondeugden van hart of „ zeden ziet vervallen? Iets, waar van de Geschiedenis „ der geleerde Wereld, helaas! maar al te veel voorbeel- „ den oplevert. Gode zy dank! NIEUWLAND kan de „ proef van een eerlyken en godvrugtigen Burger, zoo „ wel als die van een groot Man, van één verdienst- „ lyken Wysgeer, doorstaan; het zy men het algemeen „ grondbeginzel van alle zyne handelingen in agt neemt; „ het zy men zyn oog vestige op zyne persoonlyke en „ huislyke deugden; het zy men de deugden, die hy als „ openbaar Amptenaar bezat, nagaat."

Wy kunnen niet meer doen dan hier aanstippen wat de Lykredenaar vermeldt van zyne Godsdienstigheid, Nederigheid, Zedigheid, Menschliefde, Geduld onder leed, Beminnelykheid en Gezelligheid; doch moeten het volgende afschryven. —— „ NIEUWLAND beminde de We- „ reld; doch zo als een *Christen* betaamt haar te bemin- „ nen. Zyn hoofdoogmerk was, zich voor den toekomen- „ den Staat te bereiden; en daar hy ten vollen overtuigd „ was, dat wy des te geschikter voor dien Staat zullen „ zyn, in denzelven een des te volmaakter geluk zullen „ genieten, naar maate wy hier op aarde onze ziel tot „ eene meerdere volmaaktheid zullen hebben gebragt, „ onze genoegens meer in de volmaaking van het ver- „ stand, en van het hart, dan in zinnelyke geneugten, „ zullen hebben gezogt; in één woord, naar maate wy „ ons voor het toekomend leeven, daar tog geene zin- „ nelyke vermaaken, deezen, welke wy hier op aarde ge- „ nieten, gelykvormig, plaats zullen hebben, beter berei- „ den, ontleende hy uit die overtuiging ook redenen, om „ zynen geest allengskens te volmaaken, zyne verstand- „ lyke vermogens te scherpen, de geneigdheden van „ zyn hart te zuiveren, en dikwyls op het toekomende te „ denken."

Aan zulk een' Wandel beantwoordde zyn Uiteinde. „ Hy stierf," zegt de Redenaar, „ bedaard en te vreden,

„ omringd van ſchreijende Vrienden en Leerlingen, en
„ dat hy voor weinige dagen het dertigſte Jaar van zyn
„ leeven hadt volbragt!"

Deeze Lykrede, van welke wy zo noode kunnen afſtappen, gaat vergezeld van eene menigte *Aantekeningen*, ter ſtaaving dienende van het daar in gezegde. Dan wy kunnen ons niet inlaaten om uit dien ryken voorraad eenige opleezing te doen.

Naauwkeurig Bericht van het Volksfeest te Franeker, op den 5 Maart 1795, by gelegenheid van het verbreeken der Ketenen en het herſtellen van de Poorten aldaar. Voorafgegaan door een kort Betoog van de redenen, welke de Ingezetenen van Franeker bewoogen, om hunne blydſchap, over de gewichtige verandering van zaaken, op eene byzondere wyze aan den dag te leggen. Door JACOBUS SCHELTEMA. *Derde Druk. Te Franeker, by* D. Romar *en* D. v. d. Sluis, *1795. In gr. 8vo. 32 bl.*

Deelde *Friesland's* Academieſtad diep, zeer diep, in het leed der Omwenteling des Jaars 1787, het is, by eerſte zeer eigenaartige tegenwerking, dat dezelve een groot aandeel neemt in de Tegenömwenteling deezer dagen. —— Mogt men oogen, daar mogt men wagten een Vryheidsfeest van eenen uitſteekenden en byzonderen aart. —— De uitkomst heeft aan deeze verwagting beantwoord, gelyk de Nieuwsmaaren ons vermeld hebben, en zulks met een bepaalder oogmerk, en breedvoeriger, in het Stukje voorhanden beſchreeven wordt.

De Burger JACOBUS SCHELTEMA, door de Proviſioneele Vertegenwoordigers verzogt om een Verhaal op te ſtellen van de Plegtigheden by het verbreeken van de Ketenen der Burgery van *Franeker*, voldeedt aan dit verzoek, en oordeelde zich verpligt om de Geſchiedenis van die Ketenen, die hy, met regt, de Geſchiedenis van de Deugden dier Burgeren noemt, vooraf te laaten gaan.

Het eerſte gedeelte vervat dus eene zeer korte aanduiding van het groot aandeel, 't welk de Stad *Franeker* nam om de Grondwettige Herſtelling in *Friesland* te bewerken; en welk een ſchok die Stad by de Omwenteling onderging; van het Gedenkteeken haarer vernederinge, door de Poorten weg te neemen, en, ten aandenken, aan Ketenen te kluisteren.

„ By deeze gelegenheid," opdat wy die treffende byzonderheid, zo zeer tot eere der Burgeren ſtrekkende, overneemen, „ betoonde het behoefſigſte gedeelte der Burgery van *Fra-*
„ *neker* de waare Republicainſche grootheid te kennen, en
„ voldeedt aan derzelver vereischten op het uitſteekendst.
„ Schoon de meesten in 't Winterſaiſoen, by gebrek aan
„ werk,

„ werk, veroorzaakt door het afzyn van 34 der voornaamſte „ Burgeren, hooger leeden, en 'er dubbele en hooger dag„ loonen werden aangeboden, weigerden allen, om tot dit „ veragtlyk werk mede te werken. —— Drie Smeden weiger„ den, zonder dat de een iets van den anderen wist, om hunne „ gereedſchappen tot hetzelve te leenen, of te verhuuren, en „ hier door was 's Lands Bouwmeester genoodzaakt, de Sol„ daaten van het Guarniſoen te gebruiken, die met moeite dit „ werk verrigteden. Men bragt de deuren, hekken en boo„ men, in de Kerk, liet ze aldaar, ten ſpyt der Burgers, ten „ toon liggen, en, uit vrees dat dezelve zouden worden weg„ gehaald, koppelde men ze aan elkander met zwaare kettin„ gen en overgroottſte ſloten.

„ Dit behoeftig gedeelte der Burgery verdient in alle op„ zigten den meesten lof. Hadt hetzelve zo gemaklyk tot plun„ dering en geweld te verleiden geweest, als in andere plaat„ zen, zoude het met het overige gedeelte der Burgery 'er „ deerlyk hebben uitgezien, daar het hen aan geene aanmoe„ digingen daar toe ontbrak.

„ Zy ſloegen dergelyke uitnoodigingen met veragting af, en „ zo men, op zogenoemde Vreugdedagen, aan hen ſterken „ drank en bier zondt, namen zy zulks aan; maar, in plaats „ van *Oranje boven!* te roepen, dronken zy op de terug„ komst hunner gevluchte en gevangene (*) Medeburgers."

Eene beknopte, maar treffende, Beſchryving van het ongelyk en leed, den Burgeren van *Franeker* aangedaan, treffen wy vervolgens aan. *Naamsvermelding* van de Verongelykers en de Verongelykten hadden wy hier verwagt; doch deeze is door den Schryver, om welke reden weeten wy niet, agtergelaaten: alleen noemt hy twee Burgers, Leden van het Hof van Juſtitie, te weeten, AHASUERUS VEGELIN VAN CLARBERGEN en AREND AULUS VAN HARRSMA, die altoos ten voordeele der ongelukkige Patriotten, en ter verzagting van hun akelig kerkerlot, werkten.

Het beknopt berigt deezer Verdrukkinge oordeelt de Schryver genoegzaam, om elk te overtuigen, dat de Burgers van *Franeker* de grootſte redenen hadden, om in den voor- en tegenſpoed der Franſche Wapenen een deelnemend belang te ſtellen, weetende dat van deeze hunne Vryheid of Slaverny afhing.

De komst der *Franſchen* bragt het vernietigen der Bloedplakkaaten, gevelde Sententien en Fletriſures, te wege; als mede het ontſlag der Regeeringe, het aanſtellen eener Proviſioneele Municipaliteit, het planten der Vryheidsboom. —— Doch dit mogt

(*) Men vindt een exacte *Lyſt* der laatſten geplaatst agter een Stukje, genaamd: *Bydrage*, enz. Zie boven, bl. 219.

mogt voor andere Steden genoeg zyn; niet genoeg was het voor *Franeker*, „ Eenige Burgers begreepen, dat het onteerende voor de Burgery zou zyn, indien men de Kluisters, „ waarin *Franeker* zeven jaaren was geketend geweest, langer „ liet blyven beſtaan, nu men zich in zyne oorſpronglyke Regten herſteld hadt: zy oordeelden, dat men, by het openlyk „ verbryzelen van deeze Ketenen, een nuttig en tot Burgerdeugden opwekkend Volksfeest kon doen plaats hebben, en vervaardigden hier toe een proviſioneel Plan." Welks *inrigting* en uitvoering het treffendst gedeelte van dit klein Gedenkſchrift uitmaakt: een Plan, waarin de Commandant der *Franſchen*, LOY, genoegen en deel nam.

Wie leest zonder hartſyke deelneeming de beſchryving van den welgeregelden Train, opdat wy 'er dit uit aanſtippen:

„ De Burger DIRK WAARDENBURG, met een ſtok, waar aan „ een zwaar touw, en een aan driekleurige linten hangend „ Schild, in de gedaante van een Romeinſche Legervaan, met „ het opſchrift:

„ *Met zulke touwen was ik aan myn' Zoon gebonden!*

„ Zestien kleine Kinderen van geweezene Gevangenen, onder de tien jaaren; draagende de verbrookene Boeijen, waarin hunne Vaders waren gekneld geweest; voorafgegaan „ door een paar lieve kleine Tweelingen, elk met een ſtuk „ van een boei in de hand.

„ Vyftien grootere Kinderen van dezelven, waar van de „ oudſten twee Ketenen met Sloten droegen, waar aan de „ Deuren waren gekluisterd geweest: waar by een ander Jongeling het Slot droeg, 't welk alle de Ketenen vereenigd „ hadt.

„ Zeventien Vrouwen en Moeders van gevangene en gevluchte Burgers; éene derzelven droeg een Banier, met het „ opſchrift:

„ *Wy deelden in de droefheid, nu deelen wy in de vreugde!*"

Naa dat alles in orde geſchaard was, hieldt de aangeheeven Muzyk ſtil. „ De Preſident der Municipaliteit gaf den wenk „ aan de Draagers, om de Ketenen en het Slot op den grond „ te werpen. Deezen volbragten die order op het treffendst, „ en ſmeeten die tekenen der Slaaverny, met de zigtbaarſte „ blyken van afkeuring, op den grond, terwyl de kleine Kinderen met de gebrooken boeijen rammelden. —— Een yskoude huivering overviel alle de omſtanders eene doodlyke „ ſtilte, en de traanen van de meesten, waren de beste getuigen van de algemeene aandoening; tot dat aan de Smeden „ den wenk gegeeven werd om de Ketens te verbryzelen, 't

„ welk

„ welk onder een onbeſchryfelyk vreugdegejuich, het luiden „ van alle Klokken en het losſen van het Geſchut, geſchiedde."

De Schryver zelve beklom, naa bekomen ſtilte, een Stoel, die op de Deuren geplaatst was, en riep de Burgery tot het Gezang op, door een ſchoon Recitatief. Waarop de Jonge Burgeresſen een Lied aanhieven; een Lied, door de Jonge Burgers beantwoord: terwyl alle de aanweezigen een derde Zangſtuk zongen. Welgepast en treffend zyn deeze Dichtſtukjes.

De Franſche Commandant DUMAINE beklom den Stoel, deedt eene Aanſpraak, en hief, met zyne Medeöfficieren, een Vryheidademend Zangſtuk aan. De Burger A. CAUDOIR, Hoogleeraar, deedt eene Dankbetuiging in de *Franſche* Taal aan de *Franſche Natie*.

Hierop volgde de weder terugbrenging en inhanging der Stadspoorten, in een ſtaatlyken Optocht. „ Onder deezen was „ de Zoon van een der Gevluchten, draagende het groot ver„ brooken Slot, en eene Banier, met het opſchrift:

„ *De Kluisters zyn verbrooken, Franeker is vry!*"

De Burger J. VAN VOORST, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, deedt, naa het weder inhangen der Poorten, eene Aanſpraak, hier vermeld. Waarop de Burger B. VAN REES een welpaſſend Dichtſtukje voorlas, hem door eene ongetrouwde Burgeres ter hand geſteld.

Naa dat dit alles met de goedkeurende toejuiching der Burgery vereerd was, deedt de Burger JAN SCHELTEMA eene Aanſpraak, waarby hy eene aanmoediging voegde om de Carmagnole te danſen. —— Eer de Dans aanving, las de Burger SICCO LOORDA nog een Dichtſtuk voor. Naa het eindigen van den Dans, verzogt de Municipaliteit den Schryver om alle de aanweezigen te bedanken.

„ Spoedig bragt men een der grootſte Ketens, met het Slot van „ de Poorten, na den Tooren, en hechtte dezelve aldaar vast, „ tot gedagtenis van den tyd der Slaaverny, en plaatſte een „ bord by dezelve, met het opſchrift:

„ GESMEED IN 1787.

„ VERBROOKEN IN 1795."

Re-

Redevoering ter gelegenheid van de Uitdeeling der Prysen aan de Kinderen van min vermogenden, die te Nieuwkoop en Noorden in het Spellen, Lezen, Schryven en Rekenen, onderweezen worden uit het Fonds te Bodegraven opgericht: den 14 Augustus 1794, op de Zaal van het Raadhuis te Nieuwkoop, uitgesprooken, door J. ROEMER, *Leeraar der Remonstranten. Te Amsterdam, by* G. Roos. *In gr. 8vo. 36 bl.*

In deeze by uitstek wel gestelde Redevoering, bepaalt zich de Schryver, om 1.) de Nuttigheid en Noodzaaklykheid van het welbekende *Instituut*, te Bodegraven, enz. aan te wyzen, en 2.) de Vooroordeelen, welke op de plaats, waar deeze Redevoering is uitgesprooken, voornaamlyk heerschen, tegen te gaan. Hy beweert met regt, dat de op den titel gemelde Weetenschappen niet alleen zeer veel toebrengen om de Kinderen tot nutte Leden der Maatschappye voor te bereiden en te vormen; maar ook dat de onkunde hierin hen buiten de mooglykheid stelle, om in de samenleeving van 't vereischte nut te zyn. De Vooroordeelen; dat de Kinderen van den gezuiverden Godsdienst afgetrokken, en dat hun verkeerde denkbeelden omtrend het Vaderland ingeboezemd worden; dat het Bodegraafsche Fonds eene Nieuwigheid zy, gaat de Burger ROEMER, met kragt, te keer, en voldingt dus zyne taak, met de Ongegrondheid deezer Vooroordeelen aan te wyzen, om zyne Medeburgers, zo tot onderstenning in, als gebruikmaaking van, dit *Instituut*, door afzonderlyke Aanspraaken op te wekken en aan te moedigen.

Korte Verhaalen voor Kinderen van zes tot tien Jaaren. Naar 't Hoogduitsch. Te Amsterdam, by P. E. Brët, 1794. *In 8vo. 203 bl.*

De Eerw. PIETER BRETS, PZ., *Leeraar der Doopsgezinden te Westzaandam*, vond dit Werkjen zo belangryk, dat hy het, voor zyn eigen Kinderen, van het grootste nut rekende, deeze Verhaalen, ook voor hen, over te zetten, en aan hen op te draagen. Dit geeft ten minsten een gunstig denkbeeld van het nuttige van een Geschrift, dat een Vader, dien het zedelyk welzyn zyner Kinderen ter harte gaat, voor hen zulk een Stuksken vertaalt. —— De Overzetter bericht ons, dat het oorspronglyke meer gevolgd is, dan letterlyk vertaald: en hy vleit zich, dat deeze Verhaalen, voor de vroeg opkomende Jeugd, leerzaam zullen zyn, om dat één derzelven, aan een Kind, tusschen de zeven en agt jaaren, voorgeleezen, door hetzelve zeer wel verstaan werd: eene proef waar-

waarlyk, die vry goed ſteek houd! —— Men oordeele hier over uit de volgende Vertelling, die de eerſte is in dit bundeltjen.

„ HET GEHOORZAAM KIND.

„ De Moeder van JULIA zou op zekeren namiddag één haarer vriendinnen een bezoek geven. „ Mogen wy naderhand „ niet wel eens in den tuin wandelen?" vroeg THEODOOR aan zyne Moeder by het uitgaan. —— „ Zeer wel," was het antwoord, „ mids niet verder dan tot aan de breede laan; —— „ onze buurman heeft my laten weten, dat een gezelſchap „ dezen namiddag in zyn tuin naar een vogel zou ſchieten. „ 'Er mogt misſchien een flits te rug vliegen, en u beſchadi- „ gen. Zyt daarom voorzigtig." —— Dit beloofden zy beide, en Moeder gaf hem den ſleutel tot den tuin.

„ Toen de leertyd verſtreeken en de Onderwyzer vertrokken was, bedienden zy zich van de vryheid, welke Moeder hun verleend hadt, en gingen in den tuin; daar dezelve zeer groot was, hadden zy overvloedig ruimte om daar in te kunnen ſpeelen en wandelen, hoewel zy niet verder dan tot de breede laan mogten gaan. Reeds waren zy meer dan een uur in den tuin geweest, toen THEODOOR onder een boom zeer veele Appelen zag liggen. —— „ Ei lieve JULIA, zie eens hoe veel „ Appels daar liggen!" Ja! maar ziet gy niet dat die boom aan de andere zyde van de laan ſtaat? „ 't Is waar; maar heeft „ Moeder ons niet bevolen om het afgevallen Ooſt op te za- „ melen, wanneer wy in den tuin waren?" Ja, maar Moeder heeft ons heden volſtrekt verboden, om aan de overzyde van de breede laan te gaan. „ Dat is wel zo, maar zou nu „ juist op dit oogenblik ons een flits treffen; dat moest al „ toevallig uitkomen!" Foei THEODOOR, zeide JULIA, gy wilt dan uw Moeder niet gehoorzamen? Nauwlyks hadt zy dit gezegd, of 'er valt een flits met veel geweld neer onder den Appelboom, en kwetst de voorſte poot van een klein hondjen, 't welk onder dien boom gelopen was. —— Beide kinders ontſtelden 'er van, het arme diertje kermde geweldig, JULIA lokte het naar zich toe, en, de gekwetſte poot ziende, zeide zy tegen haar broeder: —— „ Daar ziet gy nu, wat het gevolg „ zou geweest zyn, indien gy ook onder dien boom waard „ gelopen: dan hadt de flits u ook kunnen treffen. Wat is „ dat diertjen te beklaagen; wanneer gy my niet herwaards ge- „ roepen hadt, zou het waarſchynlyk niet gekwetst zyn." THEODOOR zag terſtond zyn misſlag; vol medelyden met het arme beest, bragt hy het by een oud man, om het te laten verbinden, en dus de ramp, waar van hy de aanleidende oorzaak was, zo veel mogelyk te vergoeden.

„ Toen

Toen nu de Moeder 's avonds t'huis kwam, was hy de eerſte die het geval verhaalde, en zyn eigen fout beleedt. De Moeder prees hem over deeze opregtheid, maar berispte hem over zyn misſtap. JULIA verheugde zich, dat zy van Moeder een braaf gehoorzaam Kind wierd genoemd, en beide zagen zy, dat gehoorzaamheid aan de bevelen der Ouderen zich altyd zelf beloont."

Spiegel voor 't Menschdom, of Tafereel van byzondere Characters en Lotgevallen, enz. Iſte en eels 2de Stuk. Te Amſterdam, by H. Molenyzer, 1794. *In gr.* 8*vo.*

Wy hebben geene reden om onze gezegden by de aankondiging van 't 1ſte Stuk van deezen *Spiegel* (*) in te trekken. De inhoud van dit 2de is ons niet belangryker voorgekomen; hetzelve bevat de volgende Verhandelingen, (indien wy die zo mogen noemen.) 1) *De verdrukte Burger:* niet NEOCLES groote Zoon, die en wiens mishandelingen het onderwerp zyn der Inleiding, maar JAN KROL, *weleer Schoolmeester, Koster en Voorleezer, te Niervaart* (gezegd) *de Klundert, nu Schoolmeester te Dordrecht.* Dees man ſtelt hier al klaagende, ter zyner verdediging, de verdrukkingen, hem aangedaan, voor: of het Menschdom, in deezen brok van den Spiegel, iets tot zyn vermaak of leering zal te kyken vinden, zullen wy niet beſlisſen. 2) *Bedrog of onmedogenheid voegt vooral den Leeraar niet.* Een geval, waarin zeker Predikant V....., te Amſterdam geſimprobeerd, een zeer ſlegte rol ſpeelt met een Roefbriefje, in de Goudſche Trekſchuit, dat wy niet zien kunnen voor 't Menschdom van eenig gewicht te zyn. 3) *Wat waagt een Moeder niet voor de eer van haar Dogter?* Eene Spaanſche Vertelling, uit het Hoogduitsch, van alloy als de bovenſtaanden. Doch wy kunnen ons in de beoordeeling van alle de in dit Stuk voorkomende Verhandelingen, op deezen voet, niet verder inlaaten: zie hier dan ſlegts de Opſchriften; want uit den klauw zal men den Leeuw reeds kennen. 4) CHARLOTTE *aan* DORIMONT. 5) *Het leven van een Burgerman kan wel waardig zyn geleezen te worden.* 6) *God regeert.* 7) *Aan den Leezer,* en 8) *Briefwiſſeling tuſſchen twee verſtandige Vrouwen.* —— Wy hoopen, met den Uitgeever, dat, indien hy meer van deezen *Spiegel* wil in 't licht brengen, het volgende beter behaagen zal dan dit en het voorgaande.

(*) Zie *Letteroef.* voor 1794, No. 7, bl. 340.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Nieuwe Leerredenen, door J. VAN LOO, *Predikant te Ootmarſum. Eerſte Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerwoist, 1794. *In gr.* 8vo. 380 *bl.*

De gunſtige bejegening, welke de Leerredenen, voorheen door VAN LOO in 't licht gegeeven, ontmoet hebben, gunſtiger zelf, ſchryft hy, *dan zy waardig waren*, deedt hem beſluiten, deezen arbeid voort te zetten, en eene nieuwe verzameling door den druk gemeen te maaken. En, inderdaad, wanneer wy 's Mans Leerredenen met veele andere ſoortgelyke Opſtellen vergelyken, verwonderen wy ons geenzins over die gunſtige bejegening. In bevalligheid van ſtyl, en in zuiverheid van taal, overtreft hy veelen zyner Ampsbroederen, welke van tyd tot tyd goedvinden, hunne Opſtellen aan het leezende Publiek mede te deelen. Zyne denkwyze, over 't geheel genomen, is verſtandig en ſchriftmatig. De inhoud zyner Leerredenen pryst zich aan, by allen, die het weezen van allen Godsdienſt zoeken in zuiverheid van hart en gedrag, door een ernſtigen aandrang op het werkdaadig beleeven der Chriſtelyke belydenisſe. Alleenlyk moeten wy aanmerken, dat de ſchryfſtyl, zomtyds, te naby aan het winderige grenst, en men, ginds en elders, plaatzen aantreft, naar het ons voorkoomt, te zwellende of te bloemryk voor den egtbaaren en deftigen kanzelſtyl. De overtuiging van het Verſtand is de groote zaak, waarop een Leeraar zich inzonderheid moet toeleggen. Verſtaat hy de kunſt, om in een bevalligen voordragt dit oogmerk te bereiken, *zo veel te beter*. Maar, hoe zeer wy, over 't geheel genomen, over VAN LOO's Opſtellen voldaan zyn; wy vreezen, egter, dat hy, naar 't oordeel van bezadigd denkende Leezers, zich nu en dan, door eene verhitte verbeelding, te verre heeft laaten voortſleepen.

Acht Leerredenen bevat dit Deel, allen van een zeer gewigtigen inhoud. Zie hier de Opſchriften: *Het vermanen van Ongeregelden. Het vertroosten van Bedroefden.*

Beſchouwing van de Vergangelykheid van alles. De dood van Jezus Chriſtus. De Chriſtelyke Blydſchap. Het aanhoudend bidden. De Belydenis van Koning Agrippa. De Zaligheid van hun, die in den Heere ſterven.

By manier van proeve van 's Burger-Leeraars manier van voordragt, zullen wy, ginds en elders, eenige trekken opzamelen. In de Leerrede *over de Vergangelykheid van alles*, onder andere de bedenking, raakende de Onbeſtendigheid der waereldſche dingen, aanvoerende: „ Ik vergroot niets (ſchryft VAN LOO), ik overdryf niets. Gy „ kunt op nieuw daarvan duizendmaal-duizend bewyzen „ inzamelen, zo gy na buiten gaan, en de tegenwoordige „ gedaante der Natuur vergelyken wilt met die zy had „ voor eenigen tyd, en die zy hebben zal, na verloop „ van korte dagen. Hoe bekoorend was het, toen de „ allesbezielende, allesbeleevende, allesvervrolykende, „ Lente was aangebroken, en over de zigtbare ſchepping „ heerschte, bosch en veld, akker en hof, beemden en „ valeien, bergen en heuvels, te beſchouwen! Welk een „ menigte van bloemen en bloesſems ontſloten voor ons „ hunne ryke ſchatten van verkwikkende geuren en ſchoone „ verwen! Hoe verlevendigend was de morgenſtond, hoe „ lavend de avond! Hoe leefden, en huppelden, en dar„ tekten, alle levendige ſchepſelen in het woud, en op „ het veld, in het water en de lucht; zig verheugende in „ hun daarzyn! Hoe verjongd, hoe verfrischt, was onze „ eigen levenskragt! Hoe doortintelde lenteleven, lente„ vreugd, ons gantſche wezen! —— Zoo was het toen, „ en hoe is het nu? De milde hand van den Zomer reikt „ ons nu een deel der vrugten toe, die de Lente ons be„ loofde. Wy vergaderen ze, wy genieten ze, wy ver„ blyden ons, en wy hopen op de volgende, maar — „ ô onbeſtendigheid! —— aan het korten der dagen, aan „ het lengen der nachten, aan het afnemen der Zomer„ warmte, aan de verdwynende Zomervogelen, aan het „ verſkenſte groen van bosch en veld, aan het verwelken „ der ſchoonſte bloemen, aan de dorre dodigheid, die „ zich over boomen en weiden begint te verſpreiden, „ aan het rypworden, het maaien, het inzamelen van het „ koorn, aan de ontledigde akkers, aan de nieuwe bezig„ heden en beſtellingen van den landman, aan dit alles „ beſpeuren wy, dat de Herfst nadert. —— En dan, als „ de winden heftig loeien, als de regenvlagen met ver„ dubbelde onſtuimigheid vallen, als de velden eenzaam,

„ de dalen verlaten worden, en geen vogel ons meer met
„ zyn gezang vervrolykt; dan, als de boomen treurig
„ hun ontbladerd hoofd om hoog heffen, en van tyd tot
„ tyd, door een herfstwind gegeesfeld, hun rammelend
„ geel loof met kragt op den grond fchudden, en den
„ denkenden wandelaar verwelking tegenhuilen; dan, als
„ de Zon, aan den bewolkten hemel hangende, flegts
„ flaauwe glanzen geeft, of zeer helder fchynt, maar
„ kort, en de neerflagtige waereld haast aan een langen,
„ kouden, nacht overgeeft; dan kondigt zig de Winter
„ aan — de Winter met zyn mist- en nevel, zyne koude
„ en vorst; de Winter, de gevreesde Winter, die van
„ trap tot trap zig van het nog overgebleven leven der
„ Natuur meester maakt, tot dat hy alles onderworpen
„ heeft aan zynen vernielenden fcepter. Hoe geheel dood
„ ligt dan het ryk der planten! hoe verftomd zyn de
„ vrolyke zangers! hoe verfchuilen zig de dieren! hoe
„ vreesfelyk giert de ftorm door de kaale wouden! hoe
„ woest, en verftorven, is het gelaat der Natuur! ô! waar
„ is dan de bloeiende Lente, de vrugtdragende Zomer,
„ de voedende Herfst, gebleeven? Zy zyn voorbygegaan,
„ verdweenen; zy zyn voorbygegaan, gelyk een gedagte,
„ en met hen alle menfchelyke ontwerpen, plans, zorgen,
„ vermaken, droefenisfen, dromen van genot en verwag-
„ ting. In elk van zyne verfchynfelen predikt dit ern-
„ ftige Jaargety, met tiendubbelden nadruk, dat de ge-
„ daante dezer waereld voorbygaat, en de mensch, de zoo
„ veranderlyke, zoo wisfelvallige, mensch, *in een beeld*,
„ in een fchaduw, *wandelt*." Dat, intusfchen, ondanks de onbeftendigheid en verganklykheid der waereld, VAN LOO niet op de lyst van ftroeve Zedenmeesters moet worden aangefchreeven, blykt uit de lesfen, welke hy ten flotte van zyn betoog voordraagt. Zy zyn: *vry alles te genieten, wat wy genieten kunnen; maar aan geen ding ons te verflaven — niemand te benyden, die meer heeft dan wy — en een hoger goed vooral te zoeken.*

Niet minder leevende, dan de bovenftaande, is de fchildery, in welke VAN LOO den Apostel PAULUS voor AGRIPPA doet verfchynen. Naa de Verhoorzaal met een aantal perfonen, van allerlei rang, en van beide fexen, geftoffeerd te hebben: „ Verbeeldt u (fchryft hy) deze Vergadering. „ Paulus wordt uit den Kerker gehaald, en voor den „ rigterftoel geplaatst. Festus opent de zitting. Aller „ oogen zyn op den aangeklaagden man gevestigd. Daar

„ ſtaat de edele, de beſchuldigde, de gelaſterde Pau-
„ lus; in zyne ziel is kalmte, in zyne houding vrymoe-
„ digheid, op zyn gelaat zweeft onſchuld, en zyn vaste
„ blik verbreidt eerbiedige ſtilte onder den ſtarenden, luis-
„ terenden, hoop van toehoorers, die, door allerlei beweeg-
„ redenen gedreven, gekomen waren, om dit merkwaar-
„ dig verhoor bytewoonen. —— Daar ſtaat hy. De
„ ſchitterende pragt, die rontom hem blinkt, verblindt,
„ verſchrikt, hem niet; de laffe ſpotterny, die hy op de
„ aangezigten, in de gebaarden van dezen en genen har-
„ zenlozen hoveling leest, verbittert hem niet; de nyd,
„ de haat, de wraakgierigheid, die zyne beſchuldigers
„ en hunne aanhangers hem toeblikken, maakt hem niet
„ vervaard. —— Daar ſtaat hy. Hy gevoelt de verſter-
„ kende tegenwoordigheid van Hem, wiens naam hy ver-
„ kondigde, voor wiens roem hy geboeid was, en wiens
„ majeſteit en grootheid hy zoo gaarn erkend zag van
„ allen, die hem nu omringden. —— Daar ſtaat hy.
„ Bezield door yver voor Jezus, brandende van zugt tot
„ behoudenis zyner toehoorers, doortrokken van het le-
„ vendigſte gevoel der waarheid, ſtelt hy zyne verdedi-
„ ging voor, het woord tot Agrippa rigtende."

Als eene laatſte proeve, zullen wy, met VAN LOO's woorden, den waaren Christen op zyn Sterfbedde afmaalen. „ Stelt u, M. G. (verzoekt de Leezer zyne
„ toehoorders) in uwe gedagten by het ſterfbed van een
„ regt Christen. Het kan zyn, dat hy de blydſchap
„ zynes geloofs, en de vreugd zyner hope, niet zoo roe-
„ rend, niet zoo levendig en ſterk, kan uiten, als hy
„ gaarn wenſchte. Zyne ziel is mogelyk te bedwelmd,
„ te afgemat door ziekte of rampſpoed, om over de
„ Waarheden van het Euangelie, die hy geloofd heeft,
„ en welker zekerheid hy haast op eene Hemelſche wy-
„ ze zal gevoelen, te ſpreken. Eene langſaam verzwak-
„ kende krankheid heeft hem misſchien uitgeput, of hy
„ worſtelt met zwaare pynen, die de vryheid van zyn
„ geest kluisteren, of zyn ſpraak is belemmerd, of hy
„ ſterft plotſelyk. Op den bodem van zyn hart is ge-
„ rustheid, de wensch naar ontbinding is zyn eenigſte
„ wensch, maar niets blyft hem overig om dat te ken-
„ nen te geven, dan een ten Hemel opgeſlagen dankblik,
„ een teken met de hand of vinger, eene zagtlagchende
„ beweging met den mond. Alles rontom hem weent,
„ maar hy alleen niet. Het laatſte vaarwel zugt of

„ wenkt

„ wenkt hy hun toe, met ſtille onderwerping aan des „ Heeren wil. Dit (vervolgt VAN LOO) gebeurt ſom„ tyds, maar het gebeurt ook wel, dat de ſtervende „ Christen ſpreken kan, en wat meent gy wel, dat zyn „ ſtervende mond in deze laatſte oogenblikken zeggen zal? „ My dunkt, ik hoor hem. —— „ Weent niet over my, „ geliefden! weent niet over my. Myn lot is niet beweenens„ waardig. Ik heb, door 's Heeren genade, in hem geloofd, „ en nu zal ik in hem vreedſaam heengaan. ô, Dat ik niet „ ſiddere voor den dood, heb ik alleen aan Jezus te danken. „ Ja, myn Heer en myn God! myn Heiland en myn Broe„ der! gy kwaamt, om Zondaars zalig te maken. My, „ den grootſten van allen, is barmhartigheid geſchied —— „ ô! hoe zal ik u genoeg pryzen, loven, danken —— „ hoe zal ik u, zelfs daar, waar het loven en danken „ volmaakt geſchiedt, genoeg pryzen, genoeg danken. — „ Heil my, dat ik eeuwig ben! De eeuwigheid zelve kan „ myne lofzingende aanbiddingen niet bevatten. —— Eeu„ wig zal ik uitroepen: ik was te gering alle de liefde, „ die gy aan my bewezen hebt, myn Heiland! te onwaar„ dig de genade, die gy aan my verheerlykt hebt. —— „ Ontvang nu myn laatſten ſterfelyken dank voor alles — „ alles goeds, wat gy aan my op deze aarde gaaft —— „ het is te veel, om het op te noemen — ontvang mynen „ laatſten dank, en verlaat my in den dood niet. Neen, „ myn Heiland! dat zult gy niet — dat kunt gy niet — „ ô! ik gevoel, dat myn lichaam en geest bezwykt, maar „ ik gevoel tevens, dat gy de troost van myn hart, en „ myn eeuwig deel, zyt! —— —— ô, Myne lieven! hoe „ verlang ik naar de ontbinding — mogt ik u allen daar „ maar wedervinden! —— In het aangezigt des doods „ betuig ik u, dat Jezus Christus, gelyk hy myn alles „ was in het leven, nu myn alles is in het ſterven. Ik „ bid u, hoort en volgt hem. De Waereld, die vergaat „ terwyl zy misleidt, heeft in het oog van een ſterven„ den geene waarde. Het geen de ligtzinnigheid vergeet, „ of beſpot door haare beguigcheling, is alleen gewigtig „ voor den mensch. ô, Vergeet niet, wat Jezus heeft „ gezegd, wat baat het een mensch, zoo hy ook de gehee„ le Waereld gewon, en aan zyne Ziele ſchade leed! ver„ geet het niet, en zorgt voor uwe waare gelukzaligheid! „ De liefderyke Jezus, die my dit geleerd heeft, wil het „ ook u leeren. Wie zig aan hem houdt, kan niet dwa„ len. —— Wat zal het zyn, als ik Hem zie, in wien „ ik hier geloofd, over wien ik my verblyd heb, naar

„ wien myn Ziele smagt! —— Het lyden, dat ik gedra-
„ gen heb, — waarlyk, het was my nuttig, ik wenschte
„ nu niet, daarvan verschoond te zyn gebleeven — ô!
„ hoe zal ik het vergoed vinden, als ik by Hem ben! —
„ Schreit dan niet meer over my, myne lieven! maar zoekt
„ uwe zaligheid uit te werken door zyne kragt, gelyk ik.
„ —— ô, Waart gy allen, uitgezonderd myne talloze ge-
„ breken, zoo als ik —— dan was het scheiden, hoe bit-
„ ter ook, maar voor een korten tyd —— dan wagtte ik
„ u op in den Hemel —— dan zouden wy, voor het aange-
„ zigt van onzen Verlosser, onze liefde en vriendschap
„ volmaakt, en zonder stoornis, voortzetten! —— ——
„ Heere Jezus! op uwe zaligheid hoop ik —— staar
„ ik met een brekend oog —— haast, haast geniet ik
„ die.'

Eenvoudig Onderwys in den Godsdienst, voor Kinderen; door J. G. ROSENMULLER. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam en Utrecht, by* van Vliet *en* van Mariënhoff, 142 *bl. met een Voorrede van XXIV bl. in* 8*vo.*

In een-en-twintig Hoofddeelen, die de volgende opschriften hebben, is dit Onderwys verdeeld: 1. *Al* het goede komt van God. 2. God weet alles. 3. God kan alles doen, wat Hy wil. 4. Kinders moeten hunne Ouders lief hebben, en hun gehoorzaam zyn. 5. Hebt uwen naasten lief, als u zelven. 6. Wacht u voor dievery, bedrog en logen. 7. Zyt nederig en bescheiden. 8. De verscheidenheid der standen en leevenswyzen onder de menschen is eene Goddelyke schikking, die wy dankbaar erkennen moeten. 9. Zyt vergenoegd en leert vlytig. 10. Zyt vreedelievend en toegeevend. 11. Hebt uwe vyanden lief. 12. Draagt zorg voor uwe gezondheid. 13. Onze ziel is onsterflyk. 14. 'Er is belooning en vergelding na dit leven te wachten. 15. Iets uit de geschiedenisse van Jesus. 16. Jesus is onze Verlosser en onze Heer. 17. De zonde maakt ons ongelukkig. 18. 't Geloof in Jesus zaligt ons. 19. Waar geloof en echte deugd zyn onafscheidbaar. 20. Jesus is onze Voorganger en ons Voorbeeld. 21. De Bybel is het boek van den Godsdienst der Kristenen. — De 16 eerste Afdeelingen zyn van den Schryver, de vyf overige van den Vertaaler; hy rekende dezelven *voor Kinderen en eerstbeginnenden van geen*

geen minder gewigt, dan de vorigen, en hy zegt, daar in niets geſchreven te hebben, dan het geen met de denkbeelden van den Heer ROSENMULLER, in zyne andere Schriften voorkomende, overeenſtemt.

Om den Lezer over de wyze van uitvoering, en over het gebruik, dat van dit boekje gemaakt kan worden, genoegzaam te doen oordeelen, zyn wy verplicht, één Afdeeling geheel af te ſchryven, waar toe wy echter eene der kortſte kiezen, zynde de tweede:

„ GOD WEET ALLES.

„Wy kunnen wel God niet zien, maar Hy is toch altyd by en rondom ons. Hy is overal in den Hemel en op de Aarde, by ons even zo wel als by andere menſchen, —— Hy weet alles, wat wy verrigten en ſpreeken, Hy ziet ons, ſchoon wy ons in de verborgenſte ſchuilhoeken verbergen, zelfs daar, waar het ſtikduister is. Ja Hy weet zelfs alle onze gedachten. —— Gy wenscht toch wel, lieve Kinders! dat gy Gods welgevallen moogt wechdraagen. Indien gy dit wenscht, dient gy ook liefderyk, vroom, en opregt te zyn. Want, daar God hoogst goed is, wil Hy ook, dat zyne redenlyke ſchepſels, zyne menſchen goed, deugdzaam, en braaf zyn zullen. —— Aan den goeden alleen heeft God een welgevallen. —— Maar aan booshartige menſchen heeft Hy een regtmaatig mishaagen. —— Voor uwe Ouders, Leeraars, en andere menſchen, kunt gy het eene en andere verbergen; maar voor God kunt gy niets verheelen. Hy ziet u, ſchoon uwe Ouders u niet zien, en ſchoon zelfs geen eenig mensch op de wereld u zien kan. Hy weet alles, wat gy denkt, ſpreekt en doet. —— Het zal u niets helpen, wanneer gy het kwaade, 't welk gy gedaan hebt, voor uwe Ouderen en anderen over u geſtelden, bedekt, of ontkent. —— God toch weet het, en wanneer Hy een mishaagen aan u heeft, zyt gy ongelukkige Kinders. —— Schaamt u dierhalve niet alleen voor de menſchen, maar ſchaamt u voornaamlyk voor God, en wacht u van met uw weeten iets kwaads te doen. Het ware ja de grootſte ondankbaarheid en ſchande, wanneer gy uwen God, die u dagelyks zo veel goed bewyst, beledigen zoudet.

„ VRAAGEN.

„ *Waar* is God? —— Zoude God dan ook wel weeten *wat* wy *doen*, *ſpreeken*, en *denken*? —— Is het niet uw wensch, *dat God een welgevallen* aan *u* hebben mag? —— Aan *welke menſchen* heeft *God* een *welbehaagen*? —— Aan *welke menſchen* heeft hy een *misbaagen*? —— *Kunt* gy wel het eene of andere voor *God* verbergen? —— *Zoude* het *u dierhalve* wel *iets* helpen, wanneer gy uwen Ouderen iets bedektet, of voor hun ontkendet? — *Waarom niet*? — Voor *wien* moet gy u dierhalven voornaamlyk ſchaamen?

„ BYBELSPREUKEN.

„ Zoude zich iemand in verborgen plaatzen kunnen verbergen, zo dat ik hem niet zien zoude? ſpreekt de HEER: vervul ik niet den Hemel en de Aarde? ſpreekt de HEER. Jer. XXIII: 24.

„ HEER! gy weet alle dingen, gy weet, dat ik u lief hebbe. Joh. XXI: 17.

„ HEER! gy doorgrondt my, en kent my. Gy weet myn zitten en myn opſtaan. Gy verſtaat van verre myne gedachten. Gy omringt myn gaan en myn liggen: gy zyt aan alle myne wegen gewend. Als 'er nog geen woord op myne tong is, zie HEER! gy weet het alles. Pſ. CXXXIX: 1—4.

„ Zoude Hy, die het oor plant, niet hooren? Zoude Hy, die het oog formt, niet aanſchouwen? Pſ. XCIV: 9.

* *
*

„ God ſlaat zyne oogen
Van 's Hemels hoogen
Op my, en ja op al het ſchepſel neêr:
Wat leeft en zweeft op 't aardryk heinde en veêr,
Zelfs 't menſchlyk hart,
In vreugd en ſmart
Met ſtoflyk vleesch omtoogen,
't Is al voor Hem ontbloot, ontdekt. —
Kunt gy myn hart doorgronden?
O God! Bewaar my dan voor 't geen uw gramſchap wekt!
Voor ſhood bedryf van zonden!"

Zoo-

Zoodanige versjens ſtaan achter de meeste Hoofdſtukken; zy zyn ten deele oorſpronglyk, ten deele gevolgd naar de Hoogduitſchen van den Schryver, doch op een geheel vryën trant; gelyk de vertaaling van het geheele boekje vry is, zynde ook hier en daar verſchikkingen gemaakt, en de opſchriften der Hoofdſtukken veranderd. —— Wat nu het gebruik van dit Onderwys betreft, hieromtrent vermaant de Vertaaler het volgende: „ De onderwyzer leeze den Kinderen een enkel ſtuk op éénmaal, overluid en duidlyk, voor; of laat het de Kinders zelven, den een' na den anderen, met eene hoorbaare ſtem leezen. Hy handele hier in naar de vorderingen, die zyne leerlingen in de leeskonst gemaakt hebben: en wanneer het Hoofdſtuk te lang gerekt is, deele hy het, en maake 'er twee of drie leſſen van. —— Na dat hy het zelfde Hoofdſtuk eenige maalen voorgeleezen, of het den Kinderen te leezen gegeeven heeft, neeme hy 'er door het voorſtel der achtergevoegde Vraagen de proef van, of zy alles wel verſtaan en begreepen hebben. Ieder andwoord is afgeſtreept en ſlaat op de vraag, die ook door eene ſtreep afgeſcheiden is. —— De Bybelſpreuken en Versjens kunnen door de Kinderen van buiten geleerd worden. Eer zy beginnen te leezen, kan men hun de Bybelſpreuken voorzeggen. Doch, wanneer zy vaardig in het ſpellen zyn, of reeds wel leezen kunnen, laate de onderwyzer de opgegeeven bybelſpreuk en het aangeweezen versjen van ieder Kind eerst ſpellen of leezen, en dan als eene voorgeſchreven les by zich zelf volkomen van buiten leeren."

De redenen, waarom de Vertaaler het groot getal van Leerboekjes, die onze natie reeds bezit, nog met dit ééne vergrootte, zyn volgens hem voornamelyk de volgende twee: 1°. dat die geene, die 'er thans zyn, *alle* kleine Systemata zyn; dat ze *allen* veele Schoolſche ſpitsvindigheden, en Akademiſche onderſcheidingen, behelzen; dat ze *allen* dorre Stelzels van betwiste Leerbegrippen uitmaaken, enz. en 2°. dat ze *allen* opgeſteld zyn in vraagen en andwoorden, welke leerwyze hy met regt niet zeer geſchikt voor de jeugd en den gemeenen man houdt. Schoon wy van oordeel zyn, dat de uitſpraaken van den Vertaaler veel te onbepaald zyn, en menige uitzonderingen toelaaten; ſchoon wy het onbillyk rekenen, dat hy alleen het uit veele Gemeenten reeds verbannen boekje van HELLENBROEK noemt, van andere, veel ge-

ſchikter, onderwyzingen zwygt, en zich daar door de overwinning, die hem anders betwist kon worden, wanneer hy zich met betere medeyveraars vergeleken had, gemakkelyk maakt: zoo houden wy echter nieuwe proeven van een beter onderwys voor Kinderen geenszins voor overtollig, en meenen ook, dat dit, het welk wy thans beoordeelen, wat de form betreft, wel in aanmerking genomen mag worden, door hem, die in dit vak eens iets volmaakters mogt willen leveren. Doch tevens ſchynt het ons toe, dat op hetzelve nog een aantal gegronde bedenkingen te maaken zyn, waar van wy 'er hem eenige beſcheidenlyk zullen voorſtellen. 1°. Nergens is door Schryver of Vertaaler beſtemd opgegeven, voor welken ouderdom zy dit Onderwys geſchikt achtten; maar echter blykt uit de boven aangehaalde plaats uit de Voorreden van den laatſten, dat hy hetzelve ook voor zulke Kinderen bruikbaar rekende, die nog niet leezen, ja voor de zulken, die nog niet eens vaardig ſpellen kunnen. Wy geloven, dat voor zoo jonge Kinderen alle Godsdienſtig onderwys niet alleen nutteloos, maar zelfs ſchadelyk is; maar, indien men ook hier over anders denken mogt, zal men dan echter niet moeten toeſtaan, dat op de boven opgegeven lyst van de hier verhandelde onderwerpen verſcheiden gevonden worden, die althans voor dien tederen leeftyd volſtrekt niet voegen? —— 2°. Is het niet een zeer ongeſchikte orde, reeds van de eerſte Afdeeling af, zyne gezegden met Bybelſpreuken te bevestigen, en, eerst in de laatſte Afdeeling, van dezen Bybel, deszelfs oorſprong, Goddelykheid, en verſtaanbaarheid te ſpreeken? —— 3°. Zyn niet eene menigte der hier aangevoerde Bybelplaatzen voor jonge Kinderen volſtrekt onverſtaanbaar? en leeren de Kinderen, die men wil dat dezelven van buiten leeren zullen, dan niet ydele klanken, die hun volſtrekt geen nut aanbrengen, naklappen? — 4°. Heeft de Vertaaler wel zorgvuldig de waarheid van alle in dit boekje voorgedraagene Stellingen getoetst? Kan het, b. v., de proef uithouden, het geen in de achtſte Afdeeling beweerd wordt, dat „ de verſcheidenheid van „ Standen —— onder de menſchen eene Godlyke ſchik„ king is, die wy dankbaar erkennen moeten?" *Schikking* zal hier toch meer dan *toelaating* betekenen. En is dan dat onderſcheid van Standen werkelyk een gevolg van den wil van God, en aan hem welbehaaglyk; of is het door de verkeerde inrigtingen en gedraagingen der menſchen

chien veroorzaakt? —— Eindelyk, om hier geene bedenkingen meer by te voegen, heeft de Vertaaler, die 'er zoo zeer tegen yvert, dat aan Kinderen Godgeleerde Systemata in handen gegeven worden, in plaats van Godsdienstige Onderwyzingen, niet in dit boekje zelve, en vooral in zommige der door hem daar by gevoegde Hoofdſtukken, een zeker Systema aan zyne landgenooten gegeven? en gaat hy daar in niet verder dan de *Apoſtoliſche Vaderen*, die, zoo als hy zelf zegt, geene andere leerſtukken gewoon waren voor te draagen, dan die, welke in het zoogenaamd *Symbolum Apoſtolorum* gevonden worden; een onderwys, dat hy zelf *eenvoudig*, *bevattelyk*, *treffend* en *krachtig*, noemt, en het welk hy wenscht, dat, van alle Leeraars van het Christendom, door alle eeuwen heen, by Kinderen en eenvouwigen nagevolgd ware?

Grondbeginzelen der Zedelyke Weetenſchappen, door JAMES BEATTIE, LL. D. *Hoogleeraar in de Zedelyke Wysgeerte en Redenkunde in Mariſchal-College, te Aberdeen. Met Byvoegzels vermeerderd door* JOH. FRED. HENNERT, *Hoogleeraar in de Wiskunde. Uit het Engelsch. Eerſte Deel, Eerſte en Tweede Stuk. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst. *In gr.* 8vo. 229 *en* 344 *bl.*

All ware de naam van den ſchranderen BEATTIE niet reeds van elders, hier te Lande, met lof bekend, daar de Utrechtſche Hoogleeraar HENNERT zich wel heeft willen verledigen, het thans aangekondigde Werk met Byvoegzels te vermeerderen, moet zulks eigenaartig, ten behoeve van hetzelve, een zeker gunſtig vooroordeel inboezemen. Want, hoewel de Wiskunde meer onmiddelyk 's Mans zaak is, mag men, egter, van de proeven van zeer veel meer dan gemeene bekwaamheid, in dat Vak der Weetenſchappen gegeeven, niet t' onregt tot genoegzaame vordering in de hier behandelde Onderwerpen beſluiten, om, uit hoofde zyner aanpryzinge, het Geſchrift van den Schotſchen Hoogleeraar, als leezenswaardig en nuttig, by onze landgenooten te doen bekend worden. 't Is, intuſſchen, niet het Profeſſoraal gezag, (want gezag, op zich zelve genomen, doet by ons niets af,) 't welk ons BEATTIE's Werk doet hoogwaardeeren. Orde, volledigheid en klaarheid: deeze zyn de hoofdvereiſchten, welke inzonderheid gevorderd worden in de behan-

de-

deling van Onderwerpen, zomtyds droog, althans voor de eerstbeginnenden, en die, gevolglyk, om de beoefening van dezelven smaaklyk te maaken, door de manier van uitvoeringe, en de wyze van behandelinge, moeten veraangenaamd worden. Gerust durven wy verzekeren, dat al wie, met voegzaame belangneeming, en met de noodige oplettendheid, zich tot het leezen deezer *Grondbeginzelen* nederzet, omtrent de geſtelde vereischten zich zal voldaan vinden.

Niet meer dan één Hoofdſtuk bevat het *Eerſte Stuk*. Het handelt over de *Zielkunde*. Na vooraf eenige kunstwoorden, van welke de Schryver, in 't vervolg, zich zal bedienen, verklaard te hebben, handelt hy, in de eerſte plaats, over het Spraakvermogen, en over de weezenlyke deelen der Taale. Het gewaarworden, *Perceptio*, en het bewust zyn of overweegen, *Reflection*, vervangen die beſchouwing, om vervolgens dezelve te vestigen op het Geheugen, de Verbeeldingskragt en de Droomen. Met een tafereel van eenige min voornaame gewaarwordingen, van de Sympathie en van den Smaak, wordt het Eerſte Stuk des Eerſten Deels beſlooten. *Voorſtellings-Vermogens* hadt de Heer BEATTIE alle de bovengemelde eigenſchappen of werkzaamheden der menschlyke Ziele genoemd. In het Tweede Stuk gaat hy voort tot andere hoedanigheden, welke hy, omdat ze zich meer uitwendig vertoonen, met den naam van *Werkzaame Vermogens* betitelt. 's Menſchen vrye handelingen, en de beginzels van dezelve; Natuurdrift, Hebbelykheid, Begeerte; Hartstogten en Gemoedsbeweegingen, met naame ook zo als deeze zich in de gelaatstrekken en gebaaren vertoonen; deeze zyn de Onderwerpen, welke BEATTIE onder die klaſſe rangſchikt. Met nog twee Hoofdſtukken, en een Aanhangzel, onder den titel van *Natuurlyke Godgeleerdheid*, de eerſte handelende over het beſtaan en de eigenſchappen van God, —— het ander over de onlichaamlyke natuur en de onſterflykheid der menschlyke Ziele, wordt de Verhandeling van den Heere BEATTIE in dit Tweede Stuk beſlooten. De Byvoegzels van Profeſſor HENNERT, agter dit Deel geplaatst, behelzen deels eenige nadere ontwikkelingen der denkbeelden van den Schryver, deels eene aanwyzing van Geſchriften, in welke, 't geen door BEATTIE ſlegts kort, en in de grondbeginzelen, kon worden aangeweezen, uitvoerig en opzettelyk is behandeld: eene moeite, die zekerlyk haa-

haare nuttigheid heeft voor de zulken, die eenig hier behandeld Onderwerp dieper wenschen na te spooren.

Ligt begrypt de Leezer, dat het Werk van den Heere BEATTIE, van welks hoofdzaaklyken inhoud wy eene opgave niet ondienstig oordeelden, voor een doorloopend berigt niet wel vatbaar is. Het naauw beſtek, waaraan wy bepaald zyn, verbiedt zulks. De Verhandeling over de weezenlyke deelen der Taale bevoelen wy ter aandagtige leezinge van alle de zodanigen, die met een wysgeerig oog tragten in te zien, hoe veelerlei ſoorten van woorden 'er vereischt worden om eene Taal te vormen; als mede, welke de natuur van elk deezer ſoorten in 't byzonder zy, en hoedanig een gebruik van dezelve moet gemaakt worden.

Over het *Geheugen* handelende, en over de verbetering of te hulpkominge van hetzelve, ſchryft BEATTIE, onder andere, het volgende: „ Onze gedachten hebben meestal „ verband en ſamenhang; zodat die gedachte, welke thans „ juist in de ziel is, voor een gedeelte afhangt van die, „ welke voorafgegaan is, en gedeeltelyk dient, om de „ volgende voort te brengen. Daar door herdenken wy „ het best die dingen, wier deelen in zekere orde op el„ kander volgen, en die onderling in verband ſtaan. Een „ ſamenhangend en geregeld geſprek maakt een duurzaa„ mer indruk op den hoorer, dan een reeks van afzon„ derlyke ſpreuken, en geeft aan zyne redelyke vermo„ gens een heilzamer oefening. Dit kan ons toonen, hoe „ nuttig het voor ons is, onze letter-oefeningen, en alle „ onze zaaken, overeenkomſtig een geregeld ontwerp of „ leerwyze in te richten. Wanneer dit niet geſchiedt, „ geraaken onze gedachten en bezigheden, byzonder in„ dien zy in zekeren trap wat ingewikkeld zyn, heel ligt „ in verwarring."

Elders geeft BEATTIE den volgenden raad: „ Het geen „ wy door twee zinnen te gelyk waarnemen, kunnen wy „ te gemaklyker ons herinneren. Van hier brengt over„ luid, langzaam, en met juistheid, lezen, als men 'er „ aan gewoon is, zeer veel toe aan het geheugen. En „ het geen wy met eene goede hand, zonder verkortin„ gen, met goeden zwarten inkt, nauwkeurig geſpeld en „ met de onderſcheidings-tekens getekend, ſchryven, als „ wy rechte regels maaken, met behoorlyke tusſchen„ ruimte tusſchen dezelve, en netjens verdeeld in zin„ ſnydingen, zoo als het onderwerp kan vereiſchen, dit

„ kan

„ kan beter herdagt worden, dan het geen wy verward
„ onder een werpen. Want, door alle deze omſtandig-
„ heden, wordt de aandacht bepaald, en het geſchre-
„ vene maakt, dewyl het beter verſtaan wordt, een die-
„ per indruk. Ook die dingen, welke in twee of meer
„ opzichten betrekking op elkander hebben, kan men
„ zich ligter herinneren, dan die ſlechts in één opzicht
„ op elkander betreklyk zyn.

„ Daarom kunnen de meeste menſchen gemaklyker verzen
„ dan onrym in 't geheugen houden, uit hoofde, dat de
„ woorden zoo wel in de maat als in den zin onderling
„ betrekking hebben; verders ligter rymende verzen,
„ dan zulken, die niet rymen, dewyl de woorden niet
„ alleen in zin en maat, maar ook door gelyke klanken,
„ en het einde der regels, onderling betreklyk zyn."

In de Afdeeling, handelende van den *Smaak*, beſchryft BEATTIE denzelven als een vermogen, waar door de menſchen in ſtaat zyn, om vermaak te ſcheppen in het geen ſchoon, ſierlyk of uitmuntend is, in de Werken van Natuur en Kunst. Die in dit alles geen vermaak vindt, heet een man *zonder ſmaak;* zulk een, die ingenomen is met het geen gebrekkig is in de Werken van Natuur en Kunst, is een man van een *ſlegten ſmaak;* hy, eindelyk, die, naar maate van uitmuntendheid of van ſlegtheid, genoegen of misnoegen onderyindt, is een man van *goeden ſmaak.* De volgende zyn, volgens BEATTIE, de vereiſchten of kenmerken van een *goeden ſmaak.* Eene *levendige verbeeldingskragt*, als eene geſchiktheid geevende, om de meening van eenen Schryver of Kunſtenaar gereedelyk te bevatten, „ het verband van zyne gedagten op te ſpoo-
„ ren, en de dingen uit het zelfde gezichtpunt te be-
„ ſchouwen, waar uit deze ze beſchouwd heeft." Een klaar en onderſcheiden begrip van zaaken is eene andere, en eene derde vereiſchte van een goeden ſmaak is „ eene
„ ſchielyke gewaarwording of eene geſchiktheid, om ligt
„ en vermaaklyk aangedaan te worden door zulke voor-
„ werpen, die de inwendige zinnen ſtreelen, byzonder
„ door verhevenheid, ſchoonheid, harmonie en navolging."
Als een middel ter verkryginge of aankweekinge van deeze vereiſchte, pryst de Hoogleeraar aan, „ het beſtudee-
„ ren der Natuur en der beste Werken van Kunst; de
„ Deugd zich meer en meer eigen te maaken; en zich op
„ eenen afſtand te houden van al wat ruw en onwel-
„ voeglyk is in boeken en verkeering, in zeden en in taal."

De

De *Sympathie*, of eene ſpoedige verplaatzing van ons zelven in den toeſtand van onze Natuurgenooten, 't zy dezelve aangenaam of ſmartlyk zy, wordt als eene vierde, en daarnaa als eene vyfde vereischte van den goeden ſmaak vermeld een *goed natuurlyk Verſtand*, als de hoofdzaak en allé het voorgaande in zich bevattende. Voorts is deeze ſmaak, volgens BEATTIE, algemeen, by kinderen zo wel als by volwasſenen; gelyk blykt „ uit „ het vermaak dat zy vinden in zingen, vertellingen, ver„ nuft en boert, prenten en andere navolgingen." Doch dezelve kan door verſcheide middelen tot volkomenheid gebragt worden. Hier toe behooren, het beoefenen der Geſchiedkunde en Geometrie, en van die deelen der Wysbegeerte, welke klaare denkbeelden verwekken, en met genoegzaame duidelykheid verbonden zyn; voorts het beſtudeeren der Natuur, en der beste Werken van Kunst: waar mede naauw verknogt is het leezen der fraaiſte Schriften, zo van vroegere als van laatere tyden; en eindelyk, „ de onderhouding en vermeerdering van alle edel„ moedige, welwillende en Godvruchtige gemoeds-aandoe„ ningen, en het onderdrukken van hovaardy, boosheid, „ nydigheid, en alle andere eigenbatige en ſnoode harts„ togten. Deugd (gelyk 'er wordt nevens gevoegd) is de „ volmaaking der ſchoonheid; en de liefde tot de deugd „ kan en moet misſchien, als weezenlyk voor waaren „ ſmaak, gemeld zyn." In zyne *Aantekening* op deeze Afdeeling noemt HENNERT eenige Schryvers, die, ter verbeteringe van den ſmaak, verder kunnen geraadpleegd worden.

Tot hier toe van de *Verſtandlyke Vermogens* der Ziele hebbende geſproken, gaat BEATTIE over tot de behandeling van 't geen men meer bepaaldlyk *Werkzaame Vermogens* noemt: waaromtrent, volgens HENNERT, hier alles is gezegd, wat tot 's menſchen zedelyke natuur betrekking heeft. 't Geen BEATTIE hier voordraagt aangaande de *beweeggronden*, en in hoe verre dezelve 's menſchen wil bepaalen, oordeelen wy der overneeminge niet onwaardig. „ 248. Onze Ziel en Lichaam (dus „ ſchryft hy) worden in beweging gebracht door den wil; „ en de Wysgeeren hebben gezegd, dat de wil bepaald „ wordt door beweeggronden, voornemens, oogmerken, „ of redenen. Alhoewel ik nu aanneme, dat dit waar„ heid is, kan ik echter niet toegeven, dat de wil door „ zoodanige beweeggronden of oogmerken *noodzaaklyk* be„ paald

„ paald wordt. Het is de wil, of het zelf-bepaalend vermo-
„ gen der Ziel, zelf, die aan beweeggronden dat gewigt
„ en invloed geeft, waardoor de wil bepaald wordt; met
„ andere woorden, het hangt van ons zelven af, of wy
„ handelen willen uit hoofde van dezen of van eenen an-
„ deren beweeggrond. By voorbeeld, iemand komt in
„ verzoeking, om te ſteelen. Zyn beweeggrond, om de-
„ ze misdaad te begaan, is in dat geval liefde tot geld;
„ maar aan den anderen kant is de beſchouwing van zy-
„ nen pligt voor hem een beweeggrond, om de misdaad
„ niet te begaan. Wanneer hy nu zich zelven door
„ den eerstgemelden beweeggrond laat bepaalen, is hy een
„ dief, en verdient ſtraf; maar luiſtert hy naar den laat-
„ ſten, dan doet hy wel. Nu weet en gelooft de gehee-
„ le Wereld, en de Wetten van alle Landen onderſtellen
„ het, dat hy het in zyn vermogen heeft, om overëen-
„ komſtig den éénen of den anderen beweeggrond te han-
„ delen; dat is, dat hy het in zyn vermogen heeft, om
„ aan éénen van dezelven den invloed te geven, welke
„ zyn gedrag kan bepaalen.

„ 249. Laat ons (dus vervolgt BEATTIE) deze zaak nog
„ in een ander licht beſchouwen. Alle handeling onder-
„ ſtelt beweging; waar derhalven geen vermogen is,
„ om een begin aan de beweging te geven, daar kan
„ geene handeling, maar daar moet altyd rust, wezen. Maar
„ nu, alhoewel de beweging, eens begonnen zynde, van
„ het ééne lichaam aan het ander kan medegedeeld
„ worden, kan echter, zoo ver wy kunnen nagaan, geene
„ beweging eenen aanvang nemen, zonder de Ziel. In-
„ dien, gevolglyk, beweeggronden of voornemens in zich
„ zelven een vermogen hadden, om de Ziel noodzaaklyk
„ tot handelen te bepalen, zoo moesten zy in zich zel-
„ ven het vermogen bezitten, om eene beweging te be-
„ ginnen of mede te deelen; dat is, zy moesten of Zie-
„ len of Lichaamen zyn. Doch een beweeggrond, gelyk, by
„ voorbeeld, liefde tot geld, of gevoel van pligt, is noch
„ een Ziel, noch een Lichaam, en kan derhalven geene
„ beweging doen aanvangen, noch, by gevolg, op zich
„ zelven de onmidlyke en noodzaaklyke oorzaak eener
„ handeling zyn.

„ 250. Een beweeggrond (ſchryft BEATTIE verder) kan
„ wel een zeker verlangen of afkeer in ons verwekken,
„ of dit verwekte verlangen of afkeer zelf zyn; maar ver-
„ langen en afkeer is zoo verre van dat men daar door

„ han-

„ handelingen zou kunnen verſtaan, dat zy, in alle ta-
„ len, welke wy kennen, met een' naam genoemd wor-
„ den, die overeenkomt met het Engelsch woord *pas-*
„ *ſions* [by ons *hartstogten*, letterlyk *lydingen*] en dat niet
„ iet doende, maar iet lydende, en waar omtrent eene
„ handeling gaat, betekent. Wy kunnen wel handelen,
„ overëenkomſtig den aandrift van afkeer of verlan-
„ gen; maar ook dan blyft het, dat *wy* het zyn, die
„ handelen; en het blyft van onzen wil, van ons vermo-
„ gen van zelfbepaaling, afhangen, of wy al dan niet
„ handelen overëenkomſtig dien aandrift. Een hongerig
„ mensch heeft groot verlangen om te eten; doch on-
„ der zynen voorraad kunnen ſpyzen zyn, welker ge-
„ not, hoewel hy weet, dat zy eetbaar zyn, hy zich
„ echter niet veröorlooft; alhoewel hy, te gelyker tyd,
„ zich bewust is, dat het in zyn vermogen ſtaat, om te
„ eten, evenwel noodzaakt hem een of andere beweeg-
„ grond, by voorbeeld de overweging zyner gezond-
„ heid, om 'er zich van te onthouden. Ieder mensch
„ heeft een afkeer van ſmert en van den dood; doch
„ of nu een ſoldaat beiden vlieden, of dapper voor zyn
„ Vaderland aan beiden het hoofd wil bieden, hangt ge-
„ heellyk van hem zelven af; —— zoo lang ten min-
„ ſten, als hy het gebruik zyner rede, en het vermogen
„ om zyne leden te ſpaaren, behoudt, dat is, zoo lang
„ hy een wezen is, dat rekenſchap van zich zelven ver-
„ ſchuldigd is."

Gaarne wilden wy nog verdere bedenkingen, 's menſchen vryheid betreffende, als mede de overige werkzaame vermogens der Ziele, voordragen; doch ons bepaald beſtek verbiedt dit.

De Verhandeling over de *Natuurlyke Godgeleerdheid*, aan het einde deezes *Tweeden Stuks* geplaatst, is zekerlyk zeer beknopt. De Heer HEINSIUS geeft, van die beknoptheid, reden, in eene Aanteekening, met vermelding der voornaamſte en meest bekende Schryvers, ten dienſte der zulken, welke in de beoefening van het gewigtig Onderwerp dieper wenſchen door te dringen.

Geneeskundige Verhandeling over de Engelſche Ziekte. *Door* J. F. ACKERMANN, *M. D. Medelid van het Geneeskundig Genootſchap te Mentz. Te Utrecht, by* J. de Waal Sz. 1794. *In gr.* 8*vo.* 188 *bl.*

Onder deezen titel, wordt eene Prysverhandeling, door het Utrechtsch Genootſchap, in het Jaar 1792, met een *Accesſit* bekroond, thans ook afzonderlyk, in het Latyn en Nederduitsch, uitgegeeven. —— De Schryver heeft dus, by het opſtellen van dit Geſchrift, de onderſcheiden Vraagen, welke in het opgegeeven *Problema* voorkomen, in het oog moeten houden, en naar dezelve zyn Antwoord inrichten; die echter zodanig waren voorgeſteld, dat derzelver beantwoording eene volledige Verhandeling over de Engelſche Ziekte moest uitmaaken. —— Met veel genoegen hebben wy dit Stuk van den ſchranderen Mentzer Arts doorgeleezen; hetzelve heeft zeer veele verdienſten, en, zo het al niet alle de deelen der Vraag even voldoende oplost, is echter het grootſte gedeelte zeer naauwkeurig behandeld, en inzonderheid van de gewoone Prysverhandelingen hierdoor onderſcheiden, dat 'er zeer veele aanmerkingen in voorkomen, die den Schryver eigen zyn, en by geene andere Autheuren gevonden worden; gelyk ook het Ontleedkundig onderzoek van Kinderen, aan de Engelſche Ziekte overleden, verſcheiden byzonderheden bevat, welke men te vergeefsch elders zoeken zoude. — In de eerſte Afdeeling, die over den aart der Engelſche Ziekte handelt, beſchryft de Doctor eerst de toevallen, die dezelve vergezellen, vervolgens de verſchynzelen, door hem zelven by het openen der Lyken waargenomen, vooral opmerklyk door de byzondere afwykingen der Werktuigen, die in de verſchillende holligheden des lichaams gevonden worden, als ook inzonderheid ten aanzien van het maakzel der Beenderen, waarna hy, eenige algemeene phyſiologiſche Stellingen over de voeding en de afſcheiding der vochten, volgens de nieuwſte ontdekkingen der Natuurkundigen, hebbende laaten voorafgaan, eindelyk uit de vergelyking van het een en ander den waaren aart der Engelſche Ziekte tracht af te leiden. Deeze nu meent hy te beſtaan in een zuure ontaarting der Chyl, waardoor de Aarddeelen, die met het voedzel in 't lichaam komen, tot de voeding onbekwaam wor-

worden; om dat het Plant- en Melkzuur, ('t welk zo zeer de overhand in deeze Ziekte heeft) zich met de Kalkaarde ligtelyk vereenigt, en daarmede een middenzout maakt, 't welk gemaklyk in water geſmolten wordt, en dus ook, in de bloedwey ontbonden zynde, ongeſchikt wordt om aan de beenige Celletjes vast te kleeven, of tot het ſamenſtel der overige werktuiglyke deelen te kunnen dienen; waarom het door de opſlurpende Vaten in het bloed te rug gevoerd, en door de ontlastende Werktuigen des lichaams geloosd, wordt. —— Het Phosphorzuur, 't welk in het lichaam van een gezond mensch bereid wordt, en dat zich met de Kalkaarde wel vereenigd, maar dan in water onöplosbaar is, en de ſtoffe der Beenderen uitmaakt, wordt, naar zyne meening, in deeze Kinderen niet gevormd, en 't gemis hiervan geeft dus ook aanleiding tot de verweeking der Beenderen en andere vaste deelen.

In de tweede Afdeeling worden de oorzaaken der Engelſche Ziekte behandeld. —— De algemeene oorzaak meent hy te vinden in het niet veranderen der Plant- en rauwe Dierzuuren in het Phosphorzuur. —— Hy is naamlyk van oordeel, dat de voornaamſte werking der Spysverteering tot dit einde geſchikt is, om deeze Zuuren tot voeding bekwaam te maaken, en in Phosphorzuur te veranderen; zodanig een vermogen zou vooral in de Gal huisvesten, welke, in eene groote maate met *phlogiston* bezwangerd, dit beginzel aan de Plantzuuren mededeelt, en daardoor het Phosphorisch zuur doet geboren worden. Dewyl nu, in Kinderen aan Engelſche Ziekte geſtorven, de Lever altoos zeer groot en de Galblaas met bedorven kragteloos ſmaaklooze Gal gevuld wordt gevonden, moet men hierin de naaste oorzaak der Ziekte, het niet veranderen van het Plantzuur in Phosphorisch zuur, en de daaruit voortſpruitende gevolgen, die wy ſtraks hebben opgeteld, afgeleid worden. — De redenen, echter, waar mede de Schryver dit gevoelen tragt te ſtaaven, zyn ten uiterſten zwak, en toonen, dat de Scheikunde, zelfs naar de oude Stahliaanſche leer, de Hoofdſtudie van den Schryver niet geweest is: zo zegt hy, b. v., dat het door Scheikundige proeven blykt, dat het Phosphorisch zuur met zeer veel *phlogiston* verzadigd is, om dat onderſcheiden lichaamen aan de lugt blootgeſteld door Phosphorus verbranden — maar, volgens de oude leer, wist men immers zeer wel, dat Phosphorus en Phosphorzuur zo veel

verſchillen als Zwavel en Zwavelzuur. — Het zogenaamd *Sal miarocosmicus* der pis zegt hy ſaamgeſteld uit Phosphorzuur en Wynſteenzout, (*Sal Tartari;*) wy meenden dat het uit vlug en mineraal Loogzout, met dit Zuur, beſtond. — De verwyderde oorzaaken der Ziekte telt de Schryver op, zo als ze by de meeste Autheuren voorkomen; derzelver werking echter altoos verklaarende op het verzwakken der Lever, en het bederven der Gal. — De geſteldheid van het lichaam na het geneezen der Engelſche Ziekte, en de wyze, waarop deeze Ziekte den dood veroorzaakt, worden vervolgens zeer naauwkeurig en uit ervaring beſchreeven; terwyl, eindelyk, in de derde Afdeeling, de geneezing deezer Ziekte behandeld wordt; in welk ſtuk hy zodanig te werk gaat, dat hy vooraf eene optelling doet van de meeste middelen, ter geneezing deezer Ziekte aangepreezen, vervolgens deeze geheele lyst doorloopt, de waarde van elk derzelve beoördeelt, en ten laatſten zyne eigene Geneeswyze, welke hy zo ter voorbehoeding als geneezing der *Rhachitis* met het meeste nut gebezigd heeft, doet volgen. — Het een en ander tekent den man van oordeel en ondervinding, welks aanmerkingen en raadgeevingen de oplettendheid der Geneeskundigen alzins verdienen aanbevolen te worden. — Nog is dit Werkje met een *Plaat* voorzien, ter opheldering dienende van het geen de Schryver nopens het maakzel der Beenderen, in Kinderen door de Engelſche Ziekte aangetast, heeft opgemerkt, en Waarneemingen betreft, welke zo belangryk, als nieuw, zyn.

Verhandeling over het Verband tuſſchen de Zede- en Staatkunde, of eenige Bedenkingen over de Vraag: In hoe verre is het mogelyk, de Zedelyke Pligten van het Gezellig Leeven, in de Beſtiering eener Volksmaatſchappy, te betragten? Door CHRISTIAAN GARVE. *Uit het Hoogduitsch vertaald door Mr.* C. T. ELOUT. *Te Haarlem, by* F. Bohn *en* A. Loosjes Pz., 1794. *In gr.* 8vo. 156 *bl.*

Soortgelyke Twyfelingen als den Vertaaler van het boven aangeduide Stukje bevingen; ſoortgelyke Vraagen als hy zich zelven, naar luid des Voorberigts, deedt, kunnen niet nalaaten op te komen by allen, die de Geſchiedenisſen aandagtig leezen, of de Gebeurtenisſen hunne ei-

eigen tyds met een eenigzins gevestigd oog beſchouwen. Zy verlangen nevens hem voldoening. Aanleiding om deeze te verkrygen vinden zy in het Antwoord van den Heer GARVE; of zy die zo volop zullen erlangen als de Vertaaler betuigt voor zich zelven genooten te hebben, mag, met reden, eenigen twyfel lyden. Allen worden niet even ras, of op dezelfde wyze, voldaan. —— Dit bezefte ook de Heer ELOUT, als hy, de Verhandeling boven zynen lof verheven geſchat hebbende, 'er op laat volgen: „ 'Er zyn zekerlyk wel hier en daar gegronde „ aanmerkingen, vooral op de keuze van ſommige voor„ beelden, te maaken; maar zulks kan aan de weezenlyke „ waarde van dit Stuk niets beneemen: ja al zyn 'er mis„ ſchien wel eenige zwaarigheden tegen de uitbreiding en „ toepaſſing van de eene of de andere Stelling te oppe„ ren; ik heb echter niet van my kunnen verkrygen, „ deeze Verhandeling met myne aanmerkingen te ver„ meerderen. —— De geringe ondervinding, die ik in „ veele opzigten heb kunnen verkrygen, de groote „ moeilykheid der Staatsbeſtiering, waar door men zo „ ligt van verre de zaaken uit een verkeerd oogpunt kan „ beſchouwen, duldde zulks, maar myn oordeel, niet."

De Heer ELOUT, die, zo wy verneemen, nog jong is, doch zyne Academiejaaren wél beſteed, en vervolgens met lof zich in de Regtszaaken bevlytigd heeft, en zeer onlangs tot Bailjuw van den Eilande *Texel* aangeſteld werd, hebbe zyne keuze vry; maar wy hadden wel gewenscht, dat dit nederig denken van zich zelven hem niet wederhouden hadt van eenige Aanmerkingen aan deeze Verhandeling toe te voegen, waar toe hy de gelegenheden zo wel ſchynt bemerkt te hebben. En, in de daad, een *Nederlander* ontmoet ze veelvuldig in een Stuk dat een *Duitſchen* Landſmaak heeft. Doch met dat alles dubbel lezens- en overweegenswaardig blyft.

Laaten wy het eenigzins van nader by beſchouwen. Rechtmaatig is GARVE's grondſtelling, dat alle Maatſchappyelyke Verpligtingen ontſtaan uit de omſtandigheden der betrekking, dat een verſchil in deeze omſtandigheden de paalen van deeze verpligting kunne veranderen; en dat het, derhalven, om de Vraag, welker oplosſing hy zich hadt voorgeſteld, wél te beantwoorden, noodig is, „ dat men voor alles zich een duidelyk denkbeeld „ vorme van het onderſcheid, 't welk 'er is tuſſchen

„ den ſtand van een Regent en dien van elk byzonder
„ Burger."

Dit onderſcheid, zegt hy, is tweeledig, en levert den grond op van de geheele Verhandeling. *Vooreerst:* „ De „ Overheid van eene Burgerlyke Maatſchappy is jegens „ die van eene andere in den Staat der Natuure ge„ plaatst, waar elk alleen zyn eigen beſchermer is, en „ beide in hunne oneenigheden zich zelven alleen tot „ Rechters hebben. —— De Burger, daartegen, ſtaat „ met zynen Medeburger in zodanig eene verbintenis, „ uit kragt van welke hy door eene hoogere beſcher„ ming voor beledigingen beveiligd, en hem ter beſlis„ ſing zyner geſchillen een Rechter aangeweezen wordt."

Ten anderen: „ De Overheid moet voor de behoude„ nis en het welzyn eener ganſche Maatſchappy zorgen; „ aan haar is eene ontleende Magt toebetrouwd; zy *is* „ door een aanzienlyk lichaam met de waarneeming zyner „ belangens belast. —— De Burger behoeft alleen voor „ zyn eigen welzyn, en dat der zynen — voor een, of „ voor weinigen, te zorgen."

In het ontleeden van de eerstgemelde deezer omſtandigheden, weidt de Heer GARVE veel breeder uit, dan, onzes oordeels, de aart zyns onderwerps vordert. *Dan* hy bekent zelve, dit ſtuk wydloopiger behandeld te hebben, dan tot zyn tegenwoordig beſtek noodig was, en het gedaan te hebben om eenige uitdrukkingen, in eene voorige Verhandeling voorkomende, uit te leggen (*).

Kortbondigheid is, met dit al, de eigenſchap niet, welke in GARVE's geheele Verhandeling doorſtraalt, en zouden 'er zeker niet weinige aanmerkingen vallen op de Stellingen en Gevolgtrekkingen ten aanzien van het eerſte Lid. — Deeze vermenigvuldigen by het leezen zyner ontvouwing van het tweede, dat naamlyk de Overheid uit naam der Maatſchappye handelt. De Magtsvergunningen, hier den Regenten toegekend, loopen tot die hoogte, dat de Schryver het bezwaarende 'er van gevoelt, als hy ſchryft: „ Deeze grond, egter, op welken de Staatkunde ſomtyds „ ver-

(*) Hy oogt op zyne Aanmerkingen op het Werk van CICERO — de *Pligten*. Van welk Werk wy eene *Nederduitſche* Vertaaling verſchuldigd zyn aan ELIZABETH WOLF, geb. BERKER. Zie onze *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* V D. 1 St. bl. 110.

„ veroorloft 't geen de Zedekunde den Mensch ver-
„ biedt, 't gewigtige naamlyk van het aanzyn eens
„ Volks en deszelfs welſtand; deeze grond, hoe zeer
„ dezelve in veele opzigten geldig is, geeft nog oneindig
„ meer gelegenheid ter bewimpeling en verſchooning van
„ onregtvaardigheden - niet alleen in de oogen der
„ Wereld; maar zelfs in de harten der Overheden en
„ hunne Staatsdienaaren. — De overdenkingen, die hier
„ by vereischt worden, zyn dikwyls zeer ingewikkeld,
„ en de driften, die zich hier in mengen, overweldigen
„ menigwerf de denkbeelden. — Maar waar zyn de mid-
„ delen te vinden, om daar dwaalingen, hier ongereg-
„ tigheden, te verhoeden? Waar anders dan in de har-
„ ten en gemoedsgeſteldheid der Vorſten en hunne Raads-
„ lieden?" — De middelen, hier door den Heer GAR-
VE aangeweezen, zyn by de daadlyk beſtaande Vorſten
en hunne Raadslieden waarlyk al te zeldzaam te vin-
den om 'er zich op te verlaaten. Een denkbeeldig Vorst,
hoedanig hy, in 't ſlot deezer Verhandelinge, bl. 141,
enz. ſchetst, zou het vry verre brengen, en zeer gelyken
naar den Koning, van welken MERCIER, in 't Jaar
MMCCCCXL, droomt; terwyl zy anders meer overeen-
komsts hebben met die door deezen vernuftigen Droo-
mer beſchreeven worden als hunne rol op het tooneel
deezer Wereld ſpeelende. Hoe zy deeze Leer van
Magtsverleening, die den invloed der Staatkunde boven
dien der Zedekunde verheft, omhelzen, heeft ons de
laatst overleden Koning van *Pruiſſen* getoond, als hy, in
het Voorberigt van zyne *Nagelaaten Werken*, de Stel-
ling verdedigt: *Het belang van den Staat moet den Vor-
ſten ten regel verſtrekken.* Dan men leeze daarby de
zeer bondige aantekening des keurigen Vertaalers, die
kort, maar kragtig, het gevaarlyke en verkeerde van dee-
zen Stelregel aantoont (*).

Dan verder hier over uit te weiden duldt ons beſtek
niet. Ook verbiedt het ons ſtil te ſtaan ter wederleg-
ginge van eene andere Stelling, hier door den Heer
GARVE aangevoerd: „ dat het welvaaren van een groo-
„ ten Staat van meer aanbelangs is dan dat van een
„ kleinder; en dat overzulks de laatſte aan de eerſte mag
„ op-

(*) *Zie de Nagelaaten Werken* van FREDERIK DEN II; Voor-
berigt des Schryvers, bl. XLII en XLVII.

„ opgeofferd worden;" en hy 'er byvoegt: „ Wanneer „ de Vorſten zich in beſluiten van deezen aart bedrie„ gen, dan ligt de grond hunner mistastinge niet in 't „ verkeerde van den Stelregel, naar welken zy hande„ len; maar in de verkeerde begrippen, die zy zich van „ den welvaart van den Staat vormen. Deeze Regel *is* „ ontegenzeggelyk waar: het overwigt van grootere Maat„ ſchappyen, boven kleindere, is niet alleen natuurlyk, „ maar ook zedelyk; niet alleen hunne Kragten, maar „ ook hunne Rechten, zyn ongelyk." — Zulk een Stelregel zou de verdrukking van kleine Staaten als regtmaatig verdedigen. Dan heeft *Rusland*, de *Keizer*, en *Pruiſſen*, welgedaan met de Verdeeling van *Poolen*.

Vreemd is het ons voorgekomen, dat de Heer GARVE, van *Volksgeluk* ſpreekende, geen woord rept van de *Vryheid*, als een daar toe noodwendig vereiſchte. — Dat hy het belang der bevoorregte Standen als het hoofdbelang van den Staat voordraagt, zal den Voorſtanderen eener welbegreepene Gelykheid niet ſmaaken; en even min den engen kring, waarin hy den byzonderen Burger omheint: zie bl. 50 en 59.

En wat zullen wy zeggen van des Schryvers vooringenomenheid met Vorſten, als hy tragt te beweeren, dat deeze Grooten der Aarde ontſlaagen gerekend mogen worden van de gehoudenheid om zich ſtrikt aan Regelen en Voorſchriften der Zedekunde te houden; om dat zy Onderregeerders zyn van de Godheid, wier bedeelingen, zo als dezelve in de Schriften der Openbaaringe voorkomen, niet altoos overeenſtemmen met onze bekrompene denkbeelden van 't geen regt en goed is, en daar volgens niet moeten afgemeeten worden? —— Hy erkent, 't is waar, dat deeze Onderregenten de kennis en wysheid des Opperregeerders derven; doch hy beweert teffens, dat zy, door hun hoogverheven Stand en wydſtrekkend overzigt, gelegenheid hebben om meer dan anderen te weeten van de roerzels die het Menschdom in beweeging brengen, van de oorzaaken der gebeurtenisſen, en derzelver waarſchynlyke gevolgen; en dat wy daarom, in het beoordeelen van hunne maatregelen, niet zo zeer te letten hebben op de regtmaatigheid der gebezigde middelen dan wel op de grootheid van het bedoelde oogmerk. —— Men leeze de voorbeelden door den Schryver aangehaald, en men zal teffens overtuigd worden, hoe dit ten dekmantel van de grootſte boosheden konne dienen, en be-

„ bezwaarlyk kunnen inſtemmen met den Heer GARVE, „ dat, zo dra de Volksbeſtierders deeze ſtappen doen, „ zy zo dra handelen als door de Voorzienigheid daar „ geſteld, tot Scheidslieden en Beſtierders der We„ reld."

Geen wonder, dat hy de gevolgen voorzag, welke uit de aangevoerde Leer konden getrokken worden; hy wraakt ze; en zou men derhalven hem ongelyk doen met dezelve hem op te dringen. Immers hy ſchryft: „ Maar wordt „ hier door niet te veel overgelaaten aan de willekeur „ der Vorſten? wordt hier door voor hunne onbepaalde eer„ zugt geen wyde deur geopend? waar toe zullen niet hun„ ne driften hun vervoeren, wanneer de Zedemeesters zelfs „ in hunne Stellingen hun zo veel toeſtaan? zal de nood, „ of ook het voorwendzel om Volkeren, die aan hunne „ zorge niet zyn toebetrouwd, gelukkig te willen maa„ ken, alles by hun verontſchuldigen? zal ook dan niet „ hy, die de grootſte verwoestingen in andere Landen aan„ rigt, nog vry te ſpreeken zyn? zal de enkele toeleg, „ om verbeteringen in te voeren, vryheid geeven, dat „ men op de ſtellige Rechten van anderen inbreuk maa„ ke? —— Dan kan aan den Despoot geen perk geſteld „ worden, om niet, onder dit voorwendzel, de Vryheid en „ Voorregten van braave Volkeren met den voet te ver„ treeden; noch aan den Veroveraar, om niet zyne „ Magt over zyne zwakke Nabuuren te doen gelden. —— „ Zullen dan geene bepaalingen vast, geene eigendom„ men zeker, geene verbintenisſen meer heilig zyn? — „ GOD bewaare ons, dat wy zulke afſchuwelyke leerſen „ zouden daar ſtellen; zy zyn even zo verwyderd van de „ meeningen van myn hart, als zy het zyn van de Stel„ lingen die ik hier voordraage." — Men leeze de Bepaalingen en Waarneemingen, welke hy daarop bybrengt, om het misbruik der toegekende Magt te voorkomen, en zal 'er veel verzagtings in vinden; doch deeze ſchynen ons meer op *Voorzigtigheid* gegrond, dan van *Zedekunde* ontleend, en zullen daarom mogelyk van te meer invloeds zyn, dewyl de Regenten veelal een meer geopend oor hebben voor de eerst- dan de laatstgemelde.

„ Mogelyk," zegt hy, en hier in ſtemmen wy volmaakt met den Schryver overeen, „ heeft men in de „ Staatkunde in lang na den graad van volmaaktheid „ niet bereikt; men erkent egter, en gelooft, dat de „ menſchlyke zaaken naar zeker ontwerp ſtroopen; dat

„ daar toe alles voorbereid wordt: en wy hebben reden „ om te hoopen, dat dezelfde ſtrenge Rechtvaardigheid, „ en die zelfde eerbied voor Eigendommen en Verdragen, „ die nu in het gezellig leeven heerscht, ook tot de Ver„ bintenisſen der Volkeren zullen overgaan, zo dra *gelyk* „ Welvaaren, gelyke Verlichting en Beſchaaving, der „ meeste Volken van ons Werelddeel geene ſchynbaare „ voorwendzels aan de Eerzugt hunner Beſtierderen, en „ geene beweegredenen tot eigendunklyke ſtappen aan „ goedgezinde Vorſten, meer zullen opleveren!"

Voorts zal men niet zonder vrugt met den Heer GARVE de drie onderſcheidene Tydperken nagaan, in welken ook de maatregelen van eene Overheid onderſcheiden zyn moeten.

Het *eerſte* is. „ De ſtaat van algemeene rust en vre„ de, wanneer noch de veiligheid van een Land, door „ aanſlagen van anderen, in gevaar is, noch elders Om„ wentelingen voorvallen, of Oorlogen gevoerd worden, „ welke eenen nadeeligen invloed op dat Land doen vree„ zen; in 't kort, wanneer de Staatkundige Wereld „ kalmte en heldere dagen geniet. —— In deezen ſtaat „ mag geen goed en menschlievend Vorst de eerſte, en „ uit vrye beweeging, eenige ſtoorenis toebrengen."

Het *tweede* is. „ Wanneer tegen een Land aanvallen „ ontworpen en verbintenisſen gemaakt worden, of al„ lerwaarſchynlykst te vreezen zyn. —— Het eerſte ver„ onderſtelt daaden, van welke de beledigde Staat ge„ noegzaam moet onderricht zyn, zullen de maatregelen, „ die dienshalven genomen worden, rechtvaardig zyn; „ het tweede kan ook ſomtyds uit de neigingen der Vol„ keren en hunne Beſtierders met taamlyke zekerheid be„ ſlooten worden. —— In zodanige omſtandigheden ver„ meerdert met het gevaar ook de zwaarigheid, om, 't „ geen de pligt van Zelfbehoud, en 't geen de Trouw „ en Rechtvaardigheid, van ons vordert, naauwkeurig te „ onderſcheiden. Hier zyn voornaamlyk twee gevaarlyke „ plaatzen, waar men ligt van den rechten weg afdwaalt, „ en, 't zy tot dwaasheid, 't zy tot onrechtvaardigheid, „ overſlaat: vooreerst met opzigt tot de wyze, op welke „ men onderricht wordt van de aanſlagen zyner tegen„ ſtanders; ten tweeden met opzigt tot de middelen, „ welke men aanwendt om dezelve te verydelen."

Het *derde* geval is. „ Wanneer een Staat wel niet zelf „ bedreigd wordt, maar wanneer by andere Volken

„ groo-

„ groote veranderingen ontſtaan; wanneer hy die in burgerlyke oneenigheden, of buitenlandſche oorlogen, ingewikkeld ziet, welke in verwyderde gevolgen ook hem zelv kunnen ſchaden, of nuttig zyn: welk een deel mag hy daar aan neemen? welk eene rol daar by ſpeelen? —— Deeze vraag is mogelyk de gewigtigſte van allen, daar de gevallen, in welke haare beantwoording vereischt wordt, 't meest voorkomen, en het gevaar, om onrechtvaardigheden van dien aart te begaan, het grootst is. —— De Europiſche Mogenheden werden oneindig meer in oorlogen van anderen ingewikkeld, dan dat zy zelve die behoeven te voeren: om 't belang van één of twee draait zich dikwyls het geheele Staatkundig Werktuig van *Europa:* de meeste verſchillen worden dan eerst verward en langdraadig, wanneer anderen zich in dezelve mengen: daarenboven is het hoogſte doel van de Koninglyke Eerzugt (gelyk men gewoonlyk zegt) een groote rol op het tooneel der wereld te ſpeelen; dat is, met andere woorden, op zaaken van anderen invloed te hebben, by hunne ontwerpen geraadpleegd te worden, of by hunne handelingen, 't zy als ſcheidslieden, 't zy als beſchermers van de eene party, de zaak te beſliſſen."

Bovenal verdient dit gedeelte de aandagt, daar de Heer GARVE het vóór den tegenwoordigen Oorlog geſchreeven heeft. Wy kunnen hem, daar ons Berigt reeds breed geworden is, niet volgen; en alleen, zonder in zyne Uitzonderingen te treeden, waar op nog al eene en andere aanmerking zou vallen, den Regel naar gronden van Regt en Rede opgeeven: deeze is —— „ De Souverain vindt zyne bezigheden bepaald binnen de grenzen van zyn Land: daar toe bepaalt zich ook zyn gezag: daaden van andere Volkeren behooren niet onder zyne rechterlyke Magt, even zo min als 't geen by deezen voorvalt zyne zorg vereischt: by alles 't geen de veiligheid of welvaart van zyn Land niet ſtoort moet hy alleen aanſchouwer blyven, ten zy hy van de belanghebbende partyen als deelneemer wordt ingeroepen. —— Even gelyk, in 't gezellig leeven, de niet verzogte vredemaakers dikwyls de twisten vergrooten, en zy, welken zich als herſtellers opwerpen, de verdorvene zaaken nog meer in de war ſtuuren, zo brengen ook eerzugtige Vorſten, indien zy zich aanmaatigen den weegſchaal van *Europa* in hunne handen te houden, de

„ din-

„ dingen nog meer uit het evenwigt, en ſtooken het „ vuur van tweedragt eerst recht aan, wanneer zy door „ hunne tusſchenkomst ſtrydige Rechten beſliſſen wil„ len!"

Wy herdagten, by het leezen en beoordeelen deezer Verhandelinge, aan een Stukje, 't welk wy niet kunnen nalaaten onze Leezers te herinneren, in ons *Mengelwerk*, eenige jaaren geleden, geplaatst: *Bedenkingen over de Verwantſchap tusſchen de Zede- en Staatkunde*, door den Baron CAREL VAN DAHLBERG (*).

(*) *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III Deels 2 Stuk, bl. 115 en 163, enz.

De Rechten van den Mensch in Frankryk, geen gewaande Rechten in Nederland, of Betoog, dat die Rechten by het Volk van Nederland in volle kragt genoten worden, en iets over de Vryheid en het Patriotismus, door een Patriot. Te Amſterdam, by W. Brave, 1793. *In gr.* 8vo. 452 *bl.*

Iets over den Engelſchen Oorlog, met de Republiek, en over Neerlands Koophandel, deszelfs Bloei, en middelen van Herſtel, door A. KLUIT, *Profeſſor te Leyden, en Schryver van de Rechten van den Mensch in Frankryk, geen gewaande Rechten in Nederland. Te Amſterdam, by* W. Brave, 1794. *In gr.* 8vo. 360 *bl.*

De Jaartekeningen deezer twee Werken wyzen uit, dat ze geſchreeven zyn in een tyd, toen het verre was voor den *Nederlander*, van die *tyden van zeldzaam geluk* te beleeven, *waarin het vryſtaat te gevoelen wat men wil, en te zeggen wat men gevoelt*; dagen, door den Geſchiedboeker TACITUS als zo hoogst wenschlyk geroemd. In het *laatſte* echt de tegenwoordig Ex-Profeſſor KLUIT het *eerſte*, als het zyne: en in de daad het is zyns waardig. Indien de dagen mogten gebooren worden, waarin men Hoogleeraarſchappen voor Drogredenaars aanſtelde, zou de Schryver deezer twee Werken, ter bekleeding van die Waardigheid, zeer in aanmerking moeten komen, al ware het dat hy geene andere verdienſten tot die Post hadt, dan de twee Stukken, hier voor ons liggende; en hoe veele heeft hy buiten dat?

Wel

Wel bekroop ons, by de ontvangst en het doorleezen, de lust, om onze pen te verfnyden tot het ontdekken der Drogredenaarye, waar mede een en ander Werk doorzaaid is; doch het voldoen aan dien lust zou ons zeker zeer kwalyk bekomen zyn: wy bedwongen dien. Thans zyn, door de jongfte Omwenteling, de zaaken zodanig veranderd, dat wy denzelven vry zouden mogen botvieren, die beide Werken ontleeden, en ons deswegen met volle vryheid uitlaaten.

Eene hervatte leezing —— dan de lust, om aan deeze eerst opgekomene begeerte te voldoen, verging ons daarop te eeneimaal. Eene geheele ontleeding van het eerstgemelde Werk zou daar toe noodig geweest zyn; naardemaal het, van den beginne tot het einde, van drogredenen zamenhangt. Terwyl de Heer KLUIT, in het eerstgenoemde Werk, zonder zynen Naam in 't licht gegeeven, zich zelven onophoudelyk bewierookt, en daar door dikwyls duizelig wordt. Men zie bl. 26. 28. 68. 114. 200. 358.

Om zyn plan te voltooijen, gaat hy de Artykelen van de *Regten van den Mensch*, in *Frankryk* vastgefteld, na, en weet, op den trant der Drogredenaaren, te bewyzen, dat alk deezer, die de eer heeft van hem te behaagen, in ons Vaderland daadlyk genooten wordt. Te midden van deezen arbeid vaart hy uit tegen de Schriften van eenen PRICE, PRIESTLEY, en, gelyk hy ze noemt, „ andere *Politieke Vrygeesten* of *Politieke Dweepers*," en heft ten Hemel wat een VAN DE SPIEGEL deswegen fchreef, in zyne *Historie der Satisfactie van de Staad Gouda*, waarin die Ex-Raadpenfionaris zeker zeer veel fraais gezegd heeft, doch 't geen hier ftinksch wordt bygebragt; uitbundig is hy in zynen lof toe te zwaaijen aan den Heer MEERMAN, over zyn onlangs uitgegeeven Werkje: *De Burgerlyke Vryheid in haare heilzaame, de Volksvryheid in haare fchadelyke, gevolgen voorgefteld, inzonderheid met betrekking tot ons Gemeenebest* (*). Hoe groot

(*) Wy hebben, in onze *Letteroef.* voor den Jaare 1794, bl. 176, dit Werkje met zo veel vrymoedigheids behandeld als de toenmaalige tyden gehengden, en getoond, dat de Heer MEERMAN zich aan Drogredenkunst, en wat daar toe behoort, fchuldig maakt; fchoon hy zo verre daarin niet gevorderd is, of hy zou by den Ex-floogleeraar nog wel eene les kunnen haalen.

groot is de koelheid, met welke hy, bl. 25, gewaagt van de Meesterſtukken, over de *Gelykheid*, van CRAS en BROWN.

Met hoe veel opheſs, om dit aan te ſtippen, vermeldt de Heer KLUIT het openlyk behandelen, en ſchielyk in druk geeven, der *Nouvelles*, *Memorien* en *Reſolutien!* Is hem onbekend, of vergeeten, of diende het niet in zyn kraam, het Verbod, naa de Omwenteling in 1787 gegeeven, om Staatsſtukken in de Couranten te plaatzen? Weet hy niet, hoe een onzer voornaamſte Boekverkooperen te *Amſterdam* heeft moeten boven komen, en zich verantwoorden wegens de uitgave van zommige Staatsſtukken? —— En de openbaarmaaking heden ten dage beſchaamt, met vollen dag, de hier zo breed uitgemeetene openbaare behandeling der Lands- en Staatszaaken.

Bezwaarlyk kunnen wy hem geloof geeven, als hy ſchryft, bl. 205: „ Ik had, by den aanvang deezer Verhandeling, my niets minder voorgeſteld, dan om, van „ onze Landzaaken ſpreekende, de vroegere gebeurtenisſen op te haalen; de loop myner denkbeelden brengt „ my dieper in 't voorledene; met dit alles ben ik niet „ voorneemens hier eenig verhaal, zelfs geene ſchets, te „ geeven van 't geen, onder den naam van *Vaderlandſche liefde* en van *Vryheid*, in onze Republiek, tot aan *September* 1787, gebeurd is." Men zal hem, naa de leezing zyner Aanmerkingen ten opzigte van vecle, de woorden kunnen terug kaatzen: „ men ſchikke dat ge„ beurde zo fraai op, als men kan; men verſchoone; „ men plooie; men verdonkere," enz. Beurtlings greep ons lachen en verontwaardiging aan, op het leezen van dit verdraaide gedeelte des Geſchryfs.

Op hoe veele plaatzen zou men 's Schryvers „ Magtſpreuken, indien zy iets afdeeden, kunnen omkeeren;" bl. 351.

Hoe rustig beantwoordt de Heer KLUIT, naa dat hy het affchudden van het *Graaſlyk Juk* onder de buitengewoone gevallen gerangſchikt, en op zyne wyze goedgekeurd, hadt, de Vraagen: „ Zyn de Burgers, in eene „ geregelde Conſtitutie, zo als de onze is, bevoegd hunne „ Regenten af te zetten? Kunnen zy dit laaten doen door „ nieuw aangeſtelde Committées? Kunnen die de Vroedſchappen afzetten, die Colleglen vernietigen? de Staatsvergaderingen affchaffen? Kortom, kunnen de Onderdaanen zelf, zonder medewerking hunner Overheden,

„ zou-

„ zonder toestemming der Staaten, by eenpaarige besluiten van alle de leden, en zonder overstemming, de eenmaal vastgestelde Staatsregeering, met een Stadhouder aan het hoofd, veranderen? —— Welaan dan Burgers! als hier kans toe is, te wapen! Wapent u Burgers! Uwe Rechten, uwe verlooren Rechten, terug gehaald! Gy zyt zelve de Souverain. Uwe Souverainiteit is maar *representatief*. En uwe *Souveraine Volks-representanten* zullen dan uwe *nederige*, maar *gewapende*, verzoekschriften en aanmaatigingen wel involgen. „ Zo stondt de zaak in 't Jaar 1787." —— Zo schreef KLUIT in 1793. Hoe hy denkt in 1795, laaten wy aan zyne plaats; maar hy kan niet wel nalaaten zich deeze Aanmaaningen, zo uitjouwend voorgesteld, te herinneren. Wy laaten de toepassing aan hem en zyne Soortgenooten over.

Neemt de Heer KLUIT „ het nimmer kwalyk, dat iemand van hem verschille;" schoon wy, het gansche Werk door, blyken van die kwalykneeming gevonden hebben; wy hebben zo min als hy „ kunnen nalaaten ernstig te worden, als wy zo stout en opzettelyk Onwaarheden hooren voordraagen." —— Onwaarheden, van welke dit Boekdeel krielt, en 't geen wy ter zyde leggen, om het tweede, hier boven aangeduide, dat met 's Schryvers Naam pronkt, op te vatten.

Een brokkeliger, en op een vreemder trant geschreeven, Werk is ons, in den langen loop onzer *Letteroefeningen*, zo veel ons voorstaat, uit geen op schryven afgerigte pen onder het ooge gekomen. Dan de Schryver geeft 'er reden van op, in zyn Voorberigt aan den Leezer; of ze voldoende zyn, laaten wy hem over te beoordeelen, en slaan den vreemd ingerigten Schryfarbeid open, tot welks uitgave de Schryver zich aangemoedigd vondt, door de groote graagte, waar mede het zo even door ons ingeziene Werk ontvangen en geleezen was by den *Nederlander* —— by die van zekeren stempel; die ook ongetwyfeld hier vergast zullen worden, al is het een *Mengelmoes*: waarin *Engelschgezindheid* het hoofdinmengzel uitmaakt. Het *Americaansche Vryheids-euvel*, bl. 145, wordt als een besmetlyke kwaal tegengegaan —— *Frankryk* gedoemd —— *Engeland* hemelhoog gepreezen —— de Stadhouder gevleid: en vinden wy diens Vrouwe, bl. 33, met den tytel van *Vorstinne* en *Stadhouderesse*, door de pen der vleijerye, vereerd. Geene woorden zyn

den

den Schryver te vergald om *Frankryk*, geene te gezuiverd om *Engeland*, te beſchryven.

Des Schryvers pen, diep gedoopt in den inkt der *Oranje vleijerye*, zoekt door te ſchrappen wat zelfs in vroegeren tyde de Geſchiedenis niet gunſtig voor dat Huis boekte. Het zeggen wegens ANNA de Gouvernante, door haaren Geheimraad, *dat het voor de Gouvernante een point d'honneur geworden was, niet te bewilligen in de Equipagie ter Zee, zonder eene vermeerdering van Troepen*, wordt als een *Vertelzeltje*, door den Schryver van 't *Vervolg op* WAGENAAR's *Vaderlandſche Hiſtorie* in zyn Werk ingeflansd, gebrandtekend. Doch, behalven dat men dit *Vertelzeltje* in de *Jaarboeken* gemeld vindt, zou men nog leevende Perſoonen deezer Commisſie by den Ex-Hoogleeraar kunnen brengen, die het met eigen ooren hoorden. Hier gelden 's Schryvers eigene woorden, ten opzigte van iets anders, bl. 103, gebezigd: *De zaak is toch waar en kan nagevraagd worden!* Welk eene waarheidsliefde! Doch hy ſchynt zeer gebeten op den Schryver van dit *Vervolg*; 't welk hy, onder andere, om het niet vermelden van eene byzonderheid in de by hem zeer geliefkoosde *Memorien* van RENDORP, als *veel te vroegtydig en voorbaarig uitgegeeven* aanmerkt: doch het ſchuilt daar niet. Wy laaten het aan dien in dit Werk zo dikwyls beledigden Schryver over, om zich tegen deezen Kamper te verdedigen; doch gelooven niet, dat hy des lust zal hebben: anders, 'er is veel vats op zulk een Tegenwryter.

Zo veel in 't algemeen gezegd hebbende, moeten wy een ſtaaltje van den ſtyl en de ſchikking deezes Werks bybrengen. Opgehaald hebbende, welke gouden bergen men zich uit den Oorlog met *Engeland* dorst belooven, of zich laaten wysmaaken, vervolgt hy: „Schoone woorden voorzeker! waar door de Gemeentens misleid werden; dan die by blaauwboekjes en ſchriften greetig geloofd werden! Kostlyke vooruitzichten, in een Land, waarin Schepen en Wapentuig en Volk ontbraken, en alles in de uiterſte tweeſpalt verzonken lag, en niets geſpaard werd, om de klem der zaaken, die in *zulk* een tyd in 't *Eminent Hoofd* der Republiek moet geſteld en gezogt worden, Hem uit de hand te wringen, de Stadhoudersgezinden te ontmoedigen, en het beſtier los te maaken, 't welk die party, die zich den naam van *Patriotten* by uitſtek toeſchreef, meesterlyk gelukte.

„ En

„ En zie daar den oorſprong en aanvang van alle de verdere gevolgde rampen, onheilen, en verliezen der Republiek overgekomen. Had men toen door het Americaanſche Vryheidseuvel, of liefſt door de Philoſophiſche denkbeelden van overdreevene *Volksregeering* niet beſmet, naar het voorbeeld onzer Voorvaderen hadden in een geſlagen, daar was mogelyk nog iets goeds gewrocht; ten minſten *Engeland* ſchynt ras tot zich zelf gekeerd te zyn. Maar de ſtap was daar gedaan.

„ AANM. Immers als *de Regenten* zelfs ééns zyn, kan onze Republiek wonderen verrichten. En dan eerst kan 'er *Activiteit* zyn.

„ [AANM. 1793. En dit bleek in 't Jaar 1793. *Een Jaar van wonderen van Activiteit*, toen alle Regenten één ziel en zin, een' enkele aandrift hadden, om, met den Stadhouder, handen in één te ſlaan, en toen alle de voorſtellen, om het Land tegen een verwoestenden inval van *Franſche* rooversbenden te beſchermen, zo haast *gedaan*, zo haast *toegeſtemd*, zo haast *uitgevoerd* wierden: waar door de vyand met den hemeltergenden DU MOURIEZ aan 't hoofd, tegen zyne verwachting, klakkeloos werd afgeſlaagen, en zulks door *Wapeningen* en *Inundatien*. Eene Verloſsing zo zigtbaar door de Godlyke Voorzienigheid begunſtigd, dat zelfs ſommige zogenaamde *Patriotten* en onder hen de zodanigen, die den *Franschman* gaarne in het Land gezien hadden, geene andere oorzaak van den verhaasten aftocht van DU MOURIEZ hebben weeten op te geeven, of willen erkennen, dan dat DU MOURIEZ, door kragt van *Hollandsch goud* herwaards gelokt, ook nu door *Engelsch* of *Stadhouderlyk goud* zoude omgekogt zyn om van de Republiek af en weêr terug te trekken, en zyne overwinningen eensklaps te laaten vaaren; welke ongerymdheden zy zelfs onder de hand aan oprechte, doch onkundige of ligtgeloovige, Vaderlanders, ook aan de zulken, die de *Conſtitutie* oprecht zyn toegedaan, trachteden in te boezemen: terwyl andere braave Nederlanders, en wy met hun, daar in erkennen en eerbiedigen de zichtbaare hand van Gods goedheid, dat hy de middelen van Verdediging heeft willen zegenen. De uitgegeeven Brieven van de *Correspondentie tuſschen den Generaal* MIRANDA *met* DU MOURIEZ, *enz.* over de Verovering van Holland, toonen de zaak klaar genoeg aan. Indien 'er toen zodanige *Verdeeldheden* in de Republiek geweest waren, als 'er

1780 en 1781 in alle de *Raadzaalen*, *Staatsvergaderingen*, *Vroedschaps-Collegien*, plaats hadden, die destyds tot langduurige *Deliberatien*, *strydige Adviſen*, *Remonſtrantien*, *Proteſtatien*, en daar uit gerecezene *Reſolutien* aanleiding en oorzaak gaven; gewis! de Republiek ware onherſtelbaar verlooren geweest: eenige kwaadwilligen hadden hun zin gehad; en duizenden andere, doorzichtige, *Patrioten*, goeden en kwaaden, zouden gedeeld hebben in de algemeene rampen en onheilen. —— Ik weet wel dat men in zekere aanzienlyke Stad der Republiek eenige Leden noemt, die, by de *Deliberatien* over de Verdediging en *Inundatie*, den moed zodanig hebben laaten zakken, dat zy van gedachten waren, en zulks by *Protesten* verklaarden, dat men zich maar zo goed mögelyk, door opofferingen, 't zy van geld, of goed, of eer .... met den vyand verdraagen moest, en die daarom tegen de middelen ter Verdediging ſtemden; doch ik ben verzekerd dat zy thans tot betere gedachten gekomen zyn; dat zy mede God danken, dat de vyand is tegengehouden, en ik vertrouw, dat zy de zaak zelve zo kwalyk niet gemeend hebben, en die *Protesten* terug zullen neemen]."

Wy oordeelen het onnoodig, in 1795, deezen Text van 1793 te commentarieeren. 't Is alleen ten ſtaal van 's Mans ſchryfwyze in dit vreemd geſchikte Boek.

Wat 's Heeren KLUIT's Aanmerkingen betreft over 's Lands Koophandel, ten aanziene zo van deszelfs aanmerklyke *Opkomst*, toeneemend *Verval*, en de aangewende middelen van *Herſtel*; het goede, 't welk daarin voorkomt, is breeder en beter te vinden in de twee bekroonde en bekende Verhandelingen over dit gewigtig Onderwerp, door de Heeren VAN DEN HEUVEL en ROGGE, in de Werken der *Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem*. —— Wy zullen geene ſtukken bybrengen, geene Aanmerkingen maaken; tot welke laatſte dit laatſte gedeelte zo veel aanleidings geeft. Toont hy zich alzins ook hier een Leerſtoel in de Drogredenkunst waardig, de plaats van Hoogleeraar in den Koophandel, zo immer in ons Land daar voor een Hoogleeraar worde aangeſteld, verdient hy door dit Geſchryf niet.

Rei-

Reizen van GEORGE FORSTER, *in den Jaare* MDCCXC. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deel. Te Haarlem, by* C. Plaat. *In gr.* 8*vo.* 174 *bl.*

Tusschenbeide komende Werken, die wy oordeelden dat een spoediger plaatzing verdienden, dan het *Vervolg* der *Reize* van den Heere FORSTER, welker *Eerste Deel* wy reeds aangekondigd en beoordeeld hebben (*), wederhielden ons tot nog, deezen Reiziger op nieuw te vergezellen.

Wy deeden zulks, dit Stukje opvattende, met dat genoegen, 't geen wy betuigden te scheppen in het Eerste Deel. Wy vonden dit Tweede zo zeer in denzelfden smaak, dat het toen gezegde 'er ook op passe.

Aken, met *Burscheid* en *Vaals*, levert de stoffe tot de twee eerste Brieven in dit Boekdeeltje. Het Verval der Fabricken te eerstgemelde Stede, en de Bloei derzelven op de laatstgemelde plaatzen, steekt gewaldig by elkander af, en geeft den Reiziger aanleiding tot zeer gepaste Bedenkingen de Fabrieken betreffende, welke, door alle daar by belang hebbenden, met toepassing verdienen geleezen te worden. —— De ligt uitweidende en zich daarin niet begrenzende Geest des Heeren FORSTER vertoont zich in de Gedagten over den toekomstigen staat van *Europa*. Het veelvuldig gebruik der Brandstoffen tot het stooken in de Fabrieken te *Vaals*, en het dreigend gebrek daar aan, doet hem schryven: „ Zedert lang zyn de velden hier omstreeks, en in de *Nederlanden* in 't gemeen, door den sterken Landbouw en de wassende Volksmenigte verslonden. Intusschen heeft de Natuur, door onderaardsche Velden, ik meen de aanmerkelyke Steenkool-mynen, voor de behoeften der Ingezetenen ryklyk gezorgd. Men ziet ze hier overal, in schoorsteenen en ovens gebruiken, zonder dat iemand met hout stookt. Maar hoe dan, wanneer ook deeze groeven eindelyk uitgeput en geen nieuwe brandstof wordt uitgevonden, tot welke wy in den winter onze toevlugt neemen, en waarby wy onze spyzen bereiden kunnen? Wat onze Scheikunst en Natuurkunde, met vereenigde kragten, in staat zyn al of niet uit te werken, durf ik niet beslissen; mogelyk vinden

(*) Zie onze *Alg. Vaderl. Letteroef.* voor 1793, bl. 492.

den wy een net uit, waarin zich de zagte hoofddoof van het vuur laat vangen en verdikken, zoo dat het ons, op het oogenblik dat wy het zyne vryheid geeven, warmte mededeelt; doch dit is, in allen gevalle, niet meer dan een zeer onzeker uitzigt. My komt het waarschynlyker voor, dat de Mensch eindlyk de ys- en benevelde landen, gelyk ook die der zoogenoemde gemaatigde lugtstreek, welke geheel zonder bosschen zyn, ten eenigen tyde als onbewoonbaar zal moeten verlaaten. Wy vraagen onophoudelyk, wanneer toch het *Europisch* zoo wel als *Asiatisch Turkyen* zich in het helder licht der zedenlyke beschaaving wederom zal verheugen; wanneer *Africa* op nieuw door beschaafde Volken zal bewoond worden? Het antwoord dunkt my is zeer gereed. Honger en koude zullen éénmaal veel geweldiger en onweerstaanbaarder werken, dan vóór de tyden des bygeloofs en der heerschzugt, om de *Europische* Volken by menigte naar de barbaarsche Werelddeelen te doen toestroomen. Wy zullen de wouden van *Hamus*, den *Taurus* en *Amanus*, ja zelfs van den *Kaukasus* en *Emaus*, bestormen, de Barbaaren dier Landstreeken te onderbrengen of verjaagen, en de fakkel der Weetenschap aldaar weder overbrengen, waar zy den mensch eerst in handen kwam. Dunkt het u ligtvaardig, dat ik op deeze wyze in het toekomstige doordringe? Wat kan ik het helpen, dat myne verbeelding my waarschynlykheden schetst, waar uit eindelyk een mogelyk beeld te voorschyn komt?

„ Tegenwoordig, het is waar, bepaalt zich alles tot zyne Noordlyke Gewesten; onder ons zyn alle de schoone lentebloezems in menigte geopend; menige voortreflyke vrucht van den geest is tot rypheid gekomen; het menschlyk geslacht heeft hier eene beschaving gekreegen, welke het, wanneer wy alles byeen rekenen, nergends bezit: wy wandelen op eenen zoo schoonen weg al verder voort; alles schynt onzen tegenwoordigen vorm van kennis en weetenschap, en aan onze Staatkundige betrekkingen, eenen bestendigen duur te beloven! Uwe redeneering, ik moet het ronduit bekennen, schynt my niet veel beter toe, dan de hoop op een lang leeven, waar mede de hooge ouderdom zich vleit, die, hoe meer hy tot het graf nadert, zoo veel te sterker aan het leeven gehecht wordt. Hy verzekert de verganglykheid van al het ondermaansche, dat, hoe ouder eene menschlyke inrichting wordt, zy ook zoo veel te nader by haar einde is.

is. Wy kunnen het menschlyk geslacht alleen met zich zelf vergelyken, en alhoewel dat gedeelte zyner geschiedenis, welk wy kennen, als 't ware, eerst van gisteren is, behelst hetzelve reeds voorvallen genoeg, die ons kunnen leeren, onder gelyke omstandigheden, eene gelyke uitkomst te verwagten. De algemeene ontwikkeling en vorming onzer krachten kan gewis niet hooger klimmen. Kunnen wy den boog nog sterker spannen, zonder dat hy breekt? Kan ons verstand nog scherpzinniger getoetst, kunnen onze gewigtiger en geringer, onze openbaare en huislyke, betrekkingen, nog juister berekend worden? Zyn wy niet naby het hoogste toppunt van verfyning? —— Wanneer men nu deezen berg beklommen heeft, dan blyft 'er, in deeze *Ixions*-wereld, niets anders overig, dan, hol over bol, het rad in de diepte te rollen, en, van onderen af, naar een nieuw gebergte voort te kruipen.

„ Dwaas zou het zeker zyn, eene algemeene Omwenteling in *Europa*, welke den val van alle Staatkundige, zedenlyke en kunstmaatige, vormen met zich zou sleepen, in weezenlyken ernst *alleen* van het gebrek aan Hout af te leiden, 't welk *my* tot deeze beschouwing gebragt heeft. Doch dit neemt daarom niet weg, dat het, als eene medewerkende oorzaak, zeer wel bestaan kan, hoe zeer anders het onoverzienbaar zamenstel onzer kundigheden, de rigting van gewoonte en zeden, de onevenredige betrekking der Godsdienstige begrippen en regeeringsvormen, tot de rypheid der tegenwoordige eeuw, het verval der Kerklyke dwinglandy, het gebrooken evenwigt der Mogenheden, de trouwloosheid der Staatkunde, de veranderingen in het stelzel van Koophandel, de naderende lentetyd van den vryen *Americaansche Staat*, en andere dergelyke gewigtige oorzaaken meer, nog ongelyk sneller en krachtiger tot dat zelfde oogmerk zamenloopen. Voor het overige —— dit zy ten troost van alle arme zondaaren, zoo die *op* als die *onder* den troon zyn —— zyn 'er mogelyk nog duizend jaaren noodig, eer zoodanig eene Omwenteling gebooren wordt."

Dat een Reisbeschryver van dien uitweidenden Geest, als waar van het bygebragte ten voldingenden bewyze kan strekken, zich vervolgens te *Luik* bevindende ten tyde dat 'er alles in de grootste Staatkundige gisting was

na een kort Berigt van de Stad en de Inwoonders, het van zich niet kan verkrygen, gelyk hy 't zelve uitdrukt, „ om „ niet het een en ander mede te deelen van die denkbeelden, welke hem in menigte toeſtroomden als hy den „ tegenwoordigen ſtaat van *Luik* nadagt," zal niemand bevreemden, en dus ook niet dat de Brief, van daar geſchreeven, opgevuld is met Staatkundige Beſpiegelingen van veelerlei aart, meestal op eenen zeer vryen en ſterken trant uitgedrukt. Wy ſchryven ſlegts twee plaatzen over. —— „ Het geheim van alle heerschzugtige Regenten, op welks onbedrieglykheid zy getrouwlyk voortzondigen, ligt alleen in de proefondervindelyke grondſtelling, dat de mensch, die éénmaal een onvervreemdbaar regt uit de handen heeft gegeeven, zich ongelooflyk veel laat bieden, voor het geen hy, als vry man, nimmer zou gedoogd hebben. Hy gevoelt zich onbeſtand tegen het heerſchend geweld. Werwaards hy het oog ſlaat, overal ziet hy zyne broeders vernederd als zichzelf, door vooroordeel, door ſlaafſche vrees, en gehechtheid aan hunne leefwys, mogelyk reeds buiten ſtaat om te hunner verloſſing mede te werken; eindlyk zinkt hy, door de verlochening zyns verſtands, in zyne eigen oogen neder, of hy twyfelt, dat zyne eigene gewaarwording en doorzicht hem behoorlyk leiden; wanneer hy, aan zichzelven overgelaaten, niemand op zynen weg ontmoet, die hem verſtaat."

„ De veruitziende loosheid der gewoone Dwingelanden loopt daar op uit, om het verſtand des Volks ſlechts zoo veel ſpeeling te vergunnen, als ter bevordering van hun eigenbaatig genot noodig ſchynt; doch het voor het overige met een beſtendigen nevel te bulten, door vreeslyke bedreigingen te beperken, het Volk zelf door allerlei openbaare vermaaken te verſtroojjen, en door allerlei ſpookverſchynzels een ſchrik op 't lyf te jagen. —— Deeze armhartige Staatkunde ſpeelt haare onbeſtaanbaare rol zoo lang het gaan kan. Gelukkig, wanneer zy het weezenlyke van het ongewigtige weet af te zonderen, en het Volk niet enkel te vermaaken, maar ook te voeden. By mangel van Onderhoud wordt eindlyk alle verdrukking ondraaglyk; zy vormt dien trap van ſmertlyke gewaarwording, welke zelfs het leeven in de waagſchaal ſtelt, en eenmaal van die ſmart bevryd te worden; en, wanneer dan alle gemoederen ryp en gevoelig zyn, dan is 'er

ſlegts

slegts één eenig mensch noodig, die in het *Palais Royal* te *Parys* op den bank klimt, en het Volk toeschreeuwt: *Ik weet, myne Heeren! men zal my ophangen: maar ik waag 'er myn kop aan, en beveel u, loopt te wapen!*"

Met veel genoegen zal men den reizenden FORSTER van *Luik* na *Leuven* vergezellen; de Characters zyner Reisgenooten geeven hem stoffe tot eenen geestigen voordragt van waarlyk vreemde Characters. Te *Leuven* zelve maakte hy geene kennissen, en zyne aanmerkingen „ bepaalen zich meestal," gelyk hy het uitdrukt, „ tot „ het uitwendige en leevenlooze." De Hoogeschool trekt byzonder zyne aandagt. Deerlyk was het verloop der Studenten ten dien dage. „ 't Was om te lachen," schryft hy, „ hoe zeer zich ons begrip, wegens het aan„ tal der Studenten, geheel moest veranderen. Te *Luik* „ hadt men ons gezegd, dat wy 'er omtrent *drie duizend* „ zouden vinden; hier, integendeel, hoorden wy, dat 'er „ naauwlyks *drie honderd*, en de Pedel toonde ons, uit „ zyne Lysten, dat 'er nog geen *vyftig* waren. De oor„ zaak van dit klein getal was, dat, by het uitbarsten der „ Onlusten, een groot gedeelte der Studenten, die zich „ toen te *Brussel* bevonden, zich voor den Keizer ver„ klaard en voor hem de wapenen opgevat hadden, en „ by de verjaaging der Keizerlyke Troupen, hunne vei„ ligheid in de vlugt moesten zoeken."

De poogingen van Keizer JOSEPHUS, om eene betere, en ter Staatshervorming geschikte, gedaante aan de Opvoedings-gestichten te geeven, vermeld hebbende, laat hy volgen: „ Ongelukkig waren het alleen bliksems, welker schel licht enkel diende om het akelige van den nagt in alle zyne kracht te doen gevoelen. Hier en daar zengde een enkele straal; hier en daar glinsterde de ontvlamming; hier en daar ontstondt verwoesting en vernietiging; doch het geheel bleef nogthans even woest en onvrugtbaar als te vooren. De gewigtige grondstelling, dat al het goede langzaam en trapswyze geschiedt; dat niet een verteerend vuur, maar eene zagt verwarmende zon, weldaadig verlicht, de dampen verdryft, en den schoonen wasdom der werktuiglyke weezens bevordert, schynt aan JOSEPH's verstand en hart beide even vreemd geweest te zyn, en dit gebrek van een weezenlyk grondbeginzel wierp alle zyne groote en vorstlyk uitgedachte ontwerpen, op eenmaal, in duigen. — *Leuven*, dat door JOSEPH verbeterd

algemeen Kweekſchool, heeft in waare verlichting, eigenlyk geſprooken, weinig of niets gewonnen, en zal thans wederom het zelfde leeren, wat het, by de ſtichting der Univerſiteit, in den Jaare 1431, leerde!!!"

Met de gemaklyke Jagtſchuit van *Leuven* na *Mechelen* gevoerd, is deeze ſtille Stad het onderwerp van een volgenden Brief. De Schilderſtukken, hier voorhanden, van *Nederlandſche* Meesters ondergaan de beſpringen van dien aart als wy in het voorgaande Deel aantroffen, en waaromtrent wy onze aanmerkingen, niet noodig te herhaalen, maar aan te wyzen, hebben opgegeeven. Terwyl wy de gegrondheid erkennen zyner bedenking, door voorbeelden geſtaafd, dat de verbeeldingskragt des Kunſtenaars, in dit zo diep in bygeloof verzonken Land, zich grootendeels met voorwerpen uit de Legende heeft bezig gehouden, die zelden groot of treffend genoeg zyn om de moeite van verhaal en afſchetzing te verdienen.

Bruſſel maakt het onderwerp des laatſten Briefs uit. RUBENS en andere Schilders ontmoeten hier eene gunſtiger bejegening dan te *Mechelen*. Deeze Stad wordt, met derzelver Verbeteringen en Bewoonders, beſchreeven, en zal in een volgend Deel ons nog meer ten opzigte van dit laatſte bekend worden. — Wy tekenen 'er alleen eene byzonderheid uit op, Czaar PETER betreffende, die zeker meer dan eene *Anecdote* is. By het Park zag de Reiziger een Grot met een Fontein, die egter op dat pas geen water gaf. „ De vierkante Steenen Kom onder de mis (waarin een leezend Vrouwenbeeld van Marmer ligt) heeft op zyn rand het volgend merkwaardig Opſchrift: PETRUS ALEXIOWITZ, *Czar Moſcoviæ, Magnus Dux, margine hujus fontis inſidens, illius aquam nobilitavit libato vino, hora poſt meridiem tertia, die XVI Aprilis anni* 1717 (*). De groote Stichter van het *Ruſſiſch* Ryk hadt, naamlyk, op een maaltyd, dien men te zyner eere gaf, een weinig te diep in het glas gezien. Vervolgens, alhier wandelende, om de dampen van den wyn in de friſſe lugt te laaten uitwaaſemen, viel hy in dit Waterbekken; en 'er ge-

(*) De Groot-Hertog PETER ALEXIOWITZ, Czaar van *Moscovien*, op den rand deezer Fontein zittende, veradelde derzelver water, door geplengden wyn, des namiddags ten drie uuren, van den zestienden April des Jaars 1717.

geſchiedde dus 't geen het Opſchrift, zeer fyn en fierlyk, met den *libato vino* uitdrukt." — De Heer van WACKERBARTH, dagten wy, dit leezende, zou bezwaarlyk, in 't Leeven van CAREL DEN GROOTEN, eene gebeurtenis hebben kunnen vinden, die tot een wedergaa van deeze, dus vereeuwigde, Dronkenſchap des Czaars kon dienen. Doch wy hebben gezien, dat hy tot alles raad wist; en zou hy zich hier ook wel gered hebben (*).

(*) Zie onze Beoordeeling deezer *Vergelyking*, in de *Letteren* van 1794, bl. 472.

Bydragen tot de Levensgeſchiedenis en Karakterſchets van J. D. MICHAËLIS, *door hem en andere beſchreven. Byeengezameld door* J. D. HASSENKAMP. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* P. BEETS, PZ., *Leeraar der Doopsgezinden te Weſtzaandam. Te Haarlem, by* C. Plaat, 1794. *In gr.* 8vo. 228 *bl.*

De hier byeengezamelde Stukken zyn: 1.) De Levensgeſchiedenis van MICHAËLIS, door *hem zelf* beſchreeven. 2.) MICHAËLIS geſchetst als Letterkundige, door den Generaal Superintendent SCHULZ, te *Gieſſen*, en is ontleend uit het flot van het derde Stuk zyner *Aanmerkingen op de Bybel-Vertaaling en bygevoegde Aanmerkingen van* MICHAËLIS. 3.) Beſpiegelingen van een Leek, by den dood van MICHAËLIS. Uit het elfde Stuk van het *Journal von und fur Deutſchland*, 1791, *p.* 947—953. 4.) En eindelyk het *Elogium* op J. D. MICHAËLIS, van den Hofraad HEYNE. Dit Stuk is in het Latyn geſchreeven, en in die taal in de Verzameling van HASSENKAMP geplaatst. —— Een Man als MICHAËLIS verdient zeker byzonder gekend te worden, en de Heer HASSENKAMP als Uitgeever, en de Eerw. BEETS als Vertaaler, verdienen derhalven allen dank, dat zy ons daar toe, door hunnen arbeid, gelegenheid hebben willen geeven. —— Men kan in de Levensbeſchryving, door MICHAËLIS zelf geſchreeven, gewisſelyk de beste en naauwkeurigſte berichten verwagten; doch dezelve kwam ons echter zo belangryk niet voor, als wy ons hadden voorgeſteld. —— De ſchets van MICHAËLIS door SCHULZ behelst, wel is waar, veel tot lof van dien geleerden Man; maar is ondertuſſchen doorvlogten met aanmerkingen en byzonderheden, zelfs tot kleinigheden toe, die 's Mans nagedagtenis niet zeer tot eer ſtrekken: 't welk den Vertaaler, die een hoogachter is van denzelven, bewoogen en als genoodzaakt heeft, eenige Aantekeningen, op de beſchuldigende gezegden van SCHULZ, te maaken en te

plaat-

plaatsen. — De beschouwingen van een Leek, enz. zyn van eenen Man, die de waarde van MICHAËLIS kende en hoogschatte, en dien de onaandoenlykheid, die hy by 't bericht van 's Mans overlyden meende te bespeuren, aanzette, om iets, tot het in stand houden van deszelfs nagedagtenis, by te draagen. —— Het *Elogium* van HEYNE is, in den waaren zin des woords, eene lofspraak: de Vertaaler heeft dien meer van verre gevolgd, dan woordelyk overgezet.

Lykreden op den vermoedelyken dood van eenen weleer zeer beroemden Fransche (n) Kostschoolhouder in verscheiden Steden van Nederland, gevolgd van eene korte Levensschets van denzelven, en twee Verhandelingen over de Opvoeding van de Jeugd. Voorgeleezen in het Genootschap te Weesp, onder de Spreuk: Voor het Menschdom. *Alles beschreeven door* ERNST ZEYDELAAR, *laatst Kostschoolhouder te Weesp, en uitgegeeven door een Jongeling. Te bekomen by verscheiden Boekverkoopers. In gr. 8vo. 172 bl.*

Dees lange en raadzelagtige Titel zal de nieuwsgierige Leezer, mooglyk, met geen minder verveeling leezen, dan de Recensent dien heeft geschreeven: evenwel kan dezelve het verlangen gaande maaken na het zonderlinge dat men verwagt. De Lykrede en Levensbeschryving behelzen verscheidene niet ongeestige satyrieque pennestreeken, die, in een ledig of droefgeestig uur, met genoegen, en zonder schade voor de Zeden, kunnen geleezen worden: de Verhandeling over de Opvoeding verdient zekerlyk, onder de veelvuldige Geschriften over dit onderwerp, de minste plaats niet; schoon niets nieuws behelzende, beveelt zy zich der leezinge zeer aan, door den duidelyken en bevattelyken styl, waarin dezelve gesteld is.

Geschiedenis van de Freule Julia van Roozenboom. Naar 't Hoogduitsch, door J. W. C. *Te Amsterdam, by* H. Gartman *en* W. Vermandel. *II Deelen, in 8vo. samen 554 bl.*

Wy hebben deezen Roman met genoegen geleezen, schoon wy geen rede konden vinden, waarom juist JULIA VAN ROOZENBOOM, en niet haare Vriendin EMILIA VAN REICH, haaren naam aan den titel moest leenen, daar de lotgevallen van de laatstgenoemde ons meer belangryk dan die der eerste voorkomen, en ook grooter vak in het Werkje beslaan. —— Behalven dat wy van gedagten zyn, dat het re-

recenſeeren van een Roman, of ſoortgelyk Stuk, niet behoort, dat de draad der gebeurtenisſen geregeld worde opgegeeven; dewyl alleen te beoordeelen ſtaat of 'er aan de voorkomende Characters is genoeg gedaan dan niet: behalven dit, zeggen wy, komen in deeze Geſchiedenis zo veele onderſcheidene en verſcheidene perſoonen en werkzaamheden, die nochtans allen, met elkander, een ſchoon geheel uitmaaken, dat men, dat het ons ondoenlyk is, zonder buiten ons beſtek te treeden, het geheele plan van deezen Roman voor onze Leezeren open te leggen. Indien verwarring en ontknooping vereischt worden in een zwelgeſchreeven Roman, kunnen wy verzekeren, dat beiden hier zeer natuurlyk zyn, en afloopen; dat Dongd en Ondongd in hunnen aart geſchetst zyn; en de gevolgen juist zo zyn als men verwagten zou, en de Leezer, onder het rekken zyner nieuwsgierigheid, niet na laaten kan te wenſchen, en zyne deelneeming zal door de uitkomst niet te loor geſteld worden.

Het Lyden der Ortenbergſche Familie, door A. VAN KOTZEBUE. *Uit het Hoogduitsch. Met Plaaten. IIde Deel. Te Utrecht en Amſterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, *en* M. Schalekamp, 1794. *In gr.* 8*vo.* 276 *bl.*

Het geen wy, by de aankondiging van het Iſte Deel deezes Romans, gezegd hebben (*), herhaalen wy by deeze. Doch ſchoon wy toen in het denkbeeld waren, van by de mededeeling van dit Tweede Deel vollediger verſlag te zullen kunnen geeven van dit den beroemden *Kotzebue* zo zeer waardig Werk, kunnen wy, indien wy in geen wydloopig verhaal willen vallen, 'er niets anders van zeggen, dan dat deeze geheele Familie met eenen zeer ongunſtigen ſamenloop van omſtandigheden heeft moeten worſtelen. Karel Fredrik van Ortenberg, een zeer braaf man, moest, van den aanbeginne van zyne ontlookene jeugd, armoede en wederwaardigheden, in zyn jongelingſchap en gehuwd leven, op eene ongehoorde wyze, ondergaan, en bezweek, na het verlies zyner Huisvrouwe, veroorzaakt door eenen woesten vervolger haarer deugd, en van zyn geluk, onder den overlast zyner ſmarten; nalaatende een Zoon, die door eenen getrouwen knegt (die met zyne inhaalige en onmedogende huisvrouw, deswegen, zeer veele moeilykheden uit te ſtaan had) op- en in huis genomen werd. De Oom van dit Kind, Nicolaas van Ortenberg, vond hem, in een allerongunſtigst tydſtip voor dit Kind, en

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* voor 1794, bl. 339.

en nam hem tot zich. Deez Nicolaas was, van zyne jeugd af aan, een liefhebber van het leezen van Avanturiers, en werd, aan zyne drift gehoor geevende, zelf een Geluksoeker, en begeeft zich naar de Indiën: daar word hy, na 't uitstaan van veele, niet zeer geloofwaardige, gevaaren en moeilykheden, op eene zeer romanesque wyze, door de Liefde, en het Huwelyk (dat verstaat zich) met eene Dogter van een' Bramin, schatryk; deeze verliest hy, en keert met onmeetlyke schatten naar Europa: vind zyn Neef, en, in denzelven, zyn ongeluk; dat is, hy mist het genoegen zyns levens en zynes uitzichten, en kwynt zich geheel en al weg. —— Schoon dit eene zeer treurige Geschiedenis tekent, nochthans is het verhaal, op zyn *Kotzebues*, niet onaangenaam, ja zelfs, zo wel als leerzaam, vermaakend. Mogt nu de goede Schryver, in zyn ballingschap naar Siberien, (waar van ons de Nieuwspapieren bericht hebben,) de vrolyke Invloeden van zyn' Geest genieten, zoude dit ons, en alle Menschenvrienden, een onbedenklyk genoegen geeven!!

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel vertaald, omſchreven, en door Aanmerkingen opgehelderd. Tiende Deel. Te Utrecht en Amſterdam, by G. T. van Paddenburg en Zoon *en* J. Allart, 1795. *In gr.* 8vo. 610 *bl.*

De wensch, met welken wy onze jongstvoorgaande Recenſie van VAN VLOTEN's Bybelverklaaringe eindigden, is thans aan het vervullen. Met den voor den Christen meest belangryken arbeid aan de gewyde Schriften is thans een aanvang gemaakt. Eene Vertaaling en Omſchryving, met Opheldering verzeld, van de drie eerſte Euangeliën, beſlaan den inhoud van dit Deel; zy worden voorafgegaan van eene algemeene Inleiding tot het Nieuwe Testament, en eene *Overeenſtemming der Euangeliën.* Van de *Inleiding*, als bevattende eene reeks van gewigtige onderwerpen, tot het rechte verſtand der gewyde Schriften van het N. V. betrekkelyk, moeten wy, in de eerſte plaats, een kort verſlag doen. Zy beſlaat 114 bladzyden, en is in 19 Afdeelingen onderſcheiden.

In de eerſte Afdeeling verzet VAN VLOTEN zich tegen den Naam van *Nieuw Testament*, of *Nieuw Verbond*, aan den bondel der gewyde Schriften gegeeven; doch hy meldt niet, door welke benaaming hy dien wil vervangen hebben. Naa eenige bekende aanmerkingen over de *Echtheid* en *Volledigheid*, belooft VAN VLOTEN een *uitvoeriger* Onderzoek over de Ingeeving der gewyde Schriften. Doch dit *uitvoerig* Onderzoek beſlaat niet meer dan drie bladzyden; aanvangende met eenen ophef, aan welken de bewerking geenzins beantwoordt; waardoor het geheel een ingewikkeld duister voorkoomen heeft, 't welk ons althans, omtrent 's Mans meening, in 't onzekere laat. „ De waarheid der Ingeeving (ſchryft hy elders) ſtaat by my vast, maar zodra wy [men] „ de wyze daarvan heeft durven bepalen, heeft men „ veel ſchade gedaan aan de goede zaak van het Chris-

„ tendom, en velen ongelukkig in het vermoeden ge-
„ bragt, dat de ingeving zelve maar een uitvinding der
„ Kerkelyken was." Vervolgens de woorden van PAU-
LUS, 1 Kor. II: 13, hebbende aangehaald: „ Wie zal
„ dan nog onbeschaamd genoeg zyn (vraagt hy) om eene
„ woordelyke ingeving te ontkennen? het is waar (voegt
„ VAN VLOTEN 'er nevens) wy ontkennen eene *instru-*
„ *menteele*, eene meer onnatuurlyke, ja Heidensche, ora-
„ kel ingeving; maar plaetsen voor eene redelyke, die aan
„ elk zyn eigen denkwyze en styl doet behouden." Hoe
dit met elkander zamenstemme, bemurgen wy niet te begry-
pen. In de *beoordeeling der Schriften, die naar den rang
dingen*, verwerpt VAN VLOTEN, met de meeste Geleerden,
eenige vroegere Opstellen, die eertyds in agting waren,
maar zints lang voor ondergeschoken zyn aangezien: hoe-
wel hy tevens van oordeel is, dat een oordeelkundig ge-
bruik daar van aan de Bybel-uitlegging aanmerkelyken
dienst zou doen. Omtrent de Taal van 't N. T. is VAN
VLOTEN van meening, dat, hoewel het waare schoon,
't welk LONGINUS aan den styl toeschryft, te weeten
duidelykheid door natuur en geenzins door kunst, aan de
gewyde Schriften niet kan geweigerd worden, het nogthans
overdreevenheid zyn zoude, indien men *wilde* be-
weeren; dat het Grieksch van het N. T. het zuiverste
is, welk men ergens vinden kan. De geestlyke zin van
het N. T. wordt hier afgekeurd, met de woorden van
BEAUSOBRE en L'ENFANT, welke wy des overschryvens
wel waardig keuren: „ Men moet hier," te weeten in
het behandelen van *parabelen, typen* en *allegorien*, „ zeer
„ voorzichtig en matig te werk gaan, anders maakt men
„ de Heilige Schrift tot een speelpop van zyn brein,
„ ten minste tot een raadzel, 't welk zo veel sleutels
„ hebbe, als 'er vrugtbare vernuften gevonden worden;
„ zo stelt men de Schrift ten spot der snoodaards, en
„ ter mishandeling van ketteren; de meeste gebeurte-
„ nissen, waarop de Godsdienst gebouwd is, worden
„ dan in voorschaduwen en profetien veranderd; de
„ pligten der Zedenkunde worden dan in verborgen-
„ heden verwisseld, en het bedorven hart verkiest dien
„ zin, waarby 't het best zyn rekening vind." *De fou-
ten en misleezingen beoordeeld; het Vaderland der Schry-
veren; toestand der Waereld, byzonder van het* Ro-
meinsch *Gebied*; en *algemeene hoofd-verdeeling van 't Nieuwe
Testament*, maaken den inhoud uit van § 8, 9, 10 en 11.

In

In de volgende Afdeeling handelt VAN VLOTEN over het perſoneel karakter van JESUS. Beter ware hier aan de hoofdzaak voldaan, indien een onderzoek omtrent het temperament, en het uitwendig voorkoomen, des Zaligmaakers den Schryver minder hadde bezig gehouden. Meer behaagen zullen, vertrouwen wy, de meeste Leezers vinden in 't geen VAN VLOTEN over *het Karakter van* JESUS *als Leeraar* ſchryft, alwaar hy zyne ſchets, met de aanhaaling uit een Hoogduitsch geſchrift, by zamentrekking, aldus beſluit: „ Als JESUS onderwees, „ dan ſprak hy gelaaten, zagt, overtuigend, voor dat „ oogmerk het natuurlykſte; —— verdedigde hy de eer „ zynes Vaders, dan gebruikte hy macht-ſpreuken, die „ zyn liefde, eerbied, ernſt en yver, het best uitdruk„ ten; dreigt hy, dan ſpreekt hy, ja, als Richter, maar „ dan doet hy gevoelen, dat hy de macht om te ſtraf„ fen en ook om te vergeven heeft; belooft hy, hoe „ zagt is dan alles, vol liefde en innig vergenoegen! „ klaagt hy, dan is het in den gevoeligſten en medely„ denſten toon; pryst hy, dan drukt hy zyn deelneo„ ming op de aangenaamſte en bedagtzaamſte wyze uit; „ klaagt hy over zyn lyden, dan voelt men in zyne „ woorden zyn geduldig onderworpen hart, —— met één „ woord, het is altyd eenvouwig, natuurlyk en kunſte„ loos beſchaafd." Van het verſchillend gedrag van JESUS omtrent de Leeraars der Jooden, wordt hier met regt de reden gezogt in derzelver onderſcheidene denkwyze en gedraagingen; wordende de *Pariseën* met de meeste geſtrengheid door hem behandeld, omdat twee ondeugden, „ de gevaarlykſte en ondragelykſte voor JESUS „ leertraat," onder hen heerſchten, „ trotsheid en de al„ lergevaarlykſte geveinsdheid." „Door de laatſte," ſchryft VAN VLOTEN, „ hadden zy zich de heerſchappy over de „ gemoederen van het gemeen weten te verwerven, zo „ dat het gros des volks volſtrekt van hunne denkwyze „ en inzichten afhing, en zich blindelings liet leiden; „ hunne trotsheid kon niet anders, dan de bitterſte haat „ tegen JESUS verwekken: want ſchoon hy op zich zelfs „ in hunne oogen weinig betekende, en zy ook niet voor „ zyn gezag bedugt waren, kwam zyn gedrag, ten hun„ nen opzichte gehouden, daar hy hun nergens vierde, „ hen echter zo bedenkelyk voor, dat zy ſteeds een wa„ kend oog op hem moesten houden. — Een gansch an„ der gedrag hielden de *Sadduceën:* zy bemoeiden zich

„ weinig met hem; en van hoe vele grove onregtzinnig-
„ heden zy ook verdagt gehouden wierden, by hen, die
„ het gezag des O. T. zeer ſtreng handhaafden; hy,
„ die de onſterflykheid aan het licht bragt, die zich als
„ de beſtryder van het ryk der *Dæmons* uitgaf, ging dit
„ alles, wat het wederleggende betreft, ongemerkt voor-
„ by." De aanmerking, welke VAN VLOTEN daar op laat volgen, om reden te geeven van het gedrag des Heilands omtrent de Sadduceeuwen, zal by veelen byval ontmoeten: „ Niemand (zegt hy) zal zich hier over be-
„ vreemden, die indenkt, hoe weinig invloed zy hadden
„ op de meeste toehoorders van JESUS; hunne meerdere
„ onverſchilligheid omtrent den Godsdienst heeft den Hei-
„ land van allen tegenſtand ten hunnen opzicht bevryd;
„ hunne denkwyze maakte weinig invloed op het burger-
„ lyk gedrag der Jooden, en gaf weinig voedzel aan den
„ muitzugtigen geest der Natie. —— Die onder hen al
„ eens een oplettend oog op JESUS gedrag geſlagen hadden,
„ meenden duidelyk te kunnen ontdekken, dat die *Na-*
„ *zireër* een eenvouwig en braaf mensch ſcheen te zyn,
„ die altans geen toeleg hadde om eenige verwarring in
„ den burgerſtaat aan te richten." Naa eenige korte aanmerkingen over den *Leertrant door Gelykenisſen*, volgt, in § 16, een eenigzins uitvoeriger onderzoek, „ in hoe verre
„ de denkwyze der Jooden toe te geeven is, byzonder om-
„ trent de aanhalingen uit het O. T." Wy zullen, 't geen VAN VLOTEN hieromtrent oppert, tragten te ontwikkelen: want ook hier heerscht de zo dikmaals gegispte duisterheid van voordragt. De vraag is, of JESUS, niet alleen in de *Methode*, maar ook in de denkwyze, zich naar het Volk, waaronder hy leefde, geſchikt hebbe. Op twee byzonderheden wordt deeze vraag toegepast: op de aanhaalingen uit het O. in het N. T., tot bewys van JESUS Mesſiasſchap; en op het aanweezen der Bezeetenen. In 't algemeen denkt VAN VLOTEN, dat, te ontkennen, dat JESUS en zyne Apostelen zich in veele gevallen naar de Volksgevoelens geſchikt hebben, in zaaken, die op 's menſchen zedelyke geſteldheid geenen invloed hadden, „ eene
„ onhandelbare ſtyfzinnigheid zou openbaar maken." Vraagt men, of zulks geſchied zy, alleen uit toegeevendheid, „ om niet *particulier* te willen ſchynen, en tevens
„ voor de hoorderen vatbaarder te zyn;" dan of de gewyde Schryvers „ *ſtudieus* zich daarvan bediend hebben
„ om de hoorders te gewinnen;" wordt het laatſte ontkend,

stand, om dat 'er uit volgen zoude, dat JESUS en zyne Leerlingen dus zo verre zouden gegaan zyn, „ dat zy „ fyne bedriegers geworden zyn, alleen om hunnen leer„ trant by de Joden smakelyk te maken." Niet ongelukkig, onzes oordeels, voert VAN VLOTEN het volgende voorbeeld aan, om de wyze, op welke JESUS zich naar zyne tydgenooten schikte, te doen blyken, en derzelver geoorloofdheid te verdedigen. „ Het was eenmaal," schryft hy, „ de smaak, om de openbare Leerredenen „ op te vullen met de aanhalingen der Christen-Va„ ders, dan zou iemand van beter smaak zich daarna „ kunnen schikken, zonder nog in het vermoeden te ge„ raken, dat hy een meerder gezag aan hunnen leer„ trant, dan aan die van het gezond verstand, wilde toe„ kennen; als men overtuigd is dat zo iemand geene de „ minste overhelling tot die gevoelens van een berucht „ Kerk-genootschap heeft, maar met zyne overige leer„ begrippen verre daarvan verwyderd is, dan valt im„ mers dat vermoeden gansch weg."

Naa deeze algemeenheden, bepaalt zich VAN VLOTEN, meer byzonder, by de volgende Vraagen: „ Zyn „ de aanhalingen, die in het N. T. uit het Oude voor„ komen, vooral, wanneer zy betrekking hebben op de „ leere van den MESSIAS, in welk geval zy meest uit „ de profetische Schriften genomen zyn, naar het doel „ dier oude Leeraars ingericht? of zyn ze meer naar „ den toestand en de denkwyze der Joden in JESUS „ tyd aangevoerd, om het ongewoone in den leertrant „ van JESUS voor hun te bevatbaarder te maken?" Te regt, naar ons inzien, merkt VAN VLOTEN hierop aan, „ dat 'er verscheiden aanhalingen in het N. T. voor„ komen, die elk beminnaar der waarheid niet op het „ vermoeden gebragt zou [zouden] hebben, wanneer hy „ die gezegden by de Profeeten gelezen had, om de„ zelve tot den MESSIAS betrekkelyk te maken, zo hy „ die niet in het N. T. gevonden had." De zulken, intusschen, welke die aanhaalingen als Voorzeggingen beschouwen, beroepen zich, onder andere, op de gewoone *formule*, „ dan is *vervuld geworden* het geen deze of „ die *geprofeteerd* heeft." Doch, merkt VAN VLOTEN aan, eene aandagtige beoefening der gewyde Schryvers zal elk doen opmerken, dat zy aan die woorden een anderen zin hegtten, dan wy in 't algemeen gewoon zyn. *Profeteeren* betekent niet altoos voorzeggen, maar „ eene

„ zaak het levendigste, het treffendste, het duidelykste, te „ omschryven;" gelyk *vervullen* niet altoos slaat op eene voorafgaande voorspelling, maar dikmaals te kennen geeft, eene duidelyker en uitvoeriger daarstelling van iet soortgelyks by de Profeeten vermeld. De plaatzen MATTH. XV: 7 en V: 17, worden daar toe aangevoerd.

't Geen VAN VLOTEN tot hiertoe heeft geschreeven, moet ieder op het denkbeeld brengen, dat hy van de aanhaalingen uit het O. T. alle het eigenlyk profeetische wil hebben afgescheiden. Verder voortloezende ontmoetten wy de volgende aanmerking, welke wy geenen kans zien met het voorgaande overeen te brengen. (Is het gemaaktheid, of iet anders, dat een Man van zo veel geleerdheid zich niet duidelyker uitdrukt?) „ Als wy alles „ zamentrekken is dit zeker: de betwiste aanhalingen zyn „ meer dan blote aanhalingen uit het Oude Testament, „ zo als wy op de Predikstoelen de gewoonte hebben; „ men ziet duidelyk genoeg in het gebruik, dat zy in „ den lezer een stille vergelyking willen opwekken tus„ schen den perzoon of de omstandigheid, waar van zy „ schryven, met die welke in de Schriften der Profee„ ten bedoeld worden, en dus niet alleen aangevoerd „ om zich te kragtiger, en in eene meer gewyde spreek„ maniere, uittedrukken, maar al zeer veel om aante„ toonen dat in den perzoon zelven, waar van een Pro„ feet spreekt, nooit die omstandigheid zo volkomen is be„ waarheid, dan [als] in den held van hunne geschiedenis." Intusschen, hoewel van VLOTEN erkent, dat een voorbeeldige, overdragtige of geestlyke, zin der Profeeten, by de Jooden, ten tyde van JESUS, in algemeen gebruik, en van veel gezag, was; ja dat dit gebruik en gezag „ de voorname aanleiding gegeeven hebbe tot de zo „ menigvuldige aanhalingen in het N. T. uit de profe„ tische Schriften," schynt hy evenwel te ontkennen, dat de Profeeten die hoogere of dubbele betekenis gekend en bedoeld hebben, die by laatere Jooden in gebruik was. Ja hy is zo gansch afkeerig van den voorbeeldigen of *Typischen* zin, dat hy daarvan, „ hoe ook „ genaamd, om de, ten uiterste schadelyke, gevolgen, „ geen gebruik durve maken." In het slot deezer § meldt VAN VLOTEN eenige redenen, waarom JESUS geen gewag maake van de Voorzeggingen, „ die hem als den

„ ly-

„ lydenden MESSIAS zouden kunnen ſchetzen;" doch zyne redenen zyn veelal ingewikkeld, indien van eenige kragt. 't Geen VAN VLOTEN in eene volgende § aangaande de *bezeetenen* voordraagt, is, naar zyne gewoonte, veelal duister en ingewikkeld. Nu eens beſchouwt hy de bezeetenen als natuurlyk kranken; elders, egter, ſchynt hy niet vreemd van het gevoelen, dat by hen eene ſoort van bovennatuurlyken invloed heeft plaats gehad. „ Ik „ geloof," ſchryft hy, „ dat wy in den tydkring, waarin „ wy leven, zo wy het ongedrongen doen kunnen, eene „ natuurlyke verklaring mogen geven; maar wy moes„ ten zo verwaand niet zyn om daadzaken van vorige „ eeuwen, omdat wy zoortgelyke verſchynzels in ons „ tydvak niet hebben, te ontkennen, of aan dezelve eene „ uitlegging, met de ervaring van onze eeuw overeen„ ſtemmende, te geven."

De aanmerkingen, in de 18 §, *over de Wonderwerken van* JESUS, gelyk ook die in de 19 of laatſte, *over de Vertaaling van het N. T.*, behelzen niets byzonders, om het den Leezer onder 't oog te brengen.

Van wegen de uitvoerigheid der bovenſtaande Recenſie ontbreekt ons thans de plaats voor eene proeve uit de Vertaaling en Uitbreiding; by eene andere gelegenheid zullen wy dit mangel aanvullen. Tot ſlot moeten wy nog berigten, dat dit Deel zonder het zegel van Kerkelyke Approbatie in de waereld is verſcheenen. De zulken, welke, op deeze verandering huiverig, gisſen, dat hy *van zyne natuurlyke vryheid zal gebruik maaken*, dat is, indien wy het verſtaan, zich in het uitleggen der Schriftuur aan geen gezag van Synodaale of Kerkelyke Voorſchriften zal binden, verzekert hy, als een man van eer, dat hy, uit overtuiging de leerſtellingen van zyn genootſchap toegedaan, nimmer buiten die grenspaalen zal treeden, „ zonder dit duidelyk en met ronde woorden te „ zeggen." In den tegenwoordigen toeſtand van ons Gemeenebest verwagten wy dat VAN VLOTEN met 'er daad zal betoonen te zyn, 't geen hy elders betuigt aangaande wylen den geleerden Amſterdamſchen Kerkleeraar SCHUTTE, „ wiens karakter (ſchryft hy) zo wel aan de „ waereld als aan my bekend zou geworden zyn, als „ een vry onderzoeker der waarheid, indien hy onder „ een ruimer dampkring geleefd hadde."

Godgeleerde, Uitlegkundige en Wysgeerige Verhandelingen, door HERM. JO. KROM, *Predikant en Profeſſor in de Uitlegkundige Godgeleerdheid en Kerkelyke Geſchiedenis aan de Illuſtre School te Middelburg, enz. IIde Deels 3de Stuk. Te Middelburg, by* P. Gillisſen *en de Wed.* J. P. Gillisſen. *In gr.* 8vo. 95 *bl.*

Van tyd tot tyd hebben wy van deezen Uitlegkundigen Arbeid des *Middelburgſchen* Hoogleeraars KROM verſlag gegeeven. In het tegenwoordig voorhanden zynde Stukje, dat op den ouden voet voortgaat, zyn voorhanden, drie Uitlegkundige Verhandelingen, ter Opheldering van eenige Bybelplaatzen uit het Nieuwe Testament.

De eerſte tragt de Bedoeling te ontvouwen van den Zaligmaaker, in de woorden MATTH. V: 21. 22. Het is den Heere KROM, naa een wydloopigen omhaal van 22 bladz., „ op dat hy zyne gedagten kortlyk zegge, „ naa eene herhaalde overweeging, zoo voorgekomen, „ dat deeze onderrichting van den Zaligmaaker niet ge„ voeglyker, ja niet wel anders, dan door eene niet on„ geſchikte invulling kunne verklaard worden: zo dat „ deeze woorden, *gy hebt gehoord, dat tot de Ouden ge„ zegd is —— maar Ik zegge u*, nog éénmaal uit het „ voorige moeten worden herhaald: op deeze wys; „ „ *en* „ „ *gy hebt gehoord, dat tot de Ouden gezegd is;* zoo wie „ „ tot zynen Broeder zegt RAKA, die zal ſtrafbaar zyn „ „ voor den grooten Raad; *maar ik zegge u:* wie zegt „ „ *gy dwaas* (een ſcheldwoord dat vry minder te be„ „ duiden heeft) die zal ſtrafbaar zyn door het helſche „ „ vuur." " Welke opvatting hy tegen daar op gemaakte zwaarigheden verdedigt.

De tweede gaat over den *Minſten in het Koningryk der Hemelen*, of behelst eene Opheldering van MATTH. XI: 11; en LUK. VII: 28, zo uit het Taalgebruik, als voornaamlyk uit het redebeleid en het oogmerk van den Heere CHRISTUS, in dat geheele Voorſtel. —— Naa eene voorbereidende ontvouwing van den Zamenhang, die by lange de kortſte niet is, en waarin veel voorkomt, onzes oordeels, ter zaake niet dienende, althans niet noodzaaklyk, vraagt de Schryver: „ Welk zal dan „ de waare zin deezer woorden, wat zal met dezelven „ de bedoeling van den Heiland zyn?" Deeze zal, zyns oor-

voordeels, „ zeer natuurlyk en eenvoudig worden, en „ ons van zelve als in de hand vallen." —— Dan hy doet vooraf opmerken, „ dat 'er in 't Grieksch eigenlyk „ en letterlyk ſtaat; niet *de minſte*, maar *hy die minder* „ of *hy die kleiner is*; en dat dit (volgens 't geen by „ alle Taalkundigen erkend wordt, niet alleen by uit„ heemſche, zoo wel Griekſche als Latynſche Schry„ vers, maar ook byzonder in den ſtyl des Bybels) te „ kennen geeft *hy die jonger is*. RACHEL was de *kleinſte* „ of *kleinere*, dat is *jongere*, *Dochter* van LABAN, *Gen.* „ XXIX: 16. 26, alwaar men, in de Griekſche Verta„ lingen der zoogenaamde LXX, voor *kleine* of *kleinere* „ wel een ander woord, dan hier ter plaatze, gebruikt „ vindt; maar daar echter, ten aanzien van LEA, vers „ 16 en 26, het woord μειζων (*grootere*) vers 16 met „ πρεσβυτερα (*oudere* in geboorte) vers 26 verwiſſeld „ wordt. En zoo leezen wy, met dit zelfde woord μικρος „ (het welk wy hier in den Text by MATTHEUS en „ LUCAS vinden) van JACOBUS *den kleinen*, MARC. XV: „ 40. Om in eene bekende zaak geen meerdere voor„ beelden by te brengen (*).

„ Hy wil dan, volgends deze gebruikelyke betekenis „ der woorden, zeggen *hy die jonger is*, die na hem was „ in het Koningryk der Hemelen. En wie is deeze? Gy „ vat het nu al, eer ik het nader zegge. De Heiland „ ſchynt immers niemand dan zich zelven te bedoelen! „ JESUS was het, die wat jonger was; en wat laater in „ de Waereld, en in de Bediening kwam dan JOANNES. „ —— Die, ten aanhooren van de ſchaaren, tot JOANNES „ *Discipelen* gezegd hadt: Zalig is hy die aan my niet „ zal geërgerd worden; en die, in het onmiddelyk voo„ rige van deze uitſpraak, JOANNES met duidelyke woor„ den verklaard hadt, als des Heeren voorlang beloof„ den Afgezant, die nu gekomen was om *Zynen* weg, „ voor Hem hene, als voor iemand, die nog aanmer„ kelyk grooter was, te bereiden."

Deeze Uitlegging tragt de Schryver nog nader te ſtaaven, en van zwaarigheden, daar op ingebragt, te ont-

hef-

(*) Verſcheide andere voorbeelden, uit nitheemſche, zoo Griekſche als Latynſche, Schryvers bygebragt, kan men anderzins vinden by den Heer CHRISTOPH. AUGUST. HEUMANN, in zyne *Verkl.* van het N. T. by MATTH. XI: 11.

heffen. Doch wie des begeerig is wyzen wy tot de Verhandeling zelve, welke, met veel omſlagtigheids, een gevoelen, dat geenzins *nieuw* is, gelyk de Eerw. KROM zelve erkent, beweert en tragt te ſtaaven.

Het derde en laatſte Onderwerp, 't welk wy hier behandeld vinden, is *Een kort Onderzoek omtrent den Heiligen Geest der Belofte, Eph.* I: 13; ſtrekkende tevens *tot eene Opheldering van* JESUS *Verklaaring*, MATTH. XII: 28. —— Dit Onderzoek was eigenlyk beſtemd, en daarom oorſpronglyk in 't *Latyn* geſchreeven, (waarom ook de Latynſche Tytel 'er voorgelaaten is,) om, by wyze eener Diſſertatie, onder 's Hoogleeraars Voorzittinge openlyk verdedigd te worden; doch hiervan is, om reden, in het Voorbericht gemeld, niet gekomen: en badt ook, zonder een daadlyk gemis, dit Stukje wel onvertaald onder 's Hoogleeraars Papieren kunnen blyven berusten.

De Heer KROM belooft een volgend Stukje, met welks uitgave dit Tweede Deel *compleet* zal zyn. Wy moeten bekennen de voorgaande Stukjes, blykens onze Beöordeelingen, gewigtiger dan het tegenwoordige gevonden te hebben.

JODOCI HERINGÆ, ELISÆ *Fil.* Oratio de Theologiæ in Scholis Inſtitutione, ad præſentem Reipublicæ Chriſtianæ conditionem prudenter accommodanda, habita d. 5. m. Junii MDCCXCIV, cum Theologiæ, docendæ munus, in Academia Trajectina publice ſuſciperet. Traj. ad Rhen. apud *W. van Terworst*, Acad. Typogr. in 4to. f. m. 51 pp.

Wy zeggen niet te veel van deeze Redenvoering, wanneer wy de Keuze der Stoffe, de Bearbeiding van dezelve, alsmede den Styl en Taal, hoogst lof- en pryzenswaardig keuren; en kunnen ons niet wederhouden, *Utrechts* Hoogeſchool geluk te wenſchen met haaren jongen Hoogleeraar HERINGA, reeds met roem bekend onder onze Landgenooten, en zulk een verheven post, wegens zyne Bekwaamheden en Verdienſten, waardig gekeurd.

De Stoffe zelve, *dat men het Onderwys der Godgeleerdheid, op de Hoogeſchoolen, naar den tegenwoordigen ſtaat der Chriſtlyke Kerke omzigtig hebbe in te rigten*, is alleren-

ge-

gepastst en tydig gekoozen, en mag gezegd worden zich daar door aan te pryzen boven zo veele afgesleetene Onderwerpen, niet zelden, by dusdanige plegtige Gelegenheden, behandeld.

's Mans wakkere geest, oordeelkunde, en gemaatigdheid, straalt in de Bearbeiding door. Daar hy, naa eene gepaste Inleiding, *eerst* onderzoekt, wat het is, de Godgeleerdheid naar den tegenwoordigen staat der Kerke in te rigten —— en, *ten tweeden*, de wyze naspeurt, op welke zulks aan de Hoogeschoolen geschieden moet.

Allerregtmaatigst is de Onderscheiding, welke hy, by den aanvange, maakt tusschen de Leer van CHRISTUS en diens hoogverlichte Afgezanten, in de egte Gedenkstukken des H. Woords te vinden, zomtyds met den naam van *Godgeleerdheid* benoemd, welke, door haare klaarheid en eenvoudigheid, voor alle menschen, voor alle tyden, en alle staaten der Christlyke Kerke, geschikt is, en geene verandering gedoogt —— en die *Godgeleerdheid*, welke men gewoon is in de Schoolen te onderwyzen, en daar, naar tydsomstandigheden, moet onderweezen worden. Niet alleen bestaande in eene naauwkeurige kennis der Godlyke Waarheid, uit de beginzelen des Gezonden Verstands afgeleid, en bovenal geput uit de bron der H. Schriften; maar ook behelsende die geleerde en fyn gesponne Weetenschap veeler gewigtige zaaken, die met de Hoofdleeringen des *Christendoms* in eenig verband schynen te staan. Waar toe de Taal- en Oordeelkunde, de Wysbegeerte, de Kerklyke Geschiedenis, de bedreevenheid in de Gevoelens der Oudvaderen, der Ketteren, en der Besluiten van de Kerkvergaderingen, te stade komt. Stoffen, die de Godgeleerdheid niet alleen Geschiedkundig vermeldt; maar alle beoordeelt; wat waar of valsch is aantoont, wat duister is opheldert, wat twyfelagtig is onderscheidt, wat in schyn verschilt overeenbrengt, wat moeilyk is oplost; en aantoont hoe de eer der waarheid moet verdedigd, en de dwaaling uitgerooid, worden; het gewigt der Geschillen weegt, de byzondere deelen der Leere voeglyk schikt, derzelver naauw verband aanwyst, en eindelyk tot een zeker Zamenstel vereenigt. —— Eene Godgeleerdheid, die, gelyk de Hoogl. HERINGA te recht opmerkt, tot de Schoolen meest, en niet tot de Kerklyke Voorstellingen, behoort.

Daar

Daar nu deeze Godgeleerde Weetenſchap onder den invloed ſtaat van den meerderen of minderen trap van Beſchaafdheid, in onderſcheide tydperken zo zigtbaar, zo volgt, by de wettigſte gevolgtrekking, dat het Onderwys op de Hoogeſchoolen, naar gelange hiervan, behoort ingerigt te worden, zal en Onderwyzer en Leerling vrugten, naar tydsgelegenheid, plukken. Ten naderen bewyze brengt hy by, hoe de groote CALVINUS, in zyn *Onderwys van den Christlyken Godsdienst*, breedſpraakig handelt over veele zaaken, ten tyde der eerst opdaagende Hervorming betwist, en die, by verandering van tyden, zo zeer niet in aanmerking komen; de dagen van SOCINUS en ARMINIUS bragten andere ſtukken ter baane, en hunne Tegenſtanders richtten daarvolgens hunne Leerwyze in.

Aan het verzuim deezer noodwendige, op den aart der zaake ſteunende, en door voorbeelden gewettigde, Verandering des Schoolſchen Onderwys in de Godgeleerdheid, naar Tydsomſtandigheden, ſchryft de Redenaar toe, de veragting, waarin de *Godgeleerdheid*, bovenal de *Leerſtellige* Godgeleerdheid, gekomen is, en ongelukkig aanleiding geeft tot het openlyk beſtryden van den Godsdienst. Tegen dit kwaad pryst de Hoogl. de ſchikking naar de behoeften des tyds, als het beſte hulpmiddel, aan.

Dit afgehandeld hebbende, bleef nog verre het zwaarſte gedeelte der opgenomene taake aan den Hoogl. over. Hy kwyt zich in de volvoering zodanig, dat het ons moeit ſlegts de hoofdzaaken te kunnen aanſtippen.

Naa de Voorzigtigheid, eenen Godgeleerden zo hoogst noodig, aangeprezen te hebben, wil onze Redenaar, *voorerſt*, dat men eene keuze doe van de min of meer gewigtige deelen dier Weetenſchap: dit heldert hy met voorbeelden op.

Als eene volſtrekte behoefte, op de tegenwoordige Beſchaaving gegrond, pryst de Heer HERINGA, *ten tweeden*, aan, een *naauwkeurig Onderwys* in alles wat de Godgeleerde Weetenſchap vordert; zodanig, dat zy putten uit de zuivere bronnen, en niet uit beroerde beeken, en den Leerlingen niets overleveren, dan 't geen zy zelve wel onderzogt hebben. Dit behoedt den Onderwyzer voor gevaarlyke onſtandvastigheid; dit brengt den Leerling om te beproeven, niet wien, maar wat, zy hooren, of leezen; waar door zy vervolgens niets den Volke voordraagen,

dan

dat 't geen zy op de proeve goed bevonden hebben: langs deezen weg komt men tot de beminnelyke, en door den Hoogleeraar zo zeer aangepreezene, Eenvoudigheid; welke zich wagt voor hier met den vinger aangeduide misslagen.

De hedendaagsche bloei der fraaije Letteren maakt het voor de Jeugd, die zich op de Godgeleerdheid toelegt, *ten derden*, noodig, dat dezelve tot het vormen van een goeden Smaak en Cierlykheid opgeleid worde. Hier door zal de Kweekeling bevallig leeren spreeken, het Leeraarampt, en de Waarheden welke hy verkondigt, aanpryzen. Zeer gegrond is des Hoogleeraars aanmaaning aan die zich op de Godgeleerdheid toeleggen, om zich met naarstigheid toe te leggen op de beoefening van alle die kundigheden, welke men ten onregte alleen aan de Beoefenaars der *Griekſche* en *Romeinſche* Letteren toekent.

Dewyl de tegenwoordige Eeuw, door de vorderingen in de Oordeel- en Uitlegkunde der Gewyde Schriften, aanspraak heeft op de kennis van alle de hulpmiddelen daar toe dienstig, wil de Heer HERINGA, in de *vierde plaats*, dat de Kweekelingen geleerd worden zich daar van, naar eisch, te bedienen. Hier door zullen zy, aan den eenen kant, vermyden de ligtvaardigheid zommiger *Duitſcheren*, en, aan den anderen kant, behoed blyven voor de verkeerdheid der zodanigen, die de Schoolsche Wysbegeerte averechts in de Heilige Bladen overbrengen.

Eindelyk vordert, in de *vyfde plaatze*, de tegenwoordige staat der Christlyke Kerke, dat, in het verdedigen der Waarheid tegen derzelver Bestryderen, het Onderwys der Godgeleerdheid de oefenende Jeugd opleide tot de hoogste maate van Bescheidenheid omtrent allen, die van hun in Gevoelens verschillen. Wel verre van de oude Geschilstukken onder de Protestanten te verlevendigen; moet men tragten dezelve by te leggen. Alle Bitterheid zy van den Godgeleerden geweerd; hy draage zyn gevoelen vrylyk voor; hy staave 't zelve met de beste bewyzen; hy toone de oorzaaken, de schynbaarheid, en het gewigt, der Dwaalingen; hy losse de Twyfelingen op; en doe, langs deezen weg, die daar toe eenigsyk heenen leidt, de Waarheid en den Godsdienst zegepraalen.

Zo veel schoons en gewigtigs verschaft ons des Hoogleeraars Intree-Redenvoering. Welk een oogst van ry-

rype vrugten zal de Jeugd, op het geleide van dezen *denkenden* Man, niet kunnen inzamelen! —— Te meermaalen is ons, tonder het leezen deezer Redenvoeringe, voor den geest gekomen, dat dit eigenſte Onderwerp dubbel verdiende uitvoeriger behandeld te worden, dan de paalen eener *Gelegenheids-Redenvoering* toelieten. —— Kon de Hoogleeraar HERINGA goedvinden, deeze ſtoffe in eene min begrenste *Verhandeling* te bearbeiden, hy zou daardoor dubbelen dienſt doen, en dubbelen dank behaalen.

Leerredenen over belangryke Onderwerpen, door ALLAN BUCHANAN, *in zyn leven, Bedienaar van het Evangelie, te Inverkeithing, in Schotland. Uit het Engelsch vertaald. Met een aanpryzend Voorbericht uitgegeeven door* H. H. VIERVANT, *Predikant te Amſterdam. Iſte en 2de Stukjen. Te Amſterdam, by* M. de Bruyn. *In gr.* 8vo., *te zamen* 222 *bl.*

Niet voor de Drukpers geſchikt, maar enkel uitgebreide Aanteekeningen van den Schryver, waren deeze Leerredenen; de Handſchriften van welke meer dan veertig jaaren bewaard wierden, vóór dat zy in het licht kwamen. „ JESUS, Gods Eeuwige Zoon —— zyne „ oneindigwaardige Verdienſten —— Jeſus Chriſtus, als „ dat Hoofd des Verbonds, in wien alle de beloften „ Gods *Ja* en *Amen* zyn —— in wien de volheid woont „ —— in wien wy alleen voor onzen Godlyken Rechter „ kunnen beſtaan —— uit wien wy alles moeten ontvangen, voor onze heiligmaking en geeſtlyken ſtryd —— „ door wien wy bewaard worden door 't geloof tot de „ Zaligheid, en eens meer, dan overwinnaars, zullen „ zyn; deze Jeſus, en dit alles van hem," zegt VIERVANT, „ is de hoofdinhoud dezer Leerredenen." Het eerſte Stukje bevat vyf, het tweede dertien, Leerredenen. De laatstgemelde, loopende allen over de woorden van PAULUS, 2 *Kor.* IV: 6, hebben ten onderwerpe, inzonderheid, het werk der Verlichtinge in 's menſchen hart, op zulk eene wyze, als BUCHANAN zich die zaak voorſtelt; van welke men zich eenigermaate een denkbeeld zal kunnen vormen, als men den Schotſchen Leeraar, onder andere, hoort beweeren, „ dat de toeſtand der „ ziel, eer dit werk der verlichting aan haar gebeurt, „ niets

„ niets anders is, dan een klomp een bajert van *verwar-*
„ *ring*, *donkerheid* en *verbystering*;" dat deeze Verlichting der ziel eene daad van ſcheppend Alvermogen is; dat Gods werk in de Verlichting, of Wedergeboorte, onverwinnelyk is; dat de H. Geest, de derde Perſoon in de Eeuwiggezegende Drieëenheid, de Werkmeester deezer Verlichtinge is, enz. enz. Over 't geheel genomen, en in haare byzondere deelen, zyn deeze Leerredenen, of liever uitgewerkte Schetzen, zuiver rechtzinnig, in de betekenis van dat woord, volgens de meening der Godgeleerden, die de Uitſpraak en Voorſchriften der Dordrechtſche Vaderen voor zuivere Euangelieleere aanzien; terwyl anderen, die op het klaare en eenvoudige meer geſteld zyn, ginds en elders, volgens hunne manier van denken, veel onſchriftmaatigs zullen aantreffen. In de dagen welken wy beleeven, die meer dan eenige andere met bondig beredeneerde Leerredenen zyn gezegend, twyfelen wy of BUCHANAN's Leerredenen, hoewel met het aanpryzend gezag eens Orthodoxen Amſterdamſchen Predikants bekragtigd, wel veel fortuin zullen maaken.

De Zedenleere van Jeſus, door Mattheus aangetekent, Cap. V, VI *en* VII, *kort toegelicht, en ter betragting aangedrongen, aan allen die zich Chriſtenen noemen, als de allervoortreffelykſte; en voor den zondigen Mensch de allergeſchiktſte tot zyne groote Beſtemming. Met een Voorbericht betrekkelyk* C. W. MUIS, *Catechizeermeester te Groningen. En een Nareeden betrekkelyk deezen tyd. Door* P. VAN CONVENT, *Onderwyzer in den Godsdienst van Jeſus Chriſtus. Te Groningen, by* L. S. Hovingh. *In gr.* 8*vo.* 118 *bl.*

De Onderwyzer VAN CONVENT, door den Catechizeermeester MUIS, in een naamloos Geſchrift, in zyne eer, zo als hy zich verbeeldt, aangetast, verdedigt zich daar tegen, en geeft reden van een en ander gezegde, welk hy omtrent zynen Amptgenoot hadt gebezigd. Doch met dit plaatzelyk en perſoneel geſchil zullen wy onze Leezers niet lastig vallen; alleenlyk aanmerkende, ter eere van den Schryver van dit Boekje, dat hy, veel beter dan de Broeder MUIS, den geest des Euangeliums heeft leeren kennen, in het ſtuk van verdraagzaamheid en liefde, als de hoofdtrekken eens Leerlings van JESUS.

„ Het

„ Het is waare redeloosheid," ſchryft hy, „iemand daar„ over te haaten, om dat hy, ten aanzien van den Gods„ dienst, andere grondbeginſels ingezoogen, ander onder„ wys genooten, andere voorbeelden voor zig gehad heeft, „ — en dus in Godsdienstzaaken van een ander gevoelen „ is, dan ik ben." Het zelfde beginzel ſtraalt allerwegen door in het Boekje van den Leermeester VAN CONVENT, 't welk wy met volle ruimte een *nuttig Handboekje* mogen noemen, voor lieden, die geene gelegenheid hebben, om over het allergewigtigst geſprek van den onfeilbaaren Leeraar JESUS uitgebreide Opſtellen te kunnen raadpleegen. By manier van uitbreidinge of omſchryvinge ieder textvers der drie gemelde allerbelangrykſte Hoofdſtukken hebbende nedergeſteld, laat VAN CONVENT telkens eene *Aanmerking* volgen, in welke het oogmerk des Hemelſchen Redenaars nader ontvouwd, en zyne Leere ter betragtinge kortelyk wordt aangedrongen, uit de voortreffelykheid haarer natuure, en de heilzaame gevolgen, daar uit voortvloeiende, voor allen, die naar den inhoud der Voorſchriften van den Opperleeraar zich gedraagen. Want, gelyk VAN CONVENT elders ſchryft: „ Niet „ het bloot uiterlyk belyden van JESUS Godsdienst. Niet het „ bloote kennen van deszelvs zaligmakende Leerſtukken, „ Niet het roemen op dezen of geenen Godsdienſtigen aan„ hang verwerft ons de achting van God, geeft ons recht „ op den eerwaardigen titel, of maakt ons, tot waare be„ lyders van JESUS en van zynen Godsdienst, waar door „ wy voor ons zelven hoope op de zaligheid konnen ma„ ken; maar het doen, het volbrengen van den erkenden „ Godlyken Wil; onvermoeid poogen om God, den bes„ ten Vader, door edele gezindheden en beoefeninge van „ het goede, dat geboden is, of gemoedelyke opvolging „ der Voorſchriften van het Christendom, ſteeds gelyk„ vormiger en behaaglyker te worden."

De Naarede behelst eenige Aanmerkingen over de gezegende uitwerkzels der waare kennis van het Christendom, zo voor den Mensch op zich zelven, als in zyne hoedanigheid van Lid der Zamenleevinge. —— Indien het Onderwys van den Broeder VAN CONVENT aan zyne Leerlingen geëvenredigd zy aan zyne Godsdienſtige bevattingen, hier voorgedraagen, hoe nuttig onderſcheidt hy zich dan van het gros zyner Confraters, die van huis tot huis niets dan Leerſtellingen (en ach dat het die van het Euangelie waren!) ronddraagen, en altoos met zekere be-

hoed-

hoedzaamheid van het Zedekundig gedeelte der Euangelieleere gewaagen! Het vermindert de waarde van zyn Geſchrift niet, dat hy BERGEN's *Gedenkwaerdigheden uit het openbaer Leven van Jeſus*, ten grooten deele, als zynen Leidsman heeft gevolgd.

Geneeskundige Verhandeling over het nut der Watervaten; door GISB. JAC. WOLFF, *Meester der Vrye Kunſten, Doctor in de Wysbegeerte en Geneeskunde, en Vroedmeester te Utrecht. Met een Brief van* S. T. SOEMMERRING; *Hofraad en Hoogleeraar in de Geneeskunde te Mentz. Te Haarlem, by* E. W. Cramerus, Junior, 1794. *In gr.* 8vo. 135 *bl.*

Blykens de Voorreden van den Schryver, is deeze Verhandeling ingezonden ter beantwoording eener Prysvraag, door het Zeeuwſche Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen in het Jaar 1791 opgegeeven. Het *perpetueel Committé* van dit Genootſchap dezelve, even zo wel als de overige ingekomen Antwoorden, onvoldoende geoordeeld hebbende, was ook des Auteurs voorneemen niet geweest dit Stuk in het licht te geeven; doch het aanraaden van ſommigen zyner Vrienden, en byzonder een Brief van zynen Leermeester, den Hoogl. SOEMMERRING, (aan het hoofd van dit Werkje geplaatst,) deeden hem van beſluit veranderen, en hetzelve door den druk gemeen maaken.

In de behandeling van het Vraagſtuk, 't welk vereischte de nuttigheid aan te toonen, die de vorderingen der laatere Ontleedkundigen in de kennis van het Samenſtel der Watervaten, voor de Geneeskunde, konden aanbrengen, gaat de Auteur op deeze wyze te werk, dat hy alle de byzondere Ziekten, welker aart of geneeswys, door de opgenoemde ontdekkingen, eenigzins toegelicht en verbeterd is, ſtukswyze doorloopt, en tevens aanwyst, in hoe verre de kennis en behandeling van elk derzelven, in tegenſtelling van vroegere tyden, hierdoor gewonnen heeft, en tot grootere volkomenheid gebragt is. — De Ziekten, welke dus afzonderlyk behandeld worden, zyn de volgende: *Ontſteeking; Bloeduitzettingen; Windgezwel; Waterzucht; het wit Kniegezwel; Venusziekte; Kropkliergezwellen; Geelzucht; Pisvloed; Kanker; Pokken; Mazelen; Peſt; Ziekten door Dierlyke Giften; Beenbreuken;*

Beenbederf; Verſtervíng der Beenderen; Engelſche Ziekte; en de *Verweeking der Beenderen:* waarna hy eindelyk ten beſluite nog eene algemeene optelling doet van eenige byzondere nuttigheden, die uit de gemelde naſpooringen in de Geneeskunde zyn voortgevloeid.

In de bewerking van dit een en ander, ſpreidt de Auteur veel belezenheid en kunde van de nieuwſte en beste Schryvers over dit onderwerp ten toon, en doet daaruit ook zeer duidelyk zien, hoe veel wy boven de vroegere Geneesheeren, ten opzichte van de kennis en geneezing dier Ziekte, gevorderd zyn; en als zodanig verdient dit Werkje, als eene vry volledige verzameling van het geen door de laatere Schryvers omtrent dit Leerſtuk gezegd is, onze goedkeuring en aanpryzing: doch, daar 'er een volſtrekt gebrek aan eigene waarneemingen en opmerkingen in dit Stukje plaats grypt, en de manier, waarop de Heer WOLFF de behandeling van dit geheele onderwerp heeft ingericht, tot zeer veele gegronde berispingen gelegenheid geeft, gelooven wy, dat de Hoogl. SOEMMERRING de vriendſchap voor zyn ouden Leerling wat te ver getrokken heeft, met het oordeel van het Zeeuwsch Genootſchap in een ongunſtig licht te plaatzen, en het niet toekennen van den gouden Eerprys als een aangedaan ongelyk te doen voorkomen. — Wy althans gelooven, dat deeze zeer gewichtige ſtoffe voor een veel beter, en met het oogmerk des Genootſchaps overëenkomſtiger, beärbeiding vatbaar is, en twyfelen geen oogenblik, of de Profeſſor SOEMMERRING zelf zal daarvan, in zyne Verhandeling over dit eigen onderwerp, welke door het Utrechtsch Genootſchap bekroond is, de duidelykſte bewyzen aan den dag leggen.

Natuur- en Zedekundige Beſchouwing der Aarde en van haare Bewoonderen. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. F. ZÖLLNER *en* J. S. LANGE. *Zesde Deel. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam, by* M. de Bruyn. *In gr.* 8*vo.* 400 *bl.*

Om niet weder zo lang te wagten met van de voortzetting eens zeer verdienstlyken Werks te ſpreeken, als wy eens gedaan, en deswegen onszelven meer

of

f min beſchuldigd, hebben (*), neemen wy het *Zes-* *e Deel* van den ſtapel der nog onvermelde Deelen eezes verdienſtlyken Werks.

In het laatst voorgaande hadden de Schryvers eenen anvang gemaakt met ons den *Mensch* in 't algemeen e doen kennen, en dien Hoofdbewooner deezes Aardcloots in zyne veelvuldige en zeer verſchillende omſtandigheden na te gaan. Met dit Deel beſchouwen zy dit Pronkſtuk der Natuure van nader by op zichzelven; en bepaalt zich 't zelve, in het XVIIde Hoofdſtuk, 't welk dit geheele Deel uitmaakt, —— tot *de Gewaarwordingen in 't algemeen.* —— *Het Gezicht.* —— *Het Gehoor.* —— *Nadere bedenkingen, wegens de voortreffelykheid van het Gezicht en Gehoor, boven de andére Zinnen.* —— *De Reuk.* —— *De Smaak.* —— *Het Gevoel.* —— *Over de verſterking der overblyvende Zintuigen, wanneer van dezelven een is verlooren gegaan.* —— *Nuttigheid der Zinnen.* —— *Juiste maat, ten aanziene van de Scherpte en Fynheid der Zinnen.* —— Waarby een tweeledig Aanhangzel gevoegd is: eerst *over het Scheelzien;* voorts *over het Teleskoop.*

Wy zeggen niet te veel, wanneer wy betuigen, in dit Deel het voornaamſte en voor allen geſchiktſte over die Onderwerpen aangetroffen te hebben: gaan de Aantekeningen des *Nederduitſchen Vertaalers* ſoms iets hooger, dan de gezigtëinder der meeste Leezeren toelaat over te zien, hy heeft anderen daar door verpligt.

Om 'er iets uit over te neemen 't welk alle Zintuigen te gelyk raakt, en, op zichzelven, zeer mededeelenswaardig is, bepaalen wy ons tot de laatſte Afdeeling; ten tytel voerende: *Juiste maat, ten aanziene van de Scherpte en Fynheid der Zinnen.*

„ De Menſchen verſchillen onderling zoodanig, met opzicht tot de ſcherpte en fynheid hunner zinnen, dat men den eigentlyken graad van derzelver natuurlyke geſteldheid in deezen niet bepaalen, en nog minder de voordeelen of nadeelen nauwkeurig berekenen kan, welke ontſtaan zouden uit elke geringe vermeerdering of verminderíng der ſcherpte of fynheid van het een of ander Zintuig. Zoo veel te duidelyker daar tegen laat zich be-

(*) Zie, hier boven, bl. 153.

betoogen, dat het voor ons, in de daad, nadeelig zoude weezen, indien de zinnen zeer veel ſcherper of ſtomper, fyner of grover, waren, dan zy gemeenlyk zyn.

„ In het *Journal des Savans* wordt het geval verhaald van een man, die, zyn viool ſtemmende, door een afgeſprongen ſnaar zulken geweldigen ſlag in het éene oog ontving, dat hy een tydlang daar mede niet zien kon, waar by zich nog eene zwaare ontſteeking in 't zelve voegde. De middelen, door welke men dit ongemak poogde weg te neemen, hadden allengs die uitwerking, dat hy met zyn gekwetſte oog in het donkere van den nacht, wanneer hy met het gezonde oog niets het minſte zag, de voorwerpen kon onderſcheiden, en zelfs in ſtaat was gedrukte of geſchreeven letters te kunnen leezen. Hy had aldus één oog voor den dag en één voor den nacht; als kunnende in dat oog, 't welk hem by den donkeren te ſtade kwam, het minſte daglicht niet verdraagen; maar hy moest hetzelve altoos zorgvuldig geſlooten houden, zoo dra het om hem heenen helder wierd. Dit ongeval hadt diensvolgens zyn oog zoo buitengemeen aandoenlyk gemaakt, dat het door de zwakſte lichtſtraalen wierd getroffen; doch ook te zelver tyd zoo zwak, dat ſterker ſtraalen 't zelve kwetſten. Na eenigen tyd herſtelde alles weder tot zynen natuurlyken ſtaat.

„ Dikwyls heeft men by lieden, die van de ſtaar geligt waren, iets van denzelfden aart opgemerkt. Deeze konden gemeenlyk kort naa de operatie met neergelaaten venſtergordynen, en dus in een meer dan half donker vertrek, hunne handen, vingers, en andere voorwerpen, duidelyk genoeg zien; zy waren daarentegen blind in een helderder licht, tot de oogen, van tyd tot tyd, ſterker wierden, en zich aan het licht gewenden.

„ Deeze waarneemingen zyn reeds genoeg, ten einde ons te overtuigen, hoe goed het voor ons is, dat onze oogen niet aandoenlyk genoeg zyn, om in den donkeren te kunnen zien. Want hoe aangenaam en nuttig zulks, in veele gevallen, voor ons weezen zoude, moesten 'er nogthans, aan den anderen kant, zeer gewichtige nadeelen uit ontſtaan, indien wy over dag het noodlot hadden van die nachtvogels, welke door het zonnelicht verblind worden. Het is toch duizendmaalen beter, geduurende den nacht, welke voor den mensch, tot een tyd van rust beſtemd is, ons met eene zwakke ſchemering te behelpen,

en,

en, des noods, een licht te ontſteeken, of zelfs gelyk de blinden rond te tasten, dan den geheelen dag over volſtrekt blind te weezen.

„ Het kon dus maar weinig voordeel aanbrengen, indien ons oog zoodanig was ingericht, dat het veel aandoenlyker dan nu voor een zwakker licht ware. Doch daar tegen zouden, aan den anderen kant, de nadeelen wederom zoo veel grooter zyn, indien de werktuigen des gezichts dien graad van fynheid niet verkreegen hadden, welke zy werklyk bezitten. Konden wy niet duidelyk zien, dan in een volkomen helder zonnelicht, dan immers was voor ons elke betrokken lugt eene ſchemering, en elke ſchemering een volkomen nacht. De maaneſchyn zou ons in dat geval niets baaten, en wy zouden, zelfs by ons gewoon kaarslicht, de voorwerpen, of geheel niet, of ten minſten maar zeer van naby, kunnen onderſcheiden.

„ Mogelyk zou my iemand kunnen tegenwerpen, dat, byaldien wy één oog voor den dag, het ander voor den nacht, bezaten, op gelyke manier als met den zoo even gemelden man, die zyne viool ſtemde, plaats hadde, zulks voor den mensch van zeer veel nut zoude kunnen weezen? —— Doch, om niet te ſpreeken van de misſelyke omſtandigheid, dat wy aldus genoodzaakt waren ons nachtoog over dag altoos geſlooten te houden, waar door het aangezicht veel van zyne bevalligheid verliezen zoude, en wy ons in het zelfde geval bevonden als menſchen die maar één oog hebben, moest het niet alleen zeer pynlyk zyn, wanneer dat oog van ſlegts een weinig ſterker licht wierdt beſcheenen, dan het om zyne zwakte kon verdraagen; maar wy zouden ook teffens groot gevaar loopen, door blikſemſtraalen, of eenig ander onverhoeds helder licht, waar door het in den donkeren wierd getroffen, aan hetzelve blind te worden. En hoe dan, indien ons dagoog, door het een of ander toeval, wierd beſchadigd, of dat wy hetzelve geheel en al kwyt raakten?

„ Ten aanzien van de bekwaamheid des Gezichts, om zoo wel naby zynde als verre afgelegene voorwerpen te beſchouwen, is insgelyks de uitneemendſte evenredigheid daar by in agt genomen. Dit werktuig moest zeer kunſtig en met de hoogſte wysheid worden ingericht, ten einde het te gelyker tyd voor afgelegene en nabyzynde voorwerpen in dier voege bekwaam te maaken, als het

gemeenlyk in zynen gezonden ſtaat zich bevindt. Kon het den mensch tot een Mikroskoop dienen, dat is, om daar mede de allerkleinſte voorwerpen naauwkeurig waar te neemen, dan moest het volſtrekt onbekwaam zyn, om zich tot verre afgelegene voorwerpen uit te ſtrekken; en was het zoodanig ingericht, dat men deeze laatſte zeer duidelyk kon waarneemen, dan verloor het daar door noodzaaklyk zoo veel te meer van zyne bekwaamheid, om de voorwerpen, die naby ons zyn, naauwkeurig te beſchouwen, naar maate onze gezichtskring aldus verder wierde uitgebreid.

„Dewyl nu het gezicht, met betrekking tot zyne ſcherpte en fynheid, juist als het ware in 't midden ſtaat, tuſſchen de twee uiterſte grenzen, welke wy ons daaromtrent kunnen voorſtellen, zoo is het daar door zeer bekwaam gemaakt, om zich te gewennen aan zoodanige omſtandigheden, als waarin de mensch, volgens zynen aart, zich toevallig kan bevinden. Men kent voorbeelden genoeg van lieden, die, langen tyd in donkere kerkers opgeſlooten zynde, zich allengs aanwennen, om in die duistere plaatſen tamelyk goed te zien. Had de natuur hunne oogen, als de werktuigen des gezichts, minder fyn ſamengeſteld, dan zouden zy ook dat voordeel moeten miſſen. Zulke werklieden, in tegendeel, die geſtadig by het vuur arbeiden, en diensvolgens een zeer ſterk licht verdraagen moeten, konden zulks by geene mogelykheid doen, byaldien de natuur aan dezelven veel zwakker of tederder oogen hadt geſchonken. Jaagers, Zeelieden, Schaapherders, enz. die een ſcherp gezicht op zekeren afſtand voor hun beroep en leevenswyze noodig hebben, gewennen zich even gemaklyk aan het verre gezicht, als Miniatuurſchilders, Horlogiemaakers, en diergelyke Kunſtenaaren, aan het beſchouwen van kleine doch nabyzynde voorwerpen, alleen om reden, dat het natuurlyk maakzel van ons oog, tuſſchen de twee voorgeſtelde uiterſten, genoegzaam in het midden ſtaat.

„Dezelfde omſtandigheden hebben plaats, ten aanzien van 't *Gehoor*. Konde ons oor geluiden waarneemen, welke zeer veel zwakker zyn dan die wy thans opmerken, dan ware zulks, in menigerlei opzichten, zekerlyk voordeelig. Wy zouden als dan, op ongelyk verderen afſtand, met elkander ſpreeken, misſchien verſcheiden zeer aangenaame muzykaale werktuigen uitvinden, en onze kundigheden, door middel van 't gehoor, verder uitbreiden

den, kunnen; maar onze opmerkzaamheid zou tevens, door het onophoudelyk gedruis, dat dit zintuig van alle kanten beſtormde, meer geſtoord, het oor zelve, door ieder onverwagt zeer hevig geluid, ligt vernield, en het waarneemen van bepaalde klanken, ter oorzaake van het menigvuldig geraas, veel moeilyker gemaakt, worden. — Dat wy 'er niets by winnen zouden, indien ons gehoor veel ſtomper ware, behoeft waarlyk geen bewys: dus is het voor ons, in de daad, van de grootſte aangelegenheid, dit zintuig juist in dien graad te bezitten, dat zich de Toonkunſtenaar even goed aan het waarneemen der fynſte toonen, als de Artillerist aan het donderend geluid der kanonnen, kan gewennen.

„ Niemand zal ligt wenſchen met een tederder *Gevoel* begaafd te zyn, naardien zulks, in maar zeer weinige gevallen, van weezenlyken dienst konde weezen; de zoodanige daar tegen, waar in het ons tot eenen ondraaglyken last zou verſtrekken, hebben die geenen ondervonden, by welke dit zintuig, door ziekte, zoo bovenmaatig fyn was geworden, dat de minſte drukking der kleederen, elke aanraaking, en zelfs de bloote beweeging der lugt, voor hun gevoelig, of wel in eenen hoogen graad pynlyk, was geworden. Doch was daarentegen ons gevoel merkelyk ſtomper, dan moesten wy zeer veele voordeelen misſen, welke ons het taſten aanbrengt: in dat geval zouden wy ook zekere geringe pynlyke aandoeningen, welke, zonder gepaste voorzorge, in eene gevaarlyke ongeſteldheid kunnen overſlaan, dikwyls niet voelen of gewaar worden.

„ Een fynder *Reuk* kan voor ons, die onze prooi niet op het ſpoor behoeven te volgen, gelyk de roofdieren, maar, des noods, Honden tot dat einde kunnen africhten, van zeer weinig nut weezen; waar tegen wy alsdan veelerlei ongemakken en onaangenaamheden zouden ondervinden. De reuk van Jasmyn, Kamperfoelie, en meer andere bloemen, veroorzaakt, by menſchen van een zeer gevoelig zenuwgeſtel, dikwyls hoofdpyn, en zommigen vallen zelfs daar van in onmacht. Dit berooft hun immers van menig vermaak in een' aangenaamen tuin. En hoe zouden wy het uithouden in groote Steden, waar veelerlei ſtank onvermydelyk is, indien onze reukzenuwen voor alle zoodanige indrukken veel aandoenlyker waren? Was de reuk daar tegen minder ſcherp, dan moest onze gezondheid buiten twyfel daar door lyden, gemerkt wy alsdan

dien veiligen wegwyzer ontbeeren zouden, welke ons thands zoo dikwyls waarschuwt tegen de nadeelige gesteldheid van de lugt, die wy inademen.

„ Lekkerbekken mogen zich misschien een fyner *Smaak* toewenschen, ten einde de allerfynste inmengzels hunner wellustige gerechten zeer nauwkeurig te kunnen proeven. Doch ongelukkig waren dan ook derzelver Koks, zoo deeze niet altoos de juiste maat troffen, om hunnen smaak te streelen! En wee hun zelve, indien zy nu en dan in de noodzaaklykheid kwamen, van met een onbedreeven Kok, of wel met grove, onsmaaklyke, of eenigzins bedorven, Spyzen, zich te moeten vergenoegen!

„ Hoe meer wy over alle deeze omstandigheden naden-ken, zoo veel te meer oorzaaken vinden wy, om ook hier de wysheid van den Schepper te bewonderen, die, ten aanziene van de scherpte en fynheid onzer zintuigen, die juiste maat wist te treffen, welke voor de geheele gesteldheid van den mensch, over 't algemeen, best geschikt en voordeeligst is."

Beschryving van de Zaanlandsche Dorpen, Oostzaan, Oostzaandam, Westzaan, Westzaandam, Koog, Zaandyk, Wormerveer, Westknollendam en Nauwerna; uit oorspronglyke Handschriften van wylen den Eerw. Heer ADRIAAN LOOSJES, *in leeven Leeraar der Doopsgezinden te Westzaandam: met Aantekeningen tot deezen tyd vermeerderd door* PETRUS LOOSJES ADZ., *Leeraar der Doopsgezinden te Haarlem. Met Plaaten, en eene Kaart. Te Haarlem, by* F. Bohn *en* A. Loosjes Pz., 1794. *In gr.* 8vo. 522 *bl.*

De oorsprong deezer Beschryving van de *Zaanlandsche* Dorpen, die zo zeer nader verdienen bekend te worden, vermeldt de Uitgeever, in het Voorberigt; waarin hy, den zeer leezenswaardigen Leevensloop zyns Vaders verhaald, en de Schriften, door dien agtenswaardigen Man vervaardigd, aangeweezen, hebbende, optekent, — dat de kennis aan, en de verkeering des Schryvers met, den grooten Geschiedschryver J. WAGENAAR, en zyne gemeenzaamheid met den Boekhandelaar TIRION, te wege bragten, dat, wanneer de eerste, met de Beschryving van den *Tegenwoordigen Staat der Vereenigde Nederlanden*, in het beschryven van *Holland*, tot de *Zaan* en *Zaanlandsche* Dorpen gevorderd was, deeze nevens de laat-

laatſte heem verzogten om deswegen eenige Berigten mede te deelen. Die zamelde de Eerw. LOOSJES op, en gaf ze, ter bewerkinge, aan zynen Vriend WAGENAAR, die ook deeze hulpe aan den voet van bl. 345 des VIIIſten Deels erkent.

Het opſtellen deezer Berigten maakt het Grondwerk uit van de thans aangeboodene *Beſchryving dier Dorpen*. Tot ruim het midden deezer Eeuwe heeft de Schryver het Werk beſchaafd en vermeerderd, met oogmerk om het in 't licht te geeven. Vervolgens hebben die Papieren berust by des Schryvers oudſten, en zyn naderhand gekomen in handen van diens jongſten, Zoon, die deeze Uitgave vervaardigde.

Hoe weinig de Uitgeever, gelyk hy verklaart, te ſchikken of te veranderen vondt, (want het moest zyns Vaders werk blyven,) deedt 'er zich eene aanmerkelyke zwaarigheid op.

Het verloop van tyd hadt in een aantal byzonderheden zo veele Veranderingen veroorzaakt, dat, zonder deeze aan te tekenen, het als een verouderd Werk zou hebben mogen en moeten aangezien worden. Deeze Veranderingen waren den tegenwoordigen Uitgeever deels bekend, dewyl de nabuurigheid zyner Standplaatze, *Haarlem*, hem veelvuldig te *Zaandam* deedt verkeeren; doch alle niet naauwkeurig genoeg om 'er op af te gaan. Dan, op alle de *Zaanlandſche* Dorpen Vrienden of Bekenden hebbende, van wier welwillendheid om hem te helpen hy zich ten vollen verzekerd hieldt, deedt hy deswegen aanzoek, en by niemand vrugtloos. Hunne meer of min uitvoerige Beſcheiden verſchaften hem deels de ſtoffe tot veelvuldige Aantekeningen, den tegenwoordigen toeſtand betreffende, van die zyns Vaders door kennelyke tekens onderſcheiden.

Dit vertraagen der Uitgave brengt het baarblyklyk voordeel te wege, dat de Berigten van den tegenwoordigen ſtaat zeer jong, ja zo jong mogelyk, zyn.

Te recht merkt de Eerw. in 't licht Zender van deezen arbeid zyns zeer werkzaamen Vaders op, dat deeze *Beſchryving der Zaanlandſche Dorpen* deelt in de algemeene aanmerking op meest alle Plaatsbeſchryvingen gereedlyk te maaken, naamlyk dat 'er *Kleinigheden* in vermeld worden; doch hy vertrouwt, dat de Bewoonders dier Plaatzen, voor welken toch deeze Beſchryving meest geſchikt is, daar in behaagen zullen vinden: en

hadt hy niet geſchroomd anderen, door het bybrengen van meerdere, te verveelen, hy zou, uit byzondere Aantekeningen, tot veel meer *Byzonderheden*, die men gewoonlyk met den naam van *Kleinigheden* beſtempelt, hebben kunnen afdaalen.

Dit is hoofdzaaklyk het breeder Verſlag van den Oorſprong, den Voortgang en den Afloop, deezer Plaatsbeſchryvinge, die dit te weinig te recht, en in deszelfs aanbelang, gewaardeerde gedeelte onzes Vaderlands eere aandoet.

Overeenkomſtig met de orde op den Tytel, wordt elk deezer *Zaanlandſche* Dorpen behandeld; naa dat de Schryver van den *Zaanſtroom* in 't algemeen, van het Dorp en de Heerlykheid *Zaanden*, het noodige, en zo veel de Oudheid bydraagt, gezegd hadt.

De veelvuldige Werkzaamheden en Handeltakken worden breedvoerig, van derzelver eerſte opkomst aan den boord des *Zaanſtrooms*, tot den tegenwoordigen tyd, beſchreeven. Wy vonden reden om ons te meermaalen over het Verval te bedroeven: wie neemt 'er geen deel in, als hy, van den *Scheepsbouw* leezende, in de Beſchryving vindt: „ Doch, gelyk meest alle zaaken haare opkomst en daaling hebben, zo is 't ook met den Scheepsbouw te deezer Plaatze (*Zaandam*) gefteld. In ſtede van meer dan zestig Werven, die hier, weleer, ten Scheepsbouw dienden, telt men 'er nu, ten naauwen nood, drie- of vier-en-twintig; waar van 'er nog zommige maar alleen tot het herſtellen van groote Schepen worden gebruikt." Zo ſchreef de Vader in 't midden deezer Eeuwe, en de Zoon voegt 'er, in eene Aantekening, by: „ Deeze vermindering, reeds zeer treffende, is nog veel treffender, als men den tegenwoordigen ſtaat van dit voorheen bloeiend en dit Dorp beroemd maakend Scheepstimmeren in overweeging neemt. Terwyl wy dit ſchryven (1794) zyn 'er ſlegts twee of drie Scheepstimmerbaazen overgebleeven, de overige Werven zyn geheel vervallen. Vyf-en-twintig jaaren geleden werden 'er doorgaans tusſchen de vyftien en twintig Schepen, in 't jaar, gebouwd. Meermaals zagen wy 'er twee, ſoms drie, onder handen van eenzelfden Timmerbaas. De laatſte vier jaaren kan het getal der gebouwde Schepen, door elkander genomen, geen vyf bedraagen. In 't jongst verloopen jaar is 'er maar één gebouwd. —— Naar gelange hier van was

„ ook

„ ook de menigte der Schepen, tot herſtel te *Zaandam*
„ komende, groot, en is thans tot een getal van geene
„ beduidenis gedaald. De des bykans ledige kom der
„ *Voorzaane*, in onze jeugd daar door opgecierd, ſtrekt
„ hier van ten bedroevenden getuige."

Zeer naauw verknogt aan den voormaals bloeienden Scheepsbouw was de Viſſchery op *Groenland* en *Straatdavids*, in de *Zaanlandſche* Dorpen. Tafels van beiden, door den Burger JACOB VAN SANTEN den Uitgeever medegedeeld en hier ingevoegd, wyzen den voortgang in vermindering uit. Dezelve was nog in vollen bloei toen de oude LOOSJES ſchreef; maar zyn Zoon mag 'er met regt by aantekenen: „ Deeze drukte is in ſluimerigheid ver-
„ anderd, welke meer bedroevens dan verwonderings baart
„ by den Aanſchouwer, die de voorgaande woelige lee-
„ vendigheid geheugt. Eenigen tyd vulde het vermeer-
„ deren van de Schepen ter Koopvaardyvaart dit gebrek
„ eenigzins aan; doch ook dit aanvulzel heeft, in deezen
„ laatſten tyd, veel afbreuks geleden, en wie ziet be-
„ terſchap te gemoet."

In de Beſchryving van *Wester-Hem*, aan de Oostzyde van *Zaandam*, wordt de woelige drukte op de Scheepstimmerwerven door den Vader beſchreeven, als, in zyne jeugd, „ zo vol drukte met den middag en den
„ avond, als of het Werkvolk van de Admiraliteits-Werf
„ kwam." De Zoon maakt deeze bedroevende Aantekening: „ Een overblyfzel van deeze woeligheid mogt ik,
„ even als myn Vader, in myne jeugd beſchouwen; en
„ moest my daarom te meer bedroeven, wanneer ik, in
„ den Zomer des voorleden Jaars 1793, by eene wandeling
„ tegen den middag, te deezer plaatze, geen Hamerſlag
„ hoorde, geen Timmerman zag, en de voorheen digt
„ met Scheepstimmerhout bezette Werven ſchaars voor-
„ zien vondt, en weinig zwaare Balken aantrof, en voor
„ de ſteevige Krommers ligt Kromhout, alleen tot kleine
„ Vaartuigen geſchikt, ontdekte. De ſchakels van verval
„ hangen niet min dan die van welvaard aaneen!"

Andere Fabrieken en Trafieken deezer Dorpen worden, in derzelver Opkomst, Bloei, Verval, of Inſtandblyving, beſchreeven; doch zyn te veelvuldig om ons tot een byzonder verſlag in te laaten: en treft men dezelve aan by elk Dorp, waar ze voornaamlyk geweest zyn, of nog bloeijen; grootlyks ſtrekkende ter afwisſeling van de veelal dor en droog vallende loutere Plaatsbeſchryvingen. Byzon-

zonder breed is de Beſchryving van het overwinden der groote Schepen over den *Dam*, toen deeze in de Binnezaan getimmerd werden, met eene Afbeelding naar een oud Schildery opgehelderd. Voorts is dit Werk verciert met de meerendeels wél uitgekoozene en uitgevoerde Afbeeldingen van *Oostzaan*, de *Westzaander Kerk* en *Regthuis*, de *Achterzaan*, de *Voorzaan*, *Koog*, *Zaandyk* en *Wormerveer*.

De Uitgeever, tot het in 't licht zenden van den dus aangevulden arbeid zyns Vaders beſluitende, hadt zich, gelyk hy ſchryft, eerst voorgeſteld „ dezelve te verbreeden, met iets meer *Geſchiedkundigs*, wegens deeze Dorpen, daar aan toe te voegen, ter gemoetkoming van het dorre, 't welk aan *Plaatsbeſchryvingen*, die geen ſchilderagtige tooneelen opleveren, onafſcheidelyk vast is, zal men geene vreemde kleuren, ten dikmaal wanvoeglyken cieraade, gebruiken.

„ Stoffe, ten dien einde, verzamelende, vondt hy dezelve, deels met zo veel onzekerheids, in de vroegſte tyden, die heugenis van deeze Dorpen draagen, omgeeven, en deels van zo weinig weezenlyk aanbelangs, buiten 't geen, in de *Plaatsbeſchryving*, ten overvloede gemeld, of door overwyzing op andere Schryvers aangeduid, was, dat de lust om dezelve te verwerken hem ten eenemaale ontging.

„ Tot laater tyden afdaalende, leverde de Geſchiedenis, die met een meer vasten tred voortging, zo weinig op, bepaald deeze Dorpen betreffende, dat de voorraad gering was, indien hy zich niet veroorloofde daarin 's Lands algemeener Lotgevallen te vermelden; tot welk laatſte hy niet kon beſluiten, aangemerkt de onvoegelykheid van Gevallen aan te voeren, tot welke deeze Dorpen weinig of geen meer betrekkings hadden, dan andere Steden of Plaatzen onzes Vaderlands. „ —— Dagelykſche Voorvallen, die geen eenigzins beſtendig uitwerkzel agterlieten, keurde hy der Aandagt „ van den Leezer, en gevolglyk zyner Beſchryving, onwaardig."

Dit alles bewoog den Uitgeever, van dit eerſte Plan af te zien, en het te laaten berusten by de Plaatsbeſchryving zelve. Dan gelukkig vondt hy, 't geen de voorafgaande Plaatsbeſchryving van de Inwoonders zegt, voor een breeder bewerking geſchikt, en werd te raade, om het een en ander, der *Zaankanteren Geaartheid*, *Zeden*

en

en *Leevenswyze*, betreffende, by wyze van Aanhangzel, daar aan toe te voegen. Wat J. LE FRANCQ VAN BERKHEY deswegen vermeldt, in zyne *Natuurlyke Historie van Holland*, en goeddeels het werk is van des Schryvers Broeder, wylen CORNELIS LOOSJES, voor afgedaan werk houdende, treedt hy ter vermelding van andere Byzonderheden, het Character der *Zaankanteren* raakende.

Hy toont dat de Styfheid, welke hun van niet weinigen naagaat, meer *schyn* dan *weezen* is. —— Dat hun, van de zyde des Verſtands beſchouwd, een denkend en beſtendig arbeidzaam Vernuft niet kan ontzegd worden. — Hoe de Opvoeding hun zeer vroeg tot het Koopbedryf, en het daar mede gepaard gaande houden der Fabrieken, vormt. —— De veelvuldige gelegenheden tot Onderwys worden vermeld, met het geen de loflyke Maatſchappy *tot Nut van 't Algemeen* daar onlangs aan heeft toegevoegd. —— Men verwondert zich met regt over de vroegtydige Bekwaamheid ten Handel en het beſtuuren der Fabrieken; doch het wordt hier opgehelderd. —— De Gilden baaren hier geen belemmering. Gildendwang is 'er onbekend, dan in zo verre Gilden van nabuurige Steden belemmering baaren, gelyk hier met de ſtukken beweezen, en dit agtervolgd wordt door eene treffende Beſchryving van den drukbezigen *Zaandammer* Koopman, en teffens veelal Fabrikeur. —— Van afkeer van Fraaije Letteren worden zy vrygepleit, en met de ſtukken beweezen dat zy hierin voor andere Landzaaten niet behoeven te wyken. —— Hoe treffend is het voorſtel van hunne Verdraagzaamheid in den Godsdienst! —— Uitſpanningen en Vermaak ontzegt zich de *Zaankanter* niet, en welke hy neemt vindt men hier afgemaald.

Voorts ontmoet men eene aanduiding van der *Zaankanteren* Rykdom, en de ſpreekendſte bewyzen dat Gierigheid hun ten onregte wordt ten laste gelegd; als méde een Tafereel van de Plaatslyke Vermaakneemingen. — Hulpvaardigheid is een Charactertrek hier breed ontwikkeld. —— Dit alles wordt niet op den toon eens *Lofredenaars* voorgeſteld; tuſſchen beide komende aanmerkingen wraaken het laakbaare 't geen men hier aantreft.

Wy kunnen ons tot geene opgave van veele trekken inlaaten; maar ons niet wederhouden 't volgende af te ſchryven: —— „ Veelvuldigheid van Beroepsbezigheden, afgewisſeld door Vermaaken den *Zaankanteren* „ eigen, brengt natuurlyk te wege, dat zy, Bewoonders

„ des

„ des Platten Lands, niet geroepen tot eenig deel in
„ Lands- of Staatsbewind, ſchoon den Lande onvergelyk-
„ lyk veel meer opbrengende, dan meenig eene Stemheb-
„ bende Stad in *Holland*, zich weinig met Staats- of Re-
„ geeringszaaken, buiten den kring hunner Bans- en
„ Dorps-Regeeringe, bemoeijen. — Groot ongelyk zou
„ men intuſſchen den *Zaankanteren* aandoen, als zich
„ der Algemeene Belangen van het Vaderland niet aan-
„ trekkende. In de daad zy hebben te veel Belangs
„ by dezelve, en te veel Vryheidsmin, om des onver-
„ ſchillig te weezen. Doch zelden komen zy tot een in
„ 't oog loopend betoon hier van, dan in tyden, die zich
„ door eene afwyking van het gewoon beloop kenmerken.

„ 't Geen 'er gebeurde, omtrent de bedoelde Opdragt
„ der Ambagts-Heerlykheden (aan WILLEM DEN IV.) van
„ *Oost-* en *Westzaandam*, in onze Plaatsbeſchryving ver-
„ meld, kan 'er tot een ſtaal van ſtrekken. En de laatſte
„ Tydperken onzes Vaderlands leveren 'er meer dan
„ genoeg op. Wat wy deswegen in het breede, met
„ aanduiding van byzondere Gevallen en Perſoonsbenoe-
„ ming, zouden kunnen bybrengen, verkiezen wy liever
„ door eenige meer algemeene trekken aan te duiden.

„ Niet vreemd, dat, by het ontſtaan der Staatsverſchil-
„ len, ten dage des jongſtgevoerden Oorlogs met *En-*
„ *geland*, de *Zaankanters*, als Kooplieden en Zeehan-
„ delaars, grootendeels de zyde van *Amſterdam* en an-
„ dere Koopſteden koozen, en zich, als voorheen (*),
„ met dezelve in wenſchen en poogingen vereenigden.
„ De daar wakkere Leeslust aasde op Vryheid ademende
„ Schriften, welke de zaak van het om Vryheid wor-
„ ſtelend *America* ter baane bragt; en hadden deeze op
„ veeler gemoederen de bekende uitwerking (†).

„ Ten tyde des gevreesden Keizerlyken Oorlogs, by de
„ Looting ter Wapening van den derden Man, in *Hol-*
„ *landsch* Zuiderdeel met zo veel misnoegens en op-
„ ſtands vergezeld, ging zulks in het Noorderdeel door-
„ gaans geſchikter toe." Dit bevestigd hebbende door
een-

(*) Zie *Vaderl. Hist.* ten onmiddelyken Vervolge op WAGENAAR, I D. bl. 400.

(†) Zie *Vaderl. Hist.* ten Vervolge van WAGENAAR. VI D. bl. 196, en de *Verhandel. over de Gelykheid der Menſchen*, door H. C. CRAS, in de Voorr. bl. XLII.

eene aanhaaling uit het VIIde Deel der *Vaderl. Hist. ten Vervolge van* WAGENAAR, by ALLART, bl. 308, vervolgt de Schryver:

„ Deeze Wapening en Wapenhandel hadt ten gevolge, „ dat de *Zaankanters* zich, in dit, hun anders zo vreemd, „ bedryf, met onvermoeiden vlyt bezig hielden, en eer„ lang voor andere Gewapende Burgercorpſen, in den „ Vaderlande toen zo veelvuldig, niet behoefden te wy„ ken. Vereeringen van Vaandels en Trommen, gepaard „ met Aanſpraaken by de overgifte en het ontvangen, „ vielen 'er met veel ſtaatlykheids voor.

„ Sterk deel neemende in de ten dien tyde gezogte „ *Grondwettige Herſtelling*, leenden zy ook den Gewa„ penden Burgerarm om *Utrecht* te hulp te ſchieten. „ In Zomermaand des Jaars 1787 trokken uit de *Zaan„ landſche* Dorpen 269 Man derwaards, en ſtondt 'er een „ gelyk getal gereed om dezelve af te losſen. Deeze „ Manſchap, aangevoerd door de Aanzienlykſten, beſtondt „ verder meestal uit de beste Arbeidslieden. De Bloem „ der *Zaanlandſche* Dorpen was gewapend. Voornaame „ Kooplieden en Dryvers van Fabrieken toogen ten Bur„ gerkryg, met een gedeelte van die hun anders in het „ voortzetten hunner zaaken ten dienſte ſtonden. —— By „ het beurtlings uittrekken en wederkeeren, ontbrak het „ hier zo min als elders aan bemoedigende Aanſpraaken; „ niet zelden door den mond der Leeraaren van onder„ ſcheidene Gezindheden, ook der *Doopsgezinden*, uitge„ ſprooken. — Gelukkig dat zy tot geen daadlyk Krygs„ bedryf zich ingewikkeld vonden; want een voor hun „ nadeelig uitloopende Krygskans zou deeze Dorpen een „ zwaaren, zo geen onherſtelbaaren, ſlag hebben toege„ bragt, uit aanmerking van de belangrykheid der „ Perſoonen, die zich daar aan waagden. Een ſlag, niet „ te vergoeden door de gevraagde ſchadeloosſtellingen der „ Gewapende Burgercorpſen aan en by de *Zaan* gelegen, „ by een Verzoekſchrift ter tafel van hun Ed. Gr. Mog. „ ingediend (*).

„ *Burger-Societeiten* hieldt men op veele *Zaanlandſche* „ Dorpen. Men bragt 'er met ruime hand toe aan het „ *Vaderlandſche Fonds*: en traden ook eenigen te voor„ ſchyn met *Dank-Adreſſen* aan Staaten van *Holland*; „ daarin den toon ſlaande van veele Steden in dit Ge„ west.

(*) *Reſol. van Holland*, 24 July en 11 Aug. 1787.

„ west (*). Te *Westzaandam* ſtelde men in Grasmaand „ 1787 negen *Geconſtitueerden* aan (†).

„ Verkeerd zou egter het gevolg zyn, als men hieruit „ beſloot, dat op alle deeze Dorpen de Ingezetenen dier „ Partye toegedaan waren. Op het eene meer, op het „ andere minder, vondt men Yveraars voor de andere „ Party in den Lande, die by wylen hunne ongezindheid „ tegen de Burger-Societeiten en den Wapenhandel, door „ bedreigingen, lieten blyken; doch in derzelver volvoering „ wederhouden werden door den vaardig betoonden moed „ der Burgeren, die wy eens in grooten getale zagen op- „ komen, om de Burger-Societeit te beſchutten voor „ eene gedreigde ſtooring en omverhaaling der Her- „ berge, waarin die Societeit aan de *Westzyde* van *Zaan- „ dam* vergaderde.

„ Naa de Omwenteling deeden deeze Bedreigers de „ voorheen bovendryvende Party niet weinig onaange- „ naamheden aan, ſchoon 'er geene Plundering is voor- „ gevallen. —— Welhaast begreepen de meesten, die „ gisting bedaard zynde, dat het hun belang was, de „ hand, als voorheen, aan den arbeid te ſlaan, en dien „ te zoeken by de Kooplieden, Fabrikeurs en Trafi- „ canten; verre het grootſte gedeelte bekend ſtaande „ voor die men ten dien tyde *Patriotten* noemde (‡)."

Een half jaar verwyls der Uitgave zou den Uitgeever in ſtaat geſteld hebben om de Vaderlandsliefde zyner geweezene Medeburgeren in voller dag te haalen. Daar men

(*) *Vaderl. Hist.* ten Vervolge van WAGENAAR, XI D. bl. 242, en *N. Nederl. Jaarb.* 1786, bl. 1580.

(†) *N. Nederl. Jaarb.* 1787, bl. 844.

(‡) Uit het gemelde blykt, hoe verkeerd de Heer FORSTER onderrigt geweest is, als hy, bl. 151 zyner *Reize in den Jaare* 1790, ſchryft: „ De Ingezetenen, of het eigenlyk Ge- „ meen van *Zaandam*, beſtaan grootendeels uit zoogenoemde „ *Patriotten*, die, gedurende de laatſte Onlusten, geweigerd heb- „ ben voor de Prinsgezinden te arbeiden, en thans, tot ſtraf, „ van deezen geen werk krygen." Indien de Heer FORSTER geen Schryver van verdienſten was, zouden wy deeze Aan- haaling, zo geheel bezyden de waarheid, niet gedaan hebben. Doch nu oordeelden wy dezelve niet ongepast, om de weige- ring van arbeid, die mogelyk in een enkel geval plaats gehad heeft, niet als een algemeen gevolg der geheerscht hebbende Onlusten te doen voorkomen.

men aan de *Zaan*, zo als de Dagbladen ons uitweezen, naa de Heromwenteling, welhaast Afgevaardigden, als Volksrepresentanten, na *'s Gravenhage* zondt; die, gelyk men ons verzekerd heeft, daar zeer welkom waren, en, door hunne bedreevenheid in den Handel, licht gaven ten opzigte van den Lande zeer aangelegene onderwerpen. — Dit ondertusschen dient ter staaving van 't geen hy wegens zyne Dorpsgenooten gezegd heeft.

Met den Uitgeever hebben wy niet zonder gevoelige deelneeming en hartlyk leedweezen de Kwyning en het Verval eeniger Handel- en Welvaardstakken opgegeeven, en vereenigen ons met hem in den wensch: „ Mogt de „ blyde dag eens aanbreeken, waar op die Kwyning en „ dat Verval verwisselden in Bloei en Welstand; waar „ op Koophandel en Zeevaart, de Steunzels niet alleen „ van deeze Dorpen, maar de Zuilen des geheelen Va„ derlands, in 't oog der geheele Wereld praalden als „ in de dagen van Ouds!"

Verhandeling over de waare natuurlyke Gronden eener eigentlyke en eenvoudige Constitutie. Waar in op eene gemakkelyke wyze te vinden zyn, alle die middelen, die tot eene gepaste handleiding kunne verstrekken, om het oude Aristocratiesch Gebouw voor eeuwig te vernietigen, en een duurzaame bestendige en algemeene Volksregeering te vestigen op onwankelbaare Gronden. Door den Schryver van het Concept eener gemakkelyke en minst bezwarende Negotiatie. Te Amsterdam, by C. Byl. *Behalven de Voorreden en Opdragten, en eene Plaatvulling*, 107 *bl. in gr.* 8vo.

Goeddeels zyn, in den laatsten tyd, de Opdragten, althans wydluftige Opdragten, voorheen zo zeer en tot walgens toe in zwang, buiten gebruik geraakt; en hebben wy reden gevonden om ons des te verheugen. Indien een voorbeeld kan strekken om dezelve weder in trein te brengen, zal de Schryver van het voorhanden zynde Werkje, schoon wy zulks noch hoopen, noch eenigzins verwagten, ter kragtdaadige aanmoediging kunnen strekken. 't Zelve is voorzien met een *Voorreden aan 't Algemeen*, die de Schryver ook eene *Algemeene Opdragt* noemt, —— dit is derhalven *een*. Hier op volgt eene *Opdragt aan de Algemeene Provisioneele Volksrepresentan-*

ten in myn Vaderland, —— dat is *twee*. —— *Opdragt aan de Provisioneele Volksrepresentanten van myn Stad*, — dat is *drie*. —— *Opdragt aan het Volk van Nederland, zo als dat individueel, elk in 't bysonder beschaat, als in Volks- Wyk- of andere Vergaderingen*, —— dat is *vier*. —— Zyn u ooit, Leezers! de *Opdragten* voor één Boek dus toegeteld? Neen, geloof ik, dit is geheel nieuw.

En nog meer zoudt gy u verbaazen, als wy u die Opdragten onder 't oogo stelden; doch, 't geen de Schryver van zyn Boek, in de laatste Opdragt, zegt, mag men op de Opdragten zelve toepassen. „ Verbeeld u dat daar „ men een groote Maaltyd aanrecht en nodigt alle om „ in te komen, dat men daar niet kaarig moet zyn in „ het opzette van Spyze, en dat den oene eet Melk den „ anderen vaste Spyze, andere weer alderly vreemde „ dingen, die wy soms nooit gezien of gehoort hebben, „ laat dit u dan niet ergeren dat een Paulus zegt: allen „ ben ik alles geworden, op dat ik immers eenige be„ houden zouden."

Zonderling, zo iets zonderling kan myn in een Stukje 't welk van zonderlingheden zamenhangt, is ons zyn schryven, in eene der Opdragten, te weeten die aan de *Algemeene Provisioneele Volksrepresentanten*, voorgekomen: „ Gy alle die beslydens van de zuivere en waare „ Godsdienst zyt, zyt ook verplicht, om de *predo*„ *minoerende Godsdienst* te helpen vestigen en handhaa„ ven."

In de Voorafspraak, zo raar als de Voorreden, beschryft hy zichzelven, en keert hier toe te meermaalen weder; onder andere heeft hy, bl. 28, de nederigheid om te belyden, dat hy geen *Prophect* is, maar een *bloot Mensch*: en komt hy vervolgens tot de bekentenis van wat *langzaadig* geweest te zyn in zyne voorstelling; doch hier van, naar zyne gedagten, terug gekomen, doet hy *Uitstappen*, en deeze zeer cierlyke Overgang is myn Brug getje: „ Zie zo, deeze *driederlei* uitstap heeft al „ wat geholpen, myn *leezers* zullen niet open *oogen* „ en gescherpte *oaren* my rustig zien voortgaan; 't is „ wel eens goed een *Snuifje* genoomen, dat houd de vaak „ uit de oogen, en een *stik* aan de *oaren* is zo goed als „ een die in de kuiten gekneepen word, dat wekt de „ leeden op: wel nu begonnen, daar wy waaren uitgeschei„ den, geeft immers een goed verband, zo denk ik; wat

„ denkt

„ denkt gy?" — — — — En hier begint, bl. 40, de *Toepassing* van 's Schryvers Tweede Stelling, op bl. 4 vermeldt.

Ter verscheidenheid wordt dit door een *Droom* vervangen, waaromtrent de Schryver zich dus uitdrukt: „ Maak ik het wat lang, denk die *droom* is nog al de „ moeiten waard, om die te hooren uitleggen, op zyn „ ergst genomen, geef my de naam van *droomer*, als „ men tog *droomt*, zo hoort men niet wat anderen zeggen." —— Maar als men, wakker zynde, naa het vertellen van den *Droom*, zyn gehoor wedergekreegen heeft, hoort men den *Droom* beoordeelen: wy moeten zeggen dat dezelve één stuk werks maakt met het geen hy anders *waakend* schryft. Dan in den Droom hadt hy een stem gehoord: „ dat hy zo veel Cureyf in zyn schrift niet moest „ brengen."

Zo al *waakende* en *droomende* komt hy, bl. 55, tot de *zaak*, zo 'er *zaak* in 't geheele Boeksken is. —— Met eene soort van Zelfzegepraal stapt hy 'er van af, bl. 86. „ Daar hebt gy het geheele Stads en Staatsge„ bouw nu opgezet: wat dunkt u 'er nu van?" Dat het *raar* is; en even *raar* zyn de regels, welke hy vervolgens aan de hand geeft, „ om met een gewenschte vrugt zyn „ nieuw Gebouw te bezigtigen." Het besluit, op dat wy dit afschryven, luidt: „ Zie daar myn werk afgedaan: „ merkt en neemt het aan als in oprechtheid, getrouwheid „ en liefde, voor het tegenwoordig geslagte, vaderland en „ voor de posteriteit te hebben voorgesteld, voor het oog „ der geheele Waereld: zyt niet jalours, dat een uit Nazareth u de weg zoude geweezen hebben, myn Meester „ was daar ook van daan, beschouw het niet als ver„ waandheid; want *hy, die tot het Noorden zegt geeft*, „ en *tot het Zuiden houwd niet te rugge*; die heeft my „ uit de woestyne dezer Waereld geroepen, om de „ *Zoonen* en *Dochteren* te *brengen van verren*: zyt gy „ recht-geaarde Land- en Stadgenooten, dat is waare „ Christenen dan zult gy met my den Heere groot maaken, dat hy zyn hand heeft willen wenden tot de klei„ ne, en de nederigheid van my heeft willen aan zien: „ *het verhoogen komt immers niet van het oosten of van* „ *het Weste, nog uit de Woestynen.*"

Hier komt de nederige Schryver tot de Toepasfing, die een halve bladzyde lang is. Doch hy verdedigt zich over die kortheid: „ Zie zo; gy zult uit de korte toepas-

„ ſing, over het derden ſtuk zeggen, dat is kort en be-
„ knopt, dit maakt gy al te kort; dog ik ben altoos,
„ ['er voor] om de toehoorders zelf de toepaſſing
„ te laaten maaken, of ten minſte gelegentheid te geeven,
„ om ook wat mede te werken; derhalve gaat en vraagt
„ u, over al het geen ik u voorgeſtelt heb, en dan hebt
„ gy wel wat werk, eer gy alles hebt door gedagt, en wilt
„ gy eenige oplosſing hebben, ik ben te ſpreeken als een
„ kind; zo gy lust hebt om te verſchynen, tegen my in
„ het openbaar."

Hy hervat zyn Onderwerp, of Geſchryf, en voegt 'er nog een *Geſtaltlyke* :Toepaſſing nevens —— beſtrydt de Ketters, en maalt in 't einde zo in 't ronde, dat wy hem niet kunnen volgen. Zyn Overgang tot Afſcheid, het Afſcheid zelve; en het byzonder Afſcheid aan alle waare opregte NATHANAËLS, is alles even zonderling; en komt de Prins met een ſlingerſlag in het laatſte; waar een NATHANAËL betuigt: „ Gy zoud myn gemoed hebben opgebeurd, als gy my wat wiſt te vertellen, waar onze lieve „ en dierbaare Vorst en dat gezeegend Zaad tog is!" —— Hier op volgt eenig voor ons onverſtaanbaar mengzel van Staatkundig en Godgeleerd *Gekweezel*, dien zogenaamden NATHANAËL in den mond gelegd; en het ſlot is een nader Onderhoud met dien Broeder, in denzelfden toon.

Weinig of geen opheldering geeft de Schryver; wie hy is, in zyne nadere Perſoons-aanduiding, bl. 96. Zelfvertrouwen is den Man aangeboren; hy verklaart: „ Myn „ Papier kind dat hier in de waereld komt, dat is „ groot genoeg, het zal u zelf wel antwoorden." —— Naar alle aanduidingen en den inhoud des Werks behoort de Opſteller tot de verwaande Bende der Cathegiſeermeesteren, die de rol van Staatsman ſpeelt. Op den Tytel noemt hy zich, *de Schryver van het Concept eener gemakkelyke en minst beſwarende Negotiatie.* Dit ſtuk werk hebben onze Boekverkoopers ons niet toegezonden; het zal waarſchynlyk van eene zelfde gehalte zyn met het geen voor ons ligt, en door ons, indien wy zulk eene *Rubriek* hadden, onder de Prulſchriften zou gerangſchikt weezen: dan wy hebben genoeg bygebragt om die Rangſchikking te regtvaardigen.

Rei-

Reize van den jongen Anacharsis door Griekenland. Uit het Fransch van den Abt BARTHELEMY, *door* M. STUART. *Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1794. *In gr.* 8vo. 406 *bl.*

Het was een zeer gelukkige inval van den onlangs uit de Franſche Staatsgevangenis verlosten Abt BARTHELEMY (*), eenen Scythiſchen Jongeling ANACHARSIS, als 't ware, door oud *Griekenland* te laaten reizen, en van die reize eene Beſchryving te geeven. Hy wordt onderſteld, in Grasmaand Ao. 368, uit *Scythie* te vertrekken; na eenig verblyf te *Byzantium*, *Lesbos* en *Thebe*, komt hy den 13den van Lentemaand te *Athenen*. Den 1ſten van Grasmaand, deszelfden Jaars, komt hy van een keer naar *Corinthus* te *Athenen* te rug; welke laatſte Stad hy beſchryft, geevende bericht van zyne naarſpooringen omtrent het Staatsbeſtuur, de Zeden en den Godsdienst, der *Atheners*. In Grasmaand 361 trekt hy naar *Phocis*; te rug gekomen zynde te *Athenen*, doet hy verſlag van eenige gebeurtenisſen, welke van het Jaar 361 tot 357 zyn voorgevallen; behandelende tevens verſcheidene Stoffen, tot de gebruiken des *Atheners*, de Geſchiedenis der Letterkunde, ens. betrekkelyk. Naar *Beotie* en de noordelyke gewesten van *Griekenland*, vertrekt hy Ao. 357, brengt den Winter tot 356 te *Athenen* door; in welk Jaar hy zich naar de zuidelyke deelen van *Griekenland* begeeft, alwaar hy de *Olympiſche* ſpelen in Hooimaand bywoont; komende van daar weder te *Athenen*, verhaalende de aanmerkelykſte Gebeurtenisſen van *Griekenland* en *Sicilie*, zinds het Jaar 357 tot 354 voorgevallen. In het laatſtgemelde Jaar vertrekt hy naar *Egypte* en *Perſie*, ontvangende, geduurende zyn afzyn van elf Jaaren, verſcheidene brieven uit *Athenen*, die hem de beweegingen in *Griekenland*, de onderneemingen van PHILIPPUS, en veele belangryke feiten, melden. By zyne terugkomst uit *Perſie* treft hy ARISTOTELES te *Mitylene* aan, die hem zyne Verhandeling over de Regeeringsvormen mededeelt, en waar van ANACHARSIS een uittrekzel maakt.

(*) Deeze Grytaard is onlangs, in het 80ſte Jaar zyns werkzaamen levens, overleden.

maakt. Hy komt in den Jaare 343 weder te *Athenen*, alwaar hy zich met zyn gewoon Werk bezig houdt. In het volgend Jaar ondernoemt hy eene reis langs de kusten van klein *Asie*, en naar verscheidene Eilanden van den *Archipel*; hy woont, Ao. 341, de Feesten te *Delos* by; komt in het zelfde Jaar te *Athenen* te rug, en zet daar zyne onderzoekingen voort; keerende, na den slag van *Charonea*, Ao. 337, weder te rug naar *Scythie*. De reize van den jongen ANACHARSIS bellaat dus een Tydperk van 26 Jaaren, zynde van Ao. 363 tot 337, vóór onze gewoone Jaartelling.

'Er behoort meer toe dan een gelukkige inval, om denzelven behoorlyk uit te werken; en dat meerdere bezat de Abt BARTHELEMY. Hy sleet dertig Jaaren in de verzameling, uit oude en nieuwe Schryveren, van alles, wat hem in staat kon stellen, om niet slechts de *Griekſche* geschiedenisſen volledig te kennen en te beoordeelen, maar om tevens in dat moederland van alle fraaije Kunſten, nuttige Weetenschappen, beschaafde Zeden en heilzaame Wetten, zoo volmaakt bekend te zyn, als maar zelden een burger, in zyn eigen Vaderland, met die onderwerpen behoorde bekend te zyn. Deeze bekwaamheid voltooide zyne stoute onderneeming, welke zyne Lezers met *Griekenland*, en de grootſte mannen van dien tyd, als EPAMINONDAS, PHOCION, PLATO, ARISTIDES, DEMOSTHENES, op eene onderhoudende en aangenaame wyze, bekend doet worden.

Dit *Eerſte Deel*, dat eigenlyk eene *Inleiding* tot het geheele Werk is, beschryft, [na eene korte *Inleiding*, in welke een kort begrip van de *Griekſche* geschiedenisſen, van de oudſte tyden tot aan de verovering van *Athenen*, Ao. 404 vóór J. C., wordt gegeeven:] in de eerſte Afdeeling, of het eerſte gedeelte, de *Geſchiedenisſen* van CECROPS; de *Argonauten*, HERCULES en THESEUS; de twee *Thebaanſche* en de *Trojaanſche* Oorlogen; de terugkomst der *Heraclliden*, de vestiging der *Joniers* in klein *Asie*, eenige *Aanmerkingen* over de *Heldeneeuwen*, en het leven van HOMERUS. Het tweede gedeelte beheist drie byzondere Afdeelingen, als: 1. *De Eeuw van* SOLON, waar in DRACO, EPIMENIDES, PISISTRATUS; de *wetgeeving van* SOLON, en eenige *Aanmerkingen* op dezelve. 2. *De Eeuw van* THEMISTOCLES en ARISTIDES, waar in de Veldslagen van *Marathon*, de *Thermopylen*, van *Salamis* en *Platea*, be-

benevens eenige *Aanmerkingen* over deeze Eeuw, voorkomen. 3. *De Eeuw van* PERICLES, in welke PERICLES zelve, en eenige Aanmerkingen op zyne Eeuw, als mede ALCIBIADES, de *Peloponnesische Krygh*, de *Oorlog* der *Athenaers* in *Sicilie*, en de verovering van *Athenen*, voorgedraagen worden. Worddende dit Deel door *agt* meestdeels uitgebreide *Aanmerkingen* gesloten, gaande 1.) Over de *Tongvallen*, waar van HOMERUS zich bediend heeft. 2.) Over EPIMENIDES. 3.) Over de *Vaderlyke magt der Athenaers*. 4.) Over het *Gezang* van HARMODIUS en ARISTOGITON. 5.) Over de *Schatten* der *Persische* Koningen. 6.) Over de *Schipbruggen*, op last van XERXES over den *Hellespont* geslagen. 7.) Over het getal der *Grieksche* Troepen, die LEONIDAS, by de *Thermopylen*, onder zyn bevel had, en 8.) over den *prys* der gedenkstukken, op last van PERICLES opgericht.

Wy meenden dit Werk, dat in geheel *Europa* met roem bekend is, niet beter aan Nederduitsche Leezers te doen kennen, dan door de bovengeplaatste Schets daar van te geeven; terwyl wy, om tevens over den Styl te kunnen oordeelen, alleen eenige weinige Aanmerkingen zullen overneemen, uit die, welke over de Eeuw van PERICLES, bl. 351, enz. gevonden worden.

„By het begin van den *Peloponnesischen* Oorlog moeten de *Athenaers* wel ten uiterste verbaasd gestaan hebben, dat zy zoo veel van hunne Vaderen verschilden. Al wat de voorige eeuwen ter bewaaring der goede zeden hadden byeen gebragt aan wetten, inrichtingen, grondregelen en voorbeelden, hadden eenige weinige jaaren allen gezag kunnen doen verliezen. Nooit werd die waarheid, dat groote voordeelen even gevaarlyk voor de Overwinnaars, als voor de overwonnen zyn, op eene onzettender wyze beweezen.

„Ik heb de rampzalige gevolgen reeds aangetoond, welken de overwinningen en de bloeijende Staat van Zeemagt en Koophandel op de *Athenaers* maakten. Men zag eensklaps het grondgebied van het Gemeenebest zich uitbreiden, en in deszelfs schoot den buit van zaamverbondene en te ondergebragte Volkeren uitstorten: van daar de verfynde voortgang eener verderflyke weelde, en de onverzaadbaare begeerte naar Feesten en Schouwspelen. Terwyl de Regeering zich overgaf aan de bedwelming van eenen hoogmoed, die zich alles veroorloft, om

dat hy alles beſtaan kan, verwierpen de Burgers, op haar voorbeeld, alle ſoort van dwang, dien de natuur en de zamenleeving oplegt.

„ Weldra verwierf de verdienſte ſlechts bloote achting, terwyl daadlyke oplettendheid voor het aanzien bewaard werd: alle driften regelden zich naar het zelfbelang, en alle de bronnen des verderfs ſtorteden zich over den ganſchen Staat uit. De liefde, welke zich weleer bedekte met den ſluier des bawlyks en der ſchaamte, ontſtak nu openlyk onwettige vlammen. De oneerlyke Vrouwluiden vermenigvuldigden zich in *Attica*, en door geheel *Griekenland* (*): zy kwamen uit *Jonie*, van onder eene luchtſtreek, alwaar de wellust zyne geboorte kreeg. Zommigen trokken verſcheidene aanbidders, dien zy zonder voorkeus beminden, en van wien zy zonder naaryver bemind werden; anderen hielden zich by éene verovering (†), en verwierven, door dezen ſchyn van geregeldheid, de oplettendheid en den lof van dat gemaklyke Gemeen, het geen eene groote verdienſte vond in haare trouw aan onwettige verbintenisſen.

„ Pericles, een ooggetuigen van deze misbruiken, nam geene proef van verbetering. Hoe ſtrenger hy was in zyne eigene, te meer legde by zich toe op het bederf der *Atheenſche*, Zeden, welke hy geheel en al verwyfde door zyne veelvuldige Feesten en Spelen (‡).

„ De vermaarde Aspasia, te *Milete* in *Jonie* geboóren, bevorderde de oogmerken van Pericles, wiens meesteresſe en echtgenoote zy vervolgends was. Zy bezat op hem zulk een vermogen, dat men haar beſchuldigt, van meer dan eens den oorlog verwekt te hebben, om haare perſoonlyke beleedigingen te wreeken (§). Zy beſtond een gezelſchap Hofdames op te richten, wier bevalligheden en gunſten de jonge *Atheners* (**) moesten verbinden aan derzelver oprichtſter. Eenige Jaaren vroeger was de ganſche Stad opgekomen tegen het bloote denkbeeld van zulk een ontwerp: en by deszelfs uitvoering liet zy ſlechts eenig gemor hooren. De Blyſpeldichters ſpaarden

(*) *Athen.* L. 13, p. 569.
(†) Terent. in Heaut. Act. 2. Scen. 3.
(‡) Plut. in Pericl. p. 158.
(§) Aristoph. in Acharn. Act. 2. Sc. 5. V. 527. Plut. in Pericl. p. 165 & 168.
(**) Plut. ibid. p. 165.

den ASPASIA niet (*), maar niet te min zag zy het beste gezelschap van *Athenen* aan haar huis.

„ PERICLES leende gezag aan de ongebondenheid, ASPASIA breidde ze meer en meer uit; ALCIBIADES maakte ze beminnelyk: zyn leeven is geschandvlekt door allerleie ongeregeldheden, maar dezelven gingen gepaard met zoo veele schitterende hoedanigheden, en waren zoo vaak vermengd met edele bedryven, dat het algemeen oordeel geene uitspraak wist te doen (†). En hoe kon men ook de verleiding van een gif wederstaan, het geen de Bevalligheden zelve scheenen aan te bieden? Hoe kon men eenen mensch veroordeelen, wien niets ontbrak om te behaagen, en tevens niets om te verleiden; die de minste aanstootlykheden herstelde door de treffendste opletendheden, en veel min misslagen scheen te begaan, dan ze zich te laaten ontglippen? Men gewende zich die allen te plaatzen onder die jeugdige fouten, welke met den loop der Jaaren verdwynen (‡), en, wyl de inschiklykheid voor de ondeugd eene zamenzweering tegen de deugd is, werd de geheele Natie, eenige weinige Burgers, die aan de oude grondregelen gehecht bleeven (§), uitgezonderd, door de bevalligheden van ALCIBIADES verleid, en medeplichtig aan zyne losbandigheden, welken zy, na het veelvuldig verschoonen, eindelyk verdedigde.

„ De jonge *Atheners* hielden hunne oogen op dit gevaarlyke voorbeeld, en deszelfs Schoonheid niet kunnende volgen, meenden zy naar hetzelve te gelyken, door 'er de gebreken niet slechts van naar te volgen, maar zelfs te overdryven. Zy werden beuzelaars, om dat hy los was; onbeschaamd, om dat hy stout was; vertreders der Wetten, om dat hy zich aan de Zeden niet bekreunde. Zommigen, die zoo ryk niet waren als hy, maar even verkwistend, voerden eenen Staat, die hun belachlyk (**), en hun gezin ongelukkig, maakte. Deeze ongeregeldheden planteden zy op hunne Afstammelingen voort, en alzoo duurde de invloed van ALCIBIADES nog lang na zynen dood."

Vier

(*) CRATIN. Eupol. ap. PLUT. p. 165.
(†) PLUT. in Alcib. p. 199.
(‡) Id. ibid.
(§) Id. p. 198.
(**) ARISTOPH. in Nub. Scen. 1.

Vier nette Kaarten, door BARBIE DU BOCAGE, naar de beste en nieuwste Waarneemingen, ontworpen, en door C. VAN BAARSEL gegraveerd, helderen de Geschiedenissen, in dit Deel voorgedragen, op; zy behelzen. 1. *Grieland* en deszelfs *Eilanden*. 2. *Aftekening* der *Thermopylen*, by den inval van XERXES. 3. *Schets* van den *Zeeslag* by *Salamis*, en 4. *Schets* van den *Veldslag* van *Platæa*. —— Van de Vertaaling behoeven wy niets tot aanpryzing te zeggen, daar dezelve in zeer goede handen, in die van den Eerw. STUART, gevallen is.

Magazyn van Geschiedenissen, Romans en Verhaalen. IIIde, IVde en Vde Deel. Met Plaaten. Te Rotterdam, by J. Meyer. *In gr. 8vo., samen 1275 bl.*

Deeze drie Deelen, (van de twee voorgaande is verslag gedaan in onze *Letteroefeningen* voor 1792, bl. 440.) behelzen de volgende Geschiedenissen:

Huwlyks-Tafreelen.
Het Toverslot, of de Geschiedenis van den Graaf Tunger.
De Indiaansche Hut.
De Bouwval, of Geschiedenis van de Marquisin van Mazzini.
Menzikoff, of de Ballingen.
Het Koffertje.
Alexis, of het Huisje in 't Bosch.

De algemeene Aanmerkingen by de aankondiging der twee eerste Deelen van dit Werk, blyven in haare volle kragt; weshalven wy 't niet noodig oordeelen die te herhaalen. Wy zullen daarom van de in deeze drie Deelen voorkomende Stukken alleen eenig verslag geeven. — Het eerste, genaamd *Huwlyks-Tafreelen*, bevat twee Hoogduitsche Geschiedenissen; Gevallen, die daaglyksch, in 't gemeen leven, maar al te veel voorkomen: zy behelzen alzo niet veel byzonders; echter laat zich dit Stukje met vermaak, althans zonder verveeling, loezen, om dat de Schryver zyn verhaal op eenen geheel vrolyken, zelfs grappigen, trant voordraagt, 't welk zekerlyk veelen Leezeren behaagen zal. —— *Het Toverslot, of de Geschiedenis van den Graaf Tunger.* In den tytel van dit Verhaal had het laatste het eerste moeten zyn, alzo de Geschiedenis van den Graaf verre weg het grootste gedeelte van hetzelve beslaat, en de Historie van het Toverslot in eenige weinige bladzyden begreepen is. De Geschiedenis van den Graaf TUNGER levert een bericht op

van

van een zeer braaf, maar zonderling, man, die, schoon hy de beste oogmerken had, zich door zyne eigene grilligheid veele onaangenaamheden berokkende, en van de ondankbaarheid van zyne door hem beweldaadigde medemenschen veele teleurstellingen en verongelykingen moest ondergaan. De Historie van het Toverslot is zeer romanesk, en niet vry van onwaarschynlykheden; de eenige verdienste van dit Stuk bestaat alleen daar in, (zo dit verdienste kan heeten) dat de nieuwsgierigheid van den Leezer yslyk op de pynbank gelegd en gerekt word. —— *De Indiaansche Hut* heeft veel dat naar eene Satyre gelykt, op een, uit Engeland afgevaardigd, Gezelschap, naar 't Oosten, tot het doen van Ontdekkingen, de Geleerdheid en Letterkunde betreffende. By eenen Paria, een man uit de meest veragte Kaste by de Braminen, vind de reizende Wysgeer, in het zoeken naar waarheid en geluk, veel meer, dan hy door alle zyne geleerde Onderzoekingen had kunnen opdoen. Het resultaat van de opmerkingen des Engelschen Philosoophs is: „ Men moet de waarheid zoeken met een opregt hart; zy is enkel in de Natuur te vinden: en men moet haar niet dan aan regtschaapen lieden mededeelen." Of deeze Grondstellingen altyd, en in allen deele, doorgaan, willen wy onzen Leezer gaarne laaten beslissen. —— *De Bouwval, of Geschiedenis van de Marquisin van Mazzini*, is eene Vertelling, waarin men, volgends het slot derzelve, voorheeft aan te toonen: „ dat hy, die steeds der Deugd getrouw blyft, te midden der wreedste rampen, niets anders, dan slegts eene beproeving, ondervindt; en dat deeze beproeving, wanneer wy dezelve, eenmaal, op de regte wyze hebben doorgestaan, ons eene allerzekerste aanspraak op de belooningen van onzen Schepper geeven kan." Een uitmuntende Stelregel in de daad! maar wy twyfelen zeer, of het wel bereikt kan worden door het Verhaal voorhanden, dat van top tot teen geheel Roman is, en krielt van de onnatuurlykste en tegen alle mogelyke waarschynlykheid aanloopende Gebeurenissen. Jammer is het, dat de Schryver zyn talent om te schryven gebezigd heeft tot het opeenhoopen van tastbaare Verdichtzelen, en niet tot het voordragen van meer natuurlyke en dus meer regtstreeksch leerzaame Gevallen. —— Van beter alloy is daarom *Menzikoff, of de Ballingen, eene Russische Geschiedenis uit het begin deezer Eeuwe.* Hoewel ook hierin schilderingen, die als bycieraadjen mogen aangemerkt worden, voorkomen, loopt nochthans alles natuurlyk af, en de door tegenspoeden gelouterde, en tot verhevener werkzaamheden opgeleide, personaadjen worden hier spreekende ingevoerd, (want het Verhaal is meest by wyze van Samenspraaken ingericht) en deelen elkander de uitmuntendste lessen mede; weshalven wy erkennen, dat, uit de in deezen bundel vervatte Vertellingen, deeze ons het best van allen voldaan heeft. —— *Het Koffertje, een Fransch*

Ver-

Verhaal, hebben wy ook elders geleezen, onder den titel van *Hortenſia* (*). Het behaagt ons mede zeer wel, om dat het volkomen voldoet aan de leering, die by 't ſlot uit het Verhaal getrokken word; dat, „ zonder het volledigſt en innigſt vertrouwen, welke geene agterhoudenheid toelaat, 'er geene onwankelbaare achting, zelfs voor de welvereenigdſte lieden, te vinden zy." —— *Alexis, of het Huisje in 't Bosch*, een *Franſche Roman*, is ſlegts voor een gedeelte in het vyfde Deel opgegeeven, waar van het vervolg in het volgende zesde Deel beloofd word, zo dat men van dit Magazyn nog meer te wagten heeft. Wy zeggen dus van dit gedeelte des Roman alleen, dat het begin niet onbehaagiyk is, en dat, zo het overige daarmede overeenſtemt, dit Verhaal onder de leerzame eene plaats verdient.

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* voor 1794. *Mengelw.*, bl. 434, enz.

Zeïr en Zulica, of Tuitiaanſche Brieven, door Mevrouw VAN MONBART, *naar het Fransch. Met Plaaten. Te Amſterdam, by* G. Roos. *In gr.* 8vo. 219 *bl.*

De eertitel van de Schryfſter deezer Brieven wyst reeds een vroeger tydperk van *Frankryk's* Zeden en Gewoonten aan, dan het geen wy in laater dagen aldaar gekenmerkt zien. —— Een door de Natuur gebeelde, van alle kunstmaatige verleidingen onkundige, *Tuitiaan*, met de vryere, doch onſchuldige, denkbeelden zyner opvoeding vervulde Zuidlander, word in *Frankryk* verplaatst, en daar het doelwit van minzieke Franſche Vrouwen van aanzien; het voorwerp der minneyd, en daar uit voortgevloeide treeken, ja geweldenaryen, die hy en zyne beminde Landgenoote moest doorſtaan. —— Wy zouden byna niet weeten, hoe men zyne eigene Natie meer ſchandelyk zoude kunnen afſchilderen, dan de Franſche hier gedaan word. Dan de menschliefde gebied ons hier te zeggen: *Dat de Party aan 't monſter niet voldoet.*

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het Boek Job, uit het Hebreeuwsch vertaald, met Aanmerkingen, door HENRIK ALBERT SCHULTENS, *na deszelfs dood uitgegeven en voltooid, door* HERMAN MUNTINGHE. *Te Amsterdam, by* J. Allart, 1794. *In gr.* 8vo, *in alles* 458 *bl.*

Indien de tusschenkomst eens *Recensents* noodig of nuttig zy, tot aanpryzinge van dit Werk, by alle hoogschatters van den Bybel, by alle kenners en vereerders, met naame, van het verhevene en fraaije der aloude Oostersche Dichtkunde, heeft hy geene andere taak te verrigten dan eenvoudig te melden, dat SCHULTENS hier aanbiedt eene Overzetting en Verklaaring van het boek *Job*, door hem ondernomen en voor een groot gedeelte volvoerd, en 't geen zyn bitter betreurd vroeg sterven ongedaan hadt gelaaten door MUNTINGHE aangevuld. Elk kenner van Oostersche geleerdheid kent en bewondert die beide naamen, als twee Orakelen in het Gemeenebest der Letterkunde. Meer behoeven wy niet te zeggen, om dit Werk gretig te doen gezogt worden by alle daartoe bevoegde Leezers. Omtrent de wyze van uitvoeringe en behandelinge gaan wy 't een en ander voordraagen.

In de Voorrede berigt ons de Hoogl. MUNTINGHE, hoe hy tot de uitgave hadt beslooten, deels uit hoogachting voor de uitmuntende begaafdheden van zynen zaligen Vriend, en uit overtuiging van het nut van deszelfs arbeid voor het Algemeen; deels door het berigt der Weduwe, dat de Overleedene op zyn doodbedde hadt begeerd, dat, zo men ooit tot de voltooijing en uitgave besloot, 't een en ander aan MUNTINGHE moest worden opgedraagen. SCHULTENS hadt zyne taak begonnen met Hoofdst. III, om dat hy de twee eerste Hoofdstukken, gelyk ook de tien laatste Verzen van Hoofdst. XLII, als byvoegzels van eene laatere hand beschouwde. Ten tyde zyns overlydens was hy gevor-

derd tot aan Hoofdſt. XXIX. Tuſſchen de twee aangeweezene grenzen bepaalt zich dus de arbeid van SCHULTENS; alle het overige is door MUNTINGHE, met een allergelukkigſten uitſlag, aangevuld: zo dat niemand, voorafdeswegen niet onderrigt, van eene tweederleie *hand* eenig vermoeden zoude hebben. SCHULTENS ſchreef zyne *Aanmerkingen* niet voor eigenlyk dus genoemde Geleerden, maar ten behoeve van de zulken zyner Landgenooten, die, der oorſpronklyke taale onkundig, nogthans dit Gedenkſtuk der gryze Oudheid hoog waardeeren. Ten dienſte van taalkundige Leezers plaatſte MUNTINGHE aan den voet des Werks een Aanhangzel van taal- en oordeelkundige Aanmerkingen, behelzende eene aanwyzing van de gronden der nieuwe Uitleggingen, of der verſchillende Leezingen, welke in de Overzetting gevolgd zyn. De zulken, voor wien dit Aanhangzel is beſtemd, zullen 's Mans arbeid in dank aanneemen en gebruiken, en in de gedagte, welke zy, uit voorgaande Schriften, aangaande zyne uitgebreide Oosterſche geleerdheid en gezond verſtand hadden opgevat, nog meer bevestigd worden.

Het Werk wordt voorafgegaan van eene *Inleiding*, door SCHULTENS in 't Latyn opgeſteld, en onder MUNTINGHE's opzigt vertaald. De Schryver verklaart zich aldaar voor de gedagte, welke het boek *Job* voor het oudſte van alle gewyde gedenkſtukken aanziet; wordende deeze hooge oudheid door de ſpraak en den ſtyl zo duidelyk gekenmerkt, „dat men het byna voor ongelooflyk zou houden, dat 'er geweest zyn, die hetzelve verſchooven „ hebben tot na het tydperk der Babyloniſche gevangenis. Voorzeker (zegt SCHULTENS met reden) men behoeft geene groote oefening in de Hebreeuwſche Dichtkunde, om het oneindig onderſcheid te kennen, het „ welk verſchil van tyden in dezelve te weeg gebragt „ heeft; en het is inzonderheid klaarblyklyk, dat eene „ zo hooge kracht van vernuft, zulk eene verhevenheid „ van gedachten, zulk eene verwonderlyke ſchoonheid „ van gezegdens, en zo veele andere verſtands- en zielsbekwaamheden, als 'er in dezen Dichter boven andere uitblinken, gansch niet voegen in die latere tyden, die op de Babyloniſche gevangenis gevolgd zyn, „ in welke, wegens 's Volks rampvollen toeſtand, geleerdheid en verſtands oefening, in 't byzonder het „ Dichtvermogen, onderdrukt werden, ja byna geheel

„ ver-

„ verlosen gingen." Voorts geeft SCHULTENS reden, waarom hy de Voor- en Naarede, Hoofdst. I, II, en Hoofdst. XLII: 7—17, als het byvoegzel van eene laatere hand beschouwt. Zie hier eene hoofdreden: „ De by-„ zondere vertooning, waarin God verbeeld wordt als op „ de rechtplaats zittende om het recht te wyzen, om-„ ringd door eene groote lyfwagt van hemelbewoo-„ ners, en de Satan wordt ingevoerd als een achterdog-„ tig naspoorer en aanbrenger van verborgen misdaaden, „ wien vervolgens door Jehova gelast wordt, om Job, ter „ beproeving van zyne standvastigheid en deugd, met zwaa-„ re onheilen te plagen, zo hy hem slechts het leven spa-„ re; zulk eene verzinning, zeg ik, waarvan geen spoor „ is in de oudste gedenkstukken; vooral ook de uitdruk-„ kelyke zending des Satans, welk wezen in de boeken, „ voor de Babylonische gevangenis geschreeven, niet voor-„ komt, vertoont een klaar merk van later tyd, en is ge-„ heel en al naar derzelver geest ingericht." Van het zelfde gevoelen was ook de Grootvader van onzen Schryver, de vereeuwigde A. SCHULTENS, welke, „ wegens geene an-„ dere reden, deeze in ongebonden Historiestyl geschree-„ ven Voor- en Narede, voor ingevlochten Stukken „ scheen te houden, dan om dat hy derzelver groot ver-„ schil van styl met het overige gedeelte van het boek „ zag." Wie de Schryver of Dichter geweest zy, durft SCHULTENS niet bepaalen. Mozes kan hy daar voor niet erkennen, van wegen het onderscheiden dichterlyk karakter en den verschillenden styl van Mozes en van dit boek. „ Men zal (zegt SCHULTENS) in de gedichten „ van Moses geenzins eenen Dichter als van dit boek „ kunnen ontdekken. Beider poëzie is zeker uitnemend, en „ in haar soort volmaakt; maar dat Moses de Maaker is „ van beide, zal ik niet eer gelooven, dan wanneer ik „ zal kunnen overtuigd worden, dat de Æneis door HO-„ RATIUS en de Oden van HORATIUS door VIRGILIUS „ kunnen opgesteld zyn." Of, intusschen, het verhaalde omtrent Job een fabel of eene waare gebeurtenis zy, laat SCHULTENS onbeslist; vergenoegende hy zich met de aanwyzing van het algemeene doel des gedichts, hier op nederkomende: „ 't Kan den goeden in dit leven kwalyk „ gaan: zo dit gebeurt, laat God het om wyze redenen „ toe; doch die zo verborgen zyn, dat geen sterveling ze „ bevatten kan, nog doorzoeken moet."

Thans gaan wy, uit het Werk zelf, 't een en ander

ter proeve voordraagen. Van de bekende plaats, Hoofdſt. XIX: 21—28, vinden wy hier deeze Vertaaling:

21. „ Erbarmd u, erbarmd u myner, gy, myne Vrienden!
„ Want Gods hand heeft my geweldig getroffen.
22. „ Waarom vervolgt gy my, even als God,
„ En knaagt onverzadelyk aan myn vleesch.
23. „ Ach wierden nu myne woorden beſchreven!
„ Wierden zy opgetekend in een boek!
24. „ Met eene yzere griffie en met lood
„ In eene rotſe gehouwen tot een eeuwig gedenk-
„ teken.
25. „ Ja waarlyk ik weet: hy leeft, myn Verloſſer!
„ Hy zal zich eindelyk opmaken ter beſcherming
„ van dit ſtof.
26. „ Nadat my deze myne huid geheel zal doorboord
„ zyn;
„ Echter zal ik God met dit myn lichaam aanſchou-
„ wen.
27. „ Hem zal ik aanſchouwen, als mynen Vriend;
„ Myne oogen zullen hem zien, doch niet als een'
„ vyand.
„ Hier naar ſmacht myn binnenſte ingewand van
„ verlangen.
28. „ Dan zult gy zeggen: waarom vervolgden wy hem?
„ Dan zal de grond der zaak in my ontdekt zyn."

In eene uitvoerige Aanteekening geeft SCHULTENS reden, om welke hy zich, „ na een langduurig en geheel onparty-„ dig onderzoek deezer moeilyke plaats, met het meest aan-„ genomen gevoelen tot nog toe niet kon vereenigen, en „ dezelve betrekkelyk maken tot de bewustheid van een „ toekomend leven." Wy wyzen den onpartydigen Leezer tot de beoordeeling der aangevoerde redenen; welke, onzes oordeels, het ſtuk beſliſſen.

Hoofdſt. XIV: 13, 14 en 15, worden aldus overgezet:

13. „ Ach dat Gy my onder de dooden wildet verſteken?
„ En my verbergen, tot dat Uwe toorn bedaard was?
„ Dat Gy my eenen tyd ſteldet, en dan weer myner
„ gedacht!
14. „ Zal een man, die geſtorven is, wederom leven?
„ Dan bleef ik, met geduld, in mynen zorglyken post,
„ Steeds hopen op het aandagen myner vernieuwing;

15.

15. „ Wanneer Gy zelve naar uw ſchepſel verlangende,
„ My ter verantwoording voor U zoudt roepen."

Zie hier, wat SCHULTENS, ter opheldering van deeze plaats, in verband met het voorgaande, aanmerke: „ Vs. 13. Doorgaans (dus ſchryft hy) heeft Job een „ zeer ſterk vertrouwen, dat God hem nog in dit leven „ uit zynen ellendigen toeſtand verloſſen, en dus eene open„ lyke verklaring zyner onſchuld geven zou. Somtyds „ echter wordt hy hopeloos uit aanmerking van de kort„ ſtondigheid, en den ſnellen vlugt dezes levens, waar„ door hy vreest, dat de tyd zyner redding voorby zal „ gaan. Uit zulk eene aandoening zyner ziele, ſchynt „ my deze plaats verklaard te moeten worden. Het leven „ van den mensch wordt als een ſnel vlietende ſtroom „ voortgedreven, en verdwynt, gelyk een uitgedroogde „ beek. Dus loopt ook myn leven ten einde, zonder „ eenig vooruitzicht op het onderzoek myner zaak, veel „ minder op vryſpraak. Heeft dan, ô God, uwe toorn „ meer tyd tot bedaren nodig, dan myn kort leven toe„ laat; welaan verberg my zolang in het doodenryk, „ die plaats van ſtille rust, tot dat gy myne zaak onpar„ tydig genoeg beoordeelen kunt. Bepaal my eenen tyd, „ en laat my dan wederkomen om ons geding af te doen."

Van Profeſſor MUNTINGHE's Vertaalinge en Opheldering zullen wy nu nog een ſtaal aanvoeren. De Overzetting der vermaarde plaatze, Hoofdſt. XXXIII: 23, 24, luidt aldus;

23. „ Doch heeft hy een' Godsgezant tot zynen vriend,
„ Een' hemelbode, uit duizenden eenen,
„ Die hem van zynen plicht onderwyst;
24. „ Dan erbarmt God zich zyner, en ſpreekt:
„ Bevryd hem, dat hy niet dale in het graf;
„ Zyn losgeld heb ik ontvangen."

Naa de reden van zyne Vertaalinge te hebben gegeven; „ Dan wie moeten wy, vraagt hy, door deezen Gezant „ ter deezer plaatſe verſtaan? Dit te bepaalen, zegt hy, „ is zeer moeilyk. Het is bekend, gaat MUNTINGHE „ voort, dat veele Godgeleerden en Uitleggers hier den„ ken aan den Heer Jeſus Christus, die de Wereld door „ het losgeld, dat hy voor dezelve betaald heeft, van „ den dood en van alle ſtraffe der zonde bevrydt. De

„ ſpreekwyzen zelve ſcheenen tot die opvatting eenige
„ aanleiding te geven, als vry wel overeenkomende met
„ eenige uitdrukkingen, waardoor elders de verloſsing des
„ menschdoms door Jeſus Christus beſchreven wordt.
„ Dan (vervolgt MUNTINGHE) hoezeer ik deeze gelyk-
„ heid dier ſpreekwyzen gevoele; hoezeer ik ook niet be-
„ hore tot het getal der geenen, die met opzet alle aan-
„ duidingen van den Meſſias uit de ſchriften van het Oud
„ Verbond wegverklaaren, kan ik echter, na een bedaard
„ en onpartydig onderzoek, myne toeſtemming aan deeze
„ uitlegging niet geven: immers *vooreerſt* komt het my
„ zeer vreemd voor, dat Elihu Job reeds op den Verlos-
„ ſer van het menschdom zou wyzen, en dat men echter
„ in de rede van God zelven, Hoofdd. XXXVIII—XLII,
„ niets van denzelven vinden zou. Men zal toch niet
„ kunnen zeggen, dat het onderwys van Elihu volmaak-
„ ter is geweest, dan dat van God zelven. Zelf de na-
„ tuurlyke orde van dit Dichtſtuk zou zulks niet gedo-
„ gen. Hier by komt *ten tweeden*, dat wy dergelyke
„ ſpreekwyzen wel in het Nieuw Verbond, maar geen-
„ zins in die ſchriften aantreffen, die het naast in tyd by
„ dit boek komen, noch ook in dit boek zelve. *Einde-*
„ *lyk* wordt hier niet geſproken van de eeuwige verlos-
„ ſing door Jeſus Christus, maar alleen van de tydlyke
„ uitredding uit eene doodlyke ziekte, gelyk uit het ge-
„ heele beloop, vooral uit vers 27, enz. duidelyk blykt."
De oordeelkundige Hoogl. oppert vervolgens drie onder-ſcheidene uitleggingen, aan welker voordragt hy deeze algemeene aanmerking hegt, met welke wy onze Recenſie zullen beſluiten: „ Welke uitlegging, (der drie gemel-
„ den naamlyk,) men kiezen moge, men kan deezo woor-
„ den geenzins als een bewys voor eenig leerſtuk aanmer-
„ ken; naardien Elihu hier voorkomt als een man, die,
„ wel verre van door Gods geest gedreven en onfeilbaar
„ te zyn, werkelyk zyne dwalingen had: gelyk men over
„ het geheel met het aanvoeren van bewyzen uit de geſprek-
„ ken van Job en zyne Vrienden, die dikwyls zeer groſ
„ dwalen, en, volgens het ontwerp van dit boek, dwalen
„ moeten, zeer voorzichtig zyn moet. Ik voor my
„ (beſluit MUNTINGHE) zou zelfs zwaarigheid maken,
„ om regelrecht iets uit dit boek te bewyzen, behal-
„ ven uit de rede van God, Hoofdd. XXXVIII—XLII;
„ terwyl ik uit de overige geſprekken ſlechts dat geen

„ voor

„ voor een bewys voor deeze of geene leer zou la-
„ ten gelden, hetgeen met andere onfaalbaare uitſpraken
„ van de Heilige Schrift overeenſtemt."

Handleiding, ter bevordering van het nuttig leezen des Bybels; door JOH. GEORG ROSENMULLER. *Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, by* Weſsing en van der Hey, 1794. *In gr.* 8*vo.* 112 *bl. De Voorrede* 31 *bl.*

Hoewel de kundigheden van allerlei aart thans meer algemeen, dan in vroegere dagen, onder de Christenen zyn verſpreid, is het, nogthans, by ons eene uitgemaakte waarheid, dat de hedendaagſchen, in 't geen men Bybelkennis noemt, by de Voorouders merkelyk ten agter zyn. Over de oorzaaken van dit verſchynzel zullen wy hier niet uitweiden; wy gelooven dat de kundige Vertaaler der aangekondigde Verhandelinge van ROSENMULLER daar omtrent vry naauwkeurig het doel zal getroffen hebben, in zyne Voorrede, welker leezing wy wel in goeden gemoede durven aanpryzen, met verzekering van genoegzaame vergelding voor gedaane moeite: terwyl wy het tevens met dien Burger eens zyn, dat de bewerkſtelliging der voorgeſlagene hulpmiddelen, tot het verſtand van den Bybel, niet weinig zouden toedraagen. Wy hoopen, ten nutte voor het Algemeen, dat hy gelukkig moge ſlaagen in de bewerking der aangekondigde *Handleiding voor Christenen, die de openbaare Godsdienſtoefening met nut en ſtichting willen bywoonen.* Van wegen de onkunde, welke by veelen plaats heeft, zou zulk eene Verhandeling geen gering voordeel, by de groote Gemeente, kunnen aanbrengen. Wat het Werk zelve aangaat, naa alvoorens eenige algemeene regelen, die by het leezen van den Bybel tot ſtigtinge moeten in agt genomen worden, treedt ROSENMULLER in eenige byzonderheden; meldende afzonderlyk, waarop men in het leezen deels van het Oude, deels van het Nieuwe, Verbond hebbe te letten; doende, ten beſluite, eene aanwyzing tot een rechtmaatig en heilzaam gebruik maaken van het woord van God, begreepen in den Bybel. Zie hier de vier algemeene regels, tot het ſtigtelyk leezen der gewyde Schriften, voorgedraagen. „ Men onderſcheide
„ zorgvuldig het Godlyk onderwys, hetwelk in den By-
„ bel voorkomt, van alles, wat met het wezenlyke van

„ den Godsdienst in geen eigenlyk verband ſtaat." —
„ Men leeze de verſchillende boeken des Bybels niet in
„ eene onafgebrooken rye achter elkander door, maar
„ men neeme hier by eene verſtandige keuze in acht." —
„ Men leeze de verſchillende boeken van den Bybel in
„ dier voege, dat men 'er geduurig by in het oog houde
„ de taal, de denkwyze en zeden van die menſchen,
„ voor welken zy het naast geſchreeven zyn." —
„ Men leeze de enkelde plaatzen en uitſpraaken van den
„ Bybel altyd in derzelver ſamenhang met het geen 'er
„ vooraf gaat of op volgt." ROSENMULLER ontvouwt en verklaart deeze Regels; Voorbeelden aanvoerende, om de noodzaaklykheid, tot het rechte verſtand van den Bybel, en alzo tot het wegdraagen van nut en ſtigting uit het geleezene, aan te toonen. Niet ernſtig genoeg kunnen wy deeze *Handleiding* aanpryzen, vooral ook aan zodanige Huisgezinnen, in welke de heilzaame gewoonte van het leezen van den Bybel nog in billyke waarde en hoogagting wordt gehouden.

De Levens-Geſchiedenis van Jezus, niet overtollig, maar van aangelegenheid, ter overtuiging van de waarheden des Christelyken Godsdienst; en ter zedelyke verbetering van het Menschdom. Te Haarlem, by A. Loosjes, Pz. 1794. *In gr.* 8vo. 72 *bl.*

Van goeder hand zyn wy onderrigt, dat de Opſteller deezer Verhandelinge is, de Eerw. WILLEM BRUIN, Leeraar der Doopsgezinden te *Weſtzaan*. 't Kan, naar ons vermoeden, uit geen ander beginzel, dan dat van zedigheid, ontſtaan zyn, dat hy zynen naam heeft verzweegen. Zynen naam noemen wy, om hem, voor 't geen hy is, by de waereld te doen bekend worden: een beredeneerd en verſtandig hoogſchatter van den Geopenbaarden Godsdienst, en als bevoegd, om dien Godsdienst, zo als dezelve in de Verhaalen, betreffende JEZUS CHRISTUS, wordt voorgedraagen, by de onpartydigen in een aanneemelyk licht voor te ſtellen. Regelrecht, zo als de Eerw. BRUIN, in het Voorberigt, zich uitdrukt, is „ zyn geſchryf" aangekant tegen zodanige „ geſchriften, „ waarin de Levensgeſchiedenis, of de daar in voorko„ mende zonderlinge voorvallen, niet hoog gewaardeerd, „ en ten minſte voor het meestgeoefende en verlichtſte

„ ge-

„ gedeelte der menſchen, als van geen aangelegenheid, „ ter hunner overtuiging van de Waarheden des Chris„ telyken Godsdienst, beſchouwd worden." Diensvolgens is 's Mans allerloflykst „ oogmerk met het gemeen„ maken, de hoogachting voor JEZUS Levensgeſchiedenis „ en Godsdienst aantekweeken, ter bevordering van waar„ heid en deugd." Nog iets zullen wy uit het Voorberigt overſchryven, als het dienſtigst middel om de waare bedoeling deezer Verhandelinge, en het nut, welk uit eene onpartydige leezing daar van kan getrokken worden, kort en duidelyk te doen opmerken. „ Dewyl „ (ſchryft de Leeraar BRUIN) dit werkje niet is ingerigt, „ om de geloofwaardigheid der Euangeliſche Geſchiede„ nis te bewyzen, tegen zulken die JEZUS Godlyke Zen„ ding ontkennen; maar alleen, om de aangelegenheid „ en nuttigen invloed der daar in voorkomende gebeur„ tenisſen op de gemoederen der menſchen, ter hunner „ overtuiging en zedelyke verbetering, ſtaande te hou„ den, tegen hun, die voorgeven, uit de voortreflyk„ heid der door CHRISTUS geopenbaarde waarheden, van „ zyne Godlyke Zending genoeg overtuigd te zyn; zo „ achte ik my veilig te kunnen bedienen, (gelyk ik, in„ zonderheid in het eerſte Hoofdſtuk, gedaan heb,) van „ zodanige onderſtellingen, die, ſchoon niet door de ver„ werpers der Christelyke Openbaring, nogthans door „ ieder Christen, myns bedunkens, toegeſtaan moeten „ worden, die, hoedanig hy ook over den perſoon van „ JEZUS denkt, hem evenwel, in waarheid, als een „ voortreflyk afgezant van God, eerbiedigt; en alles dat „ door hem, en door zyne Apostelen van zynent wege „ geleerd is, als waaragtig en van een Godlyken oor„ ſprong beſchouwt."

Zyne opgenomene taak volvoert de geagte BRUIN in drie Hoofddeelen. Naa eenige voorafgaande aanmerkingen, ontvouwt hy, in het Eerſte Hoofdſtuk, de onderſlinge betrekking der Levensgeſchiedenis van JEZUS met de door hem geopenbaarde Waarheden. Dit doet hy deels, door het aanwyzen van dit verband der lotgevallen met die waarheden; deels, door nader te doen blyken, het oogmerk van God met JEZUS daaden en lotgevallen beoogd, en het gebruik, welk JEZUS en zyne Apostelen daar van gemaakt hebben. In het Tweede Hoofdſtuk handelt BRUIN over de nuttigheid der Levensgeſchiedenis van JEZUS, en de geſchiktheid van het Euangelium door

dezelve, naar de zedelyke behoefte der menſchen, zo van meer als min geoeffenden, in den vroegſten, en in den tegenwoordigen tyd, tot hunne overtuiging en zedelyke verbetering. Het laatſte Hoofdſtuk loopt over het zedelyk nadeel, welk het in onbruik brengen van het onderzoeken en eerbiedigen der Levensgeſchiedenis van JEZUS ten gevolge zoude hebben. Het geſchrift loopt af met een ernſtig Beſluit, welk de agtenswaardige BRUIN, uit de overtuiging des gemoeds, met deeze woorden eindigt: „ En, waarlyk, zo wy onze gelukzaligheid ter „ harte nemen, en ten dien einde, in waaren ernst, onze „ overtuiging en zedelyke verbetering bevorderen willen, „ zo veel ons mooglyk is; dan zullen wy, 't zy tot het „ min- of meer verlichtſte gedeelte des Menschdoms be„ hoorende, ons 'er zeker wel by bevinden, als wy de „ waarheden van JEZUS Godsdienst ſteeds met zyne Le„ vensgeſchiedenis in verband beſchouwen, zo als de„ zelve in het Euangelium voorkomen; en de vrugtge„ volgen daar van zullen ons, by ondervinding, leeren, „ dat de Euangeliſche bedeeling door JEZUS CHRISTUS, „ ter verbetering van het Menschdom, in alle opzigten „ de Godlyke Wysheid waardig, en dat JEZUS, zo wel „ door zyne daaden en lotgevallen, als door de Leer „ welke hy geopenbaard en verkondigd heeft, onze Leer„ aar, onze Weldoener, en Zaligmaker is." Met volle ruimte kunnen wy dit nuttig boekje der herhaalde leezinge van alle waarheidzoekers aanpryzen.

Leerrede over den overgang van de Overheerſching tot de Vryheid, in Nederland, uitgeſproken in de Kristelyke Gemeente van Leyden, den 25 January 1795, het eerſte Jaar der Nederlandſche Vryheid, naar aanleiding van PAULUS *2den Brief aan die van Korinthen, het 5de Hoofdſtuk, het laatſte gedeelte van het 17de Vers.* Het oude is voorbygegaan: ziet, het is al nieuw geworden. *Te Leyden, by* D. du Mortier en Zoon, 1795. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.*

Hoewel wy, voor ons zelven, den ſteller deezer fraaie Leerrede by giſſing meenen te kennen, durven wy, egter, des niets met zekerheid bepaalen. Hy zy wie hy zy, een Man van oordeel en goed verſtand, een getrouw liefhebber van zyn Vaderland, heeft hier de pen gevoerd.

Naar

Naar aanleiding der Textwoorden, ontvouwt hy het verkeerde, wederregtelyke en landverdervende, 't welk, vóór de jongſte Revolutie, in ons Staatsbeſtuur hadt plaats gehad. Daar tegen loopt hy, in den geest van opgetogene beſpiegelinge, vooruit in die betere dagen, welke, zints de verlosſing des deerlyk geſchokten en wreed getrapten Vaderlands, over deszelfs bewooners zullen aanbreken. „ Niet meer (ſchryft de Redenaar, onder an-
„ dere) zullen braafheid, verdienſten, deugd, in het duis-
„ ter blyven, in vergetelheid begraven worden, of by het
„ verheffen van haare ſtemmen den kerker of de balling-
„ ſchap te duchten hebben. Niet meer zal de onwaar-
„ dige, de domme booswigt, zo ydel van verſtand als
„ onrein van hart, de losbandige deugdniet, de verwyfde
„ wellusteling, de vergulde dwaas zich in het bewind
„ dringen, om dat misſchien zyne voorouders, waar van
„ hem naauwlyks de naam geheugt, verdienſtelyke lie-
„ den geweest zyn; of het blind geluk hem, zonder
„ eenige verdienſten, met ſchatten overhoopt heeft; of
„ om dat hy gewetenloos genoeg geweest is, om, ter
„ bereiking zyner Staatzuchtige bedoelingen, den mantel
„ van een Godsdienſtig genootſchap om te hangen; of
„ omdat hy zyne waarde als mensch heeft kunnen ver-
„ geten en in het ſtof kruipen, om op die hoogte ver-
„ heven te worden, van waar hy op zyne beurt onkreuk-
„ baare trouw en braafheid op den nek kan trappen.
„ Neen; zy zullen niet meer zich vet mesten met de vruch-
„ ten van den vlyt der naarſtigen, in het zweet des aan-
„ ſchyns gewonnen, en eene grootſche vertooning maa-
„ ken met het heilig eigendom van weduwen en we-
„ zen: zy zyn veroordeeld tot die duisternis, die ver-
„ achting, die vergeting, welke zy alleen verdienen.
„ Verdienſten van het hart en van den geest zullen voort-
„ aan de plaatzen vervullen, die zy ontruimd hebben.
„ Zy zullen opgeſpoord en gezocht worden, offchoon
„ zy, afkeerig van zich optedringen, zich in de ſcha-
„ duw van nederigheid en beſcheidenheid verſchuilen.
„ Zonder onderſcheiding van geboorte, rang, bezittingen
„ of godsdienſtige gevoelens, zullen niet meer de voor-
„ ſpraken van dwingelanden, maar alleen zuivere Vader-
„ landsliefde, onkreukbaare eerlykheid en de vereischte
„ bekwaamheid en talenten, de eenige aanbevelingen zyn
„ tot die posten van eere of voordeel, waar op zy bil-
„ lyke aanſpraak kunnen maaken. En of dit nog geen

„ prik-

„ prikkel genoeg ware, zullen zy hunne aanmoediging, „ hunne belooning vinden in de goedkeuring en toejui„ ching van den onzydigſten regter, het algemeen ge„ voelen."

De moeite des overſchryvens van deeze proeve oordeelden wy verſchuldigd te zyn aan de waarde deezer Kerkrede, welker geheele leezing niemand zich zal beklaagen.

Cardiphonia, derde Deel, of Vervolg van Gemeenzaame Brieven, zynde deezen geſchreeven aan zyne Egtgenoote, geduurende drie Reizen naar Afrika, in de Jaaren 1750 *tot* 1754, *en by volgende afweezigheid in Engeland; benevens een kort Verhaal van haare laatſte Ziekte, en Godvruchtig afſterven. Door* JOHAN NEWTON, *Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaald, door* M. VAN WERKHOVEN, *en uitgegeeven met een Voorbericht, door* CORNELIS BREM. *Te Amſterdam, by* M. de Bruyn, 1794. *Met het Voorwerk, in gr.* 8vo. 494 *bl.*

Zonderling en zeldzaam was de levensloop van den Eerw. JOHAN NEWTON. Eerst bevelhebber van een Schip, tot den Slaavenhandel dienende; vervolgens opziener van het Tol-Komptoir te *Liverpool*; en eindelyk Leeraar te *Olney*. Eerst een perſoon van alle gevoel en kennisſe van den Godsdienst ontbloot; naderhand niet ſlegts een geoefend Godgeleerde, maar ook een yverig betragter van gemoedelyke godsvrugt. Zulk een was de perſoon, welke deeze *Brieven* heeft geſchreeven, alleen gerigt aan zyne Huisvrouwe, zo als de Titel aanduidt. Te zamen zyn ze honderd-een-en-twintig in getal. De eerſte vyf-en-dertig, door NEWTON geſchreeven terwyl hy over eenen Slaavenhaaler het bevel voerde, 't geen men niet zou verwagten, zyn van den meest belangryken inhoud. De overige, hoewel de algemeene karaktertrek van ſtigtende gemoedelykheid ook dezelve is ingedrukt, loopen, meer dan de voorgaande, over huislyke of byzondere omſtandigheden. Van hier dat de laatstgemelden, door veelen, met een vlugtig oog zullen doorloopen worden; ſchoon het tevens waarheid is, dat, van wegen 's Mans ongemeene geſchiktheid tot den Briefſtyl, een ſnipperuur aan het leezen van dezelve met genoegen zal beſteed worden. De zulken onzer Leezeren, die met de overige Schriften van den Eerw. NEWTON bekend

kend zyn, behoeven door ons niet onderrigt te worden, aangaande zyne denkwyze en leiding van gedagten. Zy weeten, dat hy, overeenkomſtig met de beginzels van JAN KALVYN, ſtreng regtzinnig was; en in 't byzonder tot de gevoelens en leerwyze der zulken overhelde, welke men in Engeland *Methodisten* noemt; dat zyn zodanigen, welke met het, dus genoemd, *innig Christendom* ſterk zyn ingenomen. Eene leevendige verbeeldingskragt kenmerkt allerwege zyne *Brieven*. Eene menigte aanmerkingen ontmoet men aldaar, welke men in een gemeenzaam Onderhoud met eene tedergeliefde Echtgenoote niet zou verwagt hebben. Doch het zyn juist deeze aanmerkingen, welke dit Onderhoud tot de waarde van een ſtigtelyk Huisboek verheffen, en die ons geene zwaarigheid doen vinden, om het den zulken, die in hunne lecture op het ernſtige geſteld zyn, aan te pryzen.

Om NEWTON's denkwyze by de ſtukken eenigzins te doen kennen, zullen wy, ginds en elders, eenige proeven opzamelen. Uit dezelve zal blyken, dat zyn gemoedelyke ernst hem niet tot dweepzucht vervoerde, maar door oordeel en gezond verſtand geleid wierdt. Zyne Huisvrouw, gelyk wy boven meldden, was de perſoone, aan welke hy zyne Brieven rigtte. Van zyne tedere liefde tot dezelve, zie hier, uit veelen, eene betuiging: „Ik vinde," ſchryft hy, „zoo als SALOMON zegt, dat de liefde ſterker „ is dan de dood; want myne genegenheid tot u voert „ dikwyls myne uitzichten tot aan geene zyde des grafs, „ en verligt het denkbeeld, dat wy hier eenmaal zullen „ moeten ſcheiden, door de hoop, van hierna weder ver„ eenigd te worden, in veel beteren ſtand. Daar zal onze „ liefde gezuiverd en veredeld zyn; en de bewustheid, „ van onderling en voor altoos gelukkig te weezen, zal „ ons vervullen met eene vreugd, waar van wy thands „ geen begrip kunnen hebben." Aan deeze geliefde Wederhelft, zyne hoogagtinge voor de leere des Euangeliums betuigende, ſchryft hy aldus: „ De Bybel leert ons, hoe „ wy den voorſpoed met den hoogſten ſmaak zullen ge„ nieten, door elken zegen aan te merken als een ge„ ſchenk en bewys der Godlyke Goedheid, altyd gezind „ om ons wel te doen; terwyl het ſmertlyke der tegen„ ſpoeden geleenigd wordt, door de overweeging, dat „ onze zwaarſte rampen veel minder zyn, dan wy ver„ diend hebben — dat onze HEER en ZALIGMAAKER, „ om onzen wil, oneindig meer geleden heeft; en door „ de

„ de verzekering, welke ons gegeeven wordt, dat, indien
„ wy GOD liefhebben, alle dingen, ook die ons thands
„ allerbitterst vallen, ons eindelyk zullen medewerken ten
„ goede. —— Het uur des doods, zoo vreeslyk voor an-
„ deren, zal den waaren Christen in het bezit ſtellen
„ van het eeuwig leeven. Deeze dingen kon de Reden,
„ zonder de hulp der Openbaaring, nimmer ontdekt heb-
„ ben.

„ De Christlyke Godsdienst (dus gaat NEWTON voort)
„ is een zeer redelyk Stelſel, in zich bevattende het waare
„ en zedenkundige van elken Aanhang van Wysbegeerte,
„ terwyl het de dwaalingen van die allen vermydt. Nu
„ zien wy het nut en de voortreffelykheid der hartstog-
„ ten, wanneer die behoorlyk geregeld worden; offchoon
„ ze ons ongelukkig maaken, wanneer ze verkeerdelyk
„ worden toegepast, om dat ze als dan haar rechte doel-
„ wit misſen. —— Thands kunnen wy zeggen, dat ver-
„ maak ons hoogſte geluk is, wanneer wy het woord be-
„ zigen in eenen zin, den *Epikureer* onbekend. Wy
„ zoeken vermaak, maar het moet van den verheevenſten
„ aart, en van de beſtendigſte duurzaamheid zyn. Inge-
„ volge van deezen grondregel, verzaaken wy alle te-
„ genwoordig vermaak, welk, in deszelfs gevolgen, eene
„ ſmert zoude veroorzaaken, grooter en langduuriger,
„ dan het voorgeſtelde vermaak; en wy kunnen ons ge-
„ willig onderwerpen aan rampen en wederwaardigheden,
„ wanneer wy duidelyk bemerken, dat zy ligt en kort-
„ ſtondig zyn, vergeleeken met het gantsch zeer uitnee-
„ mend eeuwig gewigt van heerlykheid, waar toe zy
„ leiden."

In eenen Brief, in Zee geſchreeven, in welken NEW-TON zyne Huisvrouw geluk wenscht, met de gelegen-heid, welke zy op den volgenden dag zoude hebben, ter vieringe van het Avondmaal, gispt hy het gedrag der zulken, welke, om deeze of geene voorwendzels, zich aan die gewyde Inſtellinge onttrekken. Twee wanbe-grippen gaat hy met naame te keer. „ Het eerſte," (dit, als zynde meest algemeen, zullen wy alleen vermelden) „ huisvest by de zulken, die van het Avondmaal afbly-
„ ven, om dat zy, zoo als ze zeggen, onwaardig zyn.
„ —— Indien hunne meening is, dat zy beſlooten heb-
„ ben, voord te gaan in eene leevenswyze, volſtrekt aan-
„ loopende tegen het oogmerk van het Leeven en den
„ Dood onzes VERLOSSERS, dan hebben zy voorzeker

„ aan

„ aan zyne Tafel niets te doen. Maar, helaas! wat zul-
„ len zy beginnen, indien de dood hen, in deezen ver-
„ harden toeſtand, voor 's HEILANDS rechterſtoel daagt.
„ Maar wat hun betreft, die treuren over hunne zon-
„ den, en tegen dezelven ſtryden en bidden; het is eene
„ list van den aartsverzoeker, dat hy hen van 's HEEREN
„ Tafel afſchrikt, om dat zy zondaars zyn, daar het im-
„ mers zeker is, en eene heerlyke waarheid, dat zon-
„ daars juist die geenen zyn, die genodigd worden. Die
„ gezond zyn hebben den Geneesheer niet noodig, maar
„ die ziek zyn. Alle de Godsdienſtige Inſtellingen, en
„ deeze inzonderheid, zyn verordend, om de zwakken
„ te verſterken, de twyfelmoedigen vast te zetten, en
„ op te rechten die gevallen zyn. Ongeloof, en eene
„ wettiſche gemoedsgeſteldheid, onteeren het Euangely,
„ en ontrusten de ziel door bekommernisſen. En, in de
„ daad, de geheele tegenbedenking heeft haaren grond
„ in hoogmoed; want zy bekennen, dat, indien zy beter
„ waren, zoo als men het noemt, zy gereedlyk zou-
„ den naderen. Dan (dus beſluit NEWTON) het is best
„ voor ons, alle ſchynbaar goed in onszelven te ver-
„ zaaken, en, als hulpelooze en onwaardige zondaars,
„ eeniglyk te ſteunen op GODS Barmhartigheid, in JESUS
„ CHRISTUS."

Ruim naar de Waereld waren geenzins de omſtandigheden, in welke NEWTON en zyne Echtgenoote zich bevonden. Zie hier eene der redenen, welke hy aanvoert, om hem zelven en zyne gade tot weltevredenheid en vergenoegdheid aan te ſpooren: „ Denken wy (ſchryft hy
„ in de eerſte plaats) aan de ellenden die ons in de Wae-
„ reld bekend zyn, of welken wy dagelyks waarneemen.
„ Hoeveelen zyn kreupel of vermirkt, aan hunne lichaa-
„ men, of kwalyk geſteld in hunnen geest? Hoeveelen
„ zyn, op deezen oogenblik, op het punt van te vergaan,
„ door uiterſt gebrek aan de gemeene noodwendigheden
„ des levens! Hoeveelen zyn, door ziekten en bytende
„ pynen, aan hunne legerſteden gekluisterd, en vinden
„ geen rust, by dag of by nacht! Om niet te ſpreeken
„ van het nog beklaagelyker lot der zulken, die zwoegen
„ onder de angſten van een geprangd gemoed, of van
„ een wroegend geweten. Beſchouwen wy de jammeren
„ en onheilen, welken de geesſel des Oorlogs over Ste-
„ den, Landſchappen, en geheele Volken brengt. Of
„ zyn deeze tooneelen te akelig, om op dezelven te ſtaa-
„ ren;

„ ren; laat ons dan de vergelyking een weinig langer
„ neemen. Laat ons ſlegts rondom ons zien, binnen den
„ kring onzer bekenden, of, ten verſten, binnen de paa-
„ len der Dagpapieren. Van hoeveele ouderlooze Kin-
„ deren —— van hoeveele bedrukte Weduwen hooren wy!
„ Hoe meenig, die zich met de ſchoonſte vooruitzichten
„ mogt vleien, wordt eensklaps ongelukkig, door hetgeen
„ wy noodlottigheden noemen! Neem dit alles te ſaamen,
„ en vraagen wy dan aan ons geweten, of eene aanhou-
„ dende bevryding van zoo meenigerlei rampen, en eene
„ beſtendige vervulling van de meenigerlei behoeften,
„ die wy met anderen gemeen hebben, geene weldaaden
„ zyn, welken wy genieten, en welke, betrekkelyk, maar
„ aan weinigen vergund worden?"

't Lust ons, tot ſlot, hier nog te melden, de wyze, op welke de Godvruchtige NEWTON eenen *Zondag* op Zee gewoon was door te brengen. „ Des *Zondags morgens*
„ (ſchryft hy) ſtaa ik gewoonlyk ten vier uur op. Myn
„ eerſte werk is, eenen zegen te vraagen over den dag,
„ voor u, en voor my; als ook voor allen, die, gelyk gy,
„ zich ſchikken om GOD in het openbaar te dienen, en
„ voor allen, die, gelyk ik, voor eenen tyd, van dat
„ voorrecht verſtooken zyn. —— Hier op volgt eene
„ ernſtige wandeling op het dek. —— Daar na lees ik
„ twee of drie uitgekipte Hoofdſtukken in den Bybel,
„ —— By het ontbyt eet en drink ik meer dan ik
„ ſpreek; want ik heb hier niemand, met wien ik zul-
„ ke geſprekken kan houden, als ik dan zoude verkie-
„ zen. —— Op het uur als gy u ter Kerk begeeft, ver-
„ zel ik u, in myne gedachten, met een ander gebed.
„ —— En ten elf uur roept de ſcheepsklok myne klei-
„ ne gemeente rondom my. Haar leeze ik den Mor-
„ gendienst voor, volgens de *Liturgy*. —— Na het ein-
„ digen van denzelven, begeef ik my op het dek, om,
„ gelyk wy het noemen, myne waarneeming te doen;
„ dat is, te onderzoeken aan de Zon, op den middag —
„ indien zy ſchynt — op wat breedte het Schip zich be-
„ vindt. —— Daar op volgt het middagmaal. —— Na
„ het eeten, neem ik doorgaans een ſlaapje, voor een
„ half uur, indien niet, dan leeze ik, of ſchryf in een
„ Boek, dat ik daar toe houde. —— Des namiddags
„ verzelle ik u wederom ter Kerk, en roep myn ſcheeps-
„ volk byeen, gelyk des morgens. —— Ten vier uur
„ drink ik Thee; hetwelk myne geesten verfrischt voor

„ den

„ den avond. —— Dan brengt een tweede Voorſtel uit
„ de Schrift, en daarna eene wandeling, het uur van zes
„ aan; het welk myn vaſtgeſteld uur tot het gebed is;
„ (te weeten, geduurende de gantſche week). Ik gedenk
„ alsdan wederom aan u, op eene gantsch bezondere wyze,
„ en, vertrouwende, dat gy ſteeds in veiligheid voor my
„ bewaard wordt, tracht ik den HEERE te looven voor
„ zyne goedheid, dus lang aan ons beweezen."

De aangevoerde Uittrekzels zullen genoeg zyn, om te doen opmerken, dat NEWTON's *Brieven* met nut en tot ſtigting zullen kunnen gebruikt worden, vooral door die klaſſe van Leezeren, welke, ten aanzien van Godsdienſtige begrippen en leidinge van gedagten, met hem overeenſtemmen.

Verhandelingen, bekroond met den Prys van het Legaat van den Heere JOHANNES MONNIKHOFF. *Eerſte Stuk. Te Amſterdam, by* Lodewyk van Es, 1794. *In gr.* 8*vo.* 138 *bl.*

De Bezorgers van het Legaat van wylen den verdienſtelyken Heel-arts J. MONNIKHOFF, ten oogwit hebbende de kennis en behandeling der Breuken, een in ons Land zo algemeen gebrek, te verbeteren en tot meerder volkomenheid te brengen, gaven tot hunne eerſte Prysvraag dit volgend gewigtig Voorſtel op: „ Wat
„ zyn Breuken? welke eene mooglyke verſcheidenheid,
„ zo ten aanzien der enkelde als ſaamgeſtelde, kan by
„ dezelve plaats hebben? en welke Ontleed- en Heel-
„ kundige Waarneemingen, aan Lyken en by Breukſny-
„ dingen gedaan, ſtrekken ter ſtaaving van zulke eene
„ onderſcheiding, die den grond moet leggen der nood-
„ zaaklyke kunde van een goed Breukmeester, om zich
„ dezelve, by eene kunstbewerking, voor den geest te
„ kunnen vertegenwoordigen, en 'er zyne behandeling naar
„ in te richten?"

De gouden Eerpenning werd daarop toegekend aan de voor ons liggende Verhandeling, die den Inhoud van dit geheele eerſte Stuk uitmaakt, van den Heer WILLEM LEURS, Heelmeester in 's Hage; een man, uit wiens wel verſneeden pen reeds verſcheide bekroonde Verhandelingen gevloeid zyn, die allen zyne bekwaamheden in de zo nuttige Heelkunde reeds voorlang onzen Landgenoo-

ten hebben doen kennen. Ook dit Prysgeschrift draagt kenmerken van 's mans bedrevenheid in dit vak der Wetenschappen, aan welke beoefening hy zich heeft toegewyd; niet zo zeer door eigen ondervindingen en waarneemingen omtrent den aart en 't verschil der Breuken, welke 'er naauwlyks in voorkomen, als wel voornamelyk door de uitgebreide beleezenheid van oude en nieuwe Schryvers, uit welke alle die verscheidenheden, zo in zanzien van enkele als saamgestelde Breuken, by opeenigen van Lyken en Breuksnydingen gedaan, naauwkeurig opgezameld, behoorlyk gerangschikt, en op eene duidelyke en bevatlyke wyze voorgedraagen worden: en wan door dus het loflyk voorstel van Bezorgeren, die hierdoor den grondslag van hunne volgende Vraagen gelegd wilden hebben, op een alzins voldoende wyze is beantwoord geworden.

Naar aanleiding der Vraag is ook het *Antwoord* in twee Afdeelingen gesplitst; waarvan de eerste *handelt* over de bepaaling eener Breuk; de tweede, over de meest mogelyke verscheidenheid der Breuken, en derzelver Ontleed- en Heelkundige bevestiging. Deeze laatste is wederom in drie onderdeelen gescheiden; waarvan in het eerste gesproken wordt over de gewoone Breuken; als de *Lieschbreuk*, de *Dyebreuk* en de *Navelbreuk*; in het tweede, over de minder gewoone Breuken, namentlyk de *Buikbreuk*, de *Breuk van 't Eironde Gat*, de *Bilnaadbreuk* en de *Schedebreuk*; en eindelyk in het derde, over de zeldzaame Breuken, waartoe gebragt worden de *Rugbreuk*, de *Lendebreuk* en de *Breuk door 't Heiligbeen*.

Indien het deeze pryslyke Instelling aan geene ondersteuning van bekwaame Heelkundigen mangelt, twyfelen wy geenzins, of zy zal, ter volmaaking van dit gewigtig gedeelte der Konst, aan de menschlievende inzichten van deszelfs Stichter ten vollen kunnen beantwoorden.

Vaderlandſche Hiſtorie, vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, zints den aenvang der Noord-Americaanſche Onluſten, en den daar uit gevolgden Oorlog tuſſchen Engeland en dezen Staat, tot op den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigſte Schryvers en egte Gedenkſtukken zamengeſteld. Met Plaaten. Ten Vervolge van WAGENAAR'S *Vaderlandſche Hiſtorie. XIIde Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1794. *Behalven den Bladwyzer, 479 bl. in gr. 8vo.*

„ Een groot veld hebben wy reeds afgeloopen onder de beſchouwing der Gebeurtenisſen, Staatsverrigtingen en Bemoeijingen der Ingezetenen, in dit Jaar [1786] voor geen gering gedeelte de Vereenigde Bondgenootſchaplyke Gewesten in 't algemeen betreffende, of daar mede eenigermaate verbonden. Wy hebben niet niet kunnen nalaaten, hier en daar aanwyzingen te doen op meer byzondere Gevallen, of dezelve in 't verſchiet ontdekt, die bepaalder tot eenig Gewest afzonderlyk behooren. Deeze vorderen eene nadere voordragt. Elk Gewest levert tooneelen op vol woelige bedryven. Deels dezelfde, deels andere, Mannen treeden te voorſchyn, en ſpeelen verbaazende Rollen, waar over de Naakomelingſchap zal verſteld ſtaan, en nooit vertoond worden, dan in Tydperken van algemeene gisting en geestdrift, onder eenig Volk, en te vreemder by de *Nederlanders*, die, gelyk de Geſchiedſchryver HOOFDT aanmerkt, *zagtgangers uit den aart zyn, en gewoon hunne zaaken met dubbele zorge te bedeggen* (*). Een Charaktertrek te meermaalen by onzen Landzaat geheel onkenbaar geworden, of liever met eene tegenovergeſtelde verwisſeld, wanneer het de Vryheid goldt, of men dit dierbaar Pand, 't zy ten regte of ten onregte, in gevaar rekende; wanneer heerſchende Partyſchappen, uit een verſchillend inzien op dit ſtuk, of andere, oorzaaken, gebooren, de gemoederen aanvuurden, en alles in eene rustlooze en bykans ontembaare beweeging brachten. —— De Gebeurtenisſen en Lotgevallen, in byzondere Gewesten, ſtaan ons derhalven te beſchryven; ja zullen wy, ter volko-

(*) HOOFDT, *Nederl. Hiſt.* I D., bl. 285.

mene vermelding van het gebeurde, ons in veele Steden en Plaatzen bepaald moeten ophouden; naardemaal het daar voorgevallene dikwyls eene vonk was, die, niet ongelyk aan eene der Electriciteit, een ſchok door het ganſche Lichaam van den Staat verwekte."

In deezer voege vangt de Vervolger van WAGENAAR's *Vaderlandſche Hiſtorie* het XII Deel aan, 't geen thans voor ons ligt, of wel het XXXII Boek. Overeenkomſtig met dit Plan brengt hy den Leezer eerſt in 's *Gravenhaage*, niet zelden het middenpunt der Staatsbeweegeniſſen, en ſchetst den Aanſlag van MOURAND op GEVAERTS en DE GYZELAAR. Het voorgevallene met de twee onderſcheide Wapenhandelende Genootſchappen aldaar, en wat 'er te doen viel over Oproer en Leuzen; met het ontſlag der Schutterye uit den Eed des Stadhouders. — Voorts hoe men te *Dordrecht* voor eene Grondwettige Herſtelling yverde, en veele zaaken daar toe behoorende volvoerde. — Breedvoerig is 's Schryvers vermelding van het uittrekken eeniger *Haarlemſche* Burgers na *Utrecht*, en de onrust in die Stad verwekt door drie Schepen, die men dagt met Krygsvolk gevuld te zyn. — De woelingen te *Delft* omtrent het Gewapend Genootſchap, en andere gewigtige gebeurtenisſen te dier Stede. Het aanſtellen der Geconſtitueerden te *Leyden*. Het toeneemen des Wapenhandels te *Amſterdam*, de voorzorgen daar gedraagen om die Stad tegen overval te dekken. — De opgang des Wapenhandels te *Goudu*. Het voorgevallene te *Rotterdam* over de Regeeringsverandering. Het vertrek van de Staatsbezending uit die Stad, met het verſlag hunner verrigtingen. Wat verder in de andere Zuid- en Noordhollandſche Steden ten deezen Jaare gebeurde in veelvuldige Onluſten. Terwyl hy dit Boek met deeze algemeene Aanmerking beſluit: — „Wilden wy van andere Steden en Dorpen in *Holland* en *Weſtfriesland*, waar iets, ten aanziene der Grondwettige Herſtelling en den Wapenhandel, de twee ten deezen tyde heerſchende en zo naauwvereenigde voorwerpen, ondernomen, wederſtreefd, of tot ſtand gebragt werd, afzonderlyk ſpreeken, wy zouden tot eene verveelende langwyligheid vervallen, en op andere kleindere tooneelen, door andere Speelers, dezelfde rollen zien herhaalen, welke wy in grootere Steden zagen. Gehugten, naauwlyks meer dan in naam bekend, namen deel in deeze Beweegeniſſen; dewyl zy voor zich zelven daar in, hoe klein en ongeagt, hun belang oordeelden

den te vinden, en elk Ingezeten des Lands, in hoe duister een hoek ook woonagtig, waarlyk zyne Regten heeft, voor welke het hem vry ſtaat, in een Vry Land, op eene beſcheidene wyze, uit te komen. Wy laaten, derhalven, het ophaalen daar van niet agterwege uit kleinagting onzer Medevaderlanderen, die min aanzienlyke plaatzen bewoonen; maar alleen ter vermydinge eener noodlooze breedvoerigheid, en om dat de ons voorgeſtelde draad der Geſchiedenisſe ons geleidt tot een ander Gewest."

Dit Gewest is *Gelderland*, „ waar in wy," gelyk de Schryver zich, met den aanvang des XXXIII Boeks, uitdrukt, „de voorgaande Bedryven, om eene Grondwettige Herſtelling te bekomen, kragtig zullen agtervolgd zien, en niet min ſterk tegengegaan; waar zich eene gebeurtenis zal opdoen, welke het geheele Genootſchaplyke Gemeenebest in rep en roer zette, en in *Holland*, ten deezen Jaare, zo ernſtige en veruitzienде gevolgen naa zich ſleepte als ons laatſt voorgaande Boek heeft uitgeweezen. In 't zelve hebben wy niet meer mogen doen dan met den vinger even wyzen op 't geen in *Gelderland* gebeurde; thans moeten wy ons als 't ware ter plaatze zelve vervoegen. Aangenaamer voorwerpen, dan zich daar opdoen, zou onze pen ter Schryfſtoffe verkiezen; doch het is buiten haare ſchuld, dat de Geſchiedkundige Waarheid van haar deeze taak vordert. Wy zullen 'er ons met alle mogelyke Onzydigheid van kwyten."

Hy doet zulks met de voordragt van 't geen ter *Gelderſche* Staatsvergaderinge voorviel, en wat 'er met de Steden *Hattem* en *Elburg* gebeurde, 't welk niet ter loops, maar uitvoerig, behandeld wordt; terwyl onpartydigheid zyne pen beſtuurt. Ten ſtaal hier van diene: „ Met de ontzettende tyding der Overgave van *Hattem* ſpraken de loopende maaren, door de Nieuwspapieren ondersteund, van een groot getal Dooden en Gekwetſten, zo Officieren als Gemeenen, aan de zyde des Krygsvolks; van de wyze waar op dezelve begraaven, of liever, zo veel mogelyk, in ſtilte weggeſtopt waren; met byvoeging van omſtandigheden, die veel agterdenkens van vergrooting baarden. Terwyl men van den anderen kant ſtaande hieldt, dat geen een Officier, of Soldaat, by deeze Gebeurtenis het leeven hadt verlooren. Dit laatſte verzekert de bevelvoerende Generaal in zyn Verſlag, zo aan zyne Hoogheid als aan Staaten van *Gelderland;* en wordt beweerd, dat de drie-

maandlykſche Lysten van de Manſchappen na *Hattem* en *Elburg* afgezonden van geen Geſneuvelden melden. Staaten van *Gelderland* hielden dit mede met ronde woorden ſtaande. De tyd heeft doen zien, dat de meeste Vertellingen, met hoe veel verzekerdheids gedaan, volſtrekte onwaarheden waren; doch dat 'er eenigen van het Krygsvolk zyn gebleven, zeggen zommigen, kon niet in twyfel getrokken worden, uit de ligging der *Zwolſche* Batterye aan de overzyde van het Veer, welke, terwyl het Krygsvolk binnen trok, by aanhoudenheid bleef ſpeelen: dan is ons van zeer goeder hand berigt, dat dit vuuren, by de eerſte ontlaading, eene groote verwarring onder het Krygsvolk te wege bragt, welke, op eenen afſtand gezien, eene flachting deedt onderſtellen, die egter geen plaats greep; terwyl het volgend ſchieten, door de onbedrevenheid der geenen, die het beſtuurden, hoe bevig ook, geen doel altoos trof." —— Voorts behelst dit Boek het geen omtrent de uitgeweekene *Hattemmers* en *Elburgers* gebeurde. Het voorgevallene wegens een Plakaat tegen de Vryheid der Drukperſe. Vergeefſche aanhouding op de Herzieninge van het Regeerings-Reglement van *Gelderland*. Verſcheide Beweegenisſen in andere Steden van *Gelderland* vervullen dit Boek, en ſchetzen de Worſtelingen der Vryheid met de overheerſchende Dwinglandye. Terwyl het loflyk voorbeeld eener buiten *Thiel* aangelegde Begraafplaats dit Boek beſluit. Een Kerkhof, 't geen, dewyl het den naam droeg van het *Patriottiſch Kerkhof*, voor ſchennis niet vry bleef.

Het XXXIV Boek, waar mede dit Deel ſluit, ontvouwt in 't breede de Invoering van het Stads-Regeerings-Reglement binnen *Utrecht*. Een dag, door veelen als een heildag toegejuicht; doch met een min gunſtig oog door verre de meeste Raadsleden van *Utrecht* aangezien. Geſchillen tuſſchen de Burgery en Vroedſchap, tot eene hyſtere hoogte loopende. Het afzetten der Regeeringsleden, en Inhuldiging der nieuwe.

De Staatsvergadering na *Amersfoort* verlegd, een bron van nieuwe Onlusten tuſſchen de twee Staatsvergaderingen in één Gewest, tegen elkander overgekant. *Utrecht* vreest voor geweld, zoekt byſtand in *Holland*, en in ſtaat van Verdediging geſteld, met Manſchap uit Burgerbenden voorzien.

Eene afwisſeling in deeze onaangenaame woelingen verſchaft de Beſchryving der Honderd en Vyftigſte Jaardag der

der Hoogeſchoole te *Utrecht*, te midden van alle die onaangenaamheden vol luisters gevierd. Aan tegenwoordige onrustige tyden hadt men een verloop van honderd Studenten toegeſchreeven; doch by deeze Eeuwfeestviering beliep het getal 208, en evenaarde dus bykans het getal by het voorige Eeuwfeest, wanneer men 223 Studenten telde; en bleek het by eene opneeming in het Najaar gedaan, toen alles op het hevigst woelde, dat 'er nog 283 Studenten gevonden werden.

Naa deezen verlustigenden uitſtap keert de Schryver weder tot het verhaal der Staats- en Stadsgebeurtenisſen. De eerstgemelde, wat *Amersfoort* betreft, waren reeds in die van *Utrecht* goeddeels ingevlogten. Weshalven het Geſchiedkundig berigt zich bepaalt tot eene andere byzonderheid, die Stad meer byzonder betreffende; als daar is het vernietigen des Genootſchaps van Wapenhandel, en de Balddaadigheid der Krygsbezetting te dier Stede. —— *Wyk by Duurſtede* mogt het tegenbeeld van *Amersfoort* en *Utrecht* in 't klein heeten. De Invoering van het Nieuwe Stads-Regeerings-Reglement aldaar, met de Regeeringsverandering, en de handelwyze der Staaten daaromtrent, wordt in 't breede geboekt; als mede de ſtryd tusſchen Staaten van *Utrecht*, te *Amersfoort* vergaderd, met die van *Wyk*. Zo dat laatstgemelde Stad in ſtaat van tegenweer geſteld wordt, en het zo verre komt, dat Vrouwen en Kinderen bevél krygen om *Wyk* te ruimen.

Deeze byzonderheid vinden wy dus geboekt: „ Wanneer de Staatsvergadering na *Amersfoort* verlegd was, en op deezen ſtap het inrukken van twee Regimenten op *Stichtſchen* bodem volgde, wanneer het gebeurde te *Hattem* en te *Elburg* het ganſche Land doorklonk, ſpelden die van *Wyk* zich een ſoortgelyk lot. Op de gedaane verzekering der Staaten te *Amersfoort* vergaderd, dat zy geen oogmerk hadden om dit Krygsvolk tegen *Utrecht* of *Wyk* te gebruiken, ſchynen de *Wykenaars* weinig, of liever geen, vertrouwen geſteld te hebben. Althans de Vroedſchap nam een beſluit tot een bevel, vervolgens afgekondigd, „ om alle Vrouwen en Kinderen, oude en gebrekkige Lieden, met de Goederen der „ blyvende Burgeren, de Stad te doen ruimen, en aan „ het Geweld van eenen binnenlandſchen Vyand te ontrukken!" —— Een bevel, van hoe ontzettend eenen aart, dat terſtond werd nagekomen; want welhaast zag

men eenige Vaartuigen, met Menſchen en Goederen beladen, van den Wal ſteeken, terwyl anderen bezig waren met zo treurig een last in te ſcheepen. —— De plaats der zwakke wegtrekkenden werd aangevuld door Gewapenden, die uit *Amersfoort*, *Thiel*, en elders, binnen *Wyk* trokken."

Terwyl dit en meer in *Wyk* voorviel, baarde de Hervorming van het Reglement des geheelen Gewests nieuwe Zwaarigheden. Men was verdeeld in begrip over deeze gewigtige zaak. De onderhandelingen met Perſoonen, door den Stadhouder benoemd, werden zonder vrugt afgebrooken. En de voorgeſlaagene Bemiddeling der Bondgenooten hadt even weinig vrugts.

Alle deeze aangeſtipte byzonderheden worden in het laatst des opgemelden Hoofdſtuks behandeld, in een onderſcheidend licht gezet, en 't zelve in deezer voege beſlooten: „ De aangebodene en aanvaarde Bemiddeling hadt, daar de begrippen te wyd uit elkander liepen, dan dat men in eenige Onderhandeling kon treeden, veel min een Vergelyk treffen, geene uitwerking altoos. Geheel andere middelen werden 'er gebezigd om deeze zaak ten einde te brengen; doch derzelver vermelden moeten wy tot de Geſchiedenis van het volgend Jaar der Omwentelinge verſchuiven, en hier mede afſcheid neemen van dit Tooneel, vol beroerings, in het *Stichtſche* opengeſchooven."

Redevoering over de Vryheid, volgens de Natuurlyke Staatkunde. Uit het Fransch vertaald, en in eene der Stigtſche Leesgezelſchappen, in 't Nederduitsch, voorgeleezen, weinige weeken voor de Omwenteling van 1795. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1795, *In gr.* 8vo. 67 *bl.*

Geduurende den tyd dat de Patriotten hier te Lande onder den druk zaten, hielden zy het Vuur op 't Altaar der Vryheid brandende, en lieten 't zelve, zo veel zy durfden, by wylen ſchitteren. De Offeranden daartoe gebragt vermenigvuldigden met de aannadering eener langgehoopte Redding. In de *Leesgezelſchappen*, ten dien tyde op veele plaatzen gehouden, en die weldra voor Vervolging bloot ſtonden, ſtookte men het Vryheidsvuur aan, en bragt 'er Offers toe, meest gehaald uit het Land van

van waar men redding verwagtte. Of dezelve alle even rein waren, mag met rede getwyfeld worden; doch onder de reine zal men, onzes oordeels, mogen tellen de Redenvoering hier in 't hoofd vermeld.

Dezelve is in XXVI Afdeelingen onderſcheiden, die deeze Opſchriften voeren: —— *Liefde tot de Vryheid.* —— *Bepaalingen van de Vryheid.* —— *Onderſcheiden van Losbandigheid.* —— *Oorzaaken van het Verlies der Vryheid.* —— *Gevaar der Losbandigheid.* —— *Hulpmiddelen daar tegen.* —— *De Vryheid moet gevestigd zyn op Rede en Deugd.* —— *Juiste Denkbeelden van Vryheid.* —— *Voordeelen, welke zy den Oppervorſten verſchaft.* —— *Is voordeelig voor alle Burgers.* —— *Over de Veiligheid.* —— *Over de Vrywillige Belastingen.* —— *De Vryheid wekt de Nyverheid op.* —— *Godsdienſtige Vryheid.* —— *Dwinglandy der Onverdraagzaamheid.* —— *Over de Vryheid van ſchryven.* —— *Over het ſtout ſchryven.* —— *Vrymoedigheid in 't ſchryven.* —— *Alle Volken hebben Regt op Vryheid.* —— *Over de Partyſchappen in vrye Landen.* —— *Over het Nationaal Geluk.* —— *Geen Vaderland zonder Vryheid.* —— *Geene beſtendige Magt zonder Vryheid.* —— *Zonder Vryheid geen Deugd.* —— *Van den Volksgeest.* —— *'t Slot.*

Zo veele en zo belangryke zaaken, in een zo gering getal Bladzyden, niet klein gedrukt, begreepen, zal ligt doen denken, dat geen derzelven uitgewerkt kan weezen, en iets ſchraals van den Inhoud doen vermoeden. Doch dit oordeel loopt bezyden de waarheid. Deeze weinige bladzyden bevatten veel, en dit voorgedraagen op een zeer bondigen en vloeijenden trant, ontheven van het bittere en bitze, 't geen wy maar al te veel in anders Vryheidädemende Schriften aantreffen. 't Zyn algemeene Waarheden, bondig voorgedraagen, zonder Perſoonen met naamen te noemen; de Toepaſſing overlaatende voor den Leezer, die, in dit klein Boeksken, ſtoffe tot veelvuldig napeinzen aantreft. Wy neemen een der kortſte Afdeelingen over, getyteld: *Over de Vrywillige Belastingen.*

„ Eene der grootſte voorregten van een vry Volk be-
„ ſtaat in het recht van zichzelven Belastingen op te leg-
„ gen, welke het ten behoeve van den Staat noodig oor-
„ deelt; onpartydige ſchikkingen verplichten als dan
„ ieder burger toe te brengen, volgens juiste evenredig-
„ heden, tot het onderhoud van het geheel. Willekeu-
„ rige Belastingen duiden een ſlecht beſtuur aan, het welk

„ zich het recht aanmaatigt zyn eigen aanhangers en
„ vrienden te ſpaaren, en den burger te verpletten. On-
„ der een dusdanig beſtuur gebeurt het gemeenlyk, dat
„ de ryke en vermogende man geſpaard wordt, terwyl
„ het gewigt der Belastingen valt op den zwakken en
„ elendigen, met wiens belang niemand zich verwaardigt
„ te bemoeijen.

„ By eene Natie, welke de waare Vryheid geniet, kan
„ de verdeeling der Belastingen niet willekeurig toegaan;
„ het gebruik daar van moet bekend zyn; de beſtuur-
„ ders, zelve rekenſchap verſchuldigd zynde aan de
„ Maatſchappy, zyn de bewindslieden en geenzins de
„ eigenaars der openbaare gelden; zo haast van dezelven
„ een misbruik gemaakt wordt, geſchiedt zulks om dat
„ de wetten daar tegen niet genoegzaam voorzien heb-
„ ben; deeze moesten gezorgd hebben, dat het belang en
„ de baatzugt, door de loosheid geholpen, zich 'er niet
„ van konden bedienen. Door middel van het gedeelte
„ der goederen haarer Leden, op het welk de Maat-
„ ſchappy zich het recht heeft voorbehouden, verbindt
„ zy zich, aan ieder derzelven het bezit van al het ove-
„ rige te verzekeren; het is op die voorwaarde alleen,
„ dat de onderdaan zyne toeſtemming kan geeven om
„ aan de Maatſchappy een gedeelte der vruchten van
„ zynen arbeid af te ſtaan. Maar, zal men zeggen, wel-
„ ke is de juiste maat van 't geene de Natie tot haar
„ eigen behoud moet toebrengen? 't zyn haare weezen-
„ lyke behoeftens; 't zyn haare omſtandigheden, en geen-
„ zins de grilligheden der Opperhoofden, of de ſchraap-
„ zugt van een hof, die daar over beſliſſen moeten."

Doorgaande is de ſtyl van dit Stukje waarlyk verhe-
ven, zonder tot winderigheid op te klimmen, en van
dien aart als het ſlot, 't welk wy, na dit klein Boeks-
ken der aandagtige en herhaalde leezing aangeprees
te hebben, hier nog byvoegen: „ Schoon alle menſchen
„ de Vryheid verlangen, ſchoon niemand ongevoelig is
„ voor haare bekoorelykheden, zucht echter het groot-
„ ſte gedeelte der aardſche Volken, gelyk wy gezien
„ hebben, in de kluisters van het willekeurig gezach.
„ Byna overal wordt de ganſche Maatſchappy opgeofferd
„ aan de hartstochten van eenige weinige byzonderen.

„ 'Er zyn maar zeer weinige oorden op den aard-
„ bol, waar de burger zeggen kan: ik ben meester over
„ myn perſoon; ik kan over myn' akker beſchikken;

„ geen

„ geen geweld kan my de vruchten van myne nyverheid
„ ontneemen; geen magt my de weldaaden ontrooven,
„ waar mede de natuur haare kinderen gelyklyk bedeeld
„ heeft. In de landen zelf, die de grootſte Vryheid ge-
„ nieten, zyn voor de burgers oneindig veele banden,
„ door de behoeftens eener hebzuchtige en nooddruftige
„ regeering gelegd, welke niet weinig belemmering toe-
„ brengen aan de wettigſte en natuurlykſte middelen,
„ welke dienen moesten ter bevordering van hun geluk.
„ 'Er zyn duizende knevelaryen, welke de gewoonte,
„ het vooroordeel, het begrip, byna ongevoelig gemaakt
„ hebben. De wetten, gebruiken en gewoontens, de by-
„ geloovigheden der volken, dikwyls in oorlog met het
„ algemeene heil, onderwerpen de menſchen, die zich
„ het vryſte meenen te zyn, aan duizende knevelaryen,
„ waar over zy zich beklaagen, zonder hulpmiddelen
„ daar tegen te zoeken, welke zy nogthans in de Rede
„ zouden vinden, zoo zy zich verwaardigden daar mede
„ liever te raadpleegen dan met oude gebruiken, dan
„ met ſomtyds ſchadelyke gewoontens, verouderde wet-
„ ten, kwalyk verduwde tytels, welke byna in alle lan-
„ den, de verlichtſte Natien, en die het na-yverigst we-
„ gens hunne Vryheid zyn, nog tyrannelyk handelen. —
„ Maar om dat de waare Vryheid nog niet bekend is, zoo
„ laat ons daar uit niet opmaaken, dat zy enkel een hars-
„ ſenſchim zy; zy zal de wenſchelyke vrucht zyn eener
„ ſtaatkunde, al meer en meer verbeterd door de onder-
„ vinding, door de kennis van het belang der Natien,
„ geleid door de Zedekunde en Deugd, zonder welke de
„ menſchen noch waarlyk vry, noch waarlyk gelukkig,
„ kunnen zyn. Indien, even als het geluk, de Staat-
„ kunde niet volmaakt kan zyn, dat de menſchen even-
„ wel niet nalaaten poogingen te doen om haar beter te
„ maaken; zoo zal hun welzyn in denzelfden voortgang
„ vermeerderen, als hunne kundigheden, hunne rede en
„ hunne Vryheid.

„ Gelukkige Vryheid! geliefkoost voorwerp van alle
„ edelaartige harten! Dochter der Billykheid en der Wet-
„ ten! koom vestig uwe wooning by de bewooners der
„ aarde. Verbryzel de ketens der Natien; verban het
„ afgryslyk Despotismus, 't welk alle de gaven der na-
„ tuur voor den menſch nutteloos maakt; ontſteek in
„ onze zielen dat vuur, het welk gy voor deezen in zoo
„ veele helden deedt branden, dat hunne eerbiedwaardige

„ naa-

„ naamen als nog onzen tederſten eerbied verwekken,
„ vorm, in 't midden van ons, menſchen, die hen ge-
„ lyken. Dat de verlaagde Slaaf over zyne kluisters
„ blooze; dat het hart des Burgers op uwe ſtem gloeije,
„ en van vreugde opſpringe. Dat de wyze, die over-
„ denkt en peinst, door u ingeblaazen worde; geef hem
„ den moed om uwe rechten in te roepen. Beziel den
„ Krygsman met dien edelen yver, welke hy alleen
„ aan zyn Vaderland, en niet aan zyne onderdrukkers,
„ verſchuldigd is. Beſtuur de tong des Magiſtraats, dat
„ hy uwe rechten verdedige tegen de vyanden, die u
„ zouden willen vernietigen; eindelyk, dat de rede, de
„ vooroordeelen dier Vorſten geneezende, die u vervol-
„ gen, hen toone, dat zonder u hunne Staaten noch ver-
„ mogend, noch gelukkig, kunnen zyn; dat hunne magt,
„ zonder u, op geenen onwrikbaaren grondſlag kan geves-
„ tigd worden."

Verhandeling over den Invloed van het Volk op het Beſtuur. Voorgeleezen te Amſterdam, in de Maatſchappy Felix Meritis, op den 22 January 1795, door Mr. J. B. VAN DER MEERSCH, Practiſeerend Advocaat. Te Leyden, by A. en J. Honkoop, 1795. In gr. 8vo.

De Dagtekening van dit Stukje duidt aan, dat het, zeer korten tyd naa de jongſte Omwenteling, der Maatſchappye *Felix Meritis* werd voorgedraagen; en de Tytel drukt voorts uit, dat dezelve loopt over een allerbelangrykſt ſtuk, 't geen een gevolg moet weezen dier gunſtige Ommekeer.

Een allerbelangrykſt ſtuk, 't geen de gezetſte overweeging en het diepſt ſtaatkundig inzigt vereiſcht. In drie Afdeelingen vervat de Opſteller zyne denkbeelden deswegen. *Voorerſt*, onderzoekt hy, of de Invloed van het Volk op het Beſtuur voor een Land niet voordeelig zy. —— *Ten tweeden*, waarin de Invloed, die het Volk by de *Romeinen* op het Beſtuur gehad heeft, beſtondt. —— *Ten derden*, en dit is de groote Hoofdzaak, op welk eene wyze de Invloed op het Beſtuur kan geregeld worden, dat dezelve voor een Land, 't welk van den Handel beſtaat, niet nadeelig zy, noch deszelfs val veroorzaake.

De Opſteller behandelt deeze drie Hoofddeelen op eene

eene wyze, die opmerking verdient, en niet zal nalaaten dezelve te trekken, in een tydsgewrichte, 't geen wy beleeven, waarin de daar geſtelde Regten van den Mensch de Volksſtem tot ſpreeken uitnoodigen, en dezelve, naa lange geſmoord te zyn, eenmaal moet gelden.

Eene zaak, waar op het niet weinig in deezen aankomt, is, wiens Stem onder die der Ingezetenen des Lands zal gehoord worden, en gelden. Ten deezen opzigte loopen de gevoelens wyd uit een; zy kunnen tot zeer ruime, tot meer bepaalde, en tot zeer enge, gebragt worden. De Opſteller deezer Verhandelinge behoort tot de laatſten, blykens zyne bepaaling, dat ter ſtemminge *niet* geregtigd zyn de zodanigen die geen 300 Gulden Inkomen hebben, en dus geen Koffy- en Theegeld den Lande betaalen. Ook ſluit hy uit die geen 300 Guiden in *Holland* verteeren; deeze zyn, zyns oordeels, arme lieden, en uit hoofde hunner armoede ligt om te koopen, en tot *Revolutie* genegen.

In deeze bepaaling ſtraalt, onzes inziens, eene onkunde, of geene genoegzaame bedagtzaamheid op de geſteltenis der by hem *Arme Lieden* in den Vaderlande, door. Wy voor ons kennen 'er veelen, die hun eigen brood eeten, en dus in alle Landslasten draagen, wier Inkomſten den gezetten Tax tot Stemgeregtigdheid niet bereiken, die dus onwaardig worden voor 't hoofd geſtooten, en beroofd van een regt, 't geen zy met meer gegoeden, met ryken, in de Maatſchappy gemeen hebben. Het te meermaalen aangevoerde denkbeeld, dat de zodanigen *omkoopbaar* zyn, is een bygevoegde ſmaad aan deeze min van ſchat voorziene Burgeren. Of is een ſtuk gelds het eenige, waar door Omkoop gepleegd wordt? Wie iets weet, weet het tegendeel.

Om voorts 's Volks Invloed behoorlyk te doen werkzaam zyn, verdeelt de Schryver het Land in *Departementen*, *Diſtricten* en *Bannen*; eene Verdeeling welke wy meermaalen aantroffen.

Vry-

Vrymoedige Aanmerkingen over de Uitſluiting van allen, die door Publieke Armen-kaſſen bedeeld worden, als Stemgerechtigden tot het maaken van Kiezers, by het oproepen van het Nederlandſche Volk, tot eene Nationaale Conventie. In Holland, 1795. In gr. 8vo. 14 bl.

Juist zo als wy de hier boven vermelde Verhandeling des Advocaats VAN DER MEERSCH uit de handen gelegd hadden, komt ons dit kleine Stukje te vooren, ingerigt om het Stemregt der minst vermogendſten, der armſten, der bedeelden, te bepleiten.

Hoe kort ook, draagt het de blyken van een warm voor de Menschheid kloppend hart, en is met veel vuurs geſchreeven, ſchoon de Opſteller de eerſte oogenblikken van zyne gevoeligheid, over het hooren uitſluiten der Bedeelden van het Stemregt, hadt laaten voorbygaan.

Kunde en Eerlykheid ſtelt de onbekende Schryver als de twee voornaame vereischten in eenen Stemgeregtigden, en bewyst dat deeze in genoegzaame maate by de Bedeelden kunnen plaats hebben. Hy gaat het denkbeeld hunner Afhanglykheid en Omkoopbaarheid te keer; en eindelyk de zwaarigheid, dat zeer veelen der publiek Bedeelden het verderflyk Stelzel van *Oranje* en deszelfs Aanhangelingen zyn toegedaan. Wy neemen 'er niets uit over, aangezien de kleinheid van het Stukje het voor elk verkrygbaar, en de klem, waar mede, ſchoon kort, de redenen aangevoerd worden, het voor allen leezenswaardig maake.

Alleen verdient hier gemeld te worden eene daadzaak, waarop de Schryver zich beroept. „ In *Haarlem* ontbrak het in 1787 niet aan bedeelde Armen van de Proteſtantſche Gemeenten, die zich vermoeiden om de Burgers, welke het toenmaalig Vaderlandsch Stelzel toegedaan waren, te beledigen, door beſchimpingen, en 't Getal, ſchoon niet haalende by dat van andere Steden, was zeer groot, en grooter dan zich eenig Patriot vóór de Omwenteling verbeeldde. Ondertusſchen, naa de Omwenteling van dit Jaar, is, by het Proviſioneel Regeerings-Reglement van 19 Jan., aan alle Burgers, gealimenteerd of niet gealimenteerd, de Stemgerechtigdheid toegekend. — En tot nog, zo verre ik weet, is 'er niet een bekend Voorſtander van het Huis van Oranje Kiezer geweest uit een der Wyken.

ten. —— Zelfs, zo verre my bewust is, heeft geen Vriend van Oranje in eenige Wyk een eenigzins beteekenend aantal ſtemmen gehad. —— 't Stelzel van Menſchelyk en Burgerlyk Recht ſtaat op zo wyden afſtand van dat der Overheerſching, dat zich maar weinige Slaaven van Oranje daar mede willen bemoeijen; behalven nog, dat veele der ſchamele Gemeente, die Oranje aangebeden hebben, nu de opgaande Zon der Vryheid aanbiddden, in hoop, dat haare Straalen voor hun voordeeliger dan die van Oranje zyn zullen."

Hoort de Schryver van dit Stukje te *Haarlem* t'huis, dan zal hy gelegenheid vinden in de Volksöproeping tot het maaken van Aanmerkingen en Bedenkingen op het *Rapport der Commisſie ter reviſie van het Proviſioneele Regeerings-Reglement der Stad Haarlem, van den* 19 *Jun.* 1795, *dienende tot geleide van een Concept-Reglement door dezelve Commisſie ontworpen, beiden gearreſteerd den* 3 *July* 1795. De Stellers van dit *Rapport*, op dat wy dit hier plaats geeven, erkennen, „ dat de vereiſchte ouderdom van achttien Jaaren het eenige vereiſchte was, 't welk het Proviſioneele Regeerings-Reglement van 19 Jan. vorderde. In een oogenblik van Revolutie," is hunne taal, „ is het geen tyd om alle onderſcheidingen en bepaalingen op eene naauwkeurige ſchaal te overweegen. Men moet dan alles aanneemen, wat zich byeen wil voegen, om onderdrukking tegen te gaan. En de Ontwerpers eener Revolutie hebben geen het minſte regt om eene of andere Clasſe hunner Medeburgeren met naame uit te ſluiten. Dit was de reden van de onbepaaldheid van het Proviſioneele Regeerings-Reglement in dit opzigt." —— Zy geeven vervolgens reden van eenige bepaaling in deezen gemaakt. Eene bepaaling, welke een middelweg houdt, of liever eene onderſcheiding maakt, „ en oor„ deelt, niet onder de algemeene Clasſe van bedoelden „ te moeten uitſluiten, die geenen, welke geene geduu„ rige, maar alleen eene, het zy by Winter of by Ziekte, „ tydlyke onderſteuning ontvangen."

Deeze bepaaling, gemaakt door Heeren, die betuigen: „ niets moet in het oog van elk Menſchenvriend eerwaardiger zyn dan een armoedig Huisgezin, 't welk zich zyn eigen onderhoud bezorgt, en 'er met eer tegen aanworſtelt. Deezen verdienen alle Voorregten der Burgers op gelyken voet als die geenen, welke door het fortuin het meest gezegend zyn," zal den Heer VAN DER MEERSCH veel

te

te ruim gezet zyn; en waarſchynlyk den Schryver der *Vrymoedige Aanmerkingen* nog te eng voorkomen: terwyl hy misſchien niet weinig zal vinden in te brengen tegen de redenen, door de Rapporteurs voor deeze verandering opgegeeven.

Rapport van de Gecommitteerden tot de zaaken van de Oost-Indiſche Compagnie, aan de Proviſioneele Repreſentanten van het Volk van Holland, ingeleverd den 15 Juny 1795. In 's Haage, ter 's Lands Drukkery van Holland, 1795.

Een Brief van den zesden Maart des verſtreeken Jaars, van Heeren Gecommitteerden, wegens *Zeeland*, tot de zaaken van de O. I. Compagnie, ſtelde den toeſtand van dezelve voor, als, met de Maand July diens Jaars, in zulk een ſtaat van agteruitvaart, dat men de hoop om dezelve ſtaande te houden, als 't ware, moest opgeeven (*). Dezelve is egter nog in ſtand, doch in eenen zeer wankelen, gelyk dezelve, zints Jaaren, ongelukkig verkeerde, terwyl de vooruitzigten van Herſtel hoe langs hoe meer verdonkerden.

Het heeft niet ontbrooken aan voorgeſlaagene, en deels aangewende, Redmiddelen; doch dezelve hebben geene baate toegebragt in een ſteeds toeneemende agteruitvaart (†).

In

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793, bl. 376.

(†) In dit Rapport, bl. 23, vinden wy deeze ontzettende aangroeiende agteruitvaart:

In 1782 kwam uwe ſtaat ten agteren	20 Millioen.
— 1783	26 —
— 1784	37 —
— 1785	40 —
— 1786	49 —
— 1787	59 —
— 1788	64 —
— 1789	74 —
— 1790	80 —
— 1791	92 —
— 1792	100 —
— 1793	107 —

In het Verſlag hier voorhanden, dat alzins de blyken draagt van Kunde, van Vaderlandsliefde, en Zugt voor de *Oost-Indiſche* Maatſchappye, ingediend aan de Proviſioneele Repreſentanten van *Holland*, door de Burgers B. VAN DER VELDEN, J. DU TOUR, G. TITSINGH en C. VAN BERESTEIN, aan welken dit Onderzoek was opgedraagen, vinden wy de vier volgende zaaken, op eene treffende wyze behandeld, en ontbloot van een' ſluyer, die dezelve deels voorheen dekte, of ſlegts, met ſchroom, aan deeze en geene ſlip werd opgeligt.

De opgave van de taak, welke zy zich voorſtellen, geeven zy in deeze woorden op: „ In de eerſte plaats, „ Burger-Repreſentanten! zullen wy U doen zien, welk „ een ſteun deeze Maatſchappy is van het Vaderland, „ zelf te midden van haaren tegenſpoed, zo wel met op„ zigt tot 's Lands magt naar buiten, als deszelfs Finan„ tieel beſtaan, en het waare belang der Ingezetenen; en „ by die gelegenheid onderzoeken, of ook die zelfde voor„ deelen op eene andere wyze zouden kunnen behaald „ en behouden worden.

„ Wy zullen, in de tweede plaats, voor Ulieden niet „ verbergen, maar openleggen, den ſtaat, in welken wy „ deeze voortreflyke Maatſchappy (welke, na het door„ ſtaan van zo veele ſchokken en ſchuddingen, geduuren„ de byna twee Eeuwen, en van zo veele mishandelingen „ van vyand niet alleen maar van vrienden, egter nog niet „ geheel is bezweeken,) tot ons leedweezen bevonden „ hebben, en hoe zeer ook de ondervinding door alle ty„ den moge geleerd hebben, dat waarheid haat baart, „ verkiezen wy liever, Uw eigen voetſpoor, ten opzigte „ van 's Lands toeſtand, drukkende, met getrouwheid en „ naar waarheid, dien der Comp. opentlyk aan den dag „ te leggen, dan Ulieden te misleiden in het oordeel, 't „ welk Gy zult meenen ten beſte van het Vaderland te „ moeten vellen, in vertrouwen, dat onze voorſtellen „ daar door te meer ingang zullen vinden by de deugd„ zaamen en wyzen, welke wy, met voldoening aan „ ons eigen geweeten, alleen zoeken te behaagen.

„ Wy zullen, in de derde plaats, aan Ulieden niet onthou„ den, wat al in de geduurig toeneemende veragtering van „ de Comp., nopens de oorzaaken daar van, en de mid„ delen daar tegen, aan het bewind is voorgeſteld, welk „ gebruik daar van doot 't zelve is gemaakt, en wat wy „ meenen, dat, na dat de zaaken nu tot dat deerlyk verval

„ gekomen zyn, beproeft zoude kunnen worden, om de-
„ zelve niet alleen daar uit te redden, maar, onder den
„ Godlyken zegen, weder in bloei te brengen, en te doen
„ ſtrekken tot een ſteun voor 't Vaderland, en zegen van
„ deszelfs bewoonders.

„ Eindelyk zullen wy, in de vierde plaats, *Ulieden*
„ voorſtellen, wat wy noodig oordeelen tot een beter Or-
„ ganiſatie van het Bewind, en de middelen, om het aan-
„ tal van Bedienden, hier benoodigd, tot een naauwkeurige
„ betragting hunner pligten te verbinden."

Het loopt geheel buiten onze taak, alle de ſtukken, hier voorkomende, na te gaan, en te beoordeelen; dan in dezelve valt iets te zeggen van de wyze van voordragt, en mogen wy, ten dien aanziene, dit Rapport voorbeeldlyk noemen. Taal en Styl zyn naar het onderwerp geſchikt; de eerſte is meestal gezuiverd van die zogenaamde *Stadhuiswoorden* en *Spreekwyzen*, welke Staatsſtukken meestal verveelend en ſoms voor veelen onverſtaanbaar maaken; dat 'er een enkele, een zeer enkele, *Latynſche Spreuk* invloeit, welke wel hadt kunnen agterblyven, is, zo 't ons voorkomt, aan te merken als een blyk dat de Steller uit het hart ſchryft, of ſchryft gelyk hy gewoon is te ſpreeken. —— De Styl is naar het onderwerp geſchikt, verre van het laage, en even zeer verwyderd van dat zwellende, welk laatſte wy, van tyd tot tyd, thans in Staatsſtukken aantroffen, en, ten minſten genomen, valſche welſpreekenheid moet heeten.

Hier mede zouden wy onze Aanpryzende Beoordeeling beſluiten, was het niet, dat wy het onverſchoonlyk keurden, eene *Vaderlandſche Daad*, door den Burger VAN DER VELDEN, naa dit Rapport, opgehaald, te verzwygen. Zulke daaden verdienen, zo veel mogelyk, gekend, en ten prikkel van naavolging voorgeſteld, te worden. Het betreft een Man, die zich in veele opzigten verdienſtlyk gemaakt heeft by den Vaderlande; die veertig jaaren lang de zaaken der Compagnie, met eene byzondere bevlytiging, behartigd heeft, en daar over geſprooken en geſchreeven toen anderen zweegen. De Burger VAN DER VELDEN ſpreekt de Burger-Repreſentanten dus aan: „ Gy hebt
„ zo even hooren voorleezen, dat de Commisſie niets
„ hadt onbeproefd gelaaten om Penningen tot byſtand
„ van de Compagnie te bezorgen, niets is waarachti-
„ ger, en de Boeken van de Compagnie kunnen het ge-
„ tuigen; maar, daar zy zwygen van de wyze, waar op

„ dit

„ dit, onder anderen, is geſchied, en Gylieden niet on-
„ verſchillig zyt over daaden die lof verdienen, mag ik
„ Ulieden niet verbergen, dat ons Medelid, de Burger
„ TITSINGH, by de onophoudelyke werkzaamheid, die hy
„ zich voor het behoud der Maatſchappy geduurig blyft
„ geeven, nog heeft gevoegd eene daad van belangloose
„ Menschlievenheid, wanneer hy naamlyk uit zyn eige
„ middelen, zonder daar voor eenigen Intrest of Pand te
„ vorderen, aan de Compagnie heeft opgeſchooten eene
„ aanmerkelyke ſomme Gelds, zo, om in den guuren
„ Winter het arme Arbeidsvolk, zo lang doenlyk, in
„ het werk te houden, als ter betaaling van eenige be-
„ hoeftige Crediteuren, en zulks voor zo lange als hy
„ die Penningen eenigzins zou kunnen miſſen, of dat de-
„ zelve aan hem, uit inkomende Penningen, door de
„ Compagnie zouden kunnen worden terug gegeeven."

Verhandeling over den Oorſprong en Lotgevallen van het Liedeken WILHELMUS VAN NASSOUWEN, *gedaan den 2 April* 1793, *in het letterlievend Genootſchap* Doctrina & Amicitia, *binnen Amſterdam. Te Amſterdam, by* W. Wynands, 1795. *In gr.* 8vo. 26 *bl.*

Een recht ſatyriſche geest ſbraalt in deeze Verhandeling door. De Redenaar, een liefhebber van Spreekwoorden, ontleent zyne Inleiding van het Spreekwoord: *Elk Vogeltje zingt zo als het gebekt is;* en verdeelt zyne Redenvoering, om in dezelve eenige orde te houden, dus, in drie Hoofddeelen: *Voorerst, zal ik myne Toehoorders het Lied zelve voorleezen.* —— *Ten tweeden, onderzoeken op wien, by welke gelegenheid, en door wien, het gemaakt is* —— *en, eindelyk, ſpreeken over deszelfs gebruik.*

Wat het 1ſte betreft, hierby zullen wy ons niet ophouden, en verzenden onze Leezers tot de Redenvoering zelve.

In het Onderzoek, voor zyn IIde Deel geſchikt, blykt, dat niemand anders het voorwerp van dit Lied kan weezen dan WILLEM DE I; dewyl 'er veele zaaken in voorkomen, die van niemand anders dan van deezen Prins gezegd, en op niemand anders dan op hem kunnen toegepast worden. —— De gelegenheid lydt even min twyfel; in den twist over den Maaker, waakt hy het ge-

voelen van BRANDT, die 'er DIRK VOLKERTZ KOORNHERT voor houdt, en denkt liever aan PHILIPPUS VAN MARNIX.

Aller opmerkelykst is het IIIde Lid der Verhandelinge, over het gebruik deezes Lieds. De Redenaar verzoekt zyne Toehoorders verlof om hun mede te deelen wat hy, roerende dit belangryk ſtuk, in zyne huislyke Bydraagen tot de Vaderlandſche Geſchiedenis, van tyd tot tyd, heeft opgetekend.

Wy zullen, zonder onze Leezers verlof te vraagen, hun daar uit het een en ander mededeelen, ter Vaderlandſche Stigtinge. „ Naauwlyks was de Maar der „ heuchlyke Omwenteling van zaaken, in den Jaare 1787, „ den Volke bekend geworden, of ziet, onder alle de „ zigtbaare vreugdetekenen was men aanſtonds gereed „ met het aloude *Wilhelmus;* het geen men vóór dien tyd „ wel hier en daar, doch onder 't kruis, of, gelyk de „ Regtsgeleerden zeggen, by gehengen en gedoogen, ge„ zongen hadt. Maar nu was 'er geen gehugt, geen „ dorp, geen vlek, geen ſtad, of het was overal *Wil„ helmus van Nasſouwen;* de ſtraaten, de graften, de „ ſteegen, de ſloppen, de openbaare wegen en velden, „ grimmelden van Zangers en Zangeresſen; men hoor„ de het opdeunen, van wagens, karren, ſchuiten en „ jachten, allen naar vereisch van zaaken glanzig op„ gecierd; ja, 'er waren geene gezelſchappen, geene by„ eenkomſten van echte Vrienden des doorlugtigen Hui„ zes, of myn *Wilhelmus* ſloeg den boventoon; zo dat „ men van dit Gezang, in eenen Oosterſchen ſentimen„ teelen ſtyl, zeggen kan: *Gelyk eene rooze onder de „ leliën; of gelyk een diamant onder de edele geſteen„ teits; alzo is dit Loflied onder de Lofliederen van Ne„ derland.*

„ En dit M. H. is nog maar een klein ſtukske der „ zaake, dit is maar het algemeen gebruik geweest, dan „ nu kom ik tot byzonderheden, die ons tevens zullen „ leeren, in hoe verre een heilige yver den ſterveling ver„ voeren kan. Want niet alleen werd het gezongen en „ geſpeeld als een Zegezang, maar wy hoorden het, en „ zeer dikwyls hooren wy het nog, gebruiken als een „ Marsch voor den dapperen Militair en den ſtedelyken Schutter by het betrekken hunner wagten en pos„ ten; ook in geval van Brand, kondigt de ſchelle Trom-

„ pet

„ pet van den waakzaamen toornwagter, met het ſpee-
„ len van dit Lied, ons aan wanneer de Brand gebluscht
„ is. Zelfs op de danspartyen, die 'er in die dagen van
„ vreugde gehouden wierden, danſten onze Jongelingen
„ en jonge Dogteren *Wilhelmus van Naſſouwen*, als een
„ Contradans.

„ Waant niet M. H. dat het daar by bleef, neen, oir-
„ ſprongelyk was het geestelyk, en derhalven moest het
„ ook nu en dan wederom als een geestelyk ſtuk ten
„ voorſchyn treeden. Immers, zo de vernuftige Schry-
„ ver der Haagſche Nieuwstydingen waarheid meldt, en
„ waarom zouden wy hem niet gelooven, zyn geſchryf
„ is wel eer te berde gebragt als een ontegenzeggelyk
„ bewys van gepleegde vrolykheden. Ik zeg byaldien hy
„ waarheid meldt, dan heeft, volgens zyne beſchryving,
„ het lang in onbruik geraakte, maar nu wederom in ge-
„ bruik gebragte, Lied gediend in plaats van eenen
„ *Pſalm*, ter gelegenheid dat hunne Hooghedens, in den
„ Jaare 1787, hunnen eerſten openbaaren Godsdienst in de
„ groote Kerk in *'s Hage* wederom verrichteden; terwyl
„ eenige weeken na dien tyd, toen 'er in dit zelfde Tempel-
„ gebouw een geestlyk Zangſpel, of, gelyk de wereld
„ zegt, een Opera, gehouden werd, onder het beſtier van
„ een der Heeren Kerkleeraaren, en medewerking der
„ eerwaardige Armbezorgers, wel geſtrikt en gekwikt,
„ is dit Gezang, zelfs gevarieerd, met zeer veel aandacht
„ en aandoening des harten, by het lieflyk geluid van
„ verſcheide Inſtrumenten der Muzyk, ter eere van die
„ Hooghedens, eenſtemmig opgeheven. Ja, in den Jaare
„ 1791, werd het gebezigd als een Inwydingslied voor
„ het nieuwe Tempelgeſticht te *Loosduinen*, in de na-
„ buurſchap van het Vorstlyk *'s Gravenhage*. En einde-
„ lyk heeft dit zelfde Nieuwspapier ons geleerd, dat, op
„ den 16 December van het afgeloopen Jaar, dit Lied,
„ binnen de Stad *Venlo*, der Roomſche Kerkgezangen op
„ eene plechtige wyze is toegevoegd, by de viering
„ der geboorte van den Zoon van den Erfprins van
„ Oranje.

„ Voorat wierd 'er eene hooge Miſſe, door eenen Bis-
„ ſchop in *pontificalibus*, gecelebreerd, vervolgens het
„ *Te Deum Laudamus*, en, zegt de Couranten-Schryver,
„ het zyn 's Mans eigene woorden, dit alles werd be-

„ flooten met het zo verheven Zangſtuk *Wilhelmus van* „ *Nasſouwen*, in heerlyk Muzyk gebragt (*)."

In deezen voege het *gebruik* deezes Lieds voorgeſteld hebbende, gaat de Redenaar over om het *misbruik* daar van te toonen: dan wy moeten onze Leezers tot het kleine Stukje zelve wyzen, om hunne zeker gaande gemaakte graagte te voldoen.

(*) „ Ter gelegenheid dat ik deeze Verhandeling herhaalde „ in een afzonderlyk Gezelſchap, op den 19 April 1793, liet „ ik hier volgen: —— By dit alles kan ik uwer aandacht „ nog verzekeren, dat, zedert den gedenkwaardigen dag der „ Omwenteling, den 19 Sept. 1787, tot heden deezen avond „ ten half acht uuren, dat ik tot u ſpreek, dit Lied telkens „ alle half uuren op de Stadsklok te *Haarlem* is geſpeeld, „ en dus tot dit oogenblik, wel uitgecyfferd, 57815 maal „ len.

„ NB. Van dien tyd heeft dit aangehouden tot in *January* „ 1794, wanneer de Klok eensklaps ophield. Dit werd by „ de Regeering zo euvel opgenomen, dat zy den Klokkenist „ voor zich ontbooden hebben, en denzelven *over* die ſchen„ nis onderhouden; deeze verontſchuldigde zich, dat, door het „ menigvuldig ſpeelen van een en het zelfde Ainje, de pen„ nen waren afgeſleeten: en de Reſolutie was, om dit gebrek „ aanſtonds te doen herſtellen, en *Wilhelmus* weder te doen „ ſpeelen. Wie weet, geachte Leezer! of dit geen alroosduu„ rend ſpel zou geweest zyn, byaldien de jongſte Revolu„ tie de Klok niet, zo ik hoop, voor altyd, had doen „ zwygen?"

De Bataafſche Wysgeer, of menschlievende Bedenkingen over den tegenwoordigen Oorlog, door J. B. RAOUL. *Naar den tweeden Druk uit het Fransch vertaald.* 's *Haage, by* J. C. Leeuweſtyn, 1795. *In gr.* 8vo. 204 *bl.*

Een Stukje, naar 's Opſtellers berigt, niet voor Koningen geſchreeven. „ Ik weet," luidt zyne taal; „ dat de billykſte bedenkingen, de boudigſte redeneeringen, de gegrondſte regten, zwakke wapenen zyn in het Staatkundige, en dat de Staatsbelangen noch door bewysredenen, noch door de Wetten der gerechtigheid, nageſpeurd worden voor de groote STRAVAGANTIEN, die zich verdeelen, door zich wederzydsch de heerſchappy der aarde te benyden.

„ Volken! ik ſchryf alleen voor u; het is het welzyn der Menſch-

Menschheid, het zyn de belangen van myns gelyken, het is hun geluk, —— 't welk ik my voorstel.

„ Ik weet, dat het gevaarlyk is waarheden openbaar te maaken, die de voorgeevingen van zekere Persoonaadien tegenstreeven; het geweld in de hand hebbende, gebruiken zy het zonder wroeging, om hen, die moeds genoeg hebben om hen te ontmaskeren, te onderdrukken. Maar die hunne wraak vreest is ten hoogsten niets anders waardig dan hun slaaf te zyn, en ik kan noch wil het niet weezen, dan van de geregtigheid, van de waarheid en van de reden.

„ Men moet niet verwagten, in dit geschrift den hedendaagschen styl te ontmoeten; ik beroem my niet op spreekwyzen; myne taal zal eenvoudig zyn, om dat ik blyde ben dat men my begrype, zonder dat men zynen geest behoeve te vermoeijen, om den zin myner gedagten te vatten; voor het overige schryf ik niet voor den geleerden; ik schryf voor hen, die onderrigt noodig hebben, en niet de woorden maar de zaaken onderwyzen."

Met dit alles heeft de Schryver, schoon een styl op zichzelven, geen platten, maar een zeer vuurigen, wanneer hy in dit Stukje zich zet ter beantwoording der drie volgende Vragen: Welke de waare oorzaak van den tegenwoordigen Oorlog is? —— Of deeze Oorlog regtvaardig is? —— En welke de uitslag 'er van zal weezen voor de Volken, het zy dat *Frankryk* zegepraale, het zy dat hetzelve bezwyke?

De Antwoorden op deeze drie gewigtige Vraagstukken, maaken 't geheel beloop van dit Werkje des *Bataafschen Wysgeers* uit; en wy twyfelen niet, of men zal, schoon, in een ander opzigt, van den Schryver in denkwyze en vooruitzigt verschillende, hem den lof moeten toekennen, dat zyne Beschiegelingen, en daar op gegronde veelal vuurige Opwekkingen, harde, maar gegronde, waarheden behelzen. Ook ontmoet de *Nederlandsche* Leezer 'er een en ander in, zyn Vaderland betreffende, 't geen hy niet geen onverschillig oog zal beschouwen.

Eene Reize over het Tooneel van den Tegenwoordigen Oorlog, gedaan in de Maanden November 1792 tot January 1793: doormengd met eene menigte van belangryke Byzonderheden, en Militaire Anecdoten; waar by gevoegd is, een naauwkeurig Verſlag van den Dood van LODEWYK XVI, *opgemaakt ingevolge de verklaaring van den Bevelhebber der Nationaale Garde, welke het Schavot onmiddelyk omringde, en de eenſtemmige getuigenisſen der vyf hier by tegenwoordig geweest zynde Scherpregters, door elken der laatstgenoemden in het byzonder in geſchrift geſteld. Uit het Engelsch vertaald. Te Gouda, by* H. L. van Buma, 1794. *In gr.* 8vo. 140 *bl.*

De Vervaardiger deezer Reize, over het Tooneel des tegenwoordigen Oorlogs, doet zich in een kort Voorberigt kennen, als hy vermeldt: „ Het is de aandagt des Schryvers van dit Werkje geenzins ontglipt, dat, in deeze dagen, terwyl men alles op de boosaartigſte wyze uitlegt, en naar willekeur allerleie gevolgen uit de gezegden der lieden afleidt, de Staatkundige gevoelens, door hem aan den dag gelegd, hem aan eene menigte van berispingen zullen bloottſtellen. „ Hy verzoekt, derhalven, dat men het hem vergunne, zyne „ Staatkundige Geloofsbelydenis af te leggen. —— Hoe zeer „ hy ook een vriend van het gewigtig en algemeen aangenomen beginzel der Vryheid zyn moge, is hy egter niet te „ min een vyand van alle ongebondenheid, van alle wanorders en wreedheden, en ſchoon hy van alle mogelyke ſoorten van willekeurig gezag een afkeer voede, blyft hy egter even zeer verkleefd aan den voorſpoed en het belang „ van zyn Vaderland, als mede niet min geneigd om 't zelve „ in deezen Oorlog ook zyn geringe hulp te bieden. —— „ Zo er intuſchen lieden mogten gevonden worden, die oordeelyk genoeg waren, om te zeggen, dat deeze laatſte gevoelens met de eerst opgegeevene volſtrekt onbeſtaanbaar zyn, zouden deezen gewis het ſcherpſte hekelſchrift tegen het Staatsbeſtuur van *Groot-Brittanje* mede ſchryven."

Met deeze Staatkundige Geloofsbelydenis ſteeds voor oogen, hebben wy den Reiziger, in onze doorleezing van dit Werkje, gevolgd, en veelal genoegen gevonden in zyn onderhoud by de veelvuldige ontmoedingen. Bovenal, daar hy als een Krygsman en Krygskundige ſpreekt, zal men hem met genoegen hooren.

Aandoenlyk is zyne beſchryving van het leed, 't welk de *Fransſchen* in den Winterveldtocht doorſtonden. Regt laat hy den

den *Franſchen* wedervaaren in het vermelden van de geſteldheid hunner Krygslieden. Men leeze, by voorbeeld: „ Niets „ is algemeener, dan, aan openbaare en byzondere tafels, een „ Grenadier naast zynen Colonel te zien, terwyl deeze gemeenzaamheid ook geen van beiden in het allerminst zonderling ſchynt. De een laat niet den geringſten hoogmoed, en de andere geene hoegenaamde ſlaaffche onderdanigheid blyken; beiden noemen zy elkander wederzydsch *Burger* of *Kameraad*. En, alhoewel dit eenen vreemdeling op het eerſte gezigt zonderling zoude voorkomen, verdwynt het ongemeene van dit verſchynzel aanſtonds, wanneer wy nagaan, dat niet weinigen van deeze Nationaale Vrywilligers zeer gegoede lieden zyn, waar van 'er zommigen tien, twintig of dertig duizend Livres jaarlykſche inkomſten bezitten. Veelen van deezen, met wien ik geſprooken heb, deeden door hunne beſchaafdheid het *Franſche* Volk in waarheid geen oneer aan, en al die belachlyke gemaktheid, waar van deeze weleer zo algemeen verzeld ging, was by dezelve nu gansch en al verdweenen. Zy lieten zich op hunnen moed niet het allerminſte voorſtaan; ſpraken van hunne opoffering van alle gemakken en genoegens van dit leven, om daar tegen aan alle de gevaaren en vermoeienisſen van den oorlog blootgeſteld te zyn, als van een pligt, dien zy aan hun Vaderland verſchuldigd waren, en waar van zy zich dan ook werklyk kweeten; terwyl zy zich daar over alleen beklaagden, dat hun Vaderland op zulk eene wyze, door den oorlog en binnenlandſche oneenigheden, verwoest werd, waarby zy dit als hunnen hoogſten wensch uitboezemden, dat naamlyk hunne vyanden te ondergebragt, of zy zelve hierby omkomen mogten. —— Ik hoorde dit met bewondering, en hoope dat de Hemel en *Master* BURKE het my vergeeven zullen, dat ik oordeelde hen te zullen hoonen, wanneer ik deeze braave lieden met de thans gansch lyk vernietigde Ridderſchap van *Frankryk* wilde vergelyken.

„ Veelen onder de Officieren, en zelfs van den eerſten rang, zyn van gemeen Krygsman tot dien ſtand verheven. Op een bal of by een toilet zouden deeze lieden zeker eene zeer vreemde vertooning maaken; dan dit is egter gewis, dat zy, na alvoorens de konst des oorlogs dus een geruimen tyd geleerd te hebben, veel geſchikter zyn om een Compagnie of Battaillon in het vuur te geleiden, dan menig een verwaande, baardlooze jongen, die ſlegts nog even uit eene militaire Kweekſchool is losgebrooken." —— In deezen trant vaart de Reiziger voort met breeder het heldhaftig Character der *Franſchen* te ſchetzen.

Hy omveinst de gebreken en ongeregeldheden deezer gepree-

ze-

zene *Franſchen* niet; dan, laat hy 'er op volgen: „ Het veelſchilde egter veel, dat deeze handelwyze by de *Franſchen* algemeen zou hebben plaats gehad; gelyk deeze ſpoorloosheden dan ook, geenzins aangemoedigd of geduld werden door derzelver Opperhoofden. In tegendeel werden 'er verſcheide voorbeelden geſteld; en zelfs zag ik een *Fransch* Officier tranen ſtorten, terwyl hy ons de ſchandelyke ongeregeldheden zyner Landgenooten verhaalde."

Welvoldaan, over 't algemeen, wegens 't geen hem op zyne Reize in *Frankryk* bejegende, voegt hy 'er by: „ De aanſtaande wyandlykheden deeden den eerbied, dien zy ons als *Engelſchen* betoonden, in geenen deele verminderen, en zelfs niet alleen deedt men ons geen de minſte beledigingen op onzen geheelen tocht; maar in tegendeel ondervonden wy allerwegen eene ongemeene vriendlykheid en agting. Zy ſcheenen zich te beyveren, om ons een gunſtig denkbeeld van hun te doen opvatten, en verzogten ons, herhaalde reizen, om de misſlagen van enkele byzondere perſoonen geenzins op rekening van geheel eene Natie te ſtellen, en om in geenen deele aan hun tegenwoordig Staatsbeſtuur die wanorders toe te ſchryven, welke de zwakke toeſtand, waarin het zich nog werkiyk bevond, hetzelve verhinderde ten vollen tegen te gaan. —— Ja, indien men het waagen kon, zulk een gedugt gezag als dat van Mr. BURKE, en de wysheid van alle Vorſten van het Vasteland, tegen te ſpreeken, als dan erken ik, dat ik nimmer zou geoordeeld hebben, dat ik thans onder een geheel Volk van Wilden, van Onzinnigen en Moordenaaren, reisde."

Het bygevoegd Verſlag van den Dood van LODEWYK DEN XVI is doormengd met 's Reizigers Aanmerkingen over deeze Gebeurtenisſe, geenzins ſtrekkende om den veroordeelden en geſtraften te veronſchuldigen, ſchoon hy het ombrengen des laatſten Konings van *Frankryk* wraakt.

Brieven over Wysgeerige en andere Onderwerpen; door J. H. DES VILLATES. (*Niet vertaald.*) *In 's Hage, by* J. C. Leeuweſtyn. *In gr. 8vo. 279 bl.*

De Onderwerpen, in deeze Brieven behandeld, zyn: 1.) *Over de Vereischten in 't ſchryven van Brieven.* 2.) *Het waare ſchoon.* 3.) *De Godsdienst.* 4.) *De Godsdienst en de Wysbegeerte.* 5.) *De Geſchiedenis van den Man met het yzeren Masker.* 6.) *De Gevoeligheid.* 7.) *De Weelde en haare Gevolgen.* 8.) *De Slaavenhandel.* 9.) *Onderzoek, of men recht heeft om Vryе Menſchen tot Slaaven te maaken, en of de Negers*

gers in Slaaverny blyven moeten. 10.) *Over de Jalouzy of Minnenyd, en haare Gevolgen.* Deeze Onderwerpen worden, in die gedeelten der Brieven welke op dezelven regtstreeksch slaan, op eene wyze behandeld, die alzins de goedkeuring moet wegdraagen; de aanmerkingen zyn, over het geheel genomen, zeer juist, en gewichtig; de styl is mannelyk, zonder stroefheid, dus geenzins verveelende, maar veeleer uitlokkende en vermaakende: de meeste Brieven worden, om de afwisseling, en tevens om het geleezene te verlevendigen, beslooten met een samenspraak tusschen verschillende persoonen. Twee derzelven, gevoegd achter de twee Brieven over *Godsdienst en Wysbegeerte*, zyn van eenen zodanigen inhoud, dat men oppervlakkig op de gedagte zoude kunnen vallen, dat de Schryver daar door bedoelde, ongeloovigen of spotters in de hand te werken; doch hy betuigt, in de Voorreden, geen ander oogmerk daarin gehad te hebben, dan te toonen, welke zwaarigheden 'er by opregte, maar ongeoefende, Christenen, by het leezen der H. Schrift, wel eens ontstaan, en dat het dus hunne onderwyzers aan te raaden is, zich hier tegen te wapenen. Wy willen dit, naar den aart der liefde, wel gelooven; doch wy zien de rede niet in, waarom, ter bereiking van dit oogmerk, de in die samenspraaken voorkomende Geestelyken zulke platters en eenvouwige zielen moesten zyn, en hunne tegenspreekers, of natuurlyk, of door overdenking, schrandere lieden. —— Over den titel van den laatsten Brief: *de Jalouzy of Minnenyd*, hebben wy alleen deeze aanmerking, dat *Minnenyd* hier niet *geheel* past, alzo in denzelven over allerlei soort van na-yver, zo tusschen byzondere persoonen, als geheele Natien, gehandeld word. —— Het zal den Leezeren, zo wel als ons, zeer vreemd en byzonder schynen, dat deeze Brieven zo ingericht zyn, dat dezelven tevens tot een Liefdesverklaaring, en voortzetting van eenen Minnehandel, moeten dienen; waarlyk het contrasteert wat al te sterk, Wysgeerige Brieven gedeeltelyk op te vullen met somtyds niet weinig overgedreevene vryery. Men zou dit nog eenigzins kunnen dulden, indien 'er, om de leezing te veraangenaamen, met een enkel woord iets van inkwam; maar geheele bladzyden daar aan te besteeden, gaat, dunkt ons, wat te verre. Vooral, indien, gelyk hier, de Schryver zich niet aan zyn eerste grondstelling houd. „ Mejuffer, (zo schryft ZELIDOR aan de schoone ELIANTE, (bl. 3.) onder welke verdigte naamen deeze Brieven zyn geschreeven,) Mejuffer, ik bemin, uwe gantsche persoon behaagt my, doch ik zal geenzins van liefde sterven, indien gy myn verzoek afslaat, en zal dus ook van myne drift niet dan ter loops spreeken: want, zo dra men eens gezegd heeft, ik bemin u en vinde

u

u ſchoon, dan is de geheele Catechismus der Minnaars afgehandeld, en al wat zy in 't vervolg zeggen kunnen zyn niet dan een herhaaling daar van, of eene verſchillende ſchikking dier woorden." Bravo! maar hoe ſtrookt dit, wy zullen niet zeggen met de veelvuldig herhaalde vuurige uitboezemingen zyner hartedrift; met de tedere benaamingen van *Albekoorſter*, *al te bekoorlyke*, *Oppergebiedſter over myn Lot*, en dergelyke: maar hoe ſtrookt dit, vraagen wy, met ZELIDOR's verklaaring, (bl. 267.) „ Ik heb my, zedert onze Briefwisſeling begon, gevleid met die aangenaame hoop van eens uw hart te zullen winnen; indien my deeze verwagting benoomen wierd, als ik eenzaam omdwaalen moest, dan was my het ſterven aangenaam, en de dood een vriendelyke trooster; maar echter wilde ik liever voor ELIANTE leeven; want daar ik het grootſte heil, een aardſche zaligheid, in eenen echt met u ſtelle, zoude ik met verdriet van die blyde uitkomst myne oogen afwenden; ja de eerſte tyding uwer weigering kon my veelligt het leven doen uitblaazen." —— Men vind in deezen bundel twee Antwoorden van ELIANTE aan ZELIDOR; het eerſte, op de zes eerſte Brieven, in 't midden des Werks. Grappig kwam het ons voor, niet alleen, dat ELIANTE aan haaren Minnaar de Onderwerpen voor de volgende Brieven opgeeft, met dit gunſtig vooruitzicht geevend gezegde: „ Onderzoek myne opgegeevene Onderwerpen; zo zy, door u in een nieuw licht geplaatst, ook de gewaarwordingen van dit hart evenaaren, dan overwint gy allen tegenſtand." Maar 't kwam ons ook meer of min aanſtootelyk voor, in deezen en in den laatſten Brief van deezen bundel, die het tweede Antwoord behelst, zodanig eene goedkeuring, die ons toeſcheen niet geheel vry te zyn van Zelfsvlyerye, aan te treffen. —— Doch, zou 'er wel een Autheur zyn, die niet op zyn eigen Geſchriften, meer of min, verliefd is?

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Handbybel voor Lydenden, door JOHANN CASPAR LAVATER, *Leeraar in de Pieters-Kerk te Zurich. Uit het Hoogduitsch. Met eene aanpryzende Voorrede uitgegeven door* JACOB VAN LOO, *Predikant te Ootmarſum. Twee Deelen. Te Amſterdam, by* M. de Bruyn. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 451 *bl.*

Niet voor alle Leezers is dit Boek berekend. Lieden van een luchtigen inborst, die de waereld van haare ſchoonſte zyde beſchouwen, en, door een gelukkig temperament, van de gewoone, hoewel zomtyds onaangenaame, lotgevallen geen zeer drukkend gevoel hebben, zullen, by het eerſte inzien en doorbladeren van LAVATER's Geſchrift, hetzelve ter zyde leggen. Anderen, van eenen meer ernſtigen inborst, zullen de zaak uit een ander oogpunt beſchouwen; althans indien zy behooren onder die klaſſe van Christenen, welke de gewyde Schriften naar verdienſte hoogwaardeeren. De perſoonen, voor welken dit Boek van LAVATER berekend en geſchikt is, kunnen wy niet duidelyker aankondigen, dan met de woorden uit de fraai geſtelde aanpryzende Voorrede van den geagten, kundigen Uitgeever. „ Om vatbaar te zyn voor den waaren troost, (dus „ ſchryft de Eerw. VAN LOO) moet men niet alleen lyden, „ niet alleen zyn lyden pynlyk gevoelen, maar ook eene le„ vendige, diepe overtuiging hebben, dat men iets anders „ ter gerustſtelling, ter bemoediging en ter vertroosting „ nodig hebbe, dan de geheele Natuur rondom ons, met „ alle hare zigtbare goederen, in ſtaat is op te leveren. „ Zin voor een hoger goed, dan de aarde geeft, ver„ langen en behoefte daarnaar, eene zekere ſmartelyke „ onvoldaanheid over alles, een pynlyk rusteloos ſtreven „ naar rust —— waar dit gevonden wordt, daar zyn „ de ontdekkingen van den Godsdienst welkom; daar „ ſtaart het, door weenen beneveld, oog naar het wel„ dadig, het verkwikkend, licht van het Christendom;

„ daar luistert het oor naar deszelfs bemoedigende,
„ vreugdverbreidende leeringen; daar is het hart geöpend
„ voor den verzagtenden balsem der vertroosting, dien
„ het in de bloedendste wonden giet; daar worden de
„ tranen van onrust, van droefheid en hopeloosheid, ver-
„ vangen door tranen van dank en stille hope, van be-
„ daarde onderwerping en vrede.

„ Zulke menschen (vervolgt VAN LOO) zyn eigenlyk
„ bevoegd, en geschikt, om de hoge waarde eener leer
„ te gevoelen, die eene geheel eigen, Goddelyke, kragt
„ heeft, om lydenden te vertroosten, en de menigvuldige
„ wederwaardigheden, die in de korte levensdagen van
„ sterflyke menschen zyn ingeweven, verdragelyk te ma-
„ ken. Hoe talloos, hoe groot, hoe verschillend ook
„ de kwalen zyn, die zy torsen, deze voortreffelyke
„ leer ontsluit bronnen, waaruit zy voor alle rampen den
„ werkzaamsten, duurzaamsten en versterkendsten, troost
„ kunnen putten. —— Dit is geene bloote *magtspreuk*,
„ (schryft VAN LOO verder) maar men weet dit uit de
„ ondervinding. 'Er zyn menschen geweest, die, door
„ storm op storm belopen, lang rondzworven op eene holle
„ zee, en niet eer rust, vrede, kalmte en vermindering
„ van alle bezwaarnisen des levens vonden, voor dat zy
„ in de haven van het Christendom hun anker lieten val-
„ len. 'Er zyn menschen geweest, welker leven eene aan-
„ eengeschakelde keten van de grootste, de smartelykste
„ wederwaardigheden was, en die dezelve met een onbe-
„ zweken moed niet alleen verdroegen, maar zig ook,
„ door de verheven vertroostingen dezer Godlyke leer, zoo
„ gesterkt gevoelden, dat zy, van onder den nederdruk-
„ kenden last hunner lydingen, hunne lydende mede-
„ broeders op de roerendste wyze tot geduld vermaanden,
„ en troost inspraken."

Om aan dit oogmerk te voldoen, zo veel een Geschrift kan uitwerken, daar het de gepaste gemoedsgestalte aantreft, is voorwaar LAVATER's Boek by uitstrekendheid berekend. Want, om ons nogmaals van des Voorredenaars woorden te bedienen, „ overal spreekt het warme,
„ hartelyke medegevoel van den, met lyden vertrouw-
„ den, broeder; die zig in de zwakheid van den zwak-
„ ken, de moedeloosheid van den moedelozen, de kom-
„ mervolle bangheid van den van God verwyderden, en
„ evenwel naar God smagtenden, niet met geweld be-
„ hoeft te verplaatsen, om dat hy die toestanden der

„ zie-

„ziele by ondervinding kent. De lydende vindt overal „een vriend, die hem verſtaat, al kan hy niet ſpree„ken, die hem voorkomt, uitlokt, vertrouwen inboezemt „door liefdevolle deelneeming in zyn lyden, die met „hem ſchreit, met hem klaagt, die met en voor hem „bidt, en die geen troostmiddelen voorſchryft, dan die „hy zelve beproeft heeft."

In 't geheel bevat dit Werk driehonderd-en-vyftig Overdenkingen. Een Schriftuurtext, aan het hoofd geplaatst, dient tot grondſlag of aanleiding van iedere Overdenking. Aan het einde des Tweeden Deels ontmoet men eene Lyst der Schriftuurplaatzen, die ten grondſlage der Overdenkingen gelegd, en daardoor zaaklyk zyn opgehelderd; en vervolgens nog eene andere Lyst, behelzende de Opſchriften of den korten Inhoud der byzondere Overdenkingen.

Over de manier van uitvoeringe zal de Leezer best kunnen oordeelen uit een en ander ſtaal, welke wy ter proeve zullen aanvoeren.

„ROM. VIII: 15.
„*Abba! lieve Vader!*

„Dit woord: ABBA! LIEVE VADER! is my liever „dan veel duizend ſtukken goud of zilver. Zoo dit „woord niet myne vertroosting ware, moest ik vergaan, „in myne ellende. —— Vader aller menſchen! die u er„barmt over alle uwe Werken! ABBA! LIEVE VADER! „—— Vader van allen, inzonderheid van hun; die in „den Zoon gelooven, dien gy gezonden hebt! Door hem „onze Vader, gelyk gy zyn Vader waard en zyt; door „hem en in hem bemint gy ons; —— bemint gy ons, „gelyk gy uwen Eenigboren bemindet en bemint! ABBA! „LIEVE VADER! De Geest des Zoons geve aan mynen „geest getuigenis, dat ik uw kind zy, alhoewel gy my „ook tuchtigdet; alhoewel my ook lyden zonder getal „omgave; alhoewel ook de wereld my beſpotte ——, „als of gy my vergeten hadt; alhoewel ook de vyand„der waarheid my dikwyls poogde te ziften als de tar„we, en myne ziel te beangſtigen door te zeggen: Zyt „gy Gods kind, zoo help u zelven! —— Is God uw „God, zoo toone hy zulks! Dan nog kan uw Geest „aan mynen geest getuigenis geven, dat ik uw kind ben, „en dat gy myn lieve Vader zyt! En als ik maat —

„ ABBA! LIEVE VADER! zeggen kan —— zoo ben ik
„ zalig in al myn lyden; want myn lieve Vader weet,
„ wat ik behoef — en zal, boven bidden en denken,
„ zich over my erbarmen. Ach! dat ik alleen eene kin-
„ derlyke gezindheid bezitten moge! —— Voor de open-
„ baarmaking van uwe vaderlyke gezindheid hebbe ik
„ niet te vreezen."

In de 198ste Overdenking, naar aanleiding van *Pf.* LI: 19, peinzende over de Offerande, die Gode behaagt, gaan in het gemoed van den vroomen LAVATER de volgende Alleenſpraaken om: „ Keer tot uzelven in, myn
„ harte, en vorsch naauwkeurig uit, of gy geen reden
„ hebt, om u voor uwen God te verootmoedigen, om
„ hem een offer van berouw te brengen, dat hem aan-
„ genaam is, door Jezus Christus; dat hy hoger ſchat,
„ dan alles wat gy zoudt kunnen onderneemen om hem
„ aan te bieden. Wat mensch, die zyn hart kent,
„ ſchaamt zich niet over zyn verval, over zyne menig-
„ vuldige afwykingen, van dat geene, dat hy voor recht
„ en goed hield? Wie ſchaamt zich niet, over zyne mee-
„ nigvuldige wederſtreving, tegen de ſtemme van zyn ge-
„ weten, die elk nadenkende voor de ſtem van God in zich
„ erkennen moet? —— Wie ſiddert niet vaak, wanneer
„ hy een opmerkzaam oog op de bron vestigt, waaruit
„ dikwyls zyne beste daden voortvloeien? ô God! hoe
„ dikwyls is alleen myn uiterlyke handel zuiver, onbe-
„ rispelyk, Christelyk! Hoe zelden ben ik zoo, dat gy,
„ ô Alwetende! in het binnenſte kunt inzien, zonder dat
„ myn hart reden heeft om daar voor te ſchrikken! En
„ gy begeert reinheid van binnen, en niet ſlechts van
„ buiten! Gy begeert eenen goeden boom, die goede
„ vruchten voortbrengt, en niet eenen kwaden boom, die
„ alleen bladeren, of vruchten die maar van buiten goed
„ ſchynen, voortbrengt!

„ Maar hoe gemakkelyk zal het my niet wezen, myne
„ God een offer aan te bieden, dat hy niet verachten
„ kan? Hoe natuurlyk volgt niet al het overige, wan-
„ neer eens de eerſte ſchrede, de voornaamſte, die der
„ zelfkennis, zelfsveroordeeling gedaan is? En hoe wel
„ is het my niet altyd na den eerſten ſtryd! Hoe zeer
„ gevoel ik het niet, dat zulk eene gemoedsaandoening
„ den Erbarmer in den hemel behagen moet, beter beha-
„ gen moet, dan een trotsch zelfsgevoel, dan een fari-
„ zeeuwsch, „ik danke U, ô God! dat ik niet ben gelyk de-

„ ze

„ ze en die; dat niet dit en dat kwaad in my tot gewoonte geworden is.'"

„ Neen! Gy veracht het niet, het verbroken en verflagen hart. Gy wyst hem niet zonder troost, zonder „ rust van u weg, den verflagen geest van den ootmoedigen en rouwvollen Zondaar, die zoo zeer gevoelt wat „ hy is, en wat hy zyn kon, en zyn moeste. Maar gy „ begeert evenwel den angst niet, om des angsts wille, „ maar angst, op dat hy in zuivere vreugde verkeere. „ Het offer van ootmoed is u aangenaam, om dat de „ verootmoedigde zich voor uwe verhoogende genade vatbaar maakt."

Kort en in een gedrongen zyn verfcheiden van LAVATER's Overdenkingen. Tot een ftaal daar van zullen wy nog aanvoeren de volgende:

„ 248.
„ *Het eene Noodige.*
„ LUKAS X: 42.
„ *Een ding is noodig.*

„ Het oog op u! De gezindheid voor u! Het geloof in „ u! Het opzien tot u! De ernftige wil, u niet, gy fomme aller voortreflykheid en aller volmaaktheid, Chris„ tus, u niet uit het oog te verliezen! —— Die u heeft, „ heeft alles. U te erkennen is u te hebben. —— U „ te erkennen en zich over u in lyden te verblyden, is „ een en het zelfde. Alles berust op de gelovige erkentenis „ van uwe eenigheid en algenoegzaamheid, op de een„ vouwdigheid van onze gezindheid, op het vereenigen van „ alle onze krachten en de richting van dezelve op een „ punt."

Gefprekken over het Werk van Gods Geest, in het Hart van den Mensch. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amfterdam, by J. A. Swalm, 1794. *In gr.* 8vo. 464 *bl.*

De Schryver van dit Werk is, volgens eene aankondiging in het *Journal für Prediger*, de Opper-Conſiſtoriaal-Raad WOLTERSDORF, te Berlyn; een Luthersch Godgeleerde van het Oude Licht, zuiver Orthodox in de Leere der Vaderen; doch, met dit alles, een Man van be-

beſcheidenheid, en zeer verdraagzaam jegens de zulken, die van hem in begrippen verſchillen. Op meer dan één plaats, in dit Werk, herdagten wy, met verontwaardiging, aan de vinnigheid en ſcherpheid, met welke veele Godgeleerde Schryvers de geſchilſtukken eertyds gewoon waren te behandelen; terwyl wy, hoe zeer, in veele opzigten, van den Opper-Conſiſtoriaal-Raad verſchillende, niet konden nalaaten, den tol onzer hoogagtinge te betaalen voor eene gantsch tegengeſtelde wyze van behandelinge, die hem de les des Apostels ſteeds doet in agt neemen, door het geen hy zelve voor *waarheid* houdt *te betragten in liefde*.

Het Werk verſchynt onder de gedaante van Zamenſpraaken: EUSEBIUS en PHILALETHES zyn de ſpreekende perſoonen. Niet meer dan *drie* in getal, zyn de Geſprekken van eene onnatuurlyke lengte. Wanneer een Schryver zyn Opſtel in zulk eenen vorm verkiest te gieten, is het ons altoos voorgekomen, dat het vermaak en nut des Leezers meest worden bevorderd, door hem, met niet zeer lange tuſſchenpoozen, van tyd tot tyd, eene rustplaats te geeven. De behandelde onderwerpen laaten zich aldus beter onderſcheiden, en, naa volbragte leezing, gemaklyker aan het geheugen vertegenwoordigen.

Daar de bekwaame Vertaaler de moeite heeft genomen, om den inhoud des geheelen Werks in een kort beſtek ineen te trekken, vinden wy geen beter middel, ter onderrigtinge van het Publiek aangaande de verhandelde zaaken en beweerde ſtellingen, dan dat wy, op onze beurt, ons de moeite getroosten, om dien inhoud in ons Maandwerk over te brengen. Leezers van onderſcheidenen ſmaak en denktrant zullen hier door worden uitgelokt, om in het Werk zelve de ontvouwing der aangeſtipte hoofdzaaken te zoeken.

Van het eerſte Geſprek, voerende tot algemeen opſchrift: *Over de natuur en den oorſprong der bevindingen, benevens het middel, waar door, en de wys, hoe ze gewerkt worden, en over derzelver waardy en bogmerk*, zyn de volgende onderwerpen de hoofdtrekken: „ De Godgeleerde onderzoekingen zyn nuttiger dan de Natuurkundige, door dien dezelve meer onmiddelyk het geluk van den Mensch bedoelen. Men heeft daar by voor geene vervolgingen te vreezen; de *Symboliſche Boeken* of *Formulieren* van eenigheid hinderen daar in

ook

„ ook niet, het geweeten word door dezelve onder geen
„ slaafsch juk gebragt: het is alleen derzelver oogmerk,
„ de eensgezindheid omtrent de Grondwaarheden van den
„ Godsdienst te bewaaren.

„ Deeze Grondwaarheden worden over 't algemeen in
„ de Proteſtantſche Kerk, op eene nuttige wys, voorge-
„ dragen, —— zommigen zeker maaken de waarheden
„ van Geloof en Bekeering enkel *bevindelyk*, maar ande-
„ ren wederom vervallen tot een tegenövergeſteld uiter-
„ ſte, het geen tot een naauwkeurig onderzoek ver-
„ plicht, wat men door die *bevindingen* te verſtaan
„ hebbe.

„ De *bevindingen* of gewaarworwordingen, in de Be-
„ keering, kunnen even als alle gewaarwordingen beter
„ ondervonden als beſchreeven worden; dit echter is op
„ zich zelven geen bewys haarer Godlykheid. Even
„ zo min maakt de hevigheid eener bevinding in de Be-
„ keering derzelver Godlykheid uit: men moet hier
„ vooral op de bron derzelve letten, om voor zelfsbe-
„ drog bewaard te worden. Om dit zelfbedrog voor te
„ komen, zou het verkeerd zyn, de bevindingen geheel
„ en al uit te ſchrappen, en enkel op kennis en daarme-
„ de overeenſtemmende daaden te dringen; tuſſchen beide
„ moeten noodzaakelyk bevindingen of gewaarwordingen
„ plaats hebben.

„ Deze bevindingen werkt de Geest niet *onmiddelyk*, maar
„ middelyk. Door welke werkende kracht van den Geest,
„ men niet moet verſtaan die kracht, welke byzonder aan
„ de Waarheden eigen is, maar eene afzonderlyke werk-
„ zaamheid van den Geest, met die Waarheden verbonden.
„ Deze bepaaling is noodzaakelyk, want was het eerſte
„ waar, dan zoude het ganſche werk der Bekeering in
„ niets anders beſtaan, als in het voorhouden der Waar-
„ heden en derzelver beweeggronden; het welk niet ge-
„ noegzaam is om de hinderpaalen tot Bekeering, uit het
„ natuurlyk verderf voortvloeijende, weg te neemen. Dit
„ verderf moet men niet verkleinen, het is zeer groot en
„ beſtaat in eene heerſchende zinnelykheid! 'Er is onder-
„ ſcheid tuſſchen een uitwendig zedig en een openbaar
„ Godloos, en tuſſchen een natuurlyk en onbekeerd
„ Mensch. Alle Heidenen kan men van de bewerking
„ van den Geest niet uitſluiten. Deze byzondere werk-
„ zaamheid van den Geest ſtryd niet met de zedelyke

„ Vryheid van den Mensch, noch heft het verband in
„ de veränderingen der zedelyke Waereld op.

„ De *wys*, hoe de Geest werkt, is onbegrypelyk.
„ Door den invloed van Gods Geest op den mensch, kan
„ men het geweeten niet verſtaan; en ook even zo min
„ kan men ſtellen, dat de werking van Gods Geest zich
„ maar alleen tot dat geweeten bepaale; en dat, door
„ dien indruk op het geweeten, alle andere gewaarwor-
„ dingen of bevindingen in de Bekeering gewerkt wor-
„ den. Van de *Goddelykheid* zyner bevindingen kan men
„ uit derzelver aanwezen, en uit den Bybel, overtuigd
„ worden.

„ De werkingen van Gods Geest kan men zo wel in
„ de hoogere als laagere gewaarwordingen der ziel van
„ derzelver gewoone werkingen onderſcheiden. Zynen
„ Genadeſtaat kan men niet alleen uit de bevindingen,
„ noch alleen uit de daaden, maar uit beiden, opmaaken.

„ Elke bevinding, die 's Menſchen zaligheid maar eenig-
„ zints bevordert, is een Werk van Gods Geest, al word
„ ze dan uit de beſchouwing der natuur geboren; 't geen
„ het onderſcheid tuſſchen Natuur en Genade niet weg
„ neemt, noch den Christelyken met den natuurlyken
„ Godsdienst in eenen gelyken rang plaatst. De Waar-
„ heden van den natuurlyken Godsdienst moeten even
„ zo wel als die van den Geöpenbaarden voorgeſteld wor-
„ den; mits men daar by eene heilzaame hartsverände-
„ ring van den mensch bedoele, —— welke by de *Leer*
„ *der bevindingen* ook vooräl het oogmerk zyn moet; ten
„ welken einde men zich voor uiterſtens, waar in men by
„ dit ſtuk vervalt, moet wachten."

Het tweede Geſprek, getiteld: *Over die bevindingen in de Bekeering, welke tot zaligheid noodig zyn, en als werkingen van den Geest kunnen gekent worden*, behelst de volgende zaaken: „ In het onderzoek, *welke bevin-*
„ *dingen tot zaligheid noodig, en als een Werk van Gods*
„ *Geest te kennen zyn*, moet men met voorzigtigheid te
„ werk gaan. Vooräf moet bepaald worden, *welke de be-*
„ *ſtemming van den mensch zy:* — deze is het genot
„ eener waare zaligheid. Deze zaligheid is alleen te ver-
„ krygen langs den weg van *Geloof* en *Bekeering*, om
„ welke deelachtig te worden eene leevendige kennis
„ der Zonden, en van Gods Genade in Christus moet
„ vooräfgaan. Alle bevindingen uit zulk eene kennis

„ en

„ en overtuiging voortvloeijende, zyn Werkingen van
„ Gods Geest.

„ De *bevindingen*, *uit de kennis der Zonden* voort-
„ vloeiende, zyn afkeer, droefheid en gevoel van Gods
„ toorn. Waar by men niet aan eene perſoonlyke ver-
„ bittering van God te denken hebbe. Dit gevoel ver-
„ dooft nooit de liefde tot God, of het moet uit ver-
„ keerde bronnen voortvloeijen. Den angst over de Zon-
„ den moet men niet zoeken te verwekken, door op eene
„ gewaarwording van Gods toorn alleen te dringen; maar
„ men moet zich ook tot de oorzaaken van dien toorn,
„ het bederf van den mensch, bepaalen; welk bederf
„ de mensch noodzaakelyk leevendig moet kennen, ech-
„ ter is die kennis niet altyd even groot. Hier uit volgt,
„ dat de bevindingen ook onderſcheiden zyn, naar maate de
„ kennis is. Het *oogmerk* dier ſmertelyke bevindingen is
„ niet, om dezelve tot eene genoegdoening voor de Zon-
„ den te doen verſtrekken; maar om door dezelve den
„ mensch tot eene onberouwelyke Bekeering tot zalig-
„ heid te brengen. Deze ſmertelyke bevindingen moe-
„ ten voortkomen, niet alleen uit een vrees voor Gods
„ ſtraffende rechtvaardigheid, maar ook tevens uit een
„ gevoel van eigen ſtrafwaardigheid. Zulk een recht
„ gevoel van angst zal den mensch niet wanhoopend maa-
„ ken. De bevindingen in de Bekeering, zo wel de
„ aangenaame als onaangenaame, duuren, zo als alle ge-
„ waarwordingen, een zekeren tyd, echter zou men te ver
„ gaan, als men hier voor vaste regels wilde maaken.
„ Om die ſmertelyke bevindingen niet noodeloos te ver-
„ meerderen, moet men de Leer der Verzoening uit het
„ rechte oogpunt voorſtellen, — en daar by God niet
„ beſchouwen als zulk een, wiens gramſchap eerst door
„ den dood van zyn Zoon geſtild is, maar als een Hei-
„ lig en Rechtvaardig God, die buiten voldoening gee-
„ ne zonden kon vergeeven.

„ De *aangenaame bevindingen*, *uit eene kennis van*
„ *Gods Genade in Christus* voortvloeiende, zyn verlan-
„ gen naar de zaligheid, en toeëigening derzelve, berus-
„ ten daarin, en een vrede des gemoeds. Het Geloof
„ in Jeſus, als Verloſſer, beſtaat niet enkel in eene zin-
„ nelyke liefde, maar in een leevendig toepaſſend ver-
„ trouwen, dat Hy de Verloſſer zy: — welk geloof
„ echter, omtrent den Zaligmaaker, niet zonder het ge-
„ bruik der inbeeldings-kracht kan verkeeren. Een werk-

„ zaam verlangen des Geloofs naar de Gerechtigheid „ door Christus aangebragt, is een genoegzaam ken„ merk van het waare Geloof; zulk een verlangen ver„ zwakt het gevoel van ſchuld niet, noch beſchouwt „ de Bekeering als min noodzaaklyk; echter is het ver„ keerd, eerst na de Heiligmaaking te willen ſtaan, „ en dan eerst naar die Rechtvaardigheid te verlan„ gen; —— om beiden moet een Zondaar ten ſterkſten „ aanhouden. De ſpreekwys *om Genade bedelen*, wel „ verſtaan, is niet verwerpelyk. Het geloof heeft hin„ derpaalen, men kan het door eigene kragten niet ver„ krygen, maar moet het van God afwachten. God „ geeft het aan elk, die 'er op de rechte wys om werk„ zaam is; echter niet aan elk in de volſte maat: de „ bevinding van vreugd, uit het Geloof voortvloeien„ de, is dus by elk niet even groot: —— met die „ vreugd moet men alleen niet te vreeden zyn. *Het* „ kunnen opgeeven van den *dag* en het *uur* zyner Be„ keering is geen noodzaakelyk vereiſchte."

Onder den titel: *Over onderſcheidene Stukken*, betrekt onze Schryver, in het laatſte Geſprek, de volgende byzonderheden: „ Hun, die van ons verſchillen, moet men „ zo niet terſtond Ketternaamen geeven, noch hun boos„ aartige oogmerken te last leggen. —— Het vasthou„ den aan de Leer der Kerk, het gebruiken van eenige „ gemoedelyke ſpreekwyzen, is, op zich zelven genomen, „ even zo min een bewys van braafheid; als het afwy„ ken daar van, een bewys van oordeel en oprecht„ heid. —— De Leer der bevindingen te verdedigen, „ om daar door achting te verkrygen, is even zo ver„ foeilyk, als daar van uit vrees te zwygen. — Recht„ ſchapene Leeraars ſtellen de hoofdzaak van het Chris„ tendom niet in de bevindingen alleen; noch zoeken „ de waare *Euangeliſche Deugd* in minachting te bren„ gen. —— De *Bekeering op een doodsbed*, ſchoon by „ uitſtek moeilyk, is echter niet onmogelyk. —— 'Er „ zyn trappen in de zaligheid. —— De goede Wer„ ken, ſchoon allernoodzaakelykſt, hebben echter geene „ verdienende kragt, dezelve ſtaan met het Geloof in „ het naauwſt verband. —— De goede Werken zyn „ kenmerken van den ſtaat der Genade, mits ze uit „ het geloof en de liefde tot God, en Christus, voort„ vloeijen: —— alle bevindingen, zullen het waare „ geeſtelyke zyn, moeten ook uit dat geloof haare oor„ ſprong

„ ſprong neemen. —— Het prediken van Jeſus Christus,
„ den gekruisten, moet de hoofdzaak van alle Leerredenen
„ zyn: verklaaring, hoe men zulks te verſtaan hebbe.
„ —— Het verwekken der hartstochten in het Werk der
„ Bekeering heeft zyne nuttigheid; mits men zich ten
„ dien einde niet van een enkel zinlyk voorſtel, maar
„ van weezenlyke Waarheden, bediene. —— De eisch,
„ dat men in zyne oogen ſteeds meer en meer een Zon-
„ daar moet worden, is niet ongerymd." CRITO is in deeze laatſte zamenkomst een derde Zamenſpreeker.

Geenzins twyfelen wy, of deeze opgave zal menig eenen onzer Leezeren uitlokken, om nadere kennis te maaken met een Geſchrift, 't welk, hoe ouwerwetsch een voorkomen het voor veelen ook moge hebben, zich aanpryst door de bevallig-beſcheidene manier van voordragt, en de aanmerkingen, ginds en elders voorgedraagen; welke, zo zeer men ook, in andere opzigten, van den Schryver moge verſchillen, eenen vry algemeenen byval zullen ontmoeten. Ons beſtek gedoogt niet, dit Uittrekzel verder te rekken.

De Overëenſtemming der Euangelisten in de Lydens- en Feestſtoffen, volgens de Orde der Hervormde Kerk te Amſteldam; met eenige Aanmerkingen uitgegeeven door PETRUS HAACK, *Predikant aldaar. (Te Amſteldam, by* Weſling en van der Hey, 1795. *In* 8vo. 132 *bladz.*

Alle arbeid, ſtrekkende om licht te verſpreiden over verre weg het belangrykst gedeelte der gewyde Geſchiedenisſen, de Verhaalen der Euangelisten omtrent de Lotgevallen van JEZUS, verdient lof en aanmoediging. Het Boekje van den Leeraar HAACK heeft zulk eene ſtrekking. Met de eigen woorden der Euangelisten, gerangſchikt in eene voegzaame en zamenhangende orde, geeft hy een verhaal van de Geboorte, het Lyden, de Opſtanding, de Hemelvaart, des Heilands, en van de uitſorting des H. Geests, onder eene reeks van zo veele Afdeelingen, als in de Hervormde Gemeente te *Amſterdam*, over die Onderwerpen, jaar uit jaar in, openbaare Leerredenen gehouden worden. De Aanmerkingen zyn meestal ingerigt om reden te geeven van de aangenomene rangſchikkinge, of ook by wyken om het kwalyk geſtelde in

de

de gewoone verdeeling der Lydenstexten, te *Amſterdam*, aan te wyzen. Eene enkele Aanmerking ontmoet men ook, dienende ter weeringe van verwarringe of ſchynſtrydigheid, welke zommigen in de Verhaalen der Euangelieſchryveren vermoed hebben. Dit geldt voornaamelyk het Verhaal der Opſtandinge. Niet onnut is, derhalven, 's Mans genomene moeite, voor Chriſtenen, die, naar verdienſte, prys ſtellen in het jaarlyksch verhandelen der Geſchiedenisſe van JEZUS, en aanleiding zoeken om zich dezelve in eene zamenhangende orde aan den geest te kunnen voorſtellen.

Gods Vaderlyk Beſtuur over Nederland. Ontvouwd en dankbaar gedacht in eene Kerkrede, uitgeſproken by gelegenheid der plegtige Dankſtonde, op den 17 van Zomermaand, 1795, van wegens de jongſte Staatsomwending en het Tractaat van Vrede, Vriendſchap en Alliantie, met de Franſche Republiek geſloten. Door PIETER BEETS, Pietersz. *Leeraar der Doopsgezinden te Weſtzaandam. Te Weſtzaandam, by* H. van Aaken, 1795. *In gr.* 8vo. 50 *bl.*

Daar de Repreſentanten des Volks van Holland, hoewel, om redenen, hen daar toe beweegende, geen uitdruklyk bevel hebbende afgekondigd, nogthans het voorbeeld hebben gegeeven van eene ſtaatlyke openbaare Gods dienstoefening, ter gelegenheid van het ſluiten des bekenden Verbonds met de *Franſche* Republiek, is het niet vreemd, dat hun gedrag zeer veele naavolgers heeft gevonden, onder eene Natie, welke den ſchoonen naam van *Vryheid* met regt zo hoog waardeert, en reden meent te hebben, van het geſlooten Verbond zich alles goeds te beloven. De Weſtzaandamſche Doopsgezinde Gemeente vondt zich hier toe ook opgewekt; en deedt haar Leeraar BEETS, by die gelegenheid, eene Redevoering, welke den geest eens waaren Vaderlanders ademt, en, zo om de juistheid der keuze van zaaken, als door bevalligheid van voordragt, wel waardig was, door middel der Drukperze, meer algemeen verſpreid te worden. Te regt begreep de Eerw. BEETS, dat de herkreegene Vryheid, vergeleeken met den voorgaanden toeſtand des Lands, zal zy de verlangde vrugten draagen, van de burgers de volvoering der gewigtigſte pligten

ten vordert. Met manlyken, en een' Leeraar voegenden, ernst drukt BEETS deeze pligten op de harten zyner toehoorderen. Gelyk wy niet twyfelen, of deeze Kerkrede met genoegen gehoord zy, dus ſtaat het by ons vast, dat zy met de zelfde aandoening zal geleezen worden. Eenvoudige, ongetooide, waarheid vertoont meestal nieuwen luister by eene herhaalde beſchouwing. Aan de Redevoering zyn eenige Aanmerkingen gevlogten, in welke zommige gezegden ontvouwd of verdedigd worden. De uitvoerigſte is de Aanmerking, op het bekende voorgedraagene door den ſchranderen Volksvertegenwoordiger HAHN, raakende het uitſchryven van eenen Dank- of Bededag.

Redevoering, over het werk der Godlyke Voorzienigheid, in Neêrlands gezegende Staatsomwending zigtbaar, eene ſtof van gejuich en lofzangen voor alle Bataven; uitgeſproken op het Feest ter eere van het Opperwezen; (gevierd te Purmerend, na het ſluiten van het Alliantie-Traktaat tuſſchen de Franſche en Bataafſche Republieken,) door BERNARDUS BOSCH, *rustend Predikant van Diemen; den 17den van Wiedemaand*, 1795, *het eerſte Jaar der Bataafſche Vryheid. Te Amſterdam, by* M. de Bruyn, 1795. *In gr.* 8vo., *met het Voorwerk*, 48 *bl.*

De Burger BOSCH, gelyk ieder weet, heeft, om zyne Patriotſche gevoelens en gedraagingen, zeer veel uitgeſtaan. Geen wonder, dat hy met de jongſte Omwenteling ſterk is ingenomen. Geen wonder, dat hy, te *Purmerend*, en vervolgens, met eenige kleine veranderingen, te *Buikſloot*, openbaar het woord voerende, in die Omwenteling de kennelyke blyken van een hooger beſtuur zogt te doen opmerken, in de ontvouwing der twee Stellingen: „ De „ Godlyke Voorzienigheid is zigtbaar werkzaam in Neêr„ lands Staatsomwending." En: „ Deze Voorzienigheid, „ in die Staatsomwending doorſtraalende, is voor ons eene „ ruime ſtof van gejuich en lofzangen." Met ſterke kleuren ſchildert BOSCH de rampzaligheden van het voorgaande landverdervende beſtuur. Men oordeele over 's Mans ſchryfſtyl uit de volgende aanhaaling. Spreekende van de gevolgen van het berugte Jaar 1787. „ De Stad„ houder (is zyne taal), dien wy ryk gemaakt en in den

„ ſchoot

„ ſchoot der weelde verdartelend opgekweekt hadden, „ verzette zich met al de woede van een wraakzuchtig „ tyran, zoo wel als zyne trotſche en kwaadaardige Vrouw, „ tegen onze aangebooren rechten. Door *Pruiſſiſche* magt „ ondersteund, hernam hy, zoo doemwaardig als verach- „ telyk, zyn onwettig gezag. Wie siddert niet, by het „ herdenken aan dat rampzalig ſchandjaar? Het gekerm „ van ſtervende Nederlanderen, het wanhoopend jamme- „ ren van wreedmishandelde vrouwen en naaktgeplun- „ derde kinderen, klom op tot den God der Vryheid, „ der Lieſde en der Onſchuld. Jammerende echtgenoo- „ ten zagen de lievelingen van hun hart, zoo wel als „ door droefheid bezwykende ouders hun dierbaarſte tel- „ gen, en onnoſel weenende kinderen hun geliefdkoosde „ vaders, hier op hun geboortegrond, door woeste „ vreemdelingen gekluisterd, naar een rampzalig kerker- „ hol op vreemden bodem voortſleepen. —— De onder- „ aardſche gewelven, in het daar door geſchandvlekt „ *Wezel*, weêrgalmden van het gekerm onzer onſchuldi- „ ge landgenooten; die, door honger en kommer afge- „ mat, den dood te gemoet gilden. —— De weêrgalm „ der afgeperſte doodſnikken zal voor de rechtbank van „ hemel en aarde nog uit die kerkers donderen, en de „ wroeging in het geweten der verharde tyrannen tot „ eindelooze knaaging opwekken." De Dichteres PE-TRONELLA MOENS heeft, by deeze gelegenheid, ter eere van haaren *besten Vriend*, hem eenen Lofzang toegezon-den, aan het hoofd der Redevoeringe gedrukt.

De Wysgeerige Arts; door M. A. WEICKARD. *Uit het Hoogduitsch.* I, II *en* IIIde *Deel. Te Dordrecht, by* de Leeuw en Krap, 1792—94. *Te zamen* 812 *bl. in gr.* 8vo.

Met vermaak zagen wy van dit zo leerzaam als on-derhoudend Geſchrift eene Nederduitſche Vertaa-ling te voorſchyn komen, vooral daar dezelve door de bezorging van den Heer PASTEUR in het licht gegeeven werdt, en men dus zo min in de naauwkeurigheid der overzetting, als in de zuiverheid der taal, eene vermin-dering van het oorſpronglyke verwachten kon. —— De Heer WEICKARD, die zich, door onderſcheidene, zo Ge-neeskundige als andere, Schriften, reeds voor lang als een

der

der fraaiſte Vernuften van *Duitschland* had doen kennen, gaf de Verhandelingen, die den Wysgeerigen Arts uitmaaken, voor eenige jaaren ſtukswyze in het licht, en had het genoegen, dat dezelve, onder zyne Landgenooten, een zeer gunſtig onthaal ontvingen, en tot vermeerdering van zynen roem niet weinig toebragten. —— Omtrent het oogmerk, welk hy door de uitgave deezes Werks trachtte te bereiken, onderricht de Autheur ons in zyne Voorrede.

„ Uit alles blykt klaar," zegt hy, „dat men zig zeer beylytigen moet om eene naauwkeuriger kennis van den mensch te verkrygen, zoo men hem behoorlyk beoordeelen of behandelen wil. Hiertoe behoort ook het betreklyk verval, de wasdom of de volkomenheid, zyner kragten en bekwaamheden. Hiertoe behoort alles wat in ſtaat is in dit ſtuk eenige verandering te maaken.

„ Uit dit inzigt ben ik tot de keuze der Verhandelingen gekomen, welke in dit Werk medegedeeld zyn. Ik heb eenige punten, die den mensch betreffen, naar wysgeerige en geneeskundige gronden, beproefd en ontleed. Myn hoofdoogmerk is, iets tot de geſchiedenis der menschheid, tot verlichting van het menschlyk verſtand, en tot de rust en tevredenheid van 's menſchen hart, by te draagen. Lieden, die hunne voornaamſte inkomſten van de domheid der menſchen trekken, voor welken het van aangelegenheid is, het menschlyk geſlacht altoos in bygeloovige vrees en neêrſlagtigheid te houden; diergelyke lieden zullen misſchien myne poogingen verdoemen.

„ Ieder heeft zyn eigen bril, door welken hy de voorwerpen wil naſpeuren; daarom komen dezelve den eenen kleiner, den anderen grooter, en den derden mismaakt, voor. Ieder, zegt TRISTRAM, berydt zyn eigen ſtokpaardjen. De Bovennatuurkundige heeft overal afgetrokkene en geestige verſchyningen. De Natuurkundige zou geene waarheid willen laaten gelden, dan die hy zien of voelen kan. BERGASSE wil haat en vriendſchap, oorlog en vrede, gezondheid en dood, door MESMER's magnetisch beginzel beſtierd hebben.

„ De dryfveêr van wysgeerige onderzoekingen zy waarheidsliefde; de beweeggrond tot derzelver algemeenmaaking zy opregtheid en menſchenliefde. Hoe zeer wenschte ik het menschdom, door mynen geringen arbeid, eenen werklyken dienst te kunnen doen! Hoe zeer wenschte ik my oogen, die overal de zuivere waarheid opſpooren konden! Ik ben ten minſten overtuigd,

tuigd, dat by mynen arbeid het doel van myn hart redelykst geweest is."

Aan deeze edele inzichten heeft de Schryver in deeze Opstellen zeer wel voldaan, daar hy verscheidene gewigtige onderwerpen, als Arts en Wysgeer, zodanig opheldert, dat 'er een aanmerkelyk licht over de werkingen van 's menschen geest, en de wyzigingen, die zy, door den indruk van verschillende toevallige omstandigheden, ondergaat, door verspreid, en onderscheiden vooröordeelen, die zich nog steeds de vermeerdering van 's menschen geluk in den weg stellen, aangewezen, en, zo in derzelver bronnen als uitwerkingen, tegengegaan, worden. De wyze van behandeling kentekent den Schryver, als een man, die, by eene uitgestrekte kunde en beleezenheid, te gelyk de grootste kennis van 's menschen hart bezit, en die, door zyne levendige voordragt en vernuftige trekken, al dat aangenaame en onderhoudende aan zyne Vertoogen weet by te zetten, 't welk in staat is de aandagt van den Leezer zonder vermoeijing gaande te houden, en zyne voorstellen een diepen indruk op zynen geest te doen maaken. — De uitgebreidheid der stoffen geen uittrekzel in ons Maandwerk toelaatende, moeten wy ons vergenoegen de opschriften der Verhandelingen mede te deelen. —— Iste DEEL. *Uittrekzel uit de Historie van den Mensch. Van Denkbeelden, Verstandskragten, Droomen en Oordeelen. Van het Zamenstel der Gevoelvezelen, en van derzelver wyze van werken. Van het onderscheid tusschen Dieren, Menschen, Gekken. Van de oorspronglyke Verscheidenheid der Bekwaamheden. Of het Lichaam den Geest in den Mensch hinderlyk zy? Van de Voortteeling en andere omstandigheden, die invloed hebben op de Bekwaamheden van den Mensch. Van den Invloed der Lugtstreek. Van den Invloed der Opvoeding. Van dat hetwelk men Geweten noemt. Van de Historie der Ziel, haare Zitplaats en Eigenschappen. Van het Leven, den Ouderdom, den Dood.*

IIde DEEL. *Van den Zelfmoord. Van de Inbeeldingskragt. Van de Hartstogten. Van Heldenmoed. Van het Tweegevegt en point d'Honneur. Van Verveeling. Van den Wysgeerigen Geest. Van Dweepery en Verlichting.*

IIIde DEEL. *Van vuurige Koppen. Van het Karakter en Temperament des Wysgeers. Van Gebreken en Wanorden in Zenuwen, Vogten, Temperamenten. Van de Philosophische Genie,*

De

De Oppermagt des Volks, of de Voortreffelykheid van eenen Vryen Staat; door MARCHAMONT NEEDHAM. *Verrykt met Aantekeningen van* J. J. ROUSSEAU, MABLY, BOSSUET, CONDILLAC, LETROSNE, MONTESQUIEU, RAYNAL, *en anderen. Uit het Fransch vertaald. Eerſte Deel. Te Utrecht en Rotterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon *en* J. Meyer. *In gr.* 8*vo.* 190 *bl.*

Menſchen, die door het woord *Nieuwigheid* een ſchrik aangejaagd worden, heeft men, by het ontglimmen van de eerſte ſprankels der Vryheid in ons Gemeenebest, voor eenige jaaren, met dien ſchrik zoeken te vervullen, door de Schriften, welke voor de Volksvryheid en Menſchenregt yverden, als het werk van *Nieuwigheidzoekers* uit te kryten. —— Men heeft niet nagelaaten dit geſchreeuw te herhaalen by derzelver vermenigvuldiging, zo wanneer zy uit Inlandſche pennen vloeiden, als wanneer zy uit het *Fransch*, *Engelsch* of *Hoogduitsch*, in onze taal verſcheenen. —— Dan, ter goeder trouwe, die *Nieuwigheid* is ſlegts een Bullebak om onkundigen en kleinverſtandigen, groote Kinderen, te vervaaren; en wanneer, (gelyk dit te meermaalen gebeurd is,) die Bullebak werd voorgehouden door lieden van meerder kunde, gaven zy blyk van een ondeugend hart, blyk dat zy tegen hun beter weeten ſpraken. Nu eens moest by hun een ROUSSEAU en VOLTAIRE, dan eens een PRICE en PRIESTLEY, voorhouden, om van laateren niet te ſpreeken, of te gewaagen van de zydlingſche ſmaadlyke blikken, op TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap* geworpen, wegens de opgehangene en bekroonde Prysvraage over *'s Menſchen Gelykheid, Regten* en *Pligten*.

Men ſcheen niet te weeten wat een MILTON, SIDNEY, een LOCKE, deswegen geſchreeven, en in de laatst voorgaande Eeuwe in 't licht gebragt, hadden; of althans men geliet zich zo, om het Schrikbeeld *Nieuwigheid* alle vervaarlykheid te laaten behouden.

Behalven die meer bekende Vryheids-Voorſtanders, bloeide en ſchreef, in den Jaare MDCLVI, M. NEEDHAM; het Eerſte Deel van wiens Werk, *de Oppermagt des Volks, of de Voortreflykheid van eenen Vryen Staat*, wy thans aankundigen. Eene *Franſche* Vertaaling, van dit *Engelſche* Werkje vervaardigd, en verrykt met de Aan-

tekeningen der op den Tytel vermelde Schryveren, dagt men den *Nederlander* niet te moeten onthouden, in een tyd (*), dat men zorg droeg om het Vuur van Vryheidsmin, door geweld belet op te blaaken, egter leevendig te houden, met den Vaderlander Schriften, daar toe betrekkelyk, in handen te ſtellen. En, in de daad, het Werk is daar toe recht geſchikt, bovenal voor denkende Leezers, en die niet over de oppervlakte heenengłyen; terwyl de eenigzins dorre ſchryftrant des *Engelſchmans* eene verlevendiging krygt door de veelvuldige Aantekeningen, uit de pen der gemelde laatere *Franſche* Schryveren gevloeid, als mede uit die des *Franſchen* Vertaalers, en des *Nederduitſchen* Overzetters.

Wy hebben het met genoegen geleezen, en bewonderd, hoe de *Engelſche* Schryver, in 't midden der voorgaande Eeuwe, meest alle de byzonderheden, nu in zo veele Werken, dit Onderwerp betreffende, voorkomende, aanſtipt of uitwerkt. Aan zyn licht hebben veelen hun licht ontſtooken. —— De wyze van inkleeding der voorgeſtelde begrippen verſchilt wel van de hedendaagſche, voornaamlyk in de bybrenging van voorbeelden uit de oude en laatere Geſchiedenisſen; de begrippen zelve blyven daarom dezelfde.

Kortlyk dit Deel geſchetst.

De Inleiding, die vry breedvoerig is, ſchetst de Lotgevallen der Vryheid.

De *Eerſte Afdeeling* dient om de waarheid te ſtaaven, „ dat het Volk, of liever die geenen, die uit deszelfs „ midden verkooren worden, om hetzelve te verbeelden, „ de beste Bewaarders en Beſchermers der Vryheid „ zyn." Hier toe brengt NEEDHAM de volgende redenen by: —— 1. Het Volk is nimmer bedagt, om op de regten van anderen eenigen inbreuk te doen; het heeft zyne aandagt alleen gevestigd op de middelen, waar door het de zyne kan ſtaande houden. —— 2. Agt hy het Volk den besten bewaarder van deszelfs Vryheid, wyl het dit alleen is, het welk 'er belang by heeft, dat men een waakend oog houde, ten einde het Gezag voor die geenen, die daar mede bekleed zyn, veeleer een hst, dan

(*) Het Eerſte Deel werd reeds in 't Jaar 1793 in 't *Nederduitsch* uitgegeeven. De veelheid van ſtoffe heeft ons beletteerder aankondiging te doen.

dan wel een weezenlyk voordeel zy, en dat deezen daar by slegts zulke geringe voorregten genieten, dat deeze geenzins geschikt zyn om immer den nyd gaande te maaken. —— 3. Behoudt het Volk zyne Vryheid, en is in staat dezelve te beveiligen, door middel van eene geduurig herhaalde keuze van deszelfs Plaatsbekleeders in zyne groote Vergaderingen. —— 4. Niet alleen komt de afwisseling van hun, die men het Opperste Gezag heeft aanvertrouwd, allen bederf en omkoopingen voor; maar deeze verhindert teffens de zamenspanningen, die pesten van een Gemeenebest, welke zich afzonderlyke belangen, geheel strydig met die van den ganschen Staat, durven vormen. —— 5. De Vryheid bestaat hier in, dat men het Oppergezag niet vertrouwe dan aan zodanige Plaatsbekleeders, die telkens van nieuws door het Volk verkooren worden; naardien deeze geduurige opvolging een hinderpaal is, die aan de staatzugt van byzondere Persoonen wordt in den weg gelegd, en hun verhindert voornaamlyk hunne eigene belangen te bevorderen. —— 6. Een vrye Staat verdient zeer verre de voorkeuze boven zodanig een, die door deszelfs Grooten of wel door Vorsten bestuurd wordt, en men moet het Volk als den besten Bewaarder van zyne Vryheid beschouwen; wyl het oogmerk van elken Regeeringsvorm geen ander is of weezen moet; dan het heil en de rust der Burgeren, en de zekerheid dat zy by hunne Regten zullen gehandhaafd worden, zonder eenigen dwang of onderdrukking te moeten gevoelen. —— 7. De geduurige Vergaderingen des Volks, by welken het Opperste Gezag berust, zyn de beste middelen om de Vryheid in aanweezen te houden; dewyl, onder andere Regeeringsvormen, die geenen, die tot het behandelen van Staatsbelangen worden toegelaaten, juist de zodanigen zyn, die zich zeer gereedlyk naar den wil, ja zelfs naar de minste grilligheden, des Vorsten voegen; of als mededeelneemers of ondergeschikte Bedienden, tot eenen magtigen aanhang toetreeden. —— 8. Niet dan de Volksvergaderingen alleen zyn in staat om de Vryheid staande te houden; naardien het alleen het Volk is dat belang by deszelfs Vryheid heeft. —— 9. Een vrye Staat verdient daarom de voorkeur; wyl het Volk onder zodanig een Regeeringsvorm minder aan de Weelde overgegeeven is, dan die Natiën, welke zich onder de heerschappy van Vorsten, of wel van hunne Aanzienlyken, bevinden. —— 10. De Volksregeering verdient zeer verre de voorkeur, boven elke

andere Staatsgeſteldheid; naardien het Volk zelve onder deeze veel meer vlyt en werkzaamheid, veel meer grootheid van ziel, veel meer verhevenheid van gevoelens, en eene veel edeler geaartheid, dan onder eenig ander ſteeds voortduurend Gezag, aan den dag legt. — 11. Daar in eenen vryen Staat de Raadsbeſluiten geene kragt erlangen, dan alleen door de Toeſtemming des Volks, bevindt het zich hier door buiten het bereik der poogingen, welke de Dwinglandy mogt aanwenden, en boven de willekeurige ſchikkingen van een aangemaatigd en wetteloos gezag. — 12. De geſteldheid van eenen vryen Staat is meest overeenkomſtig met de Menschlyke Natuur en de Rede. — 13. Een vrye Staat verſchaft minder gelegenheid om het Volk te onderdrukken en te mishandelen dan eenige andere Regeeringsvorm. — 14. De Volksregeering, waar by het Gezag aan de hooge Vergaderingen, welker Leden geſtadig afwisſelen, wordt toebetrouwd, verdient boven alle andere zeer verre de voorkeur; naardemaal, onder zodanig een Regeeringsvorm, elk een, die deel gehad heeft aan het Staatsbeſtuur, zo dra de tyd zyner Bedieninge is ten einde geloopen, voor het Volk aanſpraakelyk is, omtrent het gedrag door hem in zynen post gehouden; en de Gezagvoerder, daar hy dus weldra tot den ſtand van een gewoon Burger wederkeert, zich aanſtonds van nieuws aan alle mogelyke geſtrengheid van de Wetten onderworpen vindt.

Uit deeze oogpunten het ſtuk beſchouwd, beredeneerd, en met veele voorbeelden opgehelderd, hebbende, tragt de Heer NEEDHAM de Staatsgeſteltenisſe, by hem boven alle andere geſteld, te ontheffen van de bezwaarende Tegenwerpingen, daar op ingebragt.

De eerſte is: „ dat zodanig een Regeeringsvorm alle „ Menſchen volkomen aan elkander gelyk ſtelt, en dus „ natuurlyk ſtrekken moet om alle Standen en Klaſſen „ van meer en min vermogenden volſtrekt met elkander te „ verwarren." — De Heer NEEDHAM, deeze Verdraaijing, welke men ook in onzen tyd opgewarmd en weder opgewarmd heeft, tegengaande, merkt op: „ Indien „ wy deeze Uitdrukking — *volkomen aan elkander gelyk geſteld worden*, in eenen al te ruimen zin neemen, „ zal deeze ons even haatlyk ſchynen, als zy het *dus* ook „ in waarheid is. Want als dan maakt zy alle menſchen, „ in de daad, volmaakt gelyk, en wat hunne bezittingen

„ be-

„ betreft, ſtelt zy alles onder allen ten volſten gemeen;
„ ja vernietigt het regt van eigendom, en doet een alge-
„ meen gebruik van alles, wat elk in het byzonder bezat,
„ onder allen, plaats grypen. —— Dan zoude zodanig
„ een denkbeeld niet veeleer eene boosaartige en laste-
„ rende uitlegging moeten geoordeeld worden; dan dat
„ men het als een weezenlyk begrip der zaake beſchou-
„ wen konde —— als eene uitlegging, welke om geene
„ andere reden daar aan gegeeven wordt, dan, wyl de
„ vyanden van deezen Regeeringsvorm, die deeze hebben
„ uitgevonden, denzelven veel meer, dan eenige andere
„ Staatsgeſteltenis, op het onverzoenlykſte haaten; naar-
„ dien het Volk, wanneer het eenmaal in het bezit van
„ zyne Vryheid herſteld werdt, en alle de voordeelen,
„ die daar uit voor het zelve konden voortvloeijen, ge-
„ noegzaam leerde kennen, alle hoop op eenige verdere
„ voorregten aan de begunſtigers der Dwinglandy natuur-
„ lyk gansch en al ontrukken moest? De Gelykheid ze-
„ ker, ware het kragtdaadigſte middel, om zich tegen de
„ wederinvoering van het eenhoofdig gezag te verzetten;
„ daar elk, die op de Gelykheid eenige aanſpraak maak-
„ te, nimmer de minſte poogingen zoude in het werk
„ ſtellen, om zich een belang te vormen, het welk van
„ het algemeene welzyn ſlegts eenigzins onderſcheiden
„ was, waar door deeze vyanden der Vryheid, dus gansch-
„ lyk ontwapend, ja, in een eeuwig ſtilzwygen, met
„ hoon en ſchande bedekt, zich zouden moeten verber-
„ gen.

„ Dan, een Vrye Staat van dien aart, of weezenlyke
„ Volksregeering, waar by het gezag in de algemeene Ver-
„ gaderingen berust, wel verre van eene haatlyke Ge-
„ meenſchap van goederen in te voeren, moet, in tegen-
„ deel, als het eenige middel, om het Regt van Eigen-
„ dom ongeſchonden te bewaaren, worden aangemerkt.
„ De rede hier van is zeer eenvoudig. Het is niets
„ minder dan waarſchynlyk, dat een zo wel gekoozen
„ lichaam, als dat der Perſoonsverbeelders van een Volk,
„ immer zouden willen zamenſpannen, om de Belangen
„ en Regten hunner Natie geheel en al het onderſt boven
„ te keeren, te vernietigen. Dan, daar, aan de andere
„ zyde, alle de Raadsbeſluiten van geen de minſte uit-
„ werking zyn, dan in zo verre zy door de algemeene
„ toeſtemming bekragtigd werden, kan het dus niet an-

„ ders weezen; of het algemeen belang moet noodwendig „ tegen alle willekeurige ſchikkingen op de beſte wyze „ verdedigd zyn." Breedſpraakiger is deeze wederlegging; doch wy kunnen, uit plaatsgebrek, niets meer overſchryven.

Eene tweede Tegenwerping, hier bygebragt, is: „ dat „ eene Volksregeering altoos een Oorzaak van Onrust en „ Verwarringen kan genaamd worden; ter oorzaake van „ het Regt, dat elke Burger bezit, om zyne ſtem in de „ groote Vergaderingen des Volks te mogen uitbrengen, „ en teffens door dat van zelve op zyne beurt tot alle „ Ampten van Staat verkiesbaar te zyn." — Eer de Heer NEEDHAM hier op antwoordt, maakt hy eene onderſcheiding die opmerking verdient, te weeten, of een Regeeringsvorm wel ingerigt zy, en beſtaat uit welgezinde Leden: dan of een Gemeenebest, naa het eindigen van eenen Burgeroorlog, nog in zyne opkomst zy; of de puinhoopen der voorige Staatsinrigting nog werkelyk te vinden zyn; en, eindelyk, of men nog eene menigte van Burgers aantreft, die zich als Vyanden van deezen ſlegts even ingevoerden Regeeringsvorm verklaaren. In het eerſte geval lydt het Regt van te *mogen kiezen* en *verkiesbaar* te zyn geen tegenſpraak — dan in het tweede oordeelt hy, „ dat men niet alleen eenen zeer grooven misſlag „ tegen de goede Staatkunde zou begaan; maar tevens „ zyn toevlugt neemen tot het allerzekerst middel om dit „ Gemeenebest te verwoesten; ja zou men door eene „ gedrogtelyke vermenging van de tegenſtrydigſte belangen de verwarring, welke uit de regeeringloosheid gebooren wordt, doen voortduuren, en de oneenigheden, „ welke de Dwingelandy zo zeer begunſtigen, nog geſtadig vermeerderen, wanneer men, zonder eenige uitzondering te maaken, ook tevens dat gedeelte des „ Volks, het welk zich ſlegts nog onlangs en met weêrzin onderwierp, het ſtemmen by het verkiezen zyner „ Plaatsbekleeders, en te gelyk ook dat, van zelfs verkiesbaar te zyn, wilde toeſtaan."

Eene derde beantwoordde Tegenwerping komt hier op neder: „ dat 'er tot het behandelen van zaaken een geſleepen oordeel en groote ondervinding vereiſcht worden; dan dat men deeze van die nieuwe Leden, „ die telkens by iedere verkiezing de groote Vergaderingen uitmaaken, met geene mogelykheid verwagten „ kan."

De

De ongegrondheid hier van aangeweezen hebbende, komt hy tot de vierde Tegenwerping: „ dat in een „ Vryen Staat het algemeen zich het meest aan de ver„ ſchriklykſte onheilen, aan Opſchuddingen, aan Burger„ twisten en Oneenigheden, ziet blootgeſteld." —— Om den klem aan deeze te ontleggen, gaat onze Schryver de oorzaaken deezer Beroerten naa, en vindt 'er de ontknooping.

Hy ſchroomt niet, eene vyfde Tegenwerping, waarin men zeer veel ſtelt, onder de oogen te zien: „ dat 'er „ naamlyk onder eene Volksregeering weinig waare Vei„ ligheid voor den meest gegoeden rang van Burgeren „ te vinden zy, uit aanmerking der vryheid, welke het „ Volk by dusdanig eene Staatsgeſteltenis heeft, om hun „ te beſchuldigen en haatlyk te maaken."

Aan de wederlegging hier van hegt hy eindelyk die van eene zesde Tegenwerping, daar aan zeer na verwant: „ dat het Volk gewoonlyk oproerig, wispeltuurig, en tevens ondankbaar van aart is."

Door deeze Opgave des Inhouds zullen onze Leezers, gelooven wy, zien, wat de Heer NEEDHAM reeds omtrent dit gewigtig ſtuk opmerkte en doorzag. —— De Vertaaling heeft ons maar zeer maatig bevallen, en het Werk is vol Drukfeilen, bovenal in eigen Naamen en de Latynſche Aanhaalingen.

De *Nederduitſche* Overzetter heeft, op voorgang des *Franſchen*, ten *Aanhangzel*, uit hoofde van zekere aanhaaling, 'er bygevoegd, het Zevende en Achtſte Hoofdſtuk uit het Werk van NICOLAAS MACHIAVEL, getyteld: *de Vorst.*

Redevoering over de waare kracht van den Burger-wensch: Heil en Broederſchap; *door* ARENT JOHANNES VAN SOELEN. *Te Amſterdam, by* F. Drayer, 1795, *in gr.* 8*vo.* 38 *bl.*

Redevoering over de Gelykheid der Menſchen, beſchouwd als dat algemeen Beginſel, het welk den vryen Nederlander tot Gids behoort te ſtrekken in het vestigen zyner Politiecque en Burgerlyke Vryheid; door Mr. ABRAHAM VEREUL, *uitgeſproken in de Maatſchappy* Felix Meritis, *den* 11*den van February* 1795. *Te Amſterdam, by* P. J. Uylenbroek. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl.*

Tot de zamenvoeging deezer twee Redenvoeringen, — welker eerst geplaatſte, den tweeden van February deezes Jaars, in de Vergadering van *Amſterdamsch* Eerſte Departement der *Nederlandſche* Maatſchappy *tot Nut van 't Algemeen*, door den Schryver, werd uitgeſprooken — en de tweede gerangſchikte, op den dag dien de tytel vermeldt, in de daar genoemde andere luisterryke Maatſchappy, *Felix Meritis*, te dier zelfde Stede, — geeft ons de Tydsgelegenheid van beide aanleiding; ſchoon zy anders, en in Stoffe, en in wyze van Behandeling, zeer wyd verſchillen.

De Burger VAN SOELEN, de eerſte voortreedende, na de Staats-Omwenteling in deezen Winter, om eene Redenvoering in 't gezegde Departement te houden, koos, zeer eigenaartig, ten onderwerpe zyner Verhandelinge, den wensch, die de wensch van den Dag mag genaamd worden: *Heil en Broederſchap!* en ſtelde zich voor, de *waare kracht van dien Burger-wensch* te ontvouwen.

In de ontvouwing zyner ſtoffe, welke één geheel oplevert, ſchryft hy zich deeze volgorde voor, welke hem *eerst* iets doet zeggen van de kundigheden *Heil en Broederſchap* in 't gemeen; *dan* derzelver waare betekenis, met betrekking tot een geheel Volk, doet naſpooren; en 'er *eindelyk* den ſamengetrokken inhoud, wenſchende voorgedraagen, van doet te berde brengen.

Wy moeten bekennen, dat de Burger VAN SOELEN zyne taak geregeld afdoet. Dan, ſchoon het eenen Redenaar doorgaande wel voege, eerst zyn Onderwerp, door voeglyke Bepaalingen en uitbreidende Opheldering, in een

een onderſcheiden licht te zetten, is deeze handelwyze, in het tegenwoordige geval, wat te langdraadig in agt genomen. De Redenaar neemt vervolgens een eenigzins hooger vlugt, en beſluit met de geheele aanhaaling van het ſchoone Dichtſtuk van *Haarlemsch* Burger en Volksvertegenwoordiger P. L. VAN DE KASTEELE, getyteld: *De waare Voortreflykheid van den Mensch*: wegens welks plaatzing, als niet rechtſtreeks genoeg op den aart zyner behandelde ſtoffe paſſende, de Redenaar zich in zyn Voorberigt verdedigt.

Behalven de gemaakte aanmerking op de wyze van behandeling, hebben wy deeze Redenvoering met genoegen geleezen, en daarin ontdekt zyn yver voor den *Chriſtlyken Godsdienst*, als begreepen in dien heilwensch. „ Neemt eens," opdat wy dit ten ſtaal plaatzen uit een gedeelte waar de Redenaar zich boven het eenigzins kwynende van den aanvang zyner Redenvoering verheft, — „ neemt eens al den indruk, alle de ſchatting van die „ Godsdienſtige bezeffingen weg, wat zal 'er dan by een „ Volk overblyven van deugd en braafheid? Wie voor„ ziet dan niet losbandigheid in plaats van Vryheid; ver„ warring en verwoesting in ſtede van Gelykheid; ge„ veinsdheid, huichelaary en verraadery in plaats van „ Broederſchap? Wie ſchrikt dan niet tegen al de wan„ orde, verwaarloozing, onverſchilligheid en trouwloos„ heid? Wie ducht dan niet een gewis verderf, eenen „ geheelen ondergang? — Zalige Godsdienst! Aanbid„ delyk Christendom! derhalven; Gy zet aan alle andere „ voorrechten den rechten ſmaak, de ſterkſte kracht, de „ meeste vastheid by! Ja, die Godsdienst moet ſtrekken, „ niet ter begocheling eener niet nadenkende menigte, ten „ ſteun en ſtut eener helſche Staatkunde, of ter bemanteling „ van zwaare ongerechtigheden; maar ter verwakkering van „ liefde voor het algemeene welzyn, en ter handhaaving „ van alles wat eerlyk, betamelyk en welluidend is! „ Deszelfs beminnaar beſchouwt alles wat hy goeds ge„ niet, of goeds ſticht, in verband met de uitzichten „ hem daar door in de toekomst geopend; en, terwyl hy „ getrouw blyft aan zyne verplichtingen hier beneden, „ weet hy tevens wat het zeggen wil, een vreemdeling „ hier op aarde te zyn, en een veel beter Vaderland na„ dit leeven te verwagten."

De andere Redenvoering, van welke wy, in deeze Afdeeling, ſpreeken moeten, neemt een hooger vlugt. — Zints wy, in het Weekblad van onzen Medeburger, den Re-

dacteur der *Nieuwe Algemene Konst- en Letterbode*, No. 62 (*), het Verſlag lazen van het houden der Redenvoeringe, thans voor ons liggende, haakten wy na de gelegenheid, om dit Stuk, welks in 't licht koming wy daar beloofd vonden, te kunnen bekomen; en het leezen heeft aan onze verwagting geheel voldaan.

Hoort den aanhef: „ Lang genoeg had de ongelukkige uit het eenzaam duister zyne klaagſtem ten hemel „ opgezonden — lang genoeg had de menſchenvriend, „ die, te midden van 't algemeen bederf, den adel eener „ vrye ziel durfde behouden; die de wonden zag, waar „ aan het lieve Vaderland zieltoogde, traanen —— heete traanen om deszelfs kommervollen toeſtand geweend, „ en redding van den Erbarmer afgebeden. —— De „ Erbarmer zag die traanen; de Beſtisſer van het lot „ der Volken hoorde die klaagſtem. Hy wenkte, —— „ de duisternis was niet meer! Hy wenkte, en de ſterke muuren, waar achter de luide Hozannas van eigendunkelyk gezag reezen, vielen in 't ſtof —— de natuur wapende zich met het vrye Volk tegen de onrechtvaardigheid; de ſtroomen van het zo diep vernederd Nederland werden effen paden, waar langs de „ vryheid, aan de hand van een grootmoedig Volk, op „ den grond der Batavieren te rug keerde. Alles juicht; „ alles herhaalt haaren heiligen naam. De menſchenvriend wykt na de ſtille wooning, knielt, en ſtamelt „ lofzangen, de grootheid van den Almagtigen altyd „ onwaardig; de ſtem van 't vernuft, welke voor 't „ geluk der Volken waakt, verheft zich weder, en de „ Nederlander is gelyk aan den wandelaar, die, langen „ tyd ten prooije aan kommer en ellende, op wegen, die geen uitkomst lieten hoopen, ronddoolde, „ maar op éénmaal de dorre woesteny verwisſeld ziet „ met weelige landsdouwen, in welker verſchiet voor „ hem nog verrukkender tooneelen ſchemeren.

„ Ook deeze Maatſchappy nam altyd een hartlyk deel „ in alles wat het lieve Vaderland betrof; zy leedt en „ juichte met hetzelve; hier bleef men, geduurende de „ zevenjaarige ballingſchap der vryheid, aan haar den-

„ ken,

(*) Op dit Berigt beroept zich de Redenaar, in eene Aanteekening; weshalven wy daartoe, als geheel echt, onzen Leezer mogen wyzen.

„ ken, van haar ſpreeken; hier hieldt men zich ſteeds
„ bezig met het hooge ideaal van Volksgeluk; hier
„ leerde men, niet 't geen was, maar 't geen zyn
„ moest; hier, door geen ſchynſchoon beguicheld, door
„ geene vooroordeelen, waaraan het merk van heilige
„ onfeilbaarheid werd opgedrongen, afgeſchrikt, waren
„ koude wysgeeren, om de waarheid te zoeken,
„ redenaars en dichters, om de gevonden waarheid aan
„ te pryzen, en, wie ook kruipen en vleijen mogt,
„ hier is door de algemeene ſtem geen ſillabe vleijery
„ geſprooken. —— Geen wonder dan, dat zodanige
„ Maatſchappy de eer genoot, verdacht te zyn by
„ de vyanden der waarheid, welker ooren meest ge-
„ ſtreeld worden door de ſtilte des Volks, en die,
„ gelyk aan den dood, liefst over ongevoelige werktui-
„ gen regeeren, om dat zy alles vreezen; om dat zy
„ ſidderen, dat eene Natie, welke vry denkt, eindelyk
„ wél denken moet, dat, wie zyne rechten kent, die
„ rechten zal willen genieten (*)."

Zodanig eene Maatſchappy was waardig een Feest der Vryheid te houden; en heeft zy, in den Burger VERKUIL, den rechten Man gekoozen om de wederkomst van haare lang betreurde Lieveling te vieren, en de Burgers geluk te wenſchen met deeze belangryke Omwenteling; met welke hy, met een warm hart, de Maatſchappy geluk wenscht, en daar op laat volgen:

„ Dus is de groote opſtand van vryheid en gelykheid
„ volbragt —— dus zyn de eerſte beſlisſende ſtappen
„ gedaan. Een nieuw Vaderland vertoont zich voor on-
„ ze, nog verbaasde, oogen; maar dat Vaderland moet
„ bloeijen; de keten is gebrooken —— maar haare
„ ſchakels blyven knellen, en hebben nog niet kun-
„ nen gebrooken worden; Holland is nog maar ſints wei-
„ nige dagen uit den langen ſlaap verreezen, het moet
„ zich nog tot de hoogte zyner nieuwe beſtemming ver-
„ hef-

(*) Wy herinneren ons hier het Verbod des *Treurmuzyks* by de Lykreden op PIETER NIEUWLAND, door J. R. VAN SWINDEN, op den 24 van Wintermaand des laatstverloopen Jaars; zie No. 5 der *Aantekeningen* op die Redenvoering, bl. 111; en men vergelyke daar mede het gebruik des Muzyks te deezer gelegenheid, en de Toonen te dier gelegenheid aangeheeven, volgens het hier boven aangeduid Berigt in de *Letterbode*, waartoe wy andermaal onze Leezers wyzen.

„ heffen; het geen verricht is blyft een waarborg voor „ 't geen zal kunnen verricht worden; maar niet „ te min wacht u nog het groote ſtrydperk; Burgers! „ Burgers! nog moet de toekomst deeze groote vraa„ gen beantwoorden: „ „ Zult gy vry —— zult gy „ ſlaaven zyn? zult gy altyd de ſpeelballen van gril„ ligheden, de ſlachtoffers van eigendunkelyk gezag bly„ ven, of zullen uwe perſoonen, uwe goederen, on„ ſchendbaar door wyze en onveranderlyke wetten ver„ dedigd worden?" " —— Hoe nadrukkelyk moeten „ deeze groote belangens uwe geheele aandacht boei„ jen! —— Het oog der Volken is op u gevestigd; „ uwe vyanden ſtaan gereed, om ieder uwer verkeerde „ ſtappen toe te juichen, om dat zy daarin de wen„ ken tot hunne herſchepping zullen meenen te zien; ie„ der disſonant zal daarom, in hunne ooren, de ſchoonſte „ harmonie zyn. —— Burgers! aan uw tegenwoordig „ gedrag is gehecht het belang, niet van één dag, niet „ van één jaar, maar van eeuwen; het nageſlacht zal „ gevoel hebben van de wyze, waar op wy deeze om„ wenteling zullen voltooijen; de minſte ſmet op dezel„ ve zou gelyk zyn aan fyne trekjes, op de zachte bast „ van een jongen boom geſneeden; zy groeijen op met „ den boom, en komen, als groote trekken, onder 't „ oog van 't richtend nageſlacht."

Wat voelt men niet, Leezers! by zulk een voordragt? Kan men zich van uitſchryven zulker plaatzen weder-houden? Dan wy moeten meer ter zaak komen. „ Hoe „ zouden wy", vaart de Redenaar, naa eene tusſchen-ſpraak wegens het belang der op handen zynde verrig-tingen, voort, „ het Feest, den Vaderlande heilig, „ waardiger kunnen vieren, dan met over deeze duure „ belangens te ſpreeken? hoe plegtiger bloemen voor de „ voeten der vryheid werpen, dan met op haare verhe„ vene beſtemming te ſtaroogen? Ik dacht dus, dat in „ dit uur voor u niet geheel zonder belang zou kunnen „ zyn, de korte aanpryzing *van één algemeen Beginſel,* „ *het welk den vryen Nederlander ten Gids behoort te* „ *ſtrekken in het vestigen zyner Politiecque en Burger-* „ *lyke Vryheid.*"

„ Wy moeten poogen", vaart de Redenaar, naa eenige tusſchenkomende treffende bedenkingen, op hem als Redenaar zelve paſſende, voort, „ deeze tweederlei ſoort „ van vryheid, te dikwerf door veele ſchryveren ver-

„ mengd,

„ mengd, naauwkeurig te onderſcheiden; en te meer zal
„ deeze duidelyke onderſcheiding voor den Nederlander niet
„ zonder belang zyn, naa dat men, niet lang geleden,
„ met de ſophistiſche pen van eenen BURKE, opzette-
„ lyk heeft willen bewyzen, dat de eerſte, de Politiec-
„ que Vryheid naamlyk, vooral met betrekking tot
„ dit Gemeenebest, ten uiterſten nadeelig zou zyn (*).

„ De Burgerlyke Vryheid is het deel van ieder Bur-
„ ger; de Politiecque Vryheid dat van alle de Burgers te
„ ſamen, van de Natie.

„ De Burgerlyke Vryheid is de waarborg der Rechten
„ van ieder Burger; de Politiecque Vryheid die van de
„ Rechten der Natie.

„ De Burgerlyke Vryheid bindt de handen des Burgers,
„ en belet hem zynen medeburger te benadeelen; de
„ Politiecque Vryheid bindt de handen der Regenten, en
„ belet hen de Natie te benadeelen.

„ De Vryheid des Burgers beſtaat daar in, dat hy
„ niets dan de Wet gehoorzaame; dat hy niet den
„ Mensch, maar de Wet, vreeze. —— De Vryheid der
„ Natie beſtaat daar in, dat zy alléén de Wet van haar
„ Geluk gehoorzaame; dat zy de verdrukking niet vree-
„ ze; dat zy de magt hebbe dezelve tegen te gaan, te
„ ontzenuwen, te ſtraffen."

Welke verlichte punten, Leezers! — Op dezelve het ſtaarend oog gevestigd, en ze wel in aanſchouw genomen, hebbende, zullen wy den Redenaar toevallen, als hy vervolgt:

„ Ik kan niet zien, dat, gelyk men gezegd heeft, En-
„ gelen onder ons zouden moeten nederdaalen, en dan nog
„ tot onderdaanen Engelen uit den hemel medevoeren,
„ om ons van die Politiecque zo wel als Burgerlyke
„ Vryheid een wys genot te doen hebben —— neen,
„ dat ſlechts de Engel des verderfs onder ons niet neder-
„ daale; dat ſlechts de burger niet vertrapt worde, ge-
„ lyk wy den worm vertrappen, die aan onze voeten
„ we-

(*) In eene Aantekening wyst de Redenaar ons op het Stuk-je van Mr. JOHAN MEERMAN. 't Geen wy in onze *A. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1794, bl. 176, onder handen namen, en waarover wy ons gevoelen toen geuit hebben, met zo veel vryheids als de toenmaalige tydsomſtandigheden gedoogden — met zo veel vryheids, dat ſchroom om 't zelve *zo* te plaatzen onze Drukkers beying.

„ wenelt; dat flechts het volk niet gedoemd zy, gelyk
„ te weezen aan die dieren, welke ginds gehecht zyn, om
„ ſtraks naar willekeur ter ſlachtbank geſleept te wor-
„ den, en ons Vaderland zal het heiligdom dier dubbele
„ Vryheid kunnen zyn; ons Vaderland, Burgers! zal dat
„ heiligdom weezen, en de eerſte pylaar, waar op 't
„ zelve rust, het opſchrift draagen: GELYKHEID."

Hier beroept zich de Burger VEREUL op de welbekende en met regt hooggeprezene Verhandelingen van CRAS en PAULUS, over dit Onderwerp; en hy teekent de grenzen af, binnen welke hy de Gelykheid wilde bepaalen; en dan zullen wy, gelyk hy zich uitdrukt,
„ in alle onze wetten, in alle onze inrichtingen, de
„ Gelykheid tot een algemeene gids neemen; zy is het
„ meest vruchtbaar, meest in deszelfs gevolgen heilzaam,
„ beginſel; zy ſtrekt zich uit tot alle de raderen en be-
„ trekkingen der Maatſchappy; zy is de bron van het
„ welzyn der Volken, van de vrede en de eendragt
„ tuſſchen Burgers en Regenten, tuſſchen Burgers en
„ Burgers."

Dit zegt de Redenaar niet alleen, maar hy bewyst het op eenen meesterlyken trant, in een verheeven ſtyl; eerst ten aanziene der *Politiecque Vryheid*, en geeft de heilzaamſte maatregelen op om dezelve te bewaaren. Wy kunnen hem hier niet volgen, maar niet nalaaten eene raadgeeving af te ſchryven, die, by zo veele Volkshandelingen, als thans van dag tot dag in den Vaderlande plaats grypen, nooit uit het oog moet verlooren worden. — „By alle deeze en andere maatregelen ter bevesti-
„ ging der Politiecque Vryheid van de beste, de edelmoe-
„ digſte Natie, zult gy in de keuze uwer *Vertegenwoor-*
„ *digers* wys zyn; gy zult den man van het beſtier ver-
„ wyderen, die by ANTONIUS de vleijer van CÆSAR is, en
„ zyn vyand by BRUTUS; gy zult zorgen dat 's Volks
„ belangens niet in onzuivere handen komen; de deugd-
„ zaame Man alléén, alléén hy, die de waarde der
„ menschheid gevoelt, verdient de eer, een vry Volk te
„ vertegenwoordigen. —— 't Is omdat de Zedekunde zo
„ zeer by ons miskend werd, dat wy zo diep ongeluk-
„ kig zyn —— wy hebben daar over bitter geweend —
„ ô, dat onze kinderen daar over niet weenen! — zonder
„ Zedekunde is 'er geen waare Staatkunde, geen Regee-
„ ringsvorm, geen Natie; zonder Zedekunde wordt de
„ Staatkunde weldra misdaadig —— de beste Regee-
„ ring-

„ ringsvorm weldra niet anders dan het wapen van den
„ ſterken tegen den zwakken."

Een beklaagenswaardige toeſtand, beweezen door het gebeurde in ons Vaderland in de jongſte tyden der Overheerſching, gemaald in een treffend tafereel, welks laatſte trekken zyn: „ Vaderland! heb ik u geſchilderd!
„ Vryheid! heb ik uw treurig lot gemaald!.... Ker-
„ kers van Wezel! Graf van Capellen! verwoest Gel-
„ derland!. . . rechtvaardig God!. . . . "

Dit is het treffend flot der eerſte Afdeeling. Waarop hy de tweede met deeze betuiging aanvangt: „ Wy her-
„ innerden u tot dus verre, dat de duurzaamheid uwer
„ Politiecque Vryheid uit de weldaadige bron eener wy-
„ ze Gelykheid moet voortvloeijen; maar dit is niet ge-
„ noeg —— wilt gy, dat Nederland nog iets blyve bete-
„ kenen op de Staatkundige kaart, waar op deszelfs vyan-
„ den het reeds niet meer zagen, dan moet gy ook op dien
„ zelfden grondſlag uwe Burgerlyke Vryheid bouwen;
„ dan moeten ook uwe Burgerlyke Wetten, voor het
„ heilig oog der Gelykheid, zuiver bevonden worden,
„ en zo wel hy, die meer, als hy die minder heeft, ge-
„ noodzaakt zyn met den Wetgeever te zeggen —— *dat*
„ *is recht!*"

Met geen min kragts en vuurs behandelt de Redenaar, zyn Onderwerp zo volkomen meester, dit gedeelte. Veel ſchoons daar uit af te ſchryven zou ons niet vermoeijen; maar wy hebben het beſtek, ons gezet, reeds overſchreeden, en kunnen te ligter van dit Werkje afſtappen, daar de geringe prys, waar op dit Meeſterſtuk geſteld is, het in aller handen moet doen komen. —— Welk een klem van tegenoverſtelling doet hier *Burgerlyke Vryheid* en *Burgerſlaaverny* by elkander afſteeken! welke affchuwelyke trekken maalen de laatſte, welke ſchoone de eerſte! Mogten wy de eerſte eenmaal met de daad aanſchouwen; en inzonderheid bewaarheid zien deeze twee trekken: —— „ De openbaare bedieningen verſlinden
„ niet meer de onmaatige jaarwedden, waar door dom-
„ me ledigloopers, ten koſten van het algemeen, groot
„ worden.

„ Dezelfde man vereenigt niet meer in zyn perſoon
„ *verſcheide kostbaare bedieningen*, welker waarneeming
„ hy weder aan anderen vertrouwt" —— [of, dit is ons byvoegzel, zelve gebrekkig waarneemt.]

De Burger VERREUL betoont zich ten flot den rechtſchaa-

ſchaapen Godsdienſtvriend; dit is 'er een gedeelte van: „ Laat ons, der verwoeſtinge ontſnapt, op den Gods- „ dienſt, als op eene onwrikbaare zuil, rusten; en, „ indien onze ſtandvastigheid, onder den moeilyken taak, „ welke ons nog overig blyft, wankelt — indien het „ vuur van onzen yver verflaauwt — zullen wy denzelven „ weder aan dien heiligen fakkel ontſteeken! — Dus „ word het groot werk, onder de duidelyke kenmerken „ van den Godlyken wil aangevangen, onder den God- „ lyken zegen blymoedig voleind. — En, wat dan onze „ vyanden meenen te kunnen — Hy, voor wien zy ſtof „ zyn, kan nog meer! Troonen zinken, ſcepters breeken, „ maar God is eeuwig, en de waarheid met Hem."

Aanſpraaken, aan de Vertegenwoordigers des *Franſchen* Volks (*) — aan de Proviſioneele Vertegenwoordigers van het Volk van *Amſterdam* — aan de Leden der Maatſchappy — aan de Medeburgers, — niet op den gewoonen leest geſchoeid, volgen; en eenige couplétten uit 's Redenaars eigen Dichtſtuk: *De Lof der Naarſtigheid*, door hem, vier jaaren geleden, in deeze zelfde Maatſchappy, uitgeſprooken, den grooten Zeevoogd DE RUITER betreffende, dienen ter gepaste aanſpooring tot Standvastigheid.

Verhandeling over de Oorzaaken van het Verval, en Opgaave van Middelen ter Verbeetering, van onzen algemeenen Welvaart. Te Amſterdam, by A. Mens, Jansz. 1795. *In gr.* 8*vo.* 96 *bl.*

In deeze Verhandeling zyn gegronde bedenkingen, welke de aandagt der hooge Regeering dubbel waardig zyn: onder anderen komen byzonder in aanmerking:

1. Het betaalen en vooruitſchieten van Wisſels aan Buitenlanders.

2. Het voorby den Lande doen vaaren van goederen voor rekening zo van Vreemden als van Inlanders, welke goederen reeds betaald zyn, volgens § 1, door de Kooplieden alhier.

3. Het

(*) In het *Franſch* voorgedraagen; doch hier verduitſcht: de oorſprongiyke *Franſche Aanſpraak* zal plaats vinden in de *Franſche* Uitgave deezer Redenvoeringe, welke de Schryver verklaart dat eerlang gereed zal zyn.

3. Het Geld verſtrekken in vreemde Negotiatien.

Nopens het 1ſte kan een wél uitgedagt Verbod van dienst zyn, om dat daar door § 2 zal voorgekomen en verhinderd worden, dewyl 't laatſte als dan niet zal konnen geſchieden, en men verpligt zal zyn om de goederen hier te brengen, en van hier te verzenden. Betreffende het 3de, dit behoort geweerd te worden, en, was het nooit gedaan geweest, de buitenlandſche Potentaaten zouden geene gelegenheid gehad hebben om zich door Land- en Zeemagt zo gedugt te maaken, nadien zy de penningen, daar toe benoodigd, van hunne Ingezetenen nimmer hadden konnen bekomen, waar mede zy, ons tans beoorlogen en benauwen.

Om dit kwaad te weeren, en den Lande voordeel toe te brengen, heeft de Autheur zeer wel uitgedagt eene belasting op die vreemde Negotiatien van den een en een half 100 p^{n}. Deeze zou naastdenkelyk 9 millioenen, jaarlyks, aan den Lande opbrengen. Want men begroot het beloop der buitenlandſche Negotiatien, voor zo ver 'er onze Inwoonders in participeeren, op 600 Millioenen guldens.

Een groot nadeel voor ons Land is, dat wy het grootſte gedeelte onzer natuurlyke Leevensmiddelen (als Rogge en Tarw) van de Buitenlanders moeten koopen; dit komt ons op verſcheidene millioenen te ſtaan, die na buiten gaan, en waar door 't Land jaarlyks zo veel armer wordt. Men zal hier tegen inbrengen 't groote voordeel der Lands producten die na buiten gaan, 't geen egter, zo niet geheel, ten minſten voornaamlyk, aan de Kaasnegotie moet toegeſchreeven worden: doch al ware het dat zulks dat kon opweegen, 't geen wy niet gelooven, zo kan eene duurte in de Graanen zo nadeelig en ruïneus voor 't Land zyn, dat verſcheidene jaaren voordeels op de Kaasnegotie 't zelve niet zal konnen opweegen, 't geen tans zeer blykbaar is. —— De onbebouwde gronden, en nuttelooze en kostlyke Meiren, zouden met voordeel daar toe konnen worden geapproprieerd, en al die kosten zouden in 't Land blyven, en de duurte van 't Graan voorgekomen worden. Ik gaa voorby de Agiotatien der Kooplieden, en verdere verderflyke Machinatien.

Byvoegſels en Aanmerkingen voor het Elfde Deel der Vaderlandſche Historie van JAN WAGENAAR. *Door Mr.* H. VAN WYN, *Mr.* N. C. LAMBRECHTSEN, *Mr.* ANT. MARTINI, E. M. ENGELBERTS, *en anderen. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1793. *In groot* 8vo. 116 *bladz.*
—— *Dezelfde voor het Twaalfde Deel*, 126 *bl.*

Wy behoeven niet te herhaalen hetgeen wy, meer dan eens, betreffende deezen nuttigen en loflyken arbeid van den kundigen Burger VAN WYN, en deszelfs Medegenooten, gezegd hebben. Wy volharden in dezelfde gevoelens, raakende den dank, welken de Liefhebbers van de Geſchiedenisſen des Vaderlands aan de ſchranderheid en onvermoeide vlyt deezer Mannen verſchuldigd zyn, en achten het juist om deeze reden onnoodig, uit dit Elfde en de volgende Stukjes breedvoerige *uittrekſels* te geeven. Hierendaar iets aan te ſtippen van *hetgeene* ons byzonder merkwaardig is voorgekomen zal voldoende zyn om den Leezer tot het doorbladeren en beoefenen van het Werk zelve aan te moedigen.

Het Elfde Stukje beantwoordt, naar gewoonte, aan het Elfde Deel van WAGENAAR's Historie, en loopt dus van het Jaar 1625, in welks Lente FREDERIK HENRIK, in plaatze van zynen overleden Broeder MAURITS, tot Stadhouder, Kapitein- en Admiraal-Generaal van Holland en van Zeeland, en, door de Algemeene Staaten, tot Kapitein- en Admiraal-Generaal over het krygsvolk van den Staat, werd aangeſteld, tot op het ſluiten en bekrachtigen van den Munſterſchen Vrede, op den 15den van Bloeimaand des Jaars 1648.

Wy zouden hier wel eenige aanmerkingen kunnen maaken op den ontydigen yver van ſommige Hollandſche, Stichtſche en Overysſelſche, Predikanten, tegen de hulp, welke de Staaten goedvonden den Koning van Frankryk te verleenen, ter verovering van Rochelle, waarvan in dit Stukje bl. 12 en 14 geſproken wordt. Diergelyke voorvallen zyn in onze Geſchiedenisſen verre van zeldzaam; de preekſtoel en het character van Leeraar menigmaalen misbruikt tot oogmerken, welke van den dienst der Predikanten geheel vreemd waren. Indien eenig Land, ten minſten waar de Proteſtanten het roer

loer van Staat in handen hadden, ooit den ſchadelyken invloed van of muitzuchtige of ten minſten onverſtandiglyk yverende Kerkelyken heeft ondervonden, het is gewisſelyk het onze geweest. Doch het is hier de plaats niet om daarover uit te weiden, of de noodzaaklykheid te toonen van het beteugelen zulker onderneemingen.

WAGENAAR had geſchreven, dat het Staatſche Leger, in den Jaare 1631, na Vlaanderen gevoerd zynde, om, ware het mogelyk, zich van Duinkerken meester te maaken, op de onvoorziene nadering van den vyand, tusſchen Gend en Brugge, tot den terugtocht wierd beſloten, tegen het gevoelen van FREDERIK HENRIK. Hy ontleende zyn verhaal uit de *Memoires de* FREDR. HENRI, een Werk van veel gezachs, als zynde, waarſchynlyk, door eenen der kundigſte Officieren van dien tyd opgeſteld, en door den Vorst zelven, ten minſten gedeeltelyk, nagezien. En, evenwel, ſchynt uit laater uitgegeven ſtukken te blyken, dat de Prins zelve den voorſlag deed, „ of het niet beter ſoude weſen, een honorable retraicte „ te maken, als de macht van 't Land in haſard te ſtel„ len," en dat „ de meeste ſtemmen hebbende gezien „ d'inclinatie van ſyne Excell. hebben gereſolveert tot de „ retraicte." Over dit verſchil vinden wy hier eene breedvoerige aantekening, van bladz. 58 tot 67. De Schryver betuigt, bl. 60, „ geen doorzigt genoeg te hebben, om tus„ ſchen de bovengemelde berigten der Schryveren te be„ ſliſſen; waartoe hem ook de Staatsſtukken geen ge„ noegzaamen grond en alles uitdoende redenen aan de „ hand gaven." Hy geeft vervolgens het voornaamſte op, dat hem is voorgekomen, en laat het oordeel over aan meer kundigen. Wy zullen ons wel wachten van die meerdere kundigheid ons aan te maatigen, of eene beſliſſende uitſpraak te doen: dan het komt ons evenwel voor, dat de Prins, zowel als de Afgevaardigden te velde, niet tegen den hertocht was, wanneer hy den onverwachten tegenſtand der Spanjaarden ontmoette. Het kan wel zyn, dat hy dit gedeelte der *Memoires*, welke zynen naam draagen, niet heeft nagezien, en dat de opſteller gedaeht heeft, hem meer te zullen vereeren, indien hy hem deed voorkomen als afkeerig van eenen aftocht, die, met hoeveel beleids volvoerd, toch van het misluk-ken des aanſlags getuigde. Ondertusſchen is uit zulke ſtrydige berichten wel eens aanleiding genomen om de

geloofwaardigheid van geheele verhaalen in twyffel te trekken, en alle hiſtoriſche waarheid als onzeker te doen voorkomen. Onzes bedunkens, zeer te onrecht. Schoon 'er ſomtyds eenige duisterheid door ontſta; wanneer het ſtrydige der verhaalen niet het weezenlyke, maar alleen eenige omſtandigheden, der zaaken aangaat, wordt de zekerheid van het eerſte 'er geheel niet door verzwakt. Indien de zo even gemelde giſſing eenigen grond had, zoude wel de Opſteller dier Gedenkſchriften daardoor niet in geloofwaardigheid winnen, maar de grondzaak, de tocht na, en de aftocht uit, Vlaanderen, onbewogen blyven. En wat wonder ware het zelfs, dat FREDERIK HENRIK eens van gevoelen veranderd, eerst van den aftocht afkeerig ware geweest, en denzelven evenwel naderhand had goedgekeurd? Dat de eene Schryver het eerſte, de andere het laatſte, verhaalde?

Verſcheiden aanmerkelyke byvoegſels tot WAGENAAR's verhaal, en etlyke verbeteringen op hetzelve, levert ons dit Elfde Stukje. Wanneer dus de gemelde Schryver ſpreekt van den ſlechten uitſlag des Veldtochts van het Jaar 1635, vinden wy hier, bl. 82 env., aangemerkt, dat men te water, in dat jaar, niet gelukkiger was geweest, waarvan verſcheiden blyken aangevoerd worden. Onder de verbeteringen zyn de voornaamſte, dat men by WAGENAAR, bl. 147. reg. 5, in plaatze van „ zaaken van Staat of „ Regeeringe," moet leezen, „ punten van beſchryvinge:" waarover etlyke Steden van Holland, in het Jaar 1631, weigerden te handelen, zo lang men den braaven en verdienſtelyken H. DE GROOT ongemoeid liet (*). —— Zo wordt ook bl. 89 getoond, dat het Werk van SELDEN, *Mare clauſum* genoemd, eigenlyk niet gericht was tegen het *Mare liberum* van DE GROOT, zo als WAGENAAR heeft, bl. 259, ſchoon zekerlyk de gedachten der beide Schryveren tegen elkander aanliepen. —— In de *Vaderl. Hiſt.*, bl. 444, leest men: „ Het Hof trok zig deeze „ zaak" [t. w. de opſchuddingen te Dordrecht, in het Jaar 1647] „ alleen aan, die anders ook tot den Stadhouder „ ſcheen te behooren, om dat .... Prins WILLEM nog „ niet in de Stadhouderlyke waardigheid bevestigd was." Doch hier wordt, bl. 105, duidelyk getoond, dat het Hof

(*) Bl. 70.

Hof wel degelyk den Stadhouder erkende en met denzelven de zaak overleide.

In het Twaalfde Stukje, dat, gelyk WAGENAAR'S Twaalfde Deel, begint na het sluiten van den Munsterschen Vrede, in 't Jaar 1648, en eindigt met den Vrede in 't Noorden, in 't Jaar 1660, vinden wy verscheidene gewigtige aantekeningen, betreffende den vermetelen aanslag van WILLEM DEN II tegens 's Lands Vryheid, in het doen gevangen neemen der zes bekende Heeren, en in de beruchte onderneeming op Amsterdam — en niet minder betreffende de groote Vergadering der Vereenigde Gewesten, in den Jaare 1651, in den Haag gehouden. By deeze gelegenheid wordt bl. 74, env. gesproken van de gemaatigdheid der Staaten van Holland jegens de Remonstranten, en andere van de Hervormde Kerke verschillende Gezindheden. Die gemaatigdheid was zekerlyk veel grooter dan die van andere Mogendheden of Vorsten, ja zelfs dan die der Staaten van de overige Provintien. Zy was evenwel verre van het geen zy behoorde te zyn. Zy onderstelde, bl. 85, dat andere Secten en Gezindheden uitgesloten waren van de openbaare bescherminge, en ontstond, naar het schynt, meer uit het belang van den koophandel, dan wel uit eene rechtmaatige bezeffinge der menschelyke rechten. —— Merkwaardig is ook het bericht, raakende de Vertaaling van het *Nieuwe Testament* uit de oude Grieksche Taale in de hedendaagsche, door eenen MAXIMUS van Calliopolis, onder opzicht van eenige Hoogleeraaren, en op last der Algemeene Staaten, gedaan, (zie bl. 77.) Van minder gewigt voor de uitbreiding van de Christelyke Leere was eene diergelyke Overzetting van de *Geloofsbelydenis*, *Catechismus* en *Liturgie*, der Hervormde Kerke, door HIEROTHEUS (of, zo als hy in een byvoegsel op dit Stukje (bl. 122) genoemd wordt, PHILETHEUS (*)) van Cephalonie. —— Naauwlyks kunnen wy ons wederhouden van eene aanmerking over te schryven, raakende de meening van het eerste Artikel der Utrechtsche Unie, omtrent het beslisſen van geschillen, welke tusschen de onderscheiden Leden van dat Verbond ontstaan mogten. Doch daar zy in het Werk zelve na genoeg vier bladzyden beslaat, (van bl. 81–85) en voor gee-

(*) Dit is misschien eene drukfeil voor PHILOTHEUS.

geene verkorting vatbaar is, moeten wy den Leezer derwaards wyzen. —— Op bl. 95, env. zyn nog verſcheidene zeer leezenswaardige Aantekeningen over den oorlog, door de Engelſchen, in het Jaar 1652, den Nederlanden, zo onrechtvaardiglyk, aangedaan; welken men, misſchien, op rekening van den onderdrukker der Engelſche Vryheid, OLIVIER CROMWEL, zoude kunnen ſtellen, indien niet en voorgaande en vooral volgende tyden, maar al te duidelyk, geleerd hadden, welke behandeling ons Gemeenebest van die Natie te wachten heeft, door welke hoofden zy ook moge beſtuurd worden, wanneer zy haar belang meent te kunnen bevorderen door het plonderen van haare Nabuuren. —— Op bl. 91 wordt aangetoond, dat WAGENAAR zich vergiste, wanneer hy in zyne *Vaderl. Historie* ſchreef, „dat de gewoone Vergadering der Al„gemeene Staaten niet gezeten had, zo lang de groote „Vergadering by een was."

De kundige Schryver, op bl. 95, van eenen *misſlag* van den Engelſchen Geſchiedenisſchryver HUME *gewaagende*, geeft denzelven den naam van den *uitmuntenden*. Wy erkennen gaarne de kundigheid en welſpreekenden ſchryftrant (welken laatſten men uit de jammerlyk uitgevoerde Nederduitſche Vertaaling niet moet beoordeelen) van deezen Schryver. Maar met dit alles twyffelen wy zeer, of zyne blykbaare partydigheid voor het Huis van STUART niet al te zeer ſtryde tegen een der allervoornaamſte vereiſchten van eenen Geſchiedenisſchryver, om hem op deezen eernaam rechtmaatige aanſpraak in de gemelde hoedanigheid.

Uit de vergelyking van het getal der bladzyden, welke dit Stukje uitmaaken, met de plaatzen van WAGENAAR, waartoe de aangehaalde byzonderheden behooren, kan men ligtelyk opmaaken, dat de Aantekeningen over de laatſte helft van het XIIde Deel der *Vaderl. Historie* veel ſchaarſer zyn, dan over de eerſte. Misſchien is den geachten Schryveren omtrent de eerstgemelde minder van gewigt voorgekomen. En, inderdaad, de eerſte helft bevat een der woeligſte en belangrykſte tydperken van onze Geſchiedenis, het korte, maar geweldige, Stadhouderſchap van WILLEM DEN II, en de groote Vergadering, waarin Holland inzonderheid toeleide om een Ariſtocratisch bewind te vestigen op de puinhoopen van het Stadhouderlyke: eene pooging, welke toen voor eenen gerui-men tyd gelukte, en daar de denkbeelden van echte Volks-

Volksvryheid by verre de meesten geheel ſcheenen verloren, of nimmer opgekomen te zyn, misſchien, het beste was, dat, in die omſtandigheden, konde gedaan worden. Doch, gewisſelyk, zoude men veel beter geſlaagd zyn, en, waarſchynlyk, het Vaderland veele volgende rampen beſpaard hebben, indien men het Volk zyne waare rechten had leeren kennen en laaten oefenen.

In de getalen der aangehaalde bladzyden van WAGENAAR's Werk zyn ons verſcheidene drukfeilen in deeze twee Stukjes voorgekomen, gelyk ook in ſommige andere getalen. Zo moet men bl. 72 van het Elfde Stukje, reg. 3, voor 175 leezen 173 — bl. 87, reg. 10 v. o. voor 16 waarſchynlyk 6 — bl. 93, reg. 6, voor *zeventiende* (zie Bylaage, Letter A.) *vyftiende*. —— In het Twaalfde Stukje, bl. 55, reg 11, ſtaat *op de lengte van ſlechts een half uur gaans na*, allerwaarſchynlykst is dit eene ſchryffeil door verhaastinge ontſtaan, waarvoor men ſtellen moet *op ſlechts een half uur graavens na*. Zie WAGEN. *Beſchr. v. Amſterdam, I Stuk, bl.* 565 van den druk in folio — bl. 64, reg. 12, ſtaat *Kornelis*, lees *Jan*. —— Op bl. 90, reg. 11, env. wordt een vermeende druk- of ſchryffeil in WAGENAAR's Werk aangeſtipt. Maar die Schryver gebruikte waarſchynlyk de druk van *den Hollandſchen Mercurius* van het Jaar 1657, alwaar duidelyk ſtaat, dat de Griffier MUSCH overleed op den 26ſten van Wintermaand des Jaars 1650. —— Doch het lust ons niet ſproeten in een ſchoon aangezicht te zoeken.

Plakkaaten van de Proviſioneele Repreſentanten van het Volk van Amſterdam, uitgegeeven door G. BRENDER A BRANDIS, *Secretaris van voornoemde Repreſentanten. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1795. *In gr.* 8*vo.* 236 *bl.*

In éénen bundel zamengevoegd te zien de veelvuldige en belangryke daaden, welke in de Wereldſtad *Amſterdam, by* en onmiddelyk *na* de groote Omwenteling deezes Jaars, plaats hadden, en welke voorzorgen men tot behoud der Rust en ter vermyding van Verwarring, in die dagen, genomen heeft, moet elken *Amſterdammer* een aangenaam geſchenk weezen, en den liefhebberen der Vaderlandſche Historie dierbaar. Niet minder dan

67 oorſpronglyke Stukken, tot dit laatſte betrekkelyk, levert dit Boekdeel; en ſtaan deeze, om aan het eerſte te voldoen, eerlang gevolgd te worden door eene *Geſchiedenis van Amſterdam, van den* 19 *January tot den* 19 *Juny deezes Jaars, het Tydperk van het Proviſioneel Beſtuur der Amſtelſtad.*

De hand, uit welke dit Stuk komt, en die het volgende belooft, de Burger BRENDER A BRANDIS, is recht geſchikt om dien ſchat van Geſchiedkundige Byzonderheden, in een zo klein, maar zo gewigtig, Tydvak voorgevallen, der Naakomelingſchap over te leveren.

Uit het voor ons liggend Stuk zal niemand wagten dat wy iets zullen ontleenen, wat de *Plakkaaten*, enz. betreft. Alleen moeten wy nog berigten, dat eene korte *Voorreden* het Tydſtip der Omwentelinge ſchetst, in zo verre de Aanſtelling der *Proviſioneele Repreſentanten van het Volk van Amſterdam* aangaat. Zeer gepast is hier de Aanmerking des Schryvers, naa het opgeeven der Naamlyst: „ Niemand onzer Medeburgers — maar „ welligt een of ander uit het, van onzen toenmaaligen „ toeſtand, geheel onkundig naageſlacht, zal met reden „ kunnen vraagen; namen die verkoozene Leden deezen „ last maar zo daadlyk op zich? —— Was eene toe„ juiching van eene menigte voor het Raadhuis vergader„ de Burgers voor hun wettig of voldoende genoeg, „ om zulk een gewigtigen post te aanvaarden? —— Wy „ herhaalen opzettelyk, dat een of ander, uit het volgend „ geſlachte alleen, deeze of ſoortgelyke vraagen zal kun„ nen doen; nadien aan elk Amſterdamsch Ingezeten, „ die weet wat 'er gebeurd is, volkomen bekend moet „ zyn, dat het oogenblik, waarin deeze Commisſie aan „ die Burgers, (door het *Committé Revolutionair der* „ *Stad Amſterdam*,) werd opgedraagen, volſtrekt geene „ weigering konde dulden.

„ Dat niemand zich derhalven verbeelde, dat men „ dien opgedraagen last, zonder eenige tegenbedenking „ of huivering, aanvaardde. Het tegendeel is waar. Doch „ alle perſoonlyke zwaarigheden vervielen; alle tegen„ bedenkingen, hoe gewigtig dan dezelve ook waren, „ hielden op; zo dra men het oog ſloeg op den toeſtand „ der zaaken, in dat tydſtip. Het vreeslyk vooruitzicht „ op alle de yslyke gevolgen eener Regeeringloosheid, „ en wel in eene Stad als *Amſterdam*, en in een tyd van

„ Om-

„ Omwending; het leevendig bezef van de onvermyde-
„ lyke verwarring, onzekerheid en wanhoop, die uit
„ zulk eene Regeeringloosheid moesten gebooren worden:
„ deeze beiden waren reeds genoeg in ſtaat, om, buiten
„ andere overweegingen, het opgedraagen beſtuur te doen
„ aanvaarden; en geenzins op zich zelven, maar alleen
„ op den toeſtand der Stad en het welzyn haarer Burge-
„ rye, te zien; en aan beider belang hunne rust, hunne
„ huislyke genoegens, en gewoone bezigheden, voor eeni-
„ gen tyd op te offeren."

Tot ſtaaving van deeze welgegronde Aanmerkingen kan dienen de Aanſpraak van den Burger RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK, die, tot den post van Voorzitter verkoozen, dezelve aanving met de volgende Aanſpraak, zo als ze ons nagenoeg woordlyk wordt opgegeeven, en den Man tekent tot dien post bekwaam. Dus liet hy zich hooren:

„ Burgers! — Men moet of minder gevoel, of oneindig
„ meer welſpreekenheid, hebben, dan ik bezit, om, op dit
„ oogenblik, de aandoeningen, die zich in myn hart opeen
„ ſtapelen, op eene waardige wyze uit te drukken. Ik
„ zie my, op het onverwagtst, met ulieden ter deezer
„ Raadzaale geroepen, om de teugels van het bewind op
„ te vatten, in een tydſtip, in 't welk, als 't ware, alle de
„ banden der voorige Maatſchappylyke Orde plotsling zyn
„ van een gereeten. — Uwlieder vertrouwen draagt
„ my den post op om in deeze oogenblikken uw Voor-
„ zitter te zyn. In het midden deezer aandoeningen, Bur-
„ gers! heb ik kalmte van geest genoeg om al het moei-
„ lyke van die taak te overzien. Zo ik al gelukkig genoeg
„ mag zyn, om aan uwe verwagting te beantwoorden, ô
„ Burgers! zal ik, zullen wy allen, gelukkig genoeg zyn,
„ om aan de verwagting van onze Stadgenooten te vol-
„ doen? Ik durf my, Burgers! eene zekere maate van
„ menſchenkennis, eene zekere maate van kennis van den
„ aart van ons Volk, aanmaatigen. Vleit ulieden
„ niet van aan allen te zullen behaagen. Dezelfde toe-
„ juichingen, waar van het Volk, by het hooren onzer
„ Naamen, de lucht heeft doen weêrgalmen, kunnen door
„ de taal van gemor, verachting en ontevredenheid, ver-
„ vangen worden. Duizenderleye tegenſtrydige belangen
„ zullen dagelyks, by afwisſeling, beſluiten van ulieden
„ trachten af te perſen, welken uwer onwaardig zouden
„ zyn. Maar, Burgers! hoe ongunſtig ook dat Tafreel

„ moge zyn, alles wordt eenvoudig, alles wordt gemak-
„ lyk, voor den man, die, eens vooral, voorgenomen
„ heeft, om, het koste wat het wil, zyn pligt, zyn ge-
„ weeten, te voldoen. Ziet daar, Burgers! den eenigen
„ weg, welke ons met eer aan het einde van deezen loop-
„ baan kan brengen, of ons met eere op denzelven kan doen
„ vallen. Als uwen Voorzitter verklaar ik, —— en ik
„ eisch dezelfde Verklaaring van u allen, —— dat bil-
„ lykheid, rechtvaardigheid, en grootmoedigheid, myne
„ handelingen zullen regelen. Dat geene gevaaren, van
„ wat natuur, of hoe groot ook, immer in ſtaat zullen
„ zyn, om my tot iets mede te doen werken, het welk
„ van deeze regelen zou afwyken. En het is, na deeze
„ uitſtorting van de gevoelens van myn hart, dat ik,
„ ter uwer begeerte, den post van Voorzitter op my
„ neeme; in de uitvoering van welken post ik ulie-
„ der goedgunſtige ondersteuning en toegeevenheid ver-
„ zoeke."

Hierin ſtemden alle de Leden, met eene onbegrypelyke verrukking, toe. —— De Stukken, hier voorhanden, leveren bewyzen by bewyzen op, hoe zy zich manlyk op hunnen post gekweeten hebben; en de beloofde Geſchiedenis, welke wy reikhalzende te gemoete zien, zal dit, ongetwyfeld, nog meer aan den dag leggen.

Reflexien over 't Noord-Americaansch Beſtier, van 't Judicieele Departement, in 't Civiele en Crimineele, gevolgd van eenige zeer belangryke Aanmerkingen van een geacht Amſterdamsch Regtsgeleerden, betrekkelyk tot 't zelve Onderwerp. Te Amſterdam, by W. Holtrop. *In gr. 8vo. 24 bl.*

De eerſte der *Aanmerkingen* van den op den Tytel aangeduidden Regtsgeleerden, bl. 22 geplaatst, kan men als een Voorberigt aanmerken; en luidt dezelve in deezervoege:
„ Daar alle Wysgeeren niet alleen; maar ieder weezen,
„ met een gezond denkvermogen begunſtigd, innerlyk over-
„ tuigd moet zyn, dat het geluk, de veiligheid en zeker-
„ heid der Maatſchappy voor het grootſte gedeelte gelegen
„ is in de daarſtelling van welgeorganiſeerde, verlichte en
„ van niets als van de Wetten onafhankelyke regtbanken:
„ zo heeft men gemeend het publiek geen ondienst te zul-
„ len

„ len doen, met aan onze Landgenooten gelegenheid te geeven,
„ om daar over de denkbeelden der beste denkers der Ameri-
„ caanſche Natie te leeren kennen —— men heeft geoordeeld,
„ ten dien einde, met vrugt, deeze Reflexien, in onze taal
„ overgebragt, door den druk gemeen te kunnen maaken. De-
„ zelve zyn getrokken uit het uitmuntend Americaansch Werk
„ *The Federalist*; een Werk, het welk in twee Deelen, in
„ klein 8vo., meer gezond verſtand, en opgeklaarde denkbeel-
„ den over Vryheid en Regeeringsvorm, bevat, als uit ver-
„ ſcheide Quarto's of Folio's van oude Publicisten, en
„ uit duizende pakken hedendaagſche Declamatien, te haalen
„ zyn."

Wy kennen het Werk *The Federalist* niet, dan alleen uit het aanpryzende, 't geen de Burger DUMBAR 'er van gegeeven heeft in het Voorbericht van het Iſte Deel zyns hoogſtlofwaardigen Werks, *de Oude en Nieuwe Conſtitutien der Vereenigde Staaten van America*, bl. VIII, die, by een Verſlag van den oorſprong en inhoud deezes Tydſchrifts, mede een zeer voordeelig getuigenis geeft van het Werk, waar uit de *Reflexien* voorhanden ontleend zyn. De Burger DUMBAR ſchryft: „ wy ſchroomen niet, omtrent *The Federalist* te zeg-
„ gen, dat zy, die niet verkiezen in de gewesten der
„ verbeelding om te zwerven, maar egte prakticaale, op
„ ondervinding en menſchenkennis, zo wel als op de be-
„ ginzelen van het Regt, gegronde, Staatkunde verlangen,
„ onzes oordeels, vergeefsch naar iets beters zullen zoe-
„ ken."

Uit dit van zo goeder en bekende hand aangepreezen *Americaansch* Tydſchrift, zyn de hier medegedeelde *Reflexien* betreklyk het gemelde gewigtige onderwerp ontleend. Wy pryzen ze der leezinge aan, terwyl de Leezer aan de *zeer belangryke Aanmerkingen van een geagt Amſterdamsch Regtsgeleerden, betreklyk tot het zelfde onderwerp*, hier bygevoegd, welke vier in getal zyn, en nog geen drie volle bladzyden beſlaan, niet veel tyds zal behoeven te beſteeden: de eerſte deezer vier Aanmerkingen hebben wy in den Aanvange onzer Aankundiginge geheel geplaatst; en kan dezelve tot een ſtaal dienen.

De waarde der Horoscoopkunst, of zedig Onderzoek over het beſtaan en de nuttigheid der Aſtrologie, of Sterrenvoorzegkunde; door HERM. JO. KROM, *Profeſſor en Predikant te Middelburg, Lid van het Zeeuwſche en andere Genootſchappen. Te Middelburg, by* P. Gillisſen, *en de* Wed. J. P. Gillisſen, 1795. *In gr. 8vo. Behalven het Voorberigt, 179 bl.*

De Hoog Eerw. KROM, zo niet een der werkzaamſte Leden van het Natuurkundige Gezelſchap te *Middelburg*, is althans onder hun de mildſte met de vrugten van zynen arbeid den Landgenooten mede te deelen, gelyk onze Aankundigingen van 's Mans veelvuldigen arbeid uitwyzen. —— Arbeidzamen in het vak der Letteren en Weetenſchappen kunnen bezwaarlyk zeggen: ik zal nooit over deeze of geene ſtoffe pen op 't papier zetten. Eene leiding van omſtandigheden brengt ons in eenen ſtand, die een anders niet verkiesbaar voorwerp verkieslyk doet ſchynen. Dit is 't geval geweest onzes Hoogleeraars, blykens zyn Voorberigt en den *Aanvang* deezes zedigen Onderzoeks. 't Welk volgens deezen leiddraad is ingerigt.

Een kort Berigt van de Geſchiedenis der Aſtrologie, en opheldering van 't geen men door de *Aſtrologie* of *Sterrenvoorzegkunde* te verſtaan, en in het ſtellen van den Globe ten dien einde waar te neemen, hebbe. —— In de Heilige Schrift is geen grond voor de beoefening van deeze Kunst; veeleer wordt dezelve daar in veroordeeld. Een uitvlugt hieromtrent beantwoord. —— Gewigtige bedenkingen, welke het Gezond Verſtand tegen de Aſtrologie aan de hand geeft. —— Dezelve nader wederlegd uit het Leerſtuk van Gods byzondere Voorzienigheid; — uitweiding over dit voor den Mensch en Christen troostryke Leerſtuk —— op dit onderwerp toegepast, ter omverwerping van zekeren bepaalden Invloed, welken de Sterren op de lotgevallen der Menſchen hebben zouden. —— Ook heeft men geen grond, om, buiten zulk een invloed, de Sterren voor Moniteurs of Aanwyzers van onze Lotgevallen te houden, uit hoofde van zekere *Harmonia Praeſtabilita*, of *voorafgeſtelde Overeenſtemming*, van het eene met het andere.

Twee zwaarigheden brengt de Hoogleeraar voorts by, en ruimt ze uit den weg — de eene ontleend uit de verbazende moeite, welke door de grootſte Geleerden, waarſchynlyk niet zonder vrugt, aan de beoefening van die kunst beſteed is —— de andere uit de ondervinding van zo veele welgelukte Horoscoopen, —— welke hy geheel uit den weg ruimt, en 'er by gevolge uit beſluit tot de volſlaagene ongegrond-

grondheid der Horoscoopkunst. —— Verder toont hy den invloed, welke de voordeelen, van ouds aan de beoefening der Astrologie verbonden, natuurlykerwyze kunnen gehad hebben; schoon egter verscheiden der grootste Sterrekundigen met die kunst niets ophadden; maar dezelve veeleer als ongegrond verachtten. —— Voorts voert de Schryver eenige Bedenkingen aan tegen de laatere en hedendaagsche Astrologisten of Horoscooptrekkers, inzonderheid omtrent de Voorspellingen in de Brieven van Meester FRANCISCUS, enz. of Spiegel der Waereld, op naam van LUDEMAN uitgegeeven, en wat de vooroordeelen en geneigdheid voor zulk eene gewaande Kunst, ook in deeze verlichte Eeuwe, somtyds zelfs by kundige Lieden, nog leevendig houdt.

Hier aan hegt de Hoogl. een Betoog over de Schadelykheid voor den Mensch (niet tegenstaande men van GODS zyde de Leer eener Prædestinatie erkent,) om zyn Lot vooraf te weeten. En leidt uit alles deeze gevolgen af: dat de Horoscoopkunst geenen grond heeft van bestaan; en, al bestondt 'er zulk een kunst, dat het voor het Menschdom wenschlyk zou zyn dat dezelve nimmer beoefend werd.

Ziet daar de grondschets eener Verhandelinge, by Afdeelingen gedaan, waar wy zo veel weetenswaardigs, zo veel welberedeneerds, in aantroffen, dat dit ryklyk kan opweegen tegen Uitweidingen, die soms vry groot, en door den Schryver hier en daar zelve gevoeld en erkend zyn (zie bl. 70 en 146.) —— tegen het *louter Theologische*, 't welk de Schryver daar in gemengd heeft, en ons min, dan het overige, smaakte.

Te recht neemt hy in aanmerking, op dat wy het een en ander aanstippen, hoe de Ontdekking der nieuwe Planeet *Uranus* door HERSCHEL de Astrologisten moet in verlegenheid gebragt hebben. Het antwoord, 't welk hy vermeldt dat daar op kan gegeeven worden, naamlyk „ dat mogelyk wel ge„ brek aan kunde en waarneeming van deeze *Planeet* oor„ zaak geweest ware van het misslen van zommige Voorzeg„ gingen, en van het gebrek, het welk daar door in zeer „ veele gerokkene Horoscoopen moet plaats gehad hebben;' dit antwoord hebben wy, met de daad, door een Voorstander van die Kunst hooren geeven; die zyne blydschap over deeze Ontdekking betuigde, en daar in grond meende te vinden, om veele tot nog begaane misslagen te zullen verbeteren. Een niet ongeestig redmiddel in de verlegenheid, waar in hy zich ten opzigte zyner vermeende Kunst gebragt vondt.

Wel te recht logenstraft de Schryver de Voorspellingen uit den Sterrenstand opgemaakt, door het voorbeeld van den wereldberoemden *Mathematicus* en *Astrologist* STÖFLER, die ten tyde van CAREL DEN V leefde, en in den Jaare 1524 de

staus-

ſtoutheid hadt eene Voorzegging te doen van eene ſchriklyke verwoesting, welke, in 't gemelde jaar, als door een anderen Zondvloed, over de Wereld komen moest. Eene Voorſpelling die grooten ſchrik door *Europa* verſpreidde, en veel geloofs vondt; dan ſchoon de Conjunctie van *Saturnus*, *Jupiter* en *Mars*, in het teken van de *Viſſchen*, in 't gemelde jaar geſchiedde, en die deerlyke verwoesting niet alleen door STÖFLER, maar ook door andere Sterrekundigen, in *Aſia*, *Africa* en *Europa*, voorſpeld was, niet kwam; maar dat dit eigenſte jaar een der ſchoonſte en vrugtbaarſte was, ooit beleefd.

Dit wel uitgekoozen voorbeeld leezende, verwonderde het ons, dat de Verhandelaar, die, blykens zyne veelvuldige Aantekeningen, eene zeer uitgebreide Beleezenheid bezit, daar niet byvoegde een nog zeer jong geval van dien aart, in ons Vaderland gebeurd. En 't geen wy niet ongepast oordeelen hier te herinneren. De Sterrekundigen hadden in den Jaare 1774 waargenomen, dat de Planeeten *Mercurius* en *Mars* in dit jaar zeer na voorby onzen Aardbol zouden loopen: zommigen hadden zich uitgelaaten over de mogelykheid, dat de nabyheid van een deezer Dwaalſterren aan onze Aarde op dezelve eenigen invloed zou kunnen hebben. Dit ontrustend gerugt waaide uit *Frankryk* welhaast in andere Ryken, en ook in ons Vaderland, over, 'er ontſtondt veel bekommerings onder 't Gemeen, 't welk den achtſten van Bloeimaand met ſchrik zag naderen als 's Aardbols jongſten Dag. Dan nergens in onze Gewesten liep die benardheid tot zulk een uiterſten als in *Friesland*, waar een dweepend Schoolmeester den Propheet ſpeelde, en de akeligſte gebeurtenisſen voorſpelde. Zo veel geloofs vondt het by zommigen, dat zy hunne Broodwinningen lieten ſtilſtaan, in het denkbeeld, dat zy, na den achtſten van Bloeimaand, des niet zouden behoeven. De Hooge Regeering van dat Gewest oordeelde het noodig, ter bedaaringe van de zo zeer ontruſte gemoederen, en ter voorkominge van meerder verwarringe, een Berigt te laaten opſtellen en wereldkundig maaken. —— Deeze Verklaaring veroorzaakte wel eenige gerustheid in de gemoederen; doch de vrees verliet de beklemdſte harten niet te eenemaal, dan naa dat de angſtig te gemoet geziene achtſte van Bloeimaand, zonder dat 'er op denzelven iets zonderlings door de werking der Dwaalſterren veroorzaakt werd, ten einde geloopen was, wanneer het Bygeloof, naar gewoonte, zweeg, en het gegrond belachen van kloeker verſtanden, met geduld, moest verdragen. Wy tekenen dit over uit de *Vaderl. Hist. ten eenmiddelyken Vervolge op* WAGENAAR, XXIV Deel, bl. 364, enz. waar men ook het van Staatswegen gerustſtellend Geſchrift vindt; dat ook in de *Nieuwe Nederl. Jaarb.* van dat Jaar voorkomt.

In

In het dubbel verdiende veragtlyk licht plaatst de Verhandelaar den *Spiegel der Waereld*, op naam van Dr. LUDEMAN, door Dr. KERSTEMAN, uitgegeeven. Een Werk, 't welk tot ſchande van onze Eeuw en van ons Vaderland getuigt, daar van dit lompe Pruilſchrift vol Voorzeggingen, binnen vier maanden tyds, een eerſte druk, van 2200 Exemplaaren, niet alleen vertierd werd; maar welk Werk, in laateren tyd, zulk een onnoemlyken aftrek hadt, dat het nog zesmaal is herdrukt en uitverkogt geworden.

De ſterke gezogtheid van zulk een Werk, in onzen tyd en in ons Land, toont genoegzaam, hoe verdwaasd onze Landgenooten over 't algemeen nog zyn, en hoe zeer zy noodig hebben tegen dit ſchadelyk Vooroordeel met allen ernſt gewaarſchuwd, en afgemaand te worden van eene Dwaasheid, om het met geen erger naam te beſtempelen, die wy, tot ons leedweezen, ondervonden hebben, dat niet alleen heerſcht by het zogenaamd *Gemeen*, maar ook lieden van eenen anderen Stand aankleeft, en waarvan men de ſpooren aantreft by menſchen, die men anderzins zou verongelyken, als men ze voor kleinverſtandig hieldt. Voor deeze laatstgemelden kan het *Ondersoek*, hier voorhanden, dienen; en ware het te wenſchen, dat iemand zich verledigde, om, meer in den *Volkstoon*, een Stukje te vervaardigen, ter beſtryding en ontkragtiging der des nog zo algemeen heerſchende Vooroordeelen, welke men allerwegen aantreft. Om deeze uit te rooijen, moet de ſtraal der algemeene Verlichting ſchynen, en de dageraad der Kundigheden opgaan voor mingeoefende Verſtanden. Deeze zorge zy der *Maatſchappye tot Nut van 't Algemeen* aanbevolen. Terwyl hier toe kragtdaadig kunnen medewerken de Leesboekeryen, ten dienſte van mingeoefende en behoeftige Burgers, hier en daar in ons Vaderland geopend; het openbaar Volksonderwys, 't geen men te *Haarlem* heeft aangevangen, en waar op men van 's Landswegen bedagt is. Een ontwerp van het grootſte aanbelang, en 't geen wy hoopen, dat, naa de volvoering van nog meer dringende Vaderlandſche Behoeften, met allen ernſt zal worden ter hand geſlaagen.

Magazyn van Nieuwe Reisbeſchryvingen, uit onderſcheide Taalen. No. 1. *Te Dordrecht, by* de Leeuw en Krap, 1795. *In gr.* 8*vo.* 176 *bl.*

Het begin eens Werks, klein in den oorſprong, misſchien groot in de volvoering, kundigen wy hier aan. 't Voorberigt, dat zeer kort is, zal den aart en 't oogmerk best ontdekken. Wy vinden daarin vermeld: „ Voor zo verre wy

„ be-

„ bewust zyn, is 'er tot nog toe in onze taal geene *Verza-*
„ meling van vreemde Reisbeſchryvingen voorhanden. Daar
„ nu de nuttigheid, zo wel als het aangenaam onderhoud
„ derzelven, algemeen erkend wordt, hebben wy, het voet-
„ ſpoor van andere Natien volgende, niet onvoegzaam ge-
„ oordeeld, om een nieuw Werk, onder den titel: *Magazyn*
„ *van Nieuwe Reisbeſchryvingen*, aan het licht te geeven. Dit
„ eerſte Stukje zal ſpoedig door een tweede gevolgd worden,
„ en men zal voor alles zorgen, dat 'er geen Reisverhaalen
„ in deezen bundel voorkomen, die alreede in onze taal het
„ licht zien.

„ Drie Stukjes, na genoeg van gelyke grootte als het te-
„ genwoordige, zullen een Deel uitmaaken, en by elk Deel
„ zal een algemeenen Inhoud geleverd worden."

Dit Eerſte Stukje vervat de zeven volgende Reizen. —— Reize van den Heer GORANI door de Republiek *Genua* —— Reize door de Landen aan den *Rhyn*, in de Lente des Jaars 1793, door den Heer VAN KNOBLAUCH —— Nieuwe Reize na de *Pelew-Eilanden* —— Reize van den Major HOUGHTON door de Binnenlanden van *Africa* —— Reize van de buitengewoone Gezanten des Konings van *Engeland* na den Keizer van *China* —— Waarneemingen op eene Reize na *Maintz*, in een Brief aan een Vriend, door c. MEINERS —— Reize van een *Lyflander* na *Warſchauw*, in 1793.

In een Werk van deezen aart komt het en op *Keuze* en op de *Volvoering* aan. In beide ſchenkt dit aanvanglyk Stukje geene ongelukkige Proeve. De *Nieuwheid* en de *Verſcheidenheid*, twee zeer gewigtige vereischten in eene Verzameling van deezen aart, zyn beide in agt genomen, en de Vertaaling, zo verre de oorſpronglyke Stukken ons bekend zyn, is gelukkig volvoerd.

Thans laaten wy het by deeze bykans bloote Aankundiging berusten. Volgende Stukjes zullen ons wel gelegenheid aanbieden tot eene breedvoeriger opgave.

* *
*

LETTER-OEFENINGEN.

De Boeken Ezra, Nehemia *en* Esther; *naar het Hebreeuwsch: met korte Aanmerkingen voor Ongeleerden: door* YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Te Amſterdam, by* M. de Bruyn, 120 *en* 108 *bl. in gr.* 8vo.

J. D. MICHAËLIS, *Nieuwe Overzetting des Ouden Testaments, met Aanmerkingen voor Ongeleerden. In het Nederduitsch overgebragt. XIVde Deel; behelzende de Boeken* Ezra, Nehemia *en* Esther. *Te Dordrecht, by* A. Blusſé en Zoon, *en* de Leeuw en Krap. X *en* 291 *bl. in gr.* 8vo.

Schoon VAN HAMELSVELD toeſtemme, dat de reden der benaaming van het Boek *Ezra* zou kunnen zyn, om dat deze Joodſche Geleerde en Prieſter, en zyne inrigtingen een voornaam gedeelte van het onderwerp en den inhoud van hetzelve uitmaaken, voegt hy 'er echter met regt by, dat het den naam van EZRA daarom *kan* verkregen hebben, om dat hy 'er de Schryver van geweest zal zyn. Hy houdt dit laatſte zelfs voor „ten hoogſten waarſchynlyk, ja, met betrekking tot de laatſte Hoofdſtukken, genoegzaam zeker, alzoo hy daar in van zich zelven meestal in de eerſte perſoon ſpreekt, één of andere keer uitgezonderd, wanneer hy de derde perſoon gebruikt, het geen ook by de beste Schryveren niet ongewoon is. —— Wat de eerſte zes Hoofdſtukken betreft, (voegt hy 'er by) deze bevatten gebeurenisſen vóór zynen tyd, welke hy uit aantekeningen, door ooggetuigen en tydgenoten opgeſteld, ſchynt ontleend te hebben." Hoofdzaaklyk komt hier mede het gevoelen van MICHAËLIS overëen, alleen met dit onderſcheid, dat HAMELSVELD ſchynt te ſtellen, dat EZRA, ſchoon by de zes eerſte Hoofdſtukken zich van vroegere Aantekeningen bedienende, echter daar aan derzelver tegenwoordige gedaante gegeven hebbe; terwyl MICHAËLIS, deze zes Hoofdſtukken, en een gedeelte van het zevende, voor

Jaarboeken, door gelyktydige Schryveren opgeſteld, houdende, van oordeel ſchynt te zyn, dat EZRA dezelven gelaaten hebbe zoo als zy waren, en daar by ſlechts een Byvoegzel hebbe geſchreven, dat met het 27ſte vers van het zeveníde Hoofddeel aanvangt.

Laat ons de gedachten van onze Uitleggers over eenige byzondere plaatzen opgeven.

Hoofdſt. I: 11, waar de lyst der tempelgereedſchappen, die in de voorige verſen opgenoemd waren, opgetrokken wordt, lezen wy: *alle de gereedſchappen bedroegen een getal van* 5,400; en ondertuſſchen, wanneer men de getallen vs. 9 en 10 optelt, vindt men er niet meer dan 2,499. „Dus moeten 'er dan (zegt HAMELSVELD) „nog andere vaten en gereedſchappen, behalven de opgenoemden, geweest zyn, zoo dat het geheele getal „5,400 beliep; of men moet ſtellen, dat hier in de getallen een misſlag, of dat 'er in de opgave iet overgeſlagen zy. —— In het Apokryfe Boek van Ezra II: 12, „13, vindt men de getallen ook anders opgegeven." Aldaar, naamelyk, vinden wy de volgende opgave:

Gouden ſchaalen	1000
Zilveren ſchaalen	1000
Vaten om uit te ſchenken	29
Gouden dekzels van ſchaalen	30
Zilveren dekzels	2410
Andere vaten	1000
ſamen	5469

En deze opgave houdt MICHAËLIS, met groot regt, voor veel waarſchynlyker.

Kap. IV: 2. MICHAËLIS vertaalt het ſlot van dit vers: *en zedert den tyd van Aſarhaddon —— hebben wy geene offers;* HAMELSVELD: *en hebben hem offerhanden geöfferd van den tyd van Eſarhaddon —— af*, enz. Er zyn, naamelyk, hier twee lezingen in het Hebreeuwsch. HAMELSVELD houdt het voor zeer waarſchynlyk, dat zy van ouds beide in den tekst geſtaan hebben, en dan vraagender wyze vertaald moesten worden: *Hebben wy hem niet geöfferd?* in eenen bevestigenden zin. MICHAËLIS ſchynt tusſchen de beide lezingen in twyfel te ſtaan; van die, welke hy gevolgd heeft, zegt hy, onder anderen: „dit

„zou

„ zou een heel goeden zin geven, alleen dat het, volgends de geſchiedenis, dit eenige hier geheel verſchoonlyk gebrek zou hebben, van eene groote leugen der Samaritanen te zyn." Van de andere lezing zegt hy, dat ze misſchien meer waarheid in deze bedrieglyke verzoekers om deelgenootſchap aan den tempel wezen kon. „ Zy konden heel wel, zedert Asſarhaddons tyd, den waaren God geöfferd hebben, misſchien niet hem alleen, niet hem als den eenigen waaren God, maar naar de heidenſche denkwyze, als den God des Iſraëlitiſchen Lands, in het welk Asſarhaddon hen gebragt had."

Kap. VII: 6. Dewyl EZRA hier *een handig Schriftgeleerde*, of, gelyk MICHAËLIS het vertaalt, *een groote Geleerde*, genoemd wordt, zo meent deze hier in een bewys te vinden, dat EZRA dit gedeelte des Boeks niet geſchreven hebbe. HAMELSVELD vindt deze lofverheffing in EZRA's eigen mond niet beſpelyk. „ Daar wordt immers alleen gemeld (zegt hy) dat EZRA in MOSES Wetboek wel ervaaren was: en dit moest hy aanteekenen, op dat zyne Lezers de reden zouden inzien, waarom de Koning van *Perſië* juist hem na *Jeruſalem* gezonden hadt, om den kerkelyken toeſtand der Joden te onderzoeken, en dien, daar hy gebrekkig bevonden werdt, naauwkeurig, naar de Wet van MOSES, te herſtellen."

Kap. IX: 1. „ EZRA (zegt MICHAËLIS) is hier ſtrenger dan MOSES, en heeft vermoedelyk zelf iets in de Wetboeken van MOSES kwalyk verſtaan. —. Doch mogelyk is de zaak zo te beſlegten, dat Egyptiſche Vrouwen met Prieſters, en de Iſraëliten met Canaanitiſche Vrouwen getrouwd waren; en dan ware dit zeker tegen de Moſaïſche Wet." HAMELSVELD meent, dat de ſchuld daar nog door verzwaard was, dat men er niet eens na gezien hadt, of deze Vrouwen afgodisch bleven; dat dit voorbeeld te gevaarlyker was in 't begin der herſtelling van den Staat; en dat deze heidenſche Volken, ten dien tyde, kwalyk gezind waren, en geneigd tot oproer tegen de *Perſen*, de weldoeners en beſchermers der Joden.

Het Boek *Nehemia* houdt HAMELSVELD voor geſchreven door den man, wiens naam het aan het hoofd draagt. Op de twyfelingen, door MICHAËLIS en anderen voorgeſteld, of ten minſten Hoofdſt. VIII—X wel van NEHEMIA's

MIA's hand zyn, en of zy niet tot het Boek *Ezra* behooren, geeft hy antwoorden en oplosſingen, die verdienen overwoogen te worden. Het ſterkſte bewys voor het gevoelen, dat deze Hoofdſtukken hier op de regte plaats ſtaan, en van NEHEMIA's hand zyn, is dit, dat van hem, Kap. VIII: 8 en X: 2, als *Landvoogd* gewag gemaakt wordt. MICHAËLIS zelf noemt dit bewys onoverwinnelyk, indien de lezing echt is: doch hy geeft tevens zyn vermoeden op, dat de naam NEHEMIA in beide plaatzen onecht, en eene inlasſing van eene laatere hand, zou zyn; en hy brengt redenen by, die geenszins verwerpelyk zyn. —— Uit de oplosſingen, welke HAMELSVELD geeft op eene andere twyfeling, die uit Kap. XII: 11, 12, 22, ontleend wordt, is zekerlyk die de verkieslykſte, welke aan Byvoegzels van laateren tyd denkt.

De lyst der geenen, die het eerst na Jeruſalem en Juda te rug gingen, ſtaat op drie plaatzen, *Ezra* II, Nehem. VII: 6-69, en in het Apocryphe Boek Ezra, Kap. V:8, en vervolgens; doch met veele verſchtidenheden. HAMELSVELD meent, dat in deze lysten dit onderſcheid kan geweest zyn, dat de één is opgeſteld, zoo als de familiën en perſoonen in Babel zich hebben aangegeven, om den togt mede te doen; terwyl de andere lyst is van de geenen, die den togt daadlyk mede hebben gedaan: dat ſommige van gedachten veranderd waren, en anderen 'er nog by kwamen, na dat de eerſte lyst reeds was opgemaakt. Waarſchynlyker echter is het gevoelen van MICHAËLIS, dat het verſchil in deze lysten blootelyk aan de Affchryvers te wyten zy, die eenige getallen uitgelaaten of verkeerd geplaatst hebben. Want de ſom is in alle drie de lysten dezelfde, naamelyk 42360; maar in geene van de drie komt de ſom uit, wanneer men de getallen addeert.

„ Of het Boek *Esther* canoniek zy, (zegt MICHAËLIS) zo als men gemeenlyk gelooft, of apocryph, ja zelfs, of het egt, en eene waare geſchiedenis, of een verdigtzel, zy, moet elk een zelf beproeven (want zonder beproeving moet men het ook niet verwerpen); en daar by heb ik in de Aanmerkingen, door eene openhartige aanwyzing der zwaarigheden, dar geene zo wel, welke ik beantwoor-

den,

den, als die ik niet beantwoorden konde, toegebragt, wat in myn vermogen was. Wie het goed vind, die mag ook nog daar mede vergelyken het geen ik in de *Oosterſche Bibliotheek* (*) heb geſchreeven. Vind men het Boek niet egt, dan verliest 'er de Godsdienst niets by dan tegenwerpingen, die uit hetzelve tegen denzelven gemaakt zyn."

HAMELSVELD, ondertusſchen, die reeds te vooren, in zynen *Bybel verdeedigd* (†), breedvoerig over de waarheid der Geſchiedenis, in dit Boek vervat, gehandeld had, en die aldaar gepoogd had aan te toonen, dat men dezelve tegen alle bedenkingen en tegenwerpingen genoegzaam kan handhaaven, verkeert nog in dezelfde gedachte, en zoekt dezelve, door het aanvoeren zyner bewyzen, en het oplosſen der zwaarigheden, te ſtaaven.

„ Het bevreemdt eenen Lezer van dit Boek. (zegt hy in de Inleiding) terſtond, by den eerſten opſlag, dat hy in hetzelve, daar het eene merkwaardige verloſſing der Jooden beſchryft, nogthans niets leest van het Joodſche Land, niets van *Jeruſalem*, niets van den Tempel, ja, dat hy den naam van *God*, of *Jehova*, in dit gantſche Boek, niet ontmoet. Duidlyk is de naaste bedoeling van dit Boek, om de aanleidende gelegenheid van het Feest *Purim*, het welk nog tot den tegenwoordigen tyd door de Jooden gevierd wordt, te verhaalen, en evenwel is 'er in hetzelve geen gewag van Priesters, of *Leviten*, geen Hoogenpriester wordt 'er genoemd, niettegenſtaande de waarneming der Feesten en Hoogtyden tot de Priesters byzonder behoorde. Doch deze bedenkingen verdwynen allen, wanneer men ſlechts een rechtmatig begrip van den tyd en plaats, wanneer en waar deze gebeurenisſen zyn voorgevallen, en van derzelver eigenlyke geſteldheid en ſamenhang, verkregen heeft."

Hy poogt vervolgens te bewyzen, dat de gebeurenisſen van dit Boek zyn voorgevallen geduurende de *Babyloniſche* gevangenis in het *Medo-Perſiſch* Ryk; dat de AHASUEROS van dit Boek dezelfde is met die, welke Dan. IX: 1 voorkomt, welke de ASTYAGES der ongewyde geſchiedenis is, de Vader van KYAXARES I, of DARIUS den

(*) II D. bl. 12—38. VI D. bl. 144—151. Hoogd. uitg.
(†) D. VII, bl. 134—184.

den *Meder*, en de Grootvader van CYRUS, welke uit zyne Dochter MANDANE geboren was.

„ De Vader van dezen ASTYAGES KYAXARES I was een bondgenoot van NEBUKADNEZAR, en hadt denzelven het *Assyrisch* Keizerryk helpen ſloopen en te onderbrengen, vervolgends hadden zy de Landſchappen van dit Keizerryk met elkanderen gedeeld, in dit *Assyrisch* ryk waren veele Jooden verſtrooid en ballingen, zoo uit de eerſte verſtooring van het ryk der X Stammen door de *Assyriërs*, als vervolgends na de verwoesting van *Jeruſalem*, uit de Stammen *Juda* en *Benjamin*, welke in de Landen der bondgenoten NEBUKADNEZAR en KYAXARES waren overgevoerd.

„ Derhalven, geduurende de *Babyloniſche* ballingſchap, is deze gebeurenis voorgevallen, en bepaaldelyk met de Jooden, niet die in het ryk van *Babel* waren, maar die zich in het ryk van *Medië* en *Perſië* bevonden. *Jeruſalem* lag thans verwoest, de Tempel was verbrand, ja het Joodſche Land was by de verdeeling aan NEBUKADNEZAR's ryk gehecht, dus natuurlyk geen gewag van dat alles in dit Boek. De meeste Jooden uit de Stammen *Juda* en *Benjamin*, ook de Stam *Levi* en de Priesters, waren ballingen in *Babel*, gevolglyk kunnen wy van dezen ook geene melding vermoeden.

„ Dit dus onderſteld zynde, dat de geſchiedenis, geduurende de *Babyloniſche* gevangenis; is voorgevallen, moeten wy ten tweeden opmerken, dat aan het Hof van AHASUEROS of ASTYAGES, een wadzig Koning, zoo als zelfs de ongewyde geſchiedenis hem aan ons vertoont, geduurige kuiperyen van de Staatsdienaaren en Hovelingen plaats hadden, om elkanderen den voet te ligten, waar by dan ook de Koninglyke Vrouwen en Bywyven in het ſpel kwamen, en waarlyk, even dus vertoont zich de toeſtand van zaaken in deze tegenwoordige geſchiedenis, welke hier medegedeeld wordt, als een uittrekzel van, of ontleend uit, de Jaarboeken der *Meden* en *Perſen*, en dus als een echt ſtuk, in het welk men zich derhalven niet moet verwonderen, den naam *Jehova*, of *God*, niet uitdrukkelyk genoemd te vinden.

„ Na deze aanmerkingen, bekomt deze geſchiedenis alle kracht van echtheid en geloofwaardigheid."

In den loop der korte Aantekeningen worden vervolgens de byzondere bedenkingen tegen de echtheid en geloofwaardigheid van dit Boek opgelost; doch dit uittrek-

zel

zal is reeds te uitvoerig geworden, om ook daar van nog proeven op te geven.

Dit alleen moeten wy 'er nog byvoegen, dat MICHAËLIS, by zyne Overzetting der Boeken *Ezra* en *Esther*, ook de Vertaaling gegeven heeft van de afwykingen en byvoegzels der apocryphe Griekſche Boeken; maar dat HAMELSVELD dezelven niet vertaald heeft, oordeelende, dat dezelven niet alleen de blyken van onëchtheid medebrengen, maar ook aan de Geſchiedenis weinig of geene opheldering geven.

De Bybel, door beknopte Uitbreidingen, en opheldernde Aenmerkingen, verklaerd; door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Theol. & Phil. Doctor, Hoogleeraer in de H. Godgeleerdheid en Kerkelyke Geſchiedenis, aen het Illuſtre Athenæum, en Predikant in de Gemeente te Amſterdam; mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen, te Vliſſingen. Zes-en-twintigſte Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1794. *Met Privilegie van de Ed. Gr. Mog. Heeren Staaten van Holland en Westfriesland. CLXX en* 441 *bl. in gr.* 8vo.

Dit Boekdeel bevat eene Uitbreiding van, en Aanmerkingen op, de zeven eerſte Hoofddeelen der *Openbaaringe van* JOANNES, en eene Inleiding tot het gantſche Boek. In deze Inleiding handelt de Schryver over het opſchrivt van het Boek —— over deszelfs Schryver, echtheid, en Goddelyk gezag —— over den tyd wanneer de Openbaering geſchreven is —— over derzelver uitgaeven —— over de nuttigheid van dit Boek —— over den ſtyl en de taal van hetzelve —— over de verſchillende uitleggingen, die daer van gegeven zyn —— over de verdeeling van hetzelve, en de ontleeding van het eerſte gedeelte — en eindelyk over de uitlegkundige Schrivten in onze taal, die men 'er by kan raedpleegen.

Omtrent alle deze byzonderheden omhelst de Schryver het meest algemeen aangenomen gevoelen, en poogt hetzelve uitvoerig te ſtaeven. Alleen omtrent de uitlegging van het Boek verſchilt hy van zyne Voorgangers, en betreedt zyn eigen weg, echter al twyffelende,

en met eene beſcheidene onderwerping van zyne meeningen aan het beter oordeel van anderen.

Hy beſtrydt, naamelyk, niet alleen het gevoelen van GROTIUS, LIGTFOOT, HAMMOND, en anderen, die deze geheimzinnige Voorzeggingen, immers meerendeels, te huis brengen op de Verwoesting van Jeruſalem door de Romeinen; maar ook dat van COCCEJUS, VITRINGA, en een aantal hunner Navolgeren, die alles volgens de zoogenaamde *zeven Perioden* verklaaren, en in de *Openbaaring* de geheele Kerkelyke Geſchiedenis, vooral die der Westerſche Kerk, in eene Prophetiſche gedaante voorgedraagen, meenen te vinden. Hy is van oordeel, dat de vervulling dezer Voorſpellingen te vinden zy in de geduchte oordeelen, welke de verhoogde Middelaar, over de vyanden der Christenen, heeft uitgeoefend, en nog verder zal uitoefenen; en dat 'er van de lotgevallen der Christen Kerk niet rechtſtreeks geſproken worde, maar alleen in zo verre, als zy met de ſtraffen der vyanden in verband ſtaan, en daar op betrekking hebben. Hy verklaart dus de geheimzinnige vertooningen, welke JOANNES, by het openen der *zes* eerſte *Zegelen*, gezien heeft, van de oordeelen, over de vyanden van CHRISTUS Koningryk, tot den tyd van CONSTANTYN *den Grooten*; terwyl de *zeven Bazuinen*, volgens hem, den inhoud van het zevende of laatſte deel des verzegelden boeks uitmaaken.

Wy vermeeten ons niet, de gegrondheid of ongegrondheid dezer onderſtelling, of van de daar op gebouwde verklaaringen van byzondere plaatzen, te toetzen. De bedoeling van de zoogenaamde *Openbaaring* blyft voor ons raadzelachtig, en wy zien geene mogelykheid om door den donkeren nevel, welke dezelve bedekt, heenen te dringen. En even dit, wy moeten dit vrymoedig bekennen, wekt by ons geen gunſtig vooroordeel voor het Godlyk gezag van dit Boek. Onze Schryver zegt op bl. CXXXIX: „Zelvs behoort men de Godelyke Wysheid daer in te eerbiedigen, dat 'er, in „ de Heilige Schrivten, byzonder in de Openbaering, „ veele dingen gevonden worden, welke zwaer zyn om „ te verſtaen, zo dat zy den kundigſten Uitlegger niet alleen ſtof tot een moeilyk onderzoek geeven, maer hem „ zelvs verleegen maeken, zonder te weeten, wat hy „ zal kieſen en vaſtſtellen. Immers was alles zo duidelyk, dat elk eene byzonderheid terſtond, by de „ eer-

„ eerſte leesing, konde begreepen worden, zou het on-
„ derzoek der Schrivten den verſtandigen zeer ſpoe-
„ dig verveelen." Wy kunnen niet nalaaten te verklaa-
ren, dat wy deze redeneering zeer ſcheef en onge-
grond vinden. Geen *verſtandige*, maar wel een waan-
wys geleerde, of halfgeleerde, zal zich verveelen by de
lezing van een eenvouwig en algemeen-verſtaanbaar Ge-
ſchrift, wanneer hetzelve algemeen-nuttige waarheden
behelst; te minder, wanneer die waarheden van zulk een
oneindig belang voor iederen mensch zyn, als alles, wat
eene Goddelyke Openbaaring bevat, dient te weezen.
En het is niet te onderſtellen, dat de Goddelyke Wys-
heid, in het geven haarer Openbaaringen, zich meer zou
geſchikt hebben naar de waanwyze praalzucht van hun,
voor welken het geheimzinnigst daarom het behaaglykst
is, om dat zy daar door gelegenheid meenen te hebben,
om zich door wonder-doorzichtige gisſingen den roem
van een diep vernuft te verwerven, dan naar de be-
hoeften van den eenvouwigen waarheids-vorſcher, die,
met een hart dat naar de kennis van den weg des waa-
ren geluks dorst, vol verrukking en gretigheid ieder
Boek aangrypt, waar in hem Godlyk onderwys beloofd
wordt. Of moeten niet *alle* Schriften, van welken men
met grond zal kunnen onderſtellen dat zy door God
zyn ingegeven, voor *alle* menſchen zonder onderſcheid,
voor den eenvouwigſten zo wel als voor den geleerd-
ſten, verſtaanbaar wezen, indien zy, overeenkomſtig der-
zelver oogmerk, waarlyk dienen zullen tot leering, waar-
ſchuwing, vermaaning, en vertroosting van *allen?*

's Menſchen Ingang tot Heerlykheid, om, in het toekomende leven, Gods Beeld in volkomenheid te wezen. Door C. C. H. VAN DER AA, *in leven Bedienaar des H. Euangelies, in de Gemeente toegedaan de Onveranderde Augsburgſche Geloofsbelydenisſe; Lid en Secretaris van de Hollandſche Maatſchappy der Wetenſchappen te Haarlem. Tweede Stuk. Te Haarlem, by* C. Plaat, 1794. *In gr.* 8vo. 256 *bl.*

Wylen de met regt by veelen hooggeſchatte V. D. AA vervolgt thans de opgevatte taak, van welke wy het oogmerk en algemeen beloop, by eene andere ge-

legenheid, met goedkeuring, hebben aangekondigd. De gegrondheid van de verwagtinge der Vroomen, omtrent eene zalige Verryzenis, is het onderwerp, welk thans wordt behandeld. Op de ſchriftuurlyke bewyzen, welke ten dien einde worden aangevoerd, bouwt de Leeraar die verwagting, met nevensgaande ontvouwing van den zin, in welken die bewyzen, naar zyn begrip, moeten worden opgevat. Daar een doorloopend verſlag van den inhoud des geheelen Werks met ons plan niet ſtrookt, zullen wy, ginds en elders, iets opzamelen, en ter proeve mededeelen. Onder de ſtellige bewyzen voor de Opſtanding der Vroomen, meldt de Eerw. V. D. AA, in de eerſte plaats, het naauw verband, waarin die toekoomende gebeurtenis ſtaat met de Verryzenis van CHRISTUS, als welken de Apostel PAULUS noemt den *Eerſteling van de geenen, die ſlaapen*, of *ontſlaapen zyn*. Naa verſcheidene uitleggingen van de benaaminge *Eerſteling* genoemd en verworpen te hebben, meent hy dat alles duidelyk is, en de zwaarigheden zyn weggenomen, indien men het woord opvatte in den zin van de *eerſte* te zyn, niet in *tyd*, maar in *waardigheid*, het *hoofd* en die de *oorzaak* is en grond, dat ook anderen tot het eeuwig leven zullen worden opgewekt; zullende dus 's Apostels meening in den behandelden Text (1 Kor. XV: 20) deeze zyn: „ Is Jezus (gelyk ik beweezen heb) waarlyk van de dooden opgeſtaan, dan is beweezen, dan is „ gebleeken, dan is openlyk verklaard, dat Hy het Hoofd „ is van de geſtorvene Heiligen; dat Hy het is die hen „ mede zal opwekken, die hunne opſtanding niet alleen „ mogelyk, maar ook zeker, heeft gemaakt."

In eene andere Verhandeling, loopende over 1 Kor. XV: 21, 22, daar PAULUS, onder andere, zegt, *dat de dood door eenen mensch is, en alle menſchen in Adam ſterven*, verklaart zich V. D. AA voor een gevoelen, waaromtrent hy, by veelen, geenen byval zal ontmoeten. „ Dit onderſtelt, ſchryft hy, dat de menſchen van God, „ by hunne ſchepping, niet tot den dood beſtemd zyn, „ jaa dat zy gemaakt zyn met eene bekwaamheid om „ altoos te kunnen leeven; maar dat het gedrag van „ Adam gemaakt heeft, dat zy nu allen den dood onderworpen zyn, zoo veelen naamlyk als 'er in Hem zyn, en „ daarom, omdat zy in Hem zyn." VAN DER AA meent dus, dat, volgens PAULUS, de mensch *onſterfelyk* is geſchapen. Niet in den zin, dat het ſterven voor hem on-

onmogelyk was, want hiervan heeft de ondervinding het tegendeel geleerd; „ maar dat de mensch van zoodanige „ krachten en ſamenſtel van ligchaam voorzien was, „ dat *Hy kon beſtendig leeven*, —— jaa niets *in zich* „ had, waaruit natuurlyk de dood zoude vloeijen, wan„ neer 'er niets vreemds bykwam; en dat God niet al„ leen ze niet zelf zou van 't leven beroofd hebben, „ maar ook dat Gods byzondere *Voorzienigheid* zou zorg „ gedraagen hebben, dat *niets* ofte *niemand* (buiten hem) „ den mensch zou hebben doen ſterven, wanneer de „ mensch in den ſtaat der onſchuld ſtandvastig ware ge„ bleeven." Voor deeze onſterflykheid beroept zich de Schryver op' Gods *oogmerk* met de ſchepping van den mensch; 't welk was, „ om, door denzelven zoo vol„ komen en gelukkig te maaken als mogelyk was, de „ volkomenheden, die 'er in Hem waren, op de duide„ lykſte wyze aan den dag te leggen;" waaruit hy beſluit, „ dat God den mensch niet zoo zal geſchapen „ hebben, dat door zynen dood de voortgang van zyne „ volmaaking en geluk natuurlyk geſtoord zou worden." Brengt men daar tegen in, dat *een onſterfelyk ligchaam onmogelyk is*, of dat de Ontleedkunde leert, dat het menschlyk ligchaam nooit *onſterflyk* kan weezen; V. D. AA meent deeze bedenking te kunnen wegruimen, met de vraag, of men dan niet geloove, dat de opgewekten niet wederom zullen ſterven? iets, meent hy, 't welk op den gemelden grondſlag ingelyks voor onmogelyk zou moeten gehouden worden. Ook zou, volgens V. D. AA, uit de *tegenwoordige* geſteldheid van ons ligchaam niet volgen, „ dat het ligchaam van *den eerſten* mensch niet anders „ geweest is, ofte niet anders gemaakt heeft kunnen wor„ den, en wel zoo, dat het hart altoos zyne kracht be„ hield, om allen wederſtand te overwinnen, en de vloei„ baarheid der ſappen, in ons ligchaam, en de deelen, „ dewelken zy doorloopen moeten, voor verdikking, en „ de deelen zelve, voor verſtyving, bewaard wierden. „ Dit (gaat hy voort) kan in hunne krachten, verbinte„ nisſen, of in meerdere ofte mindere aandoenlykheid om „ ze in beweeging te brengen ofte te houden, jaa daar „ boven in byzonder van God daartoe beſtemde midde„ len, gelegen zyn geweest. *Kan* (vraagt V. D. AA) „ hun dit alles niet door het eeten van de vrucht des „ booms der kennisſe, enz. benomen zyn? Is het wel *on„ waarſchynlyk*, daar God, op het eeten van de vrucht

„ des

„ des booms, den dood dreigt, en God niet willekeu-
„ rig is in zyn ſtraffen? Is het *vreemd* dat 'er nog
„ iets door de Godlyke ſchikking is bygekoomen,
„ byzonder terwyl Hy ons naa den val den boom des le-
„ vens heeft ontnomen, van denwelken God *zelf zegt, dat*
„ Hy bekwaam geweest was om den mensch eeuwig te
„ doen leeven?" In eenen Man als V. D. AA was, *zul*len veelen, met ons, over deeze letterlyke opvatting zich verwonderen.

Handelende over de onderwerping van den Zoone aan den Vader ten jongſten dage, is onze Schryver van oordeel, dat daar mede niets anders bedoeld *wordt, dan*
„ dat de Heer J. C. het ryk der genade" (dat *wil zeggen*, de ſchikkingen, welke hy ten beste en tot nut der Geloovigen beraamd, het gebied, welk hy over hen in deeze waereld heeft uitgeoeffend) „ gewillig en met genoegen zal neder-
„ leggen, ofte dat dit beſtier des Heeren, *met op-*
„ zicht tot het Ryk der genade, met *zyn hoogſte genoe-*
„ gen en toeſtemminge, *terwyl het aan zyn oogmerk be-*
„ *antwoord heeft*, zal een einde neemen, en plaats maa-
„ ken voor eene andere huishouding, *waarby* God alles
„ in allen zyn zal."

Van de moeilyke plaats, 1 Kor. XV: 29, ontmoeten wy hier eene uitlegging, welke, indien zy al geenen algemeenen byval ontmoete, van allen ſchyn der aanneemelykheid niet geheel ontbloot is. V. D. AA, naamelyk, is van oordeel, dat men eenen gezonden zin aan deeze plaatze zoude geeven, indien men dezelve op de volgende wyze konde opvatten: „ dat *het doopen over* (dus ver-
„ taalt hy in plaats van *voor*) *de dooden* betekende, dat
„ ſommigen door het Godvruchtig gedrag van ſommige
„ Christenen, die, ſtervende, met de hoop op eene ge-
„ lukzalige eeuwigheid in den mond ſtierven, en daardoor
„ blymoedig alles over het hoofd zagen, zich lieten be-
„ weegen om zich te laaten doopen; wegens de groote ver-
„ wachting van eene toekomende gelukzaligheid, dewel-
„ ke ſommige Godvruchtige Christenen ſtervende heb-
„ ben doen blyken." De gronden, op welke deeze uitlegging wordt gebouwd, zyn deeze: dat de zaak, *dat doopen over de dooden*, waar en algemeen bekend was; zynde dezelve, daarenboven, zeer billyk en pryswaardig, en ſtrookende met het oogmerk van PAULUS, die onderſtelt dat dit doopen eene hoop op het eeuwig-

leven te kennen gaf: terwyl, eindelyk, de woorden van PAULUS hierdoor in hunne natuurlyke beteekenisse worden opgevat.

De toestand van Neêrlands Volk met dien van Israël in de Woestyn vergeleeken, in eene Leerreden over Num. XIV: 2—4. *Door* GERBRAND BRUINING. *Te Rotterdam, by* J. Meyer *en* A. Danserweg Wz. 1795. *In gr.* 8vo. 24 *bl.*

Uitvoerig schetst hier de Burger-Leeraar BRUINING de diep vernederde en aan de slaaverny geboeide geestgesteldheid der Hebreeuwen, ten tyde van hunnen uittogt uit Egypte, en vermeldt tevens de bronnen, uit welke die vernedering haaren oorsprong hadt genomen; geevende in dit alles doorslaande blyken van zyne kennisse van het menschlyk hart, en van den weg, langs welken de verbastering der edelste beginzelen, van lieverlede, binnensluipt. In de overbrenging op Neêrlands Volk zyne bezorgdheid te kennen geevende, dat de slaaverny, onder welke het gezucht heeft, den grond van het natuurlyk Vryheidminnend hart mogt bedorven hebben, voert hy de taal eens Vaderlanders, wiens gemoed van waare zucht voor het algemeene welzyn blaakt. Mogten zyne redenen ter waarschuwinge tegen wederinstorten by alle onze Landgenooten gehoor vinden! Hoewel op de zaak zelve minder regelrecht aandringende, dan verscheiden andere Redevoeringen, zyne Verhandeling verdient evenwel eene eerlyke plaats onder de zulken, welke ter gelegenheid der jongste, met regt genoemd *gezegende*, Omwentelinge zyn uitgesproken.

Ratio disciplinae unitatis Fratrum A. C. *of Grondschets van de Inrigtingen der Euangelische Broeder-gemeenten. Uit het Hoogduitsch vertaald, en uitgegeeven met goedkeuring der directie van de Broeder-Uniteit. Vooraf gaat eene Voorrede van* HERM. JO. KROM, *Hoogleeraar en Predikant te Middelburg. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon. *CXX en* 314 *bl. in gr.* 8vo.

Het Genootschap van Christenen, hier te Lande meest onder den naam van *Hernhutters* bekend, doch die zich zel-

zelven liefst met den naam van *Broeders*, of de Gemeente der *Broeder-Uniteit*, benoemd zien, verdient, om verscheidene redenen, nader en gegronder gekend te worden; en elke goede aanleiding, die wy daartoe ontvangen, moeten wy dierhalven dankbaar aannemen. Zedert onlangs zyn twee Werken in het licht verscheenen, die, by eene gezette beoordeeling van hetzelve, vooral ten grondslage gelegd moeten worden. Het éene betreft de leere van dit Genootschap, is getiteld: *Idea fidei Fratrum*, of *kort begrip der Christelyke leer*, enz. (*), geschreven door A. G. SPANGENBERG, Bisschop der Evangelische Broeder-gemeente, die onlangs gestorven is, en van wiens achtingwaardig character men de beste getuigenissen heeft (†). Het andere, welks titel aan het hoofd dezer aankondiging staat, betreft hoofdzaaklyk de gewoonten en instellingen der Broeder-Uniteit, en is geschreven door JOHANNES LORETZ, een' der Dienaren dezer Gemeente, welks Voorrede gedagtekend is *Gnadenfrey, den 6 April* 1789.

Het Boek is in XIV Hoofdstukken afgedeeld; waar van het eerste eene korte Inleiding bevat: het tweede eene korte Geschiedenis van de oude Broeder-gemeenten, voornamelyk ontleend uit de *Republiek der Bohemen*, door PAUL STRANSKY; uit de Schriften van COMENIUS, CAMERARIUS, REGENWOLZ (REGENVOLSC), DUBRAV, FREHER, KRUGER, ZITTE, en VAN FRIESE: het derde de Geschiedenis van de herstelling der Broeder-Uniteit, genomen uit de Historie der Broederen, door DAVID CRANZ, en andere oorkonden: terwyl de elf overige de beschryving behelzen van de tegenwoordige inrigtingen der Broeder-gemeente, zoo als van haare *tropen*, dat is onderdeelen of clasſen van de Gemeente, die, schoon in de hoofdzaak overeenstemmende, echter in zommige byzonderheden niet op dezelfde wyze denken: (zy hebben

dit

(*) Het is in het Nederduitsch vertaald uitgegeven te *Utrecht*, by *H. van Otterloo*, 1789, in 8vo. Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* Deel V, No. 4, bl. 151, 152.

(†) Zyne Levensbeschryving is, onder den volgenden titel: *Leben* AUGUST GOTTLIEB SPANGENBERGS, *Bischoffs der Evangelischen Brüderkirche, beschrieben von* JEREMIAS RISLER, uitgegeven te *Barby*, 1794, in 8vo. Zie *Göttingische Anzeigen*, 1794, 117 Stück, bl. 1171.

drie zulke *tropen*, de Moraviſche, de Lutherſche, en de Hervormde; tot de Moraviſche worden ook gebragt de leden der Uniteit, die uit andere gezindheden, behalven de Lutherſchen en Hervormden, zich by haar gevoegd hebben) —— van de leerwyze, de kerktucht, de Godsdienſtige vergaderingen, den kerkendienst, de chooraſdeelingen, en andere vaſtgeſtelde verordeningen in de Broeder-gemeente —— van het gebruik van het lot in dezelve, en andere huishoudelyke inrigtingen —— van de opvoeding en ſchoolen der jeugd onder haar —— en eindelyk van haare zendelingſchappen onder de Heidenen.

Deze beſchryving rust op de Synodaale overeenkomſten en beſluiten, „ en heeft dus (zegt de Schryver) duizenden van leevende getuigen, die haare waarheid kunnen bevestigen.” Zy draagt in de daad alle tekenen van waarheid en opregtheid mede, en is in een' klaaren, eenvouwigen, en niet onbevalligen, ſtyl geſchreven, zoo dat zy aan te pryzen is aan iederen beminnaar der Kerkelyke Geſchiedenis, en in het gemeen aan allen, die aangaande dit zoo verſchillend en dikwyls zoo partydig beoordeeld Genootſchap gegronder onderrigt verlangen.

De uitvoerige Voorrede van den Hoogleeraar strekt dient niet alleen ter aanpryzing van het Werkje, maar vooral ook ter voorbereidinge van een gunſtiger oordeel over de Broeder-Uniteit zelve, aan welke hy eene zeer warme liefde ſchynt toe te draagen. Hy verheft haar overal met uitbundigen lof, ſpoort de bronnen op der verdenkingen en beſchuldigingen tegen haar ingebragt, en poogt dezelven te ſtoppen door het aanvoeren van betere berigten en gunſtiger oordeelvellingen, dikwyls ook door het aanhaalen van gedrukte ſtukken, door de Gemeente, of zommigen van haare Leden en Voorſtanders, uitgegeven. Onder de bronnen der beſchuldigingen en vervolgingen der Gemeente wordt onder anderen het volgende vermeld, het welk tevens een voorbeeld kan opleveren van des Hoogleeraars periodieken ſtyl. „ Als wy verder in het oog houden de groote uitzichten, welke God had met die herſtelde Broeder-gemeente ter uitbreiding van des Heilands Koningryk, en afbreuk van dat des Satans, en fnuiking van zyn macht, en invloed onder zoo veele blinde Heidenen, die nog nimmer beſtraald met het licht van het heilryk Euangelie, in de dikſte duisternis der onweetenheid zaten, waar toe al vroeg in de herſtelde Broeder-kerk eene gepaste gelegenheid zich opdeed,

deed, is het dan wel te bewonderen, dat de Satan, die ſchoon geenzins alweetend, echter eene aangeſchapene ſchranderheid bezit, en zyn vernuft door de onderviading van zoo veele eeuwen heeft geoefend, is 't dan wel vreemd te denken, zegge ik, dat die booze geest, die wel voorzien kon, wat afbreuk zyn ryk ondergaan kon, en waarſchynlyk ondergaan zou, door de prediking van het Euangelie onder de Heidenen, ingericht naar die der eerſte verkondigers van 't zelve aan zulke volken, alle zyne krachten hebbe ingeſpannen, en alle *listen in 't* werk geſteld, om dat werk in de beginſels, en ook in den voortgang te ſtremmen, deels door onkruid *in dien akker* zelve (ik meen de Broeder-kerk) te werpen, *zoodanig* dat het de overhand neemen, en het goede zaad daar in verſtikken mogt, deels door de Broeder-gemeenten ook daar door by de wereld zoo zeer gehaat, en veracht, en zelfs by waare vrienden van JESUS van dwaling, *ondeugd*, en geveinsdheid verdacht te maken." —— *Zoo vermoeijend* deze periode voor long en ooren is, *zoo verveelend* is het, na zoo veele erinneringen der waare Wysbegeerte, nog telkens weder te moeten leezen, dat daaden en gebeurenisſen, welker oorzaaken voor onze voeten liggen, en aan niemand anders zyn toe te ſchryven dan aan de menſchen zelven, nog altyd worden aangetygd aan zeker onzichtbaar Wezen, het welk, indien men deszelfs beſtaan op onwrikbaare gronden bewyzen kon, en indien alles, wat, van hem in den Bybel ſtaat, naar den letter moest worden opgevat, dan immers nog gerekend moest worden in den afgrond, als in een duisteren kerker, opgeſloten te zyn, en aldaar tot de uitvoering van het ſtrafgericht bewaard te worden (*), en dus althands nu niet meer in ſtaat te zyn om kwaad op de aarde te pleegen.

(*) 2 Pet. II: 4.

Samenstel van Heelkunde, door BENJAMIN BELL, *Lid van het Koninglyk Genootschap van Heelkundigen in Ierland en te Edinburg, als ook van de Koninglyke Maatschappy te Edinburg, en Heelmeester van het Koninglyk Hospitaal aldaar. Uit het Engelsch vertaald, met Aantekeningen verrykt, en vermeerderd met de Aanmerkingen en Byvoegzelen, die in de Hoogduitsche Uitgave van dit Werk gevonden worden. —— Eerste Deel, derde Stuk. Met Plaaten. Te Utrecht en Amsterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, M. Schalekamp *en* W. Holtrop, 1795. *in gr. 4to.*

Ondanks de meenigte Stelsels van Heelkunde, die 'er, 't zy uit andere Taalen overgezet, of oorspronkelyk geschreeven, alreeds voorhanden zyn, moet men echter de onderneeming, om van het Samenstel, 't welk wy thands voor ons hebben, eene Nederlandsche Vertaaling te vervaardigen, alzins billyken, en geenzins voor overtollig rekenen. Immers is de Schryver daarvan niet slegts als een der bekwaamste Heelkundigen van Groot-Brittanje, door verscheide Geschriften, reeds voorlang bekend; maar vooral heeft dit Samenstel by den Uit- en Inlander een algemeenen roem verworven, en den naam van deszelfs Opsteller niet weinig doen vergrooten.

Het behelst de vruchten eener langduurige en door uitgestrekte konstoefening veelvuldige ondervinding, gebouwd op de gronden van eene gezonde *Theorie*, en gepaard met eene uitgestrekte kennis van alles, wat door de beroemdste Heelkundigen omtrent de behandeling der uitwendige ongesteldheden van 't menschlyk lighaam is te boek gesteld. De Schryver bevlytigt zich vooral om de verschillende Geneeswyzen, welke zyne Voorgangers hebben opgegeven, aan de ervaring te toetsen, hunne aangeprezen uit- en inwendige Geneesmiddelen te beproeven, en voornaamlyk de wyzen van Konstbewerkingen, die zy hebben voorgesteld, naar te volgen, en door herhaalde ondervindingen de waarde te bepaalen, welke men aan dezelve behoort toe te kennen, en de verbeteringen, waarvoor zy vatbaar zyn, naauwkeurig op te tekenen.

Het derde Stuk, 't welk wy thands voor ons hebben, behelst de volgende Hoofddeelen: *Van de Verstoppingen in den Pisweg. Van de Pypzweer in den Bilnaad. Van de*

Aambijen. Van de Uitwaasen aan den Aars. Van het uitzakken van den Aars. Van den gesloten Aars. Van den Aarsfistel. Van de Water-aftapping. Van de Borstopening. Van de Strotsnede. Van het openen des Slokdarms. Van het afzetten eener Kankeragtige Borst. De Vertaaling van dit Stuk is wederom zeer wel uitgevallen, en de bygevoegde Aantekeningen zyn zeer geschikt om tot opheldering, of verbetering, der voorgedragen Leerstellingen te dienen.

Geschiedenis van de Noord-Amerikaansche Staats-omwenteling. Door DAVID RAMSAY, *M. D. Uit het Engelsch vertaald. Te Campen, by* J. A. de Chalmot. *Vier Deelen; ieder ruim* 300 *bl. in gr.* 8*vo.* 1792—1794.

Vroeger dan nu hadden wy van dit Werk moeten spreeken; de Tytel van welks Eerste Deel, met het Jaar 1792 gemerkt, tegen ons getuigt: doch, om geene blaauwe verschooningen by te brengen, het is ons niet dan naa de Uitgave des IV Deels ter Beoordeelinge in handen gekomen. Wy kenden het reeds uit een en ander Buitenlandsch Tydschrift, die 'er voordeelige getuigenissen van gaven: met deeze op te haalen zullen wy ons niet ophouden; doch kunnen niet voorby hier te melden wat 'er onze Landgenoot G. DUMBAR van zegt, in zyn Voorbericht voor het Eerste Deel zyns hoogschatbaaren Werks: *De Oude en Nieuwe Constitutie der Vereenigde Staaten van America, uit de beste Schriften in haare gronden ontvouwd.* Van de Bronnen spreekende, uit welke hy geput heeft, zegt hy: „ Onder deeze hebben wy mede gebruik gemaakt van D. RAMSAY's *History of the American Revolution*; eene omstandigheid, welke geheel niet verdienen zoude byzonderlyk vermeld te worden, indien zy geene aanleiding gaf, om mynen Landgenooten met de Overzetting van dat Werk geluk te wenschen." — Deeze korte betuiging eens Mans, die, ter vervaardiging zyns meesterlyken Werks, alle Schriften van aangelegenheid, tot de *Americaansche* Staatsomwenteling betrekkelyk, geleezen, met oordeel geleezen, hadt, doet veel af om 't zelve den Liefhebberen der Geschiedenisse aan te pryzen.

De korte Voorreden des Heeren RAMSAY zelve geeft ons allen verlangenswaardigen licht, om de herkomst dee-

dezes Werks, en den aanleg 'er van, te zien. Hy ſchryft: „ De bouwſtoffen voor de volgende bladen werden by„ eenverzameld in de Jaaren 1782, 1783, 1785 en 1786, „ wanneer ik, als Lid van het Congres, den vryen toe„ gang had tot alle de Staatspapieren der Vereenigde „ Staaten. Ik heb alle de Brieven, welke de Generaal „ WASHINGTON, van den dag dat hy het Opperbevel over „ het Leger op zich nam, tot dat hy daarvan afſtand „ deedt, aan het Congres ſchreef, zorgvuldig naageleezen, en derzelver inhoud opgetekend. —— Even zo ben „ ik te werk gegaan met de Brieven van de andere Op„ perbevelhebbers, van de Staatsdienaaren van het Con„ gres, en van andere publieke Amptenaaren. Myn voor„ neemen was eerst dit Werk te vergrooten, door het by„ voegen van Staatsſtukken, die tot opheldering en ſtaa„ ving myner gezegdens konden dienen; het welk ik ge„ makkelyk had kunnen doen, en, wanneer het Publiek „ dit vordert, ook in het vervolg doen zal; doch in een „ afzonderlyk Werk. Voor het tegenwoordige dacht het „ my voorzichtiger, weinig meer in 't licht geeven dan „ een eenvoudig verhaal der gebeurtenisſen, zonder eenig „ gezag daar voor by te brengen; terwyl verſchei„ dene ſtukken reeds in myne *Geſchiedenis van de „ Staats-Omwenteling van Zuid-Carolina* gevonden wor„ den, en de overige gedrukt en in de tydſchriften van „ die dagen voorhanden zyn. —— Voorts heb ik myn „ best gedaan, om, voor een geringen prys, veel oorſpron„ lyks te leveren, en daar ik over verſche gebeurtenis„ ſen ſchryve, welke aan duizenden met my bekend „ zyn, waren de bewyzen thands minder noodzaaklyk „ dan in toekomende tyden.

„ Ondertusſchen beroep ik my, ten aanzien van de „ waarheid, op allen die eene rol gehad hebben in de „ voornaamſte bedryven, welke ik beſchreeven hebbe; „ met opzet heb ik gewisſelyk geene misſlagen begaan, „ en zo 'er uit andere oorzaaken eenige zyn ingeſloo„ pen, durve ik gerustlyk verzekeren, dat men die in „ kleine omſtandigheden zal aantreffen, welke in het „ weezen der zaake geene verandering maaken."

Van eenen dus onderleiden en gezinden Schryver mag men Geſchiedkundige Waarheid wagten; en treft men die dikwyls zo ſchraars gevondene ſchat in de voor ons liggende vier Boekdeelen aan.

De Inhoud van het Eerſte Deel is in de volgende vyf

Hoofdſtukken begreepen: I. *De Oprichting der Engelſche Volkplantingen, en de toeſtand der Ingezetenen, met betrekking tot de Regeering.* —— II. *De oorſprong der Geſchillen tuſſchen Groot-Brittanje en deszelfs Volkplantingen, in 't Jaar* 1764, *en derzelver voortgang tot* 1773. —— III. *De Oost-Indiſche Maatſchappy zendt Thee naar America, welke de Volkplantelingen weigeren te ontvangen, of vernielen. Haven-Akte van Boston.* —— IV. *Het gehoudene gedrag der Volkplantingen in het Jaar* 1774, *in gevolge van de Haven-Akte van Boston.* —— V. *Verrichtingen in Groot-Brittanje, ten gevolge van de Handelingen van het Congres, in* 1774.

Het Tweede Deel biedt ons de volgende Hoofdſtukken aan: —— VI. *De gevolgen, welke de voorverhaalde Parlements-Beſluiten in America te wege bragten, met den aanvang der vyandlykheden.* —— VII. *Byeenkomst van het tweede Congres. Inrichting van eene geregelde algemeene Krygsmagt. Veelerhande openbaare Vertoogen en Verzoekſchriften aan den Koning. Verrichtingen in Maſſachuſetts.* —— VIII. *Het inneemen van Ticonderoga, en de invallen in Canada.* —— IX. *Verrichtingen in Virginie, de Carolinas en Georgie, benevens de algemeene ſtaat der publieke zaaken in de Volkplantingen.* —— X. *Verrichtingen in Maſſachuſetts, benevens de Ontruiming van Boston.* —— XI. *Veldtocht in Canada, geduurende het Jaar* 1776. —— XII. *Handelingen en Beſluiten van het Parlement tegen de Volkplantingen, in de Jaaren* 1775 *en* 1776. *Krygsbedryven in Zuid-Carolina, Nieuw York, en Nieuw Jerſey.* — XIII. *Over de Onafhanglykheid, den Regeeringsvorm der byzondere Staaten, en het Bondgenootſchap.*

In het Derde Deel vinden wy, in het XIV Hoofdſtuk, *Den Veldtocht van het Jaar* 1777, *in de middenſte Staaten.* — In het XV. *Den Veldtocht van het Jaar* 1777, *op de Noordlyke Grenzen.* — XVI. *Het Verbond tuſſchen Frankryk en de Vereenigde Staaten, benevens den Veldtocht van het Jaar* 1778. —— XVII. *Den Veldtocht van* 1779. —— XVIII. *Handelingen der Indiaanen, en Krygstocht in derzelver Landen.* —— XIX. *Veldtocht van het Jaar* 1780, *in de Zuidlyke Staaten.*

Het Vierde Deel beſchryft, in het XX Hoofdſtuk, *Den Veldtocht van het Jaar* 1780, *in de Noordlyke Staaten; en het Verraad van* ARNOLD. —— XXI. *Verſlag van de buitenlandſche zaaken, welke op de Americaanſche Staats-*

Staatsomwenteling betrekking hebben, in de Jaaren 1780 *en* 1781. —— XXII. *De Muitery van de Pensylvaniſche, en van een gedeelte der Jerſeyſche, Troepen; ellendige toeſtand van het Americaanſche Leger; en den inval van* ARNOLD *in Virginie.* —— XXIII. *Den Veldtocht van het Jaar* 1781, *betreffende de Krygsverrichtingen in de beide Carolinas en Georgie.* — XXIV. *Den Veldtocht van* 1781, *met betrekking tot de Krygsbedryven in Virginie. Het gevangen neemen van* CORNWALLIS; *en het verbranden van New-London.* —— XXV. *Raakende de behandeling der Krygsgevangenen, en de rampen der Ingezetenen.* —— XXVI. *Den Veldtocht van 't Jaar* 1782. *Binnenlandſche Gebeurtenisſen, en Onderhandelingen. Vrede van het Jaar* 1782. —— XXVII. *Betreffende de geſteldheid der verſchillende Partyen; de Voor- en Nadeelen der Omwenteling, en haaren Invloed op de Denkwyze en Zeden der Ingezetenen.* — XXVIII. *Het afdanken van het Americaanſche Leger. De Ontruiming van Nieuw York. De Afſtand van den Generaal* WASHINGTON. *Schikkingen van het Congres, betreffende de Weſtlyke Landen, en het afdoen der Staatsſchulden. Kommerlyke toeſtand der Vereenigde Staaten naa den Vrede. Kragtloosheid van de inrichting van het Bondgenootſchap. Groote Vergadering ter verbetering van de Regeeringswyze. De nieuwe Staatsinrichting.* WASHINGTON *tot Preſident aangeſteld. Aanſpraak aan het Volk der Vereenigde Staaten.*

De Inhoud des geheelen Werks, uit deeze opgave blykbaar, herinnert veelen onzer Leezeren aan de Gebeurtenisſen van dien tyd, welke, zo kortbondig hoofdzaaklyk opgenoemd, veelligt alle of de meeste door veelen als bekend verondersteld worden; doch zy zullen zich der leezinge deezes Werks niet beklaagen, als waarin die eigenſte Gebeurtenisſen op het best aaneengeſchakeld verhaald, en in eenen ſchoonen dag gezet, worden, en niet zelden doormengd met Aanmerkingen, die met veel vrugts kunnen geleezen en overdagt worden, door den Nederlander, in de tegenwoordige tydsomſtandigheden.

Liep het niet te breed uit voor ons beſtek, wy zouden, ten betoone hier van, het geheele XXVII Hoofdſtuk overneemen; dan eenige byzonderheden willen wy onzen Leezeren niet onthouden, daar zy teffens den ſtyl des Heeren RAMSAY, of zyne wyze van voordragt, als by niet louter verhaalt, wanneer dezelve de vereischte eenvoudigheid

heeft, doen kennen. Wy zullen dan tot het gemelde Hoofdſtuk eene en andere byzonderheid aanſtippen.

„ De Americaanſche Omwenteling was, aan den eenen „ kant, eene bron van groote ondeugden;" (van deeze hadt hy voorheen geſprooken;) „ maar bragt ook, aan „ den anderen kant, veele deugden aan het licht, en gaf „ gelegenheid tot het voortbrengen en uitoefenen van be„ kwaamheden, welke, zonder deeze gebeurtenis, voor „ de wereld verlooren geweest hadden. Toen de oor„ log begon, waren de Americaanen een mengzel van „ landbouwers, kooplieden, handwerkslieden, en vis„ ſchers; maar de nood des Vaderlands wekte de verſtand„ lyke vermogens der Ingezetenen op, en leerde hun den„ ken, ſpreeken en doen, verre boven den kring, waar „ in zy tot dus verre gewoon waren. Het verſchil tus„ ſchen de Natien is niet zo zeer toe te ſchryven aan „ de natuur, dan wel aan de opvoeding en de omſtan„ digheden. Zo lang de Americaanen door het moeder„ land aan de leidebanden gehouden wierden, hadden zy „ geen uitzicht noch aanmoediging om hunne vermogens „ in 't werk te ſtellen; daar het Staatsbeſtuur, in alle „ zyne vakken, voor hun geregeld en uitgeoefend wierd; „ doch niet door hun. Maar toen het Land, in de Jaa„ ren 1775 en 1776, eensklaps in omſtandigheden ge„ bragt wierd, dat het de begaafdheden van alle zyne „ zoonen behoefde, namen deeze ook algemeen hunne „ plaatzen in, naar maate elks neigingen tot het eene of „ het andere overhelden; en daar zy allen zich met hart „ en ziel op hunne taak toeleiden, zag men, metterhaast, „ de groote uitgebreidheid van het menschlyk vernuft. „ Dit vertoonde zich op allerhande wyzen. Men onder„ vond, dat de talenten tot groote dingen niet verſchil„ len in ſoort, maar alleen in trap, van de zulken, wel„ ke tot het wel waarneemen van de dagelykſche zaaken „ des burgerlyken leevens vereischt worden. In het ge„ woel en de drukke bezigheden, welke de oorlog ver„ oorzaakte, kon men weinige voorbeelden van menſchen „ bybrengen, die vertooning gemaakt of weezenlyke „ dienſten beweezen hadden, dan alleen onder de „ zulken, die, elk in hun byzonder beroep, blyken „ van even groote talenten gegeeven hadden. Zy, die, „ uit loomheid of losbandigheid, in vredestyd weinig „ dienst aan den Burgerſtaat beweezen hadden, werden „ even onbruikbaar bevonden in den oorlog. Enkele „ jon-

„ jonge lieden maakten eene uitzondering op deezen alge-
„ meenen regel: als die, zich in de dwaasheden der jeugd
„ toegegeeven hebbende, op de noodkreet des Vaderlands
„ den loopbaan der ondeugd verlieten, en nuttige dien-
„ ſten aan de gemeene zaak bewoezen: maar de groote
„ hoop der geenen, die de voornaame werktuigen ge-
„ weest zyn om de Omwenteling tot ſtand te brengen,
„ waren eigen gevormde naarſtige menſchen. Ook wer-
„ den die geenen, die, door eigen vlyt, een onafhanglyk
„ beſtaan verkreegen, of den grond daar toe geleid had-
„ den, over het algemeen het meeste vertrouwd, en
„ met het meeste voordeel gebruikt, om de onafhan-
„ gelykheid huns Vaderlands te vestigen. In deeze wer-
„ kelyke en bedryfvolle tyden bevondt men dat er min-
„ der dienſt te trekken was van eene geletterde op-
„ voeding, dan uit goede natuurlyke vermogens, wel-
„ ke door gezond verſtand, en goed oordeel, beſtierd
„ werden."

Vertoogd hebbende hoe veel men gedaan hadt om van tyd tot tyd de Weetenſchappen in *America* aan te kweeken, en wat deeze uitwrogten, vervolgt de Schryver: „ Uit deezen invloed der Weetenſchappen op het bewaa-
„ ren en verzekeren van de vryheden van *America* kan
„ het tegenwoordige geſlacht opmaaken, hoe wyslyk
„ hunne Voorvaders gehandeld hebben met het oprich-
„ ten van Schoolen en Collegien, en er tevens uit lee-
„ ren, dat het hun pligt is, alle dergelyke Inſtellingen
„ behoorlyk te onderhouden, en er nieuwe by te voe-
„ gen. Immers zonder de voordeelen, welke deeze lich-
„ ten der nieuwe Wereld aanbragten, waren de Vere-
„ nigde Staaten in den ongelyken twist met *Groot-Bri-
„ tanje* gewisſelyk te kort geſchooten. Hoe zoude er
„ eene eenſtemmigheid van maatregelen, een zo weezen-
„ lyk vereischte tot het welgelukken van hunnen tegen-
„ ſtand, kunnen plaats gehad hebben, onder eene onkun-
„ dige menigte? Hoe veel minder zou men by eene on-
„ verlichte Natie wyze raadſlagen, een eenpaarig ſtelzel,
„ ſtandvastigheid en zelfverloochening, in het voortzetten
„ van eenen langwyligen oorlog, kunnen verwagten? Het
„ is ook eene bekende zaak, dat de menſchen, die on-
„ gunſtig over de Omwenteling dachten, altyd in het
„ grootſte getal gevonden zyn in die oorden der Vere-
„ nigde Staaten, welke door de ſtraalen der Weetenſchap
„ of geheel niet verlicht, of ſlegts oppervlakkig ver-

„ wanmd waren; terwyl de onkundigen en kwalyk onder-
„ richten den grootſten hoop dier Americanen uitmaak-
„ ten, welke liever, met inkrimping hunner vryheden,
„ aan de leidebanden van het Moederland wilden loopen,
„ dan onder de eigen Regeering van hunne Landgenooten
„ en Medeburgeren leeven."

Te breed zouden wy worden, wilden wy uitſchryven het geen de Heer RAMSAY bybrengt, ten bewoge, dat, gelyk de Geleerdheid by den aanvang de Omwenteling begunſtigd hadt, de Omwenteling op haare beurt ook de Geleerdheid bevorderde; hoe, zedert de laatſte tydperken der Omwentelinge, de Schoolen, Collegien, Maatſchappyen, en andere Inſtellingen ter bevordering van Geleerdheid, Konſten, Handwerken en Landbouw, en ter verminderering en uitbreiding van 's menſchen geluk, toegenomen zyn, verre boven alles, wat immer vóór de Verklaaring der Onafhanglykheid plaats hadt.

„ Dan de Omwenteling," op dat wy dit nog boeken,
„ is niet vry van alle nadeelig inmengzel geweest. Door
„ een gevestigd Staatsbeſtuur omver te werpen, worden
„ veele der grondbeginzelen ontwrikt, welke de men-
„ ſchen onderling aan elkanderen verbinden; en zal 'er een
„ geruimen tyd en vry veel voorzichtigheid vereischt wor-
„ den, om een geest van eensgezindheid, en dien eerbied
„ voor de Regeering, wederom voort te brengen, zonder
„ welke de Maatſchappy als droogen zandkorrels zamenhangt.
„ Het regt des Volks, om zich tegen zyne Regenten te ver-
„ zetten, wanneer deeze 's Volks vryheden aantasten,
„ maakt den hoekſteen uit aan het Gebouw der Gemee-
„ nebesten van *America*. Dit grondbeginzel, ſchoon
„ waarachtig en recht op zich zelf, is niet gunſtig voor
„ de rust der werklyke Regeeringen. De grondſtellin-
„ gen en maatregelen, welke, in de Jaaren 1774 en 1776,
„ met eenen gewenschten uitſlag, door de Americaanen
„ omhelsd en by de hand genomen werden, om de vast-
„ geſtelde Regeering overhoop te ſtooten, zullen mis-
„ ſchien wederom aan dat einde beantwoorden, wanneer
„ woelzieke Volksverleiders zich daar van poogen te
„ bedienen, om de Vryheidlievendſte Staatsinrichtingen,
„ welke men immer heeft uitgedacht, te beroeren en
„ omver te ſtooten.

„ Oorlog mist nimmer nadeel toe te brengen aan de
„ Zeden van het Volk, waar onder die woedt; en de
„ Americaanſche oorlog had inzonderheid dien beilloo-

zen invloed. Zonder Fondſen of een regelmaatig Krygsweezen begonnen zynde, kon dezelve niet gevoerd worden, zonder de rechten van byzondere lieden te ſchenden; en maakte het by verder vervolg noodzaakelyk, plegtige beloften te verbreeken, en het gegeeven woord van den Staat te overtreeden. De gekreukte rechtvaardigheid der Natie, welke eenigermaate onverwydelyk was, maakte het voldoen aan byzondere verbintenisſen nog bezwaarlyker, en verzwakte dat leevendige beſef van elks verplichting ter handhaaving van zyne en 's Lands Eer, het welk anderzins eene waarborge is voor de ſtipte naleeving der aangegaane verdragen. „ Door de gevolgen van den oorlog zyn de Inſtellingen van den Godsdienſt verwaarloosd, de openbaare Eerdienſt van het Opperweezen nagelaaten, en eene menigte van Ingezetenen verſtooken geworden van de gewoone middelen ter verkryging van die Godsdienſtige kundigheden, waar door de woestheid der menſchlyke driften en zeden getemd, en haare ruuwheid verzagt word. Veele Tempelen, aan den dienst des Allerhoogſten geheiligd, werden verwoest, en deeze zyn, by gebrek van vermogen of lust, nog niet herbouwd. De Geestlykheid werd zonder behoorlyke onderſteuning aan hun lyden overgelaaten. Niemand leedt grooter ſchade by de daaling van het papieren-geld dan zy; daar hunne jaarwedden daar door tot eene nietigheid gebragt wierden, zo min toereikende tot hun beſtaan, dat 'er in menigte genoodzaakt wierden hun beroep te laaten vaaren, en eene andere kostwinning te zoeken. De openbaare Godsdienstoefening, waarvan veele Ingezetenen dus verſtooken wierden, miste echter zelden der Maatſchappye eenen weezenlyken dienst toe te brengen, door de menigte te beſchaaven en tot burgerlyke eendragt te vormen. Geene klaſſe van Burgers heeft tot de Omwenteling meer toegebragt dan de Geestlykheid, en geene heeft tot hiertoe ingevolge van dezelve meer geleden; terwyl het Staatsbeſtuur, door de vermindering van derzelver getal, en de armoede, waar onder zy gezucht hebben, veele voordeelen verlooren heeft, welke zy voorheen uit het openbaar onderwys van deeze nuttige klaſſe van Menſchen getrokken hadt.

„ Alles te zamengenomen, zyn de talenten van de Burgers der Vereenigde Staaten met opzicht tot Geleerd-

„ heid, Staatsbeſtuur en Krygskunde, door de Omwente-
„ ling vermeerderd geworden; doch derzelver Zedelyke
„ Character is minder braaf dan te vooren, en zelf zo
„ zeer ten kwaade ontaard, dat het de Vrienden van
„ Zedenlykheid en algemeene Orde ten ſterkſten moet
„ aanſpooren om alle hunne krachten in te ſpannen tot
„ het uitrooijen dier verkeerde grondbeginzelen en ſlegte
„ gewoonten, welke gedaurende de jongſte onluſten diepe
„ wortelen geſchooten hebben."

Dus ſchreef de Heer RAMSAY op 't einde des Jaars 1789. Wy hebben gronden om vast te ſtellen, dat, de Staatsomwenteling, in dit Zusterland, meer ſtevig- en vaſtigheids gekreegen hebbende, die nadeelen, waar over hy, met zo veel regts, klaagt, grootendeels geweerd, altans verminderd, zyn.

Aanmerkingen der Commisſie, tot dat einde aangeſteld, over het voorbereiden der noodige Wetten om de Conſtitutie in werking te brengen. Benevens eene Verklaaring der wezendlyke Grondbeginſelen van de Maatſchappyelyke orde, en van de Republiek. Zeer dienſtig tot Voorlichting voor het Volk van Nederland, in het maaken zyner Wetten, tot het invoeren van eene Nieuwe Republiekeinſche Conſtitutie. Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam, by M. de Bruyn, 1795. *In gr.* 8vo. 55 *bl.*

Het eerſte gedeelte van deezen Tytel was ons duister; eenigzins werd die duisterheid opgeklaard door eene andere leezing van denzelven, aan het hoofd van het Werkje zelve geplaatst; aldaar leezen wy: *Aanmerkingen der Commisſie, daar toe aangeſteld, om de wyze van de bewerkſtuigende Wetten der Conſtitutie, en de middelen om ze gedeeltelyk, en opvolgelyk, in werking te brengen, voor te draagen* —— iets helderder dan de Tytel zelve; doch niet vry van duisterheid. Deeze blyft door de geheele Vertaaling van dit Stukje heerſchen, misſchien om dat men alles heeft willen vertaalen.

Behalven die duisterheid, uit de Vertaaling oorſprongiyk, veronderſtellen deeze *Aanmerkingen* eene kundigheid van de *Franſche* Conſtitutie ſteeds leevendig voor 's Leezers geest. Hierom wil de Vertaaler, te recht, in eene aanwyzing aan 't ſlot der Voorrede, dat men 't zelve ver-

vergelyke met de *Fransche* Constitutie, van welke wy eene *Nederduitsche* Vertaaling hebben. Van eenig nut, willen wy bekennen, kunnen deeze *Aanmerkingen* weezen om de *Bataafsche* Burgers voor te lichten in het regelen hunner gedagten, zo ten aanzien van het formeeren en ontwerpen, als van het daadlyk invoeren, eener nieuwe en waarlyk Republikeinsche Constitutie: *van eenig* dit schryven wy; doch de *zeer veele nuttigheid*, waarvan de Voorredenschryver deezer Vertaalinge spreekt, kunnen wy niet zien, juist om die zelfde reden, welke hy optelt, en meer andere, welke daar nevens zouden kunnen gevoegd worden.

Eene meerdere klaarheid heeft, en meer op zichzelven staat, het tweede Stukje in dit Boekdeeltje voorhanden: *De Verklaaring der weezenlyke Grondbeginzelen van de Maatschappyelyke Orde en van de Republiek*, door MERLIN VAN DOUAI; waar van wy ook elders eene Vertaaling in een onzer Nieuwspapieren aantroffen. Veel schoons, veel toepaselyks, veel navolgenswaardigs, is er in dit Stukje: omtrent 't welk de Nationaale Byeenkomst bevolen heeft, dat het op elken Tienden Dag (*Decade*) in de Schoolen der Kinderen, als mede in alle de wettige Vergaderingen, zal geleezen worden; en in alle plaatzen der Zittingen van het Wetgevend Lichaam, van de Besluiten den Vierschaaren, en der wettige Vergaderingen, aangeplakt blyven. Ook beval de Nationaale Byeenkomst, dat deeze Verklaaring zou gedrukt, terstond aangeplakt en verzonden worden aan de Bestuuringen der Departementen en der Landstreeken, aan de Stedelyke Regeeringen, aan de Wyken van *Parys*, aan de Legers te Lande, aan de Schepen, om plegtig geleezen, bekend gemaakt en afgekondigd, te worden.

Dit kleine Stukje verdient ook hier te lande alle bekendheit; en houden wy 't zelve voor het weezenlykste van dit Boeksken. Wy neemen niets uit een reeds zo bekend Stukje over, dan één Aanmerking, welke nooit te veel kan herinnerd worden. „ Zy, die de luiheid of de wanorde begunstigen, door aan menschen „ zonder waare behoefte en zonder zeden onderstand te „ doen geeven; door de onnutte bedieningen te vermenigvuldigen, of onbekwaame menschen daar in te „ plaatzen; door den arbeid niet aan te moedigen, met „ voordeelige traktementen toe te wyzen aan ledige of „ niet bezige posten; zullen gehouden worden voor ver-

„ kwis-

„ kwisters der openbaare gelden, en verantwoordelyk „ voor hunne valsche besteeding." — Dit is de éénige plaats, waar de *Nederduitsche* Vertaaler zich in eene Aanmerking uitlaat, welke wy geroedlyk onderschryven. *Dit Grondbeginzel*, zegt hy, *is van de alleruiterste noodzaaklykheid, en moet by het vormen onzer Republiekeinsche Regeering vooral in 't oog gehouden worden; dewyl het verwaarloozen daarvan een van de grootste misbruiken, en de onverantwoordelykste Verkwistingen, by het voorgaande Bestuur van ons Land, veroorzaakt heeft.*

Republikeinsche Catechismus, of eerste Grondregelen van Republikeinsche Zedekunde voor de Opvoeding der Jeugd van beiderlei Geslacht, in de Hibisgezinnen en in de Schoolen. Te Amsterdam, by W. Holtrop, 1795. *In* 8vo. 44 *bl.*

Een Leerboekje, 't welk niet ontkend kan worden veel goeds in zich te bevatten; doch of het al bevat, 't geen men met rede zou verlangen in een Werkje, ten op den Tytel aangeduiden einde geschikt, is ons onder het doorleezen te meermaalen in den zin geschooten. Veel wordt 'er in verondersteld en als beweezen aangenomen, 't geen, schoon waarheid, niet begrepen wordt door Kinderlyke Verstanden. Niet weinig mag voor luttel doordagt en gebrekkig geschikt gehouden worden. Men leeze, ten staal, de geheele IIde Afdeeling, welke ten Opschrift voert: *Van den Godsdienst.*

V. *Wat verstaat gy door Godsdienst?*

A. Door Godsdienst verstaa ik het verheven denkbeeld, welk de Mensch van zyn Bestaan heeft, en de erkentenis, die hy aan het Opperweezen verschuldigd is, voor de weldaaden, met welke Hy hem overladen heeft.

V. *Welk is een der voornaamste pligten door den Godsdienst voorgeschreeven?*

A. Die van een' eerlyk' Man te zyn.

V. *Aan welke trekken kent gy een eerlyk Man?*

A. Aan deezen: dat hy zorgvuldig gehoorzaamt aan de Wetten van zyn Land; en dat hy anderen niet doe, dan het geen hy zou wenschen dat aan hem geschiedde. De zoodanige is zeker een eerlyk Man.

V. *Welke openbaare Eerdienst kan der Godheid het meest behaagen?*

A. De

A. De Arbeid; want Ledigheid is van alle ondeugden die, welke het Opperweezen meest mishaagt.

V. *Gelooft gy dat 'er een God zy?*

A. Ja, zeker! en zoo 'er iemand ware die zyn Beſtaan zoude durven loogchenen, dat hy zyne oogen wende naar den Hemel, naar de Aarde, naar de Zee, naar alles wat hem omringe; en dat hy uitſpraak doe.

V. *Welke Godsdienst is voor den Mensch het meest geſchikt?*

A. Alle Godsdienſten zyn, in de oogen van den Wyzen, gelyk; mits dat derzelver Leer en Zedekunde overenkomſtig zyn met de Wetten van den Staat.

De Rhyn, of Reis van Utrecht na Frankfort, hoofdzaaklyk langs de Oevers van den Rhyn. Door T. COGAN. *In gemeenzaame Brieven. Uit het Engelsch.* 1ſte *Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz., 1795. *In gr.* 8vo. 115 *bl.*

Al wederom eene Reis na den *Rhynſtroom!* Ja, vaak wordt die Rivier bezogt, en haare oevers, vol van de verrukkendſte tooneelen, beſchreeven; en elke Reiziger, die niet uitſchryft, maar zyn eigen oogen en oordeel gebruikt, en geſchiktheid heeft om te zien en te oordeelen, volgen wy met gretigheid na een oord, 't welk zo veel verlustigings aanbiedt; bovenal vinden wy ons daar toe uitgelokt, wanneer de Reisbeſchryver van den gewoonen trant afwykt, en zich daar door in een uitlokkend licht voordoet.

Dit is het geval met de voor ons liggende Reis van COGAN, welker eerſte Stuk wy geleezen hebben, en waar van wy thans eenig verſlag zullen doen. Schoon de Heer COGAN geen *Nederlander* is, heeft hy egter eenige jaaren, blykens verſcheide plaatzen in dit eerſte Stuk, in ons Land gewoond: ja ſchryft hy zomtyds als een *Hollander*; zich uitdrukkende: *Wy Hollanders*, bl. 56. Aan een Vriend in *Engeland* zyn de Brieven, deeze Reis bevattende, ingerigt. Schoon niet geſchreeven met oogmerk om die aan het Algemeen mede te deelen, hebben zy daar door misſchien eene meerdere waardye, en in *Engeland* eene zeer groote goedkeuring weggedraagen, blykens de zeer gunſtige, welberedeneerde, oordeelvelling der

Schry-

Schryveren van het *Analitical Review*, in het Voorberigt deezer Vertaalinge te vinden. Deeze omſtandigheid, dat ze oorſpronglyk niet voor de Drukpers geſchreeven zyn, is zeer natuurlyk oorzaak van de openhartige vrymoedigheid, met welke hy zich over Perſoonen en Zaaken uitdrukt. „ Deeze zelfde vrymoedigheid," gelyk de Schryver des Voorberigts aanmerkt, „ heeft den Vertaaler hier en daar genoodzaakt, eenige trekken te verzagten, of 'er geheel uit te laaten, die wel in het naburig *Engeland*, zonder byzondere opmerking, 'er konden doorloopen; doch hier veelligt, by deezen en geenen, eene ergernis zouden veroorzaakt hebben, die den Uitgeever geen genoegen of voordeel zou bezorgen. 'Er zyn alleen egter zulke trekken uitgelaaten, die onmiddelyk op eenige tedere punten van het Staatkundig Stelzel deezer Landen betrekking hadden, en over welker gemis het kleinſte getal der *Nederlandſche* Leezers zich bedroeven zal." Wy houden ons verzekerd, dat, was de Vertaaling eenigen tyd laater geſchied, deeze voorbehoedzels agterwege zouden gebleeven zyn.

Men heeft het egter op het kantje durven waagen; immers, welke verzagtingen 'er ook gebruikt zyn, vinden wy deeze Characterſchets van WILLEM DEN V: „ In 't Jaar 1788 werd deeze Stad [*Nymegen*] onderſcheiden, en genoot een groot voordeel, door het verblyf van de Stadhouderlyke Familie. De Prins, en zyn Gezin, als 't ware door het geweld der tegenparty uit den *Haag* verdreeven, wagtte hier met geduld de uitwerkingen van onderhandelingen af, die egter vrugtloos afliepen. Laat my u even in 't oor luisteren, dat deeze zeer goede *Man* een traag beſluitloos *Vorst* is. Zyne vredelievenheid en vroome vrees van menſchenbloed te ſpillen hebben meer leevens doen verliezen, dan 'er ſlagtoffers zouden gevallen zyn door ſterke poogingen. Zyne naauwgezette vrees van kwalyk te doen heeft hem geduurig wederhouden van goed te doen. Hy is lydelyk geweest in eenen toeſtand, die een wys en goed Man zou hebben kunnen doen gedyen tot voorſpoed van zyn Land, en tot het winnen van de Volksliefde op eene eerlyke wyze, en die een wys en eerzugtig Man tot vergrooting van zyne eigene magt zoude hebben kunnen gebruiken." —— Wy bezitten het *Engelsch* Werk niet; anders zouden wy deeze plaats, zo als die in het oorſpronglyke gevonden wordt, hier invoegen. 't Was reeds veel,

veel, vóór de Omwenteling zo verre te gaan in eene *Nederduitsche* beschryving van het Character des Prinsen van *Oranje*.

Dan, om tot de Reisbeschryving zelve te komen. De eerste der XIII Brieven, waar uit dit eerste Stukje bestaat, bevat eenige keurige Aanmerkingen over het Reizen en het beoordeelen der Characters. En meldt hy zyn Vriend: „ Geduurende het Reisjen, dat gy my verzoekt te be„ schryven, hebben dikwyls overeenkomstigheden en „ strydigheden my andere tooneelen en denkbeelden her„ innerd, welke ik niet zal aarselen neder te schryven in „ de orde waar in ze my te binnen kwamen; ook zal ik „ andere, die in den loop myner briefwisselinge my „ mogten te binnen schieten, niet verwerpen. Op deeze „ wyze zal 'er misschien een vreemd en grappig mengel„ moes voor den dag komen, en het staat aan u te „ beslissen of myne berichten 'er te beter of te slegter „ door zullen zyn. Zo het laatste, dan hebt gy slegts „ te zeggen *basta*, en ik heb gedaan; want ik ben wel „ verzekerd, dat zy zonder deeze hulp niet waardig zul„ len zyn van u aangenomen te worden, welk dan met „ dezelve hun lot ook weezen mag."

Dit geeft eene losheid en verscheidenheid aan deeze Brieven, welke den leeslust uitlokt, en ons bezwaarlyk het Boek doet ter zyde leggen.

De Reis vangt aan in den Zomer des Jaars 1790. En, daar dezelve den *Rhynstroom* ten hoofdvoorwerpe heeft, schetst hy de veranderingen, die deeze Stroom in ons Land ondergaan heeft, op eene geestige wyze, af. Over *Utrecht* gaat hy na *Nymegen*, en beschryft *Zeist* in het voorbygaan, als mede *Wyk by Duurstede*. Keurlyk is zyne Characterschets der *Batuwenaaren*. *Nymegen* wordt beschreeven, en zeer breedvoerig *Cleef*; met welks Mineraalwater hy niet veel opheeft. Regtmaatig gevoel werkt steeds in den Reiziger. De veelvuldige rampspoedige lotgevallen van *Cleef* opgehaald hebbende, laat hy zich in deezervoege uit:

„ Dus, ô *Cleef!* schoon gy als in den schoot van het „ Paradys gelegen zyt —— schoon gy tot rust en land„ genoegens gevormd zyt —— schoon de overvloed u „ van rondsomme toelacht —— schoon uwe rivier eenen „ rykdom van visch oplevert, en allerlei gerieflykheden van „ verre landen op haare wateren aanvoert —— schoon „ uwe velden den nyveren Landman gras en koorn ver-

„ schaf-

„ ſchaffen, ſchoon uw gevogelte onder de koesterende zorg
„ van zyn huishoudend wyf vermenigvuldigt, ſchoon uwe
„ boomgaarden met vrugten beladen zyn, uwe tuinen
„ met gezonde groente bepoot, en uwe bosſchen verſchei-
„ denheid van wild opleveren —— evenwel is, door de
„ onbuigzaame eerzugt der Vorſten, de geſchiedenis
„ van uwe vervloogene jaaren ſlegts de geſchiedenis
„ van uwe rampen! De historie van uwen arbeid is als
„ de arbeid van de nyvere bye en de bekwaame ſpin;
„ elk oogenblik moet de ſchade verholpen worden,
„ welke hun vreedzaam werk van ruwe handen geleden
„ heeft!"

Aan de Gezigten, welke *Cleef* den oogen biedt, wordt hier regt gedaan, zo verre de pen zulke doen kan. „ De
„ Rhyn," laat hy daar op volgen, „ is hier zeer breed.
„ De overvloedige ſchattingen van ontallyke rivieren, die
„ haare wateren in denzelven uitgieten, en de mindere
„ giften van beekjes, die van de aangrenzende *bergen*
„ vloeijen, ontvangen hebbende, zwelt hy *trotschlyk*,
„ daar hy na *Schenkenſchans* vloeit, alwaar hy, als on-
„ magtig om zyne grootheid te draagen, zich in twee
„ groote takken verdeelt.

„ Uit het aanzien van het land is 'er veel reden om
„ te beſluiten, dat de groote Oceaan eenmaal tot aan de
„ twee uitſteekende punten van *Elteuberg* en *Nymegen*
„ kwam, en dat de valey tuſſchen de twee ryen bergen een
„ inham van de zee was; dat de *Betuwe* en het gantſche
„ land ten Noorden en ten Westen van dezelve voor-
„ heen het bed van den Oceaan waren. Eene naauw-
„ keuriger beſchryving zou verveelende worden; maar zo
„ gy het zelf konde waarneemen, en voor u zelven oor-
„ deelen, gy zoudt met my beſluiten, dat 'er geene ſter-
„ kere bewyzen in het voorkomen der natuur zyn, dat de
„ Rhyn zyn voorig kanaal verlaaten heeft, dan dat deeze
„ ſtreeken weleer tot het Ryk van *Neptunus* behoord
„ hebben.

„ Ik zal van deeze aanmerkingen geen ander gebruik
„ maaken, dan dat dit denkbeeld de grootheid en defig-
„ heid van het tooneel zeer ſterk vermeerderde. De me-
„ nigvuldige veranderingen, die baarblyklyk op den aard-
„ bodem voorgevallen zyn, boezemen, terwyl zy den Wys-
„ geer ſtof tot redelyke nieuwgierigheid opleveren, den
„ Zedekundigen nederigheid in, die niet onaangenaam, en

met

„ met eene zekere verheffing van ziel verbonden, is. —
„ Hy verwondert zich even zeer over 't geen geweest is,
„ en 't geen nog komen zal! Op deeze ſmalle engte van
„ aanweezen geplaatst, bewondert hy in ſtille aanbidding
„ het voorledene, en ſtelt zyn vertrouwen omtrent het
„ toekomende in die werkootzaak, die zo alwys, als ver-
„ borgen en onwederſtaanbaar, is!"

Ernst wordt afgewisſeld met boert; waar toe, in eenen volgenden Brieve, de Lievevrouw te *Kevelaar*, in tegenoverſtelling van het Crucifix te *Kraanenburg*, den Heer COGAN ruime ſtoffe verſchaft.

Voorige bezoeken, in die zelfde ſtreeken afgelegd, herinnert zich de Reiziger, met de toenmaalige voorvallen; van dien aart is het pleit eener Abtdiſſe voor het Kloosterleeven, ter gelegenheid dat hy het Klooster van den *Berg Sion* thans bezogt. — Alsmede de ontmoeting des Konings van *Pruiſſen* en het *Oranjegezin*, te *Kleef*, in den jaare 1788, doormengd met bedenkingen over Vorſtlyke Perſbonen en Characters. Van zyne *Pruiſſiſche* Majeſteit ſpreekende, heeft hy deeze Aanmerking: „ Zyn perſoon was van eene voordeelige groot-
„ te voor de aanſchouweren. Hy is lang, en edel van
„ geſtalte. Het tydſtip was zeer gunſtig voor zyn ge-
„ laat. De glimlach op zyn aangezigt ſproot baarblyk-
„ lyk uit inwendig genoegen en blydſchap, en was geen
„ van die gemaakte glimlachen, met welke groote per-
„ ſonadien gemeenlyk het *hoezee* van 't gemeen beant-
„ woorden. Ik beken vryiyk, dat de *Lettres ſecretes de la Cour de Berlin* my geen vleiend denkbeeld van zyne
„ tegenwoordige Majeſteit gegeeven hadden; want, ſchoon
„ ik de uiterſte verontwaardiging gevoelde by het doorbla-
„ deren van een *Galimatias*, die baarblyklyk berekend was
„ om eene ſchatting op de ligtgeloovigheid van het alge-
„ meen te ligten door middel van eenen verlokkenden ſtyl,
„ dagt ik egter, dat 'er eenige grond kon zyn voor een
„ zo zeer overdreeven *carricatuur* (*). Het gelaat van
„ den

(*) Hier en daar maakt de Vertaaler eene Aanmerking van zyn eigen; doch ſchynt hy deeze Vertaaling met medewee-zen en medewerking van den Heer COGAN ondernomen en volvoerd te hebben. Alsdan hier leezen wy deeze Aantekening: „ De bovenſtaande aanmerking is in te ſtellige woorden
„ uitgedrukt. De ſchryver is zedert onderrigt geworden, dat
„ die Brieven door den Hertog DE VERGENNES zyn uitgege-
„ ven, uit gevoeligheid dat MIRABEAU de Volkspriy ont-
„ helsd hadt."

„ den Koning beantwoordde, op dit tydſtip, *niet aan die*
„ beſchryving van deezen Schimpſchryver."

De ontmoeting van een *Deitſch* Officier geeft ſtoffe tot twee leezenswaardige Brieven: en wordt dit Deeltje beſlooten met de Reis van *Cleef* na *Xanten*; waar de ontmoeting van den Waard gelegenheid geeft tot Characteriſtieke aanmerkingen, van welke de geheele Reis vol is. —— Wy zullen niet verwylen met het vervolg deezer onderhoudende, leerzaame en vermaakende, Reize onzen Leezeren te doen kennen.

Het Leeven van Keizer Juliaan. Naar het Fransch van den Abt DE LA BLETERIE. *Te Utrecht en te Rotterdam, by* G. T. v. Paddenburg en Zoon *en* J. Meyer. *In gr. 8vo. 274 bl.*

Het Werk van den Abt DE LA BLETERIE, waar van wy de *Nederduitſche* Vertaaling voor ons *hebben*, is reeds Jaaren geleden in 't *Fransch* uitgegeeven, en met roem geteld onder de veelvuldige Schriften over Keizer JULIAAN: „ een Vorst, in wien," volgens de aanmerking van den Heer FLEURY, „ zodanig eene mengeling van goede en flegte hoedanigheden plaats hadt, „ dat het gemaklyk viel hem te pryzen en te laaken, zonder de waarheid te kort te doen." —— Deeze Abt, eenige ſtukken van de Schriften dien Keizer vertaald hebbende, was eerst van voorneemen geweest, in eene Voorreden, eene kortbondige beſchryving te geeven van het Character en de Daaden van JULIAAN, om ter Inleiding tot diens Schriften te dienen; doch, vreezende daarin te weinig te zullen zeggen van een onderwerp dat wel waardig was grondig nagefpoord te worden, kwam hy tot het beſluit, om dit Leeven vollediger te beſchryven: 't welk dit afzonderlyk Stuk voortbragt. 't Geen, met eene voeglyke afdeeling in zes Boeken, de onderſcheide Leefperken van dien Vorst, in den bloei zyner Jaaren geſneuveld, voordraagt.

Zeer juist is de aanmerking van DE LA BLETERIE, in zyn Voorberigt: „ 'Er zyn weinig Vorſten over wie wy meer „ Gedenkſchriften hebben; maar dat men my vergunne te „ zeggen, de meeste dier Gedenkſchriften zyn niet koelzinnig „ genoeg geſchreeven. 't Is het lot van ongemeene Mannen, te zeer ingenomen bewonderaars en berispers te

„ heb-

„ hebben, vooral als belangens zo heftig als die van den
„ Godsdienst beletten met elkanderen overeen te ſtem-
„ men; de billyke verontwaardiging der Christenen te-
„ gen eenen afvalligen, tegen eenen vervolger, vergun-
„ de hen niet altoos acht te geeven op 't geen eenigzins
„ in hem verdiende geacht te worden. De blinde erken-
„ tenis, welke de Heidenen toedroegen aan den herſteller
„ der Afgodery, heeft hen de oogen doen ſluiten voor
„ zyne weezenlyke gebreken; zonder te ſpreeken van de
„ Redenaars, van wie men geenzins bevoegd is eene zo
„ ſchroomagtige naauwkeurigheid te verwagten, houden
„ de Geſchiedſchryvers zelfs op Geſchiedſchryvers te zyn
„ zo haast zy van JULIAAN gewaagen, en worden of
„ beſchuldigers of loftuiters: eenige wederzydſche Schry-
„ vers, die hem vry onzydig behandeld hebben, moet men
„ evenwel hier van uitzonderen."

Een Leevensbeſchryver van dien laatſten ſtempel zou men, naa deeze aanmerking, in den Abt DE LA BLETERIE verwagten aan te treffen. Doch een Aantekenaar, die als ANONYMUS te voorſchyn treedt, toont, dat de Abt het zwak te meermaalen gehad hebbe van eenzydig, en JULIAAN gansch ongunſtig, te weezen. Deeze Aantekeningen vangen met het Voorberigt aan, en loopen 't geheele Werk door. Schoon men derzelver juistheid veelmaalen zal moeten bekennen, kan men ze niet leezen zonder nu en dan te ontdekken, dat eene meerdere bitsheid en ſcherpheid, dan de aart der zaake vorderde, uit de pen van ANONYMUS vloeide. — In de daad, wanneer de Abt, ten ſlot zyner Leevensbeſchryvinge, gelyk zulks niet kwalyk zou gevoegd hebben, eene verzameling van Charactertrekken hadt opgegeeven, om ons, in eens, de Beeldtenis des Keizers voor oogen te houden, en de Aantekenaar by dezelve was gaan nederzitten, om die Charactertrekken na te gaan, wy gelooven dat hy ze meest alle zou uitgewischt, of zodanig veranderd hebben, dat de eene JULIAAN den anderen niet geleek. Ten bewyze hier van zouden wy een aantal voorbeelden kunnen aanvoeren: wy laaten het berusten by één, en wel het allereerſte, 't welk wy in het Voorberigt ontmoeten. De Abt met den aanvange gerept hebbende van den billyken afſchrik, dien 's Keizers *Afvalligheid* hem inboezemde, maakt ANONYMUS op dit woord deeze Aantekening: „ 't Blyft
„ onder de Geleerden eene vraag, of Keizer JULIAAN
„ in de daad een *Afvallige*, en of hy ooit waarlyk een

„ *Christen* geweest zy? Hy was nog geen *zes jaaren* „ oud, toen Keizer CONSTANTIUS, barbaarscher nog dan „ CONSTANTYN, zyn Vader, zyn Broeder, en zeven „ zyner volle Neeven, deedt om hals brengen. Naauwlyks „ ontkwam hy met zyn Broeder GALLUS dien moord. „ Ook werd hy gestadig hard behandeld door CONSTAN- „ TIUS. Zyn leeven werd langen tyd bedreigd, en het „ leedt niet lang dat hy den Broeder, dien hem over- „ bleef, op bevel des Dwingelands, zag van 't leeven „ berooven. De Letteroefening was JULIAAN's eenige „ troost, van deszelfs eerste jeugd af aan. Hy hieldt „ heimlyk verkeering met de voornaamste Wysgeeren, „ die van den ouden Godsdienst van *Rome* waren. 't Is „ zeer waarschynlyk dat hy dien van deszelfs Oom CON- „ STANTIUS volgde, eeniglyk om te vermyden van niet „ door hem omgebragt te worden. JULIAAN was zelfs ver- „ pligt deszelfs [dit moet *zyn* weezen] Godsdienst te verber- „ gen, even als BRUTUS onder TARQUYN gedaan hadt. Hy „ moest des te minder *Christen* zyn om dat *zyn Oom* „ hem gedwongen hadt Monnik te worden, en den dienst „ van Voorleezer in de Kerk waar te neemen. Men is „ zeldzaam van den Godsdienst des geenen die ons ver- „ volgt, vooral wanneer de Vervolger over het geweten „ tracht te heerschen."

Te midden van de strydigheid der berigtgeevingen en daar op gebouwde oordeelvellingen, zo van DE LA BLETERIE als van den Aantekenaar, zal men wél doen met zich vaak te herinneren de in den aanvang reeds bygebragte aanmerking van FLURY; en dat in JULIAAN's gedrag veele tegenstrydigheden plaats hadden, die, naar maate men hem uit onderscheide gezigtpunten beschouwde, door de beschouwers en beoordeelaars zeer vergroot zyn. Men maakte wederzyds *Carricatuuren* van Keizer JULIAAN.

Uit de byzondere Gebeurtenissen, in dit *Leeven* vermeld, bepaalen wy ons tot de opgave van het veel gezugts maakend, en zo onderscheiden beoordeeld, Voorval, de mislukte Herbouwing van den Tempel te *Jerusalem*. Wat daar toe aanleiding gaf in 't breede verhaald hebbende, gaat de Abt dus voort: „ Men wilde de *nieuwe* „ grondslagen gaan leggen, toen op dezelfde plaats ver- „ schrikl yke Vuurbollen uit den grond opsteegen, waar „ van de geduchte vlammen de Werklieden verteerden. „ Het zelfde gebeurde verscheide keeren by herhaaling,

„ en

„ en de onweerſtaanlykheid van het vuur de plaats onge-
„ naakbaar maakende, noodzaakte voor altoos van het
„ werk af te zien. Dit zyn de eigen woorden van AMMI-
„ ANUS MARCELLINUS, een oordeelkundig en getrouw
„ Geſchiedſchryver van dien tyd, een Heiden van [dit
„ moet *aan* zyn] JULIAAN verknogt. De Christen-
„ Schryvers zyn nog omſtandiger, en verhaalen nog ver-
„ ſcheide andere wonderdaaden. Ik ſla die over, om dat
„ ik geen Kerklyke Geſchiedenis beſchryf. Alleen zal
„ ik aanmerken, dat in de ganſche oudheid geene
„ gebeurtenis beter bevestigd is. Zonder RUFINUS,
„ THEODORETUS, SOZOMENES, SOCRATES en PHILOS-
„ TORGUS te rekenen, wordt dezelve voor echt verklaard
„ door GREGORIUS VAN NAZIANZE, ST. CHRYSOSTOMUS
„ en ST. AMBROSIUS, alle drie Kerkvaders van dien tyd.
„ De eerſte verhaalt dezelve in zyne Redenvoeringen tegen
„ JULIAAN, in het zelfde jaar opgeſteld; de tweede
„ twintig jaaren daar naa voor de ganſche Stad van
„ *Antiochie*; en de derde ſpreekt 'er van kort naa den twee-
„ den, als van eene bekende zaak, in een Brief aan Keizer
„ THEODOSIUS. Indien men by hunne getuigenisſen dat
„ van AMMIAAN voegt, kan men de daad niet tegenſpree-
„ ken, zonder de onzinnigſte twyfeling in de Geſchiede-
„ nis in te voeren."

Aan die *onzinnigheid*, als het een zo ſtreng vonnis verdiene, 't geen ons op verre na niet regtmaatig toeſchynt', maakt zich de Aantekenaar ſchuldig, als hy ſchryft: „ 't Is zeer waarſchynlyk dat JULIAAN, toen hy
„ beſloot den Oorlog in *Perſie* te voeren, geld benoo-
„ digd hadt, 't is mede zeer waarſchynlyk dat de *Joo-*
„ *den* hem geld aanbooden om verlof te verwerven tot
„ het herbouwen van den Tempel, gedeeltlyk door TITUS
„ verwoest, en waar van de grondſlagen, een geheele
„ muur en de tooren *Antonia*, nog overig waren; maar
„ is het wel zo waarſchynlyk dat de Vuurbollen de
„ Werklieden verteerden, en de onderneeming deeden
„ ſtaaken? Is 'er niet eene tastbaare tegenſtrydigheid in het
„ verhaal der Historieſchryveren? — Voor 1. Hoe is het
„ mogelyk, dat de *Jooden* begonnen hebben met het op-
„ breeken van de grondſlagen des Tempels, welken zy op
„ dezelfde plaats wilden en moesten herbouwen? De Tem-
„ pel moest noodwendig op den Berg *Moria* ſtaan, de
„ plaats waar SALOMO dien hadt gebouwd, en waar HE-
„ RODES dien met nog meer ſtevigheid en pracht hadt

„ herbouwd, naa eerst eenen fraaijen Schouwburg binnen *Je-*
„ *ruſalem* en een Tempel aan AUGUSTUS binnen *Ceſarea*
„ te hebben geſtigt. De grondſlagen van dien Tempel,
„ door HERODES vergroot, hadden, volgens het verhaal
„ van JOSEPHUS, ſteenen van vyf en twintig voeten lengte.
„ Is het mogelyk dat de *Jooden*, ten tyde van JULIAAN,
„ dwaas genoeg zouden geweest zyn om die ſteenen op
„ te breeken, welke zo wel aangelegd waren om het
„ overige van het gebouw te draagen, en op welke
„ grondſlagen de *Mahomedaanen* ſedert derzelver *Moskeé*
„ gebouwd hebben? Wat mensch kon ooit zo dwaas, zo
„ dom zyn, om zich met groote kosten en zeer veel moei-
„ te van een voordeel te verſteeken, dat zo tastbaar was,
„ en zo duidelyk in het oog liep? Niets is ongelooflyker.

„ Ten 2. Indien het Wonder van Vuurige Bollen, of
„ indien 'er eene Aardbeeving, welke geen Wonder is,
„ weezenlyk plaats gehad hadt, zou Keizer JULIAAN *dan*
„ van 't een of ander geen gewag hebben *gemaakt in*
„ den Brief waarin hy zegt voorneemens *geweest te zyn*
„ dien Tempel te herbouwen? Zou men zich niet van
„ zyn getuigenis als van een zegepraal bediend hebben?
„ Is het niet oneindig waarſchynlyker dat hy van zyn
„ voorneemen afzag? Immers vervat die Brief deeze
„ eigen woorden: *Wat zullen de* Jooden *zeggen van*
„ *hunnen Tempel, die driemaalen verwoest geworden en*
„ *nog niet herbouwd is*? *Ik verwyt hun zulks niet, deeryl*
„ *ik zelf dien uit den puin heb willen ophaalen. Ik*
„ *ſpreek 'er enkel van om de buitenſpoorigheden hunner*
„ *Propheeten aan te toonen, die oude onnozele vrouwen*
„ *bedroogen.* —— Is het niet baarblykblyk, dat de Keizer,
„ gelet hebbende op de *Joodſche* Prophetien, dat de
„ Tempel prachtiger dan ooit zou herbouwd worden,
„ en dat alle Natien 'er zouden komen aanbidden, het
„ gegeeven verlof, om dat Gebouw te herſtellen, hebbe
„ ingetrokken? De historiſche waarſchynlykheid, uit
„ de eigen woorden des Keizers opgemaakt, zou dan
„ zyn, dat hy, ongelukkig een afgruuwen hebbende van
„ de *Joodſche* Boeken, even als van die der Christenen,
„ de *Joodſche* Propheeten eindelyk tot logenaars heeft
„ willen maaken."

Omtrent het Getuigenis van AMMIANUS MARCELLINUS, waarin men ten deezen opzigte zo veel gewigts ſtelt, merkt de Aantekenaar op: „ dat hy ſchreef in een
„ tyd toen men niet dan van wonderen ſprak, en veel ophadt

„ met

„ met oververtellingen; ook zyn de Wonderen en „ Voorzeggingen, welke hy verhaalt, zo menigvuldig, dat „ het verhaal daar van noch ſchranderheid, noch goede „ trouw, in den Schryver aanduidt." (*)

Wan-

(*) Veelen onzer Leezeren zullen misſchien niet weeten, op welk eene wyze de Heer J. D. MICHAËLIS de eer van AMMIANUS ophoudt, zonder eenig Wonderwerk te veronderſtellen: wy willen hun daarom, 't geen hiertoe behoort, (uit zyne *Verhandeling over de Gewelven en onderaardſche Gangen onder den Tempelberg en den Berg Sion*) kortlyk mededeelen. „ Het voorval, door AMMIANUS geboekt, valt, zo dra men zich de onderaardſche gewelven, gangen en kanaalen, herinnert, waar van zommige ook voor verlaatbakken en afleidingen der onreinigheden dienden, voor elk, die ſlegts middelmaatig in de Natuurkennis geoefend is, gemaklyk te verklaaren. In den Jaare 70 werd de Tempel vernield; in 't Jaar 363 viel dit gebeurtenis voor, die door AMMIANUS MARCELLINUS verhaald wordt. Byna driehonderd Jaaren, derhalven, hadden deeze gewelven en gangen, onder het puin begraaven, geheellyk toegeſtopt, en van alle gemeenſchap met de lugt afgeſlooten, gelegen. In veele derzelven moet zich dus noodwendig eene Ontvlambaare Lugt verzameld hebben. Het was natuurlyk, ten minſten geenzins vreemd, dat men, graavende om de oude fundamenten te vinden, en te onderzoeken, of nieuwe te leggen, op die kanaalen ſtiet; men wilde dezelve verder naſpooren, men onderzogt hen omgetwyfeld met fakkelen, en dus moesten noodwendig vlammen, of wil men liever noodlottige vuurbollen, die de arbeiders doodden, uit dezelve voortkomen. Men weet, dat men, zich in lang beſlootene onderaardſche gangen met fakkelen begeevende, een van beide, naar de geſteldheid waarin de Lugt dier plaatzen is, ondervindt. Of de toortzen gaan uit, en de mensch valt eerst in onmagt neder, en betaalt vervolgens, zo hy niet oogenbliklyk gered wordt, zyne onvoorzigtigheid met den dood; en dikwyls treft dit lot den tweeden en den derden die hun zoeken te redden: of, byaldien de Lugt brandbaar is, vertoont zich eerst rondom het licht een klein ſpeelend vlammetje, 't welk men byna voor een zwervend dwaallicht zou aanzien. Als dan is het hoog tyd te vlieden; want uit het eerſte vlammetje worden welhaast andere kleine vlammen gebooren, die ſteeds in grootte en getal toeneemen, en ſtraks wordt de ontbranding algemeen, breekt met een donderſlag uit, en doodt de geenen welken zy in de gewelven of putten treft, terwyl alle de overigen magtloos nedervallen en ſtikken. Niet één woord, derhalven, zegt AMMIANUS dat ongelooflyk, dat zelfs onwaarſchynlyk is, dan voor hun

Wanneer DE LA BLETERIE ſchryft: „ Men zou „ misſchien wegens deeze ſtof met het gezag van JULIAAN zelf kunnen voor den dag komen; naardemaal „ hy zegt, dat de Tempel der *Jooden* driemaalen was „ verwoest geworden, 't welk niet gemaklyk te verſtaan „ is, indien hy tot de derde Verwoesting niet betrekt „ het gedugte geval onder zyne Regeering," merkt ANONYMUS op: „ Hoe is het mogelyk dat DE LA „ BLETERIE niet bemerkt heeft dat de Tempel, gebouwd „ door SALOMO, herbouwd door ZOROBABEL, geheel „ omver geſmeeten door HERODES, en door HERODES „ zelf met zo veel pracht weder opgebouwd, eindelyk „ door TITUS verwoest, duidelyk drie verwoeste Tempels maakt?"

Jammer zyn de veelvuldige Drukfeilen in dit Werk; bovenal in de *Latynſche* Aanhaalingen, die 'er onverſtaanbaar, zonder ſlot of zin, door worden.

die der zaake onkundig zyn. Alles wat hy verhaalt moest natuurlykerwyze dus gebeuren, en die vreeslyke tooneelen moesten telkens herhaald worden, zo dikwyls men in het graaven aan nieuwe gewelven kwam." — Men zie de geheele Verhandeling, in het *Algemeen Magazyn van Weetenſchap, Kunst en Smaak*, I D. 1 Stuk, bl. 269, enz.

Antwoord op de Vraage, welke wyze van Opvoeding is de meest verkiezelyke? Eene Publieke of eene Huizelyke? Welke zyn de Voordeelen en Gebreken van die beiden? Is 'er eene wyze van Opvoeding, welke de Voordeelen van beiden, met uitſluiting van derzelver Nadeelen, bevat? *aan welke het Provinciaal Utrechtsch Genootſchap van Kunſten en Weetenſchappen, den 5 Juny 1793, een prys van 30 Ducaten, of van eene Gouden Medaille, terzelver waarde, heeft toegewezen. Te Utrecht, by* de Wed. S. de Waal en Zoon. *In gr. 8vo. 70 bl.*

Volgens de orde, welke de Vraage zelve aan de hand gaf, is deze Verhandeling in drie deelen afgedeeld. In de eerſte Afdeeling worden eerst de voordeelen, en vervolgens de gebreken, van de openbaare Schoolen onderzocht en aangewezen. De Schryver geeft goede redenen, waarom hy hier noch van de kleine kinder- of ſpelſchoolen, noch van de zoogenaamde Hooge-Schoolen of Academiën, ſpreekt, maar zich flechts tot de halve- en heele-kostſchoolen, en tot de Latynſche Schoolen, bepaalt. Hy geeft van dezelven eerst de algemeene, en dan de byzondere, voordeelen op. De algemeene voor-

voordeelen zyn, dat de kinderen zich aan gehoorzaam, ontzag en eerbied voor de geenen, die over hen geſteld zyn, gewennen —— door het zien van belooningen en ſtraffen tot goede werkzaamheid en oplettendheid aangeſpoord, en van kwaade hebbelykheden, die in het huis der Ouders niet dan met veel moeite te verbeteren zyn, bevryd worden —— geduurende den ſchooltyd, vry blyven van den omgang met dienstboden, die zelden voor de Opvoeding voordeelig is —— leeren met andere kinderen, zonder onderſcheid van rang, omgaan, en hun wil dikwyls naar dien van anderen buigen —— behulpzaam, gevoelig, en meêwaarig worden —— en vooral door eerzucht tot goede daaden aangeprikkeld. —— De byzondere voordeelen van de halve- en heele-kostſchoolen zyn, dat de kinderen zich gewennen aan vastgeſtelde tyden om zich bezig te houden, en aan bepaalde tyden van uitſpanning; aan orde; aan het welbeſteden van den tyd; aan vroeg opſtaan; eene gelykvormige levenswyze, en een gezond dieet; —— zy leeren hier, dat men geen drom van knechts nodig heeft om bediend te worden —— zy worden van veelerlei beſmetting, waar toe de tafel van gegoede Ouders gelegenheid verſchaft, behoed, en hooren noch zot geklap, noch dubbelzinnige uitdrukkingen. —— De byzondere voordeelen der Latynſche Schoolen beſtaan voornaamelyk daar in, dat zy de eerzucht der kinderen ten allerſterkſten aanvuuren, en hen aan vrymoedigheid gewennen om zich in het openbaar te laaten hooren.

De algemeene gebreken der gedachte openbaare Schoolen ontſtaan voornaamelyk uit de zamenwooning van kinderen van verſchillende jaaren, vatbaarheden, neigingen, en zeden, die zeker niet allen naar hunne verſchillende behoeften door den meester behandeld kunnen worden, en die gewoonlyk aan elkanderen eer het kwaade dan het goede mededeelen. —— De bezuiniging, die in de meeste halve- en heele-kostſchoolen plaats moet hebben, om dat de één meester zich voor den anderen beyvert, om zyne School voor den minſten prys aan te bieden, heeft veele nadeelige gevolgen; weinige en minder bekwaame ondermeesters, en dus gebrek aan het nodig opzicht over de kinderen, vooral in de uuren van uitſpanning —— eene te enge wooning, dikwyls niet genoeg van een ruime opene lucht voorzien —— gebrek aan het genoegzaam getal ſlaapſteden, of aan plaats voor dezelven, om ieder kind afzonderlyk te doen ſlaapen —— eene te groote kaarigheid omtrent de tafel, enz. —— De byzondere gebreken van de Latynſche Schoolen, (zoo als dezelven thans ingerigt zyn, waaromtrent de Schryver eenige veranderingen voorſlaat) zyn langwyligheid in het onderwys, en de verlegenheid der Ouders, wat zy met hunne kinderen buiten den ſchooltyd aanvangen zullen.

Tweede Afdeeling. Voor- en nadeelen van de Huizelyke Opvoeding. Voordeelen van de Huizelyke Opvoeding,

waar door de Schryver verſtaat de Opvoeding door eenen goeden Gouverneur: oplettendheid op de keuze der kruidſen van het kind, op de gezondheid van zyn lighaam en de vorming van zyn hart; eene heilzaame afwisſeling van het nuttige met het aangenaame in de oefeningen van het verſtand; het voordeelig gebruik van elk uur, ja elk oogenblik; eene volledige verwydering van alle menſchen en kinderen, voor wier de jonge opvoedeling iets kwaads zou kunnen zien of hooren. —— De gebreken dezer Huizelyke Opvoeding ontſtaan, 1. uit den aart der Opvoeding op zich zelve, en 2. uit het groot gebrek aan goede Gouverneurs. Een kind, dat *alleen* leert, wordt minder tot na-yver opgewekt, of, wanneer hy *een broeder* heeft, tot wien zich zyn na-yver bepaalt, wordt *dezelve* al ras in nydigheid hervormd —— het moet (daar het *uit* het ſtraffen van anderen niet leeren kan) dagelyks *over kwaade* hebbelykheden beſtraft of geſtraft worden; en daar door wordt het dikwils mismoedig, of ſtubbig en balöorig —— het *loopt* groot gevaar, om éénzinnig en grootsch te worden —— en, daar het, ook dan, wanneer 'er gasten zyn, *aan de tafel der* Ouders eet, loopt daar door zyn lighaam *en ziel groot gevaar* van bedorven te worden. ——De gebreken der Gouverneurs worden naar derzelver byzondere landaart opgegeven; doch wy behoeven daar niet by ſtil te ſtaan, dewyl de zeldzaamheid van eenen goeden Gouverneur genoeg bekend is. Nu hier over uitgeweid te hebben, vraagt de Schryver: „Is de eige Vader niet de beste Gouverneur?" en het antwoord, dat hy 'er op geeft, dienen wy geheel op te geven: „Zekerlyk is de Vader, wat betreft de genegenheid en goede inzichten, de beste Gouverneur, dien men zoude kunnen vinden; maar tot eene goede huizelyke opvoeding word meer vereischt, dan genegenheid en goede wil. Ik vooronderſtel voor een oogenblik, dat de Vader de vereischte bekwaamheid heeft, en dat hy niets ter wereld anders te doen heeft, dan zyn kind byna den ganſchen dag, het geheele jaar door, by zich te hebben: welke twee vereischtens men wel *zal willen* bekennen, dat zeer zelden te zamen loopen. Bevindt het zich, dat de Vader de vereischte bekwaamheden niet heeft, of dat hy genoodzaakt is, uit hoofde van bezigheid, lange afwezendheden te maaken, of wel dat hy zich van gezelſchappen en vermaaken niet kan onthouden, dan begrypt men ligtlyk, hoe gebrekkig deeze huizelyke opvoeding wordt: maar ik heb vooronderſteld, dat dit alles geen plaats heeft; dan doet zich nog eene groote zwaarigheid op, die den Vader zeer duur kan te ſtaan komen. Een Vader, die met groote huizelykheid en buitengewoone vlyt zyn best doet, om zyn kind te onderwyzen, vermeent al ligt het regt hebben, om, naar evenredigheid van zyne genegenheid en iever, eene wederkeerige oplettendheid van zyn kind te mogen vorderen; en, ont-

breekt

heedt dezelve, dan ontſtaat 'er by den Vader veel ſchielyker eene gemelykheid, dan by eenen vreemden, die voor zyn geduld betaald wordt. Indien het dan ongelukkiglyk gebeurt, dat de Vader zyne bedaardheid verliest, en over gebrek aan oplettendheid ſtraft, dan verbeeldt zich het kind al ligtelyk, dat hem onrecht door zynen Vader aangedaan wordt, 't welk ook waarlyk in dat geval zomtyds gebeurt; want het ſtraffen over onoplettendheid moet met de uiterſte omzichtigheid geſchieden, alzo het gebrek aan oplettendheid meestentyd veel eerder de ſchuld is van den Onderwyzer, dan van den Leerling. Een kind, dat eenen Gouverneur heeft, meent dikwyls zyne toevlucht tot zynen Vader, die, ingevolge de afſpraak met den Gouverneur, dan eens voor den goeden, en dan eens voor den kwaaden, maar ſpeelt; daar is eene afwisſeling, waar by gemeenlyk de Vader meerder wint, dan de Gouverneur: Maar wanneer de Vader zelf Gouverneur is, dan heeft het kind niemand dan de Moeder; by welke de toevlucht in deezen, voor zo verre het leeren betreft, dikwyls, (het zy met alle eerbied gezegd) zeer gevaarlyk kan worden; want de Moeder heeft in haare eigene Opvoeding zo veele uuren van inſpanning nooit ondervonden; en dus wordt het moederlyk hart al ligtelyk week, dat van het arme kind zo veel gevergd wordt, en, indien zy dan ongelukkiglyk de zwakheid heeft het kind over het veel leeren te beklagen, begrypt men, hoe dit achter uit ſpringt. Het kind bevindt zich dus alle dagen alleen met zynen Vader, die hem altyd alleen tot leeren moetende aanzetten, welhaast een verveelend voorwerp wordt; welke ongemakkelykheid zodanig toeneemt, dat het kind eindelyk in zynen Vader niets anders meent te vinden, dan eenen Dwingeland, die hem dagelyks plaagt, en van zyne vermaaken afhoudt: Waar door de kinderlyke liefde zodanig van dag tot dag afneemt, dat eindelyk, wanneer het kind tot meerdere jaaren gekomen is, de Vader, met het gemis der kinderlyke toegenegendheid en liefde, ook teffens verliest het eenige behoedmiddel, om hem op den rechten weg te houden; en het eenige hulpmiddel, om hem, daar van verwyderd zynde, weder te rug te brengen. *Men kan dus hier uit opmaaken, dat, al had de Vader tyd en bekwaamheid, het evenwel voor hem ten uiterſten gevaarlyk zoude zyn, dezen taak* ALLEEN *op zich te neemen. Daar blyft dus niets over, dan aan eenen Gouverneur om te zien,*" enz. —— Aan het ſlot van deze Afdeeling zegt de Schryver: „ om te voldoen aan de by de Vraage gevorderde keuze: *Welke wyze van Opvoeding de verkieslykſte is*, moet ik bekennen, dat, zo als de Schoolen thans in ons Land geſteld zyn, de huizelyke Opvoeding door eenen goeden of tamelyk goe-

den

den Gouverneur, niettegenſtaande alle derzelver gebreken, my nog voorgekomen is, de voorkeur te verdienen, als zynde minder gevaar in veele opzichten onderhevig."

In de derde Afdeeling eindelyk wordt het gevraagde plan opgegeven, om de voordeelen van de beide gemelde wyzen van Opvoeding, met uitſluiting van derzelver nadeelen, te vereenigen. Hetzelve komt hoofdzaaklyk hier op neder. Door medewerking en onder toezicht van eenige leden der Regeering, en met eene krachtdaadige onderſteuning in geld, door vermogende ingezetenen vrywillig op te brengen, moet in ieder Stad een kostſchool opgerigt worden. Zoo de vrywillige contributiën daar toe niet toereikende zyn, moet, geduurende eenige weinige jaaren, eene zeer geringe belasting van eenige ſtuivers op de huizen gelegd worden, te betaalen door de bewooners, naar evenredigheid van de ordinaire verponding, met dien verſtande echter, dat ieder, die konde aantoonen, eene grootere ſomme gecontribueerd te hebben, van die belasting vry zou blyven. —— De Commisſariſſen uit de Regeering moeten voorts omzien naar een bekwaam huis, voorzien met eene groote opene lucht. Misſchien geeft de Regeering daar toe wel een gebouw; zoo niet, dan moet 'er eerst een gehuurd en vervolgens gekocht worden. —— De Directeur (die door Commisſariſſen verkoren moet worden, die onder hun bedwang moet ſtaan, en des noods door hun moet kunnen worden afgezet) moet in dat gebouw voor niet woonen. —— De Directeur moet uit het kost- en ſchoolgeld (het welk niet te hoog bepaald moet worden) alle de kosten voor de tafel, ſlaapplaatſen, bedienden, enz. met volle ruimte kunnen vinden. —— Boven het kost- en ſchoolgeld moet voor ieder kind jaarlyks ƒ 25:: aan het fonds betaald worden. —— Voor ieder zestal kinderen moet een Ondermeester zyn, rykelyk uit het fonds te betaalen, door Commisſariſſen, na ingekomen advys van den Directeur, te benoemen, en, op deszelfs klachten, naar goedvinden, wederom af te zetten. —— Voor ieder Ondermeester moet aan den Directeur een bepaald tafelgeld uit het fonds betaald worden. —— Ieder Ondermeester moet van het gedrag der zes kinderen, die hy onder zyne verantwoording heeft, dagelyks aan den Directeur verſlag doen. —— In de uuren van uitſpanning, welke, zoo veel doenlyk, in de open lucht moet geſchieden, moeten 'er altyd één, twee, of drie Ondermeesters (naar maate van het getal der kinderen) medeſpeelen. —— Ieder kind moet afzonderlyk ſlaapen; en de Ondermeester moet altyd in dezelfde kamer ſlaapen, waar in zyne zes kinderen zyn. —— De Commisſariſſen moeten dikwyls, en ten minſten alle drie maanden, het ſchool bezoeken, zich van alles laaten onderrigten, oneenigheden vereffenen, enz. —— Tweemaal in 't jaar moet 'er, ten overſtaan van alle de Commisſariſſen, een zoogenaamd publieq onderzoek plaats hebben, en

en de best gevorderde kinderen moeten in het openbaar gepreezen worden. ——'Er moet eene kamer afgezonderd worden, alleen voor die kinderen, welke de Ouders verkiezen dat op de Latynſche Schoolen zullen gaan. Voor deze kamer moet, behalven de reeds genoemden, nog een afzonderlyke Ondermeester zyn, de Latynſche taale magtig, die zorg moet draagen, dat de leſſen wél geleerd worden, dezelven overhooren, en daar over, praatenderwyze, redeneeren; voorts oppaſſen, dat de kinderen op ſtraat geene baldaadigheden pleegen, of kwade kennisſen maaken; en ten dien einde hen dagelyks zelf na ſchool brengen, en daar weder uithaalen. Wanneer des avonds zyn werk gedaan is, moet hy de kinderen weder overgeeven, ieder aan den Ondermeester, waar onder zy behooren.

Ziet daar de voornaamſte byzonderheden, die in deze Verhandeling breeder voorgedraagen worden, kortelyk aangeſtipt. Indien de *præmiſſen*, waar op de Schryver zyn beſluit bouwt, allen zoo bevestigd waren, dat zy eene volkomene zekerheid ontvangen hadden, dan zou men dit plan (hoe zeer men 'er ook dan nog eenige byzondere aanmerkingen op hebben mogt) echter over het algemeen ten hoogſten moeten pryzen, en alles moeten aanwenden, om ter uitvoering van hetzelve mede te werken. Doch het is 'er verre af, dat wy alle deze *præmiſſen* voor bewezen zouden houden. Om meer bepaald te ſpreken, wy ontkennen ten ſterkſten, dat, „ al had een Vader tyd en bekwaamheid, om de opvoeding zyner kinderen zelf geheel en alleen te beſtuuren, het evenwel voor hem ten uiterſten gevaarlyk zoude zyn, dezen taak alleen op zich te neemen." De redenen, die de Schryver voor deze ſtelling aanvoert, zyn niets minder dan voldingende; en zy moeten, in de oogen van een ieder die doordenkt, terſtond wyken voor het groot vermogen van een aantal redenen, die het toevertrouwen van ons kroost aan de zorg van vreemden, wie zy dan ook wezen mogen, ten ſterkſten afraaden, zoo lang wy niet volſtrekt buiten ſtaat zyn, om zelven daar voor te zorgen. Alles, wat men tot lof van het plan zeggen kan, is dit, dat het juist berekend is naar de vadzigheid dezer bedorvene eeuw, welke zich zoo gaarne van de allerheiligſte plichten ontſlaat, en zoo gaarne alle middelen aangrypt, om dezelven, met eene draaglyke bevrediging van een niet zeer naauwgezet geweeten, op anderen over te draagen. Maar wy voor ons zouden dien lof niet begeeren; wy rekenen die vadzigheid nog niet geheel en al ongeneeslyk, en wy zouden dus liever haare gevaarlyke gevolgen met kracht van redenen aan den dag leggen, om haar op deze wyze, ware het mogelyk, geheel weg te nemen, dan, door eenige *palliativen*, haare toevallen verzachten of verbergen. — Wy beveelen aan onzen Schryver, en alle onze Lezers die over dit ſtuk nader begeeren te denken, eene aandachtige lezing van het geen ROUSSEAU over de ſchadelykheid van het toevertrouwen van

ons kroost aan een vreemd opzicht geschreven heeft (*). Wy zullen met eenige trekken, uit het begin zyner redeneering hier over, dit uittrekzel besluiten: „ *Un pere, quand il engendre et nourrit des enfans, ne fait en cela que le tiers de sa tâche. Il doit des hommes à son espece, il doit à la société des hommes sociables, il doit des citoyens à l'Etat. Tout homme, qui peut payer cette triple dette, et ne le fait pas, est coupable et plus coupable, peut-être, quand il la paye à demi. Celui, qui ne peut remplir les devoirs de pere, n'a point droit de le devenir. Il n'y a ni pauvreté, ni travaux, ni respect humain, qui le dispensent de nourrir ses enfans, et de les élever lui-même. Lecteurs, vous pourez m'en croire. Je prédis à quiconque a des entrailles, et néglige de si saints devoirs, qu'il versera long-tems sur sa fautes des larmes amères, et n'en sera jamais consolé.*"

(*) *Emile*, Liv. I, p. 29 et suiv.

THEOPHANIS NONNI Epitome de curatione morborum, Græce ac Latine. Ope Codicum M. S. S. recensuit, notasque adjecit JO. STEPH. BERNARD. Tomus I, cum Tabulâ æneâ. Gothæ apud *C. W. Ettinger*, Amstelodami apud *J. St. van Esveldt Holtrop*, & *Soc.* 1794. 463 pagg. in 8°. maj.

JEREMIAS MARTIUS was de eerste, die dit Geneeskundig Handboek uitgaf, te Straatsburg, in het Jaar 1568, en noemde den Schryver NONUS. Die uitgave geschiedde naar een handschrift uit de Bibliotheek van Augsburg, en de Uitgever schynt daar by geene andere hulpmiddelen gebruikt te hebben, en ook schaarsch bedeeld te zyn geweest van die vermogens en kundigheden, die tot eene oordeelkundige behandeling van een' ouden Schryver vereischt worden. Althans hy heeft zeer veel aan het vernuft en de vlyt van anderen in THEOPHANIS te doen overgelaaten. Men had grootere verwachting kunnen hebben van den arbeid door GEORGIUS HIERONYMUS WELSCHIUS aan dezen Schryver besteed; doch de door hem beloofde en ondernomene uitgave (*) is onvoltooid gebleven. BERNARD heeft dus door deze uitmuntende uitgaaf zeer grooten dank verdiend. Door toedoen van zyne geleerde Vrienden was hy de verschillende lezingen van vyf Handschriften magtig geworden, waar van vier zich in de Keizerlyke Boekerye te Weenen bevinden, en één in die van de gewezen Abtdye van St. Germain (waar van onlangs een gedeelte verbrand is, schoon de kostbaare M. S. S., tot heil der letteren, alle zyn bewaard gebleven). Hy had daar by eene buitengemeene mate

(*) V. G. H. WELSCHIUS opus de vena Medinensi, c. X. p. 264; verg. FABRICIUS *Bibl. Gr.* Vol. XII, p. 686.

te van belezenheid, en zeer veel kennis van den aart der Griekſche taal, gevoegd by een vry gelukkig vernuft, en een niet ongeoefend oordeel. Hy had van dit alles door verſcheiden vroegere Stukken blyken gegeven; zyne uitgaven van SYNESIUS (*), PSELLUS, (†), en THOMAS MAGISTER (‡), en andere Stukken (§) hadden hem doen kennen, als een man, die, by zyne bedrevenheid in Natuur- en Geneeskunde, een zeer uitſtekenden ſchat van letterkennis bezat; en men kon dus van zyne zorg voor THEOPHANES te meer goeds hoopen, daar dit zyn laatſte werk was, het welk hy eerst in een vry hoogen ouderdom ten einde braght. En, in de daad, die hoop vindt men rykelyk vervuld. Met eene ongelooflyke vlyt heeft hy alles, wat in zyn vermogen was, aangewend, om de waare lezing overal by zynen Schryver te herſtellen, en zyne meening op te helderen. Hy heeft zich daar toe niet alleen van de hem medegedeelde lezingen der Handſchriften zorgvuldig bedient, maar ook naauwkeurig de Schriften van andere oude Geneesheeren, waar uit THEOPHANES veel overgenomen heeft, gelezen, en met zynen Schryver vergeleken. De Voorreden bevat eene geleerde Verhandeling over den Schryver van dit Werk, den titel van hetzelve, de handſchriften en andere hulpmiddelen, waar van zich de Uitgever bedient heeft, en de wyze, waarop hy by de behandeling is te werk gegaan. De naam THEOPHANES NONNUS is het eerst door BERNARD weder opgedolven. Te voren noemden de Geleerden onzen Schryver NONNUS, NONNUS, of NONNUS; en 'er waren handſchriften, die dit boek aan ORIBASIUS, of aan PSELLUS, toeëigenden. Men vondt hier en daar ook wel melding van een' Geneesheer THEOPHANES, maar nergens was het duidelyk aangewezen, dat deze THEOPHANES en NONNUS dezelfde perſonen zyn. Het boek is opgedraagen aan den Keizer CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, maar, dewyl 'er meer dan één dezen naam gedraagen hebben, zyn hier uit verſchillende meeningen ontſtaan over den hier bedoelden. BERNARD houdt het, met LAMBECIUS, daar voor, dat het de Zoon van LEO is. Het ſchynt ons toe, dat het boek *de Diaeta*, door THEOPHANES aan denzelfden Keizer opgedraagen, en waar van FABRICIUS op twee plaatzen (**) melding maakt, van de *Epitome de curatione morbo-*

(*) SYNESIUS *de Febribus, quem nunc primum ex Cod. M. S. Bibliothecae Lugduno - Batavae edidit, vertit, notisque illustravit* J. H. BERNARD. *Graece et Latine.* Amſt. et L. B. 1749. 8o.

(†) PSELLUS *de Lapidum virtutibus, Graece et Latine, c. n.* P. J. MAUSSACI et J. H. BERNARDI. L. B. 1745. 8o.

(‡) THOMAE MAGISTRI *Ecloga vocum Atticarum cum variorum animadverſionibus. Collegit partim, digeſſitque* J. H. BERNARD, *qui et ſuas notas adjecit.* L. B. 1757. 8o.

(§) Onder anderen, nog laatſtelyk, eenige *Animadverſiones in Scriptorem quendam Graecum*, geplaatst in de *Actis Societatis Trajectinae*, T. I, p. 199—212.

(**) *Bibl. Gr.* Vol. X, p. 486; Vol. XII, p. 782.

borum onderscheiden zy. Deze twee plaatzen van FABRICIUS zyn door BERNARD niet aangevoerd, die zich over dit boek *de Diaeta* eenigszins duister en onbeslisfend uitdrukt. Ook maakt hy geen gewag van eene andere plaats van FABRICIUS (*), waar de *Epitome* gezegd wordt uit de Schriften van ORIBASIUS ontleend te zyn. Hy handelt echter vry uitvoerig over de Schryvers, waar uit THEOPHANES verscheiden Stukken heeft overgenomen, als ALEXANDER TRALLIANUS, AËTIUS, PAULUS AEGINETA, enz. Maar Cap. XXXIII, XXXVI, en eenige andere Stukken, die woordelyk uit ALEXANDER afgeschreven zyn, houdt hy, op goede gronden, niet voor Stukken van het *Epitome* van THEOPHANES, maar voor inlasschingen der afschryvers.

Meer zullen wy van den arbeid van BERNARD, aan dezen ouden Geneeskundigen besteed, niet zeggen; want proeven daar van op te geven houden wy voor noodeloos, daar wy opregt verklaaren kunnen, dat men op elke bladzyde gegronde verbeteringen of ophelderingen van den tekst vinden zal. Dit echter moeten wy nog aanmerken, dat dit boek voor Geneeskundigen niet alleen, maar voor elken liefhebber der oude Letterkunde, gewigtig is, daar de Uitgever, *in de Aantekeningen*, een aantal plaatzen van allerleië zoorten *van oude Schryvers* verbeterd en opgehelderd heeft. Zommige van deze verbeteringen zyn ondertusschen niet nieuw, doch, by zulk eene groote menigte, kan men dit, zelfs van de uitgestrekste belezenheid, niet anders verwachten. De Schryver heeft dit zelf niet anders verwacht, en hy heeft zich hieromtrent, by voorraad, ontschuldigd met de woorden van N. HEINSIUS (†). Zoo is, b. v., de emendatie in ANTONINUS LIBERALIS, Cap. VI, p. 38, *ἐπεὶ πεπίστευκε*, voor *ἐπειπερ ἐστι*, welke in de Aantekeningen op Cap. XVII, p. 79. voorgesteld wordt, reeds te voren door F. JACOBS opgegeven (§).

(*) Vol. IX, p. 452; verg. Vol. VI, p. 493.
(†) *ad* OVID. *Art. am.* II. 660.
(§) *Epist. crit. ad* HEYNIUM, p. 108.

Laura, of de Kusch in zyne Uitwerkzelen. Door A. H. GESZNER. *Te Amsterdam, by* Holtrop Jun., 1795. *In 8vo.* 221 *bl. Met Plaaten.*

Indien wy niet op goede gronden dachten, dat dit Werkje eene dubbele *satire* bevatte; waarin, aan de eene zyde, met het overgedreeven sentimenteele op eene geestige wyze gespot word, en, aan den anderen kant, die Schryvers, die over nietswaardige bagatellen geheele boekdeelen kunnen schryven, gevoelig gegispt worden; zouden wy hetzelve gereedlyk als een *Lecture aan de Toilette* (gelyk het op het Carton genoemd word) alleen aan zulke Leezeresfen in de hand geeven, die gewoon zyn hunnen kostelyken tyd te verbeuzelen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap.* XIV*de Deel. Te Haarlem, by* J. Enschedé en Zoonen *en* J. van Walré, 1795. *In gr.* 4*to.* 310 *bl.*

Wanneer de Leden van TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap* de Prysvraag voorstelden: *Zyn 'er goede gronden om* GODE *Hartstochten (of Aandoeningen) toe te schryven? Zoo jaa: is het dan mogelyk, de werking dier Hartstochten (of Aandoeningen) in dier voege te verklaaren, dat deeze werking geen invloed hebbe op* GODS *Gelukzaligheid?* onderging dezelve de ongunstigste beoordeelingen, en men agtte eene gepaste Beantwoording onmogelyk. Die 'er zo afkeurend over gesprooken, of de Vraag te hoog voor 't Menschlyk Verstand gekeurd hadden, juichten zich zelven toe, wanneer het Genootschap, den tyd der Beoordeelinge gekomen zynde, voor de eerste keer, zich in de onaangenaame noodzaaklykheid bevondt, van den Gouden Eerprys niet te kunnen uitreiken aan een der ingediende Antwoorden. Deeze mislukking baarde een zegepraal by allen, die de Vraag gewraakt en veroordeeld hadden. Een zegepraal, welke nogthans de Leden des Genootschaps niet deedt bezwyken. Zy waagden het anderwerf die Vraag voor te hangen: en het thans voor ons liggend Boekdeel wyst uit, dat zy niet te vergeefsch die herhaalde pooging in 't werk stelden.

In 't zelve vinden wy, uit de veelvuldig ingekomene Antwoorden, 'er drie geplaatst.

Het eerste, met den Gouden Eerprys bekroond, heeft ten Schryver WILTETUS BERNARDUS JELGERSMA, *A. L. M. Ph. Doct. en Predikant te Boxum en Blesum, in Friesland.* In 't zelve wordt de Vraag stellig beantwoord, en beweerd dat 'er Hartstochten of Aandoeningen in het Opperweezen plaats hebben. Zyne Verhandeling is op deeze leest geschoeid; dat hy —— in de *eerste plaats*, handelt over de Hartstochten in 't algemeen.

—— *Ten tweeden* toetst hy de Ontkennende Stelling, met eene aanwyzing van de zwaarigheid daar uit voortvloeijende. —— In de *derde plaats* onderzoekt hy wat de Heilige Bladeren deswegen leeraaren, en toont dat deeze het denkbeeld van Hartstochten in het Opperweezen ten ſterkſten begunſtigen. —— Meer bepaald ontvouwt hy, *ten vierden*, de wyze en de gronden waar op GODE Hartstochten kunnen worden toegeſchreeven. —— Eindelyk bepaalt hy zich, *ten vyfden*, tot het aanwyzen van den invloed dien de Hartstochten op GOD, en op *Ons*, hebben. Volgens het oordeel van deezen Schryver, hebben de Hartstochten niet alleen geenen invloed ten nadeele op de Godlyke Gelukzaligheid; maar zyn veeleer noodzaaklyk om dezelve te doen gebooren worden, in ſtand te houden, of zelfs te bevorderen, en aan te kweeken.

Wy hebben, deeze Verhandeling, niet wel geſchikt voor een breeder opgave in onze *Letteroefeningen*, leezende, ons menigvoud moeten verwonderen over des Schryvers bekwaamheid, om eene ſtoffe van zulk een afgetrokken aart en diep inzien op eene wyze te behandelen, die het ſtuk zo vatbaar maakt voor eenigzins denkenden; en voor te draagen in een' ſtyl, die zo veel uitlokkends heeft, dat dezelve de aandagt, zonder af te matten, gevestigd houdt op een Onderwerp, anderzins geſchikt om van geenen dan zeer gezette en diepdenkende Verſtanden overwoogen te worden. Aan dit genoegen willen wy gaarne eenige herhaalingen toegeeven, en ook het ſoms zich verheffende en zwellende van den ſtyl, ja de uitweidingen, welke zich de Schryver veroorloft. Wel te recht ſchryft de Burger JELGERSMA: „ Het komt my voor, dat de reeds opgegeevene „ denkbeelden aangaande GODS Hartstochten geenzins „ zulke wysgeerige ſpitsvindigheden zyn, welke het be„ ſpiegelend vernuft van ſchrandere lieden, op eene on„ ſchuldige, ja min of meer vermaaklyke, wyze, kunnen „ bezig houden, zonder voor het verſtand of hart van „ eenvoudige Christenen iets van eenig aanbelang te „ behelzen. Zy bevatten, in tegendeel, zulke waarhe„ den, welke, door den gemeenen man recht begreepen „ zynde, tot zyne verbetering en gemoedsrust veel kun„ nen toebrengen." Dit zegt de Eerw. Schryver niet alleen, maar toont het overtuigend aan; en zouden wy hier gaarne een en ander zyner als 't ware toepaslyke bedenkingen

gen affchryven; dan wy moeten ook rekenſchap van de twee andere Verhandelingen, in dit Boekdeel, geeven.

Geen twyfel lydt het, of de tweede Verhandeling, die den Eerw. HULSHOFF, onlangs zyner Gemeente en der denkende Wereld ontrukt, ten Schryver heeft, is meer *Wysgeerig*, en draagt den ſtempel van het diepdenkend vernuft des Opſtellers, die desgelyks de Vraage bevestigend beantwoordt. —— Zonder ons op te houden met verſcheide *Bedenklykheden*, welke men, op 't een en ander der gronden deezes Schryvers, zou kunnen maaken, zullen wy het geraamte van dit Wysgeerig Stuk onzen Leezeren onder 't ooge ſtellen. —— Naa dat de Schryver, in eene korte Inleiding, de redenen heeft opgegeeven, welke hem bewoogen om ook ten aanziene van dit Vraagſtuk zyne kragten te beproeven, gaat zyne Verhandeling voort, onder de volgende bovenſchriften.

GOD IS GELUKZALIG —— dat is, GOD bezit de volſte en hoogſte Gelukzaligheid. Gelukzaligheid beſtaat niet in Kennis of Magt, maar in Zelfgevoel, in vreugde over het aanweezen, met begeerte *tot* en genoegen *over* het verder voortduuren. —— God is dus een gevoelig en aandoening hebbend weezen; en de grond van GODS Gelukzaligheid of Zelfbehaagen is de vereeniging van alle zyne Volmaaktheden in 't gemeen, doch wel in 't byzonder zyne Zedelyke Volkomenheid, beſtaande in *Zedelyke Regtheid*, *Regtmaatigheid* of *Heiligheid*. Goedheid, in het afgetrokkene beſchouwd, kan GODE geene genoegzaame reden tot Scheppen opleveren. GOD ſchiep om zich zelfs wille; zyne Goedheid was vereenigd met zyne Zedelyke Regtheid, welke medebrengt de begeerte om Genoegen aan Zaligheid-waardige voorwerpen mede te deelen.

GOD HEEFT AANDOENINGEN; doch geene opkomende, voorbygaande en afwisſelende, Aandoeningen. In GODE zyn tweeërlei Hoofdaandoeningen; te weeten die van Genoegen, Behaagen, en Goedkeuring, met de tegenovergeſtelde: deeze zyn tweeledig aan te merken in betrekking tot het natuurlyk of zedelyk goed en kwaad: deeze Hoofdaandoeningen kunnen tot onderſcheidene byzondere gebragt worden; naar gelange wy dezelve op onderſcheidene voorwerpen toepaſſen, en waar over wy niet anders dan figuurlyk en menschbeeldig kunnen ſpreeken. —— Byzondere Aandoeningen zyn in GODE geen enkel onbeduidende naamen.

GOD IS GEREGTVAARDIGD. In deeze Afdeeling tragt de Schryver de zwaarigheid op te losſen hoe het menigvuldig kwaad overeen te brengen is met GODS Eigenſchappen. Zedelyk Kwaad, een gevolg der Eindigheid, — Natuurlyk Kwaad, een gevolg van het eerſte, heeft ook nuttige uitwerkingen. Een ſtaat van tegenwoordige Beproeving en van toekomende Vergelding.

GODS GELUKZALIGHEID WORDT NIET GESTOORD. Onderzoek hoe GOD Heilig en Goedertieren kan zyn, zonder eenig lyden van zyne Aandoenlykheid, of mishaagen in het kwaad, zo natuurlyk als zedelyk. Dit werkt de Schryver zeer breed uit.

Aan dit alles hegt hy eene NAREDEN, hoofdzaaklyk hier op nederkomende, dat GOD in de veelvuldige voorwerpen Behaagen blyft behouden; terwyl hy die van Mishaagen, door de gepaste Strafvergelding, vernietigt; en alles intuſſchen waarſchynlyk meer en meer tot volmaaktheid nadert.

Wie deeze korte ſchets inziet, en HULSHOFF's *denk- en* ſchryfwyze kent, beſluit gewis, dat hier veel, zeer veel, moet voorkomen, 't welk den diepdenkenden Wysgeer kenſchetst. Wy neemen, daar alles zo zeer zamenhangt, 'er niets uit over dan zyne Aanmerking ten ſlot, raakende het Menschbeeldig ſpreeken over GODS Eigenſchappen en Aandoeningen. „ Dit onvolkomene," ſchryft hy „ is „ in de daad minder ongerymd of misleidend dan veelen „ ſchynen te denken. De gemeene maate van natuurlyk „ gezond verſtand is voor ons genoegzaam, om in deezen niet nadeelig te dwaalen, om het gebrekkige af te „ ſcheiden, en de gebruiklyke gezegden Gode-betaamlyk „ uit te leggen. De meest-geſcherpte Overnatuurkundige, „ die het Menschbeeldige geheel wil myden, verliest zich „ zelven in zyne zuiverende beſpiegelingen, en houdt „ eindelyk op, iets zaaklyks te denken. Zoekt de „ Hoogvlieger iets voor zyn Hart, zoekt hy verſterking „ ter Deugd, zoekt hy Troost wegens zyne Onvolmaaktheden, Blydſchap over zyne Uitzigten, dan zal hy weldra bevinden, dat hy afdaalen moet tot de gewoone „ Voorſtellingen en Uitdrukkingen van zyne min-geoefende en nederige Natuurgenooten."

Onder de Verhandelingen, by het eerſte voorhangen deezer Vraage ingekomen, bevondt 'er zich één, die toen de aandagt wel getrokken, doch welke men den Gouden Eerprys niet waardig gekeurd hadt, en dus, naar de ge-

gewoonte by TEYLER's *Fundatie*, ongedrukt moest blyven liggen. Uit de vergetelheid wordt dit ſtuk te voorſchyn geroepen, en waardig gekeurd met de twee andere in Druk te verſchynen; als Schryver openbaarde zich de Hoog Eerw. PAULUS VAN HEMERT, Hoogleeraar in de Wysbegeerte en voorbereidende Weetenſchappen by de *Remonſtranten* te *Amſterdam*.

In alle opzigten, om zo te ſpreeken, mag deeze Verhandeling het Tegenbeeld van de twee voorgaande heeten. De Schryver beweert niet alleen een tegenovergeſtelt begrip aangaande het Vraagſtuk; maar heeft voor de Eenvoudigheid der eerstgeplaatſte Verhandeling een toeſtel van Geleerdheid, en in tegenſtelling van de tweede, op de leest der nieuwere Wysbegeerte geſchoeid, den denk- ſpreek- en betoogtrant der oudere Schoolgeleerden; doch is daarom niet van verdienſten verſtooken. Wy zullen, even als wy van de twee voorgaande Verhandelingen gedaan hebben, ook den hoofdinhoud van deezen opgeeven.

Deeze breedſprakige Verhandeling is ingerigt, om te bewyzen, dat 'er, naar 's Schryvers inzien, geen goede gronden voorhanden zyn, om GODE Hartstochten toe te ſchryven; als mede om eenige der voornaamſte zwaarigheden, welke men tegen de Leer der volkomene Hartstochtloosheid des Opperweezens mogt willen inbrengen, uit den weg te ruimen.

Ter verduidelyking van het voorſtel, keurt hy het dienſtig, eerst in 't algemeen over de Hartstochten, derzelver aart en oorſprong, eenige geestkundige aanmerkingen voor te draagen, om dan wyders te kunnen aanwyzen, hoedanige Hartstochten TEYLER's Godgeleerden hier kunnen bedoeld hebben.

Hier toe geeft hy eene Beſchryving van der Hartstochten Aart en Oorſprong —— en eene bepaalde aanwyzing, hoe men dit woord in deeze Vraag hebbe op te vatten. —Waarop hy zich zet ter Beantwoording der Vraage, en om aan te toonen, dat ook de meer geestlyke en fyndere *Aandoeningen* aan GODE niet moeten worden toegeſchreeven. Ten welken einde hy in overweeginge neemt —— de Natuur en Eigenſchappen van GOD —— de *Hartstochten*, in den zin van *fyne Aandoeningen* opgevat, met het geen van GOD kennelyk is vergelykt. —— Waarop hy deeze vergelyking overbrengt op de Godlyke Gelukzaligheid, en zich zet tot het meer bepaald be-

antwoorden van het tweede gedeelte der Vraage. —— Waarin hy de onmogelykheid beweert, om de Hartstochten derwyze te verklaaren, dat dezelve geenen nadeeligen invloed op het Opperweezen zouden medebrengen. —— Intusschen is hy verre van GOD tot een gevoelloos Weezen, of een *Epicuristischen God*, te willen maaken; dit ſtrydt, zyns oordeels, met het denkbeeld van Gelukzaligheid zelve, welke GODE, als rustende op zyne Algenoegzaamheid, in den hoogſten trap moet worden toegekend, en door hem beſchreeven wordt; „ als de ſtaat der „ hoogstmogelyke volmaaktheid, waar door Hy, de oorſpronkelyke en eenvoudige Algenoegzaamheid zyner volheerlyke Natuure volkomenlyk kennende, in de genieting van „ dezelve, met het hoogſte en zuiverſte genoegen, eeuwiglyk berust." —— Met alle kragt verzet de Schryver zich tegen het begrip van alle vermeendering of afwisſelende vermindering van dit Genoegen, zyns oordeels verbonden aan het toeſchryven van Aandoeningen aan de Godheid.

In 't einde ſpant de Schryver zyne kragten in, om de voornaamſte Zwaarigheden, zo van de Voorſtanderen van het Zedelyk Gevoel, als van andere hedendaagſche Wysgeeren en Godgeleerden tegen zyn gevoelen, te onderzoeken en op te losſen.

Dit is het hoofdzaaklyk beloop deezer drie Verhandelingen, welker twee laatſten met een Zilveren Eerprys bekroond zyn, door Directeuren van TEYLER's Naalaatenſchap.

Wy beſluiten onze Aankondiging met het zedig ſlot des Voorredenaars van dit afgeleverd Deel. —— „ Offchoon men achten moge, dat deeze Antwoorden „ het ſtuk niet volkomen afdoen en voldingen, behelzen „ dezelve echter zo veel ſchoons en leerzaams, zo veel „ dat ter zaake dient, dat elk verſtandig Leezer zich „ zal verblyden, dat deeze Stukken het licht zien, en „ wy ons verheugen, dat wy dezelve, door het voorhangen van de Vraag, hebben uitgelokt. Voor het „ overige meenen wy dit Drietal Verhandelingen te mogen aanmerken als eene gepaste aanleiding tot naderc „ overdenking en dieper onderzoek nopens een Onderwerp, welks belangrykheid voor den afhangelyken „ ſterveling niet ligt zal geloochend worden, en tot het „ bedenken van 't welke de Openbaaringen van Gods „ Weezen en Welbehaagen zo veele aanleiding geeven.

„ In-

„ Indien die nadere overdenking en dat dieper onderzoek
„ wil volgen, ja, zelfs, indien daar uit een ſchooner
„ geheel, en meer afdoend Stuk, gebooren wierde, wy
„ zouden ons te meer verheugen door het voorſtellen
„ der Vraage daar toe aanleiding gegeeven te hebben.
„ —— Tot daar toe kunnen wy ons zeer wel te vrede
„ ſtellen met de bewustheid van wederom iets nut-
„ tigs en leezenswaardigs aan het geacht Publiek te
„ kunnen aanbieden over een Stuk, dat, gelyk de mees-
„ te gewigtige Onderwerpen, altyd eene duistere zyde
„ overhoudt."

Leerrede over het betamend gebruik der Vryheid, naar aanleiding van Gal. V: 13, *op den achtſten van Lentemaand* 1795, *ter vieringe van den, in het Land van Utrecht gehouden, Dank- en Biddag, uitgeſproken door* J. HERINGA, Eliza's Zoon, *Hoogleeraar der Godgeleerdheid aan de Academie te Utrecht. Met een Byvoegzel van Aanmerkingen naar de gelegenheid onzer tyds. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1795. *In gr.* 8vo. *Behalven het Voorwerk,* 68 *bl.*

Het dubbel oogmerk van de Uitgave deezer Leerrede is, blykens 's Hoogleeraars Voorrede, *deels* om zyne Landgenooten en Mede-Christenen voor de zaak van het Christlyk *Patriotisme* te winnen; *deels* om *Patriotisme* en *Patriotten* te doen zyn, wat ze, naar GODS oogmerk, tot heil van het Menschdom en Christendom, en tot bevordering van wenschlyke Gelykheid, waare Vryheid, en oprechte Broederſchap, zyn moeten.

Naa eene korte, doch, voor die gelegenheid, onzes oordeels, ruim uitvoerige, opheldering van 's Apostels woorden, ten grondſlage genomen, verwerkt de Redenaar de ſtoffe, daar in begreepen, toepaſſelyk op de tydsgelegenheid, en voor de Perſoonen, tot welken hy het woord voerde.

De Burger HERINGA ſchetst voorts de Vryheid, van welke hy te deezer uure meer bepaald ſprak —— en deelt vervolgens zyne weigegronde en treffend voorgeſtelde Bedenkingen mede tegen het Misbruik dier Vryheid, als eene aanleiding tot zondige verkeerdheden. „ Wy ſtaan," dus laat hy zich, onder andere, hooren; „ wy ſtaan voor zulk een misbruiken van onze Vryheid

„ bloot. Wy ſtaan 'er voor bloot, uit hoofde van vee-
„ lerlei wanbegrippen en vooroordeelen, die ons kunnen
„ doen dwaalen in ons oordeel over recht, vryheid en
„ billykheid; uit hoofde van het onmaatig zelfvertrou-
„ wen, 't welk elk vry man op zyn eigen verſtand, be-
„ kwaamheid en trouw, heeft, en dikwyls den grond legt
„ tot eigenzinnigheid, twistziekte, onverdraagzaamheid,
„ en tot aanmaatiging van meer gezach, dan iemand is
„ toevertrouwd; insgelyks, uit hoofde van de verſchil-
„ lende perſoonlyke belangens, die ons maar al te veel
„ het algemeen welzyn uit het oog doen verliezen; van
„ menſchelyke driften, die de besten zo vaak *in het*
„ voorſtaan eener goede zaak verſchalken, en hem *of geheel*
„ ter-zyde afleiden, of veel verder, dan zyn oogmerk was,
„ vervoeren: ja ook uit hoofde van de droevige partyſ-
„ chappen, die 'er of reeds van voorigen tyd zyn, of zo
„ ligt uit verſchillende gevoelens ontſtaan kunnen, en die
„ de gemeene krachten droevig verzwakken, *en by beide*
„ partyen doorgaans laakbaare verkeerd*heden doen gebeu-*
„ ren worden. Ja voor het misbruiken der Vryheid ſtaan
„ wy zo veel te meer bloot, om dat wy aan 't genot
„ derzelve niet genoeg gewoon, en met het recht gebruik
„ derzelve nog zo weinig bekend zyn. Wanneer men
„ menſchen, die voor de Vryheid nog niet volkomen be-
„ rekend zyn, op eens in 't gebruik derzelve zet, dan
„ ſlaan zy wel eens tot losbandigheid over: die *onver-*
„ wagt uit banden komt; ſpat zo ligt eens uit. En, in-
„ dien wy ergens voor bekommerd mogen zyn, dan moet
„ het daar voor weezen, dat toch het karakter onzer Na-
„ tie niet op den duur bevonden worde niet ryp genoeg
„ te zyn voor waare Vryheid.

„ Van zulk een misbruikte Vryheid leveren de geſchie-
„ denisſen, ook de jongſte geſchiedenis, *zo veele ons*
„ waarſchouwende voorbeelden op. En, och of ook
„ niet ons eigen Patriotisme in de dagen voor de Om-
„ wenteling van 1787 met deeze vlekken bezoedeld ware
„ geweest!

„ Zy, die het wel met de zaak der Vryheid meenen,
„ treuren daar dan over. Haare vyanden, die men den
„ mond openbreekt, verheugen 'er zich in, en halen 'er
„ voedzel uit voor hunne lasterzucht. En aan veele op-
„ rechte, eenvoudige, menſchen, die nog niet weeten wat
„ zy kiezen moeten, wordt daar door een afkeer tegen
„ de Vryheid zelve ingeboezemd."

Hier

Hier op laat de Redenaar de gegrondſte en weluitgewerkte Waarſchuwingen tegen deeze en geene groote Misbruiken eener betaamende Vryheid volgen. —— Hy herinnert zyne Toehoorders, met korte woorden, aan eenige andere, als hy zich dus laat hooren: „Dat dan uwe vryheid, om de beſluiten en maatregelen van de Vertegenwoordigers en Zaakverzorgers der Maatſchappy te beoordeelen, niet ontaarte in onverdiende minachting, haatlyke bedilzucht, immer morrende onvergenoegdheid, in den onbillykſten eisch van eene onberispelyke volmaaktheid, die het lot van geen ſterveling op aarde is, en die wy te minder in deeze omſtandigheden, by geheel nieuwe inrichtingen, by veel vermenigvuldigde bezigheden, en van veele nog niet geoefende, ſchoon welgezinde en yverige, Medearbeiderен verwagten kunnen! — Dat de vryheid om in gezelſchappen zamen te komen, en in vergaderingen over de algemeene belangen te ſpreeken, niet door twistzucht, heethoofdigheid, onſtuimige drift, of andere onordentlykheden, worde gekrenkt, of misbruikt tot verkwisting van tyd, verwaarloozing van huislyke belangen, luiheid, dronkenſchap, en andere onchristlyke ondeugden, door welke men zichzelven en zyn huisgezin tot een ballast voor de Maatſchappy maakt! —— Dat de vryheid van ſpreeken en ſchryven, met welke de vryheid der Drukpers onafſcheidelyk verbonden is, niet onteerd of bezwalkt worde door zot geklap, vuile praat, helsch gevloek, en ſchendende ſcheldwoorden; noch ook door het verbreiden van leugen en laster, het houden van Godsdiensthoonende, rustverſtoorende, zedenbedervende, gemoedverbitterende geſprekken, of het verſpreiden van zulke geſchriften, printen en wat dies meer is! —— Dat de afſchaffing van veele lastige en belachlyke plichtpleegingen niet tot ſlordigheid, onbeſcheidenheid, en norschheid, overſlaa!"

Ten ſlotte wekt de Vaderlandſche Redenaar zyne Toehoorders op, om elkander *door de Liefde te dienen*; zyn vuur gloeit met zyne Redenvoering ſteeds meer en meer aan.

Voor het *Byvoegzel van eenige Aanmerkingen* zal de Leezer den Schryver dankweeten: wy vonden ze doorgaans gewigtig en bondig. Gaarne zouden wy 'er veel uit overneemen; doch bepaalen ons tot eene byzonderheid, die zeker aller opletтenheid verdient. „Maar, *myn Va-*

„ *derland! myn Vaderland!* dus klaagt een [illegible] hart, *zal dat niet by zulk een verandering lyden? Zal de Christlyke Protestantsche Godsdienst in* Nederland *'er niet door benadeeld worden?*

„ Dat het Genootschap onder de Protestanten, het welk tot dus verre in ons Vaderland het aanzienlykste en meestbevoorrechte was, dat deel zyner voorrechten kwyt raakt, 't welk het bekomen heeft door de uitsluiting van andere Christlyke Genootschappen, dat zie ik reeds ten deele gebeurd, en ik voorzie het verder. Maar kan dat dan niet geschieden, zonder dat 'er de Godsdienst zelf by lydt?

„ Hoe 't ook ga, ons Kerkgenootschap behoudt eene volkomene vryheid om zyne gevoelens te belyden en voort te planten, om GOD volgens zyne overtuiging openlyk te dienen, om zich zelf volgens zyne Wetten te bestuuren, en zich Leeraars en Opzienders te kiezen: eene vryheid, welke het in veele opzichten onder het voorig bestuur niet zo uitsteekend gehad heeft, als men zich wel eens verbeeldt. Dit zo zynde, zullen dan de redelyke kennis, de gegronde overtuiging, en de naauwkeurige beoefening van den Godsdienst onder ons, 'er wel iets by verliezen, dat de Leden van ons Genootschap niet meer alleen bevoegd worden gerekend tot het openbaar bestuur, dat onze genootschappelyke inrigtingen geene meer verbindende kracht krygen door de goedkeuring en het gezag der Burgerlyke Overheid? en indien 'er door deeze verandering al eens niet zo veele Burgers belydenis deeden van den Godsdienst onder ons, wyl nu aan die belydenis niet meer de zo bekoorende tydlyke voordeelen verknogt zyn, kan het gemis van zulke Leden voor een Christlyk Genootschap als een waar verlies worden aangemerkt?

„ Doch tegen dit verlies, 't welk ons Protestantsch Genootschap in getal van Leden aan dien kant komt te lyden, stel ik over een hoogwaarschynlyk grooter winst, die de gezuiverde Godsdienst in ons Vaderland behaalen moet op het ellendig Bygeloof, dat nog onder ons woont. Hoe weinig vordering heeft de Hervorming in een paar eeuwen onder ons gemaakt? hoe weinig verlichting is 'er onder dat deel onzer Landgenooten gekomen, 't welk in de Godsdienstige omwenteling der zestiende Eeuw niet van party veranderd is? Be-

„ drie-

„ dtiegen my myne wenſchen niet, dan zullen wy nu, by „ de erkentenis van 's Menſchen Reehten in ons Vader„ land, by de aankweeking van Broederſchap tusſchen „ Roomſchen en Onroomſchen, dat geene zien gebeuren, „ dat wy zo lang gewenscht, waar wy zo lang om ge„ beden hebben."

Verder werkt de Schryver dit uit; dan wy twyfelen geenzins, genoeg van deeze Leerreden gezegd te hebben, om Vaderlandlievende Leezers uit te lokken, dat zy zich dezelve eigen maaken, en voordeel doen met de Lesſen, die alzins de doorſteekendſte kennierken draagen, dat ze opgeſteld zyn met een bewoogen en Vaderlandlievend hart.

Redevoering, op verzoek van de Repreſentanten van Nieuwendam gehouden, door G. RYK, *Leeraar der Hervormde Gemeente aldaar. By gelegenheid dat de Publicatie van de geſloteene Alliantie tusſchen de Franſche en Bataafſche Republiek den Volke wierd voorgeleezen. Te Amſterdam, by* M. de Bruyn, 1795. *In gr.* 8vo. 46 *bl.*

Ongemeen ſtaatelyk was de toeſtel, onder welken deeze Redevoering wierdt uitgeſproken, naar het verhaal in het Voorberícht; waar uit wy alleen egter zullen aanteekenen, dat, voor en aleer de Redenaar zyn werk begon, de Burger A. DONKER, Schout der Plaatze, den Predikſtoel beklom, en, met eene bevallige ſtem, van denzelven de Publicatie, boven vermeld, den Volke van *Nieuwendam* voorlas. Hem verving de Burger-Leeraar RYK, ſtellende zich ten oogmerke, met zyne Medeburgers, „ de omſtandigheden, waarin wy geweest zyn, te „ herdenken! —— de ontwikkeling van alle die gebeur„ tenisſen te beſchouwen, in de verandering van zaaken, „ zo zigtbaar door de hand der Voorzienigheid daarge„ ſteld; —— de voordeelen, welke die verandering ons „ aanbrengt, ons voor te ſtellen; — de pligten te overwee„ gen, welke dezelve ons oplegt; —— God te dan„ ken voor de zegeningen, die wy van dit zyn aanbidde„ lyk beſtuur genieten, en hem te bidden, om al dat „ geen, het welk ſtrekken kan, om ons geluk te vesti„ gen, te zuiveren, te volmaaken, en tot den besten ze„ gen voor ons nageſlacht te doen uitloopen." Naar ge-

lan-

lange van het kort beſtek, waaraan hy *bepaald* was, heeft de Burger RYK deeze taak niet kwalyk uitgevoerd. Zyn ſtyl is doorgaans beſchaafd en deftig, hoewel nu en dan zich verheffende tot de hoogte, welke ligtelyk kon vallen in iemand, die, gelyk RYK aangaande hemzelven betuigt, „ ook eens een Martelaar der Vryheid „ gemaakt was, door eenige misleide menſchen." De Zangſtukken en de Muzyk, van welke de Redevoering, by tusſchenpoozen, wierdt afgewisſeld, moeten gewisſelyk op de tot Vaderlandsliefde geſtemde gemoederen eenen gevoeligen indruk verwekt hebben.

Eendragt, Nederigheid en Onbaatzuchtigheid, noodzaaklyk ter volkomene Vestiging der Burgerlyke Vryheid; of Leerrede over Philipp. II: 1, 2, 3, 4. Uitgeſproken in de Godsdienſtige Vergadering der Doopsgezinde Christenen te Leyden, den XXI Juny MDCCXCV, door J. VAN GEUNS, *Christen-Leeraar. Te Leyden, by* Herdingh *en* du Mortier, 1795. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl.*

Onder de Gelegenheids-Redevoeringen, ter blyde vermeldinge van het Verbond, met de *Franſche* Republiek geſlooten, op den 21 Juny uitgeſproken, moet de Leerrede van den Burger JAN VAN GEUNS met lof vermeld worden. Eendragt, of Eensgezindheid, beſchouwt hy, met reden, als de volſtrekt onmisbaare vereischte om het nieuw ontworpen Staatsgebouw te ſtevigen. Nederigheid en Onbaatzuchtigheid pryst hy aan, als dienſtige middelen, om die grondvereischte in de harten der Nederlanderen te verwekken, en haare werking te doen voortbrengen. In het verband met zyne bedoeling ontvouwt de Leeraar ieder der gemelde gezintheden. Zie hier eenen trek van 's Mans ernst, in het ſlot zyner Leerrede. „ ô, Myne Vrienden! Broeders! Land- en Lotge„ noten! welke beweegredenen tot een onbaatzuchtig edel „ gedrag! en, —— mag ik thans wel in het algemeen „ zeggen, (want dit is nu ten onzen opzichte nauwst „ verbonden,) tot enigheid, nederigheid en opoffering „ voor het algemeene welzyn, voor de edele zaak der „ vryheid en des menschlyken geluks! —— Ja Christe„ nen! Medeburgers! hiertoe, en tot alle andere aloude „ Vaderlandſche deugden, worden wy thans boven alles „ dringend, allerdringendst, geroepen! —— Wy zyn nu, „ dank,

„ dank, eeuwig dank, zy der goede weldadige Voorzie-
„ nigheid! wat onze burgerlyke betrekking aangaat,
„ vrye, en van niemand, dan van de Wet, afhanklyke
„ menſchen, —— ten minſten, wy zyn in eenen toe-
„ ſtand, dat wy ernſtig daar na ſtreven, en zulks ook,
„ in de daad, indien het Gode verder behaagt, het eens
„ begonnen werk te zegenen, worden kunnen. Het dade-
„ lyk tot ſtandbrengen dier altyd onſchatbare zegeningen
„ hangt dus nu ook, voor een gedeelte, van een iegelyk
„ onzer, in het byzonder, af. Wy zyn dus mede verant-
„ woordelyk aan het maatſchaplyk geluk onzer Landge-
„ noten, onzer nakomelingen; —— en —— wee onzer,
„ —— indien eens onze nagedagtenis door hun moest ge-
„ vloekt, in plaats van gezegend, worden! wee onzer, —
„ indien wy nu achterlyk bleeven in het beoefenen van
„ die deugden, zonder welke de groote zaak, het behoud
„ des Lands, het genot onzer onafhanglykheid en vryheid,
„ niet kan bevorderd worden!"

Ons verlost en juichend Vaderland; naar aanleiding dezer woorden: Dit is door den Heer geſchiedt, en 't is wonderlyk in onze oogen; *Pſalm CXVII:* 23. *Voorgeſteld op den eerſten Zondag der Bataafſche Vryheid, den* 25 *January* 1795, *door den Burger* P. SCHOUTEN, *Roomsch Prieſter en Paſtoor te Alkmaar. Tweede Druk. Te Amſterdam, by* P. van Buuren. *In gr.* 8vo. 24 *bl.*

Naar aanleiding zyner Textwoorden, ontvouwt de verdienstlyke en door zyne Schriften met lof vermaarde Burger SCHOUTEN het verwonderlyk beloop der zaaken, by het daarſtellen der jongſte Omwentelinge voorgevallen, ten betooge, dat, zonder de tusſchenkomst en medewerking eener onzigtbaare alvermogende hand, de altoos gedenkwaardige gebeurtenis nimmer zou hebben kunnen ſtand grypen. Vervolgens onderzoekende de wyze, op welke alle waare Vaderlanders zich over de nu zo wonderlyk bekomene Verloſſing altyd zullen kunnen verheugen, geeft hy daar toe als het middel aan de hand, „ zoo wy, als Godsdienſtige Burgers, het albeſtierend „ Opperweezen eeren, en het welzyn van ons lieve Va- „ derland, met eenen yver, die naar de wysheid is, „ ſteeds betrachten." Uitgebreider denkbeelden, dan eertyds de Roomſche Geestlyken plagten te voeden,

ont-

ontmoet men in deeze Leerrede. „O Ja, Gelieſden," zegt, onder andere, de geagte SCHOUTEN tot zyne toehoorders; „ VRYHEID, GELYKHEID en BROEDERSCHAP moogt en „ moet gy zelfs, aan alle uwe Medeburgers, welke be„ grippen zy in het Godsdienſtige ook hebben en voor„ ſtaan, met een oprecht hart, toewenſchen, en hen, ter „ aankweeking derzelven, van uwen beſtendigen trouw „ verzekeren; doch nooit," voegt hy 'er, als een overtuigd voorſtander van de Leere zyner Kerke, nevens, „ mag „ eenig tydlyk voordeel, of een mensch ter waereld, u „ het toebetrouwde pand des Geloofs ontneemen; want „ vryheid van ſlaaffche banden kan nimmer vryheid gee„ ven van onverſchillig te zyn wegens God, en den „ dienſt, welken gy aan hem verſchuldigd zyt." Voorts behelst deeze Aanſpraak verſcheide nutte waarſchuwingen; wenschlyk ware het, dat dezelve, zo onder Proteſtanten als Roomschgezinden, meer eenpaarig gevolgd waren.

Verkorte doch klaare en genoegvoldoende Methodus concinnandi Formulas Medicas, *tot een Byvoegzel en Opheldering van de verkorte* Materia Medica, *waarin, op de kortſte en gemaklykſte manier, de voornaamſte en genoegzaame Regelen om de meest gebruikelykſte* Formulæ *zamen te ſtellen, onderricht worden, en met voorbeelden, genomen en zamengeſteld uit het gegeeve Honderdgetal* Simplicia, &c. *in de* Materia Medica, *bevestigd en opgehelderd. Door* A. BALTHAZAAR, *Med. & Chir. Doctor te Leyden. Te Amſterdam, by* J. B. Elwe, 1795. *In gr.* 8vo. *66 bl.*

De Burger BALTHAZAAR heeft zich voorlang door verſchillende Genees- en Heelkundige geſchriften, van onderſcheiden aart en waarde, aan zyne Landgenooten doen kennen. Op nieuw geeft hy thans een blyk van werkzaamheid in een ander vak der Geneeskunde, dat hy, ten behoeve der Kweekelingen zo wel, als van jonge en min geöefende *Practici*, dit kleine Stukje, over de manier om Recepten te ſchryven, door den druk heeft gemeen gemaakt. De tytel geeft een genoegzaam verſlag wat men in dit Werkje te zoeken heeft, en van hoe veele zaaken 'er onderrichting in te bekomen is; zelfs behelst het nog eene Latynſche Lyst aangaande de byzondere *doſes* der Geneesmiddelen, waarvan in den tytel niet

niet geſproken wordt. —— De kortheid van het Stukje ſchynt by den Autheur onder de hoofdverdienſten van hetzelve geſteld te worden, en hieraan heeft hy, in de daad, meer dan eenig ander Schryver, die dezelfde ſtoffe behandeld heeft, voldaan; doch of hy dit onderwerp tevens op eene klaare en genoegzaame wyze hebbe voorgedraagen, hieraan meenen wy met reden te kunnen twyfelen. En waartoe zal toch al dat verkorten, al dat uittrekzels van uittrekzels maaken, dienen? De manier om Voorſchriften of Recepten te maaken is immers voor den Leerling der Geneeskunde (en voor wien kan zyn Werkje anders geſchreeven zyn?) belangryk genoeg, om 'er een meer uitvoerig en tot in kleine omſtandigheden zelfs naauwkeurig onderwys in te ontfangen. Zo het Werk van GAUBIUS al eens te omſlagtig was, (dat wy wel verre afzyn van toe te ſtemmen,) zou dat van GRUNER, by voorbeeld, althans niet te veel tyd kosten, om 'er zyn vlyt aan te beſteeden; en deeze behandelt dit ſtuk met vry meer naauwkeurigheid dan de Schryver.

De *Formulæ*, welke onze Autheur tot opheldering en voorbeeld heeft ſaamgeſteld, komen hem zelven van veel gewicht voor: „ ik durf verzekeren, zegt hy, uit eigen „ en genomen proeven, dat al de opgegeeven *Formulæ* „ zeer wel zullen voldoen, hoe te zeer eenvoudig en al „ te weinig zy misſchien by zommigen zullen geacht wor„ den, nogthans durf ik verzekeren, dat 'er byna geen ge„ neezings-inzicht kan voorkomen, waaraan door dezelve „ met behulp onzer *Materia Medica* niet zal kunnen voldaan „ worden." Het oogmerk van onzen Autheur ſchynt dus niet ſlegts geweest te zyn, om zyne opgegeeven Voorſchriften tot voorbeelden van ſamenſtelling, en ter toepaſſing der aangeweezen regels by elk ſoort van bereiding, te willen doen dienen; maar om tevens een bundel Recepten te vervaardigen, welke, in byna alle Ziekten, en tot alle Genees-inzichten, zouden kunnen gebruikt worden. Met zodanige oogmerken kunnen wy het opgeeven van dergelyke *Formulæ* niet billyken; daar 'er toch voor den Leerling niets ſchadelyker zyn kan, dan hem aan vaste Voorſchriften, hoe goed ook op zich zelf, te gewennen; en ſoortgelyke voorbeelden alleen behooren te dienen, om hem van de verſchillende wyzen, waarop de Geneesmiddelen worden toegedient, een duidelyker begrip te doen vormen, en daar na zyne eigene Voorſchriften, uit eene juiste kennis

van

van den Artzenyvoorraad: zo wel, als den aart der onderſcheidene Ziekten, op te maaken, en behoorlyk in te richten.

Wenschlyk ware het, dat de Heer BALTHAZAAR, die daadelyk getoond heeft, in het zo nuttige vak der Heelkunde, waare verdienſten te bezitten, in plaats van ſoortgelyke verkorte Boekjes, die, op zyn minst genomen, zeer overbodig zyn, op te ſtellen, onze Landgenooten liever met meerder Geſchriften van het eerstgenoemde ſoort voorlichtte, en tot volmaaking van deeze zo belangryke konst zyn tyd en vermogens verder aanwendde. —— Een wensch, waaromtrent wy niet twyfelen, of zy zal door de meeste onzer Konstgenooten gereedelyk worden toegeſtemd.

Romeinſche Geſchiedenisſen, door M. STUART. *Met Kaarten en Plaaten. Vierde Deel. Behelzende de Geſchiedenis van het Gemeenebest van den Inval der Galliërs tot aan het tweede Verbond met de Samniten. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1794. *In gr.* 8vo.

By den overgang deezes Werks in de handen eens anderen Boekhandelaars, zien wy 'er voor geplaatst eene Naamlyst der Intekenaaren, welker aantal, in twee Colommen klein gedrukt, 22 bl. beſlaat. Een overtuigend bewys, dat de *Nederlander* een oorſpronglyk Werk op zyne waarde weet te ſchatten. In de Uitvoering is het Werk, by die verandering, volmaakt hetzelfde gebleeven.

Desgelyks mogen wy zeggen, dat de Burger STUART in deezen arbeid van zo langen adem niet bezwykt, maar zichzelven volmaakt gelyk blyft.

Het tegenwoordig afgeleverd Deel behelst vooreerst het *Vervolg van het Tweede Boek*, en beſchryft, in het IX Hoofdſtuk, de *Verovering en Ontruiming van Rome door de Galliërs*. De onpartydigheid des Geſchiedboekers verpligt hem, by de Beſchryving deezer Verlosſinge van *Rome*, niet te verheelen de verſchillende en ſtrydige gevoelens der Geſchiedboekeren; en, terwyl hy elk zocht recht te doen, moeten wy blyven vraagen, wat is waarheid?

Ten einde van dit Tydperk gekomen, verheft zich de Schryver als op eene hoogte, en ziet alles over. Laaten wy

wy eenige oogenblikken daar by hem toeven. „ Wanneer „ wy, (dus onderhoudt hy ons,) na het afloopen van „ dit tweede tydperk der *Romeinſche* Geſchiedenisſen, „ een vluchtig oog laaten gaan over de veelvuldige ge„ beurtenisſen, welken 'er als 't ware elkander in ver„ drongen hebben, dan doen zich verſcheide bedenkingen „ aan onzen geest op, welken de doorgaande loop des ge„ ſchiedverhaals geene plaats kon vergunnen. Laat ons „ daarom even ſtilſtaan om van dezelven een enkel woord „ te zeggen.

„ Hoe veelvuldige veranderingen *Rome's* Regeerings„ vorm in de honderd drie-en-veertig jaaren van dit tyd„ perk ook onderging, en van welke hevige woelingen alle „ die veranderingen telkens vergezeld waren, de geſchied„ kundige oprechtheid heeft ons echter nimmer vryheid „ gelaaten, om het Volk daarom van te groote lichtzin„ nigheid of toomlooze oproerigheid te verdenken. —— „ Alle die veranderingen waren oorſpronglyk uit de wil„ lekeurige en onnatuurlyke onderſcheidingen der leden „ van denzelfden Burgerſtaat, welke onverdraaglyk wa„ ren voor een Volk, 't welk dagelyks voor de onaf„ hangelykheid ſtreed, en in de ſchool der mannelyke „ dapperheid, by de toenmaalige wyze van man tegen „ man te vechten, de volmaakſte gelykheid oefende. „ Zulk een Volk kon nog dulden, dat één alleen zich bo„ ven de overigen verhief; maar dat een ganſche reeks van „ onderſcheidene geſlachten zich een bevoorregten rang „ aanmaatigde, en denzelven door alle de onderdrukkingen „ eener onmaatige Adelregeeringe aan den geringen bur„ ger deed gevoelen, dit kon een *Romeinsch* Volk zoo „ weinig verduuren, dat deszelfs geſchiedenis in ons oog „ een verdichtzel zyn zou, indien dezelve niet vol van „ rustlooze woelingen tegen deeze verkrachting der bur„ gerlyke Gelykheid geweest was. —— De algemeene „ vooroordeelen dier tyden, het blinde bygeloof en eene „ ſtaatkunde, welke nimmer verlegen was in de keuze „ van haare middelen, waren de eenige oorzaaken, dat „ het ganſche zamenſtel der onderdrukking en heerſch„ zugt niet eensklaps omvergerukt werd, maar van tyd „ tot tyd ſlechts, en telkens met hevig gewoel, door de „ tegenkanting ontſtaan, een gedeelte verloor. Verſcheide „ ſtukken zagen wy van 't zelve reeds afrukken, waar door „ nu het overſchot alle ondersteuning en zamenhang mist.

„ Het gebrek aan waare Volksverlichting by de *Romei-*

„ *nen* van den afgeloopen tydkring bepaalde zich evenwel
„ het meeste tot den Godsdienst en den Staat, daar wy
„ reeds blyken vonden van algemeene zorg voor dezelve
„ in de openlyke ſchoolen, welke door de ongelukkige
„ VIRGINIA bezogt werden; en van de aanmerkelyke
„ vordering in zekere kunst, welke thands zelfs maar
„ aan weinige ervarene meesters in dezelve wordt toe-
„ vertrouwd. Ik bedoele het inzetten en vastmaaken
„ van tanden met gouden ſtiften, waar mede ons eene
„ der wetten van de twaalf tafelen heeft bekend ge-
„ maakt, en 't geen wy als algemeen in zwang by de
„ huismoeders omtrent haare kinderen door oudheid-
„ kundigen opgegeeven vinden (*). —— Het begraaven
„ der Lyken buiten de Stad zou zelfs in onze dagen
„ een zeer ſterk blyk hunner vergevorderde verlichting
„ kunnen geeven, doch zulks zou voor ons, die hier
„ tegen geheel byzondere vooroordeelen kennen, welken
„ by hun nimmer heerschten, misleidend zyn.

„ Schoon wy nog geene blyken van *byzonderen ſmaak*
„ voor de ſchoone kunſten ontdekten, moeten wy ech-
„ ter uit de Wetten tegen de verkwistingen by de
„ Lykplegtigheden beſluiten, dat de weelde, welke
„ deezen meestal pleegt te vergezellen, reeds zekere
„ hoogte in dit tydperk moet bereikt hebben: en hoe
„ ſchaars het goud ook te *Rome* zyn mogt, zagen wy
„ echter de voornaamſte Burgeresſen reeds in ſtaat, om
„ uit haare eigene optooizelen den Staat in deeze behoefte
„ te hulp te komen (†).

„ Nog immer bleef de akkerbouw in deszelfs welver-
„ diende waarde. De voornaamſte Burgers beoefenden
„ dien, en de mindere *elaſſen* leerden even zeer op haa-
„ re kleene Landhoeven, dat de mensch alleen van de
„ Voorzienigheid en van zyn eigen arbeid afhanglyk
„ behoeft te weezen. Dezelfde arm, die alle naburen
„ aan *Rome* hielp onderwerpen, onderwierp ook den
„ geërfden of gewonnen grond aan ploeg en ſpade, en
„ de legers, die toen van tuſſchen de Koornakkers te
„ veld trokken, om voor het Vaderland te ſtryden,
„ maaken nog den laster beſchaamd, die den eerſtyken
„ boerenſtand alleen geſchikt voor 't juk durft noemen."

Het

(*) TERRASSON, *Hiſt. de la Jurisprud. Rom.* p. 195.
(†) Deel III, bl. 525, 526.

Het *Derde Boek*, het Tydperk bevattende *van het herbouwen van Rome, tot den eersten Carthaagschen Oorlog*, stelt ons, in het *Eerste Hoofdstuk*, voor oogen, de *Herbouwing van Rome, tot aan de Gemeenmaaking van het Consulschap tusschen den Raadsheerlyken en den Burgerstand*. „ Dubbel aangenaam," schryft de Burger STUART, „ is „ ons de verzekering van LIVIUS, dat de Geschiedenis „ thands een veel zekerer en helderer licht op haaren weg vindt. Behalven dat de opkomst aller volkeren duister en door veelerleie verdichtzelen en vergrootingen schier onkennelyk is, verloor *Rome* zeer „ veele gedenkschriften der voorige dagen by deszelfs „ verwoesting, en nam de onzekere overlevering het gezag aan der vernielde gedenkstukken van den ouden „ tyd. Volgden wy nu met genoegen den slingerenden „ weg reeds, dien zich de geschiedkunde by het schemerlicht der vroegste gebeurtenissen zogt, welk eene „ verlustiging belooft ons dan de heldere dag niet, waar „ in wy haare zekere en grootsche schreden kunnen volgen, en tevens met meerdere gerustheid in de omliggende volden der Staatkunde en Wysbegeerte rondzien?" —— Troostlyk vooruitzigt, in de daad; dan hoe dikwyls het nog beneveld wordt door onzekerheden, kan dit eigenste Boek ons op veele bladzyden leeren. Doch de Geschiedboeker vindt de aangetekende gebeurtenissen dikwyls strydig verhaald; waar hy het wikkend oordeel moet te hulp roepen, 't geen soms, doch niet altoos, aanwyst, werwaards de schaal moet overslaan.

Dus een nevel van twyfel blyft, by voorbeeld, hangen over het Character van M. MANLIUS, veroordeeld om van de *Tarpejische* Rots op het *Capitolium* te worden afgestort; een doodvonnis, 't welk hy zonder verwyl onderging. Het luisterryk tooneel van de roemryke dapperheid werd het schandelyk schavot zyner misdaadige oogmerken tegen den Staat. Men haalde zyn huis op het *Capitolium* omver, en besloot geen *Patricier* ooit weder op den burg te laaten wooneh; zelfs verboodt men aan zyn ganssche geslacht, dat iemand ooit, na hem, M. MANLIUS zou genoemd worden.

„ Dus, lieg het," schryft onze Geschiedboeker, „ met „ eenen Man af, wiens naam eene roemryke vereeuwiging zou verdiend hebben, indien hy geen burger van „ een vry Gemeenebest was geweest. Zyne verdiensten „ by het Vaderland waren groot, en gaven hem recht op

„ alle erkentenis zyner medeburgeren; maar geenzins
„ op den affland hunner vryheid. Zyne milddaadigheid
„ jegens de armen was edel, wanneer zy uit mensch-
„ liefde voortkwam, maar hoogst misdaadig, wanneer zy
„ ten oogmerk had de ondersteunde armoede af te trek-
„ ken van de liefde des Vaderlands tot eene blinde ge-
„ hechtheid aan zyn persoon; en zyne schitterendste daa-
„ den, als kunstgreepen eener gevaarlyke eergierigheid
„ beschouwd, verdienden zelfs eer bestraffing dan belooning (*)."

Het *Tweede Hoofdstuk des Derden Boeks* loopt *van de Gemeenmaaking van het Consulschap tot aan den Samnitischen Krygh*. Hier kunnen wy niet naalaaten stil te staan by het Character van CAMILLUS, wiens sterven aan eene Pestziekte nog in 't algemeen ontydig genoemd werd, schoon hy een meer dan tachtig jaarig leeven eindigde.

„ Hy

(*) „ Wy hebben," schryft STUART in eene Aanmerking, die wy, ten bewyze van onze aanmerking, en ten blyke van 's Schryvers onpartydigheid, moeten plaatzen, „ het gedrag en de rechtspleeging van MANLIUS voorgesteld, gelyk wy hetzelve by LIVIUS voornaamlyk geboekt gevonden hebben; naar dat bericht belaagde hy de burgerlyke vryheid, en verdiende alzins zyn strenge vonnis. —— Ongetwyfeld wordt waare edelmoedigheid dikwyls door de zulken verdacht gehouden, die geen gevoel hebben van eens anders leed, en menigmaal schryft de heerschzucht zelve heerschzuchtige oogmerken aan waare volksvrienden toe, om ze als slachtoffers van derzelver zucht ten algemeenen welzyn neder te vellen. —— Het inneemende eener waare volksgezindheid, en de gewoonte van de heerschzucht zelve het meeste van heerschzucht te hooren schreeuwen, maakte, ons huiverig by het boeken deezer geschiedenis, om ons misschien niet mede schuldig te maaken aan den laster eener volksliefde, welker opofferingen het bekrompene hart van zelfzoekende Grooten zoo schielyk verdenkt en zoo zeer algemeen verdacht wil maaken. — Misschien sheuvelde MANLIUS als een Martelaar van zulk eene belanglooze Burgerliefde. Hooke stelt zulks zeker (*Rom. Hist. Vol.* III. p. 118—138.); maar wy moeten geschiedenissen boeken welken wy vinden, en durven ons vermoeden niet doen gelden tegen de stellige berichten der Ouden. — Vorderde echter onze onpartydigheid de gegeevene voordragt, dus hart eischte ons deeze aanmerking af."

„ Hy was, zegt LIVIUS, waarlyk een eenig Man in „ alle de lotverwisſelingen des leevens. Hy was vóór „ zyne ballingſchap de grootſte man in vrede en in „ oorlog, en deeze ballingſchap vergrootte zynen roem, „ het zy men om zyn genis; in *Rome* denkt, het welk, „ zonder hem veroverd, hem ootmoedig om redding „ ſmeekte, het zy men om zyn weêrgaloos geluk denkt, „ van met zyne herſtelling in zyn Vaderland tevens zyn „ ganſche Vaderland herſteld te hebben. Zulk eene be„ dwelmende eer hield hy vyf en twintig jaaren ſtaande, „ en maakte zich nimmer den naam van den *tweeden* RO„ MULUS onwaardig.

„ Gaarne brengen wy ook iet ten offer aan de nage„ dachtenis van eenen Held. Zulk een weezen is toch „ nog geheel iet anders dan een dapper en kundig „ Krygsman. Wenschlyk zelfs ware het, dat de een „ met den anderen niets gemeen behoefde te hebben. — „ Het krygsbeleid van CAMILLUS, het welk hem niet „ éénen veldſlag deed verliezen, maar veelen herſtellen, „ en, ſchoon ze reeds hooploos voor *Rome* ſcheenen, „ deed winnen, zy grootsch, zy ſchitterend in de oogen „ van hun, die vaak der menſchen grootheid berekenen „ naar de grootheid van derzelver vernieling hunner „ medebroederen —— ons hart yst van bebloede laau„ weren, wanneer zy den ſchedel omringen van kunſt„ maatige moordenaars, en dezelfde hand, waarmede wy „ onze geringe gaven thands offeren op het dankaltaar voor „ de nagedachtenis van CAMILLUS, zou dan de klem van „ alle haare ſpieren zamentrekken, om het heiligſchen„ nige altaar van den bekwaamen moordenaar om„ verre te rukken. —— CAMILLUS, die voor zynen „ eigen voorſpoed beefde, en ootmoedig aan de Goden „ dacht, eer hy *Veji* veróverde; —— CAMILLUS, die „ *Falerii* niet begeerde ten kosten der ouderlyke teder„ heid, maar den doemwaardigen verraader het rechte loon „ zyner ſchelmagtige daad gaf; —— CAMILLUS, wiens „ hart allen wrok vergaf, toen hy zyn Vaderland kon „ redden; —— CAMILLUS, die geen druppel menſchen„ bloed vergoot, dan om meerder menſchenbloed te „ ſpaaren — dien CAMILLUS komt alleen de hulde van „ ons hart toe. — Aan zulke deugden vergeven wy gaar„ ne andere zwakheden. —— Een wraakzuchtig ge„ bed in het oogenblik der hevigſte drift maakt hem in

„ ons oog niet verachtlyk, die om geene wraake denkt,
„ wanneer de nood zyns Vaderlands hem hier toe
„ de gelegenheid aanbiedt, wanneer zyne eigene her-
„ ſtelling hem hier toe de magt in handen geeft: die
„ weinige woorden, welken hy by zyn vertrek in bal-
„ lingſchap uitſprak, zyn ons ſlechts blyken zyner
„ menschlyke zwakheid, welke zyne volgende grootmoe-
„ digheid des te meer veredelen. Meer ſtuitte ons zyne
„ gehechtheid aan alle de voorrechten des Adels; en zy-
„ ne gemaatigdheid, in dezelven zoo lang mogelyk te ver-
„ weeren, zou niet genoegzaam geweest zyn om ons
„ van deeze zyde in CAMILLUS den Held, den Grooten
„ Man, niet te doen verliezen, indien wy ons niet uit
„ ſtrenge rechtvaardigheid verplicht gevonden hadden,
„ om de denkbeelden der menschlyke gelykheid van dien
„ tyd geenzins te vergelyken met dien van den onzen,
„ en nog minder om daar naar eenen Man te beoor-
„ deelen, wiens geboorte en opvoeding *hem onvrywillig*
„ met eenen geest bezielde, die in onze dagen *met alle*
„ waare grootheid van hart onvereenigbaar is. —— Maar
„ ook dien dwaazen geest van onderſcheiding overwon
„ CAMILLUS: de verdeeldheid van den ſtaat griefde
„ zyn welwillend hart te ſterk, om op de vooroordeelen
„ van zyne geboorte te blyven ſtaan; hy wenschte ten
„ laatſten de burgermin herſteld; hy deed plegtige be-
„ loften voor zulk eene vereeniging, ſchoon zy den
„ Adel kostbaar viel; hy zelfs eindelyk had en erkende
„ het geluk, van zynen openlyken loopbaan te ſluiten
„ met de vereeniging van de beide rangen in de weezen-
„ lykſte betrekking, en heeft dus, ook in dit opzicht,
„ recht op het offer, aan waare verdienſten verſchul-
„ digd."

Hoe zeer wy ons aangeloken vinden om de keurige aanmerkingen over de Invoering der Tooneelſpelen, die eene aangenaame afwisſeling in het Werk maaken, over te neemen, moeten wy onze hand hiervan te rugge houden.

Het *Derde* en laatſte *Hoofdſtuk* deezes Deels, *van het Begin van den Oorlog met de Samniten, tot aan het tweede Vredeverbond met dit Volk*, levert eene aaneenſchakeling van Krygsbedryven op, ſchaars afgewisſeld: meer beduidende dan de voorige Oorlogen. Immers, om met den Schryver in den aanvang te ſpreeken, „ zyn
„ wy thands tot het tydperk genaderd van het welk

„ Ro-

„ *Rome's* grootheid met recht mag afgerekend worden. „ De menigvuldige, eenzelvige en verveelende, Oorlogen „ met zwakke of onſtaatkundige nabuuren, en met trouw„ looze of wederſpannige bondgenooten, zullen onze nieuws„ gietigheid naar de belangryke Geſchiedenisſen van dit „ Gemeenebest niet langer pynigend rekken." — Wy neemen 'er niet uit over dan des Schryvers Aanmerking over het Character van PAPIRIUS CURSOR, die in veele bedryven eene hoofdrol ſpeelde, — „ Wanneer hy een „ leeven eindigde, het welk voor 't Gemeenebest zoo be„ langryk geweest was, vinden wy by onzen LIVIUS, „ die reeds in voorraad hem eene lofreden geſchonken „ hadt (*), noch by iemand anders vermeld. Zeer zeker „ was hy een der bekwaamſte Veldheeren van zynen „ tyd: en wanneer maar eigene eerzucht geen te groot „ deel gehad heeft aan zyn gedrag tegen FABIUS, toen „ die, als Onderbevelhebber onder hem, zich aan de „ ondergeſchiktheid vergreepen had, dan heeft zich zyn „ overige character by die gelegenheid in eene houding „ vertoond, welke men, hoe onwillig ook, verplicht is „ te vereeren. Te weinig kwam hy anders, dan als „ Krygsman, ten tooneel, om hem in eenig ander licht „ te kunnen kenmerken, en de grieven, welke hem van „ tyd tot tyd door den Raad in het aandringen op eens „ anders *Dictatorſchap* ſchynen aangedaan te zyn, kun„ nen uit zoo veele laage beginzelen der heerschzucht „ of der wangunst zyn voordgekomen, dat het allerge„ vaarlykst zyn zou derzelver verdienſten in hem te ver„ onderſtellen, en daar naar zyn hart te beoordeelen. Met „ ontzag beſchouwen wy den aftred deezes Krygsmans, „ die de loopbaan der oorlogseer thands overlaat voor FA„ BIUS, den anderen Conſul des volgenden jaars, en „ wy onderſchryven gaarne het oordeel der *Franſche* „ Geſchiedſchryveren CATROU en ROUILLE, over beide „ deeze Perſoonen; „ „ dat, indien het waar is, het welk „ „ LIVIUS beweert, dat PAPIRIUS eenen ALEXANDER „ „ uit *Italie* gekeerd zou hebben, FABIUS zelfs een „ „ ALEXANDER zou geworden zyn, indien hy als „ „ Koning een geheel afhanglyk heir hadt te ge„ „ bieden gehad: wyl de een gebooren ſcheen ten „ „ ſteun

(*) Zie boven bl. 466.

„ „ ſteun van zyn Vaderland, de ander om voor 't
„ „ zelve een ſnel en onvermoeid veroveraar te wor-
„ „ den (*)." "

(*) *Hiſt. Rom.* T. V. p. 315.

Over de Conſtitutie, Conſtitutioneele Magten en Regeringsvorm, toepaſſelyk op en voor ons Vaderland. Te Amſterdam, by H. Brongers, 1795. *In gr.* 8vo. 125 *bl.*

Ons geheugt, in den Jaare 1792, onder de Roos, gelyk men ſpreekt, een Stukje te hebben hooren voorleezen, getyteld: *Vryhart over de waaze Conſtitutie.* Dit Werkje, toen met de greetigheid eigen aan verbodene of voor verbod beduchte Werkjes ontvangen, zien wy, uit het Voorberigt, is de ſcheering van dit *uitgebreider* Stuk. 't Welk veel beſchaavings en verbeterings *van den* Schryver ondergaan heeft.

De onbekende Schryver betoont zich een volyverig Voorſtander der Vryheid, en ſtelt zyne denkbeelden voor in den Volkstoon. —— Het een en ander over de Regeeringsvormen gezegd hebbende, vaart hy op deezen trant voort, 't geen ons 's Schryvers ſtyl zal doen kennen. „ De ouderwetſche zo geroemde Regeeringen „ waren meestal by uitneemenheid een uitſluitend aan„ bacht, een vette voordeelige affaire, door eene bende „ looze fortuinzoekers of roovers aangemaatigd of over„ weldigd; deeze niets dan onderdaanen kennende, die zy „ hevens of beneden hunne huisdieren ſtelden, aasden, als „ 't waare, op derzelver welvaard, leven en alles wat „ den mensch dierbaar kan zyn, als op een prooy, en „ dartelden met hunne familie en aanhang brooddronken „ in 's volks rampen. Een kleine ſchets onzer eigene „ Historie van dien tyd, waar in men van ons zoge„ naamde beſchaafde Volken en wel Christenen heeft ge„ maakt, oordeel ik ter toelichting en ſtaving myner opge„ melde gezegdens als ten dienſte in dit geheel ſtuk „ niet onvoegelyk: want met opzigte onzer Landsre„ ſchiedenisſen, heeft men ons, even als met andere „ zaaken, die ons de oogen konden openen, of enig„ licht nopens onze rechten geeven, en tot ons heil en „ welzyn dienen, zo dom en onkundig gehouden als maar

„ mo-

„ mogelyk was; en geen wonder, dewyl, door de uit-
„ breiding van kunde en volksverlichting, alle die oude
„ Regeeringen gevoelden, dat hier door de onwettigheid
„ hunner voorgewende rechten tot heerschen, zich in hunne
„ volle naaktheid zouden vertoonen, en hunne overweldi-
„ ging, listige, looze kunstenaaryen en andere snoode daa-
„ den in derzelver waare daglicht voorkomen. Ten dien
„ einde waren of maakten deeze guiten en oude regeeringen
„ veelal de meeste Historieschryvers, Staatkundigen,
„ Redenaars, Geestlyken, enz. aan zich dienstbaar, en
„ deeze schreeven dikke en duistere boeken, verwarden
„ onze denkbeelden en 't gezond menschenverstand, zei-
„ den ons alles, behalven 't geen wy hadden moeten
„ weeten, vergoodden onze geweldenaaren, en schroomden
„ niet, om, zo ik my dus en toch te recht mag uit-
„ drukken, zelfs —— godslasteringen om den broode
„ te spreeken, en den volke voor te prediken: voegt nu
„ hier by, dat de volksvyanden, de magt en middelen
„ om alle onderzoek en navorsching af te keeren in han-
„ den hebbende, dus niets onbeproefd lieten om *onder-*
„ *zoek* en *verlichting* te weeren, en de menigte als een
„ hoop zwynen, gelyk men ons ook noemde en hieldt,
„ voord te dryven."

In 't beloofde en verder opgehangene Tafereel van 's Lands Geschiedenisse, in de daar aan toegevoegde Bedenkingen, in de Aantekeningen aan den voet der bladzyden, vindt men alles wat geschikt is om het voorgaande Landsbestuur, in onderscheidene tydperken, en bovenal in de laatsten, in een donkeren en afzigtigen dag te zetten. En zyn de middelen, welke de Schryver ten herstel opgeeft, dus rechtstreeks het tegengestelde van 't geen tot dus lang plaats vondt. Hy pleit voor eene Volksregeering in den volstrektsten en uitgebreidsten zin; hy wil van de *Stemgerechtigdheid*, waar over men zo veel twist, niemand, die den naam van *Burger* draagt, uitgesloten hebben.

Dit alles afgehandeld hebbende, komt de Schryver tot zyn eigenlyk Plan, 't geen te uitvoerig is hier plaats te vinden, en, schetswyze opgegeeven, onvolkomen zou worden. Wy oordeelen het elks Leezing en Nadenking wel waardig. Alleen willen wy nog het slot afschryven. Hy oordeelt eene *Constitutie* opgegeeven te hebben, wegens welke hy verklaart: —— „ Eene Constitutie, en
„ daar uit voordvloeijende Regeeringsvorm, Wetgeeving en

„ Regeering, hier afgeſchetst in ruuwe trekken, waar door
„ een ieder te gelyk regeert en geregeerd wordt, een-
„ biedigt of zich onderwerpt, en egter in het volle ge-
„ not zyner vryheid blyft, waar in ieder de beſchermer
„ is van 't algemeen en wederom van 't algemeen moet
„ worden beſchermd, waar door *allen* van *allen* gere-
„ geerd en beſtuurd worden. —— Eene Conſtitutie en
„ Regeeringsvorm, van de vroegſte dagen en by de ver-
„ lichtſte Volken gezocht, ontwikkelt zich voor ons door
„ de Revolutien van *America* en *Frankryk*, welker ge-
„ breken voor ons tot eene Leſſe kunnen dienen, en
„ het is uit een zodanige Conſtitutie, die 't geweld ver-
„ nietigt en de factien keert, dat ook eens de duur-
„ zaame rust der Maatſchappyen en het geluk der
„ Volka zal gebooren worden. Zy zal den naam van
„ Burger en Mensch veradelen, die nu veracht wierd
„ door EEN, die met barbaarſchen en valſchen
„ luister op een ſchitterenden zetel met *Hoogheid* praal-
„ de, terwyl de arme en berooide *Burgeren*, *in ke-*
„ *tenen* aan zyne voeten zugtende, of door ſchyn ver-
„ blind, zyn opgeworpen throon onderſchraagden: door
„ de zodanigen, die met oude perkamenten, figuuren,
„ ſtrikken en lindjes, de onnozelen bedroogen, en
„ het juk, dat zy droegen, zelfs greetig deeden kus-
„ ſen: door —— nog eerloozer weezens, die zich den
„ belachlyken naam van *Patricen* gaven, maar zeker den
„ naam van Burger in den eigenlykſten zin onwaardig
„ zyn, als meestal zoonen en afſtammelingen zynde van
„ woekeraars, ſchraapers, rechtsgeleerde guiten of van
„ godvergeeten en aan het Staatsbedroch verknogte
„ Geestlyken, die door verraad, geweld, en den roof
„ en plundering hunner ongelukkige medeburgeren ten
„ top des bewinds geſteegen, trotsch, ryk, zat en dar-
„ tel geworden zyn, ja! vorstlyke ſchatten voor zich
„ en hun naageſlacht hier uit als een prooy weggeſleept
„ hebben. —— Eene zodanige Conſtitutie (*) zal de
„ Burgers als broeders van een en dezelfde Maatſchappy
„ moen by elkander brengen en zamen vereenen:; minder
„ pracht en praal, minder ſchittering en vertooning; maar

„ ook

(*) „ Het woord Conſtitutie, gelyk hier, in eenen uitgebrei-
„ ten zin genomen, betekent het geheele plan van de zamenſtel-
„ ling der Maatſchappy, Regeeringsvorm, Wetten en Regeering.

„ ook —— minder rampſpoeden, elende, gebrek, ar-
„ moede, en burgertwisten, met hunne heillooze ge-
„ volgen, te wege brengen. Het verraad, dat alle zamen-
„ leeving deedt kwynen en byna geheel vernietigde, de
„ zogenaamde geoorlofde diefſtallen, misleidingen, guite-
„ ryen, bedrog, eerlooze accoorden, bankroeten, verlei-
„ dingen, rooven, moorden, veelal voortſpruitzels of
„ gevolgen der ouderwetſche zoo verhefte Regeeringen,
„ zullen allengskens verminderen of byna geheel ophou-
„ den; en werkzaamheid, goede trouw, broederliefde,
„ welwillendheid, vrolykheid, en alle deugden des ge-
„ zelligen leevens, met de herſtelling van de Rechten
„ van den Mensch, als op nieuw herbooren worden. De
„ Mensch, het Evenbeeld der Godheid, zal zich uit het
„ ſtof, uit zyn vertrapten ſtaat, uit zyn' *niet* verhoogen
„ en aan de beſtemming zyns Scheppers voldoen: door
„ dien trachten gelykvormig te worden, en in deug-
„ den en weldoen na te ſtreeven, zyn eigen geluk
„ en dat zyner natuurgenooten bevorderen, en zo na
„ mogelyk aan de volmaaktheid te brengen. En deeze
„ dingen zullen ſlechts geen beſpiegeling noch vrugteloo-
„ ze wensch blyven; neen: dit gelukkig tydſtip nadert.
„ Geen loos Prieſterſchap, aan bedrog en helſche Staat-
„ kunde verbonden, beguichelt, verwart noch leidt het
„ Menschdom langer dwaalend rond in het diep duister
„ hol van Myſtiek bygeloof; noch 't volk tuurt noch
„ verplettert elkander langer op de ſchaduwvertooningen
„ der orakel lampen, maar volgt eindelyk, onderſteund
„ door 't grootſche vrye Franſche volk, de werktuigen
„ in de hand van 't Opperweezen, den God der Vryheid,
„ en algemeenen Vader der Menſchen, ter ſtraffing der
„ dwinglandy, de vinger van waare Wysheid en Gods-
„ dienst. Zy zien het licht, en het ſchittert hun vro-
„ lyk toe: de Monſters van Dwinglandy en Hierarchy,
„ die kinderen des nagts, vlieden al knerſetandend by
„ den dageraad en het aanblikken des *Volksdags*, en deeze
„ Dag zal zyn. —— Het licht der waarheid ſchiet
„ reeds zyne ſtraalen, de morgenzon der Vryheid daagt,
„ —— Juich Mensch! Juich Burger! —— Eene nieuwe
„ Schepping —— uw blyde Dag wordt thans herboo-
„ ren!"

Alles kenmerkt een Schryver met zyn Onderwerp ge-heel ingenomen; doch zou het, daar het deels eene Her-ziening en Verbetering van een voorgaand Werkje is,

te

te wenſchen geweest zyn, dat de Schryver zich meer op keurigheid en netheid hadt toegelegd; in de uitgeſchreevene Stukken zal de Leezer gewis reeds het gebrekkige ten dien opzigte ontdekt hebben.

De Geëxtendeerde Notulen, behelzende de Decreeten van de Vergadering der Proviſioneele Repreſentanten van het Volk van Holland, zints XXVI *Jan.* — XXVIII *Feb.* MDCCXCV. *Het Eerſte Jaar der Bataafſche Vryheid. Of alle de Handelingen van die Vergadering, zoo voor de Provincie van Holland in 't byzonder, als ter Vergadering van de Generaliteit, volgens de Originele Folio Stukken, welke voor de Leden van het Beſtuur op de Drukkery van den Lande worden gedrukt, ten dienſte van allen, die in het Lands- of Stedenbeſtuur zyn, of komen mogten, mitsgaders voor allen, die zaaken by dezelve te verrichten hebben, als mede om naar de Colonien van deezen Staat verzonden te worden, in dit Formaat gedrukt. Iſte Deel. Te Dordrecht, by* H. de Haas en Comp. *In gr.* 8vo. 344 *bl.*

Schaars voorhanden en bezwaarlyk te bekomen waren, in vroegere dagen, de Staatsſtukken tot het Beſtuur deezer Landen behoorende; thans worden wy daar mede ruim en ryklyk voorzien, en de een ſtaat den ander als in den weg, om dezelve zynen Landgenoot aan te bieden, en toe te reiken. — Onder deeze verdient, onzes agtens, een onderſcheidende bejegening deeze 8vo Uitgave der Geëxtendeerde Notulen, of uitvoeriger Dagbladen van alle de Handelingen der Proviſioneele Repreſentanten van het Volk van *Holland*, zo met betrekking tot deeze Provincie in 't byzonder, als ter Generaliteit, Zeven Provincien, Generaliteits Landen en de Volkplantingen van deezen Staat, als mede derzelver handelingen met Buitenlandſche Mogenheden, welke voorheen en nog, voor de Leden der Regeering op 's Lands Drukkery, in Folio gedrukt worden, en waar van, in den tegenwoordigen tyd, volgens Decreet, elk Lid ter Vergadering in elke Stad twee Exemplaaren worden toegedeeld.

Deeze Aantekeningen, waar in alle Stukken, beſtaande in Aanſpraaken, Adreſſen, Brieven, Decreeten, Klagten, Rapporten, en andere Staatsſtukken daar toe betrekkelyk, ingelascht zyn, in een zo veel beknopter Formaat, en voor

zo

zo veel minder Prys, aan te treffen, behaagde ons. Immers, behalven de meerdere beknoptheid en handelbaarheid van het groot 8vo. Formaat, met eene kleine Letter gedrukt, zo dat 14 Folio Bladzyden in 16 van dit Formaat begreepen worden, en geleverd voor den maat en prys van *twee Stuivers*, daar zy in Folio op 5½ Stuiver komen te ſtaan, moet uitlokken. — — —

Zo verre hadden wy geſchreeven, by het doorbladeren van het *Eerſte Deel*, of liever het *Eerſte Deels Eerſte Stuk*, wanneer wy, nevens onze *Letteroefeningen*, ontvingen een *Noodig Berigt aan onze Landgenooten*, tot dit Werk betrekkelyk: waar uit wy zien, dat het *Eerſte Deel* geheel is afgedrukt, en 712 bl., behalven de Tytels en den Bladwyzer, beloopt.

Uit dit Berigt ontwaarden wy, dat deeze Onderneeming den zo zeer gehoopten byval niet vondt; dat, niettegenſtaande eene ruime verzending, buiten de Stad *Dordrecht* (waar meer dan 140 Exemplaaren gefleeten worden) deeze Onderneeming byna geene ondersteuning kreeg.

De Uitgeevers merken op, dat misſchien zeker geval, (waarſchynlyk de bepaaling om de Staatsſtukken alleen ter Lands Drukkerye te doen drukken,) waaruit men geredeneerd kan hebben, dat het Werk geen voortgang zou hebben, den byval der Landgenooten verhinderd heeft. Dan, daar zy zich verzekerd houden, dat dit geval, redelykerwyze, geen hindernis aan dit Werk kan toebrengen, zyn zy rustig voortgegaan, en belooven, indien zy meer ondersteunings ontmoeten, met verdubbelden yver, en den meesten ſpoed, het Werk te zullen voortzetten. Ten welken einde zy reeds het Derde Stuk des Eerſten Deels verzonden hebben. Teffens bekend maakende, dat zy onder het drukken van dit Berigt de Notulen ontvingen der Vergaderingen van 1 en 2 July: waar door zy in ſtaat geſteld worden om het Werk tweeledig te agtervolgen, en beſlooten hebben Maandlyks een Stukje van de Maand Maart en July te verzenden.

Wy hebben het dienſtig gekeurd, dit onze Leezers hier te herinneren, of het ook meer mogt uitwerken dan een los Berigt, dat veeltyds tot andere einden gebezigd wordt dan waartoe het geſchikt is. De Arbeid deezer Boekhandelaaren verdient alle aanmoediging.

Rech-

Rechten van den Mensch en Burger, door de Repreſentanten van Holland vertoond, en de Pligten van den Mensch en Burger, door een oprechten Patriot 'er tegen over geplaatst; met Aanteekeningen by de Verklaaring der Repreſentanten van Holland, van 31 Jan. deezes Jaars; en een Byvoegzel, wegens de aanſtaande Nadere Bepaaling der Rechten van den Mensch en Burger —— wegens den Eed op dezelve te doen, en wegens het Onderwys van dezelve op onze Academien. Alles ter Eere en Behoeding van VRYHEID, GELYKHEID *en* BROEDERSCHAP. *Te Amſterdam, by* J. B. Elwe, 1795. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.*

Welk een lange Tytel voor zo weinig Bladzyden! van welken 'er nog 10 afgaan, aan een *Voorbericht* en eene *Voorbehoeding* beſteed. In de laatſte doet de Schryver zich eenigzins kennen; „ met," gelyk hy ſchryft, „ vooraf rondborſtig te verklaaren, dat hy een „ oprechte Belyder en Voorſtander is der GODLYKE NA„ TUURRECHTEN van den *Mensch* en *Burger*, en niet „ *nu*, maar een oud Voorſtander daarvan is van vroe„ geren Datum. —— Hy was een der eerſten, en mis„ ſchien wel destyds de eerſte, die reeds voor 14 jaaren „ de pen voor zulke onyerſvreemdbaare Natuurrechten „ betekenend voerde; en die reeds in 1781, onder an„ deren, ronduit ſchreef, en, byzonder ten aanzien van „ de BURGERY van AMSTERDAM, daar op aandrong, dat „ het geheele Régeerweezen der Steden oorſpronglyk „ aan derzelver Burgeryen en des geheelen Lands aan „ het gantſche Volk toebehoort. Kort: dat het Neder„ landſche Volk de origineele Souverain en Grondheer „ van Nederland is. —— Met alle zyne vermogens heeft „ hy dit altyd beweerd. —— Wel duizend Pennen (om „ zoo te ſpreeken) heeft hy ſtomp geſchreeven voor de „ Souverainiteit des Volks, als eene Leer, die *alleen bewysbaar*, en welbegreepen oneindig heilzaamer is, dan „ die andere, welke de Ariſtokratie en het Despotis„ mus altyd misbruiken kunnen, en die zelfs enkel „ daarom niet deugt, behalven dat zy onbetoogbaar is."

De Schryver, die met al deeze aanduiding ons nog onbekend blyft, oordeelt het van eene byzondere nuttigheid te zyn voor een Volk, de *Pligten* eens naast de *Rech-*

Rechten geplaatst te leezen; gelyk hy ze hier voordraagt: die ſchryfwyze is hy, naar zyne verklaaring, „ verſchuldigd aan de eenvoudige Vinding van alles zo eens naast „ elkander geplaatst te hebben." —— Eene vinding, die hy egter, zo wy vertrouwen, zich niet aanmaatigt; naardemaal dusdanige *tegenoverſtellingen*, in een kort begrip, ons te meermaalen voor; lange jaaren voorkwamen, in Werken zeker vóór deezes Schryvers geboorte geſchreeven. Wat hier van zy. Zie hier Leezers een voorbeeld van 's Schryvers ſchikking en van zyne Aantekeningen:

„ Ieder moet ſtem hebben „ in de Wetgeevende Vergadering der geheele Maatſchappy, het zy perſoonlyk, het zy door eene by hem mede gekoozene Vertegenwoordiging."

„ *'t Is ieders Pligt aan niemand het nevenſtaande Recht te ontzeggen, hetzy het zy perſoon of door zyne Vertegenwoordigers, mede by hem verkooren, wil uitoefenen.*"

Op deeze Afdeeling vinden wy de volgende Aantekening:

„ Wat de Soort en Wyze van Repreſentatie betreft, deeze „ zyn veelerlei, en een *byzonder* Poinct van Staatsregeling voor elk *byzonder* Land, en de eenige zekere proef, „ *welke de beste is*, is de Ondervinding (NB. Nogthans „ is er eene *nieuwe* nimmer gepractiſeerde zaak aan geheel Europa te ontdekken, welke meest alle tot hier „ toe onoplosbaare Bezwaaren tegen de meeste Staatsformen zou wegneemen, . . . Rae! Rae! wat is „ dat . . . .?"

Dit leezende, herdagten wy aan 't geen wy bl. 4 aantroffen: „ Wie licht heeft, dat hy het op tafel zette, al „ ware het ook nog een zo klein kaarsje." —— Hier ſchynt de Schryver ons toe onmiddelyk een Dompertje gereed te hebben. Dit is meermaals zyn geval. En beantwoordt zulk eene ſchryfwyze althans in 't geheel niet aan het laatſte der drie Poincten, in 't ſchryven, zyns oordeels, in 't oog te houden; „ de *Helderheid*, *Bepaaldheid* en „ *Juistheid* der *Uitdrukking*." Hoedanigheden, zeer noodzaaklyk, en hoogst te verlangen; doch die wy in dit Boeksken niet aantroffen.

Be-

Bedenkingen, van een waar Beminnaar van zyn Vaderland, over het afvorderen van Schavergoeding, en andere Perſoneele Vervolgingen, wegens voormaalige niet Vaderlandſche Gedraagingen en Denkwys.

„ Wilt gy eene byzondere Godsdienſtige of Staatkundige „ Party ſterkte en duurzaamheid byzetten, zo ſtraf a „ vervolg dezelve!" MONTESQUIEU.

Te Amſterdam, by Saakes, *en verders alom. In gr. 8vo. 16 bl.*

De onbekende Schryver van dit kleine Stukje, die zich verbergt onder de Letteren D. H. B. A. en, blykens eene Aantekening aan den voet van bl. 8, een *Fries* is, betuigt, in de *Inleiding*, dat de éénige beweegreden, die hem aanſpoorde om *deeze Gedagten* zynen Landgenooten mede te deelen, *deeze was:* „ dat „ nimmer een welmeenend Vaderlander behoort ſtil te „ zwygen, wanneer hy kan hoopen, door gegronde re„ denen, het neemen van maatregelen af te wenden, die „ hy als zeer gevaarlyk voor het lieil van 't dierbaar „ Vaderland beſchouwt."

Zulke maatregelen zoeken, zyns oordeels, veele welgezinden te volgen, „ die, door onberedeneerde *drift*, „ of aanhitzing van Intriganten, misleid, van alle de „ Leden der oude Regeering eene Schavergoeding wil„ len afgevorderd hebben, wegens alle de byzondere Ver„ liezen en Mishandelingen, welke een aantal Burgers, „ als een toevallig of natuurlyk gevolg der Revolutie „ van 1787, geleden hebben. —— Anderen *gaan* verder, „ en willen alle de nadeelen, die wy, door *den* Oorlog „ tegen de *Franſchen*, als anderzins, onder het voormaalig „ Beſtier geleden hebben, alleen door de Hoofden der „ Oranjeparty doen boeten en draagen. —— Voorts zyn „ er veelen, die door willen dryven, dat men alle, of „ ten minſten meest alle, Amptenaaren, die, ten tyde van „ het Stadhouderlyk Bewind, den Stadhouder toege„ daan waren, thans van hunne Ampten moet ontzet„ ten, offchoon ook die Bedieningen geenen dadely„ ken invloed hebben op het Politiek Regeeringsbe„ ſtier."

Naa

Naa aangeduid te hebben de *mogelykheid*, dat zuivere Vaderlandsliefde, min dan wel andere beweegredenen van Eigenbaat ontleend, de oorſprong is van dien yver, is hy 'er verre af van *allen*, die de bovengemelde maatregelen wenſchen door te dryven, als eigenbelangzoekers aan te merken. 'Er zyn, zyns agtens, *dwaalenden;* en voor deezen heeft hy zyn arbeid geſchikt.

Om zich ſchootvry te ſtellen voor de verdenking, als of hy ten oogmerk zou hebben de Bedryven der Leden van het voorige Beſtuur te veel te verſchoonen, agt de Schryver het noodig, zyne Medeburgers, op het plegtigst, te verzekeren, „ dat alleen waare zucht voor het heil „ van zyn Vaderland hem by het op 't papier ſtellen van „ deeze Bedenkingen bezielde, en dat nimmer min zuivere „ bedoelingen of partydige genegenheid voor eenige Le„ den van het oud Beſtier, hem tot het zelve aanſpoorde „ of *konde* aanſpooren, daar hy betuigt met volſtrekt nie„ mand van dezelve in eenige betrekking of relatie, hoe„ genaamd ook, te ſtaan, en veeleer door hunne voormaa„ lige handelwys, waar van ook zyne Familie in 't by„ zonder eene zo gevoelige ondervinding hadde, tegen „ hun perſooneel moest vooringenomen zyn."

Wy oordeelden het noodig, dit uit de *Inleiding* van dit kleine Stukje aan te ſtippen, om den onbekenden Schryver in zyne Staatkundige hoedanigheden, volgens zyne eigene opgave, te doen kennen.

Hy vangt zyn onderwerp aan met deeze betuiging: „ Hoe „ zeer ik, dit betuige ik voor God en myn Vaderland, door „ het vuurigst Patriotisme en den onverzoenlykſten haat te„ gen Ariſtocratie bezield ben, moet ik egter de voorge„ melde en door veelen verlangde maatregelen volſtrekt „ afkeuren, voor eerst als niet uitvoerlyk, zonder dat 'er „ eene groote onregtvaardigheid mede gepaard gaat, ver„ volgens als ten hoogſten onſtaatkundig, nadeelig aan de „ algemeene belangen des Lands, en rechtſtreeks ſtrydig „ met de bedoelingen onzer Revolutie."

Om dit, zyns oordeels, te betoogen, laat hy voorafgaan: „ of 'er niet het een en ander aan te merken zy „ ter verontſchuldiging van *veele* ſtrafbaar ſchynende oude „ Regenten." In deeze Afdeeling merkt de Schryver, met rede het woord *veele* gebezigd hebbende, op, welke Perſoonen hy voor waarlyk ſtrafbaare houdt. —— „ 1. Die „ voornaamlyk bewerkt hebben de inroeping van een ge„ welddaadige Pruisſiſche Magt om de Patriotſche zaak

„ te verdelgen, ſchoon genoegzaam overtuigd van de „ heillooze gevolgen, die deeze ſtap in alle gevallen „ naa zich moest ſleepen. — 2. Die naderhand *alleen* „ uit principes van wraak- en vervolgzugt de Patriotten „ gruwelyk mishandeld hebben. — 3. Die plunde„ ringen moedwillig ongeſtraft hebben laaten paſſeeren, „ of 'er zelfs heimlyk de hand mede in hadden. — „ 4. Die aan volkomen dievery van 's Lands ſchatten „ zichzelven ſchuldig maakten." Zulke Booswigten wil hy niet verſchoonen; hy keurt ze hoogst ſtrafwaardig.

In de tweede plaats tragt hy het onſtaatkundige en ſchadelyke aan te wyzen in 't algemeen van alle Perſoonlyke Vervolgingen.

En eindelyk te toonen, dat zomtyds wel het algemeen belang vordert ook de *ſtrafwaardige* Perſoonen *niet* te vervolgen.

Zyne bedenkingen draagt hy kort, klaar en kragtig, voor: men zou 'er de oplosſing eeniger Tegenbedenkingen, die 'er met regt op gemaakt kunnen worden, en *den* Schryver zeker niet ontvlooden, wel by verlangd hebben. Het Stukje is leezenswaardig, en de Schryver ſmeekt zyne Leezers „ onpartydig zyne gronden te be„ oordeelen, daar naar te handelen, zo zy ze mogten „ goedkeuren, of ze bondig te wederleggen, zo zy ze af„ keuren." In 't laatſte geval betuigt hy zyne bereidvaardigheid om van denkwyze in deezen te veranderen.

Een Broederlyk Woord aan myne Bataafſche Medeburgers, by het naderen der Nationaale Conventie, over de Vereischten in de Kiezers der Leden tot die Vergadering. Te Haarlem, by A. Loosjes Pz., 14 bl. in gr. 8vo.

De ongenoemde Burger, die dit *Broederlyk Woord*, ter op den Tytel gemelde gelegenheid, en tot het daar aangeduide einde, voert, ſchryft, in het zeer korte Voorberigt: „ Dat het mogelyk nut van dit *Broederlyk Woord* „ hem deedt beſluiten, 't zelve in het tydſtip, 't welk „ wy thans beleeven, het licht te doen zien." — „ Ik „ weet," voegt hy 'er nevens, „ dat over de ſtoffe, „ waar van ik handel, veel breedvoeriger te ſchryven

„ zou

„ zou zyn; doch ik geef het alleen als eene loutere „ Aanduiding, niet als eene uitgewerkte Verhande„ling. In 't kort het is een Broederlyk Woord, waar „ van de welmeenenheid, zo al niet de eenige, ten „ minſten zeker een der hoofdverdienſten uitmaakt."

Een ſtyl vol leevens kenmerkt dit Stukje by uitſtekenheid. De Woordvoerder tot zyne *Bataafſche* Medeburgers betoont zich een geſlaagen vyand der *Ariſtocraaten*. Hun gekenſchetst hebbende by den aanvang, vaart hy voort: „ De Oppermagt van het „ Volk zullen die trotſche boozen beſachen, tot dat de „ ſiddering voor deszelfs goducht vermogen hun hart „ met eenen doodlyken ſchrik ſlaat. Gelukkig, myne „ Medeburgers! de ſchitterende waterbel hunner trotsch„heid, hoe gezwollen, hoe hoog gereezen, zal binnen „ kort barſten — en het oogenblik der volkomen zegepraal „ van 's Volks Oppermagt nadert. Laaten wy dan met „ kloekmoedige bedaardheid, doch tevens met het „ gloeiend vuur der Vryheid in onzen boezem, dit „ oogenblik, dit gewigtig oogenblik! niet als uitgelaaten „ vrolyke kinderen verbeiden; maar laaten wy den kor„ten tuſſchentyd, die 'er tuſſchen de Telling des „ Volks en de Verkiezing van de Leden der Bataafſche „ Conventie verſtryken moet, doorbrengen met om te „ zien na Mannen, die in den volſten zin ons verdie„nen te vertegenwoordigen, als Kiezers van de Leden „ der Nationaale Conventie."

Het aanbelang deezer zaake aangeweezen, en zyne Medeburgers gewaarſchuwd hebbende om uit eigen oogen te zien, onderhoudt hy zyne Broeders, niet over de *Perſoonen*, maar over de *Zedelyke Hoedanigheden*, der geenen, die Kiezers verdienen te zyn der Leden van de Nationaale Conventie; dewyl de Politike Hoedanigheden of bekend zyn, of bekend zullen worden uit de daaromtrent by de Oproeping vaſtgeſtelde bepaalingen.

Het eerſte vereiſchte in een Kiezer is *Goede Trouw*, in een zeer wydgeſtrekten zin, hier ontvouwd. — Wyders moet een Kiezer niet alleen eerlykheid van hart, maar ook gezond verſtand en uitgeſtrekte kennis bezitten aan de onderſcheidene Perſoonen van verdienſten, die zich in ons Vaderland bevinden. De rechtmaatigheid van dit vereiſchte wordt bondig beweezen.

Gepaſt en treffend is daarop het vermaan. — „ Elk „ Burger van *Nederland* bedenke, als hy de pen opvat

„ om den naam des Mans te ſchryven, dien hy tot *Kie-*
„ zer benoemt. —— „ „ Ik ſtaa gereed tot het pleg-
„ „ tigſt bedryf, 't geen ooit een Burger van *Nederland*
„ „ te doen ſtaat. . . Ik zal den Man benoemen aan
„ „ wien ik den gewigtigen post opdraag, om, zo hem
„ „ het Kiezerſchap te beurt valt, het zyne by te draa-
„ „ gen tot de keuze van eenen Afgevaardigden na de
„ „ Vergadering des Bataafſchen Volks, waar van het ge-
„ „ luk van dit geſlacht, van het naageſlacht, zal af-
„ „ hangen, waar van het afhangen zal, of wy een volk,
„ „ een groot, een vry volk, blyven of liever worden
„ „ zullen, dat met eerbied en roem onder de volken der
„ „ aarde genoemd wordt. —— Weg dan alle eigenbaat,
„ „ weg alle begoochelende denkbeelden van uiterlyke,
„ „ van ſchitterende grootheid. —— De Man, dien ik
„ „ benoem, zal een verſtandig eerlyk Bataaf zyn ——
„ „ en ik zou my voor het Bataafſche Volk niet ſchaamen,
„ „ al had ik den te kiezen Man tot een Lid der Na-
„ „ tionaale Conventie benoemd!""

Schoon, treffend ſchoon, is de afbeelding van eenen echten *Bataafſchen* Volksvertegenwoordiger, in 't ſlot ten toon gehangen. Doch dezelve moet gezien worden in dit Werkje zelve, 't welk verdienſten te over bezit, om, in dit tydsgewrichte, van elk rechtſchaapen Vaderlander geleezen en herleezen te worden, op dat hy wyslyk handele in de groote zaak, het belang des Vaderlands.

De Dwaalingen van Mr. PITT's *tegenwoordig Beſtuur als verkuldig, nieuw, gewigtig en gevaarlyk beſchouwd, door een Schryver, die aan geen Buitenlandſche Hoven, of binnenlandſche belangen, gehegt is.* Veluti in Speculum. *Naar den tweeden Druk uit het Engelsch vertaald. Te Dordrecht, by* A. Blusſé en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 93 *bl.*

Een Stukje onder deezen Tytel zal gereeden ingang vinden by onze Vaderlanders, die zints lang den Staatsdienaar PITT gehaat, en diens Naam met alle verfoeijing by herhaalinge genoemd hebben. Tot *achttien* Hoofddwaalingen worden hier die van Mr. PITT gebragt, en niet ſlegts genoemd, maar aangeweezen, en met redenen aangedrongen. Zints den tyd der Uitgave in 't *Engelsch*, dien wy niet net weeten, doch zeker reeds eeni-

eenigen tyd verſtroeken is, dewyl de Vertaaling in 't Jaar 1794 het licht zag, heeft hy zeker ſchulden tot zyne ſchulden toegedaan, en misſchien zyne Dwaalingen verdubbeld. —— De Schryver is een *Engelschman*, en *Engelsch*-, ſchoon verre van PITT's-*gezind*. Zyne wyze van voordragt is niet altoos even duidelyk; goeddeels toe te ſchryven aan de verbaazend lange volzinnen.

Reizen door Switſerland, in een reeks van Brieven, geſchreeven aan WILLIAM MELMOTH, *Schildkn., door* WILLIAM COXE, *M. A. Predikant te Bemerton; Lid van de Keizerlyke Oeconomiſche Maatſchappy te St. Petersburg, en van de Koninglyke Akademie der Wetenſchappen te Koppenhagen, benevens Kapellaan van den Hertog van Marlborough. Naar het Engelsch. I Deel 2 Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild en J. Altheer, *en te Rotterdam, by* J. Meyer. *In gr. 8vo. 230 bl.*

Wy hebben, by de aankondiging van het eerſte Stuk (*), genoeg van dit Werk in het algemeen gezegd, om den aart van hetzelve aan onze Lezers kenbaar te maaken. Wy kunnen, dierhalven, thands terſtond overgaan tot de opgave van den hoofdinhoud der XVIII Brieven, die in dit tweede Stuk vervat zyn, en tot het mededeelen van eenige byzonderheden uit zommige van dezelven.

XX. *De Stad en het Canton* Solothurn. —— *Byzonderheden van de Regeering.* —— *Oude en Nieuwe Burgers.* —— *Vergaderíng van de Roſengarten.* —— De *Roſengarten* is de naam van de algemeene vergadering van *oude* en *nieuwe* burgers, welken op St. Jansdag tot de verkiezing of beveſtiging van de waardigheden van Amptman, Banneret, en *Grand Sautier* byeen komen. De naam *Roſengarten*, of *Roſentuin*, is ontleend of van een bloemruiker, die ieder burger dan in zyn hand houdt, en die voorheen uit roozen beſtondt, of om dat deze vergadering gewoon was in de tuin van de *Cordeliers* byeen te komen, die gezegd wordt de *Roozentuin* genaamd te zyn geweest. De Heer COXE beſchryft deeze plechtigheid uitvoerig. Hy geeft voorts in dezen brief, onder anderen, nog verſlag van de Boekery, te *Solothurn*, door den Abt HERMAN opgerigt, en van het Kabinet Mineraalen en Verſteeningen van den Raadheer WALLIER.

XXI. *Verbonden met Frankryk.* —— *Aanmerkingen over het gaan*

(*) *Nieuwe Algem. Vad. Letteroef.* voor 1795. No. 6.

dien in vreemden Krygsdienst. Een zeer interessante brief! Na den inhoud der verschillende verbonden der Zwitsersche Cantons met Frankryk opgegeven te hebben, beschouwt de Schryver de voor- en nadeelen, welken het leveren van zulk een aantal inwooners in vreemden Krygsdienst aan Zwitserland verschaft. Een oordeelkundig Lezer ziet hier ligtelyk, dat de nadeelen oneindig meer zyn, dan de voordeelen, en dat deze laatsten zelfs voor het grootste gedeelte gewaand zyn, en alleen door het vooroordeel als zodanige beschouwd kunnen worden. Men wenscht dus dit Land geluk, met de terugontvangst der troupen, die het weleer aan Frankryk leverde: en men zou het nog gelukkiger noemen, indien het ook van andere Mogendheden zyne inwooners weder terug ontving, om tot den bloei van hun eigen Vaderland te helpen medewerken.

XXII. *Het Canton* Zug. —— Een korte brief, waarin met een woord gesproken wordt van het slagveld van *Cappel*, waar ZWINGLIUS sneuvelde; en van de menigte vrugtboomen, die in Zwitserland overal aan de publieke *wegen gevonden* worden: voorts wordt in denzelven verslag *gegeven van de* Regeringsform van het kleine Canton *Zug*, en *van deszelfs* oude onderhoorigheid aan Oostenryk; en eindelyk van een standbeeld, in de Kerk te *Zug*, van OSWALD, Koning van Northumberland, den beschermheilig dezer plaats.

XXIII. *De Stad en het Canton van* Lucerne. —— *Het model van den Generaal* PFYFFER. —— Op de reize van *Zug* na *Lucerne*, die deels te scheep, en deels te voet, verricht werdt, wandelde de Schryver voorby eene kleine kapel, welke, *by Kussnacht*, aan WILLEM TELL toegewyd is, ter plaatse waar men zegt, dat hy den Oostenrykschen Landvoogd doorschoot. — Een merkwaardig berigt van den oorlog tegen LEOPOLD, Hertog van *Oostenryk*, aan wiens magt *Lucerne* zich onttrokken hadt, in 1386, een oorlog waar in ARNOLD VAN WINKELRIED een bewonderenswaardig voorbeeld van dapperheid gaf, en waar in LEOPOLD met zyn gansche leger sneuvelde. —— De regering van *Lucerne* is eene Oligarchie. —— Fabrieken, Koophandel, Geleerdheid, kwynen aldaar. —— De Schryver vondt echter, by zyn tweede verblyf aldaar, de weetenschappen meer bevorderd, en hy maakt vooral met lof gewag van de verdienste van den Heer BALTHASAR, in de geschiedkunde van Zwitserland, en van de boekery van hem en zynen Zoon. — De Generaal PFYFFER toonde aan den Heer COXE zyne plaatzelyke afbeelding van de bergachtigste streeken van Zwitserland, welke de opletteude beschouwing van een nieuwsgierig reiziger wel verdiende. Het is een model in relief of verheven beeldwerk, en dat geene, wat in 1776 voltooid was, bevatte omtrent zeven vierkante mylen van de Cantons *Lucerne*, *Zug*, *Bern*, *Uri*, *Schweitz*, en *Underwalden*. Het model is twaalf voet lang, en ne-

negen en een half breed. Onze Reiziger geeft van dit zeldzaam kunststuk eene uitvoerige beschryving. —— Voorts bevat deze brief nog eene aanmerkelyke byzonderheid van den berg *Pilatus*, by *Lucerne*; en ook eenige melding van het verdichtzeltjen aangaande den Romeinschen Landvoogd PONTIUS PILATUS, het welk uit de verbastering van den eigenlyken naam dezes bergs *mons pileatus* in *pilatus* oorsprongelyk is.

XXIV. *De valley van* Entlibuch. —— Zofingen. —— *Het meir van* Sempach. —— *Jaarlykſche viering der vermaarde Veldſlag.* —— Na eene korte beschryving der gezegde oorden, en vermelding van eenige hoofdbyzonderheden uit derzelver geschiedenis, beschryft de reiziger het vieren van de gedachtenis dier Veldslag, die by de Stad *Sempach*, 9 July 1386. voorviel, en die de Vryheid der Zwitsers grondvestte. Voorts bevat deze brief nog de beschryving van eene zonderlinge gewoonte, die by de boeren van *Entlibuch*, by het eindigen der Vastenavonds-vermaaklykheden, plaats heeft, en die hier met de *Festennina licentia* onder de Romeinsche boeren, waar van HORATIUS melding maakt, vergeleken wordt.

XXV. *Het meir van* Lucern —— Gerlisau. —— Schweitz. —— *Oorſprong van het Switſersch Bondgenootſchap.* —— WILLEM TEL. —— Altdorf. —— Te *Schweitz* is nog eene volledige verzameling der gedenkpenningen van den beroemden HETLINGER, waar van DE MECHEL afbeeldingen in het licht gegeven heeft. —— Schoone beschryving van de prachtige gezichten by het meir van *Uri*, aan welks overzyde eene kapél is, ter eere van WILLEM TEL opgerigt, en wel op dezelfde plaats, waar hy, zoo als gezegd wordt, uit de boot sprong, waarmede hy gevangen na *Kusſnacht* overgevoerd werdt. —— By deze gelegenheid spreekt de Schryver van een boekje, vóór weinige jaaren te *Bern* uitgegeven, waar in men de geschiedenis van WILLEM TEL in twyfel hadt durven trekken, en het welk te *Uri*, uit patriotschen yver, openlyk verbrand was. —— Te *Fluellen* nam onze Reiziger waar, dat in die streeken de kruisboog nog in gebruik was. —— Aanleidende oorzaak van de vermaarde omwenteling van 13 Jan. 1308. —— Merkwaardig weigerend antwoord, dat het Bondgenootschap aan den Abt RAYNAL gaf, op zyn verzoek, om voor de stichters dezer omwenteling, te *Grutli*, een gedenkteken te mogen oprigten. —— Opschrift van het gedenkteken, dat de Abt, na deze weigering, op een eiland in de Waldstaetter Zee oprigten liet. —— Oorsprong van de benaaming *Schweitzerland*, *Zwitſerland*. —— Oorlogen der Zwitsers met de Oostenrykers. —— Democratische regerings-vorm in *Uri* en *Schweitz*. —— Vaderlands-liefde en gestrengheid van zeden in deze Cantons.

XXVI. *Het Canton* Underwalden. —— Sarne. —— Sarnen. —— *Grafplaats en Character van* NICOLAAS DE FLUE (een klui-

kluizenaar, wiens graf, door de Roomschgezinde *Zwitsers*, nog met godsdienstigen eerbied bezocht wordt, en die in de daad een alleruitmuntendst man was, die aan zyn Vaderland de grootste dienſten bewezen hadt, eer hy in zyne kluis ging; die verlicht genoeg was, om die zelfde kluis weder te verlaaten, en in de wereld te verschynen, toen hy zyn vaderland in 't gevaar zag; en die zynen God vereerde, door aan dat vaderland den vrede en de eendragt weder te ſchenken, op het oogenblik, dat een burgerlyke oorlog dreigde uit te barſten). —— Stantz. —— Engelberg. —— *Reize over de* Suren Alpen *naar* Altdorf. —— In het Canton *Underwalden* kan ieder mansperſoon, op den ouderdom van dertig jaaren, zyn ſtem tot vryſpraak of veroordeeling van een' misdaadiger geven. —— Zonderling tooiſel der vrouwen te *Stantz*. —— Op de reize van *Stantz* naar *Engelberg*, reedt onze reiziger langs een weg, die ter zyde van eene diepe ſteilte heen loopt, door boſſchen die voor de Zon ondoordringbaar zyn, en langs de ſtroomende *Aa*, die haar bruiſchend ſchuim in een ſteenen kanaal ontlast, en eene agtereenvolgende reeks van watervallen vormt. Hy beſchryft dit tooneel regt levendig, en hy erinnert zich daar by niet ongepast aan de volgende *ſchoone regels* uit eene *Ode* van GRAY:

Per invias rupes, fera per juga,
Clivosque præruptos, ſonantes
Inter aquas, nemorumque noctem.

Bibliotheek der Abtdye van den *Engelberg*. —— Character en gezag van den Abt. —— De Berg *Titlis*, de hoogſte berg in deeze ſtreeken. —— Uitvoerig verhaal van een tocht derwaards door den Heer FREYGRABEND.

XXVII. *De vallei* Schoellenen. —— Duivelsbrug. —— *De vallei* Urſeren. —— *De vallei en berg* S. Gothard. —— *Oorſprong van de* Teſino *en de* Reus. —— Klagt over de bedrieglykheid der herbergiers, en de moeilykheid, om paarden te bekomen in Zwitſerland. —— Doordringende koude, in het midden van den zomer, in de vallei van *S. Gothard*. —— Hoogte van den *S. Gothardsberg*. —— Waarnemingen van de luchtsgeſteldheid aldaar, enz.

XXVIII. *Reize over den Tsberg* Furca. —— *Oorſprong van de* Rhone. —— Oorſprong van den Rhyn.

XXIX. *De berg* Grimſel. —— *Oorſprong van de* Aar. —— *De Chamois of wilde Geit*. Wy kunnen niet nalaaten uit dezen brief de volgende aanmerking over te nemen, die de Schryver maakt by gelegenheid, dat hy de reis verhaalt, die hy deedt na den top van den *Grimſel*, één van die *Alpen*, welken het *Walliſerland* van het Canton *Bern* afſcheiden.

Wy

„ Wy doorreisden, zegt hy, de onderscheidene graaden van het groeijend ryk: in de vallei en het benedenste gedeelte van de bergen, vonden wy koorn- en vrugtbaare wellanden; vervolgens bosschen van lorken- en pyn-boomen; daar na kort gras, benevens onderscheidene soorten van kruiden, dat een uitgelezen weide voor het vee oplevert; hier op volgden de veelvuldige geslachten van het mos, het steen-leverkruid, en eindelyk barre rotsen en sneeuw. Het zou van belang zyn om eene schaal van het groeijend ryk zaamen te stellen of ten minsten uit te denken, volgends het denkbeeld van een *Fransch* Schryver, die vooronderstelt, dat groote koude en hitte even schadelyk zyn. De kruinen van deze hooge bergen zyn woest, en brengen geene planten voort; en op zekere hoogte wil niet anders dan het mos en het steen-leverkruid groeijen: juist ziet men dezelfde uitwerkselen in tegenstreeken alwaar de hitte onverdraagelyk is; want in de brandende woestyn van *Afrika* worden ook geene andere voortbrengzels waargenomen. Dus zoude het mos en het steen-leverkruid, welke de koude beter dan eenige andere planten kunnen verdraagen, de eerste graad van eene schaal uitmaaken, die ingerigt was om te bepaalen, in hoe ver de groeijing met de gesteldheid van den dampkring overeenkomt. De zelfde geslagten onder de plantgewassen, die de hitte beter dan een ander soort kunnen verdraagen, zouden de laatste graad op de bovengemelde schaal kunnen uitmaaken. Dus zouden de twee uitterstens op deze nog uit uit te vindene schaal onverwacht by elkander komen." —— In denzelfden brief gewaagt de Schryver van een' gekookte *marmot*, die hem in zekere herberg werdt voorgezet, en die hy met smaak nuttigde; —— van de kristalmynen en ryke goudaderen in deze bergen; —— maar vooral moeten wy hier nog opgeven de byzonderheden, die wy in dezen brief van den *Chamois* of *wilden Geit* vermeld vinden: „ De *Chamois* is zeer vreesachtig, en bygevolg ook zeer waakzaam. Zy gaan gewoonlyk in kudden van twintig of dertig by den ander, en, terwyl zy graazen, wordt een van dezelven op eene naburige hoogte als *schildwagt* uitgezet; en ieder quartier uurs door een ander afgelost. De *schildwagt* ziet met groote zorgvuldigheid en opmerkzaamheid ginds en herwaards, en, by het minste gevaar, waarschuwt hy de kudden door een schel geschreeuw; en aanstonds begeeft zich de geheele troep op de vlugt, volgende de een den ander. De *Chamois* graast op onderscheidene soorten van kruiden, en byzonder op het *Lichen Rangiferinus*, of het voor de Rendieren geschikte steen-leverkruid, het welk daar in zulk eene groote menigte gevonden word, dat 'er op veele plaatsen de kruinen en zyden der bergen als mede bedekt zyn. Ten einde hun geliefkoosd voedzel des Winters te kunnen bekomen, krabben zy even als de Rendieren

ren de ſneeuw met de voorpoot om; ſomtyds *dezelve met* hunnen adem ontdooijende, om die te gemaklyker los te maaken. Doch wanneer zy, het zy door de diepte of de hardheid van de ſneeuw, niet tot op het leverachtig mos kunnen doordringen, eeten zy de jonge uitſpruitzels van de pyn- en maſtboomen. In den Zomer zyn ze van een geelachtig bruin, en wit onder de keel, het haar is kort en glad; in den Winter groeit hetzelve lang en dik, even als van een Beer, en het welk al derzelver fraaiheid benecmt. Somtyds, doch echter zeer zeldzaam, heeft men 'er gevonden die geſpikkeld of van gemengelde couleuren waren; onlangs is op den *Engelberg* een *Chamois* geſchooten, dat geheel wit was; en het is onzeker, of hetzelve zyn couleur aan ouderdom dan wel aan toevalligheid verſchuldigd was. LINNÆUS heeft de *Chamois* onder het geſlagt der Geiten gerangſchikt, met de benaaming van *Rupicapra* of Berg-geit; zyne bekendheid met de Rhee-bok of *Gazella* was te gering, om een geſlagt van Gazellen te kunnen vormen, het welk PALLAS eerst daarſtelde, en waar toe hy te recht dit Dier gebragt heeft. Het voorbeeld van PALLAS is door PENNANT, en volgende Natuurkundige Beſchryvers van de Dieren, nagevolgd. Dit Dier is *aanmerkenswaardig* om zyne vlugheid in het zwerven over de ſteile rotzen, en in het ſpringen over de diepte'ens. Zyn vleesch is zeer lekker, en de huid wordt voor ruim elf guldens Holland'ch verkocht."

XXX. *Valley van de* Aar. —— *Het land van* Hasli. —— Meyringen.

XXXI. *De Valley van de* Reichenbach. —— *Togt over den* Scheidec. —— *De Valley en Tsbergen van* Grindelwald. —— Deze brief bevat eene zeer ſchoone beſchryving van de waterval van de *Reichenbach*, die wy zeer gaarne aan onze Lezers zoude mededeelen, maar zy is te uitvoerig, en dit uittrekzel is ook reeds zoo uitgebreid, dat wy ons in het vervolg bekorten moeten. —— Niet ver van den Ysberg van *Grindelwald*, groeijen de pyn-willigen-eſſen- en eikenboomen, en komen tot den hoogſtmooglyken trap: en in de nabyheid der zoomen van het ys plukte onze Reisiger Aardbeziën en wilde Kerſen, ook werd hy Hazelnooten, Berberiſſen, en Moesbeziënboomen gewaar. De Valley van *Grindelwald* is zeer vruchtbaar; brengt in grooten overvloed Gerst, Rogge, Hooi, Hennip en Vrugtboomen voort, en voed meer dan 2000 ſtuks groot Vee.

XXXII. *Valley en Tsbergen van* Lauterbrunnen. —— *Waterval van den* Staubbach.

XXXIII *Meisen van* Thun *en* Brientz. —— *Reize over den berg* Gemmi. —— *Baden van* Leuk. —— Van deze beide te baden zegt de Schryver; „Zo veel als ik oordeelen kan, uit het geen my omtrent derzelver waarde, ontbin-

ding,

dier, de wyze van derzelver gebruik, en vermogen om de jigt, verkouwdheden, verſtoppingen, en huid-ontſteekingen te genezen, medegedeeld heeft, ſchynen zy veel overeenkomſt met die van *Bath* te hebben. Hier zyn een aantal bronnen van onderſcheide warmte en ſoorten: volgens de naauwkeurigſte waarnemingen, door den Heer WYTTENBACH gemaakt, ſtaat de Kwik in de Thermometer van FAHRENHEIT, wanneer die in de voornaamſte bron geſtoken wordt, op 115, en in die, welke by de brug over de *Dala* heen vloeit, op 120°.

XXXIV. *Het Gemeenbest van het* Walliſerland. —— *De Cardinaal* SCHINNER. —— *De Stad* Sion. —— Martigny. —— S. Maurice. —— De Stad *Sion* was voorheen de hoofdplaats van de *Seduni*. —— *Martigny* is, volgens Oudheidkenners, het oude *Octodurum*. —— De oude naam van *S. Maurice* is *Agaunum*. —— Op den weg van *Martigny* naar *S. Maurice* kwam onze Reiziger by de *Piſſe-Vache*, een beroemden Waterval, welken hy beſchryft. —— Onder de byvoegzelen van den Vertaaler, die menigvuldig, en dikwyls zeer merkwaardig zyn, vindt men op dezen brief aangetekend, dat men, in de ſtreeken omtrent *Sion*, de *amiant* vindt, waar uit men, na zekere bewerking, *onbrandbaar linnen* vervaardigen kan, dat denzelfden naam draagt.

XXXV. *Van het* Walliſerland. —— *Over de Keelgezwellen en Zinneloosheid.* —— In het begin van dezen brief noemt de Schryver de Zwitſers, met uitzondering echter der Inwooners van *Walliſerland*, *eene zeer verlichte Natie*. Die lof wordt hun door anderen geweigerd, en, volgens onze berigten, met meerder reden. —— Het geen onze Reiziger over de keel- of kropgezwellen, en de zinneloosheid, die in *Walliſerland* zoo gemeen zyn, ſchryft, is ten uiterſten merkwaardig. Hy meent, en, zoo het ons voorkomt, op vry beſliſſende gronden, dat men de oirzaak dezer ongemakken te zoeken heeft in de bronnen, die het water aan de Inboorlingen verſchaffen, welken van een kalkachtige ſtof doordrongen zyn, die in Zwitſerland *tuf* genaamd wordt (*), zynde de *Tophus glareoſo*, *argillaceus polymorphus* van LINNÆUS. Hy ſpreekt voorts het verhaal van anderen tegen, die melden, dat de Inboorlingen deze gezwellen als ſchoonheden beſchouwen. By het gemeen vondt hy, in de daad, het gevoelen, dat die zinneloozen *gezegenden des hemels* zyn, *zielen van God*, en *zonder zonde*, voorzeker gelukkig in een toekomſtigen ſtaat, en een zeker zoort van Godsdienſtigen eerbied waardig: doch de voornaa-

(*) By ons ook *tuffſteen*, *toffſteen*, en *duffſteen* genaamd; zie ELMAAN. Onkundigen hebben het laatstgemelde woord verbasterd in *duiffſteen*.

naame lieden ſpraken dit gevoelen tegen als valſch en belachelyk. (bl. 434).

XXXVI. *Reize over* Tete Noire. —— Col de Balme. —— Mont Blanc. —— *Deszelfs verbaazende hoogte:* een zeer merkwaardige brief, aan welks einde de Lezer, die over dit onderwerp meer begeert, verzonden wordt naar TREMBLEY's *Analyſe d'experiences ſur la Meſure des Hautures*, in SAUSSURE's *Voyages dans les Alpes*, Vol. II, p. 616. Hen, die dit ſchoone Werk niet bezitten, en, over dezen vermaarden berg, meer verlangen te weeten, verzenden wy na de Uittrekzels, die wy uit de Reizen van SAUSSURE, in ons *Mengelwerk*, één en andermaal gegeeven hebben (*).

XXXVII. *Tiberg van* Bosſon. —— Montanvert. —— *Togt over de Tivalleyen.*

Wy hoopen van het eerſte Stuk van het tweede Deel dezes Werks, dat ook reeds het licht ziet, eerlang verſlag te doen,

(*) Zie *Reistocht op Mont-blanc, door den Heer* SAUSSURE; *Mengelw. Algem. Vaderl. Letteroef.*, III Deel, bl. 115: en *Waarneemingen, op den top van Mont-blanc, gedaan door* denzelfden: aldaar, bl. 219. —— *Zie* verder eene Beſchryving der Gezigten van den Berg *Blanc*, enz. in de *Reize na de Tsbergen van Savoye*, enz., *door* M. TH. BOURRIT. By den Drukker deezes, J. ALTEMA, uitgegeeven, in gr. 8vo. Met *Plaaten*.

Lodewyk van Seelberg; of de dwaalende Wysgeer: door den Vryheer VAN KNIGGE. *Eerſte Deel. Met Plaaten. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1795. *In gr. 8vo. Behalven 't Voorwerk, 258 bl.*

De Schryver telt, in zyn Voorbericht, agt hoofdzaaken op, die zyne bedoelingen in dit Werk bevatten, doch die te lang zyn om hier te kunnen geplaatst worden, weshalven wy den Leezer derwaarts moeten verzenden. Het Boek zelf behelst veele zedekundige waarheden, die in welgeſchertſte Characters, of niet onaangenaame Verhaalen, worden voorgedraagen, en allen ontleend zyn van zeer veele mogelyke gevallen in het menſchelyk leven; in de opgave van welken de Schryver niet alleen geraadpleegd heeft met de voorbeelden van anderen, die zyn menschkundig oog van tyd tot tyd ontdekt heeft, maar zelfs, 't geen meer klemt, (volgends zyne eigene betuiging in het Voorbericht) *met het zamenweefzel van zyne eigene bevindingen en heerſchende driften, de Geſchiedenis van zyn eigen, menigmaal op het dwaalſpoor gebragt, hart.* Het Werk verdient alzo geene geringe plaats onder de zedekundige en leerzaame Romans.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Leer der Godlyke Voorzienigheid, en de Voortreflykheid en Voordeelen van het Christendom, in Leerredenen voorgedraagen door K. F. WEIDENBACH, *Leeraar van het Euangelie. In twee Deelen. Te Amſterdam, by* W. Holtrop, 1795. *In gr.* 8*vo*, 247 *en* 174 *bl.*

Loflyk, en, indien zy naar den eisch der zaake worden volvoerd, hoogstbelangryk en nuttig, zyn alle poogingen, aangewend om den zwakken ſterveling te overtuigen van de waarheid eener albeſtuurende Voorzienigheid, en om de zwaarigheden, welke deswegen in zyn verſtand of gemoed zomtyds opryzen, uit den weg te ruimen. De leere tog wegens een allesgadeſlaand toezigt van een wys, goed en magtig, Weezen, is niet ſlegts de grondſlag van allen Godsdienst in 't algemeen, maar ook de hoofdbron van meenig eene vertroostinge, welke de Mensch onmisbaar behoeft, onder de veelvuldige onaangenaame ontmoetingen en lotgevallen, aan welke hy blootſtaat, in deezen ſtand der onvolkomenheid. Zy, die hun verſtand misbruiken, om het denkbeeld aangaande het onmerkbaar werkende Godsbeſtuur onder de menſchen te vernietigen of te verzwakken; hoe hoog zy ook opzien tegen zich zelven, als verlichters en vernuftelingen: den naam niet ſlegts van vyandſchap tegen den Maaker des Heelals, maar ook dien van vyandſchap tegen de Menſchen, mag hunne dus genaamde Wysbegeerte draagen. Dat de zulken een blik van veragtinge uitſchieten op den verſtandigen Christen-Leeraar; dat zy de pylen van ſpotternye en ſchimpſcheuten op hem afzenden; indien gy eene lyn van vergelykinge trekt, tuſſchen de uitwerkzels, welke de wederzydſche Leerbegrippen voort te brengen uit hunnen aart berekend zyn; wie zal dan niet aan den Euangeliepredikèr boven den Wysgeer, door een misbruik diens naams dus geheeten, den voorrang van heeler harte moeten toewyzen?

Op deezen inval wierden wy geleid by het doorleezen

van de thans aangekondigde Leerredenen. De Burger WEIDENBACH, met oordeel gebruik hebbende gemaakt van de uitſtaande Schriften over het belangryk onderwerp, heeft zich, by het Godsdienſtlievend Publiek, verdienſtlyk gemaakt, door het byeenzamelen der voornaamſte bedenkingen, welke, ter ſtaavinge van de Leere der Voorzienigheid, gemeenlyk worden aangevoerd; als mede om de zwaarigheden, welke deeze waarheid drukken, zo niet geheel uit den weg te ruimen, altſhans te doen zien, dat ze, om het geloof in de Voorzienigheid als eene ydele verbeelding te doen voorkoomen, vrugtloos worden aangevoerd. Zie hier eene algemeene opgave van 's Mans wyze van uitvoeren en behandelen. In de eerſte Leerrede het denkbeeld eener Godlyke Voorzienigheid en Regeeringe ontvouwd, en deszelfs gegrondheid geſtaafd hebbende, overweegt en wederlegt hy, in de twee volgende Leerredenen, *de tegenwerpingen* daar tegen, *uit de Zinlyke Natuur ontleend.* Dit zelfde geſchiedt, in de vierde Leerrede, aangaande de *Regeering van God over de redelyke Weezens, de Menſchen.* Aan de beſchouwing dier zelfde hooge Regeering *over de Zonden der Menſchen*, wydt hy de vyfde en zesde Leerrede. Het befaamd bezwaar, raakende het dikmaals onevenredig lot der goeden en der kwaaden, houdt den Leeraar onledig, in de drie eerſte Leerredenen des tweeden Deels; handelende hy vooreerſt *over de Godlyke Voorzienigheid en Regeering* in 't Evenwigt der goeden tegen de kwaaden; om vervolgens het verſchynzel te vereffenen, voorgedraagen in den Gelukſtaat der Godloozen, en het Ongeluk der Vroomen. Met twee Leerredenen, *over de Voordeelen en Voortreffelykheid van het Christendom*, wordt het Werk beſlooten.

Daar het onderwerp, hier behandeld, van wegen deszelfs alles te boven gaande aangelegenheid, van vroeg af, duizenden pennen heeft bezig gehouden, kan men, in deeze Leerredenen, niets nieuws verwagten. De groote zaak was, dat, uit de voorhanden zynde, de meest voldoende bewyzen gekoozen, en deeze in een naar de gemeene vatbaarheid berekend licht wierden voorgedraagen. Zo in keuze, als voordragt en uitvoering, is WEIDENBACH niet kwalyk geſlaagd. Zyn ſtyl, doorgaans klaar en beſchaafd, neemt, by wylen, eene hooger vlugt, inzonderheid, 't geen tog het oogmerk en de uitwerking van alle Leerredenen behoort te weezen, wanneer hy, meer op zet-

zettelyk, tot het hart der toehoorderen zyne rede wendt, om in hetzelve een vuur van waare Godsvrugt te doen ontbranden.

Laaten wy nu, uit den ruimen voorraad, ginds en elders eenige ſtaalen ten toon hangen. Handelende over de zwaarigheden, welke Gods Voorzienigheid over de Menſchen drukken, voert WEIDENBACH, onder anderen, aan, de onkunde en verkeerdheden, die op aarde heerſchen, en de rampen, welke zy haaren bewooneren berokkenen. Ter wegneeminge van deeze bedenking, oppert hy ook de volgende Stelling: *Onweetendheid en dwaaling zyn natuurlyke gevolgen van onze bepaaldheid en tegenwoordigen toeſtand.* Op de volgende wyze wordt deeze Stelling hier ontwikkeld: „ In het onoverzienlyk ryk der veelvuldige Schepſelen, welke de hoogst goedertieren Vader in den hemel „ tot het leeven en tot geluk riep, moesten ook zulken „ weezen als wy zyn; Schepſelen, die ten aanzien van hun „ lighaam en hunnen geest bepaald, die aan de onweetendheid en dwaaling onderworpen, die echter ook „ voor wysheid, deugd, hooger volkomenheid en geluk„ zaligheid vatbaar zyn; die daartoe door eene reeks „ van lotgevallen en veranderingen gevormd en opgeleid „ moeten worden. Juist dit nu, het welk ons voor volkomenheid en gelukzaligheid vatbaar maakt, dat maakt „ ons ook voor onweetendheid en dwaaling vatbaar. De „ dieren kunnen geene dwaaze, doch ook geene wyze „ keus doen, niet zondigen, doch ook niet vroom leeven, „ geen kwaad, doch ook geen goed doen, niet deugdzaam, doch ook niet ondeugend zyn; zy kunnen zich „ niet verlaagen, doch zich ook niet tot hooger dingen „ verheffen. De mensch kan beide doen, en juist hierin beſtaat de grootſte voorrang, dien hy boven de onredelyke dieren heeft. De dwaaling veronderſtelt even „ zo wel, als de kennis der waarheid, verſtand; de „ dwaaze zo wel als de wyze keus, overleg en vrye „ werkzaamheid, de kwaade zo wel als de goede daad, „ kracht en aanwending van vermogen, en de laagſte „ zinnelyke begeerte zo wel, als de edelſte, zuiverſte „ liefde, een ſtreeven naar uitbreiding van den kring onzer „ werkingen, en naar hooger volkomenheid. Waar het „ eene, de kennis der waarheid, de wyze keus, de goede daad, de edele zuivere liefde, by zulke bepaalde „ Schepſelen, als wy zyn, plaats vindt, daar moet ook „ het andere, de dwaaling, de dwaaze keus, de kwaade

„ daad; de laage begeerte plaats *kunnen* vinden. *Zal de* „ mensch, by zyne bepaalde denkenskracht, over waar„ heid en dwaaling, over schyn en wezen nadenken, en „ het eene van het andere onderscheiden, dan moet hy „ ook beide met elkanderen verwisselen, en dwaaling „ voor waarheid, schyn voor wezen kunnen neemen. Zal „ hy tusschen het goede en het kwaade eene keus doen, „ en beiden met zynen tegenwoordigen en toekoomenden „ toestand vergelyken; dan moet het ook mogelyk zyn, „ daar hy zich niet alles op eenmaal, en niet alles in „ hetzelfde licht kan voorstellen, dat hy in deeze keus „ mistast, en dikwyls het kwaade boven het goede, en „ het betere boven het beste voortrekt. Zal hy voor de „ liefde, zonder welke geene gelukzaligheid voor hem „ zyn kan, vatbaar weezen, zo kan het by zyn bepaald „ vermogen, om zich iets voorteftellen, en by de „ sterkfte indrukken, welke de uiterlyke dingen op ons „ maaken, niet wel missen, dat hy deze liefde niet altyd „ op de waardigste, dat hy die dikwyls *op onwaardige*, „ kleine en laage dingen vestigt.

„ Derhalven (vervolgt hy) is de vraag, waarom God „ onweetendheid, dwaaling, dwaasheid in de waereld en „ onder de menschen heeft toegelaaten, in den grond „ het zelfde, wat de vraag is; waarom heeft God men„ schen, en niet, in derzelver plaats, andere Schepselen „ voordgebragt? Of, waarom bestaan en leeven wy, „ daar wy ook niet aanwezig zyn en niet leeven kon„ den? Zo lang echter aanwezig te zyn en te leeven „ eenigen voorrang boven dood en vernietiging hebben, „ zo lang zal zich toch geen verstandig mensch over zyn „ aanwezen beklaagen; en zo lang ons leeven ons voor „ eenen trap van gelukzaligheid vatbaar maakt, zo lang „ zie ik ook niet, waarom men de goedheid des Schep„ pers beschuldigen zou, dat hy ons niet voor nog hoo„ ger gelukzaligheid vatbaar maakt, voor welke wezens „ van andere soort vatbaar zyn."

Tot naderen aandrang van het bovenstaande, oppert en ontvouwt WEIDENBACH eene andere Stelling, volgens welke *in het Koningryk van God*, in zyne zedelyke heerschappye, *voorhanden zyn alle middelen, die de menschen opleiden en vormen, die de onweetendheid en de dwaaling haare kracht beneemen, en den mensch tot hooger wysheid en gelukzaligheid leiden kunnen.* „ Zouden wy het eenigzins ontkennen," merkt hy hieromtrent, onder anderen, aan, „ dat wy in-

„ zon-

„ zonderheid in omſtandigheden en in landen leeven, in „ welken weetenſchappen en kunſten bloeijen, in welken „ wysheid en deugd geſchat en geeerd worden, en dat „ ons inzonderheid het licht van eenen heiligen Godsdienst „ beſtraalt, die ons ook geen eenig middel noch weg „ tot hooger volmaaktheid en gelukzaligheid laat ontbree„ken? En als wy, (dus gaat hy voort,) het is ſchan„delyk te zeggen, zo veele menſchen zien, die liever „ met hunne dwaalingen en dwaasheden oud worden, „ dan dat zy ſlechts eenmaal hun oog op het hooge doel„einde der waarheid zouden vestigen; zo veele menſchen, „ die zich liever, gantſche dagen en jaaren lang, met de „ nietswaardigſte dingen bezig houden, dan dat zy de „ leſſen tot hunne eigene gelukzaligheid bevatten en ter „ harte neemen zouden; zo veele menſchen, die daar„door in eenen eeuwigen nacht van onweetendheid, dwaa„ling en dwaasheid wandelen, en eindelyk ongelukkig „ worden, — wien zullen wy dan beſchuldigen? De „ Voorzienigheid van eenen wyzen en goedertieren God, „ of zyne ondankbaare en laaghartige Schepſelen? Zal „ men ook eenen wyzen, goeden, eenen tederen en „ liefderyken Vader veroordeelen, als zyne ondank„baare en wederſpannige kinderen zyne vermaaningen „ en voorſchriften tot deugd en geluk niet volgen, of „ zal hy daarom ophouden in onze oogen wys en goed „ te zyn?"

Leezens- en naadenkenswaardig zyn verſcheiden aanmerkingen, in de Leerrede, in welke onze Schryver zich voorſtelt, de Godlyke Voorzienigheid te handhaaven, met een betoog, zo niet van het Over-, althans van het Evenwigt der goeden tegen de kwaaden. Misſchien beſchouwt hy hier, by wylen, de menſchen uit een al te gunſtig oogpunt, en hunne uitwendig goede hoedanigheden in een te voordeelig licht. Nogthans zyn dusdanige beſchouwingen altoos aangenaamer voor een menschlievend, welgeplaatst hart, dan die akelige menſchenhaatende ſchrikbeelden, die de zedelyke waereld vertoonen als een modderpoel van de vuilſte zonden, uit welken, even als een komeet aan den ſtarrenhemel, een goed karakter, als een zeldzaam verſchynzel, ſlegts nu en dan ten voorſchyn treedt. Ons beſtek verbiedt de ontleeding van dat Vertoog; de aandagtige leezing daar van, gelyk inderdaad van deezen geheelen bondel van Leerredenen, willen wy onzen Leezeren ten ernſtigſten aanpryzen.

Grondbeginzelen der Zedelyke Wetenſchappen, door JAMES BEATTIE, *LL. D. Hoogleeraar in de Zedelyke Wysgeerte en Redenkunde, in Mariſchal-College*, te *Aberdeen. Met Byvoegzels vermeerderd door* J. P. HERNERT, *Hoogleeraar in de Wiskunde. Tweede Deel. Uit het Engelsch. Te Utrecht*, by W. van Yzerwoust, 1794. in gr. 8vo, 522 *bl.*

Zedekunde, *Huishoudkunde* en *Staatkunde* zyn de belangryke onderwerpen van het *Tweede Deel* des fraai geſchreevenen Werks van den beroemden BEATTIE; van welks beloop en behandelinge wy, reeds eenigen tyd geleeden, een goedkeurend en aanpryzend verſlag gedaan hebben. Wilden wy alles, wat wy, in dit Deel, overneemenswaardig agten, mededeelen, ons verſlag zouden wy tot eene onevenredige wydloopigheid doen uitdyen. Zie hier den hoofdinhoud, nevens eenige *trekken, gindſ* en elders opgezameld. De *Zedekunde* beſlaat hier de eerſte plaats. Naa eene uitvoerige ontvouwing van de *natuur der Deugd*, met eenige tuſſchenbeiden gevlogtene *gemengde Aanmerkingen*, ſpreekt BEATTIE, afzonderlyk, over de Godsvrugt, of de pligten jegens God; over Maatſchappelyke deugd, of de pligten der menſchen onderling; en over de pligten, die de mensch aan zich zelven verſchuldigd is. De Afdeeling, loopende over de natuur der Deugd, behelst een reeks van beſchouwingen, inderdaad niet nieuw in haare ſoort, maar die zelf de geoeffendſten, in dit vak der Wysbegeerte, zich met genoegen zullen herinneren, voor zo veel zy de onveranderlyke waarde en verpligting der Deugd in een helder licht plaatzen, en in dezelve met kragt van redeneeringe wordt te keer gegaan, al wat, op droggronden, dezelve als willekeurig zou willen doen voorkoomen. Met naame is de Schryver zeer ernſtig omtrent de kragt en het gezag van het Geweeten, en het gezag der voorſchriften, de zedelyke handelingen der menſchen betreffende, welke daaruit kunnen worden afgeleid. Om hetwelk boven alle tegenſpraak te ſtellen, hy zich verledigt, om de bedenkingen, welke door zommigen, om de kragt van het Geweeten te verzwakken, worden aangevoerd, opzettelyk te keer te gaan. „ Het is geen bewys (ſchryft hy, onder ande-

„ren,)

„ nen) tegen de leere, die wy hier beweeren, dat het „ Geweeten, zoo wel als de Rede, een natuurlyk vermo„ gen is, den mensch door zynen Schepper ingeplant, dat, „ waar de voorwerpen van pligt onbekend zyn, of waar „ misvattingen de overhand hebben omtrent derzelver „ natuur, de menſchen ook moeten onderhevig zyn, om „ hunnen pligt jegens deeze voorwerpen verkeerd te bevat„ ten." Om dit op te helderen, bedient zich BEATTIE van het volgende voorbeeld: „ De voorwerpen van pligt „ zyn, de Godheid, onze medeſchepzels, en wy zelven. „ Geef aan een redelyk wezen rechte denkbeelden van „ deze voorwerpen, en zyn zedelyk vermogen zal hem „ niet toelaaten onkundig te zyn van zynen pligt omtrent „ dezelven. Overtuig hem, by voorbeeld, dat God on„ eindig wys, magtig, goed, en heilig, de brou van ge„ luk, en het oorſpronglyk beeld der volmaaktheid is; „ en hy kan niet misſen, te *erkennen* (het zy zyne *prak„ tyk* daar al of niet mede overeenſtemme) dat het zyn „ pligt is, een zoo groot en heerlyk Wezen lief te heb„ ben, te vreezen, en te gehoorzamen. Leer hem, inte„ gendeel, (dus vervolgt hy) dat 'er veele Goden zyn, „ ſommigen eigenzinnig en dwaas, anderen een weinig „ verſtandiger; ſommigen zoo zwak en ondeugend als „ menſchen; geen één van hun vry van onvolmaaktheden; en niet weinigen zeer ongebonden van gedrag: en „ gy zult hem dezelfde ongerymde denkbeelden doen „ hebben, die de gemeene man onder de Grieken eertyds „ hadt, van de pligten, die de menſchen aan deze Go„ den verſchuldigd zyn. Is dit nu (vraagt hy) veröor„ zaakt door een bederf van het Geweeten, of door een „ geheel gebrek van dit vermogen? Is het niet oor„ ſpronglyk uit eene kennis, die door verkeerde voor„ ſtelling en onkunde bedorven is?"

Op eene juiste ontvouwing der pligten, voortvloeiende uit 's menſchen betrekking tot God, tot zynen naasten en zich zelven, laat BEATTIE volgen eene Verhandeling over de *Huishoudkunde*; in welke hy de menſchen beſchouwt in eenen meer bepaalden kring, dan dien der algemeene Maatſchappye, te weeten, als leden van een Huisgezin, als zynde de grondſlag van alle Burgerlyke Maatſchappyen, en hetwelk de drie betrekkingen bevat, van Man en Vrouw, Ouders en Kinderen, Heer en Bedienden. Daar de pligten, welke uit deeze onderſcheidene betrekkingen voortvloeien, over 't algemeen genoeg

bekend zyn, agt hy het noodeloos, met eene byzondere optelling daar van zyne Leezers bezig te houden. Van hier dat hy zich inzonderheid bepaalt by eenige Vraagen, welke omtrent dezelve kunnen geopperd worden. Dus, b. v. handelende over de Opvoeding, oppert hy de vraag, of een openbaar School, dan of het byzonder onderwys in huis, te verkiezen zy. Aan beiden kent hy voor- en nadeelen toe. „ In de openbaare school," zegt hy, „ zyn beter gelegenheden, om hebbelykheden van „ werkzaamheid te verkrygen, een vry en manlyk gedrag, „ met wereldkennis, en kennis van de menschlyke na„ tuur, zoo wel als om belangryke verbintenisſen aan te „ gaan met goede kennisſen en vrienden. Doch (voegt hy „ 'er nevens) in de huislyke opvoeding, kan men meer „ zedigheid en ſchuldeloosheid, ſtipter eerlykheid van „ beginzelen, minder verzoekingen tot ongeregeldheid, „ en minder vrees voor ſlecht gezelſchap verwachten." Niet ongenegen, intusſchen, ſchynt hy, *om beide wyzen* van Opvoedinge zamen te voegen. „ *Misſchien (ſchryft* „ hy) indien deze beide ſoorten van onderwys vereenigd „ werden; indien zy, die op een openbaar ſchool gaan, „ ook geduurig onder het oog van een oplettend ouder „ of voogd waren, het welk maar al te weinig kan „ plaats hebben, kon men de tegenwerping tegen deze „ kweekſchoolen voor een gedeelte beantwoorden. Maar, „ (voegt hy 'er nevens) zonder zoodanig byzonder opzicht „ ſchynen groote ſchoolen, byzonder in groote ſteden, ten „ uiterſten gevaarlyk te zyn." Leezenswaardig zyn de bedenkingen, welke BEATTIE omtrent de *Slaavernij* aanvoert. De Vriend van Vryheid en Gelykheid ſpreekt hier eene taal, welke tot in de uiterſte ſchuilhoeken uit hunne vastigheid oproept eenen iegelyk, welke, met woorden of met daaden, den Slaavenhandel verdeedigt. Gaarne wilden wy 't een en ander overneemen; doch de aaneenſchakeling van 's Mans redenbeleid beneemt ons daartoe de gelegenheid. Gelyk in veele andere opzigten, dus moeten wy ook in dit, den Leezer na het Werk zelve wyzen.

In de Afdeeling, handelende over de *Staatkunde*, ſpreekt BEATTIE, in de eerſte plaats, over de algemeene natuur der Wet; ontvouwende, wat tot eene Wet vereischt worde, de Verdeeling in Godlyke en Menschlyke Wetten, en de onderſcheiden ſoorten der laatstgenoemden. Uitvoerig ſpreekt hy over het regt van eigendom, en

over

over de wyze, op welke hetzelve wordt verkreegen. De gewoone Vraagſtukken, by de Schryvers over het Natuurregt geopperd, worden hier kort en zaaklyk behandeld. Als een kort begrip dier weetenſchap mag deeze Verhandeling worden aangemerkt. Daar de Schryver zyne ſtellingen, meermaalen, op *Groot-Brittannie* toepast, hadden wy wel gewenscht, dat de Hoogl. HENNERT, ingevolge der aankondiginge op den titel, *By-voegzels* beloovende, ook hier de Leezers, in hunne billyke verwagting, niet hadt te leur geſteld. Aanleiding in overvloed zou de Profeſſor daar toe gevonden hebben. Enkele praal, en een Boekverkoopers loopje, om het Werk dies te beter aan den man te helpen, is thans de uitlokkende belofte.

Aan alle het bovengemelde hegt BEATTIE zyne beſchouwingen over den Oorſprong en de Natuur der Burgerlyke Regeeringe, in derzelver onderſcheidene gedaanten van *Democratie* en *Ariſtocratie*, *Despotismus* en *Monarchie*; beſluitende alles met eene ſchets van de Britſche Conſtitutie, welke hy beſchouwt als „ de fraaiſte, de ingewikkeldſte, en de uitmuntendſte, vorm van „ menſchlyke Staatkunde, die ooit in de wereld verſcheenen is. Dit zeg ik, (voegt 'er BEATTIE nevens) „ niet uit eene blinde partydigheid voor dezelve, welke „ echter in een *Britsch* onderdaan verſchoonlyk zou kunnen zyn; maar dit alles wordt door de kundigſte „ Vreemdelingen erkend. 't Is zoo, (vervolgt hy) weinige Vreemdelingen kennen ze, maar die ze kennen, bewonderen ze eenpaarig. Dat zy volmaakt is, „ zal ik niet beweeren; ik ken geen werk van menſchen, dat volmaakt is. Maar haare onvolmaaktheden „ zyn weinig, en min drukkend, dan de misnoegden, „ oproerigen en inbeeldigen, genegen zyn, om te gelooven; en hunne aangehaalde kwaade gevolgen zullen, „ voor eenen eerlyken en verſtandigen waarneemer, „ meer ſchynen te beſtaan in de verbeelding van den „ beſchouwer, dan wel in de daad en wezenlyk."

't Lust ons, naa deeze algemeene aankondigingen, den Leezer onder het oog te brengen, zommigen van BEATTIE's aanmerkingen over de *Democratie* of Volksregeering, de toepaſſing en naauwkeurigheid van welke wy aan ieders oordeel onderwerpen. Onnoodig agten wy eenige verſchooning te vraagen voor de volgende uit-

trekzels, den ſtaat van ons Land, en den tyd, in welken wy dit ſchryven, in aanmerking genomen zynde.

„ De grondvesting van eene zuivere *Democratie* is eene „ gelyke verdeeling van eigendommen en bezittingen, „ byzonder van eigendommen van land, onder de burgers; dat is, onder alle die geenen, welke als leden „ van het Gemeenebest 'er invloed op hebben. Dit zal aan „ ieder burger eene gelyke maate van magt, en gevolglyk van gewigt in de regeering geven, het zy onmidlyk door hem zelven, of midlyk door zyne vertegenwoordigers vry gekozen. Alle de burgers moeten, om „ dezelfde reden, aangemerkt worden, als gelyk *in rang*; „ want eertuels boezemen trotsheid in, bevoelen eerbied, „ en prikkelen de eerzucht aan; en ſtrekken, by gevolg, „ om de Democratiſche gelykheid te vernielen. Menſchen, die dus ten aanzien van rykdom en ſtand op „ gelyken voet ſtaan, verbeelden zich algemeen veel van „ hunne gelykheid; en zyn onwillig om eenige meerderheid in hunnen naasten te erkennen; *en indien zy te-* „ vens, met hunnen hoogen geest van onafhanglykheid, „ maatig, zuinig en beminnaars van hun arbeid en van „ hun Vaderland zyn, kan de Democratie, één gevestigd, eenigen tyd blyven ſtaan. Maar, indien 'er eene „ begeerte naar rykdom of meerderheid ontſtaat, zal de „ ongelykheid dra verſchynen; ſommigen willen meer „ bezitten, en meer uitmunten dan anderen, en hebben „ eene verhevener ziel; en de één zoo wel als de andere „ zal aan zyne nakomelingen een deel van zyn eigen „ geest achterlaaten: zoo dat hy, wiens Vader eerzuchtig „ en voorſpoedig was, denzelfden hoogvliegenden aart zal „ aankleeven; en zy, wier Voorouders zich nooit uit de „ laagheid konden opbeuren, zullen de uitzichten van „ hunnen ſtand volgen, welken het hun toeſchynt, dat „ zy onmooglyk voor eenen beteren kunnen verwisſelen. „ Ook zullen gunſtige voorvallen, verhevener deugd, en „ hooger bekwaamheden, alle ſamenſpannen, om ſommige „ byzondere perſoonen te verheffen; en tegengeſtelde on- „ ſtandigheden, om andere neder te drukken. Hier door „ moeten ſommigen grooter magt verkrygen, dan zy hebben moesten; hetwelk de andere noodzaaklyk zal be- „ rooven van een gedeelte van die magt, daar zy recht op „ hadden. En zal dus de Democratie zich allengskens ontbinden in Ariſtocratie; en deze, door eene gelyke, door-

„ gans

„ gaans onvermydelyke, verbastering, in Oligarchie; welke „ waarschynlyk zal eindigen in Despotisme."

Elders schryft BEATTIE aldus: „ Dewyl de burgers „ (in eene Democratie) gelyk zyn in andere opzichten, „ moeten zy ook hier in gelyk zyn, dat ieder een, die „ zulk een vertrouwen waardig schynt, een kans kan „ hebben, om op zyne beurt een Regeeringspersoon te „ zyn: en de tyd van zoodanige Regeeringspersoonen moet „ kort wezen. Want indien de publieke ampten door „ één deel der burgers wordt genaast, met uitsluiting „ der overigen, neemt de gelykheid een einde, en de „ Staat wordt Aristocratisch: en indien eenig burger te „ lang in zyn ampt blyft, zal hy te veel afhangelingen, „ en, gevolglyk, te veel magt, krygen." Om het regt van deeze algemeene aanspraak der burgeren op het bewind, wil BEATTIE dat alle burgers de zelfde opvoeding ontvangen; naardien verschillende plans van onderwys verschillendheid van geest en bekwaamheid zullen voortbrengen; ten welken einde de Opvoeding aan de zorge van het openbaar bestuur zou moeten worden opgedraagen.

Zie hier nog des Schryvers gedagten over de *natuur* en het *grondbeginzel* der Democratie, ten besluite van ons verslag; het plaatzen derzelven, hoewel eenigzins uitvoerig, zal veelen onzer Leezeren niet onaangenaam weezen. „ In de Democratie is het Volk Souverain, om dat zy „ hunne eigene Wetten maaken, en hunne eigene Regen„ ten verkiezen; maar ook zyn zy onderdaanen, om dat „ zy aan de Wetten en Overheden moeten gehoorzaamen, „ die zy zelven gemaakt hebben. Zy oefenen hunne Sou„ verainiteit door middel van stemgeving, van welke „ stemmen de meerderheid, of eene bepaalde evenredig„ heid, grooter dan de meerderheid, by voorbeeld twee „ derden of drie vierden, onderstéld moet worden, de „ wil van het geheel te zyn. Derhalven zyn 'er in deze „ Regeeringsvorm Wetten nodig ter regeling der stemge„ ving; en het getal der stemgerechtigden of burgers „ moet bepaald en bekend zyn; anderzins konden lieden „ stemmen, die dit recht niet hadden; en het zou on„ mooglyk zyn, om te weten, hoe veele stemmen eene „ meerderheid uitmaakten.

„ In eenen kleinen Staat kan het Volk geschikt zyn, „ om Wetten te maaken; om dat het naauwlyks onbekend „ kan zyn met zyn eigen belang: dus ook om Overheden „ te verkiezen; om dat het karakter van elken burger

„ be-

„ bekend is. Maar, zelfs in eenen kleinen Staat kan het „ Volk de Wetten niet ten uitvoer brengen, of over de„ zelven deliberéeren of redeneeren in eene algemeene „ Vergadering; om dat zy al te talryk zyn, en ieder „ mensch zyn eigene wyze van denken heeft. Daar is „ derhalven in deeze Regeeringsvorm een Senaat nodig, „ om over 's Lands zaaken te delibereeren, en die voor te „ bereiden voor de Volksvergadering, en Overheden, om „ de Wetten ten uitvoer te leggen, die door het Volk „ moeten verkozen worden.

„ In het maaken der Wetten, en verkiezen der Over„ heden, moeten de burgers hunne ſtem geven, terwyl „ zy op eenige openbaare plaats vergaderd zyn. Zy kun„ nen niet altyd vergaderen; het welk aan alle byzondere „ bezigheden een einde zou maaken: nogthans ondergaan „ de noodzaaklykheden der Regeering eene geduurige „ veränderíng; en eene Wet, die verleden jaar niet no„ dig was, kan dit jaar noodzaaklyk worden; ſomtyds „ is het ook voegzaam, dat men de proef van eene Wet „ neemt, eer zy volſtrekt vastgeſteld wordt. De Senaat „ dient derhalven de magt te hebben, om voor 's hands „ beſluiten te maaken; welke echter geene Wetten moe„ ten wezen, voor dat zy door het Volk bekrachtigd „ zyn.

„ Om de ſtemmen te regelen, moet het Volk, indien „ het heel talryk is, in klaſſen of wyken verdeeld wor„ den; elke klaſſe behoort één ſtem, of een zeker getal „ ſtemmen, in de Volksvergadering te hebben. Indien „ 'er, in het maaken van deze verdeeling, meer acht ge„ ſlagen wordt op den rykdom en rang der byzondere „ perſonen, dan op derzelver getal, — zal de Regeerings„ vorm Ariſtocratiſch wezen; dat is, de ryker ſoort zal „ op de Volksvergadering eenen grooten invloed hebben, „ en het armer ſoort weinig of geen'. Tot het houden „ van deze Vergaderingen, moet eene zekere plaats door „ de Wet bepaald zyn, en zekere Overheid aangeſteld, „ om hen ſaam te roepen; en het moet voor geene wet„ telyke Vergadering gehouden worden, ten zy zy wet„ telyk belegd, en in eene wettelyke plaats, en met de „ wettelyke formaliteiten gehouden is. Anderzins konden „ verſcheiden lichaamen Volks in verſcheiden plaatzen „ byëenkomen, elk zichzelven de Volksvergadering noe„ men, en zich het recht van Wetgeving aanmaatigen, „ waardoor onbeſtaanbaare en ſtrydige Wetten gemaakt,

„ en

n eene algemeene verwarring zou veroorzaakt wor-
len.

, De ſtemmen kunnen openlyk of in 't geheim gege-
en worden; op de eerſte wyze is de wil van den
temgever bekend, maar op de laatſte blyft die bedekt.
Openbaare ſtemmen kunnen aan dezen of geenen invloed
nderhevig zyn; by voorbeeld, wanneer iemand onge-
égen is, om door zyne ſtem eenen perſoon misnoegen
e geven, dien hy ſchroomt te mishaagen. Evenwel in
eele gevallen, by voorbeeld, in 't geval van afgevaardig-
den, die voor hunne lastgevers handelen, daar de lastge-
vers behoorden te weten, hoe zich de gelastigden gedraa-
gen hebben, zouden geheime ſtemmen gevaarlyk we-
zen: om welke reden, in ons (*Engelsch*) Parlement, in
alle ſtukken de Wetgeving betreffende de ſtemmen open-
lyk gegeven worden, zoo dat de geheele Natie weet,
of kan weten, wat elk lid voor of tegen geſtemd
heeft. Wanneer de verkiezing tot ampten door het lot
bepaald wordt, wordt niemand benadeeld, doch dan
wordt 'er tevens al te veel overgelaaten aan het geen wy
het geval noemen; ten zy 'er niemand als mededinger tot
het Ambt wordt toegelaaten, dan lieden van beproefde
bekwaamheid, die in ſtaat zyn, om voor hun gedrag te
verantwoorden. En dit was te *Athenen* het geval, in
de verkiezing van ſommige hooge Ambtenaaren."

Overreden over de Gelykheid der Menſchen volgens de Leer der H. Schrift, en byzonder van het Euangelie. Door FREERK HOEKSTRA, *Leeraar der Doopsgezinden te Harlingen. Te Harlingen, by* V. van der Plaats, 1795. *In gr.* 8vo, 26 *bl.*

„Er is," ſchryft de Burger HOEKSTRA, in zyn Voor-
berigt, „ eene zoo groote overeenkomst tuſſchen
het hedendaagsch ſtelzel van der menſchen Gelykheid, en
de beginzelen van onzen Godsdienst, dat het vooroordeel
tegen beiden, misſchien, met geen beter gevolg aan-
getast zal kunnen worden, dan door middel van
die vereeniging." Voor de keuze zyns onderwerps
ert zyn Eerw., naar ons inzien niet 't onregt, de vol-
nde bedenking aan: „Aan den eenen kant, (zegt hy,)
zal de leer der Gelykheid, thans in ons Vaderland open-
lyk beleeden wordende, des te ſterker klemmen by

„ den

„ den Bybelvriend, naarmaate hy ontdekt dat dezelve
„ tevens haaren grondſlag heeft in dat boek, het welk
„ hem zoo heilig is. Aan den anderen kant zal, in die
„ zelfde rede, de yverige Voorſtander der burgerlyke
„ Vryheid, op Gelykheid gegrond, dien Godsdienst te-
„ ſchouwen met minder onverſchilligheid, of met min-
„ der hoogagting. — En ziet daar (beſluit hy) in
„ welke opzichten ik my verbeelde dat myne Predi-
„ zoo ſchriftuurlyk als zy is, nog al eenig nut zou kun-
„ nen doen."

Verkoozen hebbende, het vermaard onderwerp in eene Leerrede te behandelen, heeft de Opſteller, naar 't ons voorkomt, zyne taak vry wel uitgevoerd. Misſchien zou hy, naar het oordeel van zommigen, het waare en eigenlyke denkbeeld van Gelykheid een weinig naauwkeuriger hebben kunnen ontwikkelen, tot narigt van de zulken zyner hoorderen of leezeren, welke met dit onderwerp minder gemeenzaam bekend zyn. Dit, egter, *belet niet*, dat de zodanigen, welke zyne aanhaalingen, *en daar op gebouwde* redeneeringen, of gevolgtrekkingen, onpartydig nagaan, overtuigd, of in hunne meening zullen verſterkt worden, dat zo wel de doorgaande leere des O. en des N. Verbonds, als in 't byzonder ook de prediking des Zaligmaakers, deeze waarheid onderſtelt of ſtaaft, „ dat
„ Deugd alleen de onderſcheidene waarde of verdienſtelyk-
„ heid der menſchen bepaalt; dat zy allen onder dezelfde
„ verpligting van verantwoordelykheid liggen, en de wet
„ van ſtraffen en beloonen voor allen dezelfde is, zonder
„ aanzien van perſoon."

Kerklyke Redenvoering, gedaan in eene der aanzienlyke Nederlandſche Steden, op den 5 Nov. 1794, door een' Patriot. Te Groningen, by P. Doekema, *en Amſterdam, by* A. B. Saakes, 1795. *In gr.* 8vo, 14 *bl.*

Aan het hoofd deezer Redevoeringe ſtaat, dat zy te *Groningen* is uitgeſproken; en aan den voet des Voorberichts de Signature B. Dit zou ons den Schryver, met eenigen grond, kunnen doen gisſen. Den tyd, in welken deeze Redevoering is uitgeſproken, in aanmerking zynde genomen, zyn zekerlyk de woorden, welke de Leeraar tot een text voorlas, zeer aanmerkelyk; 't wa-

waren de twee laatſte Verzen uit het Boek van ZEPHANJA. Doch de bewerking en overbrenging van dezelve heeft aan onze verwagting niet beantwoord. Stoute Voorſpellingen, aangaande het lot van Nederland, van deszelfs toenmaalige Regenten, en van veele verdrukte, uitgeweekene of gebannene Burgers, verbeeldden wy ons, in de Toepaſſing, te zullen aantreffen. Niets van dit alles. Alleenlyk troost hy zyne toehoorders met de aanmerking, dat de Oorlog, op de eene of andere wyze, voor Nederland eene gelukkige uitkomst zal voortbrengen. Wy zien geene reden voor de uitgave deezer Redevoeringe, als die, behalven eene vry goede uitbreiding van den Text, niets weezenlyks behelst.

Redevoering, gehouden door den Burger JAN TEN BRINK, *in tegenwoordigheid van den Proviſionelen Raad en de Gemeente van Leyden, in de Pieters Kerk aldaar, op den* XVII *Juny* MDCCXCV, *het Eerſte Jaar der Bataafſche Vryheid. Te Leyden, by* Herdingh *en* du Mortier, 1795. *In gr.* 8vo, 40 *bl.*

Onder een roeks van Kerkelyke Redevoeringen, ter eere en ter bemoediginge der herſtelde Vryheid, ginds en elders uitgeſproken, was deeze, wy weeten niet door wat toeval, onzer opmerkinge ontglipt, hoewel zy, zo zeer als eenig ander dier Opſtellen, onze aankondiging hadt verdiend. Stelt de Burger TEN BRINK in onze vermelding eenig belang, hy gelieve dit verzuim in den besten ploeg te ſchikken. Indien de Redenaar met het vermogen van opſtellen dat van uitvoeringe zamenpaare, waar over wy, als hem in perſoon niet kennende, niet kunnen oordeelen, moet zyne Redevoering eene verwonderlyke en zeer heilzaame uitwerking gedaan hebben. Zaaken en ſtyl toonen, dat hy, althans van die zyde, de Man was, aan wien men dit werk mogt toevertrouwen. Leevendig ſchetst hy, in zyne Vooraſſpraak, de rampzalige gevolgen der Dwingelandye, en ontvouwt daar naa de pligten, welke de Vryheid gebiedt, ter bevorderinge van het byzonder en algemeen belang. *De wyze alleen is Vry, en alle dwazen zyn ſlaven;* onder de ontwikkeling van deeze dus genaamde wonderſpreuk bevat TEN BRINK 't geen hy, by de ſtaatelyke gelegenheid, der Leydenſche Gemeente oordeelde te moeten voordraagen. Ook zonder op-

opzigt tot de aanleidende omſtandigheden zyner Redevoering, zyn verſcheiden aanmerkingen der overweeginge dubbel waardig, en dulden eene algemeene toepaſſing.

Kort Begrip der Natuurlyke Historie; met Afbeeldingen; vervattende de Beſchryving der Zoogende Dieren. Eerſte en Tweede Stukjens. Te Leyden, by Honkoop *en* du Mortier. *In* 8vo, 96 *bl.*

Eene zeer pryslyke onderneeming, welke alle aanmoediging verdient. Omtrent het oogmerk van dit Werk zegt de kundige Opſteller, in zyne Inleiding: „ De beſchryvingen der natuurlyke voortbrengzelen zyn doorgaans zoo omſlagtig, zoo naauwkeurig, in zulke groote boeken verſpreid, dat jonge leezers, als gy zyt, daarin ras verdriet zouden krygen, niet omdat de zaaken als zaaken niet goed, aangenaam en nuttig zyn, maar omdat zy, niet voor jonge lieden ingerigt zynde, niet *eenvoudig genoeg* voorgeſteld zyn, dat zy die begrypen kunnen, vermits daartoe nog andere kundigheden vereiſcht worden, die jonge lieden nog niet hebben. Om nu zulke jonge lieden, die gaerne ook iets van die voorwerpen zouden willen weeten, gelegenheid te geeven hunne weetlust daaromtrent te voldoen, heb ik ondernomen de Natuurlyke Historie van een gedeelte dier voorwerpen opzetlyk voor hun te beſchryven; zoodanig, dat die beſchryving naar hunne vatbaarheid geſchikt zy, en zy alles begrypen zullen, als zy flegts aandagtig leezen." —— Volgends dit plan heeft dan ook de Schryver deze verkorte Natuurlyke Historie ontworpen; en de twee eerſte Stukjens, die wy thands voor ons hebben, geeven eene zeer gunſtige proeve van het wél ſlaagen zyner onderneeming. De belangrykſte en meest weetenswaardige zaaken, omtrent den aart en de eigenſchappen der Natuurlyke voortbrengzels, heeft de Opſteller, uit DE BUFFON en anderen der voornaamſte Schryveren, met veel oordeel en kieschheid, opgezameld, niet zelden met eigen aanmerkingen voorzien, en op eene zo klaare en naar de vatbaarheid zyner jonge Leezeren gepaste wyze voorgedraagen, dat dit Werkje daardoor by uitſtek geſchikt is om hen op eene aangenaame en onderhoudende maniet met de eerſte beginzelen der Natuurlyke Geſchiedenis bekend te maaken.

Deze twee eerſte Stukjens behandelen de Natuurlyke His-

Historie der Dieren in 't gemeen, en die der Zobgende in 't byzonder. — De Mensch. De vierhandige Dieren. De Aapen in 't algemeen. De groote Orang-Oetang. De kleine Orang-Oetang. De groote langgeärmde Aap. De Baviaan. De Hondskop, Maimon, of Mandrill. De Mandereoe. De Meerkat met den langen neus. De Leeuwenſtaart, Malbroek. De ſchoone groene Meerkat, Callitriche. De ſchoone roode Meerkat, Patas. De Boschduivel, of Beëlzebub. De Vosſenſtaart, Sakkawinkee, Saki. Het geſtreept Meerkatjen. De Loeris, of Traaglooper. De Lukhoorn-Aap, de Mococo. De wollige Mococo, de Mongoz. De Vari. De vliegende Kat van Ternate.

De Afbeeldingen, waarin meest alle de beſchreven Dieren voorkomen, zyn zeer net en zindelyk uitgevoerd, en grootendeels naar die van den Heere DE BUFFON gevolgd. — Wy hoopen, dat deze nuttige arbeid ſpoedig mag worden voortgezet, en kunnen niet denken, dat dezelve, door gebrek van aftrek, zou afgebroken moeten worden.

Nieuwe Geographie, of Aardryksbeſchryving, door den Heer A. F. BUSCHING, *Dr. der H. Godgeleerdheid en Wysbegeerte, enz. te Berlyn. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met des Schryvers ſchriftlyk medegedeelde Vermeerderingen verrykt. Zesde Deel, behelzende America. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1794. *Behalven het Voorwerk,* 154 *bl. in gr.* 8vo.

Het zelfde Werk onder deezen Tytel:

Aardryksbeſchryving en Geſchiedenis van America: De Vereenigde Staaten van Noord-America, byzonder New-Hampshire, door C. D. EBELING, *Hoogleeraar in de Geſchiedkunde en Griekſche Taal aan het Gymnaſium te Hamburg. Vermeerderd en verbeterd met aanmerkelyke Byvoegzels, door den Autheur medegedeeld. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Eerſte Deel.*

By deeze *twee Tytels*, geſchikt om het Werk, welks aanvang wy thans aankundigen, ten Vervolge te doen dienen, of op zich zelven ſtaande te neemen, vinden wy nog een *derden*, voor den nieuwen, met Kaarten ver-

vermoerderden, Druk van BUSCHING's *Geographie*, door de Boekhandelaars GARTMAN, VERMANDEL en SMIT, in den Jaare 1790, in 't licht gezonden. Zo dat men zich dit Werk naar welgevallen konne aanſchaffen. Wy vermelden dit, om misverſtand en twyfel, wegens den *Twee-* of *Drievoudige* Benoeming, te voorkomen.

BUSCHING's *Geographie*, welke zints lang de goedkeuring vry algemeen wegdroeg, is door dien arbeidzaamen Aardrykskundigen niet voltooid. Hoogklimmende jaaren deeden hem dien wyduitgeſtrekten arbeid ſtaaken; doch by liet het lot deezes Werks niet aan het ſlingerend geval over. De Hoogleeraar SPRENGEL nam op zich *Aſia*, de Hoogl. HARTMAN *Africa*, uit te werken, en de Hoogl. EBELING verbondt zich tot de Beſchryving van *America*.

Hy oordeelt, in zyne Voorreden, zich verpligt, den Leezeren rekenſchap te geeven, waarom het zo laat het licht ziet, en vervolgens het een en ander te zeggen wegens zyn Plan en deszelfs uitvoering. — *Wy mogen*, by de eerſte aankundiging eens Werks, *'t geen, naar* allen ſchyn, vry uitgebreid zal worden, niet in gebreke blyven, van het hoofdzaaklyke, des betreffende, over te neemen, en, zeer verkort, de rekenſchap, die de Hoogleeraar oordeelt zynen Leezeren verſchuldigd te weezen, te plaatzen.

Reeds in den Jaare 1776, liet de Heer EBELING eene aankundiging doen van eene *Beſchryving der Engelſche Volkplantingen in America*. Hy ſloeg de handen ernſtig aan 't werk, ſchoon ſchaars van hulpmiddelen voorzien, en deeze nog grootendeels gebrekkig. Met die Beſchryving was hy byna geheel gereed, wanneer verſcheide Schryvers hem voorkwamen, en hy niet beſluiten kon, zyn arbeid in 't licht te geeven; waar by kwam, dat de Oorlog, tuſſchen *Engeland* en de Volkplantingen, zyn Boek ſpoedig dreigde onbruikbaar te maaken. Dit uitſtel gaf hem aanleiding om na betere oorſpronglyke bronnen om te zien. En, naa het ſluiten van den Vrede, heryatte hy de Beſchryving van *America*, om die geheel op nieuw te bewerken, van beter hulpmiddelen, uit het Land zelve, voorzien. Wederom werd hy in het voortwerken vertraagd, door de groote beweegingen in die nieuwe Staaten zelve, en zag dat zyne beſchryving andermaal verre agterblyven moest by den waaren ſtand. Maar, zedert de Conſtitutie der *Vereenigde Staaten* tot ſtand kwam, kon hy op vaster grond voortgaan; en

met

moet men van dien tyd af het begin der uitwerking deezes Boeks rekenen. „Het is," ſchryft hy daarom, „niet zo oud „ als men wel denken zou, maar ook niet zo jeugdig, „ ruyp of ontydig, als thans veele Geographiſche Wer„ ken het licht aanſchouwen. Men zal, hoop ik, het „ aan den arbeid zien, dat ik my zelven de grootſte „ moeite gegeeven heb, om de meeste Inlandſche hulp„ middelen magtig te worden." De moeilykheid van dit laatſte geeft hy in 't breede op.

Voorts berigt hy, met opgave der redenen waarom, dat hy afwykingen van het Plan van BUSCHING zich tot een pligt hadt moeten maaken. De aanmerkelykſte zyn: de naauwkeurige aanwyzing der bronnen, en wat meer uitvoerigheid, zo wel in het Statiſtiſche deel, als in de Geſchiedenis van elken Staat. Dan in de Plaatsbeſchryving heeft hy getragt de volledigheid, orde en naauwkeurigheid, van BUSCHING te behouden.

De Geſchiedenis deezer Staaten behandelt hy uitvoeriger, dan zulks ten opzigte van *Europa* noodig was; zo wel om dat men by ons deeze zo merkwaardige Geſchiedenis nog weinig kent, als om dat hy geloofde in het bezit te weezen van beter hulpmiddelen, dan die zyn, waar uit men zich, tot hier toe, heeft moeten onderrigten.

't Geen de Hoogl. dus verre berigtte, doet hem, niet onegen, zich in de plaats der Leezeren ſtellen, die de vrees veelligt bekruipt, dat zy een uitgeſtrekt Werk, uit veele Deelen beſtaande, zullen krygen. „Deezen," ſchryft hy, „kan „ ik zeggen, dat in het vervolg geene Geſchiedenis, zelfs „ die van *Penſylvanie* en *Virginie* niet, zo wydloopig „ wordt, als die van *Maſſachuſetts*, en dat de Geogra„ phie van veele Staaten, als van *Connecticut*, *Rhode* „ *Island*, *Vermont*, *New-Jerſey*, *Delaware*, *Kentucky*, „ *Noord-Karolina* en *Georgia*, zo wel op zichzelven, „ als wegens de zeldzaamer hulpmiddelen, op verre na zo „ ryk niet is van inhoud als die van het in alle opzigten „ merkwaardige *Maſſachuſetts*."

Voorts geeft de Schryver te verſtaan, dat hy de Inleiding tot de Vereenigde Staaten, en de Geſchiedenis van derzelver Omwenteling, opzettelyk beſpaart tot het laatſte, wanneer alle de vyftien Staaten beſchreeven zyn. Niet alleen zyn gemak, maar ook het voordeel der Leezers, beweegt hem daar toe; want hy hoopt als dan nog meer Byvoegzels by de voorgaande Deelen te voegen.

Dewyl deeze Inleiding een vol Deel uitmaakt, zal het, by het inbinden, geene zwarigheid baaren, dat dit tegenwoordige het *Eerſte Deel der Vereenigde Staaten* heet.

De Schryver voegt 'er by eene belofte van Landkaarten, door den in dat vak vermaarden Krygs-Secretaris SOTZMAN te *Berlyn*. —— Als mede een wensch, of liever vraag, of eene Verzameling van Bylaagen tot de gewigtigſte ſtukken van deeze Aardryksbeſchryving welkom zou zyn? Deeze zou zo wel uit de reeds voorhanden zynde, als uit de vervolgens in het licht komende, *Americaanſche* Werken ontleend worden. In gevalle Kenners deeze vraag toeſtemden, zou zyn Vriend Profesſor HEGEWISCH daar aan met hem de hand ſlaan.

Ten ſlot berigt onze Hoogleeraar, dat hy aan zyne Vrienden, die hem op verſcheide tyden in hunne Brieven gevraagd hebben, naar welke orde hy geheel *America* zal uitgeeven, alleen kan zeggen, dat, op de *Vereenigde Staaten*, het *Spaanſche* en *Portugeeſche America* volgen zullen. Hy voegt 'er nevens, dat, hoewel hy door de goedheid van wylen Dr. ROBERTSON en den Heer Juſticie-Raad NIEBUHR in 't bezit is van eenige kostbaare Handſchriften over deeze Volkplantingen, en alhoewel 'er zo veel over geſchreeven is, nogthans derzelver Beſchryving denkelyk zo veel plaats, op verre na, niet zal beſlaan als die der *Vereenigde Staaten*; ten ware dat de beloofde nieuwe Uitgave van het Woordenboek van ALCEDO zo veel ryker uitviel dan de eerſte. —— *West-Indiën* denkt hy in één Deel te brengen; maar het *Engelsch Noord-America* voor de *Engelſche Eilanden* te laaten gaan.

Zie daar den aanleg van dit Werk, en 's Schryvers oogmerken. Gelukkig dat de Vertaaling in handen gevallen is van den bekwaamen HAMELSVELD, die zich alle moeite geeft om het oorſpronglyke in ſtyl en duidelykheid getrouw op zyde te blyven. Ja zal, in zeker opzigt, 't geen zelden het geval is, de Vertaaling het oorſpronglyke, in rykheid van ſtoffe of aanmerkingen, overtreffen. Dewyl de geleerde Schryver 's Vertaalers onderneming niet alleen ten vollen heeft goedgekeurd, maar ook verſcheide veranderingen, verbeteringen en opheldering, ſchriftlyk medegedeeld.

Zo ſpreeken Schryver en Vertaaler van het voorhanden zynde Werk. *Zy* ſpreeken in hun eigen zaak. Verdienen zy geloof? Ja; althans volgens het oordeel

dat

der geleerde Schryveren van de *Göttingſche Anzeigen*, als zy verklaaren: „ Dit Werk, geſchikt tot een Vervolg „ op de *Geographie* van BUSCHING, overtreft oneindig al „ wat over dit Onderwerp tot hier toe het licht ziet. „ De verſtandige naaſpooringen van den Schryver, en de „ keuze der ſtoffen, verdienen de een zo wel als de an„ dere allen lof." Beklaagen zich die Boekbeoordeelaars, by dit gunſtige getuigenis, meer of min over 's Schryvers partydigheid ten voordeele der *Vrye Americaanen*, dit zal by de meeſte *Nederlandſche* Leezers geen af- maar eer opſlag geeven.

Wy hebben, dit Eerſte Deel doorleezende, de Oordeelvelling onzer *Göttingſche* Medebroederen zeer juist, ten aanziene van het oorſpronglyk Werk, gevonden; en, wat den arbeid der Vertaalinge betreft, doet de Burger HAMELSVELD zyn woord geſtand; alleen hier en daar zyn Schryver wat te *getrouw op zyde blyvende*, door op eenige plaatzen ons *Hoogduitsch Nederduitsch* te leveren, 't geen de verwantſchap der Taalen, als men daar tegen niet ſteeds op de wagt is, zeer ligt veroorzaakt.

Hier mede zouden wy de aankundiging deezes Eerſten Deels kunnen beſluiten, dewyl de volgende Deelen ons gelegenheid by gelegenheid zullen aanbieden om voorbeelden tot ſtaaving onzer gunſtige Beoordeelinge by te brengen. Dan nog iets over de *Inleiding van Nieuw-Engeland in 't algemeen*, die 76 bladzyden van dit Deel beſlaat. In deeze vinden wy 's Hoogleeraars keurige Aanmerkingen, 1) *Over den Oorſprong en Uitgeſtrektheid van deezen Naam.* —— 2) *Grootte.* —— 3) *Ligtsgeſteldheid.* —— 4) *Geſteldheid van den Grond.* —— 5) *Water.* —— 6) *Producten.* —— 7) *Land- en Akkerbouw.* —— 8) *Wilde Dieren.* —— 9) *Viſchen en Viſcheryen.* —— 10) *Inwoonders.* —— 11) *Godsdienst en Weetenſchappen.* —— 12) *Regeeringsvorm.* —— 13) *Manufacturen en Koophandel.* —— 14) *Geſchiedenis.* Alle welke hoofdzaaken min of meer uitvoerig behandeld worden, doormengd met de nieuwſte en belangrykſte Waarneemingen.

New-Hampshire is de éénige Staat, welke in dit Deel beſchreeven wordt, onder Afdeelingen, die in 't hoofdzaaklyke zamenſtemmen met de even opgegeevene der *Inleidinge;* doch meerder geſmaldeeld, en in alles uitvoeriger, naar den eisch eener meer bepaalde Land- en Plaatsbeſchryving. —— Schoon wy, by het doorleezen, veel,

zeer veel, aantroffen, 't geen wy gaarne onze Leezeren zouden mededeelen, om hun eene meer doorstaande proeve van 's Hoogleeraars schryfwyze, in deezen gehouden, op te leveren, oordeelen wy, voor ditmaal, genoeg gezegd hebben ter aanbeveeling eens pryswaardigen Wels, na welks Vervolg wy haaken.

Eenige Berichten omtrent de Pruissische, Oostenrykse en Siciliaansche Monarchiën, benevens sommige daar aan grenzende Staaten. Derde Deel. In 's Gravenhage, by I. van Cleef, 1794. *In gr. 8vo,* 324 *bl.*

De twee voorige Deelen deezer Reis-Berigten hebben wy geleezen en beoordeeld (*). Wy vinden ons tot het Derde gevorderd, 't welk geheel dezelfde verdiensten heeft als wy aan de twee voorgaande, met rede, toekenden. 't Zelve bevat, vooreerst, eene algemeene schets der Reize uit *Duitschland*, waar wy den Reiziger met zyne Reisgenoote lieten, na *Rome*, en de terugreize.

Rome, het zo vaak beschreeven *Rome*, treft hier weder eenen Beschryver aan; doch geen langwyligen, en doormengd met voorvallen, die de leeslust wakker houden, en de kundigheden vermeerderen. Wy zullen tot geene opgave treeden van de hoofdbyzonderheden, welke de voorgevoegde *Inhoud* den Leezeren voor oogen stelt. Hier en daar moeten wy slegts uit dit Deel iets uitkippen. Om niet te *Rome* geweest te zyn zonder den Paus gezien te hebben, willen wy iets, hem betreffende, optekenen.

„ Byna dagelyks," meldt onze Reiziger, „ kan men in de Pieterskerk 's Pausen Devotie bywoonen. Naa het aanhooren eener groote Mis, heb ik hem eerst eenigen tyd voor het Altaar van 't Sacrament, daar naa omtrent een tien minuuten in 't midden der Kerk, aan een *Prie-Dieu*, tegenover het Hoofdaltaar, zien knielen, van een breeden kring zyner insgelyks knielende Zwitzeren omstuwd. Hier op ging hy aan het beroemde bronzen Beeld, van zynen Voorganger Petrus, hulde bewyzen; de voet des

op

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1794, bl. 89. en, in dit Deel, hier boven, bl. 73.

op een hoogen ſtoel geplaatſten Apostels wierd eerst voor hem afgewiſcht, hy kuschte denzelven toen, nam het Calotje van zyn hoofd, en wreef zynen kaalen kruin van onderen tegen de koude voetzoolen van Petrus heen en weder.

„ De voetkus des Pauſen zelve blyft ſteeds nog in gebruik. Men vergt dien echter aan Proteſtanten, die zich aan dit Hof willen laaten voorſtellen, niet af. 't Is waar, men vraagt hun of zy zich aan alle plegtigheden onderwerpen willen, die het naderen tot zyne Heiligheid verzellen; doch zy weeten reeds te vooren wat hier van zy. Toen ik, by myn eerſte verblyf (*), aan myne nieuwsgierigheid in dat opzigt voldoen wilde, wierd ik met mynen Reisgenoot tegen den avond in het Vaticaan ontbooden; een reeks van donkere en leege vertrekken bragten ons in de weinig beter verlichte Antichambre, waar ſlechts twee in 't midden ſtaande Geridons ieder een waschkaars droegen: banken gingen rondom de muuren, om den geenen, die audientie begeeren, en den kamerbedienden des Pauſen, het wachten draaglyker te maaken. Dit duurde voor ons omtrent ½ uurs, toen wy, naa aflegging van hoed en degen, door nog twee andere vertrekken heen in dat van den Paus werden binnengelaaten: drie Spaanſche kniebuigingen, en by de derde eenige vertooning als of men nog laager bukken wilde, waarin men dan door een teken van opbeuring kwanswys verhinderd wordt, voldeeden voor ons; doch een Prælaat, die ons verzelde en voorſtelde, bragt in de daad zyn mond aan den muil zyns Geeſtlyken en Waereldlyken Heers. De Audientie duurde omtrent een ½ uurs, ſtaande, en de Converſatie, die in 't Italiaansch gehouden werd, ging over de merkwaardigheden van *Rome*, het Climaat, den toevloed van Vreemdelingen, en dergelyke algemeene waarheden. By het afſcheidneemen vernieuwen zich de kniebuigingen. Een wit tot op de voeten nedervallend Overkleed, en een roode Calot achter op 't hoofd, zyn zyne gewoone kleeding: wanneer hy uitgaat, komt hier een roode, ſlechts aan twee zyden wat opgetoomde, Hoed over heen."

„ Breed is de Reiziger over 's Pauſen hoedanigheden en wer-

(*) De Heer MEERMAN is nogmaals in *Italie* geweest, en wat hy toen opdeed verwerkt hy in deeze *Berichten*.

werken; doch wy kunnen hem hier in niet volgen. *Wy* voegen 'er alleen dit by: „ De Cardinaalen, ſchoon op weinigen na alle van BRASCHI's ſchepping, ſchynen hem over 't algemeen niet zeer genegen te zyn, en klaagen dat zy byna in niets geraadpleegd worden, en hem byna alleen by plechtigheden ontmoeten of ſpreeken; doch zyne indiscretie van reeds meer dan negentien jaaren geregeerd te hebben, kan misſchien daar wel een weinig toe medewerken."

Kort is het verſlag van *Gaſerta*, de eerſte plaats op het grondgebied des Konings der twee *Sicilien*. Aartig is het berigt der Colonie *St. Leücio*, door den tegenwoordigen Koning zelven aangelegd. 't Zal ons niet verveelen, en zeker den Leezer vermaaken, als wy dit goeddeels overneemen. „ Wie ook," ſchryft de berigtgeevende Reiziger, „ wie ook in de Hoofdſtad het beſtuur over de twee *Sicilien* voeren moge, te *St. Leücio* is FERDINAND IV waarlyk Koning; en dit kleine gebied zyner eigene ſchepping trekt een aanmerkelyk *gedeelte zyner* opletteuheid naa zich. Hy heeft 'er zich een aartig klein Paleis, vlak tegen het gebergte aan, en reeds een weinig verheeven, laaten bouwen, gelyk het vandaar ook den naam van *Belvedere* draagt. Een yzeren hek ſtaat hier iets meer in de laagte vlak tegen over, en ſtrekt ter zelver tyd ten ingange van het Dorp. Twee ryen huizen loopen aan beide zyden van dien ingang, en verwyderen zich daar naa met een ſtompen hoek van elkander; men telt reeds over de 100 deezer woongebouwen, en de populatie bedraagt een 700 zielen. De Koning heeft alle deeze huizen laaten oprichten, vry ruim, en met verſcheide vrolyke kamers voorzien; en ze daar naa aan gehuwde lieden ten verblyf geſchonken, te gelyk met één of meerdere weefgetouwen voor Zyde: behalven de kleine preſentjes, die zy daar naa, wanneer zy zich wel gedraagen, nog van tyd tot tyd genieten.

„ De geheele Colonie beſtaat alleen uit Zydemanufacturiers; doch zy arbeiden alleen voor 's Konings rekening, gelyk men ook in een Magazyn te *St. Leücio* zelve, en in een ander te *Napels*, het taf, fluweel, gaas, *ras de more*, en alle de andere ſoorten van Zyde-waaren, die hier vervaardigd worden, kan koopen. —— De eigenlyke Fabriek, waar (behalven 't geen de gehuwde lieden in hunne huizen doen) alles, van het Cocon af, door ſpinnen, haspelen, weeven, verwen, en alle andere operatien heen, wordt toe-

bebereid, is aan het Koninglyk Gebouw vastgehegt. Men laat hier ook jonge Meisjes, uit *Caſerta*, die anders geen Colonisten zyn, tot bearbeiding toe.

„ De Wetten deezer Colonie, in welker zamenſtel de Monarch zekerlyk de handen gehad heeft, zyn over 't algemeen niets minder dan ongeestig, indien ik my van dit woord by de ſtof der wetgeeving bedienen mag. 'Er is eene Catechismus bygevoegd, die de reeks van pligten voor deeze Burgers en Burgeresſen bevat; de blinde gehoorzaamheid der Onderdaanen aan den Landsheer, en hunne verplichting om hem de lasten, die hy goedvind uit te ſchryven, gewillig en gehoorzaam op te brengen, zyn onder de ry derzelven vooral niet vergeeten: boven dat krygen de Kinderen in een Normaalſchool onderricht.

„ De Colonisten draagen allen dezelfde Kleeding; ook worden zy allen in rang aan elkander gelyk gerekend; ſlechts de *vyf Oudſten* uitgezonderd, welke (want dit is hier de benaaming eener waardigheid,) door de Inwoonders zelven verkoozen worden om de twisten by te leggen, de kas te beſtuuren, en 't geen 'er verder van bewind mogt te pas komen. Onder den Koning, en met den Parochiaan en de overige Priesters, is hun de beheering der ganſche Volkplanting toevertrouwd. —— Men erft te *St. Lucia* ſlechts in den vierden graad van elkander; en, zo deeze ontbreekt, wordt de nalaatenſchap eens inwoonders in de openbaare Kas, uit welke de Weeskinderen onderhouden worden, geſtort.

„ De Jongens mogen eerst op hun 20ſte en de Meisjes op haar 16de jaar zich in den Echt begeeven, beide naa een getuigenis hunner ervaarenheid bekomen te hebben in het werk, waar mede zy in 't vervolg huns leevens de kost moeten winnen. —— Op eenen der Pinxterdagen worden aan alle jonge lieden, die de jaaren om te kunnen trouwen bereikt hebben, Roozen uitgedeeld; een roode aan iederen Jongeling, een witte aan elke Jonge Dochter. In de Kerk verzamelen zy zich met elkander, en 'er wordt geofficieerd. Naa den dienst biedt elk aan het Meisje, waar voor hy genegenheid heeft, zyne bloeme aan: geeft zy hem de haare in plaats, zo is het jawoord ſtilzwygend uitgeſprooken; doch indien zy zyne Roos beleefdelyk weigert, moet hy ook van de aanſpraak op haare hand, zo niet voor altyd, ten minſten tot het volgend Pinxterfeest, afzien. Ik twyfel intuſſchen, of iemand,

die zyns lots niet volkomen zeker is, zich aan dit *Roozen* aanbieden wel ligtlyk zal blootftellen."

Meer dan de helft van dit Boekdeel is aan de beschryving van *Napels* gewyd, en 's Reizigers waarnemende geest laat niets gewigtigs, nuttigs of aartigs, onopgemerkt, en wordt veelal met zeer juiste aanmerkingen en bedenkingen doorvlogten. Wy kunnen niet naalaten, doch zeer verkort, op te geeven wat de Schryver vermeldt wegens de *Normaalfchoolen* zo in die Stad als in het Koningryk. „ De naauwe betrekking tusfchen dit Hof en dat van *Weenen* hadt het gerugt der *Normaalfchoolen*, met al het nut dat men 'er in des Keizers Staaten voor het gemeen van ondervondt, al fpoedig herwaards doen overwaaijen, en men begon, een jaar of zes geleden (*), met zeer veel yver, ze ook in deeze Hoofdftad, en zo veel doenlyk ook in de Provintien, in te voeren." Hier van en van de Leerwyze verflag gegeeven hebbende, zonder de gebreken te verheelen, vaart hy voort: „ Met dit alles ziet men, dat de Kinderen *leeren redeneenen*, en 't geen men hun mededeelt volkomen verftaan. *Ik zag 'er één'* eene Phraſe, door my opgegeeven, en die zyn Leeraar opzettelyk met fouten ter neder had geſchreeven, corrigeeren, en de redenen en regelen, waarom het dus en niet anders geſchreeven moest worden, meesterlyk ontwikkelen. —— Ik wenschte onder ons wel eens het *Nederduitſche* School te ontmoeten, daar iets dergelyks kon worden bygewoond. Met één woord, zo deeze onderneeming met dezelfde warmte ware doorgezet, daar ze aanvangelyk mede was ingevoerd, zoude misfchien binnen twintig of dertig jaaren eene Natie van *Lazaroni* in een gepolyster, beter onderweezen en zedelyker Volk hebben kunnen omgeſchaapen worden. —— Maar, helaas! deeze Volksverlichting kwam niet met het belang van een groot gedeelte der Geestlykheid overeen, die 'er zich in 't vervolg een minderen invloed op de Schaapen hunner welde door voorſpelden, of de invoering van Ultramontaniſche beginzelen in de Kerk; en dit gaf met de domheid, de traagheid, de bigotterie van anderen uit dezelfde Kerk-Orde aan deeze ſchoolen den eerſten knak; den tweeden en nog geduchteren ontvingen zy van de Fran-

ſche

(*) Deeze Reis is in den Jaare 1791 en 1792 gedaan.

ſche Omwenteling; en ſedert dien tyd heeft ook het Miniſterie, ſidderende om over wyzer Onderdaanen te regeeren, de lust, om die inrichting verder door te zetten, ten eenemaal verlooren, (als of ihen, om het leezen, ſchryven, en zyne pligten, te verſtaan, noodwendig een *Jacobyn* moest worden! (*)) en het laat nu ſlechts wat 'er is, zonder, zo veel het zich zelve niet tegenſpreekende doen kan, aan eenige uitbreiding meer te denken. — Te *Sorrento* bevinden 'er zich een paar deezer ſchpolen, waar verſcheide honderd kinderen onderweezen worden; doch meest voor rekening van Particulieren."

Wy zullen ons haasten om ook van het IVde en laatſte Deel deezes onderhoudenden Werks verſlag te geeven. — Aan dit Deel zyn twee Bylaagen toegevoegd. De eerſte behelst een *Bericht der Encauſtiſche wyze van Schilderen*, eerst onlangs weder ingevoerd. — De tweede behoort tot het Eerſte Deel, en beſtaat in *eenige Verbeteringen van het geen daar, omtrent het Finantieweezen van Saxen, gezegd is.*

(*) De Parentheſis is van den Schryver MEERMAN zelve. Dan hoe veele Lieden zyner denkwyze in het Staatkundige hebben ook hier te Lande de Verlichting tragten tegen te werken, en het met de daad gedaan!

Grondwetten van de Franſche Republiek, door de Nationale Conventie aan het Franſche Volk voorgeſteld, Fructidor, het derde Jaar der eene en onverdeelbaare Franſche Republiek. Uit het Fransch vertaald. Te Breda, by W. van Bergen. *In gr.* 8vo, 58 *bl.*

De Boekhandelaar VAN BERGEN bezorgt ons zeer ylings de Vertaaling deezer Grondwetten; die ongetwyfeld ſterk gezogt zal worden in deeze dagen, in ons Vaderland. Ze zyn voor geen uittrekzel vatbaar.

Het Slotädres van de *Nationaale Conventie* aan het *Franſche Volk* agten wy niet ongepast hier af te ſchryven. —— „ *Franſchen!* Na lange beroeringen, zult gy, „ met over uwe Conſtitutie uitſpraak te doen, uw lot „ bepaalen.

„ Zedert langen tyd had het Vaderland luide geroe-

„ pen

„ pen om eenen vryen Regeeringsvorm, welke, in de
„ Wysheid der Grondbeginzelen, de waarborg zyner
„ duurzaamheid moet vinden. Hebben uwe Aangestelden
„ (*Mandatarissen*) dit doelwit bereikt? Zy geloven
„ het; zy hebben sterk 'er de begeerte toe gehad.

„ Patriotten van 1789, die midden onder de Revo-
„ lutionaire klippen zuiver bleeft; Edelmoedige Krygs-
„ lieden, die uw bloed voor 't Vaderland stortte; Bur-
„ gers, die orde en rust bemint, neemt hier van het
„ onderpand aan; het is in den Regeeringsvorm gelegen,
„ welke U aangeboden wordt; deeze alleen ons den Vrede
„ geevende, kan by trappen den overvloed en het geluk
„ wederbrengen.

„ Franschen! Burgers van alle de beroepen, van alle
„ de gevoelens! hereénigt om U het belang van het
„ Vaderland; ziet vooral niet om van het punt van
„ waar gy afgaat! Eeuwen zyn 'er zederd zes Jaaren
„ verloopen, en, indien het Fransche Volk moede van
„ Revolutie is, is het niet moede van de Vryheid. Gy
„ lydt, wel is waar; maar gy zult niet in nieuwe Re-
„ volutien te bewerken, maar in het eindigen van
„ die, welke aangevangen is, het eindperk uwer rampen
„ vinden.

„ Neen; gy zult aan de Republiek, die tot heden
„ toe niet georganiseerd was, de onheilen niet toeschry-
„ ven, welke niet kunnen herbooren worden onder eenen
„ Regeeringsvorm die vry zonder losbandigheid, en sterk
„ zonder despotismus, zal zyn.

„ Souverein Volk! hoort de stem uwer Aangestel-
„ den; het ontwerp van Maatschappelyk verdrag, welk
„ zy aanbieden, is gedicteerd geworden door de begeer-
„ te tot uw geluk; het komt U toe 'er uw zegel aan te
„ hechten; raadpleegt uw belang en uwe glorie, en het
„ Vaderland zal behouden zyn!"

Raad-

Raadgeving aan de Bevoorrechte Standen in de onderscheiden Staaten van Europa, voordvloeiende uit de noodzaaklykheid en eigenaartigheid der Grondbeginſelen van het Staatsbeſtier. Door JOEL BARLOW. *Naar den derden Druk uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1795. *In gr.* 8vo, 105 *bl.*

Wy deeden, by de Uitgave van het Eerſte Deeltje deezes Werks van den Staatkundigen BARLOW, des aankundiging, gepaard met eenige Aanmerkingen (*). 't Zelve bevatte vier Hoofdſtukken, getyteld: I. *Het Leenſtelſel.* — II. *De Kerk.* — III. *Het Krygsweezen.* — IV. *De Handhaaving van het Regt.* Dit Stukje aangekundigd vindende, hoopten wy de nog beloofde Hoofdſtukken: — V. *De Inkomſten en Uitgaven van den Staat.* — VI. *De Middelen van beſtaan.* — VII. *De Letterkunde, Konſten en Weetenſchappen.* — VIII. *Het Regt van Oorlog te verklaaren of Vrede te maaken*, te zullen aantreffen; doch alleen het Vde Hoofdſtuk vinden wy ons geleverd.

Een berigt des Schryvers meldt ons deswegen. „ Kort „ naa de uitgaave van het Eerſte Gedeelte van dit Werk„ je, in February 1792 (†), werd myn aandagt na ande„ re voorwerpen afgetrokken, en 't was my niet mogelyk „ het Tweede Gedeelte zoo ſpoedig te voleinden als ik „ my in den beginne had voorgeſteld. Ik verliet *Enge„ land* in November, en toen ter tyd de drie laatſte „ Hoofdſtukken, door my in de Inleiding aangekondigd, „ nog niet afgewerkt hebbende, liet ik dit Hoofdſtuk, „ *over de Inkomſten en Uitgaven van den Staat*, in han„ den van den Boekverkooper, met verzoek om 't zelve „ afzonderlyk uit te geeven. Dan de dwang, welke men „ ten zelfden tyde in dat Land op de Drukpers legde, „ deedt hem het beſluit neemen, om niet alleen dat ge„ deel-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1794, Eerſte Stuk, bl. 497.

(†) Dus hebben wy de Tydsaanduiding van de Uitgave des oorſpronglyken Werks, over welker gemis wy, ter aangeduide plaatze, in onze Beoordeeling, klaagden.

„ deelte van 't Werkje te laaten liggen; maar ook zelfs
„ uit te ſcheiden met het verkoopen van het Eerſte. ——
„ Onlangs heeft hy myn handſchrift aan my te rug ge-
„ zonden: en thans geef ik het zonder de minſte verande-
„ ring over aan de Vrye Drukperſe van *Parys*."

Welk een vreemd verſchynzel! Zulk eene Aanduiding wekt de aandagt. Ongeſtoord is de Uitgave van het Eerſte Deel in ons Land gegaan, ſchoon in 't Jaar 1794. Dan nu komt de Vertaaler met zyn naam te voorſchyn, daar de Opdragt aan den Burger-Repreſentant HAHN uit *'s Haage* onderſchreeven is door den Burger W. TROMP.

Wat dunkt u, Leezers, van den Aanhef deezes Hoofdſtuks? —— „ De rampzaligſte toeſtand, waarin eenig Volk
„ zich immer kan bevinden, is die, waar in deszelfs
„ Staatsbeſtier het tot zyn voornaamſte doelwit ſtelt om
„ de algemeene inkomſten geſtadig al meer en meer te
„ vergrooten. Zodanig een ſtaat van zaaken is in waar-
„ heid niets anders dan een ſteeds duurende Oorlog tus-
„ ſchen een klein getal van lieden die het bewind in han-
„ den hebben, en de groote menigte van arbeidzaame
„ burgeren, die alles moeten opbrengen; of liever, ten
„ einde de dingen met derzelver weezenlyke naamen te
„ beſtempelen (*), en geene andere uitdrukkingen te bezi-
„ gen, dan de zulke, welke de aart van 't geval zelfs
„ gedoogt, in dusdanige omſtandigheden beſtaat de eenige
„ werkelyke bezigheid van hun, die de algemeene be-
„ langen regelen, alleen te plonderen, en op eene be-
„ hendige en bedekte wyze te rooven, naar gelang het
„ een of ander dier beide wegen, die zy ten dien einde
„ kunnen inſlaan, hun het meest geſchikt ſchynt, om
„ hun oogmerk te bereiken: terwyl 'er intusſchen voor
„ het volk niets anders overig blyft, dan alleen dit, dat
„ het alles, wat het heeft, zoo zorgvuldig mogelyk ver-
„ bergt, of dit geduldig overgeeft, naar maate deszelfs
„ beheerſchers het hun afeiſchen, en dat het dus, door
„ deeze onmenſchlykheid tot wanhoop vervoerd, aan al wat
„ nyverheid heet, vaarwel zegt, en in eene veragtlyke
„ werkeloosheid zyne dagen doorbrenge, ten einde zich
„ dus voor het minst nog ſteeds het verdriet te beſpaa-
„ ren,

(*) BOILEAU, *Sat.* I. *J'appelle un Chat un Chat, et Rolet un Fripon.*

„ ren, van te moeten zien, dat het alleen voor den gee-
„ nen zwoegt, dien het met reden haat."

Harde *woorden* —— doch ongelukkig *waarheden*, die de Schryver betoogt. —— Wel is waar meest ten aanziene van *Engeland*. —— Maar veele paſſen ook *elders*. Wie voelt dit niet als hy leest, ten aanziene van de *Belastingen op de Leevensmiddelen* geheeven? „ De voor-
„ naame kunst, om deeze op zodanig eene wyze te leg-
„ gen, dat men verzekerd zy, dat die ook werkelyk zul-
„ len geheven worden, beſtaat daarin, dat men de ſom,
„ welke men ten behoeve van het Staatsbeſtier verkiest
„ te heffen, den prys van al dat geene inlyve, waar
„ voor de menſchen, geduurende hun geheele leeven,
„ genoodzaakt zyn geld te betaalen. Dit is iets, het geen
„ men aan al onze vermaaken, aan alles wat ons tot
„ gemak verſtrekken kan, aan alles wat wy noodwendig
„ behoeven, even als het aas aan een visch-angel, vast-
„ hegt. Deeze angel is onafſcheidbaar aan het aas ge-
„ hegt, en het aas beſtaat in ons aanweezen. Met opzigt
„ tot de byzondere Perſoonen, ieder op zich zelven be-
„ ſchouwd, is het geenzins de vraag: *zullen wy de be-*
„ *lasting werkelyk betaalen, dan niet?* —— maar wel: *zul-*
„ *len wy blyven voortleeven?* —— De duur van het leev-
„ ven zelf bepaalt dus de volduuring der belasting, en
„ dus is dit de taal van het heerſchend ſtelzel: ——
„ *Betaal uwe ſchatting aan het Staatsbeſtier, of wel be-*
„ *taal den tol aan de natuur!*"

Men waane egter niet dat de Burger BARLOW alle Schattingen en Belastingen verwerpe. Neen, ver van daar. Doch zyne Aanmerkingen en Bedenkingen deswegen zyn te uitvoerig en te aaneengeſchakeld om hier plaats te vinden, en wy twyfelen niet of ze zullen in het Werk zelve naageſlaagen worden. —— Wy hoopen dat de Burger BARLOW lust zal hebben, en gelegenheid vinden, om de nog ontbreekende Hoofdſtukken af te werken; en dat de Vertaaler 'er zyne Landgenooten mede zal begunſtigen.

Geſprek van MINERVA *met den Burger* ELEUTERIOPHILUS WEETGRAAG, *gehouden te Amſterdam, in den nagt tuſſchen den* 13 *en* 14 *Aug.* 1795. *Te Amſterdam, by* Schalekamp, Keizer, *en alom. In gr.* 8*vo*, 8 *bl.*

Het Beeld van MINERVA, te *Amſterdam*, op de *Nedermarkt*, zints den 19 Juny, geplaatst, met een *Schild* in haare rechte hand, ter aanduidinge van de *Gelijkheid* in het ſtaan *na*, en het begeeven *van*, alle Ampten en Bedieningen, met het Onderſchrift: *Geen Gunſt — maar Verdienſten*, wordt in dit Stukje voorgeſteld een zeer misnoegd gelaad te hebben aangenomen. — De Burger E. WEETGRAAG met haar in geſprek treedende. Een Geſprek, waarin deeze Godinne, by den aanvang, betuigt, tot haar leedweezen, WEETGRAAG te moeten zeggen, *dat zyne* VRYHEID *nog een weinig kraupel was — dat zyne* GELYKHEID *nog eenigzins hinkte —* en *dat zyne* BROEDERSCHAP *nog wat veel over beide zyden mank gaat.*

Dit zyn de drie Hoofdſtellingen over welke dit onderhoud loopt, en wy gelooven, dat de taal van MINERVA veelen, ten opzigte van een en ander deezer drie Onderwerpen, niet zeer aangenaam in de ooren zal klinken: te minder, om dat zy, in veele gevallen, *daadzaaken* bybrengt, die de Proeven opleveren van haare Stellingen. Deeze Proeven zyn ſoms dugtig en onwederlegbaar; in andere gevallen min beſliſſend; meer op veronderſtelling en redenkaveling gegrond.

Wy twyfelen niet, of het zal Leezers in menigte vinden. Wat de wyze van voordragt betreft, 't ware te wenſchen geweest, dat de Schryver zyne *Fictie* meer in 't ooge gehouden hadt. Men kan bladzyden leezen zonder om MINERVA te denken, en men zou haar geheel vergeeten, zo de Schryver haar nu en dan niet weder duidelyk in 't ſpel bragt. Haare taal ook, als zy meer rechtſtreeks het woord voert, is wel wat de denkbeelden betreft, doch in de wyze van voordragt niet zeer gelyk aan zichzelve. Nu ſpreekt zy de taal paſſende aan de verbeelde *Godin der Wysheid*, dan weder vervalt zy in het laage. Het mengzel van *Heidenſche* en *Christlyke* denkbeelden, daarenboven, veroorzaakt eene oneenpaarigheid, die, by het beter doorhouden van de Fabel, zou hebben kunnen vermyd worden.

Twee

Twee Redevoeringen, of zoogenaamde Voorlezingen, veelal in Hollandſche Spreekwoorden, gedaan in het Letterlievend Genootſchap Doctrina et Amicitia, *in den Jaare* 1790 *en* 1793, *binnen Amſterdam. Te Amſterdam, by* W. Wynands, 1795, 46 *bl. in gr.* 8*vo.*

Wy waren de plank geheel niet mis, toen wy vaſtſtelden, dat deeze twee Redenvoeringen uit de pen vloeiden van denzelfden geestigen Schryver, wiens *Verhandeling over den Oorſprong en Lotgevallen van het Liedeken* WILHELMUS VAN NASSOUWEN wy onlangs aankundigden (*): deeze, ſchoon in tyd van Uitgave *vroeger*, was ons *laater* in handen gekomen; en vinden wy in de openbaare Aankundigingen vermeld, dat wy ze aan 't zelfde Vernuft te danken hebben. —— Borg durven wy 'er voor tekenen, dat men ze met geen minder genoegen, dan de even gemelde, zal leezen. De Opdracht aan vier Vrienden is van een zelfde gehalte. In dezelve ſtelt hy de redenen voor, waarom hy het hudje met mudje geeft, en den geheelen ſantekraam van zyne ſpreekwoordelyke Redenvoeringen, beſtaande in twee ſtuks. Onder andere geeft hy zynen Vrienden de gerustſtelling: „ Deeze ſtukken zyn door „ my uitgeſprooken in de fraalje dagen van *Olim*, niet toen de „ Duivel een klein kind was, maar toen Willem Friſo, bygenaamd de Vde, in een Engelſche Almanach, voor Koning „ van Holland wierd uitgekreeten, ik wil zeggen uitgeroepen, en de Aristocratie, onder een Oranje dekmantel, den „ grooten Heer ſpeelde, tegen allen en een iegelyk, die niet „ naar haare pypen wilde danſen, nog met het Staatkundig „ tydgeloof overeenkwam, het geen dan ten gevolge had, „ dat de vryheid van ſpreeken ſommigen myner goede kennisſen is bekomen als de hond de worst, Adres op de Heilige „ weg en over de Plantagie, zonder dat 'er by my ooit of „ ooit een haan na gekraaid heeft, veel min een Christenziel, „ hoe genaamd, my immer, direct of indirect, dieswegens een „ rechterlyk compliment gemaakt, *poſito ſed non conceſſo*, dat 'er „ in ons midden een Afſtammeling van den *Burger* Judas (†) „ was geweest, die gemeend had den Drommel dienst te doen „ met 'er kwaad uit te zuigen, en zulks ter plaatze des Gezags getrouwelyk, of wel ongetrouwelyk, over te brengen, „ en dat, *Nota Bene*, niet tegenſtaande, gelyk u bewust is, onze „ zeer

(*) Zie hier boven bl. 391.

(†) „ Niemand uwer ſtoore zich aan den tytel van *Burger*, den Verraader Judas gegeeven: want wie weet niet dat een ieder thans *Burger* genoemd wordt. Dit is zoo algemeen, dat de Man met het ſtokje in het Doolhof, by het vertoonen zyner Poppen, zegt, *daar hebt gy den Burger Salomon's daar hebt gy den Burger Goliath*, enz."

„ zeer dierbaare Overheden in de hartſte dagen van hun ſiekelyk
„ aanweezen het genoegen hebben gehad, om, zoude redenen
„ te geeven, want dit is juist niet de liefhebbery van een
„ Deſpoot of Inquiſiteur, op ons vriendſchaplyk en lantaam
„ gezelſchap de plak te leggen: zoo dat van dien kant gezo-
„ vaar." —— In deezen trant gaat de Redenaar voort met re-
den te geeven van zyn in 't licht zenden deezer twee Red-
voeringen.

In de eerſte Redenvoering, aanvangelyk, getoond hebbende, dat 'er *niets nieuws is onder de zonne*, zegt de Redenaar: „ Ik zal Ul. *voorleezen een aantal Hollandſche Spreekwoorden*, „ die ik hier en daar met een enkel woord zal zamenhegten, „ zodanig, dat daar uit een *totum quid*, een geheel, zal gebo-„ ren worden.

„ Denkt egter niet M. H. dat gy in my Frans Rabes zult „ zien herleeven. Neen, wy verſchillen zoo veel van een als „ het machtig Amſterdam van 't nederig Amſtelveen. Wanneer „ Gylieden de nagelaatene ſchriften van dien *Held* hebt inge-„ zien, zult gy zekerlyk verſtaan hebben de woorden, maar „ geenzins den zin der woorden; doch by *my zult gy verſtaan* „ en de woorden en den zin, ſchoon *Gylieden, zoo min als ik*, „ het verhandelde zult begrypen. Niet te min verbeeld ik my „ dat gy 'er meer van zult wegdraagen, als van eenen on-„ ſterfelyken DE LOVER in zyne *wezenlykheid der dingen*. ——

„ Welaan, ik ſteek van den wal af, en begeef my langzaa-„ merhand in zee, hoopende op uwe goedgunſtigheid; want „ onder zulk een zeiltje is goed roeijen, hoe zeer ik bym „ niet weet, hoe ik de ſpillen by een zal krygen, hoe ik de „ enden by elkander zal houden, of in wat vorm ik dit ſtuk „ gieten zal: dewyl het zeker een heet hangyzer is om aan „ te tasten; naardemaal men gevaar loopt van den Os op den „ Ezel te ſpringen; evenwel al doende leert men, 'er is geen „ begin of 'er komt een einde: een geſtadige jaager wint veld. „ Het is my in deezen tot een goeden ruggeſteun, dat ſchoon „ Keulen en Aaken niet op eenen dag gebouwd zyn, kom „ egter met den tyd Harmen in het wambuis, en alle dagen „ een draadje word het een hembdsmouw in 't jaar: niet te „ min leert my de Voorzigtigheid, de moeder der fyne bier-„ glazen, dat men niet alles zeggen moet wat ons voor den „ mond komt, aangezien aan de eene zyde het kwaad kersen „ eeten is met groote Heeren, en waarom niet met gelem-„ de? en aan de andere zyde moet, in zulk een gezelſchap „ als dit, het kind zynen Meester niet willen leeren, dat zal „ te paſſe komen als het vyfde rad aan den wagen."

Op deezen ſpreekwoordlyken trant tot het einde voortvaren-de, gispt hy veeler Staats- en Regeeringsgedraagingen op een allergeestigſte wyze.

De tweede Redenvoering, vooral niet minder dan de eer-ſte,

, ſlaat op het zelfde aambeeld: en verzoekt de Redenaar rlof, om zyne Hoorders „ wederom te mogen onthaalen op een *aantal gemeenzaame Hollandſche Spreekwoorden*, die; hoe zeer van elkander afwykende, echter, aaneengeſchakeld zynde, eene Redevoering zullen uitmaaken, eene Redevoering nogthans, niet ongelyk aan het gelapte kleed van den Prins des Italiaanſchen Tooneels."

Wy zullen 'er een brokje uit afſchryven; onze Leezers herinnerd hbende, dat deeze tweede Redenvoering in den Jaare 1793 daan is: „ Men moet ſomtyds lachen, dat men werk heeft ('t zy met oorlof gezegd) zyn buik vast te houden, wanneer men de menſchen ziet zich in allerlei bogten wenteleu en draaijen; kunnen zy met een leeuwenhuid hun oogmerk niet bereiken, dan doen zy een vosſenvel aan: want zo als de juffrouw danst, danst ook haar hondeke. Neemt eens; is de zon, die zy aanbidden, Cæſarsgezind, dan wordt Cæſar ſtraks een Gideon, een Joſua, een grenzen grendel, een Keizer als tweepaar Keizers, het kan niet beter, Saturnus Eeuw herleeft, Vivat de Prins! De Romeinen moesten in dien tyd ter degen mores leeren, zy hadden het van den onguuren gemaakt, en dagten dat het volk de Baas was, en de Regenten niet meer dan hunne Repreſentanten; ja; in dit wanſtallig geloof verkeerende, hadden zy de Koninglyke Waardigheid voor altoos gedaan gegeeven, en hunnen laatſten Koning juist niet geguillotineerd, (dit werktuig was toen nog niet in *viridi obſervantia*, in een groen dat is leevendig gebruik) maar echter zonder veel pligtpleegingen weggejaagd en gebannen; vervolgens hadden diezelfde Romeinen het gebied zoo wat geſmaldeeld, tusſchen den Raad en het Volk; met twee Burgemeesteren aan 't hoofd, en reutelden dus jaaren lang van *Senatus Populuſque Romanus*, ten blyke dat het volk ook iets in de melk te brokken hád; maar in tyds veranderden *Burgemeesteren* zich zelven in *Burger-meesteren*; en zoo vervolgens zagtkens aan in Keizers: ten minſten Burgermeester Cæſar wierd Keizer, en toen lag de geheele Kersnacht des Volks aan ſtukken: hun gezag en invloed gingen om zeep, *Cæſar* boven! was veelal de klok, de oude Conſtitutie, dat is de eenhoofdige Regeering, ſtak het hoofd wederom op, en ſloeg der Vryheid ten eenemaal den bodem in. —— En zulks te regt, voegt 'er myne vleitong by, wat weet het Volk van die dingen? De Heeren moeten regeeren, en het Volk is in de waereld geſchopt om dienaar onderdaanig te ſpeelen: zelfs, indien het gewed was, en gy zoudt 'er een duit aan verhooren, zonden deeze luiden, enkel en alleen om de Mynheer de ſchoonen van de voeten te dienen, en zichzelfs niet te vergeeten, 't geen eigenlyk de ziel van de zaak is, by kris en by kras zweeren, dat de tiende Penning ten tyde van den

„ Hertog van ALBA nooit was ingerigt geweest om des Staat-
„ houders beurs en die van zyne Zoonen te vullen, nog om,
„ met den tyd, onze Voorvaderen in witte kieten te doen
„ loopen; maar eenvouwdig als een zoet en zagt huismiddel
„ om hunne Gemeenelands Obligatien, welke onder het Graf-
„ lyk Beftier machtig naar de kelder waren gegaan, op te zet-
„ ten., en onder dien dekmantel, want onder een zeiltje van
„ dien aart is goed roeijen, die goede menfchen, welke toen
„ al van Vryheid begonden te droomen, en dat fchynt hier te
„ Lande een oud zwak te zyn, een caperfon op de neus te
„ zetten en onder fun te houden; op die wyze hun bewa-
„ rende by eene lydelyke, dat is billyke, gehoorzaamheid, met
„ de gevolgen en aankleeven van dien: waar uit zy dan afleiden
„ dat onze Voorouderen elendig met den kop waren gebruid,
„ of liever verregaande gezondigd hebben, wanneer zy
„ hunne dulten aan den genadigen Heer niet aanftonds wil-
„ den opdokken, en deezer heilzaame belasting een fpaak in
„ het wiel te ftecken. En dit beweeren zy niet zoo maar in
„ 't honderd, neen, neen! zy hebben voor zich een krachtig
„ argument tegen de Socinianen, het geen, *fchoon later uit-*
„ gedacht, echter, naar hunner inzien, werkt voor het voorle-
„ dene, het tegenwoordige en het toekomende, en dus een
„ pleister is op allerlei wonden: namenlyk een hoogverlichte Se-
„ raphifche uitfpraak van de fchranderfte Leeraars der Sorbon-
„ ne, ten behoeve van den goeden LODEWYK DEN XIV, Koning
„ van *Frankryk*, gegeeven, ter gelegenheid dat zyne Allerchris-
„ telykfte Majeftelt zoo iet of wat in zyn binnenfte voelde
„ kloppen (in de wandeling noemt men dat ding *Confcientie*)
„ over zekere zwaare belasting, zyne geliefde Franfchen Aller-
„ christelykst opgelegd. Die Hoogeerwaardigheden waren van
„ advys, dat de Koning over deeze zaak geen de minfte com-
„ plimenten met zyn gewisfe behoefde te maaken; dewyl *de*
„ *eigendommen der Onderdaanen perfoonlyk de eigendommen der*
„ *Vorften zyn.* —— Op het zelfde aambeeld floeg zeker Bis-
„ fchop in zyn antwoord aan JACOBUS DEN I, Koning van *En-*
„ *geland*, toen deeze hem raadpleegde of hy geene Belasting
„ mogt leggen zonder toeftemming van het Parlement, *och ja*
„ *Sire*! zeide deeze Godvrugtige Prelaat, *zou U zulks niet vry*
„ *ftaan, Cy zyt de Adem onzer neusgaaten!*

„ By deeze bewyzen van Christen Godgeleerden hebben zy
„ nog een Heidensch bewysje aan de hand. 't Geen, ons dat by
„ van een Vorst komt, by hun alles afdoet, naamlyk de tegen-
„ woordige Keizer van *Marocco*, en die man zou 'er immers
„ niet om liegen? Keizers en Koningen liegen nooit, ten zy het
„ in hunne kraam te pasfe komt. Ik zeg deeze Keizer, die vol-
„ gens de laatfte brieven nog refpireert, hadt niet lang geleden
„ de Eer om in een Barbaarsch Manifest de Nationaale Verga-
„ dering der Franfchen te berigten, *alles het geen de Souverai-*

„ nen

„ nen gedaan hebben en doen, is de wille Gods. —— Dus af-
„ gedaan. Zoo dat in dit ſtuk is het by hun een ronde O; die
„ het geheel behoort, behooren ook deszelfs deelen: en dit
„ weeten zy is eene Mathematiſche, dat is eeuwige, Waar-
„ heid."

Joſeph van Arimathea, in zeven Zangen. Uit het Hoogduitsch van J. C. LAVATER. *Uitgegeeven door* J. VAN LOO. *Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. 1794. *In gr.* 8*vo.* 175 *bl.*

De meesten onzer Leezeren zullen ongetwyfeld den vermaarden Zurichzen Leeraar, en zynen ſchryfſtyl, kennen, en hier ook den Man vol vuurige Verbeeldingskragt en hoogvliegende Beſpiegelingen ontmoeten. Volgends het Voorbericht van den Burger VAN LOO, is dit Stukjen in rymlooze Jambi geſchreeven, en het word hier den Nederduitſchen Leezer in Poetiſch Proza aangeboden. Het is bygevolg een Digtſtuk, waarin men Digterlyke trekken verwagten moet: en zeker ontbreekt het hier aan dezelven niet. —— Hoewel wy zeer gaarne den Digteren eene Poëtiſche vryheid willen vergunnen, denken wy echter dat men in dezelve wel eens te verre gaat, vooral wanneer het waarſchynlyke wat al te veel uit het oog verlooren word; en of dit hier niet nu en dan eens geſchiedt, laaten wy den kundigen beoordeelaar over; ons ten minſten is het zo voorgekomen, dat aan Joſeph en zyne Vrienden woorden in den mond gelegd worden, die de denkbeelden en bevattingen van Jeſus Leerlingen te boven gaan. Voor 't overige is 'er zeer veel fraais en ſtichtelyks in dit Werkjen te vinden: en het tekent, over het algemeen, het warm gevoelig hart van den Schryver voor den verheven Perſoon van onzen Zaligmaaker Jeſus, en de ſterkſte hoogachting voor de zo zeer belangryke Waarheden des Christendoms: weshalven wy het met volle ruimte der leezing van alle hoogſchatteren en beminnaaren des Euangeliums aanbeveelen.

Historie der Hervormde Kerke en doorluchtige Schoole te Gent, zedert haaren aanvang tot derzelver einde: door W. TE WATER, *Predikant te Axel. Nieuwe Uitgave, met een Aanhangzel, dienende ter verbetering en vermeerdering van dezelve Historie, door* J. W. TE WATER, *Hoogleeraar, enz. te Leyden. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1794. *In gr.* 8*vo. Behalven 't Voorwerk,* 380 *Bladz.*

Indien de Leezer hier verwagtte eene algemeene beſchryving der Reformatie te Gent te zullen vinden, zoude hy zich

zeer bedriegen. Het Werk bevat alleen eene Geſchiedenis van de Kerk dier Christenen, die zich, in onderſcheiding van andere, uit het Pausdom uitgegaane, Gezindheden, by uitſtek Gereformeerden, of Hervormden, hebben verkoozen te noemen. Ondertusſchen heeft hetzelve voor de Liefhebberen dier Kerkelyke Oudheden zyne eigene waarde: 't is alleen maar te bejammeren, dat de geest van partydigheid, om niet te zeggen bitterheid, (die gewis eenen Historieſchryver niet past) 'er maar al te veel in plaats heeft. —— Behalven het Aanhangzel, op den titel vermeld, vind men hier nog de Levensbeſchryvingen, of Lofredenen, van en op *Nicaſius van der Schuere*, *Petrus Dathenus*, *H. Moded*, *Th. van Til*, en *Mr. Pieter de Ryke*, die zekerlyk hier en daar eenige niet overal voorkomende byzonderheden behelzen.

Liederen voor den Landman, door JAN VAN EYK, *Predikant te Loosduinen. Tweede Stukje. Te Amſteldam, by* J. Allart, 1794. 75 *bl. in* 12mo.

Dit Stukje behelst 31 Liederen, getiteld: *Aan myne Landgenooten*, *het verlooren ſchaap*, *het zieke*, en *het herſtelde beest*, *het ploegen*, *het zaaijen*, *het eggen*, *by het rypen van het koorn*, *het maaijen*, *by het dorſchen*, *het braakland*, *op het boter-*, en *kaasmaaken*, *de luije*, en *de naarſtige landman*, *de boomgaard*, *de onvruchtbaare boom*, *de bloeſem*, *het wieden*, *de moes-*, *kruiden-*, en *bloemhof*, *ſabbathslied*, *de vogelen*, *de leeuwerik*, *de oievaar*, *de lwenders*, *lente-*, *zomer-*, *herfſt-*, en *winterzang*.

Tot eene proeve geeven wy het volgend ſtukje:

BY HET MAAIJEN.

Want hy ziet, dat de wyzen ſterven, dat te ſamen een dwaas en onvernuftige omkomen. Pſ. XLIX. 11e.

WYZE: Pſalm CI.

't Is feest op 't Land. Het bly gejuich der maaijers
Vervangt de zucht, het zwoegen van de zaaijers;
De zoete loon van trouw volbragten pligt
Maakt d'arbeid ligt.

De Bindſter volgt den toom der jongelingen,
Hun zicht beweegt zich, op de maat van 't zingen,
Door 't goudgeel graan. 'Er tuimelt keer op keer
Een handvol neêr.

't Zie-

'k Zie halmen, die nog langer moesten groeiën,
En airen, die nog frisch en welig bloeiën,
En ſcheuten, pas ter halver hoogte, ſtaan
In 't rype graan.

Spaar Maaijer! ſpaar die onvoldraagen ſpruiten!
Vergeefsch! — geen zicht laat in haar' zwaai zich ſluiten,
Zy volgt haar' weg, en hoort niet naar myn beê.
't Moet alles meê.

Welk onderwys, myn vrienden! voor ons allen!
Zoo doet de dood ook ryp en onryp vallen,
Ontziet geen' ſtaat, geen bloezem van de deugd
Noch teêre jeugd.

Wen God beveelt, dan moeten we allen ſterven,
De dood doet eens ons allen 't leven derven,
En velt ons neêr, bereid voor de eeuwigheid,
Of onbereid.

Dat wy dan elk, in ons onzeker leven,
Naar 't waar geloof en hartsverandring ſtreeven!
Hoe menig een, die hier geen acht op gaf,
Verging als haf.

Wy vinden niet veel reden, om, in de beoordeeling van dit bundeltje, af te gaan van het oordeel, dat wy te voren (*) over het eerſte Stukje geveld hebben. Over het algemeen echter heeft het ons niet volkomen zoo wel bevallen, als het eerſte. Maar wy moeten 'er vooral byvoegen, dat wy wel gewenſcht hadden, dat de Dichter den wenk, dien wy hem ter aangehaalder plaatze gegeeven hebben, opgevolgd, en minder zyne byzondere Godsdienſtige gevoelens, of die van het Genootſchap waar toe hy behoort, in zyne Liederen ingevlochten had. Hy kon dan meer algemeen nut geſticht hebben, en zommige plaatzen zouden aan verſcheiden Leezers die ſmaiting niet veroorzaaken, welke zy nu zeker geeven zullen. Vooral valt deze aanmerking op de ſtukjes getiteld *het zieke*, en *het herſtelde beest*. In het eerstgemelde zingt hy, onder anderen, bl. 7:

Ik, ik ben het, die meineêdig
U beledig,
Daaglyks ongenoegen geef,
En dit ſtomme dier moet klaagen,
Smarten draagen,
Om het kwaad, dat ik bedreef

De-

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1794. No. 3, bl. 141—143.

Deze harde leer zal voorzeker de toeſtemming van zeer weinige denkende Leezers verwerven, en dus weinigen ſtichten kunnen.

Zedelyke Geſchiedenisſen, Verhaalen en Vertellingen. Te Amſterdam, by A. B. Saakes; *'s Hertogenbosch, by* de Wed. C. A. Vieweg en Zoon, 1795. *In gr.* 8vo, 100 *bl.*

Wy zien altyd Verzamelingen van deezen aart met genoegen verſchynen, om dat 'er doorgaans iets goeds, voor de geenen die ze in handen krygen, in gevonden wordt. Maar dikwyls hebben wy, met leedweezen, gezien, dat de Verzamelaars van zodanige Geſchiedenisſen, enz. met zo weinig oordeel te werk, en 'er zo ruw mede omgingen.

In de Verzameling die voor ons ligt vinden wy wel niets dat tegen het *zedelyke* aanloopt, maar ook evenwel niets dat zulk eene Verzameling noodig maakte. Veele der ſtukken zyn, in den waaren zin des woords, *Vertellingen*; de kinderachtige Raadzels, en weinig beduidende *Aanecdoten*, (*Anecdoten.*) *daar* buiten geſlooten: voorts zyn de meest gewigtige, en daarom ook de beste, Verhaalen *oude kost*, voor lang of kort reeds door ons elders geleezen; veele andere zyn van weinig of geen aanbelang, en ſommige zelfs van alle waarſchynlykheid ontbloot: en, behalven dit alles, is de ſtyl en voordragt van dien aart, dat zy de onkunde des Zamenſtellers, in taal en woordſchikking, zo wel als de onnaauwkeurigheid des Correctors en Drukkers, in de ſpelling, en vorming des druks, by het opſlag des oogs, terſtond verraaden. —— Met één woord, alles is even ſlordig.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Christen beschouwd in zyne Grootheid. Door CHRISTIAAN WILHELM OEMLER, *Consistoriaalraad en Archidiaconus aan de Stads- en Hoofdkerk te Jena, en Medelid van de Keurvorstelyke Akademy der nuttige Weetenschappen te Erfurt. Uit het Hoogduitsch. In twee Deelen. Te Amsteldam, by* M. de Bruyn. *In gr.* 8vo. *Iste Deel (zonder de Voorrede van XLIII bl.)* 212: *IIde Deel*, 271 *bl.*

Een Schryver moge, om zyn goed oogmerk, lof verdienen, in de behandeling van een belangryk onderwerp; wanneer de uitvoering der opgevatte taak niet beantwoordt aan de verwagting van gezond verstand en bezadigd oordeel, moet hy, in zo verre, geagt worden, kwalyk geslaagd te zyn. Dit geldt omtrent den Consistoriaalraad en Opperdiaken OEMLER. Gelyk wy, meermaalen, onze beredeneerde hoogagting voor den Christlyken Godsdienst hebben aangekondigd, zo verheugen wy ons telkens over het verschynen van Geschriften, vervaardigd met oogmerk om dit gevoel van hoogagtinge, in de waereld der Christenheid, te verwekken of te versterken. Doch of het hier aangekondigde Werk tot dat doel berekend zy, lydt by ons eenigen twyfel. Wy bouwen dien twyfel op de manier van uitvoeringe, bestaande, genoegzaam doorloopende, in een zwellende, hyperbolische en deklameerende, voordragt, meer geschikt om de verbeelding weg te sleepen en te verbysteren, dan om eene verstandige overtuiging voort te brengen, welke alleen geschikt is tot het verwekken en bestendig maaken van vaste en duurzaame indrukzels. Een en ander staal, uit ontelbaar veele, welk wy vervolgens zullen aanvoeren, zal deeze oordeelvelling billyken. Vooraf zullen wy het oogmerk des Geschrifts aankondigen. Het is, te ontvouwen de waarde en voortreffelykheid, of, gelyk OEMLER het verkiest te noemen, de Grootheid van den Christen, in de onderscheidene oogstanden, in wel-

ke hy kan beſchouwd worden. Hy doet zulks in een Negental Verhandelingen, of Afdeelingen. Zie hier de Opſchriften: *De Christen* (hier zou de algemeene benaaming van *Mensch* beter gevoegd hebben) *groot in den ſtaat der Onſchuld;* —— *van wegen Gods liefde tot de menſchen;* —— *door Jeſus Verlosſing;* —— *door Jeſus Opſtanding en Hemelvaart;* —— *door den Heiligen Doop;* —— *door het Geloof;* —— *door zyne vereeniging met God;* —— *door de Heiligmaaking*; en eindelyk, *groot door Gods bezondere Voorzorg en Regeering.* Vooraf gaat eene uitvoerige Voorrede, waar in de Schryver, naar zyne denkwyze, de *Oorzaaken* aankondigt, *waarom zoovelen de Grootheid van waare Christenen niet kennen.* Deeze Voorrede heeft zekerlyk haare waarde; en wy zyn van oordeel, dat, indien de Schryver, in de bewerking van zyn groot plan, denzelfden bezadigden redeneertrant hadde in agt genomen, zyn Werk aan het verſtandigſte gedeelte zyner Leezeren meer weezenlyke voldoening gegeeven, en meer algemeen nut zou geſtigt hebben.

Voor eene verdere ontleeding, dan door eene algemeene opgave van den hoofdinhoud, is het Werk niet vatbaar. Ook zullen wy zyn doorgaand Leerſtelzel niet toetzen, veel min, 't geen, naar onze wyze van denken, daarin met de waarheid onbeſtaanbaar is, wederleggen. Dit ware ons te verdiepen in een Godgeleerd twistgeding, waarvan wy een doodelyken afkeer hebben. Volgens onze belofte zullen wy ſlegts eenige ſtaalen ter proeve aanvoeren.

Spreekende van den ſtaat der Onſchuld, en des *Christens*, of liever des *Menſchen*, Grootheid in denzelven, (want ADAM voert zeer oneigen den naam van Christen,) rigt OEMLER tot hem, onder andere, deeze aanſpraak: „ Gy „ waart Gode gelyk, in zyne wysheid. Gy kon„ det inzien, wat waarheid, wat goed, en wat kwaad „ was. De wegen der deugd waren u bekend. Gy wist „ den weg ten hemel, en ter waare gelukzaligheid. Uw „ verlangen was de hemel, en uwe wenſchen de zalige „ eeuwigheid. Uw verſtand was doordrongen van een „ helder, een heerlyk ſchynend licht. Uw wil was „ heilig. De neiging tot het goede was ſterk. De afkeer „ van het kwaade was vuurig. Gy waart bekwaam, om „ in alles God te verheerlyken, en geheel tot zyne eer te „ leeven. Gy hadt het vermogen, om de zonde en alle

„ boos-

„ boosheid met ernst en yver te vermyden. Duizend be-
„ weegredenen drongen u, om heilig en Gode welbehaa-
„ gelyk te leeven. Dacht gy aan uwen Schepper, die
„ u heerlyk en wonderbaar gevormd had — die u zoo
„ veele kennelyke en onwraakbaare bewyzen zyner liefde,
„ zyner goedheid, zyner innige toegenegenheid gaf —
„ die u met zoo veele zaligheden overstroomde; welk een
„ heilige eerbied vervulde u dan, en noopte u, om
„ u zelven den Heere op het outer der onschuld en hei-
„ ligheid toetewyden; en u geheel aan Hem opteofferen!
„ Het Paradys was vol, overvloeiend vol, van de dui-
„ delykste en onwederspreekbaarste getuigenissen zyner
„ goedheid en liefde; en deeze alle spoorden u aan;
„ om alleen op God te zien, alleen aan God te denken;
„ alleen van God te spreeken, alleen God te looven,
„ en u met Hem alleen beezig te houden. Drongt gy
„ met uwe gedachten ten hemel in, voor welken gy ge-
„ schaapen waart, en waar verzadiging van vreugde en
„ lieflykheden aan de rechtehand des algenoegzaamen God
„ zyn — steldet gy u de grootheid uwer gelukzalig-
„ heid aldaar leevendig voor oogen; ô! welke krachtige
„ aanmoedigingen tot deugd en edele godvrucht troft gy
„ alom aan!"

Als aldus gevestigd in de gevoelens van godsvrugt en heiligheid schildert OEMLER den eersten mensch. 't Is eene gewoonte van veele Godgeleerde Zamenstelschry-vers, onzen Stamvader onder die gedaante te vertoonen. Onze Consistoriaalraad betreedt hier dus het oude pad. Hy doet het ook, met opzigt tot den spoed, met welken ADAM van die hoogte nederstortte in eenen poel, die een zo afgryzelyk, als zyn voorgaand standpunt bekoor-lyk, aanzien heeft. Men hoore hem, en oordeele: „ In eenen staat van bevestigde onschuld," dus doet hy ADAM spreeken, tot zynen Maaker, „ kondet Gy „ my niet scheppen; zulk eene bevestiging vereischt „ eene vaardigheid, om de tegenovergestelde beweegrede-„ nen tot het kwaade, ten allen tyde, te overwinnen; en „ standvastig het goede te verkiezen. En zulk eene „ vaardigheid is alleen door oefening te verkrygen; zy „ kan my niet aangebooren worden. Ik moest my der-„ halven noodwendig in de liefde tot het goede, en in „ den haat tegen het kwaade, oefenen; ik moest zulk „ eenen tegenstand ontmoeten, waardoor ik die noodige „ vaardigheid verkreeg. Ik vereere des, ô myn Schep-

„ per, in deezen Boom der kennisſe van goed en kwaad, „ uwe verbaazende wysheid. Ik erken uwe liefde „ uwe gansch zonderlinge liefde jegens my. Want zoo „ vaak als ik deezen boom opmerkzaam beſchouw, „ zoo vaak brengt hy my myne grootheid en myne voor- „ rechten te binnen; zoo vaak herinnert hy my die „ pligten, welken ik U mynen God ſchuldig ben. En hoe „ ligt was dit gebod! hoe overeenſtemmend met myne „ natuur! De vrucht had eene ſchoone gedaante — dan „ dit moest my doen gedenken aan de allesovertreffende „ ſchoonheid mynes beminnenswaardigen Scheppers; het „ moest my opleiden, om Hem aandachtig te beſchouwen. „ En wanneer ik deeze proeve doorgeſtaan hadde, zoude „ ik in het goede onveranderlyk bevestigd worden; zoo „ zoude ik opklimmen, gelukkig en met eere bekroond „ opklimmen, tot die volkomenheid, welke men alleen „ door oefening en door hebbelykheid verkrygt. Wie", doet OEMLER zynen geſchetſten Grooten Mensch vraagen, „ wie van myne ſterflyke nakomelingen *zou niet* ver- „ wachs hebben, dat ik zoo ligt een bevel zonder faalen „ zoude onderhouden? —— Dan zie! ik vergat wel draa „ mynen Schepper! ik ſtrekte myne hand uit — ik pluk- „ te het ooft — ik at van hetzelve — overtrad het gebod „ — en zondigde! Ik zondigde verſchrikkelyk! Ik zon- „ digde ſnoodlyk! Ik zondigde grouwzaam! Ik dacht „ niet meer aan myne uitneemende voorrechten; maar liet „ my door den ſtroom der zinlykheid onachtzaam wech- „ ſleepen!" De volgende ſpraakwending van onzen Schry- ver tot den eerſten mensch zullen wy, uit deeze Afdeeling, nog overneemen. „ Gy zult uwe hand naar de verbooden „ vrucht uitſtrekken! gy zult die neemen —— en, on- „ danks het uitdrukkelyk bevel uwes Scheppers, van de- „ zelve eeten! O! beef! ſidder! Bedenk u, koning des „ aardbodems! bedenk u, eerſte burger van deeze wae- „ reld! bedenk u, eer gy de hand naar dezelve uitſtrekt! „ bedenk u, eer gy ze neemt! bedenk u, eer gy van „ dezelve proeft! Waarlyk, God heeft het u uitdrukkelyk „ verbooden! Gy verliest daar door uwe gelukzaligheid; gy „ verliest God en den hemel; gy ſtort u zelven in einde- „ looze rampzaligheid; gy wordt een kind des duivels, en „ kind des verderfs, een onderdaan in het akelig ryk der „ duisternis, een kind des toorns en der ongenade uwes „ Gods. De hemelen, boven uw hoofd, zullen beeven, „ en de aarde zal ſidderen onder uwe voeten. *Alle de*

„ en-

„ engelen zullen treuren om uw ongeluk, en alle ſchep-
„ ſelen uwen val bezugten." —— „ Dan" ('t is nog al OEMLER die tot ADAM ſpreekt) „ gy begeeft u dieper in ge-
„ ſprek met den vyand uwer gelukzaligheid. Gy hoort
„ hem opmerkzaam aan. Gy gelooft indedaad hem meer
„ dan uwen Schepper, die nogthans de waarheid zelve
„ is. O! welke afſchuwelyke en ſnoode gedachten ryzen
„ oogenbliklyk op in uwe ziel! Gy denkt dat uw God,
„ die u beſtendig met zegeningen, als met geheele ſtroo-
„ men, overſtortte, een afgunſtig Wezen is, die u niet
„ gelukkiger wilde maaken, en niet wilde dat gy geluk-
„ kiger worden zoudt." Wat wordt 'er, onder dusdanige aantygingen, van de zo hoog geroemde Zedelyke Recht-heid van ADAM, wanneer hy dus ſpoedig bezweek, by de eerſte gelegenheid, in welke zyne kragt te werk moest geſteld worden? De gulden middenmaat —— hoe ſchaars wordt zy in agt genomen!

Het Geſchrift verder doorleezende, ſtuitte onze opmerking tegen eene plaats, in de Afdeeling; getiteld: *de Christen groot door Jeſus Verloſſing.* Het Systema, in dezelve begreepen, zullen wy hier niet toetzen; maar willen alleenlyk den Leezer in bedenking geeven, of het Schriftuurtaal mag heeten, wanneer OEMLER zyne rede aldus tot den gezegenden Verloſſer wendt: „ Godlyke
„ Vriend! Gy zyt Gods eeniggebooren Zoon, —— het
„ afſchynzel zyner Heerlykheid! —— Gy zyt de waare
„ God, hooggeloofd in alle eeuwigheid —— de Heer,
„ de Almagtige; de Heer, de Alweetende; de Heer, de
„ Alwyze; de Heer, de Rechtvaardige; de Heer, de
„ Algoede; de Heer, de Barmhartige; de Heer, die met
„ zyne tegenwoordigheid alles vervult; de Heer, die alles
„ geſchaapen heeft; de Heer, die alles regeert; de Heer,
„ die alles onderhoudt; de Heer, die voor alles zorgt,
„ vaderlyk zorgt; de Heer, in wien wy leeven, ons bewee-
„ gen, en zyn; de Heer, die alles draagt door het woord
„ zyner kracht; de Heer, aan Wien men niet zonder het
„ diepſt ontzag en den diepſten eerbied mag denken. —
„ Gy oneindige Schepper, onbegrypelyke Godmensch,
„ Gy treedt naar Golgotha! Gy klapt het bitterst lyden,
„ den wreedſten dood, te gemoet; en zulks, om menſchen
„ te verloſſen, om zondaaren met God te bevredigen!
„ —— God zelf zal lyden! God zelf zal bloeden! God
„ zelf zal ſterven! God zal de menſchen door zichzelven
„ met zich verzoenen!" Liefst houden wy voor ons zel-

ven de gedagten, welke, onder het leezen deezer perſoode, in ons opreezen! Uit de aangevoerde proeven zal de Leezer den denk- en ſchryftrant des Conſiſtoriaalraads genoeg kunnen afleiden. Wy beſpaaren dus de moeite van verder uitſchryven.

Zyn Verbonden met magtige Volken voor kleine Staaten voordelig? onderzocht ter gelegenheid van het vieren des geſlooten en bekragtigden Verbonds tusſchen de Franſche en Nederlandſche Gemeenebesten. Voorgedraagen in eene Kerkelyke Redevoering, op den XXI van Zomermaand, het eerſte Jaar der Bataafſche Vryheid. Door BOUDEWYN VAN REES. *Te Leyden, by* Herdingh *en* du Mortier, 1795. *In gr.* 8vo, 48 *bl.*

De kundige RAMSAY merkt op, in zyne *Geſchiedenis van de Noord-Americaanſche Omwenteling*, dat ſchoon geſchreeven Werk (*), de voordeelen optellende, welke die groote Gebeurtenis dit gedeelte der Nieuwe Wereld aanbragt, „ dat de beoefening der Welſpreekenheid en der fraaije Letteren, in *America*, met gewenschter gevolg werd voortgezet naa dat de Geſchillen tusſchen *Groot-Brittanje* en de Volkplantelingen ernſtiger geworden waren, dan immer te vooren. De menigvuldige Redenvoeringen, Aanſpraaken, gaven ieder gelegenheid om zyne bekwaamheden te vertoonen, en verder een prikkel voor het aankomende geſlacht, om zich op kunſten toe te leggen, welke haare eigene belooning medebragten."

In den loop onzer Letteroefeningen, hebben wy reeds te meermaalen gelegenheid gehad om op te merken, hoe de jongſte Omwenteling hier te Lande den openbaaren Redenaaren gelegenheid verſchafte, om met Opſtellen voor den dag te treeden, die waare en rustige Welſpreekenheid ademden. Wy deeden den Kanſelredenaar VAN REES te kort, indien wy hem niet rangſchikten, — wat ſchryf ik, —— indien wy hem geen voornaame plaats gaven, onder de Vaderlandſche Mannen, die met mannelyke Welſpreekenheid zich lieten hooren. Het Stukje voor ons liggende verſchaft 'er een voldingend bewys van.

De

(*) Zie onze Aankondiging hier boven bl. 466.

De keus der ſtoffe, ter op den tytel aangeduide gewigtige gelegenheid, is zo verſtandig als de uitvoering ſchoon. De Redenvoering, uitgeſprooken op een Dag, dien de Redenaar „ een der aangenaamſte dagen zyns „ leevens" heet, „ waar op de verhevenſte en reinſte „ blydſchap zyne ganſche ziel vervulde," draagt alzins de merktekenen dier verhevene aandoeningen, welke zich niet hooren laaten in een zwellenden en opgeſmukten ſtyl, (die ons zo vaak, ook in veele Staatsſtukken, verveelde;) maar in den toon der waare Welſpreekenheid. Zaaken worden 'er in afgedaan, en geen woorden verkwist.

Ter beantwoording der Vraage, het gepaste onderwerp te deezer gelegenheid gekoozen, „ *zyn Verbonden met* „ *magtige Volken voor kleine Staaten voordelig?*" geeft de Kerkredenaar, voor I, „ een beknopt Historiesch „ Tafereel van den voormaaligen ſtaat van ons Vader„ land, tot op het einde des voorigen Jaars, betrekkelyk „ tot deszelfs verbintenisſe met *Engeland* en *Frankryk*." —— Ten II, ſchetst hy „ den hoogwaarſchynlyk veegen toeſtand, waarin ons Vaderland zou zyn gedom„ peld geworden, indien de verbintenis met *Engeland* „ nog langer hadt blyven aanhouden, en door den groo„ ten en heuchlyken Ommekeer, welke wy thans plegtig en „ godsdienſtig vieren, niet ware afgebrooken geworden." Waar uit hy, in de III plaats, toont, „ dat van zelve „ volgt, welke onſchatbaare voordeelen, uit een Verbond „ met *Frankryk*, indien wy daarvan een goed gebruik „ weeten te maaken, onder den zegen van GOD, kunnen „ voortvloeijen."

Uit dit welaaneengeſchakeld Stuk, 't geen in zyn geheel dient geleezen te worden, kunnen wy ſlegts ten voorbeelde van den ſtyl het een en ander afſchryven, en eene ſpraakwending, omtrent het ſlot des eerſten deels, keuren wy hier toe niet ongepast. Aangeweezen hebbende, hoe de laatſte Stadhouder, door vreemde hulp in te roepen, de Vryheid en Onafhangelykheid des Vaderlands aan *Engeland* ten prooy gaf, en, met het verlies onzer Vryheid en Onafhangelykheid, ons op den rand des verderfs bragt, vaart hy voort:

„ Ach! mogt ik hier uwe oogen afwenden van het „ akelig tooneel van vernedering en onderwerping, waar „ toe ons Vaderland, onder het ſnood beleid van den

„ listigen Brit, door den ondeugendſten en laſhartigſten
„ tyran gedoemd werd! Mogt ik hier de opeengeſtapelde
„ gruwelen, waar aan hy en zyne bewindslieden zich
„ in dien tyd van zeven jaaren hebben ſchuldig gemaakt,
„ voorby gaan! hoe gaarne ſpaarde ik u de ſmart en de
„ verontwaardiging, welke uwe zielen op de herinnering
„ daar van ontwaaren. Maar, wat zoude zoodanige in-
„ ſchiklykheid baaten, daar de daaden van geweld,
„ roof en verwoesting, door die Barbaaren gepleegd, nog
„ leevendig in uw geheugen zyn, daar de wedergekeer-
„ de bannelingen my, te recht, zouden beſchuldigen
„ van der waarheid geene hulde te doen; en gy allen my
„ zoudt toeroepen, dat nooit grooter bewys van het bederf,
„ in ons Staatsgeſtel, door de Pruisſiſche Omwenteling,
„ ingevoerd, kan gegeeven worden, dan het bedriegelyk
„ en verraaderlyk gedrag, 't geen men met onze Broeders de
„ Belgen heeft gehouden, wanneer men hen eerst door luie
„ en dweepzieke monniken den opſtand liet predikken, en
„ naderhand aan mishandelende wraakzucht lachende over-
„ gaf. — Gy zelven zoudt my toeroepen, dat nooit
„ grooter blyk van zulke vernedering en vernietiging aan-
„ weezig is geweest, dan die rol van gewaande groot-
„ heid, welke men onzen bewindslieden heeft doen ſpee-
„ len op het tooneel van bemiddeling tusſchen den Duit-
„ ſchen en Turkſchen Keizer; terwyl men met gekroon-
„ de moordenaaren heulde, om twisten en verdeeldheden
„ te zaaijen onder een Volk, 't welk, door het bekomen
„ zyner Vryheid, en het verbeteren zyner Staatsgeſtelte-
„ nisſe, ſtreefde na die aardſche gelukzaligheid, waar toe
„ de Schepper zyne kinderen geſchikt heeft; maar welke
„ hun door de vereenigde poogingen van redenlooze en
„ huichelende Prieſters, van zoogenoemde Edelen, men-
„ ſchen zonder beginzelen, en zoo trotsch als onkundig,
„ van ondeugende Staatsdienaars en bedorven Koningen,
„ tot nog toe niet was vergund geworden.

„ Dan hier mede vergenoegde men zig niet: men
„ voegde zich openlyk by het vloekgeſpan van dwinge-
„ landen, die gezwooren hadden de opdaagende ſtraalen
„ van verlichting te vernielen, en het *Franſche* Volk te
„ dwingen om weder te keeren tot die nietigheid, in
„ welke guichelſpel, onder den heiligen naam van Gods
„ dienst, en dwinglandy, onder den geëerbieden naam van
„ wettige gehoorzaamheid, hen zoo veele eeuwen gehou-
„ den hadden. Eene geduchte kruistocht, tegen een

„ nieuw

„ nieuw ſoort van ongeloovigen, was beſlooten, en de
„ drie magtigſte Vorſten van *Europa* vereenigden zig
„ met eenen Vorst, die in zyne eigene Staaten zelf zeer
„ veele verlichting verſpreid hadt, om alle het bedrog,
„ de domheid en het bygeloof van de middeneeuwen en
„ Zielendwang van *Rome* in *Frankryk* ten throon te voe-
„ ren. Hier by kwam, dat men hier, ten bederve van
„ ons Vaderland, vloog van de trotſche wenken van dat
„ afgunſtig *Engeland*, welk zich in deezen oorlog twee
„ bedoelingen voorſtelde, *Frankryk* naamlyk te vernede-
„ ren, en ons te verzwakken: waar van, ſchoon het eerſte,
„ tot heil van *Frankryk* en Ons geluk, door Gods goed-
„ heid, mislukt zy, is egter het laatſte, helaas! maar
„ al te wel bereikt geworden —— bereikt op eene wyze,
„ die tot GOD om wraak roept, zoo wegens het gedrag der
„ *Engelſchen* als het beſtier onzer bewindslieden."

Hoe zeer de *Christen-Redenaar* hier ſpreeke zal het volgende ſtaal toonen. „ De plaats, waar wy ons thans be-
„ bevinden, —— de gelegenheid waar by, en het oogmerk
„ waar toe, wy hier vergaderd zyn, herinneren ons dat
„ wy niet ſlegts burgers zyn van ons Vaderland; maar
„ ook burgers van het Ryk van Deugd en Gelukzalig-
„ heid, het Ryk van JESUS, en dat wy alzo als Men-
„ ſchen, als Christenen, hooger en edeler belangen hebben,
„ dan die zich tot deeze waereld en dit leeven bepaalen.
„ Ja, myne geliefde Broeders en Zusters, ook ten dee-
„ zen aanzien, ook ter bevordering dier allergewichtigſte
„ belangen, is de tegenwoordige heuglyke ommekeer zeer
„ voordeelig. Als een der gewichtigſten voor den echten
„ vriend van Waarheid, Deugd en Godsdienst, tellen wy
„ de ſcheiding tuſſchen de Kerk en den Staat. Nu zal
„ de waarheid niet meer aan de willekeur van den dag
„ onderworpen zyn. Nu zal het niet meer van de gril-
„ ligheid des eenen of anderen dweepers, veel min van
„ de bekrompene Godsdienstkennis van eenen Staatsdie-
„ naar, of van die eener geliefkoosde Vrouwe, afhan-
„ gen, wat de mensch voor waarheid, de Christen voor
„ de Leer van JESUS, moet aanneemen. Nu zullen Staat-
„ zucht en heerschzugtige woelingen de bemoeijingen van
„ den vleyenden huichelaar niet meer zwaaijen, noch
„ ginds en herwaards ſlingeren. Nu zal het gewiſſe van
„ den eerlyken, oprechten, vriend der waarheid niet meer
„ geboeid zyn aan de voorſchriften der menſchen; of
„ hy gedwongen zyn om gade en kroost aan gebrek en

„ elende over te geeven. Nu zal Waarheid en Chris-
„ tendom niet meer zoo onderſcheiden weezen als 'er
„ verſchillende Staaten op de waereld zyn. Nu zal 'er
„ niet meer als kettery of onrechtzinnigheid gedoemd
„ worden het geen elders gepreezen en aangemoedigd
„ wordt. Nu, nu zal de waarheid ons vry maaken; nu
„ zal de Geest der Waarheid ons opleiden tot de vol-
„ komen maate der kennisſe van JESUS CHRISTUS onzen
„ Heere; nu zal de Geest der Waarheid ons alle din-
„ gen leeren, welke wy te vooren niet konden draagen,
„ —— Nu, nu zal de Christelyke Kerk, de eene en
„ onverdeelbaare Gemeente van JESUS, waarvan hy al-
„ leen het hoofd is, niet langer verdeeld en vaneen
„ geſcheurd zyn door waereldſche belangen; nu zal nie-
„ mand zyn verſtand en zyn gewisſe geweld meer behoe-
„ ven aan te doen met overleggingen, onder welke voor-
„ wendſelen hy tot de heerſchende Kerk zal overgaan,
„ gelyk eertyds veelen onder de Diſſenters der waarheid
„ ongetrouw zyn geworden, om dat zy de tegenwoordi-
„ ge waereld lief hadden. —— Nu, nu is het tydſtip
„ daar, Christenen! dat gy ernſtig bedacht behoort te
„ zyn, om u, naar den wil van GOD, naar het bevel
„ van JESUS uwen Meester, te vereenigen, en daar door
„ het eenig ondoordringbaar bolwerk tegen het toene-
„ mend bygeloof, de vermeerderende onverſchilligheid
„ en het doordringend ongeloof, op te werpen."

De beste Leſſen, Vermaaningen en Raadgeevingen, naar den tegenwoordigen ſtaat geſchikt, ſluiten deeze Kerkreden; doch wy moeten afbreeken, en het geheel der herhaalde leezinge en betragtinge aanpryzen.

Leerredenen, over het Leven van David. Door PAULUS BONNET, *Predikant te Rotterdam. VIIIſte Deel. Register. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1795. *In gr.* 8*vo.* 242 *bl.*

Gelyk de Leerredenen over het Leeven van DAVID, door den beroemden Kerkleeraar P. BONNET, in veeler handen zyn, en met graagte geleezen worden, dus twyfelen wy ook geenzins, of het thans afgegeeven Boekdeel zal in dank ontvangen worden. In een Voorberigt meldt de Uitgeever, dat hy, door koop, eigenaar zynde geworden van het geheele Werk, geraaden heeft gevonden, het

het oor te leenen aan de begeerte van veelen na een uitvoerig Register, als eene handleiding tot het opzoeken van deeze of geene onderwerpen, waaromtrent men des vermaarden Leeraars gedagten verlangde te weeten. Met medeweeten en toeſtemming van Ds. BONNET, heeft de Boekhandelaar YZERWORST daartoe eene bekwaame hand te werk geſteld, en bekleedt nu de vrugt diens arbeids de plaats van een *Achtſte Deel*. Het Register der Woorden en Zaaken, welke, in het geheele Werk, meer of min uitvoerig, worden opgehelderd, is met oordeel en naauwkeurigheid, en met geene geringe moeite, opgeſteld. Men ziet 'er uit, dat de Leeraar BONNET een Man is van uitgebreide Geleerdheid, wiens Opſtellen, behalven het ſtigtelyke ten goede, daarin begreepen, ook ter vermeerderinge van kennisſe, met voordeel kunnen geleezen worden. Voorts geeft het geene geringe verdienſte aan dit Register, dat de Opſteller zich wel heeft willen verledigen, om den Inhoud van iedere Leerrede in een kort begrip byeen te trekken, niet ſlegts met opzigt tot het verklaarende of uitlegkundige, maar ook ten aanzien van het nuttig gebruik, welk uit het verhandelde in elke Leerrede kan worden afgeleid. Met volle ruimte kunnen wy alzo den bezitteren der Leerredenen het aanſchaffen van dit *Register*, als een allerdienſtigst toevoegzel op dezelve, aanpryzen.

Paulus Banden de Bevorderaars van het Euangelium; of Leerrede over Philipp. I: 12-14. *Door* BROËRIUS BROES. *Te Leyden, by* K. Delfos, en Zoon, 1795. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl.*

Aan de verwagting, welke wy, deeze Leerrede ontvangende, hadden opgevat, heeft dezelve niet beantwoord. Wy vleiden ons, hier te zullen ontmoeten een beredeneerd betoog, aangaande het alwys en aanbiddelyk beſtuur des Allerhoogſten, blykbaar in het doen medewerken van 's Apostels rampen en lotgevallen ter voortplantinge van de Christelyke Leere door onderſcheidene gewesten van den aardbodem. Eenen wenk indedaad geeft de Hoogleeraar, op bl. 12, van zulk eene ſtrekkinge van Paulus Banden. Maar welk een ruim veld zou de geleerde Man, in zyne bekende veelweetendheid, gevonden hebben, om dit denkbeeld verder te ontwikkelen!

Veel

Veel meer nuts zou hy daar mede geſtigt hebben, dan met de ſnipperende verklaaring van woorden en ſpreekwyzen van zynen Text. Met duizenden van ſoortgelyke Leerredenen is de waereld meer dan overlaaden. Het verſtandig Christendom zou 'er geen nadeel by geleeden hebben, indien ook deeze Leerrede ware bepaald gebleeven binnen de muuren der Kerke, in welke zy wierdt uitgeſproken.

Eenige Liederen van JODOCUS VAN LODENSTEYN, *behoudens den zin, in Taal en Schryftrant, tot aangenamer en nuttiger gebruik, veranderd en op nieuws uitgegeven. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1795. *In* 8vo, 104 *bl.*

Vader VAN LODENSTEYN'S *Liederen* en KAMPHUYZEN'S *Stichtelyke Rymen*, benevens eenige weinige andere ſoortgelyke Opſtellen, dienden *voormaals tot Leesboeken*, welke men in zeer veele Godsdienſtige *Huisgezinnen* aantrof. Thans zyn zy genoegzaam geheel ter zyde geſchoven. Verſcheiden oorzaaken hebben daartoe zamengewerkt. Of men onder deeze oorzaaken niet moge tellen het verval van uitwendige Godsdienſtigheid, of, veelligt, een nog erger verval, willen wy niet bepaalen. Zekerlyk moet onder die oorzaaken mede gerekend worden de tegenwoordige meerdere beſchaafdheid en zuiverheid der Taale; welke ten gevolge heeft, dat de ſpelling van vroegere dagen in ons oog misſtaat, en de ſmaak walgt van veele verouderde uitdrukkingen. Doch dat de Opſtellen, by de Voorouders in waarde gehouden, daarom alleen, indien zy anders goede zaaken bevatten, moeten verworpen worden, is een ſtap, welken wy niet kunnen goedkeuren. Met genoegen leezen wy verſcheiden Geestlyke Gezangen van hedendaagſche Dichteren; in verſcheiden opzigten verdienen zy den voorrang boven die van voorgaande tyden. Met dit alles, wanneer wy letten op de oogmerken van deeze ſoort van Opſtellen, een van welke, ongetwyfeld, is, de ziel met heilige beweegingen en godvrugtige aandoeningen te vervullen, dan hellen wy over tot het gevoelen, dat door het gebruik van de Ouden, dikmaals beter dan dat der Hedendaagſchen, dit oogmerk kan bereikt worden. De eerſten ſchreeven onder den invloed van hun gevoel, en volgden der-

zelfs

zelfs aandrang in hunne bewoordingen; terwyl eene te veel verfynde gekunſteldheid by de anderen wel eens de kragt des gevoels doet verzwakken of verflaauwen. Op deeze gedagte wierden wy geleid door de vernieuwde uitgave deezer Liederen; en wy ſtelden dezelve hier ter neder, met oogmerk om onze Leezers tot het ſtigtelyk gebruikmaaken van den arbeid diens Godvrugtigen Dichters uit te lokken. De moeite, door den waardigen Uitgeever, omtrent de Liederen aangewend, zal, hoopen wy, hier toe iets hebben bygedraagen. Ten blyke dat LODENSTEYN de kunst bezat om zich kort en kragtig uit te drukken, willen wy hier een enkel voorbeeld aanvoeren, uit zyn bekend Lied *Niet en Al.* Den Man, die zyn deel alleen in dit leeven heeft, ſpreekt hy, onder andere, aldus aan:

„ Een Pier, een Slek, een Rups uw' Hof
„ Verwelken doet:
„ Een ſchend'ge Tong uwe Eer en Lof
„ Vertrappelt met den voet.

„ Een Woord, een Wenk, een Waan uw' Vriend
„ Ten Vyand maakt:
„ Door Spyt of Nyd wordt onverdiend
„ Uw Klimmen ras geſtaakt.

„ En bleef het alſ, nog blyft gy niet;
„ Ligt dezen Nacht
„ Eischt God uw' Ziel van U. Dan vliedt
„ Uw Goed, uw Eer, uw Pracht."

Verhandeling over de Gevolgen der Beet van Dolle Dieren; door JOSEPH CLAUDE ROUGEMONT, *Doctor in de Medecine, Profeſſor in de Anatomie en Chirurgie op de Keurvorſtelyke Academie te Bonn, Correſpondent van het Koninglyke Genootſchap te Parys. Te Utrecht, by* J. de Waal, Sz. 1795. *In gr.* 8vo. 613 *bl.*

Eene Verhandeling, door het Utrechts Genootſchap met den dubbelen Eerprys bekroond, en thands onder den opgemelden tytel ook afzonderlyk uitgegeven. Zy behelst de oplosſing eener Prysvraag, welke vorderde te bepaalen hoedanig de aart en uitwerking zy van het Gift der dolle Dieren, en welke de gepaste en zekerſte middelen

len zyn, om deszelfs gevolgen voor te komen? Het *Antwoord*, ('t welk zo wel in 't oorſpronglyk Fransch, als vertaald, hier voorkomt,) is een zeer wel uitgewerkt ſtuk, 't geen den Schryver niet weinig tyd en moeite moet gekost hebben. Het behelst eene zeer uitgebreide Letterkundige kennis van het voornaamſte; 't welk, in vroeger en laater tyden, over deze ziekte is te boek geſteld, en dat zulks voorzeker niet gering is, blykt uit een bygevoegde lyst van de aangehaalde Auteuren, welke niet minder dan vyftien bladzyden beſlaat. Wel is waar, dat des Schryvers arbeid merklyk is verligt geworden door de fraaije Verhandelingen, welke voor weinige jaaren, omtrent dit zelfde onderwerp, door de Paryſche *Societé Royale de Medecine* zyn in 't licht gegeven, en mede een grooten voorraad van aanhaalingen, ter aanwyzing van de beste Schryvers over de Hondsdolheid, behelzen; dit echter vermindert de waarde dezer Verhandeling niet, dewyl de Heer ROUGEMONT zich niet ſlegts hier mede vergenoegd, maar 'er tevens *zeer oordeelkundige* aanmerkingen en gevolgtrekkingen uit de vergelyking dier onderſcheiden Waarneemingen bygevoegd heeft, en daar door den aart en de geneeswyze der Watervrees trachten op te helderen.

Alhoewel er dus in dit ſtuk geene nieuwe Proeven of eigene ondervindingen van den Schryver voorkomen, welke een nieuw licht over de eigenſchappen van het Dollehonds-gif, of de middelen tot afweering of geneezing van deszelfs uitwerkingen, zouden kunnen verbreiden, heeft echter deze Prysverhandeling daardoor zeer veele verdienſten, dat zy in een kort beſtek, en op eene zeer Systematiſche wyze, al het belangrykſte bevat, 't geen omtrent deze vreeslyke ziekte by de meeste Geneeskundigen van vroeger en laater tyden is opgetekend, en te gelyk eene zeer juiste beoordeeling behelst van alle die verſchillende meeningen, welke zy omtrent de natuur en uitwerkingen van dit gif geopperd hebben, niet alleen, maar ook van dat verbaazend aantal van middelen, welke, 't zy als voorbehoedend, 't zy zelfs als geneezend, zyn aan de hand gegeven, en dikmaals met de grootſte loftuitingen vereerd geworden. —— En, uit dit oogpunt beſchouwd, verdient het Werk van den Heer ROUGEMONT de voorkeur boven alles, wat tot hiertoe over deze ziekte is in 't licht gegeven

Om-

Ontwerp, hoedanig der Bataven één en onverdeeld Gemeenebest-beſtuur, langs Grondbeginzelen van de Rechten der Menschheid, Vryheid, Gelykheid en Broederſchap, dient ingerigt te zyn. Welk ſoort van Belastingen 'er behooren ingevorderd te worden, die aan de behoeften van den Staat voldoen, en evenredig zyn aan het meerder of minder vermogen der onderſcheidene Departementen, Steden, en Inwoonderen des Lands. Als mede hoe te handelen met de byzondere Staatsſchulden der Provincien; welke de binnen- en buitenlandſche Staatsbelangens der Republiek zyn, om buiten 's Lands geëerbiedigd, binnen 's Lands het overheerſchend Gezag geweerd, en het hoogst mogelyk Geluk des Volks bevorderd kan worden, Door CORNELIS ZILLESEN. *Te Leyden, by* Herdingh *en* du Mortier, 1795. *In gr.* 8vo, 88 *bl.*

De Burger ZILLESEN, die zich, reeds vóór jaaren, in Verhandelingen en Werken verdienstlyk gemaakt heeft, dan ook een tyd hadt, dat hy met den huik der *Ariſtocratie*, naar veeler oordeel, te kerke ging (*), heeft, in het door den breeden Tytel genoegzaam aangeduide Geſchrift, veel in weinig zoeken te bevatten: en begeert, met regt, dat de Leezers van dit zyn Stukje, daar hy in gedagten met hun verſchilt, die verſchillen toetzen aan zyne Grondbeginzelen, daar hy, en dit is billyk, „ de Burgermaatſchappyen beoordeelt naar de „ regelen van Menſchen-kennis, niet zo als dezelve be„ hooren te zyn, maar zo als men ze vindt; het vol„ maakte te willen zoeken is dwaasheid, en het dwaalen „ menschlyk."

's Schryvers Inleiding is ingerigt om de Eenheid der Gewesten voor te ſtaan, en de Repreſentative Volksregeering boven alle andere te verheffen, ook bepaaldlyk ten opzigte van ons Vaderland. Zyne redenen verdienen alle opmerking, en zyn gegrond op Menschkunde, en Bedreevenheid in 's Lands Geſchiedenisſen.

Dan laaten wy den Hoofdinhoud van dit kleine Stukje met 's Schryvers eigene woorden opgeeven. „ Om deeze „ ſtof-

(*) Zie onze *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* I Deel, 1 Stuk, bl. 246.

„ ſtoffe ordelyk te behandelen," zegt hy „ zo zal ik *omtrent* het ontwerp der Conſtitutie my bepaalen tot de „ naavolgende zaaken.

„ 1. Hoe zal men, om eene geregelde Volksrepreſentatie te hebben, het getal der Committenten, in de Gewesten, in het Landſchap *Drenthe* en de Generaliteit opneemen?

„ 2. Die opneeming daar zynde, hoe dan verdeeld?

„ 3. Wie zullen Stemgeregtigden zyn? Hoe en waar die op te roepen? op wat manier zal men hunne ſtemmen tot Kiezers opneemen, om alle cabaleering voor te komen?

„ 4. Hoe zullen de Kiezers de Volksrepreſentanten verkiezen?

„ 5. Wie de kennisgeeving van de verkiezing der Volksrepreſentanten zullen doen? Zyn de Volksrepreſentanten verpligt die post aan te neemen of niet? *Hoe* veel zielen zullen zy repreſenteeren? Waar *hunne zitting* neemen? Wat Declaratoir zullen de *Volksrepreſentanten*, voor zy geinſtalleerd worden, *moeten tekenen*? Onder wien zal dat Declaratoir berustende moeten blyven? Voor hoe lang dienen de Repreſentanten te regeeren? Zullen zy allen te gelyk, of by gedeelten, hun tyd verſtreeken zynde, afgaan? Hoe lange zullen zy, afgegaan zynde, moeten ſtilzitten, om weder verkiesbaar te weezen? In welke noodige Collegien of Commisſien zullen de Volksrepreſentanten zich verdeelen? Wie zullen de Grondwetten van den Staat concipieeren? Hoedanig de toeſtemming des Volks daar op in te neemen, en op wat manier die te arresteeren?

„ Al het geen de Conſtitutie betreft opgegeeven hebbende, zal ik dan vervolgens het ſtuk der Belastingen behandelen, langs zulke Grondregelen, als best geſchikt zyn tot algemeen geluk des Volks. —— En eindelyk de binnen- en buitenlandſche Staatsbelangen der Republiek overweegen, hoe alle overheerſchend Gezag geweerd, en de hoogst mogelyke welvaard des Volks bevorderd kan worden."

Welk een aantal Vraagen! Hoe gewigtige en verre ziende zaaken neemt de Schryver voor zyne rekening om te beantwoorden en te behandelen! —— Over 't algemeen zal men moeten bekennen dat hy geluk-

ge-

geſlaagd is; ſchoon men zyne begrippen niet alle toevalle.

In het zo zeer betwiste ſtuk, wie Stemgeregtigden zyn, is hy voor uitzonderingen van Bedeelden uit de Armenkasſen, Huislyke Dienstboden, en van de Municipaliteiten afhanglyke Amptenaaren, van de Jooden, en van allen, die in het Hoofdgeld waarvan hy vervolgens ſpreekt; de ſom van vier Guldens niet betaalen. —— „ Alle ver„ dere Mansperſoonen," ſchryft de Burger ZILLESEN, „ den ouderdom van 20 Jaaren bereikt hebbende, zullen „ Stemgeregtigden weezen, zonder aanzien van Perſoo„ nen, of *hoedanig zy in het Staatkundige mogen denken.*" Hoe deeze ruimte, bl. 30 opgegeeven, ſtrookt met het Declaratoir; bl. 31 te vinden; is ons niet duidelyk.

Op de Vraag, hoe veele Zielen de Repreſentanten zullen repreſenteeren, geeft hy deeze Calculatie op: „ Als ik 48,000 Zielen voor een Departement neem, dan zal de minſte Provincie (want hy houdt zich, om der zwakken wille, aan de oude verdeeling,) omtrent 2 Departementen hebben, ten minſten zo men hier op geene kleinigheid ziet.

Gelderland ſchat ik op	5	Departementen.
Holland —— ——	20	—— ——
Zeeland —— ——	2	—— ——
Utrecht —— ——	2	—— ——
Friesland —— ——	3	—— ——
Overyſſel —— ——	2	—— ——
Gron. Ommel. en *Drenthe*	2	—— ——
Generaliteit —— ——	3	—— ——
	39	Departementen. (*)

Ten ſlotte van deeze Afdeeling zegt hy: „ Ziet daar „ Bataven! eene korte ſchets van een één en onverdeel„ de Repreſentative Gemeenebest-Conſtitutie. Een kun„ dig

(*) „ Men kan ook, zo men zag, by opneeming der Zielen, „ dat 48,000 Zielen de verdeeling te oneevenredig maakte, hier „ voor neemen de getallen van 45,000, 42,000, 39,000, enz. „ Getallen welke door 3 deelbaar zyn, om dat ik juist drie „ Repreſentanten voor één Departement neem, en waarvan er „ jaarlyks één afgaat."

„ dig Leezer ontdekt genoeg, dat al het voorgeſtelde maar
„ eene ſchets is, die in veele opzigten zyne verbeteringen
„ noodig heeft. Het hoofdoogmerk deezer Verhandelinge is maar om myne Medeburgeren voor te lichten
„ in de noodzaaklyke waarheden, welke zy noodig hebben te weeten, om eene Nieuwe Conſtitutie daar te
„ ſtellen." Deeze woorden, in alle ſchryverlyke nederigheid gebruikt, mag men voor volle waarheid opneemen.

In de behandeling van de Belastingen is de Burgerbreedvoerigst, en dit gedeelte het meest uitgewerkt. In zyn Plan houdt hy die orde, dat hy in ieder Artykel zaaklyk de ſoort van Belasting opgeeft, en in de Nooten onder ieder Artykel bewyst, dat die Belasting overeenkomt met zyne opgegeevene Grondbeginzelen, of bepaalingen, en beantwoordt de tegenwerpingen, die men daar tegen zou kunnen inbrengen. Het geheele Montant der door hem voorgeſtelde Belastingen is 47,000,000; waaromtrent hy verklaart: „ Dit is *zekerlyk veel meer*,
„ dan de Belastingen thans by alle de *Gewesten opbrengen*.
„ Maar komen alle de binnenlandſche kosten van Dyken,
„ Molens als anderzins, gelyk ook het onderhoud van
„ Armen, tot de algemeene Kas van het Land, en zyn
„ 's Lands Finantien met zulke enorme Staatsſchulden
„ bezwaard, die voor alle de gewesten, de geguarandeerde Negotiatie der Oostindiſche Compagnie daar onder
„ gerekend, weinig minder dan 20 Millioenen aan Intreſſen zullen bedraagen, dan behooren vooral Proviſioneel de Belastingen niet minder op te brengen dan
„ voorheen."

Zeer ſterk en juist zyn 's Schryvers aanmerkingen tegen de Gilden: en hy toont, hoe eigenbelang pleit voor de Gildebroers, maar het algemeen belang voor de Burgers; welk laatſte voor het eerſte moet gaan. „ Ja," voegt hy 'er nevens, en hy heeft de ondervinding tot getuigen,
„ Ja, is volgens de Grondregelen der Induſtrie alle ſtremming in de kringen van werkzaamheid nadeelig, en
„ daar en tegen een onbelemmerde werkzaamheid voordeelig; dan zyn de Gildens zeer ſchadelyk." — 's Schryvers bedenkingen zullen den *Gildebroederen* zo min ſmaaken als den *Leeraaren* der geweezene *Hoofdkerk* zyn vermaan omtrent het Fonds van 't Geestlyk Comptoir, dewyl deeze, zekerlyk even als die van alle andere Gezindheden, door hunne Gemeenten, en niet uit 's Lands

kas-

kasse, moeten betaald worden. — Een stuk zeker van diep inzien; doch dat schynt te slaapen. Herinneringen zyn hier noodig.

Eindelyk, omtrent zyn laatste stuk zyne gedagten met eene Bataafsche Rondheid medegedeeld hebbende, wenschen wy, dat zyne vooruitzigten mogen bewaarheid worden; gelyk wy dit ook deeden bl. 78, zyn Betoog leezende over de mogelykheid „ om, by eenen algemeenen Vrede; al „ spoedig tot aflossing van Staatsschulden te geraaken."

„ Ik teken," verklaart hy omtrent zyne laatste Afdeeling, „ maar omtrekken; mogelyk, zo de ouderdom of sloo„ ping myner vermogens niet te naby zyn, dat ik dan „ myn Werk over de *Opkomst*, *Verval*, en *Middelen van* „ *Herstel*, nog vervolgen, en aldaar dan die stoffe verder „ uitbreiden zal." — Dit Werk, 't welk zo veel goeds en gegronds bevat, wenschten wy dat de Schryver voortzette.

Verhandeling over de eerste Beginsels der Regeering, door THOMAS PAINE. (*Uit het Fransch.*) *Te Leyden en te Haarlem, by de Gebroeders* Murray *en* A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8vo. 35 *bl.*

Het *Fransch* en *Nederduitsch* deezer Verhandelinge is ons omtrent gelyktydig ter hand gekomen. De Vryheids geest, die alles, wat uit de pen van PAINE vloeit; by uitstek, kenmerkt, en over wiens Schryfwyze wy te meermaalen ons gevoelen geuit hebben, straalt in deeze weinige bladeren zo zeer, als in eenige zyner voorige Schriften, door, en verdient dit Stukje daarby gevoegd te worden, — niet alleen daarom, maar ook van wegen den treffenden, en, in deeze dagen, gewigtigen, Inhoud.

„ Want," om met PAINE bl. 5 te spreeken, „ de Om„ wentelingen, die tegenwoordig als dreigen de geheele „ aarde door te trekken, hebben haaren oorsprong geno„ men in den staat des hier te behandelen verschilstuks. „ De tegenwoordige oorlog is niet anders dan een stryd „ tusschen het Vertegenwoordigend Stelzel, gegrond op „ de Rechten des Volks, en het Erflyk Stelzel, gegrond „ op Overheerschinge. Wat de benaamingen van Mo„ narchie, Koningschap en Aristocratie, 't zy door „ de natuur der zaaken, 't zy door de kragt der uitdruk-

„ kingen, zo beſtempeld, aangaan, zy kennerken niet ge-
„ noegzaam het Erflyk Stelzel. Het zyn ſlegts raden
„ van den tweeden rang van het Erflyk Stelzel, dat
„ vervallen van zelf als dat Stelzel van Regeering ge-
„ recht van beſtaan heeft."

Dit te bewyzen is 's Vryheidminnenden Schryvers hoofdtaak. Hier toe onderzoekt hy de Beginzelen. — En onderſtaat voorts aan te toonen, dat de Erflyke Regering geen recht heeft om te beſtaan, dat men ze op geen beginzel van recht kan invoeren, en dat ze zelfs eene ſchending van alle beginzelen is. — Ten anderen, dat de Regeering door Verkiezing en by Vertegenwoordiging, of de Vertegenwoordigende Regeering, haaren oorſprong afleidt van de natuurlyke en eeuwige Rechten der Menſchen.

Wy kunnen hem, in het betoog dier Stellingen, niet van ſtap tot ſtap volgen, en houden ons verzekerd, dat de Minnaars zyner Stellingen, met groetigheid, *zich dit kleine* Werkje zullen aanſchaffen.

Byzonder breed, naar de uitgeſtrektheid der Verhandelinge, is de Schryver om de Algemeenheid van het Stemregt te verdeedigen tegen de veelvuldige uitſlingingen daaromtrent gemaakt. Zyn yvervuur gloeit als hy dat *Menſchenregt* verdeedigt; de Leezers moeten, de Verhandeling zelve leezende, in dien zelfden yvergloed ontſtooken worden. Mensch! wie gy moogt weezen, zo gy eerlyk zyt, PAINE is de Verdeediger uwer Regten!

Wy kunnen, egter, dit Werkje niet uit de hand leggen, zonder eenige *Aanmerkingen over de Middelen om de Vryheid te behouden*, die 'er het ſlot van uitmaaken, mede te deelen. — Aanmerkingen, met eene grootere maate van bedaardheid te neder geſteld, dan het vuur des Schryvers hem doorgaans toelaat, en die de overweegende nadenking onzer Medevaderlanderen vorderen, bovenal in het tegenwoordig Tydsgewrichte.

„ Het is," zo ſpreekt PAINE, „ niet genoeg de *Vry-*
„ *heid* in te voeren; het is ook belangryk dat men die
„ weet te handhaaven.

„ In de eerſte plaats is het noodzaaklyk de midde-
„ len, geſchikt om de Overheerſching te verdryven, en
„ voorbereiding van het invoeren der Vryheid, te on-
„ derſcheiden van de middelen, geſchikt om de Vryheid
„ te handhaaven, wanneer zy gevestigd is.

„ De middelen, waar van men zich in het eerſte ge-

„ val

„ val bedient, worden door de noodzaaklykheid geregt-
„ vaardigd. 't Is gewoonlyk opſtand; want terwyl de
„ Overheerſching beſtaat is het byna onmogelyk iets an-
„ ders te vinden. 't Is niet minder waar, dat, in den
„ aanvang eener Omwenteling, de Omwenteling-party,
„ naar welgevallen, eene uitgeſtrektheid van magt oefent,
„ minder geregeld door de beginzels, dan door de om-
„ ſtandigheden; en dat de voortduuring van deeze wille-
„ keurige daaden een onoverkomelyke hinderpaal voor de
„ vestiging der Vryheid of haaren duur zoude zyn,
„ indien men haar al mogt vestigen. Men moet nooit
„ eiſchen, of zelfs hoopen, in de beginzels eener Om-
„ wenteling, dat alle de enkelen (individus) terſtond van
„ gevoelen zullen veranderen. De blykbaarſte en best-
„ gevestigde waarheid heeft nooit op éénen dag eene
„ algemeene overtuiging gewerkt. De tyd en de reden
„ kunnen alleen de menſchen opleiden tot de toeſtemming
„ of goedkeuring van een beginzel; en zy, die niet over-
„ tuigd geweest zyn, hebben geen recht om hun te ver-
„ volgen, by welken de rede met meer langzaamheid
„ werkt. Het redelyk beginzel der Omwentelingen is te
„ onderrichten, en niet te verwoesten.

„ Zoo men, over twee jaaren, gelyk men hadt moe-
„ ten doen, aan *Frankryk* eene Conſtitutie gegeeven
„ hadt, ben ik volkomen overtuigd, dat men de wanor-
„ den en gewelddaadigheden zou vermyd hebben, die
„ dat ſchoone land verwoest en de Omwenteling beſmet
„ hebben. De vereeniging der *Franſchen* zou op eene
„ Acte geſteund hebben; en ieder enkel (individu) zou
„ het pad gezien hebben, het welk hy met veiligheid
„ kon betreeden. —— Maar, in ſtede van eene Conſtitu-
„ tie, heeft men eene Revolutionaire Regeering inge-
„ voerd; een ongerymd verſchynzel, zonder beginzels en
„ zonder een bepaald gezag; waar onder de deugd, of
„ misdaad, afhing van de oogenbliklyke omſtandigheden,
„ waar onder het Patriotismus van gisteren overmorgen in
„ verraad verkeerde. —— Alle deeze gedrochtelykheden
„ zyn het natuurlyk gevolg van 't gebrek aan eene Con-
„ ſtitutie; want de natuur en 't oogmerk van eene Con-
„ ſtitutie zyn, te beletten, dat de partyſchappen de Re-
„ geering naar hun welgevallen ſlingeren, beginzels ſtel-
„ lende, die over hunne aanhitzingen de wagt houden,
„ en die aan allen zeggen; ZO VERRE KUNT GY GAAN,
„ EN NIET VERDER! Doch, wanneer men geen punt

„ van Conſtitutie heeft, maakt ieder enkel (individu) 'er
„ eene, voor zich party kiezende; en terwyl de begeerte
„ alle de partyen moesten beſtuuren, zyn het de partyen,
„ die over de beginzels beſchikken.

„ De begeerte om te ſtraffen is altyd gevaarlyk voor
„ de Vryheid. Zy vervoert de menſchen om de wysten
„ wetten te bederven en te misvormen, dezelve verder
„ en verder uitſtrekkende: daar en boven dezelve eene
„ valſche uitlegging en eene onrechtvaardige toepaſſing
„ geevende. De mensch, begeerig zyne eigene Vryheid te
„ handhaaven, moet volſtrekt zyn ergſten vyand tegen
„ alle onderdrukking verdeedigen: want deezen pligt ſchen-
„ dende, geeft hy een voorbeeld, welks navolging
„ het een of ander oogenblik doodlyk voor hem zelven
„ worden kan."

Republikeinſche Redevoeringen. Eerſte Stuk. In 's Gravenhage, by J. Plaat, 1795. *In gr. 8vo. 192 bl.*

Over de Verlichting. — Over de waarde der Menſchheid en eenige Republikeinſche Deugden. — Over de Maatſchappy. — Over de Vaderlandsliefde. — Over de Vooroordeelen. — Over den Godsdienst van vrye Burgers. — Vergelyking van het voorgaande en het tegenwoordig Beſtuur. — De waare Vaderlander. — Over de beste Regeeringsvorm. — Op het ſluiten der Alliantie met de Franſche Republiek. — Tafereel van de eerſte Opkomst der Vereenigde Nederlanden. — Aan myn Vaderland.

Ziet daar, Leezers! de Opſchriften der Onderwerpen van de Redenvoeringen, in dit Stukje voorhanden; alle gewigtige, hoogstbelangryke en behandelenswaardige, Onderwerpen — alle behandeld op eenen zwellenden trant. Aan het ſlot der eerſte Redenvoering vinden wy een geſchilderde ſchets van den ſtaat van *Nederlandsch* toekomſtige Welvaard. Wy zullen 'er alleen het laatſte beeld met 's Schryvers ſterk gloeiende verwen van vertoonen. — „ Ziet gindsch uwe Koopvlooten van Noord-
„ tot Zuidpool langs gekemde baaren ſtevenen. Ziet de
„ bewoonders der Overzeeſche ſtranden op haare nadering
„ juichen, in de handen klappen en vriendſchaplyke
„ tribuit brengen, geen blikſemdraakende Zeekasteelen
„ ontveiligen langer de golven. De Zee, aan alle vol-
„ ke-

„ keren gemeen, is vry als de natien; geen donderkloo-
„ ten gonzen meer langs haare vlakte, nog geen bloedvlag
„ ſpiegelt zich in haare baaren, eeuwige vrede woont op
„ haar, en vriendſchappelyke Hoezeên, die de vol-
„ ken elkander toeroepen, klinken langs haare af-
„ gronden!" . . . . . .

Alles egter is niet in dien overdreeven ſtyl: alle Redenvoeringen hebben 'er tog *wat* en de meeste *te veel* van. Min beredeneerd is daar door dikwyls de voordragt. De *Vaderlandsliefde*, dat ſchoon Onderwerp, deelt in deeze misvormingen. „ Wy zullen," zo hooren wy daar den Redenvoerder, „ de Vaderlandsliefde van eenen an-
„ deren kant, en wel als een ingeſchapen trek, beſchou-
„ wen, die aan alle volkeren gemeen is. Ja zich zelf
„ tot de redenlooze Dieren, en zelfs tot de beweeglooze
„ Planten, uitſtrekt.

„ Wenden wy onze oogen op de woeste gewesten der
„ Aarde, waar eeuwig ys de ſtroomen bevloerd, on-
„ ſmeltbaare ſneeuw de bergen bedekt, en onafgewiſſelde
„ dorheid in de valeien heerscht, ſchouwen wy op de
„ bewoonders van deeze Gewesten, de vreugd blinkt uit
„ hun oogen, en het vergenoegen ſchenkt hun de rykſte
„ ſchatten, en vergoed dubbel hun door de Natuur mis-
„ deelde Luchtſtreek. Spreekt hen van gewesten, waar
„ onafgewiſſelde vrugtbaarheid woont, waar zich Hemel
„ en Aarde vereenigen om een Paradys te ſcheppen,
„ ſpreekt hen van die Gewesten, en poogt hen met u
„ derwaards te troonen. Ziet dan de ſchimpende glimlach
„ op hun gelaad, zy verachten uwe aanbiedingen, en zyn
„ met hun bemind Vaderland, hoe woest en onvrugtbaar,
„ dubbeld te vreden, en gereed dat tegen iederen aanval
„ van buitenlandſche geweldenaars te verdeedigen; ja dik-
„ wyls dapperder te verdeedigen, dan de inwoonders van
„ eeuwig vrugtbaare gewesten, hunne Paradyzen en Lust-
„ hoven ... of ... wenden wy ons na de dorre Zandwoes-
„ tynen, waar de zon den ſchedel en het brandend zand
„ de voetzoolen van haare bewoonders verzengt, waar
„ vrugtbaare regen nog verkwikkende daauw nimmer de
„ wildernisſen verfrischt, en vraag den kroeskoppigen Moor
„ of hy u volgen wil, zyn antwoord zal u beſchaamd
„ maaken, en meenigen ontaarten Vaderlander doen bloo-
„ zen." —— Wy zullen hier op geene aanmerkingen maaken, en laaten ſtil aan zyne plaats het jammerhartig be-

wys, in een goede zaak, van de *Dieren* en *Planten* ontleend. —— Valsche Munt!

't Kan niet wel anders dan uit gebrek aan een goed en wel vooraf doordagt plan ontstaan, dat men, op eenen dezelfde bladzyde, „ te verre van zyn onderwerp „ dwaalt, en tot hetzelve wederkeert," zie bl. 68. Hierdan „ dwaalt hy," volgens eigen bekentenis, „ geheel van „ zyn onderwerp af."

Het voeren van den Styl, waarin doorgaans deeze Redenvoeringen opgesteld zyn, loopt altoos gevaar van deerlyke vallen te doen, en van de hoogte in de laagte neder te storten; dit ook wedervaart onzen Redenaar te meermaalen. Men hoore hem in de Redenvoering over de beste Regeeringsvorm, anders geenzins de minste: „ De verschillende „ soorten van Adelregeeringen zullen wy thans niet be„ schouwen; zulks laat ons bestek niet toe; maar wy zul„ len nog eenige vlugtige blikken werpen op die welke „ weleer zo rampzalig voor myn Vaderland *was*, *en waar* „ onder wy te meermaalen brandende *zuchten loosden*, „ dan welke zuchten de Almachtige heeft verhoord, en ons „ tot een vry volk gemaakt.

„ Ryke maar dikwyls domme, by hunne Jachthonden „ opgevoede en van de Regeering des Lands niets wee„ tende, Edellieden wierden in den Raad getrokken; jonge „ Lafbekken, welke naauwlyks de roede ontwasfen wa„ ren, wierden gesteld om over den Burger te heerschen, „ hoe konden deezen tog de belangens der Onderdaanen, „ welke zy tot Vaders hadden behooren te verstrekken, „ waarneemen? en hoe kon de Burger achting betoonen „ aan zulk eenen die zich dikwyls meer met kinderagtige „ kleinigheden bezig hieldt dan met het Vaderland te be„ stuuren? en dikwyls verwaardigden zulke baardelooze „ Jongelingen den in den dienst van zyn Vaderland oud „ geworden Grysaart nog niet met een groet, schoon „ deeze met de alleruiterste beleefdheid hun bejegende. „ Het sterven van eenen Jachthond, of het verlies van „ eene gekamerde Maitres, bragt hun in een kwaade luim, „ en dit moest dan de Burger ontgelden, schoon hy door „ zyn zweet en bloed de Jachthonden en Maitres zo „ wel als den jongen Lafbek hielp onderhouden."

De Redenvoering *op het sluiten der Alliantie met de Fransche Republiek* schynt, volgens eene Aantekening, de eenig daadlyk uitgesprokene in een Vaderlandlievend Ge-

zel-

gelſchap te ******, en met eenige veranderingen in deeze Verzameling geplaatst. Zy dunkt ons de beste.

„ 't Is waar," hooren wy daar in den Redenvoerder zeggen, „ gy hebt uwe Vryheid duur gekogt, indien „ men dezelve duur kan koopen; 't is waar men heeft „ honderd Millioenen van u geëischt, en kwaadwilligen „ hebben dit alomme uitgekreeten als onedelmoedig van „ de *Franſchen*; maar, Burgers! wat ik bidden mag, „ overweegt toch eens wat deeze honderd Millioenen, ja, „ wat al het goud der aarde in tegenſtelling komt met „ het bezit der Vryheid. En hoe veele Millioenen heb- „ ben niet de aanhangers van het voorig bewind doen „ aanbieden aan de *Franſchen*, om van hun Vrede te „ verkrygen? Welke ſchatten gy ook zoudet hebben moe- „ ten opbrengen, en wat hadt gy voor dezelve ge- „ kogt? Kluisters! Welaan, toont dan, Vryheidlieven- „ de Belgen! dat u geene opofferingen te dierbaar zyn „ voor het bezit der Vryheid, en dan zal de „ Voorſpoed welhaast uwe Provincien weder bewoo- „ nen."

De Redenaar toont alleszins, ondanks de opgemerkte gebreken, een warm Patriot te weezen: en in zo verre hebben zyne Stukken, wat ook aan de uitvoering hapere, verdienſten. Taal en ſpelling zyn vry ongehaaverd. Beterſchap in 't een en ander verhoopen wy in een Tweede Deel.

Het Staatkundig Gedrag des Konings van Pruiſſen beoordeeld in Staatkundige Aanmerkingen over het Vrede-Tractaat van zyne Majeſteit met de Franſche Republiek, van den 5 April 1795. En over het nader Tractaat van dezelve van den 17 Mey 1795, met opzigt tot de Demarcatie-linie en de Neutraliteit. Uit het Hoogduitsch. Te Leyden, by A. en J. Honkoop, *en verder alom. In gr.* 8vo, 48 *bl.*

De *Dwaalingen van* PITT'S *tegenwoordig Beſtuur*, waar van wy onlangs ſpraken (*), vonden zeker by veele onzer Landgenooten rechtmaatigen ingang, by niet weinigen zal dit kleine Stukje, zyne *Pruiſſiſche* Majeſteit betreffende, een dergelyk onthaal ontmoeten. Men ziet 'er uit hoe

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* 1795. bl. 532.

hoe men in *Duitschland* over den Vrede, door den Koning van *Pruisſen* met de *Franſche* Republiek geſloten, en byzonder over de *Pruisſen*, denkt.

De Opſteller van dit kleine, met veel vuurs geſchreeven, Stukje, die een yverig Voorſtander van den Keizer is, en geen Vriend der *Franſchen*, waarom de Vertaaler hier en daar eene kleine Aantekening maakt, om de uitvaaringen te verzagten of te wederſpreeken, brengt *daadzaaken* by, daar hy der *Pruisſen* gedrag, geduurende den Veldtocht, naagaat.

„ *Keur-Brandenburg*," op dat wy dit ten ſtaal van de ſchryfwyze bybrengen, „ is niet te vrede de oude en „ nieuwe Rykswetten zelf te ſchenden, maar het roept „ alle Ryksſtenden openlyk op om aan zyne zyde tegen „ de Ryksgrondwetten te handelen. —— Zullen dan alle „ Ryksbanden met geweld verſcheurd worden? Zal de „ enkele Adelaar tot eenen dubbelen groeijen? Zal 'er „ een Agter-Keizer in het Ryk opſtaan? Of zal des „ trotſchen TARQUINIUS ſpreuk ook de ſpreuk van „ *Pruisſen* worden: *Divide & impera —— odio habeant, modo timeant.* Verdeel en gebiedt —— zy mogen haaten, zo zy maar vreezen. *Tot den algemeenen Vrede*, „ zeide CAMBACERES in de Conventie, *is voor ons thans geene hoop! Wy moeten onze vyanden ſcheiden, en wy kunnen alleen door byzondere Vreden te ſluiten tot eenen algemeenen Vrede geraaken.* Zoo zeide CAMBACERES, en zoo „ handelde *Pruisſen*. Maar de braave Medeſtenden zullen „ zich met het Rykshoofd vereenigen, en alle verfoeijelyke ſplitzingen met moed en braafheid tegengaan.

„ *Pruisſen* heeft dan Vrede gemaakt. *Pruisſen* heeft „ Vriendſchap geſlooten: met wien? —— met den doodvyand van het Huis van *Bourbon*, met de verdelgers „ van de Franſche Kroon. Wien heeft *Pruisſen* onderrusſchen zyne Koninglyke Waardigheid te danken? — „ Het Huis van *Bourbon*. —— Wien zyn vet *Silefie?* — „ Het Huis van *Bourbon*. —— Wien zyn werklyk Staatkundig beſtaan en zyn aanzien in *Europa?* —— Het „ Huis van *Bourbon*, en de Kroon van *Frankryk*. En nu „ verbindt *Pruisſen* zich met de Omwentelaars tegen het „ Huis van *Bourbon*. *Pruisſen* kent dan ſlegts zyne tegenwoordige Convenientie, behartigt ſlegts zyn tegenwoordig belang. In 't jaar 1792, hadt *Pruisſen* hoop het „ Huis van *Bourbon*, en in dat zyn eigen ſteun, te behouden: daarom greep het de wapenen op voor het Huis

„ van *Bourbon*; maar thans vervangt de *Franſche Repu-*
„ *bliek* het Huis van *Bourbon*, en daarom erkent *Pruis-*
„ *ſen* de *Franſche* Republiek, en ſluit Vriendſchap met
„ haar. —— En die Vriendſchap zou nog wel in eene
„ daadlyke Alliantie kunnen veranderen. In dit zeer mo-
„ gelyk geval zouden wy de Rykſtenden, tot hunne
„ ernſtige en rype overweeging, de volgende Vraagen kun-
„ nen doen. —— *Wat zouden de Stenden beginnen, als*
„ *Pruiſſen de daadlyke Alliantie met de Franſchen, die*
„ *nu nog maar Vriendſchap heet, tegen Oostenryk wil-*
„ *de aanwenden, en een Leger van honderd duizend*
„ *Vryheidpredikers door de Rykslanden wilde laaten trekken?*

„ *Pruiſſen* vindt geen eind aan zyn roemen dat het
„ 't gantſche *Noordlyke Duitschland*, door zynen vrede, ge-
„ dekt, en voor den Inval der *Franſchen* gered, heeft. —
„ Of de nakomelingſchap deeze dekking ook zo zeer roe-
„ men zal, zal de tyd leeren: het gegeeven woord en de
„ geſlootene verdragen verbonden de *Pruiſſen* tot redding
„ en dekking —— niet door eenen afzonderlyken oorlogs-
„ achtigen vrede; maar door heldenmoed, door volhar-
„ ding, door wapenen. Voor deeze ſoort van dekking
„ erkent *Pruiſſen* zyne zwakheid."

In de aanmerkingen over het overige van het *Pruiſiſche* Tractaat met de *Franſche* Republiek, van den 17 Mey, met opzigt van de Demarcatie-Linie: „Als eens," dus drukt de Schryver zich uit, „ Eeuwen na deeze onze Nakome-
„ lingſchap de geſchiedenis van den huidigen dag zullen
„ leezen, en over de gruwelen van wettelooze handelingen
„ en meineedigheid, van woordverbreeking, van trouw-
„ loosheid, en verkleefdheid aan de overtreeding en over-
„ treeders, verbaasd zullen ſtaan —— dan moeten zy nood-
„ wendig in de verzoeking komen om te gelooven, dat
„ hunne Voorvaders, of, als geſchiedſchryvers logenaars,
„ als handelende perſoonen ſchurken, of, als mishandelde
„ partyen —— zwakke menſchen, geweest zyn."

Om dit te ſtaaven, dient de Beſchryving der Demarcatie-Linie, en de bedingen daarby gemaakt. „ Waar was," vraagt de Schryver, „ in de gruwelykſte tyden van eigendunke-
„ lykheid en willekeurigheid, van vyandſchap met Keize-
„ ren en Tegenkeizeren, van trouwloosheid en woordver-
„ breeking, ergens een Despoot die het ooit gewaagd heeft
„ in zulk een uſurpators-toon zoo arglistig tegen het gemee-
„ ne welzyn in te werken, zoo eigendunkelyk Wetten te
„ breeken, en voor te ſchryven, zoo geweldaadig en onbe-
„ ſchroomd

„ ſchroomd door te tasten, en zoo dictatoragie wye Mo-
„ deſtenden en Landen van hunne vryheid te berooven,
„ en met eene penneſtreek in de magt van overheerſchende
„ vyanden te ſpeelen? —— Dat deeze Vraagen geene de-
„ clamatie, maar Vraagen der zuiverſte waarheid en van
„ het geſchonden menſchen-geluk zyn, zullen de volgen-
„ de aanmerkingen klaar bewyzen."

Deeze aanmerkingen loopen over de Vraagen: „ Welke
„ gevolgen heeft deeze listige Linie van Demarcatie, en
„ deeze gedwongen Neutraliteit? 1. Op den tegenwoor-
„ digen Oorlog met de *Franſchen?* —— 2. Op *Oosten-*
„ *ryk*? —— 3. Op het ganſche *Duitſche* Ryk." —
Derzelver beantwoording twyfelen wy niet of zullen veelen in dit kleine Stukje, waar over wy breed genoeg gewees zyn, zelve leezen.

Burgerlyke en Handelkundige Geſchiedenis van de Engelſche Volkplantingen in de West-Indiën, door BRYAN EDWARDS. *Schildk. IIde Deel. Uit het Engelsch. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1795. *In gr.* 8vo.

Aan ons betuigd verlangen, om de Vertaaling van EDWARDS Werk, zo wél voegende by ROBERTSON's ſterk getrokkene *Beſchryving van America*, voortgezet te zien, wordt door de Uitgave deezes Tweeden Deels voldaan. Het Eerſte Deel aankondigende, hebben wy genoeg gezegd om dit Werk te doen kennen, en 't zelve voordeelig te onderſcheiden van veele andere. Wy wyzen derwaards, (*) en bepaalen ons tot het verſlag deezes Deels, 't welk geheel over *Jamaica* loopt.

Het eerſte Hoofdſtuk behelst: *De Ontdekking van Jamaica door* COLUMBUS. —— *Zyne wederkomst in* 1503. — *Fiere handelwyze van zyn Zoon* DIEGO, *naa den dood van* COLUMBUS. — *Hy neemt bezit van Jamaica in* 1509. — *Braaf gedrag van* JUAN DE ESQUIVIL, *eerſte Gouverneur.* — *Stichting en het verlaaten van de Stad Sevilla Nueva.* — *Verdelging der Indiaanen.* —— *St. Jago de la Vega gegrondvest.* —— *De Tytel van Marquis geſchonken aan* LODEWYK, *den Zoon van* DIEGO, *aan wien het Eiland voor altyd onderworpen wordt.* —— *'t Gezag komt op zyn Zo-*

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1794, bl. 57.

Zuster ISABELLA, *welke door Huwelyk hunne regten aan het Huis* BRAGANZA *overbrengt.* —— *Vervalt weder aan de Kroon van Spanje in* 1640. —— ANTHONY SHIRLEY *doet een Inval op het Eiland in 't Jaar* 1596, *en Coll.* JACKSON *in* 1638.

Te treffend, en te onderſcheidend van veele gruwelen, die het blad der Geſchiedenis van de Nieuwe Wereld bezoedelen, is eene daad van JUAN DE ESQUIVIL. „ Hy had den roem van een dapper Krygsman te zyn, en het ſtrekt nog meer tot zyne eer, dat hy een van de zeer weinige Castiliaanen was, die in het midden van alle de gruwelen der bloeddorſtige en beſmettende roofzugt zich onderſcheidde door edelmoedigheid en menschlykheid. Een uitſteekend voorbeeld van zyne grootheid van ziel wordt dus door HERRERA verhaalt. — Omſtreeks den tyd dat hy van *Hispaniola* zeilde, om bezit te neemen van zyn nieuw Gouvernement van *Jamaica*, ſtondt zyn Mededinger OJEDA op zyn vertrek na 't vaste land. OJEDA verzette zich ſterk tegen den beraamden togt van ESQUIVIL, en dreigde openlyk, dat, zo hy hem te *Jamaica* vondt, by zyne terugkomst van het vaste land, hy hem als een Oproerige zou doen ophangen. 't Geval wilde, dat OJEDA's reis in den hoogſten trap ongelukkig was: want, na een reeks van rampen, allen zonder voorbeeld, leedt hy ſchipbreuk aan de kust van *Cuba*, en liep gevaar van ellendig om te komen, by gebrek aan voedzel. In dit oogenblik herinnerde hy zich, dat ESQUIVIL op *Jamaica* was, en zag zich tot het droevig uiterſte gebragt, om hulp te moeten vraagen van denzelfden Man, wiens verdelging hy beſlooten hadt; doch de edelmoedige ESQUIVIL was niet zo ras onderrigt van den nood zyns vyands, of hy lag alle zyne gevoeligheid af. Onmiddelyk zondt hy PEDRO DE NARVEZ, een Officier van Rang, na *Cuba*, om OJEDA na *Jamaica* over te voeren. ESQUIVIL ontving hem met de tederſte deelneeming, behandelde hem, ſtaande zyn verblyf, met alle mogelyke tekenen van onderſcheiding en achting, en voorzag hem van middelen om ſpoedig en veilig weder na *Hispaniola* te komen." Aangenaam valt het, 'er te mogen byvoegen, dat OJEDA niet ondankbaar was aan zynen Weldoener.

Het tweede Hoofdſtuk heeft deezen Inhoud: CROMWEL *verdedigd wegens den aanval der Spanjaarden in* 1655. —— *Hunne wreedheden in de West-Indien ſtrydig met het verbond van* 1630. —— *Voorſtellen gedaan door* MOLY-

FORD

FORD *en* GAGE. — *Sterk aangedrongen bewyzen van den laatſten.* — *Bericht van den Secretaris* THURLOC, *wegs eene Onderhandeling met den Spaanſchen Ambasſadeur.* — CROMWEL's *verzoek van Voldoening verworpen.* — *Staat van Jamaica by deszelfs in bezit neeming.* — Dat de Heer EDWARDS een zelfdenkend Man, en geen ſlaafsch Uitſchryver, is blykt uit den aanvang deezes Hoofdſtuks. Hy ſchryft: „'Er is geen gedeelte der Engelſche Jaarboeken, by welker gebruik grooter voorzigtigheid noodig is dan de Geſchiedenis des beſtuurs van den Protector CROMWEL. De vooroordeelen der Partyſchap, die, in gewoone gevallen, door verloop van tyd, ſlyten, zyn tot ons in volle kragt overgekomen tegen dien gelukkigen overwelliger; en zyne bedryven, van het tydſtip dat hy tot het toppunt van gezag klom, worden nog met eene ſchrandere boosaartigheid, als of het onmogelyk ware dat onregelmaatig verkreegen gezag rechtvaardig uitgeoefend wierde, naagevorscht. 't Is derhalven niet vreemd, dat de dappere bedryven van den Protector tegen de *Spaanſche Natie, in* het Jaar 1655, onderworpen geweest *zyn aan berisping*, of dat Schryvers van zeer tegen elkander over ſtaande denkbeelden ſamenſtemmen in *zyn* gedrag, by die gelegenheid, in een verkeerd licht te plaatzen. De gemeenebestgezinde Vrouw (*) noemt het een oneerlyk werk, aan Zeeroovers paſſende, en de beſchaafde en welſpreekende verdeediger van de Familie van STUART (†) verklaart het voor eene onverantwoordelyke ſchending van een verdrag.

„ De uitgave van de Staatspapieren van THURLOC (den Secretaris) moest echter het gewigt deezer berisping verzagt hebben. In waarheid, men zal bevinden, dat niets dan een zeer onedelmoedig bedekken van de vyandelyke bedryven der Spanjaarden tegen de Engelſche onderdaanen, die te groot waren om geploopid te worden, den glimp zelf van goedkeuring aan de beſchuldiging kan geeven tegen CROMWEL, als hadde hy een merkwaardigen en verderflyken oorlog aangevangen, tegen een vriend en bondgenoot, ſtrydig met het belang van de Natie, en met ſchennis van de goede trouw der verbondenen. Zoo het gezag, waar mede de uitvoerende magt, hoe derzel-

(*) Mrs. MACAULEY's *Hiſtory of England.*
(†) DAVID HUME's *Hiſtory of Great-Britain.*

ver naan ook zy, is bekleed, geſchikt is ten voorſtande en ter beveiliging van den Godsdienst, Vryheden, en Eigendommen van het Volk onder zyn bewind, dan waren de maatregelen, door den Protector te dier gelegenheid genomen, niet alleen te rechtvaardigen, maar zy waren hoogstnoodzaaklyk, ja zelfs verdienstlyk: want het gedrag der *Spanjaarden*, byzonder in *America* gehouden, was eene verkorte verklaaring, ja zelfs een vertoog, tegen het geheele menschlyke geſlacht. Ik zal eenige weinige aanmerkelyke daaden te berde brengen, om deeze verzekering te onderſteunen. Het onderwerp is aanmerkelyk op zich zelven, en zal, in veele opzichten, nieuw zyn voor den Leezer," — die, in 't vervolg deezes Hoofdſtuks, zulks met de daad zal bevinden, en ook den Schryver, met graagte, volgen, als hy, in

Het derde Hoofdſtuk, naagaat, de *verdere handelingen der Engelſchen op Jamaica, naa deszelfs bezitneeming.* —— *Coll.* D'OYLEY *wordt tot Preſident verklaard.* —— *Verſchillen en ſterfte in de Armee.* —— *Moedige pooginge. van den Protector.* —— *Coll.* BRAYNE *tot Opper-Commandant verheeven.* —— *Zyn dood.* —— D'OYLEY *herneemt het bewind.* —— *Verſtaat de Spaanſche Troepen, die van Cuba in het Eiland gevallen waren.* —— *Zyn wys en aanhoudend beſtuur.* —— *Bucanneeſen.* —— *Beyredigend gedrag van* KAREL DEN II, *by zyne herſtelling.* —— *Eerſte vestiging van een geregeld Gouvernement op Jamaica.* —— *Lord* WINDSOR's *Aanſtelling.* —— *Koninglyke Afkondiging.* —— *Americaansch Verbond in 't Jaar* 1670. —— *Verandering van maatregels van de zyde van de Kroon.* —— *Nieuw Staatsgeſtel van Jamaica ontworpen.* —— *Graaf van* CARLISSE *aangeſteld tot Hoofd-Gouverneur, ten einde het nieuwe Regeeringsgeſtel kragt by te zetten.* —— *Gelukkige tegenkanting der Vergadering.* — *Daar op volgende geſchillen, betreffende de beveiliging hunner Weiten.* — *Geëindigd door de Revenue-Akte van* 1728.

Geniet Geſchied- en Staatkunde, in de dus verre gebragte Beſchryving van *Jamaica's* lotwisſelingen, een aangenaam onthaal, Leezers, wien het om Land- en Natuurkennis te doen is, zullen zich verzadigen in het vierde Hoofdſtuk; waar wy aantreffen *Jamaica's Ligging.* —— *Climaat.* —— *Gedaante van het Land.* —— *Bergen en daar uit ſpruitende voordeelen.* — *Grond.* — *Bebouwde Landen.* —— *Onbebouwde Landen; en aanmerkingen daar over.* — *Beſchen en Hout.* — *Rivieren en Mineraale Bronnen.*

hen: —— *Delfſtoffen.* —— *Planten.* —— *Granen.* —— *Graſſen:* —— *Moezery.* —— *Tafelvrugten.*

By onze Beoordeeling van het Eerſte Deel hebben wy iets gezegd van de ſchilderagtige pen, die de Heer EDWARDS, als het te paſſe komt, meesterlyk weet te voeren; en kunnen wy ons niet wederhouden uit dit Hoofdſtuk over te neemen zyne beſchryving van de Gedaante des Lands, van welke, naar zyn zeggen, woorden alleen geen juist denkbeeld kunnen geeven; dan, oordeelende dat hy misſchien in ſtaat was om eenige uitſteekende byzonderheden af te ſchetzen, wier zamenvoeginge zo oneindig verſcheiden zyn, dat ze gezien moeten worden om ze te begrypen, gaat hy in deezer voege voort:

„ Op een' kleinen afſtand van den oever verheft zich het land in heuvels, die meer aanmerkelyk zyn uit hoofde van hunne ſchoonheid dan ſtoutheid: ze zyn alle van eene zagte helling, en gemeenlyk van elkander geſcheeden door ruime valeijen, en romaneske oneffenheden; doch ze zyn zeldzaam ſteil; ook is de *overgang van de heuvels* tot de valeijen zeldzaam kort. *Over het algemeen* heeft de hand der natuur ieder heuvel tot den top met een byzonder geluk afgerond. Het meest treffende, dat zich met deeze verhevenheden paart, is de gelukkige ligging van de Peperboſchjes, waar mede de meesten derzelven bekleed zyn, en de groote hoeveelheid groente van het Gras beneden, het welk men door duizend openingen ontdekt; maakende een aangenaam contraſt met de donkerder tinten van de Spaanſche Peper. Daar deeze boom, die niet minder aanmerkelyk is uit hoofde van deszelfs ſchoonheid als broosheid, niet lydt, dat eene plant als mededinger in zyne ſchaduw bloeit, zyn deeze boſchjes niet alleen zuiver van kreupelhout, maar het Gras groeit 'er zeldzaam weelderig. De grond is over 't algemeen krytagtig mager, die een ſchoon digt Gras voortbrengt, zo glad en effen als de ſchoonſte weiden in Engeland, en veel glansryker van kleur. — Over deeze oppervlakte verſpreidt zich de Spaanſche Peper in onderſcheidene afdeelingen. Op de eene plaats zien wy groote boſſchen; op de andere een aantal ſchoone groepen, waar van ſommige de heuvels bedekken, terwyl andere langs de afhellingen groeijen.

„ Om het tooneel te verlevendigen, en de ſchoonheid te voltooijen, heeft de goedheid der Natuur het gehuch-

land overvloedig met water voorzien. Geen gedeelte der West-Indien, dat ik gezien heb, vloeit van zo veele aangenaame ſtroomen over. Ieder valei heeft zyn riviertjen, en ieder heuvel zyn waterval. In een gezigtspunt, waar de rotzen over den Oceaan hangen, kan men niet minder dan acht doorſchynende watervallen, in een oogenblik, beſchouwen. Die alleen, welke lang op zee zyn geweest, kunnen oordeelen over de aandoening, welke de dorſtige reiziger op zulk een betoverend verſchiet gevoelt.

„ Zodanig is de voorgrond der ſchildery. Daar het land in het midden gedeelte des Eilands opryst, wordt het oog, de ſchoonheden, die ik opgeteld heb, voorbygaande, getroffen door een eindeloos amphitheater van houtgewas, onovertrefbaare hoogten van de hoogſte ſchaduwen des Ceders, en wydgetakte Palmboomen, en onnoembaare menigten van bosſchen, welker buitenſte lyn wegſmelt in de afgelegen blaauwe bergen, en deeze verliezen zich weder in de wolken.

„ Aan de noordzyde van het Eiland is het tooneel van eene andere natuur. In het landſchap, waarvan wy handelden, zyn de voornaamſte characters verſcheidenheid en ſchoonheid; in dat 't welk te beſchouwen ſtaat zyn de heerſchende trekken, grootheid en verheevenheid. Wanneer ik eerst deeze zyde des Eilands naderde, en van verre zulke verbaazende en ten hemel opſtygende ſteilten van blaauwe bergen aanſchouwde, die hier en daar de wolken verdeelden, was myne verbeelding; (een onbepaald maar ysſelyk denkbeeld vormende van 't geen verborgen was, uit het geen ik nu gedeeltelyk zag,) vervuld met verbaasdheid en verwondering. 't Gevoel egter, dat ik gewaar werd, was nader aan ſchrik dan aan genoegen. Schoon het verſchiet, voor my, in den hoogſten top ſtaatlyk was, ſcheen het my egter een tooneel van ſtaatelyke verwoesting. De afgebrooken ſteilte en ongenaakbaare rotzen hadden meer het aanzien van een chaos, dan eene ſchepping; en ſcheenen de uitwerkzels van eene verſchriklyke verwoesting op te leveren, die de natuur ten bouwval gebragt hadt. Het voorkomen werd egter gunſtiger by onze nadering; in het midden van tien duizend ſtoute trekken, te hard om door de hand der bebouwing verzagt te worden, ontdekten wy reeds verſcheide plaatzen, waar de hand der vlyt leeven en vrugtbaarheid hadt doen ontwaaken.

„ Met deeze bevallige tusschenmengzels vereenigde zich de uit de hooger gebergten afloopende kom van laagere bergen, (die nu zigtbaar begonnen te worden,) bedekt met bosschen en heerlyke groenten, om de ruwe staatelykheid der hoogere steilten te verzagten en te vergoelyken, tot dat eindelyk de velden op den grond in 't oog vielen.

„ Deeze velden zyn uitgebreide vlakten, hoofdzaaklyk met Suikerriet, vertoonende by al den glans der bebouwing het groen der Lente, gepaard met de vrugtbaarheid van den Herfst, en alleen door den Oceaan bepaald, op wiens oppervlakte een nieuw en altyd beweegend schildery zich aan het oog vertoont: want ontelbaare schepen worden in verscheide richtingen ontdekt, af- en aanvaarende in de baaijen en havens, waarvan de kust overal voorzien is. Zulk een verschiet van menschlyke schranderheid en vlytbetoon, bezig met de overtolligheden der oude waereld met de voortbrengzels van de nieuwe te verwisselen, opent een ander, *en, ik mag 'er* wel byvoegen, een onbetreeden veld *voor beſpiegelingen* en opmerkingen.

„ Dus brengen de Bergen in de *West-Indien*, zo al niet op zichzelven voorwerpen van volmaakte schoonheid, veel toe tot de algemeene schoonheid der Natuur; en de Inwoonders kunnen zeker niet, dan met het diepst gevoel van dankbaarheid aan de Godlyke Voorzienigheid, de verscheidenheid van lugtstreek betragten, zo bevorderlyk voor de gezondheid, het genoegen en het vermaak, die deeze hooggelegen streeken hun verschaffen. —— Over dit onderwerp spreek ik uit daadlyke ondervinding;" welke hy bybrengt; doch in het Werk zelve moet geleezen worden.

Waar uit wy nog eene byzonderheid, de invoering van zeker Grasgewas betreffende, niet kunnen naalaaten aan te stippen; een blyk opleverende, hoe eene geringheid iets groots kan baaren. 't Is naamlyk het *Genueesch Gras*, 't geen, naar 's Schryvers oordeel, „ naast het Suikerriet in belangrykheid mag gesteld worden: daar het de meeste van de Landhoeven, of *Pens*, door het geheele Eiland hun oorsprong heeft gegeeven, die ook nog onderhouden worden voornaamlyk door dit onwaardeerbaar gewas. Hier van daan de overvloed van Hoornvee voor den Slachter en den Planter; die zodanig is, dat weinig markten in Europa rundvleesch tot goedkooper prys, of van beter hoe-

hoedanigheid, dan die van *Jamaica*, opleveren. Misſchien is de vestiging van de meeste noordlyke Kerſpels geheel toe te ſchryven aan de invoering van dit uitmuntend Gras, welke toevallig, omtrent vyftig jaaren geleden, plaats hadt; zynde deszelfs zaaden van de Kust van *Guinea* gebragt als voedſel voor eenige Vogels, die geſchonken waren aan Mr. ELLIS, Hoofdregter van het Eiland. Gelukkig leefden de Vogels niet lang genoeg om den geheelen voorraad op te eeten, en het overſchot, wel zorgvuldig achter een affchutzel gezaaid zynde, groeide en bloeide, en het leedt niet lang, of de begeerte, door het Vee vertoond om het Gras te bereiken, trok de aandagt van Mr. ELLIS, en bragt hem op de gedachte om het Zaad te verzamelen, en de Plant voort te kweeken; 't welk nu zeer voorſpoedig ſtaat op de rotsachtigſte deelen van het Eiland; geevende groente en vruchtbaarheid aan landen, die anders de bebouwing niet waardig waren."

Ten ſlot van dit Deel vinden wy de *Hortus Eaſtenſis*, of *Naamlyst van vreemde Gewaſen in den Tuin* van HINTON EAST, Esq. *op de Bergen van Leguanen, op het Eiland Jamaica*, ten tyde van zyn overlyden, door ARTHUR BROUGHTON, M. D.

Reis door Madagascar en de Oost-Indien. Door den Heer ROCHON, *Lid van de Academien der Weetenſchappen van Parys en Petersburg, Sterrekundige van de Franſche Zeemagt, Opzigter van het Natuurkundig Kabinet des Konings van Frankryk, enz. Uit het Franſch vertaald. Te Dordrecht, by* de Leeuw en Krap; *behalven de Inleiding van* 48 *bl.* 290 *bl. in gr.* 8*vo.*

De Schryver deezes Werks zegt van zichzelven „ dat hy „ geen Man van Letteren is, en dat men zich des genoeg „ zal overtuigd vinden door 't gebrek aan regelmaat en orde „ in alles wat hy geſchreeven heeft. Alleen heeft hy door het „ uitgeeven van dit Werk aan het oogmerk om nuttig te wil„ len zyn willen beantwoorden. Door den ſmaak van zyn te„ derſte jeugd overgegeeven aan de ſtudie der ſtipte weeten„ ſchappen, is de kunst van opſtellen hem geheel en al vreemd." (*Inl.* bl. XXX.) — Deeze betuiging willen wy gaarne voor meer dan eene enkele pligtpleeging aan den Leezer houden. Het ſtuk voorhanden behelst de bewyzen in zich: doch is het daarom niet verwerpelyk, ſchoon eene betere ſchikking 'er gevalliger houding aan zou byzetten, en medewerken tot zyn groote doel, nut te doen. En wel bepaaldlyk om het

Eiland *Madagascar*, „ en de voordeelen, die men uit de *Bezit-*
„ *tingen*, welke men daar oprigtte, zou kunnen trekken, aan te
„ wyzen, zo deeze Bezittingen gegrond waren op het geluk
„ en het onderwys deezer goede Eilanders." —— Een van
's Schryvers hart doet de daar mede overeenstemmende, bedenking, waarmede hy de Beschryving van dat Eiland aanvang.

„ Het Eiland *Madagascar*, schryft hy, heeft de hebzugt der
„ *Europeaanen* opgewekt, zoo dra het ongelukkig genoeg was
„ een weinig by hen bekend te zyn. Zyne uitgebreidheid, de
„ rykheid van zynen grond, en de onderscheidenheid zyner
„ voortbrengzelen, scheenen der Natie, die hetzelve overwin-
„ nen zoude, voorregten in den Koophandel aan te bieden,
„ die men zich niet zoude veroorlofd hebben te verwaarloo-
„ zen. Gelukkig heeft de ongezondheid der lugt het tot heden
„ voor het juk dier beschaafde Volken bevryd, die de onregt-
„ vaardige en barbaarsche begeerte hebben, om onder hunne
„ heerschappy alle Volken te verslaaven, die zy *Wild* genoemd
„ hebben, om dat zy de zeden en gebruiken der *Europeaanen*
„ niet bezitten.

„ Daar is niet ééne éénige dier beschaafde Natien, die zich
„ beroemen kan eenig gering belang van den *Koophandel* aan
„ de heilige beginzelen van de Wet der Natuure opgeofferd te
„ hebben. Alle hebben zy onregtvaardig en barbaarsch geweest;
„ bynaar alle hebben het staal, het vuur, de verwoesting,
„ in de plaatzen gevoerd, naar welke de hoop op winst hun
„ gelokt hadt. Moesten zy dan vergeeten, dat de grond, op wel-
„ ken die Wilden leeven, aan deezen toebehoort, gelyk die
„ op welken wy leeven aan ons toekomt?

„ De *Europeaanen* zouden weezenlyker en bestendiger voor-
„ deelen van dit Eiland getrokken hebben, indien zy zich be-
„ zig gehouden hadden om hunne kunsten en nyverheid in die
„ streeken te voeren, die van dezelve verstooken zyn. Deeze
„ geschenken zouden niet vrugtloos geweest hebben, en de
„ Koophandel zou weldra ondervonden hebben hoe zeer dit
„ zagt en menschlievend middel te verkiezen is, boven de on-
„ regtvaardige en wreede middelen, van welke men gebruik
„ heeft gemaakt, om de ongelukkige inwoonders der Landen,
„ die eenig nieuw voorwerp van rykdom aanboden, te onder-
„ werpen."

Het zelfde doel van nut te weezen heeft de breede *Inleiding* doen gebooren worden, welke ons eene Beschryving oplevert van *Isle de France* en *Bourbon*; die, ter oorzaake van derzelver nabyheid *aan*, en groote betrekking *op*, *Madagascar*, zulks verdienen: en van welke de eerste Oprigtingen der *Fransche op Madagascar* altoos afhangelyk zullen moeten weezen. Belangryk is deeze Inleiding, zo om de Beschryving dier Eilanden zelve, als om het berigt van den Archipel, door den Heer ROCHON met veel oplettendheids bevaaren: en waarin hy de mis-

sla-

ſlagen op de Kaarten van den Heer D'APRES aanwyst, van welke eene den Schryver bykans Schipbreuk hadt doen lyden. Hy heeft ze met alle mogelyke zorg aangeweezen. Omtrent voorwerpen van zo veel gewigts voor het behoud van den Zeeman moet men, gelyk hy te recht aanmerkt, niets ontzien dat tot volmaaking van de Zeevaardkunde dienſtig kan zyn. Van deezen Archipel, bezaaid met klippen, die ten noorden van de beſchreevene Eilanden ligt, dient zyne Beſchryving om aan de Zeelieden de hoog noodzaaklyke aanwyzing te doen van de hinderpaalen, welke zy te overwinnen hebben, zo zy, in het ongunſtige jaargetyde, een korten weg na de Kust van *Cormandel* willen neemen. — Of in het oorſpronglyke *Franſche* Werk, 't geen wy niet kennen, eene Kaart, eene volgens de Waarneemingen van den Heer ROCHON verbeterde Kaart, van deezen *Archipel* zy, weeten wy niet; in de Vertaaling heeft men ze niet bezorgd: en zou egter zulk eene Kaart, eerst weezenlyken dienst aan de Zeevaardye kunnen toebrengen. Deeze *Inleiding* behelst, behalven het reeds aangeduidde, eene Beſchryving van de oude Zeevaart in de *Aziatiſche* Zeeën, de Lotgevallen der Volkplantingen op *Isle de France* en *Bourbon*, als mede een berigt van de Orkaanen, die op 't eerstgemelde Eiland woeden, en de voorzorgen tegen derzelver verwoestingen te neemen.

Het Werk zelve, aan 't welk de naam van *Reis* min voegt dan die van *Beſchryving*, treffen wy een breedſpraakig verſlag aan: Vooreerst van het Eiland *Madagascar in 't algemeen*; van de vroegſte ontdekking der *Europeaanen*; de Landverdeeling, Ligging, Grondgeſteltenis, Voortbrengzelen, Inwoonderen; doorvlogten met aanmaaningen, hoe dezelve, ſchoon *Wilden*, als *Menſchen* verdienen behandeld te worden.

Een andere Afdeeling voert ten Opſchrift: *van het Zuidelyk gedeelte van Madagascar*. De onderſcheiding by de Bewoonderen in Geſlachten is zeer groot; en heeft by hun eene Overleevering plaats, die den grond deezer Ongelykheid ontvouwt. „ Zy, naamlyk, welke onder deeze Inwoonderen eenige ervaa„ renheid bezitten, verhaalen, dat de Schepper van hemel en „ aarde, uit het lichaam van den eerſten Mensch, geduurende „ dat hy ſliep, zeven Vrouwen nam; deeze zyn de Moeders der „ onderſcheidene Geſlachten.

„ Het geſlacht der *Rhoandrians* is uit den eerſten Mensch, „ en uit de Vrouw, die uit zyne Hersſenen gevormd is, ge„ ſprooten. — De Moeder der *Anacandrians* en der *Ontzoaäs* „ zyn van zulk een edelen oorſprong niet; de eene is van den „ Hals, en de andere van den linker Schouder, afkomſtig. — „ Het geſlacht der *Voadzieris* is zyne geboorte aan den eerſten „ Mensch, en aan de Vrouw, die geduurende dat hy in diepen „ ſlaap lag uit zyne rechter zyde voortgekomen is, verſchul„ digd. — De Moeder der *Lohaviths* en der *Ontzoäs* komt van

„ de dyen en van het vet der beenen; maar de afkomst *der* „ *Ondeves* is laager, men doet die van de zooleu der voeten „ afkomen."

Zodanig een onderſcheide afkomst ten oorſprongc der onderſcheide Menſchen-Rangen te ſtellen is volmaakt *Oostersch*; wy herinneren ons hier des betreffende ſchoone aanmerkingen geleezen te hebben by ROBERTSON (*). Onze Schryver die Fabel opgegeeven hebbende, voegt 'er by: „ Het is onge- „ twyffeld zeer droevig, om onder de Volken, die de groote „ Provincie *Anoſie* bewoonen, zulke belachlyke Fabelen over „ de ongelykheid der Rangen te vinden. *Wilden*, die geen „ Broeders willen zyn, één gemeenen Oorſprong verwerpen, „ welk eene jammerlyke dwaasheid! Dit ſoort van wonder kan „ geen uitleg vinden dan in de verovering die door de *Arabie-* „ *ren*, Voorouders der *Rhoandrians*, op *Madagascar* behaald is. „ Dat vreemd geſlacht heeft overal, waar het zich verſpreid „ heeft, de voetſtappen der droevigſte bygeloovigheden gelaa- „ ten. De *Rhoandrians* zyn tegenwoordig ſlegts twintig huisge- „ zinnen ſterk. Daar beſtaan 'er nergens dan in de Provincie „ *Anoſie*, en men heeft reden om te hoopen, dat het Eiland „ eindelyk verlost zal weezen van het *juk en van de regeering* „ dier Overwinnaaren, die het door eenige Mahomethaanſche „ gebruiken verwoest en vergiftigd hebben."

In dit gedeelte des Eilands verwerft de ſchoone kunne meer eerbieds en onderſcheidings dan in eenig ander Land. „ De „ Man beveelt 'er nimmer als een willekeurig Tyran, en de „ Vrouw gehoorzaamt 'er nimmer als eene Slaavin: de overwigt „ der magt helt zelfs naar den kant der Sexe." De Heer ROCHON verdeedigt het Character der *Madagascaren* tegen de blaam hun door FLACOURT aangewreeven, en legt de ſchuld van de ondeugden, hun ten laſte gelegd, op de mishandelingen der *Europeaanen*. „ Zy ontvangen, zegt hy, van ons bar- „ baarſche behandelingen, in vergelding der gaſtvryheid, die „ zy ons zo edelmoediglyk vergunnen; en wy noemen hen „ verraaders en laſhartigen, wanneer wy hen, door overmaat „ van wreedheid, dwingen, om het juk te verbreeken, door 't „ welk wy goedvinden hen te drukken."

Deeze treurige waarheid bewyst de Schryver door den val der onderſcheide Bezittingen, die de *Europeaanen* getragt hebben op *Madagascar* op te rigten. Men leeze dezelve, en de daar bygevoegde Uitweiding over de Gelykheid der Menſchen als de grondſlag eener betere behandeling. Waar by den lof uitmeet der *Vereenigde Staaten van America*, als het vryſte en ge-

(*) Men zie dens Geſchiedboekers laatſte Werk: *Geſchiedkundig Onderzoek wegens de kennis die de Ouden hadden van India*, onlangs by VINKEN en LOOSJES uitgekomen, bl. 322.

gelukkigſte Land des Aardbodems. „ Indien, zegt hy ergens, „ groote belangen van Koophandel u te *Madagascar* roepen, „ omhels dan billyker en menschlievender grondbeginzelen dan „ gy, tot nog gevolgd hebt. Het zyn geen Soldaaten maar „ Ambagtslieden, Landbouwers, dat werkzaame en onderrigtte „ Lieden zyn, die men na *Madagascar* moet zenden. Zy, die „ het Character der *Madagascaren* kennen, zullen geen vrees „ voeden over het onthaal dier Inwoonderen, voor lieden wel„ ker maatig en werkzaam leeven den overvloed aanbrengt, en „ de ondeugd verbant." —— Wat men daar te verwerken en te verhandelen vindt, wyst de Heer ROCHON onderſcheiden aan, als mede de wyze waarop zulks, ten meesten voordeele, kan geſchieden. Breed is hier zyne uitweiding over het nut des Arbeids en der Werktuigkunde: men zou geen zo omſlagtige beſchryving van de Vuurmachine in een Werk van deezen aart verwagten.

Gelyk de Heer ROCHON zich, met veel regts, aankant tegen de Krygszugtige ontwerpen om *Madagascar* te onder te brengen, zo pryst hy de ontwerpen van een zagter aart der Heeren DE MOLDAVE en POIVRE, welke in het Werk zelve moeten geleezen worden. Byzonder aanmerkiyk is 't geen hy mededeelt van den beroemden COMMERSON, en diens Natuurkundigen, en zyne eigene, Waarneemingen omtrent de *Kimos*, of *Pigmeen*, op *Madagascar* (*), ter wederlegging van FLACOURT, die hy weder met veel nadruks, over het Character der *Madagascaren*, tegenſpreekt: terwyl hy de bygeloovigheden en daar mede gepaarde wreedheden, welke hy niet ontkent, betreurt, wyst hy den weg der Verlichting aan, en toont de geſchiktheid deezer Volken om ze te ontvangen. „ Ik begryp," zegt hy ten ſlot, „ dat in de beſchaafde Landen eene onnoemelyke meenigte, „ die alleen met de zorg voor haar beſtaan, door eenen aan„ houdenden arbeid en door eene geweldige oefening, bezig ge„ houden wordt, den tyd niet heeft om de overdrevene gevoe„ lens, die men haar in de prilſte jeugd reeds inprent, terug „ te dryven: maar de wilde Volken, bewooners van vrugt„ baare ſtreeken, zyn niet in dit geval; zy hebben den tyd om „ zich te onderrigten, en deeze voorregten zal men hen voor„ zeker niet willen betwisten."

De volgende Afdeeling betreft het *Noordoostlyk Gedeelte van Madagascar*, het ryke Magazyn van de Volkplantingen op *Isle de France* en *Bourbon*. Op drie plaatzen van 't zelve hebben de *Franſchen* getragt Bezittingen te vormen. Hoog wordt de aart der Inboorelingen van dit gedeelte geroemd; hun gedrag ten opzigte van zekere Zeeroovers der Indiſche Zeeën

(*) Een verkort berigt hiervan is geplaatst in het Mengelwerk onzer *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793. bl. 231, enz.

Zeeën beſchreven; als mede den ſchrik, welken zy weêr hadden, op het gezigt van een *Europisch* Schip; zich de onmenſchlykheden, door de *Europeanen* aan de kust gepleegd, herinnerende Hoe de gefnuikte Zeeroovers 'er den afſchuwelyken Slavenhandel invoerden, vindt men met verdiende zwarte verven afgemaald. Met verwondering, leest men hier eene Redevoering van een *Madagascaër* by het ſluiten van een Koopverdrag. — Breedvoerig is hier het verſlag van de onderſcheide poogingen door de *Franſchen* aangewend om Vastigheden op dit gedeelte te bekomen. —— Onder deeze ſteekt uit de Onderneming des Graaven van BENYOWSKY, door den Abbé ROCHON allerongunſtigst afgemaald. „ De *Madagascaren* hadden," naar zyne opgave, „ onder de beheerſching van BENYOWSKY door „ inwendige oorlogen uitgeput, byna alle hunne goede hoeda„ nigheden verlooren; zy waren niets meer dan laage ſlaaven, „ aan de eigenzinnigheden eens wreeden en onhandelbaaren Bar„ baars onderworpen. Onder zyne beſtuuring waren de landeryen onbebouwd gebleven; de landbouw vernietigd zynde, „ hadt de onvrugtbaarheid zich over die eertyds vruchtbaare „ ſtreeken verſpreid. Die liſtige gelukzoeker hadt den haat, en „ het zaad van verdeeldheid, onder de *Inwooners verſpreid;* „ by de onbeſchaamdheid en kwakzalvery *voegde hy eene trotſche* en verontwaardigende houding, ten einde de menigte te „ bedriegen, en ontzag in te boezemen. Onder de trekken van „ hoogmoed en valſchaartigheid, beſpeurde men nog daarenboven een wreedaartig uitzigt, dat bekwaam was om den ſtoutmoedigſten beſchroomd te maaken. De gebeurtenisſen zyns „ leevens zyn niets anders dan eene aaneenſchakeling van „ misdaaden en bedriegeryen, en zyn dood niets anders dan „ de billykſte ſtraf voor een ſchandelyk verraad. Men moest „ of *Madagascar* van het juk diens Tyrans verloſſen, of „ van de Colonien van *Isle de France* en *Bourbon* afzien." Even ongunſtig laat deeze Vriend der *Franſche* Bewindhebberen op *Iſle de France & Bourbon* zich elders ten opzigte van BENYOWSKY hooren. Van Partydigheid gelooven wy is de Abbé niet vry te pleiten Wy weeten niet, of hy de *Memoirs and Travels of* M. A. *Count de* BENYOWSKY, *written by himſelf, tranſlated of the Original Manuſcript*, in 't Jaar 1790 te *Londen* door W. NICHOLSON in twee Deelen in 4to uitgegeeven, gezien hebbe: wie dezelve leest, en bovenal de oorſpronglyke Stukken, daar agter gevoegd, nagaat, zal een min ongunſtig oordeel over deezen zeldzaamen Man vellen. Vreemd dat de Vertaaler, wien de *Gedenkſchriften en Reizen des Graaven van* BENYOWSKY, onlangs in vier Deeltjes by A. LOOSJES Pz. uitgegeeven, niet wel onbekend hebben kunnen weezen, des met geen woord melding maakt. De Vertaaler dier *Gedenkſchriften* heeft beter der Waarheid en Onzydigheid hulde gedaan, met in zyn *Naberigt* het kwaade, van den Held zyns Werks geze-

zegd,

zegd, niet te verzwygen; daar hy het goede gemeld hadt. Men zal wél doen met BENYOWSKY niet enkel volgens den Heer ROCHON te beoordeelen; maar 'er mede te vergelyken wat hy zelve zegt. In deeze dubbelleezenswaardige *Gedenkſchriften des Graaven*, vinden wy ook veele byzonderheden, *Madagascar* betreffende, die niet min opmerking verdienen dan die des Abbés.

Vervolgens vinden wy, in het Werk voorhanden, *Aanmerkingen over het Noordlyk gedeelte van Madagascar:* en eene *Beſchryving van verſcheide Boomen, Heestergewaſſen en Planten, die in het Noordlyke gedeelte van Madagascar groeijen, door den Schryver, in den Jaare 1768, op Isle de France gebragt.*

Over de beſchryving van *Cochinchina*, (zo 'er geen drukfeil plaats hebbe, reeds in 't Jaar 1744, zie bl. 263, opgeſteld,) velt de Schryver een oordeel dat wy wel willen onderteekenen. „ Ik waan niet, dat ik door deeze korte Beſchryving „ *Cochinchina* in den grond zal doen kennen; ik heb ſlegts ter „ loops dat geene aan willen ſtippen, wat men hoogstnood- „ zaaklyk weeten moest, indien men denkt dat het nuttig is „ om in het vervolg met die verafgelegene ſtreeken betrekkin- „ gen van Koophandel te maaken." —— Eindelyk treffen wy een *Byvoegzel tot de Indiſche Planten* aan.

Deeze *Reis door de Oostindien*, beter, want een Tytel moet waarheid ſpreeken, deeze *Beſchryving van Madagascar* en *Cochinchina*, heeft geen gelukkig Vertaaler aangetroffen; doch wy zullen ons Berigt, reeds breed genoeg, niet vergrooten met eene lyst, die wy gemaakt hadden, van plaatzen, welke wy vertrouwen dat verkeerd vertaald, en daar door bykans onzin zyn.

Verhandelingen van het Provinciaal Utrechts Genootſchap van Kunſten en Wetenſchappen. IXde Deels 2de Stuk. Te Utrecht, by B. Wild en J. Altheer, *en* J. de Waal Sz. 1795. *In gr.* 8vo. 93 *bl.*

Dit Stuk behelst een Antwoord op de Vraage: *Welke wyze van Opvoeding is de meest verkiezelyke? eene Publique of eene Huizelyk! welke zyn de gebreken van die beiden? is 'er eene wyze van Opvoeding, welke de voordeelen van beiden, met uitſluiting van derzelver nadeelen, bevat?* aan 't welk door het Provinc. Uur. Genootſchap eene Zilveren Medaille, als een *accesſit*, is toegeweezen: door G. C. C. VATEBENDER, Rector der Latynſche Schoole te *Gouda*.

De Rector VATEBENDER volgt in dit ſtuk, na eene ſoortelyke bepaaling van het geen hy door *Huizelyke* en *Publique* Opvoeding verſtaat, deeze orde; dat hy 1° ſpreekt van *de Huizelyke Opvoeding, met alle derzelver voordeelen en gebreken*; daar op laat hy

hy 2° de *Publique* volgen; waar na hy 3° beoordeelt, *welke de verkieslykſte zy*, en *eindelyk* onderzoekt hy, *of 'er eene betere wyze van opvoeding uit te denken zy? welke vereiſchten in behoorde te kenmerken, en hoe zy moest ingericht worden?*

De drie eerſte hoofdzaaken moet men bekennen dat door den Aucteur onpartydig zo wel als naauwkeurig overwogen zyn, en beredeneerd worden; hoewel het blykt, dat hy, over het geheel genomen, de voorkeur geeft aan de Publique Opvoeding. —— Het Plan van Opvoeding, door den Rector opgegeeven, in zyn laatſte Hoofddeel, is zekerlyk het gewichtigſte; hy toont daar in, dat hy, en te regt, in het denkbeeld ſtaat, dat *hervormen* ('t geen in dit vak zo noodzaaklyk is) niet *is bedekken* en *oplappen* of *toeſmeeren*; maar *het kwaade geheel weg te neemen*, en *een vast en duurzaam beter* in de plaats te brengen. Gaarne zouden wy, daar dit door den Schryver zeer wel in 't oog gehouden is, dit Plan opgeeven of ſchetzen; te meer, om dat het, in deeze gewichtige zaak, belangneemend gedeelte *onzer* Natie met brandend verlangen uitziet naa de beſluiten, welke de Repreſentanten van 't Volk van *Holland*, ten aanzien van het geprojecteerde *Committé van Publicq Onderwys*, *neemen en in* werking brengen zal, waar toe dit ſtuk, *naar ons inzien*, regtſtreeksch behoort; doch ons beſtek laat dit niet toe. 't Plan zelf is doordacht; doch niet geheel vry van zwaarigheden en bedenkingen, welke de Burger VATERENDER ook zelf gezien heeft, en daarom in 't laatſte gedeelte van zyn Antwoord getragt heeft op te losſen. —— Wy beveelen voorts dit Stuk ter aandagtige leezing en overweeging van allen, die hierin eenig belang hebben of ſtellen, ten ſterkſten aan.

FRANC. SANCTII, *Brocenſis*, Minerva, ſeu de cauſis Linguae Latinae Commentarius; cui Supplementa paſſim GASPARIS SCIOPPII inſerta ſunt, uncis incluſa, maxime vero JACOBI PERIZONII, & noviſſime EVERARDI SCHEIDII perpetuis uberrimisque Animadverſionibus illuſtratus. Editio quinta, ſuperioribus longe auctior. Trajecti ad Rhenum, apud *Gisb. Tim. a Paddenburg & Filium*, 1795. In 8vo, f. m. 1062 pp.

De alomme zo bekende Taalgeleerde arbeid van SANCTIUS, die, uitwyzens de Tytel, de maleezing en verbetering van SCIOPPIUS en PERIZONIUS ondergaan heeft, treedt hier ter vyfde maale te voorſchyn, met de Aanvulzels en Verbeteringen deezer Geleerden, by welke de arbeidzaame Hoogleeraar SCHEIDIUS de zyne gevoegd, en dit Werk eene grootere volkomenheid bygezet heeft. Ongelukkig dat's laatſten Geleerden ſchielyken dood, naa dat hy ter *Leydſche* Hoogeſchoole het Hoogleeraarſchap in de *Oosterſche Taalen*, als de Opvolger van den der Geleerde Wereld te vroeg ontvallen SCHULTENS, aanvaard hadt, hem ver-

hin-

hinderd hebbe de laatſte hand aan deezen Taalgeleerden arbeid te leggen, of althans ontzet heeft, van denzelven met eene Voorreden, op den voet zyner Voorgangeren, te verryken; waarover zich de Uitgeevers met rede beklaagen.

Alleen moeten wy, by de Aankondiging deezes Werks, vermelden, dat, by deeze laatſte keurlyke Uitgave, 't zelve, ſchoon over 't geheel 't zelfde gebleeven, vermeerderd is met de volgende, voor de Taalgeleerden gewigtige, Byvoegzels des jongſten Uitgeevers.

LIB. I. CAP. II. *De Pronominum Latinorum cauſis.*
LIB. I. CAP. X. *De priſcis Diminutivorum nominum formis.*
LIB. I. CAP. XI. *De antiquiſſima Comparativi & Superlativi terminatione apud Latinos. De iis etiam quæ videantur anomala* Bonus, melior, optimus; Malus, pejor, peſſimus: *cet.*
LIB. I. CAP. XVIII. *De cauſis Propoſitionum, Adverbiorum, Conjunctionum.*
LIB. III. CAP. VIII. *Correctio Sanctii de Gerundiis.*
LIB. III. CAP. IX. *Correctio Sanctii de Supinis.*
LIB. III. CAP. XIV. *De cauſis Conjunctionum.*

Ontelbaar veele zyn, buiten deeze groote en allen in 't oog loopende Byvoegzels, de door het Werk heen verſpreide Aanmerkingen, Opheldering en Verbeteringen, van den onvermoeid werkzaamen SCHEIDIUS, die alleszins blyk en bewys opleveren van 's Hoogleeraars groote Beleezenheid en uitgebreide Taalkunde, opgedaan in eene onbezweekene beoefening van *Griekſche* en *Latynſche* Schryveren, en hier verwerkt op eene wyze die hem eere aandoet. De Taalgeleerde Wereld zal, ongetwyfeld, deezen Letter- en Taalarbeid onder de Gedenkſtukken rekenen, die den naam van den Geleerden SCHEIDIUS vereeuwigen.

Wy merken nog op, dat de Boekhandelaars, die ons deeze, de voorige Uitgaven van SANCTIUS verre overtreffende, Uitgave ter hand geſteld hebben, tevens bezorgden, dat dit Werk geſlooten werd met een daar op hoogst noodig en uitvoerig Register.

De Triumph der Vryheid, Toneelſpel, door N. C. BRINKMAN, Wed. van C. VAN STREEK. *Te Amſterdam, by* M. Schalekamp, *in 't eerſte Jaar der Bataafſche Vryheid. In* 8vo, 119 *bl.*

Vryhart, de Held van dit Toneelſpel, word hier ingevoerd als een yvrig Patriot, bezield met warme Vryheidsliefde, als een braaf en bemind Egtgenoot en Huisvader, en tevens als een Menſchenvriend, die zyn verſtand en pen gebruikt had om de zaak der Vryheid, ten tyde der onderdrukking derzelve, te

te handhaaven en te verdedigen. Daar door in den haat der Ariſtocratiſche Regeering van zyne woonplaats gekomen, gebruikte deeze haare gewelddaadige magt tegen hem, en liet hem, tegen allen regt, uit zyn huis haalen en gevangen nemen: twee onvoltooide, en nooit aan 't licht gebragte, ſtukzen van Revolutie, gaven deeze zyne Regters aanleiding, om, ten minſten onder een goeden ſchyn, hem als een Oproermaaker en Twiſtſtooker ten zwaarde te veroordeelen; en, ſchoon zy van de aannadering der Franſchen bewust, en daar voor niet weinig bekommerd waren, dreef hen hunne haat dermaate aan, dat zy de uitvoering van dit vonnis met allen mooglyken ſpoed verhaaſtten, en Vryhart werkelyk zouden hebben doen onthalzen; doch, op 't oogenblik dat de Beul gereed ſtond hem den doodelyken ſlag toe te brengen, komt de minnaar van Vryhart's dogter met eenige Franſchen toeſchieten, bevryd hem van den dood, en ſtelt hem in vryheid: waarna de inrukking der Franſchen volgt, en de Vryheid triumpheert. —— Dit is de Inhoud van dit Tooneelſpel, waarvan de byzondere Tooneelen niet onaanmerkelyk zyn ingericht, en ons van de bekwaamheid der Digteres in de ſchikking en bearbeiding der tuſſchen-vallen *een goed denkbeeld* inboezemt. Indien zy ons in de Voorreden *niet berichtte, dat dit ſtuk haare eerſteling was voor het Tooneel*, en *dat hetzelve in twee maanden bewerkt en afgedrukt was, door het verlangen, om het zelve in een zo gepast oogenblik in de Wereld te hebben*, zouden wy, byzonder ten aanzien van het Digmaatige, wel eenige aanmerkingen kunnen maaken; maar wy zullen dit nu niet doen: alleen kunnen wy niet voorby, der Digteres te herinneren, dat, hoe groot ook de Poëtiſche Vryheid zy, dezelve echter niet veroorlooft, (om het rym, of de maat,) tegen de Geſlagten of de Woordvoeging (Conſtructie) te zondigen; 't geen, in dit ſtuk, op meer dan één plaats, geſchied, gelyk den kundigen Leezer, en ook haar zelve, by een naauwkeurig in- en herzien, ras in 't oog moet loopen. — Ook ſtootte het ons, (vooronderſteld, dat dit ſtuk ten Tooneele gevoerd werd) daarin zulke uitgebreide gebeden of aanſpraaken aan het Godlyk Opperweezen te ontmoeten, en bovenal keurden wy het wraakzucht ademend gebed van Vryhart, (dat bl. 51 gevonden word,) ten ſterkſten af, als niet paſſende in den mond van een Christen, en een van zyne onſchuld ten volle overtuigd Patriot.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Aa, (*C. C. H. van der*) 's Menschen Ingang tot Heerlykheid, om, in het toekomende leeven, Gods Beeld in volkomenheid te weezen. 2de Stuk. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 1-6-0 457

Aanmerkingen (Vrymoedige) over de Uitsluiting van allen, die door publieke Armenkasſen bedeeld worden, als Stemgeregtigden. In Holl., in gr. 8vo. *f* 0 4-0 386

——— der Commissie; tot dat einde aangesteld, over het voorbereiden der noodige Wetten om de Constitutie in werking te brengen. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0-9-0 474

Aanspraak (Vrymoedige) van eenen Bataafschen Wysgeer aan het verlicht en denkend gedeelte zyner Landgenooten. Rott. by *J. Holsteyn*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 221

Ackermann, (*J. F.*) Geneeskundige Verhandeling over de Engelsche Ziekte. Utr. by *J. de Waal Sz.*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 286

Adres en Aanbod der Amsterdamsche Burgerye aan Willem den III^de^, en aan Heeren Burgemeesteren van Amsterdam, van eene groote Burgerwapening van honderd duizend Man tegen de Franschen in 't Jaar 1673. Amst. by *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 163

Amalia en Sternthal. Eene Kloostergeschiedenis. Rott. by *J. Meyer* en *A. Danserweg, Wz.*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 133

Antwoord op de Vraage. *Welke wyze van Opvoeding is de meest verkiezelyke? Eene Publieke of Huislyke?*

Welke zyn de Voordeelen en Gebreken van de beiden? enz. Utr. by *de Wed. S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 188

Arntzenii, (H. J.) *Oratio, de eo, quod ex Vetuſtatis Usurpatione, in quibusdam Belgarum Legibus, Uſuque Trenſi, nimium eſſe videatur. Traj. ad Rhen. apud* W. à Yzerworst. *in* 4to, *f. m. f* 1-0-0 215

Avantages (Des) & Desavantages de l'Education tant Publique que Privée. Utr. chez B. Wild & J. Altheer, *in gr.* 8vo. *f* 0-11-0 87

B.

Balthasaar, (*A.*) Verkorte, doch klaare en genoeg voldoende *Methodus concinnandi Formulas Medicas.* Amſt. by *J. B. Elwe*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 510

Barlow, (*J.*) Raadgeeving aan de Bevoorrechte Standen in de onderſcheidene Staaten van Europa. IIde Deel. Utr. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 569

Barthelemy, Reizen van den jongen *Anacharſis door Griekenland*. Iſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 349

Beattie, (*J.*) Grondbeginzels der Zedelyke Weetenſchappen. Met Bywoegzels vermeerderd door *J. F. Hennert*. Iſte Deel, 1ſte en 2de Stuk. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 3-14-0 279

——— IIde Deel. *f* 2-0-0 546

Bedenkingen van een waar Beminnaar van zyn Vaderland, over het afvorderen van Schavergoeding, enz. Amſt. by *A. B. Sagkes*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 528

Beets Pz., (*P.*) Gods Vaderlyk Beſtuur over Nederland, ontvouwd en dankbaar gedacht in eene Kerkreden. Weſtzaand. by *H. van Aaken*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 412

Begrip (Kort) der Natuurlyke Historie, met Afbeeldingen; vervattende de Beſchryvinge der Zoogende Dieren. 1ſte en 2de Stukjes. Leyd. by *Honkoop* en *du Mortier*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 556

Bell, (*B.*) Samenſtel van Heelkunde. Iſte Deels 3de St. Utr. en Amſt. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, *M. Schalekamp* en *W. Holtrop*, in gr. 4to. *f* 2-8-0 465

Berichten (Eenige) omtrent de Pruiſiſche, Oostenryksche en Siciliaanſche Monarchien, benevens zommige daar aan grenzende Staaten. IIde Deel. 's Hag. by *L. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 73

——— IIIde Deel. *f* 2-8-0 562

Bi-

Bilderdyk, (*W.*) Redevoering over de Voortreflykheid der Schilderkunst, in derzelver Voorwerp beſchouwd. 's Hag. by *G. Backhuyzen*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 42

Blancy, door den Schryver van de Nieuwe Sentimenteele Reize. II Deelen. Leyd. by *J. van Thoir*, in 8vo. *f* 3-0-0 88

Bieterie, (*De, la*) het Leeven van Keizer Juliaan. Utr. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, en Rott. by *J. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 482

Boddaert, (*P.*) Molſtein en Kroondorp. Tooneelſpel. Amſt. by *de Wed. J. Dóll*, in 8vo. *f* 0-8-0 43

Bonnet, (*P.*) Leerredenen over het Leeven van David. VIIIſte Deel. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 2-6-0 590

Bosch, (*H.*) Redevoering, over het Werk der Godlyke Voorzienigheid, in Nederlands gezegende Staatsomwenteling zigtbaar. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 413

Boſcha, (H.) *Initia Latinæ Scholaſticæ. Dav. apud* L. Loemhoret, *in* 8vo. *f* 0-18-0 86

Brender à Brandis, (*G.*) Plakkaaten van de Proviſioneele Repreſentanten van het Volk van Amſterdam. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 439

Breugel, (*H. G. van*) Naaſpeuringen van de Oönlogie of Eierkunde, en der oorſpronglyke Voortteeling van Menſchen en Beesten. Dordr. by *N. van Eyſden en Comp.* en *A. van den Kieboom*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 104

——— De geëerdende en gelukkige Huishouding aangeweezen en aangepreezen in acht Zedekundige Leerredenen. Dordr. by *A. Blusſé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 187

Brink, (*J. ten*) Redevoering gehouden in tegenwoordigheid van den Proviſioneelen Raad en de Gemeente van de Stad Leyden. Leyd. by *Herdingh* en *du Mortier*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 355

Brinkman, (*N. C.*) Wed. van *C. van Streek*, De Triumph der Vryheid, Tooneelſpel. Amſt. by *M. Schalekamp*, in 8vo. *f* 0-11-0 623

Broes, (*B.*) Paulus Banden de Bevorderaars van het Euangelium. Leyd. by *K. Delfos en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-9-0 591

Bruining, (*G.*) De toeſtand van Neêrlands Volk met

dien van Iſraël in de Woestyn vergeleeken. Rott. by *J. Meyer* en *A. Danſerweg Wz.*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 461

Buchanan, (*A.*) Leerredenen over belangryke Onderwerpen. 1ſte en 2de Stukje. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 326

Bydrage tot Verlichting van het Algemeen, en byzonder voor de Vrienden van het voormaalig Beſtuur, door een Verdrukten van 't zelve. Alom, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 219

Byvoegzels en Aanmerkingen voor het XI en XII Deel der Vaderlandſche Historie van *J. Wagenaar*. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 434

Byzonderheden (De voornaamſte en minst bekende) voorgevallen geduurende de Belegering, Inneeming en Herneeming, der Stad Breda, in den Jaare 1793. Alom, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 64

C.

Cantzlaar Hzn., (*J.*) Algemeen *denkbeeld, of myne* gedachten en uitvinding van een Telegraphe of Correspondentie-Wyzer. Rott. by *N. Cornel*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 17

Carey, (*M.*) Kort berigt wegens de kwaadaartige Koorts, welke onlangs te *Philadelphia* heerschte. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 151

Catechismus (Republikeinſche). Amſt. by *W. Holtrop*, in 8vo. *f* 0-6-0 476

Chomel, (*M. N.*) Vervolg op diens Algemeen, Huishoudelyk, Zedekundig, Natuur en Kunstwoordenboek. Door *J. A. de Chalmot*. Verrykt met Kunstplaaten. XVIII of laatſte Stuk. Camp. by *J. A. de Chalmot*, en Amſt. by *J. Yntema*, in gr. 4to. *f* 4-13-0 242

Cogan, (*S.*) De Rhyn, of Reis van Utrecht na Frankfort, hoofdzaaklyk langs de oevers van den Rhyn, in gemeenzaame Brieven. 1ſte St. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 477

Conſtitutie, (Over de) Conſtitutioneele Magten en Regeeringsvorm, toepaſſelyk op en voor ons Vaderland. Amſt. by *H. Brongers*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 520

Convent, (*P. van*) De Zedeleere van Jeſus, door Matheus aangetekend, Cap. V, VI, VII, kort toegelicht, en ter betragting aangedrongen, enz. Gron. by *L. S. Hovingh*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 327

Coo-

Cooper, (*T.*) Antwoord op de Aantygingen van den Heer *Burke*, tegen de Heeren *Cooper* en *Watt* aangevoerd. Amſt. by *W. Wynands*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 212

Coxe, (*W.*) Reizen door Switſerland, in een reeks van Brieven. Iſte Deel, 2de Stuk. Utr. by *B. Wild en J. Altheer*, Rott. by *J. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 533

D.

Deſcription & Repreſentation du Telegraphe. Dat is, Beſchryving en Afbeelding der Telegraphe. 's Hag. by *J. Plaat*, in 4to. *f* 0-6-0 17

Dwaalingen (De) van Mr. *Pitt's* tegenwoordig Beſtuur als veelvuldig, nieuw, gewigtig en gevaarlyk beſchouwd. Dordr. by *A. Blusſé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 532

E.

Ebeling, (*C. D.*) Aardrykskundige Beſchryving en Geſchiedenis van America. Iſte Deel. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 557

Edwards, (*B.*) Burgerlyke en Handelkundige Geſchiedenis van de Engelſche Volkplantingen in de West-Indiën. IIde Deel. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 608

Eickma, (*B.*) over den Brief van Paulus aan de Galatiërs. Iſte Deel. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 51

Emare, (*S. van*) Twee Leerredenen over de Formulieren van den H. Doop en 't H. Avondmaal. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 10

Ewald, (*J. L.*) over het misbruik eeniger Hoofdwaarheden van den Christlyken Godsdienst. Utr. by *J. de Waal*, Sz., in gr. 8vo. *f* 1-5-0 192

Eyk, (*J. van*) Liederen voor den Landman. 2de Stukje. Amſt. by *J. Allart*, in 12mo. *f* 0-4-0 578

F.

Fabelen en Vertelzels, naar het Fransch van den Heere *de Florian*, in Nederduitſche Vaerſen gevolgd. Iſte Deel. Amſt. by *de Erve C. N. Guerin*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 81

Floryn, (*J.*) Grondbeginzels der Hoogere Meetkunde, bevattende de voornaamſte Eigenſchappen der Kegelſneeden en van eenige andere kromme Lynen. Rott. by *D. Vis*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 109

Forſter, (*G.*) Reize in den Jaare 1790. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 803

G.

Garve, (*Ch.*) Verhandeling over het Verband tusschen de Zede- en Staatkunde. Haarl. by *F. Bohn* en *A. Lootjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 288

Gedachten over het Predikampt in de Gereformeerde Kerk, en deszelfs rechte Waarneeming, naar de gesteldheid van deezen tyd. Alom, in gr. 8vo. *f* 1-18-0 234

Gedrag (Het Staatkundig) des Konings van Pruisen beoordeeld. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 605

Gelder, (*J. de*) Ontwerp van de Telegraphe; zynde eene opgave van drie onderscheidene wyzen, waar op de Telegraphe van den Heer *Chappe* kan zamengesteld zyn, enz. Rott. by *J. Holsteyn*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 17

—— (*A. H. van*) De Omwenteling, zo gelukkig als spoedig, in Amsteldam en in andere Steden en Plaatzen van Holland, zedert den 18 Jan. 1795, daar gesteld, aan het byzonder Bestuur der Voorzienigheid toegekend, in eene Leerreden. Amst. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 194

Geschiedenis van de Freule Julia van Roozenboom. Amst. by *H. Gartman* en *W. Vermandel*. II Deelen, in 8vo. *f* 2-8-0 310

Geschiedenissen, (Zedelyke) Verhaalen en Vertellingen. Amst. by *A. B. Saakes*, en 's Bosch by *de Wed. C. A. Vieweg en Zoon*; in gr. 8vo. *f* 0-18-0 580

Gesprek van Minerva met den Burger Eleutheriophilus Weetgraag. Amst. by *Schalekamp*, *Keizer*, en alom, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 572

Gesprekken over het Werk van Gods Geest in het Hart van den Mensch. Amst. by *J. A. Swalm*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 405

Gezner, (*A. H.*) Laura, of de Musch, in zyne Uitwerkselen. Amst. by *Holtrop Jun.*, in 8vo. *f* 2-10-0 456

Geuns, (*J. van*) Eendragt, Nederigheid en Onbaatzugtigheid noodzaaklyk ter volkomene bevestiging der Burgerlyke Vryheid. Leyd. by *Herdingh en du Mortier*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 508

Girtanner, (*C.*) Schets van het Huislyk Leeven en Character van Lodewyk XVI, Koning van Frankryk. Ut. by *W. van Yzerwerst*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 28

Godsdienst (De) afgezonderd van den Staat, of Proeve over de noodzaaklykheid der vernietiging van alle Heerschappy van den Godsdienst in eene Vrye Burgermaatschap-

ſchappy. Leyd. by *D. du Mortier en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 239
Grondwetten van de Franſche Republiek, door de Nationaale Conventie aan het Franſche Volk voorgeſteld. Bred. by *W. van Bergen*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 307

H.

Haack, (*P.*) De Overeenſtemming der Evangelisten in de Lydens- en Feeſtſtoffen. Amſt. by *Wesſing* en *van der Hey*, in 8vo. *f* 0-14-0 411
Hagen, (*K. G.*) Leerboek der Apothekerskunst. IIde Deel. Utr. by *J. de Waal Sz.*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 240
Hamelsveld, (*Y. van*) Aardrykskunde des Bybels. Vde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 235
——— De Boeken Ezra, Nehemia en Esther, naar het Hebreeuwsch, met korte Aanmerkingen voor Ongeleerden. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 449
Handſchriften. (Kleine Dichterlyke) Vyfde, zesde en zevende Schakeering. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 4-10-0 131
Haſſelt, (*G. van*) Oorſprong van het Hof van Gelderland. Arnh. by *W. Troost en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 126
Haſſenkamp, (*J. D.*) Bydragen tot de Leevensgeſchiedenis en Karakterſchets van *J. D. Michaëlis*. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 509
Henke, (*H. P. C.*) Uitgezogte Bybelſche Verhaalen, tot een Leesboek voor de Jeugd. Amſt. by *Kuiper* en *van Vliet*, in 8vo. *f* 0-12-0 103
Herder, (*J. G.*) Brieven ter bevordering van de Menschlykheid. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 12
Heringa, (*J.*) Leerrede over het betaamend gebruik der Vryheid. Utr. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 503
——— Elizæ Fil. *Oratio de Theologiæ in Scholis Inſtitutione; ad præſentem Reipublicæ Chriſtianæ conditionem prudenter accommodanda.* Traj. ad Rhen. apud W. ab Yzerworst, in 4to. *f. m. f.* 0-12-0 322
Hesz, (*J. J.*) De Volksliefde en Vaderlandsmin van Jesus, in Leerredenen. Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 52
Historie, (Vaderlandſche) vervattende de Geſchiedenisſen der

der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Americaansche Onlusten, en den daar uit gevolgden Oorlog met Engeland en onzen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Ten Vervolge van *Wagenaar's Vaderlandsche Historie*. XIde Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 110

Historie, (Vaderlandsche) XIIde Deel. *f* 3-18-0 375

Hoekstra, (*F.*) Leerreden over de Gelykheid der Menschen, enz. Harl. by *V. van der Plaats*, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 553

Hovens, (*D.*) De Leer der Doopsgezinden, vooral omtrent den Eed, uit eerbied voor Jesus gehandhaafd, en Euangelielievend opgehelderd. Amst. by *J. van der Burgh en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 238

Hufeland, (*C. W.*) Verhandeling over de onzekerheid des Doods, en het eenig en zeker middel om zich van zyne Waarheid te overtuigen, en het leevendig begraaven onmogelyk te maaken. Haarl. by *E. W. Cramerus Junior*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 195

J. en I.

Jaarboeken der Bataafsche Republiek, No. 1. Amst. en Haarl. by *Westing en van der Hey* en *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 175

Iets aangaande het geen onlangs te Amsterdam tusschen de Regeering en de Burgers voorgevallen is. In gr. 8vo. Alom. *f* 0-6-0 60

Julia van Roubigné. Eene Geschiedenis in Brieven. II Deelen. Amst. by *de Wed. J. Dóll*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 179

Justus, Graaf van Ortenburg — een Tafereel van Menschelyk Geluk — als een Tegenstuk van *Saltzmas's* Karel van Karelsberg. Iste Deel. Utr. by *J. de Waal, Sz.*, in 8vo. *f* 1-16-0 178

K.

Kantelaar, (*J.*) Lykreden op *Henr. Albert Scholtens*. Amst. by *P. den Hengst*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 22

Kindervreugd, (Vaderlandsche) vertoond in acht Kunstplaaten, met toepaslyke Gedichtjes. Amst. by *Kuyper, van Vliet* en *ten Brink*, in 8vo. *f* 0-12-0 224

Klinkenberg, (*J. van Nuys*) De Bybel, door beknopte Uitbreidingen, en opheldernde Aanmerkingen, verklaard. XXVIste Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4-5-0 455

Kluit,

Kleit, (*A.*) De Rechten van den Mensch in Frankryk geen gewaande Rechten in Nederland. Amst. by *W. Brave*, in gr. 8vo, *f* 2-10-0 296

——— Iets over den Engelschen Oorlog met de Republiek, en over Neerlands Koophandel, deszelfs Bloei en Middelen van Herstel. Amst. by *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 296

Knigge, (*Van*) Lodewyk van Seelberg, of de dwaalende Wysgeer. Ifte Deel. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 540

Kok, (*J.*) Vaderlandsch Woordenboek. XXVIIIste Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 158

Koning, (*J.*) Dagregister van al het voorgevallene, met betrekking tot het Request der Amsterdamsche Burgery, met de gevolgen van dien. Amst. by *J. Koning*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 172

Kotzebue, (*A. van*) Het Lyden van de Ortenbergsche Familie. IIde Deel. Utr. en Amst. by *G. T. van Paddenburg en Zoon* en *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 311

Krom, (*H. J.*) De waarde der Horoscoopkunst. Midd. by *P. Gillisen* en *de Wed. J. P. Gillisen*, in gr. 8vo. *f* 1-6-0 444

——— Godgeleerde, Uitlegkundige en Wysgeerige Verhandelingen, IIde Deels 3de Stuk. Midd. by *P. Gillisen* en *de Wed. J. P. Gillisen*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 326

L.

Lavater, (*J. C.*) Handbybel voor Lydenden, II Deelen. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 8-0-0 401

——— Joseph van Arimathea, in zeven Zangen, Haarl. by *A. Loosjes Pz.* in gr. 8vo. *f* 1-10-0 577

——— Salomo, of Lesfen der Wysheid. Bergen op Zoom, by *van Riemsdyk* en *van Bronkhorst*, in 8vo. *f* 1-6-0 103

Leerrede, over den overgang van de Overheersching tot de Vryheid, in Nederland. Leyd. by *D. du Mortier en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 366

Leevensgeschiedenis van Jesus, niet overtollig, maar van aangelegenheid, Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 364

Lindet, (*R.*) Rapport van de Committés van Algemeen

Wenzyn en Weegeeving, over den Staat van Frankryk. Alom, in gr. 8vo. f 0-6-0 123
Lodenſteyn, (*J. van*) Eenige Liederen. Utr. by *W. van Tzerwoest*, in 8vo. f 0-3-0 592
Loo, (*J. van*) Nieuwe Leerredenen. IIde Deel. Utr. by *W. van Tzerwoest*, in gr. 8vo. f 1-8-0 269
Loosjes, (*A.*) Beſchryving der Zaanlandſche Dorpen; met Aantekeningen tot deezen tyd vermeerderd, door *Petrus Loosjes Adz.* Met Platten en eene Kaart. Haarl. by *F. Bohn* en *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. f 7-16-0 336
Lykreden op den vermoedelyken dood van eenen weleer zeer beroemden Franſche (a) Kostſchoolhouder in verſchelde Steden van Nederland, gevolgd van een korte Leevensſchets van denzelven. Alles beſchreeven door *Ernst Zeydelaar*. Alom, in gr. 8vo. f 1-5-0 310

M.

Magazyn van Geſchiedenisſen, Romans en Verhaalen. III, IV en Vde Deel. Rott. by *J. Meyer*, in gr. 8vo. f 12-0-0 354
——— van Nieuwe Reisbeſchryvingen, uit onderſcheide Taalen, No. 1. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. f 1-2-0 447
Meersch, (*J. B. van der*) Verhandeling over den Invloed van het Volk op het Beſtuur. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. f 0-8-0 384
Mercier, Het Jaar twee duizend vier honderd en veertig. Een Droom. IIde en laatſte Deel. Haarl. by *F. Bohn* en *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. f 2-4-0 207
Michaëlis, (*J. D.*) Nieuwe Overzetting des Ouden Testaments, met Aantekeningen voor Ongeleerden. XI, XII, XIII, XIV, XV en XVIde Deel. Dordr. by *A. Blussé en Zoon* en *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. f 10-4-0 45, 449
Michell, (*J. P.*) Iets ter Nagedagtenis van *P. Nieuwland*. Amſt. by *de Wed. J. Dóll*, in gr. 8vo. f 0-16-0 253
Moens, (*Petronella*) Onderwys in den Godsdienst voor de Jeugd. Amſt. by *A. B. Saakes*, in 8vo. f 0-4-0 151
Mombert, Zeïr en Zulica, of Taïdaanſche Brieven. Amſt. by *G. Roos*, in gr. 8vo. f 1-8-0 356
Mulder, (*J.*) *Historia Litteraria & Critica Farcipum & Ve-*

Vectium Obstetriciorum. Lugd. Bat. apud A. & J. Honkoop, 8vo. *f. m. f* 3-16-0 15

N.

Needham, (*M.*) De Oppermagt des Volks, of de voortreffelykheid van eenen Vryen Staat. Iste Deel. Utr. en Rott. by *G. T. van Paddenburg en Zoon* en *J. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 2-5-0 447

Newton, (*J.*) Cardiphonia, IIde Deel, of Vervolg van gemeenzaame Brieven. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 368

Nonni, (*Theophanis*) *Epitome de curatione morborum, Graece ac Latine. Opei Codicum MSS. recensuit, notasque adjecit* Jo. Steph. Bernard. *Tom. I. Amst. apud* J. St. van Esveldt Holtrop, et Soc., *in* 8vo. *m. f. f* 8-8-0 494

Notulen, (Geëxtendeerde) behelzende de Decreeten van de Vergaddering der Provisioneele Representanten van het Volk van Holland. Iste Deel. Dordr. by *H. de Haas en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 4-14-0 524

O.

Observationes in loca Veterum, praecipue quae sunt de vindicta divina; Exercitationum Academicarum specimen tertium, quod, praeside J. Luzac, *publice defendit* J. J. Schultens. *Lugd. Bat. apud* H. Mostert, *in* 8vo. *f. m. f* 0-11-0 37

Oenler, (*C. W.*) De Christen beschouwd in zyne Grootheid. II Deelen. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo *f* 3-4-0 581

P.

Paine, (*Th.*) Verhandeling over de eerste beginzels der Regeering. Leyd. by de Gebroeders *Murray*, en Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in 't Fransch en Nederduitsch, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 599

Paley, (*W.*) De Waarheid der Schriftuurlyke Historie van den Apostel Paulus bewezen. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 48

Pasteur, (*J. D.*) Beknopte Natuurlyke Historie der Zoogende Dieren. Met Afbeeldingen. Iste Deel. Leyd. by *Honkoop* en *du Mortier*, in 8vo. *f* 3-6-0 197

Post, Reinhart, of Natuur- en Godsdienst. IIde Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. 3-12-0 135

Priestley, (*J.*) De tegenwoordige toestand van Europa vergeleeken en getoetst met de oude Propheeten. Amst. by *H. Brongers*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 97

——— Lesen over de Geschiedkunde en Algemeene Staatkunde. IIde Deel. Dev. by *L. Leemhorst*, *L.*

L. A. Karſenbergh en G. Brouwer, in gr. 8vo. *f* 2-15-0 117

Priestley, (*J.*) Het nuttig gebruik des Christendoms, byzonderlyk in bange tyden. Amſt. by *H. Brongers*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 149

R.

Ramſay, (*D.*) Geſchiedenis van de Noord-Americaanſche Staatsomwenteling. IV Deelen. Camp. by *J. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 9-8-0 466

Raoul, (*J. B.*) De Bataafſche Wysgeer, of menschlievende bedenkingen over den tegenwoordigen Oorlog. 's Hage by *J. C. Leeuweſteyn*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 394

Rapport van de Gecommitteerden tot de zaaken van de Oost-Indiſche Compagnie. 's Hage, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 388

Ratio Diſciplinæ Unitatis Fratrum A. C. of Grondſchets van de Inrichtingen der Euangeliſche Broeder-Gemeenten. Dordr. by *A. Blusſé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 461

Rechten van den Mensch en Burger, door de Repreſentanten van Holland vertoond, en de Pligten van den Mensch en Burger, door een oprechten Patriot 'er tegen over geplaatst. Amſt. by *J. B. Elwe*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 526

Redevoering over de Vryheid, volgens de Natuurlyke Staatkunde. Utr. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 380

——— (Kerklyke) gedaan in eene der aanzienlyke Nederlandſche Steden, op den 5 Nov. 1794. door een Patriot. Gron. by *P. Doekama*, en Amſt. by *A. B. Suakes*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 554

Redevoeringen, (Twee) of zogenaamde Voorleezingen, vervat in Hollandſche Spreekwoorden. Amſt. by *W. Wynands*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 573

——— (Republikeinſche) 1ſte Stuk, 's Hage by *J. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 602

Rees, (*B. van*) Zyn Verbonden met magtige Volken voor kleine Staaten voordeelig? Voorgedragen in eene Kerklyke Redenvoering. Leyd. by *Herdingh* en *du Mortier*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 586

Reflexien over het Noord-Americaansch Beſtier van het Judicieele Departement, in 't Civile en het Crimineele. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 442

Reize, (Nieuwe Sentimenteele) IIde Deel. Leyd. by *J. van Thoir*, in 8vo. *f* 0-18-0 88
—— langs den Neder-Rhyn, van Maintz tot Dusseldorp, behelzende eene zo naauwkeurige als belangryke Beschryving der Steden, Dorpen en Vlekken, aan den Oever des Rhyns gelegen. IIde Deel. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 2-14-0 163
—— (Eene) over het Tooneel van den tegenwoordigen Oorlog. Gouda by *H. L. van Buma*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 396
Request aan Nederlandsch vertrokken Stadhouder, en Triumphzang, enz. In Holl., in gr. 8vo. *f* 0-8-0 173
Rochon, Reis door Madagascar en de Oost-Indien. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 615
Roemer, (*J.*) Redenvoering ter gelegenheid van de Uitdeeling der Pryzen aan de Kinderen der Minvermogenden. Amst. by *G. Roos*, in gr. 8vo. *f* 0-5-0 266
Rogge, (*C.*) Het waare weezen van het Christendom, volgens de uitspraaken van Jesus en zyne Apostelen. Rott. by *J. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 222
Rosenmuller, (*J. G.*) Eenvoudig Onderwys in den Godsdienst voor Kinderen. Amst. en Utr. by *van Vliet* en *Marienhoff*, in 8vo. *f* 0-15-0 274
—— —— Handleiding ter bevordering van het nuttig leezen des Bybels. Amst. by *Wesling en van der Hey*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 363
Rougemont, (*J. C.*) Verhandeling over de gevolgen der Beet van Dolle Dieren. Utr. by *J. de Waal*, *Sz.* in gr. 8vo. *f* 4-10-0 593
Ryk, (*G.*) Redenvoering op verzoek van de Representanten van Nieuwendam gehouden. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 507

S.

Saltzman, (*C. G.*) Leevensgeschiedenis van den Heer Constant, Koopman te Richmanshauzen. IIde Deel. Amst. by *G. Roos* en *J. ten Brink*, *Gz.*, in 8vo. *f* 1-8-0 177
Sanctii (Franc.) *Minerva*, *seu de causis Linguæ Latinæ Commentarius. Novissime* Everardi Scheidii *perpetuis uberrimisque Animadversionibus illustratus. Traj. ad Rhen. apud* G. T. a Paddenburg & Fil. *in* 8vo. *f m. f* 6-12-0 622
Schekema, (*J.*) Naauwkeurig Berigt van het Volksfeest te Franeker op den 5 Maart 1795. by gelegenheid van het verbreeken der Ketenen, en het herstellen van de Poor-

Poorten aldaar. Fran. by *D. Romer* en *D. van der Sluis*, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 . . . 262
Scheuchzer, (*J. J.*) Bybel der Natuur, overgezet en met byvoegzelen vermeerderd door *L. Meyer*. XIIde Deel. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 181
Schouten, (*P.*) Ons verlost en juichend Vaderland. Amst. by *P. van Buuren*, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 509
Schultens, (*H. A.*) Het Boek Job, uit het Hebreeuwsch vertaald, met Aanmerkingen; na deszelfs dood uitgegeeven en voltooid door *H. Muntinghe*. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-18-0 337
Soelen, (*A. J. van*) Redenvoering over de waare kracht van den Burgerwensch *Heil en Broederschap*. Amst. by *F. Drayer*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 424
Sonsbeeck, (*J. W. van*) en *D. J. van Leunep*, ter Nagedenis van *P. Nieuwland*. Leyd. by *J. Meerburg*, in 8vo. *f* 0-11-0 253
Spiegel voor het Menschdom, of Tafereel van byzondere Characters en Lotgevallen. Ifte Deels 2de *Stuk*. *Amst.* by *H. Molenyzer*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 268
Staat (Tegenwoordige) der Vereenigde Nederlanden; behelzende het Vervolg der Beschryving van het Landschap Drenthe. 2de Stuk. Amst., Leyd., Dord en Harl. by *J. de Groot*, *G. Warnars*, *A. en P. Blussé* en *V. van der Plaats*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 69
——————— der Vereenigde Nederlanden, vervattende het Vervolg der Beschryving van Stad en Lande. Amst. by *denzelven*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 201
Stuart, (*M.*) Redevoering ter weering van allen nadeeligen invloed eener zwaarmoedige denkwyze over het werklyk nut der Maatschappy *tot Nut van 't Algemeen*. Utr. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 223
——————— Romeinsche Geschiedenissen. IVde Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-15-0 512
Swinden, (*J. H. van*) Lykreden op *P. Nieuwland*, uitgesprooken te Amsterdam, in de Maatschappy *Felix Meritis*. Amst. by *P. den Hengst*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 253
Systemas (De Twee) van het Contract Social en de Natuurlyke Regten van den Mensch, of de gevoelens van *Burke* en *Payne*, ter toetse gebragt en wederlegd. Amst. by *Westing en van der Hey*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 59

T.

Tafereelen van de Staatsomwenteling in Frankryk. Iſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4-16-0 31

Tiſſel, (*J.*) Leerredenen over de gewigtigſte Gebeurtenisſen uit het Leeven van Jeſus Christus. IVde Deel. Dordr. by *A. Blusſé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 145

V.

Vreul, (*A.*) Redenvoering over de Gelykheid der Menſchen. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 424

Verhaal (Getrouw en naauwkeurig) van den Oorſprong, den Voortgang en de Gevolgen van de ontſtaane Beweegingen in de Herſtelde Lutherſche Gemeente binnen Amſterdam. Amſt. by *J. Ammeling*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 13

—— (Geſchiedkundig) van het Gedrag der Nederlandſche Gemeenebestgezinden, geduurende den tegenwoordigen Oorlog, door de Franſche Republiek aan den Stadhouder en zynen Aanhang verklaard, op den 1 Feb. 1793, enz. Leyd. by *A. en J. Honkoop* — Amſt. by *D. M. Langeveld* — Haarl. by *J. Tetmans* — Rott. by *D. Vis*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 169

Verhaalen (Korte) voor Kinderen van zes tot tien Jaaren. Amſt. by *P. E. Briée*, in 8vo. *f* 1-2-0 266

Verhandeling van het Genootſchap tot Verdediging van den Christlyken Godsdienst, opgericht in 's Hage, voor het Jaar 1790. Amſt., Haarl., en 's Hag. by *J. Allart*, *C. van der Aa* en *B. Scheurleer*, in gr. 8vo. *f* 2-18-0 89, 137

—— over de Vraag: Welke zyn de best geſchikte middelen om het nog heerſchend Vooroordeel tegen de Maatſchappy, *Tot nut van 't Algemeen*, weg te neemen. Amſt. by *H. Keizer*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 283

—— over den Oorſprong en Lotgevallen van het Liedeken *Wilhelmus van Naſſouwen*. Amſt. by *W. Wynands*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 391

—— over de oorzaaken van het Verval en opgave van Middelen ter Verbetering van onzen Algemeenen Welvaart. Amſt. by *A. Mens Jansz.*, in gr. 8vo. *f* 0 12-0 432

Ver-

Verhandeling over de waare natuurlyke Gronden eenes eigenlyke en eenvoudige Conſtitutie. Amſt. by G. Byl, in gr. 8vo. f 0-18-0 345

Verhandelingen, uitgegeeven door de Maatſchappy ter bevordering van den Landbouw, te Amſterdam. XI Deels 1ſte Stuk. Amſt. by *J. C. Sepp en Zoon*, in gr. 8vo. f 0-18-0 57

——————— bekroond met den Prys van het Legaat van den Heer *J. Munnikhoff*. 1ſte Stuk. Amſt. by *L. van Es*, in gr. 8vo. f 0-16-0 373

——————— raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienſt, uitgegeeven door *Teyler's* Godgeleerd Genootſchap. XIVde Deel. Haarl. by *J. Enſchede* en *J. van Walré*, in gr. 4to. f 3-0-0 497

——————— van het Provinciaal Utrechts Genootſchap van Kunſten en Weetenſchappen. IXde Deels 2de Stuk. Utr. by *B. Wild en J. Altheer* en *J. de Waal Sz.*, in gr. 8vo. f 0-12-0 621

Villates, (*J. H. des*) Brieven over Wysgeerige en andere Onderwerpen. 's Hag. by *J. C. Leeuweſteyn*, in gr. 8vo. f 1-16-0 398

Vloten, (*Van*) De Bybel vertaald, omſchreeven, en door Aanmerkingen opgehelderd. Benevens eene Verhandeling over den toeſtand der Volken, door de Propheeten bedreigd. IXde Deel. Utr. en Amſt. by *G. T. van Paddenburg en Zoon* en *J. Allart*, in gr. 8vo. f 4-0-0

——————— Xde Deel. f 3-12-0 513

W.

Water, (*W. te*) Historie der Hervormde Kerke en doorluchtige Schoole te Gent, zedert haaren aanvang tot derzelver einde. Utr. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. f 1-10-0 577

Weickard, (*M. A.*) De Wysgeerige Arts. I, II en IIIde Deel. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. f 5-8-0 414

Weidenbach, (*K. F.*) De Leer der Godlyke Voorzienigheid en de voortreffelykheid en voordeelen van het Christendom. II Deelen. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. f 2-10-0 541

Weiland, (*P.*) Leerredenen, naar de behoeften van onzen tyd. Iſte Deel. Rott. by *J. Meyer* en *A. Danſerweg*, *Wz.*, in gr. 8vo. f 1-8-0 54

Weyde, (*C. L. van der*) Henry en Louiſe, eene Nederlandſche Geſchiedenis, in gemeenzaame Brieven. (Niet vertaald.) Leyd. by *D. du Mortier en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-18-0 186

Witt, (*J. de*) Staetsſtukken. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 161

Wolff, (*G. J.*) Geneeskundige Verhandeling over het nut der Watervaten. Haarl. by *E. W. Cramerus Jun.*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 529

Woord (Een broederlyk) aan myne Bataafſche Medeburgers, by het naderen der Nationaale Conventie. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-2-0 530

Z.

Zaaken van Staat en Oorlog, betreffende de Vereenigde Nederlanden, zedert het begin van 't Jaar 1780. XV tot het XXXIſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 40-16-0 124

Zilleſen, (*C.*) Ontwerp, hoedanig der Bataven één en onverdeelbaar Gemeenebestbeſtuur, langs de Grondbeginzelen der Menschheid, Vryheid, Gelykheid en Broederſchap, dient ingerigt te zyn. Leyd. by *Herdingh* en *du Mortier*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 595

Zimmerman, De Eenzaamheid. IVde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 13

Zollikofer, (*G. J.*) Nagelaaten Leerredenen. 8ſte Stuk. Amſt. by *de Erven P. Meyer en G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 232

Zöllner en *Langa*, Natuur- en Zedekundige Beſchouwing der Aarde, en van haare Bewoonders. Vde Deel. Camp. by *J. A. de Chalmot*, en Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 153

——— VIde Deel. *f* 2-8-0 230

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

in de *Letteroefeningen* voorkomende.

A.

ALCIBIADES, hoe ſchadelyk zyn voorbeeld was voor de *Athenaers*. 353

Alwetenheid, (GODS) hoe de Jeugd daar in te onderwyzen, voorgeſteld. 275

America, (De Omwenteling in) bragt veele Talenten en Begaafdheden aan den dag, 470. Wat het aankweeken der Weetenſchappen tot het Vry worden van dat Land toegebragt hebbe, 471. Hoe de Omwenteling, op haare beurt, de Weetenſchappen begunſtigde, 472. Nadeelige Inmengzels der Omwentelinge, *ald.* Bovenal op den Godsdienst. 473

Amſterdam, (Wegens het oogmerk om) in Oct. 1794, in een ſtaat van Verdeediging te brengen, en het daar tegen ingeleverd Verzoekſchrift, 60. Iets over het aanſtellen der *Proviſioneele Repreſentanten* te dier Stede in 1795, 440. Aanſpraak van R. J. SCHIMMELPENNINCK te dier gelegenheid. 441

ARISTOBULUS, een *Jood*, een *Peripatetisch* Wysgeer, bedriegeryen door hem in zyne Schriften gepleegd. 38

Ariſtocratie, ſchets van dezelve. 122

ASPASIA, welk eene rol zy ten Zedebederf van de *Athenaers* ſpeelde. 352

Astrologie, Zie *Horoscoopkunst*.

Athenaers, hoe zy niemand door pyniging tot Schuldbekentenis drongen. 41

Athenaers, hoe zeer en waar door, ten tyde van PERICLES, verbasterd. 351

B.

Belastingen. (Bedenking over de *Vrywillige*) 381

——— (Iets over de) op de Leevensmiddelen geheezen. 571

——— (Plan voor) in ons Vaderland. 598

BENYOWSKY, *ongunſtig beoordeeld*, en aanmerking deswegen. 620

Bevindingen. (Aanmerkingen over de Godsdienſtige) 406

Boom (*De oude*) *en de Hovenier*. Eene Fabel. 84

Brandſtoffe (Hooge vlugt der verbeelding, waar toe het gebrek aan) de Menſchen zal noodzaaken. 304

Breda, (Verſlag van eenige Omſtandigheden, geduurende de Belegering, Inneming en Herneming, der Stad) in 1793, 64. Byzonder het gedrag der Municipaliteit. 66

Brieven der Apostelen, wat men van derzelver Ondertekeningen te houden hebbe. 50

——— (*Maan-* en *Klaag-*) oudtyds in Gelderland in gebruik. 109

C.

CALONNE, Trekken van de ſnoodheid en ſlegtheid diens Staatsmanſchaps. 28

Ca-

CAMILLUS, diens Character geſchetst. 517
Chamois, of *Wilde Geit*, beſchreven, 537. Leevenswyze dezer Dieren. *ald.*
Christen (De ſtervende) geſchetst. 272
Cleef, ſchets der rampſpoeden van die Stad. 479
Compagnie, (*Oost-Indiſche*) Agterlitvaart van dezelve zints den Jaare 1782 tot 1793. 338
Conſtitutie, hoe zeer men 't geen dien naam draagt tragt te bewaaren. 214
——— (Opgave van eene) die voor ons Land hoogstwenschlyk is. 522
COOPER en WATT, wegens Jacobinistery, in *Engeland*, beſchuldigd; verdeedigen zich tegen BURKE. 212
1. COR. XV: 20, 21, 22, 29. toegelicht. 458-460.
——— 39. verklaard. 185
Critiek der H. Schrift. Zie *Schrift*.
CROMWELL's Gedrag niet altoos regtmaatig beoordeeld. 610

D.

DANIEL IX: 24-27. opgehelderd, 2. De gevoelens van VENEMA, SCHUTTE, MICHAËLIS en anderen, ter toetse gebragt, 3. Wat by het beoordeelen van die plaats in agt genomen behoort te worden. 6
Deisten, (Over eenige Familien van) die zich in Bohemen opbouden. 75
Democratie Zie *Volksregeering*.
Departementen (In hoe veele) de zeven Provincien, met *Drenthe* en de *Generaliteit*, zouden kunnen verdeeld worden. 597
Dollard, Onwilligheid eens Landbezitters geeft oorzaak aan den inbreuk, dien deeze Waterplas veroorzaakte. 206
Doodenhuis, te *Weimar* opgerigt, 196
Drenthe, hoe het getal der Geboorenen en Geſtorvenen daar tot elkander ſtaat, ten bewyze dat het een gezond Landſchap is. 70
Dwinglandy (De aart van heerſchappy, welke de) voert. 306

E.

Ernst, (Wyze) en edele zagtheid van Character, hoe die vereenigd kunnen worden. 148
ESQUIVIL, (JUAN DE) diens Edelmoedig Gedrag jegens OJEDA. 609
ESTHER, de Egtheid van dit Boek beweerd. 453
Eyeren, (*Hoendet-*) Verſlag van het kunſtig uitbroeden derzelven, door HENDRIK OOMS. 106
EZRA, wien men voor den Schryver des Boeks, 't geen diens naam draagt, te houden hebbe. 449, 451.
——— I: 11. toegelicht. 450
——— IV: 2. onderſcheiden vertaald. *ald.*
——— VII: 6. opgehelderd. 451
——— IX: 1. waarom EZRA hier ſtrenger dan MOZES. *ald.*

F.

Fabel (*De*) *en de Waarheid*. Eene Fabel. 81
Franeker, de geringſte lieden niet te beweegen om in 't Jaar 1787 de hand te leenen tot het uitſlaalen en bergen der Poorten, 262. Beſchryving hoe men naa de Omwenteling in 1795 die Poorten weder inhangt. 264
Frankryk, (De Staatsomwenteling in) geen *Oproer*, maar *Opſtand*. 36.
——— (Groote en algemeene oorſprong des Ongeloofs in) 101

BLADWYZER.

Frankryk, hoe noodig de Herstelling van Koophandel en Fabrieken. 123

FREDERIK DE II, Koning van *Pruissen*, zyn voorkomen beschreeven. 485

FREDRIK HENRIK, Aanmerkingen over het strydige in de verhaalen van diens Aftocht, in den Jaare 1631. 435

G.

Geest, (*H.*) misbruik van de Leer der werking van denzelven te keer gegaan. 193

Geheugen, hoe 't zelve door duidlykheid en orde onderschraagd wordt. 281

Gehoor, hoe geëvenredigd aan onzen staat. 334

Gelderland. (Oorsprong des *Hofs* van) 126

——— Schets van de Staatsgesteldheid aldaar in 1787. 377

Geldligtingen, het drukkende daar van voorgesteld. 570

Geldmiddelen, (De Bestuurders der openbaare) wegens hun ontrouw, geestig gegispt. 211

Gemeenebestgezinden (De *Nederlandsche*) hebben, naa de Omwenteling in 1787, nooit afgelaaten om weder eene Tegenomwenteling te bewerken. 170

Gevoel, juiste scherpheid van dit Zintuig. 335

Geweeten (De kragt van het) heeft men te vergeefsch zoeken te verzwakken. 546

Gezigt. (Juiste maat van de scherpheid van het) 331

GOD (Dat in) Aandoeningen plaats hebben, beweerd, 497. 499. Waarom de H. S. Menschbeeldig spreekt van GODS Eigenschappen en Aandoeningen, 500. Ander gevoelen, 't welk die Aandoeningen wraakt. 501

Godgeleerdheid, (Onderscheid tusschen de) en de Leer van MASTUS, 323. Wat 'er thans in een geoefenden en verdienstlyken Godgeleerden vereischt wordt. 324

Godsdienst, hoe dezelve met den wensch van Heil en Broederschap moet gepaard gaan, 425. Dit treffend voorgedraagen. 432

——— (*Protestantsche*) Bedenkingen over 't geen dezelve zou mogen te lyden hebben by de tegenwoordige Omwenteling. 506

Gras, (*Genueesch*) van hoe veel belangs voor *Jamaica*, 614. Hoe toevallig daar gekomen, en aangekweekt. 615

Grimsel, een der *Alpische Bergtoppen*, beklommen en beschreeven. 587

Groningen, Naamoorsprong, 201. Koophandel en Neering dier Stad. 204

H.

HANDEL. XIX: 11-13. verklaard. 184

Handschriften der Boeken, hoe zy voortyds gemaakt werden, en aan hoe veele misstellingen ze blootstonden. 90

Hattem. (Aanmerking over de wyd verschillende Gerugten, wegens de Gesneuvelden voor) 377

Hellevoetsluis; hoe in de bewaaring van 't zelve voorzien, by het uittrekken des Krygsvolks. 114

Horoscoopkunst, wedersprooken. 444

Houtvletten (Verbaazende voorraad van 't geen in de Proviantbutten op de) gevonden wordt, 164. De uitvinding dezer grootste vaarende Gevaarten aan een *Hollander* toegekend,

kend, 165. Hoe veel Gelds 'er in den Houthandel met Vlotten omloopt. *ald.*

J.

Jamaica, keurige beſchryving hoe dit Eiland zich opdoet, 612.
Gemeetsch Gras, hoe nuttig op dit Eiland, en hoe toevallig daar gekomen en aangekweekt. 614
Jeruſalem, (De Herbouwing des Tempels te) door JULIAAN, beweerd, 484. Wederſprooken, 485. Het verhaal van AMMIANUS deswegen uitgelegd, zonder iets wonderdaadigs te veronderſtellen of aan te neemen. 487
JESUS, als een Vaderlandlievend Leeraar beſchouwd, 52. Zyn Character, als Leeraar, in 't algemeen geſchetst. 3152
—— (Zeldzaame Spraakwending tot) 585
JOB, (Het Boek van) het oudſte aller Gewyde Gedenkſtukken, 358. De Voor- en Naareden van laater tyd, 359. MOSES is de Opſteller niet. *ald.*
—— XIV: 13-15. nieuwe Overzetting en Verklaaring. 360
—— Vertaaling van H. XIX: 21, 28. 360
—— XXXIII: 23, 24. opgehelderd. 361
JOSEPHUS DE II, (Keizer) wanneer hy oordeelt een Eerzuil verdiend te hebben, 12. Wegens het *Theologisch Seminarium* te *Praag* door hem opgerigt. 74
JULIAAN, (Keizer) van waar zo wyd verſchillend beoordeeld, 482. Of men hem met regt een Afvalligen van het Christendom noeme, 483. Wegens zyne mislukte Herbouwing des *Jeruſalemſchen* Tempels. 484

K.

Kerkvaders, hoe zeer bedroogen door de Kunſtenaaryen der *Alexandryſche Joden*, 32. Voorbeelden ter beoordeeling van de Egtheid of Onegtheid van zommige Fragmenten, die men by hun aangehaald vindt. 39
Keulen, voordeelig berigt deezer Stad, 166. Vreemde vertooning van het *Zotte Bernardje*, voortyds daar in de Proceſſie te voorſchyn treedende, *ald.* Berigt van het Vry-adelyk Vrouwenſtift *St. Urſula*. 167
Kiezers, van de Leden der Nationaale Conventie, welke Zedelyke Hoedanigheden zy moeten bezitten. 531
Kind. (*Het gehoorzaam*) Eene Verteling. 267
KON. XIX: 35. opgehelderd. 182
Kropgezwellen, in eenige Streeken van *Zwitzerland* zo gemeen, waar aan toe te ſchryven. 539
Krygsvolk, (Het *Franſche*) van de Gemeenzaamheid tuſſchen Legerhoofden en Soldaaten. 397

L.

Leesgezelſchap te *Bonn*, voorbeeldig in de Inrigting. 165
Leucio, (*St.*) zeldzaame Volkplanting daar des Konings van *Sicilie* beſchreeven. 564
Leuk. (Waarneemingen over de Warme Baden van) 538
Leuven, hoe zeer, ten tyde van 's Keizers Overwinninge, van Studenten verlaaten. 307
LODEWYK DE XVI, Middel door hem bedagt om kennis van de uitkomende Boeken te krygen, 30. Hoe ontdekt; de Boekverkooper in de *Baſtille* gezet. *ald.*
LUDEMAN's *Spiegel der Wereld*, door KERSTEMAN op diens naam uitgegeeven, heeft een groot vertier. 447

BLADWYZER.

LUKAS VII: 28. verklaard. 325
—— X: 42. Bedenking hier op. 405
Lyken, in de Kerken begraaven, veroorzaaken in Epidemiſche Ziekten veel beſmettings; aanmerkelyk voorbeeld hier van. 152

M.

Maaltjen. (Lied voor den Landman by het) 578
Madagascar, hoe zeer dit Eiland door de *Europeaanen* mishandeld is, 616. Overlevering, welke daar plaats heeft, om de Bewoonders in Geſlachten te onderſcheiden, 617. Oorſprong hier van, 618. Het Character der Eilanderen verdedigd, *ald.* Op welk eene wyze de *Europeaanen* voordeel van dit Eiland behoorden te trekken. 619
MANLIUS, (M.) Aanmerkingen over diens Character, 515. Verſchillende opgaven der Regtspleeging over hem. 516
MATTH. V: 21, 22. opgehelderd. 320
—— XI: 11. verklaard. *ald.*
Menſchen (Dat de) uit éénen Stamvader zyn voortgeſprooten is eene Leer vol van de gewigtigſte gevolgen. 157
MICHAËLIS (J. D.) geeft in *Duitschland* een geheel andere gedaante aan de *Oosterſche* Taalkunde. 46

N.

Napels, (Over de Normaalſchoolen te) 566. Door de Geeſtlykheid tegengewerkt. *ald.*
Negotiatien, (*Buitenlandſche*) hebben den Lande veel kwaads gebrouwen, 433. Begrooting der van hier opgeſchootene Sommen, *alt.*
NEHEMIA, Schryver van het Boek, 't welk zyn naam draagt, 451. Over de Lysten, hy hem vermeld, der geenen die het eerst na *Jeruſalem* en *Juda* te rug gingen, H. VII. 6-69. 452
Neurenberg, die Stad als beter, dan men dezelve doorgaans voorſtelt, beſchreeven, 79. Slegtheid van het Stadsbeſtuur afgeſchetst. 80
NEWTON, (JOHN) ſchets van zyn Character, Denk- en Leerwyze. 368-373
NIEUWLAND, (P.) uitmuntende trek van diens Zedelyk Character, 254. Schets van een Gedenkzuil voor hem op te richten, 255. Het Treurmuzyk by de Lykreden van VAN SWINDEN, door de *Amſterdamſche Magiſtraat verboden*, 256. Schets van 's Mans begaafdheden, 258. Vroegtydige ontluiking zyner begaafdheden, 259. En welke al in hem gepaard gingen, 260. Zyne trapswyze, doch ſchielyke, Bevorderingen, *ald.* Zyne Godsdienſtigheid. 261
NONNUS, (THEOPHANES) Aanmerkingen wegens deezen Schryver. 494

O.

Oceaan. Zie *Zee*.
Omwenteling des Jaars 1795, cierlyk geſchetst, 426. 't Gewigt deezer in 't vervolg, 428. Wat voordeel dezelve aan den Christlyken Godsdienst toebrengt, 589
Onderwys, (*Catechetisch*) Verbeteringen ten deezen opzigte voorgeſlaagen. 235
Openbaaring van Joannes; v. NUTS KLINKENBERG'S gevoelen over de Voorſpellingen in dit Boek begreepen. 456

Op-

BLADWYZER.

Opstel en *Opstand*, hoe zeer en waar in van elkander onderscheiden, 35. In welke gevallen een *Opstand* regtmaatig mag heeten. 220

Opvoeding, (Huislyke) door een Gouverneur; de Voor- en Nadeelen daar van opgegeeven, 490. Hoe bezwaarlyk voor een Vader te volbrengen. *ald.*

——— Plan, waarin de Huislyke en Schoolopvoeding vereenigd wordt, opgegeeven. 492

——— (Aanmerkingen over de Schoolsche en Huislyke) 548

Overheid, drie onderscheide Tydperken, in welke dezelve moet werkzaam zyn, beschouwd. 294

P.

PAPIRIUS CURSOR, Aanmerkingen over diens Character. 519

PAULUS, (Apostel) de overeenkomst van diens Brieven met de Geschiedenis, ten bewyze van de Waarheid des *Christendoms*, aangevoerd. 48

——— voor AGRIPPA, geschetst. 271

Paus van Rome, zyn bywoonen van den Openbaaren Godsdienst beschreeven, 562. Hoe de Voetkus toegaat, 563. De Cardinaalen den tegenwoordigen Paus niet genegen. 564

PERICLES, hoe veel hy tot de Zedeverbastering der *Athenienseren* toebragt. 351

PETER DE I, (Czaar) Opschrift van een Fontein te Brussel, ter gedagtenis zyner Dronkenschappe. 308

Pharijeen, derzelver Gedrag ten opzigte van JESUS 315

Pruisen, (Het gedrag des Koonings van) in het maaken van den Vrede met de Fransche Republiek, gewraakt, 606. Byzonder ten aanziene van de *Demarcatielinie*. 607

PUTNAM, diens stoutmoedig bestaan in het dooden eener Wolvin. 198

R.

Regent en *Burger*, waar in onderscheiden. 290

Reuk, welgepastheid van dit Zintuig. 335

Roeping tot Zaligheid, wat men daar door te verstaan hebbe. 146

Rome, hoe veele veranderingen de Regeeringsvorm, zints den Inval der *Gallièrs* tot aan het tweede Verbond met de *Samniten*, ook onderging, is het Volk daarom van geene groote Ligtzinnigheid of Oproerigheid te verdenken, 513. Andere algemeene Aanmerkingen over dit Tydvak. 514

ROMEINEN I: 13 en XV: 23-28 met HANDEL. XIX: 21 vergeleken, ten betooge van de waarheid en egtheid. 49

——— VIII: 15. Overdenking daar op. 403

Rusland, (De Grootvorstin van) haar geestig zeggen by het ontvangen eener Waaijer van de Koningin van *Frankryk*. 30

S.

Sadduceen, waarom zy zich weinig met JESUS bemoeijen, en hy met hun. 316

Samiël, of *Samum*, aan deezen berugten Wind de nederlaag des Legers van SANHERIB toegeschreeven. 182

Scheepsbouw, hoe zeer te *Zaandam* verminderd. 338

Schelde (Wegens de oorzaak der poogingen, door de Staaten

aangewend, om in den Jaare 1736 de) geſlooten te houden. 112
Schilderkunſt, bepaaling wat dezelve is. 42
SCHIMMELPENNINCK, (R. J.) diens Aanſpraak by het aanvaarden van het Voorzitterſchap onder de Proviſioneele Repreſentanten des Volks van *Amſterdam*. 441
Scholen, (Openbaare *Kost-*) welke voordeelen zy den Kinderen aanbrengen, 489. Gebreken, welke dezelve veelal aankleeven. *ald.*
—— (Plan van Openbaare *Kost-*) in ieder Stad, op Stads kosten, op te rigten. 492
Schrift, (*H.*) waarom de Critiek in derzelver uitlegging noodig, 91. De Critiek brengt geen nadeel toe aan derzelver Waarheid en Geloofwaardigheid, 92. Het vereischt gebruik der Critiek, in de behandeling der H. S. geſtaafd door Voorbeelden van onzen tyd, 93. De wyze, waar op de Critiek de gezegde Hulpmiddelen gebruiken moet, door voorbeelden opgehelderd, 95. Over het hedendaagsch misbruik der Critiek in de behandeling der H. Schrift, geſtaafd door Voorbeelden van onzen tyd. 136
—— over de Aanhaalingen, die in het N. T. uit het O. T. voorkomen. 317
—— Hoofdregels in het leezen der H. S. te volgen. 364
SCHULTENS, (H. A.) zyne Afkomst, 22. Vroege Letteroefeningen, *ald.* Te *Oxford* tot Meester der Kunſten bevorderd, 23. Wordt Hoogleeraar, in de *Oosterſche Taalen* en *Oudheden*, te *Amſterdam*, en vervolgens te *Leyden*, 23. Zyn dood, *ald.* KANTELAAR houdt over hem te *Leyden*, in de *Doopsgezinde* Kerk, eene Lykreden, 24. Hoe hy zich in den Jaare 1787 als *Rector Magnificus* gedroeg. 25
SELDEN's *Mare clauſum*, niet eigenlyk ingerigt tegen DE GROOT's *Mare liberum*. 436
Smaak (Waar in een goede) beſtaat, 382. Hoe dezelve gevormd wordt. 283
Stemgeregtigdheid, zeer naauw beperkt, 385. Zeer ruim geſteld, 386. Bepaaling deswegen in *Haarlem* gemaakt. 387
Sterrenſtand, valſche Voorzeggingen daar uit opgemaakt. 445

T.

Taalkunde, (Hebreeuwſche) hoe voortyds in *Duitschland* beoefend, 45. Welk eene andere gedaante, J. D. MICHAELIS daar aan byzette. 46
Telegraphe, wyze hoe dezelve te vervaardigen, beſchreeven door den Heer CANTELAAR, 18. Berigt wegens een andere Zamenſtelling, 19. Ontwerp tot zulk een Werktuig, door DE GELDER. 21
Tempel. Zie *Jeruſalem*.
TILEMAN, een rekkelyk Geestlyke in *Groningen* in 't laatst der XV Eeuw. 160
TITSINGH, (G.) Edelmoedige daad van dien Heer ten aanziene van de O. I. Maatſchappy. 390
Tyrus, Naamen aan die Stad gegeeven, 225. Ligging dier Stad, 226. Oudheid dier Stad, *ald.* In welk eene betrekking die Stad tot het *Joodſche Land* ſtondt, 227. Uitgebreidheid